

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

काशिकराजकीयप्रधानपाठशालायां आङ्गलसं-
स्कृतविभागे अध्यापकेन जोश्या-
द्विविश्वनाथ शास्त्रिण ।

संशोधितम् ।

इत्युपाह्व प्रोमूदत अग्निहोतरी संशोधिताद्वितीयावृत्तिः

SHRAUTAPADARTHANIRVACHANAM.
A DICTIONARY OF SACRIFICIAL TERMS,
edited by
VISHWANATH SHASTRI,
2nd Edition 1919.

Revised by
PT. PROBHDATT AGNIHOTRI,
BENARES.

Printed and Published by H. N. Bagchi,
at the Medical Hall Press, Benares Cantt.,
for E. J. LAZARUS & Co., Proprietors.

All rights reserved.]

1919. [2nd edition, 1,000 copies.

Price Rs. 6.

[मूल्यम् ६)

Q2:494k

15E9'

40182

mg

317

॥ श्रीः ॥

अथाकारादिक्रमेण पदार्थनामानि ।

पृष्ठा-पदार्थ- अ

कृताः । स्थानाकृताः ।

२१२ २८६ अंशुपरिप्लवितम् ।

१८६ १८६ अंशुपात्रम् ।

१५२ १६२ अग्निज्वरनक्षत्रम् ।

२० १६१ अग्निपरिधानम् ।

८८ ४८५ अग्निप्रणयनम् ।

१८ ३८४ अग्नीमन्थनम् ।

५८ ३८३ अग्निमन्थनीयाः ।

२७८ ३११ अग्निविहरणादिप्रैषः ।

३११ ४३६ अग्निहोमः ।

१८९ ४ अग्निहोमसङ्कल्पः ।

१८६ १ अग्निहोमादम्भकालः ।

१८६ २ अग्निहोमीयदीप्तानिर्णयः ।

१२५ ३७ अग्निहास्त्रिः ।

५८ ३८० अग्निहोमोपः ।

२ ११ अग्निहोमशास्त्रः ।

६५ ४१७ अग्निहोमोपप्रमाणम् ।

७ ३८ अग्निहोमद्वयम् ।

४० ३३६ अग्निहोमद्वयजलनिर्णय-

नम् ।

६७ ४३२ अग्निहोमोपः ।

६२ ४०७ अग्निहोमोपान्तमन्त्राणा-

नम् ।

पृष्ठा-पदार्थ

कृताः । स्थानाकृताः ।

६३ ४१३ अग्निहोमोपप्रमाणम् ।

२ ६ अग्नीत

२४८ २०८ अग्नीहोमप्रणयनप्रैषः ।

२५३ ११ अग्नीहोमीयधनुः ।

११ ७१ अग्नीहोमकृतम् ।

६२ ४०५ अग्नीहोमधनम् ।

४२ ३५४ अग्नीहोमधनम् ।

६२ ४०८ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

८८ ४८१ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

६८ ४७७ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२२ १७७ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

११७ १०४ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

१६६ २०२ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

१३६ ८८ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

१३१ ८६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२ ८ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

३३ २७२ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२८ २३६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२८ २३६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२४८ २०६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२४८ २०६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२४८ २०६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२४८ २०६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

२४८ २०६ अग्नीहोमोपदक्षिणा ।

पृ० पदा०

२८० ३४८ अक्षवाकचमसोजयनम-

षः ।

२४७ १८६ अक्षवाकधिरयम् ।

२८४ ३४८ अक्षवाकवादनमैषः ।

६३ ४१२ अजस्रधारणपक्षः ।

६३ ४१० अजस्राः ।

२४ २०६ अज्जलिकरणम् ।

३०३ ४०८ अतिग्राह्यभक्षणम् ।

०६२ २४७ अतिग्रह्याणि ।

२४८ १८८ अतिग्राह्याणि ।

२६ २०७ अत्याक्रमणम् ।

२६७ २६८ अदाभ्यग्रहणम् ।

२६७ ०६८ अदाभ्यग्रहहोमः ।

२४८ १८७ अदाभ्यम् ।

२१ १६८ अद्यस्तादभ्यञ्जनम् ।

११४ ४४८ अधिकश्रीकामेष्टिः ।

१५ ११७ अधिवपनम् ।

१६ १२५ अधिअयणम् ।

२३ १८८ अध्वर्थकारणम् ।

१४५ १३८ अभिगुमैषः ।

१४५ १३७ अभिगुमैषमैषः ।

१ ३ अध्वर्युः ।

२२३ ११० अध्वर्यु कर्तृकघर्मस्त्रायणम् ।

३८ ३३० अध्वर्यु कर्तृकनित्यमाय-

रिचस्तहोमः ।

२६ २१४ अध्वर्यु कर्तृकप्रवरप्रवरणम् ।

२६ २०८ अध्वर्युस्थानम् ।

२६ २१० अध्वर्याग्नीप्रान्वारम् ।

पृ० पदा०

१७ १३१ अनधःवादनम् ।

२४१ १६८ अनसोरुपस्तम्भने दद्यापनम् ।

८८ ४८६ अनीकवती (दृष्टिः) ।

१११ ५१६ अनुनिर्वापपौष्णेष्टिः ।

७३ ४४६ अनुमहरणम् ।

१६ १२८ अनुमञ्चणम् ।

३६ २८८ अनुयाजप्रवाहः ।

१४८ १५१ अनुयाजमैषाः ।

३६ २८७ अनुयाजसमिदाधानम् ।

३६ २८८ अनुयाजहोमः ।

३६ ३०० अनुयाजाः ।

२४ १८० अनुवचनम् ।

२८ २२८ अनुवाक्या ।

३२ २६७ अन्तः परिधि निनयनम् ।

१४ १०० अन्तर्धानकटम् ।

२७३ २८२ अन्तर्धानपात्रहोमः ।

२७३ २८१ अन्तर्धानरसग्रहणम् ।

२१० ६७ अन्तर्गतगमननिवेधमैषः ।

२४ १८१ अन्तापत्तिः ।

२३८ १६० अन्तिसमवर्ग्यसम्बन्धिग्रा-

हामुखीयोपस्थानम् ।

१४१ ११७ अन्तिसमूयोपस्थानम् ।

११४ ५४२ अन्नकामेष्टिः ।

११२ ५२८ अन्न कामेष्टिः ।

११३ ५३० अन्नप्रतिस्वकामेष्टिः ।

११३ ५२८ अन्नाद्यकामेष्टिः ।

३४ २८३ अन्वाचनम् ।

१० ६८ अन्वाधानम् ।

६७ ४२४ अन्वारम्भणीशेषः ।

२७३ २८० अभिमुलसोमनिवेदनम् ।

१३ ८५ अन्वाहार्यः ।

२२ १८६ अभिहितकारः ।

३५ २८३ अन्वाहार्यदानम् ।

७२ ४४२ अभ्युत्थनम् ।

५ २४ अन्वाहार्यपचनः ।

५४ ३८३ अभ्यस्तानाः ।

३५ २८४ अन्वाहार्यप्रतिग्रहः ।

२३ १८७ अभ्यासः ।

१३ ८६ अन्वाहार्यरुवाली ।

२५६ २२४ अभ्युत्थनादनम् ।

३५ २८१ अन्वाहार्यवप्राणम् ।

२५६ २२२ अभ्युत्थना ।

३५ २८० अन्वाहार्यविक्षणम् ।

५७ ३८८ अरणीग्रहणम् ।

१५५ १६८ अपकर्षः ।

५० ३७३ अपर्चम् ।

१०१ ५०५ अपवर्हिषः ।

२२ १८३ अपवर्चणम् ।

८८ ४७८ अपवल्गैः पर्यावर्त्तनम् ।

३१ २५६ अपदानम् ।

३५ २८५ अपाननम् ।

१३६ १०० अपदानाभिमर्शनमन्त्रः ।

१२८ ५८ अपाठयद्गोमः ।

८८ ४८३ अपवृषः ।

१२८ ५६ अपाठयानि ।

१७० २०८ अपवृषानुमन्त्रणमन्त्रः ।

२६३ २५१ अपोतन्त्रीयानुवचनप्रैषः ।

१६८ २०७ अपवृषीयवागव्यासादनम् ।

२६३ २५० अपोतन्त्रीयारम्भकहोमः ।

८८ ४८३ अपवृषेष्टिः ।

२१ १६४ अपोहनम् ।

२८४ ३७७ अवशिष्टसोमार्थमानम् ।

२८४ ३३३ अपोक्षितयकनिरुधनम् ।

२१ १७१ अवस्थानम् ।

२६३ २६१ अवानयननिवेदनम् ।

१७ १३८ अवहननम् ।

२६ २१६ अभिक्रमणम् ।

२१३ ७८ अवान्तरदीक्षाम्रैषः ।

१७ १३२ अभिमन्त्रणम् ।

३३ २७४ अवान्तरदेवा ।

१५ १०७ अभिमर्शनम् ।

६४ ४१४ अविविच्छिन्नोदकधाराह-

रणम् ।

१८ १४६ अभिजावनम् ।

११३ ५३६ अभिश्रापनिवृत्तीष्टिः ।

५२ ३७८ अवोक्षणम् ।

२०० २७६ अभिषेचनम् ।

१५८ १७६ अविवयाववा-

३०४ ४०४ अभिषेचनप्रैषः ।

प्रैषप्रैषः ।

२६८ २७३ अभिषेचार्थकलकाभिमर्शनम् ।

१५८ १७५ अववगुवाक्याम्रैषः ।

२६८ २७१ अभिषेचार्थसेवनम् ।

७ ३७ अवटोकपालादिपुरोडाशः ।

२७१ २८५ अभिषेचार्थोपवेचनम् ।

१२ ८२ अविदः ।

५० पदा०

आ

- २२ १८२ आक्रमणम् ।
 २८ २२८ आगूः ।
 २८ २३० आगूः
 ७० ४३४ आग्निवारुणीष्टिः ।
 २ ६ आग्नीध्रः ।
 २४८ २०७ आग्नीध्रचमसः ।
 २४६ १८० आग्नीध्रीयस्त्रकरणम् ।
 २५७ २२८ आग्नीध्रीवादिपञ्चक-
 मर्शनम् ।
 २७५ २८८ आग्नेयपात्रे सोमग्रहणम् ।
 १४६ १४१ आग्नेयवज्रभागप्रैः ।
 ३०३ ४०६ आग्नेयवतिश्रुत्यहमचारः ।
 ७३ ४५० आग्रयणम् ।
 २७५ २८८ आग्रयणस्थाख्यां सोम-
 ग्रहणम् ।
 ३०६ ४१५ आग्रयणे तृतीयसवनीय-
 सोमग्रहणम् ।
 २४ १८५ आचारः ।
 २१ १७५ आचमनम् ।
 ५० ३७४ आचमनीयम् ।
 १८ १५८ आज्यग्रहणम् ।
 ३१ २५७ आज्यभागी ।
 २८० ३६० आज्यग्रहे चत्तमक्षः ।
 ८ ५८ आज्यस्थाली ।
 ७७ ४५८ आज्यानिषत्तकर्वः ।
 १८ १५७ आज्यावेक्षणम् ।
 ३८ ३११ आज्येडा ।

५० पदा०

- ३८ ३१७ आज्येडाप्राशनम् ।
 ३८ ३१८ आज्येडामार्जनम् ।
 ३८ ३१६ आज्येडेपह्णम् ।
 १११ ७० आतिथ्येष्टिः ।
 ४१ ३४५ आत्ममार्जनम् ।
 ४२ ३५३ आत्मसंमैः ।
 ३०५ ४१४ आदित्यग्रहप्रवाहप्रैः ।
 ३०५ ४१३ आदित्यग्रहे सृवातङ्क्य-
 ग्रहणम् ।
 १०८ १०८ आदित्येष्टिः ।
 ४१ ३४४ आदित्योपस्थानम् ।
 २५५ २१८ आधवनीयः ।
 २७६ ३०६ आधवनीयस्युजकरण-
 प्रैः ।
 २७८ ३१५ आधवनीयस्य हविर्धा-
 ननीडे सादनम् ।
 ४२ ३५४ आधानम् ।
 ४८ ३६८ आधानसङ्कल्पः ।
 २६७ २६७ आधावाः ।
 ७२ ४४१ आङ्गनम् ।
 १४४ १३५ आप्रीवृत्तानि ।
 १७ १४० आप्लावनम् ।
 ३४ २८५ आप्लावमाहिनयनम् ।
 २१ १७० आप्लवणम् ।
 ७८ ४६१ आमिक्षा ।
 ६१ २४१ आमिक्षाङ्गुष्मपुष्पाभम् ।
 ५८ ३८२ आयतने संभारनिधानम् ।
 ५८ ३८१ आयतनोपलेपनम् ।

११२ ५१४ आशुक्कामेष्टः ।
 २१ १६७ आशुक्करणम् ।
 २५ २०४ आवाहननिगदः ।
 २७ २२५ आवावणम् ।
 २७ २२५ आशुतम् ।
 १७८ २२५ आशिवनग्रहप्रैषः ।
 १६३ १८२ आशिवनकुण्डिकमकहो-
 ममन्त्राः ।
 १७८ २२४ आशिवनग्रहानुवाक्यो ।
 १७८ ३१३ आशिवनपात्रे सोमग्रह-
 णम् ।
 २८३ ३२८ आशिवनप्रचारः ।
 २४८ १८३ आशिवनम् ।
 १७८ २२६ आशिवनसौत्रामणीय-
 हप्रचारः ।
 १७८ २२८ आशिवनहविप्रचारः ।
 १५२ १६० आसन्दी ।
 १६५ १८५ आसन्दीमतिष्ठापनम् ।
 १६७ २०३ आसन्दीप्रत्यवरोहणम् ।
 १६६ १८८ आसंथासीनयजमाना-
 भिन्त्रणम् ।
 १६५ १८६ आसन्थास्तरणम् ।
 १६५ १८७ आसन्धुपवेगनम् ।
 २५८ २३४ आसन्धुहोमः ।
 १६ १२२ आवादनम् ।
 २३७ १५६ आवादिनचर्मापकरणोप-
 स्थानम् ।
 ४ २१ आहवनीयः ।

४ २० आहवनीयकुण्डम् ।
 ६८ ४३० आहवनीयपुनराधानम् ।
 ६० ३८७ आहवनीयाधानम् ।
 ४ १८ आहवनीयाधितनम् ।
 ४१ ३४३ आहवनीयोपस्थानम् ।
 ६१ ४०२ आहितमत्त्रेकोपस्थानम् ।
 ६१ ४०२ आहितसर्वाग्निर्जपः ।
 ६१ ४०० आहितसर्वोपस्थानम् ।
 ७१ ४३८ आहिताग्निप्रवासविधिः ।
 २८७ ३८३ आहुतदध्यवेक्षणम् ।
 इ
 १४३ १२७ इहमैषः ।
 ८ ५२ इडा ।
 ३४ २७८ इडा ।
 १४ १०१ इडाजपः ।
 ८ ५१ इडापात्रम् ।
 ३५ २७८ इडामाशनम् ।
 ३४ २८० इडामार्जनम् ।
 ३३ २७१ इडावदानम् ।
 ३३ २७६ इडोपहृगनम् ।
 २३४ १५१ इधममदीपनहोमः ।
 १३ ८४ इधममप्रचनानि ।
 १३ ८० इधमसज्जनम् ।
 १३ ८३ इधना ।
 ११ ५१५ इन्द्रिववीर्यमतिष्ठाका-
 मेष्टिः ।
 १ १ इष्टिग्रहदार्थः ।

२८३ ३७१ उक्त्यतृतीयग्रहणम् ।
 २८२ ३६६ उक्त्यप्रथमांशग्रहणम् ।
 २७६ ३०२ उक्त्यस्थावयां सोम-
 ग्रहणम् ।
 ३७ ३०७ उज्जितिवचनम् ।
 ८५ ४७५ उत्करः ।
 ५ २५ उत्कर ।
 १३२ ७८ उत्तमप्रयाजमैषमैष ।
 ३७ ३१३ उत्तमस्वरः ।
 ६२ ४०४ उत्तमकूमासदहोमः ।
 ३८ ३२६ उत्तरगार्हपत्यसमिदा-
 धानम् ।
 १८ १५४ उत्तरपरिशाहः ।
 २२५ ११४ उत्तरीहिणहोमः ।
 ८५ ४७३ उत्तरवेदिनामिः ।
 ८८ ४८४ उत्तरवेदिपरिधानम् ।
 ८८ ४८२ उत्तरवेदिमोक्षणम् ।
 ८८ ४८३ उत्तरवेदिव्याचारणम् ।
 ८७ ४७८ उत्तरवेदिसंस्कारः ।
 १४ ११४ उत्तरवेद्यन्युपरधानम् ।
 २८४ ३३४ उत्तरवेद्यवरोहणम् ।
 २८४ ३३३ उत्तरवेद्यारोहणम् ।
 ६ २८ उत्तरश्रोणिः ।
 ६१ २८८ उत्तरसर्वीषधिहोमः ।
 २४० १६१ उत्तरहविर्धानोत्तरवर्त-
 नीहोमः ।
 २४१ १६६ उत्तराक्षधूजजनम् ।

१८३ २१ उत्तराशान्तिः ।
 ४२ ३५० उत्तराहवनीयपरिचयः ।
 २६ २८८ उत्तराहवनीयसंमार्गः ।
 ६५ ४१६ उत्तराहुतिः ।
 ६ ३० उत्तरांशः ।
 १५ ११२ उत्तपवनम् ।
 ४५ १६० उदकशान्तिः ।
 ६६ ४१८ उदकहोमात्तत्तरं समि-
 दाधानम् ।
 ६६ ४१८ उदकाहुतिहोमः ।
 ४० ३३५ उदकोदुक्षणम् ।
 १२ ८६ उदकोपस्पर्शनम् ।
 २५६ २२३ उदञ्चनम् ।
 १९८ ६ उदवसानम् ।
 १५९ १५६ उदवसानम् ।
 २४८ २०३ उद्गातृवमसः ।
 २५८ २३२ उद्गातृनिवेदनम् ।
 २६ २१० उद्ग्रहणम् ।
 १८ १५३ उद्ग्रजनम् ।
 ६३ ४१२ उद्ग्रणपक्षः ।
 ६६ ४२० उद्ग्रणम् ।
 ६७ ४२१ उद्ग्रणविहरणकालः ।
 ८३ ४८२ उद्ग्रथः (कवः)
 २२८ १३१ उद्गासनीयखरः ।
 २२३ १११ उद्गासनीयेमहावीरसादनम् ।
 १५ ११३ उन्महनम् ।
 १६ १२० उपधानम् ।
 १२८ ६० उपमेषः ।
 ७२ ४४४ उपग्रहणम् ।

पृ० पदा०

८६ ४७ उपभृत ।

२२५ ११६ उपयमनपर्यग्निकरणम् ।

२२८ १२७ उपयमनम् ।

८८ ४८० उपयमनी ।

१३८ १०८ उपयाजमैषः ।

१३८ १०८ उपयाजाः ।

१२५ ३५ उपरः ।

२४३ १७४ उपरवखननमैषः ।

२४५ १७८ उपरवसंस्कारः ।

२३३ १४५ उपरबाणां कालः ।

२४६ १७८ उपरवेषु फलकप्रतिष्ठापनम् १८७ ७ ऋत्विगोह्वानम् ।

३२ २६२ उपरिष्ठादाहुतिः ।

८ ४५ उपला ।

२७ २२२ उपवेशनः ।

१२ ८० उपवेशः ।

२२८ १३३ उपशयो ।

२३० १३७ उपसदिष्टिः ।

२२८ १३४ उपसदिष्टिसङ्कल्पः ।

२३१ १३८ उपसद्धोमः ।

२२५ ११७ उपसादनाङ्गजपः ।

२०८ ६४ उपस्तम्भनम् ।

२०८ ६५ उपस्थानघ्नीघ्नीहवः ।

२४ १८४ उपहननम् ।

१२० १२ उपहननम् ।

७४ ४५२ उपहोमः ।

१२८ ६१ उपाकदशवर्हिः ।

१३१ ७३ उपाकरणवर्हिर्ग्रामहोमः ।

२८२ २८२ उपाङ्गुपात्रहोमः ।

२६८ २७१ उपाङ्गुपात्रहोमः ।

पृ० पदा०

२७० २७७ उपाङ्गुपात्रेप्रचमरवग्रहणम्

२७१ २८४ उपाङ्गुसवनप्रत्यभि-
र्शनम्

२६ २१५ उपोत्थानम् ।

२२३ १०८ उभयकर्तृकघर्मस्त्रावणम्

३० ४४१ उभयवन्तः ।

८ ४२ उलूखलम्

१४४ १३० उषासानक्तामैषः ।

१८८ ३८ उष्णीषवेशनम् ।

ऋ

१८८ ३७० ऋत्विगवरणम् ।

२८८ ३५५ ऋतुपात्रभक्षणम् ।

२८१ ३६५ ऋतुपात्रादिप्रक्षालनमैषः ।

२४८ १८८ ऋतुपात्रे ।

२८८ ३५३ ऋतुयाजप्रचारः ।

२८८ ३५२ ऋतुयाजविराममैषः ।

ए

७ ३६ एककपालः ।

८३ ४८१ एककपालयागः

७६ ४५६ एककपालहोमः ।

२६४ २५५ एकधनग्रहणम् ।

२६४ २५३ एकधनग्रहणार्थहोमः ।

२६४ २५६ एकधनाः ।

२४ १८२ एकश्रुतिः ।

ऐ

१६४ १८४ ऐन्द्रकुष्टिकश्रुहोम-

मन्त्राः ।

५० पदा०

१५३ १६३ सेन्द्रपशुसङ्ग्रहः ।

२७५ ३८० सेन्द्रपात्रे सोमग्रहणम् ।

१५८ १८० सेन्द्रवाज्यामैषप्रैषः ।

२८२ ३२७ सेन्द्रवायवग्रहप्रचारः ।

२७४ २८४ सेन्द्रवायवपात्रे रस-

ग्रहणम् ।

२४८ १८१ सेन्द्रवायवम् ।

२८२ ३२६ सेन्द्रवायवे सोमग्रहणम् ।

१८८ २३० सेन्द्रहविःप्रचारः ।

२८८ ३५४ सेन्द्राग्नग्रहग्रहणम् ।

३०३ ४०७ सेन्द्रातिग्राह्यप्रचारः ।

१५८ १७८ सेन्द्राजुवाक्यामैषः ।

ओ

३३ २७३ ओष्ठनिर्माणः ।

औ

१२३ २८ औत्तरवेदिकम् ।

२४८ १८८ औत्तरवेदिकान्युस्थानम् । १६२ २४८ खरे ग्रहादिसादनम् ।

२४२ १७३ औदुम्बर्यावटखननप्रैषः । २८१ २४ खरे सवनीयासादनम् ।

क

६० ३५ कपालानि ।

१६ १२० कपालोपधानम् ।

१६ २४५ करम्भः ।

७२ ४४३ कशिपु ।

११२ ५०२ कामेष्टिः ।

११८ ५५८ कामेष्टिपदार्थः ।

११० ५१३ कामेष्टिमाङ्गनियमाः ।

४ १५ कुरडम् ।

५० पदा०

१८८ ४० कुम्भकुरीराध्यहनम् ।

२२६ १२२ कूर्चैलेपनार्जनम् ।

४२ ३५५ क्रमावटहोमः ।

१८८ ४१ कृष्णविषाणा ।

७ ४० कृष्णाजिनम् ।

१८२ २३७ कौकलौचामणिहोतु-
मैत्रावरुणकर्म ।

२६५ २४२ क्रतुकरण होमः ।

२७५ ५६ क्रयणाङ्गसोमोपस्थानम् ।

२०६ ५७ क्रयणाभिमर्शनम् ।

१०० ५०२ क्रीडीयेष्टिः ५

८८ ४८८ क्षामकायः ।

११२ ५२९ क्षामवेदिष्टिः ।

१११ ५१७ क्षैत्रपत्येष्टिः

ख

१५३ १६७ खरः ।

१६२ २४८ खरे ग्रहादिसादनम् ।

२४२ १७३ औदुम्बर्यावटखननप्रैषः । २८१ २४ खरे सवनीयासादनम् ।

ग

४३ ३६५ गणहोमः ।

४ १६ गार्हपत्यः ।

६८ ४२८ गार्हपत्यपुनराधानम् ।

२२५ ११५ गार्हपत्यादिपगिचैवनम् ।

५८ ३८५ गार्हपत्याधानम् ।

३ १२ गार्हपत्यायतनम् ।

१११ ५१८ गुणः ।

५६ ३८५ गोपितृपञ्चः ।

५३ ३८२ गोपितृपञ्चानुष्ठानम् ।

पृ० पदा०

२६ २०८ जीह्व आचारः ।

त

३४३ १२५ तनूनपात्रमैषः ।

३० २४६ तनूपात्रवन्तः ।

३७ ४५८ सन्त्रेण ग्रीहि प्रयासर-
काशयणम् ।

२१२ ३४ तानूनपात्रम् ।

२१२ ३१ तानूनपात्रावग्रहणम् ।

२१२ ३३ तानूनपात्रावग्रहणम् ।

२१२ ३२ तानूनपात्रावग्रहणम् ।

२४ १८६ तिर्यगाचारः ।

१४४ १३२ तिर्यगां देवीनां मैषः ।

११ ७३ तिर्यपदार्यः ।

११ ७४ तिर्यपदार्यः ।

११ ७५ तिर्यपदार्यः ।

११ १३१ तूष्णीम् ।

३० ३०८ तूष्णप्रहरणम् ।

३०१ ३८८ तृतीयमस्तुतीयपात्रे
सोमग्रहणम् ।

२४० २७८ तृतीयरश्मिग्रहणम् ।

३१० ४२५ तृतीयसवनम् ।

३०५ ४१२ तृतीयसवनसंवन्धविषयः ।

३०४ ४११ तृतीयसवनारम्भकमैषः ।

३०४ ४१० तृतीयसवनीयप्रचारः ।

३०८ ४१८ तृतीयसवनीयप्रस्थित-
याच्या प्रचारः ।३०८ ४१८ तृतीयसवनीयहोतृसम-
प्रचारः ।

पृ० पदा०

३०४ ४१६ तृतीयसवनीयहोमः ।

१०८ ४१० तृतीयं चाकमेधमर्षः ।

१८७ १० तृतीयिनः ।

११२ ५२७ तेजस्काभेष्टिः ।

३० २४८ त्यागः ।

१५३ १६६ त्रिपशुसङ्कल्पः ।

१७७ २१८ त्रिपश्वनुयाजमैषाः ।

१८१ २३४ त्रिपश्वनुयाजमैषाः ।

२३१ १४० त्रिस्तनव्रतदोहनमैषः ।

२३१ १३८ त्रिस्तनव्रतमैषः ।

१३० ६७ त्वक्छेदनम् ।

१८ १४४ त्वग्ग्राहणम् ।

१४४ १३३ त्वक्छेदनम् ।

द

३४० १६४ दक्षिणधूरञ्जनम् ।

२२० ८८ दक्षिणरीहिणहोमः ।

६ २७ दक्षिणश्रोणिः ।

२३८ १६३ दक्षिणहविर्धानवर्त्तनी-
होमः ।

५ २४ दक्षिणाग्निः ।

५ २३ दक्षिणाग्निक्कुरहम् ।

६८ ४२८ दक्षिणाग्निपुमराधानम् ।

३८ ३१८ दक्षिणाग्निप्रायश्चित्त-
होमः ।

५ २२ दक्षिणाग्नेरायतनम् ।

६० ३८६ दक्षिणाग्न्याधानम् ।

२८८ ३८२ दक्षिणायनम् ।

२८८ ३८१ दक्षिणारम्भकहोमः ।

पु० पदा०

पु० पदा०

१८८ ३८३ दक्षिणाविभजनम् ।

स्तानि ।

२० १३६ दक्षिणावृत् ।

१८८ ३५ दीक्षाहुतयः ।

३०१ ३८७ दक्षिणासमनुदेयः ।

१८८ ४३ दीक्षितवस्त्रापनम् ।

६ २८ दक्षिणांशः ।

२०२ ४८ दीक्षितस्य यजमानरूप-

३०७ ३८५ दक्षिणोत्तराक्षरकर्मणोम-

शयनमन्त्रः ।

३०० ३८६ दक्षिणोत्तराक्षरकर्मणोप-

१८८ ३६ दीक्षोपवेशनम् ।

स्वानम् ।

१८६ ३ बुधार्क्षणः ।

११५ ५४८ दत्तद्रव्यमाप्तिकाशेष्टिः ।

११६ ५५२ दुर्यर्मावाभाशेष्टिः ।

१४८ १८० दधिग्रहपात्रम् ।

८ ४४ दूषत् ।

३६६ २६५ दधिग्रहमचारः ।

३२ २६५ देवतादेयः ।

२८७ ३८५ दधिघर्ममचारः ।

२५ २८३ देवताह्वानम् ।

२८७ ३८६ दधिघर्मभक्षः ।

२२८ १३६ देवपत्नी ।

२८० ३८२ दधिघर्मार्घ्यदद्यादहरकर्मैव

५१ ३७७ देवयजनम् ।

२८ २४० दर्मः ।

७२ ३७८ देवयजनयाचना ।

१५ १०८ दयहोतारः ।

१८४ २३ देवयजनाध्यवसायः ।

१० ६४ दारुवाची ।

१७१ २१३ देवयमितारैः ।

१३६ १०५ दिग्चीनः ।

१४४ १३१ दैव्यहोतृमैरः ।

१८० ३४ दीक्षणीशेष्टिः ।

१३२ १५८ द्रोणफलशः ।

१८८ ४२ दीक्षाङ्गपटवग्रहणम् ।

१८८ १५ द्वादशिकोविहारः ।

१८८ ३८ दीक्षाङ्गपत्नीसङ्ग्रहणम् ।

१४३ १०८ द्वारा मयैः ।

१८६ ३१ दीक्षाङ्गपवनम् ।

७० ४३५ द्वितीयपुनराधानम् ।

१८८ ३७ दीक्षाङ्गमेखलावन्धनम् ।

४ १४ द्वितीयमेखलावन्धनम् ।

१८६ २७ दीक्षाङ्गपवनम् ।

२७० २०८ द्वितीयरवग्रहणम् ।

१८७ ३२ दीक्षाङ्गयाज्ञाप्रवेशः ।

२८१ ३६२ द्वितीयस्तोत्रोपाकरणम् ।

१८६ २७ दीक्षाङ्गस्नानपरिधानेः ।

११५ ५४७ द्वितीयाग्रामकाशेष्टिः ।

१८६ ३० दीक्षाङ्गस्नानम् ।

११० ५३८ द्वितीया वस्तुश्रुतिकाशेष्टिः ।

१८६ २८ दीक्षाङ्गाभ्यञ्जनम् ।

११४ ५४० द्वितीया यशुकाशेष्टिः ।

२८१ ४८ दीक्षाव्रतभेषमायश्चि-

११५ ५५१ द्वितीयाग्रहार्चनका-

५० पदा०

मेष्टिः ।

२६ १२१ द्वितीयाहुतिहोमः ।

१८७ ८ द्वितीयिनः ।

२८२ ३२० द्वितीयोक्त्यग्रहणम् ।

२८६ ३४२ द्वितीयग्रहभक्षणम् ।

२८६ ३२० द्वितीयप्रचारः ।

१३१ १४१ द्विस्तनव्रतदोहनप्रैषः ।

घ

२६० २३८ धानाकपालोपधानम् ।

२७८ ३१७ धिषण्याचारणम् ।

२७८ ३१६ धिषण्येवकारविहारणम् ।

२७६ ३०३ ध्रुवस्थालीसोमग्रहणम् ।

८ ४८ ध्रुवा ।

३८ ३२८ ध्रुवाप्यायनम् ।

२६ २१२ ध्रुवासमञ्जनम् ।

१० ६७ धृष्टिः

न

१४३ १२६ नराशंसप्रैषः ।

४३ ३१८ नान्दीश्राधम् ।

१८५ २५ नापितप्रैषः ।

४४ २८४ नाभ्योलम्भनम् ।

२८ २४४ नाराशंसवन्तः ।

२८७ ३४७ नाराशंसवादनम् ।

२५ २०२ निगदः ।

१०० ५०० नित्यवत्सा ।

१६ १२३ निधानम् ।

२१३ ७७ निहवः ।

२७ २२० निरसनम् ।

५० पदा०

२७ २२१ निरसनः (सन्त्रः) ।

१५१ १५४ निरुद्धवशुः ।

१५ १०८ निर्वापः ।

१६ १३० निर्वापः ।

२१ १०४ निष्ठातम् ।

२५६ २२० नीढम् ।

२४७ १८५ नेष्ट्रधिषण्यम् ।

प

६१ ३८८ पञ्चसमिद्धोमः

१३२ ७८ पञ्चहोता ।

७८ ४६२ पञ्चहोतृवाक्यानि ।

३१ २५४ पञ्चावसत् ।

३१ २५५ पञ्चावस्ती ।

२ ७ पत्नी ।

३८ ३२७ पत्नीनिष्क्रमणम् ।

२०० ४७ पत्नीयजमानव्रतपयः—

साधनम् ।

३८ ३२४ पत्नीयोक्तविशेषनम् ।

३८ ३२२ पत्नीवेदावाचनम् ।

१८७ ३३ पत्नीशालामवेशः ।

४७ ३१४ पत्नीसंवाजप्रचारः ।

२ १० पदम् ।

३०५ १५ पद्धरणीग्रहणम् ।

२६४ २५७ पन्नेजनीग्रहणम् ।

२६३ १५२ पन्नेजनीग्रहणार्थपठया-

नयनम् ।

३१० ४२४ पन्नेजनीजलस्त्रावणम् ।

६८७ ३५० पन्नेजनीसहितपठया-

पृ० पदा०

नयनम् ।

२६४ २५८ पञ्चेजन्यः ।

१८ १४८ पयसि चरुः ।

१५२ ११८ पयोग्रहाः ।

१५५ १०१ पयोग्रहासादनम् ।

१७ १३८ परावपनम् ।

१५ ११५ परावपनम् ।

१६ १२६ पटिकम् ।

१६ १२७ परिकर्मो ।

१२ ८४ परिग्रहणम् ।

२२८ १२६ परिघम्यणि ।

१३ ८९ परिधिः ।

३६ ३०३ परिधयश्च त्रयम् ।

१८४ ३७३ परिशुद्धितन्मम-

निधानम् ।

१६१ २४० परिवापकपालोपधानम् ।

१६२ २४६ परिवापत्रपणम् ।

१२६ ४२ परिषयणमैषः ।

१० ६८ परिसमूहनम् ।

१२८ ५७ परिसरणम् ।

१४ १०३ परितरणम् ।

१२८ ५४ पर्यग्निकरणमैषः ।

१८ १४५ पर्यग्निकरणम् ।

१४४ १३६ पर्यग्निकरणम् ।

११ ६० पर्युक्षणम् ।

४५ ३६३ पवनम् ।

६३ ४०८ पवमानेष्टिः ।

१५ १०६ पवित्रकरणम् ।

पृ० पदा०

८ ५६ पवित्रम् ।

११४ ५३८ पशुकामेष्टिः ।

१२९ १६ पशुकुम्भी ।

१२२ २३ पशुदेवतासङ्ग्रहः ।

१२७ ५१ पशुनियोजनम् ।

१३३ ८५ पशुपुरोडाशनिर्वापमैषः ।

१४७ १४७ पशुपुरोडाशमचारः ।

१४७ १४५ पशुपुरोडाशयाज्यामैषः ।

१४४ ८८ पशुपुरोडाशयाज्यामैषः ।

१४७ १४६ पशुपुरोडाशस्विष्ट-

कृतमैषः ।

१३४ ८९ पशुपुरोडाशस्विष्टकृतमै-

षमैषः ।

१३४ ८० पशुपुरोडाशस्विष्टकृतनु-

वाक्यामैषः ।

१३४ ८८ पशुपुरोडाशात्रुवाक्या-

मैषः ।

१२९ २१ पशुपूर्वेष्टिः ।

१२६ ४५ पशुमायस्विचत्तितुनयः ।

१२८ ५२ पशुमोक्षणम् ।

१५१ १५३ पशुबन्धः ।

११८ १ पशुबन्धकालः ।

११८ ४ पशुबन्धसङ्ग्रहः ।

१२९ १८ पशुरशना ।

१२८ ५३ पशुसमञ्जनम् ।

१४८ १५० पशुस्विष्टकृद्याज्यामैषः ।

१२७ ४७ पशुपाकरणम् ।

१२९ ७२ पशुसमुक्रमसेपणम् ।

५० पदा०

११३ ८७ परवङ्गग्रहणम् ।

१२४ ३० परवङ्गमाकृतम् ।

१३६ १०१ परवङ्गानुवाक्यामैषः ।

१३६ ८८ परवङ्गावदानम् ।

१३७ १०७ पश्चिद्धाभक्षणम् ।

१४ १०२ पाणिशर्मणम् ।

३०८ ४२३ पात्नीवतग्रहणम् ।

१४ १०४ पात्रावादनम् ।

१८८ ११ पादिनः ।

५० ३३२ पाद्यम् ।

११५ ५४४ पापक्षयकामेष्टिः ।

३२ २६३ पार्वणहोमः ।

२२ १८० पार्ष्णी ।

१२८ ५५ पाशुकवर्गग्निकरणम् ।

१२२ २५ पाशुकपात्राणि ।

१२२ २४ पाशुकपात्रावादनम् ।

८४ ४७२ पाशुकवन्धिकी वेदिः ।

१४० ११३ पाशुकस्तुहोमः ।

१४० १५२ पाशुकसमिदाधानम् ।

१२३ २८ पाशुकस्तुगावादनम् ।

१३४ ८२ पाशुकहविरावादनम् ।

१५५ ८७ पाशुकहविरावादनम् ।

१४१ ११८ पाशुकाग्नौघैष्यवेष्टिः ।

१४१ ११८ पाशुकाग्नेवेष्टिः ।

१४१ ११६ पाशुकादित्योपस्थानम् ।

४६ ३६४ पित्रजलम् ।

७३ ४४७ पित्रदानम् ।

७३ ४४७ पित्रनिरयणम् ।

५० पदा०

७३ ४४८ पित्रद्विपितृयज्ञः ।

१०७ ५०८ पित्रवेष्टिः ।

८ ५७ पिष्टोद्वपनी ।

११७ १५७ पुंस्त्वकामेष्टिः ।

४६ ३६७ पुष्यगाववाचनम् ।

१११ ५३३ पुत्रकामेष्टिः ।

६८ ४२५ पुनराधानसम्भारः ।

६८ ४३२ पुनराधानहोमः ।

६८ ४२६ पुनराधानारम्भकर्म ।

७० ४३३ पुनराधेयेष्टिः ।

१८ १५८ पुनराहारः ।

३२ २६१ पुस्ततादाहुतिः ।

२१ १६५ पुरोडाशप्रकाशनम् ।

१८ १४७ पुरोडाशप्रपञ्चम् ।

१७ १४२ पुरोडाशः ।

२१ १६६ पुरोडाशोद्वाचनम् ।

२८ २२४ पुरोनुवाक्या ।

२५५ २१८ पूतभृत् ।

२७६ ३-५ पूतभृत्यकरणमैषाः ।

२८ २४१ पूर्णमासः ।

६१ ४०३ पूर्णाहुतिः ।

६२ ४०६ पूर्णाहुत्यन्तमग्न्याधानम् ।

१८ १५१ पूर्वपरिग्रहः ।

१८८ १६ पूर्वशान्तिः ।

६४ ६१५ पूर्वाहुतिः ।

२२३ १२० पूर्वाहुत्यङ्गगार्हपत्या-

वेक्षणम् ।

२५ २८५ पूर्वैग्निसंमार्गः ।

पृ० पदा०

- ८० ४६६ पृथदाज्यग्रहणी ।
 ७८ ४६५ पृथदाज्यम् ।
 ४ १८ पृष्ठया ।
 ४ १७ पृष्ठ्यामूचव ।
 १४ १०५ पृष्ठ्यास्तरणम् ।
 १०१ ५०४ पैतृकवेदिः ।
 २४७ १८४ पौतुखरः ।
 १०० ५८१ पौर्णर्द्धहोमः ।
 २८ २४१ पौर्णमासः ।
 २५६ २२१ मङ्गः ।
 २८ २४२ मङ्कतिः ।
 २२८ १२८ मचरणी ।
 २२८ १३२ मचरणीयमहावीरः ।
 २३५ १५३ मचरणीयमहावीरपरि-
 पूरणम् ।
 ११० ११४ मजाकामेष्टिः ।
 १२७ ४८ मजातीयः ।
 १२० १३ मजातम् ।
 ८० ४८६ मणीताग्न्यभिहोमः ।
 ४० ३३४ मणीतामणयननिनय-
 नम् ।
 ८ १८ मणीतामणयनम् ।
 २८० ३५७ मतिगरः ।
 १८ १५० मतिपत्तिकर्म ।
 ८४ ४७१ मतिप्रस्थाता ।
 १८६ २६ मतिप्रस्थातुनापितमैषः ।
 ८५ ४७६ मतिप्रस्थातुवेदिः ।
 १२७ ४६ मतिपिङ्गपशुः ।

पृ० पदा०

- २२ १८४ मतिवन्धानम् ।
 ४५ ३६२ मतिवरः ।
 ४५ ३६१ मतिवरवन्धः ।
 ३१ २५८ मत्तञ्जनम् ।
 २६ २११ मत्तक्रमणम् ।
 २७ २२६ मत्तान्नावणम् ।
 २७ २२६ मत्तान्नुतम् ।
 १८ १४३ मत्तूहनम् ।
 १८ १४४ मचनम् ।
 ११८ २ मचमप्रयोगपूर्वज्ञम् ।
 ३ १३ मचममेखलास्वरूपम् ।
 १८७ ८ मचमाः ।
 ४१ २६० मधानयागः ।
 २२ १८१ मपदम् ।
 ४१ २५१ मयाजशेषाभिचारणम् ।
 ४० २४७ मयाजाः ।
 २५ २८० मवरः ।
 २५ २०१ मवरणम् ।
 २१५ ८२ मवर्यपात्रवभार-
 मोक्षणम् ।
 २२७ ११४ मवर्यमायविचक्षाहुति-
 मन्त्राः ।
 २३८ १६१ मवर्यम् ।
 १८४ २२ मवर्यसंभरणम् ।
 २१४ ८० मवर्यनामश्रीमंभादनम् ।
 २२० ८८ मवर्यज्ञगार्हपत्यो-
 पस्थानम् ।
 २१५ ८१ मवर्यारम्भमैषः ।

२१६ ८५ विवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	२५ १८० मादेषः ।
२२५ ११८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	२५ १८८ मादेषकरणम् ।
२३४ १५० प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	८ ६० मायःपदार्थः ।
२२५ ११८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	८ ६१ मायःपदार्थम् ।
२३३ १४८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	३४ २८१ मायःपदार्थम् ।
३१ ४६८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	३२ २६८ मायःपदार्थम् ।
३१ ४६९ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	३४ २८२ मायःपदार्थम् ।
२२८ १३० प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	८ ५० मायःपदार्थम् ।
१४२ १२२ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	२० २२९ प्रेषः ।
२८५ ३४१ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१५ ११० प्रोक्षणम् ।
२४८ २०४ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१० १३३ प्रोक्षणम् ।
१०८ ५०८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	२८४ ३३६ प्रोक्षितसकलाभ्याधानम् ।
१६ ११८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१९ १३३ प्रोक्षणम् ।
१२ ८९ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१५ ११८ प्रोक्षणम् ।
३० ३०८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१३ ८८ फलीकरणम् ।
३६ ३०४ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१४ ८८ फलीकरणम् ।
२८५ ३४० प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	३८ ३२० फलीकरणमण्डोमः ।
१२४ ५० ग्रहणमण्डोमः ।	३
२३ २८८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	११५ ५४५ बन्धादिमोक्षकोसेष्टः ।
१८८ १४ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१३ ८८ बर्हिः ।
२१ १९३ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१४३ १२८ बर्हिःप्रेषः ।
३३ ४४८ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	२० २६० बर्हिरास्तरणम् ।
२५८ २३५ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	२९ २२३ बर्हिरास्तरणम् ।
२८४ ३९४ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१४० ११२ बर्हिरास्तरणम् ।
२६८ २९० प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	३८ ३३१ बर्हिरास्तरणम् ।
२८३ ३२५ प्रवर्ग्योत्तरमण्डोमः ।	१३ ८८ बर्हिरास्तरणम् ।
	३२ २६८ बर्हिरास्तरणम् ।

५० पदा०

२५३ २१२ बहिर्वेदिभवनमैषः ।

२७७ ३०८ बहिःपवमानस्तोत्रोपाक-
रणम् ।२७७ ३०८ बहिःपवमानारम्भक-
वाचनम् ।

२७७ ३०७ बहिःपवमानारम्भकहोमः ।

६८ ४३१ बुद्धिमदिन्दुमन्ता ।

४१ ३४० ब्रह्मकर्तृकनित्यमाय-
विचत्तहोमः ।

२४८ २०० ब्रह्मचमसः ।

११४ ५४१ ब्रह्मवर्चसकामेष्टिः ।

१ ४ ब्रह्मा ।

१४६ १४४ ब्रह्मादिष्वपामार्जनम् ।

५६ ३८७ ब्रह्मौदननिर्वापः ।

५६ ३८८ ब्रह्मौदनप्राशनम् ।

२४८ २०५ ब्राह्मणाच्छविचमसः ।

२८३ ३७० ब्राह्मणाच्छविचमसमृ-
तिभक्षणम् ।

२४७ १८३ ब्राह्मणाच्छविचिष्णम् ।

५

३५ २८८ भागनिधानम् ।

३५ २८८ भागप्रतिग्रहः ।

११४ ५३८ भिक्षयमाणद्रव्यमाप्तिका-
मेष्टिः ।

११२ ५०५ भूतिकामेष्टिः ।

११५ ५४३ भूतिकामेष्टिः ।

५

१६६ २०१ मङ्गलनामाह्वानम् ।

८ ५५ मदन्ती ।

१३ ८७ मदन्ती ।

२१२ ७५ मदन्तीपाचनम् ।

५१ ३७५ मधुपर्कः ।

३

५० पदा०

५१ ३७६ मधुपर्कपूजा ।

३० ३१२ मध्यमस्वरः ।

२३२ १४२ मध्यमोपसृज्योमः ।

४६ ३६६ मन्त्रप्रोक्षणम् ।

४६ ३६६ मन्त्रमार्जनम् ।

१६ १२८ मन्त्राः ।

४६ ३६५ मन्त्राचमनम् ।

१२७ ४८ मन्थनमैषः ।

२४८ १८५ मन्थिपाचम् ।

२७४ २८७ मन्थिपात्रे सोमग्रहणम् ।

२८ २३८ मन्द्रस्वरः ।

१४७ १४८ मनातृक्तम् ।

३०१ ३८८ मरुत्वतीयग्रहद्वयमचारः ।

३०२ ४०० मरुत्वतीयग्रहमचारः ।

१०७ ५०८ महापितृयज्ञः ।

११५ ५४६ महायज्ञकामेष्टिः ।

१८० १८ महावीरः ।

२१८ ८४ महावीरमदक्षिणगमनम् ।

२३२ १०६ महावीरमाह्वयनमन्त्राः ।

२१६ ८७ महावीरमादेशकरणम् ।

२१८ ८६ महावीरमेक्षणमन्त्रः ।

२१६ ८८ महावीरसादनम् ।

२१७ ८९ महावीराङ्गपरिष्वगणम् ।

२१६ ८८ महावीराव्यपूरणम् ।

२१६ ८६ महावीराह्वयनम् ।

२१८ ८५ महावीराव्यायनम् ।

२२१ १०९ महावीरेणोपयःप्रक्षेपः ।

२२२ १०४ महावीरोत्थापनम् ।

२४२ १४३ महावेदिः ।

२४८ १६२ महावेदि करणम् ।

२३५ १४२ महावेदिगमनम् ।

२४८ १८८ महावेद्यां बर्हिषावा-
दनादिमैषः ।

पृ० पदा०

पृ० पदा०

- ४८ ३६८ मातृकापूजनम् ।
 ३०२ ४०३ माध्यन्दिनपवमानस्तो-
 त्रापाकरणम् ।
 २८३ ३८१ माध्यन्दिनपवमानार्थ-
 सदाप्रवर्णम् ।
 २८४ ३७६ माध्यन्दिनसवनीयप्रो-
 क्तवाचनादि ।
 ३०४ ४१० माध्यन्दिनसवनम् ।
 ३०२ ४०१ माध्यन्दिनसवनीयना-
 रायसंवादनम् ।
 २८१ ३६३ माध्यन्दिनसवनीयनि-
 वासः ।
 २८८ ३८७ माध्यन्दिनसवनीयप्रचारः
 २८५ ३७८ माध्यन्दिनसवनीयामि-
 त्तवः ।
 २९८ ३८८ माध्यन्दिनीयचमत्ता-
 यनप्रैषः ।
 ३०८ ३८७ माध्यन्दिनीयप्रस्थितवा-
 चयामप्रैषः ।
 २८८ ३८८ माध्यन्दिनीयशुक्ला
 सन्धिप्रैषः ।
 ६३ ४८८ मातृतीप्रचारः ।
 ८३ ४८८ मातृतीयागः ।
 ८५ ४७६ मातृतीवेदिः ।
 २४४ १७७ मातृतीयाः ।
 २४७ १८७ मातृतीयाधिष्ठयम् ।
 ७७ ४५८ मातृतीयाः ।
 ३०२ ४०२ माहेन्द्रयज्ञप्रवर्णम् ।
 ३०३ ४०३ माहेन्द्रयज्ञप्रचारः ।
 ३८ ३२५ मुखनिसार्जनम् ।
 २७ २१८ मुखसंमार्गः ।
- ८ ४३ मुखलम् ।
 ८ ४३ मुखलम् ।
 २४१ १६८ मेध्यां हविर्धानवर्णनम् ।
 २६४ २५४ मैत्रावरुणचमत्ताप-
 २८२ ३६७ मैत्रावरुणचमत्तादिभ-
 क्तवाचनादि ।
 १४३ १२३ मैत्रावरुणचमत्ताप्रदानम् ।
 २७७ २८२ मैत्रावरुणचमत्ताप्रवर्णम् ।
 २७४ २८५ मैत्रावरुणपात्रे रचय-
 हणम् ।
 २८२ ३२८ मैत्रावरुणप्रचारः ।
 २४८ १८२ मैत्रावरुणम् ।
 ११८ ३ यज्ञनीयदिनम् ।
 १ २ यज्ञमानः ।
 ४१ ३४८ यज्ञमानकर्तृकगार्हप-
 त्योपस्थानम् ।
 ३५ २८२ यज्ञमानकर्तृकान्वाहार्या-
 वेक्षणम् ।
 २३७ १५८ यज्ञमानचर्मोपस्थानम् ।
 २४८ २०२ यज्ञमानचमत्ताः ।
 ३२ २७० यज्ञमानभागः ।
 ३८ ३२८ यज्ञमानभागप्राशनम् ।
 २०० ४४ यज्ञमानप्राशनम् ।
 २१३ ७८ यज्ञमानप्राशनम् ।
 ५ २६ यज्ञमानस्थानम् ।
 २८ ३२२ यज्ञमानस्थ सदायुप-
 वेशनम् ।
 १६५ १८८ यज्ञमानवस्त्रसंनयनम् ।
 ४१ ३४७ यज्ञमानवर्तनम् ।
 ११५ ५५० यज्ञकाशेष्टिः ।

४० पदा०

- १३३ ८३ वषाप्रपञ्चनुहरणम् ।
 १३२ ४७ वषासादनम् ।
 १३१ ६८ वषोत्खेदनम् ।
 १३१ ६८ वषोद्धरणम् ।
 ४३ ३५८ वरः ।
 १८८ १७ वराहविहतम् ।
 ८८ ४८५ वरुणप्रचारः ।
 ८३ ४७० वरुणप्रचारसम्भाराः ।
 १८० १८ वरुणीकवपा ।
 २८ २३३ वषट्कारः ।
 २८ २३१ वषट्कारः ।
 ३० २४८ वषट्कारानुमन्त्रणम् ।
 २५१ २०८ वसतीवरीग्रहणम् ।
 २५३ २१० वसतीवरीसादनम् ।
 २५३ २११ वसतीवरीस्थापनम् ।
 २६५ २६३ वसतीवर्यादिहविर्धान-
 प्रवेद्यनम् ।
 १५६ १०३ वसाहोमः ।
 ११३ ५३५ वसुकामेष्टिः ।
 २४ १८३ वाजिनम् ।
 ४८ ४६५ वाजिनः ।
 ८१ ४६८ वाजिनयागः ।
 १६८ २०६ वायव्यानि ।
 १४१ ११५ वायुपञ्चानम् ।
 ८३ ४८० वारुणीप्रचारः ।
 ८३ ४८० वारुणीयागः ।
 १२० ६४ वायनादिनिमित्ताहुतयः ।
 ३८ ३४३ विकृतिः ।
 ४० ४३६ विच्छिन्नाग्न्याधानम् ।
 ४२ ४४५ विधुरः ।
 २० १६२ विधृतिः ।
 ४५ ५५३ विराजो ।

४० पदा०

- ५० ३७१ विहरपदार्थः ।
 ४१ ३४१ विष्णुकर्मक्रमणम् ।
 ४१ ३४२ विष्णुकर्माः ।
 ६३ ४१२ विहरणपक्षः ।
 ६३ ४११ विहरणम् ।
 २ ८ विहारः ।
 २२ १७८ विहारव्यावृत्तिः ।
 ३६ ३०१ वीतवत्पदागताः ।
 ३० २५० वीतवत्पदागताः ।
 २६८ २७४ वृद्धिवाचनम् ।
 ४३ ३५८ वृद्धिप्रादम् ।
 १० ६३ वेदः ।
 १० ६६ वेदपरिवासनानि ।
 ३८ ३२१ वेदवाचनम् ।
 ३८ ३२३ वेदगिरःकरुणकनाभ्या-
 सभनम् ।
 ४० ३३७ वेदस्तरणम् ।
 ६ ३३ वेदिः ।
 १८ १५२ वेदिकरणः ।
 १८ १५५ वेदिकरणम् ।
 २३३ १४७ वेदिकारमैषः ।
 २६५ २६० वेद्या पञ्जेजनीसादनम् ।
 ६ ३१ वेद्या दक्षिणं पार्श्वम् ।
 ६ ३२ वेद्युत्तरपार्श्वम् ।
 २१७ ८२ वैकट्यपरिधिपरिधानम् ।
 ३८ ४३१ वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।
 ३०८ ३६४ वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।
 २८१ ३६१ वैश्वदेवग्रहे सोमग्रहणम् ।
 ८३ ४६८ वैश्वदेवपर्व ।
 ४७ ४६१ वैश्वानरपार्जन्या ।
 २८ २३५ वयञ्जनानि ।
 १०२ ५०६ वयपक्रमणम् ।

५० पदा०

१६६ २०० वयसतव्याहृतिहोमः ।

२५ १८८ वयुहनम् ।

११ ७२ व्रतग्रहणम् ।

१८५ २४ व्रतम् ।

२०२ ५० व्रतसंज्ञकपयोभक्षणम् ।

११ ७२ व्रतोपायनम् ।

७५ ४५५ व्रीह्याग्रयणेष्टिः ।

श

३७ ३११ शंयुवाकः ।

३७ ३१० शंयुवाकमैवः ।

२८० ३५६ शंसनार्थाध्वयुमश्नः ।

२०८ ६३ शकटपरिवहनम् ।

८०८ ६२ शकटे सधमस्यापनम् ।

२२४ ११२ शकलक्षारणम् ।

२२४ ११३ शकलानुप्रहरणम् ।

११६ ५५४ शतकृष्णलेष्टिः ।

२२८ १२८ शके ।

११५ ८३ शमितृमश्नोतरे ।

१२८ ६३ शमितृमैवः ।

७ ४१ शरपा ।

२८० ३५८ शस्त्रमायश्चक्षम् ।

२८० ३५८ शस्त्रान्तेवाचनम् ।

१२ ८१ शाखापवित्रम् ।

११ ७६ शाखाहरणम् ।

१२८ ५८ शामित्रः ।

१८८ १३ शालामवेयः ।

१३३ ८६ शालामुखीयः ।

२२४ २८६ शुक्रपात्रे रसग्रहणम् ।

२४८ १८४ शुक्रपात्रम् ।

२८४ ३३२ शुक्रामन्यग्रहणम् ।

२८५ ३३८ शुक्रामन्यप्रचारः ।

१०८ ५११ शुनाष्टीरीयपर्वः ।

५० पदा०

१३ ८० शुल्वम् ।

१३ ८८ शुल्वम् ।

७ ३८ शूर्पम् ।

२१८ २०५ शूलकर्म ।

७४ ४५३ श्यामाकाग्रयणेष्टिः ।

१२ ८३ श्वपरशुः ।

श

३३ २७७ षड्वत्तम् ।

१२० ८ षड्वतीता ।

१०५ ५०७ षण्मनस्काराः ।

स

१२८ ६३ संज्ञपनम् ।

१३० ६६ संज्ञप्तपरवाप्यायनम् ।

१३० ६५ संज्ञप्ताहुतिः ।

११६ ५५३ संज्ञानीष्टिः ।

५२ ३८० संभागः ।

५२ ३८१ संभारसंभरणम् ।

१७ १४१ संवपनम् ।

८ ५४ संवापः ।

४१ ३३८ संस्थापनम् ।

११८ ५ सङ्कल्पः ।

८० ४८७ सङ्कवरः ।

२४३ १७५ सदः ।

२८१ ३२३ सदवि प्रवर्षणम् ।

२८५ ३३८ सदविग्रहादिचमसनवनस्त

११२ २१ सद्यस्कालप्रशुभकारः ।

२४४ १७६ सदोभिसर्जनम् ।

२३ १८८ सन्ततम् ।

२८ २३७ सन्ध्यक्षराणि ।

११ ७७ सन्नयन् ।

२०० ४१ सनिः ।

२०० ४६ सनियाचनम् ।

पृ० पदा०

८० ४८८ समानयनम् ।
 ८८ ४८४ समारोपणम् ।
 १७ १३७ समाहननम् ।
 १५ ११४ समाहननम् ।
 १८ १५६ समित् ।
 १४३ १२४ समित्प्रैषः ।
 १३ ८३ समिधः ।
 ४० ३३३ समिष्टयजुः ।
 ४० ३३२ समिष्टयजुर्दोषः ।
 २१० ६८ सम्भाराः ।
 १५८ १७८ सरस्वतीयाज्यामैषः ।
 १५८ १७७ सरस्वत्यनुयाज्यामैषः ।
 २१८ ८७ सर्वकर्तृकधर्मोपस्थानम् ।
 २७८ ३१४ सर्वपात्रस्थसोमानां प्रत्ये-
 कमुपस्थानम् ।
 २७८ ३१२ सर्वपात्रस्थसोमोप-
 स्थानम् ।
 ५६ ३८६ सर्वोपधिहोमः ।
 २६१ २४४ स्वनीयधानाग्रपणम् ।
 २५८ २३३ स्वनीयपञ्चहोतृहोमः ।
 २८० ३२० स्वनीयपशुपामचारः ।
 २६० २३७ स्वनीयपुरोडाशनिर्वापः ।
 २६० २३८ स्वनीयप्रातर्दोहः ।
 २७८ ३१८ स्वनीयपृथ्यास्तरणम् ।
 २७८ ३१८ स्वनीयाङ्गमैत्रावरुणा-
 दिप्रवरणम् ।
 २६१ २४३ स्वनीयामिहावाजिन-
 करणम् ।
 २८६ ३४३ स्वनीयेडाभक्षणम् ।
 २८० ३२१ स्वनीयैः सह पशुपुरो-
 डाशनिर्वापः ।
 ११० ५१२ स्वनेष्टिः ।
 १०० ४८८ स्वात्ये ।

पृ० पदा०

२२ १७७ स्वयावृतः ।
 ८८ ४८७ सान्तापनेष्टिः ।
 १२ ७८ सान्ताप्यम् ।
 २० १८५ सामिधेयः ।
 १६४ १८३ सारस्वतकुष्ठिकणफलोम-
 मन्त्राः ।
 २७८ २२८ सारस्वतहविःप्रचारः ।
 ६७ ४२३ सारस्वतहोमः ।
 २२१ १७३ सिद्धधर्ममहावीरग्रहणम् ।
 २५६ २२७ सुत्यारम्भमैषः ।
 २५६ २२५ सुत्यार्थप्रबोधनम् ।
 २५६ २२६ सुत्यार्थप्रबोधनम् ।
 २५५ २१७ सुत्यावकुरुपः ।
 २५४ २१४ सुत्यासामग्र्योत्पादनमैषः ।
 १११ ५२० सुरभिर्मदिष्टिः ।
 १६२ १८१ सुराग्रहप्रचारः ।
 १६० १८६ सुराग्रहभक्तविधिः ।
 १५८ १८३ सुराग्रहवाज्यामैषमैषः ।
 १५८ १८४ सुराग्रहहोममन्त्रौ ।
 १६० १८५ सुराग्रहहोमानुमन्त्रणम् ।
 १५२ १५७ सुराग्रहाः ।
 १५८ १८२ सुराग्रहानुयाज्यामैषः ।
 १५७ १७३ सुराग्रहोपस्थानम् ।
 १६१ १८७ सुराधारोपस्थानम् ।
 १५५ १७० सुरापयवोक्तप्रदानम् ।
 १५६ १७२ सुरास्थानोपपदोद्ग्राहा-
 दनम् ।
 ३७ ३०६ सूक्तवाकः ।
 ३६ ३०५ सूक्तवाकमैषः ।
 २०६ ६१ सोमक्षणम् ।
 २०५ ५३ सोमक्षययनुमनम् ।
 २०४ ५३ सोमक्षययनुमन्त्रणम् ।
 २०३ ५२ सोमक्षयाहुतिः ।

२७६ ३०४ सोमसूक्तकन्दानु-

सन्वत् ।

१८७ ६ सोमप्रवाकः ।

१८७ ५ सोमप्रवाकवरणम् ।

२११ ६८ सोमसधुपर्कः ।

२५८ २३१ सोमराजोपावरौहणम् ।

२७६ ५८ सोमविमानम् ।

२०६ ५८ सोमवेष्टनम् ।

२०२ ५१ सोमसोधनदिप्रैषाङ्गहोक्-

२१२ ७६ सोमाप्यावनम् ।

२७२ २८८ सोमाभिषवतृतीयपर्यायः

२७२ २८८ सोमाभिषवातृतीयपर्यायः

२७२ २८७ सोमाभिषवपथमपर्यायः

२०५ ६० सोमावेक्षणम् ।

२०८ ६६ सोमावरदीप्रतिष्ठापनम् ।

२५८ २३६ सोमपुरोडाशोपपात्र-
सादनम् ।

२६१ २५२ सोमपुरोडाशोयनवापः ।

२५१ २५५ सोमवायव्योदकरणम् ।

२५५ २१६ सोम्येस्तावर्हिःसम्भरणम्

१५१ १५५ सोमामणीकालः ।

१७५ २१८ सोमामणीदेवतावाहनम् ।

१५७ १७४ सोमामणीपशवः ।

१५८ १८१ सोमामणीपशुप्रपणमैषः

१५५ १६८ सोमामणीपाशुकपात्राणि

११२ १६४ सोमामणीपश्वपशुः ।

१७५ २१७ सोमामणीपूर्वाङ्गा-
दित्येष्टिः ।

१७३ २१६ सोमामणीपूर्वाङ्गेन्द्रपशुः

१५३ १६५ सोमामणीपूर्वेष्टिः ।

१७८ २२३ सोमामणीप्रधानेन्द्रव-
पायागः ।

१७२ २१५ सोमामणीप्रयोजमैषाः ।

१७२ २१४ सोमामणीप्रयाजाः ।

११२ १६१ सोमामणीसङ्कल्पः ।

१७० २१० सोमामणीसम्प्रतिधमहा-
पितृयज्ञः ।

१७८ २२२ सोमामणीसारस्वतयागः ।

१८० २३५ सोमामणीसूक्तवाकमैषः ।

१६२ १८८ सोमामणीसुपिपुष्यवाचम्

१६१ १८८ सोमामणीसुपितृपणम्

१६२ १८० सोमामणीसुपैतृकसोमः ।

१८० २३३ सोमामणीसुवाचपुरो-
डाशयागः ।

१८० २३२ सोमामणीसुवाचपुरो-
डाशयागः ।

१८० २३१ सोमामणीसुवाचपुरोडाश-
यागः ।

११८ २०८ सोमामणीसुवाचपुरोडाश-
यागः ।

१७८ २२१ सोमामणीसुवाचपुरोडाश-
यागः ।

१७७ २२० सोमामणीसुवाचपुरोडाश-
यागः ।

१७१ २११ सोमामणीसुवाचपुरोडाश-
यागः ।

१७१ २१२ सोमामणीसुवाचपुरोडाश-
यागः ।

२३३ १७६ सोमिक उक्तरः ।

२८८ २८७ सोमिकद्विजादानम् ।

२५८ २३० सोमिकपरिधिमुग्धि-
मर्गनम् ।

३०८ ४२० सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

२३२ १७४ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

२८ १२ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

७६ ३४४ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

२४६ १७२ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

२७६ ३०१ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

२०३ ४०७ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

१७५ १३८ सोमिकपुरोडाशयुक्ता-
दानम् ।

१३१ ७४ स्तोकाहुतिः ।
 २७८ ३१० स्तोत्रानन्तरवाचनम् ।
 ४३ ३५० स्थाण्डिलम् ।
 ४२ ४४० स्थाण्डिलपाकः ।
 १०८ २२० स्थाण्डिलपुष्पस्थानम् ।
 ६ ४४ स्थाण्डिलः ।
 ४८ ४६१ स्मार्तवदाज्यसंस्कारः ।
 १०१ ५०३ स्मृतयः ।
 १० ६२ सुक् ।
 २० २२४ सुगादापनम् ।
 २० १६३ सुगासादनम् ।
 ३६ ४०२ सुगन्धह्नम् ।
 ८ ४८ सुवः ।
 २८ २३६ स्वरः ।
 १२६ ४३ स्वरः ।
 १३८ ११० स्वरहोमः ।
 ४६ ३६७ स्वस्तिवाचनम् ।
 १४६ १४० स्वाहाकृतिमैयः ।
 ३१ २६४ स्वष्टकृद्धोमः ।
 ३२ २६६ स्वष्टकृद्धिगदः ।
 २४२ १९१ हविर्धानगृहनिर्मिति-
 मकारः ।
 ३४१ १६७ हविर्धानमवर्तनमैयः ।
 २६५ २६५ हविर्धानेव सतीवर्गादि-
 सादनम् ।
 २५६ ३३८ हविर्धाने वायव्यादि-
 सादनम् ।

२४२ १७२ हविर्धानम् ।
 ३७ १७२ हविर्धानमैयः ।
 २८ १३५ हविर्धानमैयः ।
 १३५ ८५ हविर्धानमैयः ।
 १३५ ८५ हविर्धानमैयः ।
 २९ १६८ हविर्धानमैयः ।
 ३५ ३८६ हविर्धानमैयः ।
 २८८ ३५१ हविर्धानमैयः ।
 १७ १३६ हविर्धानम् ।
 ११७ ५५५ हविर्धानमैयः ।
 १३८ १९१ हविर्धानमैयः ।
 १३१ २० हविर्धानम् ।
 ४१ ३४६ हविर्धानमैयः ।
 २ १ होता ।
 ४० ३३८ होतृकर्तृ कनिष्ठमाय-
 रिचत्तहोमः ।
 २६५ ३५८ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 २६६ ३६६ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 २६८ ३७५ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 २४८ ४०१ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 २४७ १८१ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 १५१ १५३ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 २८७ ३८४ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।
 २७ २९८ होतृचमसादिषु मन्त्र-
 णीयेषामयम् ।

॥ इति ॥

॥ श्रीः ॥ श्रीतपदार्थनिर्वचनम् ।

१ इष्टिप्रकरणम् ।

१ इष्टिशब्द इत्विक्चतुष्टयसंपाद्यसंप्रतीकयजमानकर्तृककर्मना-
मधेयम् ॥

२ तत्र यजते ऽसौ यजमान इतिविग्रहे यजमानशब्दः स्वार्थक-
मानुष्ठानकर्तृवाचकः ॥ *

३ इत्विङ्मध्यं यजमानो यं पूर्वं वृणीते कर्मण आरभ्यसमाप्ती च
यः करोति अध्वरं यज्ञं युनक्तीतिविग्रहेण + सोऽध्वर्युरित्युच्यते ॥

४ कर्मकाले यजमान आहवनीयस्य दक्षिणत उदङ्मुख उपविश-
तितस्य पूर्वस्यां दिशि तत्रैवोदङ्मुखो दक्षिणोत्तरियोपस्थेन + दक्षिणे-
ऽङ्गे उत्तानं सव्यं पाणिं प्रागयं निधाय तदुपरि तथैव न्यज्वं ऽ दक्षिणं

* कर्म जन्य फल भोक्तृति यावत् ।

+ अयं विग्रहो यास्कावाच्येण प्रदर्शितः । अध्वर्युरध्वर्युरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य
नेताऽध्वरं कामयत इति वाऽपि याऽधीयाने युक्पक्षयोऽध्वर इति यज्ञं नाम ध्वरति
हिंसाकर्मतत्प्रातिषेध इति । इदमयुक्तमित्यपरे यजमानस्याध्वरमिच्छतीत्यर्थं
कन्दसिपरेच्छायामपि क्यज्वक्तव्य इति वार्तिकेनाध्वरशब्दात्क्यचि क्याच्छन्दसी-
त्यनेनोपस्थेनोऽसौ क्यध्वरपूतनस्यचिञोप इति सूत्रेणाध्वराकारस्य सोमे
ऽध्यर्गुशब्दः सिद्धो भवतीति क्यध्वरेति सूत्रस्योदाहरणमध्यर्गं वा मधुपाणिमिति
प्रदर्शयतः कोमुदीकारस्य संमतम् ।

अथवा क्यध्वरेति सूत्रे मनोरमायां "मगध्यादिगणोऽध्यर्गुशब्दः पठ्यते तत्र
व्युत्पत्त्यन्तरं बोध्य" मित्युक्तमगं यातीतिषद अध्वरं यातीत्यध्यर्गुशब्दः कुप्रत्ययान्तः ।
तत्राध्वराकारलोपोपि निपातनादिति, उभयथापि मूलप्रदर्शितव्युत्पत्त्याऽध्यर्गुश-
ब्दस्यो सिद्धेः ॥ चरणव्युत्पत्ते तु "मन्त्रप्राप्त्यर्थं कल्पानामहानां यजुषामवाम् । उपस्थां
यः प्रविभागतः सोऽध्यर्गुः कत्तमुच्यते" इत्युक्तम् ।

† गार्हपत्यादिषु प्रायश्चित्तसाधुतिदातृत्वं ब्रह्मणः केवलं बोधायनीयानामेव न
स्यापस्तम्बपुराणकेशिप्रभृतिसूत्रानुसारिणामिति सामान्य ब्रह्मलक्षणं चिन्तयमेतत् ॥
आतीयानां त्वनादिष्टहोममात्रं ब्रह्मकर्तृकम् ।

‡ दक्षिणं च तदुत्तरं च दक्षिणोत्तरं तद्वृत्ता आनुना । उत्तरं सव्यजानोरपरिस्थापितम् ॥

निधाय य चास्ते सर्वदा कर्मणि दत्तचित्तः प्रणीतिप्रणयनीदा
 अभ्यनुज्ञाकर्ता अभ्यनुःसाममन्त्रकर्मधेये गार्हपत्यदक्षिणाम्याहवनीयेषु
 क्रमेण प्रायश्चित्ताहुतिहोमकर्ता । च स वस्त्रपदवाच्यः ॥

५ यस्तु वेद्युत्तरश्रेण्युत्तरतः प्राङ्मुखो दक्षिणोत्तरिणोपस्थेन उप-
 विशति चषकाश्वदङ्गुली सहितौ पाणी हृदयदेशे गृहे वा धारयति
 सामिधेनीः प्रयाजान् आह्वयभागायात्यापुरानुवाक्याः सूक्तवाकं शंयु-
 वाकं । च पठति च स होतृपदवाच्यः ॥

६ यश्च ऊर्ध्वायमसिबत् सप्यं ऽ दक्षिणहस्ते धारयन् उत्तरदेशे
 च दक्षिणामुखस्तिष्ठति पध्वर्युणा आश्रवणे कृते यस्तुशब्दपूर्वकश्चोपट-
 शब्दोच्चारणरूपप्रत्याश्रवणं करोति स आग्नीध इति आग्नीदिति वाच्यते ।

७ यजमानस्य स्त्री यजमानवद्वज्रफलभोक्त्री गार्हपत्यस्य पश्चिम-
 दक्षिणे देशे पूर्वमुदङ्मुखी ऊर्ध्वजानुर्होपविशति ततः पयस्वत्याचमनादि
 गार्हपत्ये समिदाधानान्तं कर्म करोति ततस्तृणनिरसनं कृत्वा तत्रै-
 वाध्वजानुः प्राङ्मुख्युपविशति पक्षीसंयाजप्रचारानन्तरं अथभृशस्यानीये-
 अग्निहोत्रहवणीजलनिनयने पव्यञ्जलौ योक्त ॥ माधाय होत्रा कृते स्वयं

पूर्ववत्समिदाधानं पुनःपरिषेकान्तं कृत्वा पुनं यथा वेद्युत्तरयो । मध्य-
 मार्गेण प्रविष्टा तथा तेनैव मार्गेण विहारोचिर्मच्छति सा पक्षी भवति ॥

८ यागार्थे यत्र यत्र यावतो भूमिः अत्यादिभिः परिमाणविशेष-
 विशिष्टत्वेन विहिता तत्र तत्र तावतो भूमिः विहारपदवाच्या ॥

९ परस्परसंश्लिष्टानां चतुर्देशसंख्याकानां अणुनामकानां धान्यवि-
 शेषाणां यत्परिमाणं तद्, अथवा कोशसंस्थानवत् स्थापितानां पृथुप्रदे-
 शेन संश्लिष्टानां चतुस्त्रिंशत्संख्याकानां तिलानां यत्परिमाणं तदङ्गु-
 लपदवाच्यं परिमाणमिति वौधायनशुल्बसूत्रे प्रसिद्धम् ॥

१० पञ्चदशाङ्गुलं पदमुच्यते ॥

११ + शुद्धे रमणीये देशे समंचतुरस्रा दीर्घंचतुरस्रा वा अग्निहोत्र-

* न्युक्लम् । † पश्य वाक्यम् (५८) । ‡ पश्य । १८५ । २४७ । २३२ । २५० ।

५ पश्य । ३४ । -॥ पश्यवाक्यम् ६५ । ¶ पश्य वाक्ये, ३२ । २५ ।

+ कातीयानां दशैश्वर्यमास विहार निर्माणप्रकारः । गार्हपत्यस्य (प्रत्यक्षस्य)
 मध्यादाहवनीये (याः) (प्राक्स्यस्य) मध्यपर्यन्तमुत्तरमेकादशं द्वादशं वा प्रक्रमतः

श्रोतपदार्थनिर्वचनम् ।

३

होमशाला कर्तव्या वास्तुशास्त्रोक्तरीत्या तस्याः प्राच्यां दक्षिणस्यां च दिशि एकैकं द्वारं कार्यं सा अग्निहोत्रशालेति गीयते ॥ †

१२ तस्यां शालायां पश्चिमभागे मध्यदेशे सप्तविंशत्यङ्गुलव्यास मण्डलाकारं गार्हपत्यायतनं भवति ॥

१३ † तस्य बाह्यतः शुद्धमृत्तिकानिर्मिता षडङ्गुलपरिमितोच्चाया

प्रक्रमो द्वादशाङ्गुल इति परिशिष्टे । प्रक्रमः पदमित्यनर्थान्तरम् । गार्हपत्यं कुण्डं सार्धत्रयोदशाङ्गुलमितर्काटकभामणे न वर्तत कार्यम् । आश्वनीयस्य तु समचतुरस्रं तस्य व्यासविस्तृतौ चतुर्विंशाङ्गुलमिते । गार्हपत्याश्वनीययोर्मध्ये यावतीरज्जुस्ता-
वत्यारज्ज्वाः षड्भागान्कृत्वा स्वपष्ठभागं तस्यांसंयोजयेत् एवं सप्तभागाः समाजाताः । ततः सप्तमभागं संहितां रज्जुं त्रेधाविभज्य तृतीयांशं द्वयोपि चिह्नं कृत्वा प्राक्तन्योः पाशो कृत्वा गार्हपत्यमध्यास्थितं शुद्धौ आश्वनीयमध्यास्थितं मध्यशुद्धौ च पाशो दत्त्वा गार्हपत्यात्ममध्यास्थितं दक्षिणस्यां कर्षितं तत्र चिह्नं कार्यम् (अयं दक्षिणाग्निं कुण्डमध्यः) तच्चिह्नद्वयं तत्र भागे सार्धमवाङ्गुलं प्रदेशे शुद्धद्वयः । तत्र पूर्वापरं रज्जुद्वयं । शुद्धसकाशाद्यवाधिकैकोनविंशाङ्गुलीभूमौ कार्यमुराद्वयं त्यागस्तेन अर्धवन्त्राकारे दक्षिणाग्निखरः सम्पद्यते । आश्वनीय मध्यशुद्धोः सका-
शात्पश्चिमस्यां अग्निपरिमिते देशे शुद्धद्वयः । तत्सकाशाद्विंशत्यङ्गुलमुत्तरस्यां द्वा-
विपरिमितदेशे शुद्धद्वयः । आश्वनीयमध्यशुद्धसकाशात्साक्षरविपरिमितदेशे दक्षि-
णत उत्तरतश्च शुद्धद्वयः । चतुर्पुकोणस्य शुद्धपुमूत्रार्पणाद्विषमं चतुरसावेष्टिः
सिध्यति । ततः प्राचीशुद्धमारभ्य पश्चिमशुद्धपर्यन्तं काण्डद्वयवेष्टनेन भूत्रं प्रदेशः
तस्यार्धं कर्तव्यम् । अर्धपरिमितेन सूत्रेण प्राचीशुद्धमारभ्य आग्नेयस्य शुद्धवेष्टनेन
दक्षिणतः, एवमोमान् कोणस्य शुद्धवेष्टनेनोत्तरतश्च शुद्धः पृथक्पृथक्द्वयः । (इदमेव
सङ्गृह्यमध्यम्) ताभ्यां शुद्ध्यां तृतीभूतरज्जुं चतुर्थांशेन वेष्टिमध्ये सङ्गृह्ये (अर्धं
चन्द्राकारि) कार्यम् । तत्पश्चाद्व्यवशाङ्गुलमर्वाशष्टाभूमिः घोषिस्थितिर्भिधीयते । सुरा-
स्तादाश्वनीयं यावदस इत्यभिधीयते । तत आश्वनीयमध्यात्ममध्यास्थितं उत्तरस्यां
कर्षितं तत्र चिह्नं कार्यं (अयमुत्करमध्यः) तच्चिह्नद्वयं अङ्गुलकर्काटभामणेन वर्त-
तत्करः कार्यः । अयं च द्वाङ्गुलव्यातो भवति । तत अग्निकोणादारभ्य ईशानकोणपर्य-
न्तं वेद्यां संयोज्य (मिषयित्वा) सार्धत्रिंशत्ता वेदिः सम्पादनीया । सङ्गृह्ये
अर्जयित्वा वेद्यां सर्वत्र अङ्गुलः ख्यातोविधेयः । कुण्डेषु मेघवाद्वा दशाङ्गुलोच्चा
चतुरङ्गुलविस्तारा एवैव भवतीति ।

† कातोपानां तु “विंशत्यर विःशालास्यात्तदर्थेन तु विस्तृता । विमितं च
तुरस्रस्याद्वयवि प्रमाणतः” इति परिशिष्टोक्तपरिमाणमर्थात्परिमाणं बाह्यन्यगार-
द्वयं पूर्वापरं कृत्वा पूर्वान्यगारे पूर्वपश्चिममेवेति द्वाद्वयं, द्वितीयोऽन्यगारे पूर्वदक्षिणे
वेति द्वाद्वयं कुर्यात् ।

‡ कातोपानां त्वेकैव मेघलेत्युक्तम् ।

षडङ्गुलपरिमितायामा प्रथमा मेखला भवति ॥

१४ तस्या उपरि पूर्वोक्तोच्छ्राया चतुरङ्गुलपरिमितायामा द्वितीया मेखला भवति ॥

१५ तदेतन्मेखलाद्वयसंस्थानं कुण्डमित्युच्यते ॥

१६ गार्हपत्यायतने स्थापितो ऽग्निर्गार्हपत्यनामको एहपतिना यजमानेन संयुक्त इतिव्युत्पत्त्या एहपतिना संयुक्ते ऽय इति सूत्रेण ऽय प्रत्ययात् ॥

१७ गार्हपत्यस्य मध्यादारभ्य पूर्वस्यां दिशि चतुर्वत्नेन नीयमानं आहवनीयमध्यपर्यन्तं सूत्रं एष्ट्यासूत्रमित्युच्यते ॥

१८ तादृशसूत्रस्य आधारभूतत्वेनोपलक्षिता भूमिगता रेखा एष्ट्या इति व्यवह्रियते ॥

१९ एष्ट्यासूत्रस्य यस्मिन् देशे पूर्वोऽन्तःपतति स आहवनीयमधो भवति । आहवनीयमध्यशङ्कोः पूर्वस्यां दिशि एकः शङ्कुस्तथा पश्चिमायां दिशि च एकः शङ्कुः प्रादेशमात्रे देशे निखेयः । अरन्ध्रद्वयायामा उभयतः पाशा रज्जुः कर्तव्या तस्या एकस्मात्पाशादारभ्य द्वादशाङ्गुलमिते देशे किञ्चिद्वर्णचिह्नं कार्यं तथा अष्टादशाङ्गुलमिते भागे चिह्नं कर्तव्यम् । पूर्वनिखातपाश्चात्यपौरस्त्यशङ्कोः पाशौ प्रतिमोचनीयौ । तत्र चिह्नसमीपवर्ती पाशः पाश्चात्यशङ्को निधेयः । ततो द्वितीयचिह्ने सूत्रे एहीत्वा दक्षिणत आकृष्य कार्यं यस्मिन् देशे प्रथमलक्षणसंबन्धो भवेत्स आहवनीयायतनस्य नैर्ऋतकोणः । एवमुत्तरतो द्वितीयलक्षणे धृत्वा सूत्रमाकृष्य प्रथमं चिह्नं यत्र पतेत्स आहवनीयवायव्यकोणः । ततः तयोरेव शङ्कोः तस्या एव रज्जोः पाशौ विपरीतौ निधाय अष्टादशाङ्गुलमिते चिह्ने रज्जुं धृत्वा दक्षिणत आकृष्य प्रथमचिह्नपातस्थानमाहवनीयस्याग्नेयकोणः एवमेवोत्तरतः द्वितीयचिह्ने धृत्वा आकृष्य प्रथमलक्षणपातस्थानमाहवनीयस्येशानः कोणः । एवं रीत्या संपन्नं चतुष्कोणमाहवनीयायतनमुच्यते ॥

२० तस्य बाह्यतः गार्हपत्यकुण्डवद् द्विमेखलं चतुरस्रमाहवनीयकुण्डं भवति ॥

२१ मन्मध्ये स्थापितोऽग्निः आहूयते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या मुख्यः होमाधारत्वाद् आहवनीयपदवाच्यः ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

५

२२ पृष्ठासूत्रस्य पञ्चमं षष्ठं वा भागं आगन्तुकं अधिकं पृष्ठासूत्रं संयोज्य उभयतः पाशां रज्जुं कृत्वा पुनः सर्वस्य सूत्रस्य पञ्चभागान् कृत्वा एकं पाशं गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुच्य पञ्चधा विभाजिताया रज्जोरपरस्मादन्ताद् भागद्वये गते सति चिह्नं कृत्वा द्वितीयं पाशं आहवनीयमध्यशङ्को नियोज्य चिह्नं सूत्रं धृत्वा दक्षिणत आह्वय लक्षणसंपा-
तस्थाने शङ्कुं निहन्यात् । ततः पञ्चदशाङ्गुलपरिमितां रज्जुं एकतः पाशां कृत्वा तस्मिन्निहते शङ्को तं पाशं प्रतिमुच्य तथा रज्ज्वा मण्डलं परिलिखेत् तस्य मण्डलस्यात्तररेखायाः पूर्वनिहितशङ्कोश्च मध्ये अन्यं शङ्कुं निहन्यात् । तस्या एव रज्ज्वाः पाशं तस्मिन् शङ्को प्रतिमुच्य पञ्चदशाङ्गुलपरिमितया तथैव रज्ज्वा अन्यन्मण्डलं परिलिखेत् । अस्य मण्डलस्य रेखा पूर्वकृतमण्डलरेखाया उपरि दक्षिणभागे उत्तरभागे च पतति तयोः संसर्गस्थानयोरेकं सूत्रं धृत्वा पश्चिमपूर्वायतसूत्रकृतरेखात उत्तरतो विद्यमानमण्डलभागं त्यजेत् मण्डलस्य दक्षिणतो विद्यमानो भागः पूर्वकृतमण्डलस्य च दक्षिणो भागः शूर्पाकारः संपद्यते स दक्षिणाग्नेरायतनं भवति ॥

२३ तस्य बाह्यतः गार्हपत्यकुण्डवद् द्विमेखलं शूर्पाकारं दक्षिणाग्नि-
कुण्डमित्युच्यते ॥

२४ तन्मध्ये स्थापितो ऽग्निर्दक्षिणाग्निरन्वाहार्यपवन इति चोच्यते ॥

२५ पूर्वे पञ्चधा विभाजिताया रज्जोर्दक्षिणाग्न्यायतनसाधने यः पाशो गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुक्तस्तं पाशं आहवनीयमध्यशङ्को प्रतिमुच्य आहवनीयमध्यशङ्कुपाशं गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुच्य पञ्चधा विभा-
जितरज्जोः द्वयोर्भागयोर्गतयोर्त्यूर्ध्वं चिह्नं कृतं तत्र सूत्रं धृत्वा उत्तरत-
आकर्षणीयं चिह्नसंसृष्टा भूमिः स्वाम्यजुर्हरणसमये दर्भशकलानि मृत्तिकासहितानि यथा क्षिप्ते ऽवकाशे लोके प्रक्षिप्यन्ते तथा विधिव-
शात् तस्यां भूमौ प्रक्षिप्यन्ते अत उत्किरन्त्यस्मिन् वेद्यादिसंबन्धव-
करादिकमिति व्युत्पत्त्या उत्कर इति गीयते ॥

२६ तथास्थितं तदेव सूत्रं तस्मिन्नेव चिह्ने धृत्वा दक्षिणत आकर्ष-
णीयं चिह्नसंसृष्टा भूमिः यागकाले यजमानस्य तत्रोपवेशनविधानादयज-
मानस्यानमित्युच्यते ॥

२७ आहवनीयायतनात्पश्चिमदिशि षण्णवत्यङ्गुलपरिमिते देशे शङ्कुर्निखातव्यः तद्वर्तिणतो द्वात्रिंशदङ्गुलपरिमिते देशे एकः शङ्कुर्निखेयः तथैवोत्तरतस्तावत्येष देशे द्वितीयः शङ्कुर्निखेयः दक्षिणशङ्कुस्थानं दक्षिणश्रोणिरित्युच्यते ॥

२८ उत्तरशङ्कुस्थानमुत्तरश्रोणिरिति गीयते ॥

२९ आहवनीयमध्यशङ्कुर्दक्षिणतश्चतुर्विंशत्यङ्गुलपरिमितदेशे एकः शङ्कुर्निखेयः तथैवोत्तरतस्तावत्येष देशे अपरः शङ्कुर्निखेयः दक्षिणशङ्कुस्थानं दक्षिणांश इत्युच्यते ॥

३० उत्तरशङ्कुस्थानमुत्तरांश इति गीयते ॥

३१ ततः षण्णवत्यङ्गुलपरिमितां रज्जुं तावदागन्तुकभागामुभयतः पाशां कृत्वा मध्ये लवणं कृत्वा दक्षिणश्रोण्यंसशङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्य लवणे रज्जुं ग्रहीत्वा दक्षिणत आकृष्य शङ्कुं तत्र निहन्त्यात् । तत उभौ पाशौ समस्य लवणशङ्को पाशद्वयं प्रतिमुच्यरज्जुमध्येन दक्षिणश्रोणिशङ्कोरारभ्य दक्षिणांसशङ्कुपर्यन्तं लिखेत् । एवंकृते या रेखा उत्पद्यते सा वेद्या दक्षिणं पार्श्वमिति व्यवह्रियते ॥

३२ तथैव तस्या रज्ज्वाः पाशौ उत्तरश्रोण्यंसशङ्कोः प्रतिमुच्य रज्जुमध्येन चिह्नितेन रज्जुमुत्तरत आकृष्य चिह्नसंघातस्थाने शङ्कुं निहन्त्यात् तत उभौ समस्य आस्मिन्निहते शङ्को प्रतिमुच्य मध्यभागस्य चिह्नेन सूत्रं धृत्वा उत्तरश्रोणिशङ्कोरारभ्य उत्तरांसशङ्कुपर्यन्तं लेखां लिखेत् । सा लेखा वेद्युत्तरपार्श्वमित्युच्यते ॥

३३ अनया रीत्या दक्षिणोत्तरपार्श्वयुक्ता दक्षिणोत्तरश्रोणिसंहिता दक्षिणोत्तरांसयुक्ता उरोरुपशरीरावयवत्वन उपनिषद्व्याक्ता यागकाले दधैराक्कादिता आज्यवह्मपुरोडाशादिरूपहविरासादनाश्रयभूतावेदिरित्युच्यते । तस्या बाह्यतः प्रथमा मेखला चतुरङ्गुलोत्सेधा चतुरङ्गुलायामा मृत्तिकानिर्मिता भवति तस्या मेखलाया उपरि द्वाङ्गुलोत्सेधा द्वाङ्गुलायामा तथैव द्वितीया मेखला भवति ॥

३४ खदिरकाष्ठनिर्मित आरविपरिमितो दीर्घश्चतुरङ्गुलपरिमितविस्तार आकारेण खट्वसदृशः स्फ्य इत्युच्यते ॥

३५ पुरोडाशभर्जनार्थं मृत्तिकया निर्मितानि बह्वो परिपक्वानि द्वाङ्गु

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

७

लोक्षायाणि यस्मिन् पुरोडाशे यावन्ति विहितानि तानि सर्वाणि मिलित्वा गार्हपत्यपश्चाद्भूमौ गार्हपत्यायतनान्तः पश्चिमभागे वा उपधीयमानानि कपालपदवाच्यानि ॥

३६ कस्मिंश्चित्पुरोडाशे एकमेव कपालं भवति तत्र तदेकं कपालं अश्वशफपरिमाणं अश्वशफाकारं उपधीयते स च पुरोडाशः श्रुतौ एक-
कपाल इति गीयते ॥

३७ पुरोडाशस्यानेककपालत्वे तु अश्वशफाकारता अश्वशफपरिमा-
णाता च कपालसमूहे बोद्धव्या । तत्राष्टाकपाले प्रकृतिभूते पुरोडाशे
प्रथमं कपालं चतुरस्रं मध्ये उपधीयते तस्य पुरस्ताद् द्वितीयं शफाका-
रतासंपादनाय अर्धचन्द्राकारं तृतीयं तु मध्यमस्य पश्चाद् द्वितीयसदृशं
चतुर्थं तु मध्यमस्य दक्षिणतस्तादृशमेव पञ्चमं तु दक्षिणस्य पुरस्तादा-
ग्नेयकोणे शफाकारतासंपत्तियोग्यं षष्ठं तु दक्षिणस्य पश्चाद् नैऋत-
कोणे समुदितस्य शफाकारतासंपत्तियोग्यं सप्तमं तु मध्यमस्योत्तरार्धे
पश्चिमभागे शफाकारतासंपत्तियोग्यं अष्टमं तु मध्यमस्योत्तरार्धे पूर्वभागे
एवमष्टौ कपालानि समुदितानि अश्वशफपरिमितानि अश्वशफाकाराणि
भवन्ति । एवं नवकपालादिषु अष्टाकपालन्यूनकपालादिषु च कपालर-
चना कपालविभागश्च अश्वशफाकारतातत्परिमाणसंपत्तिसंभवेन कर्त-
व्यो । एते च पुरोडाशास्तावत्सु कपालेषु भर्जनीयत्वादष्टाकपालादि-
पदवाच्या भवन्ति ॥

३८ दैर्घ्यं णादेशमात्री अरविमात्री बाहुमात्री वा हस्त्योष्ठीत्वपत्ते
अष्टाङ्गुलपरिमितविला हंसमुखीत्वपत्ते वायसपुच्छकात्वपत्ते च पञ्चाङ्गु-
लपरिमितविला चतुरङ्गुलपरिमितविला वा विलावशिष्टभागेन दण्ड-
युक्ता विकङ्कतकाष्ठेन निर्मिता अग्निहोत्रहोमसाधनत्वादग्निहोत्रं हूयते
ऽनयेति करणव्युत्पत्त्या ऽग्निहोत्रहवणीत्युच्यते ॥

३९ वंशनिर्मितं व्रीह्यादीनां पुरोडाशादिसंबन्धिनां निस्तुषकरणोप-
योगि शूर्पमित्युच्यते ॥

४० कृष्णामृगस्य चर्म व्रीह्याद्यघघातकाले उलूखलस्याधःस्थापनोप-
योगि कृष्णाजिनमिति कथ्यते ॥

४१ खदिरकाष्ठनिर्मिता षट्त्रिंशदङ्गुलपरिमितायामा अथभागे

षष्ठा स्वहानिषु ह्युन्नादिकृत्युता तदुन्नादिपञ्चकालं दृष्ट्वा उपलब्ध
स्वापनायोप्युज्जमाना आग्नीधकृत्कदृष्टुपलादिसमाहननादे। करण-
भूता शम्पापदवाच्या ॥

४२ पलाशकाष्ठनिर्मितं द्वादशाङ्गुलपरिमितोच्चायं उपरितनार्धभागो
विलयुक्तं वरुणरोडाशसंबन्धिद्वीत्यादिकण्डनोपयोगि उलूखलमित्युच्यते ॥

४३ उत्तुषलार्धत्रिगुणायामं खदिरकाष्ठनिर्मितं कण्डनोपयोगि
मृसलमित्युच्यते ॥

४४ पाषाणमयी पेषणकाले पेषणीयद्रव्याण्यभूता दृषदित्युच्यते ॥

४५ पाषाणनिर्मिता पेषणसाधनभूता उपजा कथिता ।

४६ पलाशकाष्ठनिर्मिता अग्निहोत्रहवणीषद्वयी मुख्यहोमकरण-
त्वात् द्रूपते जनयेति व्युत्पत्त्या जुहूषदवाच्या ॥

४७ अश्वत्थकाष्ठनिर्मिता जुहूतुल्या उप समीपे धियते धियत-
इतिव्युत्पत्त्या होमज्ञाने आध्वर्युणा सव्यहस्तेन होमार्थंभुतदक्षिणहस्त-
संबन्धिज्ञाः समीपे धारणात् उपभृदिति भण्यते ॥

४८ स्रद्धिकाष्ठनिर्मितः अरविमात्रो दीर्घः अष्टभागे अङ्गुष्ठपर्यमा-
त्रवर्तुलबिलयुक्तः आन्यहोमादौ करणभूतः सत्रत्याज्यादिद्रव्यमस्मा-
दिति अत्यस्या सप्तपदवाच्यः ॥

४८ विककृतशतसंख्यिकाष्टेन निर्मिता जुहूमदृशी होमादप्ये
सुवेण यद्यमाणास्यान्यस्याधारभूता यागसमाप्तिपर्यन्तं वेदां विक्रमा-
नतया स्थित्यदर्शनात् ध्रुवति अप्रचलिता भवतीति द्युत्पत्त्या ध्रुवा-
पदवाच्या ॥

३० खदिरकाष्ठनिर्मितं प्रादेशपरिमितं गोकर्णोष्कारं चतुरङ्गनपरि-
मितदण्डयुक्तं प्राशित्रं नाम वस्त्रेण दीयमानो हुतशेषहविर्भागः स
ह्रियते ऽनेनेति करणव्यत्यत्या प्राशित्रहरणपदवाच्यम् ॥

५१ अथत्यकाष्ठनिर्मितं चतुरङ्गुलपरिणाहं पदपरिमितायामभित-
युक्तं चतुरङ्गुलदण्डं रङ्गाया आधारत्यात् रङ्गापानमित्युच्यते ॥

५२ हुतहविःशेषादवन्दाय दहापात्रे स्थाप्यमानो हविर्भागरहेत्युच्यते

कुम्भो यत्तु सपत्न्यसदृशाकारः ।

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

९

५३ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं अरविपरिमितं अयभागे चतुरङ्गुलचतुरस्र-
फलकयुतं भर्जनपात्रां समुप्तस्य पिष्टस्य मदन्तीभिरद्विः समेतनकर-
णादौ करणतया विहितं फलकाविशिष्टभागदण्डयुतमेतत्तपदवाच्यम् ॥

५४ गार्हपत्ये भर्जनपात्रीमधिश्रित्य तस्यां तप्तायां सत्यां अध्वर्युः
सध्यहस्तेन उदगयं पवित्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन कृष्णाजिनात् पिष्टानि
क्षिपति तत्तेषां संवाप इत्युच्यते ॥

५५ भर्जनपात्रमधिश्रयणकाले यज्जलपात्रमधिश्रुतं भवति तत्रत्यं
जलं अपशब्दविशेषणत्वाद्दुवचनान्तेन मदन्तीशब्देनोच्यते ॥

५६ अनखच्छिन्नं सायं प्रादेशमात्रं मन्त्रसंस्कारयुक्तं समपरिणाहं
प्रातः प्रायः उपयोगि दर्भद्वयं पवित्रसंज्ञं भवति ॥

५७ गार्हपत्याधिश्रितायां यस्यां पात्रां पिष्टानि समुप्यन्ते सा
पिष्टोदुपनीति पठ्यते ॥

५८ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं चतुरङ्गुलदण्डं अष्टाङ्गुलविलं प्रादेशमात्रं
प्रणीतानामकं जलं नीयते ऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या प्रणीताप्रणयनमि-
त्युच्यते ॥

५९ पूर्वोक्तं पवित्रमन्त्रार्थाय मन्त्रेण प्रायश्चित्तादिहोमाय जुहा-
विषु तिसृषु सुतु पूरणार्थं च यस्यां स्थान्यामान्यं रह्यते सा आन्य-
स्थानीपदवाच्या ॥

६० कर्म द्विविधं समन्त्रकममन्त्रकं च । तत्र समन्त्रके कर्मणि
यस्मिन् कर्मणि यो मन्त्रः श्रुत्यादिना मन्त्रान्ते कर्म कुर्वीतेत्यादिष-
चनात् क्वचित्कर्मण आरम्भादादौ क्वचित्तु उपस्थानादिकर्मसु कर्मसम-
कालमेव करणत्वेन विनियुक्तस्तस्य मन्त्रस्योक्तस्थाने पाठाभावः अवि-
हितस्थाने पठनं च एवं कर्मणोऽकरणं अस्थाने कर्मानुष्ठानं च अनयैव
रीत्या मन्त्रक्रिययोर्भयोरनुष्ठानं अस्थाने तयोरनुष्ठानं विहिताकरणं
निषिद्धाचरणं च प्रायश्चित्तपदैकदेशस्य प्रायःपदस्य नष्टशब्दापरपर्या-
यस्य वाच्यम् ॥

६१ प्रायो नाम नष्टं तस्य चित्तं नाम पुनः संधानं अकृतस्य कृत-
त्वसंपादकं अन्यथा कृतस्य सुष्टु कृतत्वसंपादकं कृतस्य निषिद्धस्याकृत-
त्वसंपादकं कर्म विधायकश्रुत्यादिनैव तथा प्रतिपादनात् तच्च जपहो-

मादिरूपं तीर्थयानास्नानादिरूपं दोषानुसारेण श्रुत्यादिप्रतिपादितं
प्रायश्चित्तमिति गीयते ॥

६२ ध्रुवोपभृज्जुहूना तु सुवो भेदाः सुवः स्त्रियामिति श्रौतव्यवहा-
रमूलककोशाद् ध्रुवोपभृज्जुहूस्वभावां चतुर्णां वाचकः सुकृशब्दः ॥

६३ दधेमुष्टिः प्रदक्षिणमावेष्टु द्विगुणः कृतः प्रादेशमात्र उपविष्टव-
त्सजानुसदृशसंपन्नः समन्त्रकवेदिसंमार्जनादिकर्मोपयोगी प्रच्छिन्नायो
वेद इत्युच्यते ॥

६४ इडापात्रतुल्यं भेदार्थं केनचिच्चिन्नेन युक्तं पक्वान् पुरोडाशान्
कपालेभ्य उद्गास्य मन्त्रेणान्योपस्तरणं कृत्वा यस्मिन्पात्रे कृतेपस्तरण-
स्थाने पुरोडाशान् स्थापयित्वा हविषासादनकाले घेद्यामासाद्य याग-
काले तत्पात्रस्थानामेव पुरोडाशानामवदानं प्रधानहोमार्थं ब्रह्मभागा-
र्थं यज्ञमानभागार्थं स्विष्टकृदर्थं प्राशिञ्जनामकब्रह्मभागार्थं चतुर्धाकर-
णार्थं इडापात्रे ग्रहणार्थं च क्रियते तत्पात्रं दारुपात्रीत्युच्यते ॥

६५ कर्मकाले आग्नीध्रोऽध्वर्युप्रेषितः पर्वो मन्त्रेण येन गुणेन मुञ्च-
मयेन वेष्टनेन त्रिगुणितेन कटिदेशे संनह्यति स गुणो योक्तमिष्युच्यते ॥

६६ वेदस्य यान्यथाणि पूर्वं क्विचानि तानि वेदस्य परिवासनानि
इति पक्षीसमासे परिवासनशब्दस्य कर्मल्युङ्गन्ततया वेदपरिवासना-
नीत्युच्यन्ते ॥

६७ मेवणसदृश कपालेपधाने गार्हपत्यादङ्गुरोद्वरणादौ उपयो-
गिनी धृष्टिरित्युच्यते ॥

६८ अध्वर्युर्यजमानो वाऽन्वाधानं करोति तत्र गार्हपत्यस्य पश्चा-
त्पद्मासनेनोपविश्य त्रिभिः स्वाहाकारान्ते च ह्मन्त्रैः तिस्रः स्थनाः
समिधो ऽभ्यादधाति ततो दक्षिणाग्नावध्वर्युजानुसपविश्य तथेवाभ्याधाय
गार्हपत्यस्य पश्चान्मार्गणागत्य आहवनीयाद् वायव्यदेशे प्रहो ऽव-
स्थाय तथैव तिस्रः समिधो ऽभ्यादधाति ततस्तत्रैव तिष्ठन् दशमेन
च ह्मन्त्रेणोपस्थानं करोति तदेतत्सकलं कर्म अनुकूलं करिष्यमा स्यस्य
कर्मणः समिधामाधानं इति व्युत्पत्त्या अन्वाधानमित्युच्यते ॥

६९ अनुकूलत्वं करिष्यमाणस्य कर्मणः अन्वाधाने कथमिति के-
दित्यं यागात्पूर्वं अग्निं प्रकृतोपयोग्यर्थकैर्मन्त्रैः समिदं तत्पणेनाग्नयः करि

स्यमाणयोगे सावधाना आमन्त्रिता इव भवन्ति श्वः सद्यो वा अय-
मस्मासु होष्यतीति अत एव प्रतिष्ठानां समिधां रक्षणमात्रमायतनेषु
क्रियते यागकाल एव तु तासां प्रञ्चलनम् अन्वाधानानन्तरमग्नीनां
त्रिवारं परिसमूहनपर्युत्तरे विधीयेते तत्र जलसंहितेन पाणिना अन्या-
यतनोपरिष्ठाद्वागे ऐशानादिश आरभ्य पुनस्तद्विक्लपयन्तं प्रदक्षिणं
संमार्जनं परिसमूहनमित्युच्यते ॥

७० तथैव दूरतोऽस्पर्शनेन प्रदक्षिणं जलपरिष्केपमात्रं पर्युत्तरेण
पदवाच्यम् ॥

७१ पर्युत्तरेणान्तरं अन्यायतनानां अक्षतरङ्गवत्यादिभिर्यत्पुशो-
भितकरणं सङ्क्रुमयसंमार्जनपूर्वकं अर्धयुगलमानपत्नीकर्षकं तत्
अन्यलङ्कारमित्युच्यते ॥

७२ अन्यलङ्कारणानन्तरं यजमानस्तीर्थेन निर्गत्य अग्रेणाहवनीयं
परीत्य पूर्वोक्ते स्वायतने उपविश्य पाणौ सार्यं प्रादेशमात्रमुदगपदं दर्भ-
द्वयं धृत्वा तेनैव दक्षिणेन पाणिना पयस्वतीमन्त्रेण चिरप आचामति
तत आहवनीयं तूष्णीं पर्युत्तरेणवत्सङ्क्रुत्यर्धयुगलं वतुभिर्मन्त्रैश्चतस्रः समिध
आहवनीय आधाय पूर्ववत्परिपिञ्चति तदेतद्व्यजमानकर्म व्रतपदहणं
व्रतोपायनमिति चोच्यते ॥

७३ आहवनीयायतनस्योत्तरतः प्राग्येषु दर्भेषु प्रणीताप्रणयने
प्रणीता नाम आप आसाद्यन्ते तासां पश्चिमदेशः उत्करस्य तु पूर्व-
देशः विहारप्रवेशनिर्गमयोर्मार्गः तीर्थसंज्ञकः ॥

७४ प्रणीताऽभाववति कर्मणि आहवनीयोत्तरदेशे आसादितस्य
इध्रस्य पश्चिमभाग उत्करस्य पूर्वदेशस्तीर्थमित्युच्यते ॥

७५ चात्वालवत्सु कर्मसु चात्वालपश्चिमदेश उत्करपूर्वदेश एव
तीर्थपदवाच्यः ॥

७६ व्रतोपायनान्ते सन्नयति यजमाने अर्धयुगलं प्राचीमुदीचीमैशानो
वा दिशं गत्वा पलाशस्य शय्या वा प्राचीमुदीचीमैशानो वा शाखां
असिदेन क्षिनति समन्त्रकं ततस्तां शाखां मन्त्रेण विहारदेशं प्रत्या-
हरति तदेतत्कर्म शाखाहरणमित्युच्यते ॥

७७ यः सोमेनेष्टवान् तस्य यजमानस्य दर्शष्टे इन्द्राग्निदेवतास्थाने

इन्द्रो महेन्द्रो वा देवतात्वेन विहितः तत्र सत्यपि पुरोडाशद्वये
अधिकं द्रव्यद्वयं विहितं तत्रैकं पयः द्वितीयं दधि तदेतद् द्वयं होमायै
सम्यग् नयतीति कर्तव्युत्पत्त्या तादृशो यज्ञमानः सचयचित्यभिधीयते ॥

६८ दधिपयसी च पायसावाक्येति सूत्रेण निपातनात् कर्मव्युत्पत्त्या
साचाय्यपदाभिधेये ॥

६९ साचाय्यदधिपयसोः संपादने गवां संख्या अशक्तत्वात् न्यूना
क्रियते चेत् षट्त्वंसंख्यातो न्यूना न कार्या षड्भ्यो गोभ्यो न्यूनसंख्याका
गावो न कर्तव्याः ततो ऽधिकाश्चेद्विष्टापत्तिरेव । पूर्वमाहृतया शाखाया
पतासां गवां वत्सानां दूरीकरणं समन्त्रकं वत्सापाकरणमित्युच्यते ॥

७० ततस्तस्याः शाखायाः पर्णानि कृत्वा यं मूलभागं प्रादेशमात्रं
कृत्वा धृष्टाकारं करोति साचाय्यसंस्कारकाले गार्हपत्याङ्गाराणामुद-
ग्दिशि निरुहणादौ उपयोगी स उपवेश इति गीयते ॥

७१ अयभागस्तु निभिर्दध्वैण्याकारेण निबद्धः शाखापवित्रपद-
वाच्यस्तस्य सायंदोहादावुपयोगः ॥

७२ असचयतस्तु यज्ञमानस्य शाखाहरणाभावात् त्रतोपायनानन्तरं
अध्वर्युः गार्हपत्यस्योत्तरतो विद्यमानमसिदं श्वपरशुं वादत्ते मन्त्रेण ।
लोहमयतुरः छेदनापयोगी असिद इत्युच्यते ॥

७३ एवं बर्हिश्छेदनाद्युपयोगी श्वसदृशः कुठारः श्वपरशुरित्युच्यते ॥

७४ तयोरन्यतरद् यहीत्वा मन्त्रेणाहवनीयदेशं गत्वा मन्त्रेण वेदि-
मवेत्य दर्मदेशं गत्वा प्रस्तरपर्याप्तं दर्भमुष्टिं परियह्णाति असिदादिना
छेदनीयदर्भमुष्टेः आसमन्तात् भेदाय भ्रामणं परियहणपदवाच्यम् ॥

७५ क्विचे दर्भमुष्टौ भूमौ यो मूलभागो दृश्यते स छेदनक्रियायां
आधारत्वात् अधिकारणे ल्युटा छेदनपदवाच्यः ॥

७६ छेदने भेदने चैव खनने पितृरत्तसोः । रौद्राभिचारणीयेषु उदकस्या-
भिमन्त्रणमिति वचनात् छेदनभेदनखननपैतृकरात्तसौरौद्राभिचारणकर्मसु
कृतेषु शुद्ध्यर्थे विहितं दक्षिणकरस्य जलेन प्रक्षालनं उदकोपस्पर्शनमुच्यते ॥

७७ तत्र प्रकृतीष्टौ चतस्रो दर्भमुष्टयश्चिह्नान्ते प्रथमा दर्भमुष्टिर्मन्त्रैः
संस्कृता वेद्यां जुहूर्यस्याचिधीयते विधृतिसंज्ञकयोः उदगययोर्दर्भयोर्-
परि या च प्रागया स्वापिता भवति सा प्रस्तर इत्युच्यते ॥

८८ अन्यास्तिष्ठ अमन्त्रकसकलक्रियामात्रसाध्याः वेद्यास्तरणार्थाः
हविषां पात्राणां स्थापनयोग्या बर्हिःपदवाच्याः ॥

८९ दर्भत्रयं दृहीत्वा प्रदक्षिणमावेष्ट्य अयभागे अन्यदूर्भत्रयं मूलेन
संयोज्य वेष्टनेन ययितमिव कृत्वा तदपि तथैवावेष्ट्य तदयभागे अन्य-
दूर्भत्रयं तथैव कृत्वा पुनस्तदयभागे तथा करोति एवं कृते सन्धित्रयं
मध्ये संपद्यते तदूर्भसूत्रं द्विगुणं कृत्वा अन्ते यन्त्रिः कार्यः अनेन बर्हि-
र्वध्यते अत एतद् बर्हिःसंनहनं नाम शुल्बनामकम् ॥

९० एवमिधमन्थनार्थं इधमसंनहनं नाम शुल्बनामकम् ॥

९१ बर्हिः संभरणानन्तरं अध्वर्युरिधमदेशं गत्वा असिदेन श्वपरशुना
वा इधं क्षिनति तूष्णीं तस्मिन्नेकविंशतिसंख्याकानि काष्ठानि भवन्ति
तत्र चितयं काष्ठानामाहवनीयस्य पश्चाद् दक्षिणत उत्तरतश्च प्रथम-
मेखलाया उपरि स्थापनार्थं मेखलापरिमितायामं परित आहवनीयस्य
निधानात् पुरस्तात्सूर्यस्य मनसा परिधित्वकल्पनात्परिधिसंज्ञकं भवति ॥

९२ अन्यानि काष्ठानि प्रादेशमात्राणि तत्र पञ्चदशसामिधेयैर्यानि
एक मनुयाजार्थं द्वे आहवनीयायतनस्यान्तर्ध्वार्ये दक्षिणोत्तरयोर्भागयो-
रोपणार्थं एतान्यष्टादश काष्ठानि समित्यदवाच्यानि ॥

९३ क्वचिद्विह्वलीष्ठादिषु अधिकं अपि समिधः सामिधेनोवृद्धा
गृह्यन्ते एवमेकविंशतिदारुकाः संघ इधमपदवाच्यः ॥

९४ इधस्य ह्येदनकाले यानि काष्ठशकलानि इतस्ततः पतन्ति
तानि करणव्युत्पत्त्या इधमप्रवचनपदेनाभिधीयन्ते ॥

९५ चतुर्णामप्यृत्विजां भोजने पर्याप्तः दक्षिणानौ सुशत ओदनः
अनु पश्चात् यागानन्तरप्यृत्विग्भोजनार्थमाह्रियते इति कर्मव्युत्पत्त्या
अन्वाहार्यपदवाच्यः ॥

९६ अन्वाहार्य ओदनो यस्यां स्यान्त्यां अय्यते सा अन्वाहार्यस्या-
लीत्युच्यते ॥

९७ मदन्तीनामिका आपो यस्मिन्यात्रे संताप्यन्ते तत्पात्रमपि मद-
न्तीपदेन व्यवह्रियते ॥

९८ पुरोडाशचरसंबन्धिग्रीष्मादीन् उलूखले मुसलेनावहृत्य प्रथ

शूरेण निस्तुपकरणरूपं फलीकरणं करोति तत्र ये तुषादयः पतन्ति
करणाव्युत्पत्त्या फलीकरणपदवाच्याः ॥

१०६ तेषां यागानन्तरं दक्षिणाग्नौ जुहुः चतुष्टुहीतेनाज्येन सह
होमो विहितः अतः यागसमाप्तिपर्यन्तं तेषां स्थापनाय निर्मितं
अश्वत्थमयं पात्रं फलीकरणपात्रमित्युच्यते ॥

१०७ यदा गार्हपत्ये अर्ध्वर्युः पत्नीसंयानैः प्रचरति तदा देवानां
पत्नीयागकाले स्त्रीयहविर्भागयह्यार्थमागतानां देवानां पत्नीनां स्त्रीत्वा
ल्लज्जया तिरोधानाय अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं तिरोधानकरणयोग्यं कटा-
कारत्वात् अन्तर्धानकटमित्युच्यते ॥

१०९ अर्ध्वर्युस्तीर्थप्रवेशानन्तरं गार्हपत्यस्योत्तरत उपविश्य इडा-
जपं कृत्वा देवा गातुष्विदं इत्यृचं जपति तस्यामृचि यतो वातशब्दो
वर्तते श्रुतो वातशब्देन यागारम्भसमाप्तयोर्वर्णनात् इडा देवहूरिति
यजुमेवजप इडाजपपदेनोच्यते ॥

१०२ तत आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् हस्तौ मन्त्रेण संमृशते एत-
त्कर्म पाणयोः सावधानत्वाय करिष्यमाणकर्मसुप्रेणारूपं पाणिसंम-
शनेमित्युच्यते ॥

१०३ * तत आहवनीयदक्षिणाग्निगार्हपत्यान् क्रमेण दक्षैः परिस्तृ-
णाति अग्नेः षोडशभिर्दक्षैः प्राच्यादिषु परिस्तृतिरिति वचनात् प्राच्यां
प्रथममेखलोपरि चतुर्भिर्दक्षैस्तथैव दक्षिणस्यां प्रती चामुदीच्यां च क्रमेण
स्तरणं परिस्तरणपदार्थः ॥

१०४ ततो गार्हपत्यस्य पुरस्ताद् वेद्यां परिभोजनीयदधानास्तीर्य-
तेषु द्वन्द्वं न्यज्जि प्रक्षालितानि यज्ञपात्राणि प्राकुमस्थान्युदगापवर्गाणि
स्थापयति तदेतत्कर्म पात्रासादनपदार्थः ॥

१०५ ततो ब्रह्मणि स्वायतने उपविष्टे यजमानेन च समन्त्रकवृत्तीय-
वरणेन वृते परिभोजनीयदक्षैः संततां पृष्ठां गार्हपमध्यादारभ्याहवनी-
यमध्यपर्यन्तं स्तृणाति मन्त्रेण एतत् कर्म पृष्ठास्तरणमित्युच्यते ॥

* कर्कदेशवाजिकादयस्तु कार्यक्रमेणाग्नीनां परिस्तरणमासुः । तेना द्वायाहव-
नीयस्य परिस्तरणं ततो गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरिति क्रमः कर्कोदयनुशासनात् ।

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१५

१०६ ततो मन्त्रेण पूर्वं निरुक्तं पवित्रमादाय समन्त्रकं सव्यहस्ते पवित्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन जलेनानुमार्ष्टि एतत्कर्म पवित्रकरणं नाम ॥

१०७ अभिमर्शनं नाम यदभिमृशेदिति विधीयते मन्त्रवचनसमकालं तत्पदार्थस्पर्शनम् ॥

१०८ चित्तिरित्यादीनि दश वाक्यानि दशहोतृपदवाच्यानि ॥

१०९ अध्वर्युः पवित्रवत्यामग्निहोत्रहवण्यां मुष्टिमात्रं निधाय तथा शूर्पे तन्मुष्टिमात्रं व्रीह्यादिकं प्रतिपति एतत्कर्म निर्वापपदवाच्यम् ॥

११० ततः सशूकायामेवाग्निहोत्रहवण्यां तिरःपवित्रमप आनीय त्रिस्तूप उन्मृश्य चतुष्पस्यायतेन जलेन सपवित्रयोत्तानेन दक्षिणपाणिना सेचनं पुरोडाशीयादीनां यत् तत् प्रोक्षणमित्युच्यते ॥

१११ इष्यः कपालानि अग्निहोत्रहवणी शूर्पं कृष्णाजिनं शय्या उलूखलं मुसलं दृषत् उपला जुहूः उपभृत् सुवः ध्रुवा प्राशित्रहरणं इडापात्रं मेतणं पिष्टोदुपनी प्रणीताप्रणयनं आज्यस्थाली वेदः दाहपात्री योक्तं वेदपरिवासनानि धृष्टिः दध्मप्रव्रश्चनानि अन्वाहार्यस्थाली मदन्ती फलीकरणपात्रं अन्तर्धानकटं च एते पदार्था अन्ये च ये विकृतिषु उपयुक्तास्ते सर्वे यज्ञायुधपदेन यज्ञपात्रपदेन च श्रुतौ गीयन्ते ॥

११२ उत्पवनं नाम द्रवद्रव्यस्याज्यादेः कस्मिंश्चित्पात्रे स्थितस्य दक्षिणोत्तराभ्यां हस्ताभ्यां परस्परं असंसृष्टे पवित्रे धृत्वा ताभ्यां तस्य द्रव्यस्य ऊर्ध्वभागे पुवनं उत्पवनमित्युच्यते ॥

११३ उन्महर्नं नाम स्तुतियुक्तमन्त्रोच्चारणेन पूजनरूपम् ॥

११४ समाहननं नाम आग्नीध्रकर्तृकं शय्याकरणकं यज्ञपात्राणां वादनम् ॥

११५ परापवनं नाम अध्वर्युकर्तृकं व्रीह्यादीनामुलूखले अवहतानां शूर्पेण फलानामन्तरेवस्थितिर्यथा स्यात्तथा तुषादेर्निरसनम् ॥

११६ व्रीह्यादिरवघातानन्तरं यज्ञमानो यं मन्त्रं किंशब्दवन्तं जपति स मन्त्रो यज्ञयोगमन्त्र इत्युच्यते ॥

११७ पुरोडाशीयानां पेषणार्थं दृषदि स्थापनमधिवपनमित्युच्यते ॥

११८ दृषदि अध्युप्तानां पुरोडाशीयतण्डुलादीनामुपर्युभाभ्यां हस्ता-

भ्यामुपलायाः तिर्यक्स्थापितायाः पूर्वस्थां दिशि कर्षणं ततः प्रतीच्यां कर्षणं च प्रोहणमित्युच्यते ॥

११८ दृषदः सकाशात् उपलया पिष्टानां दृषदधःस्थापितकृष्णाजिने पातनं यस्य कस्यापि द्रव्यस्य पात्रात् हस्ताद्वाऽथः पतनं च प्रस्कन्दनमित्युच्यते ॥

१२० आध्वर्युः पेषणानन्तरं गार्हपत्यस्य पश्चात् धृष्ट्या पुरोडाशभर्जनार्थं गार्हपत्याङ्गारैः संतापयितुं यथाविहितानि प्रतिपुरोडाशं समुदितानि अश्वशफमात्राण्यश्वशफाकारतामापत्रानि कपालानि मन्त्रैर्विहितक्रमेण स्थापयति तदेतत्कपालोपधानमित्युच्यते ॥

१२१ उपधानं नाम उपधानं तूपबर्हः शय्यायां शयनीयवदितिकोशात्कस्यचित्पूजनीयस्य पदार्थस्य स्थापनार्थं उपबर्हस्यानीयाधाररचनम् ॥

१२२ एवमासादनं नाम यज्ञपात्रादीनां सुशोभिततया रचनम् ॥

१२३ निधानं यथाकथंचित्स्थापनमात्रम् ॥

१२४ उपहितानि कपालानि येन मन्त्रेण परस्परसंयुक्तानि क्रियन्ते स मन्त्रो योग इत्युच्यते ॥

१२५ अधिश्रयणं नाम बह्वै स्थापयित्वा संतापनम् ॥

१२६ परिकर्माङ्गसंस्कार इति कोशात्परिकर्मशब्दः अतिव्यञ्जमान-भिन्नस्य कर्तव्यत्वेन विहितस्य कर्मणो वाचकः ॥

१२७ तत्कर्मकर्ता परिकर्मी भवति ॥

१२८ अनुमन्त्रणं नाम स्वयमन्येन वा कर्मणि कृते पश्चात्तत्कर्म-करणमन्त्रोच्चारणम् ॥

१२९ मन्त्राश्च कर्मकरणा इति सूत्रात् यैः कर्म क्रियते ते मन्त्रा इति वाच्याः ॥

१३० गार्हपत्यस्य पश्चात् शकटं स्थापितं भवति तत्र विद्यमानस्य व्रीह्यादिद्रव्यस्य सर्पवित्रायाग्निहोत्रहवण्यां मुष्टिमात्रं निधाय तथा मन्त्रेण कांचिद्वेवतामुद्दिश्य शूर्पं प्रक्षेपाऽथवा शकटाभावपक्षे गार्हपत्यस्य पश्चादुदगं स्पर्शं निधाय तदुपरि दारुपात्रौ प्रागयां निधाय तस्यां पुरोडाशीयानोप्य तस्याः सकाशात् गृहीत्वा अग्निहोत्रहवण्यां निधाय पूर्ववत् शूर्पं प्रक्षेपणं निर्वप इत्युच्यते ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१७

१३१ यत्र अन्धः सादयतीति विधीयते तच्च दर्भवृणादिकं किं-
चित् निधाय तदुपरि स्थापनमन्धः सादनमुच्यते ॥

१३२ गार्हपत्यमभिमन्त्रयत इत्यादौ अभिमन्त्रणं नाम गार्हपत्या-
देरवेक्षणसमकालं मन्त्रज्ञपः ॥

१३३ यस्मिन्यागे व्रीह्यादेर्द्रव्यस्य निर्वापानन्तरमन्यद्रव्यनिर्वापः
कर्तव्यो भवति तत्र एकस्य निर्वापानन्तरं निर्वापे करणभूताया अग्नि-
होत्रहवण्या सखादिना संमार्जनं पश्चाच्चिह्न्यमाणद्रव्ये पूर्वनिरुप्तद्र-
व्यसंबन्धितुषादिसंमार्गाभाषार्थं क्रियते तत् यच्च तादृश्यागे निरुप्तद्र-
व्यमोक्षणात्प्राग्वस्वसंमार्जनं तदपि मोक्षनमित्युच्यते ॥

१३४ व्रीह्यादिमोक्षणार्थं अग्निहोत्रहवण्यां गृहीताः संस्कृता आपः
मोक्षणीपदवाच्याः ॥

१३५ मन्त्रं विना क्रियमाणं कर्म तूष्णीमित्युच्यते ॥

१३६ हविः करोतीति हविष्कृदित्युत्पत्त्या ऐष्टिकादिकर्मणि अ-
श्वर्याः कार्यं हविःसंपादने सहायत्वमात्रेण सोमे तु सवनीयनिर्वाप-
प्रभृतिपुरोडाशाद्यासादनान्तस्य हविःसंपादनस्य स्वकर्तृकत्वेन सोमा-
द्भूते प्रवर्ग्याख्ये कर्मणि रौहिण्यसंज्ञकपुरोडाशाधिश्रयणादिकर्मकर्तृत्वेन
च आग्नीध्र एव हविष्कृत्यपदवाच्यः ॥

१३७ समाहननं नाम यज्ञपात्राणां तूष्णीं शम्यया ताडनं तत्र वृष-
दुपतयोः तु त्रिः समन्त्रकम् ॥

१३८ अवहननं नाम उलूखले उप्तानां व्रीह्यादीनां नैस्तुष्यविद्युर्थे
मुसलेन कण्डनम् ॥

१३९ परापवनं नाम कण्डनेन पृथग्भूतानां तण्डुलादीनामेव शूर्पे
स्थितिर्यथा स्यात्प्रादीनां तु अधःपतनं तथा कौशलेन शूर्पचालनम् ॥

१४० पात्रीस्थानां पिष्टानामुपरि संतप्तमदन्तीजलप्रक्षेपः आप्लावन-
मित्युच्यते ॥

१४१ मेक्षणेन जलपिष्टयोर्मिश्रणं संयजनमुच्यते ॥

१४२ मदन्तीजलेन सिद्धस्य पिष्टपिण्डस्य चतुर्थ्यन्तदेवतानामपूर्व-
कत्वेतिपदान्तेन मन्त्रेण अभिमर्शनानन्तरं कूर्मवदाकारे हस्ते पुरोडाश-
पदवाच्यता ॥

१४३ गार्हपत्यादेः सकाशाद् बहिष्कृतानामङ्गाराणां पुनर्गार्हपत्या-
दौ प्रक्षेपः प्रत्यूहनम् ॥

१४४ पुरोडाशस्य सर्वकपालस्पर्शनं प्रथनमित्युच्यते पुरोडाशस्य
त्वक्सिद्धये पिष्टोदुवपनीस्यजलेन सर्वतः संमर्शनं त्वग्वाहणमित्युच्यते ॥

१४५ हविषामासमन्तात्मादक्षिण्येन उल्मुकस्य परिधमणं पर्यगि-
करणमित्युच्यते ॥

१४६ संतप्तेषु कपालेषु निहतस्य पुरोडाशस्य गार्हपत्यस्य भस्मना
तूष्णीं प्रच्छादनं अभिवासनमित्युच्यते ॥

१४७ ततो ऽध्वर्युर्मन्त्रेण साङ्गारं भस्म वेदेन पुरोडाशस्योपरि
प्रक्षिप्य परिकर्मणः संप्रेष्यति ते च यथा सुश्रुतः स्यात्तथा श्रवयन्ति
तदेतत्पुरोडाशश्रवणमित्युच्यते ॥

१४८ गार्हपत्याङ्गारान् मन्त्रेण गार्हपत्यायतनादुहिःपश्चाच्चिह-
्नते चाङ्गारा यथा मध्ये स्युस्तथा चुल्लीं स्थापयित्वा तस्यां नपुंस-
कलिङ्गस्थाने स्त्रीलिङ्गवत्पदघटितप्रथमकपालोपधानमन्त्रेण सजलां स्था-
लीमधिश्रित्य तस्यां मन्त्रेण पूर्वसंस्कृतानां तण्डुलानां प्रक्षेपणं क्रियते
ते च परिपक्वास्तण्डुलाः चरुपदवाच्याः ॥

१४९ यदि पयःसहितां स्थालीमधिश्रित्य चरुः साध्यते तदा स
पयसिचरुमित्युच्यते ॥

१५० हविःश्रवणानन्तरं पात्रीसंचालनोदकं गार्हपत्योल्मुकेनाभि-
तप्यान्तर्वेदि स्थ्येन प्राचीस्तिष्ठो लेखाः कृत्वा प्रत्यक् त्रिर्नितयति
त्रिभिः स्वाहान्तैर्मन्त्रैः एतादृशं कर्म अन्यत्रापि क्रियमाणं यथा उल्मुकं
प्राच्यां निरप्येदित्यादौ कस्यचिदुल्मुके जाते कार्यं विधिप्राप्तविनियो-
गकरणं प्रतिपत्तिकर्मैत्युच्यते ॥

१५१ अध्वर्युर्मन्त्रेण वेदमादाय मन्त्रेण सङ्कृत् द्विस्तूष्णीं वेदेन उद-
गवर्गं प्रागवसचं वेदिं समृज्य वेद्यां पश्चादुपविश्य मन्त्रेण दर्भाभ्यां
सह स्थ्यमादाय अन्यतरेण दर्भेण स्थ्यं निमृज्य अवशिष्टं दर्भं वेदि-
पूर्वतृतीयभागे मन्त्रेण उदगसं निधाय मन्त्रेण तस्मिन् स्थ्येन प्रहृत्य
मन्त्रेण मृदासहितं स्थ्यमादाय मन्त्रेण मृदं कृत्वा मन्त्रेण वेदिमवेत्य
मन्त्रेण मृदमुत्करे निवपति आग्नीधस्तां मृदं तत्रैवोत्तानाभ्यां पाणिभ्यां

एङ्गाति एवं पहरणादि मृविषपनान्तं समन्त्रकं त्रिवारं कृत्वा तूष्णीं
चतुर्थं करोति तत्र चतुर्थे मृदो हरणे प्रहृतस्य दर्भस्थापितया सह
हरणं क्रियते तदनन्तरं मन्त्रेण स्फ्येन वेदिदक्षिणांसमारभ्य दक्षिण-
श्रोणिपर्यन्तं वेदिदक्षिणप्रान्तं स्पृशति तथैव दक्षिणश्रोणिमारभ्य उत्त-
रश्रोणिपर्यन्तं वेदिपश्चिमप्रान्तं स्पृशति तथैव उत्तरश्रोणिमारभ्य
उत्तरांसपर्यन्तं वेद्युत्तरप्रान्तं स्पृशति इदं स्फ्येन वेदिप्रान्तभागस्य
शौनं वेद्याः परितो यागार्थं करणरूपत्वात् उत्तरपरियाहापेक्षया
पूर्वत्वाच्च पूर्वपरियाह इत्युच्यते ॥

१५२ पूर्वपरियाहानन्तरं यं मन्त्रं जपति स मन्त्रो वेदिः क्रियते
अनेनेति करणव्युत्पत्त्या वेदिकरण इत्युच्यते ॥

१५३ वेदिकरणजपानन्तरं स्फ्येन मन्त्रेण प्राक्संस्थं वेदिं त्रिः
खनति एतादृशं खननं उद्वननमित्युच्यते ॥

१५४ अध्वर्युप्रेषित आग्नीध्रः उद्वतदेशात् त्रिमृदमुदृत्य उत्करे
निवपति ततो ऽध्वर्युस्त्तरपरियाहयहणार्थं ब्रह्माणमनुज्ञापयति तेना-
नुज्ञातः पूर्ववत् स्फ्येन अन्यैस्त्रिभिर्मन्त्रैर्दक्षिणपश्चिमोत्तरप्रान्तभागान्
स्पृशति एतत्स्पर्शनं पूर्वपरियाहापेक्षया उत्तरत्वादुत्तरपरियाह
इत्युच्यते ॥

१५५ उत्तरपरियाहानन्तरं उत्करे न्युक्तां मृदं वेद्यामानीय स्फ्येन
मन्त्रेण समीकरोति वेदिसंमार्जनप्रभृति समीकरणपर्यन्तं वेदेः करण-
मिति व्युत्पत्त्या वेदिकरणमित्युच्यते ॥

१५६ पलाशस्य अन्यस्य वा यज्ञियवृक्षस्य प्रादेशपरिमाणं काष्ठं
समित्यदवाच्यम् ॥

१५७ अध्वर्युप्रेषणया वेद्यां विद्यमानस्य आज्यस्य समन्त्रकं अधो-
मुखतया यजमानकर्तृकमीक्षणं आज्यावेक्षणमित्युच्यते ॥

१५८ आज्यं पुनराहारमुत्पुनातीत्यत्र पवित्राभ्यामाल्यं प्राङ्
नीत्वा पुनः पश्चादालयनं पुनराहारपदवाच्यम् ॥

१५९ आज्यस्थाल्या उत्तरतो वेद्यां प्रागयमुदणवं वा वेदं निधाय
तस्मिन् प्रागयां जुहूं स्थापयित्वा तस्यां मन्त्रावृत्त्या आज्यस्थाल्याः
सकाशात् सुवेद्याल्यं एङ्गाति यजमानः प्रतिग्रहणमनुमन्त्रयते अध्वर्यु-

दक्षिणहस्तेन जुहुं संमृज्य परिकर्मिणे प्रयच्छति स च प्रणीतोत्तरतः
स्थापितयोरिध्मबर्हिषोः पश्चिमदेशे जुहूपभृतीः सुच उदक्संस्थाः
स्थापयति अध्वर्युः पूर्ववत् उपभृति आज्यं अष्टकृत्वा गृह्णाति ततस्त-
थैव संमृज्य पूर्ववत् प्रयच्छति स च परिकर्मी तथैव सादयति अध्वर्युः
पूर्ववत् चतुष्कृत्वा ध्रुवायामाज्यं गृह्णाति तूष्णीं पूरयति तथैव प्रय-
च्छति अन्यश्च तथैव सादयति तदेतत्कर्म आज्यग्रहणमित्युच्यते ॥

१६० प्रोक्षणीनामुन्मनादि कृत्वा समन्त्रकं इध्मवेदिबर्हीणि क्रमेण
प्रोक्ष्य बर्हिरिध्मप्रणीतयोर्मध्येन प्राङ् नीत्वा प्रणीताहवनीययोर्मध्येन
मुनराहृत्य वेदां पुरोयन्त्यूर्ध्वां निधाय तिष्ठन्नश्राणि मन्त्रेण प्रोक्ष्य प्रह्वो
मन्त्रेण मध्यानि प्रोक्ष्य आसीनो मन्त्रेण मूलानि प्रोक्ष्य प्रत्यङ्मुखाभ्यां
सुकृपाणिभ्यां शन्यमासिच्य शिष्टं दक्षिणश्राणिमारभ्य उत्तरश्राणिपर्यन्तं
प्रथमं प्रस्तरं गृहीत्वा मन्त्रेण मन्त्रेण निनयति ततः प्रोक्षणीधानं निरस्य
बर्हिर्विसस्य मन्त्रेण तस्मिन् पवित्रे संयोज्य प्रस्तरं यजमानाय वक्षणे
वा दत्त्वा बर्हिःसचहनं विसस्य दक्षिणश्राणिमारभ्य उत्तरांसपर्यन्तं
निधाय तदुपरि प्रथमं दर्भमुष्टिं मन्त्रेण स्तृणाति तस्य पश्चात्
द्वितीयं प्रागास्तृतदर्भमूलानि आच्छादितानि यथा स्युः ततस्तृतीयं
तथैव स्तृणाति तदेतत्कर्म बर्हिस्तास्तरणं नाम ॥

१६१ ततः प्रस्तरं गृहीत्वा प्राङ्भिसृप्य मन्त्रेण आहवनीयस्य
पश्चात् प्रथममेखलोपरि उदगयं मध्यमं परिधिं परिदधाति यज-
मानो ऽनुमन्त्रयते एवं दक्षिणोत्तरौ परिधी दक्षिणोत्तरयोः क्रमेण
प्रागथौ स्थापयति अग्रे सूर्ये मन्त्रेण परिधिं कल्पयति एतत्कर्म अग्नि-
परिधानमित्युच्यते ॥

१६२ परिभोजनीयेभ्यो मध्यमबर्हिर्मुष्टेर्वा अन्यतो वा ग्राहृतं
सारं दर्भद्वयं विशेषेण धृतिः धारणं प्रस्तरादीनां धारणं यस्मिन् इति
कृत्यत्या विधृतिपदवाच्यम् ॥

१६३ ते च विधृती वेदां मन्त्रेण उदगये निधाय तयोश्परि
मन्त्रेण प्रागयं प्रस्तरं तदुपरि मन्त्रेण जुहुं प्रागयां तस्या उत्तरतो
विधृत्यारधस्तात् मन्त्रेणोपभृतं तदुत्तरतस्तथैव ध्रुवा निधाय मन्त्रेणा-
भिधृशति तदेतत् सुगासादनमुच्यते ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

२१

१६४ सुगासावनानन्तरं सुचामुत्तरतः ससुवामान्यस्थालीं निधाय सर्वाण्यान्याभिमन्त्र्य दक्षिणेन ससुवामान्यस्थालीं सवेन दाक्षार्ची वेदं चादाय प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ् आहृत्य गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य दाक्षपाच्यां पुरोडाशसंख्यया मन्त्रावृत्योपस्तृणाति ततः प्रथमं दक्षिणपुरोडाशस्याङ्गारानपोहति तत्र अपोहनं नाम पूर्वं पक्षिप्तानां भस्ममिश्राङ्गाराणां धृष्ट्या दूरीकरणम् ॥

१६५ मन्त्रेण पुरोडाशस्य प्रकटीकरणं पुरोडाशप्रकाशनमुच्यते ॥

१६६ ततो वेदेन विरजसं कृत्वा ऽभिघार्य मन्त्रेण पाच्याः सकाशात्पुरोडाशमुवृहति इदं पुरोडाशोद्गासनमुच्यते ॥

१६७ ततो मन्त्रेण पुरोडाशस्योपरि सर्वत आन्यप्रक्षेप आर्द्राकरणमित्युच्यते ॥

१६८ तथैव ततः अधोभागे आन्यलेपनं अधस्तादभ्यञ्जनमित्युच्यते ॥

१६९ ततः पुरोडाशं पाच्यां तूष्णीं निधाय अन्यानपि पुरोडाशादीन् एवमेव उद्गास्य पाच्यां निधाय सुवमभिपूर्य पुरोडाशयोर्मध्ये स्थापयित्वा सर्वाणि हवींष्यादाय वेदिमध्ये सुचां पश्चात्तूष्णीं सादयति यजमानस्तु व्याहृतिमन्त्रेण एतद् हविरासादनमित्युच्यते ॥

१७० आमन्त्रणं नाम संबोधनप्रथमान्तपदेऽच्चारणानन्तरं एहीत्यस्यानुपङ्गेणाकारणम् ॥

१७१ प्रादुगाहवनीयादवस्थायेत्यादौ अधोमुखतया स्थानं अवस्थानमित्युच्यते ॥

१७२ उपवीतं यजमूत्रं प्रोद्धृते दक्षिणे करे इति कौशात् दक्षिणबाहुना उद्धृतं सव्यांसस्थितं स्पृत्युत्तरीत्या निर्मितं यज्ञोपवीतमित्युच्यते ॥

१७३ एतद्विपरीतं सव्योद्धृतं दक्षिणांसस्थितं प्राचीनावीतमित्युच्यते ॥

१७४ मालावत्कण्ठलम्बितं निवीतमित्युच्यते ॥

१७५ केशवादिभिस्त्रिभिर्नामभिश्चतुर्थ्यन्तैरुदकं ब्राह्मेण तीर्थेन पीत्वाद्वाभ्यां करौ प्रक्षाल्य द्वाभ्यामोष्टौ संमृज्य द्वाभ्यां मुखमवाङ्निमृज्य एकेन वामकरं प्रक्षाल्य एकेन पादौ संप्रोक्ष्य एकेन मूर्धानं संस्पृश्य एकेन ऊर्ध्वोष्ठमङ्गुल्यग्रेः संमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां दक्षि-

श्रवामनासारन्ध्रे संमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण दक्षिणवामाक्षिणी अङ्गुष्ठाना-
मिकाभ्यां निमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण दक्षिणवामश्रोत्रे अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां
संमृज्य एकेन अङ्गुल्ययैर्नाभिं संमृज्य एकेन पाणितलेन हृदयं एकेन
अङ्गुल्ययैः शिरः संमृज्यद्वाभ्यां क्रमेण तैरेव दक्षिणवामभुजौ संस्पर्ष्टुं
तदेतत्स्मृत्युक्तं आचमनमित्युच्यते ॥

१७६ दक्षिणेनाङ्गेन य आवर्त्तते पर्यावृत्तो भवति स दक्षिणावृदि-
त्युच्यते ॥

१७७ एवं सव्येनावर्त्तमानः सव्यावृत्पदवाच्यः ॥

१७८ सव्योत्तरिणोपस्थेन दक्षिणोत्तरिणोपस्थेन वा आसनं अङ्गु-
धारणापदवाच्यम् ॥

१७९ विहारसंमुखस्वष्ट्रभागो यथा न भवेत् तथा कर्मकाले इत-
स्ततो गमनं विहाराव्यावृत्तिरित्युच्यते ॥

१८० वेदिश्रोण्यात्तरया पाष्णीं समां निधायेत्यादौ तद्यन्यौ
घुटिके गुल्फौ पुमान् पाष्णीरधस्तयोरित्यमरकोशात्पुल्लिङ्गाऽपि अत्र
स्त्रीलिङ्गः पाष्णीशब्दो घुटिकाधोभागवाचकः ॥

१८१ प्रपदेन बर्हिराक्रम्येत्यादौ प्रपदशब्दः पादायं प्रपदं पाद
इति कोशात् अङ्गुलिपश्चाद्वायस्य पादायस्य वाचकः ॥

१८२ तत्रैव आक्रमणं नाम बर्हिष उपरि प्रपदस्यापनम् ॥

१८३ अङ्गुल्ययाण्यवकृष्येत्यत्र अवकर्षणं नाम आकुञ्चनम् ॥

१८४ एवं प्रति संदध्यादित्यत्र प्रसारणं प्रितसंधानमित्युच्यते ॥

१८५ सामिधेनीरन्वाहेत्यादौ अध्ययुपेक्षितो होता उत्तरया वेदि-
श्रोण्या समां पाष्णीं निधाय प्रपदेन बर्हिराक्रम्य संहितौ करौ हृद-
यदेशे अङ्गुदेशे वा पाञ्चौ धारयन् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् प्रकृतीष्टौ पञ्च-
दश विहृतौ पाशुकादौ च ताभ्यो न्यूना अधिका वा या अचौ मन्द्र-
स्वरेण पठति ता अचः समिधः आधीयन्ते याभिरिति कारणव्युत्पत्त्या
सामिधेनीपदेनोच्यते ॥

१८६ अन्वाहेत्यनुवचनं विधीयते तत्र सामिधेनीनामनुवचने अच-
पाठात्पूर्वं त्रिमात्रं हि इत्युच्चार्य उपांशुसंहितया प्रथवान्ता व्याहृतौः

श्रोतप्रदार्थनिर्वचनम् ।

२३

पठति तस्य उच्चैःपांशु पठ्यमानस्य समुदितस्य आश्वलायनसूत्रे व्यव-
हारार्थे अभिहिंकार इति संज्ञा कृता ॥

१८७ तदन्तरं पठ्यमानायाः प्रथमाया ऋचः त्रिवारं पाठो वि-
हितः एवमन्तिमाया अपि अस्य त्रिःपाठस्य तत्रैव सूत्रे अभ्यास इति
संज्ञा कृता ॥

१८८ सामिधेनीनां प्रथमाया ऋचः द्वयोरर्धर्चयोः संहितया पाठः
चगन्ते टेः स्थाने त्रिमात्रः प्रणवः तदन्ते मकारः तेन च मकारेण
सह उत्तरस्या ऋचः प्रथमार्द्धर्चनं संधानं कार्यं समाप्ते द्वितीयपा-
मिधेन्यर्द्धर्चं उच्छ्वासः कार्यः एतदेकमवसानं ततो द्वितीयार्द्धर्चनं द्विती-
यसामिधेन्यर्द्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयार्द्धर्चं प्रणवान्तं संधाय प्रणावा-
न्तिममकारेण चतुर्थसामिधेन्यर्द्धर्चं तस्मिन्नेशार्धर्चं उच्छ्वसेत् एतद् द्वि-
तीयमवसानम् । एवं च प्रथमोच्छ्वासे त्रयोऽर्धर्चाः द्वितीये तु चत्वारः
संपद्यन्ते संकलनेन सप्त संपचाः तत्र त्रिः पठ्यमानायाः प्रथमाया
ऋचः षड् अर्धर्चाः द्वितीयस्या ऋच एकोऽर्धर्चः एतदनन्तरं प्रत्युच्छ्वासं
द्वादधर्चैः भवतः । एवं प्रथमावत् उपान्त्याया द्वितीयार्धर्चमारभ्य
तदीयप्रणवमकारेण अन्तिमाया अर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयार्धर्चं संधाय
तदन्तिमप्रणवेन उत्तरस्या अर्धर्चं संधाय तदन्ते विरमेत् अन्तिमायां त्रिः
पठ्यमानायां एतदेकमवसानं ततो द्वितीयार्धर्चमारभ्य तदन्तिमप्रणवम-
कारेण उत्तरस्या अर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयार्धर्चं संधाय तदन्तिम-
प्रणवमकारेण द्वादशाक्षरं निगदभागं संधाय तदन्ते विरमेत् एतत्
अन्तिमायां द्वितीयमवसानं अनया रीत्या सामिधेनीनामाद्यन्त्ययोऽर्चोः
पठनं अन्यासामृचामपेक्षया अधिकस्य अर्धर्चस्य एकैकस्मिन् उच्छ्वासे
उच्चारणात् अर्धर्चकारमन्वाहेति णमुलन्तेन अर्धर्चकारमित्यनेन
पदेन आश्वलायनसूत्रे व्यवहृतम् ॥

१८९ अगारम्मे प्रथमार्धर्चं ऽवसाय ततो द्वितीयार्धर्चप्रणवमका-
रेण उत्तरस्या ऋचः प्रथमार्धर्चं संधाय तदन्ते विरमेत् एवं सर्वा
ऋचः पठित्वा अवशिष्टं अन्तिमाया ऋचः द्वितीयार्धर्चं केवलं चतु-
र्मात्रप्रणवान्तं उत्त्वा विरमेत् एतादृशं पठनं तत्रैव सूत्रे संतत-
मित्युच्यते ॥

१९० एतस्य सामिधेय्यनुवचनस्य अध्यर्धकारं पठनरहितस्य अभि-
हिंकार पूर्वकस्य चतुर्मात्रप्रणयान्तस्य शस्त्रं याज्यायां निगदे अनु-
वचने अभिष्टवने संस्तवने च अतिदेशः आश्वलायनसूत्रे कृतः अन्वाह
अनुब्रूयात् इत्यादिशब्देर्वहितं अभिहिंकारपूर्वकं अभ्यासविशिष्टं
प्रथमाया च्वः प्रथमार्धचं अवसाय द्वितीयार्धचान्त्यप्रणवेन प्रथमाया
एव च्वः द्वितीयपाठगतप्रथमार्धचं संधाय तदन्ते ऽवस्येत् अनया
रीत्या सर्वा च्वः पठित्वा अन्तिमाया च्वः तृतीयपाठगतद्वितीया-
र्धचस्य अन्ते चतुर्मात्रप्रणयविशिष्टस्य परिशेषात् केवलस्य तावन्मा-
त्रस्य पठनं अनुवचनमित्युच्यते ॥

१९१ एकस्या च्वः द्वयोर्वा च्वोरनुवचने अभ्यासो न भवति
सामिधेय्यनुवचने अध्यर्धकारं पठनं विशेषः अनुवचनमात्रे अवसाने
यः प्रणवः स चतुर्मात्रो भवति अन्यत्र तु त्रिमात्र एव तदन्तिमस्य
मकारस्य स्थाने स्पृशेषु परेषु तत्तद्वर्गस्य षञ्चमो वयोवादेशो भवति
यद्यन्तेषु परेषु क्रमेण अनुनासिकायवला आदेशा भवन्ति रफोष्मसु
परेषु अनुस्वार आदेशो भवति अन्यत्र अविज्ञत एव मकारः एतस्य
विकारमात्रस्य आश्वलायनसूत्रे अन्तापत्तिरिति संज्ञा ॥

१९२ एकश्रुति अनुब्रूयात् इति उच्यते तथा च अनुवचनमात्रे
एकश्रुतिः सिद्ध्यति तत्र एकश्रुतिर्नाम उदात्तानुदात्तस्वरितानां स्वरा-
णामभावः ॥

१९३ अध्यर्धयुः सामिधेय्यारम्भे एकां समिधमाहवनीये ऽभ्याधाय
प्रणवेप्रणवे द्वितीयाद्वेकादश समिधाः ऽभ्याधाय उपान्त्यायाः प्रणवे
तिस्रः समिधाः सहैवाभ्याधाय आहवनीयस्योपरि प्रक्षिप्तानां स-
मिधां प्रदीपनानुकूलवातोत्पादनार्थं अन्तिमायाः च्वः अभ्यास-
काले वेदं त्रिवारं प्राक् क्रमयति एतत्क्रम्यनं वाज्रनमित्युच्यते ॥

१९४ ध्रुवाज्यात् सुवेणोपहत्येत्पादौ उपहननं यद्वयमेवोच्यते ॥

१९५ वज्रः कंचिद्वेशमारभ्य देशान्तरपर्यन्तं समन्तकं आज्यधा-
राया आहरणं प्रक्षेपणं आघार इत्युच्यते ॥

१९६ सुवस्याधस्ताद् वेदं धृत्वा तेन दक्षिणं परिधिमारभ्य उत्तर-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

३५

पर्यन्तं समन्त्रकं आज्यधाराहरणं सौवाधार इति तिर्यगाधार इति
बोध्यते ॥

१९७ प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते अङ्गुष्ठे इति कोशात्
विस्तृताङ्गुष्ठायमारभ्य विस्तृततर्जन्यपर्यन्तः प्रादेश इत्युच्यते ॥

१९८ तस्य वेद्यां प्रागयतया मन्त्रेण स्थापनं प्रादेशकरणमि-
त्युच्यते ॥

१९९ प्रादेशकरणं पर्याप्तवेद्यान्तर्गतभूमेः सकाशाद् वेद्यास्तृ-
र्द्धिषः उदादेशे वेद्यामेव नयनं व्यूहनमित्युच्यते ॥

२०० सामिधेय्यनुवचनानन्तरं होतृकर्तृकं प्रवरप्रवरणं विहितं
तत्र प्रवरो नाम आश्वलायनादिभिः प्रवराध्याये यद्वीचस्य यावन्तः
प्रकर्षेण वराः ऋषयः संबुद्ध्यन्तपदेन उक्तास्ते यथा शण्डिलानां
शाण्डिलासित दैवजेति ॥

२०१ तेषामुच्चारणं प्रवरणमित्युच्यते ॥

२०२ तत्र सत्रियवैश्ययोर्यजमानयोः पुरोहितस्य प्रवरा वक्तव्याः
प्रवरसंशये मानव इत्येव प्रवरो वक्तव्यः । प्रवरानन्तरं असर्वा निगद-
शेषो वक्तव्यः, तत्र गायत्र्यादिच्छन्दोरहितः ऋग्वेदे विहितः यजु-
मेन्तः निगद इत्युच्यते ॥

२०३ होता निगदपाठानन्तरं द्वितीयान्तं देवतावाचकं शब्दमु-
च्चार्य संबुद्ध्यन्तमग्निशब्दमुच्चार्य आवाहेति पदं प्रुतावाचकं पठित्वा
आवस्यति ततः द्वितीयादिदेवतावार्तिकानि पदानि पूर्ववत् अग्निपद-
रहितानि आवाहशब्दान्तानि पठति एतद्देवताह्वानमित्युच्यते ॥

२०४ आह्वानानन्तरं त्रयोदशाक्षरं निगदशेषं ब्रूयात् अयं सर्वा
निगदः देवताह्वानगर्भत्वात् आवाहननिगद इत्युच्यते ॥

२०५ अध्वर्युप्रेषितः आग्नीध्रः इध्मसंनहनर्तोष्ठितेन स्फ्येन मूल-
मारभ्य अयपर्यन्तं मध्यमदक्षिणोत्तरान् परिधीत् क्रमेण संवृज्य मन्त्रेणा-
हवनीयं समार्ष्टि यागापेक्षया पूर्वत्वादयं पूर्वाऽग्निसंमार्ग इत्युच्यते ॥

२०६ ततो ऽध्वर्युः जुहूपभृतोरग्रे प्राञ्चमञ्जलिं निधाय अग्निं
नमस्करोति मन्त्रेण एतत्कर्म अञ्जलिकरणमित्युच्यते ॥

२०७ देवताह्वानकाले दक्षिणहस्तेन मन्त्रेण जुहुमादाय सव्येन तथैवोपभृतमादाय दक्षिणेन सव्येन वा पादेन अन्याज्ययोर्मध्यमार्गेण मन्त्रेण वेद्या दक्षिणतो गच्छति तदेतत्सर्वं समन्त्रकं गमनं द्वितीयादिकममन्त्रकं गमनं च अत्याक्रमणमित्युच्यते ॥

२०८ तत आहवनीये आहुतिप्रक्षेपार्थं तस्य दक्षिणतः मन्त्रेण स्वस्य स्थानं कल्पयति एतदध्युस्थानमित्युच्यते ॥

२०९ ततः यजमानेन सुचि अन्वारब्धः सन् मध्यमपरिधेर्मध्यं जुहुयेण संस्पृश्य मन्त्रेण अविच्छिन्नं प्राक्संस्थमाधारमाधारयति आय-
माधारो जौहव आधारः प्राक्संस्थ आधार इति चोच्यते ॥

२१० आधारहोमार्थं सन्धेः संनिधौ अधःकृतां जुहुं मन्त्रेण ऊर्ध्वो करोति एतत् उद्वहणमित्युच्यते ॥

२११ ततः सव्यपादेनैव प्राङ्मुख एव मन्त्रेण पूर्वमार्गेणैव वेद्या उत्तरत आगच्छति तदेतदागमनं द्वितीयादिकममन्त्रकं चागमनं प्रत्या-
क्रमणमित्युच्यते ॥

२१२ ततः सकृत् मन्त्रेण द्विस्तूष्णीं जुह्वा ध्रुवायामाज्यं स्वाधयति एतद् ध्रुवासमञ्जनमित्युच्यते ॥

२१३ यथायतनं सुचौ सादयतीत्यादौ पूर्वं यस्मात् स्थानात् सुचौ गृहीते तस्मिन्नेव स्थाने पुनः स्थापनं यथायतनसादनमित्युच्यते ॥

२१४ ततः उत्कादेशे संसृष्टं ऊर्ध्वाय ह्यं धृत्वा स्वपृष्ठभागे आग्नीध्रमुपश्लिष्टं कृत्वा आश्राज्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्राविते एकचुत्या मन्त्रं पठति तस्य मन्त्रस्य भरतवत्यदानन्तरं यजमानप्रवरान् तद्वितप-
त्यपरहितान् होतुर्विपरीतान् वतिप्रत्ययान्तान् पठित्वा अवशिष्टं ब्रह्म
शब्दित्यादिमन्त्रभागं पठति तदेतत् अध्ययुर्कर्वृकप्रवरणमित्युच्यते ॥

२१५ ततो ऽमुकशर्मा मानुष इति होतुर्नाम गृह्णाति तत् शुत्वा होता मन्त्रेण उत्थाय अन्यं मन्त्रं जपति एतदुपोत्थानमित्युच्यते ॥

२१६ ततो मन्त्रेण अध्ययुसमीपं गच्छति एतद्वमनं अभिप्रवण-
मित्युच्यते ॥

२१७ तत एकेनैव मन्त्रेण दक्षिणहस्तेन दक्षिणेऽपि अध्ययुं दक्षि-

णोनेहणा सञ्चहस्तेन वा आग्नीध्रं च स्पृशति अयमध्वर्याग्नीधान्वा-
रम् इत्युच्यते ॥

२१८ ततः स्फ्यवेष्टनेध्वसंतहनायैः सङ्गमन्त्रेण द्विस्तूष्णीं स्वमुख
मभ्यात्मं स्पृशति तन्मुखसंमार्गं इत्युच्यते ॥

२१९ ततो होतृषदनं होता अभिमन्त्रयते तत्र होतृषदनं नाम
वेद्युत्तरश्रोण्युत्तरदेशः होतृषपवेशनस्थानम् ३

२२० होतृषदने उपवेशनार्थमास्तीर्णानां दर्भाणां किञ्चिदेकं तृणं
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां गृहीत्वा मन्त्रेण नैर्ऋत्यां प्रक्षिपति तत् प्रक्षेपणं
निरसनमित्युच्यते ॥

२२१ करणव्युत्पत्त्या मन्त्रोऽपि निरसन इत्युच्यते ॥

२२२ ततो मन्त्रेण होता स्वस्थाने उपविशति दक्षिणोत्तरिणोप-
स्थेन उपविश्यतेऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या स मन्त्र उपवेशन इत्युच्यते ॥

२२३ ततो वेद्यास्तृतवर्हिः दक्षिणजानुशिरसा मन्त्रेण स्पृशति
तदेतद्वर्हिरुपस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२२४ होता इध्मप्रदीपनसमये एकं यजुर्मन्त्रं पञ्च सृचश्च जपित्वा
इध्मे प्रदीप्तिं सति यस्य निगदस्य षडक्षरो मध्यभागः उपांशु पठ्यते तं
निगदमुच्चैः एकश्रुत्या पठति तन्निगदघटकघृतीवतीशब्दस्य श्रवणान-
न्तरं अध्वर्युः प्रयाजहोमाद्यर्थं जुहूपभृतौ गृहीत्वातिक्रामति सुचौ
जुहूपभृतौ आदाप्येते अनेनेति करणव्युत्पत्त्या स निगदः सुगादापन
इत्युच्यते ॥

२२५ अध्वर्युर्जुहूपभृतावादाय अत्याक्रम्य स्वस्थाने तिष्ठन् आश्रा-
वयति तत्र आश्रावणं आश्रुतं इति च पुताकार पूर्वकपुतादिश्रावयेति
पदोच्चारणं आश्वलायनसूत्रे तु पुतो य ओकारस्तत्पूर्वकश्रावयेतिप-
दोच्चारणम् ।

२२६ आग्नीध्र इध्मसञ्चहनवेष्टितं स्फ्यमूर्ध्वाय धृत्वा उत्करे
दक्षिणामुखः तिष्ठन् सर्वदा आश्रावणानन्तरं अस्तुशब्दपूर्वकपुतादिश्रौ-
षट्पदमुच्चारयति तदेतत् प्रत्याश्रवणं प्रत्याश्रुतमिति चोच्यते ॥

२२७ यजेत्यादिलोपमध्यमपुरुषान्तपदघटितेन येन वाक्येन अध्व-
र्यादिना होत्रादिः प्रेर्यते तद्वाक्यं प्रैष इत्युच्यते ॥

२२८ अध्वर्युप्रेषितो होता एकश्रुत्या पुरोनुवाक्यां पठति सा च प्रायः एकैव च्छ भवति तस्याः प्रथमार्धर्चे एकमवसानं चतुर्मात्रप्रण-
वान्तद्वितीयार्धर्चे द्वितीयमवसानं यस्मिन् यागे मैत्रावरुणो भवति तत्र
स एव पुरोनुवाक्यां पठति पुरः पूर्वं यागाद् देवतां अनुकूलयितुं या
चगुच्यते इति व्युत्पत्त्या पुरोनुवाक्यापदं अनुवाक्यापदं च च्छविशेष-
बोधकम् ॥

२२९ यच्छब्दस्य प्रथमाबहुवचने ये इति भवति तत्र एकारः पुनः
पाठ्यः तत्पूर्वकं यजामहे इति तिङन्तं रेफान्तेन आगूःशब्देनोच्यते ॥

२३० पित्र्यायामिष्टौ तु यजामहे इत्यस्य स्थाने स्वधामहे इति
पठ्यते सैव तत्र आगूरित्युच्यते ॥

२३१ वकारोत्तरवर्त्यकारस्य स्थाने पुनर्मौकारं कृत्वा वषट् इति
शब्दः पठ्यते स वषट्कार इत्युच्यते ॥

२३२ पित्र्यायां तु वषट्कारस्थाने स्वधापदपूर्वकं नम इति पदं
पठ्यते स एव तत्र वषट्कारो भवति ॥

२३३ आगूःपूर्विका वषट्कारान्ता प्रायशो ऽर्धर्चावसाना बहु-
स्थानेषु एकैव च्छ क्वचिदनृणपि याज्यापदेनोच्यते ॥

२३४ याज्याया अचां मध्ये अन्त्योऽच् पुनो भवति हस्यानिको
विसर्गः याज्याया अन्ते भवति चेत् वषट्कारेण संधौ अवसानाभावात्
रेफ एव विसर्गस्थाने ऽवतिष्ठते रेफस्यानिको विसर्गो यत्र तत्र लोप
एव विसर्गस्य भवति याज्यान्तानामन्येषां तु व्यञ्जनानां यथाव्याकरणं
वषट्कारेण सह संधिर्भवति एकारस्य एकारस्य वा याज्यान्तत्वे तयोः
संध्यन्तरत्वात् मूलमकारं पृथगुच्चार्य इकारं ह्रस्वमेव अन्ते पठित्वा वष-
ट्कारं पठेत् एवं औकारस्य औकारस्य वा तथात्वे तयोरपि मूलं
अकारं पृथगुच्चार्य वकारमन्ते पठित्वा वषट्कुर्यात् तत्र केवलः रेफार
रेफ इत्युच्यते ॥

२३५ कादयो मक्ताः यादयो हान्ताश्च वर्णा व्यञ्जनपदवाच्याः ॥

२३६ एकारादयश्चत्वारः अइउऋ इति च पञ्च वर्णाः अश्
इति स्वरा इति चोच्यन्ते ॥

२३७ संधिसंपन्नानि अक्षराणीतिसमासे एकारादयश्चत्वारो वर्णाः
संध्यक्षराणीत्युच्यन्ते ॥

२३८ सामिधेनीप्रभृतिप्रयाजान्तं शंयुवाकानन्तरं च मन्द्रस्वरेण
पठ्यते माहृतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरं प्रातःसवनयोगं तं कुन्दौ
गायत्रमाश्रितमिति शिषोक्त्या मन्द्रस्तु गम्भीरे इत्यमरोक्त्या च काया-
ग्निप्रेरितो वायुः उरोदेशे संचारं कृत्वा मुखं प्राप्य यथास्थानं यत्र गम्भीरे
स्वरे वर्णानुत्पादयति गानशास्त्रे यं प्रथमयाम इति वदन्ति स मन्द्र-
स्वर इत्युच्यते ॥

२३९ तस्य सप्त यमा भवन्ति तत्र षष्ठेन यमेन याज्या पठ्यते
सप्तमेन षष्ठकारः उच्चैस्तरां बलीयान् याज्याया इत्याश्वलायनसूत्रात्
उच्चैस्तरां वा षष्ठकार इति पाणिनिसूत्राच्च तत्र उच्चनीचभावेन
आरोहणावरोहणक्रमेण संपाठ्यमानाः गानशास्त्रे षड्जादिनामभिः
प्रसिद्धा यमा इत्युच्यन्ते ॥

२४० दर्शश्च पूर्णमासश्च यागौ पक्षान्तयोः पृथक् इति कोशात्
आमावास्यायामन्वाधानं कृत्वा प्रतिपदि यागः क्रियते स यागो दर्श
इत्युच्यते ॥

२४१ पौर्णमास्यामन्वाधाय प्रतिपदि क्रियमाणो यागः पौर्णमासे-
नोष्टपशुसोमा उपदिष्टा इति सूत्रात् पूर्णमासे भव इति व्युत्पत्त्या
पौर्णमासशब्दप्रतिपाद्यः दर्शशब्दवत् लक्षणया पूर्णमासशब्दप्रतिपा-
द्यश्च भवति ॥

२४२ दर्शपूर्णमासयोरेव श्रुत्यादिषु सर्वविधेषुपदेशात् अन्यत्र च
अत्रत्यस्य सर्वैतिकर्तव्यताकलापस्य अतिदेशात् दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिप-
दवाच्यौ ॥

२४३ यत्रयत्र अतिदेशः प्रवर्तते स यागो विकृतिपदेन व्यवह्रियते ॥

२४४ तत्र प्रकृतौ षष्ठं प्रयाजा भवन्ति ते च आगुरादयो यजू-
रूपाः षष्ठकारान्ताः याज्यात्वात् भवन्ति तेषामन्ते षष्ठकारात्पूर्वं
सूत्रे वेतु वीता व्यन्तु इति पदत्रयमध्ये अन्यतमं पदं पठितमस्ति
याज्यान्तत्वप्रयुक्ता पुतिश्च तस्यैव भवति ॥ चतुर्थीं प्रायाजानां वसन्त-

वीष्मवर्षाशरदो देवताः पञ्चमस्य तु हेमन्तशिशिरौ समस्तौ देवता
तत्र द्वितीयः प्रयाजः यज्ञमानस्य गोत्रेण वासिष्ठत्वे शौनकत्वे आत्रेयत्वे
वाध्यश्वत्वे क्षत्रियत्वे वा आदौ नराशंसपदघटितः अन्येषां तु तनून-
पात्पदादिः चातुर्मास्यगतमुख्येष्टिषु नव प्रयाजा भवन्ति तत्र आद्या-
श्वत्वारः प्राकृता एव तदुत्तरं चत्वारो ऽपूर्वाः विहिताः तेषां मध्ये
प्रथमस्य देव्यो द्वारो देवता द्वितीयस्य उषासानक्ता तृतीयस्य दैव्यौ
होतारौ चतुर्थस्य तिस्रो देव्यः नवमो ऽपि प्राकृत एव पाशुके तु एका-
दश प्रयाजा भवन्ति ते च सर्वे ऽपि ऋषूपाः तत्र शाकलसंहितायां
वसिष्ठेन दृष्टानि यानि सूक्तानि तदन्तर्गता एकादश ऋचः वासिष्ठगो-
त्रस्य यज्ञमानस्य भवन्ति एवमात्रेयगोत्रस्य तद्दृष्टसूक्तान्तर्गताः बध्य-
श्वदृष्टसूक्तान्तर्गतास्तद्गोत्राणां गुत्समदस्य शौनकत्वात् गुत्समददृष्ट-
सूक्तान्तर्गताः शौनकगोत्रस्य भवन्ति अत्र सर्वत्र द्वितीया ऋचो नराशं-
सपदघटिताः एते चतुर्विधाः प्रयाजा नाराशंसवन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४५ मेधातिथिदृष्टसूक्तान्तर्गताः द्वादश ऋचः तत्र द्वितीयतृ-
तीये ऋचौ क्रमेण तनूनपाचराशंसपदघटिते अत एव ताः सर्वविधय-
जमानार्थाः एवं दीर्घतमसा दृष्टा अपि द्वादश व्यवस्थया पूर्वोक्तया
एकादश सर्वार्था भवन्ति यत्र एकादश प्रयाजास्तत्र तेषां प्रेषाः मैत्रा-
वरुणेन पठ्यमाना द्वादश प्रेषसूक्ते पठिता अपि पूर्वोक्तव्यवस्थया एका-
दशैव भवन्ति अत्र सूक्तद्वयगताः प्रयाजाः प्रेषाश्च उभयवन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४६ ऋष्यन्तरदृष्टाः प्रयाजास्तनूनपात्पदघटितद्वितीयप्रेषवत्वात्
तनूनपात्वन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४७ प्रधानयागात्पूर्वं इत्येते यैरिति व्युत्पत्त्या एते सर्वे प्रयाजा
इत्युच्यन्ते ॥

२४८ होता अन्यो ऽपि वा वषट्कारानन्तरं नियमेन यं मन्त्रं
जपति स वषट्कारानुमन्त्रणमित्युच्यते ॥

२४९ वषट्कारसमकालं अर्धयर्जुं हेति तदानीमेव चतुर्थ्यन्तं
देवतानाम उद्दिश्य न ममेति यज्ञमानः पठति स त्याग इत्युच्यते ॥

२५० अनूयूपाः प्रयाजाः वीधातूत्तरलोडन्तपदान्तकत्वात् वीत-
वत्यदान्ता इत्युच्यन्ते ॥

२५१ अध्वर्युः प्रयत्नैरिष्टा उदङ्मुल्याक्रम्य जुहुस्याज्यशेषेण ध्रुवा-
मभिघार्य क्रमेण हवींष्यभिघार्य उपभृतमभिघारयति तदेतत्प्रयोजने-
षाभिघारणमुच्यते ॥

२५२ अध्वर्युः ध्रुवाज्यात् सुवेण जुहुं एकवारमाज्यं गृहीत्वा अनु-
षाक्यापठनार्थं होतारं अनुब्रूहीत्यन्तेन मन्त्रेण संप्रेष्य पुनस्त्रिघारं
गृह्णाति तदेतत् चतुरवत्तमित्युच्यते ॥

२५३ यस्यैव भवति स यजमानश्चतुरवत्ती भवति ॥

२५४ जामदग्न्या वत्सविदार्वार्ष्टिषेणास्तथैव च । भार्गवाश्च्यावना
श्रीर्वाः पञ्चावत्तिन ईरिता इति वचनात् एतद्वचनात्तगोत्राणां यज-
मानानां पञ्चवारमवद्वति एतत्पञ्चावत्तमित्युच्यते ॥

२५५ यजमानश्च पञ्चावत्ती भवति ॥

२५६ देो अष्टखण्डने इति पठितत्वात् स्थापितहविषः होमपरि-
मितस्य भागस्य ग्रहणार्थं खण्डनं अवदानमित्युच्यते ॥

२५७ अनया रीत्या अवदाय गृहीत्वा अत्याक्रम्य दक्षिणाभिमुख्या
सुचा आहवनीयस्यैशानभागे आग्नेयमाज्यभागं हुत्वा उदङ्मुल्याक्रम्य
पूर्ववदवदाय गृहीत्वा अत्याक्रम्य उदङ्मुख्या सुचा आग्नेयदेशे सौम्य-
माज्यभागं जुहोति तत्र आज्यं भागो ययोरिति व्युत्पत्त्या तद्वेते
आग्नीषोमौ आज्यभागपदार्थौ ॥

२५८ आज्यभागानन्तरं जुह्वामुपस्तीर्य मन्त्रेण दक्षिणहस्तनमस्का-
रेण पुरोडाशादिरूपं हविरुपस्थाय उपविश्य मन्त्रेण हविरभिमुख्य
पञ्चभिरङ्गुलिभिः अङ्गुष्ठमध्यमानामिकाभिर्वा प्रथमपुरोडाशादेः पूर्वा-
र्धात् अवदाय चर्वादिद्वयस्य तु मेलणेनैवावदाय द्वितीयं पश्चार्धाद-
वदाय पञ्चावत्तिनस्तु मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धादिति त्रिरवदाय अभि-
घारयति एवं रीत्या क्रियमाणं चरुपुरोडाशादवदानमुच्यते ॥

२५९ अवत्तं हविरभिघार्य आज्यस्याज्याज्येन मन्त्रेण अवदान-
स्यानान्याप्याययति तदेतत् पत्यञ्जनमित्युच्यते ॥

२६० एवं रीत्या अवदाय अत्याक्रम्य वषट्कृते प्राक्संस्था उदक्-
संस्था वा प्रधानाहुतीर्जुहोति सोऽयं प्रधानयाग इत्युच्यते ॥

२६१ प्रधानयागे अवदानानन्तरं अत्याक्रमणात्पुत्रे धौवाज्येन सुवेण तूष्णीं करिष्यमाणतत्प्रधानहोमदेशे स्विष्टकृद्वोमदेशे च एका-
माहुति जुहोति सा पुरस्तादाहुतिरित्युच्यते ॥

२६२ एवं प्रत्याक्रमणानन्तरं प्रतिपत्तस्य हविष उपरि अत्यामा-
हुतिं जुहोति सा उपरिष्ठादाहुतिरित्युच्यते ॥

२६३ प्रधानहोमानन्तरं उपस्तीर्य सर्वेषां हविषां उत्तरार्धात् सङ्ग-
त्सकृदवदानं पञ्चावत्तिनस्तु द्विरवदानं भवति एवं ततो द्विरभिघार-
यति अवत्ते स्विष्टकृति सुवेण दर्शे अमावास्यादेवताकां पौर्णमासे
पौर्णमासीदेवताकामाहुतिं जुहोति स पार्वणहोम इत्युच्यते ॥

२६४ अत्र पुरोडाशादेरपस्यानाभिर्मर्शने न भवतः अवदानदे-
शानां प्रत्यञ्जनं च न भवति एवमवदाय अत्याक्रम्य वषट्कृते अग्नौ
ऐशानदेशे जुहोति सोऽयं स्विष्टकृद्वोम इत्युच्यते ॥

२६५ होता आज्यभागप्रभृति स्विष्टकृत्यन्तं याज्यापाठे आगुरं
उच्चार्य संहितया द्वितीयान्तं देवतानाम उच्चार्य याज्यां संहितया
पठति तदेतत् देवतानामोच्चारणं देवतादेश इत्युच्यते ॥

२६६ स्विष्टकृतं यजेति श्रुत्वा आगुरमुच्चार्य देवतामादिश्य निगदं
पठित्वा याज्यासंज्ञामृचं पठति स स्विष्टकृच्चिगद इत्युच्यते ॥

२६७ अध्वर्युः स्विष्टकृद्वोमानन्तरं प्रत्याक्रम्य उपरिष्ठादाहुतिं
हुत्वा जुहुं जलं गृहीत्वा संवात्य तन्जलं मध्यमपरिधेरन्तर्देशे मन्त्रेण
उदक्कस्यं प्रतिपति तत् अन्तः परिधिनिनयनमित्युच्यते ॥

२६८ पूनर्जुहुं जलेन प्रक्षाल्य वज्रो निष्ठाय पूरयित्वा मन्त्रेण परि-
धेरर्धः जलं पूर्ववत् प्रतिपति तत् बहिःपरिधिनिनयनमित्युच्यते ॥

२६९ तत उपभृति विद्यमानमाज्यं जुहुं कृत्वा यथापतनं जुहु-
षभृती सादयित्वा मन्त्रेण प्राशिजहरणे प्रथमप्रधानद्रव्यसंज्ञिधनं प्राशि-
जमवदाति सुवदण्डेनाभिघार्य प्रणीतानां पश्चमतः सादयति स भागः
प्राशितुः ब्रह्मणः अयमिति विद्यहेण प्राशिजपदवाच्यः ॥

२७० तत इडापात्रं वेद्यां उदगं निधाय तस्मिन् यावन्ति प्रधा-
नद्रव्याणि तावदर्थं सङ्गदेव उदक्कस्यं आज्यस्थाल्याज्येनोपस्तीर्य प्रय-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

३३

मप्रधानद्रव्यदक्षिणाधौदवदानदेशसंस्पर्शमकुर्वन् मन्त्रेण अर्वादाय इडा-
याचे उपस्तीर्णदेशे निधाय उत्तरार्धात् तूष्णीं अवदानदेशसंस्पर्शं कुर्वन्
केवावदाय तथैव निदधाति ततस्तस्यैव द्रव्यस्य पूर्वभागाज्जुलं
चतुरङ्गुलं खण्डं तूष्णीमवदाय आज्यस्यात्याज्येन सुसंवृतं संतप्य
धुवायाः पूर्वभागे निदधाति तत्खण्डं यजमानकर्तृकपाशनार्थत्वात्
यजमानभाग इत्युच्यते ॥

२७१ ततः द्वितीयादिप्रधानद्रव्याणां प्रथमवदवदाय निधाय
उपस्तरणवदभिघारयति एतदिडावदानमुच्यते ॥

२७२ होता प्रदेशिन्याः उत्तमे पर्वणी आज्येन सुवेण अनन्ति
तदङ्गुलिपूर्वाञ्जनमुच्यते ॥

२७३ ततः होता उत्तरेण पर्वणा उत्तरं स्वीयमोष्ठं मन्त्रेण
निमृज्य अधरं ओष्ठं अधरेण पर्वणा मन्त्रेण निमार्ष्टि अयमोष्ठनिमार्गं
इत्युच्यते ॥

२७४ ततो ऽपः स्फुट्वा अध्वर्युणा दीयमानामिडापात्रं अञ्ज-
लिना प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वा तस्याः पश्चात् उदगङ्गुलिं पाणिमु-
पधाय तस्मिन् अध्वर्युः उपस्तरणपूर्वकं इडायाः कञ्चिदंशं ददाति तं
गृहीत्वा अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्मध्येन स्वयं द्वितीयमंशं गृह्णाति अध्वर्युस्तदुपरि
अभिघारयति होता तत् भागद्वयमङ्गुष्ठेनाभिसंगृह्य अङ्गुलीः प्रत्याहृत्य
मुष्टिमकृत्वा दक्षिणभागे इडापात्रं प्रागयमुदगयं वा प्रतिगृह्य मुखसं-
मितं नासिकासंमितं वा धारयति तत्र पाणिगृहीतं भागद्वयं अवाप्ता-
रेडा इत्युच्यते ॥

२७५ तथा धारयित्वा कञ्चिन्मन्त्रं जपित्वा उच्चैरन्यं मन्त्रं पठति
तत्र मन्त्रं यदध्वर्येव इति पठं तत् श्रुत्वा अध्वर्युः प्रथमं पुरोडाशं
चतुर्धा कृत्वा बहिर्दिशि निदधाति तदेतत् चतुर्धाकरणमित्युच्यते ॥

२७६ अनया रीत्या इडापात्रं धारयित्वा मन्त्रपठनं इडापदान-
मित्युच्यते ॥

२७७ अङ्गुलीयामिडायां अध्वर्युराग्नीधस्य हस्ते उपस्तीर्य प्रथमं
इडायाः कञ्चिदंशं दत्वा अभिघार्य पुनरुपस्तीर्य द्वितीयं दत्वा अभि-
घारयति तदेतत् षडवतमित्युते ॥

२७८ ततो ब्रह्मणे होत्रे च इडाभागं दत्त्वा स्वं भागं गृहीत्वा यजमानाय ददाति होता पाणिगृहीतामवान्तरिडां मन्त्रेण भक्षयति क्षुष्टिरसीत्यादिमन्त्रेण यजमानोऽनुमन्त्रयते । ततः सर्वं चत्विजः सयजमाना इडां भक्षयन्ति तदेतदिडाप्राशनमित्युच्यते ॥

२७९ इडापात्र्यां पूर्वं विधिना गृहीतं हविरिडेत्युच्यते ॥

२८० ततः अध्वर्याग्नीध्रौ बर्हिषि उत्तानं दक्षिणं हस्तं निधाय तस्मिन् जलं सिञ्चतः होतृब्रह्माणौ तु परित्स्तरणस्याधस्तादञ्जलिं निधाय अन्येन जलं सेचयतः यजमानस्तु मन्त्रं पठन् प्रस्तरस्याधस्तादञ्जलिं निधाय अध्वर्युणा जलं सेचयति तदेतत् सर्वं इडामार्जनमित्युच्यते ॥

२८१ अध्वर्युणा प्रेषितः आग्नीध्रः प्रक्षीतापरिचमतः स्थापितं प्राशिचहरणं गृहीत्वा आहवनीयपूर्वमार्गेण गत्वा ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा मन्त्रेण तत् प्राशि दृष्ट्वा मन्त्रेण अञ्जलिना प्रतिगृह्यवेद्यां कुशेषु प्राग्दण्डं मन्त्रेण निदधाति तदेतत्कर्म प्राशिचपरिहरणमित्युच्यते ॥

२८२ ब्रह्मा पात्रात्प्राशिचभागमादाय स्थानान्तरं गत्वा मन्त्रेण प्राशनाति एतत्प्राशिचप्राशनमित्युच्यते ॥

२८३ ततः सृत्युक्तमाचमनं कृत्वा मन्त्रेण पुनराचामति तदन्वाचमनमित्युच्यते ॥

२८४ ततः मन्त्रेण सोदकेन पाणिना नाभिं स्पृशति तत् नाभ्या लम्भनमित्युच्यते ॥

२८५ ततः स्वस्थाने उपविश्य प्राशिचहरणं प्रक्षाल्य तस्मिन् जलं प्रतिप्य तेन आत्माभिमुखं त्रिवारं भूमौ सिञ्चति एतत् अभ्यात्मनिनयनमुच्यते ॥

२८६ अध्वर्युकर्तृकप्राशिचपरिहरणप्रेषोच्चारणानन्तरं यजमानो बर्हिषि निहितान्प्रथमपुरोडाशस्य चतुरो भागाननुमन्त्र्य एकैकं भागं दर्भेण स्पृष्ट्वा इदं ब्रह्मणः इदं होतुः इदमध्वर्याः इदमाग्नीध्रः इति उद्दिशति तदेतत् चतुर्धाकृतभागदानमित्युच्यते ॥

२८७ ततोऽध्वर्युराग्नीध्रभागं द्वेधा कृत्वा आग्नीध्रहस्ते उपस्तीर्य भागस्यैकदेशं दत्त्वा पुनरुपस्तीर्य द्वितीयमेकदेशं दत्त्वा द्विभिधायति

अत्र एतादृशं षड्वत्तं भवति इहाभागे अन्यादृशं षड्वत्तमुक्तं ततो वेदेन ब्रह्मणे ब्रह्मभागं ददाति सुवेण होत्रे होतृभागं दत्त्वा स्वयं स्वभागं जुह्वा एह्माति एतत् चतुर्धाकृतभागपरिहरणमित्युच्यते ॥

२८८ ब्रह्मा स्वभागं एहीत्वा अन्नियनानन्तरं वेद्यां कुशेषु स्थापिते प्रत्यगदण्डे प्राशित्रहरणे निधाय अध्वर्युणा पूर्वं ध्रुवायाः पूर्व-देशे स्थापितं यजमानभागं तस्य पश्चात् कुशेषु निदधाति इदं भाग-निधानमित्युच्यते ॥

२८९ ततः सर्वं अत्विजः स्वस्व भागं स्वस्वमन्त्रैः कामस्तुति-नामकैः प्रतिगृह्णन्ति स भागप्रतिग्रह इत्युच्यते ॥

२९० ततो ब्रह्मा आहवनीयस्य पूर्वमार्गेण वेद्या उत्तरतः गार्ह-पत्यस्य पश्चिमतश्च गत्वा दक्षिणाग्नौ सुशृतं अध्वर्युणा अभिघार्य दक्षिणस्यां श्रोण्यां स्थापितं अन्वाहार्यं मन्त्रेण पश्यति तदन्वाहार्या-वेक्षणमित्युच्यते ॥

२९१ ततो मन्त्रेण स्पर्शमकुर्वन् तदीयगन्धं जिघ्रति तदन्वाहा-र्यावेक्षणमित्युच्यते ॥

२९२ ततो ब्रह्मणि अङ्गुष्ठानामिकाभ्यामन्वाहार्यैकदेशं एहीत्वा यथागतमागत्य स्वस्थाने उपविश्य ब्रह्मभागे प्राशित्रहरणस्य तमेकदेशं स्थापयति सति अध्वर्युरन्वाहार्यस्थालीं वेद्यां यजमानसंमुखां स्थाप-यति यजमानस्तन्मध्यगतमन्वाहार्यं पश्यति तदाजमानकर्तृकमन्वाहा-र्यावेक्षणमुच्यते ॥

२९३ ततः सर्वान् अत्विजः संबोध्य अयं वः ओदनः यूयं यथा-भागं प्रतिगृहीध्वमिति वदति तदन्वाहार्यदानमित्युच्यते ॥

२९४ अध्वर्याग्नीधौ सप्तदशकृत्वो ऽपान्य मन्त्रेण प्रतिगृहीतः होतृब्रह्माणौ आश्वलायनसूत्रपठितेन कामस्तुतिसंज्ञकेन मन्त्रेण प्रति-गृहीतः सो ऽयमन्वाहार्यप्रतिग्रह इत्युच्यते ॥

२९५ अपाननं नाम बाह्यवायोः नासापुटाभ्यामन्तराकर्षणम् ॥

२९६ ततो वेद्यां विद्यमानानां हविःशेषाणां वेद्या बहिः उत्त-रतः प्रक्षेपणं हविःपट्टासनमित्युच्यते ॥

२९७ ततः एकाविंशतिदाहकेभ्यसंशन्धिर्नो परिशेषितां समिधं

आहवनीये प्रवेष्टुं ब्रह्मणो ऽनुज्ञां याचमानः आग्नीध्रं आहवनीयसं-
मार्गे प्रेषति ब्रह्मा च कंचिन्मन्त्रं जपित्वा उच्चैरनुज्ञां ददाति अध्व-
र्युस्तां समिधमनुयाजहोमार्थमाहवनीये ऽध्यादधाति तदनुयाजसमि-
दाधानमित्युच्यते ॥

२९८ आग्नीध्रः स्फ्ये पूर्वे वेष्टितमिधमसचहनं विमुक्तं कृत्वा तेन
पूर्ववत् सङ्कृत् परिधीन् संमृज्य मन्त्रेण आहवनीयं संमार्ष्टि सोऽयमु-
त्तराहवनीयसंमार्गं इत्युच्यते ॥

२९९ अध्वर्युर्जुहूषभृतावादायात्यकम्याश्राव्य आग्नीध्रेण दध्मसं-
मह्नरहितस्फ्यहस्तेन प्रत्याश्राविते होतारं याज्यापठनार्थं प्रेषति
होत्रा वषट्कृते पक्षिप्तसमित्पूर्वार्धं जुहोति पुनस्तथैवाश्रावणादि कृत्वा
वषट्कारे समिन्मध्ये जुहोति पुनस्तथैव कृत्वा वषट्कृते समिधो मूल-
मारब्ध्याऽपर्यन्तं संततधारया जुहोति सो ऽयमनुयाजप्रचारो ऽनुयाज-
होमश्चेत्युच्यते ॥

३०० अत्र अनु पश्चात् प्रधानयागानन्तरं रज्यते यैरिति श्रुत्यस्या
होत्रा पठ्यमाना याज्यामन्त्रा अनुयाजा इत्युच्यते ॥

३०१ ते च वीधातुप्रकृतिकलोऽप्यप्रपुष्पान्ताः धीतवत्यदान्ता
इति प्रयाजषट्क्यन्ते ॥

३०२ अनुयाजप्रचारानन्तरं उदगागत्य यथास्थानं सुचै साद-
यित्वा यज्ञमानेन सह मन्त्रेण जुहूमूर्ध्ना उत्तानेन दक्षिणहस्तेन गृह्णाति
एवं नीचेन सव्यहस्तेन अधस्तात् उपभृतं अध्वर्युयज्ञमानैः कुहनः तत
उभौ प्रागयां जुहू मन्त्रेण दक्षिणां सपर्यन्तं प्रापर्यतः तथैवोपभृतं प्रत्य-
गयां उत्तरश्रोणिपर्यन्तं प्रापर्यतः तदेतत्कर्म सुगृह्णनमित्युच्यते ॥

३०३ ततो ऽध्वर्युर्जुह्वा मध्यमदक्षिणोत्तरान्परिधीन् क्रमेण पृथक्-
पृथक्मन्त्रैरनक्ति एतत्कर्म परिध्यञ्जनमित्युच्यते ॥

३०४ ततः उपभृतं जलेन संस्पृश्य यथास्थानं सुचै सादयित्वा
जुह्वा आधारभूतं सविधृतिपवित्रं प्रस्तरं गृहीत्वा मन्त्रेण प्रस्तरायाणि
जुह्वामनक्ति तथैवोपभृतिमध्यानि अनक्ति तथैव ध्रुवायां मूलानि अनक्ति
सदेतत्प्रस्तराञ्जनमित्युच्यते ॥

३०५ प्रस्तरसंक्रान्त्येकं सृणुमादाय प्रज्ञप्तं निधाय दक्षिणोत्तराभ्यां

हस्ताभ्यां प्रस्तरं धृत्वा जुहुमूर्ध्वावमवष्टभ्य आश्राव्य प्रत्याश्राविते
प्रेषं पठति स सूक्तवाकप्रेष इत्युच्यते ॥

३०६ अध्वर्युप्रेषितो होता यं मन्त्रं पठति स सूक्तवाक इत्युच्यते ॥

३०७ सूक्तवाकान्तर्गतमन्त्रविशेषपठनकाले अध्वर्युर्यद्वज्रमानं मन्त्रं
पाठयति तत् उज्जितिवाचनमित्युच्यते ॥

३०८ सूक्तवाकस्य अन्तिमं देवेभ्य इति श्रुत्वा तिर्यञ्चं हस्तं कृत्वा
कर्षेचिष प्रस्तरमाहवनीये ऽनुप्रहरति मन्त्रेणाध्वर्युस्तत्प्रस्तरप्रहरणमिति
गीयते ॥

३०९ ततः पूर्व प्रज्ञातं यथास्यात्तथा निहितं तृणं गृहीत्वा आग्नीध्रं
संबोधयति आनीत् इति आग्नीध्रस्तु अध्वर्युं पति संवदस्व इति
वदति पुनरध्वर्युस्तमाह अगानग्नीत् इति पुनराग्नीध्रस्तमाह अगन्
इति पुनरध्वर्युस्तमाह वा ३ वय इति पुनराग्नीध्रस्तमाह श्री ३ षट्
इति पुनरध्वर्युर्गृहीतं तृणं प्रदर्शयचाग्नीध्रं प्रत्याह इदं ब्रू ३ हि इति
तत आग्नीध्रस्तं प्रत्याह अनुप्रहर इति ततो ऽध्वर्युस्तत् तृणमाहवनीये
ऽनुप्रहरति तदेतत् तृणप्रहरणमित्युच्यते ॥

३१० ततो ऽध्वर्युर्होतारं प्रेष्यति स शंयुवाकप्रेष इत्युच्यते ॥

३११ अध्वर्युप्रेषितो होता यामृचं अर्धर्चं अवसाय एकश्रुत्या अन्ते
प्रणवरहितां पठति सा ऋक् शंयुपदघटितत्वात् शंयुवाक इति गीयते ॥

३१२ आज्यभागभृति सर्वे प्रधानयाज्यादिकं मध्यमस्वरेण पठ-
नीयं तत्र कण्ठे माध्यन्दिनयुगं मध्यममिति शिवाक्तेर्जठराग्निना प्रेरि-
तो वायुः कण्ठदेशे संचारं कृत्वा मुखं प्राप्य यथास्थानं यत्र वर्णानाम-
भिप्रेतिं करोति स मध्यमस्वर इति उच्यते ॥

३१३ स्विष्टकृत्प्रभृति शंयुवाकानामुत्तमस्वरेण पठ्यते तत्र तारं
तार्तीयसवनं शीर्षण्यमिति शिवावचनात् जठराग्निप्रेरितो वायुः मस्त-
कदेशे संचारं कृत्वा पूर्ववत् वर्णानभिप्रेज्जयति स उत्तमस्वर इति
पठ्यते ॥

३१४ शंयुवाकानन्तरं अध्वर्युर्होत्रे वेदं प्रदाय दक्षिणहस्तेन सुव-
माज्यस्थालीं सख्येन जुहुमादाय दक्षिणेन यदा गार्हपत्यदक्षिणाभ्यार्म-
भ्येन गत्वा स्वयं पत्नीपश्चाद्भागेन गत्वा सुवादीनि पत्नीपुरोभागेन

नीत्वा गार्हपत्यस्य पश्चादूर्ध्वजानुरूपविष्यं होतुः सकाशात् वेदं
 गृहीत्वा जुह्वा अघस्तादुपभृत्स्थाने धृत्वा आश्राव्य प्रत्याश्रयितो होतारं
 यजति प्रेष्य तेन वषट्कृते आज्यस्याल्यज्येन चतुरवत्तेन जुह्वा गार्ह-
 पत्ये सोमाय जुहोति पुनश्चतुरवत्तेन त्वष्ट्रे ततो देवानां पत्नीभ्यः
 ततो यजमानस्य प्रजाकामत्वे राकायै मिनीषाल्यै कुर्वै अनुमत्यै च
 पृथक्पृथक् चतुरवत्तेन हुत्वा स्वाहान्तैरेतैरेव वतुर्भिर्नाममन्त्रैः सुवाहु-
 तीर्हुत्वा त्रिभिर्बृह्मन्त्रैः सुवाहुतीरेव हुत्वा आश्रावणादि कृत्वा
 आनये गृहपत्ये यजति देवानां पत्नीनां यागकाले गार्हपत्यकुण्डस्यो-
 परि पूर्वभागे अन्तर्धानाय अन्तर्धानकटं उदगयं स्थापयित्वा देवानां
 पत्नीरिष्टा होतुर्येण गच्छति सोऽयं पत्नीसंयाजप्रचार इत्युच्यते ॥

३१५ तत्र गत्वा पूर्ववत् होतुरङ्गुलिपर्वणी अहृत्त्वा होतुर्हस्ते
 चतुष्कृत्व आज्यं सुवेण ददाति एतदाज्यं आज्येडा इत्युच्यते ॥

३१६ पूर्वं इडापात्रं गृहीत्वा होता कांश्चिन्मन्त्रान् उच्चैः
 कांश्चिदुपांशु पठति तदा अध्वर्युयजमानानीध्राः इडापात्रमन्वारधन्ते
 आज्येडां गृहीत्वा यदा पूर्ववत् मन्त्रान् पठति तदा अध्वर्युः पत्नी
 आन्वारभते । अयं मन्त्रपाठः आज्येडोपह्वानमित्युच्यते ॥

३१७ ततोऽध्वर्युरानीध्रहस्ते षट्कृत्वः आज्यं सुवेण ददाति
 होता स्वहस्तगतमाज्यं प्राशनाति आग्नीध्रश्च स्वहस्तगतमाज्यं
 प्राशनाति अत्र होतृकर्तृकं प्राशनं आज्येडाप्राशनमित्युच्यते ॥

३१८ तत आचम्य होता परिस्तरणैरञ्जलिमन्त्रधाय अन्येनापः
 सेचयति आग्नीध्रसं बहिषि दक्षिणं उत्तानं हस्तं निधाय सज्येन जलं
 सिञ्चति एतदाज्येडामामार्जनमित्युच्यते ॥

३१९ एतदनन्तरं शंयुवाकस्य विकल्पः अध्वर्युर्जुह्वां चतुर्गृहीतं
 गृहीत्वा सज्येनाङ्गेन होतुर्येण गार्हपत्यस्य पश्चिममार्गेण गत्वा दक्षि-
 णानौ मन्त्रेण हुत्वा अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दध्मप्रश्नचनान्यभ्या-
 धाय जुह्वां फलीकरणानोप्य मन्त्रेण जुहोति अत्र पूर्वहोमो दक्षिणा-
 न्निर्मायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३२० द्वितीयस्तु फलीकरणहोम इत्युच्यते ॥

३२१ ततः अपरेण गार्हपत्यं उत्तरतो गत्वा यजमानाय वेदं

इत्वा मन्त्रं वाचयति ततो यजमानाद्वेदमादाय होत्रे प्रददाति इदं वेदवाचनमित्युच्यते ॥

३२२ होता वेदं पव्ये प्रदाय मन्त्रं वाचयति अत्र होताध्वर्युर्वा-
इत्याश्वलायनसूत्रात् आध्वर्युर्वा वाचयति एतत्पत्नीवेदवाचनमित्युच्यते ॥

३२३ ततः पत्नी वेदशिरसा मन्त्रेण स्वनाभिं स्पृशति एतद्
वेदशिरःकरणकनाभ्यालम्भनमित्युच्यते ॥

३२४ बौधायनसूत्रपठितत्त्वाध्वर्युः आश्वलायनसूत्रपठितत्त्वात्
होता वा पव्याः कटौ आग्नीध्रेण पूर्वे निबद्धं योक्तं मन्त्रेण स्वस्वसूत्र-
पठितेन विमुञ्चति एतत्पत्नीयेऽक्रविमोचनमित्युच्यते ॥

३२५ ततः पूर्ववत् होताध्वर्युर्वा तद्योक्तं पव्यञ्जलौ निधाय
तस्मिन् जलमानयति मन्त्रेण पत्नी तु तेन जलेन स्वमुखमार्जनं
बाह्याङ्गं करोति इदं मुखविमार्जनमित्युच्यते ॥

३२६ ततो गार्हपत्यं परिषेचयित्वा चतस्रः समिधो मन्त्रैः आधा-
यित्वा पुनः परिषेचयति एतद् उत्तरगार्हपत्यसमिदाधानमित्युच्यते ॥

३२७ ततः पत्नी तूष्णीं यथागतं तीर्थेन विहारादुद्दिर्निष्कामति
एतत् पत्नीनिष्क्रमणमित्युच्यते ॥

३२८ आध्वर्युः उत्तरेण गार्हपत्यं प्राङ्गागत्य आज्यस्याल्याज्येन ध्रुवां
मन्त्रेण पूरयति यजमानो ऽपि तं मन्त्रं पठति एतत् ध्रुवाप्यायनमि-
त्युच्यते ॥

३२९ ततो यजमानः स्वभागं ब्रह्मणा प्राशित्रहरणस्य पश्चात्
कुशेषु वेद्यां स्थापितं मन्त्रेण प्राशनाति एतदयजमानभागप्राशनमित्युच्यते ॥

३३० ततो ऽध्वर्युः आहवनीये आज्यस्याल्याज्येन सुवेण देवदे-
वताकया च्वा एकामाहुतिं हुत्वा तथैव अल्पाक्षरैर्यजुर्मन्त्रैर्नवाहुती-
र्हुत्वा चतसृभिर्व्याहृतिभिश्चतस्र आहुतीर्हुत्वा द्वाभ्यामग्नीवक्षणेदेव-
ताकाभ्यां ऋभ्यां हुत्वा द्वाभ्यामृभ्यां अयसे अग्नये हुत्वा देवदेवता-
कया एकया च्वा हुत्वा एकया च्वा अग्नये स्विष्टकृते हुत्वा प्रजा-
पतिदेवताकया एकया च्वा जुहोति अयं होमः आध्वर्युर्कर्तुं कनित्य-
धायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३३१ ततो वेद्यास्तृतसर्वबर्हिर्मुष्टिभ्यः प्रत्येकं किञ्चित् किञ्चिद्

श्रीत्वा ध्रुवायां मन्त्रेण समज्य मन्त्रेणाहवनीये प्रतिपत्तिं तदेतद्वर्हि-
रेकदेशानुपहरणमित्युच्यते ॥

३३२ तत उत्थाय दक्षिणं पादं वेदिमध्ये निधाय ध्रुवया मन्त्रेण
जुहोति सो ऽयं समिष्टयजुर्होम इत्युच्यते ॥

३३३ येन मन्त्रेण जुहोति स मन्त्रः समिष्टयजुरित्युच्यते ॥

३३४ ततः प्रणीतापात्रं वेद्यां निधाय यजमानं मन्त्रं वाचयति
ततो ऽध्वर्युयजमानौ प्रतिदिशं प्रणीताजलेन कुशैर्मार्जयति । प्राच्यां
दिशि देवा इत्यादिमन्त्रेण प्राच्यां, दक्षिणस्यामित्यादिमन्त्रेण दक्षि-
णस्यां, ततो ऽप उपस्पृश्य प्रतीच्यमित्यादिमन्त्रेण प्रतीच्यां, उदीच्या-
मित्यादिमन्त्रेणादीच्यां, ततो ऽध्वर्युः प्रणीताजलशेषं वेद्यां मन्त्रेण
प्रतिपत्तिं एतत्प्रणीताप्रणयननिनयनमित्युच्यते ॥

३३५ होता तु पूर्वाक्तपक्षोयोक्तविमोचनानन्तरमेव तद्योक्तं श्री-
त्वा गार्हपत्यस्य पश्चाद् द्विगुणं प्राक्पाशं निधायोपरिष्ठादस्योदगयाणि
वेदवृणानि निधाय अग्निहोत्रहवणीं जलपूर्णां तस्योपरि निधाय वेद-
वृणैरभिमृश्य पक्षो मन्त्रं वाचयति ततः प्रतिदिशमुदकमूर्ध्वं सिञ्चन्
तथैवोदकमूर्ध्वं सिञ्चतो पक्षो मन्त्रं वाचयति तदेतदुदकोदुत्तणमि-
त्युच्यते ॥

३३६ तत एकया ऋचा एकेन यजुर्मन्त्रेण च अग्निहोत्रहवणीम-
तेन जलेन दधैर्होता पक्षो च आत्मानं मार्जयेते ततो यजुर्मन्त्रेण उभौ
निर्हतिदिशि जलं सिञ्चतः ततो होता वेदवृणानामधस्तात् कृतायां
पव्यञ्जलौ तथाकृते स्वसव्यहस्ते च दक्षिणहस्तेन अग्निहोत्रहवणीमा-
दाय तज्जलं सर्वं प्रतिपत्तिं तदेतदग्निहोत्रहवणीजलनिनयनमित्युच्यते ॥

३३७ होता वेदवृणानि अथभागे दक्षिणहस्तेन धृत्वा तन्तुश-
ब्दहता मन्त्रेण गार्हपत्यादारभ्याहवनीयपर्यन्तं आविच्छिन्नं स्तृणोति
एतत् वेदस्तरणमित्युच्यते ॥

४३८ तत आहवनीयस्य वायव्यदेशे तिष्ठन् आज्यस्यान्याज्येन
सुवेण त्रिभिर्बहुमन्त्रैः प्रत्येकं हुत्वा तिसृभिर्व्याहृतिभिश्च प्रत्येकं
हुत्वा समस्तव्याहृतिमन्त्रेण जुहोति अयं सप्ताहुतिहोमः होतृकर्तृ-
नित्यप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

४१

३३९ ततस्तत्रैव तिष्ठन् एकया च वा आहवनीयमुपतिष्ठते तत-
स्तीर्थेन निष्क्रामति सा चक् होतृकर्मणां मध्ये चरमकर्मकरणत्वात्
संस्थाजप इत्युच्यते ॥

३४० ब्रह्मा तु प्रणीताप्रणयननिनयनानन्तरं होतृवत् तत्रैव तिष्ठन्
आहवनीये सप्ताहुतीहुत्वा संस्थाजपेनोपस्थाय तीर्थेन निष्क्रामति
आयं होमो ब्रह्मकर्तृ कनित्यप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३४१ एतद्वोमानन्तरं यजमान उत्थाय ग्राह्मुखो भूत्वा स्वस्था-
नादारभ्य त्रिभिर्यजुर्मन्त्रैः प्रत्येकं दक्षिणेन पदा द्वाभ्यां पादाभ्यां उड्डीय
वा प्राचीं दिशं गच्छति तत्रैव स्थित्वा एकं यजुर्मन्त्रं पठति एतत्कर्म
विष्णुकर्मक्रममित्युच्यते ॥

३४२ ते च मन्त्रा विष्णुकर्मपदवाच्या भवन्ति ॥

३४३ ततस्तत्रैव तिष्ठन् मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठते एतदाहवनीयो-
पस्थानमित्युच्यते ॥

३४४ ततो बर्हिर्नैष्कम्य तत्रैव वा तिष्ठन् मन्त्रेणादित्यमुपतिष्ठते
एतदादित्योपस्थानमित्युच्यते ॥

३४५ ततो द्विषन्तं ध्यायन् मन्त्रेण दर्भेणात्मानं मार्जयते एत-
दात्ममार्जनमित्युच्यते ॥

३४६ ततो दर्भं निरस्याप उपस्पृश्य स्वहृदयं मन्त्रेणाभिमृशति
तदेतत् हृदयाभिमर्शनमित्युच्यते ॥

३४७ ततो ऽप उपस्पृश्य उदङ्मुखः सन् मन्त्रेण प्रदक्षिणामावृत्य
मन्त्रेणापसव्यमावर्तते एतद्व्यजमानावर्तनमित्युच्यते ॥

३४८ तत उपविश्याहवनीये मन्त्रेण समिधमाधाय मन्त्रेणाहव-
नीयमुपस्थाय स्वायतन एव तिष्ठन् द्वाभ्यामृग्भ्यां एकेन यजुर्मन्त्रेण च
गार्हपत्यमुपतिष्ठते तस्मिन् यजुर्मन्त्रे तु मध्यमितिपदानन्तरं स्वनाम
शर्मपदघटितं चतुर्थ्यन्तमुत्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादिमन्त्रशेषं ब्रूयात् ततो
यावन्तो यजमानस्य पुत्राः तावतां ज्येष्ठानुक्रमेण प्रत्येकं स्वनामवत्
चतुर्थ्यन्तमुत्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादिमन्त्रशेषमुत्त्वा अन्ते तन्तवे इति-
चतुर्थ्यन्तमुत्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादि ब्रूयात् एतद्व्यजमानकर्तृकगार्हप-
त्योपस्थानमित्युच्यते ॥

३४९ तत एकं यजुर्मन्त्रं पठति स यज्ञसमाप्तौ पठ्यमानत्वात् यज्ञविमोक्त इत्युच्यते ॥

३५० ततः पूर्ववत्तिरःपवित्रमप आचम्य आहवनीयं परिषिञ्च्य समन्त्रकं चतस्रः समिध आधाय पुनः परिषिञ्चति अयमुत्तराहवनीय-परिषेक इत्युच्यते ॥

३५१ तत एकामृचं जपति सा अक् यज्ञस्य पुनरालम्भ इत्युच्यते ॥

३५२ ततः प्रागुद्धीय गोपदवतीमृचं जपति अयं गोमतीजप इत्युच्यते ॥

३५३ ततो ब्राह्मणभोजनाय आत्मानं बोधायनसूत्रोक्तमार्गेण प्रेषति सो ऽयमात्मसंप्रेष इत्युच्यते ॥

३५४ उक्तान्यौष्टिकपदार्थानां नामानि इदानीमाधानसंबन्धिनानां पदार्थानां नामान्युच्यन्ते तत्र गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयनामकानां त्रयाणामग्नीनां तत्तदायतनेषु स्वस्वसूत्रोक्तविधिना स्थापनं आग्न्याधानमाधानमिति चोच्यते ॥

३५५ समस्तपातकनिर्हरणार्थं आधानाधिकारसिद्धयर्थं आधाना-
त्माक् स्यादलङ्काराद्यग्निप्रतिष्ठापनान्तं कृत्वा आघारहोमानन्तरं
गायत्रीमन्त्रेण सवित्रे चरं हुत्वा स्विष्टकृदर्थं अवदाय अन्तःपरिधि
सादयित्वा एकविंशत्पृचस्य यद्वेवा इत्यादिकस्य प्रथमानुवाकस्य एकै-
कया अवा आज्याहुतीर्हुत्वा त्रयोदशर्चस्य पददीर्घमित्यादिकस्य
द्वितीयानुवाकस्य एकैक्यर्चा तथैव हुत्वा सप्तदशर्चस्य आयुष्ट इत्या-
द्यानुवाकस्य ऋग्भिस्तथैव हुत्वा सिंहे व्याघ्र इत्यादिकस्याष्टर्चस्यानुवा-
कस्य ऋग्भिस्तथैव हुत्वा समित्याणिर्यजमानः स्वायतने तिष्ठन् वैश्वा
नरायेत्यादिकेन द्वादशर्चनानुवाकेनाग्निमुपस्थाप्य त्रयोदश समिध आ-
धाय एकया अवा हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य चरं दत्त्वा अग्निः
पुरस्तात् अश्वत्थपर्णेषु हुतशेषं निदध्यात् । अयं होमः पापतारतम्या-
नुसारेण संवत्सरं मासं वतुर्विंशतिदिनानि षट् दिनानि त्रीणि दिनानि
वा क्रियते । अस्य होमस्य अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा आरम्भः
यावन्ति होमदिनानि तावत्सु दिनेषु स्त्रीसंगममांसभक्षणपर्यङ्कशयना-
सत्यभाषणवर्जनं अयं कूपमाण्डपदेन श्रुत्यादिषु प्रसिद्धः ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

४३

३५६ अथान्यो होमः तत्र पूर्वोक्ते दृष्टमग्निं प्रतिष्ठाप्य आधार-
होमान्तं कृत्वा गायत्र्या सवित्रे चक्षुषा हुत्वा अग्ने नयेति षडृचेनानु-
वाकेन प्रत्यृचं चक्षुषा हुत्वा सहस्रशीर्षेत्यष्टादशर्चनानुवाकेन प्रत्यृचं
हुत्वा अग्नेर्मन्त्र इति द्वाविंशत्यृचेनानुवाकेन तथैव हुत्वा या घामि-
न्द्रेति चतसृभिर्चग्निस्तथैव हुत्वा यो घामिन्द्रेत्यष्टाभिर्चग्निस्तथैव
हुत्वा पञ्चमानः सुवरिति सप्तदशर्चनानुवाकेन तथैव हुत्वा यद्वेवा
इति विंशत्यृचेनानुवाकेन तथैव हुत्वा वैश्वानरो न इत्यष्टाभिर्चग्नि-
स्तथैव हुत्वा चतसृभिर्व्याहृतिभिः प्रत्येकं हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमयोगे
समापयेत् । ततो जलपूर्णं पात्रं गृहीत्वा नैर्ऋतीं दिशं गत्वा चतुष्पथे
गोमयेनोपलिप्य तत्रोपविश्य जलपात्रं पुरस्ताच्चिधाय तस्य जले आत्मनः
प्रतिबिम्बं श्वेतमाणो मन्त्रान् जपेत् । ते च मन्त्राः सिंहे मे इत्याद-
यस्त्रिसप्ततिसंख्याकाः । ततस्तत्पात्रगतं जलं नैर्ऋत्यां दिशि स्ववैरिणो
यस्यां दिशि निवसन्ति तस्यां वा दिशि मन्त्रेण निनयति । ततस्त-
त्पात्रं तस्यामेव दिशि परास्य पृष्ठतो ऽनश्वेतमाणः सन् यथागतमागत्य
हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य आचमनं कुर्यात् । एवमेकाहं त्र्यहं सप्ताहं पञ्च-
दश दिनानि एकं मासं मासद्वयं षण्मासं संवत्सरं वा शतयनुसारेण
कुर्यात् कर्मान्ते ब्राह्मणान् पायसाचेन भोजयेत् गोद्विषण्यादि च
ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् अथ होमः आधानाधिकारसंपादकसमस्तपापव्य-
करः अथ च सर्वकर्मानुष्ठानाधिकारसंपादकः सो ऽयं गणहोम इत्युच्यते

३५७ मृदा निर्मितं समचतुरस्रं प्रतिदिशं अष्टादशाङ्गुलविस्तृतं
होमानुसारेण ततो ऽधिकं वा न तु ततो न्यूनं चतुरङ्गुलोज्ज्वं मध्येऽक्षतं
स्थण्डिलमित्युच्यते ॥

३५८ दक्षिणात्वेन दीयमानं धेनुसुवर्णादिकं क्रियते ऽनेनेति
परण्युत्पत्त्या वर इत्युच्यते ॥

३५९ आधानात्पूर्वदिने नान्दीश्रावुं क्रियते यत्र सत्यवसुसंज्ञका
विश्वेदेवाः तिलकार्थं यवैरेव क्रियते पितृकर्मणि कर्म सत्येनैव क्रियते
विश्वेषां देवानां पूजनानन्तरं मातृपितामहीप्रपितामह इत्यन्ते ततः
पितृपितामहप्रपितामहाः ततो मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपिता-
महाः सपत्नीकाः दर्भास्तु चजवो ऽमूलाः सायाः पितृकार्ये ऽपि भवन्ति

ब्राह्मणाश्च पितृस्थाने ऽपि युग्मा भवन्ति द्वाक्षाः ग्रामलक्ष्मी कलानि
चदक्षिणात्वेन दीयन्ते पितृणां नामगोत्रोच्चारणं नैव क्रियते किंतु
तस्य स्थाने सर्वत्र नान्दीमुखा इत्युच्यते सर्वत्र मन्त्रान्ते वृद्धिरिति
पदमुच्चार्यते तद् नान्दीश्रावृं वृद्धिश्रावृमिति चोच्यते ॥

३६० आधानात्पूर्वादिने रात्रौ उदकशान्तिः प्रतिसरषन्धश्च
क्रियते शुचिभूत्वा कर्म आधानाद्भूतत्वेन संकल्प्य गोमयेन गोचर्ममात्रं
स्थलं उपलिप्य दर्भेण यज्ञियकाष्ठेन वा तूष्णीं भूमिमुद्धृत्य जलेन तूष्णीं
मवोह्य तत्र पञ्चप्रस्थपरिमितग्रीहीणां तन्दुलानां वा स्थण्डिलं कृत्वा
स्थण्डिलमध्ये प्रतीचीमारभ्य प्राचीपर्यन्तं मन्त्रेण दर्भेण लेखां कृत्वा
स्थण्डिलोपरि दक्षिणभागे मन्त्रेण पूर्ववल्लीखां कृत्वा उत्तरभागे तथैव
लेखां कृत्वा स्थण्डिलमध्ये दक्षिणां दिशमारभ्य उदीचीपर्यन्तं लेखां
कृत्वा ऽप उपस्पृश्य नैर्ऋतीं दिशमारभ्य वायवीपर्यन्तं लेखां मन्त्रेण
कृत्वा आग्नेयीमारभ्य ऐशानीपर्यन्तं लेखां मन्त्रेण कृत्वा लेखाकारणं
दर्भं यज्ञियकाष्ठं वा व्याहृतिमन्त्रेण उत्तरस्यां दिशि निरस्य स्थण्डि-
लावृहिः उत्तरतः प्रागयान् दर्भानास्तीर्य तेषु प्रोक्षणीमुदकुम्भं पञ्चप्र-
स्थयवपूर्णकांस्यपात्रे सूत्रद्वयं च सादयित्वा सर्वाणि पात्राणि दर्भैः
प्रच्छादय पवित्रं तूष्णीं कृत्वा प्रोक्षणीपात्रमुत्तानं कृत्वा तत्र उदगगं
पवित्रं निधाय उदकमानीय तूष्णीं त्रिरूप्य प्रोक्षणीं पवित्रेण प्रोक्ष्य
उदकुम्भमुत्तानं कृत्वा पवित्रेण प्रोक्ष्य कांस्यपात्रस्यसूत्रद्वयं च प्रोक्ष्य
उदकुम्भं सुगन्धिद्रव्येण गुग्गुल्वादिना धूपयित्वा स्थण्डिलोपरि प्रागयान्
दर्भानास्तीर्य गन्धोदकेनाक्षतपुष्पैः फलैश्चावकीर्य तत्रोदकुम्भं निधाय
तस्योपरि पवित्रमुदगगं निधाय उदकुम्भे उदकं मन्त्रेण पूरयति । उद-
कुम्भे गायत्रीमन्त्रेण यथाक्षततन्दुलानोप्य उदकुम्भस्य समन्तात् व्याहृ-
तिमन्त्रेण पुष्पद्रुवाफलान्यवकीर्य उदकुम्भं द्रुवादर्भैः प्रच्छादय उदकु-
म्भस्य पुरस्तात् उदगयान् दर्भान् मन्त्रेण परिस्तीर्य दक्षिणतो व्याहृति
मन्त्रेण प्रागयान् पश्चिमतः उदगयान् मन्त्रेण उत्तरतः प्रागयान् मन्त्रेण
परिस्तीर्य चतुरो ब्राह्मणान् चतसृषु पूर्वादिदिक्षु जपकर्तुं कृत्वा यज-
मानो ब्राह्मणाश्च दर्भहस्ताः दर्भैः कुम्भं स्पृशन्तो जपन्ति, शं न
इत्यृचं गायत्रीं पच्छो ऽर्द्धवर्षः सर्वां च ततो वेदादीन् चतुरः ततः

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

४५

अणुष्वेति सूक्तं रातोघ्नं मदे चिदित्यधंचे इन्द्रो दधीच इत्यनुवाकं यत इन्द्रेति द्वे अचौ महं इन्द्रेति द्वे अचौ यद्वेवाः पुरःसद इति पञ्चप-
र्यायान् आनये रतोघ्ने इति पञ्च अग्निरायुष्मानिति पञ्च या वामि-
न्द्रेति चतस्रः यो वामिन्द्रेत्यष्टौ अग्ने यशस्विर्चिति चतस्रः हिरण्यवर्णाः
शुक्लय इति चतस्रः अताषादृत्यनुवाकं नमो अस्तु सपैभ्य इति चतस्रः
आयं पुरो हरीति पञ्च पर्यायान् आशुः, शिशान इत्यनुवाकं शं च मद-
त्यनुवाकं ममाने वर्च इत्यनुवाकं अग्नेर्मन्त्र इत्यनुवाकं समीची नामा-
सीति षट् पर्यायान् हेतयो नाम स्येत्यनुवाकं शतायुधायेति पञ्च भूतं
भव्यं भविष्यदित्यनुवाकं चतुषो हेतिरित्यारभ्य भ्रातृव्यं पातयामीत्यन्तं
प्राणो रक्षतीत्यनुवाकं सिंहे व्याघ्र इत्यनुवाकं अहमस्मीत्यनुवाकं ता
सूर्या इत्यनुवाकं अग्निर्नः पात्वित्यनुवाकं अध्यास्मेत्यनुवाकं नवो नव
इत्यनुवाकं अग्नये इत्यादीनुपहोममन्त्रान् दधिक्वाण्व इत्यृचं आपो हि
ष्टेत्यृचं यच्चिद्वि त इत्यृचं इमं म इत्यृचं पावमानीः उदुत्तममिति सूक्तं
परिणो रुद्रस्येति सूक्तं ब्रह्म जज्ञानमिति ब्रह्मसूक्तं विष्णोर्नु कमिति
विष्णुसूक्तं जातवेदस इति सूक्तं हिरण्यवर्णामिति श्रीसूक्तं तच्छ्वेयोरि-
त्यनुवाकं नमो ब्रह्मण इति मन्त्रं त्रिवारं जपन्ति ततः प्रणवेनोदकुम्भ-
मुत्थाप्य प्रणवं त्रिरुच्चार्य पुनरुदकुम्भं तत्रैव स्थापयित्वा वृता ब्राह्मणाः
सप्तमीकं यजमानं उदकुम्भोदकेन दर्भाद्यैः व्याहृतिभिः प्रोक्षन्ति इदं
सर्वं कर्म उदकशान्तिरित्युच्यते ॥

३६१ अथ ब्राह्मणाः सूत्रद्वयमादाय नागेशं वासुकिं तत्र ध्यात्वा-
ज्यम्बकमन्त्रेण त्रिवारं ऊर्ध्वं भस्मना सूत्रद्वयमालिप्य अग्निरायुष्मानिति
मन्त्रेण यजमानस्य दक्षिणहस्तं ग्रहीत्वा वृहत्सामेति मन्त्रेण एकं सूत्रं
मपरं सूत्रं पश्चात् वामहस्ते बध्नीयुः बन्धनस्थाने यो ब्रह्मणेति मन्त्रेण
भस्मना रक्षां कुर्युः यजमानः पूर्वस्यां दिशि जपकर्त्रे ब्राह्मणाय हिरण्यं
दद्यात् दक्षिणस्यां दिशि जपकर्त्रे रजतं पश्चिमदिशि जपकर्त्रे काश्यपं
उत्तरस्यां दिशि जपकर्त्रे वस्त्रं दद्यात् इदं कर्म प्रतिसरबन्ध इत्युच्यते ॥

३६२ बध्यमानं सूत्रद्वयं प्रतिसरपदवाच्यम् ॥

३६३ ततः पातःकाले एकविंशतिदर्भाणां त्रीणि पिञ्जूलानि
कृत्वा एकेन पिञ्जूलेन कण्ठमारभ्य मुखपर्यन्तं मार्जयेद् द्वितीयेन नाभि

मारभ्य कण्ठपर्यन्तं मार्जयेत् तृतीयेन नाभेरधस्तात् गुल्फपर्यन्तं मार्ज-
येत् ततः पिञ्जूलानि प्रोक्ष्य उदीच्यां दिशि परित्यजेत् ततो ऽप-
स्पृशति एतत्कर्म पवनमित्युच्यते ॥

३६४ सप्तानां दर्भाणां स्तबकः पिञ्जूलमित्युच्यते ॥

३६५ ततः आपो हि ध्रुति तिसृभिर्हभिः प्रत्यृचं जलमाचामेत्
एतत् मन्त्राचमनमित्युच्यते ॥

३६६ तत आत्मानं मन्त्रैर्मार्जयते ते च मन्त्राः दधिक्राण्व इत्येका,
यत्किं चेदमित्येका, कितशास इत्येका, हिरण्यवर्णा इति चतस्रः, पव-
मानः सुवरित्यनुवाकः, कया न इति तिस्रः, तरत्समन्दीति चतस्रः,
समस्तव्याहृतिः, शं नो देवीरित्येका, एवं पथ्यपि पवनादि कुर्यात्
इदं मन्त्रमार्जनं मन्त्रप्रोक्षणमिति वोच्यते ॥

३६७ अत्विजश्च पवनादित्रयं कुर्युः ततः पुण्याहवाचनं तत्रा-
निः प्रीयतामिति विशेषः । तच्चेत्यम् । आदौ गणपतिं षोडशोपचारैः
संपूज्य मही द्यौरिति भूमिं संप्रार्थ्य ओषधयः समिति भूमौ शतयनु-
सारेण ग्रीहीणां राशिद्वयं उदक्संस्थं विधाय आकलशेष्विति राशयोः
कलशद्वयं निधाय इमं मे गङ्गा इति कलशयोजनमापूर्य गन्धद्वारामिति
गन्धं प्रक्षिप्य या ओषधीरिति सप्तधान्यानि प्रक्षिप्य काण्डात्काण्डा-
दिति दूर्वाः अश्वत्थं च इति पञ्च पल्लवान् स्योना पृथिवीति सप्त
मृदः स हि रत्नानीनि पञ्च रत्नानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं च प्रक्षिप्य
युवाः सुवासा इति द्विसूच्याकलशकण्ठौ वेष्टयित्वा पूर्णौ दर्शयित्वा कल-
शयोक्षपरि पूर्णपात्रे स्थापयेत् । ततः कलशयोस्तत्त्वायामीति वक्ष्य-
मावाह्य षोडशोपचारैः पूजयित्वा युग्मान् ब्राह्मणान् उदङ्मुखानुपवे-
शयेत् । ब्राह्मणास्तु सपत्न्यो यजमानं प्रतिब्रूयुः मातृदेवो भव पितृ-
देवो भव आचार्यदेवो भव अतिथिदेवो भवेति । एताः सत्या आशिषः
सन्तु इति यजमानो ब्रूयात् । ततः अवनिकृतजानुमण्डलः कमलमुकु-
लसदृशमञ्जलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णैर्पूर्णमुत्तरकलशं
धारयित्वा दीर्घा नागा नद्यो गिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च तेनायुःप्र-
माणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु इत्यनेन मन्त्रेण उत्तरकलशं स्वशिरसा
पत्नीशिरसा विवाहादौ संस्कार्येशिरसा च संयोज्य कलशस्थाने कलशं

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

४७

स्यापयित्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण तथैव कृत्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण
तथैव इति चिवारं कुर्यात् । ततो यजमानः शिवा आपः
सन्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणहस्ते जलं दद्यात् । ब्राह्म-
णाश्च शिवा आपः सन्त्विति वदेयुः । ततो यजमानो गन्धाः
पान्तु सुमङ्गल्यं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणहस्ते चन्दनं
दद्यात् । ब्राह्मणास्तु गन्धाः पान्तु सुमङ्गल्यं चास्त्विति वदेयुः ।
अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानः अक्षतान्
दद्यात् । ते च अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु इति ब्रूयुः । ततः पुष्पाणि
पान्तु सौश्रियमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानः पुष्पाणि दद्यात् ।
ब्राह्मणास्तु पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्त्विति ब्रूयुः । ताम्बूलानि पान्तु
ऐश्वर्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानस्ताम्बूलानि दद्यात् ।
ब्राह्मणास्तु ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्विति ब्रूयुः । दक्षिणाः पान्तु
बहुधेयं चास्त्विति यजमानो दक्षिणां दद्यात् । ब्राह्मणास्तु दक्षिणाः
पान्तु बहुधेयं चास्त्विति ब्रूयुः । यजमानो दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः
पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति जलं दद्यात् । ब्राह्मणास्तु दीर्घमायुरित्यादि
चास्त्वित्यन्तं ब्रूयुः । ततो यजमानः यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणक-
र्मारम्भाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमोङ्कारमादिं कृत्वा स्वायजुः
सामाशीर्वचनं बहुषिमन्तं संविज्ञातं भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाच-
यिष्ये इति ब्रूयात् ब्राह्मणाः वाच्यतामिति ब्रूयुः यजमानः भद्रं कर्णे-
भिरित्यूचं द्रविणोदा द्रविणस इत्युचं सविता पश्चानादित्यूचं नवो नव
इत्युचं उच्चा दिवीत्युचं सं त्वा सिञ्चामीत्युचं च पठित्वा व्रतनि-
यमतपःस्वाध्यायकृतुदमदानविशिष्टानां ब्राह्मणानां मनः समाधीयतां
इति प्रार्थयेत् । समाहितमनसः स्मः इति ब्राह्मणाः । प्रसीदन्तु
भवन्तः इति यजमानः प्रसवाः स्मः इति ब्राह्मणाः । ततो यजमानः
शान्तिरस्त्वित्यादिभिः दृष्टसम्पदस्त्वित्यन्तैराशीर्मन्त्रैः पात्रे जलं
सिञ्चति अरिष्टनिरसनमस्तु यत्पापं तत्प्रतिहतमस्त्विति मन्त्राभ्यां
पात्रादुद्भिर्जलं सिञ्चेत् पुनः यच्छ्रेयस्तदस्त्वित्यादिभिः सर्वा दृष्टदेवताः
प्रीयन्तामित्यन्तैर्मन्त्रैः पात्रे जलं सिञ्चेत् ततो हता ब्रह्मद्विष इत्या-
दिभिः शाम्यन्तीतय इत्यन्तैर्बहिर्जलं सिञ्चति ततः शुभानि वर्धन्ता-

मित्यादिभिः महासेनः प्रीयतामित्यन्तैः पात्रे सिञ्चति ततः पुण्याह-
 कालान् वाचयिष्ये इति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु वाच्यतामिति ब्रूयुः यजमानः
 च्छन्नातिष्ठ शकुनदत्तृचं याज्ययेत्यादि संस्कुर्वते इत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं
 यत्पुण्यमित्यादि कुर्वते इत्यन्तं तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मह्यं सह
 कुटुम्बिने महाजनानामस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमाणाय करिष्यमा-
 णस्य अमुष्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु
 ओं पुण्याहमिति प्रतिब्रूयुः इमे वचनप्रतिवचने त्रिवारं पठनीये ततो
 यजमानः स्वस्तये वायुमित्यृचं आदित्य उदयनीय इत्यादि स्वस्त्यु-
 न्तीत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं अष्टौ देवा इत्यादि अमृतं स्वस्तीत्यन्तं तैत्ति-
 रीयं च ब्राह्मणं पठित्वा मह्यमित्यादि करिष्यमाणाया अमुष्य कर्मणे
 स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु आयुष्मते स्वस्तीति
 ब्रूयुः एवं पूर्ववत् त्रिवारं कुर्यात् यजमानः अध्याम स्तोममित्यृचं सर्वा-
 मृद्धिमित्यादि य एवं वेदेत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं अध्याम हव्यैरित्यादि
 प्रतितिष्ठतीत्यन्तं तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मह्यमित्यादिकर्मणः अष्टौ
 भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु कर्म अध्यतामिति ब्रूयुः एवं
 पूर्ववत् त्रिवारं कुर्यात् यजमानः श्रिये जात इत्यृचं श्रिय एवेत्यादि य
 एवं वेदेत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं यस्मिन् ब्रह्मेत्यादि अमृतासतामित्यन्तं
 तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मह्यमित्यादि अमुष्य कर्मणः श्रीरस्त्विति
 भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु अस्तु श्रीः इति ब्रूयुः एवं
 त्रिवारं कुर्यात् ततो मङ्गलानि भवन्तु वर्षशतं पूर्णमस्तु गोत्राभिवृद्धि-
 रस्तु इत्युक्त्वा कर्मप्रधानदेवतानाम् प्रथमान्तमुक्त्वा अन्ते प्रीयतामि-
 त्युक्त्वा शुक्रेभिरङ्गैरित्यृचं तदप्येष इत्यादि सभासद इतीत्यन्तं ऐतरेय
 ब्राह्मणं च पठित्वा शिवांशिवमित्युक्त्वा पत्नीं वामभागे उपवेश्य वास्ती-
 ष्यति इति चतस्रश्च चः पठन् दक्षिणकलशं वामहस्ते उत्तरकलशं दक्षि-
 णहस्ते दृष्टीत्वा उभयोः कलशयोः संततधारां पात्रान्तरे कुर्यात् तत-
 स्तेन जलेन युष्मा ब्राह्मणाः पत्नीयजमानयोरभिषेकं दूर्वाङ्कुरैः आसप-
 ल्लवैश्च समुद्रज्यैश्च इति चतसृभिस्त्रायन्तामिति तिसृभिः इमा आप
 इति तिसृभिः देवस्य त्विति यजुषा समस्तव्याहृतिभिः अभिषिञ्चन्ति
 ततो यजमानः ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पुण्याहवाचनफलसमृद्धि-

स्थितिं भवन्ती ब्रुवन्ति ब्रूयात् ब्राह्मणाः पुण्याहवाचनफलसमु-
द्गिरिस्थितिं ब्रूयुः ततो यजमानो नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं
दक्षिणां ददाति इदं सर्वं कर्म पुण्याहवाचनमिति स्वस्तिवाचनमिति
चोच्यते ॥

३६८ ततो गौरी पद्मा शवी मेधा सावित्री विजया जया देव-
सेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः धृतिः पुष्टिः तुष्टिः आत्मनः
कुलदेवता ब्राह्मी माहेश्वरो कौमारी वैष्णवी वाराही इन्द्राणी चामुण्डा
गणपतिः एतासां देवतानां षोडशोपचारैः पूजनं मातृकापूजनमित्युच्यते ॥

३६९ ततः पश्चात् प्राग्वान् दर्शनास्तीर्य तेषु दक्षि-
यातः पत्नी उपविशति उत्तरतो यजमानः तयोत्तरतः प्राङ्मुखाः सर्वे
अत्विजः ततः सपत्नीको यजमानः पुष्प एवेदमिति विष्णुं स्मृत्वा
पुरस्तादित्यादि निविष्टमित्यन्तं जपित्वा मासपक्षाद्युल्लिख्य अग्नीना-
धास्ये इत्युपांशुं त्रिदृश्वार्यं उच्चैस्त्रिर्वदेत् ततः तन्म इत्यादि काम
इत्यन्तं अत्विजः प्रत्याह अत्विजस्तु तत्त इत्यादि काम इत्यन्तं प्रति-
ब्रूयुः यजमानः प्रणवपूर्वकं तथेत्याह तदेतत् सर्वं आधानसंकल्प
इत्युच्यते ॥

३७० ततः सपत्नीको यजमानः ब्रह्मणः पादौ उपसंहर्य अमुक-
शर्माहं ब्रह्मत्वेन त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् चन्द्रमा मे ब्रह्मा
स मे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वामुकशर्माणं वृणे इति ब्रह्माणं वृणीति ब्रह्मा
महन्मे इत्यादि भुक्तिषीत्यन्तं जपित्वा चन्द्रमास्तेब्रह्मा स ते ब्रह्मा
ब्रह्माहं ते मानुष इति ब्रूयात् ततो होतारं वृणीति अमुकशर्माहं
होत्रेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् अग्निर्मे होता स मे होता
होतारं त्वामुं वृणे ततो होता महन्मे इत्यादि जपित्वा अग्निष्टे होता
स ते होता होताहं ते मानुष इति ब्रूयात् ततोऽध्वर्युं वृणीति अमुक-
शर्माहं आध्वर्यवेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् आदित्यो मे
ऽध्वर्युः स मे ऽध्वर्युरध्वर्युं त्वामुं वृणे ततो ऽध्वर्युः महन्मे वोच
इत्यादि जपित्वा आदित्यस्ते ऽध्वर्युः स ते ऽध्वर्युरध्वर्युरहं ते मानुषः
इति ब्रूयात् तत चन्द्रावृषरं विकल्पेन अमुकशर्माहं चोद्गात्रेण त्वा
गच्छामि याजयतु मां भवान् पर्जन्यो मउद्गाता स मउद्गातोद्गाताहं

त्वामुं वृणे तत उद्गाता महन्मदित्यादि जपित्वा पर्जन्यस्तउद्गाता स
तउद्गाताद्गाताहं ते मानुषः इति ब्रूयात् तत आग्नीध्रं वृणीते अमु-
कशर्माहमाग्नीध्रकर्मणा त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् आग्नीध्रं
त्वामुं वृणे तत आग्नीध्रः आग्नीध्रकर्म करिष्यामीति वदेत् यजमानः
ओं तथेति ततः सदस्यवरणं विकलेन अमुकशर्माहं सादस्येन त्वा
गच्छामि याजयतु मां भवान् आकाशो मे सदस्यः स मे सदस्यः सदस्यं
त्वामुं वृणे ततः सदस्यः महन्मदित्यादि जपित्वा आकाशस्ते सदस्यः
स ते सदस्यः सदस्यो ऽहं ते मानुष इति प्रतिब्रूयात् एतावत्सर्वं
अस्विश्वरणमित्युच्यते ॥

३०१ अस्विश्वरणानन्तरं मधुपर्कः क्रियते शुद्धस्थले आसनेषु
ग्राहमुखान् अस्विज उपवेश्य वृतान् अस्विजो मधुपर्कणार्हयिष्ये इति
संकल्प्य प्रथमतः अस्विजां पादान् प्रक्षालयेत् ततः कृताचमनेभ्य
अस्विभ्यो विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिशृङ्गतामिति विष्टरं दद्यात्
अस्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीति विष्टरं हस्ते गृहीत्वा अहं वर्ष्मति मन्त्रान्ते
उदगये विष्टरं उपविशन्ति सङ्क्षीभूताः अष्टाचत्वारिंशदूर्भाः मूलप्रदेश-
मारभ्य अग्रपर्यन्तं द्विगुणितसूत्रवेष्टिताः विष्टरपदवाच्याः ॥

३०२ ततः पादं पादं पादं प्रतिशृङ्गतामिति पादं दद्यात्
अस्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वाप्रतिशृङ्गन्ति ततः पादौप्रक्षाल्य शुध्यर्थमा-
चमन्ति । पादप्रक्षालनपर्याप्तं पात्रसं जलं पादार्थं उदकं इति
वृत्त्यस्यापादाद्याभ्यां चेति यत्प्रत्यये पादार्थमित्युच्यते ॥

३०३ ततः कृताचमनेषु अस्वितु यजमानस्तेभ्यः अर्घ्यमर्घ्यमर्घ्यं
प्रतिशृङ्गतामित्युक्त्वा अर्घ्यं ददाति अस्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीति प्रति-
शृङ्गन्ति । मूल्ये पूजाविधावर्घं इति कोशात् अर्घ्यः पूजाविधिस्तदर्थमुद-
कमिति व्युत्पत्त्या पूर्वोक्तसूत्रेण यत्प्रत्यये गन्धाद्याष्टोपचारसहितं अर्घ्य-
पात्रस्य जलं अर्घ्यमित्युच्यते ॥

३०४ ततो यजमानः आचमनीयमाचमनीयमाचमनीयं प्रतिशृङ्ग-
तामित्याचमनार्थं जलं ददाति अस्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीति प्रतिशृङ्ग-
अमृतोपस्तरणमित्यादिमन्त्रेण आचमनं कुर्वन्ति ततो ऽन्येन जलेन
शुध्यर्थमाचमनं कुर्वन्ति तत्राचमनपात्रस्य जलमाचमनीयमित्युच्यते ॥

३७५ ततो यजमानः मधुपर्कं मधुपर्कं मधुपर्कः प्रतिशृङ्गा-
मिति मधुपर्कं ददाति अत्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वा प्रतिशृङ्गन्ति पूर्वं
आह्वीयमाणं मधुपर्कं मित्रस्य स्वेति मन्त्रेण प्रतीतन्ते देवस्य स्वेति
मन्त्रेण अजलौ एहीत्या वेष्टितं सूत्रं विसृज्य पिधानकं दूरीकृत्य मधु-
घाता इति ज्येष्ठेन मधुपर्कं अवेष्ट्य तत्पात्रं वामहस्ते हत्वा तत्रत्यं मधु-
पर्कं अकुष्ठानामिकाभ्यां त्रिः प्रक्षिप्यमालिङ्ग्य वसवस्त्वेत्यादिमन्त्रेण
प्राच्यां दिशि मधुपर्कं अकुष्ठानामिकोच्छलनेन प्रोक्षयन्ति तथैव रुद्रा-
स्त्वेत्यादिमन्त्रेण दक्षिणतः प्रोक्षयन्ति तथैवादित्यास्त्वेत्यादिमन्त्रेण
पश्चिमतः तथैव विश्वे त्वा देवा इत्यादिमन्त्रेण उत्तरतः ततोऽकुष्ठ-
नामिकाभ्यां मध्यात् एहीत्वा भूतेभ्यस्त्वेति मन्त्रेण त्रिवारं कर्ध्वं
प्रोक्षयन्ति ततस्तत्पात्रं भूमौ निधाय मधुपर्कैकदेशं दक्षिणहस्ते एहीत्वा
विराजो देह इत्यादिमन्त्रेण भक्षयन्ति ततो लौकिकजलेनाचामन्ति
ततः पुनर्मधुपर्कैकदेशं एहीत्वा विराजो देहमित्यादिमन्त्रेण भक्षयन्ति
पुनर्लौकिकजलेनाचम्य मधुपर्कैकदेशं एहीत्वा मयि देह इत्यादिमन्त्रेण
भक्षयन्ति ततो लौकिकजलेनाचम्य मधुपर्कशेषं जले प्रक्षिपन्ति अमृत-
पिधानमसीति मन्त्रेण पूर्वदत्ताचमनीयजलेनाचम्य लौकिकजलेनाचा-
मन्ति । कांस्यपात्राभ्यां संपुटीकृतं उषरि द्विगुणितसूत्रवेष्टितं मधुमि-
श्रितं दधि मधुपर्क इत्युच्यते ॥

३७६ ततो यजमानो गौर्गौः प्रतिशृङ्गातामिति प्रत्येकमुत्तिष्ठाम्योगां
ददाति अत्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वा माता रुद्राणामित्यूचं पठित्वा
आमुत्सृजतेति मन्त्रेण गोरुत्सर्जनं कुर्वन्ति यजमानस्तु नववस्त्रयुग्मं
यज्ञोपवीतयुग्मं चन्दनं पुष्पमालां अलंकारान् फलाद्युपहारं च अत्विभ्यो
ददाति सयं विष्टरदानमभृत्येतावत्पर्यन्ता मधुपर्कपूजेत्युच्यते ॥

३७७ ततो यजमानस्य देवयजनयाज्या विहितं तत्रादौ अध्व-
र्यो देवयजनं मे देहि इति अध्वर्युं याचते ततोऽध्वर्युः आदित्यो देव
इत्यादि ददात्वित्यन्तं पठति यजमानः प्रणवपूर्वकं तथेत्याह । ब्रह्मन्
देवयजनं मे देहि इति ब्रह्माणं ततो ब्रह्मा चन्द्रमा देव इत्यादि
ददात्वित्यन्तं पठति यजमानः पूर्ववत्तथेत्याह । होतर्देवयजनं मे
देहीति होतारं ततो होता अग्निर्देव इत्यादि ददात्वित्यन्तं पठति

यजमानः पूर्ववत् । उद्गातवेवयजनं मे देहि इति उद्गातारं तत उद्गाता
पर्जन्यो देव इत्यादि पठति यजमानः पूर्ववदाह । सवस्य देवयजनं मे
देहि इति सवस्यं ततः सवस्यः आकाशो देव इत्यादि पठति यजमानः
पूर्ववदाह । देवा इज्यन्ते यस्मिन्नित्यधिकरणे ल्युटा देवोद्वेश्यकयाग-
भूमिः देवयजनशब्देनोच्यते ॥

३७८ तस्य पूर्वोक्तप्रकारेण आध्वर्यादीन् प्रति याचनं देवयज-
नयाघ्रा इत्युच्यते ।

३७९ ततो ऽध्वर्यादयो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य इहेत्यादि
मदन्तिवत्यन्तं जपन्ति आध्वर्युस्तु स्पर्शं गृहीत्वा उदग्देशेन गत्वा यज-
मानपत्नीभ्यां सह वेद्युत्कारयोर्मध्येन प्रविश्य तिष्ठन् यजमानान्वारब्धः
गार्हपत्यायतनं उद्वृण्यमान इत्यृचा स्पर्शेन उद्वृण्ति ततः शं नो देवीरि-
त्यृचा जलेनावोचति एवं दक्षिणागम्यायतनं आहवनीयायतनं च उद्वृण-
नवीक्षणाभ्यां संस्करोति अत्रावोचयं नाम अवाचीनेन हस्तेन जलप्रो-
क्षयम्* ॥

३८० सिकता ऊपरमृत्तिका मूषकबिलमृत्तिका घल्मीकमृत्तिका
महाद्भुतमृत्तिका अरण्यवराहविहतमृत्तिका पद्मिनीपत्रं शर्कराः षट्
हिरण्यशकलानि अश्वत्थः उदुम्बरः पलाशः शमी विकङ्कतः अशनिहतं
अरण्यौ मुञ्जकुलायः प्रसिद्धाश्वत्थस्य आर्द्राः सपत्राः सप्ररोहाः प्रादे-
शमात्राः आहुष्कायास्तिस्रः समिधः त्रीणि सुवर्णशकलानि त्रीणि रजत-
शकलानि एते विंशतिपदार्थाः सम्भ्रियन्ते संपादयन्ते इति कर्मव्युत्पत्त्या
संभारा इत्युच्यन्ते ॥

३८१ एतान् पदार्थान् वेद्यां प्रागयान् स्थापयति तन्मध्ये प्रथमतः
वैश्वानरस्य रूपमित्यृचा सिकतां स्थापयति ततः यदिदं दिव इत्यृचा
ऊपरमृत्तिकां ऊतीः कुर्वाण इत्यृचा मूषकबिलमृत्तिकां ऊर्जं पृथिव्या
इत्यृचा घल्मीकमृत्तिकां प्रजापतिसृष्टानामित्यृचा महाद्भुतमृत्तिकां यस्य
रूपमित्यृचा अरण्यवराहविहतमृत्तिकां यत्पर्यपश्यदित्यृचा पद्मिनीपत्रं
यामिरदुहदित्यृचा षट् हिरण्यशकलानि अश्वो रूपमित्यृचा अश्वत्थ

* मोक्षमन्त्रं सिञ्चन्मेव न तु पारिभाषिकम् ।

कर्जः पृथिव्या इत्यृचा उदुम्बरं गायत्र्या द्विपमाणस्येतृभ्यां पलाशं
या ते सृष्टस्येतृचा शर्मो यत्ते सृष्टस्येतृचा विकङ्कतं यत्ते तां तस्ये-
त्यृचा अशनिहतं चित्रियादश्वत्थादित्यृचा प्रसिद्धाश्वत्थस्य तिस्रः
समिधः या ते अग्न इति यजुषा मुञ्जकुलाय अश्वत्थाद्व्येति यो
अश्वत्थ इति च द्वाभ्यामृभ्यां अरण्यौ ततीयं त्वा समभरचित्यृचा
संभृतान् संभारान् पुनः संभरति ततः अरणीमुञ्जकुलायप्रसिद्धाश्वत्थ-
समिद्विरण्यशकलव्यतिरिक्तानां संभाराणां त्रिधा विभाज्य स्थापनं क्रियते
एतत्सर्वं कर्म संभारसंभरणमित्युच्यते ॥

३२२ ततः गोपितृयज्ञो ऽनुष्ठीयते स चेत्यम् । अध्वर्युः प्राङ्मु-
खास्यासीनस्य यजमानस्य दक्षिणगोदानप्रदेशे ऊर्ध्वायाणि त्रीणि दर्भ-
पिञ्जूलानि निधाय चोत्तमस्वै करोति ततः केशादिनखान्तानां
कृन्तनं करोति प्रथमे देवेनेति यजुषा यानि मदत इति यजुषा यजमानो
ऽभिमन्त्रयते पथ्यास्तु तूष्णीं केशव्यतिरिक्तलोमादिकृन्तनं क्रियते अध्व-
र्युर्यजमानमुदकुम्भेनाभिषिञ्चन् इमा म आप इत्यृचं वाचयति पथीं
तूष्णीं स्नातो पथीयजमानो प्राग्देशं गत्वा ऽहते वाससी परिधायालं-
कृत्याञ्जनेनाञ्जाते ततो यजमान एकाविंशतिदर्भपिञ्जूलैस्त्रैधाविभक्तैः
शिरोनाभिगुल्फदेशात् क्रमात् तूष्णीं पावयित्वा पथ्या सह बहिर्गत्वा
नैर्चत्यादिशि चतुष्पथे अध्वर्युणा आनीते उदपात्रे आत्मानमवेक्षते
अध्वर्युर्यजमानं सिंहे म इत्यनुवाकं वाचयति पथी तूष्णीमवेक्षते अस्मि-
न्काले ब्रह्मा दक्षिणत उपविशति ततस्तदुदकं नैर्चत्यां दिशि निनीय
उदपात्रं परास्य अप उपस्पृश्य अनवेक्षमाणो यथागतं प्रदक्षिणमावृत्य
आगत्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य आचमनं करोति ततो ऽध्वर्युर्यजमानं
पथमानः सुवरित्यनुवाकं वाचयन् आत्मानं यजमानं पथीं चाद्विः
प्रोक्षति ततो यजमानः प्राचीनावीती गोपितृयज्ञं करिष्य इति संकल्प्य
लौकिकाग्निमाहृत्य दक्षिणान्वौ प्रणीय ज्वलयित्वा परिस्तीर्य पवित्रं
कृत्वा आज्यस्थालीं सुवं सादयित्वा प्रोक्ष्य संस्कृत्य दक्षिणान्नेरुत्तरतः
सादयित्वा चतुर उदकुम्भान् औदुम्बरीं दर्बीं दक्षिणान्नेर्दक्षिणतः
सकृदाद्विचं बर्हिः एरकोपबर्हणे अञ्जनाभ्यञ्जने पाचान्तरस्थमाज्यं स्फ्यं
दशारहितं वस्त्रं प्रक्षालिते उलूखलमुसले कृष्णाजिनं शूर्पं चक्षुस्थालीं

मेतत्तं आज्यस्थालीं प्रोक्षणीं च सादयित्वा उदुननाबोक्षणे दक्षिणाने-
 दक्षिणतः करोति एकोनपञ्चाशत्संख्याकान् वैभीतकान् अत्रान् उदुन-
 नस्थाने निधाय तद्वक्षिणतः पिण्डनिर्वापस्थाने स्फ्येन अपहता असुरा
 इति यजुषा दक्षिणापवर्गां रेखा करोति उदीरतामवर इत्यृचा रेखाम-
 द्विरेवोक्षति यत्राददाना इत्यृचा उल्मुकमादत्ते अग्निः पावक इत्यृचा
 उल्मुकेन तां रेखामभितपति तत उल्मुकमग्निसमीपे पृथङ्निदधाति
 उल्मुके आज्यधितुं प्रश्चोतयति सङ्क्रदाच्छिन्नं बर्हिरेत्यृचा रेखायां
 दक्षिणाशान् दर्भान् स्तृणानि अन्यान् दर्भान् हस्ते गृहीत्वा उत्थाय
 कृताञ्जलिः प्रह्वो दक्षिणामुखः उदीराणा इहेति मन्त्रेण पितृनाह्वयति
 हस्तधृतान् दर्भान् भूमौ निधाय पितॄणां पुरस्ताद्वक्षिणतो वा आसनं
 शयनमित्यृचा एकोपबर्हणे निदधाति एकेन उदकुम्भार्धेन तूष्णीं मार्ज-
 यति मधुक्षीरप्रयोमिश्रसक्तानां पात्रचितयं ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा तादृशमेव
 पात्रचितयं एतद्गुः पितरः पानमिति मन्त्रेण पितृभ्यो ददाति अवशेषि-
 तादकुम्भोदकेन तूष्णीं मार्जयति ततः पूर्वमासादितानामक्षाणां पूर्वतः
 यजमान उपविशति दक्षिणतः पुत्रो ज्येष्ठस्ततोऽनुजः पश्चमतः उत्त-
 रतः कनिष्ठः एवमुपविश्य यदि द्वादशाक्षान् यजमानः ज्येष्ठानुजौ
 चाकर्षन्ति कृतं कृतमित्युक्त्वा तदा त्रय एते विजायिनः समसंख्याकाक-
 र्षणात् कनिष्ठः पराजितो भवति विषमसंख्याकाकर्षणात् पुत्रद्वित्वे
 यजमानो द्विरावृत्त्या चतुर्विंशतिसंख्याकानक्षानाकर्षति एकपुत्रत्वे पत्नी
 तृतीया यजमानः पूर्ववत् द्विरक्षानाकर्षति पुत्राभावे पत्नीयजमानो
 प्रत्येकं द्विवारमाकर्षतः समसंख्याकाकर्षणे जयः विषमसंख्याकाकर्षणे
 पराजयः एवं त्रिवारमक्षाकर्षणं कृत्वा पचत ओदनमित्युक्त्वोत्तिष्ठन्ति
 ततः पितृभ्यस्त्वेत्यादिना उपाकरोमीत्यन्तेन मन्त्रेण शूर्पं व्रीहीन् सङ्क्र-
 द्धिर्दपति तथैव प्रोक्षामीत्यन्तेन तेन मन्त्रेण प्रोक्षति ततः कृष्णाजिने
 उलूखलं निधाय तस्मिन् व्रीहीनोप्य मुसलेनावहत्य संपक्वान् तन्दुलान्
 प्रक्षाल्य प्रक्षालनोदकं पात्रान्तरे निधाय दक्षिणानौ चरुमाज्यं चाधि-
 त्वा उभयं पर्यागिन् कृत्वा श्वेते चरौ प्रभूतमाज्यमानौय सुवं दर्वा च
 समृज्य सुवेण चरुमभिघार्य उद्वास्य चरौरेकं पिण्डमुद्भृत्य पात्रान्तरे
 निधाय यः प्राचीः संभवन्तीत्यादिभिर्हविः सुवेण पञ्चाज्याहुतीर्जु-

होति ततः प्रागुद्धृतं पिण्डं त्रेधा विभज्य उपस्तरणाभिधारणञ्च एकैकं भागं दत्त्वा सोमाय पितृमत इत्यादिभिर्मन्त्रैः त्रिभिर्जुहोति ततो दर्वी नूष्णीमग्नौ निधाय चरोः पिण्डान् कृत्वा प्रोक्षणीयस्योदकुम्भस्यार्घ्यादकेन पूर्वकृतरखायां तूष्णीं मार्जयित्वा उपस्तरणाभिधारणे कृत्वा एतत्ते पितर्देवदत्तशर्मन् इत्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः रेखायां बहिषि पिण्डान् ददाति ततः अत्र पितर इति यजुषा अनुमन्त्र्य द्वितीयोदकुम्भशेषेण तूष्णीं मार्जयति तृतीयोदकुम्भजलं तन्दुलप्रचालनोदकेन सहालोडयानि रक्षांसीति मन्त्रेण भूमौ पिण्डसमीपं प्रवाहयेत् तत आञ्जतां पितर इत्यादिमन्त्रेण पिण्डेषु अञ्जनं ददाति अभ्यञ्जेतां पितर इत्यादिमन्त्रेण अभ्यञ्जनं ददाति ततः पूर्वासादितसूत्रं त्रेधा कृत्वा एतानि वः पितर इत्यादिमन्त्रेण ददाति ततो नमो वः पितरो रसा येत्यादिभिः षड्भिर्मन्त्रैरुपतिष्ठते ततो वीरं मे पितरो दत्तेत्यादिभिर्मन्त्रैः पुत्रं याचते उत्तिष्ठत पितर इत्यादिना मन्त्रेण आवाहितान् पितॄन्नुत्थापयति यन्तु पितर इत्यादिमन्त्रेण पितॄन् स्वस्थानं गमयन् मनसा ताननुगच्छति ततस्तान्प्रत्यतनुगमनः मनो ऽन्वा हुवामह इति वृत्तेन पुराहूयते ततो यजमानः परिहितं वासः गोपितृयज्ञविदे ब्राह्मणाय ददाति ततो ऽन्यत्परित्यागार्हवासः परिधाय आचम्य दक्षिणां दिशं गत्वा चतुर्थोदकुम्भोदकेन स्नानं करोति या सुगन्धा रसा इति मन्त्रेण तत आचम्य तदपि वासः परित्यज्य क्षीमं वासः परिधाय चम्य यज्ञोपवीती दक्षिणानेः समीपं प्रजापते न त्वदित्यृचा गच्छति अभूदृत इत्यृचा पूर्वं पृथक् कृतमुल्मुकमग्नौ प्रतिपति ब्राह्मणेभ्यः पिण्डानोदनं च ददाति अध्वर्युस्तस्मिन्नेवाग्नौ जयसंज्ञकैस्त्रयोदशभिर्मन्त्रैराज्यं जुहोति स्वाहाकारान्तानि चित्तं चेत्यादीनि जयनामकानि ॥

३८३ अग्निर्भूतानामधिपतिरित्यादिभिः सप्तदशमन्त्रैस्तथैव जुहोति अष्टादशं यजमानं वाचयति एते ऽष्टादश मन्त्रा अभ्याताना इत्युच्यन्ते ॥

३८४ ततः अताषाडृतधामेत्यादिभिर्द्वाविंशतिमन्त्रैर्जुहोति एते च मन्त्रा राष्ट्रभृत्संज्ञकाः ॥

३८५ ततो यद्वेषा देवहेडनमित्यादिभिर्दुर्गाविंशतिमन्त्रैर्नुहति
चौलवत्करणादि एतावदन्तं कर्म गोपितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

३८६ यस्मिन्काले सूर्यकिरणा भूमिं त्यक्त्वा वृत्ताकृता भवन्ति
तस्मिन् काले तिलमाषघ्नीहिद्यवप्रियङ्गुवणुगोधूमश्यामाकनीवारजर्ति-
लग्नीधुकगार्मुतकुरविन्यवेणुयवान् समुच्चित्य प्रज्ञास्यादाय आज्यस्या-
लीं सुवं शुचं दर्भान् शुष्ककाष्ठानि चादाय वाससा प्रच्छवाः अध्वर्युः
ब्रह्मपत्नीयजमानाः औपासनाग्निं प्रति व्रजन्ति ततः काष्ठान्यौपास-
नानौ प्रक्षिप्य आदीप्य दर्भैः परिस्तीर्य गृह्योक्तविधिना पात्रासादना-
द्याज्यसंस्कारान्तं कृत्वा अध्वर्युयजमानाञ्जलावुपस्तीर्य तिलमाषादि
औप्य अभिधारयति यजमानः अग्नये सर्वौषधायेत्यादिना मन्त्रेण
जुहोति अयं सर्वौषधिहोम इत्युच्यते ।

३८७ ततः सुवेण वितं चेत्यादिभिः स्वाहाकारान्तैर्मन्त्रैः त्वमग्ने
अयासीत्येतावत्पर्यन्तैर्हुत्वा सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्रजापते न त्वदे-
तानीत्यृचा हुत्वा अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा अन्वमिनिरुषसामित्यृचा
जुहोति । अथ यजमानः शरावे औपासनान्नेः सर्वानङ्गारान् अर्धाधा-
नपक्षे त्वर्धानङ्गारान् आयुषे वो गृह्णामीति गृह्णाति आयुर्मासाविश-
त्विति मन्त्रेण ङ्गारानावायोत्तिष्ठति तानध्वर्यवे ददाति अध्वर्युणा-
न्वारब्धे यजमाने सर्वं यथागतं गच्छन्ति अध्वर्युरङ्गारान् गार्हपत्ये निद-
धाति ततो गार्हपत्यं परिस्तीर्य उत्तरतः दर्भेषु प्रोक्षणीमान्यस्यालीं
वरस्यालीं मेतणं उद्वरणपात्रीं सुवं निर्वपणस्यालीं उलूखलमुसले शूर्पं
च सादयति गार्हपत्याद्वक्षिणतः ब्रह्मा समन्त्रके निरसनोपवेशने करोति
यजमानश्चापविशति अध्वर्युः प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्षति ततः
सुलोहितं आनडुहं चर्म प्राचीनशीवं उत्तरलोम गार्हपत्यस्य पश्चादा-
स्तीर्य सपवित्रया निर्वपणस्यात्या तस्मिन् चर्मणि पृष्ठस्थाने ब्रह्मणे
जुष्टं निर्वपामीति मन्त्रावृत्त्या चतुष्कृत्वा व्रीहीन्निर्वपति अयं ब्रह्मोद-
ननिर्वाप इत्युच्यते ॥

३८८ आकृत्य त्वेत्यादिमन्त्रेण निरुप्तानभिमृशति व्रीहीन् शूर्पं
निधाय ब्रह्मणे जुष्टं प्रोक्षामीति मन्त्रावृत्त्या चतुर्वारं प्रोक्षति चर्मो-
भ्युक्ष्य निरस्यति चर्मणि उलूखलं निधाय व्रीहीन्निर्वपति चिःफलीक-

तान् त्रिः प्रक्षालयति तण्डुलान् चरुस्थाल्यां पवित्रवत्यां निर्वपणपात्रेण
निर्वापवदुदकमानयति स्थालीमग्नावधिश्रित्य तिरःपवित्रं निधाय तण्डु-
लानावपति आज्यं निरूप्याधिश्रयति उभयं पर्यग्निकृत्वा मेतणं सुवं च
संमृज्य चरुं संस्कृतान्येनाभिघार्योदगुद्वासयति अथ परिकर्मिणः गवा-
मागमनकाले अत्विग्भ्यः श्रुतो ब्रह्मौदन इत्याहुः अध्वर्यादयः सर्वे
सहागत्य उत्तरत उपविशन्ति ब्रह्मा निरसनोपवेशने करोति यजमानः
उदुरणपात्र्यामुपस्तीर्य ब्रह्मौदनं तस्यां स्थालीमक्षालयन् उदृत्य ओदन-
मध्ये गतं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीय मेतणेनावदाय प्रवेशे कवय इति
मन्त्रेण जुहोति ततो ऽध्वर्यादीन् उत्तरतो ऽनुदिशं परस्पराभिमुखमु-
पविष्टान् आनुपूर्व्येणाचमय्य ओदनसहितां उदुरणपात्रौ तेषां मध्ये
भूमिमुपस्पृशचाकर्षचिव प्रवेशयति यज्ञो मोपनमत्विति मन्त्रेण ओदनं
चतुर्धा कृत्वा पृथक् पृथक् पात्रेषु परिवेषयति अत्विज ओदनमध्याद्
यासत्रयं प्राश्य यजमानं प्रशंसन्ति रादुस्ते ब्रह्मौदन इति इदं ब्रह्मौ-
दनप्राशनमित्युच्यते ॥

३८९ यजमानः अत्विग्भ्यः साण्डं वत्सतरं ददाति अत्विजो
भुक्त्वाचम्य वत्सतरं प्रतिगृह्णन्ति अन्यः कश्चिद्ब्रह्मण उत्तरत आसीनः
चरुस्थाल्यां संलानं क्षामकायमोदनं प्राशनाति यजमानस्तस्मै किञ्चि-
दुदाति ततः संस्कृतान्यशेषं उदुरणपात्र्यामुर्वरितान्ये समानीय प्रसि-
द्वाश्वत्यस्य तिस्रः समिधो ऽभ्यज्य समिधामिमित्युवा अनौ जुहोति*
उष त्वाग्नित्यूचा द्वितीयां तं त्वा समिद्विरित्यूचा तृतीयां वत्सतरौ
ददाति ततो ऽध्वर्युर्यजमानमाह वाचंयमो भविष्यसि संशाधि यत्ते
संशिष्या इति यजमानः परिकर्मिणः प्राह ब्राह्मणान् आशयत अश्वं
तदभावे अनड्वाहं तदभावे अजं तदभावे अजां तदभावे कमण्डलुं
वा गोपायत संभाराचिधत्त इति ततो यजमानः अध्वर्याः सकाशादरणी
गृह्णन् मही विशपत्रीत्यादियथायज्ञैरत्यन्तं जपति अत्विजवती स्य इति
मन्त्रेण सुवर्गं लोक इत्यन्तेन अरणी उरसि श्लेषयति इदं कर्म अरणी-
वहणमित्युच्यते ॥

३९० अध्वर्युर्यजमानमाह अनृतं विहाय सत्यं वद न संकल्पः
कार्यः मानुषं कार्यं विहाय दैवमेव कार्यं कर्तव्यं इति ततो यजमानः
इदमहमनृतादित्यदिमन्त्रं जपति ऋत्विजः यजमानं वाचंयमं रात्रिं
जागरयन्त आसते यजमानः शुष्ककाष्ठैस्तां रात्रिं अग्निं समिन्धे शल्के-
रग्निमित्यादिमन्त्रेण अध्वर्युर्गार्हपत्यस्योत्तरतः कल्माषमजं बद्ध्वा यज-
मानं प्रति दर्शयति प्रजा अग्ने समिति मन्त्रेण वाचंयमत्वादि अरणी-
प्रदानादि च अपररात्रे वा भवति अध्वर्युः अपररात्रे यजमानहस्तादु-
त्थितेन हस्तेन उत्तरारणिं सव्येनाधरारणिं गृहीत्वा अरण्याब्रह्मौदनग्निं
समारोपयति जातवेदे भुवनस्य रेत इत्यृग्व्यां अयमग्निं समारोपो नाम
अनयोरग्निः प्रविष्ट इति भावनया यत् अरण्यार्गार्हपत्ये प्रत्यपनम् ॥

३९१ ततः ब्रह्मौदनग्निं शरावे निधाय गार्हपत्यादृक्षिणतः परि-
कर्मिणः तं ज्वलयन्त आसते यद्यस्मादृक्षिणाग्नेराधानं तदा नो चेदु-
पशामपेत् ततो ऽग्न्यायतनानि गोमयेन अपेत वीतेत्यृचा क्षेपयति इद-
मायतनोपलेपनमित्युच्यते ॥

३९२ अध्वर्युर्यजमानेनान्वारब्धः संभाराणां तृतीयं भागमादाय
गार्हपत्यायतने यत्पृथिव्या इत्यृचा निदधाति ततः सपत्नीको यजमानः
अध्वर्युमन्वारब्धो ऽभिमन्त्रयते यददश्चन्द्रमिति मन्त्रेण यजमानः दिव-
स्था वीर्येणेति मन्त्रेण संभारानग्नित्वेन निश्चिनोति सं वः सृजामी-
त्यृग्व्यां संभारान् मिश्रयति ततः कल्पेतां द्यावापृथिवी इति यजुषा
संभारान् समान् करोति अध्वर्युर्यजमानेनान्वारब्धः अवशिष्टानां संभा-
राणां अर्धमादाय दक्षिणद्वारेणापनिर्हृत्य अन्वाहार्यपचने यदन्तरितस्ये-
त्यृचा निदधाति अभिमन्त्रणादि गार्हपत्यवद्भवति अध्वर्युर्यजमानान्वा-
रब्धः अवशिष्टान् संभारान् पूर्वद्वारेण निर्हृत्य आहवनीयायतने यद्विवो
नेत्यृचा निदधाति अभिमन्त्रणादि गार्हपत्यवत् अध्वर्युर्गोप्रारमाह एत-
त्सर्वं रक्षणीयमिति गोप्ता आह विहृता अग्नयो मा कश्चनान्तरेण
संघारौदिति इदं कर्म आयतने संभारनिधानमित्युच्यते ॥

३९३ अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यसंभारेषु पश्चात्कृष्णाग्निं
वा मुञ्जकुलायं निधाय तस्योपरि प्रागायतामधराण्यो तूष्णीं निद-
धाति पश्चिममन्यनप्रदेशे दशहोतारं व्याख्याय वाचस्पते विध इत्यादि

सृष्ट्वा धात्वाहेत्यन्तेन मन्त्रेण उत्तरारण्यं निदधाति अध्वर्युराह मन्येति
मन्यनदेशे अध्वर्युरधरारण्यं प्रतीचीनप्रजननां अग्नेर्जनिन्नमित्यादिमन्त्रेण
स्थापयति उर्वश्यस्यायुरसिपुह्रवा इति मन्त्रेण मन्यं गृहीत्वा घृतेनाक्ते
इति मन्त्रेण प्रजननं वृषणौ स्य इति मन्त्रेण अधराण्यं मन्यस्थापनं
वृषणं दधायामिति मन्त्रेण निष्पीडनस्थापनं गायत्रं कृन्व इत्यादिम-
न्त्रेण रज्जुभ्रमणं होतारं प्रेष्यति अग्नये मथ्यमानायेत्यादिना यजमानः
प्रथमं मन्ययति होता सामिधेनीस्थानस्य पश्चात्पदमात्रे ऽवस्थाय अभि-
हिंक्षत्य सामिधेनीवत् अभि त्वा देव सवितरित्यूचं त्रिवारमभ्यस्य मही
द्यौरित्यूचं त्वामग्ने पुष्करादित्यूचं तमुत्वा दध्यद्वित्यूचं तमुत्वा पाण्य
इत्युचं एतावता यदग्निर्न जायते तर्हि अग्ने हंसीतिभूक्तमादधेत् उत्ति-
ष्ठसि स्वेत्युचं स आहुतो वीत्युचं घृतेनाग्निरित्यूचं जरमाणः समित्यूचं
ते मर्ता इत्युचं अदाभ्येन शोचिषेत्यूचं स त्वामग्न इत्युचं तं त्वा गीभि-
रित्यूचं त्रिरभ्यस्यति एता अवः अग्निमन्यनाय हिता इति हेतोः अग्नि-
मन्यनीया इत्युच्यन्ते ॥

३९४ उद्गाता मन्यनारम्भकाले अरणीं स्पृष्ट्वा अरण्योरिति साम
गायति मथ्यमाने अग्निं नर इति साम गायति धूमे उत्पत्ते सति त्वेषस्ते
धूम अण्वतीति साम गायति अग्नौ जाते यजमानोवरं ददामीति वाचं
विसृजते उद्गाता प्रज्वलिते ऽग्नौ अदशिं गातुवित्तम इति साम गायति
अध्वर्युर्यजमानश्च जातमग्निमुपतिष्ठति अजीजनन्नमृतमिति मन्त्रेण
एतावत्कर्म अग्निमन्यनमित्युच्यते ॥

३९५ यजमानः अग्नेरुपरि नासापुटाभ्यां वायुं निष्क्रामयति प्रजा-
पतेस्त्वा प्राण इति मन्त्रेण यजमानः गार्हपत्यं निदधाति निधीयमाने
गार्हपत्ये उद्गाता अग्निमीडइति साम गायति अध्वर्युरुद्गातारमाह रथ-
न्तरं ब्रूहीति तत उद्गाता रथन्तरं साम गायति उद्गातुरभावे ब्रह्मन्
कृन्दांसि ब्रूहीति ब्रह्मा हिंइ इति ब्रवीति योनिं वा द्विब्रवीति सम-
स्तव्याहृतीर्वा त्रिब्रवीति अध्वर्युर्गार्हपत्यं स्पृष्ट्वा भूर्भुवो घर्म इत्यादि-
मन्त्रं जपति तत्र मन्त्रे भृगूणां भृगूणां त्वा व्रतपते इति अङ्गिरसां तु-
अङ्गिरसां त्वा व्रतपते इति एतद्वृत्त्यभिधानां तु आदित्यानां त्वा व्रत

पते इति गायत्रेण छन्दसेत्यादि यथा यजमानगोत्रोच्चारणम् । अथा-
ग्नेहतरतः अग्नौ वा सौवर्णे शकलं स्वया तनुवेति मन्त्रेण निदधाति
राजतं शकलं मूर्खाय ब्राह्मणाय वृषलाय वा प्रयच्छति अध्वर्युयजमा-
नश्च गार्हपत्यं अहं त्वदस्मीत्यृध्यामुपतिष्ठाते एतद् गार्हपत्याधानमि-
त्युच्यते ॥

३९६ अथ अध्वर्युः गार्हपत्यात् अन्वाहार्यपचनं निदधाति तं
स्यष्टा भूर्भुवो वात इत्यादिमन्त्रं जपति यथर्षि यथागोत्रं गायत्रेण छन्द-
सेति पूर्ववत् हिरण्यशकलं निदधाति राजतं ददाति अध्वर्युयजमानश्च
इमा उमामित्यृचा अन्वाहार्यपचनमुपतिष्ठाते इदं दक्षिणाग्न्याधानमि-
त्युच्यते ॥

३९७ ततः गार्हगत्यं प्रति यथेतमेत्य गार्हपत्ये प्रणयनीयमिधं
मूलतो ऽध्यादधाति यथा अर्घोदिते सूर्ये अग्निप्रणयनयोग्यो भवति
तथा ज्वलयति मृत्पूर्णपात्रं उपयमनं च समीपे गार्हपत्यस्य सादयति
स्वापितस्तस्मिन् ऽश्वः गार्हपत्यस्य पुरस्तात् स्थापितो भवति अश्वाभावे
अनङ्गान् अजो वा अर्षिर्वा क्रमण्डलुर्वा अन्यद्वरणे पारब्धे उद्गातारमाह
वामदेवं ब्रूहीति उद्गातुरभावे ब्रह्मन् छन्दासीति विकल्पः पूर्ववत्
यजमानः प्रदीपमिधं मृत्पूर्णपात्रे निधाय अयत उपयमनेनोपयम्य
क्रौञ्चसे बलायेत्यादिना मन्त्रेणोद्व्यक्तते अग्निपात्रं जानुमात्रमुद्धृत्य गार्ह-
पत्याहवनीययोर्मध्यदेशं त्रेधा विभज्य प्रथमभागं गच्छति नाभिमात्र-
मुद्धृत्य द्वितीयभागं गच्छति यीशमात्रमुद्धृत्य तृतीयं भागं गच्छति
अश्वं पूर्वं ब्रह्मादयः उत्तरेण नयन्ति तं अश्वं प्राचीमनुपदिशमित्यृचा-
नुमन्त्रयते विक्रमस्य मह्यमित्यृचा गमनमध्ये उपरमन्ति अन्वग्निरुषसा-
मित्यृचा ततो गच्छन्ति अग्निपात्रं अन्यस्य हस्ते दत्त्वा माहुमुखमश्वं
दक्षिणेन पूर्वपादेन संभाराणामुत्तरदेशे अतिसन्निहिते आक्रमयति यज-
मानः प्रदक्षिणमावृत्य अश्वं द्विरभ्युक्ष्य उत्तरत उत्सृज्य अध्वर्यवे ददाति
अन्यमश्वं ब्रह्मणे ततो ब्रह्मा आहवनीयं परीत्य आहवनीयस्य दक्षि-
णतः मन्त्रेण निरसनोपवेशने कृत्वा बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यादि जपति यज-
मानः अर्घोदिते सूर्ये प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् तमग्निं स्मृत्वा
संभारेषु पतिष्ठापयति यद्विदमित्यादि गुणै इत्यन्तेन मन्त्रेण तत उद्गा-

तारमाह बृहद्वारवन्तीयं श्येतं ब्रूहीति उद्गातुरभावे पूर्ववत् ब्रह्मणो
विकल्पाः उद्गाता सामानि गायति आहितमग्निं स्पृष्ट्वा भूर्भुवः सुवर्क
इत्यादिमन्त्रं जपति ततो राजतशकलदानान्तं पूर्ववत् अध्वर्युयंजमान-
श्चाहवनीयं आनशे ध्यानश इत्यादिमन्त्रेणोपतिष्ठते रथवक्रं प्रवर्त-
यति सन्ततं गार्हपत्यादाहवनीयात् एतदाहवनीयाधानमित्युच्यते ॥

३९८ ततः अग्नीन् परिसमुह्य पर्युह्य परिस्तीर्य यजमानः तिल-
माषादीनि पूर्वोक्तानि धान्यानि स्वाहाकारान्ताभिर्व्याहृतिभिः सर्व-
ध्वनिषु जुहोति अयमुत्तरसर्वौषधिहोम इत्युच्यते ॥

३९९ ततोऽध्वर्युयंजमानेनान्वारब्धः गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य
सुधं जुहूँ च संमृज्य एकैकस्मिन्नग्नौ पञ्च पञ्च अश्वत्थोऽदुम्बरपलाश-
शमीविकङ्कतवृक्षाणां समिधः संस्कृताज्येनाभ्यज्यादधाति तत्र आदौ
गार्हपत्ये समिध्यमानः प्रथम इत्यृचा आश्वत्थो घृतप्रतीको घृतयो-
निरित्यृचा औदुम्बरो त्वामग्ने समिधानमित्यृचा पालाशो त्वामग्ने
प्रदिव इत्यृचा शमीमर्यो घृतप्रतीकं च इत्यृचा वैकङ्कतो एतैरेव मन्त्रैः
अन्वाहार्यपचने आहवनीये च समिद्धोमः अयं पञ्चसमिद्धोम इति
प्रसिद्धः ॥

४०० यजमानः प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यस्य पश्चात्तिष्ठन् उपति-
ष्ठते ये ते अग्ने इत्यादि त्वा दधे इत्यन्तैर्मन्त्रैः एवमन्वाहार्यपचनाह-
वनीयावुपतिष्ठते इदमाहितसर्वौषस्थानमित्युच्यते ॥

४०१ ततो यजमानो द्विष्यं ध्यायन् गार्हपत्यसमीपे यास्ते घोर-
इत्यादि द्विष्य इत्यन्तान् मन्त्रान् जपति एवमेवान्वाहार्यपचनाहव-
नीयसमीपे उपविश्य जपति अयमाहितसर्वाग्निजप इत्युच्यते ॥

४०२ ततोऽप उपस्पृश्य तिष्ठन् गार्हपत्यमुपतिष्ठते नर्यं प्रजा-
मित्यादिमन्त्रैः अथर्यपितुमित्यादिमन्त्रैर्दक्षिणाग्निं शंस्य पशूनित्यादि-
मन्त्रैराहवनीयं इदं आहितप्रत्येकोपस्थानमित्युच्यते ॥

४०३ ततो गार्हपत्ये गृह्योक्तप्रकारिणाज्यं संस्कृत्य सुवि चतुर्थ-
हीत्वा आहवनीये समिधमाधाय आहवनीयमग्निः परिषिच्य सप्त ते
अग्ने इत्यृचा जुहोति अध्वर्यवे वरं ददाति इयमाहुतिः पूर्णाहुति-
प्रदेनोच्यते ॥

४०४ पुनराज्यं संस्कृत्य सुवेण आहवनीये जुहोति यद्वेवा देव-
हेडनं यददीव्यं नृणां आयुष्टे विश्वतो दधदिति पूजाकैस्त्रिभिरनुवाकैः
प्रत्यृचं ततो वैश्वानराय प्रतीत्यनुवाकेन पूर्ववदुपस्थाय समिधमाधाय
वरं ददाति अयमुत्तरकूप्याण्डहोम इत्युच्यते ॥

४०५ पूर्वकूप्याण्डहोमादि एतावत्पर्यन्तं कर्म अन्याधानमि-
त्युच्यते ॥

४०६ अन्याधानस्य पूर्णाहुत्या पूजाकृत्या यदि समाप्तिस्तदा
पूर्णाहुत्यन्तमन्याधानमित्युच्यते ॥

४०७ होमान्तत्वपक्षे अग्निसंस्कारकसायंप्रातर्होमौ समस्य करिष्ये
इति संकल्प्य वक्ष्यमाणसायं प्रातर्होमौ समस्य सायंहोमतन्त्रेण करोति
तदा अग्निहोत्रहोमान्तमन्याधानमित्युच्यते ॥

४०८ इष्टान्तत्वपक्षे आश्वलायनेन इष्टिन्नयं विहितं तत्र
द्वितीया इष्टिराश्वलायनेन विकल्पिता तथा च आद्यान्त्ययोरेकतन्त्रेण
अनुष्ठानं प्रसिद्धं तयोर्बौधायनमतानुसारेण प्रधानदेवता षट् सर्वं
पौर्णमासतन्त्रं तत्र प्रधानदेवतास्थाने अग्निः । अग्निः पवमानः । अग्निः
पावकः । अग्निः शुचिः । इन्द्राग्नी । अदितिः । एता देवता भवन्ति
ताश्च उपांशुधर्मेण इज्यन्ते सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति इध्मसंभरण-
काले एकविंशतिधेत्यस्य स्थाने त्रयोविंशतिधेत्यहः पाचासादने
विशेषः त्रिचत्वारिंशत्कपालानि चरुस्थाली मेतृणं च यथादेवतं
निर्वापादि भवति आग्नेयादयश्चत्वारो ऽष्टाकपालाः ऐन्द्राग्न एका-
दशकपालः अदित्ये चरुः आज्यभागान्ते अग्नेः अग्निर्मूर्धेति पुरोनु-
वाक्या अयमग्निः सहस्रिण इति याज्या, अग्नेः पवमानस्य अग्न-
आयूंषीत्यनुवाक्या अग्ने पवस्वेति याज्या, अग्नेः पावकस्य स नः
पावकेत्यनुवाक्या अग्ने पावकेति याज्या, अग्नेः शुचेः अग्निः शुचि-
व्रततम इत्यनुवाक्या उदग्ने शुचयस्तवेति याज्या, इन्द्राग्न्योः इन्द्राग्नी
अवसेत्यनुवाक्या गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिति याज्या, अदित्याः उत
त्वामदिते महीमित्यनुवाक्या महीमूषुमातरमिति याज्या, अग्नेः
स्विष्टकृतः प्रेदो अग्न इत्यनुवाक्या इमो अग्न इति याज्या, अन्वा-
हार्यमासाद्य दक्षिणादाने विशेषः अग्नीदिदं ते उपवर्हेण अन्नवयं ते

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

३३

अश्वः होतरेणा ते धेनुः अध्वर्यो एष ते ऽनङ्गान् उद्गातरते ते हिरण्य-
वाससी हिरण्यं वाचं शतमानं भो सर्वे अत्विजः युष्माकमेतौ मिथुनौ
गावौ वासः पञ्चगावश्च यथाभागं प्रतिगृह्णीध्वं इति सर्वान् पदार्थान्
दर्भेणाभिमन्त्र्य ददाति प्रतियहे विशेषः देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेणान्वा-
हार्यं प्रतिगृह्य पुनर्देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रं ब्रह्मण ओदनमित्यस्य स्थाने
ब्रह्मण उपवर्हणमित्याग्नीध्रः ब्रह्मणे ऽश्वमिति ब्रह्मा ब्रह्मणे ऽनङ्गा-
हमित्यध्वर्युः ब्रह्मणे धेनुमिति होता ब्रह्मणे हिरण्यवाससी इत्यु-
द्गाता ततः सर्वं देवस्य त्वेति मन्त्रे उक्तस्थाने ब्रह्मणे मिथुनौ गावौ
पुनस्तत्र स्थाने ब्रह्मणे गाः इत्यादि पठित्वा प्रतिगृह्णीयुः एतादृग्द-
क्षिणादानासामर्थ्यं एकां गां ददाति तत्राप्यशक्नो चरं इयमग्न्याधेय-
दक्षिणेत्युच्यते ॥

४०८ प्रकृतिभूतपौर्णमासेष्टिवत् ब्राह्मणसन्तर्पणान्तं कर्म भवति
इयं पवमानेष्टिरिति गीयते ॥

४१० आधानाद् द्वादशरात्रमजस्रा इत्याश्वलायनसूत्रात् आधा-
नदिनप्रभृति द्वादशरात्रं त्रयो ऽप्यग्नयो ऽजस्रा भवन्ति तावत्पर्यन्तं
नानृतं वदेदित्यादिनिषेधपरिपालनात्मकं व्रतं द्वादशरात्रमध्ये आधा-
नदिने वा पौर्णमासाप्राप्तौ अजस्रधारणं न भवति सततं प्रज्वलिता
अग्नयः अजस्रा इत्युच्यन्ते ॥

४११ गार्हपत्यस्तु अजस्र एष भवति अग्निहोत्रहोमादिकार्यकाले
गार्हपत्यादृक्षिणाग्निमुद्गत्य गार्हपत्यादेव आहवनीयायतने आहवनीयं
प्रणीय उद्गतं दक्षिणाग्निं दक्षिणाग्न्यायतने निदधाति एतत्कर्म
विहरणमित्युच्यते ॥

४१२ गतश्रियस्तु* यजमानस्य अग्नित्रयस्याप्यजस्रधारणं अत्यन्तं
तु गतश्रिय इत्याश्वलायनसूत्रात् सो ऽयमजस्रधारणपक्ष इत्युच्यते
अन्यो ऽग्नीनां प्रणयनाद् विहरणपक्ष इत्युच्यते उद्गुरणपक्ष इति च ॥

४१३ अथ सायमग्निहोत्रहोमारम्भः तदादौ सूर्यास्तात्पूर्वं स्नानपश्चा-
नमन्त्राचमनमन्त्रप्रेक्षणां क्रत्वा पुण्याहवाचनं करोति तत्र प्रजापतिः
प्रीयतामित्यस्य स्थाने अग्निसूर्यप्रजापतयः प्रीयन्तामिति विशेषः गार्ह-

* गतश्रियो घनिकस्य ।

पत्यस्य पश्चात् पत्न्या सह दर्भेषूपविश्य यः पुरस्तादित्यादि जपित्वा सत्यां शक्तौ यावज्जीवमग्निहोत्रं होष्ये इति संकल्पयति शक्त्यभावे तु यथेष्टकालमुद्दिश्य संकल्पयति ततोऽग्नीन् परिसमुह्य पर्युत्य परिस्तीर्य गार्हपत्येस्मात्तद्वदज्यं संस्कृत्य सुकुसुवौ निष्ठुष्य संमृज्य सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा आहवनीये समिधमाधाय यजमानश्चित्तिरित्यादिदशहोत्रा जुहोति तत आहवनीये एव यद्वेवा यददीव्यमायुष्टे इति त्रिभिरनुवाकैः कृष्णान्दसंज्ञकैर्हुत्वा वैश्वानरायेत्युपतिष्ठते एतावत्कर्म सर्वं अग्निहोत्र-होमार्म्भ इत्युच्यते ॥

४१४ यजमानस्तीर्थेन पविश्य अग्निहोत्रहवर्णो सुवं च प्रजाल्य आचम्य प्राणानायम्य ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरमीत्यर्थं सायं-प्रातरग्निहोत्रहोमौ होष्ये इति संकल्प्य तत्रेदानीं सायमग्निहोत्रहोमं करिष्ये इति संकल्पयति प्रातस्तु पूर्वसंकल्पितं प्रातरग्निहोत्रहोमं करिष्ये इति गार्हपत्याद् दक्षिणाग्नेरादौ तूष्णीं विहरणं कृत्वा गार्हपत्यादाहवनीये ज्वलन्तमुदुरति देवं त्वेति यजुषा उद्ध्ययमाय उदुरेति मन्त्रेण प्रणयति अमृताहुतिमिति मन्त्रेण आहवनीयायतने स्थापयति ततो दक्षिणाग्निं सोदकेन अवाङ्मुखेन पाणिना तूष्णीं त्रिः परिसमुह्य तथैव गार्हपत्यादाहवनीयं च परिसमुह्य दक्षिणाग्निं उत्तानेन सोदकेन पाणिना ऋतसत्याभ्यां त्वेति त्रिः पर्युत्तति ततः गार्हपत्यादाहवनीय-पर्यन्तं तन्तुं तन्वन्नित्यृचा अविच्छिन्नामुदकधारां हरति एतदविच्छि-न्नोदकधाराहरणमित्युच्यते ॥

४१५ गार्हपत्यस्य पश्चाद्दक्षिणोत्तरिणोपस्येनोपविश्य गार्हपत्या-दुदक् पात्रान्तरे तद्वीथानङ्गारान् सुहुतकृतस्येत्यादियजुषा अपोहति अधिश्रितमित्यादियजुषा इलापः स्यदमित्यृचा च अङ्गारेषु होमद्रव्यं पयोधिश्रयति पयसा नित्यहोमो यवागूरोदनोदधिसर्पिषामकामाक्षा-द्यकामतेजस्कामब्रह्मवर्चसकामानामित्याश्वलायनसूत्रात् काम्येन नि-त्यसिद्धिरिति न्यायात् यामकामादेः यवाग्रा होमकरणे नित्यहोमः सिध्यति तत्र दध्नाधिश्रयणे आश्वलायनेन विकल्प उक्तः ततो गार्हपत्ये प्रदीप्तेन काष्ठेन अग्निष्ट इत्यादियजुषा अधिश्रितमवज्वलयति शान्ति-रसीत्यादियजुषा होमद्रव्ये सुवयोदकं सिञ्चति अन्तरितं च इत्यादि

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

६५

यजुषा तेनेव ज्वलता काष्ठेन चिः पर्योग्म करोति ततो होमद्रव्यपात्रं
कर्षेच्चषोदगुद्वास्य दिवे त्वा अन्तरिक्षाय त्वेति मन्त्राभ्यां आकाशे
निधाय पृथिव्ये त्वेति मन्त्रेण भूमौ निदधाति सुहुतकृतस्येत्यादियजुषा
पूर्वमेषोहितानङ्गारान् गार्हपत्ये निदधाति प्रत्युष्टं रक्ष इत्यादियजुषा
अग्निहोत्रहवर्णौ सुषं च गार्हपत्ये निष्टपति स्यात्वा उत्तरतोऽग्निहो-
त्रहवर्णौ निधाय सुषहस्त आह योमुत्रयानीति अस्त्विक्कृतृकहोमे यज-
मान एतस्मिन् काले आचम्य अपरेण वेदिमन्त्रिण्य दक्षिणत उपविश्य
योमुच्येति वदति ततो होमकर्ता होमद्रव्यादुत्तरत आसादितायाम-
ग्निहोत्रहवर्ण्यां सुषेण चत्वारि अक्षदानानि चतुर्भिर्मन्त्रैः भूरिला, भुव
इला, स्वरिला, वृष इला, इति गृह्णाति पञ्चावती तूर्णौ पञ्चमं
ततः स्थालीमभिमृश्य अग्निहोत्रहवर्ण्यां प्रादिशमार्चौ समिधमासाद्य
अग्निहोत्रहवर्णौ गृहीत्वा गार्हपत्यस्योपरिष्ठात् सामीप्येन नीत्वा
नासिकासंमितामग्निहोत्रहवर्णौ कृत्वा आहवनीयपर्यन्तं गत्वा आहव-
नीयस्य पश्चात्प्रागग्रेषु कुशेषु अग्निहोत्रहवर्णौ निधाय दक्षिणं जान्वाच्य
रक्षतां त्वेत्यादिमन्त्रेण आहवनीये तां समिधमादधाति तेन अषिणे-
त्यादिमन्त्रेण अनुमन्त्रयते चिदुदधीत्यादिमन्त्रेणाप उपस्पृश्य प्रदोप्रायां
समिधि द्युक्कुलमात्रे समिन्मूले भूर्भुव इत्यादिमन्त्रेणाभिजुहोति ता
अस्य सूददोहस इत्यृचा हुतामाहुतिमनुमन्त्रयते कुशेषु अग्निहोत्रहव-
र्णौ निधाय पशून्मे यच्छेति मन्त्रेण गार्हपत्यमवेक्षते इयं पूर्वाहुतिरि-
त्युच्यते ॥

४१६ ततः पूर्वोहुतेर्भूयसौ पूर्वोहुत्यसंसृष्टां पूर्वोहुतेरुत्तरत ऐशा-
न्यां वा प्रजापतिशब्दं चतुर्थ्यन्तं उक्त्वा स्वाहेति जुहोति उत्थाय
सुगधस्त एवाहुतिमनुमन्त्रयते कटाक्षेणेत्तमाणाः भूर्भुव इत्यादिमन्त्रेण
अनन्यायूषीति तिसृभिश्च ततः अग्निहोत्रहवर्णौ आहवनीयोपरि चिर-
नुकम्प्य तां कुशेषु निधाय पुष्करलेपं अग्निहोत्रहवर्ण्या अधोमुखेन
दक्षिणेन पाणिना अवमृज्य पाणितललेपं कुशमूलेषु पशुभ्यस्त्वेति मन्त्रेण
निमार्ष्टि कुशमूलानां दक्षिणत उत्ताना अङ्गुलीः करोति इयमुत्तराहु-
तिरित्युच्यते ॥

४१७ ततः प्राचीनावीती भूत्वा कुशमूलानां दक्षिणतः अवाधी-

नेन पाणिना स्वधा पितृभ्य इत्यपी निनयति यज्ञोपवीती भूत्वा उप
 वपस्पृशति वृष्टिरसीति मन्त्रेण गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य दक्षिणं
 जान्वाच्य प्रजापतिं मनसा स्मरन् समिधमाधाय सुवेण होमद्रव्यं अग्नये
 गृहपतये स्वाहेति मन्त्रेण जुहोति चतुर्थ्यन्तं प्रजापतिशब्दं मनसा
 उच्चार्य स्वाहाकारेण द्वितीयाहुतिं हुत्वा दक्षिणाग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुख
 उपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य प्रजापतिं स्मृत्वा समिधमाधाय अग्नये संवे-
 शपतये स्वाहेति हुत्वा प्रजापतिशब्दं मनसा चतुर्थ्यन्तं स्मरन् स्वाहेति
 हुत्वा उदङ्मुख्य अग्निहोत्रहवण्यां स्थापितं द्रव्यं आयुषे त्वेत्यादिमन्त्रेण
 प्राश्याचम्य अचाक्याय त्वेत्यादिमन्त्रेण पुनः प्राश्याचम्य स्वसंमुखं
 अग्निहोत्रहवण्या सर्पदेवेत्यादिमन्त्रावृत्त्या अपस्विर्नितिपति इदं अग्नि
 होत्रशेषप्राशनमित्युच्यते ॥

४१८ ततो ऽग्निहोत्रहवर्ण्यो कुशैः प्रक्षाल्य विहारस्य ऐशान्यां
 दिशि अग्निहोत्रहवण्या चतस्र उदकाहुतीः चतुर्भ्यः स्वाहेति चतुर्भि-
 र्मन्त्रैः क्षिपति आहवनीयस्य पश्चात्कुशेषु पृथिव्याममृतमित्यादिमन्त्रेण
 पञ्चमो गार्हपत्यस्य पश्चात् प्राणममृत इति पष्ठो ततः अग्निहोत्रह-
 वर्ण्यो सुवं च आहवनीये प्रतप्य अन्तर्वेदि निदधाति सो ऽयमुदकाहु-
 तिहोम इत्युच्यते ॥

४१९ प्रादेशमात्रं समिध्रयं गृहीत्वा आहवनीयपूर्वदेशेन गत्वा
 दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् दीदिहि स्वाहेति मन्त्रेण एकां समिधमा-
 हवनीये आधाय प्रजापतिमुद्दिश्य द्वे समिधौ आदधाति ततः यद्येतं
 प्रत्येत्य गार्हपत्यस्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् स्वाहान्तेन दीदायेति
 मन्त्रेण गार्हपत्ये एकां समिधमाधाय समिद्द्रव्यं पूर्ववदादधाति, ततः
 प्रदक्षिणमावृत्य दक्षिणाग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् स्वाहान्तेन दीदा
 येति मन्त्रेण एकां समिधमाधाय पूर्ववत्समिद्द्रव्यमादधाति । इदं उद-
 कहोमानन्तरं समिदाधानमित्युच्यते ॥

४२० परिसमूहनपर्युत्तये पुनः पूर्ववत्कार्यं द्वादशदिनानन्तरं सायं
 प्रातर्दुराणं द्वादशरात्रमध्ये पौर्णमासीप्राप्तौ नाजसंधारणं आधानदिने
 च अन्वाधानयोग्यपौर्णमासीप्राप्तौ यागानन्तरं सायंप्रातर्दुराणं देवं त्वा
 देवेभ्य इत्यादिमन्त्रेण उदुराणं गार्हपत्यमस्यापाकरणं उदुराणमित्युच्यते ॥

४२१ दक्षिणाग्नेरादौ तूष्णीं विहरणं कृत्वा पश्चादाहवनीयस्य समन्त्रकं तत्र उद्ध्ययमाण उद्दुरेत्यादिर्मन्त्रः तत्र मन्त्रे दिवा उद्दुरणे अह्ना यदेन इत्यस्य स्थाने रात्र्या यदेन इति विशेषः । अमृताहुतिम-
मृतायां जुहोमीत्यादिमन्त्रेण आदित्याभिमुखः आहवनीयायतने अग्निं स्थापयति * सायं सूर्यास्तमयात्पूर्वः प्रातस्तु सूर्यादयात्पूर्वः संनिहितः कालः उद्दुरणविहरणकाल इत्युच्यते ॥

४२२ अग्निहोत्रहवणीसुवप्रचालनप्रभृति एतावत्कर्म अग्निहोत्र-
होम इत्युच्यते ॥

४२३ दर्शपूर्णमासावारप्यमानो ऽन्वारम्भणीयामित्याश्वलायन-
सूत्राद्दर्शपूर्णमासाभ्यां प्राक् अन्वारम्भणीयेष्टिः क्रियति तत्र पौर्णमास्याः पूर्वदुर्नान्दीमुखं रात्रावुदकशान्तिं प्रतिसरन्त्र्यं च कृत्वा प्रातः खाना-
दिपञ्चकं कृत्वा याः पुरस्तादित्यादि जपित्वा सत्यां शक्तौ यावज्जीवं दर्शपूर्णमासाभ्यां यत्ये इति संकल्प्य दर्शपूर्णमासावारप्यमानो ऽन्वा-
रम्भणीयया यत्ये इति संकल्पयति । विहरणपक्षे अग्निद्वयं विद्वत्स्य अन्वारम्भणीयापौर्णमासयोस्तन्त्रेणान्वाधानव्रते करोति अन्वारम्भणी-
यायाः अग्नाविष्णू, सरस्वती, सरस्वान्, अग्निर्भगी, इति प्रधानदेवताः पत्नीसंयाजबहुषांशु यष्ट्याः अध्वर्युः अन्वाधानानन्तरं गार्हपत्ये स्मार्त-
वदाख्यं संस्कृत्य सुक्कुबौ निष्टप्य संमृज्य सुवि चतुर्हृदीतं एहीत्वा आहवनीये समिधमाधाय पर्युह्य यजमानेनान्वाख्यं उषांशु एषिषी
[होतित्यादिजजनदिन्द्रमिन्द्रियाथस्वाहेत्यन्तेन मन्त्रेण जुहोति यद्वेद्या यददीव्यमायुष्ट इति त्रिभिरनुवाकैः प्रत्यृचं सुवेणाहवनीये जुहोति यजमानः स्वायतने तिष्ठन् समित्पाणिष्वैश्वानरायेत्युपस्थानादिवरदानान्तं करोति ततो ऽध्वर्युश्चतुर्हृदीतं एहीत्वा पूर्णापश्चादित्यृक्कुब्यान्ते स्वाहाकारेणाहवनीये हुत्वा पुनश्चतुर्हृदीतिन निवेशनीसंगमनीत्यृक्कुब्येन स्वाहाकारान्तेन जुहोति सो ऽयं सारस्वतहोम इत्युच्यते ॥

४२४ आगनाविष्णव एकादशकपालः सरस्वत्यै चरुः सारस्वती
द्वादशकपालः अग्नये भगिने अष्टाकपालः पौर्णमासतन्त्रं अग्नाविष्णवोः

अनाविष्णू सजोषसेत्यनुवाक्या अनाविष्णू महिधाम प्रियं वामिति याज्या, सरस्वत्याः पावकानः सरस्वतीत्यनुवाक्या । याधीरवी कन्या विचायुरिति याज्या, सरस्वतः पीपिषांसं सरस्वत इत्यनुवाक्या द्विष्यं सुपथी वायसं बृहन्तमिति याज्या । अग्नेर्भगिनः आसवं सवितुर्यथेत्यनुवाक्या स नोराधास्याभरेति याज्या, अन्वाहायमासाद्य मिथुनौ गावौ दक्षिणां ददाति मिथुनयोगिवाः प्रतियद्दे देवस्य स्वेत्यादिमन्त्रे ब्रह्मणे मिथुनौ गावौ ताभ्याममृतत्वमिति विशेषः ब्राह्मणतर्पणान्तं अन्यत्सर्वं समानं पौर्णमासीयागान्वाधानस्य जातत्वात्पौर्णमासीयागपर्यन्तं त एवाग्नयः स्थाप्याः व्रतविसर्गापि तावच्च क्रियते पौर्णमासीयागः प्रतिपदि कर्तव्यः यजमानस्यानुकूलं, यदृशपूर्णमासयागारम्भं तदुपकारकत्वात् इत्यभूताया इष्टर्नाम अन्वारम्भणीयेति ॥

४२५ यस्य यजमानस्य आधानकालादारभ्य संवत्सरसमाप्तेरवोक् कस्यचित्पदार्थस्य हानिर्भवति महारोगो वा जायते अन्यानि वा आन्यनुगत्यादीनि निमित्तानि भवन्ति स पुनराधानं करोति तस्य कालः आषाढ्याः पौर्णमास्याः पुरस्तात् समावास्याव्रतिपद्वितीयान्यममतिथौ आहवनीयाधानकाले अर्धोदिते सूर्ये उदिते वा पुनर्वसुनक्षत्रयोगः तादृशयोगालाभे उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुनर्वसुयुक्ते कस्मिंश्चिद्विने करोति आधानोक्ताः सर्वसंभाराः रथः वासः अनहुवान् तिस्रो दभंमय्यो रज्जवः एते पुनराधानसंभारा इत्युच्यन्ते ॥

४२६ पुनर्वसुयुक्तदिनात्पूर्वद्युः याः पुरस्तादित्यादि क्षपित्वा अष्टिकामो ऽग्नीन् पुनराधाम्यदिति त्रिदृषांश्च त्रिदृष्वैवत्का अस्त्रिभर-
णमर्हयं च कृत्वा अयं ते योनिरिति मन्त्रेण अरण्योराग्नीनुत्पत्त्यनुक्रमेण समारोप्य स्थानान्तरं प्राप्य विहारं कल्पयित्वा अग्निम् मथित्वा विहृत्य परिसमुह्य णुह्य परिस्तीर्य गार्हपत्ये स्मार्तवदाल्यं संस्कृत्य सुक्कुसुवो निष्टप्य संमृज्य सुचि चतुर्थहीतं एहीत्वा आहवनीये समिधमाधाय मनोज्योतिरिति मन्त्रेण जुहोति इदं पुनराधानारम्भकर्मैत्युच्यते ॥

४२७ ततः आन्युद्वासनेष्टिः क्रियते आग्नेयौष्ठाकपालः आग्नेयैश्वानराय द्वादशकपालः प्रधानहविरुपांश्च अग्नेः अग्निमूर्ध्ना भुवो यमस्येति याज्यानुवाक्ये, आग्नेयैश्वानरस्य वैश्वानरो अक्षीजनत्पृष्टे

दिवि पृष्ठो ऽग्निः पृथिव्या मिति याज्यानुशाक्ये, चान्वाहार्यमासाद्य
हिरण्यं ददाति अग्नये हिरण्यमिति प्रतिग्रहमन्त्रे विशेषः पौर्णमास-
सन्त्रं ब्राह्मणतर्पणान्ता रयमन्युद्वासननिमित्तकत्वात् अन्युद्वासनेष्टि-
रिति गीयते ॥

४२८ तदानीमेषाद्विरागीन् समुत्थ पुनः संस्कृते पूर्वस्मिन्नेवान्य-
गारे तद्यसंस्कृतानि पूर्वपात्राणि कृत्वा अध्वर्युर्गार्हपत्यायतनादीन्यु-
द्वृत्ति उद्वृत्तमानमित्यादिमन्त्रेण संभारसंभरणमन्याधानवत् मुञ्ज-
कुलायस्थाने दर्भकुलाय तन्मन्त्रेण संभरति गोपितृयज्ञो विकल्पितः
गार्हपत्यस्य पश्चाल्लौकिकाग्नौ ब्रह्मोदनं पवति अथवादिविहृता
अग्नयो मा कश्चनान्तरेण संचारीदित्यन्तं समानं अध्वर्युर्गार्हपत्यस्य
पश्चाद्ब्रह्मोदनाग्निं भस्मसहितमुद्वास्य तत्र दर्भकुलाय निधाय
तस्मिन् पूर्ववदरणी निधाय मन्येत् चितिः सुगित्यादि उद्वाता रथ-
न्तरं ब्रूहीत्यन्तं सभानं रथन्तरे गीयमाने दर्भमयीं रज्जुं ज्वलयित्वा
तया रज्ज्वा भूर्भुवो धर्मः शिर इत्यृचा भूमिर्भूम्वा द्यौरित्यृचा आयं
गौरित्यृचा त्रिशद्वामेत्यृचा अस्य प्राणादित्यृचा भृगूणामित्यादि पूर्वा-
क्तयजुषा च गार्हपत्यमादधाति इदंगार्हपत्यपुनराधानं इत्युच्यते ॥

४२९ दर्भमयीं रज्जुं ज्वलयित्वा तयान्वाहार्यपचनं पूर्ववदाद-
धाति इदं दक्षिणाग्निपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३० दर्भमयीं रज्जुं ज्वलयित्वा तया रज्ज्वा उपोषयमनीमित्यादि
अग्निनागने ब्रह्मणेत्युक्त्वायत्वाकुट्ट इत्यृचा तत्तं मन्युः परोषस्येत्यृचा
मनोज्योतिरित्यृचा भृगूणामित्यादिपूर्वाक्तयजुषा च आहावनीयमाद-
धाति इदमाहवनीयपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३१ पूर्वाहुत्यन्तं समानं ततः पुनराधयेष्टिः आग्नेयः पञ्चक-
पालः समिधाग्निं दुषस्यतैदूषपुत्रवर्णितइत्याग्नेयावाज्यभागौ इमौ क्रमेण
बुद्धिपदेन्दुपदघटितत्वाद् बुद्धिमदिन्दुमन्तौ इत्युच्यते ॥

४३२ समिधः समिधो ऽग्ने ऽग्निस्राज्यस्य व्यन्त्विति प्रथमः प्रयाजः
तनूनपादग्निमग्निस्राज्यस्य प्रधानयागानन्तरं सुधाज्याहुतिं सहारया
निवर्तस्वेत्यृचा जुहोतिषेत्स्विति द्वितीयः, इहे अग्निनाग्निस्राज्यस्य व्य-
न्त्विति तृतीयः, बर्हिर्ग्निरग्निस्राज्यस्य वेत्स्विति चतुर्थः, इति चतुर्थः

प्रयज्ञेषु विशेषः याज्यभागानन्तरं अध्वर्युः सुवेणाज्याहुतिं पुनरुर्जा निवर्तस्वेत्युवा जुहोति अयं होमः पुनराधानहोम इत्युच्यते ॥

४३३ प्रधानमुपांशु अग्नेः अधाह्मणे क्रतोर्भद्रस्येत्यनुवाक्या आभिष्टु अद्य गीर्भिर्गन्त इति याज्या स्विष्टकृतः एभिर्ना अर्कैरिति पुरानु-
वाक्या अग्ने तमद्याश्वं नस्तौमैरिति याज्या देवं बर्हिर्गनेर्वसुवने वसु-
धेयस्य वेत्त्विति द्वितीयः बुद्धिमदिन्दुमन्तावित्याचक्षते तथानुवृत्तिरि-
ज्या चेत्याश्वलायनसूत्रात् अग्निं बुद्धिमन्तमावह अग्निमिन्दुमन्तमाव-
हेत्यादिरीत्या आवाहननिगदादौ बुद्धिमदिन्दुमच्छब्दयोरनुवृत्तिर्भवति
अन्वाहार्यमासाद्य रथं वासः अनड्वाहं दक्षिणां ददाति रथप्रतिग्रहे
देवस्य त्वेत्यादिगृह्णामीत्यन्ते वैश्वानरः प्रनथा ताकमारुहदित्युचं
पठित्वा राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथं ते नामृ-
तत्त्वमिति विशेषः । वासःप्रतिग्रहे सोमाय वासः अनडुत्प्रतिग्रहे रुद्राय
गामिति च विशेषः । देवं बर्हिर्गनेर्वसुवने वसुधेयस्य वेत्त्विति प्रथमा
ऽनुवाकः । देवो नराशंसो ऽग्नौ वसुवने वसुधेयस्य वेत्त्विति द्वितीयः ।
पौर्यमासतन्त्रम् । ब्राह्मणतर्पणान्ता रथं पुनराधेयेष्टिरित्युच्यते ॥

४३४ पुनराधेयेष्टनन्तरमेवान्यन्वाधानादि अग्नीवरुणाभ्यामेका-
दशकपालः । प्रधानमुपांशु । प्रधानस्य त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति
पुरानुवाक्या । स त्वं नो अग्ने वमो भवोतीति याज्या । अन्वाहार्य-
मासाद्य अनड्वाहं दक्षिणां ददाति प्रतिग्रहमन्त्रे रुद्राय गामिति विशेषः ।
पौर्यमासतन्त्रम् । ब्राह्मणतर्पणान्ता इयमाग्निवरुणीष्टिरिति गीयते ॥

४३५ पुनराधानानन्तरं संवत्सरात्पूर्वं अधोनाशादिनिमित्ते पुन-
रपि पुनराधानं करोति । तस्मिंस्तृतीयाधाने पञ्चकपालस्याग्नेयस्य
स्विष्टकृदधदानानन्तरं अध्वर्युः सुवाहुतीर्जुहोति । तत्र तिलैकः सत्तेक
इति यजुषा प्रथमाहुतिः । क्रतुः सकृत् इति द्वितीया । विशस्वाद्यदि-
तिरिति तृतीया । ब्राह्मणतर्पणान्तं समानं पुनराधानेन । इदं द्विती-
यपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३६ अथ सर्वाग्निनाशे समारुठारणीनाशे च विच्छिन्नसंधाना-
थेमग्नीनाथास्ये इति संकल्प्य चत्विग्ररणादिगोपितृयज्ञवज्जे अन्या-
धानं करोति । इदं विच्छिन्नाग्न्याधानमित्युच्यते ॥

भौतपदार्थनिर्वचनम् ।

७१

४३० आहिताग्निः प्रवत्स्यन् सर्वाग्नीन् प्रज्वाल्य गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्याचम्य ततो ऽतिक्रम्य शंस्य पशूनित्यादिमन्त्रेणाहवनीयमुपस्थाय नर्यं प्रजामित्यादिमन्त्रेण गार्हपत्यमुपस्थाय अथर्यपितुमित्यादिमन्त्रेण दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते ततो गार्हपत्याहवनीयाधीतते इमान्मे मित्रावरुणावित्यूचा ततो यथागतमागत्य प्रदक्षिणं परितो गच्छन्नाहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम प्रथमं जातवेद इत्यृचा, इत्वं प्रवासोपस्थानमुच्यते ॥

४३८ ततः अग्नीननवेत्तमायः साप्रगामेति सूक्तं जपन् वाचं प्रमः प्रव्रजति दूरं गत्वा वाचं विसृजते अग्निप्रज्वलनादिरेतदन्तो विधिराहिताग्निप्रसासविधिरित्युच्यते ॥

४३९ सदा सुग इत्यृचा पन्थानमवरोहति यद्यनुपस्थिताग्निः प्रवासमापद्यते तर्हि इहैव सन् तत्र सन्तं त्वेत्यूचा प्रतिदिशमग्नीनुपतिष्ठते अपि पन्था मगन्महीत्यृचा प्रवासाद् एहमागच्छति आयतनेषु अग्नीन् ज्वलतः श्रुत्वा आहवनीयाभिमुखं गत्वा समिचयमादाय वाचं यमः विश्वदानीमाभरन्त इत्यृचा अग्नीनां समीपे समिधो निदधाति । नमस्ते अस्तु मीठुष इत्यृचा आहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेद इत्यृचा च । ततः अगन् विश्ववेदसमित्यूचा समीपे निहितां समिधमाहवनीये ऽभ्याधाय अयमग्निर्हपतिरित्यूचा गार्हपत्ये ऽभ्याधाय अयमग्निः पुरीष इत्यृचा दक्षिणाग्नीं अभ्यादधाति । ततो गार्हपत्याहवनीया इमान्मे मित्रावरुणावित्यूचा ईक्षते तस्यामुचि अभिरक्षित्वित्यस्य स्थाने अभाराक्षीदित्यूहो विशेषः । यथागतमागत्य प्रदक्षिणं परितो गच्छन् मम नामेत्यूचाहवनीयमुपतिष्ठते दशराचाधिष्ठाप्रवासे तु मनोज्योतिरित्यूचा चतुर्होतमान्यमाहवनीये जुहोति ततो ऽग्नीन् परिसमुह्य उदग्विहारादुपविश्य समस्तस्याहुतिभिः वाचं विसृज्य एहा मा विभीतेत्यादिमन्त्रेण एहानीक्षते इत्वं समन्त्रं एहेतव्यमनाहिताग्नेरपि भवति । एहानहं सुमनसः प्रपद्य इत्यृचा एहं प्रविशति अग्नीननुवीक्षमायः त्रिवारं शिवं शमं शयोरिति पठति एहप्रवेशानन्तरं कृत्य-हप्रवेशं कृत्वा विदितामपि दुर्वीतां न ज्ञापयन्ति । अहरहः प्रवासे तु गमने आगमने च अभयं वो भयं मे ऽस्तु इत्येवोपस्थानं भवति यथा-

धरोहयाकोतदन्तो विधिः प्रवासादागमनविधिरित्युच्यते ।

४४० आमावास्यायामपराह्णे दक्षिणाग्निं संवन्धयेकमुत्सुकं ये कृपा-
णि प्रतिमुञ्चमाना इत्युक्त्वा आग्नेय्यां दिशि बहिः प्रणयति अस्मिन्
कर्मणि आग्नेय्येव प्राची भवति दक्षिणाग्निं प्रणीतमग्निं च प्रज्वाल्य
दर्भैः परिस्तृणाति । दक्षिणाग्नेः प्रागुदक् प्रत्यगुदश्च आग्नेयीसंस्थानि
एकैकशः पात्राणि सादयति चक्षुष्यालीं शुर्पमुलूखलं मुसलं सुवं ध्रुवां
कृष्णाजिनं सङ्गदाच्छिन्नेध्रं मेतयं कमण्डलुं च । शकटपत्रे शकटस्य
दक्षिणं भागमाह्वय ग्रीहिभिः पूर्णं चक्षुष्यालीं निमृज्य बहिः पतितान्
ग्रीहीन् अन्यत्र निधाय कृष्णाजिने उलूखलं निधाय स्थालीस्थान् ग्रीहीन्
उलूखले आप्य पत्नी अक्षिवेषमवहन्ति ततः संपचान् तन्दुलान् सङ्गत्
प्रज्वाल्य दक्षिणाग्नेौ अपयति । अतिप्रणीताग्नेः पश्चात् अपहता असुरा
इत्यादिमन्त्रेण स्फ्येन लेखां लिखति । ततस्तां लेखां जलेनाभ्युक्ष्य सङ्ग-
दाच्छिन्नेर्ध्रैस्वस्तीर्य स्थालीपाकमभिघार्य तेषु दर्भेषु सादयति अनुत्पू-
तमाज्यमुत्पूतं नवनीतं वा ध्रुवायां कृत्वा ध्रुवामपि तत्र सादयति ।
दर्भेषु दक्षिणतः आञ्जनं आञ्जनकशिपूपवर्हणानि सादयति स्थाल्यां
परिषङ्गचोदनः स्थालीपाक इत्युच्यते ॥

४४१ आ ईषद् अन्यते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या कञ्जलादि आञ्जन-
पदवाच्यम् ।

४४२ अभितः अङ्गं सर्वमन्यते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या अभ्यङ्गसाधन-
मान्यादि अभ्यञ्जनपदेनोच्यते ॥

४४३ कार्पासपूर्णमासनं मृदुतरं कशिपुपदवाच्यम् ।

४४४ तथैव कार्पासपूर्णं शिरसो ऽधस्तात् शयनकाले ध्रियते यत्त-
दुपवर्हणपदवाच्यम् ॥

४४५ ततः प्राचीनाधीतो भूत्वा सङ्गदाच्छिन्नेध्रं प्रणीते ऽग्नेौ
अभ्यादधाति ततश्चरं मेतयेनादाय अवदानधर्मेण जुहोति सोमाय
पितृमतइत्यादिमन्त्रेण । आग्नये कव्यवाहनायेत्यादिमन्त्रेण द्वितीया-
माहुतिं जुहोति । विधुरश्चेवजमानः होममन्त्रयोः स्वधापदस्थाने
स्थाहापदं भवति । मन्त्रयोर्व्यत्यासेन पूर्वोत्तरं भाव भावश्च भवति ।
यमीरहितो यजमानो विधुर इत्युच्यते ।

श्रीतपदार्थनिर्वचनम् ।

७३

४४६ ततो यज्ञोपवीती मेक्षणमनुप्रहरति होमसाधनत्वेन एही-
तस्य पदार्थस्य होमान्तरं कृतकार्यस्य तस्य बह्वी प्रतिपणं अनुप्रहरण-
मित्युच्यते ॥

४४७ ततः प्राचीनावीती पूर्वे कृताया रेखाया उपरि आस्तीर्णं
दर्भेषु प्रथमं पिण्डनिपातनस्थाने शुन्धन्तां पितर इति मन्त्रेण जलं
सिञ्चति, शुन्धन्तां पितामहा इति मन्त्रेण द्वितीयं पिण्डस्थाने, शुन्धन्तां
प्रपितामहा इति मन्त्रेण तृतीयपिण्डस्थाने । ततस्तस्यां रेखायामेतत्ते
पितर्ये च त्वा मजान्विति मन्त्रेण पित्रे प्रथमपिण्डं ददाति पितृपदस्थाने
पितामहेति पदमुक्त्वा प्रथमपिण्डस्याग्नेय्यां दिशि द्वितीयं, प्रपितामह-
पदमुक्त्वा द्वितीयस्याग्नेय्यां तृतीयम् । इदं कर्म पिण्डदानमिति पिण्ड-
निपरणमिति चोच्यते ॥

४४८ अत्र पितरो मादयध्वमित्यादिमन्त्रेण पिण्डान् दत्तान् अनु-
मन्त्रयते, ततः सव्येनाङ्गेन उदङ्गावृत्य शक्त्यनुसारेण उक्त्वासप्रतिबन्धं
कृत्वा कृष्य पिण्डाभिमुखो भूत्वा अमीमदन्त पितर इत्यादिमन्त्रेण पुन-
रनुमन्त्रयते । ततः पिण्डचक्षुषेण तूष्णीं प्राणभक्तं भवयति । नासिकया
अवघ्राणमात्रं प्राणभक्त इत्युच्यते ॥

४४९ ततो यथा पिण्डदानस्थाने पूर्वे जलसेचनं कृतं तथा पिण्डो-
परि पुनः क्रियते । पितः, अभ्यङ्गत्वेति मन्त्रेण पितृपिण्डोपरि अभ्यञ्जनं
समन्तात् प्रक्षिपति । एवमूहेन इतरयोः पिण्डयोः । ततः पितः अङ्गत्वे
ति मन्त्रेण अञ्जनं ददाति । इतरयोः पिण्डयोः पितामहप्रपितामहेति
पदयोरूहेन । एतद्दुः पितरो वास इत्यादिमन्त्रेण वस्त्रं ददाति तच्च
वस्त्रं दशारूपं उर्णारूपं वा पञ्चाशदुर्ध्वताया क्रध्वं हृदयसंबन्धि लोम
वा । नमो वाः पितर इष इत्यादियजुषा मनोन्वाहुवामह इति चतस-
भिर्हविः प्रेतत पितर इत्युच्चापिण्डान् प्रवाहयति । अग्ने तमद्याश्वं
नस्तोमैरित्युच्चा गार्हपत्यमेति । यदन्तरिक्षं पृथिवीमुतद्यामित्युच्चा गार्ह-
पत्यमुपतिष्ठते । वीरं मे दत्त पितर इति मन्त्रेण मध्यमं पिण्डं एहीत्वा
आधत्त पितरो गर्भमित्युच्चा पत्नीं प्राशयति । इतरौ पिण्डौ अप्सु
अतिप्रणीति ऊनी वा प्रक्षिपति । पितृकर्म त्वाद् एकश्च आसादितानि
याजाणि कर्मसमाप्तौ मङ्गलार्थं द्विवत्प्राजाययुत्सृजति । शक्त्यस्य प्राजस्य

एकत्वे सहायत्वाय द्वितीयं वृथं गृह्यते । दक्षिणाभ्यतिप्रणयनादिरित-
दन्तो विधिः पिण्डपितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

४५० *आययणमुच्यते ॥ तत्र ग्रीहिश्यामाकयवानां नवोत्पन्नानां
भक्षयं तेन तेन द्रव्येण अग्निहोत्रहोमानन्तरं समन्त्रकं भवति । अथ वा
तद् ग्रीह्यादि द्रव्यं अग्निहोत्रहोमपयःप्रदां गां भक्षयित्वा तद्विकृतिभू-
तेन पयसा अग्निहोत्रहोमं नित्यं कृत्वा समन्त्रकभक्षणं भवति । तत्र
ग्रीह्यायणकालः †शरत् । श्यामाकाययणकालो वर्षाः । यवाययणकालो
वसन्तः । अपि वा ऽक्रियायवेष्टितिमूत्रेण यवाययणविकल्प आश्वला-
यनेनोक्तः । राजस्तु आययणोष्टिरेव भवति । इतरेषामिष्टिविकल्पस्तेनै-
वोक्तः । इदं कर्म अग्रे नवोत्पत्त्यनन्तरमादौ अयनमाचरणं यस्येति
द्युत्यस्या आययणमित्युच्यते ॥

४५१ वर्षच्छेत्ता क्रियमाणश्यामाकेष्ट्यां श्यामाकमयः ‡ पर्यास चरः
सोमो देवता प्रधानस्योपांशुत्वम् । सोमस्य सोमधास्ते मयो भुव इति
पुरोनुवाक्या । या ते धामानि दिवि या पृथिव्यामिति याज्या । होता
इति भागं जुषस्व न इत्यादिकमवान्तरेलाया नित्यं जुषमुत्वा तां सव्ये
पाणौ निधाय दक्षिणेन पाणिना प्रज्ञापतये त्वा गृहं गृह्णामीत्यादि-
मन्त्रेण अभिमृशति । भद्राचः श्रेयः समनैष्ट देवा इत्यृचा प्राश्नाति ।
तत आचम्य अमो ऽपि पाणं तदृतं ब्रवीमीत्यृचा नाभिमालभेत । अने-
नैव प्रकारेण अन्य ऽपि छत्विजो भक्षयन्ति । मधुश्च स्वाहा, माधवश्च
स्वाहा, नभश्च स्वाहा, नभस्यश्च स्वाहा, इति चतस्र आहुतीराज्य-
स्यात्याज्येन सुवेण प्रधानयागानन्तरं स्विष्टकृतः प्राक् कृत्वा शतायुधा-
येत्यादिभिः पञ्चभिः स्वाहाकारान्ताभिश्चतुर्गृहीतेन जुह्वा जुहोति
इतादृशो होम उपहोम इत्युच्यते ॥

४५२ अस्यामिष्टौ पुरोडाशाभावात्कपालानि न सन्तीति पाचा-
सादने कपालस्थाने समेलनां स्थालीमासादयति तन्मेक्षणं स्विष्टकृदु-

* ना मिष्ट्या पथणेनाहिताग्निर्नवस्याग्नीयात् । ग्रीहीणां यवानां श्यामाकाना-
मित्यपराकस्य यजेत । अमावास्यायां घोषाभास्यांवा । सम्प्रदशसामिधेन्यः २. ६. २-६

† वर्षासु श्यामाकेयं जेत शरदि ग्रीहिभिर्वसन्ते यवैर्यत्सुवेणायवैरिति ६. ३१. १४

‡ नवानामितराण्येन्द्रान् द्वादशकपालमेन्द्रान् वा वैश्वदेवं पर्यास चरं
सोमं श्यामाकं चरं द्वावापृथिव्यमेक कपालम् ६. २६. १०

प्राथम्याक्रमणकाले गृहीतं भवति । होमानन्तरं मेतणमनुप्रवर्तति ।
अन्वाहार्यमासाद्य प्रथमजं वत्सं वासश्च दक्षिणां ददाति । भो अत्विजः
अयं व ओदनः अयं वः प्रथमजो वत्सः, एतद्वै वासः अहिंसन्तो यथा-
भागं प्रतिगृहीध्वम् । अत्विजः प्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मण्योदनं रुद्राय गां
सोमाय वासलैरमृतत्वमश्यामिति विशेषं कुर्वन्ति । प्रजापतेर्भागो
ऽसीति मन्त्र असीत्याद्येकवचनान्तानां स्थाने स्वेत्यादिबहुवचनान्ते-
नोक्तः क्रियते । प्रथमजवत्सवासोनिष्कयपक्षे एतद्वै प्रथमजवत्सनिष्कय-
द्रव्यमेतद्वै * वासोनिष्कयद्रव्यं चेति विशेषः तथा असीत्यादिपदस्थाने
स्य इत्यादीनां द्विवचनान्तानामूहः । यजमानभागप्रशने प्राकृतमन्त्र-
स्थाने भद्राक्षः श्रेयः समनेष्टेत्पृङ्गन्तः पठते पयसि श्यामाकचरोः
अप्रणादत्र पयः प्रणीतापि भवति तथाचात्र प्रणीताप्रणयनकाले पयः
प्रणीतापि प्रणीयते । ब्रह्मवपः पयश्चप्रणेष्यामीति प्रैषे विशेषः । अप्र-
णीतानिनयनानन्तरं पयःप्रणीतानिनयनम् । तन्मन्त्रे समुद्रं व इत्यादि-
बहुवचनान्तपदस्थाने स्वेत्याद्येकवचनान्तपदप्रयोगः । पौर्णमासतन्त्रे
मासव्यतर्पणान्तम् । इयं श्यामाकाशयणोष्टिरित्युच्यते ॥

४५३ व्रीह्याययणे तु इन्द्राग्नी देवता तस्या द्वादशकपालः पुरो-
डाशो द्रव्यम् । वैश्वदेवः पयसि चरः । व्यावापृथिवीय एककपालः
पुरोडाशो भवति । धाम्यायुक्ताः सप्तदश सामिधेयः प्रेष्टा अग्नइति
स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । इमो अग्नइति याज्या ।

एते च याज्यानुवाक्ये विराट्कृन्तस्वत्वाद् विराजो इत्युच्यते ॥

४५४ अन्यत्सर्वं श्यामाकाशयणोष्टिवत् । इयं व्रीह्याययणोष्टिरि-
त्युच्यते ॥

४५५ यवाययणं सर्वं व्रीह्याययणवद्भवति । इयं यवाययणोष्टिरि-
त्युच्यते ॥

४५६ व्रीहिश्यामाकाशयणे व्रीह्याययणकाले एव वा तन्त्रेण कार्यम् ।
अथ वा व्रीह्याययणकाले एव श्यामाकविकारः प्रस्तरः कार्यः । तत्र
तन्त्रेण प्रयोगपक्षे व्रीहिश्यामाकाशयणाभ्यां तन्त्रेण यत्ये इति संकल्पः ।

* ये प्राचीनमेकादशकालं वत्सा ज्ञायन्ते तेषां प्रथमजं ददाति । वासः
प्रामाण्ये ८. ३. ०

व्रीहिश्यामाकाशयणेष्टिसंबन्धिहविः व्रीहिमयः पुरोडाशः व्रीहिमयः
 पयसि चरुः श्यामाकः पयसि चरुः, पञ्च प्रयाजाः अग्नीषोमावाज्यप्रागौ
 इन्द्राग्नी विश्वेदेवाः सोमो द्यावापृथिवी इति प्रधानदेवताः देवा
 आज्यपा इत्यादि । इध्मसंभरणमन्त्रे ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेत्यूहा ।
 पात्रासादने त्रयोदशकपालानि । समेक्षणे द्वे चरुस्यात्यौ द्वे शूर्पे द्वे
 प्रणीते द्वे आज्यास्यात्यौ दारुपात्र्या सहाशयपानं च । ब्रह्मचरः पयश्च
 प्रणेज्यामीमि प्रणीतासादने विशेषः । वेषाय त्वेत्यत्र त्वेत्यस्य स्थाने
 वामिति द्विवचनान्तस्योहः । तेन च मन्त्रेण अग्निहोत्रहव्यौ शूर्पद्वयं
 वादते । पात्र्यां भेदेन व्रीहीन् श्यामाकांश्च निधाय धूरसीत्यादिमन्त्रेण
 अभिमर्शनं पुरोडाशीयमेक्षणं शूकरनिरसनं च तन्त्रेण करोति । प्रेत्य-
 मन्त्रे त्वेत्यस्यस्थाने वामिति पदं भेरित्यस्य भैष्टुमिति पदं संविख्या
 इत्यस्यसंविज्ञाथामिति पदम् । निरसनमन्त्रे उर्वित्यस्य स्थाने उरुणी
 इति भवति । ऐन्द्राग्नपुरोडाशार्थे व्रीहिनिर्वापः । वैश्वदेवचर्वर्णे च ।
 ततः शूर्पान्तरे सौम्यचर्वर्णे श्यामाकनिर्वापः । पुनः प्रथमशूर्पे द्यावापृ-
 थिवीयपुरोडाशार्थे व्रीहिनिर्वापः । निरुप्राभिमर्शनमन्त्रे इदमित्यस्य स्थाने
 इमे इत्यूहः । अतिशिष्टाभिप्राशनमन्त्रे ऽपि तथैव । एकीकरणमन्त्रे-
 त्वेत्यस्य स्थाने वामित्यूहः । शूर्पद्वयादानपूर्वकोत्थानमन्त्रे इहीत्यस्य
 स्थाने इतमिति पदम् । शूर्पद्वयासादनमन्त्रे त्वेत्यत्र वामिति पदम् ।
 अत्र धान्यभेदात् शूकरहितायां सुचि तिरःपवित्रमप्य आनीयेत्यादि ।
 तथा एकधान्यनिर्वापानन्तरं अपरधान्यनिर्वापे सुचः प्रोक्षन् च । व्रीहि-
 श्यामाकयोर्भेदेन प्रोक्षणम् । कृष्णाजिनावधूननादिकलीकरणान्तं व्रीही
 यां कृत्वा श्यामाकानां कुर्वन्ति । तत्र न उविष्कटाह्वानम् । नोक्तैः
 समाहृतवै इति । ततः क्रमेण प्रक्षाल्य उत्करे तन्त्रेण चालनं निनयति ।
 मनसा चरुपुरोडाशसंबन्धि तन्दुलानां विभागः कार्यः । अभिमर्शनं तु
 न कार्यमिति केशवः ।

विभागः पेषणान्पूर्वः पुरोडाशचरव्ययोः ।

तत्र देवांश्चतुर्थ्यन्तानुत्कान्ति, च इतीरये"दिति कल्पः ।

चतुर्थ्या देवतामुत्वाभिष्टुशेद्वयमिति गोपालः ।

द्वादशकपालान्युपधाय चरुस्यात्यौ अधिश्रयति । तत एकं कपा-

तमुपदधाति । दशमस्योभयतो द्वयमिति द्वादशकपालासादनक्रमः ।
आदेवयजं वहेत्यङ्गारमानीय चरुस्थाल्यां तिरःपवित्रं प्रणीताभ्यो जल-
मानीय ध्रुव सीत्यादिमन्त्रेण तामधिश्चयति निर्दधमित्यादिमन्त्रेण प्रद-
क्षिणमङ्गारैःपरिचिनोति । सोम्यचरुस्थानां तथैव प्रणीतादुधमानीया-
धिश्चयति । वैश्वदेवस्य चरोरपि पर्यसि करणपक्षे उभयत्र दुग्धमेव ।
पुरोडाशमेककपालमधिश्चित्य आज्यं निरूप्य तूष्णीमपूर्वाज्यं निर्वापयति ।
स्थाल्यां तिरःपवित्रं तण्डुलानावपति घर्माः स्य विश्वायुष इति मन्त्रेण ।
तथोत्तरस्थाल्यां श्यामाकान् । तत एककपालमधिश्चयति । दाक्षपात्र्यां
स्येनं तदति प्रथमपुरोडाशार्थमुपस्तीर्य आशयपात्रे चोपस्तीर्य प्रथमपु-
रोडाशनिधानान्तं कृत्वा आप्यायतामित्यादिमन्त्रेण चरुमभिमृशति ।
शत उत्खातीत्यादिमन्त्रेण उद्वासयति । आर्द्रा भुवनस्य गोपा इति
मन्त्रेण उपर्यभ्यङ्गे चरौ नोपाज्जनम् । श्यामाकचरौ व्रीहिमयचरुवद-
भिघारणादि । द्वावापृथिवीभ्यामनुब्रूहीति संप्रेष्यजुह्वामुपस्तीर्य सर्वं
पुरोडाशं स्थापयित्वा आशयात् सुवेण द्वितीयमवदाय अभिघार्य तूष्णीं
प्रत्यभिघारयति । वषट्कृते पुरोडाशमपर्योवर्तयन्ननौ प्रतिष्ठितं हुत्वा
संखावेणाभिजुहोति । अयं एकपालहोम इत्युच्यते ॥

४५७ तत आज्यस्थाल्याः सुवेण जुहोति । मधुश्च स्वाहेत्यादि-
भिरुर्जश्च स्वाहेत्यन्ताभिः दमा मासाहुतय इत्युच्यन्ते ॥

४५८ ततश्चतुर्णेहीतेन जुह्वा शतायुधायेत्यादिपञ्चभिर्चभिर्जु-
होति ॥ अयं मज्यानिहोमो यज्ञयोगानन्तरं कैश्चित् क्रियते एतां च
आज्यानि संज्ञाः ॥

४५९ अत्र खिष्टकृदवदाने सर्वेषामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवदाय
आशयाच्चावदाय द्विरभिघार्य मेतृणाभ्यां सहात्याक्रम्य आहुतिं हुत्वा-
मेतृणे प्रतिपति । इडावदाने सर्वाणि हवीष्यवदात आशयाच्च द्विरव-
दाति ऐन्द्राग्निपुरोडाशस्य प्रकृतीष्टिताग्नेयविकारत्वात् चतुर्धाकरणादि
तस्यैव भवति । अन्यो विशेषः श्यामाकेष्टौ उक्तौ द्रष्टव्यः ॥ इदं तन्त्रेण
व्रीहिश्यामाकायणम् ॥

४६० चातुर्मास्यानि प्रयोक्ष्यमाणः पूर्वैर्दुर्वैश्वानरपार्जन्यामित्या-

* वैश्वानरपार्जन्यो निरूप्येच्छति कातीयसूत्रेऽन्वारम्भाधीपयादे विवक्ष्य
उक्तः ५. ९. २

श्वलायनसूत्राक्तत्वात् प्रथमप्रयोगात् पूर्वद्वयमिष्टिः क्रियते । तस्यां
वैश्वानरो द्वादशकपालः पुरोडाशः । पार्जन्यश्चरः । प्रधानमुपांशु ।
आन्याहार्यमासाद्य वैश्वानराय हिरण्यं पर्जन्याय धेनुं दक्षिणां ददाति ।
यजमान आह । भो अत्विजः अयं य ओदनः इदं वो हिरण्यमियं
वो धेनुरहिंसन्तो यथाभागं प्रतिशुद्धीध्वमिति । प्रतिशुद्धमन्त्रे ब्रह्मण्यो
धनं आनये हिरण्यं सद्भाय गामिति विशेषः । अत्यत्सर्वं पौर्णमासतन्त्रम् ।
ब्राह्मणतर्पणान्तेयमिष्टिवैश्वानरपार्जन्या इत्युच्यते ॥

४६१ परे ऽहनि चातुर्मास्यारम्भः । तत्र प्रथमं वैश्वदेवसंज्ञकं पर्व ।
वैश्वदेवहविर्भिर्यज्ये इति संकल्पः । आग्नेयो ऽष्टाकपाल पुरोडाशः ।
सौम्यश्चरः । सावित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरः ।
पौष्णश्चरः । मासतः सप्तकपालः पुरोडाशः । वैश्वदेव्यामिता व्यावा-
पृथिवीय एककपालः । तत्र प्रयाजाः । नवानुयाजः । आन्यादयः सर्वे
उज्ये । सवितृव्यावापृथिव्यो उपांशु । एककपालस्य चातुर्मास्यस्तर्गत-
सावित्रस्य चाश्वलायनसूत्रे उपांशुत्वविधानात् । अत्रामितार्थे शाखा-
हरणं पूर्वद्वयान्वाधानम् । बर्हिःसंभरणे नवप्रवृत्तदर्भमयं प्रस्तरं बध्नाति ।
† त्रींस्त्रीन्मुष्टीनेकीकृत्य तूष्णीं बद्धेन मुष्टिचयेण सह मन्त्रवता शुल्केन
संनद्धति । इध्मसंभरणे कार्प्यमयाः परिधयः । सप्तदश सामिधेन्यः ।
ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेत्यूहः । सायं दोहे महेन्द्रपदस्थाने विश्वविशेष-
णकस्य देवपदस्य असमासेनोहः । प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे गार्हपत्यस्योत्त-
रतस्तृणान्यासाद्य तेषु आज्यस्थालीं सुवं सुचं समिधं प्रोक्षणीमभिदी-
प्तनकुशांश्च सादर्याति । तूष्णीं पवित्रे कृत्वा तथा प्रोक्षणीः संस्कृत्य
पात्राण्युत्तानानि कृत्वा प्रोक्ष्य आज्यं निरुण्यगार्हपत्यस्योत्तरतो भस्ममिश्रा-
नङ्गाराचिरुह्य तेष्वान्यमधिश्चित्य दर्भान्मुकेनाभिद्योत्य अङ्गुष्ठपर्वमात्रं
प्रक्षालितदर्भायद्वयमान्ये प्रक्षिप्य पुनरभिद्योत्य त्रिःपर्यगिन् कृत्वा उद-
गुदास्य अङ्गारानग्नौ प्रत्यस्य पुनराहारमाज्यं त्रिरूप्य पवित्रे आग्ने
प्रक्षिप्य सुकसुवो निष्टस्य संमृज्य संमार्गदर्भानग्नौ प्रत्यस्यति । अयं
स्यात्तैवदान्यसंस्कार इत्युच्यते ॥

* प्राचीनप्रयोगे वैश्वदेवेन यजते ८. १. ५

† प्रसूतये बर्हिः प्रस्तरश्च त्रिधासवर्त्त पुनरेकधा । तस्मिन्मन्त्रः ८. १. १०-१३

‡ पूर्ववद्वैश्वदेव्याः सायं दोहं दोहयति ८. १०. १६

आतपदार्थनिर्वचनम् ।

७३

४६२ अग्निहोत्रेत्यादिवातायेर्हवनश्रुत इत्यन्तानि षड् वाक्यानि
पञ्चहोत्रपदवाच्यानि ॥

४६३ इदं संस्कृतमाज्यं सुवि चतुर्थहीतं गृहीत्वा अनेन पञ्च-
होत्रा अन्वारब्धे यजमाने आहवनीये जुहोति । ततः कूप्याण्डहोम
उपस्थानवरदानान्तः सारस्वतहोमश्च । पात्रासादने अष्टाविंशतिकपा-
लानि तैः सह समेतयाश्चतस्रश्चरुस्थाल्यः । उपभृता सह पृषदाज्य-
ग्रहणीं आज्यस्थाल्या सह दधिस्थालीमपूर्वाज्यस्थालीं च दाहपाच्या
सहाशयपात्रं आमिताव्युदुरणपात्रौ च धृष्ट्वा सहोपवेशमिति विशेषः ।
पूर्वद्वयः सायं होमानन्तरं आमितावध्यर्थं सायं दोहः । अग्निहोत्रहोम-
शेषं पयो रक्षेत् । प्रातर्पणयोगानन्तरं प्रातर्दोहः । मरुद्भ्यः सप्तकपा-
लान्युपधाय तदुत्तरतः तूष्णीमुपवेशेणाङ्गाराबिरुद्धं स्थाल्यामुदगयं शाखा-
पवित्रं निधाय प्रातर्दोहमानीय अधिश्रित्य मेतृणेनालोड्य श्रपयेत् ।
तदुत्तरतो द्वावापृथिव्यर्थमेकं कपालमुपदधाति । अधिवपनसंश्रपनयोः
पुरोडाशदेवतानामेवोहः । मास्तं पुरोडाशमधिश्रित्य प्रातर्दुग्धे तप्ते
पयसि उदगयं शाखापवित्रं निधाय सायं † दोहं दध्यानयति । तथा
कृते सति तस्य द्रव्यस्य द्वौ भागौ भवतः । यो घनीभूतो भागः सा
आमिता इत्युच्यते ॥

४६४ यस्तुजलरूपो भागः स वाजिन इत्युच्यते ॥

४६५ आमितावाजिने शीतले कृत्वा निदधाति । ततो द्वावा-
पृथिवीयं पुरोडाशमधिश्रित्य तिरःपवित्रमाज्यस्थाल्यामाज्यं निरूप्य तूष्णीं
मपूर्वाज्यं निरूप्य तथैव दधिस्थाल्यां तूष्णीं तिरः पवित्रं दध्यानयति ।
संप्रषे सुवं च सुवश्च संमृद्धीत्युपस्थानन्तरं तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीमिति
विशेषः । तथा तस्मिन्नेव संप्रषे आज्येनादेहीत्यस्य स्थाने आज्येन दध्ना
चोदेहीति विशेषः । सुकसंमार्जने उपभृत्संमार्जनानन्तरं उपभृत्संमार्ज-
नमन्त्रेण पृषदाज्यग्रहण्याः संमार्जनम् । आज्यग्रहणकाले प्रकृतिवदुप-
भृति चतुर्थहीतं गृहीत्वा पृषदाज्यग्रहण्यां आज्यस्थाल्याज्येन सुवेणो-

* पञ्चहोत्रा यजमानः सर्वाणि हवीष्यासन्नान्यभिममति ८. २. १२

† तप्ते प्रातर्दोहे सायं दोहमानयति यत्संबर्त्तते सामिता । यदन्यत्तद्वाजि-
नम् ८. २. ५-६

पस्तृणीते महीनां ययो ऽसीति मन्त्रेण । ततो द्वितीयं विश्वेषां
 देवानां तनूरिति मन्त्रेण उपस्तृणीते । ततो द्वौ दर्भा अन्तर्धाय अध्या
 समद्वीत्यादिमन्त्रेण दध्यानयति । ततो दर्भौ दूरीकृत्य द्विरभिघारयति ।
 विष्णोर्हृदयमसीति मन्त्रेण एकम् । एकमिषेविष्णुस्त्वानुविचक्रमरति
 मन्त्रेण द्वितीयम् । यजमानः चरोस्त्वेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मन्त्रैरुपभृति
 आन्ययहणान्यनुमन्य सुवीर्याय त्वेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मन्त्रैः पृषदाज्यय-
 हण्युपस्तरणाभिघारणान्यनुमन्त्रयते । वेद्यास्तरणे अध्वर्युर्मुष्टिचयनि-
 र्मितमेकैकं दर्भमुष्टिमेकीकृत्य प्रकृतिवद्वर्हिर्रुपस्तृणाति । सुगासादने
 उपभृदासादनानन्तरं उपभृन्मन्त्रेण पृषदाज्ययहण्यासादनम् । उद्गासने
 मास्तपुरोडाशोद्गासनानन्तरं चमसे तूष्णीमुपस्तीर्य आमित्रां गार्हपत्ये
 ऽधिश्चित्य अभिघार्य उद्गास्य उपस्तरणयुक्ते चमसे आमित्रां व्युदृत्य
 तदुपरि किं चिद्वाजिनमानीय अभिघार्य यस्तथात्मित्यादृचा आज्यस्था-
 त्याज्येन ध्रुवेण द्वितीयाभिघारणेनालं करोति । यात्रान्तरे पूर्ववदेकक-
 पाक्षमुद्गास्य तस्मिन् ब्रह्माज्यमानीय आविःपृष्टं कृत्वा सर्वाणि उर्वी-
 ष्यन्तर्वेदि आसादयति । प्रकृतिवत् सुवाज्यं ध्रुवायामानीय तूष्णीं गार्ह-
 पत्यस्य पुस्ताद्वाजिनमासादयति । पृषदाज्यं सदध्याज्ये इति कौशा-
 द्बधियुक्तं पूर्वाक्तसंस्कारयुक्तमाज्यं पृषदाज्यमित्युच्यते ॥

४६६ पृषदाज्यं गृह्यते यस्यां सेति व्युत्पत्त्या अधिकरणे ल्युटा
 उपभृत्सदृशी सूक् पृषदाज्ययहणीत्युच्यते ॥

४६७ अथाहवनीयसमीपे एकमधिमन्यनशकलं लौकिकं प्रागायतं
 निदधात्यग्नेर्जनिममसीति मन्त्रेण । वृषणसंज्ञकौ द्वौ शकलौ लौकिकौ
 अधिमन्यनस्य पार्श्वयोः प्रागायतौ हस्ताभ्यां युगपच्चिदधाति वृषणौ
 स्य इति मन्त्रेण । दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येनाधरारणिमादत्ते उर्वश्यस्या
 युरसीत्यादिमन्त्रेण । घृतेनाक्ते इत्यादिमन्त्रेण अरणी अपूर्वाज्यस्याल्यां
 समवर्त्ति । अभिमन्यनशकले अरणी निधाय गायत्रं कन्दौ ऽनमजाय-
 स्वेत्यादिमन्त्रं वाचयति । मन्यनं कुर्वन् होतारं प्रेष्यति आनये मथ्य-
 मानायानुब्रूहीति । उत्पत्ते ऽनौ जातायानुब्रूहीति प्रेष्यति । जातमग्नि
 माहवनीये प्रहरन् प्रेष्यति । प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति । यजमानेनान्ता

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

८१

रव्यः भवतं न इत्यादृचा प्रहरति । अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट इत्यादृचा अपूर्वाज्यं सुवेण जुहोति । ततः * सामिधेन्यः सप्तदश । अथेध्मा त्सभिधमाददान इत्यादि प्रकृतिवत् चतुरः प्रयाजानिष्ट्वा पञ्चमादीन्मध्ये जुहोति । अष्टमे प्रयाजे सर्वमौपभृतमाज्यं जुह्वामानयति । यजमानः पञ्चमप्रयाजानुमन्त्रणेन पञ्चमादीन् प्रयाजाननुमन्त्रयति । उदङ्कुत्याक्रम्य सर्वाणि हवींष्यभिघारयति नोपभृदाज्यं पृषदाज्ययहण्यैव अनुयाजानां प्रचारात् । अभिघारणस्य तदर्थत्वात् । आज्यभागानन्तरं आग्नेयपुरोडाशैकदेशं प्राकृताग्नेयवदवदाय जुहोति सौम्यचर्वादीनां तु अपरार्धादवदाय पूर्वार्धादवदानम् । अग्निमैककपालयोरुपस्थानाभिमर्शनेन भवतः । यजमानस्य सौम्यानुमन्त्रणं सोमस्याहं देवयज्यया प्रजया च पशुभिश्च अग्निषीयेति । सवितुस्तु देवयज्ययेत्यस्यानन्तरं स्वस्तिमान् पशुमान् भूयासमिति । तथा सरस्वत्याः वाचमन्तदं पुषेयं इति । तथा पूष्णः पूष्टिमान् । पशुमान् भूयासमिति । मरुतां तथैव प्राणैर्ह्यध्यासमिति । विश्वेषां देवानां तु प्राणैः सायुज्यं गमेयमिति । तथा द्वावापृथिव्यास्तु उभयोर्लोकयोर्ह्यध्यासमिति । भूमानं प्रतिष्ठां गमेयमिति वा । प्रधानहोमानन्तरं मधुश्च स्वाहेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मोसनामभिराज्यस्यात्याज्येन सुवेणैककपालस्याभितो जुहोति । स्विष्टकृदर्थं उपस्तीर्य वैश्वदेवान्तानां हविषामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवदाय एककपालसंबन्ध्याशयाज्यात्सकृदवदाय द्विरभिघार्य चर्वाभिघामेत्तृणान्यादाय अत्याक्रम्य हुत्वा मेतृणान्यनुग्रहत्य संसावेणाभिजुहोति । अन्वाहार्यमासाद्य प्रथमजं बत्संदत्तिणां ददाति प्रतियहमन्त्रे ब्रह्मण्योदनं रुद्राय गां ताभ्यामिति विशेषः हविरुच्छिष्टोद्गासनानन्तरं गार्हपत्यस्याग्रे वेद्यां दर्भेषु आज्येनानालिप्तं चमसं अग्निहोत्रहवणीं स्फ्यं परिभोजनीयदर्भश्च दुन्दुमासाद्य मन्त्रेण पवित्रे कृत्वा यजमानं वाचं यच्छेति यजमानं संप्रेष्य वेषाय त्वेति मन्त्रेणाग्निहोत्रहवणीमादायप्रत्युष्टमित्यादिमन्त्रेण गार्हपत्ये प्रतितप्य मन्त्रेण प्रोक्षणीः संस्कृत्य शुन्धध्वमित्यादिमन्त्रेण चमसादिप्रोक्ष्य पवित्रे प्रस्तरे तूष्णीं विसृज्य मन्त्रेण

* पशुवर्चिर्मन्यः सामिधेन्यश्च ८, २, १३

देवस्य त्वेत्यादिना स्फ्यमादाय वेदितृतीयदेशे स्तब्धं कृत्वा संप्रेष्यति
 प्रोक्षणीरासादय चमसं संमृद्धीति । ततः मन्त्रेण स्फ्योद्गासनादि ।
 आग्नीध्रः चमसं परिभोजनीयदर्भांश्चादाय युगपत् गार्हपत्ये निष्ठपति
 प्राकृतसुहृष्टपनमन्त्रेण । वाचं प्राणं मानिर्मृतं वाजिनं त्वा सपत्नसा-
 हं समाज्जुर्मि इति मन्त्रेण जुह्वादिवत् । दिवः शित्यमित्यादृचा
 समार्गदर्भान् गार्हपत्ये ऽनुप्रहरति । अध्वर्युः वाजिनं गार्हपत्ये ऽर्धिशित्य
 अभिघार्य उदगुद्रास्य पुनरभिघार्य यस्तत्रात्मेत्यादृचा तृतीयाभिघारणे-
 नाक्तं कृत्वा यजमानेन सह व्याहृतिमन्त्रं पठन् वेद्यामासादयति ।
 यने अग्ने इत्यादृचा यजमानो ऽनुमन्त्रयते । अथाध्वर्युः संप्रेषमाह
 ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इत्यादि । इध्मसन्न(हन)हरणान्तं प्रकृतिवत् । पृषदाज्यं
 जुह्वामानीय अनुयाजार्थमत्याक्रामति । प्रथमानुयाजयाज्यापठनार्थं
 होतारं देवान्यजेति संप्रेष्य द्वितीयतृतीययोः प्रकृतिप्राप्तं यजेति न संप्रे-
 ष्यति । चतुर्थोदेषु तु †यजेति संप्रेष्यति । प्रथमं क्षिप्तसमिधःपूर्वभागे
 जुत्वा द्वितीयादीननुमन्त्रयते । अध्वर्युः अनुवषट्कृते ऽवशिष्टं वाजिनं
 जुहोति । यजमानः अग्नयइदं न मम अग्नेरहं देवयज्ययायुष्मान् यजेन
 प्रतिष्ठां गमेयं इत्यनुमन्त्रयते । अथाध्वर्युरेदं जुत्वाक्रम्य चमसं वाजिन-
 शेषसहितं होतुर्हस्ते ददाति । यजमानो ऽध्वर्युराग्नीध्री ब्रह्मा च चम-
 समन्वारभ्य ऽउपहवं कुरुः । तत्र प्रथमं होता अध्वर्यु उपहूयस्व, ब्रह्म-
 उपहूयस्व, अग्नीदुपहूयस्व, यजमानोपहूयस्व इति उपहूयते । यं यं
 संजोध्य उपहूयते तस्य तस्य उपहूत इति प्रतिवचनम् । ततो ऽध्वर्युः
 ब्रह्महोत्राग्नीध्रयजमानान् क्रमेण होतृषदुपहूयते, ततो ब्रह्मा अध्वर्यु-
 होत्राग्नीध्रयजमानान् । तत आग्नीध्रो ऽध्वर्युब्रह्महोतृयजमानान्स्ततो

* पृषदाज्यं जुह्वामानीय पृषदाज्यधानीं सुपभक्तं कृत्वा तेन नवानुयाजान्य-
 जति । ८. ३. २०

† देवान्यजेति प्रथमं संप्रेष्यति । यज यजेतीतरान् ८. ३. ३.

‡ परिधीनकृत्य संख्यानं कृत्वा वाजिनपात्र उपस्तीर्यान्तर्वेदि बर्हिर्नुवि-
 षिष्वन्वाजिनं गृह्णाति । नाभिघारयति । वाजिभ्योऽनुवृष्टिं वाजिनो यंति
 संप्रेष्य । वषट्कृते चमसेन जुहोति । सुचावानुविषिष्यमानोऽनुवषट्कृते च ८. ३. ४-८

§ अथाध्वर्युः संप्रेष्यति कर्मनामधेयेनापक्रामयते । उपहूत इति प्रतिवचनम् । होता
 प्रथमोभक्षयति यजमान उत्तमः । यजमानः प्रथमश्चात्तसंप्रेष्यते ८. ३. १३-१५

यजमानोऽध्वर्युब्रह्महोत्राग्नीध्रान् । ततो होत्रध्वर्युब्रह्माग्नीध्राः क्रमेण नासिकयावघ्राय आसते न प्रत्यक्षं भक्षयन्ति । यजमानस्तु यन्मे रेत इत्यादिमन्त्रेण प्रत्यक्षं भक्षयति । पात्रं प्रक्षाल्य निदधुः । एतत्कर्म वाजिमयाग इत्युच्यते ॥

४६९ ततोऽध्वर्युर्होत्रे वेदं प्रदायेत्यादिप्राङ्तेत्य ध्रुवामाष्याय-
प्रकृतिश्रुत्यायश्चित्तानि हुत्वा वेद्यास्तृतर्हर्ह्यः प्रत्येकं किं चित् एही-
त्वा ध्रुवो समज्य प्रहृत्य दक्षिणेन पदा वेदिमाक्रम्य तिष्ठन् ध्रुवाज्या-
त्सुखेण एहीत्वा प्रथमं समिष्टय*जुर्जुहोति यज्ञं यज्ञं गच्छेति मन्त्रेण ।
पुनरादाय द्वितीयं जुहोति एष ते यज्ञो यज्ञपत इत्यादिमन्त्रेण । सुखं
निधाय ध्रुवामादाय सर्वं जुहोति । देवा गातुष्विद इत्यादिप्राकृतमन्त्रेण ।
यज्ञविमोक्तान्ते यजमान उत्करे उपवेशस्य स्थूलप्रदेशमुपगूहति यं देवा-
मनुष्येष्विति द्वाभ्यामृग्भ्याम् । पौर्णमासतन्त्रं ब्राह्मणतर्पणान्तं प्रकृति-
वत् । अथाध्वर्युः प्रत्यङ्मुखः स्वायतने प्राङ्मुखस्योपविष्टस्य यजमा-
नस्य शिरसि केशान् प्रागादि दिक्चतुष्टये मध्ये चेति त्र्येया शलल्या
पञ्चधा विभजति । ऋतमेव परमेष्ठि इत्यादिबहुभिर्वाक्यमन्त्रैः । प्रति-
विभागं तेषां वाक्यानामावृत्तिः । विभागक्रमेण लोहितायसक्षुरेण तैरेव
मन्त्रैर्वपनम् । प्रतिवपनं मन्त्रावृत्तिः । यजमानः स्नात्वा स्वायतने उप-
विशति । ततः संवत्सरीणां स्वस्तिमाशासे इति पठति । इदमेताव-
त्सर्वं कर्म वैश्वदेवपर्वत्युच्यते ॥

४७० अथ वरुणप्रघासनामकं द्वितीयं पर्व । तत्रैते संभाराः ।
त्रिश्वेतशलली । लोहितक्षुरः । द्वात्रिंशत्कपालानि । आमित्रास्यात्यौ ।
तिस्रश्चरुस्थाल्यः । पञ्च मेतणानि । द्विशताधिकानि शमीपर्णानि ।
करीरसक्तवः । ऐषीकं शूर्पं कुशमयं वा । गार्हपत्ये ईषद्भृष्टानां यवानां
सूक्ष्मवितुषीकृतानां तप्ताभिरद्विष्टेन च संयुक्तानां यजमानस्य पुत्रपौ-
त्रप्रत्तदुहृष्टभार्यासमसंख्याकानि एकातिरिक्तानि दीपकाकाराणि कर-
म्भपात्राणि । अशुक्लो मेघः अशुक्ला मेघी । द्वावपि शुक्लोर्णप्रच्छन्नौ ।
यवतुषं च । द्वाशपौर्णमासिञ्जी वेदिः । पाशुबन्धिञ्जी च । द्विगुणि-

तानि यज्ञपात्राणि । द्विगुणिते इध्माबर्हिषी । प्रस्तरं प्रसूमयं केचिदिच्छन्ति । एते वरुणप्रघाससंभारा इत्युच्यन्ते ॥

४०१ एतान् संभारान् संभृत्य यजमानो ऽरण्योरग्नीन् समारोप्य उदवसाय मथित्वा विहृत्य गार्हपत्ये स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य सुचि चतुर्थेहीतं रुहीत्वा हवनीये मनस्वत्या जुहोति । वरुणप्रघासहन्निर्भिर्यत्यइति संकल्पः । अग्नीषोमावाज्यभागौ । आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्यश्चरुः । सावित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः पौष्णश्चरुः । ऐन्द्राग्न एकादशकपालः पुरोडाशः । मासृत्यामित्रा । वारुण्यामित्रा । काय एककपालः पुरोडाशः । देवा आज्यपा इत्यादि वैश्वदेववत् । सविता क इत्युपांशु । अन्या उच्चैः । अध्वर्युः इडादेवहूतित्यादिना अग्नीन् विहृत्यान्वादधाति तथैव प्रतिप्रस्थाता चादधाति । व्रतग्रहणान्ते प्रतिप्रस्थाता शाखाहरणादि करोति बर्हिःसंभरणे अध्वर्युः प्रथमं प्रस्तरपूर्वं पञ्चमुष्टीन् संभरति । ततः प्रतिप्रस्थाता प्रस्तरपूर्वं मुष्टित्रयं अत्र वरुणप्रघासाख्ये पर्वणि वारुण्यां वेद्यां व्यापारकर्त्ता अध्वर्युंसदृशः ऋत्विक् पंचमः प्रतिप्रस्थातेत्यते ॥

४०२ संभरणक्रमेण सादयतः । परिभोजनीयान् कृत्वा इध्मसंनहनायापि द्वयोर्वैश्वदेववत् । अध्वर्युः आहवनीयस्य पुरस्तात्पदद्वयं संचरमवशेष्य शङ्कुं निहन्ति* । तत्पुरस्ताद् द्वादशपदे द्वितीयं शङ्कुं निहन्ति । अष्टादशपदप्रमाणां रज्जुभयतः पाशां कृत्वा त्रयोदशपदे चतुर्दशपदे च न्यज्जनं कृत्वा त्रयोदशपदप्रमाणां यथा पुरस्ताद्भवति तथा शङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्यत्रयोदशपदन्यज्जनेन दक्षिणत आकृष्य पदे शङ्कुं निहन्ति । एवमुत्तरतो ऽप्याकृष्य शङ्कुं निहन्ति ते श्रोणी । रज्जुं विपर्यस्य दक्षिणतः पूर्ववदाकृष्य चतुर्दशपदे शङ्कुं निहन्ति । एवमुत्तरतो ऽप्याकृष्य शङ्कुं निहन्ति तावंसौ । द्वादशपदशङ्कोः प्रत्येकपदार्धमवशेष्य अनुष्टुप्शङ्कुं निहन्ति । ततः पश्चादनुष्टुप् षट्त्रिंशदङ्कुने शङ्कुं निहन्ति । तत्राहवनीयवच्छम्याजानुप्रादेशा नामन्यतममा-

* वेदो कृत्वाऽप्येण गार्हपत्यं समेपाची वेदीभवतः उत्तरमध्वर्युः करोति दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता । उत्तरे विहारेऽध्वर्युप्रचरति दक्षिणे प्रतिप्रस्थाता । उभयत्र कसं तन्त्रम् । अपिपत्नी संयाजाः । एक वत्समेधः । द्विविद्वन्नमानुजाति ८. ५. ४-६ ।

ओङ्कायां समचतुरस्रामुत्तरवेदिं करोति । इयं पाशुबन्धिकी वेदिरित्युच्यते ॥

४७३ तस्यामध्ये चतुरङ्गुलानोङ्कयामभितः प्रादेशमात्रं समचतुरस्रामुत्तरनाभिं करोति । प्रादेशोङ्कायोत्तरवेदिपक्षे गोपदप्रमाणोत्तरनाभिः । इयमुत्तरवेदिनाभिरित्युच्यते ॥

४७४ वेद्युत्तरांसशङ्कुमारभ्य प्रत्यक् पदद्वयं मीत्वा तस्योत्तरतोऽपि तावदेव मीत्वा तज्जाभितः शय्यामात्रश्चात्वालः । अयं चात्वाल इत्युच्यते ॥

४७५ वेद्युत्तरांसशङ्कुमारभ्य प्रत्यक् पदचतुष्टयं मीत्वा उदगेकं पदं मीत्वा शङ्कुं निहन्ति स उत्करः ॥

४७६ एवं पाशुबन्धिकीं वेदिमुत्तरवेदिं च करोति । तस्या वेदेस्त्रयोदशङ्गुलं दक्षिणतो मुक्त्वा प्रतिप्रस्थाता दार्शपैर्णमासिकीं वेदिं करोति । उभे पश्चिमपार्श्वे समे भवतः । पूर्वपार्श्वे विषमे । उत्तरा दीर्घा दक्षिणा कुना । प्रतिप्रस्थानुवेदेत्तरश्रोण्यंसवदध्ययुवेदेर्दक्षिणतस्त्रयोदशङ्गुलमात्रात्परौ भवतः । उभयोर्वेद्योत्तर एवात्करः । इयं दार्शपैर्णमासिक्या वेद्या तुल्यामावृती वेदिरिति प्रतिप्रस्थानुवेदिरिति च गीयते ॥

४७७ एवं वेदीं विमाय परितोऽयं अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारौ शाखाहरणक्रमेण शाखापवित्रादिसायं दोहान्तं कुर्याताम् । बाह्वन् दोहमध्वर्युः । मावतदोहं प्रतिप्रस्थाता । द्वितीयदिने अग्निहोत्रहोमानन्तरमुभौ पाणिसंमर्शनादि कुतः । अग्निपरिस्तरणमध्वर्युरेव करोति । उत्तरस्यां वेद्यां वैश्वदेववत्पात्राणि सादयति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेद्यां स्फयमग्निहोत्रहवर्णौ जुह्वादिचतुष्टयमाज्यस्थालीं वेदमामिच्छाश्रपणार्थं स्थालीं मेघ्नयं आमिच्छामुद्वरणपार्श्वौ वेदपरिवासनमुपवेशं चैतानि पात्राणि शमीमयानि प्रकृत्यक्तानि चासादति । ब्रह्माणं तूष्णीं दक्षिणत उपवेश्य अध्वर्युरेव प्राकृतवेद्यां पृष्ठां स्तृणाति । उभौ मन्त्रेण पवित्रे कुतः । अध्वर्युरेव प्रणीताप्रणयनमुत्तरवेदेत्तरतः करोति ।

दक्षिणेनाग्निहोत्रहवर्णी सव्येन शूर्पे चादत्ते । प्रतिप्रस्थाता मन्त्रेण अग्निहोत्रहवर्णीमेव । एवं मन्त्रेण प्रतितपनम् । अध्वर्युर्वैश्वदेववदग्ने-
यादिपञ्चहवर्णी निरुह्य ऐन्द्राग्नं निर्वपति । उभौ प्रोक्षणीः संस्कृतः ।
अध्वर्युः करम्भपात्राणि मेघं मेघो द्विशताधिकानि शमीपर्णानि करीर-
सक्तून् ऐषीकं शूर्पं च हविर्भिः सह प्रोक्षति । उभौ स्वस्वपात्राणि
प्रोक्ष्य प्रोक्षणीर्निधत्तः । अध्वर्युः कृष्णाजिनावधूननादितन्दुलप्रत्तालननि-
यननान्तं करोति । तृणनिरसनकाले कांश्चित्तुषान् अवभृथार्थमवशेष्य
इतराच्चिरस्यति । उभयोः प्रातर्दोहः सायंदोहवत् । अध्वर्युः कृष्णाजि-
नावधूननादि अधिवपनान्तं करोति । कपालोपधाने अग्नये अष्टौ कपा-
लान्युपधाय सौम्यचरुस्यालीमधिश्रित्य सवित्रे द्वादश कपालान्युपधाय
सारस्वतचरुस्यालीमधिश्रित्य पौष्णचरुस्यालीमधिश्रित्य इन्द्राग्निभ्यामे-
कादशकपालान्युपदधाति । प्रतिप्रस्थाता तदुत्तरत उपवेष्टेणाङ्गाराचि-
रुह्य मारुतस्याल्यां तिरःपर्वित्रं प्रातर्दोहमानीय मेक्षणेनालोढ्य श्रपयति ।
अध्वर्युस्तदुत्तरतो वाहण्यालीमधिश्रित्य तदुत्तरतः काय एकं कपाल-
मुपदधाति । संवपने अध्वर्युः इन्द्राग्निभ्यां कार्येति वदति । अध्वर्युणा
ऐन्द्राग्नपुरोडाशाधिश्रयणे कृते प्रतिप्रस्थाता मारुतीप्रातर्दोहे सायंदोहं
दध्यानीय आमित्रावाजिने पृथक्कृत्य शीतले देशे निदधाति । सव्य-
स्खालत्वपत्ते आमित्रार्थं पयःप्रातश्चनं लौकिकदध्ना वा करोति । ततो
ऽध्वर्युर्वाहण्यामित्रां वाजिनं च पृथक्कृत्य निदधाति । तत एककपा-
लमधिश्रयति । आल्यदधिनी निर्वपति । अपूर्वाज्यं च । प्रतिप्रस्थाता
प्रकृतिवत् । अध्वर्युः पुरोडाशातां त्वचं याहयित्वा करम्भपात्राणि मेघं
शताधिकानि शमीपर्णानि करीरसक्तूँश्च हविर्भिः सह पर्यग्निं करोति ।
ततः प्रतिप्रस्थाता मारुत्यामित्रया सह मेघो शताधिकानि शमीपर्णानि
करीरसक्तूनैषीकं शूर्पं स्वाज्यानि च पर्यग्निं करोति । अध्वर्युः पाशुब-
न्धिकां वेद्यां पात्रीसंत्तालननिनयनान्तं करोति । उभौ वेदावायायं
त्रिः समृष्टः । अध्वर्युः पाशुबन्धिकां वेद्यां स्तम्भयजुर्हरति । प्रति-
प्रस्थाता दक्षिणस्याम् । अध्वर्युः पूर्वं मृदमादाय उत्करे न्युष्य तिष्ठति ।
प्रतिप्रस्थाता पाशुबन्धिकां वेदेः पश्चान्मार्गेण मृदमाहृत्य उत्करे

स्युष्य पूर्वं यथेतं प्रत्यागच्छति । ततोऽध्वर्युः प्रत्यागच्छति । एवं त्रिर्व-
जुषा तूष्णीं चतुर्थे सह बर्हिषा । पूर्वा परियहौ परियहूतः । अध्वर्यु-
रेव करणं जपति । तस्मिन्करणमन्त्रे वेदिद्वित्वादिमां वेदिं वसुमतौ
रुद्रवतीमादित्यवतीमिति पदानां स्थाने इमे वेदी वसुमत्यौ रुद्रवत्यौ
आदित्यवत्यौ इत्यूहः । उभौ स्वस्ववेदिं स्फ्येनोदृतः । अध्वर्युरेवाग्नीध्र-
माह अग्नीदिशश्चासुतश्च त्रिस्त्रिहरेति । अथाध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं बर्हिः
शम्यां चादाय एहि यजमानमामन्त्र्य यजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं
गत्वा स्फ्येनोदृत्यावोक्ष्य चात्वालपूर्वदेशे उदीचीनकुम्भां शम्यां निधा-
यान्तरतः स्फ्येनालिखत्युदगपवर्गं विज्ञायनीमेषीति मन्त्रेण । दक्षिणतः
प्राचीनकुम्भांशम्यां निधाय पूर्ववत् स्फ्येनालिखति प्रागपवर्गं तिक्षाय-
नीमेषीति मन्त्रेण । पश्चादुदीचीनकुम्भां शम्यां निधाय अन्तरतः
स्फ्येनालिखत्युदगपवर्गं अवतान्मानाश्रितमिति मन्त्रेण । उत्तरतः प्राची-
नकुम्भां शम्यां निधाय अन्तरतः स्फ्येनालिखति प्रागपवर्गमवतान्मा-
श्रितमिति मन्त्रेण । चात्वाले उदगयं बर्हिर्निधाय यजमानपत्नीभ्या-
मन्वारब्धः तस्य मूले स्फ्येन प्रसरति विदेरग्निर्नभ इत्यादिमन्त्रेण । अप
उपस्पृश्य । द्वित्रं बर्हिर्मूलं मृदं चादत्ते आयुषा नाम्नेहीति मन्त्रेण ।
हृत्वोत्तरवेद्यां निर्वपति यत्तेनाधृष्टं नामेत्यादिमन्त्रेण । स्फ्येन बर्हिर्मू-
लप्रहरणादिपुनर्द्वितीयम् । तत्र मन्त्रे यो ऽस्यां पृथिव्यामित्यत्र अस्या-
मित्यस्य स्थाने द्वितीयस्यामिति पदस्य प्रयोगः । ततस्तृतीयं तत्र प्रह-
रणमन्त्रे अस्यामित्यस्य स्थाने तृतीयस्यामित्यस्य प्रयोगः । तूष्णीं चतु-
र्थमवशिष्टं बर्हिषा सह प्रहरति । पूर्वेषु त्रिषु पर्यायेषु केवलं मृदाहरणं
वा । ततः स्फ्येन चात्वाले पुरीषमुदृत्याह, अग्नीदितस्त्रिहरेति ।
आग्नीध्रश्चात्वालात्पुरीषमादाय उत्तरवेद्यां त्रिर्निवपति ॥ अयं चात्वा-
लसंस्कार इत्युच्यते ॥

४७८ अध्वर्युत्तरवेद्यां न्युप्तं पुरीषं संप्रयौति सिंहीरसीत्यादि
मन्त्रेण । पुरीषं प्रथयति उहप्रथस्वेत्यादिमन्त्रेण । ध्रुवासीतिमन्त्रेण
स्फ्येन संहन्ति । देवेभ्यः शुन्धस्वेति मन्त्रेण उत्तरवेदिमद्विरवोक्षति ।
देवेभ्यः शुम्भस्वेति मन्त्रेण सिकताभिः समुपक्षरति । उत्तरवेदिं शम्यया

मीत्वा मध्ये प्रादेशमात्रं चतुरस्रां चतुरङ्गुलौच्छ्रयामुत्तरनाभिं कृत्वा दक्षैः प्रच्छादयति । उत्तरवेद्यां पुरीषसंप्रदादि एतदन्तं कर्म उत्तरवेदिसंस्कार इत्युच्यते ॥

४७९ उभौ प्रत्येकं प्रणयनीयमिधमाहवनीये आधत्तः । अध्वर्युः स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य पञ्च गृहीतं गृहीत्वा तूष्णीमुत्पूताः प्रोक्षणीश्च परिकर्महस्ते दत्त्वा ब्रह्मणो हस्ते देवदारवान् परिधीन् प्रादेशमात्रांस्त्रीन् गुगुलुसुगन्धि तेजनं मेषशृङ्गमध्ये उत्तरप्रदेशाद् गृहीतां शुक्लामूर्णास्तुकां च दत्त्वा संप्रेषमाह । आग्नये प्रणीयमानायानुब्रूह्यग्नीदेकस्य यानुसंधेः इति । होत्रा अध्वर्युस्त्यारब्धे चात्वालमृदा पूरितां पात्रीमन्यदुरणपात्र्या अधस्तादुपयम्य यजमानपत्नीभ्यामन्वारब्धः स्वमिधमादायोत्तरतस्तिष्ठति । प्रतिप्रस्थाता स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य स्रग्द् गृहीत्वा अध्वर्युगृहीतस्येधस्य शालामुखीयस्य च मध्येन गत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखः तथैव कल्पितोपयमन्यां प्रणयनपात्रे स्वमिधमादाय अपसलैः पर्यावृत्य तिष्ठति । वामाङ्गेन परिवर्तनं अपसलैः पर्यावर्तनमित्युच्यते ॥

४८० मृदादिनिर्मिता पक्का अन्यदुरणपात्र्या अधस्ताद् ध्रियमाणा उप समीपे यम्यते ध्रियते इति कर्मल्युटा उपयमनीत्युच्यते ॥

४८१ शालामुखीयसकाशादुत्तरवेद्यां प्रणयनार्थं अग्निः उद्ध्रियते यस्यामित्यधिकरणे ल्युटा पात्रीशब्देन समासे अन्यदुरणपात्रीत्युच्यते ॥

४८२ अध्वर्युप्रमुखाः पाशुबन्धिको वेदिमनतिक्रामन्त उत्तरेण शनैर्गच्छेयुः । आग्नीध्रः स्फ्येन लिखितया लेखया होतुः पदं प्रच्छादयन्नेति । सर्वे गत्वोत्तरवेदेः पश्चात्पदमात्रे तिष्ठेयुः । प्रतिप्रस्थाता अध्वर्युगमनकाले पाशुबन्धिक्या वेदेः पश्चात्पदमार्गेण दक्षिणतो गत्वा द्रुयोर्वेदोर्मध्येन प्रागत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । अध्वर्युरन्यहस्ते ऽग्निं दत्त्वा परिकर्महस्तादिन्द्रघोषवतीः प्रोक्षणीर्गृहीत्वा उत्तरवेदिं प्रथमं पुरस्तादारभ्य मध्ये समापयन् इन्द्रघोषस्त्वेत्यादिमन्त्रेण प्रोक्षति । एवं दक्षिणत आरभ्य मनोजवास्त्वेत्यादिमन्त्रेण । पश्चा-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

८२

आरभ्य प्रचेतास्त्वेत्यादिमन्त्रेण । उत्तरत आरभ्य विश्वकर्मा स्वेत्यादि-
मन्त्रेण । अथ वा मध्यादारभ्य प्रागादिविदुः समापयन् प्रोक्षति ।
प्राक्षणीशेषमुत्तरवेद्या दक्षिणांसस्य दक्षिणतो निनयति । अथ वा पाशु-
मन्त्रिक्या वेदेदक्षिणांसस्य दक्षिणतः । एतदुत्तरवेदिप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

४५३ परिकर्मिहस्तात्पञ्चगृहीतमाज्यमादाय द्विष्ट्यं सुङ्मुखे
लम्बयित्वा उत्तरवेदिमन्त्रेणा व्याधारयति * प्रथमं दक्षिणांसादारभ्य
मध्ये समापयन् सिंहीरसीत्यादिस्वाहाकारान्तेन मन्त्रेण । सिंहीरसि
सुप्रजावनिः स्वाहेति मन्त्रेण उत्तर श्रोणीमारभ्य मध्यं समापयन् व्याधा-
रयति । सिंहीरसि रायस्योषवनिः स्वाहेति मन्त्रेण दक्षिणश्रोणीमा-
रभ्य मध्ये समापयन् । तथैवोत्तरांसमारभ्य सिंहीरस्यादित्यवनिः
स्वाहेति मन्त्रेण । सिंहीरस्यावह देवान् देवयते यजमानाय स्वाहेति
मन्त्रेण मध्यव्याधारयति । सर्वत्र उत्तरवेद्या इदं न मध्येति यजमानस्य
त्यागः । भूतेभ्यस्त्वेति मन्त्रेण सुचमुदृहति । एतदुत्तरवेदिव्याधार-
णमित्युच्यते ॥

४५४ ब्रह्मणो हस्ताद्वैषदारुवान् परिधीन् गृहीत्वा† उत्तरनाभिं
परिव्रधाति विश्वायुरसीत्यादिमन्त्रेण मध्यमम् । ध्रुवक्षिदसीत्यादिम-
न्त्रेण दक्षिणम् । अच्युतक्षिदसीत्यादिमन्त्रेण उत्तरम् । इदमुत्तरवेदिप-
रिधानमित्युच्यते ॥

४५५ अग्नेर्भस्मासीत्यादिमन्त्रेण गुगुलुसुगन्धि तेजनं शुक्लामूर्णा-
स्तुकां चोत्तरनाभ्यां निवपति । निहितानां संभाराणामापाशेषेणाधा-
रणं कृत्वा प्रदक्षिणमावृत्य अग्निं गृहीत्वा उत्तरवेदेः पुरस्तात् प्रत्यङ्-
मुखः संभारेण प्रज्वलितमिध्रं यज्ञ प्रतितिष्ठेत्यृचा प्रतिष्ठापयति ।
अस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेदेः पूर्वार्धे शालामुखीयादाहृतमग्निं
तूष्णीं प्रतिष्ठापयति । अध्वर्युः प्रणयनीयमिध्रं विश्वस्य परिसमुह्य
पर्युह्य परिस्तार्यं ज्वलयति । एवं प्रतिप्रस्थाता । आहवनीये प्रणयनी-
येध्माधानप्रभृति एतदन्तं कर्म अग्निप्रणयनमित्युच्यते ॥

* नाभ्याः ओषधेसु पञ्चगृहीतं जुहोत्यद्वया दक्षिणोऽहं ओषधां ओषधामेहं
मध्ये च द्विरप्यं पश्यन् सिंहासीति प्रतिमन्त्रम् ।

† का. सू. ५. ४. १६ भूतेभ्यस्त्वेति सुचमुदृहति ।

‡ नाभिं पेतुदारुवेः परिव्रधाति पूर्ववत् ५. ४. १७ ।

४८६ अथ्युहवनीये का चित्तामिधमाधाय यजमानोऽग्निः
स्मार्तवत्संस्कृताज्येन अग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानवित्यादितिसृभिर्हविः
स्वाहाकारान्ताभिः सुवेण तिस्र आहुतीर्जुहोति । यथालिङ्गं यजमानस्य
त्यागः । यजमानस्तेनैवाज्येन अग्निरचादो ऽन्नपतिरित्यादिभिस्त्रिभिर्ह-
जुर्मन्त्रैः स्वाहान्तैस्तथैव जुहोति । अग्नये ऽचादायेदं वायवे प्राणद-
इदं आदित्याय भूरिदइदं इति क्रमेण यजमानस्य त्यागाः । एवं प्रति-
प्रस्थाता समिधमाधाय स्रक्द् एहीतेनाज्येन तूष्णीमेकामाहुतिमभिजु-
होति । अयं प्रणीतान्यभिहोम इत्युच्यते ॥

४८७ एतस्मिन् काले ब्रह्मा दक्षिणस्या वेदेर्देक्षिणतो मन्त्रेणो-
पविशति । तस्य परचादयजमानः । ततो ऽथ्युरेव संप्रेषमाह ब्रह्मनु-
त्तरो परिषाहो परिग्रहीष्याव इति । उभौ अतमसीत्यादि यजन्तो-
इत्यन्तं कृत्वा स्फ्यौ तिर्यञ्चोऽस्तब्धौ तिष्ठतः । ततो ऽथ्युरेव संप्रे-
षमाह प्रोक्षणीरासादयतमिध्माबर्हिषी चपसादयतश्चुवो च, सुचक्षुः
संमृष्टं पर्वां सचक्षुःजाभ्यां दक्षा चोदेतमिति । आग्नीध्रः प्रोक्षणीः
प्रतिप्रस्थातुर्देक्षिणेन कृत्वा उत्तरस्यां वेद्यां स्फ्यस्य वर्त्तनं सादयति ।
तथा प्रतिप्रस्थाता स्वप्रोक्षणीः सादयति । उभौ स्फ्योपरि किं वित्
प्रोक्षणीजलं निनीय यो मा हृदेत्यादि स्फ्यप्रक्षालनान्तं कुरुतः । प्रति-
प्रस्थातुरुत्तरवेदिमयेण पाशुबन्धिको वेदिमपरेण वा । आग्नीध्रो वैश्व-
देववदान्यदधोरासादनं करोति । गमनमार्गः संवर इत्युच्यते ॥

४८८ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेदिपात्राणि संमृज्य पथ्यवेक्षणादिभे-
देन कृत्वा स्ववेद्यामाज्यमासादयति । यजमानो दक्षिणस्या वेदेर्देक्षि-
णातः स्वायतन उपविश्य दक्षिणं प्रतिप्रस्थातुराज्यमवेत्य पाशुबन्धिका
वेदेर्देक्षिणात उपविश्य उत्तरमध्वर्योराज्यमवेक्षते । अथ वा वेदिसंधावु-
पविश्य दक्षिणमवेक्ष्योत्तरमवेक्षते । अध्वर्युर्वैश्वदेववदान्यानि गृह्णाति ।
प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेद्यां प्रकृतिदवध्वर्योर्यहणकाले आज्यानि
गृह्णाति । अध्वर्योः पृषदाज्यग्रहण्युपस्तरणाभिघारणकाले चतुरपभृति
गृह्णाति । यजमानः उभयं सहानुमन्त्रयते । अनुमन्त्रणमन्त्रेषु त्वा इत्यस्य
स्थाने वामित्यस्योहः । इविर्देवानामित्यस्य स्थाने हविषी देवानामिति ।
अध्वर्योः आपोदेवीरित्यादिपरिधिपरिधानान्तं वैश्वदेववत् । प्रतिप्र-

स्थानुः प्रकृतिवत् । उभौ प्रस्तरपाणीप्राञ्चावभिसृज्य कार्प्यमयान्
परिधीन् परिधत्तः । यजमानस्य हतदनुमन्त्रणमन्त्रेषु असीत्यस्य स्थाने
स्य इति पदम् प्रथमधुवपदस्य धुवाविति । तथा उय इत्यस्य उयाविति ।
अभिभूरित्यस्य अभिभुवाविति । स्वेत्यस्य वामिति । जातवेदा इत्यस्य
जातवेदसाविति । ते इत्यस्य वामिति । अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोर्विशोय-
न्त्यस्य इत्यादि हविर्द्विषासनेपर्यन्तं समानम् । हविर्द्विषासने उभावाज्य-
स्यान्यादीन्यादाय गार्हपत्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखानुपविशतः । दक्षिणतः
प्रतिप्रस्थाता उत्तरतो ऽध्वर्युः । अध्वर्युराग्नेयप्रभृतीनि ऐन्द्राग्नान्तानि
हवींषि उद्गासयति । प्रतिप्रस्थाता व्युदुरणपात्र्यां तूष्णीमुपस्तीर्य
आहूतो गार्हपत्ये पुनरधिश्रित्य अभिघार्य उद्गास्य अभिताशेषं स्यात्स्यां
परिशेषयन् व्युदुरणपात्र्यां प्रतिक्षिप्य तदुपरि मेवीमवधाय तस्या मुखे
शमीपणानि करीरसक्तून् अतिशिष्टामितास्तोकं चावधाय तदुपरि
वाजिनशेषमानीय अभिघार्य यस्तत्रात्मेत्यादिमन्त्रेणालं करोति । अध्व-
र्युरपि मासतीवद्वारुणीमुद्गासयति । तस्यां मेघमवधधातीति विशेषः ।
वाहण्याः क्षामकाशमवभृथार्थं स्थापयति । आग्नेयादीन्येन्द्राग्नान्तानि
हवींष्यन्तर्वेद्यासादयति । प्रतिप्रस्थाता माहूतो मेवीमादाय दक्षिणवे-
द्यामासादयति । अध्वर्युर्वैारुणीमेककपालं च स्ववेद्यामासादयति ।
व्याहृतिमन्त्रः प्रत्यासादनमावर्तते । उभौ सुवी धुवयोरवधत्तः । अध्वर्युः
प्रतिप्रस्थाता च शालामुखीयस्य पुरस्ताद्वाजिनं तूष्णीमासादयतः । यज-
मानो दक्षिणस्यां वेद्यामासत्राभिमन्त्रणं कृत्वा उत्तरस्यामासत्राभिम-
न्त्रणं करोति । अध्वर्युरेव वैश्वदेववदग्निमन्त्रनं करोति । अध्वर्युप्रति-
प्रस्थातारौ स्वस्वेध्मात्समिधमादत्तः । अध्वर्युरेव आग्नेये समिधमाना-
यानुब्रूहि इति संप्रेष्यति । उभौ प्रणवे प्रणवे स्वस्वानौ समिधमाधत्तः ।
*यजमानः अग्निध्यामिदं० । उच्छुब्धावानी यजमानायस्तं निशुष्मावभि-
दासते । आग्नीदेवेद्वैामन्विद्वैामन्त्रजिह्वौ इत्यनुमन्त्रयते । उभयोरपि
सौवाधारान्तं समानम् । यजमानः मनसी स्यः प्राजापत्ये मनसा भूते-
नाविशतमिति सौवाधारमनुमन्त्रयते । अध्वर्युराह अग्नीदानीं स्विस्त्रिः

संमृष्टि इति । आग्नीध्रः उत्तरवेदिगतमाहवनीयं संमार्ष्टि । प्रतिप्रस्थाता
 स्वाग्निपरिधीन् संमृज्य स्वाग्निसंमार्जनमकृत्वा * पक्षीं पृच्छति । पक्षि
 कस्ते जार इति । पक्षीजारं दर्शयति । जाराभावे पाप्मा मे जार इति
 वदति । प्रतिप्रस्थाता आह तं वरुणो गृह्णातु । † अथैषीके शूर्पं करम्भ-
 पात्राणि समोप्य पक्ष्ये प्रयच्छति । पक्षी शिरसि हृद् निधाय तस्योपरि
 शूर्पं निदधाति । प्रतिप्रस्थाता पक्षीं दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणे-
 नान्वाहार्यपवनं दक्षिणेन द्वे वेदी परीत्य प्राचीमुदानयन्वाचयति प्रधा-
 स्यान् हवामह इति गायत्रीमुच्यमानं अर्धयुःस्तरमार्गेणागत्य दक्षिणस्यावेदेः
 पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । तस्य दक्षिणतो यजमानस्तस्य दक्षिणतः
 पक्षी । यजमानः पक्षीहस्तात्करम्भपात्रसहितं शूर्पं गृहीत्वा शिरसि
 किं त्रिविधाय तस्योपरि शूर्पं निधाय अप्रणवां मोक्ष्ण इन्द्रपृत्सु देवे-
 त्यृचं पुरोनुवाक्यां वदति । पक्ष्या सह यजमानो यद्यामे यदरण्ये
 इत्यृचा स्वाहाकारान्तया याज्यया जुहोति । वरुणायेदं न ममेति
 त्यागो यजमानस्य । शूर्पमनावनुपहरति । अथ वा अद्विरभ्युक्ष्य तेन
 लौकिकानि कार्याणि कुर्यात् । अर्धयुः यजमानपक्षीप्रतिप्रस्थातृन् पृथ-
 गाच्छतेऽनुमन्त्रयते ‡ अकृन् कर्म कर्मकृत इत्यृचा । ततः प्रतिप्रस्थाता
 दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि अग्ने वाजज्जितित्यादिमन्त्रेण । आग्नीध्री वा ।
 उभयोरपि अर्धयुःप्रतिप्रस्थात्रोः भुवनमसीत्यादि ज्योतिराङ्गमित्यन्तं
 समानम् । यजमानः जौहवाघारयोः दक्षिणहस्तेन प्रतिप्रस्थातारं दर्भै-
 णाध्वर्युं चान्वारधते । जौहवाघारावनुमन्त्रयते इन्द्रायेदं वाचो स्थ
 इन्द्रौ सपत्नपण्यौ वाचा मेन्द्रियेणाविशतम् । इत्यद्वयं गृहीत्वा
 अर्धयुरेव प्रवरं प्रवृणीते । घृतवतीशब्दश्रवणानन्तरमर्धयुःप्रतिप्रस्थातारौ

* प्राधायन् हवामह इति प्रतिप्रस्थाता पक्षी मुदानयत्येतच्च वाचयति । तं
 पृच्छति पक्षि कस्ते जारा इति । मानावष्टे तान्वरुणो गृह्णात्विति निर्दिशति
 ८. ६. १६-२१ ।

† संमृज्य उत्तराग्निर्भवत्यसंमजो दक्षिणः । अथान्तरावेदीगत्यायजमानः पक्षी
 शीघ्रेण वेदितरां वेदिमेषीके शूर्पं करम्भपात्राण्योप्य शीघ्रं च निधाय पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखो
 भवेतिष्ठन्तो दक्षिणेनौ शूर्पेण जुहुतः ८. ६. २३ ।

‡ मोक्ष्ण इन्द्रेति यजमानः पुरोऽनुवाक्यामाह । प्रद्याम इत्युभोपाक्याम् ।

§ अकृन् कर्मकर्मकृत इति विप्रायनौ जपतः ।

स्वस्वसुवावादाय अन्याक्रम्य तिष्ठतः । अध्वर्युराश्रावयति आग्नीध्रः
प्रत्याश्रावयति । अध्वर्युः प्रेष्यति समिधो यजेति । वषट्कृते उभौ सह
स्वानौ जुहुतः । उभयोरपि चतुर्थाष्टमयोः समानयनम् । उपभृदाज्यस्य
जुहुं वद्वयं समानयनमित्युच्यते ॥

४८९ अध्वर्युरष्टमे सर्वे समानयते । प्रतिप्रस्थाता उपभृति अनु-
याजार्थमाज्यं परिशेषयति । याजमानं वैश्वदेववत् । अध्वर्युः प्रयाज-
शेषेण ध्रुवामभिघार्य आग्नेयादिषट्कुर्वीष्यभिघारयति । ततः प्रतिप्रस्थाता
ध्रुवामभिघार्य माहतीमभिघार्योपभृतमभिघारयति । ततो ऽध्वर्युर्वारु-
णीमेककपालं पृषदाज्यं चाभिघारयति । उभावाज्यभागान्तं प्रचरतः ।
ततः प्रतिप्रस्थातोपरमति । अध्वर्युराग्नेयादिषट्कुर्विर्मयजति । ततः
उपरमति । प्रतिप्रस्थाता आमिक्षायाः प्रथमावदानेन सह शमीपर्णकरी-
रंसत्वामिक्षास्तोकानामर्धमवद्व्यति । द्वितीयावदानेन सह शमीपर्णा-
द्यर्धं मेर्षो चावद्व्यति । प्राणैर्ह्रद्यासमिति यजमानानुमन्त्रणम् । ततः
प्रतिप्रस्थातोपरमति । अयं माहतीप्रचारो माहतीयाग इति चोच्यते ॥

४९० अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातृषट्कारुणीमवद्व्यति । मेघीस्थाने मेघ-
इति विशेषः । धर्मभागभूयासमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अयं वारु-
णीप्रचारो वारुणीयाग इति चोच्यते ॥

४९१ अध्वर्युर्दोषापृथिव्यवत्कायेन प्रचरति प्रकारविशेषविशि-
ष्टोपमेककपालयाग इत्युच्यते ॥

४९२ शविष्ठोभूयासमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अध्वर्युः
नभश्च स्वाहेत्यादिभिर्मन्त्रैश्चतसृभिः सुवाहुतिभिरैककपालमभिजुहोति
यजमानस्य यथालिङ्गं त्यागः । स्विष्टकृदवदाने अध्वर्युरेन्द्राग्नान्ताना-
मुत्तरार्धादवदाय विरमति । प्रतिप्रस्थाता महत्या अवदाय विरमति ।
अध्वर्युर्वारुण्या एककपालस्याशयाज्याच्चावदाय द्विरभिघारयति । उभौ
स्वस्वमेतणान्यादाय अन्याक्रम्य स्विष्टकृदुपमानन्तरं स्वस्वानौ अनुप-
हरतः । प्रतिप्रस्थाता औपभृतमाज्यं जुहुमानोय यथायतनं सुचै-
सादयति । अध्वर्युस्तु पृषदाज्यवद्वणीमत्वाद् आज्यमनानीयेव साद-
यति । अध्वर्युरेव प्राशित्रमवद्व्यति । इडापात्र्यामैन्द्राग्नान्तान्यवदाय
इडापात्रं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता माहत्या इडामवदाय

इडापात्रमध्यर्धे प्रयच्छति । अर्धयुर्वीरण्या अर्धदाय आशयाज्याद-
 वदाय अभिघार्य इडापात्रं होत्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थातुरिडान्वाग्भ्यो
 भक्षणं च । अन्वाहारमासाद्य द्वादशगाः द्वादश वासांसि वा दक्षिणां
 ददाति । अर्धयुर्प्रतिप्रस्थात्राग्नीधां प्रतिग्रह मन्त्रे यथाद्रव्यं इडाय गां
 सोमाय वास इत्युहः । वैश्वदेववद्वाजिनयोरासादनम् । तत्र पवित्र-
 करणान्तमुभयोः । यजमान वाचं यच्छेत्यर्धयोरेव । वेद्यं त्वेत्यादि
 उभौ कुहतः । अर्धयुरेव संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयत्तं चमसौ समृष्ट-
 मिति । अग्नीत्प्रतिप्रस्थातारौ प्रोक्षण्यासादनं कुहतः । अर्धयुर्प्रतिप्र-
 स्थातारौ स्फ्योदमनादि कुहतः । अग्नीत्प्रतिप्रस्थातारौ स्वस्ववेद्यामा-
 सादनान्तं कुहतः । यजमानः दक्षिणस्यासचाभिमन्त्रणं कृत्वोत्तरस्य
 करोति । अर्धयुरेव ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इति ब्रवीति । अर्धयुर्प्रतिप्र-
 स्थातारौ परिशेषितां स्वस्वसमिधमाहवनीये आधत्तः । अग्नीत्प्रतिप्र-
 स्थातारौ परिधिसंमार्गादि रध्वसचहनप्रहरणान्तं कुहतः । इदानीम-
 ध्वर्युः पृषदाज्यं जुह्वां समानयति । उभौ स्वस्वसुवावादाय अत्याक्रम्य
 नवानुयाजान् यजतः । अर्धयुरेव प्रथमे ऽनुयाजे देवान्यजेति प्रेष्यति ।
 द्वितीयतृतीयौ असंप्रेष्य चतुर्थोदिषु यजेति प्रेष्यति । सुगव्हने यजमा-
 नसार्हित्यविधानात् प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेद्यां प्रथमं सुवौ व्यूहति ।
 ततो ऽध्वर्युः । उभौ स्वप्रस्तरसमञ्जनंकुहतः । अर्धयुरेवाश्राव्य इषिता
 दैव्या होतार इति प्रैषमाह । उज्जिर्ति वाचने ऐन्द्राग्नान्तानामध्वर्यु-
 र्वाचयति । मरुतां प्रतिप्रस्थाता । तदनन्तरमध्वर्युरेव । उभौ सह
 प्रस्तरं प्रहरतः । यजमानस्यानुमन्त्रणमन्त्रे त्वेत्यस्य स्थाने वामित्य-
 स्योहः । अर्धयुणा अग्नीदित्युक्ते अग्नीधः संवदेयामित्याह । अर्धयुणा
 अगच्छाशानीदित्युक्ते अग्नीधः अगच्छतमित्याह । अर्धयुणा इमे
 ब्रूहीत्युक्ते अग्नीधः अनुप्रहरतमित्याह । उभौ स्वस्ववृणे प्रहरतः ।
 अर्धयुरेव संयुवाक्रमैषमाह । आहवनीयोपस्थानादिसंस्वावहेमान्तमुभौ
 कुहतः । यजमानस्य परिधिविमोक्तानुमन्त्रणमन्त्रे ते इत्यस्य स्थाने
 वामित्युहः तथा धत्तात् ब्रूतादित्यनयोर्धत्तं ब्रूतमिति क्रमेणोहः ।
 अर्धयोः सुविमोक्तो वैश्वदेववत् । प्रतिप्रस्थातुः प्रकृतिवत् । अथ
 समृष्टौ चमसौ स्वस्ववेद्यां निधाय पूर्ववद्वाजिनमानयतः । वाजिभ्यो

अनुब्रूहीति वैशादिव्राजिनो यजेत्यन्तमध्ययैरेव । प्रतिप्रस्थातुस्तु तूष्णीं
 वमसं दृहीत्वा अत्याक्रमणमाचमम् । वषट्कृते उभौ जुहुतः । अनुवषट्-
 कारे संखावहोमानन्तरं प्रतिप्रस्थाता आध्ययुक्ता सह प्रत्याक्रम्य वाजि-
 नक्षत्रं आध्ययैर्व्राजिनपात्रे निनयति । उपहवप्रकारे प्रतिप्रस्थाता
 वाजिने तृतीय इत्याश्वलायनसूत्रात् उपहवे प्रतिप्रस्थाता तृतीयः ।
 भवणे तु चतुर्थः । मन्त्रस्तु आध्ययैरेव स एव । पत्नीसंयाजा आध्ययै-
 रेव । आध्ययुप्रतिप्रस्थातारौ यजमानाय वेदं दत्त्वा वाचयतः । तजे-
 त्यमूहः । वेदो स्यो वित्ती स्यो विदेयकर्मणी स्यः कारणे स्यः क्रिया-
 सत्त्वनी स्यः सनितादौ स्यः सनेयं घृतवन्तं कुलायिनः रायस्योप-
 सहस्रिणं वेदो दत्तां वाजिनमिति । धुवाप्यायनादि प्रायश्चित्तहोम-
 न्तमुभौ पृथक् कुहतः । यजमानधुवाप्यायनानुमन्त्रणमन्त्रे ध्रुवेत्येकवच-
 नस्य स्थाने ध्रुवे इति द्विवचनान्तस्योहः । वैश्वदेववत् त्रीणि समिष्ट-
 यजुंषि जुहोत्यध्ययुः । प्रतिप्रस्थाता प्राकृतमेकम् । ब्रह्मोपस्थानपणी-
 तानिनयनविष्णुक्रमान्तमुत्तरवेद्यां भवति । नेदानीं प्रतस्विमर्गः । यज-
 नानः उत्करे उपवेषौ निगूहति यौ देवा मनुष्येषूपवेषावधारयन् । ये
 आत्मदेवतसंस्तानस्मभ्यमिहाकुस्तमित्यूहेन । ततो वरुणप्रघासाङ्गभूते
 उपभूयः । आध्ययुः दर्भमुष्टिं वेदं च कृत्वा पाणीं समृज्य आनीनं परि-
 स्तीर्य सप्यमग्निहोत्रहवणीं जुहूं सुवमाज्यस्थालीं वेदं योक्तुं वेदपरि-
 वासनं व्युदुरणार्थस्थालीं च शालामुखीयस्य पुरस्तादुत्तरतो वा साद-
 यित्वा उत्तरवेदिसमीपे ब्रह्माणं तूष्णीमुपवेश्य पृष्ठां स्तीर्त्वा पवित्रं
 कृत्वा यजमानं वाचं यच्छेत्युक्त्वा वेणाय त्वेति मन्त्रेणाग्निहोत्रहवणी-
 मादाय निष्टप्य प्रोचणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोत्थ्य आज्यं निहप्य अधि-
 श्रित्य वाहणीनिष्कासेन सह पर्यग्निं कृत्वा सप्यमादाय वेद्यां स्तब्ध्या
 संप्रेषमाह । प्रोचणीरासादय सुवं च सुवं च समृद्धिं पत्नीः सचक्ष्वाज्ये-
 नेदे ३ हि इति । सप्यमुदस्य प्रत्युष्टः रतः प्रत्युष्टा आगतयो ऽनेर्वीं
 तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपमीति मन्त्रेण निष्टप्य समृज्य रवेणोत्करं साद-
 यित्वा पत्नीः सचक्ष्वा गार्हपत्यमाज्यं चावेक्षायित्वा आज्यं गार्हपत्ये
 ऽधिश्रित्यादाय गत्वोत्तरवेद्यामधिश्रित्य यजमानमीक्षयित्वा स्वयमवे-
 श्योत्पूय वेणवसि वेणवं धामासि प्राजापत्यमित्यभिमन्त्र्य निष्कासे

गार्हपत्ये ऽभिधाय्य व्यदुरणपात्र्यामुपस्तीर्य वारुणीनिष्कासं तस्मिन्
 दृत्य अभिघायोक्तं वेद्यामासाद्य यजमानेनासवाभिर्मन्त्रेण कृते
 ससुवामाज्यस्यालीं वेदं जुहुं बर्हिः प्रतिवसनीये वाससी स्रप्यं समिधं
 वारुणीनिष्कासं तुषांश्चादायान्तरेण चात्वालौत्करावुदङ् निष्कामत्युक्तं
 हि राज्ञा वरुणश्चकारेत्यृचा । यत्रापस्तत्र गत्वापो दृष्ट्वा शतं ते राजन्
 भिषज इत्यृचं यजमानं वाचयति । सर्वे अपां समीपमभितिष्ठन्ति
 अभिष्ठितो वरुणस्य * पाश इति मन्त्रेण । यां दिशमवभृथार्थं व्रजन्ति
 सा दिगेव प्राची † । अग्नेरनीकमप आविवेशेत्यादिमन्त्रेण अप्सु बर्हिः
 प्रास्यति । पति ते जिह्वेतिमन्त्रेण बर्हिष उपरि सुधाहुतिं जुहोति ।
 अग्नय इदमिति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युः आग्नीध्रं व्रैष्यति ‡ आग्नी-
 दापस्विः संमृद्धि इति । आग्नीध्रः परिभोजनीयदर्भान् स्रप्येनोपसंयह्यापः
 संमाष्टि । आपो वाजजितो वाजं व आपः सरिष्यन्तीर्वाजं जेष्यन्ती-
 र्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै संमाज्म्यपो अवादा अवाद्यायेति
 मन्त्रेण । अध्वर्युः वेदमुपभृत्स्थाने धृत्वा प्राकृतमन्त्रेण जुह्वां चतुर्थहीते
 एहीत्वा तेन प्रकृतिवत् चीन् प्रयाजान् यजेति । उपभृदाज्यग्रहणनि-
 युक्तप्राकृतमन्त्रेण जुह्वां चतुर्थहीतेन पञ्चमं प्रयाजम् । न बर्हिष्मन्तो
 प्रयाजानुयाजावित्याश्वलायनसूत्रात् । चतुर्थप्रयाजप्रथमानुयाजो न
 भवतः । प्रयाजशेषेणाज्यस्यालीमभिघायं निष्कासमभिघायोक्तं
 पुनरभिधारयति । प्राकृतेन धुषाज्यग्रहणमन्त्रेण जुह्वां चतुर्थहीतेन
 प्रथमाज्यभागम् । पुनस्तथैव एहीतेन द्वितीयमाज्यभागम् । प्रयाजाज्य-
 भागसंबन्धाज्यग्रहणे यजमानस्यानुमन्त्रेण प्रकृतिवत् । अर्चिस्त्वेत्यादिना
 जुह्वामुपस्तीर्य निष्कासा देवावद्वचाह वरुणायानुब्रूहीति तूष्णीं द्विर-
 वदाय अर्चिस्त्वेत्यादिना ऽभिघायं आश्राज्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्रयिते
 आह वरुणं यजेति । बषट्कृते अप्सु जुहोति । यजमानः वरुणायेदं ।
 अनुमन्त्रणे धर्मभागिति विशेषः । अध्वर्युः पुनरर्चिस्त्वेत्यादिनोपस्तीर्य

† अभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्युदकान्तमभितिष्ठत ८. ७. २६ ।

‡ संमादशोऽवभृथमनमासातम् । नोदीचीरभ्यवेत्या इत्येकेषां दिशं गच्छ-
 युस्तत्रासुखाः प्रवरं पुरित्येके ८. ७. १८-२० ।

§ आग्नीदापस्विः संमृद्धीति संव्रैष्यति ८. ८. १ ।

सर्वमेव निष्कासं गृहीत्वा सुचि स्थापयचाह अग्नीवक्ष्याभ्यां स्विष्ट-
कृद्भ्यामनुब्रूहीति । अर्चिस्त्वेत्यादिनाभिघार्याश्राव्य अग्नीध्रेण प्रत्या-
श्राविते चाह अग्नीवक्ष्या स्विष्टकृतौ यजेति । यजमानः अग्नीवक्ष्या-
भ्यामिदं० अग्नीवक्ष्ययोः स्विष्टकृतोरहं देवयज्यया युष्मान् यजेन
प्रतिष्ठां गमेयं इत्यनुमन्त्रयते । अध्वर्युः परिधिस्थानमुद्दिश्य मन्त्राभ्यां
अन्तः परिधि बहिःपरिधि च संचालननिनयने करोति । अथ संप्रैषमाह
अग्नीदपः सकृत्संमृद्धि इति । आग्नीध्रः स्फ्यरहितैर्देभैरपः संमार्ष्टि
आपो वाजजितो वाजं व आपः ससुषीर्वाजं वा जिगुषीर्वाजिनीर्वाज-
जितो वाजजित्यायै संमाज्म्यपो अचादा अचाद्वाय इति मन्त्रेण ।
अध्वर्युः ज्योतिस्त्वेत्यादिना जुह्वां चतुर्गृहीत्वाप्राकृतौ द्वितीयतृतीया-
नुयाजौ यजति । देवौ यज यजेतिप्रैषो याज्यायाः । अप्सु सुचं प्रति-
ष्ठापयति समुद्रे ते * हृदयमपस्वन्तरिति मन्त्रेण । सुवमद्विः पूरयति
सं त्वा विशं त्वोषधीरुताप इति मन्त्रेण । यजस्य त्वा यजपतइत्या-
दिमन्त्रेण अपस्वेशपो जुहोति । यजमानः यजपतयइदं० अध्वर्युर्नि-
ष्कासस्थानीमप्सु निक्षिपति । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तिवति
मन्त्रेण यजमानोऽजलिनापो गृह्णाति दुर्मित्रास्तस्मै सन्तिवत्यादिमन्त्रेण
नैचेत्यादिनि निक्षिपति । अध्वर्युस्तूष्णीमप्सु तुषान् विकिरति । यज-
मानो बुधुदानं तुषनिचेपोत्यचान् स्पृशति । अध्वर्युः वक्ष्यप्रघासानुष्ठा-
नकाले निबद्धं पत्नीयोक्तं † बोधायनोक्तमन्त्रेण विमुञ्चति । पत्नीयज-
मानावनूपमज्जन्तावन्योन्यस्य ‡ पृष्ठे धावतः । स्वात्वा प्रतिवसनीये
वाससी परिधाय यजमानः पत्नी च प्रतिप्रस्थातारमाहतुः प्रतिप्रस्था-
तस्त्रोनयेति । प्रतिप्रस्थातातयोर्हस्तौ गृहीत्वा तिस्रभिरुत्तरीभिर्हृग्भिः
यजमानं पत्नीं चोदानयति । उद्वयं तमसस्परीति उद्वयं जातवेदस-
मिति चित्रं देवानामुदगादनीकमिति च तिस्रश्च उत्पदघटित्वादु-
द्वय इत्युच्यन्ते ॥

* तुषाणां स्यात्तीं पूरयित्वाप्सु प्रमाश्रयति समुद्रेते हृदयमपस्वन्तरिति ८. ८. १३

† इमे विष्णामीति पत्नीयोक्तपाशं विमुञ्चते ८. ८. १४ ।

‡ जायापत्नीस्वातोऽमज्जन्तावन्योन्यस्य पृष्ठे धावतः ५. ३८-३९ ।

४९३ अन्ये स्वयमेवोत्तरन्ति । यजमान उत्तरन् दक्षिणपादेन तीर-
देशं नोदयति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः प्रत्यस्ती वरुणस्यपाश इति म-
न्त्रेण सर्वे तीर्थमनवेत्तमाणा देवयजनदेशं गच्छन्ति । सर्वे अर्धमार्गे तिस-
स्तिष्ठः समिधो गृह्णन्ति । एकैकसमिद्धौ एधो ऽस्येधिषीमहीति मन्त्रः ।
सर्वे आगत्य क्रमेण आहवनीये समिधः प्रक्षिपन्ति । तत्र समिच्छय-
क्षेपणे त्रयो मन्त्राः समिदसि स्वाहा, तेजो ऽसि स्वाहा, मयि धेहि
तेजो स्वाहा इति । अग्नयइदमिति यजमानस्य सर्वत्र त्यागः । अथो
अन्वचारिणमित्यूचा सर्वे आहवनीयमुपतिष्ठन्ते । अथावभृथ इत्यत
आरभ्य एतदन्तं कर्म अवभृथेष्टिरवभृथ इति चोच्यते ॥

४९४ इदानीं यजमानो व्रतं विसृजति । उत्तरवेद्याग्निं समारोपणं
वैकल्पिकं तस्य करणपक्षे पत्नीयजमानाभ्यामन्वारब्धौ ऽध्वर्युः समिधि
उत्तरवेद्याग्निं समारोपयति अयं ते योनिर्हृत्स्वय इति मन्त्रेण । अत्रत्यो
ऽग्निस्त्वां समिधि प्रविशतु इति भावनया बन्धौ समिधः प्रतापने
समारोपणमित्युच्यते ॥

४९५ तां समिधं शालामुखीये ऽभ्यादधाति अजुह्वानः सुप्रतीकः
पुरस्तादित्यूचा । उदुध्यस्वान्नइत्यृचा आहवनीयं ज्वलयित्वा अपूर्वा-
ज्येन चतुर्गृहीतेन सप्त ते अन्नइत्यृचा पूर्णोहुतिं जुहोति । यजमान-
स्ततो ऽध्वर्यवे वरं ददाति । निवर्तनादि वैश्वदेववत् । तत्र यद्धर्मः
पर्यवर्तयदित्यादिपञ्च वाक्यानि पूर्वाक्तान्येव परमेष्ठीत्यादिवाक्यचतुष्ट-
यस्थाने योज्यानि इति विशेषः । यजमानमन्त्रे संवत्सरीणामिति पद-
स्थाने परिवत्सारीणामिति पदं भवति । इदं द्वितीयं पर्वं बहुदेवता-
कृत्वे ऽपि वरुणाय घ्रासप्रदानेन वरुणस्य मुख्यत्वाद्वरुणप्रघासपद-
वाच्यम् ॥

४९६ अथ साधमेकनामकं तृतीयं पर्वं । तत्र पूर्वद्वाराग्नेः परिच-
मयामि अपहृष्य प्रातरग्निहोत्रहोमं कृत्वा साकमेधहोविर्भियत्ये इति
संकल्प्य तत्रेदानीमग्निमग्नीकवन्तमष्टाकपालेन पुरोडाशेन यज्यइति
संकल्पयति । अस्यामिष्टौ सूर्योदयकाले निर्वापः प्रधानयागो वा भवे-
त्तथा संपादनीयम् । यजमानस्याचाद इत्यनुमन्त्रणम् । अन्वाहार्यमा-

साद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्तमन्यत्सर्वे प्रकृति-
वत् । इयमिष्टिरनीकवतीत्युच्यते ॥

४८७ ततो मरुतः शिवसांतपनीश्चक्षणा यत्यदति संकल्पयति
यजमानः । आध्वर्युर्मध्याह्नकाले निर्वापः प्रधानयागो वा भवति तथा-
न्वाधानादौ प्रवर्तते । प्राणैर्ह्यध्यासमिति यजमानो ऽनुमन्त्रयते ।
अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्तः
प्रकृतिवत् । इयं सान्तपनेष्टिरित्युच्यते ॥

४८८ ततो एहमेधहविषा यत्यदति संकल्पयति यजमानः । मरु-
दभ्यो एहमेधिभ्यः पयसि चरुः । सायमग्निहोत्रं हुत्वा अन्वाधानादि
करोति । व्रतं वैकल्पिकम् । इध्मावर्हिः संभरणं नास्ति । परिभोज-
नीयान् वेदं च हुत्वा पाणी संमृश्य परिस्तीर्य स्फ्यं स्थालीं अग्निहो-
त्रहवर्णीं शूर्पं कृष्णाजिनमुलूखलं मुसलं जुहुमुपभृतं सुवं ध्रुवामिडापात्रं
चरुमेतत् पणीताप्रणयनं आज्यस्थालीं वेदं दारुपात्रौ योत्कं वेदपरि-
वासनं धृष्टं चासादयति । अज प्रणयनं पयसो न त्वपाम् । अतो
ब्रह्मन् पयः प्रणेष्यामीति प्रेषादि भवति । प्रोक्षणीयासादय सुवं च
सुचश्च संमृद्धिं पवीं संतुष्ट्याज्येनोदेहीतिप्रैषः । ध्रुवामन्त्रेण ध्रुवायामे-
वाज्य एहुति यजमानो भूरस्माकमित्यादिनानुमन्त्रयते । प्रोक्षणीशेष-
नियनान्ते वेदं परिभोजनीयदमैस्तूष्णीं स्तृणोति । परिभोजनीया-
द्विधृति एहीत्वा प्रकृतिवत्सादयति । तदुपरि जुहुमुपभृतौ तूष्णीं साद-
यित्वा ध्रुवां मन्त्रेण सादयति । एषा सदत्सुकृतस्य लोके तां विष्णो
पाहीत्यादिमन्त्रेण ध्रुवामभिमृशति । ततः ससुवामाज्यस्थालीं चासाद्य
ध्रुवाज्याज्यस्थाल्याज्ये विष्णुतीस्ये वैष्णवे धामनी स्यः प्रजापत्ये इति
मन्त्रेणाभिमन्त्रयते । आज्यस्थालीं सुवं चादाय चरुमभिघार्यादञ्चमु-
द्रास्य व्युद्वरणपात्रौ निर्णय्योपरि आज्येन परिस्तीर्य स्थाल्यां किं
वित्परिशेषयच्चवानयचुदृत्याभिघार्य मध्ये गतं हुत्वा प्रभूतमाज्यमानी-
यान्तर्वेद्यासाद्य सुवं ध्रुवायामवधाय होतारमामन्त्र्य आग्नीध्रं संप्रेष-
त्याग्नीदानीं स्विस्विः संमृद्धीति । तेन संतारो हुते आज्यभागमिष्टा
जुहुमुपस्तीर्य मेघणेन चरुमवधाय मरुतो एहमेधिनो यजति । प्राणे-

अध्यासमिति यजमानानुमन्त्रणम् स्विष्टकृदुमानन्तरं प्रकृतं पारध्याभा-
 वात् परिधिस्थानमुद्दिश्य संतालनं निनयति । प्राशिचहरणब्रह्मभाग-
 यजमानभागवतुर्धाकरणान्यत्र न भवन्ति । इहामार्जनान्ता प्रकृतिवद-
 न्यत्सर्वम् ॥ अन्वाहार्यमासाद्य यजमानश्चतस्रो गा दक्षिणां ददाति ।
 यथार्थमूहेन अत्विजां प्रतिग्रहो भवति । ततो ऽध्वर्युरिमं विष्यामी-
 तिमन्त्रेण पवीयोत्क्रं विमुञ्चति । यजमानः पौर्णदर्वार्थं क्षामकाषशे-
 षमवशेष्य गृहमेधीयशेषं स्थान्यां पूर्वशेषितमश्नाति । ततो दक्षिणाग्नेौ
 लौकिकानौ वा प्रतिवेशपवीपुत्रादिभोजनपर्याप्तमन्नं पत्का यजमान-
 पवीपुत्रादयो ऽश्नीयुः । सर्वे आञ्जते ऽभ्यञ्जते च ततो वत्सान्मा-
 सृभिः संघासयन्ति । सवात्ययोस्त्वैतस्यां राक्षौ वत्सं बध्न्ति । स्थान्यां
 दृढसंयुक्तश्चरुशेषः क्षामकाष इत्युच्यते ॥

४९९ जीववत्सा मृतवत्सा च ये द्वे गावावेकेन वत्सेन दुह्येते
 ते सवात्ये इत्युच्येते ॥

५०० अथाध्वर्युरपररात्रे उत्थाय नित्यवत्सायाः पयसाग्निहोत्र-
 मपहृष्य जुहोति । जीववत्सा गौर्नित्यवत्सेत्युच्यते ॥

५०१ अथ पौर्णदर्वहोमः । अध्वर्युर्गार्हपत्यं परिस्तीर्य उत्तरतो
 दर्भेषु सुकुसदृशीं वैकंकतीं दर्वीं सुवमान्यस्यालीं दर्भौश्चासाद्य
 प्रोत्थान्य संस्कृत्य दर्वां सुवं च निष्टृष्य संमृज्य दर्व्यामुपस्तीर्य सर्वं
 क्षामकाषमवधाय द्विरभिघार्य पुरानुवाक्यासंज्ञां पूर्णोदविपरापतेत्युचं
 सस्वरां प्रणवान्तां संधाय देहि मे ददामित इत्युवा सस्वरया याज्या-
 संज्ञया सत्वाहाकारान्तया यजमाने ऽन्वारब्धे ब्रह्मणो हिंकारे तिष्ठ-
 चासीनो वा गार्हपत्ये जुहोति यजमान इन्द्रायेदमिति त्यागमुत्क्राध्व-
 र्यवश्चषभं ददाति । ततो गार्हपत्यं परिबिञ्चति । अथ पौर्णदर्वहोम
 इत्युच्यते ॥

५०२ तदनन्तरमेव मरुतः क्रीडिनो यद्वदति संकल्पयति ।
 मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः सप्तकपालः पुरोडाशः । सूर्योदयकाले यथा निर्वापः
 प्रधानयागो वा भवति तथा करोति । दृक्चेति यजमानस्यानुमन्त्रणे
 विशेषः अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्प-
 णान्ता प्रकृतिवत् । इयं क्रीडीयेष्टिरित्युच्यते ॥

५०३ तदनन्तरमेव महाहविर्भिर्यज्यति संकल्पयति । आग्नेयो
 ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्यश्चरुः । सावित्रो द्वादशकपालः ।
 सारस्वतश्चरुः । पौष्णश्चरुः । ऐन्द्राग्न एकादशकपालः । ऐन्द्रश्चरुः ।
 वैश्वकर्मेण एककपालः । उपांशुप्रकरणे सावित्रश्चातुर्मास्येऽष्टिभ्यश्च-
 लायनसूत्राद् एककपालानां सर्वेषामपि तत्प्रकरणे उपांशुत्वस्योक्तत्वाच्च
 सावित्रवैश्वकर्माणामुपांशू भवतः । प्रसूमयं बर्हिर्विहाय अन्यः सर्वो
 वैश्वदेववद्विकारो ऽत्रापि भवति । बर्हिःसंभरणे पञ्च मुष्टयः । वेद-
 करणानन्तरं पाशुकवेदिमानं वरुणप्रघासवत् । उत्तरपरियाहात्पूर्वं वैश्व-
 देववत्कृत्वा वरुणप्रघासवत् सपरिकराग्निप्रणयनान्ते ब्रह्मणि दक्षिणत
 उपविष्टे उत्तरपरियाहपरियहणादि तिर्यज्ज्वं स्फ्यं स्तब्ध्या संप्रेषो
 वैश्वदेववत् । वरुणप्रघासवदादिमानां पञ्चानां यजमानस्यानुमन्त्रणम् ।
 इन्द्रस्येन्द्रियावीति । विश्वकर्मेण विश्वानि कर्माण्यवरुण्यीयेति । अत्र
 सहश्च स्वाहा सहस्यश्च स्वाहा तपश्च स्वाहा तपस्यश्च स्वाहेति मा-
 साहुतयः । सहस्रददं सहस्रायेदं तपस्रददं तपस्यायेदमिति याजमानम् ।
 आमित्राया अमावाद्यत्र न वाजिनयागः । अन्वाहार्यमासाद्य द्वादश गा
 दक्षिणां ददाति । वास्तणतर्पणान्ता प्रकृतिवत् । इदानीं न व्रतवि-
 सर्गः । अध्वर्युर्वरुणप्रघासवदुत्तरेवेदग्निममारोपणादिपूर्णाहुत्यन्तं करोति
 यजमानः पूर्ववत्तस्मै वरं ददाति । अथ पितृयज्ञः । पूर्वैरुहीतव्रतस्या-
 विसृष्टत्वात् प्रक्रान्ता एवाग्नय उपयुज्यन्ते न तु पुनर्विहरणम् । अन्वा-
 हार्यपचनस्य मध्यमशङ्कोरज्जसा दक्षिणतः पुरस्ताद्वा संवरमवशेष्य शङ्कुं
 निहत्य तस्य दक्षिणतः पुरस्ताद्वा ऽष्टषष्ठकुलमिते देशे शङ्कुः खेयः ।
 सपैतृक्या वेदेर्मध्यं भवति । तस्यानुदिशं वृत्तद्वयं संसर्गेणोत्पाद्याष्टष-
 ष्ठकुलमिते देशे शङ्कुं निहन्ति ताः सक्तयो भवन्ति । महापितृयज्ञवे-
 दिकाणाः सक्तय उच्यन्ते ॥

५०४ अत्र पुरस्तात्पवस्तु गार्हपत्यमध्यादष्टमप्रक्रमे द्वादशप्रक्रमे
 वाहवनीयमध्य इत्यस्मिन् पक्षे युज्यते । एवं पुरुषमात्रो सर्वतश्चतुरसां
 महादितु सक्तियुक्तां वेदिं करोति । इयं पैतृकवेदिरित्युच्यते ॥

५०५ अङ्गमन्त्रेषु प्रधानमन्त्रेषु च देवशब्दो यत्र यत्र वर्तते तत्र तत्र

तपधानायेषु देवशब्दस्थाने पितृशब्द एव । यज्ञमानस्य ऋत्विजा व
 देवं मानुषं च नाम न याच्यम् । यज्ञमानो महापितृयज्ञहविर्भिर्यज्यइति
 संकल्पयति । सोमाय पितृमते षट्पालो ब्रीहिमयः पुरोडाशः । पितृभ्यो
 बर्हिद्वौ यवमय्यो धानाः । पितृभ्यो ऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्त्रः । अग्निः
 कव्यवाहनः स्विष्टकृत् । अपबर्हिषश्चत्वारः प्रयाजाः । अपबर्हिषौ
 द्वाभ्यनुयाजौ । अत्रापशब्दो वर्जने । तथा च बर्हिःपदरहितप्रयाजा-
 नुयाजा अपबर्हिष इत्युच्यन्ते ॥

५०६ अत्र सर्वमुपांशु । अध्वर्युः प्राचीनाधीतं कृत्वा गार्हपत्यदक्षि-
 णाग्न्योरेन्वाधानं कृत्वाहवनीयान्वाधानमपि दक्षिणाग्नौ वेव करोति ।
 तत्रान्वाधानमन्त्राणामङ्गप्रधानोभयार्थत्वाद्देवशब्दानन्तरं पितृशब्दो
 योजनीयः । यत्र देवशब्दो व्यस्तस्तत्र पितृशब्दो ऽपि देवशब्दोत्तरं
 विभक्तिसंज्ञातीयविभक्त्यन्तः । यत्रान्येन पदेन समस्तस्तत्र तत्स-
 मासघटकत्वं पितृशब्दस्यापि । मम देवा विहवे सन्तु सर्व-
 इत्यादिषु मम देवाः पितरो विहवे सन्तु सर्व इत्यादि पठ्यते ।
 इति प्रथमोदाहरणम् । समस्तोदाहरणं वक्ष्यते । दैव्या होतारेति मन्त्रे
 देवशब्दस्य तद्द्रुतान्तत्वात् पितृशब्दो ऽपि तथा भवति । तथा दैव्याः
 पित्र्या होतारेति । सर्वं बर्हिरमूलमिति पत्ते ऽसिदादानादि भवति ।
 समूलपत्ते त्वधिमदाय खनति । बर्हिश्छेदनस्थाने प्रकृतौ असिदग्नि-
 धाने मन्त्रः पठ्यते देवबर्हिर्मौल्येत्यादिः । तत्र देवपितृबर्हिर्मौल्येत्या-
 दिपठनीयम् । इदं समस्तोदाहरणम् । इधमसंभरणे द्वौ परिधौ षट्
 समिधश्च प्राकृतादिध्मादधिकस्यूता दीर्घाश्च भवन्ति । संभरणमन्त्रे
 तत्तत्त्वामष्टधेत्यूहः । दक्षिणाग्नेत्तरतः स्थित्वा पाणिसंमर्शनं करोति
 गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरेव परिस्तरणम् । आहवनीयहवाहवनीयान्वाधा-
 नमिति केशवमते तु आहवनीयस्यापि परिस्तरणम् । गार्हपत्यस्योत्त-
 रतस्तृणानि संस्तीर्य तेष्वेकैकशः पात्राणि सादयति । कश्चिदपबर्हिणो
 आञ्जनाभ्यञ्जने दशां अप्राकृतं स्फ्यमुदकुम्भौ द्वौ त्रीणि पर्णवृन्तानि
 परिश्रयणमिति । तदनन्तरमैष्टिकानि सादयति । तत्र स्फ्येन सह

पट्टपालानि भर्जनकपालं च मन्त्रेण सहस्रशलाकाम् । भर्जनमन्त्रेण च
 दाहपात्रा सह द्वे नवे पात्रे योक्तारहितान्यन्यापि सादयतीति विशेषः ॥
 दक्षिणाग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपविशतः । ब्रह्मवरणमन्त्रो ब्रह्मा-
 णमिति पदं विहाय पठनीयः । ब्रह्मवपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं
 यच्छेति मन्त्रस्थाने अपः प्रणेष्यामि वाचं यच्छेति पठनीयम् । ऋत्वि-
 यजमानशब्दनिषेधात् । एवमप्येपि सर्वत्र बोध्यम् । दक्षिणाग्नेरुत्तरतः
 प्रणीतासादनम् । गार्हपत्यमध्याहारभ्य दक्षिणाग्निमध्यपर्यन्तं पृष्ठा-
 स्तरणम् । निर्वापे विशेषः । स्फ्योपरि पात्र्यां ग्रीहीन् यथाश्च भेदेन
 निक्षिप्य पूर्वार्धमभिमृशति । अभिमर्शनमन्त्रे त्वं देवानामसीत्यत्र त्वं
 पितृणामसीति वदितम् । देवहूतममित्यत्र वदितम् । पितृहूतममिति च
 देवशब्दस्थाने पितृशब्दः प्रयुज्यते । यस्य मन्त्रस्य केवलप्रधानार्थत्वात्
 पुरोडाशीयवीक्षणं शूकनिरसनं च प्रतिधान्यमावर्तते । तन्त्रेणेत्यन्ये ।
 मन्त्रयोस्तु तन्त्रपत्ते हविर्यकपदानां द्विषवनान्तत्वेनेहः । यज्ञोपीतं
 कृत्वा सोमाय पितृमते प्रकृतिवचिर्वपति । योऽह्नवस्तेणाग्निहोत्रहवर्णो
 योऽह्नति । पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो यथाविर्वपति । पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 ऽपि यवानेव । निरुप्ताभिमर्शनातिशिष्टाभिमर्शनेकीकरणमन्त्राणां
 प्रतिधान्यमावृत्तिः । तन्त्रेणेत्यन्ये । तन्मते मन्त्रत्रये ऽपि हविर्वाचक-
 पदानां द्विषवनान्तता । ग्रीहियवयोर्भेदेन प्रोक्षणम् । ग्रीह्यवघातकाले
 यवानुपोद्यच्छन्ते । तन्दुलप्रवालननिनयनान्तं यवान्मन्त्रेणालूबले निधा-
 यावहन्ति । षट्पालान्युपदधाति गार्हपत्यस्य दक्षिणार्धं । तदुत्तरत
 आपितृयज्ञं वहेतिमन्त्रेणाङ्गारमानीय तदुपरि धुषमसीतिमन्त्रेण भर्ज-
 नकपालमुपधायाधस्तादङ्गारैः परिचिनोति । अस्मिन् काले यवान् उलू-
 खले तूष्णीं परितुष्य भर्जनकपाले घर्मास्येत्यादि मन्त्रेण प्रतिपति ।
 शुक्लकृष्णादिभेदेन बहुरूपा धानाः भर्जनकौशलेन कृत्वा ऽवतार्य वितु-
 षीकृत्य द्विधा विभज्य पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो वः पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 व इति क्रमेण भागद्वयमभिमृशति । ततः कृष्णाजिनावधूननादि कृत्वा
 धानानां द्वितीयं भागमधिवपति । असंवपन्तीतिप्रैवान्तं प्रकृतिवत्क-
 रोति । ततः पुरोडाशीयमवपनादि प्रथनान्तं प्रकृतिवत्कृत्वा पुरोडा-
 शस्योत्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेषु नवं पात्रमधिश्रित्य तस्मिंस्तिरः पवित्रं

लाकिकमाज्यमानायां तस्मास्तरः पवित्रं धानानामप्युपयोजनमिष्टुमिष्टु
 पति द्वितीये नवे पात्रे तिरः पवित्रमभिधान्यवत्साया दुग्धमानीय
 तस्मिन्स्तरः पवित्रं सक्तनोप्येकयेतुशलाकया दक्षिणाभिमुखो रज्ज्वादिना
 व्यतिषज्य मन्यति । स्थालीमुखलग्ना विप्रशोन्तः प्रक्षिप्य धानानामु-
 त्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रित्याज्यं प्राकृतं तदुत्तरतो निरूप्य हवींषि
 प्रयोजनं कृत्वा पुरोडाशस्य त्वचं याहयति । अन्ये तु धानानां भागद्वया-
 भिमर्शनान्ते पुरोडाशशीयसंवपनादिधानाप्रथमार्धाधिश्रयणान्तं विधाय
 द्वितीयधानार्धाधिवपनार्थं कृष्णाजिनावधूननादिमन्याधिश्रयणान्तमि-
 च्छन्ति । गार्हपत्यस्य पश्चादोष्य निनयनम् । अथ पैतृक्या वेदेर्मध्ये
 दक्षिणाग्नेरिष्टं प्रणीय दक्षिणतो ब्रह्मयजमानो उपवेश्य मन्त्रेण वेद-
 मादत्ते । अग्नेः पूर्वाधात् स्तम्बयजुर्हरति अन्तर्वेदि बर्हिर्निधानम् ।
 देवस्य सवितुः सवदत्यादिमन्त्रेण यत्प्रकृतौ उदुननं तत् खननरूपमत्र
 तु आलेखनरूपम् । खननाभावादितस्त्रिहरेति प्रैषो न । उत्तरपरिग्रहो
 ऽपि न । पत्नीसचहनाभावात् प्रोक्षणीरासादयेत्यादिप्रैषे पत्नीसचह-
 नादृशो न । आन्यग्रहणो विशेषः । जुह्वां प्राकृतमन्त्रेण पञ्चकृत्वः षट्-
 कृत्वो वा गृह्णाति । उपभृति प्राकृतमन्त्रेणैव दशकृत्वो द्वादशकृत्वो
 वा गृह्णाति । ध्रुवायां तु गृह्यमाणस्यान्यस्य उभयार्थत्वाद्वैषपदानन्तरं
 पितृपदस्यापि प्रयोगः । तथा च तादृशप्राकृतमन्त्रेणैव षट्कृत्वः पञ्च-
 कृत्वो वा गृह्णाति । अनुमन्त्रणे यजमानस्यान्तिममन्त्रावृत्तिः । तूष्णीं
 प्रस्तरग्रहणम् । बर्हिःसचहनास्तरणं दक्षिणवेदंसे प्राचीनावीतं कृत्वा
 दक्षिणांसादारभ्य प्रदक्षिणमन्यभिमुखैः सचिक्रष्टैः प्रथममुष्टिदूर्ध्वैरग्निम-
 भितः परिस्तृणाति । प्रथममुष्टिदूर्ध्वमूलानि द्वितीयमुष्टिदूर्ध्वार्थैः प्रच्छा-
 दयंस्तथैव परिस्तृणाति । यज्ञोपवीती त्रिः प्रदक्षिणं परीत्य प्रस्तर-
 पाणिद्वौपरिधी परिदधाति । नोत्तरम् । युनक्ति त्वा ब्रह्मणा दैव्येन
 पित्र्येण हव्यायास्मै इत्यादि प्राकृतमन्त्रेण यजमानो ऽग्निं योगनं
 युनक्ति । ऊर्ध्वं समिधावगनावाधायाग्नेः पश्चाद्विधृति सादयित्वा
 तयोस्परि तूष्णीं प्रस्तरं न्यस्यति । जुह्वादीन्मन्त्रेण प्रकृतिवत्सादयति ।
 हविस्सुदासने विशेषः । स्थोनन्तर्दति मन्त्रेण पात्र्या सकृदुपस्तीर्य पात्रा-
 न्तरे धानार्थमुपस्तृणाति । तन्मन्त्रे धानापरपदानां बहुवचनान्तत्वम् ।

श्रीहिपदस्थाने यवपदं च । प्राचीनतरं करम्भायमुपस्तृणाति । मन्त्रं तु
 यथार्थमूहो बोध्यः । धानानामभिधारणे उद्गासने आज्यसंतर्पणे मन्त्रस्य
 यथार्थमूहः । एवं करम्भस्यापि । अध्वर्युः सपुरोडाशां दाक्षणाजीमाज्य-
 स्थालीं वादायायती गच्छति । तस्याः पश्चादन्यः कश्चिद्गाना गृहीत्वा
 गच्छति । करम्भमादाय तथैवान्यः । अध्वर्युर्गार्हपत्यान्वाहा-
 यपचनयोर्मध्येन गत्वा ऽग्निः पश्चाद्वक्षिणतः पुरोडाशमासादयति ।
 तस्योत्तरतो धानास्तस्योत्तरतः करम्भम् । वेद्या दक्षिणतः परिश्रयणं
 निदधाति । वेद्या दक्षिणं ऽसे स्तीर्णं बर्हिषि कशिपूबर्हणे साञ्ज-
 नाभ्यञ्जने दशमप्राक्तं इयं च निदधाति । वेद्या उत्तरत उदकुम्भी ।
 वेद्या दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपविशतः । उत्तरतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्च ।
 ततो यजमाने आसवान्यभिमन्त्रयते । एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता
 पाणी संमृश्य प्राकृतवेद्यां पुरोडाशीयपात्राण्यासाद्य प्रतिपुष्टमेकाति-
 रित्तानेककपालान् ज्वेप्यकान्पुरोडाशांस्तृण्यो निरूप्योप्य निनयमानं
 करोति । अध्वर्युर्होतारमामन्त्र्य आनये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमाना-
 यानुब्रूहीति प्रेष्यति । प्रणवे प्रणवे एकैकां समिधमाधायैकां समिध-
 मवशेषयति । अग्निर्देवो देवान्यितृन्यत्तत्सीदेत्येतावानेव प्रवरः ।
 आज्यभागानन्तरं प्राचीनाधीतिन अत्विजो व्यपक्रामन्ति । यजमानो
 ऽयेणाग्निं परीत्योत्तरत उपविशति । अध्वर्युस्तस्य बाह्यतो ऽयेणाग्निं
 परीत्य दक्षिणतस्तिष्ठति । तस्य बाह्यतो ऽयेणाग्निं परीत्य गत्वा
 ब्रह्मोपविशति । आग्नीध्रस्तस्य बाह्यतो ऽयेणाग्निं परीत्य दक्षिणतो
 गत्वा तिष्ठति । इदमुक्तमृत्विजामितस्ततो गमनं व्यपक्रमणमित्युच्यते ।

५०७ विपरिहरन्ति हवींषि सुवश्च । पुरोडाशं धानानामग्नेषां
 नीत्वोत्तरतः सादयति । करम्भं धानानां पश्चाद्वीत्वा दक्षिणतः साद-
 यति । धाना यथास्थिता भवन्ति । जुहुमुपभृते ऽग्नेः नीत्वोत्तरतः
 सादयति । ध्रुवामुपभृतः पश्चाद्वीत्वा दक्षिणतः सादयति । उपभृत-
 चेव तिष्ठति । वेदिं परिश्रित्योत्तरतो द्वारं कृत्वा परिकर्मिणमाह ।
 अनेनादकुम्भेन सन्ततया धारया चिरपसलेः परिषिञ्चन्परीक्षहीति ।
 आग्नीध्रः प्राचीनाधीतं कृत्वा कुम्भयोरेकमादायापसलेर्वेदिं जिः परि-
 शिञ्चत्ययैति । कुम्भं यथास्थानं निधाय यज्ञोपवीतं कृत्वा पुनर्वेदिं जिः

प्रदक्षिणं पथीत । पुनः प्राचीनावीत्यध्वयुजुह्वामुपस्तीये सोमाय पितृ-
 मते ऽनुस्वाधेत्युपोत्तमं पुतं कृत्वा प्रेष्यति । पूर्वाधात्पुरोडाशस्याव-
 द्यति । तथा धानानामवद्व्यति । धानोपस्थानमन्त्रे धानापरपदानां
 बहुवचनान्तता । अभिमर्शनमन्त्रे ऽपि तथैव । पूर्वाधात्करम्भस्याव-
 द्यति । अत्रैतेषां चवाणां सकृदवदानमभिधाय क्रमेण प्रत्यनक्ति । तत्र
 मन्त्रे धानापरपदानां बहुवचनान्तता । अत्याक्रम्योत्तरतो दक्षिणामुख-
 स्तिष्ठन्वी३ स्वाधेत्याश्रावयति । आग्नीध्रो दक्षिणतस्तिष्ठन्नस्तु स्वाध-
 धेति प्रत्याश्रावयति । याज्याप्रेषः सोमं पितृमन्तं स्वधा कुर्वति ।
 स्वाधो नम इति होवा वषट्कृते जुहोति । सोमस्य पितृमतो ऽहं
 देवयज्ययाचादो भूयासमिति यजमानो ऽनुमन्त्रयते । अध्वर्युः पितृभ्यो
 बर्हिषद्भ्यो धानानां मध्याधादवद्व्यति । तथा करम्भस्य ततस्तथैव
 पुरोडाशस्य । वृत्रहेति यजमानस्यानुमन्त्रणे विशेषः । पितृभ्यो ऽग्निस्वा-
 सेभ्यो ऽपराधात्करम्भस्यावद्व्यति । ततस्तथैव पुरोडाशस्य । तथैव
 धानानाम् । वृत्रहेत्यनुमन्त्रणं यजमानस्य । सर्वत्राचाद इत्यनुमन्त्रण-
 मित्यन्ये । स्विष्टकृत्यं पुरोडाशस्य दक्षिणाधादवद्व्यति । तथा धानानां
 करम्भस्य च । द्विरभिधायति न प्रत्यनक्ति । भर्जनमेक्षणमितुशलाकां
 चादायोदहुत्याक्रामति । अग्निं कव्यवाहनं स्विष्टकृतं स्वधा कुर्व इति
 स्विष्टकृत्याज्याप्रेषः । पूर्वा आहुतीरतिहाय दक्षिणाधूपूर्वाधे जुहोति ।
 यजमानो ऽग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृत इदं न मम । अग्नेः कव्यवाह-
 नस्य स्विष्टकृतो ऽहं देवयज्ययायुष्मान्यजेन प्रतिष्ठां गमेयमित्याह ।
 अध्वर्युर्भर्जनमेक्षणमितुशलाकां चानुग्रहृत्य संस्त्रावेणाभिजुहोति । संस्त्रा-
 लननिनयनान्ते सर्वे यज्ञोपवीतिनो भवन्ति । पूर्ववद्विपरिक्रामन्ति ।
 पुरोडाशमाहुत्य दक्षिणतः सादयति । उत्तरतः करम्भम् । दक्षिणतो
 जुहूम । उत्तरतो ध्रुवाम् । ब्रह्मयजमानो दक्षिणत उपविशतः । उत्त-
 रतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्च । वसुधा करणं नास्ति । इहां यजमानपञ्चमा
 निघ्रेण भक्षयित्वा बर्हिषि प्रतिपन्ति । हविस्क्लिष्टमुद्रास्य प्राचीना-
 वीतानि कुर्वन्ते । यजमानः पुरोडाशं धानाः करम्भं च पात्र्यां निधाय
 मिश्रयित्वा चीन् पिण्डान् कृत्वा दक्षिणश्रोणिदक्षिणासोत्तरासेषु अप-
 सव्यमुद्रुत्यावीक्ष्य तेषु यथैसमाविधायान्निर्भोजयति । भर्जयन्तां पितरः ।

मां जयन्ती पितामहाः । मां जयन्ती प्रपितामहा इति मन्त्रः क्रमेण ।
 तेषु क्रमेणैकैकं पिण्डं ददाति । एतत्ते ततामुकशर्मन्ये च त्वामन्विति
 प्रथमम् । ततपदस्थाने पितामहा पदघटितेन द्वितीयम् । प्रपितामहाप-
 दघटितेन तृतीयम् । एषा युष्माकमियमस्माकमिमां वयं जीवाजीवन्तो
 ऽनुवचरन्तो भूयास्मेतिमञ्जेषोत्तरस्यां श्रोण्यां जपं निमार्ष्टि । इदं प्रति-
 पिण्डं सर्वान्ते वा । अत्र पितरो यथाभागं मन्त्रध्वमिति वदति । सर्वे
 गार्हपत्याहवनीययोरन्तरेणोदञ्चौनिष्क्रम्य यज्ञोपवीतानि कृत्वाहवनी-
 यमुपबिष्ठन्ते सुसंवृणमित्यूचा प्रणवान्तया स च प्रणवो यावदुच्छ्वास-
 प्रतिबन्धसामर्थ्यं स्यात्तावत्प्रयोक्तव्यः । अत्रअमीमदन्तेत्यूचा तथैव
 गार्हपत्यमुपबिष्ठन्ते प्राचीनाधीतानि कृत्वा दक्षिणाग्निसमिप्रपद्यान्ते
 अक्षन्पितरो ऽमीमदन्तेत्यादिमन्त्रेण । तं प्राप्योपतिष्ठन्ते परेतन पितर
 इत्यूचा प्रणवान्तया पूर्ववत् । अथाध्वर्युः पूर्ववदनेनादकरभ्येणेत्यादिप्रे-
 षमाह । तत आग्नीध्रः परिषेचनादिपुनः पर्येतीत्यन्तं पूर्ववत्करोति ।
 यजमानो मार्जयन्तां पितर इत्यादिमन्त्रैः पूर्ववन्मार्जयति । पितरस्तृण-
 न्विति मन्त्रेण पिण्डसमीपे कशिपूपवर्हेणे निदधाति । आञ्जनां पितर
 इत्यादिमन्त्रैः प्रत्येकं पिण्डदानक्रमेण पिण्डानाञ्जनेनाङ्गे । अभ्यञ्जनां
 पितर इत्यादिमन्त्रैः पिण्डांस्तथैवाभ्यङ्गे । एतानि वः पितरो वासा-
 सीत्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः प्रत्येकं पिण्डदानक्रमेण विभज्य जेषा कृतां
 दशां वस्त्रस्थाने ददाति । आञ्जनादिषु द्वितीयतृतीयमन्त्रयोः पितृ-
 पदस्थाने पितामहाप्रपितामहापदे भवतः । ततः षड्भिर्नमस्कारैरुपबिष्ठते ।
 नमो वः पितरो रसाय पितरो नमो वो य एतस्मिन् लोके स्वेत्यादयः
 यजमन्ताः षण्णमस्कारा इत्युच्यन्ते ॥

५०८ षीरं मे दत्तेत्यादिर्मन्त्रस्तस्य द्वितीयतृतीयपदयोर्मध्ये पितर
 इत्यस्य पितामहा इत्यस्य प्रपितामहा इत्युचपदस्य क्रमेण प्रवेशे मन्त्र-
 त्रयं संपठ्यते । तेन मन्त्रत्रयेण षीरं याचते । उक्तिष्ठत पितरः प्रेत्येत्यूचा
 पितृनुत्थापयति । यन्तु पितरो यथालोकमित्यूचा पितृन्मनसा स्वस्थाने
 निवेशयति । मनो ऽन्वाहुवामह इत्युक्त्रयेण पितृन्नुगतं मन आहूयते ।
 ततः पिण्डान् पण्येवृन्तैः सहाम्नाऽनुमहरति परिश्रयणमयनीय यज्ञोपवी-
 तिनः सर्वे भवन्ति । देवो यज यजेत्यनुयाजप्रेषे विशेषः । इतिता देव्याः

पित्र्या होतार इति सूक्तवाक्येन विशेषः । प्रस्तरप्रहरणानुमन्तणे देव-
तामित्यस्यानन्तरं पितृनित्यस्य प्रलेपः । यत्र कस्मिन्नामयहणनिषेधा-
त्यक्तप्रतिप्राप्तस्याग्नीद्वितिसंज्ञाधनस्याभावात्कषणं तृणं प्रदर्शयन्नाग्नी-
धमीक्षते । परिधरेकत्वात्माकृतपरिधिद्वयप्रहरणमन्ते इतिमित्यस्य स्थाने
दक्षीत्येकवचनम् । प्रहरणानुमन्तणे देवतास्वित्यस्यानन्तरं पितृस्विति
प्रयोक्तव्यम् । पत्नीसंयाजानां निषेधः । दक्षिणाग्नेौ प्रायश्चित्तफलीकर-
णहोमौ हुत्वा ध्रुवामाप्याययति । यजमानः स्वभागं त्रिघ्नेषु भक्षयति ।
अध्वर्युः प्रायश्चित्तानि हुत्वा समिष्टयजुर्जुहोति । प्रणीतानित्यनान्ते
सर्वे ब्राह्मणतर्पणान्तं याजमानं कर्म । तत्राशीर्मन्त्रेषु नामसहस्रानिषे-
धादाशिवमाशासे तन्तवे इत्येव ब्रूयात् । नात्र व्रतविसर्गः ।
प्राचीनावीतानि हुत्वा कश्चिदुपबर्हणादीनि द्वे द्वे उद्धासयति । यज्ञो-
पवीतिनः ब्रह्माप्ते न स्व दित्युचा गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । यदन्तरिक्षं
पृथिवीमित्युचं जपन्ति । सर्वान्निप्रणयन्ते तु यथास्थानमग्निमानुर्यान्ति ।
एतावत्परिकरं कर्म साक्रमेधपर्वोक्तमेतं पितृदेवताकृत्यान्माहाप्रितुयज्ञः
विशोष्टिरिति वोच्यते ॥

५०९ एतदनन्तरं प्रतिप्रस्थाता ज्यैष्ठ्यकाननभिधारितान्युरोडा-
शानुद्वास्य शरावे प्रक्षिप्य कपालान्युद्वासयति । अध्वर्युर्नीललोहिते सूत्रे
तथा त्रयाणां पलाशपर्णानामन्तिमं पर्णं तथा सामसमीपस्यद्विजगृहा-
द्विषाग्नेर्वा एकमुल्मुकं दर्भानुदपात्रं चादत्ते । यावन्तो गृह्याः स्मेत्या-
दिमन्त्रेण सर्वे गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । उदङ्मुखः किं चित्त्वद्विजगृहि-
र्गत्वा चतुष्पथं प्राप्य तत्रोपलिप्थोल्मुकं समाधाय वल्लयित्वा परिस्ती-
र्यन्तिमे पलाशपर्णं सर्वेषां ज्यैष्ठ्यकाणामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदव्रदायोप-
स्तरणाभिधारणवज्रं एक एव रुद्रो न द्वितीयायेत्यादिमन्त्रेण तिष्ठन्
जुहोति । रुद्रायाम्बिकायाददं न ममेति यजमानस्य त्यागः । शन्तिम-
पर्णं द्वेष्ट्यगोष्टे आखुवटे * वा न्यस्यति । ज्यैष्ठ्यकाणामेकैकं प्रतिपुष्टं
प्रयच्छति । द्वौ यजमानाव । सर्वे दक्षिणानूरुनुपघ्नानास्यम्बकं यजामह
इत्युचाग्निं प्रदक्षिणं परिधन्ति । उत्तरतः स्थित्वा भ्रमाय त्येति मन्त्रेण
युरोडाशान् हस्ताभ्यामूर्ध्वं गृह्णन्ति । एवं प्रदक्षिणगमनादि चिः कुर्वन्ति ।

प्रतिकामा कन्या तु सव्यमूढमपघ्नानाऽपसव्यं पश्यति । पुष्टिबर्धनपद-
स्थाने पतिवेदनपदं तथा उत्तुर्यपादस्थाने इतो मुनीय मा पतेरिति च
विशेषः । ततोऽध्वर्युः सर्वान् पुरोडाशान् यजन्त्या त्वा पशुभिरित्यादिम-
न्त्रेण यजमानस्यऽञ्जलावावपति । अनेनैव मन्त्रेण यजमानः पव्यञ्ज-
लावावपति । पक्षी भगकामाय दुहितुरञ्जलौभगेन त्वा संसृजामी-
त्यादिमन्त्रेणावपति । अध्वर्युः सर्वान् पुरोडाशान् गृहीत्वा वृणनिर्मिते
मूत्रे प्रक्षिप्य नीललोहिताभ्यां सूत्राभ्यां विविधं बध्वा तत्पदेशेनैव शुष्के
स्याणावर्धच्छिन्ने वृक्षस्य शुष्कशाखायां वा मूत्रं तूष्णीं बध्नाति । सर्वं
मूत्रं प्रेक्षमाणादेवमुपतिष्ठन्ते एष ते रुद्रभाग इत्यादिमन्त्रेण प्रणवान्तेन ।
यावदुक्तासं प्रणवोच्चारणम् । आत्मनो मूत्रस्य च मध्ये दीर्घधाराकूपे-
णोदकं निनीयोदप्रान्नं तत्रैव परास्यानवेत्तमाणा आयाति । हस्तपादा-
न्यन्तात्प यथागतमागत्य महाहविः प्रणीतेष्विवाग्निषु अन्वाधानादिकं
कृत्वा आदित्यं चरुं निर्वपति । सप्तदश सामिधेयः । अ० हसो मुच्य-
यमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां
ददाति । इदानीं व्रतविसर्गः इयं प्रसिद्धेष्टिरादित्येष्टिरिति चोच्यते ॥

५१० निर्वर्तनादि वैश्वदेववत् । मन्त्रेविशेषः । य इमां महीं
पृथिवीमित्यादीनि षड्वाक्यानि पठित्वाऽग्निस्तिग्मेनेत्यादिवाक्यानि
पूर्ववत् । इदं सर्वं तृतीयं साकमेधपूर्वत्युच्यते ॥

५११ अथ शुनासीरीयनामकं उत्तुर्यं पर्व । यजमानः शुनासीरी-
यद्विभिर्भ्यदति संकल्पयति । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्य-
श्चरुः । सवित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः । पौष्णश्चरुः ।
ऐन्द्राग्नेो द्वादश कपालः पुरोडाशः । वैश्वदेवश्चरुः । इन्द्राय शुनासी-
राय द्वादशकपालः पुरोडाशः । वायव्यं पयः । सौर्य एककपालः पुरो-
डाशः । सविता सूर्यश्चोषांशु । शाखाहरणं कृत्वा वैश्वदेववदिध्मावर्धः-
सचहनादिकरोति । न सायंदोहः । पूर्वद्वारत्वाधानम् । पात्रासादने
विशेषः । पञ्चचत्वारिंशत्कपालानि पञ्च चरुस्यान्यस्तावन्ति मेघयानि
च । तन्दुलपत्रालनत्रिनयनान्ते प्रातर्दोहः । तत्र प्राकृतमन्त्रेषु प्राकृत-
देवतास्थाने वायुपदं बोध्यम् । इन्द्राय शुनासीराय कपालोपधानानन्तरं
पयःस्यात्मीमुपधाय तस्यां प्रातर्दोहमानीय मेघयेनालोढ्य श्रपयति । तदु-

सरतः सूर्यायैकं कपालमुपदधाति । आनीदितस्त्रिहरेत्यन्तं वैश्वदेववत् ।
उत्तरवेदेर्विकल्पः । तत्पक्षे ऽथ यावति स्फ्यमुदपात्रमित्यादि महाह-
विर्वत् । पञ्चविधं बर्हिः तदभावपक्षे ब्रह्मजुत्तरमित्यादि वैश्वदेववद्वा-
जिनवर्जम् । इन्द्रियाव्यवाह इति शुनासीरीययागानुमन्त्रणम् रत्नभा-
गिति वायोः । सुदृशीक इति सूर्यस्य । अर्धयुरैककपालं सङ्गृहीतेना-
भिजुहोति संस्पृषी ऽसीत्यादिमन्त्रेण । यजमानः संस्पृषीयाञ्चसस्य-
त्यायेदं न ममेति त्यक्त्वा न्वाहार्यमासाद्य द्वादशगवं सीरं प्रथमजं वत्सं
वा दक्षिणां ददाति । प्रतियहमन्त्रे अत्विजां ब्रह्मणे द्वादशगवं सीर-
मिति विशेषः । निवर्तनादि वैश्वदेववत् । मन्त्रे विशेषः । एकं मास-
मुदसर्जदित्यादीनि द्वादशषाब्द्यानि पठित्वा ऽग्निस्तिग्मेनेत्यादि वैश्व-
देववत् । अनुवत्सरीयाञ्चस्तिमाशास्ते इति विशेषः । इदं चतुर्थं
शुनासीरीयपर्वत्युच्यते ॥

५१२ अथ सवनेष्टिः । आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । ऐन्द्राय
एकादशकपालः । वैश्वदेवो द्वादशकपालः । सर्वं प्रकृतिवत् ॥ इयं
सवनेष्टिरित्युच्यते ॥

५१३ काम्या इष्टीः करिष्यमाणो यजमानः पूर्वं सवत्सरं द्वाद-
शाहं वा जपादिभिः पूतः पयोव्रती ब्रह्मचारी भवति । अत्विज्ञो ऽपि
पयोव्रतरहितनियमान् कुर्वन्ति । एते धर्माः काम्येष्टिप्राङ्गियमा इत्यु-
च्यन्ते ॥

५१४ यासां कालविशेषो नोपदिष्टस्तासां काम्यानां पर्वणि शुक्ल-
पक्षे देवनक्षत्रे प्रयोगः । नैमित्तिकेष्टीनां तु निमित्तानन्तरमेव । यजमानः
प्रजाकामः प्रजाकामेष्ट्यापत्ये इति संकल्पयति । सद्यस्काला इयमिष्टिः ।
ऐन्द्राग्नेौ ग्रीहिमय एकादश कपालः पुरोडाशः । सप्तदशसामिष्ट्यः ।
पौषमासतन्त्रम् । अर्धयुः पाणिसंमर्शनानन्तरं गार्हपत्ये स्मार्तवदाज्यं
संस्तुत्याहवनीये चतुर्होतृकृष्माण्डसारस्वतहोमं करोति । प्रधानमुपांशुं
चन्वाहार्यमासाद्य वासो दक्षिणां ददाति । पुनरात्मभावजं सर्वं प्रकृति-
वत् । वार्चघ्नावाज्यभागौ शुक्लपक्षे । वृधन्वन्तावपरपक्षे । अथ वा अग्नी-
शोमविकारे वार्चघ्ने । ऐन्द्रसाचाय्यविकारे तु वृधन्वन्तौ इत्यापस्तम्बसू-
त्रम् । उभावामिन्द्राग्नी आहुवध्या इति प्रधानस्य पुरोनुवाक्या । अथ

इह भूतं दक्षिणैरावाप्तमिति याज्या । रक्षाध्यानेनः समिधा जनानामिति
स्विष्टकृतो ऽनुवाक्या । यद्येवाम कथये मेध्यायेति याज्या । अन्यत्सर्वं
होत्रं प्रकृतिवत् । इयं प्रजाकामेष्टिरित्युच्यते ॥

५१५ धर्मसमायां व्यवहारादिभाषणायेन्द्रियवीर्यप्रतिष्ठार्थमिष्ट्या
यस्य इति संकल्पः । इन्द्राग्नी रोचनादिव इति प्रधानानुवाक्या ।
यनपद्वृत्रमिति याज्या । अन्यत्सर्वं प्रजाकामेष्टिवत् । इयमिन्द्रियवीर्य-
प्रतिष्ठाकामेष्टिरुच्यते ।

५१६ एतद्विष्टिविधानानन्तरं श्रुतौ पौष्णं यरुमनुनिर्वपेतेत्युक्तम् ।
इन्द्रियवीर्यप्राप्त्यर्थमिष्ट्या यस्य इति संकल्पः । पूषा देवता । यरुद्रं व्यम् ।
वयमुत्वापयस्म्यतरति प्रधानानुवाक्या । पयस्पयः परिपतिं वचस्येति
याज्या । पुष्टिमान्यशुमानित्यनुमन्त्रणम् । यन्न विशेषतः संवाक्ये नेति
तन्न पूर्वेष्टिगते संवाक्ये भवतः । अन्यत्प्रकृतिवत् । इयमनुनिर्वापपौष्णेष्टिः ।

५१७ जनसमूहं प्राप्तो यजमानः प्रतिष्ठाकाम इष्ट्या यस्य इति
संकल्पयति । तैत्रपत्यश्चरः । तैत्रस्य पतिना वयमित्यनुवाक्या । तैत्रस्य
पते मधुमन्तमूर्मिमिति याज्या । अन्नाद इत्यनुमन्त्रणम् । अन्यत्प्राकृतम् ।
इयं तैत्रपत्येष्टिः ॥

५१८ रत्नो गणपीडानिवृत्त्यर्थममावास्यायां महारात्रे रत्नोद्दननाथै-
मिष्ट्या यस्य इति संकल्पयति । अग्नये रत्नोष्ट्रे ऽष्टाकपालः पुरोडाशः ।
वस्त्रादिना परितः श्रपणं कृत्वा प्रधानयागः । देवताया यद्विशेषणं स
गुण इत्युच्यते ॥

५१९ तथा च प्रकृते ऽग्ने रत्नो हेति विशेषणं गुणस्तस्य विशेष्यवि-
भक्त्यन्तस्य विशेष्योद्देशानन्तरं गुणस्यापि निर्देशः । एवं सर्वगुणानाम् ।
कृणुष्वपाकः प्रसितिमिति पञ्चदशर्चः आद्याभ्यासरहिताः सामिधेन्यः ।
रत्नोद्दणं वाजिनम्राजिधर्म इति पुरानुवाक्या ऽविज्योतिषा बृहतेति याज्या
अन्नाद इत्यनुमन्त्रणम् । प्राक् स्विष्टकृतः सुवाहुतिमुपजुहोत्यध्वर्युस्त
स्वानास इत्युवा । परिश्रपणं दूरीकृत्य स्विष्टकृदादि । अन्यत्प्राकृतम् ।
इयं रत्नोष्ट्रेष्टिः ॥

५२० गोमरणनिवृत्त्यर्थं पुरुषमरणनिवृत्त्यर्थं भयनिवृत्त्यर्थं पूतिग-
न्धनिवृत्त्यर्थं च पृथगिष्टिसंकल्पः अग्नये सुरभिमतं ऽष्टाकपालः । प्रोक्त-

शीघ्रं सुगन्धावितिपति । सुगन्धवन्तश्च त्विजः कर्म कुर्वन्ति । अग्निर्हो-
तान्यसौ ददित्यनुवाक्या । साध्वीमकर्देवधीतिमिति याज्या । उक्तमनु-
मन्त्रणम् । प्राकृतमन्यत् । इयं सुरभिर्मदिष्टिः ॥

५२१ शेषजातिमरणनिवृत्त्यर्थं संकल्पः । आग्नये सामवते ऽष्टाक-
पालः । अक्रन्ददग्निस्तनयवित्यनुवाक्या । त्वे वसूनि पूर्वणीकेति याज्या ।
अग्निदेवताक्यागो प्रायो ऽवाह इत्यनुमन्त्रणम् । एहदाहनिवृत्त्यर्थे ऽपी-
यमेवेष्टिः । इयं सामवदिष्टिः ॥

५२२ प्रतिबन्धकनिवृत्त्या काम्यकर्मफलसिद्ध्यर्थं संकल्प्य । अग्नये
कामायाष्टाकपालः । तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमेत्यनुवाक्या । अश्याम तं
काममिति याज्या । इयं कामेष्टिः ॥

५२३ सर्वायुः सिद्ध्यर्थं संकल्पः । अग्नयश्चायुष्मते ऽष्टाकपालः ।
इन्द्राय चात्रे एकादशकपालः । आनी आने सुकेतुनेत्यग्नेराज्यभागस्या-
नुवाक्या । त्वं सोम महिभगमिति सोमस्य । अग्नयोर्योर्जीवातुपदसत्त्वा-
दिमौ जीवातुमन्तावुच्येते ॥

५२४ चायुष्टे विश्वतो दधदित्यग्नेरायुष्मते ऽनुवाक्या । आयुर्दा
अग्न इति याज्या । चातारमिन्द्रमिति चातुरिन्द्रस्यानुवाक्या । मा ते
कस्यामिति याज्या । उभयचायुष्मानित्यनुमन्त्रणम् । पाहि नो अग्न एक-
येति अग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मानिति च संधाव्ये । इयमायुष्कामेष्टिः ॥

५२५ भूतिकाम इष्ट्या यत्यरति संकल्पः । आग्नये जातवेदसे ऽष्टा-
कपालः । तस्मै ते प्रतिहर्यतेत्यनुवाक्या । दिवस्पति प्रथमं जज्ञ इति
याज्या । भूतिमानित्यनुमन्त्रणम् । इयं भूतिकामेष्टिः ॥

५२६ इत्तं कामयमानः संकल्प्य । आग्नये रुक्मवते ऽष्टाकपालः ।
शुचिः पावकवन्त इत्यनुवाक्या । दृशानो रुक्म उव्यो व्यद्वौदिति
याज्या । इयं रुक्कामेष्टिः ॥

५२७ तेजस्कामः संकल्प्य । आग्नये तेजस्वते ऽष्टाकपालः । आय-
द्विषे नृपति तेज आमदित्यनुवाक्या । स तेजोयसा मनसेति याज्या ।
इयं तेजस्कामेष्टिः ॥

५२८ अन्नकामेष्टिः । आग्नये ऽन्नवते ऽष्टाकपालः । उताधाय
वशात्तायेत्यनुवाक्या । धृत्वाहि सूनो अस्थीति याज्या । इयमन्नकामेष्टिः ॥

५२८ अचाद्यकामः संकल्प्य । अग्नये ऽचादायाष्टाकपालः । तुभ्यं
ता अङ्गिरस्तमेति पुरोनुवाक्या । तं अश्याम तं कामग्नइति याज्या ।
इयमचाद्यकामेष्टिः ॥

५३० अचपतित्वकामस्य । अग्नये ऽचपतये ऽष्टाकपालः । पूर्व-
ष्टिगते याज्यानुवाक्ये । इयं अचपतित्वकामेष्टिः ॥

५३१ दीर्घरोगमुत्थये संकल्प्य । अग्निः पवमानः अग्निः पावकः
अग्निः शुचिः । एतास्तिक्ष्णो देवताः । द्रव्याण्यष्टाकपालाः पुरोडाशाः ।
अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं दक्षिणां ददाति । अग्न अग्नेः पवमानस्य
आयूंषि पवस इत्यनुवाक्या । अग्ने पवस्वेति याज्या । अग्ने पावक
रोचिषेत्यनुवाक्या । सनः पावकदीदिव अग्नेः पावकस्य इति याज्या ।
अग्निः शुचिब्रततम इत्यनुवाक्या । उदग्ने अग्नेः शुचेः शुचयस्तवेति
याज्या । इयं चिररोगमुत्तिकामेष्टिः ॥

५३२ चतुष्कामस्य । चतुर्दोषनिवृत्त्यर्थे इष्ट्या यत्ये इति संकल्प्यः ।
पूर्वष्टिवत्सर्वम् । इयं चतुष्कामेष्टिः ॥

५३३ पुत्रकामस्य अग्नये पुत्रवते ऽष्टाकपालः । इन्द्राय पुत्रिणे
ऽष्टाकपालः । यस्त्वा हृदा कीरिणेति प्रथमस्यानुवाक्या । यस्मै त्वं
सुकृते जातवेद इति याज्या । त्वे सुपुत्र शवस इति द्वितीयस्यानुवाक्या ।
उक्थ्य उक्थे सोम इन्द्रं ममादेति याज्या । स्विष्टकृतो ऽग्निस्तु विश्रवस्त-
ममित्यनुवाक्या । अग्निर्देदाति सत्यतिमिति याज्या । इयं पुत्रकामेष्टिः ॥

५३४ रसकामस्य । अग्नये रसवते ऽजतीरे चरुः । अत्र पयसः
प्रणयनं नापाम् । अग्ने रसेन तेजसेत्यनुवाक्या । आपो अद्यान्वचारि-
णमिति याज्या । इयं रसकामेष्टिः ॥

५३५ वसुकामस्य । अग्नये वसुमते ऽष्टाकपालः । वसुर्वसुपतिर्हि-
कमित्यनुवाक्या । त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामिति याज्या । इयं वसु-
कामेष्टिः ॥

५३६ पतितत्वेन जनैरभिश्यमानस्येष्टिः । वैश्वानराय द्वादश-
कपालः । वरुणाय चरुः । दधिकाव्णश्चरुः । वैश्वानरो न ऊत्ये इत्यनु-
वाक्या वैश्वानरस्य । त्वमग्ने शोचिषेति याज्या । वरुणस्यावते हेडा
वरुणेत्यनुवाक्या । उदुत्तमं वरुणेति याज्या । दधिकाव्णो अकारिण-

मिति दधिक्रावणो ऽनुवाक्या । आर्द्धधिकाः शवसा पञ्च कृष्टीरिति याज्या । अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं दक्षिणा । इयमभिशापनिवृत्तीष्टिः ॥

५३७ यामकामस्य । अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः । मरुद्वाः सप्तकपालः । आहवनीयायतनाद् बहिः वैश्वानराय द्वादशकपालान्युपधाय प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यस्य पश्चान्मरुद्वाः सप्तकपालान्युपधाति । तत्तदग्निनां पर्यग्निकरणम् । दक्षिणं परिधिसन्धिं विमुच्य वैश्वानरमुद्रासयति । दक्षिणपरिधिमयेण वा । पाचान्तरे मासतमुद्रास्य गार्हपत्यसमीपे स्थापयति । वेद्यां वैश्वानरमासादयति । सामिधेन्यनुषवनकाले वेद्यां मासतं सादयति । वैश्वानरयागः पूर्ववत् । द्वैधसूत्रे ऽत्र देवताविपर्ययः । मासतस्यावदायान्यत्र निधाय वैश्वानरस्यावदायान्यत्र निधाय प्रथमं मासतस्य यागः । ततो वैश्वानरस्य । अथ वा मासतस्यावदानादि यागान्तं कृत्वा वैश्वानरस्यावदानादियागः । वैश्वानरस्य वैश्वानरो न कृत्येत्यनुवाक्या । पृष्ठो दिवीति याज्या । मरुतां तु मरुतो यदुषो दिव इत्यनुवाक्या । यावः शर्म शशमानायेति याज्या । मरुतामनुमन्त्रणं प्रागैर्ह्यसमिति । इयं यामकामेष्टिः ॥

५३८ भित्त्यमाणद्रव्यप्राप्तिकामस्य । अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः । वैश्वानरो न कृत्येत्यनुवाक्या । वैश्वानरस्य सुमताविति याज्या । इयं भित्त्यमाणद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ॥

५३९ भित्तितद्रव्यप्राप्त्यनन्तरं वैश्वानर्यो यजेत । प्रतिष्ठाकाम इष्टायत्यदिति संकल्पः । पूर्ववदिष्टिः पशुकामस्य । ऐन्द्रश्चक्रः । इन्द्रं वो विश्वतस्परित्यनुवाक्या । इन्द्रं नरो नेमधितेति याज्या । इयं पशुकामेष्टिः ॥

५४० अथ द्वितीया । इन्द्रायेन्द्रियावते एकादशकपालः । इन्द्रियाणि शतक्रतो इत्यनुवाक्या । अनुते दायिमहदन्द्रियायेति याज्या । इन्द्रियाव्यचाद इत्यनुमन्त्रणम् । इयं द्वितीया पशुकामेष्टिः ॥

५४१ ब्रह्मवर्चसकामस्य । इन्द्राय घर्मवते एकादशकपालः । आर्यास्मन्त्याप्तेत्यनुवाक्या । आमासु प्रक्वमिति याज्या । ब्रह्मवर्चसोऽत्यनुमन्त्रणमिन्द्रायेन्द्रियावते तथा इन्द्रायाकवते च तथैव । इयं ब्रह्मवर्चसकामेष्टिः ॥

५४२ ऋक्कामस्य । इन्द्रायार्कवतएकादशकपालः । इन्द्रमिन्द्रा-
यिनो बृहदित्यनुवाक्या । गायन्ति त्वा गायत्रिण इति याज्या । इन्द्रि-
याव्यचाद इत्यनुमन्त्रणम् । इयमवकामेष्टिः ॥

५४३ भूतिकामस्य त्रिहविष्का । इन्द्राय धर्मवते एकादशकपालः ।
पूर्वाक्ता याज्यानुवाक्याः । इन्द्रियाव्यचाद इति सर्वेषामनुमन्त्रणम् ।
इयं भूतिकामेष्टिः ॥

५४४ पापक्षयकामस्य । इन्द्रायांहोमुचे एकादशकपालः । अंहो-
मुचे प्रभरेमामनीषेत्यनुवाक्या द्विद्वेष यन्मेति याज्या । अंहोमुगित्यनु-
मन्त्रणम् । इयं पापक्षयकामेष्टिः ॥

५४५ बटो वा शुचुवेष्टितो वा तन्मोक्षार्थं संकल्प्य । इन्द्राय त्रात्रे
एकादशकपालः । त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रमित्यनुवाक्या । मा ते अस्यां
सहसावचिति याज्या । त्रातइत्यनुमन्त्रणम् । इयं बन्धादिमोक्षकामेष्टिः ॥

५४६ महायज्ञान्वाजपेयादीन्कर्तुमशक्तस्तत्काम इष्टिं संकल्प्य ।
इन्द्रायार्कश्वमेधवते एकादशकपालः । अनवस्ते रथमित्यनुवाक्या ।
वृष्णो यज्ञ वृषेति याज्या । महायज्ञवानित्यनुमन्त्रणम् । इयं महायज्ञ-
कामेष्टिः ॥

५४७ यामकामस्य द्वितीया । इन्द्रायानृजवे एकादशकपालः ।
अन्वहमासा अन्वित्यनुवाक्या । अनु ते दायिमहइति याज्या । याम-
वानित्यनुमन्त्रणम् । द्वितीया यामकामेष्टिः ॥

५४८ दत्तद्रव्यप्राप्तिकामस्य । इन्द्राय प्रदात्रे एकादशकपालः ।
प्रदातारं हवामह इत्यनुवाक्या । प्रदाता वज्री वृषभ इति याज्या ।
प्रदानुमानित्यनुमन्त्रणम् । दत्तद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ॥

५४९ तुल्येभ्यो ऽधिकश्रीकामस्य । इन्द्रायैकादशकपालः । रेव-
तीर्नः सधमाद इत्यनुवाक्या । प्रोष्वस्माइति याज्या । अधिकश्रीमा-
नित्यनुमन्त्रणम् । अधिकश्रीकामेष्टिः ॥

५५० साधारणज्योतिष्टोमादियज्ञकामस्य । अग्नावैष्णव एकाद-
शकपालः । अग्नाविष्णुसजोषसेत्यनुवाक्या । अग्नाविष्णुमहितद्वामिति
याज्या । यज्ञवानित्यनुमन्त्रणम् । इयं यज्ञकामेष्टिः ॥

५५१ ब्रह्मवर्चसकामस्य द्वितीया । पुष्यनक्षत्रयुक्तपौर्णमास्यां प्रातः

रुद्रौ देवता । चरुर्द्रव्यम् । श्वेतवत्सायाः श्वेतवर्णायागोर्दुग्धं मथितं
सदाज्यं भवति । तेनाज्येन हविषः पात्राणां प्रोक्षणं मार्जनं च । अतः
प्रोक्षणीपात्रे तदाज्यमेव जलस्थानग्रानयति । उन्महतमन्त्रे अप्शब्दस्य
स्थाने आज्यपदस्योहः तद्विशेषणानां क्लीबत्वमेकवचनान्तता प्रोक्ष्या ।
प्रोक्षणमन्त्रे ऽपि तथैव । द्वैधसूत्रे ऽनुक्रमण्डलौ सुवेण तदाज्यं प्रक्षिप्य
तेन जलेन प्रोक्षणमार्जनानि विहितानि प्रोक्षणीरामादयेति प्रैषे प्रोक्षण-
मासादयेत्यूहः निनयनमन्त्रे गच्छतेत्यस्यस्थाने गच्छेतिपदम् । प्रधानया-
गकाले विहारस्य कटादिभिः परिश्रयणम् । तदपहाय स्थिरुद्धादि ।
सामिधेनीषु पृथुपात्रा इत्यस्याः पूर्वं मत्तु देववत इति न यजमान रिष्य-
सीति च द्वे चचौ प्रतेप्तव्ये तथा च सप्तदश सामिधेन्यः । सोमार्द्रा-
विवृतमित्यनुवाक्या । सोमार्द्रायुवमिति याज्या । ब्रह्मवर्चसीत्यनुम-
न्त्रणम् ॥

५५२ भाविदुश्चर्मत्वाभावकामस्य सोमापौष्णश्चरुः । सोमापू-
षणा जननेत्यनुवाक्या । इमौ देवौ जायमानाविति याज्या । सुचर्मत्य-
नुमन्त्रणम् । इयं दुश्चर्मत्वाभावेष्टिः ॥

५५३ समाने श्रेष्ठमिच्छन् संकल्प्य । अग्नये वसुमते ऽष्टाकपालः ।
सोमाय रुद्रवते चरुः । इन्द्राय मरुत्वतएकादशकपालः । वरुणायादि-
त्यवते चरुः । सर्वासां तन्त्रेण युगपत्प्रधानयागः । सर्वा देवताश्चतु-
र्थ्यन्ता उद्दिश्य अनुब्रूहीति प्रैषः । एवं सर्वत्र । उपस्तीर्य सर्वेषां क्रमेण
द्विद्विरवदाय युगपद्वजति । पञ्चमे प्रयाजे स्वाहाग्निं वसुमन्तं सोमं
रुद्रवन्तमिन्द्रं मरुत्वन्तं वरुणमादित्यवन्तं स्वाहेति सर्वेषां सकृत्स्वाहा-
शब्दः सर्वासामेकैवाग्निः प्रथमो वसुभिरित्यनुवाक्या । सनो देवो वसु-
भिरिति याज्या । श्रेष्ठ इत्यनुमन्त्रणम् । सप्तदश सामिधेन्यः । वार्चप्रा-
वाक्यभागौ । प्रेतो अग्नइमोअग्न इति संयाज्ये । इयं संज्ञानीष्टिरुच्यते ॥

५५४ यो मृत्यो विभेति स पूर्णायुःप्राप्त्यर्थं संकल्पयत्यायुष्कामः
अतःकृष्णालया यक्ष्यइति । प्रजापतिर्देवता । आज्ये हिरण्यनिर्मितमुज्जा-
ग्रमाणकृष्णालमयश्चरुर्द्रव्यम् । पात्रासादने एका चरुस्थाली यवहनना-
स्यभावादुत्तुखलादेर्नोसादनम् । घृतस्यैव प्रणीतापात्रे आनयनम् । घृतं

प्रक्षालयामास प्रक्षालयामास । दक्षिणायां कृष्णालानां प्रक्षालयामास ।
 • ध्रुवासीतिमन्त्रेण नवं चरुपात्रमधिश्रित्य तिरःपवित्रे प्रणीताज्यमानीय
 घर्मास्थेत्यादिमन्त्रेण कृष्णालानां प्रक्षालयामास । चरुधर्मयोद्वास्य वेद्यामा-
 सादयति । उपस्तरणाभिधारणे यागकाले न भवतः । चतुर्णां कृष्णाल-
 स्थालीगतमेकमवदानम् । तथाज्येन सह एवं द्विरवदाय हवनकाले
 आज्यमेव जुहोति न कृष्णालानि । तूष्णीमवदानं प्रत्यञ्जनं च । पञ्चा-
 वत्तिनां त्रीण्यवदानानि तथा च द्वादश कृष्णालानि संपद्यन्ते । कृष्ण-
 लमेकं जुहुयाद्वा । हिरण्यगर्भः समवर्ततायदित्यनुवाक्या । प्रजापतेन
 त्वदेतान्यन्य इति याज्या । आयुष्मानित्यनुमन्त्रणम् । चत्वारि कृष्ण-
 लानि स्विष्टकृते ऽवद्याति । पञ्चावत्तिनस्त्वष्टौ । इडापात्रे अष्टौ
 पञ्चावत्तिनो द्वादश । चत्वार्यवान्तरैडायै । प्राशिन्ने एकम् । ब्रह्मयज-
 मानभागयोरैकम् । सर्वत्राज्येन सह । चतुर्धाकरणं नास्ति । अवत्तानि
 ब्रह्मणो हस्ते दत्तानि च सर्वाणि समं विभज्य अत्विजो गृह्णन्ति ।
 सामान्यदक्षिणाविकल्पः । फलीकरणहोमो न । इयं शतकृष्णलेष्टिः ॥

५५५ हिरण्यलाभकामस्य । आग्नेयो ऽष्टाकपालः । सावित्रो
 द्वादशकपालः । भूम्यै चरुः । अग्नेः सप्रजवचवीयसेत्यनुवाक्या । निकाव्या
 विधसः शश्वत इति याज्या । हिरण्यपाणिमूतयदिति सवितुरनुवाक्या ।
 वाममद्वयसवितरिति याज्या । भूमेर्बलित्यापर्वतानामित्यनुवाक्या ।
 स्तोमासस्थाविचारिणीति याज्या । स्वस्तिमानिति सवितुरनुमन्त्रणम् ।
 अनाद इत्यग्नेः । हिरण्यवानिति भूमेः । अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं
 दक्षिणां ददाति । इयं हिरण्यलाभकामेष्टिः ॥

५५६ हिरण्यलाभे जाते तत्प्रतिष्ठार्थं पुनरेतयेष्ट्या यजते । सा
 लब्धहिरण्येष्टिरुच्यते ॥

५५७ क्रीबत्वनाशपूर्वकपुंस्त्वकामस्य । सोमाय वाजिने श्यामाक-
 श्वरुः । आप्यायस्व स मे तु तदित्यनुवाक्या । सन्ते पयांसीति याज्या ।
 प्रप्रजया च पशुभिश्च जभिषीयेत्यनुमन्त्रणम् । इयं पुंस्त्वकामेष्टिः ॥

५५८ वल्लुकामस्य । अग्नये धाजस्वते ऽष्टाकपालः । सौर्यश्चरुः ।
 पूर्ववदग्नेर्धाजस्वतो यागः । अग्नीध्रः षडवत्तदानात्पूर्वं इडावत्तचरोर्य-
 जमानाय त्रीन् पिण्डान्प्रतिमन्त्रं प्रयच्छति । उदुत् जातवेदसमिति

प्रथमम् । सप्तत्वा हारता रथइत्यृचा द्वितीयम् । चित्रं देवानामित्यृचा
तृतीयम् । यजमानः पिण्डान् प्राश्यावम्येडाभागं प्राशनाति । उदग्ने
शुचयस्तवेत्यग्नेर्भोजस्वतो ऽनुवाक्या । विज्योतिषेति याज्या । उदुत्यं
ज्ञातवेदसमिति सूर्यस्यानुवाक्या । चित्रं देवानामिति याज्या । चतुष्पा-
नित्यनुमन्त्रणम् । इयं द्वितीया चतुष्कामेष्टिः ॥

५५९ कामसिद्ध्यर्थे या इष्टयो विहितास्ताः काम्येष्टिपदार्थः
सिद्धः ।

श्रीपरमेश्वरः प्रसीदतु ॥

॥ शिवम् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीतपदार्थनिर्वचनम् ।

अथ पाशुकपदार्थानां नामान्युच्यन्ते ।

१ उत्तरायणं शुक्लपक्षो देवनक्षत्रं रेवती वा ऽमावास्या यजनीय-
दिनं वा ऽनुष्ठानसमयः । अयं पशुबन्धकाल इत्युच्यते ॥

२ आद्यप्रयोगे तु पूर्वद्युर्नान्दीश्राद्धं राजावुदकशान्तिः प्रतिसरब-
न्धश्च क्रियते । परेद्युःस्नानादिपञ्चकानन्तरं पुण्याहवाचनम् । तत्र
पशुदेवतायाः प्रथमान्तं नामोच्चार्य प्रीयतामिति यथार्थमूहनीयम् । इदं
प्रथमप्रयोगपूर्वाङ्गमित्युच्यते ॥

३ दर्शपौर्णमासयागकालो यजनीयदिनमित्युच्यते ॥

४ गार्हपत्यस्य पश्चात्सपत्नीको यजमानो दर्भेष्वामीनो दर्भान्
धारयमाणः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य विष्णुं स्मृत्वा याः पुरस्तादि-
त्यादि पठित्वा स्वर्गकामः श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वा ऐन्द्राग्नेन निरुद्धप-
शुबन्धेन यज्ञे इति त्रिरुपांशु त्रिरुच्चैर्वेदति । अयं पशुबन्धसङ्कल्प इत्यु-
च्यते ॥

५ प्रतिप्रस्थातृप्रशास्तृसंहितान् षड्विंशजो वृत्वा ऽर्हयित्वा प्रथ-
मानुष्ठाने पशुना यज्ञमाणो ऽन्वारम्भणीयया यज्ञ्यदिति सङ्कल्पपूर्वकं
अन्वारम्भणीयां समाप्याग्नीनरण्योः समारोप्योदवसाय मन्यति । यज्ञ्ये
करिष्ये इत्यादिपदेऽच्चारणसमकालीनदक्षिणहस्तकरणकपात्राधिकरण-
कजलप्रक्षेपसहितकरिष्यमाणकर्मनुष्ठानप्रतिज्ञा सङ्कल्प इत्युच्यते ॥

६ समारोपिताग्निमदरणीयहणपूर्वकं देवयजनदेशं प्रति गमनमु-
दवसानमित्युच्यते ॥

७ मन्यनानन्तरमध्ययुरग्नीन् विहृत्य गार्हपत्ये स्मार्तवदाज्यं
संस्कृत्य सुचि चतुर्हृतीं गृहीत्वा आहवनीये मनस्वत्या हुत्वा उदुरणा-
पते पुनर्विहृत्य षष्ठेऽतारं मनसाद्रुत्यान्वारब्धे यजमाने चतुर्हृतीतेनाह-
वनीये जुहोति । सुवेण चतुर्वारं गृहीतमाज्यादि चतुर्हृतीतमित्युच्यते ॥

८ सूर्यन्ते चतुरित्यादीदीनि नव वाक्यानि षड्द्वेतेत्युच्यन्ते ॥

९ वाचस्पतये ब्रह्मण इदं न ममेति यजमानस्य त्यागः । पुनर्विहृत्योपस्थानवरदानान्तः कूप्याण्डहोमः । पुनर्विहृत्य प्रत्येकं चतुर्हृती-
तेन सारस्वताहुती पुनर्विहृत्य चतुर्हृतीतेनोदविष्णोर्विक्रमस्वेत्यृचा जुहो-
ति विष्णवे इदमिति त्यागो यजमानस्य । इयमाहुतिः करिष्यमाणयू-
पयहणार्थत्वाद्वापाहुतिरित्युच्यते ॥

१० अर्धयुः पुनश्चतुर्हृतीतं गृहीत्वा ससुवामाज्यस्थालीं बर्हि-
र्हिरण्यमुदपात्रं वादाय सपरशुं तत्ताणमाहूय एहि यजमानेत्युक्त्वा पूर्व-
द्वारेण शालाया बर्हिर्निष्क्रम्य यस्मादृत्वादूपयहणं चिकीर्षितं तस्य
समीपं गत्वा प्रतीच्यां दिशि प्रह्नां शाखां स्वयं प्राङ्मुखोऽत्यन्यानगा-
नित्यादियजुर्मन्त्रेणोपतिष्ठते । इदं यूपयोग्यशाखोपस्थानमित्युच्यते ॥

११ तत आज्यस्थाल्याः सुवेणोपहत्य शाखामूलमनक्ति । देवस्त्वा
सवितामध्येत्यादियजुषा । इदं यूपशाखाञ्जनमुच्यते ॥

१२ तत श्रोत्रे त्रायस्वैनमिति मन्त्रेण यूपमूले ऊर्ध्वाय बर्हिरनू-
च्छयति । तदुपरि स्वधितिना तिर्यक् छिनत्ति स्वधितेनैव हिंसीरिति
मन्त्रेण । आज्यस्थाल्यादेः सकाशात्सुवादिना पात्रान्तरे आज्यादेर्यहणं
उपहननमित्युच्यते ॥

१३ शाखाहेदनकाले यः प्रथमः शकलः परापतति तं यूपावटे
प्रतेपार्थे क्व चित् प्रजातं स्थापयति । कस्य चिदपि पदार्थस्य उपयोग-
काले शीघ्रलाभार्थं अत्रेदं मया स्थापितमस्तीति शीघ्रस्मृतिजनकसङ्केतः
प्रजातमित्युच्यते ॥

१४ यूपशाखां कृत्वा ऽप उपस्पृश्य प्राच्यामुदीच्यां वापतन्तं यूपं
द्विषमयेण मालेखीरित्यादियजुषा ऽनुमन्त्रयते । वृत्तस्य हेदनदेशे हिरण्यं
निधाय परिस्तीर्य परिषिच्य पूर्वाहुतेन चतुर्हृतीतेन वनस्पते शतवल्-
शमित्यादियजुषा स्वाहान्तेन जुहोति । वनस्पतय इदमिति यजमानस्य
त्यागः । अयं हेदनप्रयुक्तहोम उच्यते ।

१५ सहस्रवल्शा वीति पादेन स्वहृदयमभिमृशति । ततो ऽप
उपस्पृश्य काष्ठतत्त्वा परशुना मूलादारभ्यायपर्यन्तं यूपशाखायाः सर्वं
अवान्तरशाखा अर्धयुःहेदयति यं त्वायं स्वधिति रित्यादियजुषा ।

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१३१

सङ्गमन्त्रपाठो न प्रत्ययान्तरशास्त्रम् । हस्तपरिष्वङ्गादनधिकं प्रादेशप-
रिमाणादनूनं उपरेण पञ्चारक्षिं चषालस्यापनार्थं चतुरङ्गुलाधिकमय-
तश्चिन्नस्यच्छिन्नो रायःसुवीर इति मन्त्रेण । द्विवशेषस्य मूले चतुरङ्गु-
लमात्रमुपरं त्यक्त्वा ऽवशिष्टमष्टाक्षिं चतुरक्षिं वा तद्वति । स्ववर्धमेकं
शकलमधिमन्यनार्थं जीणि शकनानि स्थापयति । यूपानुतिप्रभृत्येताव-
दन्नं कर्मयूपानुहणमित्युच्यते ॥

१६ तदनन्तरं पाशुकवेदिमानं उत्तरवेदितवाभ्योर्मानं चात्वा-
लमानं उत्करकरणं च वरुणप्रघासवत्करोति । पाशुकवेदिमग्निवत्परिस्तु-
णाति । इदानीं यजमानो भोजनं वपनं नवनीताभ्यञ्जनमन्त्रोऽञ्जनं
च करोति । इदानीं देवतासङ्कल्पं करोतीति केषां चिन्मतम् । अध्वर्यु-
रिडाक्षपं कृत्वा ऽग्नीन् विहृत्यान्वाधाय व्रतयद्वायान्ते शाखाहरणपक्षे
इषेत्वेत्यादियजुषा शाखामाच्छिनत्ति । तूष्णींभूतशाखामाच्छिद्योभे
शाखे तूष्णीमाहृत्य तूष्णीं यजमानमवेक्षयित्वोद्गूहति यजमानस्येत्या-
दिप्राकृतमन्त्रेण । ततो बर्हिः संभरणादि । ऐतवी विधृती भवतरति
के चित् । पञ्चविधं बर्हिः । कार्प्यैर्मयः परिधयः । सप्तदश सामि-
धेयः । शाखापवित्रकरणमन्त्रे पशुं हव्यं करोतु मे इति विशेषः ।
सायमग्निहोत्रहोमानन्तरमुत्तरेण गार्हपत्यं दर्भान् संस्तीर्य तेषु पशु-
कुम्भीं शाखा पवित्रं च त्रिगुणां त्रिव्यायामां यूपरशनां द्विगुणां द्विव्या-
यामां पशुरशनां च कार्प्यैर्मय्यौवपाश्रपण्यौ विशाखामेकामपरामवि-
शाखां कार्प्यैर्मयं हृदयशूलं यजमानमुखसम्मितं मैत्रावरुणदण्डं चेति
द्वन्द्वं सादयति । ततस्तान्युत्तानानि कृत्वा कमण्डलुगताभिरद्विः शुन्ध-
धमित्यादिप्राकृतमन्त्रेण प्रकृतिवत्प्रोक्षति । पशोरङ्गानां हृदयादीनां
अपणार्थमाण्डं पशुकुम्भीत्युच्यते ॥

१७ यूपस्य वेष्टनार्थं या रज्जुः सा यूपरशनेत्युच्यते ॥

१८ पशुबन्धनार्थो रज्जुः पशुरशनेत्युच्यते ॥

१९ वपा श्रप्यते यस्यां सा वपाश्रपणीत्युच्यते ॥

२० यस्मिन् शूले पशुहृदयं प्रोतं भवति तत् हृदयशूलमित्युच्यते ॥

२१ अपरेद्युः प्रातरग्निहोत्रहोमानन्तरमन्वाधानव्रतरहितां बर्हिः-

लेवनादिब्राह्मणतर्पणान्तामान्नेयीमिष्टिं करोति । सा च सर्वापि प्रकृतिवत् क्रियते इयं पशुपूर्वमिष्टिरित्युच्यते ॥

२२ पशुनुष्ठानस्य सद्यस्कालत्वान्नं तु नान्दीआहुतादिवेदिमानं च पूर्वद्वारेव क्रियते । अपरेद्युः स्नानादिपञ्चकं ततः पशुमङ्गलानन्तरमन्वारम्भणीयेष्टिः क्रियते । अग्नीनरण्योः समारोप्य प्रत्यक्षांस्वा देव-यजनदेशं प्रति नयति । मन्यनपक्षे ऽग्नीन्विहृत्य मनस्वत्या हुत्वा पुनर्विहृत्य षड्विंशकूष्माण्डसारस्वतहोमान्तं समानम् । तदनन्तरमग्नि-देवत्यां अन्यन्वाधानादिब्राह्मणतर्पणान्तां पशुपूर्वमिष्टिं करोति । ततो यूपाहुत्यादिपाशुकवेदिपरिस्तरणान्तं करोति । ततः पशुदेवतासंकल्पं कृत्वा ऽन्वाधानादिकुम्भ्यादिप्रोक्षणान्तं करोति इति विशेषः । अयं सद्यस्कालपशुप्रकार इत्युच्यते ॥

२३ अपरेद्युराग्नेयादष्टेरनन्तरं यजमानो देवतासङ्कल्पं करोति । पाशुकं हविः । वपापुरोडाशाङ्गानि हवींषि । एकादश प्रयाजाः । अग्नीषोमावाज्यभागौ । इन्द्राग्नी पशुदेवता । वनस्पतिः पृषदाज्यदे-वता । देवा आन्यपाः अग्निः स्विष्टकृत् । एकादशानुयाजाः । एका-दशोपयाजाः । सूक्तवाकशंयुवाकौ । चत्वारः पक्षीसंयाजाः । एवमात्म-केन साङ्गोपाङ्गेन कर्मणा सद्यो यत्ये इति । अयं पशुदेवतासंकल्प इत्युच्यते ॥

२४ ततः पाणिसम्मर्शनादि । अग्नीन् परिस्तीर्याहवनीयस्य पुर-स्ताद्द्वर्मान् संस्तीर्य तेषु स्फ्यमग्निहोत्रहवर्णौ जुहुं वसाहोमहवनीमु-पश्रुतं पृषदाज्यहवर्णौ सुवं स्वधितिं ध्रुवं प्राशित्रहरणामडा वेदमाज्य-स्थाली दधिस्थालीमपूर्वाज्यस्थालीं योक्तुं वेदाय धृष्टिं उपवेषमिधमप्र-श्चनमन्वहार्यस्थालीं च द्रुह्मं सादयति । एतत्पाशुकपात्रासादनमुच्यते ॥

२५ इमानि स्फ्यादीन्येकविंशतिसंख्याकानि पूर्वद्युर्गार्हपत्यस्यो-त्तरत आसादितानि पशुकुम्भ्यादीनि चाष्टौ पाशुकपात्राणीति कथ्यन्ते ॥

२६ एतत्पाशुकपात्रासादनानन्तरं ब्रह्मणं दक्षिणतस्तूष्णीमुप-वेश्य पृष्ट्यांस्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वायजमानं वाचं यच्छेत्युक्त्वा त्रेधा य त्वत्य-ग्निहोत्रहवर्णोमादाय प्रत्युष्टमित्यादिमन्त्रेण गार्हपत्ये प्रकृतिवत्प्रतितय्य-देवणीः संस्कृत्य प्रोक्षिताः स्यत्यन्तं कृत्वा पाशुकपात्राणि प्रकृतिवत्प्रो-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१२३

ह्याज्यं निरूप्य तूष्णीं दधि निरूप्यापूर्वाज्यं च निर्वपति । आज्यमधि-
श्रित्य पर्यग्नौ करोति । पशुपूर्वेष्वशक्तौ तु एतास्मिन् काले स्मार्तवत्सं-
स्कृतान्येन चतुर्थहीतेन अग्निपदं चतुर्थ्यन्तमुद्दिश्य स्वाहन्तेन पूर्णाहु-
तिहोममात्रं भवति । निर्वापानन्तरं प्राकृतमन्त्रेण वेदं हीत्वा प्रकृति-
वत्पाशुकीं वेदिं त्रिः सम्मार्ष्टि । तस्याः पश्चादुपविश्य स्फ्यादानादि
आग्नीदितस्त्रिहरेत्यन्तं प्रकृतिवत्करोति । अथस्फ्यमुद्रपात्रं बहिः शय्या-
मित्येतत्समादाय यजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं गत्वा वरुणप्र-
घासवच्चात्वालं कृत्वा उत्तरवेदिनाभिप्रच्छादनान्तं करोति । ततो
देवस्यत्वेत्यादिनाऽधिमादायाऽधिरसि नारिरसीभिमन्त्य तयाऽर्धम-
न्तर्वेदि अर्धे बह्विवेदि पदमात्रविष्कम्भं यूपावटं परिलिखति । परिलि-
खितमित्यादि यजुषा सह तं द्विस्तूष्णीम् । यूपरोपकार्यं यो गर्तः खन्यते
स यूपावट इत्युच्यते ॥

२७ इदं यूपावटपरिलेखनमुच्यते ॥

२८ अयाग्नीध्रं संप्रेषमाह । आग्नीदेहीमं यूपावटं खनोपरसम्मितं
प्राक् पुरीषमुद्रपताच्चतुरङ्गुलेनोपरमति खनतात् इति । आग्नीध्रो यूपा-
वटं खनति खानयति वा । अध्वर्युर्यदा चात्वालकरणादिनाभिप्रच्छा-
दनान्तं करोति तदा प्रतिप्रस्थाता त्रिमादेशप्रमाथौरनियतकाष्ठैरिध्यां
बध्वाऽग्निप्रणयनार्थमाहवनीये प्रतिप्य खनयति । चात्वालकरणादि
उत्तरवेदिनाभिप्रच्छादनान्तं वरुणप्रघासपूर्वाक्तं कर्म औत्तरवेदिकमित्यु-
च्यते ॥

२९ यूपावटपरिलेखनान्तरमाग्नीध्रश्चात्वालमृदा पूरितां पात्री-
मान्युद्रणपात्र्युपमनार्थमग्निसमीपे स्थापयति । अध्वर्युस्तूष्णीमुत्पूताः
प्राक्षणीः प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छतीत्यादियजमानकर्तृकाहुतिचयहोमान्तं कर्म
वरुणप्रघास पूर्वोक्तं अग्निप्रणयनार्थमकमिदानीं करोति । अग्निप्रणयना-
नन्तरं ब्रह्मा पाशुकेवेद्या दक्षिणत उत्तरवेद्यार्जवेन मन्त्रेणोपविशति ।
तस्य पश्चाद्वज्रमानः । अध्वर्युर्दत्तरं परिधाहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यञ्चं
स्फुर्यं प्रकृतिवत् स्तब्ध्वा सम्यग्प्रमाह । प्राक्षणीरासादयेन्माबहिर्गसा-
दय सुत्रं च स्वधितिं च सुचश्चसंगृह्णु तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पक्वीं सस-
ह्याज्येन दध्ना चोदेहीति । प्राक्षण्यासादनादिप्रकृति वत् संभार्जते

निनयति । यथासि यथेत्यादिमन्त्रेण यूपावटे यवान् प्रक्षिपति । प्राचीनावीती बहिर्मुष्टिं द्वेधा कृत्वा एकं भागं प्रागयमपरं दक्षिणार्धं च कृत्वा द्वयोर्भागयोर्मध्यं यूपावटस्य मध्ये यथा स्यात्तथा भागद्वयं निदधाति पितृणां सदनमसीति मन्त्रेण । तस्य मध्ये हिरण्यं निधाय तस्योपरि पितृभ्यः स्वाहेति मन्त्रेण सुवाहुतिं जुहोति । यजमानोपि प्राचीनावीती भूत्वा पितृभ्य इदं न ममेति त्यागं पठति । अध्वर्युर्वज्रोपवीती प्रथमपतितं यूपशकलं यूपावटे प्रक्षिपति स्वावेशोऽस्यग्रेणा इत्यादिमन्त्रेण । अयं यूपशकलप्रक्षेप इत्युच्यते ॥

३४ ततः सस्रुवां स्मार्तान्यस्यालो स्वहं यूपरशनं मैत्रावरुणदण्डमुदपात्रं चादाय एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्यायेण यूपं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखं स्तिष्ठति । यजमानो यूपस्यावटस्य च मध्येनोत्तरतो गत्वा ऽयेण यूपं परीत्याध्वर्यूर्यूपस्य च मध्येन पश्चाद्मुखोदङ्मुखं स्तिष्ठति । पत्नी तु अध्वर्योर्हृत्तरतो यजमानस्य दक्षिणतः पश्चाद्मुखोदङ्मुखी तिष्ठति । उपरसमीपे अध्वर्युश्चषालमुन्मुच्याज्येन यूपाय सुवेणानक्ति देवस्त्वा सवितेत्यादिमन्त्रेण । चषालमन्तरतो बाह्यतश्च स्वभ्यक्तं कृत्वा यूपाय प्रतिमुञ्चति सुपिप्पलाभ्यस्त्वेत्यादिमन्त्रेण । चषालो यूपकटक इति कोशात् पञ्चारत्नपरिमाणयूपस्य अयभागे अधिके चतुरङ्गुलोच्चे सन्तक्षिते कटकवत् यः प्रवेश्यते स चतुरङ्गुलमात्रः सुबिलः चषाल इत्युच्यते ॥

३५ ततस्तक्षणकाले चिह्नितामग्निष्ठामसिं सुवेणाभिधारयन्नाह । यूपायान्यमानायानुब्रूहीति । अञ्जनप्रभृति स्वर्धगूहनपर्यन्तं पत्नीयजमानो यूपं नोत्सृजेताम् । अध्वर्युरप्याज्यमानयति । यजमानस्तेनाज्येन यूपमुपरधर्जं सर्वतः समनक्ति । पत्न्युपरमनक्ति । अत्र पञ्चारत्नपरिमाणयूपस्य मूलप्रदेशे प्रथमोरत्नपरिमितो भागो यो यूपावटे रोप्यते स उपर इत्युच्यते ॥

३६ अयं यूपायेत्यादिप्रेषो यूपाञ्जनप्रेष इत्युच्यते ॥

३७ यूपस्य चतस्रोष्टौ वा ऽस्यो भवन्ति तत्राग्निसंमुखाग्निः अग्निष्ठाक्षिरित्युच्यते ॥

३८ अध्वर्युर्वज्रमानीन सह यूपमुच्छ्रयति उद्विषं स्तभानेत्यादिम-
न्त्रेण । अयं यूपोच्छ्रयणप्रैष इत्युच्यते ॥

३९ अध्वर्युर्वज्रमानीन सह यूपमुच्छ्रयति उद्विषं स्तभानेत्यादिम-
न्त्रेण । यातेधामानीति द्वाभ्यामृभ्यां यूपमघटे प्रवेशयति । अग्निष्टाम-
स्त्रिमाहवनीयस्याभिमुखीं करोति । एतद्वूपोच्छ्रयणमित्युच्यते ॥

४० ततः स्थिरस्य यूपस्य चषालं यजमानमवेक्षयति तद्विष्णोरि-
त्यृचा । इदं चषालावेक्षणमित्युच्यते ॥

४१ ततो ब्रह्मवनिन्त्वेत्यादिमन्त्रेणाघटे प्रदक्षिणं मृत्तिकां प्रवेश-
यति । मैत्रावरुणदण्डेन यूपमभितः संहन्ति ब्रह्म द्रुहं क्षत्रं द्रुहेत्यादि-
मन्त्रेण । इदं यूपसंहननमित्युच्यते ॥

४२ अघटं पार्श्वभूम्यपेक्षया ऽन्यूनमनतिरिक्तं पुरीषेण प्रच्छाद्यत-
जोदपात्रोदकं प्रदक्षिणं नीय यूपरशनामादाय त्रिः संभुज्य मध्यमेन
गुणेन यूपं नाभिदग्ने त्रिः प्रदक्षिणं परिव्ययन्नाह परिवीयमाणायानुब्रू-
हीति । अयं परिव्ययणप्रैष उच्यते ॥

४३ ततः परिवीरित्यृचा परिव्ययति । यूपसमीपमारभ्य परस्पर-
पङ्कजनं कृत्वा ऽन्तं प्रवेश्य कुशलक्रियया यन्त्रिं कृत्वा रशनायं निर्भिद्य
रशनामूलं प्रवेश्याग्निष्टायामस्यां मध्यमं रशनागुणं निर्भिद्य तत्र स्वसं
प्रवेशयति । अन्तरित्वस्येत्यादि गूहामीत्यन्तेन मन्त्रेण । यूपतक्षणकाले
पतितं शकलं प्रकृते गूह्यमानं स्वल्पद्रवाच्यम् ॥

४४ यूपप्रक्षालनप्रभृत्येतावदन्तं कर्म यूपसंस्कार इत्युच्यते ॥

४५ अथैनं पशुं हरिद्रामलकादिभिः स्नापितमन्त्रेण वात्वालौ-
त्करौ प्रपाठ्य यूपारवनीययोर्मध्यं दक्षिणतो नीत्वा यूपस्य पुरस्तात्
प्रत्यङ्मुखं यः कश्चिद्वारयति । पशोः हतो यो वर्णो विधिवाक्ये यथा
वाक्यं श्वेतमालभेतेत्यादौ श्वेतवर्णेस्तादृशवर्णविशिष्टपश्वभावे अथ
वा पशोः प्रतिषिद्धत्वेऽध्वर्युर्नित्याज्यस्यात्याज्येन वसाहोमहवत्या प्राय-
श्चित्ताहुतीर्जुहोति । अग्निमूर्धेत्यृचा । अग्नय इदं नममेति त्यागो यज-
मानस्य अग्नाविष्णु सजोषसेत्यृचा । अग्नाविष्णुभ्यामिति त्यागः । इन्द्र
विश्वो अवीदुधदित्यृचा । इन्द्रायेदमिति त्यागः । वायो अतं हरीणा-

मित्युवा । वायवददामाति त्यागः । प्रजापते न त्वदित्यूचा । प्रजापते
यददमिति त्यागः । एता आहुतयः पशुप्रायश्चित्ताहुतय उच्यन्ते ॥

४६ एकशृङ्गश्छत्रकर्णान्धो भग्नदन्तो वामनश्छत्रपुच्छः शिपि-
विष्टो वधिरः कच्छनियुक्त एकखुरश्च पशुः प्रतिषिद्धपशुरुच्यते ॥

४७ प्रतिबर्हिर्मन्त्रं वदन्निषेत्वेति मन्त्रेण द्वे बर्हिषी गृहीत्वा पशोः
शृङ्गयोर्मध्ये बर्हिभ्यामन्वारभ्यन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमित्यादिमन्त्रेण यज-
मानेन सह मनसा सङ्कल्पोपाकरोति उपवीरसीत्यादृचा प्रजापतेर्जाय-
माना इत्युवा इमं पशुं पशुपते इत्युवा अनुमन्यस्वेति यजुषा च । इदं
पशुपाकरणमित्युच्यते ॥

४८ बर्हिषी अन्यैः पदार्थैरसंस्पृष्टे प्रजाति निधायोत्तरवेदिसमीपे
पूर्वपरिगृहीतशकलत्रयमध्ये एकमधिमन्यनशकलं प्रागायतं निदधाति
अग्नेर्जेनित्रमसीति मन्त्रेण । तस्य पार्श्वयोः प्रागायतौ वृषणौ हस्ताभ्यां
युगपदन्वज्यौ निदधाति वृषणौ स्य इति मन्त्रेण । उर्वश्यस्यायुरसी-
त्यादिमन्त्रेण दक्षिणेन हस्तेनोत्तरारणिं सज्येनाधरारणिमादत्ते । घृते-
नात्ते इत्यादिमन्त्रेणारणिद्वयमपूर्वाज्यस्यात्प्रां समनक्ति । अधिमन्यनश-
कले अरणी निधाय प्रजातीयं यजमानं वाचयति । गायत्रं छन्दोनुप्रजा
यस्वेत्यादियजुर्मन्त्रः प्रजात्यै अग्निप्रजननाय हितमिति व्युत्पत्त्या प्रजा-
तीय इत्युच्यते ॥

४९ मन्यवाह । अग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति । अयं मन्यनप्रेष
इत्युच्यते ॥

५० अग्नौ जाते सत्याह । जातायानुब्रूहीति । यजमानान्वार-
ब्धोध्यर्जुजातमग्निमाहवनीये भवतं नः समनसावित्यूचा प्रहरति । अस्मा-
त्प्रहरणात्पूत्रं प्रद्वियमाणायानुब्रूहीति प्रैत्रो होतारं प्रति समहरणप्रैत्र
इत्युच्यते ॥

५१ अपूर्वाज्येन सङ्कृद्गृहीतेन आहवनीये प्रहृतस्याग्नेरग्नौ
अग्निश्चरतीत्युवा जुहोति । ततो देवस्य त्वेति मन्त्रेण द्विगुणां रश-
नामादाय तथा सज्यशृङ्गवर्जं पशुं अक्षया शिरसि वध्नाति अतस्य त्वा
देवहविरित्यादिमन्त्रेण । द्विगुणायाः पशुरशनायास्त्रिगुणाया यूपरश-

पशुनि योजनमित्युच्यते ॥

५२ अद्भ्यस्त्वौषधीभ्य इत्यादिमन्त्रेण तूष्णीं संस्कृताभिरद्भिः पशुं प्रोक्षति । पात्रान्तरे जलमानीय अपां पेरुषीति मन्त्रेण पशुं पाययति । तूष्णीं संस्कृताभिरद्भिः पशुमुपरिष्ठात्प्रोक्ष्य स्वात्तं चिदित्यादिमन्त्रेण अधस्तात्प्रोक्षति प्रोक्षणीर्निधाति । एतत्पशुप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

५३ अथेध्मात्समिधमाददान आह अग्नये समिधमाणायानुब्रू-
हीत्यादि जौहवाधारपर्यन्तं प्रकृतिषत् । तदनन्तरमुदङ्गागत्याधारशेष-
जौहवाज्येन पशुं ललाटे समनक्ति सन्ते प्राणो वायुनेत्यादिमन्त्रेण ।
सं यज्ञज्ञैरङ्गानीति मन्त्रेण ककुदि । सं यज्ञपतिराशिषेति मन्त्रेण दक्षि-
णश्रोण्याम् । इदं पशुसमञ्जनमित्युच्यते ॥

५४ ततो ध्रुवां समज्य यथायतनं सुचौ सादयित्वा प्रवरं प्रवृ-
णीते । तत्र हेतुः प्रवरानन्तरं आश्राव्य प्रत्याश्राविते मित्रावरुणौ प्रशा-
स्तारौ प्रशास्तादित्युक्त्वा मैत्रावरुणस्य नाम एङ्गाति । अमुकशमौ
मानुष इति । घृतवतीशब्दश्रवणानन्तरं जुहुपभृतावादायात्याक्रम्या-
श्राव्य प्रत्याश्राविते आह समिद्भ्यः प्रेष्येति । द्वितीयादिप्रयाजेषु प्रेष्ये-
त्येव वदति प्रशास्तृप्रेषान्ते तेन सह यजेति वदति न वा चतुर्थोष्ट-
मयोः प्रयाजयोरौपभृदाज्यस्य जुहुं समानयनम् । स्वाहा कृतीभ्यः
संसावस्य जुहुं रत्नं पञ्चमप्रयाजे यो यज्ञमानस्य त्यागः स एव
षष्ठादिषु । दशप्रयाजानिष्टोदङ्गुत्याक्रम्य स्वरं स्वधितिञ्चादाय तौ
सह जुहुं समज्य ताभ्यां सहैव पशुं समनक्ति घृतेनाक्तौ पशुं चायेथा-
मिति मन्त्रेण । स्वधितिं शमितुर्हस्ते प्रयच्छति स्वरं रक्षनायामवगू-
हति । यथायतनं सुचौ सादयित्वाह । पर्यग्नये क्रियमाणायानुब्रूहि
इति । अयं पर्यग्निकरणप्रेष इत्युच्यते ॥

५५ तत आग्नीध्र आहवनीयादुल्मुकमादायान्तरेण चात्वालौ-
त्कारावुत्तरेण शामित्रमयेण पशुं जघनेन सुच इत्येवंरीत्याग्निः प्रदक्षिणं
पर्यति । यथोल्मुकमन्तर्भवति स्वयं बहिर्भवति तथा । इदं पाशुकपर्य-
ग्निकरणमुच्यते ॥

५६ ततोऽध्वर्युपूर्वाज्यात्सकृद्वीतेन परिशरणत्रयमध्ये प्रथमे एकं

उत्तरयोः परिसरण्याद्वै द्वे एवं पञ्चापाव्यानि जुहोति । प्रजानन्तइत्येका
 येषामोशे पशुपतिरिति द्वितीया ये ब्रह्ममानमिति तृतीया य आरण्याः
 पशवः इति चतुर्थी प्रमुञ्चमाना इति पञ्चमी । एता अचोपाव्यानी-
 त्युच्यन्ते ॥

५७ प्रजापतयइदमिति प्रथमयोस्त्यागः । आगये वायवे विश्वेभ्यो
 देवेभ्य इति क्रमेण तृतीयादीनाम् । आग्नीध्रस्य पर्यग्निकरणार्थं प्रद-
 क्षिणं गमनं परिसरणमित्युच्यते ॥

५८ अथ वा परिसरणानुसरणं विना यथासम्भवं होमः । अयम-
 पाव्यहोम इत्युच्यते ॥

५९ आग्नीध्र आहवनीयसमीपे उत्सुकं निधाय यथागतन्त्रिः
 पुनः पर्येति । तदनन्तरं प्रतिप्रस्थाता उपवेष्टेण पुराणगार्हपत्यादुद्रीचो-
 क्षाराचिरुहति मातरिश्वनो घर्मासीति मन्त्रेण । तानादाय दक्षिणया
 द्वारा दक्षिणेन विहारं ब्रह्मयजमानयूपानामन्तरत आहरन् स्वयं बहि-
 र्गच्छन् अन्तरेण चात्वालोल्कराबुदगत्वा शामित्रशालायां निदधाति ।
 अयं निहितो ऽग्निः शामित्र इत्युच्यते ॥

६० आग्नीध्रः यूपोत्तरवेद्योर्मध्येन शामित्रशालां प्रतिनीयमानस्य
 पशोरयत्न उत्सुकं गृहीत्वा गच्छति । अध्वर्युर्यजमानश्च पशुं वषाशप-
 णीभ्यामन्वारभेते । अध्वर्युराश्राव्य प्रत्याश्राविते आह । उपप्रेष्यहोत-
 र्हव्या देवेभ्यः इति । अयमुपप्रेष इत्युच्यते ॥

६१ अन्तरेण चात्वालोल्कराबुदञ्च जीयमानं पशुमनुमन्त्रयति
 नाना प्राणो यजमान इति मन्त्रेण । आग्नीध्र उदङ्मुखं निष्क्राम्य
 किञ्चित्प्रागत्वा शामित्रसकाशे उत्सुकं निदधाति । अध्वर्युस्तस्योत्सु-
 कस्योत्तरतः प्राग्बोदबोपाकरणबर्हिषोर्मध्ये एकं बर्हिर्पास्यति पृथिव्याः
 सम्पृचः पाहीति मन्त्रेण । पूर्वे येन बर्हिर्द्वयेन पशोरुपाकरणं कृतं
 तदुपाकरणबर्हिर्ह्युच्यते ॥

६२ अध्वर्युः शमितारं प्रत्याह । अङ्गवन्तं मायुं संज्ञययति ।
 अयं शमितृप्रेषइत्युच्यते ॥

६३ तस्मिन् बर्हिषि प्रतीचीर्नाशरसमुदीचीनपादं पशुं शाययित्वा
 शमितारः संज्ञययन्ति श्वरीत्या पशोर्मोरयं संज्ञयनमित्युच्यते ॥

६४ यजमान आत्सजश्च संजयमानः पशुमनघ्नमाकां । ततो
संजयनकाले पृषदाज्यसमीपे आसते रह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामित्यूचं
व जपन्ति । शमितारः संजयनानन्तरं संजप्त इत्याहुः । अध्वर्युरपाक-
रणप्रभृति संजयनपर्यन्तं पशोर्वाशने वेपने पलायने मरणे शकृत्कृतौ मूत्र-
करणे च प्रतिनिमित्तं निमित्तक्रमेण तिस्रस्तिस्र आहुतीर्जुहोति यदस्य
पारे रजस इत्यादितिसृभिर्हविः । तत्र द्वितीयस्यामृचि वाशने निमित्ते
यस्माद्वीषा वाशिष्ठा इति पाठः । वेपने तु वाशिष्ठा इति पदस्य स्थाने
वेमिष्ठा इति पदमूहनीयम् । एवं सर्वनिमित्तेषु । आनये वैश्वानरायेद-
मिति यजमानस्य त्याग आद्ये । अन्त्ययोस्तु रुद्राय मीढुष इति । उद-
कोपस्पर्शश्च । एता वाशनादिनिमित्ताहुतयउच्यन्ते ॥

६५ ततोऽपूर्वाज्यात्सकृद्गृहीतेन यत्पशुर्मायुमकृतेत्यादिमन्त्रेण
जुहोति । आनयइति त्यागो यजमानस्य इयं संजप्ताहुतिरित्युच्यते ॥

६६ शमितार उगेत्यादिमन्त्रेण पश्वभिमुखं गच्छन्ति । अर्दितिः
पाशमित्यादि मन्त्रेण पाशात्प्रमुच्यमानं पशुमनुमन्त्रयते । अविशालया
वषाश्रपण्या पाशमादायारातीयन्तमित्यादिमन्त्रेण नैर्ऋत्यां दिशि निर-
स्यति । अथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुत्थाप्योदककमण्डलुं धारयित्वा नमस्त-
आतानेतिमन्त्रेणादित्यमीक्षयति । अन्तरेण चात्वालोत्करौ पत्नीमुदङ्कु-
पनिष्क्रमय्य प्राचीमुदानयन्ननर्वाप्रेहीत्यादिमन्त्रं वाचयति । अध्वर्युः पशु-
समीपे अपो वीक्षमाणां पत्नीं आपो देवीरित्यादिमन्त्रं वाचयति । स्वय-
मेव मन्त्रं ब्रुवाणा पत्नी जलं सिञ्चन्ती सती क्रमेण पशोरङ्गान्याप्याय-
यति । वाक् तच्चाप्यायतामिति मन्त्रेण वाचं प्राणस्तइति नासिके ।
एवे चक्षुस्तइति चक्षुषी । श्रोत्रं त इति श्रोत्रे । चतुरादेर्द्वित्वात् मन्त्रे
एकवचनान्तप्रयोगात्प्रतिस्थानं मन्त्रावृत्तिरिति केचित् । या ते प्राणा-
ञ्कुमित्यादिमन्त्रं सकृदेव वदति । पूर्वमाप्यायितानि बागादीन्यङ्गानि
संमृशति । ततो नाभिस्तच्चाप्यायतामिति नाभिम् । पापुस्मइति
गुदम् । ततः शुद्धाश्चरित्रादित्यादिमन्त्रेण पशोश्चतुरः पादानेकीकृत्य
प्रक्षालयति अतिशिष्टा अपः पशोः पृष्ठमूलादाराभ्यामपर्यन्तं निनयति
अ महोभ्यामिति मन्त्रेण । एतावत्कर्म संजप्यपश्चाप्यायनमित्युच्यते ॥

६७ अध्वर्युः पत्नीमनघ्नं गमयित्वा पशोर्दक्षिणपार्श्वे द्वितीयमुपा-

७४ प्रदीप्तस्य बहिर्ग्रस्य ज्वालायां वपां वपाश्रपण्या किञ्चित्प्र-
तितप्य यूपाहवनीयोरन्तरेण नीत्वा दक्षिणतः प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ।
प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्य दक्षिणतः उदङ्मुखः स्थित्वा श्रपयति ।
अध्वर्युरासीनः श्रप्यमाणाया वपाया उपरि अपूर्वाज्येन त्वामुते दधि-
रदत्पृष्ट्वा सुबाहुति जुहोति । ज्ञातवेदसेऽनयददमिति यजमानस्य
त्यागः । इयं स्तोकाहुतिरित्युच्यते ॥

६५ अथाध्वर्युर्होतारं सम्प्रप्यति । स्तोकेभ्योनुब्रूहीति इदं वपा-
अपणमुच्यते ॥

६६ वपायां श्रुतायां सत्यां पात्रान्तरेऽपूर्वाज्येन उपस्तीर्य वपा-
अपशीसकाशाद्वपामुद्धृत्य तस्मिन्यानेऽवधायागनावधिश्रित्य अपूर्वाज्ये-
नाभिघार्योदगुद्धास्य तेनैवाज्येन साक्षाज्यवन्मन्त्रेणालङ्करोति । इदं
वपालङ्करणमुच्यते ॥

६७ सुधां दक्षिणतः पञ्चहोत्रावपामासादयति । इदं वपासा-
दनमुच्यते ।

६८ अग्निर्होतेत्यादीनि पञ्चवाक्यानि पञ्चहोत्रपदवाक्यानि ॥

६९ यजमानेनासवाभिमन्त्रणे कृते सुगादापनमन्त्रगतघृतवती-
शब्दं श्रुत्वा ऽध्वर्युर्जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्य प्रत्याश्रिते मैत्रा-
वरुणं प्रत्याह । स्वाहा कृतीभ्यः प्रेष्येति अयमुत्तमप्रयाजप्रेषप्रेष उच्यते ।

७० मैत्रावरुणेन प्रेषितो होता एकादशीं प्रयाजयाज्यां पठति ।
होत्रा वषट्कृतेऽध्वर्युस्तमप्रयाजेन प्रचरति । तत उदङ्मुत्याक्रम्य प्रया-
जशेषेण ध्रुवामभिघार्य पृषदाज्यमभिघार्य दक्षिणतो गत्वा वपामभि-
घार्य यथागतं प्रतिनिवृत्य अतुषारं ध्रुवाया आज्यं गृह्णान आह ।
अग्नय आज्यस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति ततोऽत्याक्रम्याश्राव्य प्रत्या-
श्रितिश्राह । अग्नय आज्यं प्रस्थितं प्रेष्येति । ततो मैत्रावरुणप्रे-
षितो होता यजति । होत्रा वषट्कृतेऽध्वर्युः प्रकृतिवत्प्रथमाज्यभा-
गेन प्रचरति एवं द्वितीयाज्यभागेन । तत्र सोमायाज्यस्यावदीयमान-
स्यानुब्रूही सोमायाज्यं प्रस्थितं प्रेष्येति प्रेषयोविशेषः । उभयत्र
याजमानं प्रकृतिवत् । अथापूर्वाज्येन जुह्वामुपस्तीर्य तदुपरि हिरण्य-
शकलमवधाय वपामेकीकृत्य सुवेणाददान आह । इन्द्राग्निभ्यां
द्वागस्य हविषो वपाया मेदसानुब्रूहीति अयं वपानुयाज्याप्रेष
उच्यते ॥

७१ वपां सुवि निधाय तदुपरि हिरण्यशकलं निधायापूर्वाज्ये-
नाभिघार्योदगुद्धास्य तस्मिन्नुपस्थितो ससुवामाहवनीयसकाशे निधायात्याक्रम्या-
श्राव्य प्रत्याश्रितिश्राह । इन्द्राग्निभ्यां द्वागस्यवपां मेदः प्रस्थितं
प्रेष्येति अयं वपायाज्याप्रेष उच्यते ॥

८२ स्वाहा देवेभ्य इति मन्त्रेण पुरस्तात् सुवर्णाद्याहुतिं जुहोति । देवेभ्य इदमिति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युर्होतुर्याज्याया उपक्रम-
काले ज्ञातवेदो वषयेत्यृचं स्वाहाकारान्तां पठन् वषट्कारसमकालं
सुहमुखेन वषां जुहोति । याजमानं प्रकृतिवत् । देवेभ्यः स्वाहेति
मन्त्रेणोपरिष्ठात्सुवाहुतिं जुहोति । याजमानं पूर्ववत् । आज्यभागान-
न्तरमेतावत्कर्म वषायाग इति वषाप्रचार इति चोच्यते ॥

८३ ततो विशाखां वषाश्रपणीं प्रागयामविशाखां वषाश्रपणीं
प्रत्यगयां च कृत्वाऽऽहवनीये स्वाहोर्ध्वनभसमित्याहुत्वा सस्वाहाका-
रयानुप्रहरति । इदं वषाश्रपण्यनुप्रहरणमुच्यते ॥

८४ ऊर्ध्वनभसे मास्तायेदमिति यजमानस्य त्यागः । वषाश्रप-
ण्योऽपरि संसावेणाभिजुहोति । तत उदङ्मुत्याक्रम्य यथायतनं सुचौ
सादयित्वा षडृत्विजो यजमानः पक्षी च चात्वालदेशं गत्वा परस्पर-
स्याह्वानं कुर्युः । तद्वथा पव्येहि । होतरेहि । ब्रह्मन्नेहि । प्रतिप्रस्था-
तरेहि । प्रशास्तरेहि । अग्नीदेहि । यजमान एहि । इत्यध्वर्युराहुयति ।
ततः पक्षी होत्रादीन्ध्वर्य्वन्तानुक्करीत्याहुयति । एवं होतृब्रह्मप्र-
तिप्रस्थातृप्रशास्त्राग्नीव्यजमानाः क्रमेण आत्मानं वर्जयित्वा सर्वेषामुक्क-
रीत्याह्वानं कुर्युः तत इदमापः प्रवहतेति निमुञ्चामि शपथादिति च
द्विभ्यामृग्भ्यां चात्वाले सर्वे मार्जयन्ते । यजमानः सुमित्रा न आप
ओषधयः सन्तिवति मन्त्रेणाञ्जलिनापो गृह्णाति दुर्मित्रास्तस्मै भूया-
सुरित्यादिमन्त्रेण नैर्घेत्यां दिशि ता अपो निरस्यति । सर्वे अपः स्पृष्ट्वा
स्वेष्वे स्थानउपविशन्ति । इदं वषामार्जनमित्युच्यते ।

८५ अथाध्वर्युराह । अग्नीत्यशुपुरोडाशं निर्वप प्रतिप्रस्थातः
पशुं विशाधि इति । अयं पशुपुरोडाशनिर्वापप्रेष उच्यते ॥

८६ तत आग्नीध्रः पाणी सम्मृश्य शालामुखीयस्य पुरस्ताद्भेषु
पात्राणि सादयति । स्फ्यमेकादशकपालानि शूर्पं कृष्णाजिनं उलूखलं
स्मसलं दृषदमुपलां मेघयं पिष्टोदुपनीं प्रणीताप्रणयनं दाहपार्चो मदन्ती
च । प्राकृत आहवनीयः शालामुखीय इत्युच्यते ॥

८७ ततो ब्रह्मोपवेशनादि प्रकृतिवत् । निर्वापादिषु अग्निपदस्य
स्थाने इन्द्राग्निपदम् । शालामुखीयस्य पश्चादाप्यलेपनिनयनान्तं

करोति । प्रतिप्रस्याता हविष्कृदन्ते आप्यनिनयनान्ते वा सन्मैवमाह । शमितर्हृदयं जिह्वां वक्षस्तानि सार्धं कुरुतात्तनिममतसौ तानि सार्धं सव्यं दोरेकचरं कुरुतात्तानापाश्वं अवधताद्वक्षिणां श्रोणिमधुद्वि कुरुताद्वक्षिणं दोः सव्याश्रोणिमणिमद्वदस्य तानि चक्षुः कुरुताद्वनिष्ठं च काधनो चावधताद्वहुपः कुरुताक्षिः पशुं प्रच्यावयताक्षिः प्रच्युतस्य पशोर्हृदयमुत्तमं कुरुतादिति । अयं पशवङ्गग्रहणप्रेष इत्युच्यते ॥

८८ अध्वर्युः शमित्रानौ पशुकुम्भीमधिश्रति द्यौरसि पृथिव्य-
सीत्यादिमन्त्रेण पशुकुम्भ्यां शाखापवित्रमुदगयं निदधाति तस्यां पशू-
तमुदकमानीय सर्वाण्यङ्गानि निक्षिप्य सुश्रुतानि यथास्युस्तथा श्रवयति ।
पशवङ्गेषु शतेषुसत्सु आनीधो दक्षिणेनाज्यस्थालीं समुवां सव्येन दास-
पात्रौ वेदमित्येतत्समादायान्तर्वेदि पुरोडाशासादनान्तं करोति । यज-
मानेनासत्राभिमन्त्रणे कृते ऽध्वर्युर्जुहूपभृतेरुपस्तौर्यं पुरोडाशस्य पूर्वा-
धादवद्याचाह । इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति अयं
पशुपुरोडाशानुवाक्याप्रेष उच्यते ॥

८९ जुह्वां प्रकृतिवदवदाय प्रत्यञ्जनान्तं कृत्वोपभृतिं स्विष्ट-
कृदर्थं पुरोडाशस्योत्तराधात्सकृदवदाय द्विरभिघार्य न प्रत्यनक्ति अत्या-
क्रम्याश्राव्य प्रत्याश्रावितचाह इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेक्ष्येति ।
अयं पशुपुरोडाशयाज्याप्रेष इत्युच्यते ॥

९० वषट्कृते जुहोति । इन्द्राग्निभ्यामिदमिति यजमानस्य
त्यागोनुमन्त्रणं च प्राकृतम् । अध्वर्युरूपभृत्स्यं पुरोडाशं जुह्वां समाव-
पमान चाह । अग्नये नुब्रूहीति । अयं पशुपुरोडाशं स्विष्टकृदनुवाक्या-
प्रेष उच्यते ॥

९१ ततोऽत्याक्रम्य प्रत्याश्रावितचाह अग्नये प्रेक्ष्येति । अयं
पशुपुरोडाशस्विष्टकृतप्रेष उच्यते ॥

९२ वषट्कृते प्रकृतिवद्वहोति प्राकृतान्नेययागवदाजमानस्य त्या-
गानुमन्त्रणे ततो हविर्वक्षिष्ठोद्गासनान्तं प्रकृतिवत् । ततः सुचि चतु-
र्युहीतं युहीत्वाऽन्वाहार्यपचने दध्यमन्नश्चनान्यभ्याधाय फलीकरणदोमं
कृत्वा प्रणीतानिनयनान्तं प्रकृतिवत् । अथ सप्रैवमाह । आनीदुत्तरं

बाहुरूपसादय प्रतिप्रस्थातः पशुं संवदस्वति । अथ पशुकहाविरासा-
दनप्रेष इत्युच्यते ॥

८३ तत आनीधः सुवां दक्षिणतो बर्हिंरास्तीर्य तदुपरि यूपा-
हवनीययोरन्तरेणोडसूनुमाहृत्य कृष्णशाखायामुपगूहति । प्रतिप्रस्थाता
आज्यस्थानीं सुवं वादाय पूर्वगृहीतात्पृषदाज्याञ्जुह्वां गृहीत्वान्तरेण
वात्वालोत्कराबुदङ्दुपनिष्क्रम्य शमितारं पृच्छति । शतशुर्विषः ३ श-
मितः इति । शमिता हृदयशूलं पुरतो धारयन् शतं इति प्रत्याह ।
प्रतिप्रस्थाता पुनः किंचिद्वत्वा पूर्ववत्पृच्छति । शमिता तथैवप्रत्याह
पुनः किंचिद्वत्वा तथैव तृतीयप्रश्नोत्तरे । इमे प्रश्नोत्तरे शमितृप्रश्नो-
त्तरे इत्युच्यते ॥

८४ अत्र प्रथमगमने पूषा मा पशुपाः पात्विति मन्त्रः । पूषा मा
पृथिपाः पात्विति द्वितीयगमने मन्त्रः । तृतीयगमने पूषा मा धिपाः
पात्विति मन्त्रः । अथ वा तूष्णीमेव गमनत्रयम् एते हविरानयनार्थ-
गमनमन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

८५ प्रतिप्रस्थाता उक्तरीत्या शामित्राग्निसमीपं गत्वा शमितुर्ह-
स्ताच्छूलमादाय तेन शूलेन हृदयरूपमवदानं भित्वा तच्छूलं शमितु-
र्हस्ते दत्त्वा पृषदाज्येन हृदयादीन्येकादशावदानानि युगपदभिधारयति
सन्ति मनसा मन इत्यादिना स्वाहाकारान्तेन मन्त्रेण । पुनराज्यस्था-
न्याज्येन सुवगृहीतेन सर्वाण्यवदानान्यभिधायौदगुद्रास्य पुनराज्येना-
भिधायै एकादशावदानानि प्रत्येकं यस्तथात्मा पशुष्वित्यादिमन्त्रेणा-
लङ्करोति । उक्तमन्त्रेणाभिधारणं हविरलङ्करणमित्युच्यते ॥

८६ ततो विपूः कृत्वा हरतेति परिकर्मिणः प्रतिप्रेष्यति अथ-
मङ्गाहरणप्रेष उच्यते ॥

८७ अध्वर्युर्जुह्वामुपभृति च ध्रुवाज्येनोपस्तृणाति । इडापात्रे
आज्यस्थान्याज्येनोपस्तृणाति वसाहोमहवन्यामपूर्वाज्येनोपस्तृणाति
स्थयं यूपस्य बहिर्मार्गेण गच्छन् जूहं उपभृतं वसाहोमहवनीं इडापात्रं
प्राशित्रहरणं च यूपाहवनीययोरन्तरेणाहृत्य दक्षिणतो हविषः साद-
यति । परिकर्मिणस्तु अङ्गानियूष्णः पृथक् कृत्वा यूपं पात्रान्तरे
गृहीतं स्थापयति । पश्वङ्गानि यूपाहवनीययोरन्तरेणाहरन्ति । अध्व-

युस्तान्यङ्गानि सुचां दक्षिणतः पूतशाखमपीपे पञ्चहोत्रासादयति ।
ततः पात्रान्तरस्थं यूपं यूपाहवनीयोरन्तरेणाहृत्याङ्गानां दक्षिणतः
सादयति । आसंचानिहवींष यन्मे अग्नइत्युवा यजमानोनुमन्त्रयते ।
इदं पाशुहविरामादनमित्युच्यते ॥

९८ ततोऽध्वर्युः पूतशाखायां हृदयं निधाय स्वधितिना तस्याधे
क्षिप्रदेशादवदधाह । मनोतायै हविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीति ।
अयमङ्गावदानप्रैषइत्युच्यते ॥

९९ हृदयाज्जुहुं द्विरवद्यति ततो जिह्वायाः सकाशात् द्विरव-
द्यति । ततो वत्तसस्तनिम्बश्च वृष्ययोर्मंदसी पृथक् स्थापयित्वा
दक्षिणवृक्ष्यात्सव्यवृक्ष्यात्सव्याद्दोष्णो दक्षिणात्पाश्चात्सव्यात्पाश्चाद्दक्षि-
णश्रोण्या अध्याध्याजध्वं प्रदेशाद्गुदं त्रेधा कृत्वा मूलमुपयङ्भ्योऽयं स्वष्ट-
कदर्थं निधाय मध्यं द्वेधा कृत्वा जुहुमवदधाति । पूर्वस्यापितदक्षिण-
वृक्ष्यमेदे यूष्णं निधाय प्रसार्य तेन जुहुं प्रच्छादय यूष्णोपसिच्य ध्रुवा-
ज्येन पूरितेन यूपाहवनीययोर्मध्याहृतेन सुवेण जुहुं एहीतान्यङ्गान्य-
भिघारयति । सर्वोपयङ्गानि द्विद्विरवद्यति । सर्वत्रोपस्थानाभिमर्शप्र-
त्यञ्जनानि न भवन्ति । तत उपभृति सङ्गदक्षिणस्य दोष्णः सङ्गत्स-
व्यश्रोणेः पिशितमवदाय पूर्वनिहितं गुदस्यायं निधाय यूपमानोय तदुपरि
सव्यवृक्ष्यमेदो निधाय प्रसार्य तत्रोपभृतं प्रच्छादय यूष्णोपसिच्य पूर्वव-
द्विरभिघारयति । अवत्तावशिष्टेभ्योङ्गेभ्यः प्राशित्रमवदायाज्यस्थाल्याः
सकाशाद्गृहं ज्येन सुवदण्डेन जुहुवदानवत् द्विरभिघार्य निदधाति ।
इहापाच्यां अवदान काले ऽवशिष्टान् हृदयजिह्वावत्तोभागान् ततिम-
मतस्तु वनिष्ठुं च द्विद्विरादाय अन्यैरप्यनुक्तैरस्थिर्वाजितैरङ्गैरिडां वधं-
यित्वा यूष्णोपसिच्य जुहुङ्गवदाल्यस्थाल्याज्येन सुवेणाभिघारयति ।
वसाहोमहवन्त्यां वसां एहीत्वा यूष्णोपसिच्य जुहुङ्गवदपूर्वाज्येन सुवे-
णाभिघारयति इदं कर्म पश्वङ्गावदानमुच्यते ॥

१०० तत ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गइत्यादिमन्त्रेणावदानान्यभिमृ-
शति । अयं मन्त्रोवदानाभिमर्शनमन्त्र इत्युच्यते ॥

१०१ अथ दक्षिणपार्श्वस्य मांसवत्प्रदेशेन वसाहोमहवन्त्यां एहीतां
वसां मिश्रयति श्रीरस्याभिस्त्वेत्यादिमन्त्रेण । जाघनो यथाहुत प्रत्या-

हृत्य पश्चात्तां शालामुखायस्य समीपे निदधुः । पश्चङ्गान् जुहु
उपभृतं इडापात्रीं वसाहोमहवर्गं प्राशिक्षहरणं च यथाहृतं पर्याहृत्य
यथास्थानं निदधुः । अर्धयुगं यागतं प्रत्येत्य जुहुपभृतावावदान आह ।
इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य हविषोनुब्रूहीति । अयं पश्वङ्गानुवाक्याप्रेष
उच्यते ॥

१०२ अत्याश्रयावाक्य प्रत्याश्रितआह इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
हविः प्रस्थितं प्रेष्येति । अयं हविषोवाक्याप्रेषप्रेष उच्यते ॥

१०३ प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् याज्याया अर्धं चै
होत्रा पठिते वसाहोमं घृतं घृतपावानः पिबतेत्यृवा जुहोति । अन्त-
रिक्षायेदमिति यजमानस्य त्यागः । अयं वसाहोम इत्युच्यते ॥

१०४ होतुर्वषट्कारे अर्धयुर्जुहा जुहोति । यजमान इन्द्राग्निभ्या-
मिव न मम । इन्द्राग्नियोरहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासमिति त्या-
गानन्तरमनुमन्त्रयते । अयमङ्गयाग इत्युच्यते ॥

१०५ ततः प्रतिप्रस्थातोपविश्य वसाहोमशेषेण दिशो जुहोति
दिशः प्रदिश इत्यादि मन्त्रेण । दिग्भ्य इदमिति यजमानत्यागः । अयं
दिग्घोम इत्युच्यते ॥

१०६ ततो ऽध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य जुह्वामुपस्तीर्य सुवेण एषदाक्यं
सकृद् पठीत्वा ऽऽह । वनस्पतयेनु ऽब्रूहीति । द्विरभिघार्य प्रसव्यमावृ-
त्याश्रव्य प्रत्याश्रवितआह । वनस्पतये प्रेष्येति । षष्ठकृते पूर्वा आहु-
तीरतिहाय जुहोति । वनस्पतयइदमिति यजमानस्य त्यागः औयुष्मा-
नित्यनुमन्त्रणञ्च । अयं वनस्पतियाग इत्युच्यते ॥

१०७ अर्धयुर्दुपभृति एहीतान्यङ्गानि जुह्वां समावपमान आह ।
अग्नये स्विष्टकृतेनुब्रूहीति । आश्रव्य प्रत्याश्रवितआह । अग्नये स्विष्ट-
कृते प्रेष्येति । षष्ठकृते पूर्ववज्जुहोति । संवाहननिनयनानन्तरं होत्र-
कुलिपर्वोऽज्जनादि करोति । उपहूतायामिहायां वनिष्ठुमानीधे षडवसं
संपाठ्य तवादि । इडाभागमपि ददातीति केषाञ्चिन्मते । षट्स्विजो
यजमानश्चेडां भक्षयन्ति । इदं पश्चिडामक्षयमुच्यते ॥

१०८ मार्जनानन्तरं ब्रह्मणे प्राशिक्षं परिहरेत्यादि कृत्वा ब्रह्मणे वतः
परिहरेत्याह । तत आग्नीध्रस्तथा करोति । यजमानः अन्वाहार्यप्रति-

यहानन्तरं अस्त्रिभ्यो गां ददाति । देवस्येत्यादिप्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मण्य-
श्रोदनमित्यस्य स्थाने रुद्रायगामिति विशेषः । अथाऽध्वर्युः सम्प्रैषमाह ।
अग्नीदोषयजानङ्गारानाहरोपयष्टरूपसीद ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिध-
माधायग्नीदग्नीन्सह्रत्सह्रत्संमृद्धीति । अयमुपयाजप्रेष इत्युच्यते ॥

१०९ तत आग्नीध्रः शामित्राग्निसकाशादङ्गारानादाय होतुः पुर-
स्तादासादयति । प्रतिप्रस्थाता गुदतृतीयभागं वसाहोमहवनीष्वादाय
होतुस्तरपार्श्वे उपविश्य गुदं प्रत्यनुयाजमनुयाजप्रचारकाले स्वधितित्वा
ऽसंभिन्दन् प्रच्छिद्य वसाहोमहवन्या अपयोवृत्य जुहोति । अध्वर्युः
पृषदाज्यहृणीस्थं समस्तं पृषदाज्यं विहृत्य जुह्वां समानीय पृषदाज्य-
हृणीमुपभृत्स्थाने धृत्वा ऽत्याक्रभ्याश्राव्य प्रत्याश्रावितश्चाह देवेभ्यः
प्रेक्ष्यति । वषट्कारसमकालं अध्वर्युः पृषदाज्यं जुहोति प्रतिप्रस्थाता
गुदखण्डं समुद्रं गच्छ स्वाहेति मन्त्रेण जुहोति । देवाय बर्हिषि इद-
मिति समुद्रायेदमिति च त्यागानन्तरं बर्हिषोहमित्यादि प्रकृतिषदनु-
मन्त्रेण च यजमानस्य । अध्वर्युर्द्वितीयादिष्वनुयाजेषु मैत्रावरुणं प्रति-
प्रेष्येत्येव प्रेष्यति । ऊर्जादिषु बर्हिषर्जेष्वनुयाजेषु प्रशास्त्रा सह यजेति
वदति । प्रतिप्रस्थाता द्वितीयादिष्वनुयाजेषु अन्तरितं गच्छ स्वाहे-
त्यादि वैश्वानरं गच्छ स्वाहेत्यन्तेर्दशभिर्मन्त्रैर्होतुर्वषट्कारसमकालं क्रमेण
दशगुदखण्डानि प्रच्छिद्य जुहोति । एते प्रतिप्रस्थातृकर्तृका गुदहोमा
उपयाजा इत्युच्यन्ते ॥

११० यजमानस्य द्वितीयादिष्वनुयाजेषु त्यागाः क्रमेण । देवीभ्यो
द्वाभ्य इदम्० अन्तरिक्षायेदम्० प्रथमानुयाजे । देवीभ्यामुषासानक्ताभ्या-
मिदम्० । देवाय सवित्रेदम्० द्वितीये । देवीभ्यां जोष्ट्रीभ्यामिदम्०
अहोरात्राभ्यामिदम् तृतीये । देवीभ्यामूर्जाहुतिभ्यामिदम्० मित्रावरुणा-
भ्यामिदम्० चतुर्थे । देवाभ्यां देव्याभ्यां होतृभ्यामिदम्० सोमायेदम्०
पञ्चमे । देवीभ्यस्तिसृभ्यस्तिसृभ्यो देवीभ्य इदम्० यज्ञायेदम्० षष्ठे ।
देवाय नराशंसायेदम्० छन्दोभ्य इदम्० सप्तमे । देवाय वनस्पतय-
इदम्० व्याघ्रापृथिवीभ्यामिदम्० अष्टमे । देवाय बर्हिषेप्रारितीभ्य इदम्०
दिव्याय नभसइदम्० नवमे । देवायानये स्विष्टकृतइदम्० अग्नये
वैश्वानरायेदम्० । दशमे । इति द्वितीयादिषु दशसु त्यागा एते ।

अथानुमन्त्रणानि क्रमेण प्रथमादीनामेकादशानाममुयाजानाम् । बर्हि-
षोहन्देवयज्यया प्रजावान् भूयासम् । द्वारामहन्देव० प्रजावा० । उषा-
सानक्तयोरहम्० जोष्टयोरहम्० । ऊर्जाहुत्योरहं० । पशुमान्० । दैव्य-
योर्होर्हम्० । तिसृणां तिसृणामहम्० नराश्वसस्याहन्देवयज्यया० ।
वनस्पतेरहम्० यायुष्मान्० । बर्हिषोवारितीनामहं० प्रजावान्० । अग्नेः
स्विष्टकृतोहं० यायुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् । तत प्रतिप्रस्थाता
बर्हिषि हस्तौ निमार्ष्टि अद्भ्यस्त्वौषधीभ्य इत्यादि मन्त्रेण । तनूत्व-
चमित्यादि मन्त्रेण यज्ञमान औपयजिकं धूममन्वीक्षते । अध्वर्युश्चदहु-
त्याक्रम्य जुह्वां स्वरुमवधायोत्तरवेदेः पुरस्तात्पत्यङ्मुञ्चस्तिष्ठन् दिवन्ते
धूमो गच्छत्वित्यादि मन्त्रेण जुहोति । यज्ञमानः वायवदमिति त्यागं
पठति । अयं स्वरुहोम इत्युच्यते ॥

१११ अध्वर्युर्थायतनं सुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्यां सुगव्यूहने
उपभृदनन्तरं तेनैव मन्त्रेण पृषदाज्ययहणीं व्यूहति । सूक्तवाक्प्रेषे
ब्रूहीति पदस्य स्थाने प्रेषेति वदति । उज्जितिवाचने चाज्यभागान-
न्तरं इन्द्राग्नियोरहं वनस्पतेरहं । देवानामाज्यपानामित्यादि प्रकृति-
वत् । प्रस्तरेण सह शाखापवित्रं महरति । अग्नीदित्यादि संखाषहो-
मान्तं प्रकृतिवत् । उत्करं सुचौ विमुञ्चति । तन्मन्त्रे वामित्यादीनां
द्विवचनानां स्थाने च इत्यादीनां बहुवचनानामूहः । पृषदाज्ययहण्या-
स्तृतीयत्वात् । प्रदक्षिणमावृत्य प्रथिङ्गाद्रुत्य सोमं त्वष्टारं वाज्यस्या-
न्याज्येन चतुर्गृहीतेनेष्टा जुह्वामुपस्तीर्य जाघन्या अलोमप्रदेशात् द्विर-
वदायाभिधार्य देवानां पत्नीः पूर्ववद्वजति । पुनर्जुह्वामुपस्तीर्य जाघन्या
अधोभागात् द्विरवदायाभिधार्याग्निं गृहपतिं यजति । अत्रैते चत्वार
एव पत्नीसंयाजा भवन्ति । अन्तिमयोर्द्वयोर्होमद्रव्ये प्रकृत्यपेक्षया विशेषः
प्रदर्शित एव । होतुर्हस्ते उपस्तीर्य जाघन्या अलोमप्रदेशात् द्विरवदाय
दत्त्वाऽभिधार्य प्रकृतिवद्विडामन्वारभते । इडोपह्वानानन्तरमग्नीधे
जाघन्या अधोभागादेव षडवत्तं प्रकृतिवद्वत्त्वा सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा
ऽन्वाहार्यपचने प्रकृतिवत्प्रायश्चित्तं हुत्वा पत्नीव्रतं विसर्ज्य प्राडेत्य
ध्रुवामाप्साय्य दर्शपूर्णमासोक्तप्रायश्चित्तानि हुत्वापञ्चधातून् समज्य
ग्रहृत्य दक्षिणेन पदा वेदिमाक्रम्य तिष्ठन् ध्रुवाज्यात्सु खेणोपहत्य जुहोति

यज्ञ यज्ञं गच्छेत्यादिमन्त्रेण । यज्ञायेदमिति यज्ञमानस्य त्यागः । पुनस्तथैव जुहोति एवमेव यज्ञ इत्यादिमन्त्रेण । यज्ञपतय इदमिति यज्ञमानस्य त्यागः । ततः सुवं निधाय धूमामादाय प्रकृतिवत्समिष्टयजुर्जुहोति । ततो यज्ञमानो विष्णुक्रमादिव्रतविसर्गान्तं प्रकृतिवत्करोति । ततोऽध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं हृदयशूलं चादाय एहि यज्ञमानेति यज्ञमानमामन्त्र्य पथ्या सर्वैर्हस्विभिश्च सहान्तरेण चात्वालोक्यरावुदहुपनिष्क्रामति । अध्वर्युरेण स्फ्येनोद्भृत्यावोत्पशुष्कार्द्रयोः सन्धौ हृदयशूलमुपगूहति । सर्वं शुगसि तमभिषोचेत्यादिमन्त्रं पठन्ति एवं हृदयशूलोपगूहनमुच्यते ॥

११२ अध्वर्युर्हृदयशूलं धाम्नो धाम्नो राजचित्यादि मन्त्रेण प्रोक्षति । यज्ञमानोऽञ्जलिना ऽपो दृष्ट्वाति सुमित्रान आप ओषधय इत्यादिमन्त्रेण । ता अपो नैर्हृत्यां द्विशि दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुरित्यादि मन्त्रेण प्रक्षिपति । सर्वे अप उपस्पृश्य हृदयशूलमनवेष्टमाणा आगच्छन्तः सन्तोऽर्धपथे चाद्राः सपलाशास्तिस्रस्त्रिष्वः समिधं चाददते । प्रत्येकदाने एधोऽस्येधिषीमहीतिमन्त्रः । आगत्याहवनीये यद्व्यक्रमेण समिधोभ्यादधति । तत्र तिसृणां समिधामाधाने प्रत्येकं क्रमेण समिदसि स्वाहा तेजोसि स्वाहा तेजो मयि धेहि स्वाहेति त्रयो मन्त्राः । ततः सर्वे अपो अन्वचारिणमित्यूचा आहवनीयमुपतिष्ठन्ते । औपयाजिके ऽनौ वेद्यां स्तीर्णे बर्हिर्होषति यत्कुसीदमित्यादि भवामीत्यन्तेन मन्त्रेण । इहं बर्हिर्होषणमुच्यते ॥

११३ ततो यज्ञमानो व्रीहिमत्तून् यवसत्तून् वा अपूर्वाज्येनोपस्तीर्णाभिघारितान् बर्हिषा प्रदीप्ते आहवनीये अञ्जलिना विश्वतोपवीत्यादिमन्त्रेण जुहोति । अग्नय इदमिति त्यागः हस्तौ परस्परं संघृष्याश्वादेकइत्यादिमन्त्रं पठन् लेपमपनयति । अयं पाशुकसत्तुहोम इत्युच्यते ॥

११४ यान्ययामित्यादिमन्त्रेण पूर्ववत् द्वितीयं जुहोति । त्रीविध्य इदमिति त्यागः । पूर्वमन्त्रेण हस्तलेपमपनयति । अनुयायस्मिचित्यादि मन्त्रेण तृतीयं जुहोति । अग्नय इदमिति त्यागः । हस्तलेपनि

नयनं समन्तकं पूर्ववत् । वेद्यां तिष्ठत्तरवेद्याग्निमुपतिष्ठते अयं नोन-
भेत्यादिमन्त्रेण इदमत्तरवेद्यान्युपस्थानमुच्यते ॥

११५ सत्त्वं नोनभेत्यादि मन्त्रेण वायुमुपतिष्ठते । इदं वायुप-
स्थानमित्युच्यते ॥

११६ देवसंस्फुरनेत्यादिमन्त्रेणादित्यमुतिष्ठते । इदं पाशुकादि-
त्युपस्थानमित्युच्यते ॥

११७ आशासान इत्यादि यज्ञमानाय तिष्ठेत्यन्तेन मन्त्रेण यूपमु-
पतिष्ठते । इदमन्तिमयूपोपस्थानमित्युच्यते ॥

११८ बर्हिर्गोपणपक्षे प्रभृत्येतावत्यर्थन्तं कर्मध्वर्युर्यज्ञमानो वा
करोति । समारोपणपक्षे पक्षीयज्ञमानाभ्यामन्वारब्धो ऽध्वर्युः उत्तरवे-
द्याग्निं अयन्तइत्यादिमन्त्रेण समिधिं समारोपयति । तां समिधं आजु-
ह्वान इत्यादि सीदतेत्यन्तेन मन्त्रेण शालामुखीये ऽभ्यादधाति ।
उदुध्यस्वान्ने प्रतीत्यृचा अयस्तिःशदिति यजुषा च शालामुखीयं
ज्वलयित्वा ऽपूर्वाज्यं सुचि वतुर्गृहीतं गृहीत्वा सप्तमे अन्नइत्यृचा
पूर्णाहुतिं जुहोति । सप्तवते ऽग्नयइदमिति यज्ञमानस्य त्यागः । यज्ञ-
मानो ऽध्वर्यवे गां वरं ददाति । ततो यज्ञो बभूवेत्यादि ब्राह्मणतर्प-
णान्तं प्रकृतिवत् । अथ समारोपणपक्षे ऽग्नीन् समारोप्याग्निहोत्रशालां
गत्वा मघिस्था विहृत्य मनस्वतो हुत्वा होमकाले उपस्थिते सत्यधि-
होत्रहोमं करोति । बौधायनसूत्रानुसारेण यज्ञमानपक्षीप्रतिप्रस्थाज-
ध्वर्यर्वाग्नीधायां पाशुकसम्बन्धिकर्मणि प्रतिपादितानि । अथाश्वला-
यनसूत्रानुसारेण होतृमैत्रावरुणयोः कर्मणि प्रतिपादयन्ते । तत्र पश्व-
नुष्ठानात्पूर्वं आग्नेयी आग्नावैष्णवीतीष्टिद्वयम् । अनयोरन्यतरा वा ।
अथवा कापि न । इति पक्षत्रयम् । एवं पश्वनुष्ठानानन्तरमपि पक्षत्र-
यम् । तत्राग्नेयीष्टौ अग्निर्मूर्धो दिवः ककुदित्यग्नेः पुरोनुवाक्या । भुवो
यज्ञस्य रजसश्चनेतेति याज्या । अन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् । इयं पाशुकाग्नेये-
ष्टिरित्युच्यते ॥

११९ आग्नावैष्णव्यामिष्टौ अग्नाविष्णू सज्जोषसेत्यग्नाविष्णूषोः
पुरोनुवाक्या अग्नाविष्णूमहिधामप्रियं वामिति याज्या । अन्यत्सर्वं

प्रकृतवत् । अनया रष्ट्याः सस्याजपानास्त इव नानुमानावत्
ष्टिश्च्यते ॥

१२० यूपायान्यमानायानुब्रूहीति प्रेषिता होता पाशुबन्धिकाया
वेदेः पश्चात् मन्त्रेण निरसनोपनेशने कृत्वा यूपाञ्जनीया ऋचोन्वाह ।
आदौ सामिधेनीर्वाहुं कृत्य अज्जन्ति त्वामध्वरं वेद्यन्त इत्यृचं त्रिवार-
मनुब्रूयात् । तृतीये वचने अर्धं मुक्त्वा प्रेषान्तरश्रवणपर्यन्तं विरमेत् ।
यूपायोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीति प्रेषिता द्वितीयार्धं चान्तिमप्रणवान्तेनो-
च्छ्रयस्व वनस्पते इत्यृचं सन्ध्याय तदन्तिमप्रणवेन समिद्रस्य श्रयमाणः
पुरस्तादित्यृचं तत उत्तरीत्यैव ऊर्ध्वं ऊष्णकृतयदति द्वे ऋचौ ततो
जातो जायते सुदिनस्व अहेर्हामित्यृचं सन्ध्याय तस्या अर्धं च प्रेषान्तर-
श्रवणपर्यन्तं विरमेत् । ततो यूपाय परिस्रीयमाणायानुब्रूहीति प्रेषिता
ऽवशिष्टार्धं च प्रणवान्तेन युवासुवासाः परिवीतआगादित्यृचं परिधानीयां
त्रिवारमनुब्रूयात् । समस्तव्याहृतिमन्त्रेण साध्विसर्गः । इदं यूपाञ्जनी-
यानुवचनमित्युच्यते ॥

१२१ ततश्चातुर्मास्योक्तरीत्याऽग्निमन्यम् । पूर्वाक्ता ऋचो यूपा-
ज्जनाय हिता इति व्युत्पत्त्या यूपाज्जनीया इत्युच्यन्ते ॥

१२२ अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति प्रेषितः पृथुपाजाग्रमर्त्ये
इति द्वे धाय्यासंज्ञके ऋचौ अधिकं कृत्वा वेदिश्रोणयोत्तरया पाष्णीं
समां निधाय स्थित्वा सप्तदश समिधेनीरनुब्रूयात् । आज्यभागदेव-
तानामावाहनानन्तरं इन्द्रानी आश्वह इति विशेषः । वनस्पतिमाश्व-
ह इति विशेषः । सम्मार्गैः सम्मृज्याप उपस्पृश्य प्रवृत्ताहुतीर्जुहोति
प्रत्यगुदगाहवनीयादवस्थायाज्यस्थाल्याः सुवेणान्यमादाय जुहोति ।
तत्र मन्त्राः । जुष्टो वाचे भूयासंजुष्टो वाचस्पतये देवि वाक् यद्वाचो
मधुमत्समं तस्मिन्माधाः सरस्वत्यै वाचे स्वाहा । पुनः सुवेणान्यमा-
दाय पञ्चाहुतीर्विवाहं जुहोति । स्वाहा वाचे । स्वाहा वाचस्पतये ।
स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वते । महोभ्यः संमहोभ्यः स्वाहा । वाच
इदमिति त्यागः प्रथमे । द्वितीयादिषु यथाजिह्वं यजमानस्य त्यागः ।
एताः षडाहुतयः प्रवृत्ताहुतय इत्युच्यन्ते ॥

१३० होता यत्तदुपाधानक्ता वृहती सुपेशसोनःपतिभ्यो योनिं
कृण्वाने ॥ संस्मयमनो इन्द्रेण देवैरेर्द्धिः सीदतां वीतामा-
क्यस्य होत० ॥ ७ ॥ अयमुपाधानक्ताप्रेष उच्यते ॥

१३१ होतायत्तद्वैद्याहोतारामन्द्रापोताराकवीप्रचेतसा ॥ स्विष्ट-
मद्यान्यः करदिषास्वभिगूर्तमन्यऊर्जासतवसेमं यत्तं द्विषि देवेषु धत्तां
वीतामाक्यस्य० ॥ १३० ॥ अयं वैद्यहोतृप्रेष उच्यते ॥

१३२ होतायत्तति सोदेवीरपसामपस्तमाश्चिद्धि द्रमद्विदमपस्त-
न्यताम् ॥ देवेभ्यो देवीर्देवमपो व्यन्त्वाज्यस्य० ॥ ८ ॥ अयं तिसृणां
देवीनां प्रेष उच्यते ॥

१३३ होतायत्तत्त्वष्टारमषिष्टुमपाकरेतेधां विप्रयवसं यशोधाम् ॥
पुरुषमकामकशनं सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरोवीरैर्वत्त्वा० ॥ १० ॥
अयं त्वष्टृप्रेष उच्यते ॥

१३४ होतायत्तदुनस्यतिमुपावसत्तद्विद्योऽजोष्टारं शशमं नरः ॥ स्व-
दात्स्वधितिर्चेतुधाद्यदेवोदेवेभ्योहव्यावाहुं त्वा० ॥ ११ ॥ अयं वनस्य-
तिप्रेष उच्यते ॥

१३५ होतातु दण्डप्रदानानन्तरं होतृषदनस्य पश्चादवस्थायाहे-
दैधिषव्य इत्यादि मन्त्रेण होतृषदनाभिमन्त्रणादि सुगादापनान्तं प्रकृ-
तिवत् करोति । प्रयाजमम्बन्धिन्यो याक्या च्छेो यत्र पठितास्तानि
सूक्तान्याप्रीसूक्तानीति गीयन्ते ।

१३६ शौनकगोत्रस्य यजमानस्य समिद्धो अग्निर्निर्द्धितः पृथि-
व्यामित्याप्रीसूक्तं भवन्ति । वासिष्ठगोत्रस्य जुषस्व नः समिधमिति
सूक्तम् । अन्येषां सर्वेषां समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणरति सूक्तम् ।
इत्येकः पठः । सुसमिद्धो न आवहेति काण्वगोत्रस्याप्रीसूक्तम् । समिद्धो
अननावहेति आङ्गिरसगोत्रस्य । समिद्धोअद्य राजसीति आगस्त्यगो-
त्रस्य । समित्समित्सुमनाषोध्यस्मे इति विश्वामित्राणाम् । सुसमिद्धो-
अद्योविषेत्यात्रेयगोत्रस्य । समिद्धोविश्वतस्परीति काश्यपगोत्रस्य । इमां
मे आने समिद्धं जुषस्वेति वाध्वश्वगोत्रस्य । समिद्धोअद्य मनुषो
दुरोणरति कामदन्त्यगोत्रस्यानुक्तानामन्येषां च । इति द्वितीयः पठः ।
अध्वर्युप्रेषितो मैत्रावरुणः पूर्वोक्तेः समित्प्रेषादिप्रेषैर्होतारं प्रेष्यति ।

होता यजमानगोचानुसारेण तत्तत्सूक्तगता आप्रीवञ्जकयाज्याः पठति ।
पर्यागये क्रियमाणायानुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुणः अग्निर्होता नो
अध्वर इति वृत्तं सूक्तं अभिर्हिकारानन्तरं आद्योत्तमे ऋचौ त्रिरभ्य-
स्यान्वाह । एतदनुब्रूवन् पर्यागिनकरणासाधनत्वात्करणल्युटा पर्यागिनकर-
णमित्युच्यते ॥

१४७ ततो मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । अजैर्दानिरसनद्वान्जनि-
द्वेष्टादेवेभ्यो हव्यवाट् प्राञ्जोभिर्हिन्यानोधे नाभिः कल्पमानो यज्ञ-
स्यायुः प्रतिरक्षुप्रेष्य होतर्हव्यादेवेभ्य इति । अयमधिगुप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१४८ ततो मैत्रावरुणप्रेषितो होता ऽधिगुप्रेषमाह । दैव्याः
शमितार आरभध्वमुत मनुष्या उपनयतमेध्यादुराशाशाना मेधपति-
भ्यां मेधम् । प्राप्ता अग्निं भरत स्तृणीत बर्हिरन्वेन मातामन्यता-
मनुपिताऽनु धाता सगर्भ्याऽनु सखा सयूथः । वदीवीनां अस्य पदो
निधत्तात्सूर्यं चतुर्गमयताद्वातं प्राणमन्ववसृजतादन्तरित्तमसुं दिशः
श्रोत्रं पृथिवीं शरीरम् । एकधास्य त्वचमाच्छ्रयतात्पुरानाभ्यामपिशो-
षपामुत्खिदतादन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् । श्येनमस्य वत्तः कृणुतात्स-
शसाबाहूशलादोषणीकश्यपेवांसाच्छिद्रे श्रोणीकवषोः रुक्मेकर्णोष्ठीवन्ताष-
ट्विंशतिरस्य वङ्गयस्ताचनुष्टूयोच्यावयताद्वात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुतात् ।
कवचगोहं पार्थिवं खनतात् । अक्षारत्तः संसृजतात् । वनिष्ठमस्य
माराविष्टोरुक्कमन्यमाना नेद्वस्तोकेतनये रवितारवत् शमितारः । अधिगो
शमीध्वं सुशमि शमीध्वं शमीध्वमधिगा ३ उ । अपा ॥ इति । अधिगो
इत्यादि अपाघेत्यन्तं त्रिवारं पठति । अयमधिगुप्रेष इत्युच्यते ॥

१४९ अत्रप्रेषे अक्षारत्तः संसृजतादिति वाक्यं उपान्त्यवाक्यस्य
शमितार इति पदं अन्त्यवाक्यस्य अपापेति पदं चोपांशु प्रयुज्यते ।
ततः शमितारो यदत्र सुकृतं कृणवथास्मासु तद्वदुष्कृतमन्यत्र तदिति
सन्तं जपित्वा यथोपविष्ट एव दक्षिणाङ्गेनावृत्य प्रत्यङ्मुखो निहारं
पृष्टतः कृत्वास्ते । एवं मैत्रावरुणोऽपि । पशुसंज्ञपनानन्तरं होतुमैत्रा-
वरुणौ तथेवावृत्य प्राङ्मुखोवासाते । वपाश्रयणकाले अध्वर्युणा स्तो-
त्रेभ्यः अनुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुणो जुषस्य सप्रयस्तममित्यर्धमिमं वे-

अजामातं ब्रूतं वा अथकारवज्रं होतमयनादित्यादि । इदं होतमाहु-
वनमित्युच्यते ॥

१४० अध्वर्युणा स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्येति प्रेषितो मैत्रावरुणो हो-
तारं प्रेष्यति । होतायत्तदग्निं स्वाहा ऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा
स्तोकानां स्वाहा स्वाहा कृतीनां स्वाहा हव्यमूक्तीनां स्वाहा देवा
आज्यपा जुषाणाञ्चानयाज्यस्य व्यन्तु होतयर्जयेति । अयमेकादशस्य
प्रयाजस्य प्रेषः स्वाहाकृतीप्रेष इत्युच्यते ॥

१४१ उक्तप्रेषेण प्रेषितो होता मन्त्रेण निरसनोपवेशने कृत्वा
ऽग्निर्होतावेत्स्वित्यादि जुगादापनं पठित्वा एकादशो प्रयाजयाज्यां
पठति । वार्जघ्रावाज्यभागौ । मैत्रावरुणोनुवाक्यां पठति । प्रेषांश्चा-
देशमनुवाक्यां चेत्याश्वलायनसूत्रे मैत्रावरुणो यत्र यागे भवति तत्र
स एवानुवाक्यां पठेदित्युक्तत्वात् । होता यत्तदग्निमाज्यस्य जुषतां
हविर्होतयर्जयेति प्रेषं मैत्रावरुणो ऽध्वर्युणा ऽग्नयचाज्यस्यावदीयमानस्या-
नुब्रूहीति प्रेषितः पठति । अथहोतायत्तदित्यादिप्रेष आग्नेयाज्यभाग-
प्रेष इत्युच्यते ॥

१४२ अनेन प्रेषितो होता ऽग्निं जुषाणो अग्निराज्यस्येति याज्यां
पठति । अध्वर्युणा सोमायाज्यस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेषितो
मैत्रावरुणो ऽनुवाक्यां पठति । ततो ऽध्वर्युणा सोमायाज्यं प्रस्थितं
प्रेष्येत्युक्ते प्रशास्ता होतायत्तत्सोमायाज्यस्य जुषतां हविर्होतयर्जयेति
प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । अयं प्रेषः सोम्याज्यभागप्रेष इत्युच्यते ॥

१४३ अनेन प्रेषितो होता ये यजामहे सोमं जुषाणः सोम
आज्यस्य हविष इति याज्यां पठति । अध्वर्युणा इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
वषाया मेदसोवदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुण आवृत्रहणा
वृत्रहभिः शुष्मैरित्यनुवाक्यां पठति । तत इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
वषाया मेदसः प्रेष्येति प्रेषितः सन् होता यत्तदिन्द्राग्नी क्वागस्य वषाया
मेदसो जुषतां हविर्होतयर्जयेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । अयं वषाया-
ज्यप्रेष इत्युच्यते ॥

१४४ अनेन प्रेषितो होता शुचिं नु स्तोमं नवजातमग्र्येति
याज्यां पठति । वषाहोमानन्तरं ब्रह्मा होता मैत्रावरुणश्च धात्वाने

मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै सन्तु यो
ऽस्मान् द्वेष्टि यच्च वयं द्विष्म इति मन्त्रेण । मैत्रावरुणस्तु दण्डं
निधाय । इदं ब्रह्मादिवपामार्जनमित्युच्यते ॥

१४५ ततः पुरोडाशप्रपणपर्यन्तं ब्रह्मादयस्तीर्थेन निष्क्रम्य
तूष्णीमासते श्वेतेषु पशवङ्गेषु तीर्थेन प्रविश्य पुरोडाशेन प्रचरन्ति । त-
न्नाभरतं शिक्तं वज्रबाहू इति मैत्रावरुणो ऽनुवाक्यां पठति इन्द्रा-
ग्निभ्यां पुरोडाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीत्यध्वर्युणा प्रेषितः सन् अध्व-
र्युणा इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्त-
दिन्द्राग्नी पुरोडाशस्य जुषेतां हविर्होतार्यजेति वदति । अयं पशुपुरो-
डाशयान्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१४६ ततो होता गीर्भिर्विप्रः प्रमत्तिमिच्छमान इति याज्यां
पठति । ततोऽध्वर्युणा ऽग्नये ऽनुब्रूहीत्युक्ते इलामग्ने पुरुदंसं सनिगो-
रित्यनुवाक्यां मैत्रावरुणः पठति । अध्वर्युणा ऽग्नये प्रेष्येत्युक्ते मैत्राव-
रुणो होतायत्तदग्निं पुरोडाशस्य जुषेतां हविर्होतार्यजेति पठति । अयं
पुरोडाशस्विष्टकृतं प्रेष इत्युच्यते ॥

१४७ ततो होता स्वदस्वहव्यासमिषोदीदिहीति याज्यां पठति ।
अयं पशुपुरोडाशप्रचारइत्युच्यते ॥

१४८ इडाभक्षयान्ते मार्जनम् । मनोतायै हविषोऽवदीयमानस्यानु-
ब्रूहीत्यध्वर्युणा प्रेषितो मैत्रावरुणः अभिहिंक्षत्य अध्वर्धकारवर्जं सा-
मिधेनीवत् त्वंहग्ने प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाह । इदं मनोवु-
सूक्तमित्युच्यते ॥

१४९ अध्वर्युणा इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य हविषो ऽनुब्रूहीत्युक्ते
मैत्रावरुण उभावामिन्द्राग्नी आहुवध्या इत्यनुवाक्यां पठति । अध्वर्यु-
णा इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होता-
यत्तदिन्द्राग्नी क्वागस्य हविष आत्तामद्य मध्यतो मेधवद्भुतं पुराद्वेषोभ्यः
पुरापौरुषेय्याग्भः ॥ घस्तानूनं घासे अजाणां यवसप्रथमानां सुमत्स-
राणां शतरुद्विषाणामग्निष्वात्तानां पीत्रोपसनानां पार्श्वतः श्रोणितः
शितामनउत्सादतोङ्गावङ्गादवत्तानां करतएवेन्द्राग्नीजुषेतां हविर्होतार्य-
जेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । ततो होता प्रचर्षेण्यिभ्यः एतनाहवेष्मिति

याज्यां पठति अस्या अर्धे च पठित्वा यावत्प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं करोति तावद्विरमति । जाते वसाहोमे उत्तरार्धे च वषट्करोति । अध्वर्युणा वनस्पतये ऽनुब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणो देवेभ्यो वनस्पते हवीं-
पीति पुरोनुवाक्यां पठति । अध्वर्युणा वनस्पतये प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो
होतायत्तद्वनस्पतिमभिहिपिष्टमयारभिष्टयारशनयाधित ॥ यत्राग्नेर-
ज्यस्य हविषः प्रियाधामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रियाधामानि
यजेत्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रियाधामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया
पाथांसि यत्र देवानामाज्यपानां प्रियाधामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रियाधा-
मानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावसत्तद्वभीयांसमिव कृत्वीकरदेवं
देवो वनस्पतिर्जुषतां हविर्होतयंजेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति अयं वन-
स्पतियाज्यामैष इत्युच्यते ॥

१५० ततो होता वनस्पतेरशनया नियूपेति याज्यां पठति ।
अध्वर्युणा ऽग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणः पिप्रीहदेवां
वशतोयविष्टेत्यनुवाक्यां पठति । अध्वर्युणा ऽग्नये स्विष्टकृते प्रेष्ये-
त्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्तदग्निं स्विष्टकृतमयाडभिरग्नेराज्यस्य हविषः
प्रियाधामान्ययाट् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रियाधामान्ययाडिन्द्राग्न्योश्छा-
गस्य हविषः प्रियाधामान्ययाड्वनस्पतेः प्रियापाथांस्ययाड्देवानामाज्य-
पानां प्रियाधामानि यत्तदग्नेर्होतुः प्रियाधामानि यत्तत्स्वं महिमान-
मायजतामेज्यादृषः कृणोतु सोऽध्वराजातवेदा जुषतां हविर्होतयंजेति
होतारं प्रेष्यति । अयं पशुस्विष्टकृद्वाज्यामैष इत्युच्यते ॥

१५१ ततो होतास्विष्टकृच्चिगदरहितामग्नेयदद्याविशो अध्वरस्य
होतरिति याज्यांपठति । ततः पश्विडाभक्षणं मार्जनान्तं कृत्वा
ऽनुयाजैश्चरन्ति अध्वर्युणा देवेभ्यः प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणः देवं बर्हिः
सुदेवन्देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तेः प्रक्षियेतात्यन्यानायाबर्हि-
मन्तोमदेवसुवनेऽमुधेयस्यवेतु यजेति होतारमप्रेष्यति । होताप्राकृतेनैव
प्रथमानुयाजेन यजति । अध्वर्युणा प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणः देवीद्वारः
संधाते विद्वीर्यामंक्षिराध्रुवादेवदूतौ वत्सईमे नास्तद्व्यामिमिमीया-
त्कुमारोवानवजातोमैनाध्वरोऽणुककाटः पृथग्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु
यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीद्वारोवसुवने वसुधेयस्य व्यन्तुवोऽध्व-

इति याज्यां पठति । अथ० रुणः देवीउषासा नक्ता व्यास्मिन्यज्ञे प्रय-
 त्यज्जेतामपिनूनं देवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधे-
 यस्य वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । स देवीउषासानक्तावसुवने वसुधे-
 यस्य वीतां वौषडिति यजति । अथ० रुणः देवीजोष्ठी वसुधितीययोर-
 न्याद्याद्वेषांसि युयवदान्यावत्तद्वसुवार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीजोष्ठीव० वीतां० इति यजति ।
 अथ० रुणः देवीऊर्जाहुतीइषमूर्जमन्यावत्तत्सग्धिंसपीतिमन्यानवेन पूत्रे
 दयमानाः स्याम पुराणे ननवंतामूर्जमूर्जाहुतीऊर्जयमाने अधातां वसु-
 वने वसुधेयस्य वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीऊर्जाहुती-
 वसु० वीतां० इति यजति । अथ० रुणः देवादेव्या होतारा नेष्टारा
 मोतारा हताघशंसा वा भरद्वसुवसु० ष्यति । होता देवा दैव्याहो-
 तारा वसु० वीतां० इति यजति । अथ० रुणः देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवी-
 रिडासरस्वती भारती व्यांभारत्यादित्यैरसृजत्सरस्वतीमं रुद्रैर्यज्ञमावी-
 दिहैवेत्यवसुमत्या सधमादंमदेम वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यजेति
 होतारं प्रेष्यति । होता देवीस्तिस्रस्तिस्रोवसु० व्यन्तु३वै३० इति
 यजति । अथ० रुणः देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा षडक्षः शतमिदेनं शिति-
 पृष्ठा आदधति सहस्रमोप्रबहन्तिमिजावश्येद्रस्यहोत्रमर्हतावृहस्पति-
 स्तोत्रमश्विनाध्वर्यवंवसु० वेतु० यजेति० ष्यति । होतादेवानराशंसोवसु०
 वेत् ३० जति । अथ० रुणः देवोवनस्पतिर्वर्षप्रावापृतनिर्णिग्ध्यामयेणा-
 सृजदान्तरितंमध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृंहिद्वसु० वेतु० यजेति हो०ति ।
 होतादेवोवनस्पतिर्वसुवेत् ३० जति । अथ० रुणः देवं बर्हिर्वारितीनां
 निधेधांसिप्रच्युतीनामप्रच्युतीनामप्रच्युतंनिकामधरणंपुस्यार्हयशस्वदेना
 बर्हिषान्याबर्ही ष्यभिष्यामवसु० वेतु० यजे० ष्यति । होतादेवं बर्हिर्वारि-
 तीनां वसु० वेत् ३० जति । अथ० रुणः देवोअग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा-
 मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजीहोताहोतुर्होतुरायान गेयान् देवान-
 यजीषाड्यां अपिप्रेर्येतेहोत्रेअमत्सततांससनुषीहोत्रादेवंगमां दिवि
 देवेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृत्स्वानेहोताभूर्वसुवनेवसुधेयस्य नमोवाके
 बीहियजे० ष्यति । होताअनेननिगदेन आदौ होतायत्तदित्यस्य स्याने

येयजामह इति पदं पठित्वा ऽन्तेयजेत्यस्य स्थाने षष्ठकारं कृत्वा यजति । एते मैत्रावरुणेन पठ्यमाना एकादश अनुयाजप्रेषा इत्युच्यन्ते ॥

१५२ अध्वर्युणा इषिता देव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ताऽब्रूहीत्युक्तेमैत्रावरुणः अग्निमद्वहोतारमवृणीतायं यजमानः पचन्पक्तीः पचन्परोडाशं गृह्णन्वनयन्नाज्यं गृह्णन्सोमायाज्यं बध्निन्द्राग्निभ्यां क्वागं सूपस्या अद्व देवो वनस्पतिरभवदग्नयन्नाज्येन सोमायाज्येनेन्द्राग्निभ्यां क्वागेनाघस्तां तं मेदस्तः प्रतिपचतायभीष्टामववृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्वर्ष्यार्षेयच्छपोणां नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्यन्नासङ्गथेभ्यः ॥ एषमेदवेषु वसु वार्यायत्यत इति तायादेवादेवदानान्यदुस्ता न्यस्माच्चावशास्वाचगुरस्वेषितश्च होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ताऽब्रूहीति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । ततो होता सूक्तवाकं पठति । तत्राज्यभागदेवतानन्तरं इन्द्राग्नीददं हविरजुषेतामवीवृधेतां । वनस्पतिरिदं हविरजुषतावीवृधतमहोऽन्यायोक्तम् । ततो देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृत्यत्वं संस्याजपवर्जं सर्वं अध्वर्युणा उपोह्यमानं हृदयशूलमनुमन्त्रयते होता मैत्रावरुणो ब्रह्मा च शुगसि योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमभिषोचेति मन्त्रेण । ततः । द्वीपेराजोवरुणस्य गृहोमिती हिरण्ययः ॥ सनो धृतवतो राजा धाम्नो धाम्न इह मुञ्चतु ॥ धाम्नो धाम्नो राजचितो वरुण नोमुञ्च ॥ यदापोऽघ्न्या इति वरुणेति शपामहे ततो वरुण नोमुञ्च ॥ मयि वायो मोघधीर्हिमीरतो विश्वव्यचाभूस्त्वेवरुण नो मुञ्च ॥ सुमित्र्या न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्यास्तस्मै भूयासुर्योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ एतैर्मन्त्रेस्तस्योपरिष्ठादप उपस्पृशन्ति । शूलमनवेक्षमाणा असंस्पृशन्तः प्रत्यायन्तस्तिष्ठस्तिष्ठः समिधो गृह्णीयुः । अग्नेः समिदसि तेजोसि तेजोमयिर्धेहि इति प्रथमाम् । एधोस्येधिषीमहीति द्वितीयाम् । समिदसि समेधिषीमहीति तृतीयाम् । एत्थोपतिष्ठन्ते आपोऽघ्न्यान्वचारिषमित्यूषा । ततो गृह्णन्प्रेषेण समिधोभ्यादधत्याहवनीये । अग्नेः समिदसि तेजोसि तेजोमेदाः स्वाहेति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि दुरिष्टेमौ पाहि स्वाहेति

द्वितीयाम् । पितृणां समिदसि मृत्योर्मा पाहि स्वाहेति तृतीयाम् ।
इदं पाशुकसमिदाधानमित्युच्यते ॥

१५३ ततः संस्थानपेनोपतिष्ठन्ते । एतावान् अथवाश्वलायनसू-
त्रानुसारेणेत्यादि यन्यः होतृब्रह्ममैत्रावरुणपाशुककृत्यमुच्यते ॥

१५४ इदं सर्वं पाशुकं कर्म निरूढपशुरिति पशुबन्धइति चोच्यते ॥

१५५ अथ सप्तमीहविर्यज्ञसंस्था पशुत्रयसाध्या सौत्रामण्याख्या
तदीयपदार्थनामानि प्रोच्यन्ते । सा द्विविधा । एका कौकिली अपरा
चरका सर्वापीयं नित्या हविर्यज्ञसंस्थान्तर्गतत्वात् । एतयाचाक्षकामो
यजेत स्वर्गकामश्चेत्यादिना फलश्रवणात्काम्यत्वमपि । बार्हस्पत्यं पशुं
चतुर्थं यदीत्यादिना नैमित्तिकत्वमपि श्रूयते । यजेत्सौत्रामण्यामपत्नी-
कोप्यसोमपइत्येतरैर्ब्राह्मणोक्ताया अपत्नीकासोमपयजमानकर्तृका सौत्रा-
मणी साकौकिल्येव स्वतन्त्रा । अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेतेत्यादौ
अङ्गत्वेन श्रूयमाणा चरकैव । तत्र कौकिल्या बौधायनसूत्रस्य समय-
स्यानुपलभ्यमानत्वात् आपस्तम्बोक्तसूत्रानुसारेण बौधायनसूत्राविरुद्धः
प्रयोगः अनुक्तौ चरकातिदेशः । तस्य निरूढपशुकालपवानुष्ठानकालः ।
पर्वणि यथा त्रिपशुरूपं प्रधानकर्म संपद्येत तथा कर्तव्यम् । तथा च
द्वादश्यां नान्दीश्रादुदकशान्तिप्रतिपत्तिरबन्धादिकृत्वा त्रयोदश्यामैन्द्रेण
पशुना आदित्यचरुणा च प्रचर्य चतुर्दश्यां त्रिपशूपसंघं कृत्वा पर्वणि
त्रिपशुमवभृथं महापितृयज्ञं च कृत्वा प्रतिपदि वायोधसेन पशुना
आदित्येन चरुणा च प्रचर्य समापयति । असम्भवे पितृयज्ञोपि प्रति-
पदि कार्यः । अहोपुरस्तादिति वचनं सुरासन्धानकरणपक्षे नब्रह्मामा-
रम्भपरम् : अयं सौत्रामणीकाल इत्युच्यते ॥

१५६ यद्यपि सुरोच्छेषणभक्षस्यैव निषेधो न तु स्वाद्वीन्वेत्यादि-
मन्त्रैः सुरासन्धानकरणादेस्तथापि कल्पोक्तसुरासन्धानप्रकारस्येदानीमु-
च्छिन्नत्वात् लोकविद्विष्टत्वात् पयोयहा वा स्युरित्यापस्तम्बवचनाच्च
मुख्यसुराशयमुपेत्य पयोयहयहणपक्षाश्रयणं क्रियते । यदि चयनं
विकिर्षति तर्हि त्रिपशौ प्रधानभूते एव कुर्यात् । आद्यन्तपश्वोस्तु
न । तयोरङ्गत्वात् । समप्राधान्यपक्षे तयोरपि चयनं कुर्यात् । सुरा-

सन्धानपक्षस्यानाम्रयणात् । अन्धादीनामन्धत्वात् ।
 तन्ते । पयसः सुराप्रतिनिधित्वात् । स्थानापत्यासुराधर्मो गूढश्च भव-
 न्ति । नतु साक्षाद्व्यधर्मो आन्यधर्मो वा भवन्ति । यथा प्रयोगवातुर्मा-
 स्यवत् एकप्रयोगत्वात्सर्वार्थमुदवसानम् । प्राकृतविहारात् । अन्यत्र
 गमनं कर्मानुष्ठानार्थं उदवसानमित्युच्यते ॥

१५७ ऋत्विग्वरणं षष्ठौतुकूष्माण्डादिहोमश्च सङ्गदेव सर्वप-
 श्वर्थः । ते एव विहाराः । दक्षिणतः पैतृकी वेदिः । आद्यान्तपशुब-
 न्धयोः पाशुकी वेदिस्तु द्वादशपदा भवति ॥ त्रिपशौ साग्निचित्ये
 निरग्निचित्ये वा ऽष्टादशपदा सा भवति । सौत्रामणीकर्मसबन्धिनः
 पदार्थाः । त्रयो यूपाः । त्रयनार्थं शर्कराः साग्निचित्ये । सुरायहायै
 क्रमेण पलाशन्ययोधाश्वत्यकाष्ठनिर्मितान्यूलखलाकारायूधैर्मुद्गानि
 प्रादेशमात्राणि त्रीणि पात्राणि । एतान्येव सुरायहा इत्युच्यन्ते ॥

१५८ यज्ञियस्यफलेयहेः पलाशादिवृत्तस्य तादृशान्येव त्रीणि
 पात्राणि तानि पयोयहा इत्युच्यन्ते ॥

१५९ जुहूसदृशे महापुष्करे द्वे पत्रे ते द्रोणकलशपदवाच्ये ॥

१६० एकः कुम्भः । शतावृष्णास्थाली । नकलबदरकर्कन्धूनां
 सक्तवः । नकलादयोबदरभेदाः यवगोधूमोपवाकानां सक्तवः । हरि-
 तयवाः । श्येनस्य पक्षिणो द्वौ पक्षौ । सिंहव्याघ्रवृकानां लोमानि ।
 कलाविलोम्बां दशापवित्रमध्यर्थाः । गवाश्वलोम्बां प्रतिप्रस्थातुः ।
 नाभिदघ्नपादा अरत्निमात्रशीर्षयानूच्यामौज्जविषयनाया सा आस-
 न्दीत्युच्यते ॥

१६१ प्रभूतं पयः । अन्येपि यउपयुक्ताः पदार्थास्ते सम्पादनीयाः ।
 श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स्वर्गकामो वा कौकिल्या सौत्रामण्या यत्ये त्रिष-
 पांशु त्रिहृत्त्वैः । अयं सौत्रामणीसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६२ प्रशास्तुषष्ठानृत्विजो वृत्वा ऽर्हयित्वा । इडात्रपं कृत्वा ।
 अन्वारम्भणीयामिष्टं कृत्वा ऽरण्योरग्नौ समारोप्य अथ वा ऽजस्ता-
 न्गोन् यहीत्वोदवसायमणित्वा मनस्वत्या जुहोति । साग्निचित्येतु
 याःपुरस्तादि जपित्वा स्वर्गकाम आरुणकेतुकमग्निं वेप्ये इत्ययमग्नि-
 सयनसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६३ पुनर्याः पुनस्तादित्यादि । श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमैन्द्रिय पशुना
यद्ये इत्ययमैन्द्रपशुसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६४ ततोऽग्नीन् विहृत्य षड्वीतुऋष्याण्डसारस्वतहोमाः सर्व-
पश्वर्थमादावेव सङ्गत् । नतुप्रतिपशवावर्तते । एकप्रयोगत्वात् । पश्वि-
ष्टित्वावर्तते । परन्त्वाश्वलायनमते पूर्वोत्तरयोरैन्द्रपश्वोऽङ्गत्वात् ।
पश्विष्टिस्तयोर्न भवति । समप्राधान्ये तु सर्वपशुषु पश्विष्टिर्भवति ।
पशुत्रये च वेदियूपाहुत्यादि यूपोपस्थानान्तं निरुद्धवत्करोति ।
अस्मिन्नेन्द्रपशौ ऋषभो दक्षिणा । पुनरालम्भवर्जं सन्तिष्ठत एव पशुः ।
अयं सौत्रामणीपूर्वपशुरित्युच्यते ॥

१६५ अथ तदानीमेव पुनर्विहृत्यादित्येष्टिः । आदित्यौ द्वौ
कौकिल्यां सौत्रामण्यामितिकर्मोन्तसूत्रात् । अस्यामिष्टौ वत्सो दक्षिणा ।
वत्सं पूर्वस्यां ददाति मातरमुत्तरस्यामिति वचनात् । अंहसो मूच्य-
मिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । पुनरालम्भवर्जं मियमिष्टिः सन्तिष्ठते ।
इयं सौत्रामणीपूर्वैष्टिरित्युच्यते ॥

१६६ ततोद्वहः सद्योवात्रिपशुः । श्री*परमेश्वरप्रीत्यर्थं त्रिपशुना
पशुवत्येन यद्ये इति सङ्कल्प इदानीमेव वयनसङ्कल्प इत्येके । अयं
त्रिपशुसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६७ अथ त्रिपश्वनुष्ठानोपयोगिनी पाशुकी वेदिः । सा चेत्थं
निर्मातव्या । प्राकृतविहारात्पूर्वतः पूर्वनिर्मितामैन्द्रपश्वनुष्ठानोपयो-
गिनीं पाशुकवेदिमुद्रास्य यूपञ्चोद्गास्याहवनीयात्संवरमवशेष्यसौमिक्या
वेदेर्द्विसप्तत्यधिकनवशतपदत्रयफलायास्तृतीयां शतत्रयफलमूलषट्त्रिंश-
त्यङ्गुलदण्डेन द्वादशपदा प्राची दशपदा पश्चादष्टादशपदा पुरस्ता-
दात सौत्रामणिकी वेदिः कार्या । शम्यामात्रोत्तरवेदिर्भवति द्वादशाङ्गु-
लपदपक्षे षट्त्रितो नैकविंशत्यङ्गुलदण्डेन दशाङ्गुलपदपक्षे सप्तदशा-
ङ्गुलदण्डेनापि । तत्रैव त्रिभागदण्डादि । त्रयोदशाङ्गुलसमचतुरस्रोत्तर-
नाभिः । साग्नौमपि गृह्णामीत्युपधानमन्त्रप्रभृति ये ब्राह्मणाबहुविद-
इत्यन्तं कृत्वा आरुणकेतुकचयनपक्षे सद्यस्कालत्वपक्षे तु पश्विष्ट्यनन्तरं

* यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोसीत्यादिना सर्वकर्मणां परमेश्वर प्रीत्यर्था-
वगतेः ।

यूपाहुत्यादि भवति । अग्निचयनपक्षे तु वेदं विमाय परिस्तीर्य भौज-
नवपनखानवासः परिधानाञ्जनाभ्यञ्जनादि दीप्तायारूपं कुर्वन्ति ।
त्रिपशोर्देवतामङ्कृत्यः । सौत्रामण्याः सप्तदश सामिधेयः । एकादश
प्रयाजाः । आग्नीषोमावाज्यभागौ । अश्विनौ सरस्वती इन्द्रः सुवामा
च यद्वदेवताः । वनस्पतिः एषदाज्यदेवता देवा वाज्यपाः । अग्निः
स्विष्टकृत् । समानं स्विष्टकृदिति पक्षे नात्र स्विष्टकृदुल्लेखः । इन्द्रः
सविता वरुणश्च पुरोडाशानां देवताः । अग्निः स्विष्टकृत् । एकादशा-
नुयाजाः । एकादशोपयाजाः सूक्तवाकशंयुवाकौ । अष्टौ पत्नीसंयाजाः
एषमात्मकेनेत्यादिश्वः सद्यो वा यत्येदिति सङ्कल्प्य आग्नीन् विहृत्य
अन्वाधानादिव्रतोपायनं शाखाहरणादि । चयनपक्षे मैत्रावरुणाः शाखां
पूतशाखां वाहृत्य पञ्चविधं बर्हिः प्रसूमयं प्रस्तरं ऐतधी विधृती चयो-
विंशतिदाहकमिध्मवाहृत्य वेदं करोति । चयनपक्षे इदानीमेव वेदिक-
रणम् । तदन्तरं यूपावटीपाच्छङ्कोः प्रत्यक् त्रिभागास्त्यरत्युत्तमं चक्रं
परिलिख्य कर्षुः खात्वाच्छ्रयंत्यपस्याः । अथ पाचत्याज्यस्थालीमित्या-
दिमयिष्टह्याम्यथे अग्निमित्यादिनादभेस्तम्बे वाहुतीर्हृत्वा अथपाच-
तिस्फ्यमुदपात्रं बर्हिः शम्यामित्यादि वात्वाललेखनप्रभृत्युत्तरवेदिना-
भिप्रच्छादनान्तं करोति । उत्तरवेद्या दक्षिणतश्चात्वालपुरीषेण हस्त-
मात्रं चतुरङ्गुलोन्नतं चतुरस्रमायतनं करोति तत् खर इत्युच्यते ।

१६८ तत्र सुवां स्थापनं करोति । तस्य खरस्य पश्चादपरः खरः
क्रियते तस्मिन् यज्ञाः स्थाप्यन्ते । ततोऽभ्यादानादि यूपावटकरण-
ान्तम् । तत इन्द्रघोषस्त्वेत्यादिना संस्त्रावाभिधारणादि सिकतासमी-
करणात् ततः शाखापवित्रमुपवेशं च करोति । ततोऽग्निप्रणयनं करोति ।
ततो ब्रह्मयजमानयोः स्वायतने उपवेशनम् । ततोऽध्ययुस्तरपरि-
क्षादि-स्फ्यप्रक्षालनान्तं करोति । आग्नीध्रः शालामुखीये सुचः प्रति-
क्षप्य सुववत् स्वधितिं सम्मार्ष्टि । अध्ययुः जुह्वायह्यादि सर्वाज्या-
भिमन्त्रणान्तं करोति । ततः सायमग्निहोत्रं हुत्वा शालामुखीयसो-
त्तरतः दर्भेषु तिस्रः पशुकुम्भीः जीणि शाखापवित्राणि तिस्रोयूपरशनाः
पशुरशनाश्च जीणि वपाशयणी युग्मानि । जीणिहृदयशूलानि जीन्य-
योपहास्तथा सुरायहाश्चनकलवदरकर्कशूनां यवयोधूमोपवाकानां च

सक्तं तु श्यनपत्रं द्वादशापवित्रं द्वादशकलशं शतानुष्णां स्थानां
वासादयति । एतानि सौत्रामणीपाशुकपात्राणीत्युच्यन्ते ॥

१६९ ततोमैत्रावरुण्याः सायंदोहः । श्वोभूते प्रातरग्निहोमान-
न्तरं प्रातर्दोहः । आरुणकेतुकचयनत्वे महारात्रे जायते भूत्वा तदा-
नीमेषापहृष्य प्रातरग्निहोत्रं जुहोति । कर्मणो विहितकालात्पूर्वमेव
यदनुष्ठानं तदपकर्ष इत्युच्यते ॥

१७० तत आग्नेयो पश्विष्टिं समाप्य संमर्शनादि करोति ।
आज्यं दधि च निरूप्यापूर्वाज्यं च निर्वपति । आज्यमधिश्रित्य पर्यग्नि
करोति । चयनाभावे इदानीं वेदिकरणं आनीदितस्त्रिहरेत्यन्तम् ।
चयनपक्षे उत्तरपरिग्राहादि करोति । प्रतिप्रस्थाता स्फ्यमग्निहोत्रह-
वर्णो जुहूद्रुपमित्यादि पात्राण्यासाद्य कर्मणे वाप्रित्यादि करोति ।
अर्धमुखानां ग्रहाणां जुहूवत्सम्मार्गः । आज्यं निरूप्य महीनां पयो-
सीति पक्वीमाज्यमवेक्षयति । अध्वर्युर्द्रोणकलशे प्रभूतं पयो निर्वपति
तूष्णीं । प्रतिप्रस्थाता सुरास्थानीयं पयः प्राकृतवेद्यां निदधाति ।
अध्वर्युः पर्यग्निकरणादि करोति । प्रोक्षणीरासादयेध्मावर्हिर्हपसादय
सुषं च सुषश्च संमृद्धितूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पक्वीं सकृद्वाज्येन दध्ना
चोदोहं प्रतिप्रस्थातः सुरासोमस्य विट्ठि रतिं प्रेष्यति । ततः प्रतिप्र-
स्थाता सुराकुम्भं दशापवित्रं श्येनपत्रं ग्रहान् द्रोणकलशं नक्षत्रद्वारकर्क-
न्धूनां यक्षगोधूमोपवाकानां च सक्तान् सिंहव्याघ्रलोमानि शतानुष्णां
स्थालीं वादाय पूर्वया द्वारा निष्क्रम्यान्तर्वेद्यासादयति । अथाध्वर्युः
आज्यमुत्पूय स्वीयेनोदग्देशेनाजाविलोमनिर्मितेन दशापवित्रेण द्रोणस्थं
प्रय उत्पुनाति पुनाति ते परिस्फुतमित्यूचा । प्रतिप्रस्थाता सुरास्थानीयं
कुम्भस्थं प्रयः स्वीयेनोदग्देशेन गवाश्वलोमनिर्मितेन दशापवित्रेणा-
न्तर्हिते स्वीयद्रोणकलशे ऽवनायेत्पुनाति ब्रह्मवचं पवते तेज इत्या-
दिना रसेनाद्यं यजमानाय धेहीत्यन्तेन यजुषा । इदं सुरापयसोद्व्य-
घ्नमित्युच्यते ॥

१७१ सुरास्थानीयं पयः कुम्भे किञ्चित्परिशेषयति । ततो
ऽध्वर्युः प्रोक्षण्युत्पवनादि अक्षभौ स्थ इत्यादिपजुषा सुवस्वधितिसाद-
नान्तं कृत्वा वेद्यामेव ग्रहेषु घट्यमाणमन्त्रैः क्रमेण पयो पृह्णाति ।

कुचिदङ्गयधमन्त इत्यृचा उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च प्रथमे गृहीत्वा यवसक्तुभिः संश्रित्य स्वीयश्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिस्तेजसे त्वा इति मन्त्रेण सूचां पश्चात् खरे सादयति । अयेण दक्षिणाग्निं वेद्यामेव पूर्वकृते द्वितीयखरे सादयतीत्यन्विलायन्त्ये उक्तम् । ततः पूर्वाक्त्यैवर्चा उपयामगृहीतोऽसि सरस्वत्यै त्वा जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च द्वितीये गृहे गृहीत्वा गोधूमसक्तुभिः संश्रित्य पूर्ववत्परिमृज्य एष ते योनिर्वीर्याय त्वा इति मन्त्रेण पूर्ववत्सादयति । ततस्त्यैवर्चा उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा सूचाम्णे जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च गृहीत्वापवाकसक्तुभिः संश्रित्य परिमृज्य एष ते योनिर्बलाय त्वा इति मन्त्रेण सादयति । प्रागपवर्गमुदगपवर्गे वा गृहाणां खरे सादनम् । एतत्पयोऽगृहासादनमित्युच्यते ।

१७२ ततः सजान् गृहानुपतिष्ठते । तजोऽसि तेजो मयि धेहि इति मन्त्रेण प्रथमयजम् वीर्यमसि वीर्यम्मयि धेहि इति मन्त्रेण द्वितीयम् । बलमसि बलं मयि धेहि इति मन्त्रेण तृतीयम् । आग्नीध्रः द्रोणकलशस्यं सुरापयः पाचान्तरे कृत्वा द्रोणोपरि धृतगोबालपवित्रमवनीय धारां करोति प्रतिप्रस्थाता धारायां गृह्णाति । नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मा संसृतायां परमे व्योमन् सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष मा मा हिंसीः स्वां योनिमाविशन् । उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजोऽश्विभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामि । आभ्यामृगयजुभ्यां पर्यमेये पात्रे गृहीत्वा बर्हिषी अन्तर्धाय नक्तसक्तुभिः सिंहलोमभिरथ संश्रित्य बर्हिषी दूरीकृत्य स्वीयेन श्येनपत्रेण परिमृज्य पयोऽगृहाणां पुरतः उत्तरो वा प्रागपवर्गमुदगपवर्गे वा सादयति एष ते योनिर्मौदाय त्वेति मन्त्रेण । नैययोधे पात्रे द्वितीयं गृह्णाति । नानाहिषामित्युचं पठित्वा उपयामगृहीतोऽसि सारस्वतं वीर्यं सरस्वत्यै त्वा जुष्टं गृह्णामीति यजुषा । ततो बर्हिषी अन्तर्धाय बदरसक्तुभिः व्याघ्रलोमभिरथ संश्रित्य अपोदृत्य बर्हिषी स्वीयश्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिरानन्दाय त्वेति मन्त्रेण सादयति । आश्वत्ये पात्रे तृतीयं गृह्णाति नाना हि वामित्यृचा उपयामगृहीतोऽस्यैन्द्रं बलमिन्द्राय त्वा सूचाम्णे जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च । बर्हिषी अन्तर्धाय कर्कत्सक्तुभिर्वृकलोमभिरथ

संश्रित्य अपोदृत्य बहिर्वी श्येनपक्षेण परिमृज्य एष ते योनिर्महसे
त्येति मन्त्रेण सादयति । सिंहादिलोमाभावे सिंहव्याघ्रवृकान् ध्यायति ।
एतत्कर्म सुरास्थानीयपयोयहासादनमित्युच्यते ॥

१७३ सच्चान् यहानध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता यजमानश्चोपतिष्ठन्ते ।
ओजोसीत्यादि सुरावन्तमित्यन्तैर्बौक्यमन्त्रैः । तेषु तु वसुधाव्यसमूहेषु
प्रथमबौक्यसमूहान्तपठितस्य ऋतेन सत्यमिन्द्रियमित्यादिबौक्यव्य-
स्यानुषङ्गः क्रियते । तथाहि । ओजोस्योजो मयि धेहि । मन्युरसि
मन्युं मयि धेहि । महोसि महो मयि धेहि । सहोसि सहो मयि
धेहि । या व्याघ्रं विषूचिका । उभौ वृकं च रक्षति । श्येनं पतञ्जि-
सिंहं सेमं पात्वंहसः । संपृचःस्य सम्माभद्रेण पृक्तं । विपृचःस्य विमा-
पाप्मना पृक्तं । सोमो राजा मृतं सुतः । अजीषेणाजहान्मृत्युम् ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम् । विपानं शुक्रमन्थसः । इन्द्रस्येन्द्रियम् । इदं पयोमृतं
मधु ॥ १ ॥ सोममदभ्यो व्यपिबत् । छन्दसा हंसः शुचिषत् । ऋतेन०
॥ २ ॥ अदभ्यः क्षीरं व्यपिबत् । क्रुडुंगिरसो धिया । ऋतेन० ॥ ३ ॥
अचात्परिस्तुतो रसम् । ब्रह्मणा व्यपिबत्सत्रम् । ऋतेन० ॥ ४ ॥ रेतो
मूत्रं विजहाति । योनिं प्रविशदिन्द्रियम् । गर्भो जरायुणा वृतः ।
उल्बं जहाति जन्मना । ऋतेन० ॥ ५ ॥ विदेन रूपे व्यकरोत् । सता-
सती प्रजापतिः । ऋतेन० ॥ ६ ॥ सोमेन सोमो व्यपिबत् । सुतासुतो
प्रजापतिः ऋतेन० ॥ ७ ॥ वृष्टा रूपे व्यकरोत् । सत्यानृते प्रजापतिः
ऋतेन० ॥ ८ ॥ वृष्टा परिस्रुतो रसम् । शुक्रेण शुक्रे व्यपिबत् । प्रयः
सेमं प्रजापतिः । ऋतेन सत्यमिन्द्रियम् । विपानं शुक्रमन्थसः ।
इन्द्रस्येन्द्रियम् । इदं पयोमृतं मधु ॥ ९ ॥ एतत्सुरायहोपस्थान-
मित्युच्यते ॥

१७४ उपस्थायाप उपस्पृशन्ति । ततः प्रतिप्रस्थाता यहान्
एहीत्वा ऽवशिष्टसुरं कुम्भद्वीणकलशं चादायाहवनीयस्थापयतः दक्षिण-
खरस्थाम्नि समीपे सादयति । विशाखयोः शिखरं शतमानं पवित्रं शता
तृष्णाञ्चासाद्य खरस्य पूर्वतः पुराणभस्मना खरान्तरं कृत्वा तस्मिन्
सत्त्वमीकवपां निदधाति । ब्रह्माणं चोपवेशयति । अप उपस्पृश्य यन्मे
अमृदत्यादिमन्त्रं प्राचयति यजमानम् । ततो यूपप्रक्षालनादि पाशुकं

कर्म चरकवत्करोति । अयः पशव आलभ्यन्ते । तत्राश्वभ्यां धूपवर्ण-
शृङ्गाः । सरस्वत्यै मेघशृङ्गा वा । इन्द्राय अश्वभः । कलियुगे तु
गवालम्भनिषेधादृषभप्रतिनिधित्वेन हागो भवति । हागकृषभकार्यं
इति गोपालकारिकात्कत्वात् । वृष्णिर्वत्यापस्तम्बसूत्रोक्तत्वान्मेषो वा
भवति । प्रतिनिधिस्वीकारेपि पशुनामादेशादौ अश्वभशब्द एव प्रयो-
क्तव्यः । न तु वृष्णिशब्द उश्वशब्दो गोशब्दो वा मन्त्रपाठे अश्वभश-
ब्ददर्शनात् । एते सौत्रामणीपशव इत्युच्यन्ते ॥

१७५ पर्याग्निकरणे विशेषः । आग्नीध्रो द्वितीये पर्याये पर्याग्निकु-
र्वन् प्रतिप्रस्थात्रा उत्तरवेदेर्दक्षिणेन पथा गत्वा तत्र खरे उत्प्लुकेऽक्षदेशं
प्रक्षिप्य करीषादिनोपसमाधायोपसादिते सति आग्नीध्रः श्रेष्ठेणोत्प्लुकेन
पर्यायान् समाप्य तदेवोत्प्लुकं पृथङ्निधाय पशुअपणकाले तदर्थं प्रण-
यति । अथोत्प्लुकप्रथमा इत्यादिना विहितस्य शामित्रशालां प्रति
पशुनयनस्याङ्गभूतमुत्प्लुकं पृथङ्निहितस्यैवैकदेशो वृक्षते । तमेकदेशं
कायानन्तरमाहवनीये प्रक्षिपति । अश्वभे निषण्णे सति तमुदुस्तति-
ष्ठेत्यादिमन्त्रेणोत्थापयति । ततो वपाप्रचारान्तं पाशुकं चरकवद्बु-
धति । पश्वङ्गमन्त्रेषु पशुबोधकशब्दानां पशुबहुत्वादुद्बुधचनान्तत्वेन
सर्वबोधः कार्यः । अश्विभ्यां हागस्य वपाया मेदसोनुब्रूश्चि इत्यनु-
वाक्याप्रैषः । अयमश्व्यनुवाक्याप्रैष इत्युच्यते ॥

१७६ अश्विभ्यां हागस्य वपां मेदः प्रक्षिप्तं प्रेष्येति मैत्रावरुणं
प्रत्यध्वर्युः प्रेष्यति । अयमश्वियान्वाक्याप्रैषप्रैष इत्युच्यते ॥

१७७ सरस्वत्यै मेघस्य वपाया मेदसोनुब्रूश्चि इति । अयं सर-
स्वत्यनुवाक्याप्रैष इत्युच्यते ॥

१७८ सरस्वत्यै मेघस्य वपां मेदःप्रक्षिप्तं प्रेष्येति अयं सरस्वतीया-
न्याप्रैषप्रैष इत्युच्यते ॥

१७९ यजमानः अश्विभ्यामिदम् । अश्विनोरहन्तेवयज्ययेन्द्रि-
यावी भूयासम् । जेमानं महिमानं गमेय मिति वा । सरस्वत्यामिदम् ।
सरस्वत्या अहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् । जेमानमित्यादिविकल्पः
पूर्ववत् । अनुमन्त्रयते । एतद्व्यागद्वयानन्तरं अध्वर्युः इन्द्राय अश्वभस्य
वपाया मेदसोनुब्रूश्चि इत्यनुवाक्याप्रैष इत्युच्यते ॥

१६० इन्द्राय अक्षमस्य वषां मेदः प्रस्थितं प्रेषेत्ययमेन्द्रयाज्या-
प्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१८१ ततो वषामार्जनान्तं समानम् । इदानीमेव वा पयोयहा-
दियहणम् । ततः प्रतिप्रस्थातः पशून् विशाधि इत्यादि करोति ।
नेतेषु पशुपुरोडाशा विद्यन्ते । यहपुरोडाशा ह्येते इति वचनात् ।
शमितहृदयानि जिह्वावलांसि तानि कुंस्तात्तनिमानिमंतसूत्सानि
साधं सव्यानि दोषाण्येकचराणि कुंस्तावानापाश्वोण्यवधताद्विणाः
श्रोणीरधुद्वीः कुंस्ताद्विणानि दोषाणि सव्या श्रोणीरणिमन्ति गुदानां
तानि अङ्गानि कुंस्ताद्वनिष्टृश्च जाघनीश्चावधताद्विपूष्णाः कुंस्तात्
त्रिः पशून् प्रच्यावयतां त्रिः प्रच्युतानां पशूनां हृदयान्युत्तमानि कुंस्तात् ।
तस्य तस्य पशोरित्यध्याहारं तु एकवत्प्रोष्यन्वेतीत्यनुहो वा । अयं
सौत्रामणीपशुश्रपणप्रेष इत्युच्यते ॥

१८२ इदानीमप्रेषित एवाग्नीध्रः चीन्युरोडाशाविर्वपति । इन्द्रायै-
कादशकपालम् । सवित्रे द्वादशकपालम् । वरुणाय दशकपालम् ।
सर्वाणि कपालानि त्रयस्त्रिंशद्वर्षन्ति । अत्रैव वरुणमेककपालं निर्वपति ।
आमित्राश्रपणं साम्नौ आप्यनिनयनान्तर्ह्वरोति । पशवङ्गश्रपणकाले यज्ञैः
प्रवरन्ति । अध्वर्युः पयोयहान्वशरत्वादिना युगपद्वर्माश्रमेकत्र बध्वा
आदत्ते । प्रतिप्रस्थाता तथैवेकीकृत्य मुरायहानादत्ते अध्वर्युर्मेचावरुणं
सम्प्राप्यति । अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुरासोमानामनुब्रूहि । अयं
सुराप्रहानुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ।

१८३ अत्याक्रामतोऽध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ । अध्वर्युराश्रावयति ।
आग्नीध्रेण प्रत्याश्राविते अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्णे सुरा-
सोमान्यस्थितान् प्रेष्य । इत्ययं प्रेषः सुरायहयाज्यप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१८४ होतृवषट्कारसमकालं प्रतिप्रस्थाता सुराप्रहान् अध्वर्युः
पयोयहान् सहोमौ स्वाहान्ताम्यां जुहुतः । सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरं
यज्ञं हिन्वन्ति महिषानमोभिः । दधानाः सोमं दिवि देवतासु मदे-
मेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः स्वाहा । इत्यध्वर्योः यस्ते रसः सम्भृत
ओषधीषु सोमस्य शुष्मः सुरया सुतस्य । तेन जित्वा यजमानं मदेन
सरस्वत्यश्विनाविन्द्रमग्निं स्वाहा । इति प्रतिप्रस्थातुः । चरकोक्तयोर-

हाव्यग्नेहविर्यस्मिन्नश्वास इत्यनयोर्निवृत्तिः । इमौ सुरायहहोममन्त्रा-
वित्युच्येते ॥

१६५ अश्विभ्यां सरस्वत्याइन्द्राय सुत्राम्ण इदम् न ममेति त्यागो
यजमानस्य । अत्र हुतानुमन्त्रणं नास्ति । सोमधर्मत्वात् । करणपक्षे
आपस्तम्बसूत्रोक्तं अनुमन्त्रणं साचाय्यवत् याज्ञम् । अहाव्यग्नेर्हविरा-
स्येति सुवीर्यं घृतं चमू इव सोमः । वाजसनी रथिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं
धेहि यशसं वृहन्तस् ॥ १ ॥ यस्मिन्नश्वासश्चपभासउत्तणोवशमिषाचव-
सृष्टासन्नाहुताः । कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे हृदामिति जनय
चाहमग्नये ॥ २ ॥ इति मन्त्राभ्यां सुरायहान् दूयमानान्वानुमन्त्रयते
यजमानः । इदं मन्त्रद्वयं सुरायहहोमानुमन्त्रणमित्युच्यते ॥

१६६ होतुरनुषष्टकारे तु उभौ तूष्णीं जुहुतः । यजमानः
आनयइदम् । अग्नेरहन्देशयज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमित्यनुम-
न्त्रयते । प्रतिप्रस्थातुर्देविणश्चरस्याग्नौ वा होमः । तत्पक्षे शालामु-
खीयादग्नेरिध्मं प्रणीयोत्तरवेदिषत्सम्भारनिधानं अध्वराहुत्यादि परि-
स्तरणपरिधीष्मादिसम्भारान्तं तूष्णीमध्वर्युपुरुषाः कुर्वन्तीति विशेषः
प्रतिप्रस्थाता शिवनं संस्त्रावं सारस्वते ऽघनयति सारस्वतमैन्द्रे । ततः
प्रत्याङ्गम्याश्विनं पयोयहमध्वर्युर्भक्षयति । यमश्विना नमुचेरासुरादधि-
सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय । इमं तं शुक्लं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह
भक्षयामि इति मन्त्रेण । प्रतिप्रस्थाताग्नीधश्च सारस्वतं भक्षयतः ।
यद्वचरिप्तरसिनः सुतस्य यद्विन्द्रोऽपिबच्छ्वीभिः अहं तदस्य मनसा
शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामीति मन्त्रेण । इदं हविः प्रजननं मे
अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये । आत्मसनि पशुसन्त्यभयसनि लोक-
सनि । अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ।
रायस्मोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा । आभ्या मृभ्यामैन्द्रं ब्रह्मयज-
मानौ भक्षयतः । प्रतिप्रस्थाता ऐन्द्रं सुरायहं होत्रे हरति । पयोयह-
त्वात् होता प्रत्यन्नं भक्षयति । प्राणभक्षो वा यदि होता न भक्षयति
तदा खरे उपविष्टः कश्चिद् ब्राह्मणो भक्षयति । नानाहिषामित्यूचा
यदत्र शिष्टमित्यूचा च । यदि ब्राह्मणं न विन्देत्तर्हि आहवनीयस्य

दक्षिणायां भस्मानिमित्तस्य बलमीकवर्णायामवनयति एताभ्यामिव
मन्त्राभ्याम् । अयं सुरायहभक्तविधिरित्युच्यते ॥

१८७ अत्र यहपात्राणां सुरानिनर्देन पूरणं श्येनपत्रावगूहनञ्च ।
वंशपादानुच्छित्य तयोर्परि दक्षिणायां दीर्घवंशं निधाय वंशशिक्यं च
बध्वा शिक्ये शतावृणं कुम्भं निधाय दक्षिणापगोवालपवित्रान्तर्हितं
कृत्वा पवित्रे शतमानं हिरण्यं निधाय तत्रावशिष्टं सुरास्थानीयं
पयोवनयति । यत्पतितं द्रोणे धाराशेषं तद्दक्षिणामुखः प्राचीनावीती
तिष्ठन् सोमप्रतीकाः पितरस्तृणुत इति मन्त्रेण शतावृणकुम्भतो
धारा अग्नौ पातयति । तासु पतितासु अर्धयुर्वह्ना होता यजमानश्च
प्राचीनावीतिनो दक्षिणामुखा उपतिष्ठन्ते । पवमानः सुवर्जनः ।
पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मा ॥ १ ॥ पुनन्तु मा
देवजनाः । पुनन्तु मनवोधिता । पुनन्तु विश्वआयवः ॥ २ ॥ जात-
वेदः पवित्रवत् । पवित्रेण पुनाहि मा । शुक्लेण देवदीदृत । अग्ने
कृत्वा क्रतूरनु ॥ ३ ॥ यत्ते पवित्रमर्च्येणि । अग्ने विततमन्तरा । ब्रह्म
तेन पुनीमहे ॥ ४ ॥ उभाभ्यान्देवसवितः । पवित्रेण सवेन च । इदं
ब्रह्म पुनीमहे ॥ ५ ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्यागात् । यस्यै बह्वीस्तनुवो
वीतपृष्ठाः । तया मदन्तः सधमाद्वेषु । वयं स्याम पतयो रयीणाम्
॥ ६ ॥ वैश्वानरो रश्मिभि मा पुनातु । वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः ।
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः । कृतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्
॥ ७ ॥ बृहद्भिः सवितस्तृभिः । वरिष्ठैर्देवमन्मभिः । अग्ने दत्तैः पुनाहि
मा ॥ ८ ॥ एतैरष्टाभिर्मन्त्रैः एतत्सुराधारोपस्थानमित्युच्यते ॥

१८८ उपस्थानानन्तरं प्रत्यङ्मुखो ऽध्वर्युः त्वं सोम प्रचिक्रितो
मनीषेति त्वया हि नः पितर इति बन्धवत्वात् इति त्वं सोमपितृभिः
संविदान इति तस्मै त इन्दो हविषा विधेमिति पञ्चभिर्हविभिरुपति-
ष्ठते । उदङ्मुखो ब्रह्मा बर्हिषदः पितर कृत्यवैगिति त आगता
वसेति आहं पितृन्सुविदत्रानित्युपहृताः पितरः सोम्यास इति चत-
स्रभिर्हविभिरुपतिष्ठते । प्राङ्मुखो होता अग्निष्वात्ताः पितर एहग-
च्छतेति ये अग्निष्वात्ता ये ऽनग्निष्वात्ता इति वान्यायै दुग्धे इति
अग्निष्वात्ता इति चतस्रभिर्हविभिरुपतिष्ठते । अत्र सुरायहस्थापनं

अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्ना इदं न ममेति यजमानस्य
 त्यागः । सम्पातमवनीय कुष्टिकशफावनावनुप्रहरति । एवं सर्वत्र ।
 तदस्य रूपममृतं शचीभिस्त्रिभ्यो दधुर्देवताः सररायाः । लोमानि
 शण्यैर्बहुधा नतोक्त्रभिस्त्वगस्य मांसमभवच्चल्लाजाः स्वाहा ॥ २ ॥
 सर्वत्र यथालिङ्गत्यागः । तत्तत्पशुदेवतानाम्नेति केचित् । तदश्विना
 भिषजा रुद्रवर्त्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरः । अस्थिमज्जानं मा-
 सरैः कारोतरेण दधतो गत्वविः स्वाहा ॥ ३ ॥ सरस्वती मनसा
 पेशलं वसु नासत्याभ्यां वयति दर्शनं वयः । रसपरिसुता न रोहितं
 नानहुर्धीस्तरं नवेम स्वाहा ॥ ४ ॥ पयसा शुक्रममृतं जनित्रं सुरया
 मूत्राञ्जनयन्ति रेतः । अपामतिं दुर्मेति बाधमाना कवथं वातं सजु-
 वन्त धाराः स्वाहा ॥ ५ ॥ इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यः पुरेडाशेन
 सविता ज्ञानं । यक्कल्लोमानं वरुणो भिषज्यन्मतस्त्रेत्रायव्यैर्नमिनाति
 पितं स्वाहा ॥ ६ ॥ अन्त्राणि स्यालीमधु पित्वमाना गुदापात्राणि
 सुदुधानधेनुः । श्येनस्य पत्रं नष्णीहाशचीभिरासन्दीनाभिस्तरं नमाता
 स्वाहा ॥ ७ ॥ कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शचीभिर्यस्मिन्वये योन्यां गर्भो
 अन्तः । ण्णाशीर्व्यक्तः शतधार ऊत्सोद्गहेन कुम्भो स्वधां पितृभ्यः
 स्वाहा ॥ ८ ॥ एते मन्त्रा अश्विनकुष्टिकशफहोममन्त्रा इत्युच्यन्ते ।

१८३ अथ द्वितीयस्य । मुखं सदस्यशिर इत्सदेन जिह्वापश्चिम-
 श्विनांससरस्वती ॥ चप्पत्रप्रामुर्भिषगस्य वोतोवस्तिर्नशेमा हरसा तप-
 स्वी स्वाहा ॥ १ ॥ अश्विभ्यां चतुरमृतं यहाभ्यां ह्यगेन तेजोहविषा
 श्रुतेन । पत्स्राणि गोधूमैः कलैस्तानिपेशो न शुक्रमसितं वसाते स्वाहा ॥
 २ ॥ अवि न मेरोसिनवीर्याय प्राणस्य पन्था अमृतो यहाभ्याम् ॥
 सरस्वत्युपवाकै व्याननस्यानिबर्हिर्वदरैर्जज्ञान स्वाहा ॥ ३ ॥ इन्द्रस्य
 रूपमृषभो वलाय कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतं यहाभ्याम् । यवान बर्हिर्धुवि
 केशराणि कर्कन्धु जज्ञे मधु सारघं मुवात् स्वाहा ॥ ४ ॥ आत्मन्वप-
 स्येन वृकस्य लोम मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमन् । केशान शीर्षेत् यशसे
 श्रियै शिवा सिंहस्य लोमात्पिपरिन्द्रियाणि स्वाहा ॥ ५ ॥ अङ्गान्या-
 त्मभिषजा तदश्विनात्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती । इन्द्रस्य रूपं शत-

मानमायुश्चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना स्वाहा ॥ ६ ॥ सरस्वती योन्यां
गर्भमन्तरश्विभ्यां पक्षी सुकृतं विभर्ति । अपां रसेन वरुणो न सान्नेन्द्रं
श्रियै जनयन्नप्सु राजा स्वाहा ॥ ७ ॥ तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्य-
स्त्रिभुता पयसा सारघं मधु । अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुता-
सुताभ्याममृतः सोम इन्दुः स्वाहा ॥ ८ ॥ एते सारस्वतकुष्ठिकशफहो-
ममन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

१६४ अथ तृतीयस्य । तत्र सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण इत्या-
दीनां षोडशानामृचां द्वाभ्यां द्वाभ्यामृभ्यां एकैकाहुतिर्भवति । तद्व-
द्या । सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णासूत्रेण कथयो वयन्ति ।
अश्विना यज्ञं सविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् ॥ तदस्य
रूपममृतं शचीभिस्त्रिभुवो दधुर्देवताः संरराणाः । लोमानि शष्पैर्बहुधा
न तोक्नन्भिस्त्वगस्य मां समभवच्चल्लानाः स्वाहा ॥ ९ ॥ अनया
रीत्या ऽष्टौ होमान् करोति । एते ऋगुद्यात्मका मन्त्राः ऐन्द्रकुष्ठिक-
शफहोममन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

१६५ अथा ऽध्वर्युः । मित्रोसि वरुणोसि । समहं श्वैर्देवैः ।
इति द्वाभ्यां वाक्यमन्त्राभ्यां पूर्वं संपादितामासन्दीं यजमानायतने
प्रतिष्ठापयति एतत्कर्म आसन्दीप्रतिष्ठापनमित्युच्यते ॥

१६६ ततः चतस्रस्य नाभिरसि । चतस्रस्य योनिरसि । एतद्वाक्यद्व-
यात्मकमन्त्रेण तस्यामासन्द्यां वासे आस्तृणाति । एतदासन्द्यास्तरण-
मित्युच्यते ॥

१६७ सत्वारोपि वाक्यमन्त्रा आसन्दीप्रतिष्ठापने विनियुक्ता इति
केचित् । तन्मते वासआस्तरणं न भवति । यजमानः स्योनामासीद ।
सुषदामासीद । मा त्वा हिंसीत् । मा मा हिंसीत् । इति वाक्य-
चतुष्टयात्मकेन मन्त्रेण उपावशति । एतदासन्द्या उपवेशनमित्युच्यते ॥

१६८ अध्वर्युः निषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा । सास्राज्याय
सुकृतुः । इत्यृचा आसन्द्यामासीनं यजमानमभिमन्त्रयते । एतदास-
न्द्यासीनयजमानाभिर्मन्त्रणमित्युच्यते ॥

१६९ अध्वर्युः प्रत्यङ्मुखस्थिष्ठन् आसन्द्यामासीनं यजमानं आ-
श्विनपानस्यसंसाधेयाभिषिञ्चति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनो-

बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामश्विनोभैषज्येन तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषि-
ञ्चामीति मन्त्रेण । ततः सारस्वतपात्रस्यसंस्त्रावेणाभिषिञ्चति ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्ये
भैषज्येन वीर्यायात्राद्यायाभिषिञ्चामीति मन्त्रेण । ततः ऐन्द्रपात्रस्य-
संस्त्रावेणाभिषिञ्चति । देवस्य त्वा० हस्ताभ्यां । इन्द्रस्येन्द्रियेण श्रियै
यशसे बलायाभिषिञ्चामीति मन्त्रेण । तदनन्तरं कौसि कतमोसि ।
कस्मै त्वा कतमाय त्वा । इति वाक्यद्वयेन यजमानस्य हस्तौ सम्पू-
शति । एतद्व्यजमानहस्तसम्पर्शनमित्युच्यते ॥

२०० व्यस्ताभिर्व्याहृतिभिस्त्रिभिः सुवाहुतीर्जुहोति । तद्व्या ।
भूः स्वाहा । भुवः स्वाहा । सुवः स्वाहा यथालिङ्गत्यागो यजमानस्य ।
अथ व्यस्तव्याहृतिहोमइत्युच्यते ॥

२०१ यजमानो राजसूयवन्मङ्गलनाम्ना ऽऽहूयति । अन्तः स्वाव-
यन् । सुश्लोका इति सङ्ग्रहीतारम् । सुमंगला इति भागद्वयम् ।
सत्यराजा इति उत्तरं । एतत्कर्म मङ्गलनामाह्वानमित्युच्यते ॥

२०२ ततो यथालिङ्गमङ्गानि सम्पूशति । शिरो मे श्रीः । इति
शिरः । यशो मुखम् । मुखम् । त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि । इति
केशश्मश्रूणि । राजा मे प्राणो अमृतम् । इति नासिकाम् । सम्राट्
चतुः । इति चतुषी । विराट् श्रोत्रम् । इति श्रोत्रं । जिह्वा मे मद्रम् ।
इति जिह्वाम् । वाङ्महः इति वाचम् । मनो मन्युः इति मनः ।
असङ्भ्रजः इति हृदयललाटे । मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि
इत्यङ्गुलीरङ्गानि च । चित्तं मे सहः । इति चित्तम् । अभिसन्धाय
हृदयम् । बाहू मे बलमिन्द्रियम् । इति बाहू । हस्तौ मे कर्मवीर्यम्
इति हस्तौ । आत्मतन्त्रमुरो मम । इति मध्यशरीरमुरश्च । पृथ्वीर्मे
राष्ट्रमुदरमसौ । इति पृष्ठमुदरमसौ च । यीवाश्च श्रोण्यौ । इति यीवा-
श्रोण्यौ । ऊरू अरन्वी जानुनी । इत्यूरू अरन्वी जानुनी त्रिशोमेङ्गानि
सर्वतः । इति सर्वाङ्गानि । नाभिर्मै चित्तं विज्ञानम् । इति नाभिम् ।
पायर्मै पश्चितीर्भवत् । इति पायुम् । आनन्दनन्दावाङ्गो मे । इति
वृषणौ । भगः सौभाग्यं पयः । इति प्रजननं । असम्भवतामभिसन्धाय

जपेत् । एवम् यथालिङ्गमङ्गानि संस्पृश्याप उपस्पृशति । इदमङ्गसंस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२०३ अथासन्द्याः प्रत्यवरोहति । जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धर्मोसि । बिंशि राजा प्रतियुतीति वाक्यद्वयेन मन्त्रेण । अवरोह्य जपति । प्रतियुते प्रतियुष्टामि राष्ट्रे । प्रत्यश्वेषु प्रतियुष्टामि गोषु । प्रत्यङ्गेषु प्रतियुष्टामि पुष्टे । प्रतिद्यावापृथिव्योः प्रतियुष्टामि यज्ञे । एतत्कर्म आसन्द्याप्रत्यवरोहणमित्युच्यते ॥

२०४ अथाध्वर्युराज्याहुतिं जुहोति । त्रयो देवा एकादश । त्रयस्त्रिंशः सुराधसः । बृहस्पतिपुरोहिताः । देवस्य त्वा संवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुतयो मे कामान् समर्धयन्तु स्वाहा ॥ देवेभ्य इदम्० इति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युः पुनराज्याहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा । यजमानः अग्नय इदं न ममेति, यजमानस्य त्यागः । अथ यजमानो यथालिङ्गमङ्गानि सम्मृशति । लोमानि प्रयतिर्मम । इति लोमानि । त्वङ्ग आनतिरागतिः । इति त्वचम् । मांसं म उपनतिः । इति जिह्वाम् । वस्वस्य मज्जा म आनति । इति मज्जानम् । लोमादीनि मज्जान्तान्यङ्गानि सम्मृश्याप उपस्पृशति । इदं लोमादिसम्मर्शनमित्युच्यते ॥

२०५ ततः चयनपक्षे स्विष्टकृतः पुस्तान्मृत्युयहहोमो भवति । विद्युदसि विद्य वृष्टिरसि वृश्चमे० । अग्नीध्रः सुचावादाय स्विष्टकृत्यभृति इडान्तैः पशुभिः प्रवरति । मृत्युयहभक्षश्च । अथैनान्युरोडाशान्याचयति । ऐन्द्रमेकादशकपालम् । सावित्रं द्वादशकपालम् । वारुणं दशकपालं च । अग्नीत्युरोडाशानाहरेति प्रेषित अग्नीध्रो दक्षिणेनाज्यस्थालीमित्यादिरीत्या व्याहृतिमन्त्रेण हवींष्यन्तर्वैद्यासादयति । यजमानः यन्मे अग्ने इत्यादिनाऽभिमन्त्रयते । अप्रैषः सप्रैषो वा प्रचारः । अप्रैष इति तु युक्तम् । अतएव होतुरादेशो ऽपि भवति अश्विनोर्हन्द्देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् सरस्वत्या अहं देवयज्यया स्वस्तिमान् पशुमान्भूयासम् । इन्द्रस्य सुत्राम्णोर्हन्द्देवयज्यया धर्मभाभूयासम् । एतानि क्रमेण आश्विनसारस्वतैन्द्रयागानां यजमानस्यानुमन्त्रणानि । सर्वेषां यागानामन्नादइत्येव वऽनुमन्त्रणम् इडामार्जन्तान्ते

तन्त्रेण स्विष्टकृदिद्वान्तम् इत्यापस्तम्बोक्तपक्षे अत्र मृत्युग्रहभक्षः ।
 गर्भिणीं वडवामत्र वा ददाति । ततो हविश्चिष्टमुद्रासयति ।
 चयनपक्षे मैत्रावरुणामित्रया प्रचर्य वाजिनेनेष्टा अग्नीदौपथानङ्गारानि-
 त्यादि करोति । समुदितैस्त्रयाणां पशूनां गुदकाण्डैरुपयाजप्रचारो
 भवति । दिवं वो धूमो मच्छत्वन्तरितम्० पृणध्वं स्वाहेत्यूहः । यद्ये-
 कस्तदा प्रकृतिषत् । सूक्तवाके यथालिङ्गमूहः । आज्यभागदेवतानन्तरं
 अश्विनोरहमुज्जतिमनूज्जेषम् । सरस्वत्या अहमुज्जतिमनूज्जेषम् ।
 देवानामाज्यपानमित्यादि प्रकृतिषत् । त्रीणि समिष्टयजूंषि भवन्ति ।
 यजमानो विष्णुकृमान् क्रान्त्वा व्रतं विसृज्य यज्ञविमोक्तान्तं करोति ।
 अथाध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं हृदयं शूलमित्यादि शूलोद्गासनान्तं कर्म
 करोति इदम् शूलकर्मत्युच्यते ॥

२०६ अथावभृथेन वरन्ति । सामचैव नाहदेवीराप एष वो गर्भं
 इति चेति बोधायनचरकसौत्रामणीसूत्रात् सौमिको ऽवभृथ इति
 ज्ञेयम् । परिभोजनीयान्वेदं च कृत्वा पाणी सम्मृश्याग्नीन् परिस्तीर्य
 गार्हपत्यस्योत्तरतस्तुणेषु पात्राण्यासाद्योत्तरवेदिसमीपे ब्रह्माणमुपवेश्य
 पृष्ठयास्तरणादि करोति । उत्तरवेदिसमीपे प्रणीतासादनम् । प्रोक्षणी-
 भिर्वा संयवनम् । पुराणगार्हपत्ये निर्वापादि । वारुणमेककपालं पुरो-
 डाशं निर्वपति । आप्यनिनयनान्ते । प्रोक्षणीरासादय सुवं च सुचं च
 संमृष्ट्वा पर्वो सवह्याज्येनोदेऽहि इत्यध्वर्युराग्नीध्रं प्रेष्यति । प्रत्युष्टं
 रक्तः प्रत्युष्टा अरातयोऽग्नेर्वीतेजिष्ठेन तेजसा निष्टुषामीत्यूहितमन्त्रेण
 सुवसुचोर्निष्टपनम् । पर्वो सवह्याज्यमवेक्षयित्वा यजमानं चाज्यमवे-
 क्षयित्वा ऽज्यं प्रकृतिषदुत्पनाति । विष्ण्वसि वैष्णवं धामासि प्रजा-
 पत्यम् । इत्यनेन मन्त्रेणाज्यमभिमन्त्रयते । स्योनं ते सदनमित्यादि-
 मन्त्रेण एककपालमाविः पृष्टं कृत्वा यन्मे अग्ने इत्यादिनाभिमन्त्रयते ।
 आज्यस्यालीं सुवं जुहूं स्फ्यं बर्हिर्मुष्टिमिककपालं पुरोडाशं प्रतिवसनीये
 वाससी सुरायहपात्राणि वालानि शततृणानि स्यालीं हृदयशूलादी-
 न्यादाय अन्तरेण वात्वालोकैराबुदङ्कुपनिष्क्रामन्ति । द्वे सुती
 अथवापि पित्राभ्यं देवानामुत मर्त्यानाम् । याभ्यामिदं विश्वमे-
 क्षत्समेति यदन्तरा पितरं मातरञ्चेति मन्त्रेण । उरं हि राजा वर-

अश्वकार सूर्याय पत्न्यामन्वेतवाउ । अपदे पादाप्रतिधातवेक-
रुतापवक्ता हृदया विधश्चित् । इत्यनेन यत्रापस्तत्र यन्ति । न
सामानि गायन्ति । शतन्ते राजन् भिषजः सहस्रमुखी गम्भीरासु
मतिष्ठे अस्तु । बाधस्य दूरे निश्चिंति पराचैः कृतं चिदैः प्रमुमाध्य-
क्यन्त । इत्युच्यते दृष्ट्वा जपन्ति । अपामन्तमधितिष्ठन्ति । अत्र
प्रसिद्धं दृश्यशूलैश्चरित्वा स्फुर्येनोदृत्यावोद्य शुष्कस्य चार्द्रस्य च सन्धा-
वित्यादि० वरुण नो मुञ्चेत्यन्तम् शूलानां कर्म करोति । तत उदक-
समीपे दक्षिणापवर्गाणि वायव्यानि सादयति । षट् यद्वाचाणि द्वौ
द्रोणकलशौ । एकं कुम्भम् । दशापवित्रादि एतानि पात्राणि वायव्या-
नीत्युच्यन्ते ॥

२०७ यस्ते देव वरुण गायत्री कृन्दाः पाशः । ब्रह्मन्मतिष्ठितः ।
तं त एतेनावयजे । इत्यनेन मन्त्रेण पर्णमयं सादयति । यस्ते देव
वरुण त्रिष्टुप् कृन्दाः पाशः । सत्रे प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे ।
एतावन्मन्त्रेण नैयथोधम् । यस्ते देव वरुण जगती कृन्दाः पाशः ।
चित्तु प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे इति मन्त्रेणाश्वत्थम् । यस्ते देव
वरुणानुष्टुप्कृन्दाः पाशः । पशुषु प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे ।
इत्यनेन मन्त्रेण शतावृणां स्थालीं यद्वाणां दक्षिणतः । तद्वक्षिणत-
स्तूर्णां सतन्द्रोणकलशौ बालानन्यच्च यत्सोमावलिप्रां तत्सर्वं निद-
धाति । एतदवभृथीयवायव्यासादनमित्युच्यते ॥

२०८ अथ बर्हिः प्रासनादि करोति । अपस्विः संमृज्य बर्हिर्व-
जोश्चतुरः प्रयाजानिष्ट्वा आज्यभागाभ्यां प्रचर्य वारुणमेककपालं पूर्वा-
र्धादपरार्धाच्छादय उच्चैर्जुहोति । अघते स्विष्टकृति सुवेण पञ्चा-
हुतीर्जुहोति । यद्वेधा देवहेडनं देवासश्चक्रमा वयम् । अग्निर्मा
तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः स्वाहा । यदिदिवाय० क्षमेना व० ।
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः स्वाहा । यदि जायत्यादि
स्वप्न० वयम् । सूर्या मातस्मादेनसो सः स्वाहा । अत्र क्रमेण अग्नये
वायवे सूर्यायेति यथालिङ्गं यजमानस्य त्यागाः । यद्वायवे यदग्नये
यत्सभायां यदिन्द्रिये । यच्छूद्रे यदर्य एनश्चक्रमा वयम् । यदेकस्याधि-
धर्मेणि तस्याऽवयजनमसि स्वाहाप्रजापतय इदं न ममेति त्यागः ।

यदापो अग्न्या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च स्वाहा ।
वरुणायेदं न ममेति त्यागः एताः पञ्चाहुतयः सौत्रामण्यवभृथाहुतय
इत्युच्यन्ते ॥

२०९ ततः स्विष्टकृदादि । आपः सङ्कत्संमृज्यापबर्हिषौ द्वावनु-
याजौयजति । समुद्रे ते० सुवं प्रतिष्ठाप्य अभिपूर्वं हुत्वा ऽवभृथं यज-
मानो ऽनुमन्त्रयते । अवभृथनिचुम्पुण निचेहरसि निचुङ्कुण । अव देवे-
दैवकृतमनोयाट् । अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम् । उरोशानोदेवरीरिषस्याहि ।
अयमवभृथानुमन्त्रणमन्त्र इत्युच्यते ॥

२१० ततः सुमित्रा न आप औषधयः सन्तु । दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुः । योस्मान् द्वेष्टि । यं च क्षयं द्विष्मः । दुपदादिवेन्मुमुवानः ।
स्विचः स्वात्वी मलादिषु । पूतं पवित्रेणोवाक्यम् । आपः शुन्यन्तु मेनसः ।
इति द्वाभ्यां मन्त्राभ्यामाणुन्य शालीनप्सु सम्प्रकीर्य अञ्जलिनाप-
सिच्य इमं विष्णामीति मन्त्रेण योक्तं विसृज्य अन्योन्यं धावयन्ति ।
ततोऽभिषेकादि । स्वात्वा प्रतिवसनीये वाससी परिधाय उद्वयन्तम-
सस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम् । देवन्देवत्रासूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तरम्
इत्यादित्यमुपतिष्ठते । प्रतियुतो वरुणस्य पाशः । प्रत्यस्तो वरुणस्य
याशः । इति मन्त्रेणोदकान्तं प्रत्यस्यति । ततः प्रतिप्रस्थातृत्वे नय ।
तिस्रस्त्रिषः समिधः कुर्वत इत्यादि । अपो अन्वचारिणं रसेन समसृ-
ज्महि । पयस्वां अग्नयागमन्तं मा संसृज वर्चसा । प्रजया च धनेन
च । समाववर्तिं पृथिवी । समुषाः समु सूर्यः । समु विश्वमिदं
जगत् । वैश्वानरज्योतिर्भूयासम् । विभुं कामं व्यग्नवे । एतैर्वाक्यम-
न्त्रैराहवनीयमुपतिष्ठते । अध्वर्युः सुवाहुति जुहोति । भूः स्वाहा ।
अग्नय इदम० इति त्यागः । व्रतविषर्गादि पुनरालम्बब्राह्मणतर्पणान्ते
कृत्वा औपयजिके औत्तरवेदिके वा ऽग्नौ उत्तरवेदिदक्षिणे बर्हिष्यो-
यति । यत्कुर्वीदमित्यादिहोम औत्तरवेदिके वा । वाय्वादित्यूपोप-
स्थानसमारोपणाभ्याधानपूर्णाहुतिवरदानञ्चेति । व्रतविषर्गादि पुनरा-
लम्बवर्जं ब्राह्मणतर्पणान्ता सन्तिष्ठते त्रिपशुसौत्रामणी । तदानीमेव
कसमभव स्वा वा विहृत्य महापितृयज्ञवदनुष्ठानं भवति । याः पुर-
स्तादित्यादि । महापितृयज्ञद्विभिर्भ्यस्य इति सङ्कल्पः । प्रजापते न

त्वदेतानि यदन्तरितं पृथिवीमुत द्यामित्युपस्थानान्तं करोति । अयं
सौत्रामणीसम्बन्धिमहापितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

२११ अथ प्रतिपदि ऐन्द्रपशुवत्सङ्कल्पप्रभृति । इन्द्राय वायोधसे
पशुमालभते । नात्र समारोपः । सौत्रामणीचिपशुवेदिमुद्रास्य यूपं
चोद्रास्य आहवनीयस्यापे द्वादशपदां वेदिं विमायोतर्खेदिं शम्यामार्चो
प्रादेशमार्चो योनिं च करोति । नात्र सौमिकी वेदि नै चयनम् ।
अथभो दक्षिणा । पूर्णोहुत्यन्तं पुनरालम्बवर्जं ऐन्द्र पशुं समापयति ।
अयं सौत्रामण्युत्तराङ्गैन्द्रपशुरित्युच्यते ॥

२१२ तदनन्तरं पुनर्विहृत्य पूर्वषडादित्येष्टिं करोति । समातर्
गां दक्षिणां ददाति । पुनरालम्बवर्जं ब्राह्मणतर्पणान्तं करोति । इयं
सौत्रामण्युत्तरादित्येष्टिरिति गीयते ।

२१३ तदनन्तरं अग्नीन् समारोप्य स्वान्याग्न्यायतनानि सम्प्राप्य
मथित्वा ऽग्नीन् विहृत्याग्निहोत्रं जुहोति । एतावता यन्धेन कौकिल-
सौत्रामणीसम्बन्धियजमानब्रह्माध्यर्वाग्नीध्रप्रतिप्रस्थातृणां कर्माणि
प्रतिपादितानि ।

अथ होत्रमैत्रावहणयोः कर्माश्वलायनसूत्रानुसारेण प्रोच्यते ॥
ऐन्द्रस्य पशोः पश्विष्ट्यादि सर्वं निष्कृष्टवद्वति । आधाह्नकाले होता
आज्यभापदेवतावाहनानन्तरं इन्द्रमाश्वह । वनस्पतिमाश्वह । देवां
आज्यपां इत्यादि प्रकृतिषत् । अधिगुप्रे मेधपतये मेधमित्यूहः ।
अधिगुप्रेषात्पूर्वमेव प्रयाजाः । आश्वलायनानुक्तत्वात् यजुर्वेदोक्तप्रका-
रेण । तत्रापि येऽ यजामहे भूर्भुवः स्वः समिदुइन्द्र उपसामनीके
पुरोश्वा पूर्वहृद्रावृधानः । गोभिर्वेषावान् मधुना समञ्जन् त्रिभिर्देवैः
स्त्रिंशता वज्रबाहुर्जधान वृत्रं विदुरो ववाराद वोऽ० ॥ १ ॥ वागव-
ट्कार नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः । इति षष्ठकारानन्तरं
जपति । येऽ यजामहे नराशंशः प्रतिशूरो मिमानस्तनूनपात्प्रतिपयज्ञस्य
धाम । गोभिर्वेषावान्मधुना समञ्जन् हिरण्येश्वन्द्री यजति प्रचेताऽ
वोऽ० ॥ २ ॥ वागव० । येऽय० सुवरीडितो देवैर्हरिवां अभिष्टिरा-
जुह्वानो हविषा शर्धमानः । पुरन्दरो मघवान्वज्रबाहुरायातु यज्ञ-
मुप नो जुषायाऽ वोऽ० । वागव० ॥ ३ ॥ येऽ य० सुवर्जुषाणो बर्हि-

हैरिवाच इन्द्रः प्राचीनं सीदत्यदिशा पृथिव्याः । उरुव्यचाः प्रथमानं
 स्योनमादित्यैरक्तं वसुभिः सजोषाः स्वाहा ॥ ४ ॥ वाग्वष० । ये३ य०
 सुवरिन्द्रं दुरःकव्यो धावमाना वृषाणं यन्तु जनयः सुपत्नीः । द्वारो देवी-
 रभितो विश्वयन्तो सुवीरा वीरं प्रथमानामहोभी३ वौ० ॥ ५ ॥ वाग्वष० । ये०
 य० सुवर्षासानक्ता वृहती वृहन्तं पयस्वती सुदूधे शूरमिन्द्रम् । पेश-
 स्वती तनुना संव्ययन्तो देशानां देवी यजतः सुक्ते३ वौ० ॥ ६ ॥
 वाग्वष० । नचैद्वैतन्यत इति वचनात् । ये३ य० सुवर्देव्यामिमाना
 प्रथमा पुरुषा होतारादिन्द्रे प्रथमा सुवाचा० । मूर्धन्यज्ञस्य मधुना
 प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधाता३ वौ० ॥ वाग्वष० । अत्र याज्यान्त-
 विसर्गलोपः । इतरश्च रेफीति वचनात् । ये३ य० सुवस्तिस्त्रो देवीर्ह-
 विषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणा वृषाणं न पत्नी । अक्लिन्नं तन्तुं पयसा
 सरस्वतीडादेवी भारती विश्वतूर्ता३ वौ० ॥ ८ ॥ वाग्वष० । ये३ य०
 सुवस्त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्ममपाकाविष्टुर्यशसे पुरुणि । वृषा यजन्य-
 वणं भूरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवा३न्वौ० ॥ ९ ॥ वाग्वष० । ये३
 य० सुवर्बनस्यतिरवसृष्टो न पाशैस्त्वन्यासमञ्जन् तमिता न देवः ।
 इन्द्रस्य हव्यैर्गेढरं पृणानः स्वदाति हव्यं मधुना घृतिना३ वौ० ॥ १० ॥
 वाग्वष० । तत आश्वलायनसूत्रपठितमधिगुम्हेन पठति । अधिगुश्चा-
 पापश्चोभौ देवानां शमितारौ ताविमं पशुं अपयतां प्रविष्टांसौ यथा
 यथास्य अपणं तथा तथेति श्रुत्युक्तत्वादधिग्वपापनामकौ देवशमितार-
 आवुच्येते ॥

२१४ दशप्रयाजाः पूर्वमनुष्ठिताः । इदानीमेकादशेन यजति ।
 स यथा । ये३ य० सुवस्तीकानामिन्दुं प्रतिशूर इन्द्रो वृषायमाणो वृष-
 मस्तुराषाट् । घृतपुषा मधुना हव्यमुन्दन्मूर्धन्यज्ञस्य जुषतां स्वाहा३
 वौ० ॥ ११ ॥ वाग्वष० । एते एकादश आपस्तम्बसूत्रपठिता मन्त्राः
 सौत्रामणीप्रयाजा इति गीयन्ते ॥

२१५ अथैतेषां प्रेषा उच्यन्ते । ते च यथा । होतायत्तत्समिधे-
 न्द्रमिहस्यदेनाभापृथिव्या अधि । दिवो वर्धन् त्समिधयत ओजिष्ठश्च-
 र्वाणीमहान्येत्याज्यस्य होतयज्ञ ॥ १ ॥ होता अक्षतनूनपातमूर्तिभिर्ज-
 ताधमप्रोजतमिन्द्रं देवं सुवर्बिदं पथिभिर्मधुमत्तमेनैराशसेन तेजसा

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१७३

वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ २ ॥ होता यत्तदिडाभिरिन्द्रमिन्द्रमीदितं मा-
जुह्वानममर्त्यम् । देवो देवैः सवीर्यो वज्रहस्तः पुरन्दरो वेत्वाज्यस्य
होतर्यज ॥ ३ ॥ होता यत्तद्वहिषेन्द्रं निषध्वरं वृषभं नर्यापसम् । वसु-
भीरुद्वैरादित्येभिर्नियुद्विद्वर्हिणसद्वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ ४ ॥ होता
यत्तदोतीवीर्यं सहो द्वार इन्द्रमवर्धयन् ॥ सुप्रायणा विश्रयन्तामृता-
वृधो द्वार इन्द्राय मीढुषे वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज ॥ ५ ॥ होता यत्त-
दुषे इन्द्रस्य धेनू सुदुधे मातरौ मही । सवातरौ न तेजसा वत्समिन्द्र-
मवर्धतां वीतामाज्यस्य होतर्यज ॥ ६ ॥ होता यत्तद्वेद्याहोतारा भि-
षजा सखाया हविषेन्द्रं भिषज्यतः । कवी देवो प्रचेतसाविन्द्राय धत्त
इन्द्रियं वीतामाज्यस्य होतर्यज ॥ ७ ॥ होता यत्तत्तिस्रो देवीन्त्रय-
स्विधातवोपसम् । इडा सरस्वती भारती मही इन्द्रपत्नीर्हविष्मतीर्वि-
यन्त्वाज्यस्य होतर्यज ॥ ८ ॥ होता यत्तत्त्वष्टारमिन्द्रं भिषजं सुयजं
घृतश्रियम् । पुरुषं सुरतसं मघोनिमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि
वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ ९ ॥ होता यत्तदुनस्पतिं शमितारं शतक्रतुं
धिषोऽजोऽष्टारमिन्द्रियम् । मध्या समञ्जन्यधिभिः सुगेभिः स्वदाति
हव्यं मधुना घृतेन वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥ १० ॥ ततो ऽग्निर्होता नो
अध्वर इत्यादि पर्यायैः क्रियमाणान्वाह निरुठवत् । तदनन्तरं होता
यत्तदिन्द्रस्य स्वाहा ऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहास्तोकानां स्वाहा
स्वाहा कृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनां स्वाहा देवां आज्यपान् स्वा-
हेन्द्रं होत्राज्जुषाणां इन्द्र आजस्य वियन्तु होतर्यज ॥ ११ ॥ एते
एकादश आपस्तम्बसूत्रपठिताः प्रेषाः पौत्रमणीप्रयाजप्रेषा इत्युच्यन्ते ॥

२१६ ततो निरुठवदाज्यभागप्रचारः । ततो वापायागे । आवर्ष-
णिप्रा वृषभो जनानां राजा कृष्टोनां पुरुहूत इन्द्रः । स्तुतः अवस्य-
न्मनसो पमद्रिपुक्ता हरी वृषणायाह्यर्वाशम् । इत्यनुवाक्यामध्वर्युप्रे-
षिता मैत्रावरुणः पठति । होता यत्तदिन्द्रं ऋगस्य वापाया मेदसो
जुषतां हविर्होतर्यज । अध्वर्युप्रेषितो मैत्रावरुणो ऽनेन प्रेषेण होतारं
प्रेष्यति । येऽथ य०सुवर्विवेषयन्माधिषणा जज्ञावस्तवै पुरावार्यादिन्द्र-
महः । अहसो यत्र पीपद्यथा नो नावेवयान्तमुभये हवन्ताऽद्वौ ३ ।
० । वामव० ॥ इत्यनया याज्यया होता यजति । होतृमैत्रावरुणयोर्नि-

कृत्वञ्चात्माने वषामार्जनं भवति । पुरोडाशयागे । तं सधीवीरुत यो
 वृष्णीयानि पौं स्यानि निपुतः खश्चरिन्द्रम् । समुद्रं न सिन्धुव उक्थ-
 शुष्मा उक्थ्यचसङ्गिर आविशन्तोऽम् । इत्यनुवाक्या मैत्रावरुणस्य ।
 होता यत्तदिन्द्रं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयंज । इत्यनेन प्रेषेण
 होतारं प्रेष्यति । येऽ यजामहे भूर्भुवः सुवः सत्यमित्तवत्वावाँ अन्यो
 अस्तीन्द्रदेवो न मर्त्या ज्यायान् । अहवहि परिशयानमणो वासुजो
 अपो अच्चा समुद्राँ इवोऽ० । वाग्व० । होता ऽनया याज्यया यज-
 ति । अथ स्विष्टकृतः त्वामीदृते अजिरं दूत्याय हविष्मन्तः सदमि-
 न्मानुषासः । यस्य देवैरासदो बर्हिरानेहान्यस्मै सुदिना भवन्तोऽम् ।
 इत्यनुवाक्या । होता यत्तदग्निं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयंज ।
 अनेन प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । येऽ य० सुवरणिं तुदीतिं सुदृशं
 वृषन्तो नमस्यामस्त्विदं जातवेदः । त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा
 अकृण्वन्मृतस्य नाभर्वोऽ० । वाग्व० । अङ्गयागे । मनोताये हविषो-
 षदीयमानस्यानुब्रूहीत्यध्वर्युप्रेषितो मैत्रावरुणो ऽभिहिङ्कृत्य त्वं ह्यग्ने
 प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाह । ततः प्रससाहिषे पुरुदूत शत्रून् ज्येष्ठ-
 स्ते शुष्म इह सातरस्तु इन्द्राभरदक्षिणेनाप्रसूनि पतिः सिन्धूनामसि
 र्वतीनोऽम् । इति पुरोनुवाक्यां मैत्रावरुणो वदति । होता यत्तदिन्द्रं
 ह्यागस्य हविष आददव्य० एभः । घस्ताचून० करदेवन्देवो जुषतां
 हविर्होतयंज । इत्यनेन होतारं प्रेष्यति । येऽ य० सुवः सजेश्वधमधि-
 धाव्युषमस्मै माहवचं जननाषादिन्द्रतव्यम् । इति च नो मघोनः
 प्राहि सूरौत्राये चतः स्वपत्या इषे धाऽ वैऽ० । वाग्व० । होता
 ऽनया याज्यया यजति । ततो देवेभ्यो वनस्पते हवींषीत्यादिवनस्प-
 तियागो निरुठवत् । देवं बर्हिरिन्द्रं सुदेवं देवैर्वीर्यवत्स्तीर्णं बर्हिर्व-
 द्यामवर्धयद्वस्तोर्वृतां प्राक्तोभूतं रायाबर्हिष्मतात्यगादुसुवने वसु-
 धेयस्य वेतु यज ॥ १ ॥ देवीद्वारदन्द्रं संघाते वीद्वीर्यामवर्धयवावत्सेन
 तस्येन कुमारेण च भीविताऽपावाणं रेणुककाटं नुदन्तां वसुवने वसु-
 वने वसुधेयस्य वियन्तु यज ॥ २ ॥ देवी उषासा नक्तन्द्रं यजे प्रयत्य-
 द्देतान्देवीर्विशः प्रायासिष्ठा सुधीते सुधीते अभूतां वसुवने वसु-
 धेयस्य वीतां यज ॥ ३ ॥ देवी जोषी वसुधितो देवमिन्द्रमवर्धय

तीमयाज्याघादुषा स्यान्वावामीदुसुवार्थाणि यजमानाय शि-
क्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥ ४ ॥ देवी ऊर्जाहुती
दुधेसुदुधे पयसेन्द्रमवर्द्धतामिधूमूर्जमन्यावाक्षीत्सग्धिं सपीतिमन्यानवेन
पूर्वे द्रयमाने पुराणिन नवमधातामूर्जमूर्जाहुतीवसु वार्थाणि यजमानाय
शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥ ५ ॥ देवा देव्या होतारा
देवमिन्द्रमवर्धतां हताघशर्सावाभाष्टां वसुवार्थाणि यजमानाय
शिक्षितौ वसु० यस्य वीतां यज ॥ ६ ॥ देवी स्तिसिस्तिक्षो देवीः
धतिमिन्द्रमवर्धयवसुतद्वारती दिवश्चद्वैयजसरस्वतीडावसुमति गृहा-
न्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज ॥ ७ ॥ देव इन्द्रो नराशस्त्रिवरुह-
स्त्रिवन्धुरा देवमिन्द्रमवर्धयच्छतेन शितिपृष्ठानामाहितः सहस्रेण प्रव-
र्तते मित्रावरुणे दस्युहोत्रमर्हता बृहस्पतिस्तोत्रमश्विनाध्वर्यवं वसुवने
वसुधेयस्य वीतां यजः ॥ ८ ॥ देव इन्द्रो वनस्पतिर्हिरण्यपर्णा मधुशाखः
सुपिष्यलो देवमिन्द्रमवर्धयद्विषमयेणाप्रादान्तरिक्षं पृथिवीमदृहीदुसु-
वसुधेयस्य वेतु यज ॥ ९ ॥ देवं बर्हिर्वारितोनां देवमिन्द्रमवर्धयत्स्वा-
स्यमिन्द्रासवमन्याबर्हीष्यभ्यभूदुसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥ १० ॥
देवा अग्निः स्थिरदुदेवमिन्द्रमवर्धयत्स्विष्टं कुर्वत्स्विष्टकृत्स्विष्टमव्य-
करोतु नो वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥ ११ ॥ एते एकादशानुयाज-
प्रेषाः । एषामेकैकेन मेत्रावरुणा होतारं प्रेष्यति । होता एतैरेव प्रेषये-
जेत्यस्य स्थाने वषट्कारं कृत्वा यजति । एवं सति प्रेषाएव याज्या
अग्निमद्येत्यादिप्रेषे यथादेवतमूहो भवति । अन्यत्सर्वं निरुद्धवत् ।
हतावत्कर्म सौजामणीपूर्वाङ्गैर्नृपशुरित्युच्यते ॥

२१७ अथादित्येष्टिः । तत्रादितिर्देवता । वरुद्वयम् । सामिधे-
निप्रभृति सर्वे प्रकृतिवत् । अदितिर्न उरुष्यत्विति प्रधानस्यानुवाक्या ।
महीमूषु मातरं सुव्रतानामिति याज्या । इति विशेषः । इतीयं सौजा-
मणीपूर्वाङ्गादित्येष्टिरिति गीयते ॥

२१८ अथ त्रिपशोः । पश्विष्टमिपणयनमन्यनानि पूर्ववत् ।
आवाहनकाले । आज्यभोगावाहनानन्तरम् । अश्विनावाश्वह । सर-
स्वतीमाश्वह । इन्द्रमाश्वह । वनस्पतिमाश्वहेत्यादि पूर्ववत् एतत्सौ-
जामणीदेवतावाहनमित्युच्यते ॥

२१६ यजशब्दान्तैः प्रेषैर्मन्त्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । सषट्कारा-
 ज्ञाभिर्योज्याभिर्होता यजति होता यत्तत्समिधाग्निमिडस्य देऽश्विनेन्द्रं
 सरस्वतीमजो धूमो नगो धूमैः क्लैर्भेषजं मधु शण्येन तेजइन्द्रियं पयः
 सोमः परिस्रुता घृतं मधु वियन्त्वाज्यस्य होतयज ॥ १ ॥ येऽयं सुवः
 समिद्वो अग्निश्विना तप्तौघर्मा विराट् सुतः । दुहे धेनुः सरस्वती
 सोमश्च शुक्रमिहेन्द्रियावौ ३० ॥ १ ॥ वागव ० । होता यत्तत्तनूनपात्स-
 रस्वत्यविर्मेणो न भेषजं पन्था मधुमता भरवश्विनेन्द्राय वीर्यम् ।
 बदर्हैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः पयः सोमः परिस्रुताऽवियन्त्वाज्यस्य
 होतयज ॥ २ ॥ येऽस्ववस्तनूनपाता भिषजा सुतेश्विनोभासरस्वती
 मध्वारजाऽशीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्वहाऽन्वौ ३० ॥ २ ॥ एते प्रेषयाज्ये
 वसिष्ठादिभिचानाम् । होता यत्तच्चराशऽसंजनानहुं पतिं सुरायै भेषजं
 मेघः सरस्वतीभिषयथोन चन्द्रमश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम् । बदर्ह-
 पऽवियन्त्वाज्यस्य होतयज ॥ २ ॥ येऽ सुवरिन्द्रायेन्दुः सरस्वती नरा-
 शण्येन नभनहुः । अधातामश्विनामधु भेषजं भिषजासुता अवौ ३०
 ॥ २ ॥ वागव ० । एते प्रेषयाज्ये वसिष्ठादीनाम् । होता यत्तदिडेडित
 आजुञ्जाना सरस्वतीमिन्द्र बलेन सध्वयचृषभेणगवेन्द्रियमश्विनेन्द्राय
 वीर्यम् । यवैः कर्कन्धुभिर्मधुलाजैर्नैमासरं पयः सोमः० वियन्त्वाज्यस्य
 होतयज ॥ ३ ॥ येऽतुवराजुञ्जाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।
 इडाभिरश्विना विषं समूर्जं सर्वाणि दधूऽवौ ३० । वागव ० । होता
 यत्तदुर्हिः सुष्टरोमे ण्यदाभिषङ्गासत्याभिषजाश्विनाश्वामिशुमती
 भिषक् धेनुः सरस्वती भिषक् । दुहइन्द्राय भेषजं पयसोमः० वेत्वा-
 ज्यस्य होतयज ॥ ४ ॥ येऽ सुवराश्विना नमुवेः सुनं सोमं शुक्रं परि-
 सुता । सरस्वती तमाभरदुर्हिषेन्द्राय पातवावौ ३० ॥ वागव ० ॥ ४ ॥
 होतायत्तदुरोदिशः कवण्यो नव्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरोदिश इन्द्रो न
 रोदसी दुधे दुहे कामान्सरस्वत्यश्विनेन्द्राय भेषजम् । शुक्रं न ज्योति-
 रिन्द्रियं पयः सोमः० वियन्त्वाज्यस्य होतयज ॥ ५ ॥ येऽ सुवः कवण्यो
 नव्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरोदिशः । इन्द्रो न रोदसी दुधे दुहे कामा-
 न्सरस्वतीवौ ३० ॥ ५ ॥ वागव ० । होता यत्तत्सुपेशमाषे नक्तं दिवा-
 श्विना सज्जज्ञाने समज्जाते सरस्वत्या त्विषिमिन्दे न भेषजम् ।

श्रौतपदार्थनिर्वाचनम् ।

१७७

श्येनो न रजसा हृदा पयः सोमः०वीतामा०र्यज ॥ ६ ॥ ये०सुवस्वसा-
नक्तमश्विना दिवेन्द्र०सायमिन्द्रियैः । सञ्जानाने सुपेशसा समञ्जाते
सरस्वत्या३वै३० ॥ ६ ॥ वाग्वष० ॥ होता यत्तद्वैद्या होतारा भिष-
जाश्विनेन्द्रं न जायशी दिवानक्तं न भेषजैः । शूष०सरस्वती भिषक्
सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः०वीतामा०र्यज ॥ ७ ॥ ये०सुवःपातं नो
अश्विना दिवा पाहि नक्तं सरस्वति । दैव्या होतारा भिषजा पात-
मिन्द्र०सचासुता३वै३० ॥ ७ ॥ वाग्वष० । होता यत्तत्सिद्धोदैवीर्नभेषजं
त्रयस्त्रिधातवोपसोरूपमिन्द्रे हिरण्ययमश्विनेडा न भारती वाचा सर-
स्वती महइन्द्रायदधुरिन्द्रियं पयः सोमः० वियन्त्वा०र्यज ॥ ८ ॥
ये०सुवस्त्रिधा सरस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं परिमुता सोम-
मिन्द्राय सुषुर्मदा३ वै३० ॥ ८ ॥ होता यत्तत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना
भिषजं न सरस्वत्योजो न जूतिरिन्द्रियं वृको न रभसो भिषक् । यशः
सुरया भेषज०श्रियानमासरं पयः सोम० वेत्वाज्य० र्यज ॥ ९ ॥ सुव-
श्विना भेषजं मधु भेषजं नः सरस्वती । इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रिय०रूप०रूप-
मधुस्सुता३ वै३० ॥ ९ ॥ वाग्वष० । होता यत्तद्वनस्पति० शमितार०
शतक्रतुं भीमं न मन्यु० राजानं व्याघ्रं नमसाश्विनाभामम् । सरस्वती
भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोम० वेत्वाज्य० र्यज ॥ १० ॥ ये०
सुवर्चतुयेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः परिमुता कीलालमश्विभ्यां मधुदुहे
धेनुः सरस्वती ३वै३० ॥ १० ॥ वाग्वष० । एते त्रिपशोरनुयाजानां
प्रेषा याज्यासहिता उक्ताः एते मन्त्रा वक्ष्यमाणावेकादशौ याज्यास्त्रि
प्रयाजयाज्याप्रेषौ च प्रेषादित्युच्यन्ते ।

२२० ततो मैत्रावरुणो ऽग्निर्होता नो अध्वर इत्यादिपर्यग्नये
क्रियमाणायान्वाह । ततो होता दैव्याः शमितार उत मनुष्या इत्यादि
वाक्यरूपमग्निगुसंज्ञकं यथार्थमाश्वलायनसूत्रोक्तप्रकारेणोहेन पठति ।
होता अग्निं पठित्वा अग्निगुश्चापापश्चोभौ देवानां शमितारौ
तामिमं पशुं श्रपयतां प्रविद्वान्सौ यथायथास्य श्रपणं तथा तथा ।
इति त्रिजपति । ये० सुवर्गोभिर्न सोममश्विना मासरेण परिष्कृता ।
समधाता० सरस्वत्या स्वादेन्द्रे सुतं मधू३ वै३० ॥ ११ ॥ वाग्वष० ।
होता वक्ष्यमाणप्रेषेण प्रेषितो ऽनया याज्यया यजति । स प्रेषो यथा ।

होता यत्तदग्निं स्वाहा ऽऽज्यस्य स्तोकाणां स्वाहा मेदसां पृथक्
स्वाहा क्वागमश्विभ्यां स्वाहा मेघं सरस्वत्यै स्वाहर्षमिन्द्राय
क्षिं हाय सहसेन्द्रियं स्वाहा ऽग्निं न भेषजं स्वाहा सोममिन्द्रियं
स्वाहेन्द्रं सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजां पतिं प्रियम्पाथो न
भेषजम् । स्वाहा देवां अन्यपान् स्वाहा गितं होत्राज्जुषाणां
अग्निर्भेषजं पयः सोमः ० वियन्त्वऽज्यस्य होतयंज ॥ ११ ॥ आज्यभागा-
नन्तरं वपायागो भवति । अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती ।
आशुक्रमासुरादुसुमघमिन्द्राय जधिरोऽम् । इति सौत्रामण्याश्विनानु-
वाक्येति गीयते ।

२२१ होता यत्तदश्विनौ क्वागस्य वपाया मेदसो जुषतां हवि-
होतयंजेति प्रेषण होतां मैत्रावरुणः प्रेष्यति येऽमुष्यमश्विना सर-
स्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् । स बिभेद बलं मघं नमुवा वासुरे सचाऽ
बौऽ० ॥ वागव० । अयं पुरोनुवाक्याप्रभृतिः सौत्रामण्याश्विनयाग
इत्युच्यते ।

२२२ यमश्विना सरस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् । स बिभेद बलं
मघं नमुवा वासुरेसचाऽ इति पुरोनुवाक्या । होता यत्तत्सरस्वतीं
मेघस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतयंज । इति प्रेषः । येऽमुष्य-
मश्विना० यत् । स बिभेद बलं मघम् सचाऽ बौऽ० । वागव० । अयं
सौत्रामणीसारस्वतयाग इति गीयते ।

२२३ तमिन्द्रं पशवः सचाश्विनोभा सरस्वती । दधाना अभ्य-
नूषत हविषा यज्ञमिन्द्रियेम् । इत्यनुवाक्या । होता यत्तदिन्द्रं
वृष्णोर्मेघस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतयंज । इति प्रेषः । येऽमुष्य-
मश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती । आशुक्रमासुरादुसुमघमि-
न्द्राय जधिरोऽम् इवौऽ० । वागव० । इति याज्या । अयं सौत्रामणी-
प्रधानैन्द्रवपायाग इत्युच्यते ।

वपायागानन्तरं चात्वालि मार्जयित्वा यज्ञैः प्रचरन्ति । युवः
सुराममश्विना नमुवा वासुरे सचा । विपिपाना शुभस्पती इन्द्रं कर्म
स्वावतोऽम् । इयमृक् अश्विनयहानुवाक्येति गीयते ।

२२४ होता यत्तदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणमिमे सोमाः

सुरामाणशृङ्गागैर्न मेवैर्हृषभैः सुताः शष्पैर्न तोक्नभिर्लाजैर्महस्यन्त्रोम-
दामासरेण परिष्कृताः । शुक्लाः पयस्वन्तोमृताः प्रस्थिता वा मधुश्चुत-
स्तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामां वृत्रहा जुषन्ताः सोमं मधु पिबन्तु
मदन्तु वियन्तु सोमं होतार्यज । अयमाश्विनयहप्रैष इत्युच्यते ।

२२६ ये० सुवः पुत्रमिव पितराश्विनोभेन्द्रावतं कर्मणाद-
सनाभिः । यत्सुरामं व्यपिबच्छवीभिः सरस्वती त्वामघबन्भीष्णाः
द्वौ३० । वाग्वसुरासुतस्याय वीही३ वौ३० । इत्यनुषष्टकारः । एतद्व्या-
ज्यान्तं कर्म आश्विनसौत्रामणीयहप्रचार इत्युच्यते ।

२२७ होता अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छतेति तिसृभिर्हविः
प्रत्यङ्मुखः सवन्तो म्यानीमुपतिष्ठते । एतत् स्यात्युपस्थानमित्यु-
च्यते ।

२२८ अथाङ्गयागः । तत्र त्वंह्यग्ने प्रथमो मनोतेति सूक्तं सामि-
धेनीवन्मैत्रावरुणोन्वाह । अश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् ।
हविषेन्द्रः सरस्वती यज्ञमानमवर्धयोम३ । इत्यनुवाक्या । होता
यत्तदश्विनौ ह्यगस्य हविष आत्ताम०युभः । घस्तानून० करत एवा-
श्विनौ जुषेताः हविर्होतार्यज । इति प्रैषः । ये० सुवस्ता नासत्या
सुपेशसा हिरण्यवर्तनी नरा । मध्य वसाहोमार्यमवसायोत्तरार्धं पठति ।
सरस्वती हविष्मतीन्द्रकर्मसुनोधता३ वौ३० । वाग्वष० । अयमाश्विन-
हविःप्रचार इत्युच्यते ।

२२९ ता भिषजासुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती । स वृत्रहा शत-
क्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियोम३ । इत्यनुवाक्या । होता यत्तन्मेषस्य हविष
आद०युभः । घस्तानून० करदेवेन्द्रः सरस्वती सरस्वती जुषतां हवि-
र्होतार्यज । इति प्रैषः । ये० सुवस्ताभिषजा सुकर्मणासा सुदुघा सरस्व-
ती । स वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियां ३ वौ३० । वाग्वष । अयं
सारस्वतहविःप्रचार इत्युच्यते ॥

२३० ता भिषजा सुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती । स वृत्रहा शत-
क्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियोम३ । होता यत्तदिन्द्रं वृणोर्मेषस्य हविष
आद०युभः । घस्तानून० करदेवेन्द्रो जुषताः हविर्होतार्यज इति प्रैषः ।
ये३० सुवराश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् । हविषेन्द्रः सर-

स्वती यजमानमवर्धया३ न्यौ१० । वाग्ध० । इति याज्या । अयमेन्द्र-
हविःप्रचार इत्युच्यते ॥

२३१ वनस्पतियागे स्विष्टकृत्कारे देवतानिगमे यथार्थमूहः ।
पुरोडाशानां प्रेषाभावात् अप्रेषित एव होता यजति । य इन्द्र इन्द्रियं
दधुः सविता वरुणो भगः । स सुत्रामा हविष्यतिर्यजमानाय सश्चतो-
म३ । होतैवेमामनुवाक्यां पठति । ये० सुवरिन्द्रं सविता वरुणो दध-
द्यजमानाय दाशुषे । आदत्त नमुचेर्वसु सुत्रामा बलमिन्द्रियां३ वौ३० ।
वाग्ध० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्येन्द्रपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३२ सविता वरुणो दधत्सुत्रामा बलमिन्द्रियाम्३ । इत्यनु-
वाक्या । ये० सुवः सवितारं वरुणः सत्रमिन्द्रियं दधुः स० यदधाना
यजमाशता३ वौ ३० । वाग्ध० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्यकृ-
सावित्रपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३३ वरुणः सत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशसा
बलं दधाना यजमाशतोम३ । इत्यनुवाक्या ये० सुवर्वरुणं य इन्द्र
इन्द्रियं दधु० र्यजमानायसश्चता३ वौ ३० वाग्ध० । इति याज्या । अयं
सौत्रामण्यकृत्वाक्यपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३४ पशुभिः प्रचर्य पुरोडाशेन प्रचरन्तीति वचनाद्विः प्रचार-
नन्तरं पुरोडाशप्रचारः । अथानुयाजाः । देवं बर्हिः सरस्वती सुदे-
वमिन्द्रे अश्विना तेजो न चक्षुरत्योर्बर्हिषा दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधे-
यस्य विद्यन्तु यज ॥ १ ॥ देवीर्द्वारो अश्विना भिषजेन्द्रे सरस्वती प्राणं न
वीर्यं न सिद्धारो दधुरिन्द्रियं वसुर्विद्यन्तु यज ॥ २ ॥ देवी उषासा-
अश्विना भिषजेन्द्रे सरस्वती बलं न वाचमास्य उषाभ्यां दधुरिन्द्रियं
वसुर्विद्यन्तु यज ॥ ३ ॥ देवी जोष्ट्री अश्विना सुत्रामेन्द्रसरस्वती
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशो जोष्ट्रीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुर्विद्यन्तु यज ॥ ४ ॥
देवी कर्जाहुती दुधे सुदुधे पयसेन्द्रसरस्वत्यश्विना भिषजा शतशुकं न
ज्योतिः स्तनयेराहुती धत्त इन्द्रियं वसुर्वीतां यज ॥ ५ ॥ देवा
देवानां भिषजा होताराविन्द्रमश्विना वषट्कारैः सरस्वतीत्वष्टिं
न हृदयेमतिहोत्र्यां दधुरिन्द्रियं वसुर्वीतां यज ॥ ६ ॥ देवीस्ति-
स्तिष्ठो देवीः सरस्वत्यश्विना भारतीडा शूषं न मध्ये नाभ्यामिन्द्रा-

यदधुरिन्द्रियं वसुधनेवियन्तु यज ॥ ७ ॥ देव इन्द्रो नराश्वसस्त्रिव-
रुधः सरस्वत्याश्विभ्यामीयतेऽथो रेतो न रूपममृतं जनित्रमिन्द्राय
त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि वसुधवियन्तु यज ॥ ८ ॥ देव इन्द्रो वनस्पति-
र्हिरण्यपर्णो अश्विभ्यां सरस्वत्याः सुपिप्पल इन्द्राय पच्यते मध्वोजो
न जूतिमृषभो न भामं वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि वसुधवियन्तु
यज ॥ ९ ॥ देवं बर्हिर्बहिरितीनामध्वरे स्तीर्णमश्विभ्यामूर्णम्रदाः सर-
स्वत्या स्योनमिन्द्र ते मदईशायै मन्युराज्ञानं बर्हिषा दधुरिन्द्रियं
वसुधवियन्तु यज ॥ १० ॥ देवो अग्निः स्विष्टकृद्वेवान्यतद्वया यय-
होताराविन्द्रमश्विना वाचा वाचं सरस्वतीमग्निं सोमं स्विष्टकृ-
त्स्विष्ट इन्द्रः सुत्रामा सविता वरुणो भिषगिष्ठो देवो वनस्पतिः
स्विष्टा देवा आज्यपा इष्टो अग्निरग्निना होता होत्रे स्विष्टकृद्वयाशो न
दधदिन्द्रियमूर्जमपचितिं स्वधां वसुधवियन्तु यज ॥ ११ ॥ एते एका-
दश त्रिपशवनुयाजप्रैषा उच्यन्ते ॥

२३५ एतेषामेकैकेन क्रमेण मैत्रावरुणो होतारमप्यति । होता
तु एतैरेव यजेत्यस्य स्थाने वषट्कारं कृत्वा क्रमेण यजति । अग्निमद्व्य
होतारमवृणीताय सुता सुतो यजमानः पचन्यक्तीः पचन्युरोडाशाम्
गृह्णन् यहान् गृह्णवन्नयआज्यं गृह्णन्सोमायाज्यं बध्नवश्विभ्यां द्वागं सर-
त्याइन्द्राय बध्नत्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायाश्विभ्यां बध्नचिन्द्रायर्षभमश्वि-
भ्यां सरस्वत्यै सूपस्या अद्व देवो वनस्पतिरभवदग्नय आज्येन सोमा-
याज्येनाश्विभ्यां द्वागेन सरस्वत्याइन्द्राय सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायाश्विभ्यां
मिन्द्रायर्षभमश्विभ्यां सरस्वत्या अतस्तामेदस्तः प्रतिपचतायभीषुर-
वीवृधन्त यहैरपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा सोमान्सुराम्णा
उपोक्ष्यामदाश्रौद्रीमदा अदववीवृधन्ताङ्गुषैस्त्वामद्व ऋषभार्षेयर्षीणां
न पादवृणीताय सुतासुतो यजमानो बहुभ्य आसङ्गयेभ्यः । एषमे-
देऽसूक्ता ब्रूहि । अनेन मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति अयं सौत्रामणी-
सूक्तवाकप्रैष उच्यते ॥

२३६ अनेन प्रेषेण प्रेषितो होता सूक्तवाकं पठति । तत्र विशेषः ।
आज्यभागदेवतावाहनानन्तरम् । अश्विनाविदं हविरजुषेतामवीवृधेतां
महो ज्यायोक्ताताम् । सरस्वतीदं हविरजुषतावीवृधतमहो ज्यायोक्ताताम् ।

इन्द्र इदं हविरजुषता०कृत । वनस्पतिरिदमित्यादि निरुद्धवत् । अथ
 सौत्रामण्यङ्गपितृयज्ञः । तत्प्रकारः सर्व आश्वलायनोक्तः लुप्तजपेत्या-
 श्वलायनवचनान्मयि गृह्णामीत्यादिजपानां लोपः नेह प्रादेश इत्या-
 दिना प्रादेशकरणादिनिषेधश्च । दक्षिणामुखस्तिष्ठन् अभिहिङ्गृत्य उ-
 शन्तसत्त्वानिधीमहीत्यृचं चिरनवानमन्वाहताः सामिधेन्योभवन्ति ।
 तृतीयप्रणवेन सह आ३वह देवान्यितृन्यजमानायेत्यस्यानुषङ्गः । आज्य-
 भागदेवतावाहनानन्तरं सोमं पितृमन्त्रमा३वह । पितृन्वर्हिषदमा३वह ।
 पितृनग्निष्वात्ताना३वह । देवाः आज्यपाः आ३वह । अग्निं कव्य-
 वाहनमा३वह । इत्यावाहने विशेषः । सीदहेतारित्यध्वर्युणोक्ते तूष्णीं
 निरसनोपवेशने करोति । सुगादापने विशेषः । ईळामहै देवान्यितृ-
 नोलेन्या नित्यादि । बर्हिर्वर्जं उत्वारः प्रयाजा भवन्ति । उत्तमप्रयाजे
 विशेषः । येषु सुवः स्वाहाऽग्निं स्वाहा सोमं स्वाहा सोमं पितृमन्त्रं
 स्वाहा पितृन्वर्हिषदः स्वाहा पितृनग्निष्वात्तान् स्वाहाग्निं कव्यवा-
 हनं स्वाहा देवान् पितृनाज्यपानित्यादि । आनो अग्ने सुकेतुनेत्याने-
 याज्यभागस्यानुवाक्या । त्वः सोममहेभगमिति सौम्यस्यानुवाक्या ।
 जुषाण इत्यादिरुभयोः पूर्ववद्व्याज्ये । अनयोरनुवाक्ययोर्जीवपदसत्त्वात्
 इमावाज्यभागौ जीववन्तावित्युच्येते ।

२३७ त्वः सोम प्रचिकितो मनीषेति त्वया हि नः पितरः
 सोमपूर्वं इति च द्वे ऋचौ एकानुवाक्या भवति ३ध्यधामनवानम् ।
 येषु सुवः सोमं पितृमन्त्रं त्वः सोमपितृभिः संविदानो रथीणाः
 स्व३धानमः । इति सोमस्य पितृमन्त्रो याज्यानुवाक्ये । बर्हिषदः पितरं
 ऊत्यर्वागिति आहं पितृन्सुविदन्नाः अबित्सीति च पूर्ववदनुवाक्या ।
 उपहूताः पितरः सोम्याम इति याज्या । इति पितृणां बर्हिषदाम् ।
 अग्निष्वात्ता पितर एह गच्छतेति ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ता इति
 च मिलित्वा ऽनुवाक्या । वन्यायै दुग्ध इत्यादिर्योज्या । इति पितृणां
 मग्निष्वात्तानाम् । याज्याया आदौ ये स्वधामह इति ये यज्ञामह
 इत्यस्य स्थाने प्रयुज्यते । अवघ्राणभक्षणम् । सुसन्दर्शं त्वा वयमिति
 दिनेपस्यानादि सर्वं वातुर्मास्यान्तर्गतपितृमेधवद्भवति । इन्द्राय वयो
 धसे विश्वेष्यादि सर्वं निरुद्धवत् । आज्यभागवाहनानन्तरं इन्द्र

वयोधसमाश्रयः । वनस्पतिमित्यादि निरुद्धवत् । प्रयोजेषु विशेषः ।
 होतायत्तद्विदस्यदे समिधानं महद्वायः सुषमिदं वरेण्यमग्निमिन्द्रं
 वयोधसम् । गायत्रीं कृन्व इन्द्रियं अविं गां वयोदधद्वेत्वाज्यस्य होत-
 र्यज ॥ १ ॥ ये० सुवः समिदो अग्निः समिधा सुषमिदो वरेण्यः ।
 गायत्रीं कृन्व इन्द्रियं अविर्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्० होतायत्तकु-
 चिव्रतं तनूनपातमुद्विदं यं गर्भमदितिर्दधे शुचिमिन्द्रं वयोधसम् ।
 उष्णिहं कृन्व इन्द्रियं दित्यवाहं गां वयोदधद्वे०यज ॥ २ ॥ ये०सुवस्त-
 नूनपाच्छुचिव्रतस्तनूनपाच्च सरस्वती । उष्णिहं कृन्व इन्द्रियं दित्यवा-
 द्गौर्वयोदधूर्वै३ । वाग्० । द्वितीयप्रयाजप्रैषयाज्ययोर्वसिष्ठादिषु तद्वि-
 तरेषु च प्रवृत्तिः । अन्यस्यानुक्तत्वात् । होतायत्तदीहेत्यमीदृशं वृषहं
 तममिडाभिरिड्य सहः सोममिन्द्रं वयोधसम् । अनुष्टुभं कृन्व इन्द्रियं
 त्रिवत्सो गौर्वयो दधद्वे०यज ॥ ३ ॥ ये०सुवरीडाभिरग्निरीड्यः सोमो
 देवोऽमर्त्यः । अनुष्टुप्कृन्व इन्द्रियं त्रिवत्सो गौर्वयोदधूर्वै३० ।
 वाग्० ॥ ३ ॥ होतायत्तसुबर्हिषदं पूषण्वन्तममर्त्यं सीदन्तं बर्हिषि
 प्रियेऽमृतेन्द्रं वयोधसम् । बृहतीकृन्व इन्द्रियं पञ्चाविं गां वयोदधद्वे०
 यज ॥ ४ ॥ ये० सुवः सुबर्हिरग्निः पूषणा स्तीर्णं बर्हिरमर्त्यः । बृह-
 तीकृन्व इन्द्रियं पञ्चाविर्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्० ॥ ४ ॥ होताय-
 तद्वृषस्वतीः सुप्रायणा च्छतावृधो दुरो देवीर्हिरण्ययीर्ब्रह्मण इन्द्रं
 वयोधसम् । पंक्तिश्कृन्व इहेन्द्रियं तुर्यवाहं गां वयोदधद्वे०यज ॥ ५ ॥
 ये०सुवर्दुरो देवीर्दिशो मही ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः । पंक्तिश्कृन्व इहे-
 न्द्रियं तुर्यवाद्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्० ॥ ५ ॥ वायत्त० वाहं गां
 वदध०यज ॥ ६ ॥ ये०सुवरूपेयहा सुपेशसा विश्वे देवा अमर्त्याः ।
 त्रिष्टुप् कृन्व इन्द्रियं पष्ठवाद्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्० ॥ ६ ॥ होता-
 यत्तमचेतसा देवानामुत्तमं यशो होतारा दैव्या कवी सयुजेन्द्रं वयोध-
 सम् । विराजं कृन्व इहेन्द्रियमनद्वाहं गां वयोदधद्वे०यज ॥ ७ ॥ ये०-
 दैव्या होतारा भिषजेन्द्रेण सयुजायुजा । जगतीकृन्व इहेन्द्रियमनद्वाहं
 गौर्वयोदधूर्वै३० ॥ ७ ॥ वाग्० ॥ होतायत्तपेशस्वतीस्तिस्रो देवीर्हि-
 रण्ययीर्भारतीर्बृहतीर्महीः पतिमिन्द्रं वयोधसम् । विराजं कृन्व इन्द्रियं
 धेनुं गां वयो दधद्वेत्वाज्यस्यहोतर्यज ॥ ८ ॥ ये०सुवस्तिस इडा सर-

स्वती भारती मरुतो विशः । विराट् छन्द इहेन्द्रियं धेनुर्गौ वयोदधू-
 र्वैर्वा३० ॥ ८ ॥ वाग्व० होतायत्तत्सुरेतसं त्वष्टारं पुष्टिवधन् रूपाणि
 विधत्तं पृथक् पुष्टिमिन्द्रं वयोधसम् । द्विपदं छन्द इन्द्रियमुक्ताणं गां
 वयो दधद्वे० ॥ ९ ॥ ये३० सुवस्त्वष्टा तुरीयो अद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टिव-
 धना । द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियमुक्ता गौ न वयोदधूर्वैर्वा३० ॥ ९ ॥ वाग्व-
 ष० ॥ होतायत्तत्क्रतुं हिरण्यपर्णमुक्थिनं रशनां विधत्तं वशिं
 भगमिन्द्रं वयोधसम् । ककुभं छन्द इहेन्द्रियं वशां सेहतं गां न वयो-
 दधद्वे० ॥ १० ॥ ये० सुवः शमिता नो वनस्पतिः सवितः प्रसुवन् भगम् ।
 ककुपच्छन्द इहेन्द्रियमुक्तागौ न वयोदधूर्वैर्वा३० ॥ १० ॥ वाग्वष ॥ ततो
 मैत्रावरुणस्याग्निर्होता नो अध्वर इत्यादि पर्यागिनकरणानुष्वनं निरू-
 ठवत् । होतुर्देव्याः शमितार आरभध्वमित्यादि ऐन्द्रपशुवत् । ततो
 मैत्रावरुण एकादशं प्रयाजप्रेषं पठति । स यथा । होतायत्तत्स्वाहा-
 कृतीरग्निं गृहर्षति पृथग्वरुणं भेषजं कविं तत्रमिन्द्रं वयोधसम् ।
 अतिच्छन्दसं छन्द इहेन्द्रियं बृहदृषभं गां वयो दधद्वे० ॥ ११ ॥
 ये३० सुवः स्वाहा यज्ञं वरुणः सुतत्रो भेषजं करत् । अतिच्छन्दा-
 र्छन्द इन्द्रियं बृहदृषभो गौ वयोदधूर्वैर्वा३० ॥ ११ ॥ वाग्वष० ॥
 आज्यभागप्रचारो निरूठवत् । अथ वषायागः । वसन्तेनर्तुना देवा
 वसवस्त्रिवृतास्तुतम् । रथन्तरेण तेजसा हविरिन्द्रे वयोदधोम३ ।
 इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयोधसं कागस्य वषाया मेदसो
 जुषताः हविर्होतयज्ञ ॥ अयं प्रैषः । ये३० सुवर्षीष्मेण देवा चतुनां
 रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम् । बृहता यशसा वज्रं हविरिन्द्रे वयोदधू-
 र्वैर्वा३० ॥ वाग्वष० ॥ इयं याज्या । वषामार्जनं पूर्ववत् । अथ पुरोडा-
 शयागः । वर्षाभिर्चतुनादित्यास्तोमे सप्तदशे स्तुतम् । वैरूपेण विशो-
 जसा हविरिन्द्रे वयोदधोम३ । इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयो-
 धसं पुरोडाशस्य जुषताः हविर्होत यज्ञ ॥ अयं प्रैषः । शारदेनर्तुना
 देवा एकविंशच्छभवस्तुतम् । वैरजेन श्रियाश्रियं हविरिन्द्रे वयो-
 दधूर्वैर्वा३० । ये३ सुधरग्निं सुदीतिं सुदृशं गुणान्तो नमस्यामस्त्वेङ्
 जातवेदः । त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अङ्गणवचमृतस्य नाभीं
 वै । इयं पुरोडाशस्विष्टकृतो याज्या । वाग्वष० ॥ अथाङ्गयागः ।

भौतपदार्थनिर्बचनम् ।

१८५

हेमन्तेनर्तुनादेशा महतस्त्रिणवेस्तुतम् । बलेन शक्ररीः घटो हविरिन्द्रे
 वयोदधोऽम् ॥ इयमनुवाक्या । होतायज्ञदिन्द्रं वयोधसं कागस्य हविष
 काददत्तमध्यतो मेदवद्भृतम्० घस्ताम्० कारदेवेन्द्रो वयोधा जुवतां
 यज्ञ । अयं प्रैषः । ये३० सुवःशैशिरेणर्तुनादेवास्त्रयस्त्रिंशत्प्रभवस्तु-
 तम् । अर्धर्चं वसाहोमार्थमारभेत् रैवतेन श्रिया श्रियः हविरिन्द्रे
 वयोदधूः ॥ ३० ॥ वागव० । वनस्पतियागादि पूर्ववत् । अथानु-
 याक्याः । देवं बर्हिर्दिन्द्रं वयोधसं देवमिन्द्रमवर्धयद्वायत्रिया कृन्दसेन्द्रियं
 तेज इन्द्रे वयोदधदु० वेतु० ॥ १ ॥ देवीर्द्वारा देवमिन्द्रं वयोधसं
 देवीर्देवमवर्धयद्वाग्निहा कृन्दसेन्द्रियं प्राणमिन्द्रे वयोदधदु० व्यन्तु० ॥ २ ॥
 देवीर्देवं वयोधसमुषे इन्द्रमवर्धतामनुष्टुभा कृन्दसेन्द्रियं वावमिन्द्रे वयो-
 दधदु० वीताम्० ॥ ३ ॥ देवी जोषी देवमिन्द्रं वयोधसं देवी देवम-
 वर्धतां बृहत्याकृन्दसेन्द्रियः अत्रिमिन्द्रे वयोदधदु० वीताम्० ॥ ४ ॥
 देवी ऊर्जाहुनीदेवमिन्द्रं वयोधसं देवी देवमवर्धतां पृहत्या कृन्दसे-
 न्द्रियः शुक्रमिन्द्रे वयोदधदु० वीताम्० ॥ ५ ॥ देवा वैश्या-होतारा
 देवमिन्द्रं वयोधसमवर्धत्यं त्रिष्टुभा कृन्दसेन्द्रियं बलमिन्द्रे वयोद-
 धदु० वीताम्० ॥ ६ ॥ देवीस्त्रिस्तिस्रो देवीर्देववयोधसंपतिमिन्द्रम-
 वर्धयन् जगत्या कृन्दसेन्द्रियं बलमिन्द्रे वयोदधदु० व्यन्तु० ॥ ७ ॥ देवा
 नराणां देवमिन्द्रं वयोधसन्देवो देवमवर्धयद्दिराजा कृन्दसेन्द्रियः
 रेत इन्द्रेवयोदधदु० वेतु० ॥ ८ ॥ देवा वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसं
 देवा देवमवर्धयद्दिराजा कृन्दसेन्द्रियं भगमिन्द्रेवयो दधदु० वेतु० ॥ ९ ॥
 देवं बर्हिर्वारितीनां देवमिन्द्रं वयोधसं देवं देवमवर्धत्कुम्भा कृन्दसे-
 न्द्रियं यश इन्द्रे वयोदधदु० वेतु० ॥ १० ॥ देवा अग्निः स्वष्टकृदेव-
 मिन्द्रं वयोधसं देवादेवमवर्धयदतिच्छन्दसा कृन्दसेन्द्रियं तत्रमिन्द्रे
 वयोदध० दु० वेतु० ॥ ११ ॥ एते एकादशानुयाजप्रैषाः । एषामेकेकेन
 मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । होता च एतैः प्रैषे यज्ञशब्दस्थाने वषट्का-
 रयुतैर्याज्याभूतैः क्रमेण यजति । सूक्तवाके आज्यभागानन्तरं इन्द्रो
 वयोधा इदं हविरजुषतावीवृधतमहो ज्यायोक्त । इति विशेषः ।
 अन्यत्सर्वं निरुद्धवत् । अथादित्येष्टिः । तत्रदितिर्देवता । वरुद्रव्यम् ।
 अदितिर्न उरुष्यतीत्यनुवाक्या । महीमूषमातरं सुप्रतानामिति याज्या ।

१८६

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

उपदेशादितराणीति वचनात्सर्वं याजुषवत् । शेषं प्रकृतिवत् ॥ इदं
कौकिलसौत्रामणीहोतृमैत्रावरुणकर्मैत्युच्यते ॥

॥ शुभं भूयात् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

अथाग्निष्टोमसम्बन्धिपदार्थनामान्युच्यन्ते ।

१ तस्य वसन्तर्तौ देवनक्षत्रेषु पौर्णमास्याममावास्यायां तयोः
प्रतिपदि वा यथा सुत्या दीता वा भवेत्तथारम्भः क्रियते ॥ इत्ययम-
ग्निष्टोमारम्भकाल इत्युच्यते ॥

२ एका तिस्रो वा दीता । अमावास्यायां सुत्यायां तत्प्रतिपदपि
द्वादश । बहुदीतासु त्वन्तिमदिने प्रवर्ग्यसम्भरणम् । एकादीतायां
तद्विने चरणात्परो वा । अयमग्निष्टोमीयदीक्षानिर्णय इत्युच्यते ॥

३ यस्य पित्रादिभिः सोमयागो न कृतस्तस्य प्रायश्चित्तत्वेन ऐ-
न्द्राग्नः पशुः श्रुतिचोदितः । तस्य पूर्वं पृथगनुष्ठानम् । अथवाऽग्नि-
ष्टोमाङ्गाभीषोमीयपशुना समानतन्त्रता । एवं यस्यत्रिपुरुषपर्यन्तं वेदा-
ध्ययनं न जातं, मन्याधानं च न जातं स दुर्ब्राह्मण इत्युच्यते । तस्य
प्रायश्चित्तत्वेनाश्विनः पशुर्वहितः तस्यानुष्ठानमपि पूर्वपशुर्वाहुकल्पेन
बोध्यम् ॥

४ अग्निष्टोमारम्भस्य पूर्वदिने नान्दीआहुं भवति । राजाबुदक-
शान्तिः प्रतिसरबन्धश्च । आरम्भदिने प्रातः स्नानादिपञ्चकं यजमान-
पत्न्योः षोडशस्थिजाञ्च । पुण्याहवाचने इन्द्रादयः प्रीयन्तामिति
विशेषः । यजमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य पत्न्या सह प्राञ्जाना-
यम् पुरुष एवेदमित्यूचा विष्णुं स्मृत्वा याः पुरस्तादित्यादि हृदये
निविष्टमित्यन्तं जपति । ततो देशकानौ सङ्कीर्त्य विच्छिन्नसोमणीष-
सन्धानार्थमैन्द्राग्नेन पशुना दौर्ब्राह्मण्यपरिहारार्थमाश्विनेन पशुना च

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१८७

आग्नीषोमीयेण पशुना समानतन्त्रं यत्यमाणो द्वादशस्तोत्रेण द्वादश-
शस्त्रेण रथन्तरसान्ना सप्रशयेण शतगवदक्षिणेन ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टो-
मसंस्थेन वतुष्टोमेन सोमेन स्वर्गकामो यज्ञे । एवं त्रिरूपांशु त्रिरूच्यैः
सङ्कल्पयति । यद्यग्निष्टोमसङ्कल्प इत्युच्यते ।

५ सङ्कल्पानन्तरं तन्म इत्यादि आं तथेत्यन्तं प्रकृतिवत् ।
सोमादि ब्रूयं इन्द्रादयो देवताः अस्मिन् ज्योतिष्टोमेऽग्निष्टोमे सोमे
सोमप्रवाकं त्वामहं वृणे । इति सोमप्रवाकं वृणीते । स भविष्यामीति
वदति इदं सोमप्रवाकवरणमुच्यते ॥

६ सोमाख्ये यज्ञे यो यज्ञमानेन वृतः सन् ब्रह्मादीनामाह्वानं
करोति स सोमप्रवाक इत्युच्यते ॥

७ ततो यज्ञमानः सोमप्रवाकं सोमं मे प्रब्रूयत्वितिभ्यः । इति
सोमप्रवाकं प्रत्याह । ततः स केभ्य इति पृच्छति । ततो यज्ञमानः
देवदत्तादिभ्य इति ब्रह्मादीनां नामान्याह । ततः सोमप्रवाको ब्रह्मा-
दीनां गृहेषु क्रमेण गत्वा तानाह्वयति । तदपरा । यज्ञदत्तशर्मणः
सोमो भविष्यति तत्र भवता ब्रह्मत्वं कर्तव्यम् । ततो ब्रह्मा को यज्ञः
कश्चित्त्वजः का दक्षिणेति सोमप्रवाकं पृच्छति । ततः स ज्योतिष्टोमो-
ऽग्निष्टोमः सोमो यज्ञः । रङ्गनाथशर्मादयश्चित्त्वजः । शतं गावो दक्षि-
णेति प्रत्याह । एवं सर्वेषामृत्विजां सोमप्रवाकेन साकं प्रश्नोत्तराणि
भवन्ति । तत्र ब्रह्मत्वमित्यस्य स्थाने होत्रं आध्वर्यवं औद्गात्रं प्राशास्त्रं
ब्राह्मणाच्छंसित्वं प्रतिप्रस्थातृत्वं प्रस्तोतृत्वं अच्चावाकीयं नेष्टृत्वं प्रति-
हर्तृत्वं आग्नीध्रं उच्येतृत्वं सुब्रह्मण्यत्वं पोतृत्वं यावस्तुत्वं एते शब्दा
बोध्याः । इदमृत्विगाह्वानमित्युच्यते ॥

८ यज्ञमानः सोमप्रवाकेनाह्वानं यज्ञशालायां प्राप्तानृत्विजः
क्रमेणाधानवद्वृत्वाह्वयति द्वितीयिनस्तृतीयिनः पादिनश्च । होता
ब्रह्माऽध्वर्युरुद्गाता च प्रथमा इत्युच्यन्ते ॥

९ मैत्रावरुणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रतिप्रस्थाता प्रस्तोता च द्विती-
यिन इत्युच्यन्ते ॥

१० अच्चावाक आग्नीध्रो नेष्टा प्रतिहर्ता च तृतीयिन इत्युच्यन्ते ॥

११ यावत्स्तुत्योक्तता सुब्रह्मण्यश्च पादिन इत्युच्यते ॥

१२ ततो दश चमसाध्यून परिकर्मणश्च सोमप्रवाकशदृष्टाहं-
यति । इदं सौमिकस्त्रिंशरणमित्युच्यते ॥

१३ पञ्चयुस्तीर्थेन प्रविश्येडादिशान्तिं जपित्वा पशुबन्धवत्क-
मानेन सहायन्तेयोगिर्हृत्विद्यद्व्याग्निं समासेपयति । यजमान
उदकुम्भं पुरस्कृत्य पथ्यन्वारब्धः सोमाराणीमहितः सर्वैः सम्भारैश्च
सहितः सत्त्विक् आनोभद्रा इत्यादिशान्तिसूक्तानि पठन् यज्ञशाला
स्वस्य दक्षिणतः पश्चाद्वाचेदुत्तरेण शालां परोत्य पूर्वाह्णे पूर्वद्वारेण
प्रविशति । स च भृत्यैः कुशलैः पूर्वमेव कारिता भवति । प्राचीनवशा
चतुर्दिस्त्वतीकाशा दक्षिणतो वर्षीयसी चतुर्दिस्त्वमिमात्रमध्यद्वारवती
बाह्यशक्कमव्यासा द्वादशप्रक्रमविस्तीर्णा दीर्घवतुस्था । तस्याः शालाया
दक्षिणतो व्रत अयणागारं भवति । पश्चात्पत्नीशाला । इदं कर्म शाला-
प्रावेश इत्युच्यते ॥

१४ इयं शाला प्राग्वंश इत्युच्यते ॥

१५ प्राग्वंशस्य पश्चिमाच्छङ्कोरनुस्यन्त्ये सार्धपदत्रये सार्धति-
लद्वयाधिकाङ्गुलद्वयं च सुक्ता शङ्कु निहन्ति । स च गार्हपत्यमध्य-
शङ्कुः । सार्धतिलद्वयाधिकसप्तदशाङ्गुलया रज्ज्वा शङ्को पाशं प्रति
मुच्य मण्डलं परिलिखति । तद्गार्हपत्यस्यायतनं भवति । एवं सति
पश्चाद्गार्हपत्यस्य सार्धपदद्वयमवशिष्टं भवति । पञ्चतिलाधिकचतुस्त्रिं-
शदङ्गुलं च गार्हपत्यस्यायतनं सम्पद्यते । प्राग्वंशपूर्वशङ्कोः प्रत्यञ्चम-
नुस्यन्त्ये सार्धपदत्रये शङ्कु निहन्ति । स आहवनीयमध्यः । द्विपद-
माहवनीयायतनं सम्पद्यते । आहवनीयस्यापि सार्धपदमवशिष्टं भव-
ति । गार्हपत्याहवनीययोरन्तरालं पञ्चधा षोढा वेत्यादिप्रकारेण
दक्षिणाग्निमध्यदेशं कल्पयित्वा शङ्कु निहत्य पादोनतिलाधिकचतुर्विं-
शत्यङ्गुलया रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य मध्यशङ्कोरज्ज्वा उदगधर्षति-
लद्वयाधिकद्वादशाङ्गुले षडङ्गुले वा शङ्कु निहत्य तत्र पाशं प्रतिमुच्य
तथैव रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य तयोः संसर्गा नियम्योत्तरं धनुस्तृजेत्,
दक्षिणं दक्षिणाग्नेरायतनं भवति । आहवनीयस्य पश्चात्प्राग्वंशवेदिः ।

श्रौतपदार्थनिरुचनम् ।

१८९

मत्पश्चादवशिष्टो विधायः । इत्यन्तादन्तपक्षेण द्वादशिको विहारः ।
शेषं प्रकृतवत् । अथ द्वादशिको विहार इत्युच्यते ॥

१६ अस्मिन्नस्तीर्थेन प्रविश्येद्वादिशान्तिं जपन्ति अर्घ्ययुः पशुब-
न्धवन्मृगित्वाऽऽयतनान्मुह्यत्यावोत्पानीन् विहृत्य परिस्तीर्य परिषिक्त्य
गाहपत्ये स्मार्त्तवदान्यं संस्कृत्य सुवि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनस्यस्या-
हवनीये जुहोति । पुनर्विहृत्यार्घ्यव्रह्मानीयजमाना यथायतनं पूर्वां
शान्तिं पठन्ति । नमो वाचे नमो वाचे या वोदिता या चानुदिता
तस्यै वाचे नमो नमो वाचस्पतये नमश्चविभ्यो मन्त्रहृद्भ्यो मन्त्रपति-
भ्यो मा मा मृषयो मन्त्रपतयः परादुर्मोहमृषीन्मन्त्रकृते मन्त्रपतीन्
परादां वैश्वदेवो वाचमुद्रासर्गुश्रवेण्यां जुष्टां देवेभ्यः शर्म मे द्यौः
शर्म पृथिवीशर्म विश्वमिदं जगत् ॥ शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्म
प्रजापती ॥ भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृणव-
पस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृचोर्मा पातं प्राणापानौ
मा मा हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वत्यामि मधु वदि-
ष्यामि मधुपतो देवेभ्यो वाचमुद्रासर्गुश्रवेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा
अवन्तु शोभायै पितरोनुपदन्तु ॥ ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ नमो
वाचे इत्यत आरभ्येतावान्मन्त्रः पूर्वशान्तिरित्युच्यते ॥

१७ अथार्घ्ययुः प्राग्दशशालाया अयमाहो धनुर्मौने गतौ खात्वा
शोधितया मृदाऽभिपूर्य तदुत्तरतस्तृणेषूदकसंस्थं वराहविहतं बल्मीक-
वपां शुक्लां दूर्वां क्रसे छागापय इत्यासाद्य तेषामुत्तरतः प्रामयेषु
दर्भेषु प्राचीनयोवमुत्तरलोम कृष्णाजिनमास्तीर्य उत्तरस्य शालाखण्डस्यासि-
स्थेनोद्वाह्यावोत्पानेनैकतं पश्मिण्डलं खरं कृत्वा तं कुशैर्दूर्वाभिः प्रच्छाद्य
परिश्रित्योत्तरतो द्वारं कृत्वा खरसमीपे अर्मकपालपिष्टानि शर्करापिष्टमर्न
अजकृष्णाजिनलोमानि फलकं वेणुशनाकां च सादधति । कुशले कर्तारं
सन्निधाय गाहपत्ये प्रवर्ग्यमदत्तीरधिश्रित्य वेदमधुमयतस्तप्तमामि
मार्त्तो वेणवीमधिं प्राचीं निधाय द्वाराणि परिश्रित्य पक्षीशालायां
पक्षीमुपवेश्यानीत्यरिस्तीर्य दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानावुपवेश्य
यजमानेऽन्यारब्धे युज्जते मन उत युज्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो

विपश्चितः । विहोत्रा दधे वयुनाविद्रेक इन्मरी देवस्य सवितुः पति-
 ष्टुतिः स्वाहा । इति मन्त्रेणाहवनीये जुहोति । यजमानः देवाय
 सवित्र इदं न ममेति त्यागं पठति । दीक्षिते तु यजमाने स्वाहाकार-
 रहितं पूर्वोक्तं मन्त्रं जपत्यध्वर्युः । वाराहेणोत्खाता मृत्तिका वराहवि-
 हतमुच्यते ॥

१८ घल्मीकमृत्तिका घल्मीकवपेत्युच्यते ॥

१८ ततोऽध्वर्युः देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णी
 हस्ताभ्यामाददे । इति पूर्वं वेद्यां स्थापितां वैष्णवीमभिमादत्ते । अग्नि-
 रसि नारिरस्यध्वर्युदेवेभ्यः । इति अग्निं सव्येन धृत्वा दक्षिणहस्तेना-
 भिमन्त्रयति । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पति देवयन्तरत्वेमहे । उपप्रयन्तु महतः
 सुखानव इन्द्रपशून्भवासवा । इत्युत्तिष्ठते । प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्रदेव्येतु
 सूनृता । अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः । इति
 तीर्थेन निष्क्रामति । तूष्णीं दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपवेशयति । देवी
 व्यावापृच्छिवी अनुमे मन्साथम् । इति मृदमुपतिष्ठते । अग्न्यासमव्यमवस्य
 शिरः । इति मृदमभ्या प्रहरति । अप उपस्पृश्य मन्त्राय त्वा । इति मृदं
 हरति । मन्त्रस्य त्वा शीर्ष्णं । मृदमुत्तरतः कृष्णाजिने निवपति । एव-
 मग्निप्रहरणादि निवपनान्तं समन्त्रकं त्रिः कृत्वा तूष्णीं चतुर्थे करोति ।
 स्वर्त्या मृदं परिशेषयति । तनः इत्यय आसीः । वराहविहतमुपति-
 ष्ठते । अग्निप्रहरणादि समन्त्रकं त्रिः कृत्वा चतुर्थे तूष्णीं कृत्वा वराह-
 विहतमपि परिशेषयति । देवीर्वधीरस्य भूतस्य प्रथमजा अतावरीः ।
 इति घल्मीकवपामुपतिष्ठते । अग्निप्रहरणादि वराहविहतवत् । इन्द्र-
 स्योजोसि । इति दूर्वामुपतिष्ठते । अग्निप्रहरणादि पूर्ववत् । अग्निजा
 ऋषि प्रजापतेरेतः । इति क्षाणापय उपतिष्ठते । अग्निप्रहरणादि पूर्ववत्
 क्षाणापयो न परिशेषयति । मृदुर्जशेषानत्रैव कृष्णाजिने प्रकिरति ।
 अध्वर्युब्रह्मयजमाना अन्यतोमुखा अनभिखसन्तः प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरा-
 देव्ये तु सूनृता । अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यजमानयन्तु नः ।
 इति तत्कृष्णाजिनमानयन्ति । आयुधेहि प्राणं धेह्यपानं धेहि व्यानं
 धेहि सुसुपेहि ओजं धेहि मनो धेहि वाचं धेहात्मानं धेहि प्रतिष्ठाम्

धेहि मां धेहि मयि धेहि । इति तत्कृष्णाजिनं खरे सादयन्ति ।
अध्वर्युः अर्मेकपालशर्करापिष्टैरजकृष्णाजिनलोमभिश्च कृष्णाजिनस्यां
मृदं संसृज्य । मधु त्वा मधुना करोतु । इति मदन्तीभिरद्विः समि-
श्रयति मखस्य शिरोसि । इति मृदः पिण्डं करोति । स्वत्यां मृदं
परिशेषयति । यज्ञस्य पदेस्यः इति अङ्गुष्ठाभ्यां पिण्डं त्रेधा विभज्य
त्रीन् पिण्डान् कृत्वेकैकस्य त्रींस्त्रीन् पिण्डान् करोति । गायत्रीसि ।
इति तेषां एकं पिण्डं कर्त्तुं प्रयच्छति । कर्त्ता गायत्रेण त्वा हृन्दसा
करोमि । इति तेन पिण्डेन महावीरस्य मूलं करोति । अध्वर्युः । जैष्टु-
भौसि । इति द्वितीयं पिण्डं प्रयच्छति । कर्त्ता । जैष्टुभेन त्वा हृन्दसा
करोमि । इति तेन मध्यं करोति । अध्वर्युः जागतोसि । इति तृतीयं
प्रयच्छति कर्त्ता जागतेन त्वा हृन्दसा करोमि । इति तेन बिलं करो-
ति । प्रादेशोच्छ्रायं पृथुबुध्नं पृथुगीवं मध्ये सचत्तं महावीरं कृत्वा वेणु-
शलाकयोदरं कृत्वा बिलस्याधस्त्यङ्गुले रास्त्रां परिमण्डलं पर्यस्यति
मखस्य रास्त्रावीति मन्त्रेण । अदितिस्ते बिलं गृह्णातु पाङ्गेन हृन्दसा ।
इति बिलं प्रकाशयति । सूर्यस्य हरसाश्राय । इति महावीरमादित्येना-
भितपयति । तूष्णीं खरे निदधाति । अध्वर्युर्निहितमनुमन्त्रयते मखे-
सीति मन्त्रेण । एवमेकस्य प्रथमस्य पिण्डस्य त्रिभिः पिण्डैः कृते
मन्त्रविशेषो महावीर इत्युक्ते ॥

२० एवं पिण्डद्वयस्य त्रींस्त्रीन्यण्डान् कृत्वा तैर्महावीरद्वयं
समन्त्रकं करोति । अतिशिष्टया मृदा सशेषया तूष्णीं पिन्ववे रौहि-
णकपाले आज्यस्यालीं च करोति अवशेषितया मृदापि सशेषया
प्रवाते पतिलिप्योपधातयति । रौहिणपुरोडाशभर्जनार्थं कपाले रौहि-
णकपाले इत्युच्यते ॥

२१ महावीरादिद्वयपवातेषु शुक्लेषु सत्सु अध्वर्युर्गार्हपत्यादग्निमा-
हुत्य पुंसांश्वस्यैकविंशतिशकृत्पिण्डान् आदीपयति वृष्णो अश्वस्य
निष्यदांस वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणेति
मन्त्रेण । अस्य मन्त्रस्यावृत्त्या जीनपि महावीरान् क्रमेणान्तर्बहिश्च
धूपयति । तूष्णीं पिन्वनादीनि धूपयति शालाया उत्तरोत्तं गतं खात्वा
एवनेनावस्तीर्यादग्निबिलान्महावीरानायातयति । तेषां पुरस्तात् पिन्वने

पश्चाद्दीहिणकेपाने आन्यस्यालो च । इत्यनेनोपविष्टात् प्रच्छाद्या
मृदाऽवलम्पति । अर्धे त्वा । इति पुरस्तादग्निनोपोषति । शोविषे
त्वा । इति दक्षिणतः । ज्योतिषे त्वा । इति पश्चात् । तपसे त्वा ।
इत्युत्तरतः । महावीरादिषु पक्षेषु गोपयश्ङ्गापायो धृष्टिमश्मयन्दावं
सतं सन्दंशे खारो शिक्यं कृष्णजिनं चादाय । अभीमं महिना दिवं
मित्रो बभूव सप्रथाः । उत अश्वसा पृथिवीम् । मित्रस्य चर्षणीधृतः
अश्वो देवस्य सानमिम् । दुम्नं चित्रश्वस्तमम् । इत्याभ्यामुभ्यामपा-
कामति । सिद्धौ त्वा । इति धृष्टिमादत्ते । देवस्त्वा सवितोद्वपतु
सुपाणिः स्वङ्कुरिः सुबाहुस्त शक्त्या । इति तथा धृष्ट्या प्रथमान्महावी-
रादङ्गारानुद्वपति । उत्तिष्ठ बृहन् भवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वम् । इति
सन्दंशेन महावीरमुच्छुर्यति । अपद्यमाना पृथिव्यामाशादिश आपृण ।
इति स्वस्थाने सादयति । सूर्यस्त्वा चतुषान्वीत अजवे त्वा सुक्षित्ये
त्वा भूत्ये त्वा । इति महावीरमीक्षते । इदमहममुमामुष्यायणं ब्रह्म-
वर्चसेन पर्युहामि । इति यज्ञमानस्य नामगोत्रे उच्चार्य प्रदक्षिणं पुरी-
षेण पर्युहति । सन्दंशेन महावीरं सते निधाय । गायत्रेण त्वा सन्दसा
कृण्वि त्रेष्टुभेन त्वा कन्दसा कृण्वि जागतेन त्वा कन्दसा कृण्वि
कृणत्तु त्वा वाक् कृणत्तु त्वोर्क् कृणत्तु त्वा हविश्कृन्धि वाचं कृन्धून्
कृन्धि हविर्देवपुरश्चरसध्यासं त्वा । इति महावीरमन्तर्बहिश्ङ्गापाप-
यसा कृणन्ति । गोपयसातूष्णीमभिषिञ्चति । एवं द्वितीयतृतीययो-
र्महावीरयोः समन्त्रकं अङ्गारोद्वपनादि भवति । तूष्णीं पिन्वनादीनाम्
सर्वं कार्यं निधाय कृष्णजिनेन प्रच्छाद्योत्तरे शालाखण्डे शिक्ये
स्थापयति । यथा पक्षीदर्शनविषयो न भवेत्तथा । पूर्ववदुत्तरं शान्तिं
जपन्ति । शन्नो वातः पवतां मातरिश्वा शवस्तपतु सूर्यः । अहानि
शं भवन्तु नः शत्रात्रिः प्रतिधीयताम् । शमुषा नो व्युक्तु शमादित्य
उदेतु नः । शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति । मा ते ज्योति-
सन्दृशि । इहायै वास्त्वसि वास्तुमद्वान्तो भूयास्म मा वास्तो-
श्चित्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्वोस्मान् द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः । प्रतिष्ठासि
प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्चित्स्मह्यप्रतिष्ठः स भूयाद्वोस्मान्
द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः । वावात वाहि भेषजं बिवात वाहि यद्वपः ।

ह्ये हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे । द्वाविमौ वातो वात आसि-
न्योरापरावतः । दत्तं मे अस्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः । यद्रदे वात
ते गृहे ऽमृतस्य निधिर्हितः । ततो नो देहि जीवसे ततो नो घेहि
भेषजम् । ततो नो मह आवह वात आवातु भेषजं शंभूर्मेयो-
भूर्नो हृदे । पणायूषि तारिषत् । इन्द्रस्य गृहेसि तन्त्वा प्रपद्ये
सगुः साश्वः । सह यन्मे अस्ति तेन । भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः
प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये नातो देवतां प्रपद्ये श्मानमाखणं
प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्म कोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये । अन्तरितं मउर्वन्तरं
बृहदग्नयः पर्वताश्च पयोवातः स्वस्त्या स्वस्तिमान् तथा स्वस्त्या
स्वस्तिमानसानि । प्राणापानौ मृचोर्मा पातं प्राणापानौ मा मा
हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो धाजो
दधातु । द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ।
तवो मित्रो वह्णो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ।
कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ।
कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्यवः । वृढाचिदाहजे वसु ।
अभीषुणः सखीनामविता जरितृणाम् । शतं भवासूतिभिः । वयः
सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा चक्षयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि
पूधि चतुर्मुग्धस्माविधयेषवद्वान् । शं नो देखीरभिष्ठय आपो भवन्तु
पीतये । शं योरभिस्रवन्तु नः । ईशानां वार्याणां क्षयन्तीश्चर्षणीनाम् ।
आपो यावामि भेषजम् । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु । दुर्मित्रा-
स्तस्मै भूयासुर्योस्मान् द्वेष्टि यञ्च वयं द्विष्मः । आपोहिष्ठाभयोभुव-
स्तान ऊर्जं दधातन । महे रणाय वत्ससे । यो वः शिवतमो रसस्तस्य
भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः । तस्मात्तरङ्गमामवो यस्य क्षयाय
क्षिन्वथ । आपो जनयथावनः । पृथिवी शान्ता साग्नित्वा शान्ता सा
मे शान्ता शुचं शमयतु । अन्तरित्शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे
शान्तं शुचं शमयतु । द्यौः शान्ता सादित्येन शान्ता सा मे शान्ता
शुचं शमयतु । पृथिवी शान्तिरन्तरित् शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
शान्तिरवान्तरदिशः शान्तिरग्निः शान्तिरन्तरित् शान्तिरादित्यः

शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नैवत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्ति-
र्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्ति-
र्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु
शान्तिः । तथाहः शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं
करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः । एह श्रीश्च द्वीश्च धृतिश्च तपो
मेधा प्रतिष्ठा अद्वा सत्यं धर्मश्चैतानि मोतिष्ठन्तमनूतिष्ठन्तु मा मा-
श्रीश्च द्वीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा अद्वा सत्यं धर्मश्चैतानि मा
मा हासिषुः । उदायुषा स्वायुषोदोषधीनाः रसेनात्पर्जन्यस्य शुष्मणो-
दस्याममृताः अनु । तच्चतुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम
शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः
शतं भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः
शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक् च सूर्यं दृशे । य उदगान्म-
होर्णवादिभ्राजमानः । सरिरस्य मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः
सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु । ब्रह्मणश्चेतन्यसि ब्रह्मण आणी
स्यो ब्रह्मण आवपनमसि धारित्यं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन
महदन्तरितं दिवं दाधार पृथिवीः सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
मामद्वेदो धिब्रह्मसत् । मेधामनीषे मा विशताः समीचीं भूतस्य
भग्यस्यावश्यं सर्वमायुरपाणि सर्वमायुरपाणि । आभिर्गोभिर्यदतो न
कनमाप्यायव हरिवो वर्धमानः । यदा स्तोतृभ्यो महिगोभ्राजसि
भूयिष्ठभाजो अयिते स्याम । ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो माहासीत् ।
ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः । शन्नो घात इत्यादय एतावन्तो मन्त्राः
उत्तरशान्तिरित्युच्यते ॥

२२ इदं महात्रीरादिसम्पादनं प्रवर्ग्यसम्भरणमित्युच्यते ॥

२३ यजमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य आज्यं पशवः पुरो-
डाशीया एते मे यज्ञार्थाः यावज्जज्ञे उपयोह्यन्ते तावन्मे यज्ञार्थं शेषाद्
ब्राह्मणा भुञ्जीरन् इह यद्ये इति सङ्कल्प्य एदमगन्म देवयजनं पृथिव्या
यदनुपन्त पूर्वसंक्रामाभ्यां यजुषा सन्तरन्तो रायस्योषेण समिधा
मदेम इति मन्त्रेण । इतः पश्चादित उत्तरत इतः पुरस्तात् । इतो

दक्षिणतः इति देवयजनमध्ये स्थित्वा प्रागादिदेवयजनभूमिं निश्चि-
नोति । अयं यज्ञभूमिनिश्चयो देवयजनाध्यवसाय उच्यते ॥

२४ अध्वर्युः वेद्युत्करयोर्मध्येन राजानं प्रपाद्य मध्यमे वंशे राजानं
बध्वा पुनरग्नीं विहृत्य परिस्तीर्य दक्षिणतो ब्रह्मयजमानाबुपवेश्य
सुवि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनसा हुत्वा । महाहविर्होता । सत्यह-
विर्ध्वर्युः । अच्युतपाजा अग्नीत् । अच्युतमना उपवक्ता अनाधृष्यश्चा-
प्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगौर । अयास्य उद्गाता । वाचस्पतिः हृदिधेना-
मन् । विधेम ते नाम । विधेस्त्वमस्माकं नाम । वाचस्पतिः सोमम-
पात् । मादैव्यस्तंतुश्चेदिमामनुयः । नमो दिवे । नमः पृथिव्यै
स्वाहा । इति मन्त्रेण यजमाने ऽन्वारब्धे सत्याहवनीये जुहोति ।
यजमानो वाचस्पतये ब्रह्मण इदं न मम इति त्यागं पठति । पुनर्वि-
हृत्य कूष्माण्डैर्हुत्वोपस्थानं वरदानं च कृत्वा पुनर्विहृत्य चतुर्गृहीतं
गृहीत्वापशुबन्धवद्रूपाहुतिं जुहोति । अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाज्य-
स्थालीं सस्रुवां बर्हिर्हिरण्यमुदपात्रमादायेत्यादिप्रकारेण समन्त्रकेण
पशुबन्धवद्रूपतन्त्राणिधानान्तं यूपहरणं करोति । ततः पत्नीयजमानौ
व्रतश्रयणागारे पर्युषितत्वादिदोषरहितं सर्पिर्मिश्रं पयोमिश्रं वा भक्ष-
यतः । इदं भक्षणीयद्रव्यं व्रतमित्युच्यते ॥

२५ अध्वर्युः वामसी क्षुरं द्वाविंशतिदर्भपिञ्जलानि नवनीतम-
ञ्जनद्रव्यं सतृणां शरेषीकाञ्चादाय एहि यजमानेति यजमानमाहू-
यति । तीर्थदेशं गच्छति । एवं प्रतिप्रस्थाता उपरिमितानि दर्भपि-
ञ्जलान्यादाय पयसा सह तीर्थं गच्छति । अध्वर्युः आप उन्दन्तु जीवसे
दीर्घायुत्वाय वर्चसे । इति प्राङ्मुखस्यासीनस्य यजमानस्य दक्षिणं
गोदानमद्भिः क्लेदयति । ओषधे त्रायस्वैनम् । इति एकदर्भपिञ्जलस्यैकं
भागं दक्षिणगोदाने ऊर्ध्वायमनूच्छयति । स्वधिते मेनः हिःमीः ।
इति पिञ्जलस्योपरि तिर्यञ्चः स्वधितिं निदधाति । देवश्रूतानि
प्रवपे । इति दर्भपिञ्जलं मध्ये वपति । यजमानः स्वस्त्युत्तरायणशीय ।
इति उत्पान्तं प्रत्यभिमुखीकरोति । एवं वामगोदाने दर्भपिञ्जलस्यार्धस्य
वपनं कृत्वा । अध्वर्युर्नापिताय क्षुरं प्रयच्छन् नापितं प्रेषयति । नापि-
ताप्तकेशश्मश्रुं मे निहन्तनखं प्रब्रूतात् । अयं नापितप्रेष इत्युच्यते ॥

२६ प्रतिप्रस्थाता पय्या दक्षिणसव्योपपत्तयोरपरिमितदर्भपिञ्जूलवपनं करोति । ततो नापितोपपत्तां मे निश्कृत्तनखां प्रहूतात् । अनेन प्रेषेण नापिताय तुरं प्रयच्छन् प्रेष्यति । अयं प्रतिप्रस्थातुनापित-
प्रेष इत्युच्यते ॥

२७ ततो नापितो यजमानस्य केशश्मश्रुवपनं नखनिश्कृत्तनं च कृत्वा पय्या उपपत्तवपनं नखनिश्कृत्तनं च करोति । दक्षिणगोदानक्रेद-
नादि एतदन्तं कर्म दीक्षाङ्गवपनमित्युच्यते ॥

२८ अध्वर्युः आपो अस्मान्मातरः शुन्यन्तु घृतेन नो घृतपुवः पुनन्तु । इति यजमानं हृषयति । विश्वमस्मत्प्रवहन्तु रिप्रम् । इति अङ्गधूलिं सम्यक् प्रधाव्य प्रधावयति । यजमानः उदाभ्यः शुचिरापूत एमि । इति तीरं प्रत्येति । वस्त्रस्य प्रान्तभागेन आत्मानं प्रतिच्छादय-
तिरः पवित्रं पयस्वत्या पय आचामति ऐष्टिकवत् । सोमस्य तनूरसि तनुवं मे पाहि । इति प्रदक्षिणमहतं वासः परिधत्ते । प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं पत्नीं हृषयित्वा अहतं वासः परिधापयति । इमे दीक्षाङ्गहस्त-
परिधाने उच्येते ॥

२९ यजमानः पाणिभ्यां नवनोतं सम्प्रधाव्य । महीनां पयोसि वचैधा असि वचै मयि धेहि । इति तेन मुखमभ्यङ्क्ते । तूष्णीमनु-
लोममङ्गानि । पृष्ठं यजमानस्याध्वर्युरभ्यङ्क्ते । पत्नी तूष्णीं स्वयमेव-
भ्यङ्क्ते । इदं दीक्षाङ्गाभ्यञ्जनमुच्यते ॥

३० अध्वर्युः प्रत्यङ्मुख उपविश्य । घृतस्य कनीनिकासि चतुष्पा-
असि चतुर्मे पाहि । इति सव्येन पाणिना शरेणीकया यजमानस्य दक्षिणमह्यनक्ति । द्विस्तूष्णीम् । एवं सव्यमह्यनक्ति । पत्नी स्वयमेव तूष्णीमक्षिणी उक्तक्रमेणाङ्क्ते । इदं दीक्षाङ्गाञ्जनमुच्यते ॥

३१ क्षित्यतिस्त्वा पुनात्वच्छिद्रं पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः । इति सप्तभिर्दर्भपिञ्जूलैर्यजमानस्य मुखं पावयति । वाक्प-
तिस्त्वा पुना० रश्मिभिः । इति सप्तभिः पिञ्जूलैर्नाभिम् । देव इत्वा सविता पुना० रश्मिभिः इति सप्तभिर्गुल्फौ । पिञ्जूलानि प्रोक्ष्योदगदिशि निरस्यति । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कम्पुनेतच्छक्रेयम् । इति

मन्त्रं यजमानं वाचयति । एवं प्रतिप्रस्थाता पत्नी तूष्णीमपरिमितैर्धर्म-
पिञ्जलैः पाषयति । इदं दीक्षाङ्गपवनमुच्यते ॥

३२ अथाऽध्वर्युर्यजमानेनात्मनः सव्यं पाणिं ग्राहयित्वा । यद्वो
देवा स आगुरे यज्ञियासो हवामहे । इति शालामानयति । इन्द्राग्नी
व्यावापृथिवी आप ओषधीः । इति पूर्वया द्वारा शालां प्रवेशयति ।
तीर्थेन प्रवेश्यायेणाहवनीयं नीत्वा यस्य दाक्षिणतः कुशेषु कृतनिरसन-
मुदङ्मुखमुपवेशयति । अयं दीक्षाङ्गशालाप्रवेश उच्यते ॥

३३ त्वं दीक्षाणामधिपतिरसि । इत्याहवनीयमीक्षयति । अध्व-
र्युयजमानौ इमं मन्त्रं पठतः । इह मा सन्तं पाहि । इत्युभौ स्वात्मा-
नमीक्षते । प्रतिप्रस्थाता पत्नीमपरया द्वारा प्रवेशयति । प्रेतु ब्रह्मण-
स्पती वेदिं वर्णेन सीदतु । अथाहमनुकामिनी स्वे लोके विशादह ।
गार्हपत्यस्योत्तरमार्गेण प्राचीमुदानयन्निमं मन्त्रं वाचयति । सा तीर्थेन
प्रविश्यासने निरसनं कृत्वा । सुप्रजस्त्वावयस्सुपत्नीरुपसेदिम । अग्ने
सपन्नदम्भनमदध्यासो अदाभ्यम् । इत्युपविशति । अयं पत्नीशालाप्रवेश
उच्यते ॥

३४ अथ यजमानो गार्हपत्यस्य प्रश्चादुपविश्य दीक्षणीयेष्ट्या
यस्ये इति सङ्कल्पयति । दीक्षणीयेष्टिसम्बन्धि हविः । ग्रीहिमयः ।
पुरोडाशो द्रव्यम् । पञ्च प्रयाजाः । अग्नीषोमावाज्यभागौ अग्नाविष्णू
देवता । देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृतिवत् । अध्वर्युरिडाशान्तिं देवा
आतुविद इत्यृचं च गार्हपत्यस्योत्तरत उपविश्य जपति । ततोऽग्नीन्
विहृत्यान्वाधानं कृत्वा आज्येडान्तां दीक्षणीयामिष्टिं सूर्यास्तात्प्रागेव
समापयति दीक्षणीयेष्टिप्रभृतिष्विष्टिषु व्रतयहणं ब्रह्मवरणं पत्नीसच-
हनाद्यूनेतिरिक्तं धीपाते इत्यस्य वाचनान्तं ब्रह्मयजमानभागौ चतुर्धा
करणं अन्वाहार्यं फलीकरणं समिष्टयजुः प्रणीतास्यापनं विष्णुक्रमश्च
न भवन्ति । ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेति इध्रसम्भरणमन्त्रे ऊहः ।
प्राकृतदेवतास्थाने अग्नाविष्णुभ्यामित्यादूहो यथास्थानं कर्तव्यः ।
ग्रधानयागानुमन्त्रणमग्नाविष्णुवोरहन्तेवयज्यया वृत्रहा भूयासमिति ।
यावत्या वाचा कामयीत तावत्या दीक्षणीयायामनुब्रूयान्मन्त्रं प्रायश्ची-

याया मन्द्रतरमातिथ्यायामुपशूपसत्सु इति बोधायनसूत्रात् यथेच्छस्वरो दीक्षणीयायां भवति । आज्येद्वान्ते उलूखले मुमले इत्यृचा दक्षिणाग्नौ प्रायश्चित्तहोमं कृत्वा प्राङ्मेत्याध्वर्युरेव ध्रुवामाप्याययति । एतावत्कर्म दीक्षणीयेष्टिरित्युच्यते ॥

३५ ततोऽध्वर्युर्घ्राञ्ज्यमान्यस्याल्यं प्रत्यवनीय तेवाज्येन सुवेण अन्वारब्धेयजमाने वतस्र आहुतीर्जुहोति । आकृत्यै प्रयुजे ऽग्नये स्वाहा । मिधायै मनसे ऽग्नये स्वाहा । दीक्षायै तपसे ऽग्नये स्वाहा । सरस्वत्यै पूर्णे ऽग्नये स्वाहा । एता आहुतयो दीक्षाहुतय इत्युच्यन्ते ॥

३६ स्वाहेत्यस्य स्थाने इदं न ममेति पाठेन यजमानस्य सर्वत्र त्यागः । ततः आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवोद्यावापृथिवीर्बन्तरिक्षं बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु स्वाहा । इति चतुर्गृहीतेन सूचा जुहोति । अद्भो द्यावापृथिवीभ्यामन्तरिक्षाय बृहस्पतयइदं० मेति यजमानस्य त्यागः । पुनश्चतुर्गृहीतेन सूचं पूरयित्वा । विश्वेदेवस्य नेतुर्मर्तो वृणीत सख्यम् । विश्वे राय इषुधमि दुमं वृणीत पुण्यसे स्वाहा । इति जुहोति । यजमानः सवित्रइदं० । ततस्तूष्णीमन्तर्वेदि प्रणीतां निनयति । ततः साङ्गं कृष्णाजिनं कृष्णविषाणां वासो मेखलामौदुम्बरदण्डमुष्णीपं च अग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य यजमानाय प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता तथैव कुम्बंकुरीं वासो योक्तं च पत्न्यै प्रयच्छति । तदप्या । अध्वर्युर्यजमानायतने साङ्गं कृष्णाजिनं प्राचीनयीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति । यजमानः । ऋक्सामयोः शिल्पे स्यस्ते वामारभेते मापातमस्य यज्ञस्यो वृवः । इति आस्तीर्णस्य कृष्णाजिनस्य पश्चात्प्राङ्मुख उपविश्य कृष्णाजिनस्य श्वेतभागे दक्षिणाङ्गुष्ठो भवेत् कृष्णभागे तस्यैवाङ्गुलयो भवेयुस्तथा सम्मृशति । इमां धियं अन्नमाणास्य देवकृतं दत्तं वरुण सः शिशधि । ययातिविश्वा दुरिता तरेव सुतर्माणमधिनावः रुहेम । इति कृष्णाजिनस्येपरि दक्षिणं ज्ञान्वाच्याभिसर्पति । उपस्यं कृत्वोपविशति । इदं दीक्षोपवेशनमुच्यते ॥

३७ ऊर्गस्याङ्गिरस्यूर्जस्तन्नदा ऊर्ज मे यच्छ । इति ऋटिप्रदेशे मौञ्जीमेखलां प्रदक्षिणं पर्यस्यति । इति दीक्षाङ्गमेखलाबन्धनमुच्यते ॥

३८ पाहि मा मा मा हिंसोः । इति निष्टक्यं यन्त्रिं करोति । प्रतिप्रस्थाता । आशासानां सौ मनसमित्युच्चां सञ्चक्षामि पयसा घृतेन सन्त्वानह्याम्यप ओषधीभिः । सन्त्वा नह्यामि प्रजपाहमद्य सा दीक्षितां सनधो वाजंमस्मे इत्युच्चां च पत्नीं योक्त्रेण सञ्चक्षति । इदं दीक्षाङ्गपत्नीसञ्चहनमुच्यते ॥

३९ अध्वर्युः । विष्णोः शर्मसि शर्मं यजमानस्य शर्म मे यच्छ । इति यजमानं वाससाप्रोणोति । नक्षत्राणामातीकाशात्पाञ्चि । इति वसनस्यातीकाशेषु वाचयति । वस्त्रस्यान्तान् शिरस्येव सङ्क्षिपति । श्रिया ते शिरो वेष्टयामि श्रियै यशसे वस्त्रवर्चसाय । इति प्रदक्षिणमुष्णीषेण यजमानस्य शिरो वेष्टयति । इदमुष्णीषवेष्टनमित्युच्यते ॥

४० प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं पत्नीशिरसि कुम्बकुरीरमभ्यूहति । इदं कुम्बकुरीराभ्यूहनमुच्यते ।

४१ अध्वर्युः । इन्द्रस्य योनिरसि । इति यजमानाय त्रिवलिं पञ्चावलिं वा कृष्णविषाणां शाण्या रज्ज्वा बहुां प्रयच्छति । यजमानः । मा मा हिंसोः । इति प्रतिगृह्य वसनप्रान्ते बहुा । कृष्ये त्वा सुसस्यायै । इति तपान्तर्वेदि विद्यमानं लोष्टमुदुन्ति । कृष्णमृगशङ्कुं कृष्णविषाणेत्युच्यते ।

४२ सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्यः । इति तया दक्षिणं गोदानं कण्डूयते । प्रतिप्रस्थाता पयसा वसनस्यान्ते शङ्कुं बहुा । एतेन कण्डूयस्त्वेति वदति । सूयस्या देशे वनस्पतिः । इति यजमानपरिमितं ऊर्ध्वायं दण्डं यजमानाय ददाति । यजमानः । ऊर्ध्वं मा पाह्योदृचः । इति दण्डं प्रतिगृह्णाति । इदं दीक्षाङ्गदण्डग्रहणमुच्यते ॥

४३ अध्वर्युः । स्वाहा यज्ञं मनसा द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहोरोरन्तरितात्स्वाहा यज्ञं वातादारमे । इति मन्त्रं यजमानं वाचयति । यजमानो मुष्टिं कृत्वा वाचं नियमयति नक्षत्रोदयपर्यन्तम् । अध्वर्युः आहवनीयसमीपे तिष्ठन् त्रिदशानु ब्रवीति अदीक्षितायं ब्राह्मणो नीलकण्ठश्मो पाराशरगोत्रो ऽनन्तशर्मणः पुत्रो रामशर्मणः पौत्रो नृसिंहशर्मणो नत्वा तमिन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां बसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो

देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमपेभ्यश्च ब्रूमः । इति । ततः शालाया वहि-
निष्क्रम्य त्रिस्त्रैरेवमेव ब्रवीति । इदं दीक्षितत्वज्ञापनमुच्यते ॥

४४ दीक्षितोसि दीक्षितवातं वद सत्यमेव वद मा ऽनृतं मा
स्मयिष्या मा काण्डाया मा ऽपावृथा यदि स्मयासै अपि एहस्मयासै
यदि कण्डासै कृष्णविषाणया कड्यासै यदि वाचं विसृजेर्वणावीमृच-
मनुब्रवताम् । त्वान्यत्र दीक्षितविमितात्सूर्याभ्युदयास्माभिर्निर्मुक्ताद्या-
नि देवतानामानि यथाख्यातं तान्यावत्त्राय यान्यदेवतानामानि यथा
ख्यातं तान्यावत्त्राय उपरिष्ठाद्विवक्ष्यं धेहि चनसितवतीं विवक्ष्यवतीं
वाचं वद कृष्णाजिनान्मा व्यच्छेत्था दण्डाच्च । इति यजमानं संशास्ति ।
इदं यजमानशासनमुच्यते ।

४५ यजमानः सर्वं तथा करोति । विश्वे देवा अभिमामावृत्र-
न्यूषा सन्यासोमो राधसा देवः सविता वसोर्वसुदावा । इत्यप्रत्यख्या-
यिनं दातारं प्रतिसनीहारान् ग्रह्णोति । सानस्त्वध्येषणायाच्चाभि-
पस्तिर्याचनार्थेनेति कोशाद्याचनीयं द्रव्यं सनिरित्युच्यते ।

४६ रास्वेयत्सोमाभूयोभरमापृणन् पूर्त्या विराधिमाहमायुषा ।
इति धनमाहरन्तं सनीहारं दृष्ट्वा जपति । चन्द्रमसि मम भोगाय भव ।
इति आनीतं हिरण्यं रजतं वा प्रतिगृह्णाति । वस्त्रमसि मम भोगाय
भव । इति वस्त्रम् । उस्तासिम०व । इति गां हयोसि मम० । इत्य-
श्वम् । द्वागोसि मम० द्वागम् । मेघो ऽसि मम० । इति मेघम् । प्राजा
पत्यमसि मम भोगाय भव । इत्यनादिष्टं सर्वमन्यत् । एतत्कर्म सनि-
याचनमुच्यते ।

४७ अध्वर्युः आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् । अग्नीन् ज्योतिष्मतः
कुक्षत दीक्षित वाचं यच्छ पत्रि वाचं यच्छेति प्रेष्यति । ततः पूर्वद्वारेण
निष्क्रम्य गोश्चतुर्भ्यः स्तनेभ्यः पयो दोहयित्वा गार्हपत्यस्य पश्चादुप-
विश्य उदीचोङ्गारात्रिरुह्य तेषु तत्पयोधिश्रित्य दर्भान्मुकेनाभिदोत्य
तस्मिन् पयसि सुवेणापः प्रत्यानीय पुनरभिदोत्य त्रिः पर्यग्निकृत्वा
सेतणेनानोह्य अपयित्वोदगुदुदुस्याङ्गारान्मात्यूह्य उत्तरे शालाखण्डे
शिक्ये स्थापयति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणद्वारेण निष्क्रम्य पयसि प्र-
वृत्तं

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

२०१

दीहयित्वा ऽध्ययुर्वदृष्टिणामनौ अप्रयित्वा दक्षिणे शालाखण्डे शिक्ये निदधाति । एतत्पञ्चीयजमानव्रतपथः साधनमुच्यते ॥

४८ यजमानः नक्षत्रोदये जाते सति दण्डकृष्णाजिने समादाय पूर्वद्वारेण बहिर्निष्क्रम्य शालाया अग्रतस्तिष्ठन् भूर्भुवः सुवरिति सङ्क-
दुपांशुत्वा व्रतं कृणुतेति त्रिरुच्छेर्वदति । अध्ययुणा वाचं यच्छेति
प्रोक्तस्य षाड्विंशमस्य इदानीमेव विसर्गः अबद्धं मनो दरिद्रं वतुः सूर्यो
ज्योतिषाः श्रेष्ठो दीक्षेमा मा हासीः । अमेध्यदर्शने सत्युक्तमन्त्रेण
यजमानः सूर्यमुपतिष्ठते । रात्रौ तु ग्राहवनीयम् । उन्दतीर्षलं धत्तोजो
धत्त बलं धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्ट । इमं मन्त्रं पर्जन्येना-
भिवृष्टो ऽभिवृष्यमाणो वा जपति । अनृतभाषणे कृते सति इमं मे
वरुण तत्त्वायामि त्वं नो अग्ने सत्त्वं नो अग्नदति चतस्रो वारुणोऽर्चो
जपति । देवाऽजनमगन्त्यजस्ततो मास्य यज्ञस्याशीरनुवर्धताम् । भूति-
र्देधां घृतेन मुञ्चतु यज्ञो यज्ञपतिमहमः । दण्डस्य कृष्णाजिनस्य वा
विच्छेदे सति इमं मन्त्रं जपति । असंस्कृतपथः पाने यथाविहितस्तना
तिक्रमे च जलेनाचमनं कृत्वा । शिवाः पीता भवथ यूयमापोऽस्माकं येना
बुद्धे सुशेवाः । इरावतीरनमीषा अनागसः स्वस्ति नो भवथ जीवसे ।
इति जपति । वमनेष्टीवने वा जाते । यदत्रापि रसस्य मे निरष्टविष-
मसृतः । अग्निष्टत्सोमः पृथिवी पुनरात्मन् दधातु मे । इति जपति ।
रेतः स्कन्दने सति । यन्मेरेतः परितोषात्तदपिथ । अग्निहोत्रमिव
सोमेन तदहं पुनराददे । इति तद्वेतोऽनुमन्त्र्य । इमं मेवरुणतत्त्वाया-
मीति द्वे सुवाहुतो जुहोति । मूत्रं करिष्यन् पुरीषं वा पृथिव्याः सका-
शात् लोष्टमादत्ते । इयं ते यज्ञियातनूः । इति । ततोमूत्रं पुरीषं वा
तस्मिन् स्थले करोति । अपो मुञ्चामि न प्रक्षामहोमवः स्वाहा कृताः
पृथिवीमाविशतेति मन्त्रान्ते । तत आचम्य । पृथिव्या सम्भव । इति
लोष्टं पूर्वैर्गृहीतं यथास्थानं निदधाति । कफेनिर्गते सति । कफस्या-
नामापः स्य स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत । इति जपति । अश्रुपाते
जाते । बीभत्सानामापः स्य स्वाहा० । इति जपति । स्वेदेनिर्गते
सति । तपस्यानामापः स्य स्वाहा० इति जपति । दुःस्वप्नदर्शने सत्यु-
त्थायाहवनीयसपीपमेत्य । दुःस्वप्नपापस्वप्नोपभुक्तैर्ब्रह्माहमन्तरं करे

नहि स्वप्नमुपपद्यत । इति जपति । स्वप्नेऽन्तर्भोजने दृष्टे । यदन्नमद्यते
नलं न तत्पातः सुधोऽवति । सर्वे तदस्मान्माहिःसीर्नहि तद्दृष्टोदिव ।
इति जपति । स्वदेहे हृदिःमुत्पतितं दृष्ट्वा कण्डूयित्वा वा । नमो
हृदियाभ्योऽद्भ्यः स्वाहा । इति जपति । पर्जन्ये वर्षति सति यदि
धावेत्तदा । नमो हृदाय वास्तोष्पतय आयने विद्वषण उद्याने यत्परा-
यणे । आवर्तने विवर्तने यो गोपायति तद्भुवे । इति जपति । अन्येन
दीक्षितेन सह समागमे । कया नश्चिन्न आभुवदित्युचं जपति । देव-
यजनादन्यत्र स्थाने सूर्योदयास्तमयौ यदि स्यातां तदा । सूर्यो मा
देवो देवेभ्यः पातु वायुरन्तरिक्षाद्यजमानोऽग्निर्मा पातु जलपुः । सव-
शूष सवितर्विश्ववर्षण एतेभिः सोमनामभिर्विधेम ते तेभिः सोम नाम-
भिर्विधेम ते । इति जपति एतानि दीक्षाव्रतक्षेपप्रायश्चित्तानीत्युच्यन्ते ॥

४९ शयनकाले स्वायतने प्राचीनयीवमुत्तरलोम कृष्णाजिनमा-
स्तीर्य । अग्ने त्वं सुजायहि वयं सुमन्दिषीमहि गोपाय नः स्वस्त्ये
प्रबुधे नः पुनर्ददः । अग्नेन मन्त्रेणान्यभिमुखः शते । अपं दीक्षितस्य
यजमानस्य शयनमन्त्र इत्युच्यते ॥

५० पत्नी गार्हपत्यस्य पश्चात्तूष्णीं शते । अध्वर्युः मध्यरात्रे यज-
मानं प्रबोध्य । त्वमग्ने व्रतया असि देव आ मर्त्येष्व । त्वं यज्ञेष्वीदृयः ।
इति यजमानः पयो व्रतयिष्यन्नप आचामति । दैवीं धियं मनोमहे सुमृ-
हो कामभिष्टये । वचां धां यज्ञवाहसं सुपारा नो असदृशे । इति ततो
ऽध्वर्युणादत्तं व्रतं पयः स्वायतने उपविश्य कंसेन परिश्रित्य व्रतयति ।
ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदत्ता दक्षपितारस्तेनः पान्तु ते नो ऽवन्तु
तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा । इति प्राश्याचम्य । शिवाः पीता भवथ
यूयमापोस्माकं योनावुदरे सुशेवाः । इरावतीरनम्रीषा अनागसः स्वस्ति
नो भवथ जीवसे । इति जपति । प्रतिप्रस्थातृदत्तं व्रतं पयः परिश्रित्य
पत्नी तूष्णीं व्रतयति । उभावपि स्वं स्वं पात्रं निर्णिज्य प्रयच्छतः । इत्तं
व्रतसंज्ञकपयोभक्षणमुच्यते ।

५१ अध्वर्युः अपररात्रे प्रेष्यति । त्रिस्तनव्रतं दोहयता गीन्
स्वीतिमतः कुक्षत व्रत्य वाचं यच्छ पत्नि वाचं यच्छ । इति अध्वर्युप्र-
तिप्रस्थातारौ पूर्ववद्दोहयित्वा अपयित्वा पूर्ववत्संस्तृत्य शिक्वे स्थाप-

यस्यः । दैतमेव चतुस्तनं व्रतं पथ्या भवति । यजमानः सूर्यादयानन्तरं
अथेण शालां तिष्ठन् । भूर्भुवः सुवरिति जपित्वा व्रतं कृणुतेति त्रिरुच्ये
र्षदति । अध्वर्युः गृहि यजमान इत्याहूय शालां प्रपादयति । यजमानो
गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य प्रायणीयेष्ट्या यक्ष्ये इति प्रकृतिवत्सङ्कल्प-
यति । प्रायणीयेष्टिसम्बन्धि हविः । ग्रीहिमयश्चरुः । आज्यञ्च । पञ्च
प्रयाजाः अग्नीषोमावाज्यभागौ । पथ्या स्वस्ति । अग्निः । सोमः ।
सविता । अदितिश्च प्रधानदेवताः । देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृतिवत् ।
अस्यामिष्टौ अन्वाधानं नास्ति । अध्वर्युः असिदादानादि कर्म प्रकृति-
वत्करोति । चरोः पयसि जले वा अपणम् । पयसि अपणपते तु ब्रह्म-
क्षपः पयश्च प्रणेष्यामीति विशेषः । यज्ञयोगमन्त्रजपान्ते गार्हपत्ये
स्मार्तवदान्यं संस्कृत्याहवनीये सुवेण जुहोति । कविर्यज्ञस्य वितनोति
पन्थां नाकस्य पृष्ठ अधिरोचने दिवः । येन हव्यं वहसि यासि दूत
इतः प्रचेता अमुतः सनीयान् स्वाहा । इति । कवयेऽनय इदम् ० ।
इति यजमानस्त्यजति । अयमुपहोमः सोमशोधनादि प्रेषाङ्गहोम
इत्युच्यते ॥

५२ अध्वर्युः उपनिष्क्रम्य प्रेष्यति । सोमविक्रयिन् सोमशोधयो-
परवाणां काले रोहेति चर्मण्यपामन्ते ब्राह्मणो दक्षिणत आस्तां ता
गावो दूरं मा गुर्यासु सोमकयणी च सोमवाहनावह्वाहौ सोमवाहन-
मनः प्रचालयतोऽतृत्फनकम् । इत्यनेन प्रेषेण प्रेषितः सोमविक्रयी सोम-
शोधनादि यथोक्तं करोति । ततोऽध्वर्युः प्रकृतिवत् धृष्ट्यादानादि कृत्वा
चातुर्मास्यवत् चरुं अपयित्वा । सूर्यन्ते चतुः । वातं प्राणः । व्यां पृष्ठम् ।
अन्तरितमात्मा । अङ्गैर्यज्ञम् । पृथिवीं शरीरैः । इति षड्विंशनामकेन
वाक्यसमूहेनान्तर्वेदि चरुमासादयति । प्रकृतौ तु समस्तव्याहृतिभिर्हो-
विरामादनम् । प्रयाजशेषेणाभिघारणे विशेषः । प्रथमं ध्रुवं पञ्चकृत्वा-
ऽभिघार्य ततश्चरुमभिघार्य उपभृतमभिघारयति । अस्यामिष्टौ आज्य-
भागप्रचारो वैकल्पिकः । पृथक् पृथक् चतुर्होतीतिन धौशान्येन प्राच्यां
दक्षिणस्यां प्रतीच्यां उदीच्यां च क्रमेण पथ्यां स्वस्ति अग्निं सोमं सवि-
तारं चोपांशु यजति । सर्वत्र दक्षिरसीत्यनुमन्त्रणम् यजमानस्य । अदि-
तिम् चरुणा मध्ये यजति । अत्राद इत्यनुमन्त्रणम् । अदितिषामानन्तरं

अध्वर्युः । मस्तो यदुषो दिवः सुन्वायन्तो हवामहे । आ तू न उपग-
न्तन । इति माहतीमृचमनुयठति । स्वितृष्ट्यागे विशेषः । जुहामुप-
स्तोय ध्रुवाज्याच्चतुरवदाय स्रज्ज्वरोहतरार्धादवदाय द्विरभिघार्य चर-
सम्बन्धिमेषणं जुहूपभृतेरधोभागेन नीत्वा आग्नीध्राय प्रयच्छचाह ।
अतिवालयतादेव मा नुप्राहार्यः । इति । ततोऽप्याक्रम्य स्वितृष्ट्या
प्रचरति । आग्नीध्रो मेक्षणमनेरपरि प्राङ्नीत्वा ऽभ्युद्योतरतः सादयति ।
ततोऽध्वर्युर्जुहूषङ्गालनादि करोति । इडावदाने विशेषः । इडामुपस्तोयं
ध्रुवाज्यादष्टकृत्योऽवदाय द्विश्चरोरवदायाभिघारयति । हविस्विष्टो-
द्वासनानन्तरं परिकर्मणः सम्प्रेष्यति । अनुच्छिष्टीकुर्वन्त एतं चरं व्युदृत्य
प्राश्नीतायेतां चरस्यालीः सत्तामकाषामेतन्मेक्षणमेतं वेदमेतद्वर्हिश्च-
तुष्ट्यमुदयनीयामुपनिधत्तात् । परिकर्मणो यथाप्रेषं कुर्वन्ति । सुविश्रमो
कानन्तरं तूष्णीमन्तर्वेदि प्रसीता निनीय तूष्णीं ध्रुवामाप्याय्य सुवि-
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सुगये सूत्रेण हिरण्यं निष्ठक्यं बद्धा दधेमूले प्रथय्य
जुहुये लम्बमानमवदधाति । इयं ते शुक्र तनूरिदं वर्चस्तया सम्भव
भ्राजं गच्छेति मन्त्रेण । जूरसि धृता मनसा जुष्टा विष्णवे तस्यास्ते
सत्यसर्वसः प्रसवे वाचो यन्त्रमशीय स्वाहा । इत्यन्वारब्धे यजमाने
जुहोति । वाचे सोमक्रयण्याददं० मेति यजमानोऽनुमन्त्रयते । इयं
सोमक्रयाहुतिरित्युच्यते ॥

५३ पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा स्फ्यमुदपात्रं बर्हिर्हिरण्यं चादाय
गृहि यजमानेति तमामन्त्र्य उदुरणीहस्तया पव्याऽनुगतेन यजमानेन
सह पूर्वद्वारेण शालाया बर्हिर्निष्क्रम्य शालाया अग्रे तिष्ठन् चतुर्गृहीतं
सुकृत्यमान्यं यजमानमवेतयति । शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवः हविः ।
इति यजुर्मन्त्रेण । हिरण्यमन्तर्धोयादित्यमुदीक्षयति । सूर्यस्य चतुरार-
हमनेरह्यः कनीनकां यदेतशेभिरीयसे भ्राजमानो विपश्चिता । इति
मन्त्रेण । सोमक्रयणो गां शालाया अय पृष्ट्वा सूत्रस्थाने उदङ्मुखो
स्थितमनुमन्त्रयति । त्रिदसि मनासि धीरसि दक्षिणासि यज्ञियासि
वाचयास्यदितिरस्यभयतः शीष्णाः सा नः सुप्राची सुप्रतीची सम्भव
मित्रस्त्वा पदि बध्नातु पूषाऽध्वनः पात्विन्द्रयाऽध्यक्षायानु स्वा माता
मन्यतामनु पिता नु आता सगर्भ्या नु सखा सयूयः सा देवि देवम-

च्छेदीन्द्राय सोमं रुद्रस्त्वा वर्तयतु मित्रस्य पथा स्वस्ति सोमसखा
पुनरेहि सह रय्या । इदं सोमक्रयण्यनुमन्त्रणं उच्यते ।

५४ दक्षिणस्येर्मस्यसप्तमं पदं जौषयध्वम् । इति प्रेष्यति ।
उदग्दिशं प्रतिनीयमानायाः सोमक्रयण्या दक्षिणस्य दोष्णाः षट् पदा-
भ्यनुक्रामति । तत्रैकैकपदा नु क्रमणे षण्णां मन्त्राणां मध्ये एकैको
मन्त्रः पठनीयः । वसूषधि । रुद्राऽसि । आदितिरसि । आदित्याऽसि ।
शुक्राऽसि । चन्द्राऽसि । एतैः षड्भिर्मन्त्रैः आध्वर्युः गोर्दोष्णाः प्रतेपस्याने
स्वदक्षिणं पादं प्रक्षिप्य क्रमेण गच्छति । इदं सोमक्रयण्यनुगमनमुच्यते ॥

५५ बृहस्पतिस्त्वा सुमे रणवतु रुद्रो यसुभिराविकेतु । इत्यनेन
मन्त्रेण सप्तमस्य दोष्णाः प्रतेपस्य स्थानं दक्षिणहस्तेन गृह्णाति स्पृश-
तीति यावत् । तस्मिन् स्थाने हिरण्यं निधाय परिस्तीर्य परिबिच्य
पूर्वाहूतेन चतुर्हूतेन । पृषिव्यास्त्वा मूर्ध्ववाजिर्धर्मं देवयजन
इहायाः पदे घृतवति स्वाहा । इति मन्त्रेण । सोमक्रयण्या इदमिति
याजमानम् । हिरण्यमपनीय । परिलिखितं रक्तः परिलिखिता
अरातय इदमहं रक्तसो यीवा अपि जन्तामि योस्मान् द्वेष्टि यञ्च
वयं द्विष्ट इदमस्य यीवा अपिजन्तामि । स्फ्येन पदं परिलिखिता
सज्जन्मन्त्रेण द्विस्तूणीम् । अप उपस्पृश्य । स्फ्येनोपसङ्गृह्य पदुरण्यां
संवपति । अस्मि रायः इति मन्त्रेण । मन्त्रकर्मणोस्त्रिरावृत्तिः । त्वे
रायः । इति पदुरणीं यजमानाय प्रयच्छति । यजमानः । तौ ते रायः
इति मन्त्रेण पक्ष्ये प्रयच्छति । सन्धेवि देव्योर्वश्या पश्यस्व । इति
पक्षी सोमक्रयण्या समीक्षयति । पक्षी । त्वष्टीमती ते सपेय सुरेता
रेतो दधाना जीरं विदेय तव सन्दृशि । इति यजमानं समीक्षते ।
यजमानः । माहुरायस्योषेण वियोषम् । इति सोमक्रयणीं समीक्षते
आध्वर्युः द्विण्य प्रक्षाल्य मध्यमायामकुलो बध्वा पददेशे उदकमपनि-
नीय पक्षीं गमयति । एतावत्कर्म पदुरणीयहणमुच्यते ॥

५६ ततोऽध्वर्युस्तत्रैव चन्द्रं क्षागां कृष्णशुक्लं उष्णीषं उष्णीषं
वाससी कृष्णाजिने । सोमक्रयणीं वादायोपरवदेशं गत्वा पृच्छति ।
सोमविक्रियन् शुदुस्ते सोमाः ३ । इति सोमविक्रयी शुदु इति ब्रवीति ।
यजमानः । एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । एष ते

त्रैलुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । एष ते जागतो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । इन्द्रोमानाः साम्राज्यं गच्छेति मे सोमाय ब्रूतात् । इति मन्त्रैः सुविचितं राजानमुपतिष्ठते । इदं क्रयणाङ्गसोमोपस्थानमित्युच्यते ॥

५३ अर्ध्वर्युं वस्त्रं द्विगुणं कृत्वा चर्मण उत्तरार्धं प्राग्दशमास्तृणाति । अश्विना ते अश्वः पृथ्वीं पशवः पशवोऽन्यस्ते काममश्वतु मदाय रसो अच्युतो ऽमात्योसि शुक्रस्ते यवः । इति सहिरण्येन पाणिना राजानमभिमृशति । इदं क्रयणाभिमर्शनमित्युच्यते ॥

५४ अभित्यंदेवः सवितारमूणयोः क्विकृतुमर्चांसि सत्यसवसः रक्षधामभिप्रियं मतिमूर्ध्ना यस्याऽमतिर्भो अद्विदुतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरभिमीत सुकृतुः कृषा सुधः इत्यस्य मन्त्रस्य पञ्चकृत्य आचृत्या सोमस्य पञ्चमुष्टीर्विमाति । तत्र प्रथमविमानं अङ्गुष्ठमद्वितया प्रदेशिन्या । द्वितीयं साङ्गुष्ठयोपकनिष्ठिकया । तृतीयं तथैव प्रदेशिन्या । चतुर्थं तथैव कनिष्ठिकया पञ्चमं तथैव मध्यमया । इति सप्तमविमानम् । ततस्तृणो पञ्चकृत्यो विमाति । तच्च कनिष्ठिकया मध्यमया कनिष्ठिकया प्रदेशिन्या महानामन्येति क्रमेण । एवं दशकृत्यो विमानः सन् क्रियमाणास्य सोमस्याधे मुष्टिदशकृत्यं द्विगुणिने वस्त्रे एकीत्वा प्रजाभ्यस्त्वा इति मन्त्रेणाविशिष्टमर्थं एह्माति तच्च विमिते सोमे प्रतिपति । एतत्सोमविमानमित्युच्यते ॥

५५ ततो वस्त्रस्य प्रान्तानेकत्र करोति । प्राणाय त्वा । इति प्रदक्षिणमुष्णीषेण वेष्टयति । व्यानाय त्वा । इति प्रान्तभागानुपगृह्णाति । अङ्गुल्या मध्ये वायुसञ्चारार्थमवकाशं करोति । एतत्सोमवेष्टनमित्युच्यते ॥

६० प्रजाश्चमनुप्राणिहि प्रजास्त्वामनुप्राणन्तु । इति यजमानं सोममवेष्टयति । ततस्तत्सोमवद्वस्त्रं चर्मणि निदधाति । एतत्सोमवेष्टनमित्युच्यते ॥

६१ सोमविक्रयिणा तस्मिन् एहीते सति अर्ध्वर्जलेन सदभ्युक्षति । चर्म दूरे प्रक्षिप्योत्थाय पृच्छति । सोमविक्रयिन् क्रयस्ते सोमाः ३ । सोमविक्रयी क्रय इति प्रत्याह । अर्ध्वर्युराह । मूजवताः ३ ।

इति सोमक्रयण्या सोमं पणते । ततः क्रीतः सोमः वयोसि व्याचक्ष्व
 इति सोमविक्रयी प्रत्याह । अध्वर्युः एषा ते सोमक्रयणी चन्द्रं ते
 छाग ते वस्त्रं ते । ततो हिरण्येन पणते । सोमं ते क्रीणामूर्जस्वन्तं
 पयस्वन्तं वीर्यावन्तमभिमातिषाहः शुक्रं ते शुक्रेण क्रीणामि चन्द्रं चन्द्रे
 णामृतममृतेन सम्यक्ते गोः । इति कौत्साय हिरण्यं दर्शयति । अस्मे
 चन्द्राणि । इति यजमानाय प्रददाति । तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्ण-
 स्तस्यास्ते सहस्रपोषं पुष्यन्त्याश्चरमेण पशुना क्रीणामि । इति प्रतीची
 नयीवयाऽजया सोमं राजानं पणते । अस्मे ते वन्धुः । इति यजमानं
 समीक्षते । तदनन्तरम् मयि ते रायः अयन्ताम् । इति आत्मानं
 समीक्षते । तदनन्तरमर्जां प्रदक्षिणमावर्त्य अभ्युद्योदङ्मुखो तां कौ-
 त्साय ददाति । ब्रह्मा । मित्रो न एहि सुमित्रधाः । इति सोमं
 राजानमादत्ते । इन्द्रस्योहमाविश दक्षिणमुशनुशन्त्योनः स्योनम् ।
 इति यजनानस्य दक्षिणे ऊरौ सादयति । अध्वर्युः वयः सुपर्णा उप-
 सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा अषयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि पृथिवतुर्मु-
 मुग्ध्यस्माच्च ध्येऽवबद्धान् । इति कृष्णविषाणयायजमानस्योष्णीव-
 मपनयति । यजमानः । उष्णीषं जलेनाभ्युक्ष्य कौत्साय परिकर्मिणे वा
 ददाति । दण्डं मैत्रावरुणाय प्रयच्छति । तदानीमध्वर्युयजमानं वाच-
 यति । त्वां गावो वृणत राक्ष्याय त्वां हवन्त मरुतः स्वर्काः ।
 वर्ष्मन् त्वस्य ककुभि शिश्रियाणस्ततो न उयो विभजा वसूनि ।
 मित्रावरुणयोस्त्वा बाहुभ्यां प्रशास्त्रोः प्रशिषाप्रयच्छामि । इति ।
 अध्वर्युः । अस्मे ज्योतिः । इति शुक्लोष्णीस्तुक्रयजमाने प्रतिपति ।
 कृष्णोष्णीस्तुकान्तु । इदमहः सर्पाणां दन्दशूकानां यीवा उपयशानि
 इत्युपयथ्य । सोमविक्रयिणि तमः । इति तया सोमविक्रयिणं भुवोर्वि-
 धति । सोमक्रयहेतुन् पदार्थाननुदिशति । स्वानभ्राजार्हारे बम्भारे हस्त
 सुहस्त कृशानवेते वः सोमक्रयणास्तावत्तद्धं मा वो दभन् । इति
 मन्त्रेण । ततां स्तस्मिन्नेव स्थाने उदकुम्भस्यजलं सर्वं प्रतिपति । सोम-
 विक्रानि क्रय्यस्ते सोमा इत्यारभ्यतदन्तं कर्म सोमक्रयणमित्युच्यते ॥

६२ यजमानः । उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां रवेनोत्पर्जन्यस्य धामभिरुदस्याममृतां ऋनु । इत्यनेन मन्त्रेण राजानमादायोपोत्तिष्ठति । ततो राजानं स्वशिरसि निधाय । उर्वन्तरित्तमन्विहि । इति प्राङ्मुखस्य शकटस्य दक्षिणतोऽभ्येति । ततोऽध्वर्युः । अदित्याः सदोऽसि । इति शकटस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । यजमानः अदित्याः सद आसीद इति कृष्णाजिने सोमं राजानं स्थापयति । अध्वर्युयजमानौ । अस्तथा द्यामृषभो अन्तरित्तममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः । आसीदद्विश्वा भुवनानि मम्राद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि । इत्यनेन राजानमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । वनेषु अन्तरित्तं ततान वाजमर्वत्सु पयोऽग्निपासु । हृत्सु क्रतुं वरुणो विह्वानं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्री । राजानं प्राग्दिशं वर्जयित्वा सर्वासु दिक्षु उक्तमन्त्रेण वाससा वेष्टयति । उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् । इति पूर्वदिशि ऊर्ध्वयीवमन्तर्लौम कृष्णाजिनं बध्नाति । सोमयज्ञपूर्वकोऽन्योनमारभ्यैतदन्तं कर्म शकटे सोमस्थापनमित्युच्यते ॥

६३ उवाचेतं धूर्षाहावनश्च अवीरहणौ ब्रह्मवोदनौ । इति मन्त्रेणानीयमानौ सोमवाहनावनद्वाहौ प्रतिमन्त्रयते । वरुणस्कम्भनमसि । इति । दक्षिणमनद्वाहं योजयति । वरुणस्य स्कम्भवर्जनमसि । इति । शम्यामवगूहति । प्रत्यस्तौ वरुणस्य पाशः । इति योत्क्रमवगूहति । एवमेवोत्तरस्यां धुरि उत्तरमनद्वाहं योजयति । ततो दक्षिणामौषामन्वारभ्य होत्रे प्रेष्यति । सोमाय क्रीताय प्रोक्ष्यमाणायानुब्रूहि सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहूय मा तु त्वमाह्वार्यजमान आहूयस्यति । यजमानः ईषयोर्मध्ये तिष्ठन् पलाशशाखां धारयन् । सुब्रह्मण्योऽम् इति त्रिरुपांशु सुब्रह्मण्या माहूयति । ततः सुब्रह्मण्येन सुब्रह्मण्यायामाहूतायां होत्रा च अनुवचनस्य प्रथमायामृचि चिरुक्तायां सत्यां शकटे प्रच्याव्य दक्षिणामुखं परिबर्त्य वहन्ति । प्रच्यवस्व भुवस्यने विश्वान्यभिधामानि मा त्वा परिपरीषिदन्मा त्वा परिपान्यनो विदन्मा त्वा वृका अघायवो मा गन्धर्वो विश्वावसुरादघच्छ्येनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे देवैः संस्कृतम् । इत्यनेन मन्त्रेण । अध्वर्युरेवमं मन्त्रं पठति । ततोऽध्वर्युयजमानौ । यजमानस्य स्वस्त्ययन्यस्यपि पन्था-

नगस्माद् स्वास्ति । गामनेहस येन विश्वाः परिहृया वृणाक्तं
विन्दते वसु । इमं मन्त्रं पठन्तौ अञ्जसा प्रतीचीं दिशं प्रति
शकटं नयतः । एतत्कर्म शकटपरिवहनमित्युच्यते ॥

६५ ततोऽध्वर्युर्ब्रीहीनरणीं राजासन्दीं च गृहीत्वा शालाया
अग्रभागे तिष्ठन् ओह्यमानं राजानं प्रति मन्त्रयति । नमो मि-
त्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदूतः सपर्यत दूरेदृशे देव-
जातायकेतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शशंसत । इत्यनेन मन्त्रेण ।
शकटवोढारः शालाया अग्रभागे उदगीषं शकटमुपस्थापयन्ति ।
ततोऽध्वर्युः वरुणस्य स्कम्भनमसि । इति उपस्तम्भने स्थाप-
यति । शकटादेर्यथास्थितस्थित्यर्थं यदूर्ध्वं काष्ठद्वयं रज्ज्वादिना
परस्परबद्धं भवति तदुपस्तम्भनमित्युच्यते ॥

६५ वरुणस्य स्कम्भनसर्जनमसि । इति दक्षिणस्यानबुहः
शस्यामुत्कर्षति । उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः इति योत्क्त्रं मुञ्चति
तत एहि यजमानेति यजमानमाहूय पूर्वया द्वारा शालां प्रवे-
शयति । यजमानः स्वस्थाने उपविश्य आतिथ्येष्टया यक्ष्ये इत्या-
तिथ्येष्टिं सङ्कल्पयति । अस्यामिष्टौ वैष्णवो नवकपालः पुरो-
डाशः । अनुयाजानामभावः । प्रधानमुपांशु । आश्ववालः
प्रस्तरः । ऐतवी विष्टती । पञ्चविधं बर्हिः । कार्त्तर्यमयाः परि-
धयः । समदश सामिधेन्यः । योक्तेऽभप्रवृश्चनान्वाहार्यस्था-
लीवर्जं प्रकृतिवत्पात्राण्यासादयति । पूर्वं यान् ब्रीहान् गृही-
त्वा शालाद्वारे प्राप्तस्य सोमस्य राक्ष उपस्थानं कृतं तानेव ब्री-
हीन्निर्वपति । एते च ब्रीहय उपस्थानब्रीहिपदवाच्याः ॥

६६ अत्र निर्वापमन्त्रे विशेषः । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे
श्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा
जुष्टं निर्वपामि । देवस्य त्वा सवितुः प्र०भ्यां सोमस्यातिथ्य-
मसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामि । देव०भ्यामतिथेरातिथ्य-

असि विष्णवे त्वा०भि । देवस्यामग्नये त्वा रायस्योषदाब्ने
 विष्णवे त्वा०भि । देवस्यां ५ श्येनाय त्वा सोमभृते विष्णवे
 त्वा०भि ॥ एतैः पञ्चभिर्यजुर्मन्त्रैः पञ्च मुष्टीन्निर्वपति । तन्दु-
 लप्रक्षालनजितयनानन्तरं दक्षिणवदुत्तरमण्डाहं विमुञ्चति ।
 चत्वारो ब्राह्मणा राजासन्दीं धृत्वा शालां प्रवेशयन्ति । याते
 धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु
 यज्ञम् । इत्यनेन मन्त्रेण यजमानः सोममादत्ते । गयस्फानः
 प्रतरणः सुवीरो वीरहा प्रचरा सोमदुर्यान् । इति तं शालां
 प्रवेशयति ॥ आसन्दीधरा ब्राह्मणा राजासन्दीं वेद्युत्क-
 रयोर्मध्येन नीत्वा ऽग्नेयाहवनीयं पर्यानीयाहवनीयस्य दक्षि-
 णतः सादयन्ति । तथैव यजमानः सोमं नीत्वा आस-
 न्दीसमीपे तिष्ठति । अध्वर्युः अदित्याः सदो ऽसि । इति
 आसन्द्यां कृष्णाजिनमास्तृणाति । यजमानः अदित्याः सद
 आसीद । इति कृष्णाजिने राजानं स्थापयति । वरुणो ऽसि
 धृतेव्रतो वारुणसि । इति राजानमुपतिष्ठते । अध्वर्युः ।
 श्योर्देवानां ५ सख्यात् । कृष्णाजिनान्तानेकीकृत्य रज्ज्वा
 बद्धा मध्यमे वंशे प्रग्रथ्णाति । मा देवानामयसश्छिस्महि ।
 इति आसन्द्याः पश्चिमपादयोर्मध्ये राजपादैः प्रक्षालया-
 मीति भावयन्ज्वालित्वा जलं सिञ्चति । ततः कश्चित् शूद्र-
 स्तूष्णीं प्रक्षालयति । तन्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा-
 शास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेडमानो वरुणेहवोऽध्युरुशः
 मा न आयुः प्रमोषीः । इति यजमानः पुनरुपतिष्ठते । एता-
 वत्कर्म सोमासन्दीप्रतिष्ठापनमित्युच्यते ॥
 ६० ततोऽध्वर्युः । मा राजानं चाहवनीयं चान्तरेण क-
 श्चन सञ्चारीन्मैन ५ सायुधो मा सदगडो मा सुच्छत्रो मा सो-
 ष्णीषो मा साधस्याद्यो ऽनुप्रपादीत् । अयमन्तरागमननिषेध-
 प्रेष इत्युच्यते ॥

६८ यजमानो राजानं सोमं मधुपर्कं पूजयति । तत्र निवेदितां गामध्वर्युरुत्सृजतेति वदति । अयं सोममधुपर्क उच्यते ॥

६९ अध्वर्युः । कृष्णाजिनावहननादि प्रकृतिवत्करोति । उत्तरेषु अधिवपनादिषु विष्णुमेव निगमयति । पुरोडाशमधि-
श्रित्य गार्हपत्ये मदन्तीरम्यश्रित्याज्यनिर्वापादि प्रकृतिवत् । सर्वा-
स्याज्यानि चतुर्गृहीतानि भवन्ति । पृथिवी होता । द्यौरध्वर्युः ।
रुद्रोऽग्नीत् । बृहस्पतिरुपवक्ता । इति चतुर्होत्रातिष्मसादा-
यति । आसन्नाभिमन्त्रणानन्तरं सम्भारान् व्याचष्टे । अग्निर्य-
जुभिः । सविता स्तोमैः । इन्द्र उक्थामदैः । मित्रावरुणावा-
शिषा । अङ्गिरसो धिष्णिग्यैरग्निभिः । मरुतः संदेहविधाना-
भ्याम् । आपः प्रोक्षणीभिः । ओषधयो बर्हिषा । अदितिर्वेद्या ।
सोमो दीक्षाया । त्वष्ट्रेऽग्नेन । विष्णुर्यज्ञेन । वसव आज्येन ।
आदित्या दक्षिणाभिः । विश्वेदेवा ऊर्जा । पूषा स्वगाकारेण ।
बृहस्पतिः पुरोधया । प्रजापतिरुद्रीधेन । अन्तरिक्षं पवित्रेण ।
वायुः पात्रैः । अह ५ अद्रुया । एते मन्त्राः सम्भारपदवाच्याः ॥

७० तत उत्करे कृष्णाजिनमास्तीर्य अग्नेर्जनित्रमसीत्यादि-
मन्त्रैः पशुवन्मन्थनं कृत्वा निर्मन्थ्येन प्रचर्याभिहुत्य अग्नये
समिध्यमानायानुब्रूहीत्यादि प्रकृतिवत् करोति । न समिधं प-
रिशिनष्टि । अनुयाजाभावात् । चतुर्थे प्रयाजे सर्वमौपश्रुतमा-
ज्यं जुह्वामानीय प्रयाजशेषेण ध्रुवामभिधारयति । उपश्रुतं नाभि-
धारयति । आज्यभागानन्तरमुपांशु प्रधानेन प्रचरति । विष्णो-
रहं देवयज्ययान्नादो भूयासम् । अन्नाद इत्यस्य स्थाने शिपि-
विष्टपदं वा । इति यजमानस्य प्रधानयागानुमन्त्रणम् । ततः
स्यिष्टकृदिडे प्रचर्य प्राशित्रं परिहृत्य प्रणीता निमीय तूष्णीं ध्रुवा-
माप्याययति । सन्तिष्ठते आतिथ्येष्टिः । आतिथ्येष्टिसङ्कल्पप्रभृ-
त्येतावदन्तं कर्म आतिथ्येष्टिरिति गीयते ॥

११ ततो वेद्यां कंसं चमसं वा निधाय ध्रुवाज्यात्पञ्चकृत्वो
वक्ष्यमाणमन्त्रैर्गृह्णाति । ते च मन्त्राः । आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि । तनूनपत्रे त्वा गृह्णामि । शाक्राय त्वा
गृह्णामि । शकमन्त्रोजिष्ठाय त्वा गृह्णामि । इति । इदं तानून-
पत्राज्यग्रहणमित्युच्यते ॥

१२ मुख्यक्रमेण यजमानान्ता ऋत्विजस्तमवमृशन्ति । अना-
घृष्टमस्यनाघृष्टं देवानामोजोऽभिशस्तिया अनभिशस्तेन्यम् ।
इति मन्त्रेण । इदं तानूनपत्रावमर्शनमित्युच्यते ॥

१३ अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । अनु मे दीक्षां दीक्षा-
पतिर्मन्यतामनु तपस्तपस्पतिरञ्जसा सत्यमुपगेष ५ सुवितेमाधाः ।
यजमानः अध्वर्यादीन् सर्वानृत्विजः क्रमेणोपहूय तानूनपत्रम-
वजिघ्रति । प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि । इति मन्त्रेण सकृ-
त द्विस्तूष्णीम् । एतत्तानूनपत्रावघ्राणमित्युच्यते ॥

१४ अथैनत्पात्रमद्भिः संस्पृश्य शालाया उत्तरभागे निन-
यति । अत्र कसे गृहीतमाज्यं तानूनपत्रमित्युच्यते ॥

१५ ततोऽध्वर्युराग्नीध्रं पृच्छति । अग्नीन्मदन्त्यापाः ।
इति । आग्नीध्रस्तमाह । मदन्तिदेवीरमृता ऋतावृधः । इति ।
ततोऽध्वर्युः । ताभिराद्रव । इत्याह । इदं मदन्तीपाचनमि-
त्युच्यते ॥

१६ ततो यजमानान्ताः सर्वे मुख्यादिक्रमेण मदन्तीरुपस्पृ-
श्योपोत्याय सोमसमीपं गत्वा तं विस्रस्य हिरण्यमवधाय सोमं
राजानं मदन्तीजलेनाप्याययन्ति । अ५शुर५शुस्ते देवसोमाप्या-
यतामिन्द्रायैकधनविद् आतुभ्यमिन्द्रः प्यायतामात्वमिन्द्राय
प्यायस्व । इति मन्त्रेण । अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । आप्या-
यय सखीन् त्वन्या मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीष ।
इति । इदं सोमाप्यायनमित्युच्यते ॥

१० ततो मदन्तीजलं स्पृष्ट्वा यथास्थानमुपविशन्ति । अश्व-
युः वाजवतीभ्यां स्त्रुचै व्यूह्य परिधीन् समज्य यथायतनं
स्त्रुचै सादयित्वा विष्टृतीभ्यां सह प्रस्तरं गृहीत्वा उपतिष्ठन्-
स्त्रेधा ऽनक्ति । अक्तं रिहाणा इत्यादिमन्त्रैः । अत्र प्रस्तरा-
नुप्रहरणं नास्ति । अतस्तदर्थमाश्रावणमपि न । न बर्हिर्नुप्रह-
रति प्रस्तरं वेद्या दक्षिणार्धं निधाय तस्मिन् यजमानान्ताः सर्वे
मुख्यादिक्रमेण निहवन्ते । एष्टा रायः । प्रेषे सभायतंसृतवादिभ्यो
नमो दिवे नमः पृथिव्यै । इति सठ्यं पाणिं प्रस्तरस्योपरि उ-
त्तानं निधाय तदुपरि दक्षिणं पाणिं न्यञ्जं निधाय द्यावापृथि-
व्योर्नमस्काररूपो निहूव उच्यते ॥

१८ आतिथ्याबर्हिष एकदेशन विष्टृतिभ्यां च सह तमेव
प्रस्तरं बध्वा तेष्ट्वेव परिधिषु एकादश समिच्छकलानुपसङ्गृह्य
तदुभयमाहवनीये ऽतिवाल्याद्विरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयित्वा यज-
मानमाह । अवान्तरदीक्षां गृहाण इति । अयमवान्तरदीक्षाप्रैष
इत्युच्यते ॥

१९ ततो यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते । अग्ने व्रतपते
त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूरेषा सा त्वयि या तव तनू-
रियं सा मयि सह नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतानि । इति । अ-
श्वयुः यजमानं संशास्ति । सन्तरां मेखलां समायच्छस्व सन्तरां
मुष्टीकुरुष्व तप्तव्रत एधि मदन्तीभिर्भोज्यस्वोत्पुर्वव्रतनं सृज
या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि तस्यास्ते स्वाहेत्येतेना-
तो धिब्रतय । इति यजमानो यथाप्रैष करोति । इदं यजमान-
शासनमित्युच्यते ॥

२० ततो ऽश्वयु ब्रह्मप्रतिप्रस्थात्रग्नीत्प्रस्तोतृहोतृयजमाना
मदन्तीजलं स्पृष्ट्वा नमो वाच इत्यादि पूर्वोक्तां शान्तिं जपन्ति ।

अध्वर्युर्गार्हपत्यस्य पुरस्तादास्तीर्णेषु दर्भेषु मन्त्राडासन्दीं स्थू-
 णां गोदोहनीं छागार्यै शङ्कुशफोपयमनं स्तुवं रौहिण इवन्यौ द्वे
 धृष्टीत्रीणि चवित्राणि षट् शकलान्येतान्यौदुम्बराणि वैकङ्कतीं
 सनिधं प्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् वैकङ्कतीं प्रचरणीं काष्म-
 र्यमयान्परिधीन् सौवर्णराजतौ रुक्मौ द्वे घर्मदुघे घेनुं च छागां
 च बहिः स्थापयित्वा द्वौ कुशमयी वेदौ एकं मौञ्जमपरिवासितं
 मौञ्जरज्जुदाम मुञ्जप्रलवान् रौहिणपिष्टानि सिकताश्चासाद्य
 गार्हपत्यायवनीययोस्तत्तरतः स्फुर्येनोद्वृत्यावोच्य सिकताभिः प्रा-
 देशपरिमितौ परिमण्डली खरौ कृत्वा शालाया उत्तरे खण्डे
 तथैव चतुरस्रमुदङ्दिष्पन्दनवन्तमुच्छिष्टखरं कृत्वा प्रचरणीयं महा-
 वीरं शक्राभ्यां परिगृह्य प्रवृज्जनीये खरे सादयित्वा मौञ्जेन
 वेदेनापिधाय आहवनीयस्य दक्षिणततः मन्त्राडासन्द्यां कृष्णा-
 जिते प्राग्विलौ उपशयौ महावीरौ वेदाभ्यां परिगृह्यासाद्य अति-
 शिष्टां मृदं चासाद्य स्थूणां शङ्कुं चादाय जघनेन गार्हपत्यं परी-
 त्य दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य होतृदृष्टिगोचरदेशे गोवत्समवस्य-
 नार्थं स्थूणं निहत्य मौञ्जेन दाम्ना घर्मदुघाया गोवत्सं तत्र
 बद्ध्वा तदुत्तरतः शङ्कुं निहत्य तत्र छागां बद्ध्वा छागायाः
 शिशुं कटादिना ऽऽच्छाद्य प्रवर्ग्यकर्तृन् सम्बुद्ध्यन्तेन एहि पदा-
 त्तरेण यज्ञियेन नाम्ना ऽऽहूय शालायाश्चत्वार्यपि द्वाराणि वस्त्रा-
 दिना परिश्रित्य पत्नीशाले पत्नीमुपवेश्य तस्यापि द्वारं परि-
 श्रित्याग्नीन् दर्भैः परिस्तीर्य गार्हपत्यस्य दक्षिणतो ब्रह्मयज-
 मानावुवेश्य सपवित्रायां प्रचरण्यां मदन्तीरप आनीयोत्पूया-
 ददान आह । मन्त्राडासन्द्याद्यासादनप्रभृति प्रचरणीयइष्टान्तं
 कर्त्तुं प्रवर्ग्यसामग्रीसम्पादनमित्युच्यते ॥

८१ ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतर्धर्मसंभिष्टुह्यग्नीद्रौ-
हिणौ पुरोडाशावधिश्चयं प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यं विहर प्रस्तीतः
सामानि गायं । अयं प्रवर्ग्यारम्भप्रैष इत्युच्यते ॥

८२ ब्रह्मणा भूर्भुवः स्वर्हस्पतिप्रसूत इति जपित्वा ॐ
प्रचरतेत्याज्ञप्तो ऽध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं वेदसंपास्य प्रोक्ष-
ति । यमाय त्वा सूर्यस्य हरसे । इति । अग्निप्राप्नुवन् परान्
सम्भारान् प्रोक्षति । अध्वर्युः प्रोक्षितपात्रं स्थानान्तरे साद-
यति । इदं प्रवर्ग्यपात्रसम्भारप्रोक्षणमुच्यते ॥

८३ अध्वर्युराहवनीये कार्पूर्यमयान् परिधीन् परिधाय
तस्य समीपे औदुम्बरान् शकलान् वैककङ्कतीं समिधं च साद-
यित्वा गार्हपत्यसमीपे त्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् सौवर्ण-
राजतौ रुक्मौ मञ्जुप्रलवान् रौहिणपिष्टानि सादयति ।
आग्नीध्रः गार्हपत्यस्य पश्चाद्भागे धृष्टिम्यां प्रतीचोङ्गाराग्नि-
रूह्य रौहिणकपाले उदक्संस्थे तदुपर्युपचाय मदन्तौभिः
रौहिणपिष्टानि संयत्य प्रिण्डी कृत्वा कपालयोरधिश्चित्य
स्थाल्यां तिरःपवित्रमाज्यमनीयाधिश्चित्योभयं पर्यङ्गिकृत्वा
रौहिणौ पुरोडाशौ श्रपयति । इदं रौहिणपुरोडाशश्रपण-
मित्युच्यते ।

८४ प्रतिप्रस्थाता मौञ्जवेदाग्रेण महावीरं स्त्रुवं पिन्वन्ने
रौहिणहवन्यौ उपयमनं च सम्मृज्याज्यमुत्पूय रौहिणहवन्यो-
रुपस्तीर्य रौहिणपुरोडाशावन्निघाठ्योद्वास्य रौहिणहवनी-
भ्यां परिगृह्य वेद्यां दक्षिणं पुरोडाशं दक्षिणपरिधिसन्धि-
समीपे पूर्वाङ्गिके प्रवर्ग्यं प्राञ्चौ आपराङ्गिके तु प्रत्यङ्मुखौ
यथाभवतस्तथा सादयति । इदं रौहिणपुरोडाशासादनमि-
त्युच्यते ।

८५ अध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं शफाभ्यां सठ्यहस्ते गृहीत्वा आज्यस्थालयाः सकाशात्सकदाज्यं स्रुवेण गृहीत्वा जनवानं सन्तताः समाहुतीर्गार्हपत्ये जुहोति । प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा । उपानाय स्वाहा चक्षुषे स्वाहा । श्रोत्राय स्वाहा । मनसे स्वाहा । वाचे सरस्वत्ये स्वाहा । इति मन्त्रैः ततश्चतस्र आहुतीः पुनः पुनराज्यमादाय जुहोति । दन्नाय स्वाहा । क्रतवे स्वाहा । ओजसे स्वाहा । बलाय स्वाहा । इति मन्त्रैः । सर्वत्र यथालिङ्गं प्राणायेदं न भमेत्यादिरूपो यजमानस्य त्यागः । अयं प्रवर्ग्योरस्महोम इत्युच्यते ।

८६ महावीरमाज्येनानक्ति । देवस्त्वासविता मध्वानक्तु इति मन्त्रेण । इदं महावीराञ्जनमुच्यते ॥

८७ प्रतिप्रस्थाता राजतं रुक्मं प्रवृज्जनीये खरे उपगूहति । पृथ्वीं तपसस्त्रायस्व । इति । इदं रुक्मोपगूहनमुच्यते ॥

८८ अध्वर्युः व्यतिषक्तान् प्रागुदगग्रान् कृत्वा रुक्मोपरिमञ्जुप्रलवान् कृत्वा प्रदक्षिणमादीपयति । तद्यथा । अर्चिरसि इति पुरतः । शोचिरसि । इति दक्षिणतः । ज्योतिरसि । इति पश्चिमतः । तपोऽसि । इत्युत्तरतः । तान् प्रवृज्जनीये खरे सम्प्रकीर्य सस्मीदस्व मह्यं असि शोचस्व देववीतमः । विधूममये अरुषं नियेष्यसृज प्रशस्तदर्शतम् । इति तेषु महावीरं सादयति । इदं खरे महावीरसादनमुच्यते ॥

८९ अञ्जन्तिर्यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तं नाग्निना तपन्तः । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ चर्मा अग्निमृतयन् सादीत् । इति महावीरमाज्येन पूरयति । इदं महावीराज्यपूरणमुच्यते ॥

९० अनाष्टया पुरस्तादग्नेराधिपत्ये आयुर्मेदाः । पुत्रवती दक्षिणत इन्द्रस्याधिपत्ये प्रजां मेदाः । सुषदा पश्चाद्देवस्य सवितुराश्रोत्रं मेदाः । विधृतिरुपरिष्ठाद्बृहस्पतेराधिपत्ये ब्रह्म

एतैः पञ्चभिर्मन्त्रैः क्रमेण यजमानो महावीरस्य प्राग्दक्षिणतः
पश्चिमत उत्तरत उपरि च प्रादेशान् करोति । मन्त्रानध्वर्युरपि
पठति । इदं महावीरप्रादेशकरणमुच्यते ॥

९१ यजमानो भूमिमभिसृशति । मनोरश्वा ऽसि भूरिपुत्रा
बिश्वाभ्यो नानाष्ट्राभ्यः पाहि सूपसदा मे भूया मा मा हि-
सीः । इति । अध्वर्युः । तपोध्वने अन्तरा- अमित्रान्तप्राश-
समररुषः परस्य । तपो वसो चिकितानो अक्षितान्वितेतिष्ठन्त-
अजरा अयासः । इति गार्हपत्यात् धृष्टीभ्यामुदीचोङ्गाराजिरु-
हति । तैरेनं महावीरं प्रदक्षिणं परिचिनेति । चितः स्य परि-
चितः स्वाहा मेरुद्धिः परिश्रयस्व । इदं महावीराङ्गारपरिश्रय-
णमुच्यते ॥

९२ महावीरस्य दक्षिणतः प्रागग्रमेकं वैकङ्कतं प रिधिं परि-
दधाति । मा असि । इति मन्त्रेण । तथैव मन्त्रेणोत्तरतो
द्वितीयम् । प्रतिप्रस्थाता पश्चादुदग्रं तृतीयम् । प्रमा असि ।
इति मन्त्रेण । अनेनैव मन्त्रेण पुरस्ताच्चतुर्थम् । प्रविमा असि ।
एतस्य मन्त्रस्यावृत्त्या ऽध्वर्युर्द्वौ परिधी प्रथमद्वितीयवत् क्रमेण
परिदधाति । संमा असि । एतन्मन्त्रावृत्त्या प्रतिप्रस्थाता तृती-
यचतुर्थवत्परिदधाति । विसा असि । इत्यस्यावृत्त्या द्वौ पूर्वव-
दध्वर्युः । उन्मा असि । एतदावृत्त्या द्वौ पूर्ववत्प्रतिस्थाता । अ-
ध्वर्युस्त्रयोदशं परिधिं महावीरस्य दक्षिणत ऊर्ध्वाग्रमुच्छ्रयति ।
अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि । इति । वैकङ्कतपरिधानमिदमुच्यते ॥

९३ ततः दिवं तपसस्त्रायस्व । इति सौवर्णरुक्मेणा ऽपि-
दधाति । ततः आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायस्व हरिवो वर्ध-
मानः । यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रारुजा ऽसि भूयिष्ठभाजो
अधते स्याम । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञतं ते अन्यद्विषुरूपे अहन्तो द्यौ-

रिवा ऽसि । विश्वा हि माया अवसि स्वधा वो भद्रा ते पूषन्नि-
हरातिरस्तु । अहंन्विभर्षि सायकानि धन्वाहंन्निष्कं यजतं
विश्वरूपम् । अहंनिदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र-
त्वदस्ति । एताभिस्तिष्ठभिर्ऋग्भिर्धर्ममुपतिष्ठते । इदं धर्मोपस्था-
नमित्युच्यते ॥

९४ प्रज्वलिते ऽग्नी सौवर्णरूपमपकृष्य धवित्राण्यादत्ते-
गायत्रमसि । इत्येकम् । त्रैष्टुभमसि । इति द्वितीयम् । जागत
मसि । इति तृतीयम् । गृहीतैर्धवित्रैर्महावीरस्य पश्चात् प्राङ्-
मुखो जान्वाच्य युगपन्निरुध्य धुनोति । मधु मधु मधु । इति
मन्त्रेण । [स्वोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति ।
तयोरेकमग्नीधे प्रतिप्रस्थाता प्रयच्छति । हेतुरभिष्टवनस्य प्रणवे
प्रणवे महावीरस्योपरिधून्वन्तो ऽध्वर्युप्रतिप्रस्थात्राग्नीध्रा महा-
वीरं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्योत्तरतस्तिष्ठन्ति । इदं महावीरप्रदक्षिण-
शमनमुच्यते ॥

९५ ततो ऽध्वर्युः सर्वाणि धवित्राण्यादायात्मनः पश्चि-
ममार्गेण परिक्रान्तायोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे प्रयच्छति ।
तयोरेकं प्रतिप्रस्थाताग्नीधे प्रयच्छति । महावीरस्य पश्चात्प्रा-
ङ्मुखो ऽध्वर्युरुपविशति । पुरस्तात्प्रतिप्रस्थाता । उत्तरत आ-
ग्नीध्रः । एवमुपविश्य प्रणवे प्रणवे धून्वन्तः स्त्रुवेण महावीरमा-
प्याययन्ति । इदं महावीराप्यायनमुच्यते ॥

९६ हेतुः सकाशाद्याभिर्वर्तिकामित्युपश्रुतयाध्वर्युयज-
मानो महावीरमुपोत्पाय प्रेक्षतः । दश प्राचीर्दश भासि दक्षि-
णा दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः । दशोर्ध्वाभासि सुमनस्य
मानः । स नो रुचंघेह्यनृणीयमाणः । अग्निष्ठा वसुभिः पुर
द्वीचयतु गायत्रेण छन्दसा समारुचितो रोचय । इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा । समारुचितो रोचय ।

बहुणस्त्वा ऽऽदित्यैः पश्चाद्भोचयतु जागतेन छन्दसा । समा०य ।
 द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा ।
 समा०य । कृत्स्नस्तिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्भोचयतु पाङ्क्तेन
 छन्दसा समा०य । रोचितस्त्वं देव घर्मं देवेष्वासि रोचिषी-
 याहं मनुष्येषु । सन्नाहं घर्मं रुचितस्त्वन्देवेष्वायुष्माँ सेजस्वी-
 ब्रह्मवर्चस्यसि । रुचितो ऽहं मनुष्येष्वायुष्माँ स्तेजस्वी
 ब्रह्मवर्चसी भूयासम् । रुगसि । रुचं मयि धेहि । मयि रुक् ।
 दश पुरस्ताद्भोचसे । दश दक्षिणा । दश प्रत्यङ् । दशोदङ् ।
 दशोर्ध्वाभासि सुमनस्यमानः । सनः सन्नाडिषमूर्जनधेहि । वा-
 जीवाजिने पवस्व । रुचितो घर्मो रुचीय । अयं मन्त्रसमूहे-
 महावीरप्रेक्षणमन्त्रइत्युच्यते ॥

९७ होत्रा अग्रहवतीमश्विनेत्यृच्युक्तायां सर्वे धवित्रा-
 ययूर्हं चारयन्ति । होत्रा ऽकुरुदुषषसः पृथिनरग्रिय इत्यृच्यु-
 क्तायां रुचितो घर्म इत्युक्ता यथेतन्निरपसव्यं परीत्य धवि-
 त्राणि निधाय सर्वे घर्ममुपतिष्ठन्ते । अपश्यं गोपामनिपद्यमा-
 नम् । आ च परा च परिधिंश्चरन्तम् । सप्तग्रीचीः सविषूची
 र्वसानः । आवरीवर्ति सुवनेष्वन्तः । अत्र प्राचीः । मधुमा
 ध्वीभ्यां मधुमाधूवीभ्याम् । अनु वां देववीतये । समग्निनागत ।
 सन्देवेन सवित्रा । सँसूर्येण रोचते । स्वाहा समग्निस्तपसा
 ऽगत । सन्देवेन सवित्रा सँसूर्येणारोचिष्ट । धर्ता दिवो वि-
 भासि रजसः । पृथिव्या धर्ता । अन्तरिक्षस्य धर्ता । धर्ता देवो
 देवानाम् । अमर्त्यस्तपोजाः । हृदे त्वा मनसे त्वा सूर्याय त्वा ।
 रतुर्निममञ्चरं कृधि । दिवि देवेषु होत्रा यच्छ । विश्वासां
 भुवां पते । विश्वस्य भुवस्यनस्पते । विश्वस्य मनसस्पते । वि-
 श्वस्य वचसस्पते । विश्वस्य तपसस्पते । विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ।
 देवश्रूस्त्वं देवघर्मं देवान् पाहि । तपोजां वाचमस्मे नियच्छ

देवा युषम् । गर्भो देवानाम् । पिता मतीनाम् । पतिः प्रजाः
नाम् मतिः कविनाम् । सन्देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ । स-
सूर्येणा ऽरुक्त । आयुर्धास्त्वमस्मभ्यं घर्मं वर्चोदा असि । पितानो-
ऽसि पिता नो बोध । आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः । वर्चोदा
वरिवोदा द्रविणोदाः । अन्तरिक्षम् उरोर्वरीयान् । अशीमाह
त्वा मा मा हिंसीः । एतत्सर्वकर्तृककर्मोपस्थानमुच्यते ॥

९८ यजमानो गार्हपत्यमुपतिष्ठते । त्वमग्ने गृहपतिर्वि-
श्रामसि । विश्वासां मानुषाणाम् । शतं पूर्भिर्यविष्ठपाह्वंसः
समेद्गारं शतं हिमाः । तं द्राविणं हार्दिबानम् । इहैव रातयः
सन्तु । इति इदं प्रवर्ग्याङ्गगार्हपत्योपस्थानमुच्यते ॥

९९ प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै वेदं प्रदर्श्य । त्वष्टीमतीते सपेय ।
सुरेता रेतो दधाना वीरं विदेय तव सन्दूशि । मा ऽहं राय-
स्पोषेण वियोषम् । इतीमं मन्त्रं वाचयति । अहज्योतिः के-
तुना युषतां सुज्योतिषां स्वाहा । इत्याहुवनोये दक्षिणं
रौहिणपुरोडाशं जुहोति । ज्योतिष इदंम । इति त्यागो यज-
मानस्य । अयं दक्षिणरौहिणहोम इत्युच्यते ॥

१०० आपराह्निके प्रवर्ग्येतु होममन्त्रे अहःपदस्थाने रात्रि-
पदं बोध्यम् । ततो ऽध्वर्युः देवस्य त्वा स० माददे । इति म-
न्त्रेण रशनामादत्ते । अदित्यै रास्ना ऽसि । इति तामग्निमन्त्र
यते । प्रतिप्रस्थाता कंसं पिन्धने चाऽऽदाय हेतुः पश्चिममा-
र्गेण गच्छति । अध्वर्युः शालाया अन्तस्तिष्ठन् घर्मदुघां गामु-
पांशु त्रिराह्वयति । इड एहि । अदितएहि । सरस्वत्येहि । इति
त्रिभिर्मन्त्रैः । दक्षिणद्वारेण शालातो बहिर्निष्क्रम्य । गङ्गएहि ।
इति चिरुच्चैराह्वयति । तां गां तया रशनया ब्रध्नाति । अदि-
त्या उष्णीषमसि । इति । वायुरस्यैडः । इति वत्समभिमृशति ।
पूषा त्वोपावसृजत्वशिवभ्यां प्रदापेय । इति पूर्वं स्थूणायां बहु-

वत्सं मुञ्चति । यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुण्य-
सि वार्याणि । यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वतितमिह धा-
तवे कः । इति गोस्तनमभिमन्त्रयते । प्रसूतायां गवि उत्त-
घर्मं शिष्मोस्तघर्मं पाहि घर्माय शिष्ः । इति वत्समपनयति ।
वृहस्पतिस्तपोपसीदतु । इति गां नियुज्य तत्समीपे दोहनार्थ-
मुपविशति । दानवः स्य पेरवो विष्वग्वृते लोहितेन । इति
गोस्तनान् स्वकरेण सम्मृशति । होत्रा आदशभिर्विवस्वत इ-
त्यृच्युक्तायाम् । अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
पिन्वस्व वृहस्पतये पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्व
पिन्वने गां दोहयते । अतिशिष्टं कंसे । प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं
स्वपिन्वने छागां दोहयते । रशनादानप्रसृतिरेतदन्तो विधिर्घ-
र्मदुघादोहनप्रकार उच्यते ॥

१०१ होत्रा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतइत्युक्ते ऽध्वर्युः प्रतिप्रस्था-
त्रे गोपयः प्रदाय यथागततमागत्य शकौपयमनान्यादत्ते । तद्य-
था । गायत्री ऽसि । इति प्रथमं शफम् । त्रैष्टुभो ऽसि । इति
द्वितीयम् । जागतमसि । इत्युपयमनम् । होत्रा उपद्रव पयसे-
त्युक्ते प्रतिप्रस्थात्रा आह्वियमाणे पयसी अभिमन्त्रयते । स-
होर्जो भागेनोपमेहीन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य घर्मं पात
वसवो यजतावट् । इति मन्त्रेण । महावीरस्य पुरस्तात्प्रत्यङ्-
मुख उपविश्य । स्वाहा । इति स्वपिन्वनेन गोपयो महा-
वीरे गोपयः- प्रक्षेप उच्यते ॥

१०२ मधु हविरसि सूर्यस्यत पस्तप । इति पयः प्रक्षेपाजि-
र्गतमूष्माणमन्वीक्षते । इदं घर्मोष्माणन्वीक्षणमुच्यते ॥

१०३ प्रतिप्रस्थाता स्वपिन्वनस्थं छागापयस्तूष्णीं महा-
वीरे ऽवनयति । उभयोः पयसोः शेषमेकीकृत्याध्वर्युस्तृती-
यमवनयति । कंसस्थं गोपय उपयमने प्रत्यवनीयाङ्गारान्

प्रत्यूह्य द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि । इति महावीरं
शफाभ्यां परिगृह्णाति । इदं सिद्धघर्ममहावीरग्रहणमुच्यते ॥

१०४ सव्ये हस्ते शफाभ्यां महावीरं धृत्वा मौञ्जेन वेदेन
दक्षिणहस्तेनाधस्तान्प्रार्जयित्वा । अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि ।
इति उपयमनेनोपयच्छति । देवानां पितृणामनुमतो भर्तुं
शक्नेयम् । इत्यनेन महावीरमादायोतिष्ठति । इदं महावीरो-
त्थापनमुच्यते ॥

१०५ तेजोऽसि तेजो ऽनुप्रेक्ष्यग्निर्मां पृथिव्याः पातु वायुर-
न्तरिक्षात्सूर्यो दिवो दिविस्पृङ् मा मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्
मा मा हिंसीः पृथिविस्पृङ् मा मा हिंसीः सुवरसि सुवर्मे
यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहि । इत्यनेन मन्त्रेण महावीरं
प्राङ्हरति । समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा सलिलाय त्वा वा-
ताय स्वाहा ऽनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा प्रतिधृष्याय
त्वा वाताय स्वाहा वस्यवे त्वा वाताय स्वाहा । यथोपपादं
षट् मन्त्रानाह । अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा । सोमाय त्वा
रुद्रवते स्वाहा । वरुणाय त्वा ऽदित्यवते स्वाहा । बृहस्पत-
ये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा । सवित्रे त्वभुमते विभुमते
प्रभुमते वाज्रवते स्वाहा । यमाय त्वा ऽङ्गिरस्वते पितृमते
स्वाहा । प्रतिमन्त्रमवमानं यथोपपादमित्युच्यते ॥

१०६ एते षट् पूर्वोक्ताश्च सप्त मन्त्रा महावीरप्राङ्नयन-
मन्त्रा उच्यन्ते ॥

१०७ विश्वा आशा दक्षिणमत । इति दक्षिणत आसीनं
ब्रह्माणमीक्षते । विश्वान् देवानयाहिह । इति पश्चादाभीनं
होतारम् । स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मघोः प्रिषतमग्निना स्वाहा
ऽग्नये यज्ञियाय शंयजुभिः । इति सव्येन पदा वेद्या दक्षिणतो
ऽत्याक्रामति । इदं घर्महोमार्थदक्षिणात्पाकमणमित्युच्यते ॥

रनुवां द्यावापृथिवीमंसाताम् । इति यजमानं वाचयति ।
 चक्षुराश्राव्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्राविते । घर्मस्य यज्ञ । इति
 होतारं प्रेषयति । होत्रा वषट्कृते स्वाहेन्द्रावट् । इति पुन-
 जुं होति । इन्द्रायेदं मेति त्यागो यजमानस्य । घर्ममपात-
 मश्विना हृदि बानमहृदि वा भित्तिभिरनुवां द्यावापृथिवी
 अमंसातां तं प्राठ्यं यथावग्नौ नमो दिवे नमः पृथिव्यै दिवि-
 धा इमं यज्ञं यज्ञनिमं दिविधा दिवं गच्छताऽन्तरिक्षं गच्छ
 पृथिवीं गच्छ पञ्च प्रदिशो गच्छ देवान् घर्मपान् गच्छ पितॄन्
 घर्मपान् गच्छ । इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयति । अयं घर्मयाग
 उच्यते ॥

१०९ प्रतिप्रस्थाता पिबन्नेनापयमनादुपहृत्य महावीरं
 पूरयित्वा शफाभ्यां परिगृह्याध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारौ सहाहव-
 नीये प्रतिमन्त्रं स्त्रावयतः । इषे पीपिहि । ब्रह्मणे पीपिहि ।
 सत्राय पीपिहि । अद्भ्यः पीपिहि । ओषधीभ्यः पीपिहि ।
 वनस्पतिभ्यः पीपिहि । द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि । सुभूताय
 पीपिहि । ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि । यजमानाय पीपिहि ।
 उपांशु मत्तं उच्चैः । ज्यैष्ठ्याय पीपिहि । इदं उभयकर्तृकघ-
 र्मस्त्रावणमुच्यते ॥

११० अध्वर्युरेवाभिमुखं प्रदक्षिणं प्रागादिषु स्त्रावयति ।
 त्विष्यै त्वा । द्युम्नाय त्वा । इन्द्रियाय त्वा । भूत्यै त्वा ।
 इति क्रमेण चतुर्भिर्मन्त्रैः । इदमध्वर्युं कर्तृकघर्मस्त्रावणमुच्यते ॥

१११ उपयमने महावीरस्यं पयोऽवनीयोदङ्कृत्याक्रम्या-
 न्तर्वेदि प्राग्विलं महावीरं सादयति । प्रतिप्रस्थाता राजतं
 रुक्ममुद्रासनीये खरे उपगूहति । अध्वर्युस्तस्मिन् महावीरं
 सादयति । धमार्सि सुधर्मा मेऽन्यस्मे ब्रह्माणि धारय नेत्वा-

वातः स्कन्दयात् । इति मन्त्रेण । इदमुद्गासनीये महावीर-
सादनमुच्यते ॥

११२ ततः श्रौदुम्बरशकलेनोपयमनादुपहृत्याऽऽहवनीयस्य
पूर्वार्धे क्षारयति । पूष्णे शरसे स्वाहा । पूष्णेशरस इ०मेति
यजमानः । तच्छकलं घर्मसिक्तमागो यथान्तः स्यात्तथा मध्य-
मे परिधी सादयित्वा द्वितीयेन शकलेनोपयमनादुपहृत्य पू-
र्वार्धे क्षारयति । यावभ्यः स्वाहा । यावभ्य इदं० मेति यज-
मानः । अध्वर्युर्द्वितीयमपि शकलं प्रथमवत्सादयित्वा तृती-
येनोपहृत्य मध्ये प्रश्च्योतयति । प्रतिरेभ्य इदं०मेति याज-
मानम् । तथैव सादयित्वा चतुर्थेनोपहृत्याऽपरार्धे द्यावापृथि-
थिवीभ्यां स्वाहा । द्यावापृथिवीभ्यामिदं०मेति यजमानः ।
तच्चतुर्थं शकलं उपरि सिक्तदेशं समान्ते उपगूह्य पञ्चमेनो-
पहृत्य प्राचीनाधीती भूत्वा आहवनीयस्य दक्षिणार्धे क्षार-
यति । पितृभ्यो घर्मेपेभ्य इदम्० मेति याजमानम् । अध्व-
र्युं यजमानावप उपस्पृशतः । इदं पञ्चमं शकलं बहिः सिक्त-
देशं दक्षिणपरिधी सादयित्वा षष्ठेन शकलेन महावीरपिन्व-
नकं सोपयमनलेपेषु सम्पृज्योत्तरार्धे क्षारयति । रुद्राय रुद्र-
होत्रे स्वाहा । रुद्राय रुद्रहोत्रइदम्० मेति याजमानम् । इदं
शकलक्षारणमुच्यते ॥

११३ अध्वर्युं यजमानावप उपस्पृशतः । तत्षष्ठं शकलमु-
त्तरेणातीकाशान् अनन्वीक्षमाणो निरस्यति । पाप्मनस सह
निरयं गच्छ योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । इति मन्त्रे-
ण । अप उपस्पृशतः । ततः पञ्चशकलान् सिक्तदेशान् अद्भिः
संस्पृश्याहवनीये ऽनुप्रहरति । इदं शकलानुप्रहरणमुच्यते ॥
११४ प्रतिप्रस्थातोत्तररौहिणं जुहोति । अहज्योतिः के-
तुना जुषतां जुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा । इति मन्त्रेण ।

पूर्ववद्यजमानम् । आपराह्निके तु प्रवर्ग्ये रात्रिर्ज्योतिः केतु-
ना जुषता ५ सुज्योतिर्ज्योतिषा ५ स्वाहा । इति विशेषः अय-
मुत्तररौहिणहोम उच्यते ॥

११५ अध्वर्युः सत्पत्तिक्रमेणाग्नीन् परिषिञ्चति । सत्य-
न्तर्वर्तेन परिषिञ्चामि । आपराह्निके तु ऋतन्त्वा सत्येन
परिषिञ्चामि । इति मन्त्रे विशेषः इदं गार्हपत्यादि परिषे-
चनमुच्यते ॥

११६ उपयमनं गार्हपत्ये नीत्वा ऽन्तरितमिति प्राकृतेन
मन्त्रेण पर्यग्निं करोति । इदमुपयमनपर्यग्निकरणमुच्यते ॥

११७ सजूर्देवैः प्रातर्यावन्निः प्रातर्यावाणो मा देवाः स्व-
स्ति सम्पारयन्तु पशुभिः । इत्युपयमनं सम्मृशति । आपरा-
ह्निके तु अस्मिन्मन्त्रे प्रातर्यावपदस्थाने सायंयावपदस्योहः ।
नम ईशानाय प्रजाः पशवो मे वर्धन्तामहं यजमानो मारि-
षम् । गार्हपत्यस्य पश्चादुपसादनीयकूर्चं उक्तमन्त्रेण साद-
यति । दशहेतारं व्याचष्टे । भूर्भुवः सुवर्चन्तरिक्षमन्विच्छ्रयं
पन्था विततो देवयानो येनायन्नृषयः स्वर्गकामास्तेन गच्छा-
मि परमे व्योमन् यथा न हीयेय ५ सुकृता ५ सकाशात् । अय-
मुपसादनाङ्गजप उच्यते ॥

११८ पुनः प्राडादुत्थ नम ईशानायेत्यादिमन्त्रेणाहवनी-
यस्य पश्चादुपसादनीयकूर्चं सादयति । वैकङ्कतीं समिधं तू-
ष्णीमाहवनीये आदधाति । तथा देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवासीद् ।
इत्येतेनयजुषा ता अस्य सूददोहस इत्यृचा च तां समिधम-
न्मिश्रति । इदं प्रवर्ग्योत्तरसमिदाधानमुच्यते ॥

११९ विद्युदसि विद्युमे पाप्मानम् । इत्यप उपस्पृशति ।
ततः प्रथमासाहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा । इति । अग्नयद्-
दं मेति याजमानम् । आपराह्निके तु प्रवर्ग्ये । अपीपरो-

साहोरात्रियै मापाह्येवा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वः युसं उदा-
वर्चसा माञ्ज्नीः । इति मन्त्रेण समिदाधानम् । समिदभिमर्शनं
पूर्ववत् । अग्निर्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा । इति प्रथमाहुतिः ।
त्यागः पूर्ववदिति विशेषः । द्वितीयादिदिनेषु पौर्वाह्निके
प्रवर्ग्ये तु । अपीपरोनारात्रिणा ऋहोमा० माञ्ज्नीः । इति समि-
दाधानम् । अभिमर्शनमन्त्रौ पूर्वोक्तौ । सूर्यो ज्योतिज्योतिः
सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहा । इति होममन्त्रः । सूर्या-
येदं मेति याजमानम् । इति विशेषः अयं प्रवर्ग्योत्तरप्रथमा-
हुतिहोम उच्यते ॥

१२० उपयमनं सकृदतिवात्यकूर्चं निधाय दक्षिणावृदा-
वर्त्ये । उपप्रेत सङ्गच्छध्वं मा भागिनां भागधेयं प्रभायि ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेनं यज्ञं यजमानं च धत्त ।
इति गार्हपत्यमीक्षते । इदं पूर्वाहुत्वङ्गगार्हपत्यावेक्षणमुच्यते ॥

१२१ एवं समिधि पूर्वाहुतिं हुत्वा तस्या आहुतेः पूर्वस्यां
समिध्येत्र पूर्वाहुत्यपेक्षया अधिकद्रव्यां प्रत्यग्विलया स्तुषा
द्वितीयां जुहेति । प्रजापतये स्वाहा । इति । प्रजापतये इ-
दं मेति यजमानः । अयं द्वितीयाहुतिहोम उच्यते ॥

१२२ अध्वर्युः उपयमनं त्रिरतिवात्यकूर्चं निधाय । वृष्टि-
रसि वृश्च मे पाप्मानम् । इत्यपःस्पृशति । ओषधीभ्यस्त्वो-
षधीजिन्व । इत्युपयमनलेप कूर्चं उत्तरतो निमार्ष्टि । ओषधी-
भ्य इदमिति याजमानम् । प्राचीनावीती स्तुषो दक्षिणतः
कूर्चं लेपमवमार्ष्टि । पितृभ्यस्त्वा पितॄन् जिन्व । इति । य-
जमानः प्राचीनावीती पितृभ्य इदं मेत्याह । यज्ञोपवीत्यप
स्पृशति । इदं कूर्चं लेपमाजंनमुच्यते ॥

१२३ उपयमनं होत्रे प्रदाय होत्रध्वर्युर्ब्रह्मप्रतिप्रस्थातृप्र-
स्तोत्राग्नीद्यजमानाः क्रमेण परस्परमुग्रहूयाऽग्रग्रेण भक्षयन्ति ।

यजमानो हविर्मादा नुपहूय प्रत्यक्ष भक्षयति । हूतं हविर्मादा-
हविर्निद्रतमे ऽग्नौ पिता नो अवि मा ना हि २वीरश्याम ते
देवधर्ममधुमते बाजवतः पितुमतोद्गिरस्वतः स्वधाविनो ऽग्नी-
महि त्वा मा मा हि २वीः । इति । इदं धर्मभक्षणमुच्यते ॥

१२४ तत उच्छिष्टखरे आचामति । आग्नीध्र उच्छिष्टखरे
उपयमनं प्रक्षाल्या ऽऽहरति । अथ्वयुस्तदादाया ऽऽहवनीये
निष्टप्या ऽग्निः पूरयित्वा दग्दिशि किञ्चिज्जलं प्रक्षिपति । सह-
र्षीन् श्रीणीहि सहर्षीन् जिन्व सहर्षिभ्यः स्वाहा । इति ।
सहर्षिभ्य इदं मेति याजमानम् । जघनेन गार्हपत्यं प्रक्षिप-
ति । इदमहमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहा । इति ।
अग्नये वैश्वानरायेदं मेति याजमानम् । अन्तर्वेदि प्रक्षिप-
ति । अक्षित्यामक्षिताहुतिं जुहोमि स्वाहा । इति । अक्षि-
त्या इदं मेति यजमानः । पूर्ववदग्नीन् परिषिञ्चति । वेदि-
मध्ये प्राग्बलमुपयमनं निधाय तस्मिन्सौवर्णं राजतौ रुक्मौ
सुदन्तीश्चानीय हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभि-
र्ऋगन्ते मार्जयित्वा ऽपस्तत्रैव निनीया ऽऽ ज्यस्याल्याः स्त्रुवे-
णोपहत्य प्रतिमन्त्रं प्रायश्चित्ताहुतीर्जु हेति । प्राणाय स्वा-
हा । व्यानाय स्वाहा । अपानाय स्वाहा । चक्षुषे स्वाहा ।
ओत्राय स्वाहा । मनसे स्वाहा । वाचे सरस्वत्यै स्वाहा ।
पूष्णे स्वाहा । पूष्णे शरसे स्वाहा । पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा ।
पूष्णे नरन्ध्रिषाय स्वाहा । पूष्णे घृणये स्वाहा । पूष्णे नरु-
णाय स्वाहा । पूष्णे साकेताय स्वाहा । नमस्ते धर्मभूपतये
स्वाहा । नमस्ते धर्मभुवनपतये स्वाहा । नमस्ते धर्मभूतानां
पतये स्वाहा । धर्माय स्वाहा । अश्विभ्यां स्वाहा । इन्द्रा-
य स्वाहा । रुद्रपतये स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । ब्रह्मणे
स्वाहा । यथालिङ्गत्यागो यजमानस्य । इति एते प्रवर्गप्रा-

यश्चिन्ताहुतिमन्त्रा उच्यन्ते ॥

१२५ ऋक्तो यजुष्टश्च श्रेयप्रायश्चित्तद्वयं दर्शपौर्णमास-
सवहुत्वा सामतो यज्ञश्रेयप्रायश्चित्तं करिष्ये । इति यज-
मानेन सङ्कल्पे कृते ब्रह्मणा स्वः स्वाहेत्याहवनीये होमे कृते
उपयमनमन्तर्वेदि प्राग्विलं सादयित्वा परिघर्म्यमासन्ध्यां
निदधदाह । घर्मायोत्साद्यमानायानुब्रूहि । अयं घर्मात्सा-
दनप्रैष उच्यते ॥

१२६ तत उपयमनं सम्राडासन्ध्यां प्राग्विलं सादयति ।
स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः । इति । आपराह्णिके तु प्र-
त्यग्विलं सादयति । स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः । इति । सर्वाणि
घर्मपात्राणि संसाद्य । शन्नो वात इति शान्तिं जपन्ति । उप-
मनादीनि घर्मपात्राणि परिघर्म्यपदवाच्यानि ॥

१२७ महापुष्करं जुहूसदृशं महादण्डं पात्रमुपयमनमित्यु-
च्यते ॥

१२८ यज्ञियकाष्ठनिर्मिते महावीरधारणार्थं मध्यभागे व-
र्तुले द्वे शफपदवाच्ये ॥

१२९ विकङ्कतकाष्ठनिर्मितं जुहूसदृशं पात्रं प्रचरणीपदे-
नोच्यते ॥

१३० गार्हपत्यस्योत्तरतः प्रादेशपरिमाणं सिक्तानिर्मितं
मण्डलं प्रवृज्जनीयखर इत्युच्यते ॥

१३१ तथैवाहवनीयस्योत्तरतः कृतं मण्डलमुद्गासनीयखर
इत्युच्यते ॥

१३२ यस्मिन्महावीरे घर्मः पच्यते स प्रचरणीयमहावी-
रपदवाच्यः ॥

१३३ उप समीपे शयाते इति व्युत्पत्त्या द्वौ महावीरा-
नुपशयपदार्थौ ॥

१३४ तत उपसदिष्टिः । उपसदिष्ट्या यक्ष्ये । इति सङ्कल्पयति । अयमुपसदिष्टिसङ्कल्प उच्यते ॥

१३५ अग्निः सोमो विष्णुरिति प्रधानदेवताः । आज्यं द्रव्यम् । अध्वर्युः स्फुर्यमाददान आह । अग्नीन्मदन्तीरधि-
अय हविरधिश्रयैच्युपसीद । अयं हविरधिश्रयणप्रैष उच्यते ॥

१३६ अत्रेधमाबहिषोराहरणं नास्ति । शुल्बप्रसृति कर्म समन्त्रकं प्रकृतिवत्करोति । इधमसम्भरणमन्त्रे ततस्त्वां चतुर्दशधेत्यूहः । वेदं परिभोजनीयांश्च कृत्वा कर्मणे वामित्यादि करोति । आतिथ्येष्ट्यन्त एव प्रस्तरे बर्हिः परिधिषु शकलानीत्यादिमन्त्रवत्कृतं चेतदेदानीं पूर्वाक्तप्रैषमुक्त्वा कर्मणे वामित्यादि करोति । अग्निपरिस्तरणानन्तरं स्फुर्यमग्निहोत्रहवणीं जुहूमुपभृतं स्तुवमाज्यस्थालीं स्तुवसंसादनार्थं पात्रान्तरं वेदं वेदाग्राणीति पात्राग्रासादयति । ब्रह्मोपवेशनम् । पृष्ट्यास्तरणम् । पवित्रकरणम् । यजमान वाचं यच्छेति प्रैषः । वेषाय त्वेत्यग्निहोत्रहवणीमादाय । प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टं अरातय इति प्रतितपति । अग्निहोत्रहवण्यां मदन्तीरानीय प्रोक्षणीवत्संस्कृत्य शुन्धध्वमित्यादिप्राकृतमन्त्रेणोक्तानानि पात्राणि प्रोक्ष्य आज्यस्थाल्यां प्राकृतमन्त्रेणाज्यमानीय तथैव पर्यग्निं कृत्वा अयं वेद इत्यादिना मन्त्रेण वेदमादाय प्रकृतिवद्देदिं सम्मार्ष्टि । देवस्य त्वेत्यादिना स्फुर्यमादाय इन्द्रस्य बाहुरसीत्यादिना सम्मृश्य पृथिव्यै वर्मासीत्यादिनाऽस्तीर्णबर्हिष उपरि दर्भं निधाय स्तम्बयजुर्हरति । नात्रमन्त्रेण वेदिखननम् । अतएव तन्मन्त्रोपि न । स्फुर्यं प्रकृतिवत् स्तब्धवा । मदन्तीरासादयेधमाबर्हितुपसादय स्तुवं च सम्मृद्धि हविषो देहि । इति सम्प्रेष्यति । आग्नीध्रः स्तुवं स्तुवमन्त्रेण सम्मृज्य स्तुचौ प्रौवमन्त्रेण सम्मार्ष्टि । अध्वर्युः प्रौवमन्त्रे-

णाष्टकृत्वो जह्वां गृह्णानि । उग्रभृति चतुर्वारम् । आज्यस्थाल्याज्यं पात्रान्तरे ऽवनीय तस्यामाज्यस्थाल्यां सकृत् प्रीवमन्त्रेण गृहीत्वा पात्रान्तरं स्तुव च वेद्याः पश्चान्निदधाति । ततो वेद्यां स्तुचौ खन्वमन्त्रेणासाद्य प्रीवमन्त्रेण तूष्णीं वा ऽऽआज्यस्थालींसादयति । एता असदन्निति मन्त्र एते असदतमिति ता विष्णो इत्यत्र ते विष्णो इति चोहः । पात्रान्तरस्याज्येन स्तुवनमभिपूर्य स्योतो मे सीदेत्यादिना स्तुवां दक्षिणतः स्थापनादि करोति । ऋषभो ऽमीत्यादिना आज्यस्थाल्यामाज्यमवनयति । यजमाना यन्मे अग्न इत्यादिमन्त्रं जपति । अध्ययुः प्रदक्षिणमावृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य देवपत्नीर्व्याचष्टे । सेनेन्द्रस्य । धेना बृहस्पतेः । पृथ्या पूषणः । वाग्वायोः । दीना सोमस्य । पृथिव्यरनेः । धसूनां गायत्री । रुद्राणां त्रिष्टुप् । आदित्यानां जगती । विष्णोः अनुष्टुप् । वरुणस्य विराट् । यज्ञस्य षड्क्तिः । प्रजापतेरनुमतिः । मित्रस्य अद्वा । सवितुः प्रसूतिः । सूर्यस्य मरीचिः । चन्द्रमसो रोहिणी । ऋषीणामरुन्धती । पर्जन्यस्य विद्युत् । चतस्रो दिशः । चतस्रो ऽवान्तरदिशाः । अहश्च रात्रिश्च । कृषिश्च वृष्टिश्च । त्विषिश्चापचितिश्च । आपश्चौषधयश्च । कर्क् च सूनृता च देवानां पत्नयः । एते मन्त्रा देवपत्नीसंज्ञकाः ॥

१३९ ततः अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि । इत्यादि । इधमं सकृद्वा त्रिर्वा ऽभ्यादधाति ॥ सांसध न परिशिनष्टि । अनुयाजानामभावात् । वेदेनोपवाजयति । आज्यस्थाल्याः स्तुवेणाज्यमादायस्त्रीवाधारेण प्रचर्य आग्नीध्रं प्रेष्यति । अस्त्रिस्त्रिः सम्मृद्धि । इति । नाऽत्र जौहव आघातो होता देवान्यक्षसीद होताः । इत्ययमत्र

अग्नये इत्युपांशु । अनुब्रूहि इत्युच्चैः । अत्याक्रम्याऽऽश्राव्य
प्रत्याश्राविते अग्निं इत्युपांशु यज इत्युच्चैराह । हेतुर्वषट्-
कारे आहवनीयस्य पूर्वार्धेऽर्धमाज्यं जुहोति । तत्रैव स्थितः
सुन्नर्धेनाज्येन मध्ये सोमं यजति । उपभृतस्थमाज्यं जुह्वां
समावपमान आह । विष्णवे ऽनुब्रूहि । इति वषट्कृते प-
श्चात्सर्वं जुहोति । सर्वत्र दधिधरसीत्यादिना यजमानोऽनु-
मन्त्रयते । यथालिङ्गं त्वागं च पठति । उदङ्ङत्याक्रम्य यथा
ऽपतनस्सुचौ सादयति । इयमुपसदिष्टिरिति गीयते ॥

१३८ ततोऽग्नीन्मदन्त्यापाः इत्यादि निह्वान्तं पूर्व-
वत् । ततः सव्यहस्ते प्रस्तरं धृत्वा आज्यस्थाल्याज्येन पूर्णं
स्रुवं प्रस्तरोपर्यग्रभागे इषुवत् धृत्वा प्रथमा मुपसदं जुहोति ।
या ते अग्ने याशया तनूधपिष्टा गहरेष्टोमं वचो अपावधी-
न्त्वेष वचो अपावधी स्वाहा । इति । अग्नय इदं मेति
यजमानः । परिधिषु शकलानुपसङ्गह्णाति । प्रस्तरे बर्हिर्या-
वन्मात्रं सङ्गह्णाति । तदुभयं सन्द्यया ऽविग्रथ्या ऽऽहवनीये
ऽतिवाल्याद्विरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयति । अयमुपसदोम उ-
च्यते ॥

१३९ प्रथमायामुपसदि यत्र स्रुचः सादितास्ततः प्राक्
द्वितीयायामुपसदि सादनीयाः । ततोऽपि प्राक् तृतीयायां
त्वरमाणा इव ऋत्विज उपसद्भिः प्रचरेयुः । न कृताकृतमाद्वि-
येरन् । अग्रेण शालां तिष्ठन् सम्प्रेष्यति । सुब्रह्मण्य सुब्रह्म-
ण्यामाह्वय त्रिस्तनव्रतं प्रयच्छत । इति । अयं त्रिस्तनव्रत-
प्रेषः उच्यते ॥

१४० प्रतिप्रस्थाता ऽध्वर्युरन्यो वा कश्चिद्यजमानाय
व्रतं प्रयच्छति । यजमानो मध्यन्दिने परिश्रित्य व्रतयति ।

या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नऽ पाहि तयस्यास्ते स्वाहा इति । समानमन्यत् । स्थणाशङ्कनिखननमृदासन्ध्याश्रितरकरणानि वर्जयित्वा । एवमोपराह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसदभ्यां प्रवर्ग्योपनिष्क्रम्य सम्प्रेष्यति सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्ययामाह्वय त्रिस्तनव्रतं दोहयत । इति अयं त्रिस्तनव्रतदोहनप्रैष उच्यते ॥

१४१ उपसमिन्धनवेलायामग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि करोति । त्रिस्तनव्रतमर्धरात्रे प्रयच्छति । अपररात्रे सम्प्रेष्यति । द्विस्तनव्रतमर्धरात्रे प्रयच्छति । अपररात्रे सम्प्रेष्यति । द्विस्तनव्रतं दोहयत । इति । अयं द्विस्तनव्रतदोहनप्रैष उच्यते ॥

१४२ पुनरग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि । उदितआदित्ये विसृष्टायां वाचि मध्यमाभ्यां प्रवर्ग्योपसदभ्यां प्रचरति । या ते अग्ने रजाशया तनूवधी स्वाहा । इति मध्यमासुपसदं जुहोति । अयं मध्यमोपसदोम उच्यते ॥

१४३ उपनिष्क्रम्य सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्ययामाह्वय द्विस्तनव्रतं प्रयच्छत । इति । कश्चिद्व्रतं प्रददाति । अयं महावेदिप्रकारः । आहवनीयपूर्वशङ्कोः सकाशात् षट् प्राञ्चि पदानि प्रक्रम्य शालामुखीयशङ्कुं निहन्ति । तस्माच्छङ्कोः सकाशात् षट्त्रिंशत्पदेषु यूपावटीयं शङ्कुं निहन्ति । शालामुखीयादक्षिणोत्तरयोः पञ्चदशपदे क्रमेण शङ्कुं निहन्ति । तौ महावेद्याः श्रोणिस्थानम् । यूपावटीयात् द्वादशपदेदक्षिणोत्तरयोः क्रमेण द्वौ शङ्कुं निहन्ति । तौ महावेद्या अंसस्थानम् । अणयामानेन प्रमाय समन्तं स्पन्द्यपारज्ज्वा महावेदिं परिस्तनोति । प्राकृतवेदिवन्मध्यमूत्रं पृष्ठ्यासञ्चकम् । इयं महावेदिरित्युच्यते ॥

१४४ यूपावटीयाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यं द्वादश मत्पञ्चि सुद्र-

पदानि प्रक्रम्य मध्यम औत्तरवेदिकः शङ्कुः । तस्मात्पञ्च दक्षिणा पञ्चोदञ्चि क्षुद्रपदानि प्रक्रम्य शङ्कु निहन्ति । तौ उत्तरवेद्याः श्रीणिस्थानम् । यूपावटीयात्प्रत्ययार्थं प्रक्रम्य च-
त्वार्युदञ्चि प्रक्रम्य तावसौ । अक्षया प्रमायस्पर्शया प-
रितनोति । इयं सौमिक्युत्तरवेदिरुच्यते ॥

१४५ मध्यमादौत्तरवेदिकात् षट् प्रत्ययञ्च पदानि प्रक्र-
म्य दक्षिणासप्रमं प्रक्रम्य तत्र स्फ्यं निदधाति । स देश उप-
रवाणां काल उच्यते ॥

१४६ महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोरनुस्पर्शं द्वादश प्रत्य-
यञ्च पदानि प्रक्रम्य उदक् त्रयोदशं प्रक्रामति । स सौमिक
उत्तर उच्यते ॥

१४७ एवं मौत्वा वेदादानवेदिसन्मार्जने केचिदिच्छन्ति ।
महावेदिं परिस्तीर्य उपरवाणां काले स्तम्बयजुर्हरति । पा-
णी संयुज्य स्फ्यादानादि पशुबन्धवत्करोति । महावेद्याः
पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । इमां नराः कुरुत० मादित्यवतीं
विश्वदेव्यावतीं बर्मेन्०च्येत् । महावेद्याः सकाशात् आग्नी-
ध्रस्त्रिर्मुदं हरति । अथाग्नेयं शालां तिष्ठन् सम्प्रैषमाह । वेदि-
कारा वेदिं कल्पयन् प्रस्थलानि भिन्दत प्रतिनिम्नान् पूरयत
किंशाकृणि निरस्यत प्राचीमुदीचीं प्रवणां निस्तिष्ठत । इ-
त्ययं वेदिकारप्रैष उच्यते ॥

१४८ अध्वर्युपुरुषाः स्फ्यपरश्वम्भ्रादिभिस्तथा कुर्वन्ति ।
अध्वर्युर्महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोः-सकाशाद्देद्यन्तेन त्रीणि
प्रत्ययञ्च पदानि प्रक्रम्योदगद्दे पदे प्रक्रामति । स देशश्चात्वाञ्च-
मध्य उच्यते ॥

उदगेकमेव सचात्वालदक्षिणान्तो वा भवति । तच्चात्वा-
लं परिलिखति । पशुवदुत्तरनाभिप्रच्छादनान्तं करोति ।

आपराङ्गिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्य उपनिष्क्रम्य सम्प्रे-
ष्यति । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहुय द्विस्तनव्रतं दाहयत ।
इति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । समानमन्यत । अग्नीन् ज्यो-
तिष्मत इत्यादि । अपररात्रे संशास्ति । एकस्तनव्रतं दाह-
यताग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि । उदितआदित्ये उक्तप्रका-
रेण वाग्विसर्गानन्तरं उत्तमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर-
ति । या ते अग्ने हराशय तनूवधी ५ स्वाहा । इत्युपसद्भ्यो-
ममन्त्रे विशेषः । शालाया अग्ने तिष्ठन् सुब्रह्मण्यामाहुवाऽ-
र्धस्तनव्रतं प्रयच्छत इत्याह । कश्चिद्यजमानाय व्रतं प्रयच्छ-
ति । तदानीमेवापराङ्गिके प्रवर्ग्योपसद्भ्यो समस्थोपनिष्क्र-
म्य । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहुय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यस्यावृ-
ताप्रवर्ग्यं ५ स ५ स्वादयोद्दासनाय । इति । अयं प्रवर्ग्योद्दास-
नमैव उच्यते ॥

१५० षट् त्रेधा विभज्य नमो वाचइति शान्तिं पठन्ति ।
अयं प्रवर्ग्योत्तरशान्तिपाठ उच्यते ॥

१५१ ततः प्रतिप्रस्थाता ऽग्नेणाहवनीर्यं तृणानि संस्ती-
र्यं तदुपरि परिघर्म्यं सादयति । तथाहि । प्रवृज्जनीयोद्दा-
सनीयौ खरौ पृथक् सतयोः स्थापनीयौ । आग्नीध्रस्तत्रैवो-
च्छिष्टखरं सतेस्थापयति । दक्षिणद्वारेण शालाया बहिर्गत्वा
तं खरं मार्जालीयदेशे न्युप्य यथागतमेति । अध्वर्युः शा-
लाया द्वाराणि परिश्रित्य प्राग्वंशएव पत्नीमुदगदशेन वस्त्रे-
णाच्छाद्य अग्नीन् परिस्तीर्य दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपवे-
श्य गार्हपत्ये आज्यं संस्करोति । प्रतिप्रस्थाता आहवनीये
शालाकमिष्टममादीप्य मुखदग्ने धारयन् पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख-
स्तिष्ठति । अध्वर्युः पश्चात् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् सुवाहुत्या
ऽभिजुहोति । घर्म या ते दिवि शुभ्या गायत्रे छन्दसि या ब्रा-

येदम्० मेति ब्रजमानः । प्रतिप्रस्थाता तमिधममग्नौ प्रक्षिप्या-
न्यमिधममादीप्य नाभिदग्ने धारयति । अध्वर्युः द्वितीया
माहुतिं जुहोति । घर्म या ते उत्तरिक्षे शुग्या त्रैष्टुभे छन्दसि
या राजन्येया अग्नीध्रे तां तएतेनावयजे स्वाहा । इति । प्र-
तिप्रस्थाता तमिधमं प्रक्षिप्याऽपरमादीप्य जानुदग्ने धार-
यति । अध्वर्युः तृतीयामाहुतिं जुहोति । घर्म या ते पृथि-
व्या ५ शुग्या जागते छन्दसि या वैश्ये या सदसि तां तएते-
नावयजे स्वाहा । इति । उभयत्र त्यागः प्रथमवत् । प्रति-
प्रस्थाता तमग्नौ प्रास्यति । अयं इधमप्रदीपनहोम उच्यते ॥

१५२ ततो अध्वर्युर्द्वाराणि विवृत्य प्रावर्गिकं सर्वं सम्भा-
रमादाय सर्वैः सह पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामति । अनु नो ऽद्या-
नुमतिर्य०दा शुषे मयः । अन्विदनुमते त्वं०तारिषः । इति
मन्त्रद्वयमध्वर्युरेव पठति । अध्वर्युः महावेदिं पद्भ्यामवक्र-
स्य । प्रस्तोतः साम गाय । इति प्रेक्ष्यति । प्रस्तोता साम
गायति । निधनं सर्वं पठन्ति । दिवस्त्वा परस्पाया अन्त-
रिक्षस्य तनुवः पाहि पृथिव्यास्त्वा घर्मणा वयमनुक्रामाम
सुविताय नठबसे । इति महावेदिमभिक्रम्य मध्यभागे द्विती-
यं निधनं पठन्ति । ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः क्षत्रस्य तनुवः
पाहि विशस्त्वाधर्मणा वयमनुक्रामामसुविताय नठबसे इ-
त्युपरबदेशं गत्वा तत्र तृतीयं निधनं पठन्ति । प्राणस्व त्वा
परस्पायै चक्षुषस्तनुवः पाहि ओन्नस्व त्वा घर्मणा वयमनु-
क्रामाम सुविताय नठबसे । इत्यभिक्रम्योत्तरवेदिसमीपे तिष्ठ-
न्ति । इदं महावेदिगमनमुच्यते ॥

१५३ ततः प्रेष्यत्याग्नीध्रम् । अनेनोदकुम्भेन सन्ततया
धारया त्रिःप्रदक्षिणं परिषिञ्चन् परीहि । इति । आग्नीध्रः

सप्रवर्गधामुत्तरवेदिं परिषिञ्चंस्त्रिः प्रदक्षिणं पर्येति । अध्वर्युः
परिषेककाले यजमानं वाचयति । बलगुरसि शंयुधाया शिशु-
जन्तधायाः शश्व वक्षि परि च वक्षि । इति । आग्नीध्रः ।
कुम्भं निधाय यथेतन्त्रिः पर्येति । अध्वर्युः । चतुस्त्रिंशो-
भिर्ऋतस्य सदो विश्वाङ्गुः शर्मसप्रथाः । अपह्वेषो अपह्वरो-
न्यद्व्रतस्य सश्चिम । इत्युत्तरनाभिमभिसृशति । प्रवृज्जनी-
यौह्वाञ्जनीयौ खरावुत्तरनाभेरुत्तरतो ऽवकीर्य धृष्टीभ्यां प्रागावतं
तयोः खरं कृत्वा तत्र सुवर्णशकलं निधाय प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम
कृष्णाजिनं सप्रास्तीर्य रौहिण्यपिष्टैर्मुञ्जप्रलवैः सिकताभि-
श्चानुप्रकीर्य प्रचरणीयं महावीरं शक्राभ्यां परिगृह्य । घर्मै-
तते ऽकमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चाचचाप्यायस्व । वर्धिषीमहि
त्वा वयमाचप्यासिषीमहि । इति मन्त्रेण मधुमिश्रेण दध्ना
पूरयति । महीनां पयोऽसि विहितं देवत्राज्योतिर्मा असि-
वनस्पतीनामोषधीनां रसोवाजिनं त्वा वाजिनोवनयामः ।
इति पुनस्तेनैवाऽभिपूरयति । इदं प्रचरणीयमहावीरपरि-
पूरणमुच्यते ।

१५४ ततः ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम् । इति प्रचरणीयं महा-
वीरं खरस्य पूर्वार्धे सादयति । तं परितो घर्मपात्रैः परिचि-
नेति । तद्यथा । बिलवन्ति पात्राणि मधुमिश्रेण दध्ना पूर-
यित्वा । बिलरहितानि तु तेन द्रव्येण सम्मृज्य । वेदरज्जु-
दामासन्दीपवित्रादीनि विस्त्रस्य । आज्यस्थाल्या उपरि
धवित्रम् । समिधो दश दश द्विवारं उपशयो महावीरौ
शक्राभ्यां परिगृह्य सादयति एतत् घर्मपात्रोत्सादनार्थसा-
दनमुच्यते ।

१५५ उपप्रचरणीं रुक्मौ पिन्वने मौञ्जमेव च । शकौ-
रौहिण्य हवनी समिधः कुशवेदकम् । स्थूणोपयमरज्जु च

परिध्वंसाच्च घृष्टक । पावत्र समिधः स्थालीं धवित्रं च
कपालके । स्तुवं कुशमयं वेदमासन्दीं सृदमेव च । इदं सार्ध-
कारिकाद्वयं उत्सादनार्थं घर्मपात्राणामासादने क्रमप्रतिपाद-
कम् । घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चाचचाप्यासिषी-
महि । इति मन्त्रेण सृदं सिकतामुज्जरौहिणैरनुप्रकिरति ।
ततः सर्वाणि घर्मोपकरणानि प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना क-
ष्णाजिनेनाऽऽच्छादयति इदं घर्मपात्राच्छादनमुच्यते ।

१५६ तदन्तरम् । अयं यः पुरुषरूपो ऽसि स न आस्येन
निष्ठसि नोध्वीं न तिर्यग्बिधां ते ऽनुविहितोस्मि बिधां मे
ऽनुविहितो ऽस्मि स त्वं नाकमारोह सह यजमानेन साक-
म् । इत्यनेन मन्त्रेण आसादितघर्मोपकरणान्युपतिष्ठते ।
एतदासादितघर्मोपकरणोपस्थानमित्युच्यते ।

१५७ आस्कान्द्यौः पृथिवीमस्कान्वृषभोयुवागाः । स्कन्ने-
माविश्वा भुवनास्कन्तो यज्ञः प्रजनयतु । अस्कानजनि
प्राजन्यास्कन्ताज्जायते शृषास्कन्तात्प्रजनिषीमहि । दध्ना
मधुमिश्रेण मुष्टिना ऽश्रोदय । प्रस्तोतर्वाषाहरः साम गायेष्टा-
होत्रीयञ्च । इति प्रस्तोतारं प्रेक्षति । अयं घर्मोद्घासनसाम-
प्रैव इत्युच्यते ।

१५८ अनेनोदकुम्भेनसन्ततया धारया त्रिःप्रदक्षिणं परि-
षिञ्चन् परीहि इत्याग्नीध्रं प्रेक्षति । आग्नीध्रः पूर्ववत्प्रद-
क्षिणं परिषिच्य कुम्भं निधाय त्रिरपसलैः पर्येति । तदानी-
मध्वर्युर्यजमानं वाचयति । रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः ।
तस्य ते पद्भुविर्धानम् । अग्निरध्यक्षाः । रुद्रो ऽधिपतिः ।
समहमायुषा । सं प्राणेन । सं वर्चसा । सं पश्या । सं गौप-
त्येन । स रायस्पोषेण । वयसौ । यो रमाऽद्विष्टनः । अचि-
क्रद्दवृषा हरिः । सहान्मित्रो न दर्शतः । स सूर्येण रोचते ।

चिदसि समुद्रयोनिः । इन्दुर्दत्तः श्येन ऋताच्चा । हिरण्य-
पक्षः शक्रुनो भुरगयुः । महान्तसधस्ये ध्रुव आनिषत्तः । नम-
स्ते अस्तु मा मा हिंसीः । विश्वावसुं सोमगन्धर्वम् । आ-
पो ददृशुषीः । तदृतेनाव्यायन् । तदन्ववैत । इन्द्रो रारहा-
ण आसाम् । परिसूर्यस्य परिधीं रपश्यत् । विश्वावसुर-
भित्तो गृणातु । दिठयो गन्धर्वो रजसो विमानः । यद्वा-
चासत्यमुत यन्न विद्म । धियो हिन्वानो मिय इन्नो अव्यात् ।
सस्तिमविन्दच्चरणे नदीनाम् । अपावृणोद्दुरोऽश्वमव्रजा-
नाम् । प्रासाङ्गन्धर्वो असृतानि वोचत् । इन्द्रो दत्तं परि-
जानादहीनाम् । यजमानो गार्हपत्यमुपतिष्ठते । एतत्त्वं देव
घनं देवो देवानुपागाः । इदमहं मनुष्यो मनुष्यान् । सोमपी-
यानुमेहि । सह प्रजया सह रायस्पोषेण । इति यजमानघ-
र्मोपस्थानमित्युच्यते ।

१५९ ततो ऽञ्जलिना ऽऽपो गृह्णाति । सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु । इति । दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योत्मान्
द्वेष्टि यज्ञं वयं द्विष्मः । इति ता अपो नैर्ऋत्यां दिशि प्रक्षि-
पति । अप उपस्पृश्यादित्यमुपतिष्ठते । उद्वयं तमसस्पृ-
ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् । देवन्देवत्रा सूर्यमगन्मज्योतिरुत्त-
मम् । इति । अर्ध्वर्युः प्रवर्ग्यमवकाभारेण प्रच्छाद्य गोप्ता-
मादिशति । वयोभ्यो महावीरं गोपाय प्रस्तोतः श्यैतेनोन्वे-
हि । अयं प्रैषो गोप्तादेश इत्युच्यते ।

१६० ततो यथेतमेत्य गार्हपत्ये उदुत्यमिति चित्रमिति
च द्वाभ्यामृगभ्यां सुवाहती हुंत्वा । सर्वे शालामुखीयमुपतिष्ठ-
न्ते । इम सूपुत्यमस्माभ्यस्सम् । अग्ने देवेषु प्रवीचः । इति
आग्नीध्रीयदेशे उत्तरां शान्तिं पठति । इदमन्तिसप्रवर्ग्यस-
म्बन्धि शालामुखीयोपस्थानमुच्यते ।

१६१ इदं प्रवर्ग्यमित्युच्यते ।

१६२ अथाग्नीषोमीयः पशुः । तस्य निरूढपशुवद्देवतासङ्कल्पः । आतिथ्याबर्हिरेव पञ्चविधम् । तेनैव प्रस्तरेण सहशुल्वादि सम्भरति । ते एव विष्टनी प्रज्ञाते निधाय तैरेव परिधिभिरिध्मं सम्भरति । ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेत्यूहः परिभोजनीयान् वेदं च कृत्वा महाबर्हिः सम्भृत्य अन्यानपि तत्तदर्थमुष्टीन् सम्भृत्य । निरूढपशुवदग्नीषोमीयस्य पशोः शाखां समन्त्रां तूष्णीं स्रजशाखाम् । एवं सवनीयस्य द्वे शाखे । दधिग्रहाय तूष्णीमेकां शाखां मैत्रावरुणयर्थं समन्त्रा-
मेकां शाखाम् । सवनीयाऽऽमिक्षार्थं समन्त्रां दधिघर्मार्थं शतातङ्क्यार्थमाशिरार्थं च तूष्णीम् । इत्यष्टौ शाखाः क्रमेण युगपद्वाऽऽहृत्य इषे त्वेत्यादि यजमानस्य पशून्पाहि इत्यन्तम् । ततः अभ्यादधाताधर्ममित्यादि अग्निप्रणयनम् । पदतृतीयं शालामुखीयनिकटे तृतीयमुपयमनीयु । तृतीयमञ्जनार्थं निदधाति । अग्निप्रणयनकाले कश्चिद्राजानमादायोत्तरतस्तिष्ठति । अग्नौ प्रक्षीते सति तेनैवागत्यासन्ध्यां स्यापयति । ततः स्वयं होमाः तं करोति । ततो ब्रह्माणं दक्षिणत उत्तरवेदेर्मन्त्रेणोपवेश्य । अथर्व्युः पाणी सम्भृश्व उत्तरपरिग्रहादि करोति । उपरवदेशे स्फ्यं स्तब्ध्वा सम्प्रैषमाह । प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय । इति । तत उपरवदेशे प्राकृतमन्त्रेण स्फ्यमुदस्यति । इदं महावेदिकरणमित्युच्यते ॥

१६३ आग्नीध्रः प्रोक्षणीरासाद्य महाबर्हित्तरवेदिसन्नि-
धनार्थं लौकिकमिध्ममासादयति । अथर्व्युः आहूताभिः प्रोक्षणीभिर्महावेदिं बर्हिरिध्मञ्च तूष्णीं प्रोक्षति । अपूर्वबर्हि-
र्बुध्निं प्रोक्ष्य तेन पृथ्व्यां प्रच्छाद्य अतसीं प्रक्षाल्य अन्तरेण

चात्वालोत्करौ प्रपाद्य महावेद्यां पृष्ठयाया दक्षिणत उत्तरत-
श्च अरत्तिमात्रं विहाय प्राचीस्यापयित्वा । उद्धृतफलकं द-
क्षिणम् । अनुद्धृतफलकं उत्तरं च शकटं प्रोक्षति । वैष्णवी-
विष्णवे शुन्धेयाम् । इति । एहि यजमान इति यजमानमा-
मन्त्र्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य शालामुखीयआज्यं विला-
प्य उत्पूय युज्जते मन इत्यृचा अन्वारब्धे यजमाने चतुर्गृ-
हीतेनाहवनीये जुहोति । सवित्र इदं० अपरं चतुर्गृहीतं गृ-
हीत्वा सस्त्रु वामाज्यस्यालीं स्फूपमुदपात्रं वर्हिर्हिरण्यमादाय
। एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्य अश्वग्यजमानो ऽनुची
पत्नी पदवृतीयमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणस्य हवि-
र्धानस्य दक्षिणस्यां वर्तन्यां स्फूपेनोद्धृत्याबोह्य हिरण्यन्तत्र
निधाय परिस्तीर्य परिषिच्य चतुर्गृहीतमाज्यं इदं विष्णुरि-
त्यृचा जुहोति । अयं होमो दक्षिणहविर्धानवर्तनीहोम इत्यु-
च्यते ॥

१६४ पदपांसूनामर्धान् पत्न्यञ्जलाबोप्य संस्त्रावेणा भिघा-
रयति । पत्नी प्राचीोत्तानेन पाणिना दक्षिणमक्षधुमनक्ति ।
आनो वीरो जायतां कर्मण्यो यः सर्वे ऽनुजीवाम यो बहूना-
मसदृशी । इदं दक्षिणधूरञ्जनमित्युच्यते ॥

१६५ अष्टपर्युः अवरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा उत्तरस्य हवि-
र्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्यां स्फूपेनोद्धृत्याबोह्य हिरण्यनिधाय
परिस्तीर्य परिषिच्यऽभिजुहोति । इरावती धेनुमती हि भू-
तः सूर्यवसिनीमनवे यशस्ये । ठयस्कभ्नाद्रोदमी विष्णुरेते
दाधार पृथिवीमभितो मयूखैः स्वाहा । इति विष्णवइद-
मिति यजमानस्य त्यागः । अयमुत्तरहविर्धानोत्तरवर्तनीहोम
इत्युच्यते ॥

१६६ ततः सर्वान् पदपांसूनध्वर्युः पत्न्यञ्जलावोप्याभि-
चारयति । पत्नी पूर्ववदक्षिणमक्षधुरमनक्ति । आनो वीरो
जायतां कर्मण्यो यः सर्वं ऽनुजीवान् यो बहूनामसदृशी । इ-
ति । इदमुत्तराक्षधूञ्जनमित्युच्यते ॥

१६७ ततो ऽध्वर्युराज्यस्थाल्यादीनि प्रतिप्रस्थात्रे प्रदाय
पत्नीं नयति । होतारं ह्वयन्ति । अथ हविर्धाने हस्ताभ्यां
परिमृक्ष्य सप्तप्रैषमाह । हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रू-
हि । इति । अयं हविर्धानप्रवर्तनप्रैष इत्युच्यते ।

१६८ होता प्रेषितः सन्ननुवचनं पठति । तस्य प्रथमायास्तुष्टि
त्रिरुक्तायां प्रवर्तयति । प्राचीं प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं
यज्ञं नयतं मा जिहूरतम् । इति मन्त्रेण । हविर्धानयोः
प्रवर्तनकाले अक्षशब्दे जाते सति जपति । सुवाग्देवदुर्या-
भावद् देवश्रुतौ देवेष्वाघोषेयाम् । इति । अध्वर्युः प्रतिप्र-
स्थाता चोत्तरैश्च हविर्धाने परीत्य मध्यमादौत्तरवेदिकाच्छ-
ङ्कोस्त्रीन् प्रतीचः प्रकृतान् प्रक्रम्योपस्तम्भनयोरुपरि अजसो-
रग्रे स्थापयतः । तत्र दक्षिणस्य हविर्धानस्याध्वर्युत्तरस्य
प्रतिप्रस्थाता । अत्र रमेयां वर्धन् पृथिव्याः । इति मन्त्रेण ।
इदमजसोरुपस्तम्भने स्थापनमुच्यते ।

१६९ अध्वर्युः । दिवो वा विष्णुवुत वा पृथिव्यामहो वा
विष्णुवुतवाऽन्तरिक्षादुत्तौ पृणस्व बहुभिर्वसथैराप्रयच्छ दक्षि-
णादात सठयात् । इति दक्षिणतो मेयीं निहन्ति । विष्णो-
र्मुकं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजाः ५सि । यो
अस्मभायदुत्तरस्यस्यं विचक्रमाण स्त्रेधोरुगायः । इतिमे-
यीमनसा सह बन्धाति । एवमेव प्रतिस्थातोत्तरहविर्धान-
स्योत्तरतो मेयीं निहत्य एव मेव बध्नाति । इदं मेध्यां
हविर्धानबन्धनमित्युच्यते ॥

११० अध्वर्युः दक्षिणहविर्धानस्याग्रमागादरत्निमात्रे गत्वा
खात्वा तस्य दक्षिणोत्तरयोर्युगान्तार्जवेन गर्तद्वयं खनति ।
एवं प्रतिप्रस्थाता उत्तरहविर्धानस्योत्तरतो गर्तत्रयं खनति ।
एवं सति षट् गर्ताः सम्पद्यन्ते । एवमेव षट् पश्चात् हवि-
र्धानयोः सतो द्वादशगर्ता भवन्ति । तेषु गर्तेशु प्राचीनकर्णाः
स्थूणा उच्छिद्य तासु उदङ्मौ वंशौ प्रोक्ष्य । विष्णो ररा-
टमसि । इति पुरस्ताद्ग्राटीं बध्नाति । रज्जुर्विशेषो
रराटीत्युच्यते ।

१११ विष्णोः पृष्ठमसि । इति मध्यमे छदिरधिनिदधा-
ति । विष्णोः शून्यबन्ने स्थः । इति दक्षिणोत्तरयोर्द्वे छदिषी
युगपन्निदधाति । ततश्चतुर्दिक्षु परिश्रित्य प्राचीं प्रतीचीं च
द्वारौ कृत्वा दक्षिणे द्वाब्बाहौ कुशमुष्टिभुपनिगृह्य । विष्णोः
स्यूरसि । इति दर्भेण स्पन्द्यां निक्षिपति । विष्णोर्ध्रुवमसि ।
इति ग्रन्थिं करोति । तं बिस्त्रस्य सम्प्रेष्यति । अकुर्वन्तो
ग्रन्थीन् इस्तकौशलैर्निस्तिष्ठत । इति । प्रतिप्रस्थाता एवमु-
त्तरे द्वाब्बाहौ करोति एवमपरद्वाब्बाह्वोः अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ
कुरुतः । अयं हविर्धानगृहनिर्मितिप्रकार उच्यते ।

११२ अध्वर्युः । वैष्णवे त्वा । इति हविर्धानमभिमृश-
ति । । इदं निर्मितं हविर्धानयोः स्थापनार्थगृहं प्राक् प्रत्य-
गद्गारं यत्तदपि हविर्धानमित्युच्यते ।

११३ ततः शालामुखीयाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यां षट् प्राचः
प्रक्रम्य दक्षिणतः सप्तमं प्रक्रमं प्रक्रम्य अग्निमादत्ते देवस्य
त्वेत्यादिमन्त्रेण अग्निरसि नारिरसीति मन्त्रेण तामग्निम-
न्त्रयते । परिलिखितमित्यादिमन्त्रेण तथा ऽध्या औदुम्ब-
र्यवटं त्रिःपरिलिखति । अप उपस्पृश्य सम्प्रेष्यति । उद्गात-
रेहीममौदुम्बर्यवटं खन प्राक् पुरीषमुद्रपतात् । इति अग्नी-
दुम्बर्यवटखननप्रैष उच्यते ।

१७४ उद्गाता तथा करोति । शालामुखीयाच्छङ्कोरेकं
प्रक्रमं त्यक्त्वा तत आरभ्य दशपदं पूर्वापरं अष्टादशारत्नद-
क्षिणोत्तरं दीर्घचतुरस्त्रं सदो विमाय त्रिश्रेणिगतान् खात्वा
दक्षिणस्य हविर्धानस्य पुरोक्षमुपरवान् विमाय सम्प्रेष्यति ।
उन्नेतरेहीमानुपरवान् खनप्रादेशान्तस्पादान् बाहुमात्रान-
बाधो ऽसम्भिन्दन्नुपरिष्ठादधस्तात्संवृणोते । इत्ययमुपरव-
खननमैव उच्यते ।

१७५ उन्नेता यथोक्तं करोति । उपरवपुरीषं दक्षिणस्य
हविर्धानस्य पुस्तान्युप्य चतुरस्त्रं खरं सिकताभिराभ्राशिनं
कृत्वा देवस्य त्वेत्यभिनादाय अश्विरसीत्यदिना यूपवटं
परिलिखितमित्यादिना परिलिख्य सम्प्रेष्यति । अग्नीदेहीनं
यूपवटं खनोपरवसम्भितं प्राक् पुरीषमुदपताच्चतुरङ्गनेनोपर-
मति खनतात् । इति । ततः प्रतिप्रस्थाता श्रीदुम्बरीं स्थूणां
विखातादूर्ध्वं यजमानेन सप्तं विमायाधस्तदपरिवासयति ।
अच्छिन्नो रायः सुवीरः । इति । तां प्रक्षाल्य खात्वालो-
त्करयोर्नध्यमार्गेण प्रपाद्यावटात्पुरतः प्रागग्रां स्थापयति ।
अध्वर्युः । एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्य यजमतीः
प्रोक्षणीर्बर्हिर्मुष्टिमाज्यस्थालीं सस्त्रुषां मैत्रावरुणदशमुद-
पात्रं चादाय श्रीदुम्बरीं स्थूणां पुरस्तादूर्ध्वीं प्रोक्षति ।
दिवे त्वा ऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वा । इति । शुन्धतः
लोकः पितृषदनः । इत्यवटे ऽपो ऽवनयति । यवोति यवया-
स्मद्द्वेषो जवयारातीः । प्राचीनाधीती बर्हिर्हस्तं व्यतिषज्या-
वस्तृणाति । पितृणां सदनमसि । हिरण्यमन्तर्धाय स्त्रुषा-
हुत्या ऽमिजुहोति । पितृभ्यः स्वाहा । इति । पितृभ्य इद-
मिति यजमानस्य । अध्वर्युः उद्गात्रा श्रीदुम्बरीमुच्छ्रूय-
ति । उद्दिवस् स्तभानान्तरिक्षं पृथ पृथिवीं दूह । इति ॥

प्राचीनकर्णामिनोति । द्युतानस्त्वा मारुतो निनोतु मित्राव-
 रुणयोर्भुवेण धर्मणा । इति । प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्म-
 धनिं पर्यूहामि । इति । मैत्रावरुणदण्डेन स५हन्ति । ब्रह्म-
 दू५ह सत्रं दू५ह प्रजां दू५ह रायस्पोषं दू५ह । इति । अन्य-
 जमनतिरिक्तं परिन्यस्योदयात्रमुपनिनीय विशाखे हिरण्यं
 निधाय स्त्रवाहुत्या ऽभिजुहोति । एतेन द्यावापृथिवी
 आपृथेषां स्वाहा । इति । द्यावापृथिवीभ्यामिति यत्तमान-
 स्य त्यागः । आन्तमन्ववस्त्रावयति । भूमिगते स्वाहाकारः ।
 प्राचीनकर्णः म्यूणा सच्छित्त्य तामूदङ्गौ वंशौ प्रोक्ष्य इन्द्रस्य
 सदोऽसि । मध्यमं छदिरधिनिधाय अभितो द्वे द्वे निदधाति ।
 विश्वजनस्य छाया । द्विर्मन्त्रः । दक्षिणोत्तरान् नवसन्धिषु
 दृणावर्तान् करोति । परित्वा गिर इमा भवन्तु विश्वतो
 वृद्धायुमनुवृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः । परिश्रित्वा प्राप्तीं
 प्रतीचीं च द्वारं कृत्वा दक्षिणे द्वाधोही कुशमुपनिगृह्य दर्भेण
 स्पन्द्यामवनयति । इन्द्रस्य स्यूरसि इति । इन्द्रस्य ध्रुवमणि ।
 इति ग्रन्थिं करोति । विस्त्रस्य अकुर्वन्तो ग्रन्थीन् हस्तकौ-
 शलैर्निस्तिष्ठत । इति । एवमुत्तरे प्रणिप्रस्थाता । एवमपरद्वा-
 रबाह्वोः । इदं निर्मितं गृहं सदः पदवाच्यम् ।

१७६ अश्वयुः ऐन्द्रमसीन्द्राय त्वा । इति मन्त्रेण सिद्धं
 सदो ऽभिमृशति । इदं सदो ऽभिमर्शनमित्युच्यते ।

१७७ महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कुर्वेद्यान्तेन द्वा प्रतीचः
 प्रक्रमान् प्रक्रम्य पञ्चारत्रि अन्तर्वेद्यधर्मध्वहिर्वदि आग्नीधा-
 गारं कृत्वा परिश्रित्य दक्षिणतो द्वारं करोति । एतेन दक्षिणो
 मार्जालीयो ठयारूपातः तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्तीति विशेषः ।
 इदं गृहं महावेद्या दक्षिणतो निर्मितं मार्जालीयपदेनोच्यते ॥

१७८ ततः अग्निं यजमतीः प्रोक्षणीर्बर्हिर्हस्तमाज्यस्थालीं
 स्तुवं चर्मफलके षट् शङ्कून् ग्रावाणं हिरण्यमुदपात्रमादाय एहि
 यजमानेति यजमानमासन्त्य पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रवेश्य
 दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीढे चर्म इतराणि अक्षात्पुरतः सा-
 दयित्वा । देवस्य त्वेत्यग्निमादाय अश्विरसीत्यादिना ऽग्नि-
 मन्त्र्य दक्षिणपूर्वादीनुपरवान् परिलिखतमित्यादिना त्रिः
 परिलिख्य क्रमेण खनन्ति । रक्षोहणो बलगहनो वैष्णवान्
 खनन्ति । दक्षिणपूर्वस्मात्पांसूनादत्ते । इदमहं तं बलगमुद-
 पामि यं नः समानो यमसमानो निचखानिदमेनमधरं करोमि
 यो नः समानो यो ऽसमानो ऽरातीयति गायत्रेण छन्दसा ।
 यजमानस्याधरपादं पात्रान्तरे पांसूनुद्वपति । अवबाढो बल-
 णः । इति । पुनस्तथैव पांसूनादत्ते । तन्मन्त्रे गायत्रेणेत्यस्य
 स्थाने त्रैष्टुभेनेति विशेषः । तत्स्वृतीयादादत्ते । तन्मन्त्रे त-
 तस्थाने जागतेनेत्यस्योहः । ततश्चतुर्थ्यादादत्ते । तन्मन्त्रे
 आनुष्टुभेनेत्यूहः । पांसूनसङ्घरे परावपति । इदानीमत्र यज-
 मानः पाप्मानं ध्यायति । उभावप उपस्पृशतः । अध्वर्युः
 पूर्वयोर्दक्षिणमभिसृशति । यजमान उत्तरमभिसृश्य पृच्छति ।
 अध्वर्यो किमत्र । इति । अध्वर्युः भद्रमित्याह । यजमानः ।
 तन्नौ सह । इत्याह । ततो ऽध्वर्युः यजमान किमत्र । इ-
 त्याह । यजमानः । भद्रम् । इत्याह । अध्वर्युः । तन्नौ सह
 इत्याह । ततो ऽध्वर्युर्दक्षिणयोरपरमभिसृशति । अत्राध्वर्युः
 प्रथमं पृच्छति । ततो यजमानः । ततोऽध्वर्युरपरयोरुत्तरम-
 भिसृशति । दक्षिणं यजमानः । यजमानः प्रथमं पृच्छति ततो
 ऽध्वर्युः । तत् उत्तरयोः पूर्वमध्वर्युरभिसृशति । अपरं यज-
 मानः । अध्वर्युः प्रथमं पृच्छत्यथ यजमानः । यजमानः प्र-
 थमो यजमान उत्तमः । ततो ऽध्वर्युः क्रमेणोपरवानभिसृ-

शति । विराडसि सप्तह्यसि सप्ताहसि आतृष्यहा स्वराडस्य-
भिमातिहा विश्वाराहसि विश्वासान्नाष्टाणां हन्ता । इति ।
सर्वत्रमन्त्रावृत्तिः । क्रमेणोपरवान् प्रोक्षति । रक्षोहणो वलग-
हनः प्रोक्षामि वैष्णवान् । इति । मन्त्रावृत्त्या सर्वान् प्रोक्ष-
ति । रक्षोहणो वलगहनो ऽन्नयामि वैष्णवान् । इति ।
तथैव सर्वेष्वप्यो ऽन्ननिनयति यवसि यवयास्मद्वेषो यवया-
रातीः । इति क्रमेण सर्वेषु यवान् प्रस्कन्दयति । रक्षोहणो
वलगहनो ऽवस्तृणामि वैष्णवान् । इति सर्वेषूपरवेषु बर्हि-
षा ऽवस्तृणानि । रक्षोहणो वलगहनो ऽभिजुहोमि वैष्णवा-
न् स्वाहा । इति सर्वेषूपरवेषु हिरण्यं निधाय तदुपरि क्रमे-
ण स्तुवाहुत्या ऽभिजुहोमि । वैष्णवेभ्य उपरवेभ्य इदमिति
यजमानः । अयमुपरवमस्कार इत्युच्यते ॥

१७९ प्रत्येकं सार्धप्रादेशविस्तारे प्रादेशत्रयदीर्घं मिलिते
सप्तचतुरस्रे अधिवषणफलके आदाय । रक्षोहणो वलगहना-
युपदधानि वैष्णवी इति संसृष्टे फलके तेषामुपरवाणामुपरि
दधाति । तयोरनवसर्पणाय द्वाभ्यां शङ्कुभ्यां पुरस्तात्परिणि-
हन्ति । द्वाभ्यां पश्चात् । द्वाभ्यामभितः । एवं बह्मिः शङ्कुभिः
परिणिहृत्य । रक्षोहणो वलगहनो पर्यूहामि वैष्णवी । प्रद-
क्षिणं पुरीषेण पर्यूहति रक्षोहणो वलगहनो परिस्तृणामि
वैष्णवी । इति तयोः उपरि बर्हिषा ऽवस्तृणानि । रक्षोहणो
वलगहनो वैष्णवी । इत्यभिमृशति । एतावत्कर्म उपरवेषु
फलकप्रतिष्ठापनमुच्यते ॥

१८० ततो यज्ञप्रतिष्ठेति मन्त्रेण तूष्णीं वा फलकयोरा-
नडुहं चर्मास्तीर्य तिरश्चर्मन् फलके ग्राव्णोद्वादयति । वृह-
क्षति वृहद्ग्रावा वृहतीमिन्द्राय वाचं वद । इति । नीडे
चर्मोत्सादयति । ग्रावगुग्रावाणश्च । दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्ने

स्तोत्रोपाकरणाय बहिर्मुष्टीन् अध्नाति । ततः एहि यजमानेति
यजमाननामन्त्राय आग्नीध्रीयमध्ये स्फुर्येनाहुत्यावेक्ष्य तत्र
आत्वालपुरीषसिकता न्युप्य ऋत्विजमात्रं परिमण्डलं खरं
करोति । विभूरसि प्रवाहणो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पि-
पृहि मामाहिःसीः । एतन्मन्त्रपाठस्तूभयोरध्वर्युयजमान-
योः । एतदाग्नीध्रीयखरकरणमुच्यते ॥

१८१ अन्तः सदृशं प्राक् पदद्वयमवशेष्य पृष्ठ्यायान्तयैव
हेतुः खरं करोति । बहिरसि ह्यप्रवाहणो रौद्रेणाहिःसीः
इति । अयं हेतुखरो हेतुधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८२ अग्नेणाहुवनीषं पर्णाहृत्य हेतुधिष्णयादक्षिता ऋ-
त्विजात्रे मैत्रावरुणस्य खरं करोति । श्वात्रोसि प्रचेता रौ-
द्रेणाहिःसीः । इति अयं खरो मैत्रावरुणधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८३ तस्य धिष्ण्यस्योत्तरतो ऋत्विजमात्रे ब्राह्मणाच्छं-
सिनः । तुथोऽसि बिश्वावेदा रौद्रेणाहिःसीः । अयं खरो ब्रा-
ह्मणाच्छंसिधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८४ तस्योत्तरतो ऋत्विजमात्रे पोतुः खरं करोति ।
उशिनसि कवीरौद्रेणाहिःसीः । इति । अयं खरो पोतुखर इ-
त्युच्यते ॥

१८५ तदुत्तरतो ऋत्विजमात्रे नेष्टुः खरं करोति । अङ्गा-
रिरसि बभ्रुमारी रौद्रेणाहिःसीः । इति । अयं खरो नेष्टुधि-
ष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८६ तदुत्तरतो ऋत्विजमात्रे अज्छावाकस्य । अवस्यू-
रसि दुवस्त्रान् रौद्रेणाहिःसीः । इति अयं खरो अज्छावाकधि-
ष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८७ आग्नीध्रीयबन्मार्जांसीये खरं करोति । शुन्ध्यूरसि

मार्जालीयो रौद्रेणा०सीः । इति अयं खरो मार्जालीयधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८८ अथशिष्टचात्वालपुरीषसिकता आग्नीध्रीये तूष्णीं निवपति । ततो ऽध्वर्युरौत्तरवेदिकमग्निमुपतिष्ठते । सखा इति कृशान् रौद्रेणा०सीः । इति । तत आस्तावमुपतिष्ठते । परिषद्यो ऽसि पवमानो रौद्रेणा०सीः । इति । ततश्चात्वालम् । प्रतक्का ऽसि नमस्वान् रौद्रेणा०सीः । इति । पशुश्रपणमग्निं तत उपतिष्ठते । असम्भृष्टो ऽसि इव्यसूदो रौद्रेणा०सीः । इति । सदसः पश्चिमद्वारे तिष्ठन् औदुम्बरीमुपतिष्ठते । ऋतधामा ऽसि सुवर्ज्योती रौद्रेणा०सीः । इति । ततो ब्रह्मसदनमुपतिष्ठते । ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धना रौद्रेणा०सीः । इति । तत्रस्थ एव शालामुखीयम् । अजोस्येकपादौद्रेणा०सीः । इति । ततो गार्हपत्यम् । अहिरसि बुन्धियो रौद्रेणा०सीः । इति । इदं औत्तरवेदिकाद्युपस्थानमित्युच्यते ॥

१८९ इतः प्रभृत्यध्वर्युः प्रत्यक् सदो नातीयात् । तत्रस्थ एव सम्प्रेष्यति । स्तृणत बर्हिः प्रव्रतं यच्छत समपिव्रताह्वयध्वमास्तावं बहुलं स्तृणीतोन्नेतर्गोषो वायव्यानि द्रोणकलशे दशापवित्रे समवधाय पत्नीशाले पत्नीन्सादयाग्नीदाज्यमधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्तुधः सम्भृद्वाज्येनोदेहि पृषदाज्याय दध्याऽऽहर । इति । अयं प्रैषो महावेद्यां बर्हिरासादनादिप्रैष इत्युच्यते ॥

१९० दक्षिणे वेद्यन्ते महाबर्हिषो मुष्टिं स्तृणाति देवबर्हिरूणां स्रदसन्त्वेति प्राकृतमन्त्रेण । महावेदिं बहुलां पुरस्तात्प्रतीचीं स्तृणाति । तूष्णीमर्धस्तनव्रतं प्रददाति । उन्नेता पञ्च ग्राव्यः सप्तदश वायव्यानि प्रादेशमात्राणि उलूखलाकाराणि एकस्त्रीमुखानि दश चमसान् परिप्लुपान् अद

गङ्गं स्त्रुगाकारं द्रोणकलशं दशापवित्रं चतस्रः स्थालीः
उपग्रहादि यदन्यदुपयुक्तं तत्सर्वं प्रक्षाल्य द्रोणकलशे दशाप-
वित्रे विन्यस्य एतत्सर्वं प्राग्वांशे सादयति । वायव्यानां मध्ये
श्रीदुम्बरं ऋतुःस्त्रुक्ति यत्तद्विग्रहपात्रमुच्यते ।

१९१ रास्नाचिह्नितं पात्रमैन्द्रवायवमित्युच्यते ।

१९२ पिलकाचिह्नितं मैत्रावरुणमित्युच्यते ।

१९३ द्विकोणं पात्रमाश्विनमित्युच्यते ।

१९४ खैलवं पात्रं शुक्रपात्रमित्युच्यते ।

१९५ वैकङ्कतं शलघ्णं मन्थिपात्रमित्युच्यते ।

१९६ श्रीदुम्बरं शलघ्णं अदाम्यसंज्ञकम् ।

१९७ न्यग्रोधकाष्ठनिर्मितानि अतिग्राह्याणीत्युच्यन्ते ।

१९८ उभयतोमुखे द्वे पात्रे ऋतुपात्रसंज्ञके ।

२०० इतराणि पात्राणि नैयग्रयान्यौदुम्बराणि वा
भवन्ति । चमसा नैयग्रोधाः । चतुरस्रोऽल्पद्वयद्वौ ब्रह्मचमस-
इत्युच्यते ।

२०१ मण्डलाकारः स दण्डो होतृचमस उच्यते ।

२०२ विस्तीर्णाग्रः स दण्डो यजमानचमसो भवति ।

२०३ त्रिकोणः स दण्ड उद्गातृचमसपदवाच्यः ।

२०४ अधोभागे वक्रः स दण्डः प्रशास्त्रचमस उच्यते ।

२०५ उपरि वक्रः स दण्डो ब्राह्मणाच्छंसिचमसो भवति ।

२०६ तथैव रास्नायुक्तः स दण्डो ऽच्छावाकचमसो
भवति ।

२०७ तीक्ष्णाग्रः स दण्ड आग्नीध्रचमसो भवति ।

२०८ अश्वर्युः अग्नीषोमीयपशुशाखायाः पशुवत्पवित्रं
करोति । ततः पशुकुम्भी शाखापवित्रं वपात्रपर्यायौ रश्ने
शूलं मैत्रावरुणदण्डं शालामुखीयस्योत्तरतो दर्भेषु सादयति ।

शुन्धध्वनिति प्राकृतमन्त्रेण प्रोक्षति । आग्नीध्रः पाणी सम्मृ-
 श्याग्नीन् प्रज्वाल्य परिस्तीर्य शालामुखीयस्याग्रे दर्भान्
 संस्तीर्य तेषु स्फुपमग्निहोत्रहवर्णी जुहूमित्यादि पशुवत्पात्रा-
 ययासाद्य गार्हपत्यआज्यं विलापयति प्रतिप्रस्थाता पाणि-
 सम्मर्शनं कृत्वा ब्रह्माणं दक्षिणत उपवेश्य शालामुखीयादा-
 रभ्योत्तरवेदिपर्यन्तं पृष्ठयां स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा यजमान
 वाचं यच्छेति यजमानं सम्प्रेष्याग्निहोत्रहवर्णी प्राकृतमन्त्रेणा
 दाय तथैव प्रतितप्य प्रोक्षणीसंस्कारं कृत्वा पात्राणि प्राकृ-
 तमन्त्रेण प्रोक्ष्य आज्यं दधि च तथैव निरूप्य अधिश्रित्यो-
 ज्यं पर्यग्निं करोति । ततो ऽध्वर्युः पाणी सम्मृश्य मन्त्रेण
 प्राकृतेन स्फ्यादानादि कृत्वा स्तरदेशे स्फ्यंस्तच्छ्वा सम्प्रेष-
 माह । प्रोक्षणीरासादयेत्यादि पशवत् । आग्नीध्रः प्रोक्षणीः
 सादयति । अध्वर्युः स्फ्यं प्रकृतिवद्ददाति । प्रतिप्रस्थातो-
 त्तरवेदिसमीपे ब्रह्माबर्हिषी उपसादयति । आग्नीध्रः दक्षि-
 शेन स्त्रुवं रचाधितिं सव्येन हस्तेन वेदाग्राशयादाय शाला-
 मुखीये अग्नेर्वानिति मन्त्रेण प्रतितप्य स्त्रुवमन्त्रेणैवोभयं
 सम्मृज्य प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता जुह्वादीन्
 पशुवत्प्रतितप्य सम्मृज्य वेदाग्राणि शालामुखीये प्रक्षिप्य
 पात्राणि अग्नेणोत्करं तृणेषु सादयित्वा पुनरादाय शालामु-
 खीयसकाशे निदधाति । पत्नीं शालामुखीयमाज्यं चावेक्ष-
 यित्वा यजमानमाज्यमवेक्षयति । अध्वर्युः प्रोक्षणीनामुत्तरत
 आनीयाज्यं स्वयमवेक्ष्योत्पूय प्रोक्षणीश्वोत्पूयाज्यं दधि
 चादाय ब्रह्मयजमानाभ्यां सह प्राग्वशं गत्वा वेद्यां स्त्रुक्षु
 पशुवदाज्यानि गृहीत्वा परिकर्मिभ्यः प्रदायाऽप उपस्पृश्य
 ब्रह्मणे सोमं राजानं ददाति । ब्रह्मा राजानमादाय शाला
 मुखीयमग्नेण परिश्रित्योत्तरतो वस्यायान्वगग्निं नयति ।

अध्वर्युः शालामुखीये प्रणयनीयमिधमनाधाय चात्वाला-
दुपयसनीः कल्पयित्वा पुराणगार्हपत्यश्राद्धं विहाप्योत्पूय
अध्वर्युं यजमानस्तं पत्नी तां पुत्राः तान् पौत्रास्तान्
ज्ञातयश्चेति ज्येष्ठानुक्रमेण समन्वारब्धेषु सत्सु प्रचरण्यां
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा शालामुखीये जुहोति । त्व२ सोम तनूकृद्-
भ्यो द्वेषोभ्योन्यकृतेभ्य उरुयन्तासि वरुथ२ स्वाहा
इति । सोमायेदमिति यजमानः । ततः स्रुवेण जुहोति ।
जुषाण अष्टुराज्यस्या वेतु स्वाहा । इति । अग्नयइदमिति
यजमानः । पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सम्प्रैषमाह । अग्नीषो-
माभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि । इति । अयमग्नीषोमप्र-
णयनप्रैष उच्यते ॥

२०९ होत्रा प्रणमायामृचि त्रिरुक्तायामिधमं शालामुखी-
यादुद्यम्य पूर्वमा द्वारेऽपनिष्क्रामन्ति । अन्वग्राज्ञा चाज्यै-
श्चान्वक्त्वा ऋणो वायव्यानि । अयं नो अग्निर्वरिवः कृणो-
त्वयं मृधः पुर एतु अभिन्दन् । अयं शत्रून् जयतु जर्हृषाणो
ज्यं वाजं जयतु वाजसातौ । इति मन्त्रेण । ततः उत्तरेण स्रु-
परीत्याग्नीध्रागारे ऽग्निं निधाय परिस्तीर्य परिषिष्य चतु-
र्गृहीतेनाभिजुहोति । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वाति
देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते
नम उक्तिं विधेम स्वाहा । इति । अग्नयइदमिति यजमानः ।
अत्रैवैतत् ऋणो वायव्यानि सादयित्वा उत्तरेणाग्नीध्रीयं
धिष्यं राज्ञा चान्यैश्च गत्वा । आहवनीये स्रुवाहुतिं जु-
होति । उरुविष्णोविक्र०रस्वाहा । इति विष्णवइदमिति यज-
मानः । ब्रह्मा राजानमन्यस्मै प्रदाय मन्त्रेणोपविशति ।
यजमानश्च स्वायतने । अध्वर्युः प्रीक्षणीरुन्महयं नित्यादि यन्मे
अग्नइत्यन्तं पशुवत्करोति । खरे प्रोक्षणादीनि करोति ।

महावेदिश्रीष्यां प्रोक्षणीर्निनयति । ब्रह्मायथागतमागत्य
राजानमुपादत्ते । यजमानः अप उपस्पृश्य यथेतमेत्य ब्रह्मणः
सकाशाद्राजानमादाय पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपादयति ।
सोमो जिगातु गातुविद्देवानामेति निष्कृतमृतस्य योनिना-
सदम् । इति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य
नीडे कृष्णाग्निमास्तृणाति । अदित्याः सदो ऽसि । इति ।
यजमानस्तस्मिन् कृष्णाग्निने राजानं सादयति । अदित्याः
सद आसीद । इति । एष वो देव सवितः सोमस्तः स्रक्ष्वं
मा वो ऽदभन् । इति राजानं देवताभ्यः प्रयच्छति । एत-
स्रक्ष्वं देव सोम देवो देवा जुषागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्
सह प्रजया सह रायस्पोषेण । इति तं सोममुपतिष्ठते ।
सोमो देवभ्यः इति सोमस्योपरि प्राञ्चमञ्जलिं करोति ।
स्वप्ता पितृभ्यः इति तस्य दक्षिणतो न्यञ्चमञ्जलिम् । अप
उपस्पृश्य । इदमहं निर्वहणस्य पाशात् । इति ततो नि-
ष्क्रम्य । सुवरन्निविश्येच वैश्वानरं ज्योतिः । इत्याहवनी-
यमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । अद्यान्तरदीक्षां विसृज । इति प्रे-
क्ष्यति । ततो यजमानः । अग्ने ब्रतपते त्वं ब्रतानां ब्रत-
पतिरसि या मम तनूस्त्वय्यभूदियं सा मयि या तव तनू-
र्मय्यभूदेषा सा त्वयि मयाययं नौ ब्रतपते ब्रतिनो ब्रता-
नि । इत्याहवनीयमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । स्त्रस्त्रीष्वमेखलां
प्रमुष्टीन् सारय यजमान इति त्वाचक्षतां नामग्राहं ते पि-
तृभिः पितामहैः प्रपितामहैः पुत्रैः पौत्रैः सुब्रह्मण्यः सुब्र-
ह्मण्यामाह्वयतु । इति सम्प्रेष्यति । वपायानान्ते सुब्रह्मण्यः
पिता पुत्रोवाह्वानं करोति । यूपावटान्तनिदानीमेव वा
करोति । ततो याचतियवमतीरित्यादि यूपप्रक्षालनादि
वपामार्जनान्तं पशुवत् । प्रकृतौ निरुद्धपशौ यन्नेन्द्राग्निपदं

तत्राग्नीषोमपदस्योद्ः कार्य इति विशेषः । आहूनायां पि-
तापुत्रीयायां दृढं कुम्भमादायान्तरेण चात्वालोत्कराबुदङ्
उपनिष्क्रम्य स्तोत्राभिमुखं स्थित्वा द्वायातपसोः सत्यौ वस-
तीवरीसञ्ज्ञा अपो गृह्णाति । हविष्मतीरिमा आपो हवि-
ष्मान् देवो अश्वरो हविष्माः आविवांसति हविष्माः अ-
स्तु सूर्यः । इति । सूर्ये त्वस्तङ्गते हिरण्यमन्तर्धाप गृह्णाति ।
आतपच्छायायां स्वदेहच्छायायां वृक्षच्छायायां वा गृह्-
णाति । इदं वसतीवरीग्रहणमित्युच्यते ॥

२१० ततः प्रदक्षिणमावृत्य वसतीवरीकुम्भं सव्ये निधा-
यान्तरेण चात्वालोत्कराबुत्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च गत्वा
पूर्वयाद्वारा शालां प्रपाद्य शालामुक्षीयस्य पश्चात्समृष्टाः साद-
यति । अग्नेर्वीमन्नगृहस्य सदसि सादयानि सुम्नाय सुम्नि-
नीः सुम्ने मा धत । इति एतद्द्वमतीवरीसादनमुच्यते ।

२११ ततो ऽग्नीन्पुरोडाशमित्यादि स्वरुढोमवर्जमाज्ये-
डान्तं पशुवत् । औपयाशाऽङ्गारहरणमाग्नीध्रियादिति वि-
शेषः । वृत्रहामूयाममिति पुरोडाशयागे यज्ञमानस्यानुमन्त्र-
णम् । इन्द्रियावी भूयासमित्यङ्गयागे । आज्येडामार्जनान्ते
उलखले मुसलइत्येव हुत्वा ध्रुवामाप्याद्य प्रायश्चित्तानि
जुहोति न वा । अथाग्नीषोमीय इत्यत आरभ्य एतदन्तं
कर्म अग्नीषोमीयपशुमिति गीयते ।

२१२ हृदयशूलं प्रक्षालय स्थापयित्वा सम्प्रेषयति । व्यप-
क्रामत मा वोऽभिपरिषम् । इति । अयं बहिर्वेदिभवनप्रेष
उच्यते ।

२१३ ततः सर्वे बहिर्वेदि भवन्ति । वसतीवरीरादाय
नार्हपत्यस्य पश्चान्मार्गेण नीत्वा दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम-

स्य सव्येऽंशे निधाय दक्षिणेन मार्जालीयं सदश्च पयर्षाहृत्यो-
दङ्मुखो दक्षिणतो यूपेन संस्पृष्टः सादयति इन्द्राग्नियोर्भाग-
धेयो स्थ । इति पुनरादायोदङ्खावृत्य दक्षिणेऽंशे निधाय यथेत-
मेत्य शालामुखीयस्य पश्चात्संस्पृष्टः सादयति मित्रावरुणयो-
र्भागधेयो स्थ । इति । पुनरादाय दक्षिणेऽंशे निधाय पूर्वया द्वा-
रोपनिष्क्रम्य उत्तरेण सद आग्नीयं च परीत्योत्तरतो यूपेन
संस्पृष्टः सादयति । विश्वेषां देवानां भागधेयो स्थ । इति
पुनरादाय प्रदक्षिणमावृत्यसव्येऽंशे निधाय पुनस्तेनैव मार्ग-
णागत्याग्नीध्रीयस्य निष्पत्यस्य पश्चात्संस्पृष्टः सादयति ।
यज्ञो जायते । इति । इदं वसतीवरीस्थापनमुच्यते ।

२१४ अथ सम्प्रेष्यति । या सस्त्राह् धुक् तस्यै दधि घर्माय
दधि कुरुत या यजमानस्य तस्या आमिक्षायै या पत्न्यै तस्या
आशिरेपयश्च सक्तूँश्च कुरुत शृनातङ्क्यमादित्यग्रहाय दधि
कुरुत पुरोडाशीयानि पिष्टानि कुरुत धाना हरियोजनीः
कुरुत चतुरोम्भणास्त्रीनुदञ्जनानयुज एकधनास्त्वयवमानेका-
दश परमान् द्वे रशने द्वे वपाश्रपयौ एकतयमिधमाबहिर्हिरौ
दुम्बरान्महापरिधीन् कुरुत सुत्रह्मण्यमानाह्वयतु । इति । अयं
सुत्यासामग्रीसम्पादनमैष उच्यते ।

२१५ अथर्व्यु पुरुषेष्वन्यतमः सवनीयातिरिक्तानां शाखा-
नां क्रमेण एर्णानि कृत्वा ऽग्नेः शालामुखीयं निधाय मूलतः
परिवास्योपवेधान् कृत्वा शालामुखीयस्य पश्चात् प्रज्ञाता-
न्निधाय द्वितीयमन्त्रं च शाखापवित्रं मन्त्रेण प्राकृतेन कृत्वा-
न्यानि षट् शाखापवित्राणि तूष्णीं कृत्वा गाहपत्यादुरत्तरतः
षट् दोहनानि षट् शाखापवित्राण्यष्टौ स्थालीश्च सादयित्वा
प्राकृतमन्त्रेण प्रोक्ष्य तत्तदुपवेधेषाङ्गाराभिरुक्ष्य तत्तत्पवित्रं
निधाय तेन तेन दोहनेन दोहयित्वा तप्तत्वा सदगुहास्थात-

नक्ति । नाभ्यातनक्ति । अत्र द्वितीयोदाह ऐन्द्रः । षष्ठो
दाहो मैत्रावरुणः । अतस्तत्र विशेषो मन्त्रेषु भवति ।
स यथा । मित्रावरुणौ रमयतां गावः । मित्रावरुणाभ्यां
हविरिन्द्रियं इति । बहुदुग्धमित्रावरुणाभ्यां देवेभ्यो हवि-
रिन्द्रियम् । इति । दाहानन्तरं तत्तदुपवेपान् शाखापवि-
त्राणि मेक्षणानि दाहाश्च प्रज्ञानान्निधाय प्रातर्दाहस्यात्यौ
चान्यत्र स्थापयित्वा दक्षैः प्रातर्दाहाय वत्सानपाकरोति ।
एतत्सौत्यसायन्दोहकरणमित्युच्यते ।

२१६ एतदनन्तरं वा सवनीयपशुशाखाद्वयमाहरति ।
ततः प्रकृतिवदसिदादानादि कृत्वा एकविधं बहिराश्वबालं
प्रस्तरं ऐश्वरीविधृती च सम्भृत्य औदुम्बरैर्महापरिधिभिः
सह विंशतिसमिधः ततस्त्वा त्रयोविंशतिधेत्यूहितमन्त्रेण
सम्भरति । परिभोजनीयान्वेदं च करोति । इदं सौत्ये-
धमाबर्हिः सम्भरणमित्युच्यते ॥

२१७ सुब्रह्मण्ययायामाहुनायां यजमानः पशुदेवतामग्निं
वनस्पत्यादि च सङ्कल्पयति । तद्यथा याः पुरस्तादिजपं
प्रकृतिवत्कृत्वा सवनीयेन पशुना यक्ष्ये । पाशुकं हविः । अ-
ग्निः प्रधानदेवता । वनस्पतिः पृषदाज्यस्येत्याद्युक्ता । इन्द्रो
वसुमान् प्रातः सवनस्य देवता । इन्द्रो रुद्रवान्माध्यन्दिन-
स्य सवनस्य देवता । इन्द्र आदित्यवानृभुमान्वाजवान् बृह-
स्पतिवान्विश्वदेव्यावांस्तृतीयसवनस्य देवता । इत्यादि ।
अयं सुत्यासङ्कल्प इत्युच्यते ॥

२१८ अध्वर्युः उत्तरस्य हविर्धानस्य नीडे एकमम्भ्रणं
स्थापयति । स आधवनीय इत्युच्यते ॥

२१९ तस्यैव प्रसंगे द्वितीयमम्भ्रणं स्थापयति । स पूत-
भुत्पदवाच्यः ॥

२२० अग्नयोगाधवनीयपूजश्रुतौरेकएवोदञ्चनो भवति ।
शकटे यदुपवेशनस्थानं तन्नीडपदवाच्यम् ॥

२२१ नीडस्य अहिभागः प्रउगपदवाच्यः ॥

२२२ वृहन्मुखा मार्तिकघटा अम्भ्रणपदवाच्याः ॥

२२३ अम्भ्रणेभ्यो जलोदुरणार्थयज्ञेषु मार्तिकपात्रं तदु-
दञ्चनपदवाच्यम् ॥

२२४ तृतीयमम्भ्रणमाग्नीध्रिये सोदञ्चनं स्थापयति ।
माजालीये सोदञ्चनं चतुर्थम् । एतदम्भ्रणसादनमुच्यते ॥

२२५ यजमान एतां रात्रौमाग्नीध्रिये संविशति । रक्षिणो
हविर्यानि राजानं गोपायन्ति ॥

२२६ ततस्तस्या रात्र्यास्तृतीयभागे ऽवशिष्टे सति यज-
मानस्तत्पुरुषाश्च प्रबुध्याध्वर्ष्यादीन् सर्वान् ऋत्विजश्चम-
साध्वर्यून् पत्नीं परिकर्मिणोपि बोधयन्ति । न महारात्रे
स्नान्ति । एतत्सुत्यार्थप्रबोधनमुच्यते ॥

२२७ यजमानो हस्तपादं प्रक्षालयान्तरेण चात्वालोत्करी
प्रविश्याग्नीध्रिये उपविशति । ऋत्विजोपि हस्तपादप्रक्षा-
लनाचमनं कृत्वायजमानसमं पे गच्छन्ति । अध्वर्युः अग्नी-
ध्रोनीयपशुवत्सवनीयपशुशाखायाः पवित्रादिकुम्भ्यादि प्रोक्ष-
णान्तं कृत्वा आग्नीध्रियधिष्ण्यस्योत्तरतस्तिष्ठन् पाणिस-
स्पर्शनं कृत्वा तत्रैव तिष्ठन् सम्प्रैषमाह । उक्तेनग्राठणो वाय-
व्यानि कलशे दशापवित्रे समवधाय दक्षिणस्य हविर्या-
नस्य पुरोक्षस्त्वाद्याग्नीदाहपमधिग्नय प्रतिप्रस्थातः स्नु-
चः सम्सृज्याह्वेनादेह पृषदाख्याय दध्याहर । इति । अयं
सुत्यारम्भप्रैष उच्यते ॥

२२८ उक्तेना ग्राठणो वायव्यानि चमसान् परिष्णुपात्रं
प्रक्षालितोपरिस्थदशापवित्रं द्रोणकलशं च दक्षिणस्य हवि-

धानस्य पुरोक्षं सह संसादयति । एतद्विधाने वायव्यादि-
सादनमुच्यते ॥

२२९ आग्नीध्रः पूर्वया द्वारा शालां प्रविश्य पाणी स-
म्मृश्य चतुरोर्गनीन् प्रज्वाल्य परिस्तीर्य अग्नीषोमीयवदग्नेः
शालामुखीयं पाशुकपात्राण्यासाद्य शालामुखीयआज्यमधि-
श्रयति । प्रतिप्रस्थाता तथैव प्रविश्य पाणी सम्मृश्य ब्रह्मा-
णमुत्तरवेदेर्दक्षिणतो मन्त्रेणोपवेश्य शालामुखीयादुत्तरवेदि-
पर्यन्तं पृष्ठव्यां स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा यजमान वाचं यच्छे-
त्युक्त्वा प्राकृतमन्त्रेण अग्निहोत्रहवणीमादाय निष्टप्य प्रोक्षणीः
संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्याज्यं दधि च निरुप्याज्यमधिश्रि-
त्योभयं पर्याग्निं करोति । अध्वर्युः मन्त्रेण प्रकृतिवत् स्फ-
यादानादि कृत्वोपरवदेशे स्फ्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा ऽग्नीषो-
मीयवत् प्रोक्षणीरासादयेत्त्यादिना सम्प्रेषयति । तत आग्नी-
ध्रेणाहृतासु प्रोक्षणीषु स्फ्यमुदस्य प्रकृतिवत्प्रक्षालयति ।
आग्नीध्र उत्तरवेदिसमीपे इध्माबर्हिर्साद्य पशुवत्स्रुवस्व-
धितिसम्भार्जनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता पशु-
वत् जुह्वादि सम्मृज्य उत्तरस्याग्नेः सर्वाणि संसाद्य पत्नीं गार्ह-
पत्यमाज्यञ्चावेक्षयित्वा समिधमुपहत्य दध्ना सहाज्यमाहृत्या-
हवनीये शालामुखीये वा ऽधिश्रित्य समिधमाधाय यजमा-
नमवेक्षयित्वा ऽध्वर्यवे प्रयच्छति । अध्वर्युः उत्तरेण प्रोक्ष-
णीरासाद्य स्वयमवेक्ष्योत्पूय प्रोक्षणीश्चोत्पूयाज्यग्रहणात्प्राक्
पञ्च सम्मृशति । अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।
अपां रेतोसि जिन्वति । इत्याग्नीधीयम् । विष्णो त्वं नो
अन्तमः शर्म यच्छ सहन्त्य । प्रते धारा मधुश्चुत उत्सं दुहते
अक्षितम् । इति हविर्धानम् । अयमग्निः सहस्त्रिण इत्येवा
सर्वाः स्रुचः सम्मृशति । वायो शत२३रीणां युवस्य प्रोक्ष्या-

शाम् । उत वा ते सहस्रिणो रथेन पृथुपाजसा । इति वाय-
व्यानि चमसांश्च सम्मृशति । इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रव्य-
चसङ्गिरः । रथीतमं रथीनां वाजनां सत्पतिं पतिम् । इति
सदोभिसृशति । इदमाग्नीध्रीयादिपञ्चकसम्मर्शनमुच्यते ।

२३० ततो ब्रह्मयजमानाभ्यामाज्यदधिभ्यां च सह्याग्नी-
ध्रीयदेशं गत्वाऽग्नीषोमीयवत्पृषदाज्यसहितान्याज्यानि गृही-
त्वा परिकर्मिभ्यः प्रदाय प्रोक्षत्युन्महनादि कृत्वा वेदिप्रोक्ष-
णस्थाने खरस्योत्तरार्धे प्रोक्ष्य तत्रैकैकविधं बर्हिः स्तीर्त्वा
प्रस्तरपाणिः प्राङ्भिसृज्यौदुम्बरान्महापरिधीन् परिधाय
एता असदन्नत्यादिमन्त्रेण स्त्रुगभिमर्शनान्तं कृत्वा परिधीन्
योगेन युनक्ति । युनक्ति ते पृथिवीं ज्योतिषा सह । इति
मध्यमं परिधिम् । युनक्ति वाचं सह सूर्येण ते । इत्युत्त-
रम् । सन्नाः स्त्रुचोऽभिसृशति । युनक्ति तिस्रो विपृचः सूर्य
ते इति । इदं सौमिकपरिधिस्त्रुगभिमर्शनमित्युच्यते ॥

२३१ विष्णूनिस्थेत्यादिप्राकृतमन्त्रेण सर्वाण्यजाज्यान्य-
भिमन्त्र्य अग्नीषोमीयवत् स्त्रुवं ध्रुवायामवदधाति । यज-
मानः यन्मे अग्नइत्यादि पठति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य
एहि यजजानेति यजमानमाजन्त्र्य पूर्वया द्वारा हविर्धानं
प्रपाद्य नीडे निहितं यद्यमे तत्फलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तर-
लोम यज्ञ प्रतितिष्ठेति मन्त्रेण तूष्णीं वोपस्त्वृणाति । तस्मि-
न्नुपांशु सधनातिरिक्तांश्चतुरो ग्राव्णश्चतुर्दिक्षु परस्पराभि-
मुखानिषवप्रदेशान् स्थापयित्वा द्वेपयोर्मे ध्यमार्गेण राजा-
नमुपावहरन्ति । हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय
त्वोर्ध्वमिसमच्छरं वृषि दिवि देवेषु होत्रा यच्छ । इति ।
सोमराजन्मह्यवरोह माभेमांसं विक्था मा त्वा हिंसिष्य
प्रजास्त्वमुपावरोह प्राजास्त्वामुपावरोहन्तु । इति इदं सो-

मराजोपाधरोहणमुच्यते ॥

२३२ राजानं ग्रावणामुपरि निधाय उद्गातृभ्यः प्राह ।
उपावहतः सोमः । इति । इदमुद्गातृनिवेदनमुच्यते ॥

२३३ ततो प उपस्पृश्य एहि यजमानेति यजमानमा-
मन्त्र्य आग्नीध्रीयं गत्वा प्रचरण्यां चतुर्गृहीतं गृहीत्वा
पञ्चहोतारं मनसा द्रुतय यजमाने ऽन्वारुधे जुहोति वाच-
स्पतये ब्रह्मण इदमिति यजमानः । अयं सवनीयपञ्चहोतृ-
होम उच्यते ॥

२३४ ततो ऽन्येन चतुर्गृहीतेन जुहोति । आसन्न्यान्मा-
मन्त्रात्पाहि कस्याश्चिदभिग्रस्त्याः स्वाहा । इत्ययमासन्न्य-
होम उच्यते ॥

२३५ अग्नय इदमिति यजमानः । तूष्णीं घृतानुषिक्तं
शकलमाहवनीये ऽभ्याधाय तत्रैव तिष्ठन् सम्प्रेष्यति । प्रात-
र्यावभयो देवेभ्यो होतरनुब्रूहि ब्रह्मन्वाचं यच्छ सुब्रह्मण्य
सुब्रह्मण्यामाहुर्वाग्नीत्सवनीयान्निर्वप प्रतिप्रस्थातः खरे
पात्राणि युङ्क्ष्व । इति । अयं प्रातरनुवाकादिप्रैष उ-
च्यते ॥

२३६ प्रेषिता ऋत्विजो यथासम्प्रैषं कुर्वन्ति । पितापु-
त्रीयायां सुब्रह्मण्यायामाहूतायां आग्नीध्रः ऐन्द्रान् पुरोडा-
शान् शालामुखीये निर्वपति । तद्यथा । पाणी सम्स्पृश्या-
येण शालामुखीयं तृणानि संस्तीर्य तेष्वेकादश पुरोडाशक-
पालानि द्वे भर्जनकपाले त्रीणि पात्राणि आमिक्षाकुम्भं द्वे
मेक्षणे आमिक्षामेक्षणं मन्थनशलाकां शूर्पं कृश्याजिनं शम्या-
मुलूखलं मुसलं दूषदमुपलां पिष्टोदूपनीं मेक्षणं प्रणीताप्रण-
यनं पञ्चायतनां दारुपात्रीं प्राकृतया दारुपात्र्या सहान्यानि
चत्वारि पात्राणि वा ऽजिनपात्रमुपवेशं सदन्तीं यानिचान्या-

न्युपयुक्तानि तानि सर्वाणि द्रव्यं सादयति । इदं सौत्यपु-
रोडाशीयपात्रासादनमुच्यते ॥

२३७ ततः पवित्रकरणादि । उत्तरवेदिसमोपे प्रणीतासा-
दनम् । ततो ऽग्निहोत्रहवश्यादानादि । निर्वापे विशेष
उच्यते । पात्राणां ब्रीहीन् यवांश्च भेदेन प्रक्षिप्य पूर्वार्धम-
भिमृशति । द्वयोर्द्रव्ययोर्वीजे क्षणकिंशारुनिरसनयोरावृत्तिः ।
देवस्य त्वा स०भ्यामिन्द्राय जुष्टं निर्वपामि । इति मन्त्रे
विशेषः । पुरोडाशार्थं चतुरोब्रीहिमुष्टीनिरूप्य धानार्थं कर-
म्भार्थं च यवमुष्टीन् परिवापार्थं ब्रीहिमुष्टीनिर्वपति । ऐन्द्रा-
शयेव सर्वाणि द्रव्याणि । निरुप्ताभिमर्शनातिशिष्टाभिमर्शनै-
कीकरणानामावृत्तिः । धान्यद्वित्वात् उर्वन्तरिक्षमन्वितम् ।
अदित्या वा मुपस्थे सादयामि । इत्यूहः । अयं सवनीय-
पुरोडाशनिर्वाप उच्यते ॥

२३८ देवस्य त्वा स०भ्यामिन्द्राय यो जुष्टं प्रोक्षामि । इति
भेदेनाभयोर्द्रव्ययोः प्रोक्षणम् । ततः कृष्णाजिनादानादि ब्रीहीन्
द्वेधा कृत्वैकं भागमवहन्ति । इदानीमेव हविष्कृदाह्वानम् ।
ब्रीह्यवघातकाले पृथक् कृतान् ब्रीहीन् यवांश्चोपोद्यच्छन्ते ।
तन्दुलप्रक्षालननिनयनान्ते पुनरग्नेस्तनूरसीत्यादिना यवा-
नाम् । नात्र हविष्कृतमाह्वयति । परिवापब्रीहीनुपोद्यच्छन्ते ।
प्रक्षालननिनयनान्ते सायन्दोहवत्प्रातर्दोहः । उदगग्रेण
शाखापवित्रेण । नात्रातञ्जनादि । अयं सवनीयप्रातर्दोह उच्यते ।

२३९ पुरोडाशीयाधिवपने इन्द्राय जुष्टमधिवपामीति
विशेषः । पुरोडाशार्थमेकादशकपालान्युपधाय तदुत्तरत आ-
देवयजं वहेत्यङ्गारमानीय तदुपरि ध्रुवमसीत्यादिमन्त्रेण भ-
र्जनकपालमुपदधाति । निर्दग्धमित्यादिमन्त्रेण प्रदक्षिणम-
ङ्गारैः परिचिनाति । कपालस्यैकतवाद्यद्वर्धनं इत्यादि मन्त्रे

एकवचनान्तत्वम् । इदं धानाकपालोपधानमुच्यते ।

२४० तदुत्तरतस्तथैव द्वितीयं भर्जनकपालमुपदधाति ।
इदं परिवापकपालोपधानमुच्यते ।

२४१ तदुत्तरतस्तूष्णीमङ्गारमावर्त्य तिरः पवित्रं प्रातर्दो-
हसामिक्षाकुम्भ्यान्नीय तां तूष्णीं तस्मिन्ङ्गारे ऽधिश्चित्य
प्रातर्दोहं मेक्षणेनालोढ्य अग्रयति । इदसामिक्षाकुम्भ्युपधान-
मुच्यते ।

२४२ ततः संवपनादि । इन्द्राय जुष्टं संवपामीति
ऊहः । पिण्डाभिमर्शने मन्त्रः इन्द्राय त्वेति । पुरोडाशं
प्रथयित्वा यवान् परिक्षुध्य भर्जनकपाले निवपति । यर्माः
स्य विश्वायुषः इति मन्त्रेण । एवमेव परिवापत्रीहीन् द्वि-
तीये निवपति । अयं सौत्यपुरोडाशीयसंवाप उच्यते ।

२४३ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहं दध्यानीयामिक्षावाजिने
शीतले कृत्वा निदधाति । इदं सवनीयामिक्षावाजिनकर-
णमुच्यते ।

२४४ ततस्तत्त्वचं गृह्णीष्वेत्यादि । शाणामुखीयस्य पश्चा-
त्पुरोवाग्येभ्योऽनिनयति ततो अष्टान्यवानवतायं द्विधा कृत्वा
एकं भागमिन्द्राय व इति मन्त्रेणाभिमृश्य नवे पात्रे तिरः
पवित्रं लौकिकमाज्यमानीय तस्मिन् तं भागमोप्य पुरो-
डाशादुत्तरतो भस्नमिश्रेष्वङ्गारेष्वधिग्रयति । इदं सवनीय-
धानाश्रपणमुच्यते ।

२४५ ततः कृष्णाजिनावधूननादि कृत्वा द्वितीयं भागं
पेषयित्वा नवे पात्रे तथैवाज्यमानीय जातान् सकूनोप्य
मन्थनशलाकया रज्ज्वादिना मथित्वा स्यात्सोष्ठलग्ना विप्रु-
षोन्तः क्षिप्तवा इन्द्राय त्वेति मन्त्रेणाभिमृश्य धानानामु-

त्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रयति । अयं पदार्थः करम्भ इत्युच्यते ।

१४६ मृष्टान् ब्रीहीनवतार्यं त्रितुपीकृत्य नवे पात्रे पूर्ववदा-
ज्यमानीयोप्य इन्द्राय त्वेति मन्त्रेणाभिसृज्य करम्भादुत्त-
रतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रयति । इदं परिवापश्रयणमुच्यते ।

२४७ तदुत्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रयति । ततः पवित्रे प्रस्तरे त्रिसृज्य शाखापवित्रं प्रस्तरे
प्रज्ञातं निधाय उपवेपं चान्यत्र निदधाति । प्रतिप्रस्थाता
स्तुचा दक्षिणतः पूर्वार्धे खरस्य मध्ये दक्षिणाग्निरसमुपांगु
सवनं ग्रावाणं निदधाति । तस्य दक्षिणतः संलग्नमुपांगु
पात्रम् । तस्य उत्तरतोन्तर्यामपात्रम् । तस्य पश्चाद्दाश्वि-
नपात्रम् । तस्य पश्चात्प्रबाहुकदक्षिणं शुक्रपात्रम् । उत्तरं
मन्थिपात्रम् । मन्थिपात्रस्वाग्रे दक्षिणोत्तरे ऋतुपात्रे
खरस्य पश्चार्धे मध्ये आग्रयणस्थालीम् । तदुपश्रयपात्रं
च उत्तरस्या खरश्रोण्यां उक्थ्यस्थालीं तदुपश्रयपात्रं च ।
उत्तरस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनं भूम्या ध्रुवस्थालीम् ।
पूतमृदाधवनीययोर्मध्ये चमसान् परिप्लुपात्रं च दक्षिणस्य
हविर्धानस्य पश्चादक्षं द्रोणकलशम् । तस्मिन् दशापवित्रे ।
ऐन्द्रवायवस्य दक्षिणत आग्नेयम् । तस्य पश्चादैन्दम् ।
तस्य पश्चात् सौर्यम् । एतानि त्रीणि पात्राण्यातिग्राह्या-
णीत्युच्यन्ते ।

२४८ ऐन्द्रवायवस्योत्तरतो ऽदाम्यपात्रम् । तस्य पश्चा-
दंशुपात्रम् । अथस्तादुपरिष्ठाद्रजतसुवर्णरुक्मवेष्टितं क्वचि-
दधिग्रहपात्रम् । एवं पात्राणिसादयति । एतत् खरे ग्रहादि-
सादनमुच्यते ।

२४९ अथर्वयुः । अग्निर्देव तागायत्री उन्द उपंशोः पात्र-
मसि । इत्युपांगु पात्रमभिसृजति । सोमो देवता त्रिष्टप-

छन्दोन्तर्यामस्य पात्रमसि । इत्यन्तर्यामम् । इन्द्रो देवता ।
जगती छन्द इन्द्रवायुयोः पात्रमसि । इत्यैन्द्रवायवपात्रम् ।
बृहस्पतिर्देवता ऽनुष्टुप् छन्दो मित्रावरुणयोः पात्रमसि ।

२४९। इति मैत्रावरुणम् । अश्विनौ देवता पङ्क्तिश्छन्दो-
ऽश्विनोः पात्रमसि । इत्याश्विनम् । सूर्या बृहती छन्दः
शुक्रस्य पात्रमसि । इति शुक्रम् । चन्द्रमा देवता सतोबृहती
छन्दो मन्थिनः पात्रमसि । इति मन्थिनम् । विश्वे देवा
देवतोष्णिहा छन्द आग्रयणस्य पात्रमसि इत्याग्रयणम् ।
इन्द्रो देवता ककुत् छन्द उक्थानां पात्रमसि । इत्युक्थम् ।
पृथिवी देवता विराट् छन्दोध्रुवस्य पात्रमसि । इति ध्रुव-
स्थालीम् । एतद्ग्रहाभिर्मर्शनमित्युच्यते ।

२५० ततो यत्कर्तव्यं तच्चिन्तयन्नास्ते । होतुः सकाशाद-
भूदुषेति श्रुत्वा प्रचरणयां चतुर्गृहीतं गृहीत्वा आहवनीये
जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने । शृणोत्वग्निः समिधा धियं मे
शशवन्त्वापो धिषणाश्च देवीः । शृणोत ग्रावाणो विदुषो
नुयञ्जः शृणोतु देवः सविता हवं मे स्वाहा । इति । अय-
मपोनपत्रीयारम्भकहोम उच्यते ।

२५१ अग्न्यङ्ग्रावदेवमवितृम्य इदमिति यजमानः ।
अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा बर्हिर्दाय सम्प्रेषमाह । अप-
हृष्यहोतमैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवाद्रवैकथनिन एतनेष्टः प-
त्नीमुदानयाग्नीहोतृचमसेन च मावसतीवरीभिश्च चात्बाले
प्रत्युपलम्बस्व । इति । अयमपोनपत्रीयानुवचनप्रैष इत्यु-
च्यते ।

२५२ यथासम्प्रेषं ते कुर्वन्ति । नेष्टा पत्नेजनीकलशह-
स्तां पत्नीमानयति । प्रैक्षुदेह्यृतस्य वासीरन्वग्नि स्तेयं
नयत्वदितिर्मध्यं दत्ता रुद्रावस्तृष्टासि युवानामभामाहिंसीः ।

इति । इदं पक्वेजनीग्रहणार्थपत्न्यानयनमित्युच्यते ।

२५३ प्राग्वंशस्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण च
आग्नीध्रीयं धिष्ण्यं अन्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्कुपनि-
ष्क्रम्य यत्रापस्तत्र गच्छन्ति । अध्वर्युः । अप्सु बर्हिष एक-
देशं प्रास्य तस्योपरि सशेषं जुहोति । देवीरापो अपां
नपाद्य कूर्मिर्हविष्यइन्द्रियावान्मादिन्तमस्तं देवेभ्यो देवत्रा-
घत्तशुक्रं शुक्रपेभ्यो येषां भागस्य स्वाहा । इति । अद्भ्य इदं
मिति यजमानः । अयं एकधनाग्रहणार्थहोम उच्यते ।

२५४ अध्वर्युः अप्सु हुतमाज्यं मैत्रावरुणचमसेनापत्ला-
वयति । कार्ष्णिरेस्यपापां सृघ्नम् । इति । बर्हिषी अन्तर्धाय
मैत्रावरुणचमसं पूरयति । समुद्रस्य वोक्षित्याउन्नये । इति ।
इदं मैत्रावरुणचमसपूरणमुच्यते ॥

२५५ त्रिषु कलशेषु बर्हिषी अन्तर्धाय एकधनान् गृह्-
णाति । इन्द्राय वा जुष्टान् गृह्णामि । इति । इदमेकधन-
ग्रहणमुच्यते ॥

२५६ इना गृहीता आप एकधनपदवाच्याः ॥

२५७ प्रतिकलशं ग्रहणमन्त्रस्यावृत्तिः । एकधनान् परि-
कर्मिभ्य एकधनिभ्यो दत्त्वा पत्नी कलशं गृहीत्वा बर्हिषी अ-
न्तर्धाय पक्वेजनीर्गृह्णाति । वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो
विश्वेभ्यो देवेभ्यः पक्वेजनीर्गृह्णामि । इति । इदं पक्वेज-
नीग्रहणमुच्यते ॥

२५८ अत्र गृहीता आपः पादप्रक्षालनार्थत्वात्पादयोर्ने-
जन्य इति समासे पक्वेजनीपदवाच्याः ॥

२५९ ततः पक्वेजनीकलशं पत्न्यै प्रदाय यथेतं मङ्गल-
वाद्यघोषयुक्ताश्चात्वालदेशं प्रतियन्ति । आग्नीध्रः चात्वा-
लदेशे होतृचमसं वसतीवरीश्वसादयति । अध्वर्युः होतृचमसं

वसतीवरीभिः सम्मृश्य पूरयति अन्वारब्धे यजमाने ।
 होतृचमसात्तथैव मैत्रावरुणचमसे बिन्दुं प्रस्कन्दयति । होतृ-
 चमसं वसतीवरीमैत्रावरुणचमसमिति त्रयं संस्तुष्टं निधाय
 सकृद्वा प्रत्येकं मन्त्रं वक्ष्यमाणमुक्त्वा क्रमेण होतृचमसादिषु
 सशेषं प्रचरणीशेषमाज्यमानयति । सं ज्योतिषा ज्योतिरं-
 क्ताः सः शुक्राः शुक्रेण सः हविषा हविः सं यज्ञपतिरा-
 शिषा । इति । इदं होतृचमसादिषु प्रचरणीशेषानयनमु-
 च्यते ॥

२६० पत्नी यथेतमेत्य वेद्यां शाष्ठामुखीयस्य पश्चात्तेन
 संस्तुष्टाः पत्नेजनीः सादयति । एतद्वेद्यां पत्नेजनीसादन-
 मुच्यते ॥

२६१ अध्वर्युः होतृचमसं वसतीवरीमैत्रावरुणचमसं एक-
 धनांश्चादाय होतुः सकाशमेति । अवेरयोऽध्वर्याश्च इति
 होत्रा पृष्ठः सन् प्रत्याह । उत्तेनन्नमुहतेनाः पश्य । इति ।
 इदमन्नानयननिवेदनमुच्यते ॥

२६२ यमग्ने पृत्सु नतर्यमावोवाजेषु यङ्जुनाः । स यन्ता-
 शश्वतीरिषः स्वाहा । इति प्रचरणीशेषेणाज्येनाहवनीये जु-
 होति । अयं क्रतुकरणहोतु उच्यते ॥

२६३ अग्नयइदमिति यजमानः । होतृचमसं वसतीवरी-
 मैत्रावरुणचमसं च दक्षिणेन होतारं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा
 हविर्धानं प्रपादयति । तथैव दक्षिणेन होतारं पर्याहृत्याऽप-
 रया द्वारैकधानान् हविर्धानं प्रपादयति । इदं वसतीवर्यादि-
 हविर्धानप्रवेशनमुच्यते ॥

२६४ होतृचमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणैवे नी-
 त्वा नीडे सादयति । तत्रत्यमाधवनीयमुत्तानं कृत्वा मैत्रा-
 वरुणचमसीया अपः पर्यस्यति । वसतीवरीणां तृतीयं भाग-

मानयति । तथा तृतीयं भागमानयति । तथा तृतीयमेकधना-
नाम् । अथशिष्टा वसतीवरीरुत्तरस्य हविर्धानस्य पुरोक्षं
सादयति । शिष्टानेकधनान् पश्चादक्षं सादयति । इदं हवि-
र्धाने वसतीवर्यादिसादनमुच्यते ॥

२६५ ततो हविर्धानयोर्मध्ये उपविश्य दधिग्रहपात्रमादाय
तस्मिन् बर्हिषी अन्तर्धाय तदीयं दधि गृह्णाति । उपयामपृहीतो
ऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि
दक्षाय दक्षवृधे रातं देवेभ्यो ऽग्निजिह्वेभ्यस्त्वनायुभ्य इन्द्र-
ज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः । अपोभृत्य बर्हिषी ग्रहमादायेति-
ष्ठति । दिवे त्वा उत्तगिह्वायत्वा पृथिव्यै त्वा इति । अपेन्द्र-
द्विषेतामनोपजिज्यासतो जह्यव्येनोरातीयति तं जहि । इति
पूर्वया द्वारोपतिष्क्रामति । पृथ्व्यार्या दक्षिणतः प्राङ्मुख
उपविश्याहवनीये जुहोत्यन्वारवृधे यजमाने । प्राणाय त्वा
वाजायत्वा ठयानायत्वा सते त्वा ऽसते त्वा ऽदृम्पस्त्वौष-
धीभ्यो विश्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यो यतः प्रजा अक्लिह्रा अजायन्त
यस्मै त्वा प्रजापतये विभूदात्रे ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं
जुहोमि स्वाहा । इति । प्रजापतयेऽदयिति यजमानः ।
अध्वर्युः दधिग्रहपात्रसंस्कारं कृत्वा जलमन्तः परिधिं निमीय पात्र-
मग्नावनु प्रहरति अयं दधिग्रहप्रचार इत्युच्यते ॥

२६६ ततो यजमानः । अध्वर्यो धेनुं ते ददानि । अध्व-
र्युर्धेनुं प्रतिगृह्य दधिग्रहशार्ङ्गं मेकखं च तूष्णीमनुप्रहरति ।
यजमानः प्रकृतिवदुपवेपमुद्रासयति । अध्वर्युः होतृवममीया
दक्षिणस्य हविर्धानस्येवयोर्मध्येनावतार्य चर्मणि निधाय
ताः प्रेक्षमाणं यजमानं वाचयति । निग्राभ्याः स्व देवश्रुत
आयुर्मै तर्पयत प्राणं मे तर्पयताऽपानं मे तर्पयत ठयानं मे
तर्पयत चक्षुर्मै तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पयत मनो मे तर्पयत वाक्

मे तर्पयताऽऽत्मानं मे तर्पयताऽङ्गानि मे तर्पयत प्रजां मे तर्प-
यत पशून्मे तर्पयत गृहान्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत सर्वगणं
मा तर्पयत तर्पयत मा गणामे मा वितीतृषन् । इति । इदं
होतृचमसीयाप्रेक्षणवाचनमुच्यते ॥

२६७ वसवस्त्वा प्रवृहन्तु गायत्रेण छन्दसा अग्नेः प्रियं
पाथ उपेहि । इत्युपनदस्य राज्ञस्त्रीनशूनाकृष्य गृह्णाति ।
तत्रोक्तमन्त्रेण प्रथमम् । रुद्रास्त्वा प्रवृहन्तु त्रेष्टुमेन छन्दसे-
न्द्रस्य प्रियं पेहि । इति द्वितीयमंशुम् । आदित्यास्त्वा प्र-
वृहन्तु जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथ उपेहि ।
इति तृतीयम् । अंशुनङ्गुत्पवकाशे कृत्वा होतृचमसीयाः
पात्रान्तरे निधाय होतृचमसे आधवनीया उपो गृह्णाति । ता
अपस्तैरशुभिर्द्वादशभिर्मन्त्रैराधूनामि । सान्दासुते शुक्रशुक्र-
माधूनामि भन्दनासु ते शुक्रानि । कोतनासु ते० । नूननासु
ते० । रेशीषु ते० । मेषीषु ते० । वाशीषु ते० । विश्वभृत्सु
ते० । माध्वीषु ते० । ककुशासु ते० । शक्तीषु ते० । शुक्रासुते
शुक्रशुक्रमाधूनामि । एते मन्त्रा द्वादश आधावसंज्ञकाः ॥

२६८ ततः अदाभ्यपात्रमधस्तादुपरिष्ठाद्रजतसुवर्णरत्नना-
भ्यां क्रमेणावेष्ट्य तस्मिन्शून्निधाय होतृचमसीया अपो गृह्-
णाति । शुक्र ते शुक्रेण गृह्णाम्यहो रूपेण सूर्यस्य रश्मि-
भिः । आस्मिन्नुपा अचुक्षुर्वुर्दिवे धारा असश्चत । इति ।
एतददाभ्यग्रहणमुच्यते ॥

२६९ ककुह ५ रूपं वृषभस्य रोचते बृहत् । इति ग्रहमा-
दायोपोत्तिष्ठति । सोमः सोमस्य पुरीगाः शुक्रः शुक्रस्य पु-
रीगाः । इत्याहवनीयसकाशमेति । वषट्कारपथस्य दक्षि-
णतः प्राङ्मुखस्तिष्ठन् अन्वारकधे यजमाने सर्वं जुहोति । यत्ते
सोमादाभ्यं नाम जागृषि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा ।

इति । सोमायेदमिति यजमानः । अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य राजन्यंशून् प्रक्षिपति । उशिक् त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसा ऽग्नेः प्रियं पाथो अपीहि । इति प्रथममंशुं प्रक्षिपति । वशी त्वं देवसोम त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रस्य प्रियं पाथो अपीहि । इति द्वितीयम् । अस्मत्सखा त्वं देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथो अपीहि । इति तृतीयम् । अयमदाभ्यग्रहोऽस्य उच्यते ॥

२७० ततः पात्रान्तरे ऽवनीता होतृचमसीया होतृचमसे आनीय यजमानाय दक्षोपांशुसवनं ग्रावाणं देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेणाऽऽदत्ते । ग्रावास्यध्वरकृद्देवेभ्यो गम्भीरमिममध्वरं कृध्युत्तमेन पविनेन्द्राय सोमं सुषुतं मधुमन्तं पयस्वन्तं वृष्टिवनिम् । इत्यभिमन्त्रयते । सपांशुसवनं चर्मणः पूर्वार्धे प्रागायतं निधाय राजानं विश्वस्य उपांशु सवनस्योपरि मीमते । इन्द्राय त्वा वृत्रघ्ने । इन्द्राय त्वा वृत्रतुरे । इन्द्राय त्वा ऽभिमातिघ्ने । इन्द्राय त्वादित्यवते । इन्द्राय त्वा विश्वदेव्यावते । इत्येकैकेन मन्त्रेण क्रमेण । तत्र प्रथममङ्गुष्ठयुक्तया प्रदेशिन्या । द्वितीयमङ्गुष्ठयुक्तयोपकनिष्ठिकया । तृतीयं तथैव प्रदेशिन्या । चतुर्थं तथैव कनिष्ठिकया । पञ्चमं तथैव मध्यमया । एवं विनाय पञ्चकृत्वस्तृष्णीं मीमते । अङ्गुष्ठयुक्तया कनिष्ठिकया प्रथमम् । तथैव कनिष्ठिकया तृतीयम् । तथैव प्रदेशिन्या चतुर्थम् । महानामन्या तथैव पञ्चमम् । एवं दशकृत्वो मीमानो ऽर्धं राजानं मीमते । इदं प्रातःसवनार्थसोममानकरणमुच्यते ॥

२७१ अवशिष्टं राजानमुष्णीषेण विग्रश्य ईषयोर्मध्येन भीत्वानीडे सादयति । नितं राजानं होतृचमसीयाभिः सिञ्चति । श्वात्राः स्य वृत्रतुरो राधो गूर्ता अस्य पत्नी-

स्तादेवीर्देवत्रेभ्यः यज्ञं चत्तोपहूताः सोमस्य पिबतोपहूतो
युष्माकं सोमः पिबतु । इति । इदमभिषवार्थसेचनमुच्यते ।

२७२ तत्ते सोम दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्त-
रिक्षे तेनास्मै यजमानायोरुरायाकृध्यधिदात्रेऽवोचः । इति
राजानमुदकेन मिश्रयति । इदं होतृचमसीयामिश्रणमुच्यते ।

२७३ धिषणे वीडूसतीवीडयेथामूर्जं दधाथामूर्जं मे धत्तं
वा॒हि॒सि॒ष मा मा हि॒सि॒ष्टम् । इतिचर्मोन्तर्हिते फल-
के अभिमृशति । इदमभिषवार्थफलकाभिमर्शनमुच्यते ।

२७४ ततो यजमानं वाचयति । अवावृधं वो मनसा
सुजाता ऋतप्रजा ता भगइदूः स्याम । इन्द्रेण देवीर्वीरधः
संविदाना अनुमन्यतां सवमाय सोमम् । इति । इदं वृद्धि-
वाचनमित्युच्यते ।

२७५ प्रतिप्रस्थाता राज्ञः षडंशूनादाय सव्यपाशयन्त-
रालेषु द्वौ द्वौ कृत्वा सव्येनैव पाणिनोप्रांशु पात्रमादत्ते ।
अध्वर्युः प्रेक्षयति । प्रतिप्रस्थातरुदकं सैनवोदचमसेन वा
जघनेनाहवनीयं प्रत्युपलब्धस्व । स तथा करोति । अध्वर्युः
हिरण्यमद्भिः प्रक्षाल्य मध्यमायामङ्गुली कृत्वा राजानं विस्र-
स्योपांशुमवनेन सकृत्प्रक्षृत्य अंशुपात्रमादाय कया न इति
वामदेव्यं साम अनवानं गायन्यानि वा पठन्शुमात्रेण रसं
गृह्णाति । उपयामगृहीतो ऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि
तिष्ठन्नाहवनीये जुहोति । प्रजापतये स्वाहा । इति ।
यथालिङ्गं त्पागो यजमानस्य । हिरण्ये प्राशयठयानिति ।
आमः प्राण एतु परावत आन्तरिक्षाद्दि- वस्पतिः । आयुः
मृचिठया अथ्यमृतमसि प्राणायत्वा । इति । इन्द्राग्नी मे
वर्चः कुरुतां वर्चः सोमो बृहस्पतिः । । वर्चो मे विश्वे
देवा वर्चा मे धत्तपशिवता । इत्यन्वेतापदीननुवो जग-

ह्नाणि वेदतत् । परिविश्वानि काव्या नेपिशचक्रमिवा-
भवत् । इति ह्नाभ्यां यजमानः पूर्वाह्नाभिराहुर्नाजयते ।
तच्छतमानं हिरण्यं मध्वर्यवे ददाति । शतमानं रजतं ब्रह्म-
णे । अयमशुपात्रहोम उच्यते ।

२७६ अध्वर्युरुपांशुसवनेन ऽभिषुगोति । एकं द्वे त्रीणि
चत्वारि पञ्च षट् सप्त अष्टौ इत्यष्टकृतवः सङ्ख्या अभिषुगोति ।
सोमवल्गाः जलेन कुहनं अभिषेकमुच्यते ।

२७७ अंशौ स्कन्धे सति यजमानं वाचयति । आमास्का-
न्तसह प्रजया सह रायसोषेणेन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्वधीः ।
अभिषुतं सोममञ्जलिनेहीकृत्य गृह्णाति । प्रतिप्रस्थाता
कुल्यन्तरालघृताभ्यां प्रथमाभ्यामंशुभ्यामुपांशु पात्रमन्तर्दधाति
अध्वर्युः वाचस्पतये पवस्व वाजिन् । इति पात्रे रसमा-
यति । प्रतिप्रस्थाता अंशू यथास्थानं लग्नयति । इदमुपां-
शुपात्रे प्रथमरसग्रहणमुच्यते ।

२७८ अध्वर्युः पुनर्होतृचमसीमाऽऽभिषुनादि बहुवाचनान्तं
कृत्योपांशुसवनेन एकमित्यादि एकादशेत्यन्तं सख्यायाभिषु-
गोति । नाचांशौ स्कन्धे वाचनम् । पूर्ववद्वज्रिणोपहन्ति ।
प्रतिप्रस्थाता मध्यमाभ्यामंशुभ्यां पात्रमन्तर्दधाति । अध्वर्युः
पात्रे आनयति । वृषावृषणो अंशुभ्यां गमस्तिपूतः । इति
प्रतिप्रस्थाता अंशू यथास्थानं लग्नयति । इदं द्वितीयरसग्र-
हणमुच्यते ॥

२७९ द्वितीयवत्तृतीयं द्वादशकृतवः संख्यायाऽभिषुगोति ।
नाचांशौ स्कन्धे वाचनम् । उत्तमाभ्यामंशुभ्यामन्तर्धानम् ।
देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि तिमिरस्ता । इति
पात्रे रसानयनम् । इदं तृतीयरसग्रहणमुच्यते ।

२८० अध्वर्युः उपांशुसवनं दशापवित्रेण परिसृज्य यथास्थानं

निदधाति । उपांशुप्रभृतीनां सर्वेषां ग्रहाणां ग्रहणं पुरस्तादु-
परिष्ठाद्योद्बुधता आविष्ठात् । ग्रहाणामुपयानेत्येतद्दृष्टितेन
सन्त्रेण ग्रहणम् । अनादिष्टप्रपञ्चानां हिरण्येन अरण्यम् ।
दक्षिणहस्तिनां तिष्ठद्गोमः । अष्टवर्ग्युः स्वांकुतोसि इति ।
मन्त्रेण प्रतिप्रस्थातुः सकाशात् उपांशु पात्रममादते ।
मधुमतीनं इवस्कृषि । इत्यवेक्षते पात्रम् । इदं ग्रहावेक्षण-
मुच्यते ।

२८१ सव्येन धृत्वा दक्षिणेनोर्ध्वमुन्मार्ष्टि । विश्वेभ्य-
स्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यः । इति । इदं ग्रहोन्मा-
र्जनमुच्यते ।

२८२ मनस्तवाष्टु । इत्युगोत्तिष्ठति त्वन्तरिक्षमन्विहि ।
इत्याहुवनीयममीपं गच्छति । स्वाहा त्वा सुभवः सूर्याय
स्वाहा इत्यन्तरारब्धे यजमाने आहुवनीये जुहोति । सूर्याये-
दमिति यजमानः । अयमुपांशुपात्रहोम उच्यते ।

२८३ अनुपादय यजमानं वाचयति । भूरमि श्रेष्ठो रश्मी-
नां प्राणपाः प्राणं मे पाहि । इति । विष्ठादारुणधः प्रदेश-
दुष्ठाधीनं ग्रहस्य बहिष्ठ रसमवसृज्य प्रत्यगग्रणाधोमुखेन
पाणिना मध्यमे परिधौ निमार्ष्टि । देवेभ्यस्तवा मरीचिपेभ्यः ।
इति देवेभ्यो मरीचिपेभ्य इदमिति यजमानः । इदं ग्रहर-
सावमार्जनमुच्यते ।

२८४ अष्टवर्ग्युः प्रदक्षिणमावृत्त्याऽऽग्रयणस्थात्वां ग्रहस्य
संस्त्रावमवलयति । एष ते योनिः । इति । उपांशुपात्रे
राज्ञोऽंशु प्राण्यथास्थानं निदधाति । प्राणायत्वा । इति ।
इदमुपांशुप्रक्षनं प्रत्यभिमर्जनमुच्यते ।

२८५ प्रतिस्थाता ग्रहयक्रमेणाभिषुते राज्ञि द्वौ द्वावंशू
प्रक्षिपति । यत्ते सोमादाभ्यं नाम जायुषि तस्मै ते सोम

सोमाय । इतिमन्त्रस्य त्रिरावृत्तिः । अध्वर्युः राज्ञः पश्चात्प्रा-
ङ्मुख उपविशति । तस्य दक्षिणत उदङ्मुखो यजमानः ।
प्रतिप्रस्थाता च उत्तरतो दक्षिणामुखः । आग्नीध्रः पुरस्ता-
त्यप्रङ्मुखः । नेष्टा दक्षिणत उदङ्मुखः । ब्रह्मा ऽभ्यषोतृन्
परीत्य दक्षिणत उदङ्मुख आस्ते । इदमभ्यषवार्थोपवे-
शनमुच्यते ।

२८६ ततो ऽध्वर्युरुन्नेनारमाह । आहरोपसृज । इति ।
उन्नेता आधवनीयादुन्नेन होतृचमसमुपर्यर्थं करोति । अ-
ध्वर्युप्रतिप्रस्थात्राग्नीनेष्टारो होतृचमसे राज्ञींशुन् परि-
प्लावयन्ति । प्रागपागुदगधराक्कास्त्वादिश आधावन्त्व-
म्ब निष्वर । इति । इदमंशुपरिप्लावनमुच्यते ।

२८७ होतृचमसादंशूनादाय चर्मणि निधाय राजानं हो-
तृचमसोदकेनोपसिच्य प्रत्यात्मानं सर्वं विभज्य अंशूनाकृष्य
यावद्रसनिस्त्रावमभिषुण्वन्ति । आहरोपसृजेत्याद्यौ तदन्तं
त्रिवारं समन्त्रकं कृत्वा चतुर्थं आहरोपसृजेति प्रैषमात्रं अन्य-
तूष्णीम् । ततो राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भरणीयकलशे
रसं गृहीत्वा अध्वर्युरन्तरेणेषे उन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता
आधवनीयस्था अपो ऽन्यस्मिन्नम्भ्रणे ऽवनीयाधवनीये पवित्रं
वितत्य सम्भरणीमवनयति । एष एकः पर्यायः । अयं सोमा-
भिषवप्रथमपर्याय उच्यते ॥

२८८ तत आहरोपसृजेत्यादि त्रिवारं समन्त्रकं सकृत्तू-
ष्णीं च कृत्वा अम्भ्रणान्तरस्था आधवनीया अप उपसृजति
सम्भरणीमवनयतीत्यन्तं करोति । एष सोमाभिषवद्वितीय-
पर्याय उच्यते ॥

२८९ एवमेव तृतीयः पर्यायः । तृतीये अम्भ्रणे आधव-

नीयापोवनयतीति विशेषः । एष सोमाभिषवतृतीयपर्याय उच्यते ॥

२९० ततः ऋजीषं दशापवित्रेण परिवेष्ट्य अन्तरेणेवे उक्नेत्रे प्रयच्छति । उक्नेता मर्दयित्वा आधवनीये निष्पीड्य तेनैव मार्गेणाध्वर्युः ऋजीषं चर्मणि निधाय पूर्ववत्सम्मुखान् ग्राह्यः कृत्वा ग्रावमुखेषु ऋजीषं चतुर्धा कृत्वा ठयपोहति । उद्गातृभ्यः प्राह । सोमो ऽभिषुतः । इति । इदमभिषुतसोम- निवेदनमुच्यते ॥

२९१ उद्गातृभिर्द्वौणकलशे ऋजीषस्योपरि निहिते दशा- पवित्रे वितते उदिते आदित्ये ऽनुदिते वा उक्नेत्रा आध- वनीयादुदञ्चनेन दशापवित्रे ऽवनीयमानं सोममन्तर्यामपात्रे- णाधोधारायां गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽयन्तर्यच्छ मधव- न्याहि सोममुत्तप्य रायः समिषो यजस्वान्तस्ते दधानि द्यावापृथिवी अन्तरुर्वन्तरिक्षं सजोषा देवैरवरैः परैश्चा- न्तर्यामे मधवन्मादयस्व । इति । इदमन्तर्यामरसग्रहण मुच्यते ।

२९२ स्वां कृतोसि । इति धारातो ग्रहमपयच्छति । मधुमतीरित्यादिमन्त्रेणेकते । उपांशु पात्रवन्मन्त्रेणोन्मार्ष्टि । तथैवादायोपोत्थायाऽऽहवनीयसमीपमेत्योपांशुपात्रहोमम- न्त्रेण जुहोति । अपान्य यजमानं वाचयति । धूरसि ओहो रश्मीनामपानपा अपानं मे पाहि । इति । अयमन्तर्यामपात्र- होम उच्यते ।

२९३ ग्रहस्य बहिष्ठं रवं मूलादारभ्य बिलपर्यन्तं दक्षि- णेन पाणिनोर्ध्वमुन्मुच्य प्राचीत्तानेन पाणिना मध्यमे परि- धौ उक्तमन्त्रेणोन्मार्ष्टि । ग्रहस्य यथास्थानसादनान्तं प्रत्य- भिमर्शनान्तं च समन्त्रकमुपांशुपात्रवत् । तत उक्नेतारमाह ।

अग्रमत्तः सन्ततमानयोपांशुग्रहान् ग्रहीष्यामि । इति अयं
ग्रहेषु रसानयनमैव उच्यते ।

२९४ उच्चैतरा पूर्ववदाधवमीयादुदञ्चनेन सन्ततां सोम-
धारां दशापवित्रे ऽवनयति । ध्रुवरुणाभ्यां ग्रहणपर्यन्तं अर्धवयुः
इन्द्रवायवपात्रेण धारायां गृह्णाति । एतदादीनाग्रयणान्तान्
सन्द्रोपेक्षया नीच स्वरेण गृह्णाति । आवायोभूषणविपात्रपनः
सहस्रं ते नियुतो विश्वधार । उपोतेग्रन्थोऽपेयम् । उपया-
मगृहीतो ऽसिवायवे त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति किञ्चित्
गृहीत्वा धारातो ग्रहमपनीय पुनर्गृह्णाति । इन्द्रवायू इमे
सुता उपप्रयोमिरागतमिन्दवो वामुशन्तिहि । उपयामगृहीतो-
सीन्द्रवायुभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामि । दशापवित्रेण परिसृज्य
सन्त्रेण यथा स्थानं निदधाति । एष ते योनिः सजोषाम्यां
त्वा । इत्येन्द्रवायवपात्रे रसग्रहणमुच्यते ।

२९५ मैत्रावरुणपात्रे गृह्णाति । अयं वां मित्रावरुणाभ्यां-
तं हवस् । उपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं
गृह्णामि । इति । बर्हिषी अन्तर्धाय पयसा श्रीत्वा अपोदृत्य
बर्हिषी दशापवित्रेण परिसृज्य यथास्थानं सादयति । एष ते
योनिर्ऋतायुभ्यां त्वा । इति । इदं मैत्रावरुणपात्रे रसग्रह-
णमुच्यते ॥

२९६ शुक्रपात्रेण गृह्णाति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भां
ज्योतिर्जरायूरजसो विमाने । इममपां सङ्गमे सूर्यस्य शिशुं न
विप्रा मतिमी रिहन्ति । उपयामगृहीतोमि शरहाय त्वा
जुष्टं गृह्णामि । परिसृज्य सादयति । एष ते योनिर्वीर तां
पाहि । इति । इदं शुक्रपात्रे रसग्रहणमुच्यते ।

२९७ सन्धिपात्रे गृह्णाति । तं प्रतनथा पूर्वथा विश्वथे-
मथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं सुवर्दिदम् । ओषधम् । उपयाम-

गृहीतो ऽसि मर्काय त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । बर्हिषी
अन्तर्धाय सक्तुभिः श्रित्वा ऽपोद्भृत्य बर्हिषी परिसृज्य साद-
यति । इदं सन्धिपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

२९८ आग्रयणस्थं सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तेनोदञ्चनेन
च द्वयो रियोरथस्तादाग्रयणं गृह्णाति । ये देवा सोमञ्जु-
षध्वम् । उपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं
गृह्णामि । इति । ततो मन्द्रेण हिं हिं हिं सोमः पवते
सोमः पवते स्मे ब्रह्मणे पवते ऽस्मै क्षत्राय पवते ऽस्यै विशे
पवतश्चे पवतर्ज्जं पवते ऽद्भ्यः पवतभोषधोभ्यः पवते वन-
स्पतिभ्यः पवते द्यावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्म-
वर्चसाय पवते ऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवते ऊयैष्ठ्याय
पवते । अविच्छिद्योपरिमन्त्रं वदति । आग्रयणो ऽसि स्वा-
ग्रयणो जिन्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिमभिसवनापाहि विष्णु-
स्त्वां पातु विश्वं त्वं पाहीन्द्रियेण । परिसृज्य सादयति ।
एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः इति । इदमाग्रयणस्था-
न्यां सोमग्रहणमुच्यते ।

२९९ एतदन्तान् उपान्शु गृहीत्वा ऽन ऊर्ध्वं सवनस्व-
रेण गृह्णाति । आग्नेयपात्रेण गृह्णाति । अन्नमायूँषि
दुच्छुनाम् । उपयामगृहीतोऽस्यग्नये त्वा ऊद्योतिष्मते । जुष्टं
गृह्णामि । परि०यति एष ते योनिरग्नये त्वा तेजस्वते ।
इति । इदमाग्नेयपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०० सिन्द्रपात्रेण गृह्णाति । उत्तिष्ठन्नोजञ्चमसुतम् ।
उपयामगृहीतोऽसिन्द्राय त्वोजस्वते जुष्टं गृह्णामि । इति ।
इदमैन्द्रपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०१ सौर्यपात्रेण गृह्णाति । तरणिर्वि०रोचनम् । उप-
यामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा आजस्वते जुष्टं गृह्णामि । परि०-

यति । एष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते । इति । इदं
परियति । एषते योनिरिन्द्रा यत्वौजस्वते इति । इदमेन्द्र-
पात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०२ तत उक्थ्यस्थाल्याम् । उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा
बृहद्गते वयस्वत उक्थायुवेयत्तइन्द्रबृहद्गस्तस्मै त्वा विष्ण-
वे त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । परि०मति । एष ते योनिरि-
न्द्राय त्वोकथायुवे । इति । इदमुक्थ्यस्थाल्यां सोम-
ग्रहणमुच्यते ।

३०३ ततो ब्रुवस्थालीं गृहीत्वा ऽऽह । ये पूर्ववा द्वारा
प्रापत्स्यन्तः प्राञ्चस्ते निष्क्रामन्तु ये परया प्रत्यञ्चस्ते ना
वो ऽभिपरिहारिषम् । ब्रुवस्थालीं सोन्नेतृकानभिषोतृश्च
जघनेनाभिपरिहृत्योत्तरतो धारायां गृह्णाति । मूर्धानं
दिषोऽयन्त देवाः । उपयामगृहीतोऽग्नये त्वा वैश्वानराय
जुष्टं गृह्णामि । इति उपर्येविच्छिद्य मन्त्रं वदति । ब्रुवो
ऽसि ब्रुवक्षितिर्ब्रुवाणां ब्रुवतमोच्युतानामच्युतक्षित्तमः ।
इति । ततः परिमृज्य यथाहृतं परिहृत्य यथास्थानं साद-
यति । एष ते योनिरग्नये त्वा वैश्वानराय । इति । इदं
ब्रुवस्थालीसोमग्रहणमुच्यते ।

३०४ ततउन्नेता आधवनीयादुदञ्चतेनोपर्यर्धं द्रोणकलशं
पूरयति अध्वर्युस्तस्मिन् पयः सक्तून् हिरण्यं च
प्रक्षिप्य मिश्रीकृत्य परिप्लुपात्रं चप्रास्यद्रप्साननुमन्त्रयते ।
द्रप्सश्चस्कन्द० सप्तहोत्राः । यस्ते द्रप्सः स्कन्दि०तं जुहो-
मि । यो द्रप्सो अशुः ०तं जुहोमि । यस्ते द्रप्सो म० तं
जुहोमि । इति चतसृभिः । इदं सोमद्रप्सस्कन्दनानुमन्त्र-
णमुच्यते ।

३०५ उन्नेतारमाह । अरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य

ग्रहान् ग्रहीष्यामि । अयं पूतभृत्पूरणप्रैष उच्यते ।

३०६ उक्तेता पूतभृते बिले दशापवित्रं वितत्याधवनी-
यात् द्वौ त्रीन्वो दञ्जनायति । अच्वर्युः द्रोणकलशमभिमृ-
शति । उपयामग्रहीतोऽसि प्रजापतये त्वा । तत् आधवनी-
यम् । उप०सीन्द्राय त्वा । पूतभृतं उप०सिविश्वेभ्यस्तत्वा
देवेभ्यः । उक्तेतार माह । उक्तेतः प्राञ्च५ राजानं पूतभृतमभि-
संपवयतादृशानिराधवनीयं सृष्ट्वा न्युज्जतात् । अयमाधवनी-
यन्युज्जकरणप्रैष उच्यते ॥

३०७ उक्तेता अवकाशचरणान्तरं तथा करोति । अच्व-
र्युः अप उपस्पृश्योपस्तंभनबर्हिर्मुष्टेर्वर्हिर्द्वयमादायोपनिःस-
र्पति । तं निःसर्पन्तमन्वारभतउद्गाता । उद्गातारं प्रस्तोता ।
तं प्रतिहर्ता । तं यजमानः । तं ब्रह्मा । तं प्रतिप्रस्थाता
मैत्रावरुणो वा । एवमन्वारवृत्तेषु अच्वर्युराहवनीये स्तुवा-
हुतिं जुहोति । अग्निः प्रातः सवने०मन्वाः स्याम स्वाहा ।
इति । एतयैवर्चा प्रतिप्रस्थाता । यथावेदनितरे । आश्वला-
यनयजमानस्य द्रप्सश्च स्कन्दयस्ते द्रप्स इति द्वाभ्यां हे-
मः । सचान्वारम्भक्रमेण । अयं बहिष्पवमानारम्भकहोम-
उच्यते ॥

३०८ अच्वर्युर्वर्हिषी धून्वानो बहिष्पवमानायोदगा-
स्तावं प्रतिसर्पति । वागग्रेगा०यजमाने च । इति । आस्तावे
यथाऽऽयतनमुपविश्य प्रस्तोत्रे बर्हिषी प्रयच्छति । ऋक्सा-
न०प्रजात्ये । इति । जपति । वायुर्हिङ्कर्ता० बृहस्पतिः चत्वी-
स्तुष्टवम् । इति । इदं बहिष्पवमानस्तोत्रोपाकरणमुच्यते ॥

३०९ बहिष्पवमानस्य पञ्चम्यामृचि प्रस्तुतायां यजमानं
वाचयति श्येनोऽसि०संपारय । इति । इदं बहिष्पवमाना-
रम्भकवाचनम् ॥

३१० दशहोतारं व्याख्याय सप्तामे साग्निं यजमानं
वाचयति । स्तुतस्योरयीणाम् । इति । एवं सर्वस्तोत्रेषु ।
इदं स्तोत्रानन्तरवाचनम् ।

३११ अग्नीदग्नीन् विहर बर्हिः स्तुणाहि पुरोडाशा
अलङ्कनं प्रतिप्रस्थातः पशुरन्तिकेऽस्तु । इति । अयमग्निवि-
हरणादिप्रैषः ॥

३१२ अप उपस्पृश्य । एहि यजमानेत्यामन्त्र्य । यज-
मानेन सह पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य । विष्णो त्वं
नोऽन्ति । इतीदं सर्वपात्रस्थसोमोपस्थानम् ॥

३१३ आश्विनपात्रमादाय द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण
गृह्णाति । यावांकशाऽन्ततम् । उपोस्यश्विभ्यां त्वाऽमि ।
परिसृंयति । एष ते योनिर्नाध्वीभ्यां त्वा । इदमाश्विनपात्रे
सोमग्रहणम् ॥

३१४ अपोस्पृश्य । एहि तऽय । आहवनीयसमीपं ग-
त्वा प्रचरण्यां स्तु चि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यजमानेऽन्वार-
कथे सप्तहोतारं मनसाद्रुत्याहवनीये जुहोति । यजमाने
ऽध्वर्युश्च सर्वपात्रस्थं सोममुपतिष्ठते । परिभूरग्निं मुन्मृजे ।
उपांशुपात्रम् । प्राणाय मेऽपवस्व । उपांशुमवनं । तयानाऽव-
स्व । ऐन्द्रवायवम् । वाचे मेऽस्व । मैत्रावरुणं । दक्षक्रतुभ्यां
मेऽस्व । आश्विनम् । ओत्राय मेऽस्व । युगपच्छुक्रामन्थिनौ ।
चक्षुभ्यां मेऽस्व । आग्रयणम् । आत्मने मेऽस्व । अतिग्राह्यान्
क्रमेण । वीर्यायमेस्व । मन्त्रावृत्तिः । उक्थ्यम् । अङ्गेभ्यो
मेऽस्व । भुवम् । आयुषे मेऽस्व । द्रोणकलशम् । विष्णो-
र्जठरमसि वर्चोऽस्व । आधवनीयम् । इन्द्रस्य जठरमसि वर्चो
स्व । पूतश्रुतम् । विश्वेषां देवानां जठरोऽस्व । सर्वपात्रस्थ

म् । को ऽसि को नाम०मुन्मृजे । इदं सर्वपात्रस्थसोमानां प्रत्येकमुपस्थानम् ॥

३१५ उन्नेता पूतमृति दशापवित्रं वितत्याधवनीयस्थं सोमं तस्मिन्नवनीय दशापवित्रेणाधवनीयं मृष्टोत्तरस्य हविर्धानस्य नीडे ऽधोबिलं सादयति । इदमाधवनीयस्य हविर्धाननीडे सादनम् ॥

३१६ अश्वर्युः प्रचरण्यां नवकृत्व आज्यं गृह्णाति । आग्नीध्रः आग्नीध्रीयादङ्गारानादायाग्नीध्रीये होत्रीये चैकं विहृत्य । स्वयं बहिर्गच्छन् यूगाहवनीययोर्मध्येन नीत्वा प्रशास्त्रीये विहृत्य यथेतमेत्य ब्राह्मणाच्छंसीये पेत्रीये नेष्ट्रीये ऽच्छावाकीये च विहृत्य पुनस्तथैव गत्वा मार्जालीये विहृत्य यथेतमेत्याग्नीध्रीये ऽतिशिष्टान् विहरति । इदं घिष्णुयेच्छङ्गारविहरणम् ॥

३१७ अश्वर्युः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविश्य विहृतान् घिष्णुयान् न्युत्तमिवाऽऽचारयति । विभूरसि०सीः स्वाहा । इत्याग्नीध्रीये । बहिरसि०हा । प्रशास्त्रीयम् । तुषे०हा । इति ब्राह्मणाच्छंसीयम् । उशि० स्वाहा । पेत्रीयम् । अडपाहानेष्ट्रीयम् । अवस्यु०हा । अछावाकीयम् । शुन्ध्यु०हा । मार्जालीयम् । समत इत्यृचा पुनराग्नीध्रीये जुहोति । उत्तरस्य हविर्धानस्य चुबुके प्रचरणीं सादयति । इदं घिष्णुवाचारणम् ॥

३१८ आग्नीध्रः शालमुखीयादाहवनीयपर्यन्तं प्राकृतमन्त्रेण पृथ्वाँस्तृणाति । इदं सवनीयपृथ्वाँस्तरणम् ॥

३१९ अश्वर्युः यूपरशनामादाय यूपसमीपमागत्य स्वयं गृहीत्वा पूर्वां रशनामुद्ध्व परिव्ययणादि प्रवरान्तमग्नीषोमीयवत्करोति । तत्र विशेषः मन्त्रेषु देवतास्थाने अग्निश-

उद कथ्यः । होतृप्रवरान्तरम् । अश्विनाऽध्वर्युं आध्वर्यवात् ।
 अहं चामुकशर्मा मानुषौ इति प्रतिप्रस्थातुर्नाम गृह्णाति ।
 होत्रा हुते सरुद्गृहीतेन प्रवृताहुतीर्जुहोति । जुष्टो वा-
 चोऽत्यै स्वाहा । ऋचास्तो० नि स्वाहा । सूर्या मा०ते स्वा-
 हा । एवं प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पुनरुत्तरं गत्वा । मि-
 त्रावरुणी प्रशास्तारौ प्रशास्तात् । अमुकशर्मा मानुष इति
 सैत्रावरुणस्य नाम०ति । इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणात् । पूर्ववद्ब्रा-
 ह्मणाच्छसिनो ना०ति । मरुतः पोत्रात् । इति पोतुः ।
 ग्रावो नेष्टात् । नेष्टुः । अग्नीमाग्नीध्रात् । इत्यग्नीधः ।
 सर्वप्रवरात्पूर्वमाश्रावणप्रत्याश्रावणे भवतः । तत आश्राव्य
 प्रत्याश्राविते । अग्निर्ह्रदैवीनां विशां पुरस्तादायां सुन्वन्यज-
 मानो मनुष्याणां तपोरस्थरिगार्हपत्यं दीदमच्छतः । हिनाद्वा-
 यगाधाः सीत्संपृञ्चानावपृञ्चानौ तन्वः इत्याह । इदं सवनी-
 योङ्गमैत्रावरुणादिप्रवरणम् ॥

३२० आश्वलायनो यजमानः स्तुवेण प्रवृताहुतीर्जुहोति ।
 आग्नीषोमीयवत्सवनीयपशुवपाप्रचारं कहेन । अयं सवनीय-
 पशुवपाप्रचारः ॥

३२१ पशुपुरोडाशनिर्वापप्रैषानन्तरं आग्नीध्रो माध्यन्दि-
 नीयैः सवनीयैः सह निर्वपति । अयं सवनीयैः सह पशुपुरो-
 डाशनिर्वापः ॥

३२२ कुम्भ्यावदाननिक्षेपानन्तरं उत्करे रुक्यादीन् विध-
 नाजिघाययजमानमुपस्थापयति । रुक्यः स्वस्ति० हूयन्ताम् ।
 इति यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते । नमो ऽग्नये म०यात् ।
 नेनोरु०पाहि । इत्याग्नीध्रीयम् । सदसः पूर्वद्वारि प्रत्यङ्-
 मुखस्तिष्ठन् होत्रीयम् । नम इन्द्रा०र्वधीः । इति सव्यमावृ-
 त्वा प्राङ्मुखो जपति । दृढे स्थः शि०ष्येभ्यः । इति । प्रद-

क्षिणमावृत्य सदसः पूर्वे द्वार्याहू युगपदभिसृशति । देवी०सम् ।
इति । सदः प्रविशति । नमः सद० थि०यै । इति । नैत्राव-
रुणधिष्ण्यस्य दक्षिणतः स्वायतनाद्बहिः सदसस्तृणं नैर्ऋत्या-
ग्निदधि निरस्यति । अहे०तरः । इति अप०स्पृश्योदङ्मुख उप-
विशति । उत्नी०गेषम् । इति । पृथिवीं दृष्ट्वा द्यामीक्षते । पा-
त०हः । इति । प्राचीनावीती दक्षिणार्धमीक्षते । आग०यास्त ।
इति । अप उपस्पृश्य तूष्णीमुत्तरार्धं परेक्षते । इदं यजमा-
नस्य सदस्युपवेशनम् ॥

३२३ अर्ध्वयुप्रतिप्रस्थातारौ आहवनीयोपस्थानाद्ये-
तदन्तं कुरुतः । अर्ध्वयुर्दक्षिणद्वार्याहुमूले प्रत्यङ्मुख उपवि-
शति । उत्तरे प्रतिप्रस्थाता । इदं सदसि प्रसर्पणम् ॥

३२४ एवं सम्प्रसृष्टेषु आग्नीध्रः पञ्चायतनायां पात्र्यां
मध्ये पुरोडाशं पूर्वस्यां घानादक्षिणतः करम्भं पश्चात्प-
रिवापं उत्तरत आसिक्ता प्रकृतिवद्यथार्थहसहितैर्सन्त्रै-
रुपस्तरणादि कृत्वाद्वास्य कपालोद्वासनान्तं कृत्वा हवींषि
परिवृष्ट्वा पूर्वद्वारा निष्क्रम्योत्तरेण सद आग्नीध्रीयं धिष्ण्यं
आहृत्य पूर्वद्वारा हविर्धानं प्रपाद्यस्तुचां पश्चात् खरे
सादयति । उत्करे विशये वा वाजिनम् । इदं खरे सवनीया-
सादनम् ॥

३२५ ऐष्टिकपाशुकानुष्ठानकाले ब्रह्मयजमानावाहवनी-
यस्य दक्षिणत उपविशतः तथा द्विदैवत्यप्रचारे । सौमिके
तु सदसि पूर्वो यजमानोऽपरो ब्रह्मा । आग्नीध्र उत्करे ।
सौमिके त्वाग्नीध्रीये । अर्ध्वयुर्जुहोपभूतोरुपस्त्वृणान आह ।
प्रातः सावस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहि ।
इति । अवदानादिप्रत्यञ्जनान्तं कृत्वा जूहोपभूतावादाय

पृष्ठ्याया दक्षिणतः प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नाह । प्रातःप्रातःसाव-
स्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेक्ष्य । इति । आभिक्षाया-
स्तूष्णीमिडायामवदानम् । अपं प्रातःसवनीयप्रचारः ॥

३२६ होतृसकाशे इडां स्थापयित्वा प्राडायन्नाह ।
वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहि । इति प्रतिप्रस्थाता आदित्य-
स्थाल्या श्रौपशयं पात्रमादाय तस्मिन् द्रोणकलशात्परि-
प्लुपात्रेण गृह्णाति । उप०ज्ञाभ्यां गृह्णामि । इत्यैन्द्रवा-
यवे सोमग्रहम् ॥

३२७ सव्येन प्रतिनिर्ग्राह्यं दक्षिणेनैन्द्रवायवमादाय
निष्क्रामति । अध्वर्युस्तथैव प्रतिप्रस्थातुर्ग्रहावादाया उप-
रेण परिक्रम्य पृष्ठ्याया उत्तरतः प्राङ्मुखाय तिष्ठते प्रति-
प्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छति । सव्येन ग्रहं धृत्वा दक्षि-
णेनाज्यस्थाल्याः स्तुवेणोपहृत्य प्राञ्चतिर्यङ्चं वा आचार-
यति । अध्वरौ यज्ञो०सोम स्वाहा । इति । अत्याक्रम्य ।
वायवइन्द्रवायुभ्यां प्रेक्ष्य । वषट्कृते जुहोति । द्वितीयवषट्-
कारे ऽध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ जुहुतः । अध्वर्युर्यजमानं वाच-
यति । योनोश्चेतयानि । इति । प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिर्ग्राह
संस्त्रावमध्वर्युपात्रे ऽवनयति । अध्वर्युः उभयोरर्धं प्रति-
प्रस्थातुः पात्रे । प्रतिप्रस्थाता प्रत्यगावृत्या ऽध्वर्योर्दक्षि-
णेन पात्रमाहृत्य स्वयमुत्तरेण हविर्धानं प्रविश्य तदादित्य-
स्थाल्यामवनयति । देवेभ्यस्त्वा । इति । अयमैन्द्रवायव-
ग्रहप्रचारः ॥

३२८ आज्यपुरोडाशपश्वाऽऽभिक्षाचमसाहुतयो मध्ये ।
अभितो ग्रहाहुतयो धारया पात्रमुखेन सर्वत्र । अध्वर्युः प्रद-
क्षिणमावृत्य हविर्धानं प्रविश्य प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणेन पात्रं

हृत्वा स्वयमुत्तरतो गत्वा होत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह ।
मित्रा वरुणाभ्यामनुब्रूहि । इति । प्रतिप्रस्थाता तथैव
मैत्रावरुणस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति । उपयाऽस्पृतऽनि ।
ऐन्द्रवायववदादाय निष्क्रामति । पूर्ववत्प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रदा-
याऽऽश्राठयाऽऽह । मित्रावरुणाभ्यां प्रेष्य । इति । वषट्कृते
सहोभौ जुहुतः । यजऽवाचयति नमो मित्राऽयानि इति ।
प्रतिप्रस्थाता संस्त्रावं पूर्ववदवनयति । अध्वर्युः उभयोरर्धं
प्रतिप्रस्थातुः पात्रे । स तदादित्यस्थाल्यामवनयति । विश्व-
देवेभ्यस्त्वा इति अयं मैत्रावरुणप्रचारः ॥

३२९ अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह । अ-
श्विभ्यामनुब्रूहि । इति । उभौ सह जुहुतः । यजऽयतिऽ
यो नो श्विनाऽयानि । इति प्रतिप्रस्थाता पूर्ववत्संस्त्रावमवनयति
तस्य पात्रे अध्वर्युस्तदर्थं पूर्ववत् । स तदादित्यस्थाल्याम् ।
विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः । इति अयमाश्विनप्रचारः ॥

३३० द्रोणकलशादादित्यस्थालीमुपर्यर्धां कृत्वोपशय-
पात्रेणाऽपिदधाति । विष्णुऽस्यत् । इति द्विदैवत्यप्रचारः ॥

३३१ अध्वर्युः पूर्ववद्दोत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह ।
उक्तीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि होतुश्चमसमनून्नयध्वमुभयतः शु-
क्रान् कुतध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो ना तु त्वमुन्नेष्टाः
प्रतिप्रस्थातश्चतुर्भिर्मां शकलैः प्रोक्षिताऽप्रोक्षितैः प्रत्युपल-
ब्धस्व । इति । होतृब्रह्मयजमानोद्गातृहोत्रकचमसानच्छा-
वाकचमसर्हितान् स्तुचां पश्चात्सादयित्वा उक्तेषां द्रोणकल-
शात् पूतमृते द्रोणकलशाच्च क्रमेणाहूतेन सोमेन क्रमेण स्वं
स्वं चमसमुक्तीयोत्तरवेद्यां सादयन्ति । इदं चमसोक्तीयमनु-
च्यते ॥

३३२ प्रतिप्रस्थाता द्वौ प्रोक्षितौ द्वावप्रोक्षितौ समिच्छ-
कलाबादाय प्रोक्षिताऽप्रोक्षितौ द्वौ शकलावध्वर्यवे प्रयच्छ-
ति । अध्वर्युः शुक्रमादत्ते । प्रतिप्रस्थाता मन्थिनम् । दक्षि-
णेन प्रोक्षिताभ्यामपिधायाऽप्रोक्षिताभ्यामधस्तात्सव्येनोपय-
च्छतः । इदं शुक्रामन्थिग्रहणम् ॥

३३३ अध्वर्युः दक्षिणं द्वाब्बाहुं निश्रयमाणो निष्क्रामति ।
प्रतिप्रस्थातोत्तरम् । आयुःसं०तम् । प्राणःसं०तम् । अपानः
सं०तम् । व्या०तम् । चक्षुः०तम् । श्रो०तम् । एतैः षड्भिर्मन्त्रैः
प्रतिमन्त्रं वेत्तरवेद्याः पश्चाद्ग्रहौ सन्धत्तः । अध्वर्युः
दक्षिणेनोत्तरवेदिं परिक्रामति । स्तुतो०चिषा । इति । उत्त-
रेण प्रतिप्रस्थाता । स्तुतो० चिषा । इति । उभौ पुरस्ता-
त्प्रत्यङ्मुखौ उत्तरवेदिमारोहतः । इति इदमुत्तरवेद्यारोह-
णम् ॥

३३४ इन्द्रेण संयासम् । इति आयुस्थ०धत्तम् । एतैः
षड्भिर्मन्त्रैः यूपहवनीययोर्मध्ये ग्रहौ सन्धत्तः । उत्तरवेद्या
अवरोहतः । तौदे०ने च । इति इदमुत्तरवेद्यवरोहणम् ।

३३५ अध्वर्युर्यजमानस्य पापमानं मनसा ध्यायन् अप्रो-
क्षितं शकलं बहिर्वेदि निरस्यति । निर०श्मना । इति । एवं
प्रतिप्रस्थाता । नि०ना । इति अप्रोक्षितशकलनिरसनम् ।

३३६ अध्वर्युः अप उपस्पृश्य प्रोक्षितशकलमभ्यादधाति ।
शुक्रै०हा इति । एवं प्रतिप्रस्थाता । मन्थि०हा । इति । इदं
प्रोक्षितशकलाभ्याधानम् ।

३३७ चमसाध्वर्यवश्चमसानुपोद्यच्छन्ते । अध्वर्युः पुर-
स्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नाश्रव्याऽऽह । प्रातः प्रातः सावस्य

शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य ।
इति । अयं चमसानयनप्रैषः ।

३३८ सभौ वषट्कारे जुहुत० सम्प्र० जुहोमि स्वाहा ।
चमसाध्वर्यवश्चमसान् सकृज्जुहति । अनुवषट्कारे पुनरुभौ ।
चमसाध्वर्यवश्च । अध्वर्युराह । प्रैतु होतुश्चमसः प्रब्रह्मणः ।
प्रोद्गातुः प्रयजमानस्य होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्
द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तध्व० होतुश्चमसाध्वर्यवुपरमैहि
प्रतिप्रस्थातरुत्तरार्धं आहवनीयस्य मन्थिनः स० स्त्रावं जुहुधि ।
इति । प्रदक्षिणमावृत्य होतुश्चमसे ग्रहस्य संस्त्रावमबनयति ।
हुत० मनुष्येभ्यः । इति । प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्योत्तरार्धं
उपविश्योत्तरार्धं मन्थिनः संस्त्रावं जुहोति । एष ते रु० हा ।
इति । यजमानप्रतिप्रस्थातारौ अप चषस्पृशतः । प्रतिप्र-
स्थाता ध्वर्योः शुक्रपात्रमादाय स्वीयं मन्थिपात्रं च खरे
सादयति । अयं शुक्रामन्थिप्रचारः ।

३३९ होतुर्व्रह्मोद्गातयजमानानां चमसान् चमसाध्वर्यवः
सदक्षिनयति । प्रशास्त्रादीनां चमसाध्वर्यवः सशेषांश्चम-
सान् द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तन्ते । इदं सदक्षि ब्रह्मादि-
चमसनयनम् ।

३४० अध्वर्युः सैत्रावरुणचमसमादायाऽऽग्राव्याऽऽह ।
प्रशास्तर्यज । इति । वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमौ । ब्राह्म-
णाच्छंसीयच० ह । ब्रह्मन्यज । इति । पोतृच० ह । पोतर्यज ।
इति । नेष्टृच० ह । नेष्टर्यज । इति । आग्नीध्रच० ह । अ-
ग्नीध्रज । इति । अयं प्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

३४१ । ततो होतुरग्रे उपविशति । प्रशास्त्रादीनां चम-

साध्वर्यवः सदसि चमसान्नयन्ति । इदं प्रशास्त्रादिचमस-
नयनम् ।

३४२ होत्रा अयाङ्गनीदिति पृष्ठे ऽध्वर्युरयाङ्गनी-
दित्याह । होत्रा आत्तमैन्द्रवायवपात्रमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता-
रावन्वारभेते । होत्रा भक्षिते तस्मिन्नन्वारब्धे अध्वर्युः होत-
रुपहूयस्व । प्रतिप्रस्थातरु०स्व । इति ताब्रुपहूय नासिकयो-
रुपरि निग्राहं भक्षयति । मयि०पाहि । इति । प्रतिप्रस्थाता
होतारमध्वर्युञ्जोपहूयोक्तमन्त्रेण भक्षयति । पुनर्होत्रा भ-
क्षिते तथैवाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च मन्त्रेण ऐन्द्रवायव-
न्मैत्रावरुणपात्रस्य भक्षः । चक्षुषोरुपरि निग्राहं भक्षणम् ।
मयि०पाहि । इति विशेषः । होत्राऽऽश्विनपात्रे भक्षिते
ऽपि तथैव भक्षः श्रोत्रयोरुपरिनिग्राहं सर्वतः परिहारं भक्षणम् ।
मयि०श्रोत्रं मे पाहि । इति । विशेषः । इदं द्विदेवत्य-
ग्रहभक्षणम् ।

३४३ अध्वर्युरप उपस्पृश्य होत्रङ्गलिपर्वाञ्जनादि
करोति । इडोपह्वानकाले चमस्विनश्चमसानुपगृह्णन्ति । उप-
हूतायामिडायां पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवपात्रे आभिक्षां मै-
त्रावरुणपात्रे धाना आश्विनपात्रे प्रास्यैतानि गृहीत्वा पूर्व-
द्वारा निष्कस्याऽपरद्वाराहविधानं प्रपाद्य दक्षिणहविधानं
स्योत्तरचक्रमार्गे सादयत्यातृतीयसवनान् । यथेतमेत्याग्नीध्रे
षडवत्तमादधाति । प्रशास्तृसहिताः षट् सशेषामिडां भक्ष-
यित्वा मार्जयन्ते । इदं सवनीयेडाभक्षणम् ॥

३४४ प्राशित्रपरिहरणम् । शाखापवित्रप्रहरणम् । वाजि-
नप्रचारः । अयं सौनिकवाजिनप्रचारः ॥

३४५ तत्र सवनीयवद्वाजिनस्यासादनम् । सदसि इडोप-
हृताश्चमसान् भक्षयन्ति । तद्यथा । होताऽध्वर्युं प्रतिप्रस्था-

तारं चोपहूय स्वचमसं भक्षयति । अध्वर्युस्तं प्रतिप्रस्थातारं
चोपहूय भक्षयति । भक्षेहि मा०यामि । इति । एवं प्रतिप्र-
स्थाता तौ उपहूय । होता ब्रह्माणमुपहूय तच्चमसम् । तथैव
यजमानचमसम् । प्रशास्त्रादिचमसांस्तु चमसिनमध्वर्युं प्रति-
प्रस्थातारं चोपहूय क्रमेण । प्रशास्त्रा होत्रध्वर्युं प्रतिप्रस्थातृनु-
पहूय स्वचमसम् । अध्वर्युः प्रशास्तारं होतारं प्रतिप्रस्थातारं
चोपहूय । प्रतिप्रस्थाता प्रशास्तृहोत्रध्वर्युनुपहूय । एवम-
न्येषां होत्रकाणां चमसान् भक्षयित्वा होतृचमसं पूर्ववद्भक्ष-
यन्ति । ब्रह्मा होतारमुपहूय स्वचमसम् । यजमानो भक्षेहि
इत्यादिमन्त्रेण तथैव स्वचमसम् । पूर्ववत् त्रयो होत्रकचम-
सान् । इदं चमसभक्षणम् ॥

३४६ तत आत्मानमभिमृशन्ते । हिन्व०तिगाः । इति
अपः स्पृष्ट्वा एकधनाभिः स्वस्वचमसानाप्याययन्ति । आप्या०
गये । इति । इदं चमसाप्यायनम् ॥

३४७ चमसाध्वर्यवे होतृचमसादीन् दक्षिणहविर्घातस्य
पश्चादक्षस्याप्यधः सादयन्ति । इदं नाराशंससादनम् ॥

३४८ अध्वर्युः सदसः पुरस्तादासीनस्याञ्छावाकस्य हस्ते
सवनीयशेषान्महत्पुरोडाशशकलमादधदाह । अच्छावाक
वदस्व यत्ते वाद्यम् । इति । अयमच्छावाकवादनमैषः ॥

३४९ उपो अस्मानित्यच्छावाकस्य श्रुत्वा होतारमाह ।
होतरच्छावाको वा अयमुपहवमिच्छते तमुपहूयस्व इति ।
प्राङ्वायन्नाह । उन्नीयमानेभ्योऽनुब्रू० ह्यच्छावाकस्य चमसा-
ध्वर्युवृत्तयस्त्वोभयतः शुक्रं कुत्तव्य । इति अयमच्छावाकचम-
सोन्नयनमैषः ॥

३५० सस्तु त्रां पश्चाच्चमसं निधाय । द्रोणकलशात्पूतमृतो

द्रीणकलशदित्युत्तरीयोत्तरवेद्यां सादयति । अध्वर्युः अच्छा
वाकचमसमादायाऽऽग्राव्याह । अच्छावाक यज । इति । व-
षट्कृतानुवषट्कृतयोर्हुत्वा चमसं हृत्वा मन्त्रं न कुर्यात् ।
चमसमाप्याद्य पूर्ववत्सादयति । आह । अच्छावाकसीदनेष्टः
पत्नीमुदानयाग्नीदच्छावाकं मे सन्नं प्रब्रूतात् इति । नेष्टा पत्ने-
जनीहस्तां पत्नीमानयति । प्रेक्ष्य०सी । इति पत्नेजनीसहित-
पत्न्यानयनम् ।

३५१ पूर्वद्वारा निष्क्रम्याऽपरया द्वारा सदः प्रपाद्य पत्ने-
जनीरादाय स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादसञ्चरे उद्गातृदर्शनमार्गे
सादयति । आग्नीध्रः । सन्नो ऽच्छावाको ऽच्छावाकः सन्नमु-
पपत्नेजनीरसीषदन् । यजमानः । आग्नीध्रे हविः शेषान्
भक्षयति । पत्नी स्वशालायां हविष्यम् । इदं हविःशेषादि-
भोजनम् ।

३५२ अध्वर्युर्दक्षिणसुतुपात्रमादत्ते । प्रतिप्रस्थातोत्तरम् ।
अध्वर्युः परिप्लुपात्रेण द्रीणकलशात् गृह्णाति । उपसिमच०मि
इति प्रतिप्रस्थाता । उप०माध०मि इति अध्वर्युर्दक्षिणं
द्वाब्बाहुं संश्लिष्य निष्क्रामति । प्रतिप्रस्थातोत्तरं द्वाब्बाहुं
संश्लिष्य हविर्धाने तिष्ठति । होमार्थं गच्छन्तमागच्छन्तं
चाध्वर्युं स्वपात्रेण परिगृह्णाति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारं
ऋतुना प्रेक्ष्य । वषट्कृते सशेषं जुहोति । होमाय निष्क्रा-
मति प्रतिप्रस्थाता । प्रविशत्यध्वर्युः । स गृह्णाति । उप०-
शुक्रामि । प्रतिप्रस्थाता ऽध्वर्युर्वद्यजति । निष्क्रामत्यध्वर्युः
प्रविशति प्रतिप्रस्थाता स गृह्णाति । उप०शुचये०मि ।
अध्वर्युः पूर्ववद्यजति । निष्क्रा०स्थाता प्रवि०ध्वर्युः । स०-
ति । उप०नभा०मि प्रति०ज०ति निष्क्रा०ध्वर्युः । प्रवि०स्थाता
स०ति उप०नभस्या०मि । अध्वर्युर्यजति । निष्क्रा०स्थाता ।

प्रवि०ध्वर्युः । स पात्रमुखं विपर्यस्य गृह्णाति । उप०सीषा-
य०मि । प्रतिप्रस्थाता पूर्ववद्यजति । निष्क्रामत्यध्वर्युः ।
प्रवि०स्थाता । स विपर्यस्य गृह्णाति उप०स्यूजा०मि । इति ।
अध्वर्युः । ऋतुभिः प्रेष्येति यजति । निष्क्रामति०स्थाता ।
प्रवि०ध्वर्युः । स०ति उ०सहा०मि । इति । प्रति०ताध्व०व-
द्यजति । नि०र्युः प्र०ता । स०ति उ०सहस्या०मि । इति ।
अ० पूर्व०ति नि०ता प्र०र्युः । स विपर्यस्य०ति उ०तपाय०मि ।
इति । प्रति०पू०ति । नि०त्यध्वर्युः । प्रवि०ता । अध्वर्यु-
स्तमाह । प्रतिप्रस्थातरूपैतेन पात्रेण रम । इति । अयमृतु-
याजविरामप्रेषः ।

३५३ ऋतुना प्रेष्येति यजति । प्रशास्त्रा ऽध्वर्युं यजत-
मित्युक्ते आह । होतरेतद्यजेति । वषट्कारे जुहोति । हवि-
र्धानं प्रविशति । प्र०ता विपर्यस्य०ति । उ०स० सर्पो०मि ।
इति । ग्रहणादाय दक्षिणद्वार्याहुं निश्रयमाणो निष्क्रामति ।
उत्तरं प्र० ता । ऋतुना प्रेष्य । गृहपते यजेति प्रशास्त्रोक्ते
यजमानः होतरे०ज । इत्याह । सहोभौ जुहुतः । प्र०ताऽ-
ध्वर्युपात्रे संस्त्रावभवनयति । अयमृतुयाजप्रचारः ।

३५४ अध्वर्युस्तमाह । प्र०तरे तेन पात्रेणैन्द्राग्नं ग्रहं
गृहाण इति । प्र०ता द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण०ति । इन्द्रा०
पिता । उप०सीन्द्रा०मि । इति इदं सैन्द्राग्नग्रहणम् ।

३५५ अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखाद्रुत्तमोत्तनेष्ट्रा-
ग्नीध्रब्राह्मणाच्छंसिमैत्रावरुणैः सह स्वपात्रं प्रथममुखेन भक्ष-
यति । वसु०मि । इति । तथा प्र०ता । त्रयाणां परस्पर-
मुपहवः । विपर्यस्य पात्रं होत्रा पोत्रा नेष्ट्रा अच्छावाकेन
सहोभौ । ऋतुभिः पीतस्येति विपर्यस्य द्विर्होत्रौभौ । ऋतुना
पीतस्येति । अथ वा होत्राध्वर्युः प्रोत्रा प्र०ता नेष्ट्रा ऽध्वर्युः ।

अग्नीषा प्र०ता ब्रा०सिना ऽध्वर्युः । नै०ता । विपर्यस्य
ऋतुभिर्होत्रा ऽध्वर्युः । पोत्रा प्र०ता । नेष्ट्रा ऽध्वर्युः ।
अच्छावाकेन प्रति०ता । विपर्यस्य ऋतुना होत्रा ध्वर्युः ।
होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातारः परस्परमुपहूय च इदमृतुपात्रभ-
क्षणम् ।

३५६ अध्वर्युर्होतारं पृच्छति । प्रथममुपा० शुश० स० श०
सिष्यसी३विप्राहा३म् इति । अयं शंसनार्थाध्वर्युप्रश्नः ।

३५७ होता यथाशंसिष्यन् भवति तथा प्रत्याह । अ-
ध्वर्युः पात्रं नीधैरवष्टभ्य सव्यमावृत्य प्राङ्मुख उपविश्ये-
डाजपं कृत्वा ऽपसव्यमावृत्य होतुरग्रे प्रत्यङ्मुखः प्रह्वस्ति-
ष्ठन् प्रतिगृणाति । आहावेशो३षामो दैव । तूष्णीं शंसि
प्रणवान्ते उपांशु ओषामो दैवो३ प्रणवे ओ३थामो दैव ।
अवसाने ओषामो दैव । शस्त्रमध्याहावे । ओ३ शो३ सामो
दैव । शस्त्रान्ते । ओ३ । इति प्रतिगीर्य । अयं प्रतिगर
इत्युच्यते ।

३५८ प्रातः वसने शस्त्रान्ते । उक्थशाः इत्युक्ता यज-
मानं वाचयति । शस्त्रस्य०रयीणाम् इति । इदं शस्त्रा-
न्तेवाचनम् ।

३५९ सदसि पात्रं निधाय प्राङ्हेत्यापूर्वाज्यात्स्त्रुवेण
प्रचरयया वा यन्मप्रात्मन इति द्वाभ्यां व्याहृतिभिश्च जु-
होति । इदं शस्त्रप्रायश्चित्तम् ।

३६० ऐन्द्राग्नं ग्रहमुपोद्यच्छते । चमसाध्वर्यवो नारा-
शंसान् अध्वर्युर्होतारं प्रेषयति । उक्थशा यज सोमस्य
इति । वषट्कारानुवषट्कारयोजुहोति । चमसाध्वर्यवश्च-
मसान् द्विरनुप्रकम्पयन्ति न जुह्वति । ग्रहमादाया ऽध्वर्युः ।
सह आगच्छति । चम० ध्वर्य०शंसान्० । होत्रा भक्षिते तमुप-

हूय भक्षयति । वसु० इन्द्राग्निभ्याम्०मि । इति । होत्रोभा-
वुपहूय भक्षिते तं प्र०तारं चोपहू०ति । नरा०मि । इति प्र०
ता तावुपहूय । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय स्वस्वचमसान्तराशं-
सपीतेन । हिन्वमइत्यात्मानं प्रत्यमिभृश्याप्यायस्वेति
चमसानाप्याय्य पूर्ववत्सादयन्ति अयमाज्यशस्त्रोत्तरभक्षः॥

३६१ तत्रैव पात्रं निधाय शुक्रपात्रमाददान आह ।
उक्तेतयेदेमं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाम्यथोदस्युराजानं पूतभृतम-
भिसम्पद्यतादशाभिर्द्रोणकलशं सृष्ट्वा न्युञ्जतात् इति ।
द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण वैश्वदेवं गृह्णाति । उपविश्वे०मि
इति परिमृज्य सादयति । ए०भ्यः । इति । इदं वैश्वदेवग्रहे
सोमग्रहणम् ।

३६२ उक्तेता पूतभृति पवित्रं वितत्य द्रोणकलशस्थं
सोममवनीय दशापवित्रेण द्रोणकलशं सृष्ट्वा ग्रावसु न्युञ्जति ।
अध्वर्युपटपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ्मू-
ढृत्य स्तोत्रमुपाकरोति । ऋ०त्यै इति । इदं द्वितीयस्तोत्रो-
पाकरणम् ।

३६३ पूर्ववज्जपति । स्तोत्रे प्रकान्ते । अग्नीत्सवनीया-
न्निर्वप । इत्याह । आग्नीध्रः प्रथममाग्नेय मेकादशकपालं
पुरोडाशं सवनीयांश्चामिक्षावर्जं तन्त्रेण निर्वपति । अयं
माध्यन्दिनसवनीयनिर्वापः ।

३६४ प्रस्तोत्रा एषोत्तमेत्सुक्ते ऽध्वर्युः प्राङ्मुख उयवि-
श्येहाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य प्रायश्चित्तं हुत्वा वैश्वदे-
वमादायाऽऽह उक्थ०स्य । इति । पूर्ववज्जुहोति । चमसान-
नुप्रकम्पयन्ति । अयं वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।

३६५ होत्रा भक्षिते तमुपहूयाध्वर्युः । वसु०विश्वे०मि ।
इति । होत्वचमसं होत्रध्वर्युमतिप्रस्थातारः पूर्ववत् । ब्रह्मा-

दयो होतारमुपहूय स्वस्व चमसान् । चम०यवश्चमसान्मा-
जालीये प्रक्षाल्य मैत्रावरुणचमसादीन् उदीचः स्त्रुचां पश्चा-
त्सादयन्ति । अघ्वर्युराह । प्रतिप्रस्थातरिमे चतुर्पात्रे एतच्च
शुक्रपात्रं माजालीये मार्जयित्वा पात्रेष्वापि सृज । इति ।
अयमृतुपात्रादिप्रक्षालनप्रैषः ।

३६६ प्र०ता तथा करोति । अघ्वर्युः प्राङ्मायजाह ।
मैत्रावरुणस्य चमसमनूजयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावय । इति ।
चम०यवः उक्तेन हृतेन पूतभृतसोमवृत्तीयेन क्रमेण चमसानुजी-
योत्तरवेद्यां सादयन्ति । अघ्वर्युरुक्थ्यस्थालया औपशये पात्रे
उक्थ्यवृत्तीयं गृह्णाति । उप०देवेभ्य०मि । इति । स्थालीम-
भिमृशति । पु०मि । इति । प०ति । एप०त्वा । इति । इद-
मुक्थ्यप्रथमांशग्रहणम् ।

३६७ उपाकरणादिप्रायश्चित्तहोमान्तम् । आह । उ०सो-
मानाम् । इति । पूर्ववज्जुहोति । च०वश्चमसान् जुह्वति ।
पूर्ववन्मैत्रावरुणचमसे संस्त्रावम०ति । उत्तरखरश्रीण्यां पात्रं
निधाय चमसं मैत्रावरुणाघ्वर्युप्र०तारोभ०ति । वसु०भिन्ना०मि ।
इति । मै०णोब्रह्मादिचमसास्तं चममिनमुपहूय । तच्चमसं
त्रयः पुनः पूर्ववत् । ब्रह्मादयो मै०णमुपहूय । इदं मैत्रावरुण-
चमसादिभक्षणम् ॥

३६८ प्रत्यभिमृश्य नाप्याययन्ति प्रक्षाल्य ब्राह्मणाच्छं-
सिचमसादीन्त्सादयति । अघ्वर्युः । प्रतिप्रस्थातयंहै ते प्रचर ।
इति । अयं ग्रहप्रचारार्थप्रतिप्रस्थातृप्रैषः ॥

३६९ प्र०ता प्राङ्मायजाह । ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमस०य ।
इति । पूर्ववत्पूतभृतो ऽर्धेन चमसानु०सा०ति । प्रति०त उक्-
थ्यस्थालयापशयपात्रे उक्थ्यस्यार्थं गृह्णाति । उप०इन्द्रा०मि ।
इति । पूर्ववदभिमृश्य सादयति । इदं द्वितीयाक्थ्यग्रहणम् ॥

३७० स्तोत्रोपाकरणादि । ब्राह्मणाच्छंसिश्चस्त्रं प्रति-
गीर्य ग्रहमादायाऽऽह । उक्त्यशा यज सोमानाम् । इति पूर्व-
वत् हुत्वा हुतेषु चमसेषु संस्त्रावमवनयति पूर्ववत् । पात्रं
निधाय ब्राह्मणाच्छंसिचमसं पूर्ववत् त्रयो भक्षयन्ति । ब्राह्म-
णाच्छंसो ब्रह्मादीनुपहूय तच्चमसान् । पुनस्त्रयः पूर्ववत् ।
ब्रह्मादयस्तमुपहूय स्वस्वचमसान् । मन्त्रे इन्द्रेण पीतस्येति
विशेषः । प्रत्यभिमर्शनम् । नाप्यायनम् । इदं ब्राह्मणाच्छं-
सिचमसप्रभृतिभक्षणम् ॥

३७१ पूर्ववत्प्रक्षाल्याच्छावाकचमसादीन् सादयन्ति । प्र-
ति०ता प्रा००ह । अच्छावाकचमसमनूयध्वमुन्नेतः सर्वं एव
सोमं राजानं प्रभावय मातिरीरिचः, इति । अध्वर्युः प्रति-
प्रस्थातरूपैतेन पात्रेण रमैहि यजमान इति । यजमानेन सह
हविर्धानं गत्वा द्रोणकलशं दक्षिणहविर्धानस्य पश्चादक्षं
निधाय ग्राव्णः पृथक् कृत्वा नीडे कृष्णाजिने ऋजीयमन्त-
रेणेवे निधाय । अधिवचर्मफलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमः
यज्ञ प्रतितिष्ठेति मन्त्रेणोपस्तृणाति । तस्मिन् पूर्ववत् ग्राव्णः
कृत्वा पूर्ववन्मन्त्रेण राजानमुपावहरन्ति । पूर्ववदुद्गातृप्र-
त्युक्ता आधवनीये वसतीवरीणामेकधनानां चार्धमानीय ता
एकधना वसतीवरीष्वथ यथास्थानं सादयन्ति । चमसाध्व-
र्यव उक्तेनाऽऽहूतेन सर्वंशः पूतभृतस्त्रोमेनाच्छावाकचमसमु-
खान् उन्नीय सादयन्ति । प्रति प्रस्थाता पूर्ववदौपशयपात्रे
उक्त्यस्यालीस्थं सर्वं राजानं गृह्णाति । उप० इन्द्राग्निरभ्यां
तवा जुष्टं गृह्णामि, इति । नोक्त्यस्यालीमभिमृशति ।
मुष्ट्वा न्युञ्जति । ग्रहं परिमृज्य सादयति । एष० ग्निरभ्यां
तवा, इति । इदमुक्त्यतृतीयग्रहणम् ।

३७२ दशापवित्रं द्रोणकलशे निधाय स्तोत्रोपाकर-

णादि । अच्छावाकशस्त्रं प्रतिगीर्यं पूर्ववत् जुहोति । चमसां-
श्च । ब्राह्मणाच्छंसिचमसवदच्छावाकचमसमक्षक्रमः । मन्त्रे
इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येति विधीयः । इदं अच्छावाकचमस-
प्रभृतिमक्षणम् ।

३९३ चमसप्रक्षालनानन्तरं तान् पूनस्तदाधनीययोर्मध्ये
परिप्लुना सह निदधाति । इदं यन्निष्पुनहितचमसनिधानम् ।

३९४ अथर्व्युः प्राग्निर्मूर्तुर्द्विध इत्येकमाहुतिं द्वे भिन्दा
हुती व्याहृतीश्च हुत्वा ५५५ । प्रगास्तः प्रसुहि । तेन सर्प-
तेत्युक्ते सर्वे यथाप्रसृप्तं निःसर्पन्ति । सन्तिष्ठते प्रातः
सवनम् । अथ प्रातः सयनमित्यारभ्यैवदन्तं कर्म प्रातः
सवनमित्युच्यते ।

३९५ अथ माध्यन्दिनम् । उत्तरार्धे क्षणान्ते । अथर्व्युः प्रा-
ज्ञायन्नाह । अभिषोतार एतदाहुयत ग्रावस्तुतमेहि यजमान ।
अयं ग्रावस्तुत्प्रैष उच्यते ॥

३९६ यजमानाभिषोतृभिश्च सह पूर्वया द्वारा हवि-
र्धानं प्रविश्य होतृचमसे आधवनीयापोधनीय चर्मणि नि-
धाय ताः प्रेक्षमाणं यजमानं वाचयति । निग्राह्यास्येत्यादि
पूर्ववत् । ता यजमानाय प्रदाय चतुर्गामन्यासं ग्रावाणमा-
दत्ते । देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेण ग्रावामीत्यादिमन्त्रेणाग्निम-
न्त्रयते । इदं माध्यन्दिनसवनीयप्रेक्षणवाचनादि ॥

३९७ ग्रावाणं चर्मणि प्राक्शिरसं निधाय ग्राव्ण उपरि
राजानं विस्त्रस्य प्रातःसवनवन्निमीते । इन्द्राय त्वेति पञ्च-
भिः पञ्चकत्वस्तूष्णीम् । एकथैकयोत्सर्गं दशकृत्यो मिमानो
राजानं सर्वे निमीते । इदमवशिष्टसोमार्थमानम् ॥

३९८ अह्निरभ्युक्ष्य ग्रावस्तुते रात्र उष्णीषं ददाति । इदं
ग्रावस्तुते उष्णीषदानम् ॥

३५९ यजमानः अद्विरभ्युत्थ राजवासो ऽध्वर्यवे प्रय-
च्छति । अध्वर्युः पूर्ववदुपसृजति । सम्प्रयौति । तिरश्च-
र्मफलके अभिसृशति । यजमानं वृद्धीर्वाचयति । अभिषोतारः
प्रातःसवनवत्पर्युपविशन्ति । अध्वर्युः आहरोपसृज, इत्याह ।
उपर्यर्धं होतृचर्मसैशून् परिप्लावयन्ति । प्रागपागित्यादिस-
न्त्रेण । अंशूश्चर्मणि निधाय होतृचर्मसंस्थार अपो रात्रि
प्रक्षिप्य राजानं विभज्याकृष्या । इहा३ इहा३ इत्युक्ता याव-
द्रसनिस्रावमपरिमितमभिषुगवन्ति । आहरोपसृजेत्यादि ।
उन्नेता आधवनीयादुदञ्चनेन सम्भरणीये उपसृजति । प्राग-
पागित्यादिसम्भरणीयैशून् परिप्लावयन्ति । अंशून्निधाय
सम्भरणीयजलेन राजानमुपसिच्य विभज्याऽऽकृष्याह ।
इहा३ इहा३ इहा३ इत्युक्ता ग्रावाणमूर्ध्वमुत्तिष्य नीचैः
पातयन्तीत्यादिक्रीडारूपेणाभिषुगवन्ति अपरिमितं यावद्र-
सनिस्रावम् । पुनराहरोपसृजेत्यादि होतृचर्मसे तूष्णीं अंशून्
परिप्लावयन्ति । अभिषुत्य राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भ-
रणीये राजानं सम्भृत्यान्तरेणैवे उन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता
आधवनीयापोन्मृशान्तरेऽवदीया ऽधवनीये पवित्र वित-
त्य सम्भरणीमवनयति । एष एकः पर्यायः । अमृशान्तरस्या
आधवनीयापो होतृचर्मसे ऽवनीय श्वात्रास्थेत्यादि । एवं
द्वितीयमेवं तृतीयम् । तृतीयपर्यायस्य तृत ये ऽभिषवे इहा३
इत्यस्य स्थाने बृहत् बृहत् बृहत् ऋजीषं चर्मणि निधाय
सम्मुखान् ग्राव्णः कृत्वा ग्रावमुखे ऋजीषं चतुर्धा कृत्वा
उपपोहति । उद्गातृस्यः प्राह । सोमोभिषुतः इति । अयं
माध्यन्दिनसवननीयाभिषवः ॥

३६० तैर्द्वौणकलशे निहिते दशापवित्रे वितते । उन्नेतार-

माह । अग्रमतः सन्ततमानयोपांशुग्रहान् ग्रहीष्यामि इति ।
 उक्थ्यग्रहणपर्यन्तं स तथा करोति । अध्वर्युः शुक्रपात्रमादाय
 धारायां गृह्णाति । अयं वेनोरिहन्ति । उ०शंडा०मि । इति ।
 परिमृज्य सादयति । एष ते योनिर्वीरतां पाहि । इति ।
 तथा मन्थिपात्रे पूर्ववत् । बर्हिषी अन्तर्धाय सक्तुभिः श्रीत्वाऽ
 पोद्धृत्य बर्हिषी परिमृज्य सादयति पूर्ववत् । दक्षिणर्तुपात्रे
 गृह्णाति । मरु०हुवेम । उप०मरुत्वते०मि, इति । सादयति ।
 एष०निरिन्द्राय त्वा मरुत्वते । उत्तरर्तु पात्रे०मि । इन्द्रम०
 सुयज्ञाः । उप०मि । इति । परि०यति । एष०त्वते । इति ।
 आग्रयणस्थं सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तेनोदध्नेन चोपरिष्ठा-
 द्दशापवित्रे ऽवनीय तिसृणां धाराणामधस्तादाग्रयणं गृह्णा-
 ति । पूर्ववत् सादयति । इदं ग्रहेषु माध्य०नीयसोमग्रहणम् ॥

३५१ द्रोणकलशमुपर्यर्द्धं कृत्वा पयसा हिरण्येन सक्तुभिः
 क्रमेण श्रीत्वा परिष्णुपात्रं प्राप्य द्रष्टृष्वनुमन्त्रणम् । उक्तेतार-
 माह । अरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य ग्रहान् ग्रहीष्यामि ।
 इति । उक्तेता पूतभृति पवित्रं वितत्याऽधवनीयाद् द्वौ वा
 त्रीन्बोदध्मानयति । अध्वर्युः । अरिक्तौ पूतभृदाधवनीयौ
 पयसा सक्तुभिर्घृतेन च श्रीत्वा द्रोणकलशमभिमृशति । उप०
 सीन्द्राय त्वा, इति । अनेनैव मन्त्रेणाधवनीयं पूतभृतं च ।
 उक्तेतारमाह । उक्ते०न्युक्तेतात् । इति । उक्तेता ऽवकाशो-
 पस्थानान्ते तथा करोति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य बर्हिषी
 आदाय निःसर्पति । उद्गात्रादिषु प्रातःसवनवत्समन्वारवधेषु
 आहवनीये जुवाहुतिं जुहोति । विश्वे देवा मरुत०स्थान
 स्वाहा । इति । यथावेदमितरे । द्रष्टृष्वुती प्रातःसवनवद्य-
 जमानः । एतयैव प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पूर्ववत्पवमानार्थं
 सदः सर्पति । इदं माध्यन्दिनपवमानार्थसदःप्रसर्पणम् ॥

३८२ पूर्ववत् बर्हिषी प्रयच्छति । पूर्ववदुपाकरणं जपति पञ्चमानस्य पञ्चम्यामृषिं प्रस्तुतायां यजनानं वाचयति । सुपर्णोऽग्निरय, इति । चतुर्द्वीतारं व्याख्याय ब्रह्मणे सान्निभ्यैवमाह । अग्नीदग्नीन्विहर बर्हिस्तृणाहि पुरोहाशाः अलङ्कुरु प्रति प्रस्थातर्दधिघर्माय दध्वाहर । इति । अयं दधिघर्मार्यदध्वाहरणमैषः ॥

३८३ अग उपस्पृश्य । एहि यजनान । तेन सह पूर्ववाहारा हविर्धानं प्रविश्य समस्तं राजानं प्रातःसवनोक्तमन्त्रेणोपतिष्ठते । ततः प्रातःसवनवदधकाशैरुपतिष्ठते अध्वर्युयजनानौ । उन्नेता प्रातःसवनवत्पूतभृति राजानमबनीयाधवनीयं न्युठजति । प्रातःसवनवत् धिष्ण्यध्याधारणं पृष्ठवास्तरणं च । अध्वर्युः दधिघर्मस्यादौ घर्मोक्तां पूर्वां शान्तिं पठति । ततो हविर्धानयोर्मध्ये उपविश्य प्रतिप्रस्थात्रा दधिघर्मार्यमाहृतं दध्यवेक्षते । ज्योतिःपुग्धम् । इति इदमाहृतदध्यवेक्षणम् ॥

३८४ जनसे बर्हिषी अन्तर्धाय दधि गृह्णाति । यावतीऽम्पस्तृतम् । इति । अपोद्भृत्य बर्हिषी दध्यवेक्ष्य मन्त्रं पठति । वाक् च त्वाऽमृतं कषु । इति । होतारमाह । होतवन्दस्व यत्ते वाद्यम् । इति । अयं होतवाद्यमैषः ॥

३८५ अमसमादाय उपोत्तिष्ठन्नाह । आतहविः । इति । अत्याक्रम्याऽऽठयाह । दधि घर्मस्य यज । इति । वषट्कृते जुहोति । यमिन्द्रमाऽन्तेभ्यः स्वाहा । इति । अयं दधिघर्मप्रचारः ॥

३८६ अनुवषट्कारे हुत्वा अमसं होत्रे हरति । होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रग्नीत्प्रस्तोत्यजमानाः क्रमेण परस्परमुपहूय प्राणमक्षं भक्षयन्ति । मयित्युयाति । इति । यजनानः प्रत्यक्षम् । अयं दधिघर्मभक्षः ॥

३८७ निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छति । तूष्णीं शाखां सेक्षणं च प्रहृत्योपवेशं निरस्यति । आग्नीध्रः भिन्नपात्रां पुरोडाशं पूर्ववत्सवनीयांश्चोद्गास्य खरे सादयति । अर्धज्युः यजमानेन । आसन्नाभिमर्शने कृते आग्नेयेन पशुपुरोडाशेन प्रचर्य जुहूपभृतोरुपस्तृणान् आह । माध्यन्दिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानानवदीयमानानामनुब्रूहि । इति सवनीयायां द्विर्द्विरवद्यति । अभिघारयति । प्रत्यनक्ति । उपभृति पुरोडाशस्यावदाय सवनीयानामवद्यति । द्विरभिघारयति । न प्रत्यनक्ति । प्रथमं जुहूपभृतोरुपस्तीर्य पुरोडाशस्योपभृत्याप्युपस्तीर्य नाभिघार्यैषा तस्योपरि सवनीयानामवदानं जुह्वामुपस्तरस्त्वं वा । माध्यंढाशान्प्रस्थितान् प्रेष्य इति प्रेष्यति । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा प्रातः सवनवद्दोतुरग्रे इडापात्रं निदधाति । अयं माध्यन्दिनसवनीयप्रचारः ।

३८८ सर्वेषां सवनीयानां प्रातःसवनएव निर्वापे पशुपुरोडाशेनप्राशिग्रान्तेन प्रचर्य माध्यन्दिनीयैः प्रचर्य प्राङ्गाय-
न्नाह । रक्ती० हि होतुश्चमसननक्षयश्चमुभयतः शुक्रान् कुत-
श्चमच्छावाकस्य चमसाध्वर्योऽपि त्वं चमनमुन्नयस्व प्रति-
प्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोक्षिताऽप्रोक्षितैः प्रत्युपलभ्य-
स्व । इति । अयं माध्यं० नीयचमसोन्नयप्रैषः ।

३८९ पूर्ववच्छुक्रानन्यप्रचारः । सर्वाश्चमसानुन्नयन्ति ।
आह । माध्यन्दिनस्य सवनस्य निष्केवत्यस्य भागस्य शुक्र-
वतोऽप्रेष्य । इति । अयं माध्यं० नीयशुक्रानन्यप्रैषः ।

३९० नेष्टृचमसहोमानन्तरं अच्छावाकचमसहोमः । अयं
माध्यं० नीयप्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

३९१ षट्दोत्राः संयाज्याग्रेण होतारमुपविश्याऽयाह्वनी
दिप्तादि । इदो पट्टानानन्तरं प्राशिग्रहरणं तूष्णीमन्तर्वेदि

प्रणीतानिनयनम् । इडोपहूतांश्चमसान् भक्षयन्ति । नेष्टुन-
न्तरमच्छावाकः । प्रातः- सवनवत् । भक्षेहीति मन्त्रे रुद्रव-
द्गणस्येति माध्यन्दिनस्य सवनस्व त्रिष्टुप् छंदस इति
यथास्थानमूहः । प्रातः सवनवक्त्राराशंससादनं यजमानस्य
हवि शेषप्राशनं पत्न्या हविस्यभोजनम् । अप्वर्युः सस्रुवा-
मपूर्वाज्यस्थालीं स्रुचं वासस्तस्यान्तिमायां दशायां ग्रथितं
हिरण्यशकलं चादाय यजमानमामन्त्र्य चात्वालोत्करयोर्म-
ध्येन प्रविश्य यजमानेन सहोत्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च परीत्य
पूर्वद्वारा शालां प्रविश्य शालामुखीयभाज्यं विलाप्योत्पूय
स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ज्वातिषु समन्वारब्धेषु वासवा
सम्प्रच्छन्नेषु वैसर्जनवद्भसनस्यान्तं स्रुगुरोह उपसङ्गं गृह्य-
हिरण्यं स्रुग्विले धारयन् शालामुखीये जुहोति । उदुत्य-
नित्यृचा । पुनर्गृहीत्वा चित्रनित्यृचा । पुनर्गृहीत्वा ज्मे-
नयेत्यृचा आग्नीध्रीये । स्रुग्वि लाद्विरण्यमुद्गृह्णाति । दिवं
गच्छ सुवःपत । इति । अयं दक्षिणारम्भकहोम उच्यते ।

३९२ पूर्वमेव चात्वालोत्करयोर्मध्येन प्रवेश्य सदो दक्षिण-
भागे दक्षिणास्थापिता भवन्ति । सदः शालामुखीययोः आग्नी-
ध्रीययोश्चात्वालोत्करयोश्च मध्येनोदीचीं नीत्वा तत्रैकत्र
स्थापयति । एतद्दक्षिणानयनं मुच्यते ।

३९३ ततो यजमानस्ततः प्रदक्षिणं पर्येति । रूपणवो०
वयः । इति । स्वीयकृष्णाजिनपुच्छेन दक्षिणाभूता गास्त्रास-
यित्वा विभजति तुथोवो० अधिनाके । इति । तत्र वर्गप्रच-
मानांसृत्विर्जा द्वादश द्वादश । द्वितीयानां चतस्रश्चतस्रः ।
तुरीयाणाम् । तिस्रस्तिस्रः । निष्क्रयस्याप्येवमेव विभागः ।
इदं दक्षिणाविभजनम् ।

३९४ ततः सदसि गच्छति । एतत्ते अग्ने राधोनयन्तीः ।

इति । सदसः पुरस्तादासीनमात्रेयं ब्राह्मणं प्रत्येति । ब्राह्मण-
नम्रं सुधातु दक्षिणम् । इति । किञ्चित् किञ्चिदुग्रहीत्वा तं
पृच्छति त्रिः । क आत्रेय इति । सद्भिषारं अयमहमिति
ब्रूदति । तृतीये त्वह्नित्येव । यजमानस्तं वरूपय हस्ते
तस्मै हिरण्यं ददाति चन्द्रम५ह । इति यथासम्भवं वस्त्रा-
दि च ददाति । आग्नीध्रीयं गत्वा ऽग्नीध्रे हिरण्यं दक्षिणा-
भागं ददाति । अग्नीध्या भागं दक्षिणां ते ददामि इति ।
एवं सदसि गत्वा ब्रह्मणे होत्रे ऋद्धात्रे च । हविर्षाने
गत्वा ऽध्वर्यवे प्रतिप्रस्थात्रे च । च मसाध्वर्युभ्यस्तु ऋतु-
दक्षिणाभिक्तां यथासम्भवं दक्षिणां ददाति । पुनः स हो-
गत्वा प्रस्तोत्रे नैत्रावरुणाय ब्राह्मणाध्वंसिने ऽध्वावाकाय
नेष्ट्रे ऋक्त्रे सुब्रह्मययाय च दत्वा प्रसर्पदेभ्यो विद्याविशेषा
नुरुपां ऋतुदक्षिणाभिक्तां दक्षिणांशं तदीयं ददाति । प्रकृ-
तिवत्सर्वं प्रतियुहन्ति प्रतिग्रहमन्त्रे रुद्राय ना इत्युहो
विशेषः । इदं सौमिकदक्षिणादाननिर्युच्यते ।

३९५ अध्वर्युः यजमानमानन्ठय तेन सहाग्नीध्रीयं गत्वा
चतुर्वर्णीतेन स्तुचा आग्नीध्रीये जुहोति । यज्ञपतिमुपय०
सृजतु विश्वकर्मा स्वाहा । इति । पुनस्तथैव जुहोति ।
घोरा ऋषयो० पात्यस्मान् तस्वाहा । इति । पुनर्जुहोति ।
अन्यान् तसा० स्वस्तये स्वाहा । इति । ये भक्षयन्तौ० विश्व-
कर्मा स्वाहा । इति । नमः पितृभ्यो० विष्ट स्वाहा । इति
अयं दक्षिणोत्तरवैश्वकर्मा जुहोत उच्यते ।

३९६ शास्त्रामुखीयं गत्वा यजमाने ऽन्वारठये तथैव
जुहोति । ये देवा यज्ञहर्नो० गच्छेम सुकृतो वयं५ स्वाहा ।
इति । ये देवा यज्ञमुपा० वयं५ स्वाहा । इति । तत आग्नी-
ध्रीयं गच्छति । आगन्म मित्रावरुणा० रोचने दिवः । इति

तत्र ये देवा इत्यादि होमद्वयं तत्र पृथिव्यामित्यस्य स्थाने-
स्तरिते इत्यहः । तत आहवनीयसमीपं गच्छति । यास्ते
रात्रीः० स्तरतारजाः० इति तत्रापि ये देवा इति होमद्वयं
भवति । मन्त्रे पृथिव्यामित्यस्य स्थाने दिवीत्यहः । तत
आहवनीयमुपतिष्ठते । येनेन्द्राव० आग्नेहोमम् । इति । इदं
दक्षिणोत्तराङ्गहोमोपस्थानमित्युच्यते ।

३९७ अथर्व्युजमानं प्राञ्जमीक्षयति । विष्णुः पश्य
व्यन्तरिक्षम् इति सदस्यु पवेशयति । यतस्वदस्यैः । इति
यजमानो दक्षिणाः समनुदिशति । अस्मद्भ्रात्रा देवत्रा० तन्मः
स०स्कृतम् । इति । अयं दक्षिणासमनुदेशः ।

३९८ अथर्व्युः प्राङ्मायन्नाह । इन्द्राय मरुत्वते ऽनुब्रूहि
इति । प्रतिप्रस्थाता मरुत्वतीषी गृह्णादाय निष्क्रानति ।
अथर्व्युर्दक्षिणेन प्रथमं सव्येन द्वितीयं ग्रहणादायोत्तरतस्ति-
ष्ठते प्रति प्रस्थात्रे द्वितीयं प्रदायाऽऽग्राव्याऽऽह । इन्द्राय
मरुत्वते प्रे०च्य इति । वषट्कारे ऽनुषट्कारे चोमी जुहुतः ।
प्रतिप्रस्थाता ऽथर्व्युपात्रे ग्रहस्य संस्थावमवनयति । अयं
मरुत्वतीयग्रहद्वयप्रचारः ।

३९९ अथर्व्युस्तप्ताह । प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेण तृतीयं
मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाण इति । प्रतिस्थाता तस्मिन् द्रोण-
कलशात्परिप्लुपात्रेण गृह्णाति । मरुत्वा० इन्द्रव०प्रदिषः
कुतागाम् । उप०मरुत्वते०मि । इति पूर्ववत्सादयति । इदं
तृतीयमरुत्वतीयपात्रे सोमग्रहणम् ।

४०० द्विदेवत्यबद्धोभगमने पात्रपरिहरणम् । अथर्व्युर्होत्रे
पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते तं प्रतिप्रस्थातारं चोपहूय भक्ष-
यति । भक्षणमग्रे रुद्रवद्रणस्येति वसुमद्रणस्येत्वस्य स्थाने
एवं तावुपहूय प्रतिप्रस्थाता । अथर्व्युः पात्रं निगृह्याऽऽवृ-

त्येडाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य शस्त्रसमाप्तौ माध्यन्दिन-
सवने सर्वत्रोक्तं वाचीति वदति । तत्रैव पात्रं निधाय
शस्त्रप्रायश्चित्तानि हुत्वा तृतीयं भरुत्वतीयमुपोद्यच्छते ।
चमसाध्वर्यवो नाराशंसान् । आश्राठपाह । उक्थशा यज
सोमस्य । इति वषट्कारे ऽनुवषट्कारे च जुहोति । चमसा-
ध्वर्यवश्चमसाननुप्रकम्पयन्ति । अयं भरुत्वतीयग्रहप्र-
चारः ॥

४०१ अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते उक्तम-
न्त्रेण भक्षयति । होतृचमसं होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातारो नरा-
शंसपीतेन भक्षयन्ति । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय नराशंसपी-
तेन स्वस्वचमसम् । आत्मानमभिमृश्याऽऽप्याय नाराशं-
सान् सादयन्ति । इदं माध्यन्दिनसवनीयनाराशंससाद-
नम् ॥

४०२ अध्वर्युः तत्रैव पात्रं निधाय प्राङ्दक्षेप शुक्रपात्र-
साददान आह । उक्तेर्यदेमं माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाम्यपोदञ्च ५
राजानं पूनभृतमभिसंपवयताद्दशाभिर्द्रोणकलशं सृष्ट्वा न्युज्ज-
तात् । इति । द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण शुक्रपात्रे माहेन्द्रं
गृह्णाति । महा ५ इन्द्रो वावृधे । उप० नहेन्द्राय० मि । इति ।
परिमृज्य सादयति । एष ते योनिर्सेहेन्द्राय तवा । इति ।
माहेन्द्रग्रहग्रहणम् ॥

४०३ उक्तेता पूतभृति पवित्रं वितत्य द्रोणकलशमव-
नीय सृष्ट्वा न्युज्जति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य बर्हिषी आ-
दाय वाचंयमः प्रत्यङ्ङाद्रुत्य स्तोत्रमुपाकरोति । इदं माध्य-
न्दिनपवमानस्तोत्रोपाकरणम् ॥

४०४ समाप्ते साम्नि सम्प्रैषमाह । अमिषोतारो ऽभिमु-
शुताग्नीदाशिरं विनयो लूखलमुद्गास्य प्रतिप्रस्थातवोरुत्तमेक-
कपालं निर्वप सौम्यस्य विद्मि ॥ अयमभिषवप्रैष उच्यते ॥

४०५ प्रतिप्रस्थातृनेष्टादयो ऽग्निषोतारश्चर्मणि ग्रावभिः शुष्काभिषवंकुर्वन्ति स्तोत्रसमाप्तिपर्यन्तम् । तथा आग्नीध्रो मुसलेनेलूढमुच्चैर्वादयति । अध्वर्युः । अग्नीत्सवनीयान्निर्वप । इत्याह । स्तोत्रसमाप्त्यनन्तरं आग्नीध्रः प्रातःसवनवदामिन्नावर्जं सवनीयान्निर्वपति । अध्वर्युः इडाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य प्राडेत्य माहेन्द्रं ग्रहमुद्यच्छते । चमसाध्वर्यवो नाराशंसान् । पूर्ववदाश्रावणाद्यं वषटकारहोमान्तम् । अयं माहेन्द्रग्रहप्रचारः ॥

४०६ प्रतिप्रस्थाता आग्नेयमतिग्राह्यं होष्यन्नवेक्षते । अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी०मनुष्येषु कुरु । इति । जुहोति । दीक्षायै च त्वा० ॥ तेजसेजुहोमि स्वाहा । इति । यजमानं वाचयति । तेजोविदसि०तेजोहासीत् । इति । अयमाग्नेयातिग्राह्यग्रहप्रचारः ॥

४०७ नेष्टा ऐन्द्रमादायावेक्षते । इन्द्रो जस्वि०कुरु । इति । जुहोति ब्रह्मणश्च त्वा०स्वाहा । इति वाचयति । ओजो विद०मोजो हासीत् । इति । अयमैन्द्रातिग्राह्यग्रहप्रचारः ॥

४०८ उज्जेता सौर्यमादायावेक्षते । सूर्यभ्राजस्वि०कुरु । इति । जुहोति । वायोश्च त्वा०स्वाहा । इति । वाचयति । सुवर्विदसि० सुवर्हासीत् । इति । अयं सौर्यातिग्राह्यग्रहप्रचारः ॥

४०९ अध्वर्युः अनुवट्षते पुनर्माहेन्द्रं जुहोति । चमसाध्वर्यवश्चममाननुप्रकल्पयन्ति । एतत्पात्रं नाराशंसा अतिग्राह्याश्चान्वायन्ति । अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते मन्त्रेणोक्तेन भक्षयति । होतृचमसं नाराशंसपीतेन त्रयः । ब्रह्मादयो होताःमुपहूय नाराशंसपीतेन स्वस्वचम-

खान् । यजमानो ऽहव्यमुपहूय आग्नेयं भक्षयति । नयि मेधां
 नयि० स्तेजो दधातु । इति । तथैवेन्द्रम् । नयि० यीन्द्र
 इन्द्रियं०तु । इति । तथा सूर्यम् । नयि०सूर्यो खाजो०तु ।
 इति । इदमतिशयप्रमाणमुच्यते ॥

४१० आत्मज्ञानमभिसृष्टते । चनसाप्यायनं न भवति । तान् प्रक्षाल्य स्नुचां पश्चात् मैत्रावरुणचमसप्रसृजान् सादयन्ति । अक्षत्रयुः । प्रतिप्रस्थातृदिने चतुं०यात्रेऽपि सृज । इति वदति । प्रतिप्रस्थाता ऋतुपात्रे शुक्रपात्रमतिग्राह्यांश्च मार्जालीये प्रक्षाल्य स्त्रस्थाने सादयति । मैत्रावरुणचमसमित्यादित्रय उक्ष्यपर्यायाः प्रातः- सवनवत् । सर्वत्र ग्रहेषु शोभयद्ध्ये नन्त्रे इन्द्राय तवा जुष्टं गृह्णामि । इति । सादन-मन्त्रः एष ते शोनिनिन्द्राय तवा । इति । भक्षणमन्त्रे इन्द्रेण पीतस्येति । यज्ञमानेन सह हविषीमं गत्वा आशवनीयमु-त्तानं कृत्वा तस्मिन् सर्वा ब्रह्मतीवरीरेकचनाश्चावनीयं सृष्ट्वा ब्रथास्थानं न्युठजति । सवनप्रायश्चित्ते अग्निर्नूर्धेत्यस्य स्थाने मुखे यज्ञस्य रजसश्च नेतेत्युवा होमः । प्रशास्तः ब्र-ह्महीत्युक्ते यदुक्तं तत् पूर्ववत् । अयं माध्यन्दिनं सवनमित्युवा-रम्भ एतदन्तं कर्म माध्यन्दिनं सवनमित्युच्यते ॥

४११ अथ तृतीयसवनम् । देवीद्वारादित्याद्युत्तरार्धे-
णान्तं पूज्यते । अथर्वयुः प्राक्काव्यम् । अग्नीत्परिब्रपमा-
ह्वर प्रतिप्रस्थाताराशिरमानय शृणातङ्गमादित्यग्रहाय दध्या-
ह्वरेहि यजमान । इति । अयं तृतीयसवनारम्भकप्रैषः ॥

४१२ यथातमप्रैप ते कुर्वन्ति । यजमानेन सह हविर्धानं
प्रविश्योपांशुपात्रस्थमंशुं साध्यन्दिनीभक्तज्ञाये प्रक्षिप्य ह्रात्-
जसक्ते आधवनीयापोऽवनीय चर्मणि निधाय निग्राभ्यास्ते-
त्यादिसन्त्रेण यजमानाय दत्त्वा देवस्य त्वेत्यादिसन्त्रेण

कमपि ग्रावाणमादायाऽभिनन्दय श्वात्राश्चेत्यादिमन्त्रेण ऋ-
जीषं होतृचमसीयाभिरुपसृज्य यत्ते सोमेत्यादिमन्त्रेण संप्र-
युत्य, धिषणेवीडू इत्यादिमन्त्रेण चर्मोन्तर्हिते कलके अभि-
सृज्य वृद्धोर्वाचयित्वा आहूरोपसृजेत्यादि । उपर्यर्धे होतृ-
चमसे ऋजीषं परिस्नाययति । प्रागपागित्यादिमन्त्रेण ।
ऋजीषं चर्मणि निधायाध्ययुरेव यावद्रसनिस्रावमभिषुणोति ।
आहूरोपसृजेत्यादि । एवं द्वितीयमेव तृतीयम् । निग्रामवर्जं
चतुर्थम् । राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भरणीये सम्भृत्य
पूर्ववदुन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता पूर्ववदवनयति । एष एकः
पर्यायः । एवं द्वितीयमेव तृतीयम् । पूर्ववद्वोतृचमसे ऽवनीय
श्वात्रा इत्यादि । ऋजीषं दशापवित्रेण परिवेष्ट्यान्तरेणेव
उन्नेत्रे प्रयच्छति उन्नेता तदाधवनीये विहात्य प्रपीड्यान्त-
रेणेव उपरि नीत्वा प्रातःसवनसमवेतं ऋजीषे निक्षिपति । अयं
तृतीयसवनसम्बन्धमभिधायः ॥

४१३ अथर्व्युः परिश्रयणीयवासोभ्यां हविर्धानद्वारौ परि-
श्रित्यादित्यस्थाल्या औपशयपात्रे तस्याः सकाशात्तृतीयांशं
गृह्णाति कदाचनस्तपृच्यते । उपोस्यादित्येभ्योमि । इति ।
बर्हिषी अन्तर्धाय श्रुतातङ्कमानयति । कदाचन प्रोतं दिवि ।
इयोमि । इति । अपोदृत्य बर्हिषी आदित्यस्थाल्या अधः
गृह्णाति । यज्ञो देवानां रासत । उपोमि । इति । इदमा-
दित्यग्रहे श्रुतातङ्कग्रहणम् ॥

४१४ उपांशुसवनस्य स्थूलप्रदेशेन ग्रहमालोहयति । वि-
वस्वआदित्यैः श्रीणामि । इति । उपांशुसवनमुद्गृह्णाति ।

तस्य यदि शीघ्रं सोमबिन्दुः प्रस्कन्देद्वर्षुकः पर्जन्यः स्याद्यदि
 चिरं तर्ह्यवर्षुकः । ग्रहमनासादयन् उपांशुसवनं दशापवित्रेण
 परिवेष्ट्य यथा सोमस्योर्मिर्भवति तथा पात्रस्याधस्तात् द्विश्व-
 तुर्वा सोमं पातयन्नुद्धन्ति । आसमुद्रादान्तरिक्षांतिम् । इ-
 ति । उपांशुसवनं दशापवित्रेण परिमृज्य प्रक्षिप्य द्वारौ विवृ-
 त्य बर्हिर्मुष्टिना ग्रहमपिघायोत्तिष्ठन्नाह । आदित्येभ्यः प्रि-
 येभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्योमहस्वसरस्य पतिभ्य उरोर-
 न्तरिक्षस्याध्वक्षेभ्योनुब्रूहि । इति । अयमादित्यग्रहप्रचा-
 रप्रैषः ॥

४१५ अत्याक्रम्याआठयाह । आदित्येभ्यः प्रेष्ठ्य । इति ।
 वषट्कृते बर्हिर्मुष्टिमग्नौ प्रक्षिप्यादित्यं जुहोति । नान्वीक्ष-
 ते । पर्यावृत्तस्य प्रतिप्रस्थाता पात्रमादत्ते । उपवेशनिरसना-
 न्ते प्रतिहर्त्रा पूतभृति पवित्रे वितते उक्तेता आधवनीयात्
 द्वौ ग्रीन्वोदञ्चनान् तस्मिन्नवनयति । अध्वर्युः आययणस्यं
 सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तदादत्ते । प्रतिप्रस्थाता सोपशया-
 मादित्यस्थालीम् । उक्तेत्रा उदञ्चनादिचतुष्टयमुपर्यवनीय
 चतस्रणां धाराणामधस्तादाग्रयणं प्रातःसवनवद्गृहीत्वा ऽग्नि-
 हिङ्कृत्याधिवदनं कृत्वा परिमृज्य सादयति । इदमाग्रयणे
 तृतीयसवनतीयसोमग्रहणम् ॥

४१६ पूतभृतो बिलाद्दशापवित्रमपनीय बर्हिषी अन्तर्धा-
 याग्नीधा विलोहितं सशेषमाशिरं पूतभृत्यवनयति । अन्वा-
 रवधायां पत्न्यां प्रत्यृचं सर्वाग्ने वा । ताश्चर्चः अस्मे देवा-
 सो वपुषे चिकित्सतेत्यादयश्चतस्रः । ततो बर्हिषी अपो

दृत्य परिप्लुपात्रं पूतमृतिं प्रास्य पूर्ववत् द्रुप्साननुमन्त्रयते ।
तत आधवनीयाभिमर्शनादि चक्रे तृषान्तम् । अध्वर्युर्वर्हिषी
आदायोपनिःसृप्य प्रातः सवनवत्समन्वारदधेष्वाहवनीये
सुवाहुतिं जुहोति । इदं तृतीयं सवनयन्तु स्वाहा । इति ।
अयं तृतीयसवनीयहोमः ॥

४१७ अध्वर्युर्माध्यन्दिनसवनवत् स्तोत्रमुपाकृत्य पवमा-
नस्य नवम्यां प्रस्तुतायां वाचयति । सघासि०पारय । इति ।
पञ्चहोतारं व्याख्याय समाप्ते सान्नि सम्प्रैषमाह । अग्नी-
च्छालाकान् विहर०पशौ संवदस्व । इति । पूर्ववद्विधानं
प्रविश्य समस्तसोममुपतिष्ठते । विष्णो त्वन्न इत्यादिना ।
प्रातः सवनवच्छालाकान्विहृत्य धिष्ण्यठ्याचारणं पृष्ठया-
स्तरणं च । अध्वर्युः अग्नीदुत्तर बर्हिरित्यादि अग्नीषोमी-
यबद्धः परिहरणान्तम् । आग्नीध्रः प्रातःसवनवदामिहार-
हितान् सवनीयान् सादयति । अध्वर्युस्तैः प्रचरति । अयं
तृतीयसवनीयप्रचारः ।

४१८ होतृसकाशे इडापात्रं निधाय प्राङ्मायन्ताह । उक्ती-
मानेभ्योऽयध्वं तीर्त्रां आशीवतः कुरुध्वमुन्नेतः ०य । इति ।
चमसाध्वर्यवः पूर्ववच्चमसानुक्षीय तेषु किञ्चित्किञ्चिदाशिरम-
वनीयोत्तरवेद्यां सादयन्ति अध्वर्युर्होतृचमसमादायाऽह ।
तृतीयस्य सवनस्यर्भुमतो विभुवतः प्रभुमतो वाजवतः सवि-
तृवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतस्तीर्त्रां आशीर्वत इन्द्राय
सोसा०य । इति । वषट्कृते जुहोति । श्येनाय पत्यने स्वाहा ।
इति । अनुवषट्कृते होमः । तृप्यं०स्वाहा । इति । द्विः

सर्वाश्चसान् जुह्वति । अयं तृतीयसवनीयहोतृचमसप्रचारः ।

४१९ अध्वर्युः सम्प्रैषमाह । प्रैतु होतुत्सकदाशीर्वत्तो
भ्युक्नीयोपावर्तध्वम् । इति । यन्तिहोत्रादिचमसाः । चम-
साध्वर्यवो होत्रकचमसाम् सशेषान्पूतमृतोऽभ्युक्नीयोपावर्तन्ते
अध्वर्युसैत्रावरुणचमसादीन् क्रमेणाऽऽदाय पूर्ववत्प्रस्थितया
ज्याभिर्यजति । प्रशास्त्रा वषट्कृते । विष्टं०हा । इति जुहोति
अनुवषट्कृते तृप्यन्तामित्यादिमन्त्रेण षण्णामपि । ब्राह्मणा-
च्छंसिचमसे । परिधये०हा । इति । पीतृचमसे । ऊर्जे०हा ।
इति । नेष्टृचमसे । पयसे०हा । इति । अक्षवाकचमसे ।
प्रजा०हा । इति । आग्नीध्रचमसे । ऋतसृ०हा । इति ।
अयं तृतीयसवनीयप्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

४२० प्रदक्षिणावृत्य होतुरग्रे उपवेशनादि बृहोपहूत-
चमसभक्षान्तम् । भक्तमन्त्रे आदित्यवद्गणस्येति तृतीयस्य
सवनस्य जगतीछन्दसश्चन्द्रपीतस्येत्यूहः । नाराशंसमादना-
न्तरं ब्रह्मादयः सर्वे प्राचीनावीतं कृत्वा स्वस्वचमस-
समीपे त्रींस्त्रीन्पुरोडाशशकलान्प्रक्षिपन्ति । अध्वर्युप्रतिप्र-
स्थातारौ होतृचमससमीपे । स्वस्थाने उपविश्यानुमन्त्रयन्ते ।
अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम् । इति । अध्वर्युरत्रस्य एव ।
इदं सौमिकपुरोडाशशकलदानम् ।

४२१ यजमानो हविः शेषं पत्नी हविष्यं चाश्नाति ।
अध्वर्युर्हविर्धानात्प्राठायकाह । देवाय सवित्रे ऽनुब्रू३हि
प्रतिप्रस्थातरन्तर्मान्मन्त्रेण सावित्रमाग्रण्याद्ग्रहं गृहीत्वो

पास्व मासीषदः । इति । प्रतिप्रस्थाता तथा गृह्णाति
वासोऽस्याम । उपोसि देवाय तथा सधित्रे । इति । हुत्वा
सशेषे वैश्वदेवं पूनभृतः परिप्लुना गृह्णाति । सुशोमि । इति ।
सदो गत्वा होत्रा समीक्ष्य शस्त्रं प्रतिगृणाति । प्रतिप्रस्थाता ।
होतुरेकया च दशभिश्चेति श्रुत्वा द्विदेवत्पपात्राणि मार्जा
लीये प्रक्षाल्य जिदधाति । अध्वर्युः प्रद्यावा यज्ञैरित्यादिया-
वदाहावं अवसाने ओषामो दैवेति प्रणवे च मदामो दैवेति ।
तद्राधो अद्येत्यादियावदाहावं अवसाने प्रणवे च मदामो
दैवेति । शस्त्रान्ते तृतीयसवने उक्थं वाचीन्द्रा येत्याह ।
शस्त्रप्रायश्चित्तान्ते वैश्वदेवअदायाह उक्थंशायज सोमस्य
इति । वषट्कृते ऽनुवषकृते च जुहोति । अयं वैश्वदेव-
ग्रहप्रचारः ।

४२२ चमसाननुप्रक्रमयन्ति । एतत्पात्रं नाराशंसा अन्वा-
यन्ति । पूर्ववत् भक्षः । स्तुचां पश्चाच्चमससादनानन्तरं
प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं समन्त्रकं वा शालामुखीये निरुप्य
सौम्यं चरुं श्रुतमिदानीमभिघार्योद्गास्य सादयति यन्मे
अग्नइत्यादिमन्त्रेण यजमानेनाभिमन्त्रिते ऽध्वर्युर्होतारं
पृच्छति । पर्यत्पचि सौम्यामृ३ । न पर्यक्ष्यसी३ । इति ।
सजं सौम्यमागत्य भुवाज्याच्चतुर्गृहीत्वा ऽऽग्राठ्याह । घृतस्य
यज । इति । वषट्कृते जुहोति । पुन रूपस्तीर्य द्विश्चरो-
रवदायाभिघार्य न प्रत्यनक्ति । पूर्ववदाग्राठ्याह । सौम्यस्य
यज । इति । वषट्कृते प्राचीनाधीत्याग्नेय्यं जुहोति । अयं
घृतयाज्यासम्पुटितसौम्यचरुयागः ।

४२३ मेक्षकानुप्रहरणान्ते पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ऽऽह ।
घृतोक्ता इति । पूर्ववज्जुहोति । अपर्वांगेस्तुवा हुत्या भिजु-

हेति विष्णो त्वं न इत्पृचा । ततश्चरुमध्ये गर्तं कृत्वा
 प्रभूतमाज्यं लौकिकमानीयोद्गातुं व्यतिरिक्ताः स्वशरीर-
 च्छायां तस्मिन्नवेक्षन्ते । यन्मे मतः०मसि । इति । च
 रुमुद्गातृभ्यो दत्त्वा प्राजायन्नाह । प्रतिप्रस्थातरूपांशुपात्रेण
 पातनीवतमाग्रयणाद्ग्रहं गृही०षदः । इति । प्रतिप्रस्थाता
 तथा गृह्णाति । उप०सि गृहस्पतिसुतस्यत इन्दो इन्द्रियावतः
 पतनीवन्तं ग्रहं गृह्णाना३इ पतनीवाः३ । बर्हिषी अन्तर्घाय
 घृतेन श्रीणाति । अहं पुर०सनानाम् । इति । इदं
 पातनीवतग्रहणम् ।

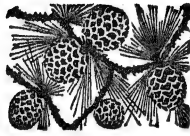
४२४ बर्हिषी अपोद्घृत्य परिसृज्यानासादितमेवादा-
 याऽऽह अग्नीन्नेष्टुरूपस्यमासीद नेष्टः पतनीमुदानयोद्गात्रा स-
 कृत्वाप्याप उपप्रव०मान इति । पूर्वद्वारा हविर्धानं प्रपाद्य
 यजमानं भुवमुपस्थापयति । भूत०यासम् । इति । चम०र्यवः
 सर्वेण सोमेन होतृचमसादींश्चमसान् अभ्युन्नीय सादयन्ति ।
 होतृचमसे लपमुन्नयन्ति । अध्वर्युः स्तोत्रोपाकरणार्थं कृत्वा
 सप्तहोतारं व्याचष्टे । नेष्टा पतनीमुद्गात्रा लक्षयित्वा
 वाचयति । विश्वस्यते०ईडिताः । इति । यदोद्गाता
 संज्ञां करोति तदा पतनी ईषद्वस्त्रमपसार्योक्तमूलात्पन्नेजनीः
 स्त्रावयति । इदं पन्नेजनीजलस्त्रावणम् ।

४२५ आपोहिष्ठीयशंसनान्तमास्ते । अध्वर्युः स्वादुष्कि-
 लायमिति चतस्र उभयतोमोदं प्रतिगृणाति । तदीयाहावे
 मोदानो दैवोशोसामोदैवेति । प्रति०ता तन्तु तन्वन्निति
 श्रुत्वा भुवं हस्ताभ्यां सुष्टु गृह्णाति । द्यावा०नि । इति ।

स्थानाच्चालयति इति । विश्वे० यन्तु इति । आहरति दि-
वि० पार्थिवान् । इति । होतृचमसे ऽवनयति । ध्रुवं० रसन्
इति । अध्वर्युः पूर्ववद्धोतृचमसमादायाऽऽह । उक्थ० सो-
मानां इति पूर्ववज्जुहोति । चमसानपि पूर्ववच्चमसभ-
क्षणम् । मन्त्रे अग्निना वैश्वानरेण सहद्विरित्यूहः । आह-
वनीयस्योत्तरतः पूर्ववच्चमससादनम् । आशिरोपवेषनिरसना-
न्ते अध्वर्युः जुहोति । जनस्य गोपा० शुचिः स्वाहा । इति ।
यन्मभात्मन इत्यादि समानम् । सर्वेषु चमसेषु त्रींस्त्रीन्
दूर्वाग्रन्थीनेकैकं दर्भपिण्डजूलं च प्रशास्तः प्रसुहीति प्रेष्य
प्रसर्पतेत्युक्ते सर्वे यथाप्रसृतं निःसर्पन्ति । अथ तृतीय सवन
मित्यारभ्यैतदन्तं कर्म तृतीयसवनमुच्यते ।

४२६ सङ्कल्पप्रभृति सर्वे कर्म अग्निष्टोम इत्युच्यते ।

समाप्तोयह्यग्रन्थः शुभम्भूयात् ।

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

काशिकराजकीयप्रधानपाठशालायां आङ्गलसं-
स्कृतविभागे अध्यापकेन जोश्यापा-
द्द्विविश्वनाथ शास्त्रिण ।
संशोधितम् ।

इत्युपाह्व प्रोमूदत अग्निहोतरी संशोधिताद्वितीयावृत्तिः

SHRAUTAPADARTHANIRVACHANAM.
A DICTIONARY OF SACRIFICIAL TERMS,
edited by
VISHWANATH SHASTRI,
2nd Edition 1919.

Revised by
PT. PROBHUDATT AGNIHOTRI,
BENARES.

Printed and Published by H. N. Bagchi,
at the Medical Hall Press, Benares Cantt.,
for E. J. LAZARUS & Co., Proprietors.

All rights reserved. 1919. [2nd edition, 1,000 copies.

Price Rs. 6.

[मूल्यम् ६)

Q2:494k

15E9'

40182

॥ श्रीः ॥

अथाकारादिक्रमेण पदार्थनामानि ।

पृष्ठा-पदार्थ- अ
 कृताः । स्थानाङ्काः ।
 २७२ २८६ अंशुपरिप्लावनम् ।
 १८६ १८६ अंशुपाचम् ।
 १५२ १६२ अग्निचयनसङ्कल्पः ।
 २० १६१ अग्निपरिधानम् ।
 ८८ ४८५ अग्निप्रणयनम् ।
 ५८ ३८४ अग्नीसन्धनम् ।
 ५८ ३८३ अग्निमन्धनीयाः ।
 २७८ ३११ अग्निविहरणादिप्रैषः ।
 ३११ ४३६ अग्निहोमः ।
 १८७ ४ अग्निहोमसङ्कल्पः ।
 १८६ १ अग्निहोमारम्भकालः ।
 १८६ २ अग्निहोमीयदीप्तानिर्णयः ।
 १२५ ३७ अग्निष्टालिः ।
 ५८ ३८० अग्निसमारोपः ।
 २ ११ अग्नि होत्रयाजा ।
 ६५ ४१७ अग्निहोत्रशेषप्रणयनम् ।
 ७ ३८ अग्निहोत्रद्वयोः ।
 ४० ३३६ अग्निहोत्रद्वयोः जलनिय-
 नम् ।
 ६७ ४२२ अग्निहोत्रहोमः ।
 ६२ ४०७ अग्निहोत्रहोमन्तमन्याधा-
 नम् ।

पृष्ठा-पदार्थ
 कृताः । स्थानाङ्काः ।
 ६३ ४१३ अग्निहोत्रहोमारम्भः ।
 २ ६ अग्नीत
 २४८ २०८ अग्नीषोमप्रणयनप्रैषः ।
 २५३ ११ अग्नीषोमीयपशुः ।
 ११ ७१ अग्न्यलङ्कारणम् ।
 ६२ ४०५ अग्न्यधाधानम् ।
 ४२ ३५४ अग्न्यधाधानम् ।
 ६२ ४०८ अग्न्याधेयदक्षिणा ।
 ८८ ४८१ अग्न्युद्धरणपाथी ।
 ६८ ४७७ अग्न्युद्धासनेष्टिः ।
 २२ १७७ अङ्गधारणा ।
 ११७ १०४ अङ्गभागः ।
 १६६ २०२ अङ्गवर्णनम् ।
 १३६ ८८ अङ्गावदानप्रैषः ।
 १३१ ८६ अङ्गावदानप्रैषः ।
 २ ८ अंशुलिपरिमाणम् ।
 ३३ २७२ अंशुलिपरिमाणम् ।
 २८ २३६ अथः ।
 २४८ २०६ अथवावाक्यसप्तः ।
 २८३ ३७२ अथवावाक्यसप्तभूतिष-
 णम् ।

पृ० पदा०

२८० ३४८ अचक्षावाकचमसोऽनयनम् -

षः ।

२४७ १८६ अचक्षावाकधिरव्यम् ।

२८४ ३४८ अचक्षावाकवादनमैषः ।

६३ ४१२ अजस्रधारणपक्षः ।

६३ ४१० अजस्राः ।

२४ २०६ अज्जलिकरणम् ।

३०३ ४०८ अतिग्राह्यभक्षणम् ।

०६२ २४७ अतिग्रह्याणि ।

२४८ १८८ अतिग्राह्याणि ।

२६ २०७ अत्याक्रमणम् ।

२६७ २६८ अदाभ्यग्रहणम् ।

२६७ ०६८ अदाभ्यग्रहोमः ।

२४८ १८७ अदाभ्यम् ।

२१ १६८ अधस्तादभ्यञ्जनम् ।

११५ ४४८ अधिकश्रीकामेष्टिः ।

१५ ११७ अधिवपनम् ।

१६ १२५ अधिअयणम् ।

२३ १८८ अध्वर्थकारणम् ।

१४५ १३८ अधिगुप्तैषः ।

१४५ १३७ अधिगुप्तैषमैषः ।

१ ३ अध्वर्युः ।

२२३ ११० अध्वर्यु कर्तृकचर्मस्त्रावणम् ।

३८ ३३० अध्वर्यु कर्तृ कनित्यमात्र-

रिचक्षोमः ।

२६ २१४ अध्वर्यु कर्तृकप्रवरप्रवरणम् ।

२६ २०८ अध्वर्युस्थानम् ।

२६ २१० अध्वर्यवाग्नीप्रान्वारम् ।

पृ० पदा०

१७ १३१ अनधःवादनम् ।

२४१ १६८ अनसोरुपस्तम्भने स्थापनम् ।

८८ ४८६ अनीकवती (दृष्टिः) ।

१११ ५१६ अनुनिर्वापपौष्णेष्टिः ।

७३ ४४६ अनुमहरणम् ।

१६ १२८ अनुमञ्चणम् ।

३६ २८८ अनुयाजप्रचारः ।

१४८ १५१ अनुयाजमैषाः ।

३६ २८७ अनुयाजसमिदाधानम् ।

३६ २८८ अनुयाजहोमः ।

३६ ३०० अनुयाजाः ।

२४ १८० अनुवचनम् ।

२८ २२८ अनुवाक्या ।

३२ २६७ अन्तः परिधि निनयनम् ।

१४ १०० अन्तर्धानकटम् ।

२७३ २८२ अन्तर्धानपात्रहोमः ।

२७३ २८१ अन्तर्धानरचयणम् ।

२१० ६७ अन्तर्गतगमननिवेद्यमैषः ।

२४ १८१ अन्तापत्तिः ।

२३८ १६० अन्तिमप्रवर्यसम्बन्धिशा-

लामुखीयोपस्थानम् ।

१४१ ११७ अन्तिमयूपोपस्थानम् ।

११४ ५४२ अन्नकामेष्टिः ।

१११ ५२८ अन्न कामेष्टिः ।

११३ ५३० अन्नप्रतिष्ठाकामेष्टिः ।

११३ ५२८ अन्नाद्यकामेष्टिः ।

३४ २८३ अन्वाचनम् ।

१० ६८ अन्वाधानम् ।

६७ ४२४ अन्वारम्भणीवेष्टिः ।

१३ ८५ अन्वाहार्यः ।

३५ २८३ अन्वाहार्यदानम् ।

५ २४ अन्वाहार्यपचनः ।

३५ २८४ अन्वाहार्यप्रतिग्रहः ।

१३ ८६ अन्वाहार्यरक्षणी ।

३५ २८१ अन्वाहार्यविघ्नाणम् ।

३५ २८० अन्वाहार्यविक्षणम् ।

१५५ १६८ अपकर्षः ।

१०१ ५०५ अपवर्हिषः ।

८८ ४७८ अपवर्त्तनम् ।

३५ २८५ अपाननम् ।

१२८ ५८ अपाववहोमः ।

१२८ ५६ अपावयानि ।

२६३ २५१ अपोतन्त्रीयानुवचनप्रैषः ।

२६३ २५० अपोतन्त्रीयारम्भकहोमः ।

२१ १६३ अपोहनम् ।

२८४ ३३५ अपोक्षितयकलनिरसनम् ।

२६५ २६१ अपानयननिवेदनम् ।

२६ २१६ अभिक्रमणम् ।

१७ १३२ अभिमन्त्रणम् ।

१५ १०७ अभिनर्शनम् ।

१८ १४६ अभिवाचनम् ।

११३ ५३६ अभिवापनिवृत्तीष्टिः ।

२०० २७६ अभिपवणम् ।

३० ४०४ अभिषेकप्रैषः ।

२६८ २७३ अभिववार्थकलकाभिमर्शनम् ।

२६८ २७१ अभिववार्थसेवनम् ।

२७१ २८५ अभिववार्थोपसेवनम् ।

२७३ २८० अभिषुतसोमनिवेदनम् ।

२२ १८६ अभिहङ्कारः ।

७२ ४३२ अभ्यञ्जनम् ।

५७ ३८३ अभ्यन्तानाः ।

२३ १८७ अभ्यासः ।

२५६ २२४ अभ्युपवादनम् ।

२५६ २२२ अभ्युषा ।

५७ ३८८ अरणीग्रहणम् ।

५० ३७३ अर्चयम् ।

२२ १८३ अवकर्षणम् ।

३१ २५६ अवदानम् ।

१३६ १०० अवदानाभिमर्शनमन्त्रः ।

८८ ४८३ अवसृष्टः ।

१७० २०८ अवभृथानुसन्त्रणमन्त्रः ।

१६८ २०७ अवभृथीयवावववावादनम् ।

८८ ४८३ अवभृथेष्टिः ।

२८४ ३७७ अवशिष्टसोमार्थमानम् ।

२१ १७१ अवस्थानम् ।

१७ १३८ अवहननम् ।

२१३ ७८ अवान्तरदीक्षाप्रैषः ।

३३ २७४ अवान्तरदेहा ।

६४ ४१४ अविविक्तश्रोतकधाराद-

रणम् ।

५२ ३७८ अवोक्षणम् ।

१५८ १७६ अविववाववा-

प्रैषप्रैषः ।

१५८ १७५ अववगुवाक्याप्रैषः ।

७ ३७ अवटारुपावादिपुरेडाणः ।

१३ ८२ अविदः ।

पृ० पदा०

आ

- २२ १८२ आक्रमणम् ।
 २८ २२८ आगूः ।
 २८ २३० आगूः
 ७० ४३४ आग्निवारुणीष्टिः ।
 २ ६ आग्नीध्रः ।
 २४८ २०७ आग्नीध्रसमयः ।
 २४६ १८० आग्नीध्रीयस्वरकरणम् ।
 २१७ २२८ आग्नीध्रीवादिपञ्चक-
 र्ममार्गनम् ।
 २७५ २८८ आग्नेयपात्रे सोमग्रहणम् ।
 १४६ १७१ आग्नेयपात्रभागप्रयः ।
 ३०३ ४०६ आग्नेयपात्रातिशयग्रहणम् ।
 ७३ ४५० आग्रयणम् ।
 २७५ २८८ आग्रयणस्थास्यां सोम-
 ग्रहणम् ।
 ३०६ ४११ आग्रयणे तृतीयसवनीय-
 सोमग्रहणम् ।
 २४ १८५ आचारः ।
 २१ १७५ आचमनम् ।
 ५० ३७४ आचमनीयम् ।
 १८ १५८ आचम्यग्रहणम् ।
 ३१ २५७ आचम्यभागी ।
 २८० ३६० आचम्यग्रहे चत्वारः ।
 ८ ५८ आचम्यस्थाली ।
 ७७ ४५८ आचम्यनिर्वाहकः ।
 १८ १५७ आचम्यवेष्टनम् ।
 ३८ ३११ आचयेडा ।

पृ० पदा०

- ३८ ३१७ आचयेडाप्राशनम् ।
 ३८ ३१८ आचयेडामार्जनम् ।
 ३८ ३१६ आचयेडेपहानम् ।
 १११ ७० आतिथ्येष्टिः ।
 ४१ ३४५ आत्ममार्जनम् ।
 ४२ ३५३ आत्मसंमेषः ।
 ३०५ ४१४ आदित्यग्रहप्रवाहप्रयः ।
 ३०५ ४१३ आदित्यग्रहे श्रुतान्कुर-
 ग्रहणम् ।
 १०८ ५०८ आदित्येष्टिः ।
 ४१ ३३४ आदित्योपस्थानम् ।
 २५५ २१८ आधवनीयः ।
 २७६ ३०६ आधवनीयभ्युज्जकरण-
 प्रयः ।
 २७८ ३१५ आधवनीयस्य द्विधा-
 ननीडे सादनम् ।
 ४२ ३५४ आधानम् ।
 ४८ ३६८ आधानसङ्कल्पः ।
 २६७ २६७ आधावाः ।
 ७२ ४४१ आध्वनम् ।
 १४४ १३५ आमोक्तानि ।
 १७ १४० आम्रावनम् ।
 ३३ २८५ आम्रावमांस्त्रिनयनम् ।
 २१ १७० आमन्त्रणम् ।
 ७८ ४६१ आमिक्षा ।
 ६१ २४१ आमिक्षाकुम्भपधानम् ।
 ५८ ३८२ आयतने संभारनिधानम् ।
 ५८ ३८१ आयतनोपलानम् ।

१९२ ५२४ आनुकामेष्टः ।

२१ १६७ आर्त्तिकरणम् ।

२५ २०४ आवाहननिगदः ।

२७ २२५ आवावणम् ।

२७ २२५ आनुतम् ।

१९८ २२५ आश्विनश्रमपः ।

१६३ १८२ आश्विनकुष्ठिकमकहे-
ममन्त्राः ।

१९८ २२४ आश्विनश्रमानुवाक्यो ।

१९८ ३१२ आश्विनपात्रे सोमश्र-
मम् ।

२८३ ३२८ आश्विनप्रचारः ।

२४८ १८३ आश्विनम् ।

१९८ २२६ आश्विनसौचामणीय-
प्रचारः ।

१९८ २२८ आश्विनश्रमप्रचारः ।

१५० १६० आसन्दी ।

१६५ १८५ आसन्दीप्रतिष्ठापनम् ।

१६७ २०३ आसन्दीप्रत्यवरोहणम् ।

१६६ १८८ आसन्दीप्रतिष्ठानमा-
मित्रणम् ।

१६५ १८६ आसन्दीप्रतिष्ठानम् ।

१६५ १८७ आसन्दीप्रत्यवरोहणम् ।

२५८ २३४ आसन्दीप्रतिष्ठानम् ।

१६ १२२ आवाहनम् ।

२३७ १५६ आनादिगर्भपञ्चरत्नो- १११ ५१५ अग्निगर्भपञ्चरत्नो-
त्थानम् ।

४ २१ आहवनीयः ।

४ २० आहवनीयपुनराधानम् ।

६८ ४३० आहवनीयपुनराधानम् ।

६० ४८७ आहवनीयपुनराधानम् ।

४ १८ आहवनीयपुनराधानम् ।

४१ ३४३ आहवनीयपुनराधानम् ।

६१ ४०२ आहवनीयपुनराधानम् ।

६१ ४०२ आहवनीयपुनराधानम् ।

६१ ४०० आहवनीयपुनराधानम् ।

७१ ४३८ आहवनीयपुनराधानम् ।

२८७ २८३ आहवनीयपुनराधानम् ।

इ

१४३ १२७ इष्टमेषः ।

८ ५२ इष्टा ।

३४ २७८ इष्टा ।

१४ १०१ इष्टाजपः ।

८ ५१ इष्टापात्रम् ।

३५ २७८ इष्टापात्रम् ।

३४ २८० इष्टापात्रम् ।

३३ २७१ इष्टापात्रम् ।

३३ २७१ इष्टापात्रम् ।

२३४ १५१ इष्टमेषपञ्चरत्नो-

१३ ८४ इष्टमेषपञ्चरत्नो-

१३ ८० इष्टमेषपञ्चरत्नो-

१३ ८३ इष्टना ।

१११ ५१५ इष्टमेषपञ्चरत्नो-
त्थानम् ।१ १ इष्टमेषपञ्चरत्नो-
त्थानम् ।

२८३ ३७१ उक्त्यतृतीयग्रहणम् ।
 २८२ ३६६ उक्त्यप्रथमांशग्रहणम् ।
 २७६ ३०२ उक्त्यस्थालयां सोम-
 ग्रहणम् ।
 ३७ ३०७ उज्जितिवचनम् ।
 ८५ ४७५ उत्करः ।
 ५ २५ उत्कर ।
 १३२ ७८ उत्तमप्रयाजमैषग्रैष ।
 ३७ ३१३ उत्तमस्वरः ।
 ६२ ४०४ उत्तमकूमासहोमः ।
 ३८ ३२६ उत्तरगार्हपत्यसमिदा-
 धानम् ।
 १८ १५४ उत्तरपरिश्रादः ।
 २२५ ११४ उत्तरौहिणहोमः ।
 ८५ ४७३ उत्तरवेदिनामिः ।
 ८८ ४८४ उत्तरवेदिपरिधानम् ।
 ८८ ४८२ उत्तरवेदिमोक्षणम् ।
 ८८ ४८३ उत्तरवेदिव्याचारणम् ।
 ८७ ४७८ उत्तरवेदिसंस्कारः ।
 १४ ११४ उत्तरवेद्यन्युपस्थानम् ।
 २८४ ३३४ उत्तरवेद्यवरोहणम् ।
 २८४ ३३३ उत्तरवेद्यारोहणम् ।
 ६ २८ उत्तरश्रोणिः ।
 ६९ २८८ उत्तरसर्वीषधिहोमः ।
 २४० १६१ उत्तरहविर्धानोत्तरवर्त-
 नीहोमः ।
 २४१ १६६ उत्तराक्षधूजजनम् ।

१८३ २१ उत्तराशान्तिः ।
 ४२ ३५० उत्तराहवनीयपरिचयः ।
 २६ २८८ उत्तराहवनीयसंमार्गः ।
 ६५ ४१६ उत्तराहुतिः ।
 ६ ३० उत्तरांशः ।
 १५ ११२ उत्तपवनम् ।
 ४५ १६० उदकशान्तिः ।
 ६६ ४१८ उदकहोमात्तत्तरं समि-
 दाधानम् ।
 ६६ ४१८ उदकाहुतिहोमः ।
 ४० ३३५ उदकोदुक्षणम् ।
 १२ ८६ उदकोपस्पर्शनम् ।
 २५६ २२३ उदञ्चनम् ।
 १९८ ६ उदवसानम् ।
 १५९ १५६ उदवसानम् ।
 २४८ २०३ उद्गातृवमसः ।
 २५८ २३२ उद्गातृनिवेदनम् ।
 २६ २१० उद्ग्रहणम् ।
 १८ १५३ उद्ग्रजनम् ।
 ६३ ४१२ उद्ग्रणपक्षः ।
 ६६ ४२० उद्ग्रणम् ।
 ६७ ४२१ उद्ग्रणविहरणकालः ।
 ८३ ४८२ उद्ग्रहः (ऋक्)
 २२८ १३१ उद्गासनीयखरः ।
 २२३ १११ उद्गासनीयेमहावीरसादनम् ।
 १५ ११३ उन्महनम् ।
 १६ १२० उपधानम् ।
 १२८ ६० उपमेषः ।
 ७२ ४४४ उपग्रहणम् ।

पृ० पदा०

८६ ४७ उपभूत ।

२२५ ११६ उपयमनपर्यग्निकरणम् ।

२२८ १२७ उपयमनम् ।

८८ ४८० उपयमनी ।

१३८ १०८ उपयाजमैषः ।

१३८ १०८ उपयाजाः ।

१२५ ३५ उपरः ।

२४३ १७४ उपरवखननमैषः ।

२४५ १७८ उपरवसंस्कारः ।

२३३ १४५ उपरबाणां कालः ।

२४६ १७८ उपरवेषु फलकप्रतिष्ठापनम् १८७ ७ ऋत्विगोह्वानम् ।

३२ ३६२ उपरिष्ठादाहुतिः ।

८ ४५ उपला ।

२७ २२२ उपवेशनः ।

१२ ८० उपवेशः ।

२२८ १३३ उपशयी ।

२३० १३७ उपसदिष्टिः ।

२२८ १३४ उपसदिष्टिषट्कस्यः ।

२३१ १३८ उपसद्धोमः ।

२२५ ११७ उपसादनाङ्गजपः ।

२०८ ६४ उपस्तम्भनम् ।

२०८ ६५ उपस्थानद्वीप्रीहयः ।

२४ १८४ उपहननम् ।

१२० १२ उपहननम् ।

७४ ४५२ उपहोमः ।

१२८ ६९ उपाकण्डवर्हिः ।

१३१ ७३ उपाकरणवर्हिरयमक्षेपः ।

२८२ २८२ उपाङ्गुपात्रहोमः ।

२६८ २७५ उपाङ्गुपात्रहोमः ।

पृ० पदा०

२७० २७७ उपाङ्गुपात्रेप्रथमरघग्रहणम्

२७१ २८४ उपाङ्गुसवनप्रत्यभि-
र्जनम्

२६ २१५ उपोत्थानम् ।

२२३ १०८ उभयकर्तृकघर्मस्त्रावणम्

३० ४४५ उभयवन्तः ।

८ ४२ उलूखलम्

१४४ १३० उवासानक्तामैषः ।

१८८ ३८ उष्णीषवेष्टनम् ।

ऋ

८८ ३७० ऋत्विग्वरणम् ।

२८८ ३५५ ऋतुपात्रभक्षणम् ।

२८१ ३६५ ऋतुपात्रादिमहालनमैषः ।

२४८ १८८ ऋतुपात्रे ।

२८८ ३५३ ऋतुयाजप्रचारः ।

२८८ ३५२ ऋतुयाजविराममैषः ।

ए

७ ३६ एककपालः ।

८३ ४८१ एककपालयागः

७६ ४५६ एककपालहोमः ।

२६४ २५५ एकधनग्रहणम् ।

२६४ २५३ एकधनग्रहणार्थहोमः ।

२६४ २५६ एकधनाः ।

२४ १८२ एकश्रुतिः ।

ऐ

१६४ १८४ ऐन्द्रकुष्टिकग्रहोम-

मन्त्राः ।

१५३ १६३ सेन्द्रपशुसङ्ग्रहः ।

१८८ ४० कुम्भकुरीराध्यहनम् ।

२७५ ३०० सेन्द्रपात्रे सोमग्रहणम् ।

२२६ १२२ कूर्चेलेपनार्जनम् ।

१५८ १८० सेन्द्रवाज्यामैषमैषः ।

४२ ३५५ क्रमावहोमः ।

२८२ ३२७ सेन्द्रवायवग्रहप्रचारः ।

१८८ ४१ कृष्णविद्याया ।

२७४ २८४ सेन्द्रवायवपात्रे रव-

७ ४० कृष्णजिनम् ।

ग्रहणम् ।

१८२ २३७ कौकल सौचामणिहोतु-
मैत्रावरुणकर्म ।

२४८ १८९ सेन्द्रवायवम् ।

२८२ ३२६ सेन्द्रवायवे सोमग्रहणम् ।

२६५ २४२ क्रतुकरण होमः ।

१८८ २३० सेन्द्रहविःप्रचारः ।

२७५ ५६ क्रवणाङ्गसोमोपस्थानम् ।

२८८ ३५४ सेन्द्राग्नग्रहग्रहणम् ।

२०६ ५७ क्रवणाभिमर्शनम् ।

३०३ ४०७ सेन्द्रातिग्राहप्रचारः ।

१०० १०२ क्रोडीयेष्टिः ५

१५८ १७८ सेन्द्रानुवायामैषः ।

८८ ४८८ क्षामकायः ।

ओ

११२ ५२९ क्षामवेदिष्टिः ।

३३ २७३ ओष्ठनिमार्गः ।

१११ ५१७ छैत्रपत्येष्टिः

ओ

ख

१२३ २८ औत्तरवेदिकम् ।

१५३ १६७ खरः ।

२४८ १८८ औत्तरवेदिकान्युस्थानम् ।

१६२ २४८ खरे ग्रहादिमादनम् ।

२४२ १७३ औदुम्बर्यावटखननमैषः ।

२८१ २४ खरे सवनीयासादनम् ।

क

ग

६० ३५ कपालानि ।

४३ ३६५ गणहोमः ।

१६ १२० कपालोपधानम् ।

४ १६ गार्हपत्यः ।

१६ २४५ करम्भः ।

६८ ४२८ गार्हपत्यपुनराधानम् ।

७२ ४४३ कश्चिपु ।

२२५ ११५ गार्हपत्यादिपगिचैवनम् ।

११२ ५०२ कामेष्टिः ।

५८ ३८५ गार्हपत्याधानम् ।

११८ ५५८ कामेष्टिपदार्थः ।

३ १२ गार्हपत्यायतनम् ।

११० ५१३ कामेष्टिमाह्नियमाः ।

१११ ५१८ गुणः ।

४ १५ कुरडम् ।

१६ ३८५ गोपितृपञ्चः ।

५३ ३८२ गोपितृपञ्चाधुष्ठानम् ।

पृ० पदा०

पृ० पदा०

२३८ १५८ गोप्यादिषः ।

४२ ३५२ गोमतीजयः ।

२८२ ३६८ ग्रहमचारार्थमतिग्रह्यातु-
मैषः ।

२७९ २८३ ग्रहरसावमार्जनम् ।

२६२ २४८ ग्रहाभिषर्जनम् ।

२७० २८० ग्रहावेक्षणम् ।

२८५ ३८० ग्रहेषु माध्यन्दिनसवनोप-
सौम्यग्रहणम् ।

३७३ २८३ ग्रहेषु रसानयनमैषः ।

२७१ २८१ ग्रहोन्मार्जनम् ।

१४१ ५३७ ग्रानकामेष्टि ।

२८४ ३०८ ग्रावस्तुते उष्णीषदानम् ।

२८४ ३७५ ग्रावस्तुतमैः ।

घ

२०० १०० घर्मदुपादोदनमकारः ।

२३६ १५५ घर्मपात्राच्छादनम् ।

२३६ १५४ घर्मपात्रोत्सादनम् ।

२२६ १२३ घर्मभक्षणम् ।

२२६ १०८ घर्मवागः ।

२२३ १०७ घर्महोमार्चदक्षिणावा-
क्रमणम् ।

२२८ १३५ घर्मोत्सादनमैषः ।

२३७ १५७ घर्मोत्सादनसाममैषः ।

२१७ ८३ घर्मोत्सादनम् ।

२२१ १०२ घर्मोत्सादनीक्षणम् (वागः १८१ २३६ जीववन्तो ।

३०८ ४२२ घृतवाज्जासम्बुदित
सौम्यपदः ।

च

११३ ५३२ चक्षुष्कामेष्टिः ।

३१ २५२ चतुरवस्तम् ।

३१ २५३ चतुर्वस्ती ।

११८ ७ चतुर्गृहीतम् ।

३३ २७५ चतुर्धाकरणम् ।

३४ २८६ चतुर्धाकृतभागदानम् ।

३४ २८७ चतुर्धाकृतभागपरिहरणम् ।

२८७ ३४५ चमसमक्षणम् ।

२८४ ३३७ चमसानयनमैषः ।

२८७ ३४६ चमसाप्यायनम् ।

२८३ ३३१ चमसाजयनम् ।

१८ १४८ चरुः ।

३१ २५८ चरुपुरोडाग्राह्यदानम् ।

१२५ ३४ चषालः ।

१२६ ४० चषालामेक्षणम् ।

८५ ४७४ चातकालः ।

२३३ १४८ चातकालमैषः ।

८५ ४७७ चातकालसंस्कारः ।

११३ ५३१ चिररोगमुक्तिकामेष्टिः ।

छ

१२० १४ छेदनप्रयुक्तः ।

१२ ८५ छेदनम् ।

ज

५३ ३८२ जयादयः ।

११२ ५२३ जीवातुमन्तो ।

८ ४१ जुहुः ।

पृ० पदा०

२६ २०८ जीह्व आचारः ।

त

३४३ १२५ तनूनपात्रमैषः ।

३० २४६ तनूपात्रवन्तः ।

३७ ४५८ सन्त्रेण ग्रीहि प्रयासर-
काशयणम् ।

२१२ ३४ तानूनपात्रम् ।

२१२ ३१ तानूनपात्रावग्रहणम् ।

२१२ ३३ तानूनपात्रावग्रहणम् ।

२१२ ३२ तानूनपात्रावग्रहणम् ।

२४ १८६ तिर्यगाचारः ।

१४४ १३२ तिर्यगां देवीनां मैषः ।

११ ७३ तिर्यपदार्यः ।

११ ७४ तिर्यपदार्यः ।

११ ७५ तिर्यपदार्यः ।

११ १३१ तूष्णीम् ।

३० ३०८ तूष्णप्रहरणम् ।

३०१ ३८८ तृतीयमस्तुतीयपात्रे
सोमग्रहणम् ।

२४० २७८ तृतीयरश्मिग्रहणम् ।

३१० ४२५ तृतीयसवनम् ।

३०५ ४१२ तृतीयसवनसंबन्धविषयः ।

३०४ ४११ तृतीयसवनारम्भकमैषः ।

३०४ ४१० तृतीयसवनीयप्रचारः ।

३०८ ४१८ तृतीयसवनीयप्रस्थित-
याच्या प्रचारः ।३०८ ४१८ तृतीयसवनीयहोतृसम-
प्रचारः ।

पृ० पदा०

३०४ ४१६ तृतीयसवनीयहोमः ।

१०८ ४१० तृतीयं चाकमेधमर्षः ।

१८७ १० तृतीयिनः ।

११२ ५२७ तेजस्काभेष्टिः ।

३० २४८ त्यागः ।

१५३ १६६ त्रिपशुसङ्कल्पः ।

१७७ २१८ त्रिपश्वनुयाजमैषाः ।

१८१ २३४ त्रिपश्वनुयाजमैषाः ।

२३१ १४० त्रिस्तनव्रतदोहनमैषः ।

२३१ १३८ त्रिस्तनव्रतमैषः ।

१३० ६७ त्वक्छेदनम् ।

१८ १४४ त्वग्ग्राहणम् ।

१४४ १३३ त्वक्छेदनम् ।

द

२४० १६४ दक्षिणधूरञ्जनम् ।

२२० ८८ दक्षिणरीहिणहोमः ।

६ २७ दक्षिणश्रोणिः ।

२३८ १६३ दक्षिणहविर्धानवर्त्तनी-
होमः ।

५ २४ दक्षिणाग्निः ।

५ २३ दक्षिणाग्निक्कुरहम् ।

६८ ४२८ दक्षिणाग्निपुमराधानम् ।

३८ ३१८ दक्षिणाग्निप्रायश्चित्त-
होमः ।

५ २२ दक्षिणाग्नेरायतनम् ।

६० ३८६ दक्षिणाग्न्याधानम् ।

२८८ ३८२ दक्षिणाग्नयनम् ।

२८८ ३८१ दक्षिणारम्भकहोमः ।

पु० पदा०

पु० पदा

१८८ ३८३ दक्षिणाविभजनम् ।

स्तानि ।

२० १३६ दक्षिणावृत् ।

१८८ ३५ दीक्षाहुतयः ।

३०१ ३८७ दक्षिणासमनुदेयः ।

१८८ ४३ दीक्षितवस्त्रापनम् ।

६ २८ दक्षिणांशः ।

२०२ ४८ दीक्षितस्य यजमानरूप-

३०७ ३८५ दक्षिणोत्तराक्षरकर्मणोम-

शयनमन्त्रः ।

३०० ३८६ दक्षिणोत्तराक्षरकर्मणोप-

१८८ ३६ दीक्षोपवेशनम् ।

स्वानम् ।

१८६ ३ बुधार्क्षणः ।

११५ ५४८ दत्तद्रव्यमाप्तिकाशेष्टिः ।

११६ ५५२ दुर्यर्मावाभाशेष्टिः ।

१४८ १८० दधिग्रहपात्रम् ।

८ ४४ दूषत् ।

३६६ २६५ दधिग्रहमचारः ।

३२ २६५ देवतादेयः ।

२८७ ३८५ दधिघर्ममचारः ।

२५ २८३ देवताह्वानम् ।

२८७ ३८६ दधिघर्मभक्षः ।

२२८ १३६ देवपत्नी ।

२८० ३८२ दधिघर्मार्घ्यदद्यादहरकर्मैव

५१ ३७७ देवयजनम् ।

२८ २४० दर्मः ।

७२ ३७८ देवयजनयाचना ।

१५ १०८ दयहोतारः ।

१८४ २३ देवयजनाध्यवसायः ।

१० ६४ दारुवाची ।

१७१ २१३ देवयमितारैः ।

१३६ १०५ दिग्चीनः ।

१४४ १३१ दैव्यहोतृमैरः ।

१८० ३४ दीक्षणीशेष्टिः ।

१३२ १५८ द्रोणफलशः ।

१८८ ४२ दीक्षाङ्गपटवग्रहणम् ।

१८८ १५ द्वादशिकोविहारः ।

१८८ ३८ दीक्षाङ्गपत्नीसङ्ग्रहणम् ।

१४३ १०८ द्वारा मयैः ।

१८६ ३१ दीक्षाङ्गपवनम् ।

७० ४३५ द्वितीयपुनराधानम् ।

१८८ ३७ दीक्षाङ्गमेखलावन्धनम् ।

४ १४ द्वितीयमेखलावन्धनम् ।

१८६ २७ दीक्षाङ्गपवनम् ।

२७० २०८ द्वितीयरवग्रहणम् ।

१८७ ३२ दीक्षाङ्गयाज्ञाप्रवेशः ।

२८१ ३६२ द्वितीयस्तोत्रोपाकरणम् ।

१८६ २७ दीक्षाङ्गस्नानपरिधानेः ।

११५ ५४७ द्वितीयाग्रामकाशेष्टिः ।

१८६ ३० दीक्षाङ्गस्नानम् ।

११० ५३८ द्वितीया वस्तुश्रुतिकाशेष्टिः ।

१८६ २८ दीक्षाङ्गाभ्यञ्जनम् ।

११४ ५४० द्वितीया यशुकाशेष्टिः ।

२८१ ४८ दीक्षाव्रतभेषमायश्चि-

११५ ५५१ द्वितीयाग्रहार्चनका-

५० पदा०

मेष्टिः ।

२६ १२१ द्वितीयोक्तिसिद्धोः ।

१८७ ८ द्वितीयिनः ।

२८२ ३२० द्वितीयोक्त्यग्रहणम् ।

२८६ ३४२ द्वितीयोक्त्यग्रहणम् ।

२८७ ३२० द्वितीयोक्त्यग्रहणम् ।

१३१ १४१ द्वितीयोक्त्यग्रहणम् ।

घ

२६० २३६ धानाकपालोपधानम् ।

२७८ ३१७ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

२८८ ३१६ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

२९६ ३०३ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

८ ८८ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

३८ ३२८ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

२६ २१२ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

१० ६७ धिषण्योक्त्यग्रहणम् ।

न

१४३ १२६ नराशंसप्रैः ।

४३ ३१८ नान्दीश्वरम् ।

१८५ २५ नापितप्रैः ।

४४ २८४ नापितप्रैः ।

२८ २४४ नाराशंसवन्तः ।

२८७ ३४७ नाराशंसवन्तः ।

२५ २०२ निगदः ।

१०० ५०० निगदः ।

१६ १२३ निधानम् ।

२१३ ७७ निहवः ।

२७ २२० निरसनम् ।

५० पदा०

२७ २२१ निरसनः (सन्तः) ।

१५१ १५४ निरसनः ।

१५ १०८ निरसनः ।

१६ १३० निरसनः ।

२१ १०४ निरसनम् ।

२५६ २२० निरसनम् ।

२४७ १८५ निरसनम् ।

प

६१ ३८८ पञ्चमिहोः ।

१३२ ७८ पञ्चमिहोः ।

७८ ४६२ पञ्चमिहोः ।

३१ २५४ पञ्चमिहोः ।

३१ २५४ पञ्चमिहोः ।

२ ७ पत्नी ।

३८ ३२७ पत्नीनिगदम् ।

२०० ४७ पत्नीनिगदम् ।

साधनम् ।

३८ ३२४ पत्नीनिगदम् ।

३८ ३२२ पत्नीनिगदम् ।

१८७ ३३ पत्नीनिगदम् ।

३७ ३१४ पत्नीनिगदम् ।

२ १० पदम् ।

३०५ १५ पञ्चमिहोः ।

२६४ २५७ पञ्चमिहोः ।

२६३ १५२ पञ्चमिहोः ।

नयनम् ।

३१० ४२४ पञ्चमिहोः ।

२८७ ३५० पञ्चमिहोः ।

पृ० पदा०

नयनम् ।

२६४ २५८ पञ्चेजन्यः ।

१८ १४८ पयसि चरुः ।

१५२ ११८ पयोग्रहाः ।

१५५ १०१ पयोग्रहासादनम् ।

१७ १३८ परावपनम् ।

१५ ११५ परावपनम् ।

१६ १२६ पटिकम् ।

१६ १२७ परिकर्मो ।

१२ ८४ परिग्रहणम् ।

२२८ १२६ परिघम्यणि ।

१३ ८९ परिधिः ।

३६ ३०३ परिधयश्च त्रयम् ।

१८४ ३७३ परिशुद्धितन्मम-

निधानम् ।

१६१ २४० परिवापकपालोपधानम् ।

१६२ २४६ परिवापत्रपणम् ।

१२६ ४२ परिषयणमैषः ।

१० ६८ परिसमूहनम् ।

१२८ ५७ परिसरणम् ।

१४ १०३ परितरणम् ।

१२८ ५४ पर्यग्निकरणमैषः ।

१८ १४५ पर्यग्निकरणम् ।

१४४ १३६ पर्यग्निकरणम् ।

११ ६० पर्युक्षणम् ।

४५ ३६३ पवनम् ।

६३ ४०८ पवमानेष्टिः ।

१५ १०६ पवित्रकरणम् ।

पृ० पदा०

८ ५६ पवित्रम् ।

११४ ५३८ पशुकामेष्टिः ।

१२९ १६ पशुकुम्भी ।

१२२ २३ पशुदेवतासङ्ग्रहः ।

१२७ ५१ पशुनियोजनम् ।

१३३ ८५ पशुपुरोडाशनिर्वापमैषः ।

१४७ १४७ पशुपुरोडाशमचारः ।

१४७ १४५ पशुपुरोडाशयाज्यामैषः ।

१४४ ८८ पशुपुरोडाशयाज्यामैषः ।

१४७ १४६ पशुपुरोडाशस्विष्ट-

कृतमैषः ।

१३४ ८९ पशुपुरोडाशस्विष्टकृतमै-

षमैषः ।

१३४ ८० पशुपुरोडाशस्विष्टकृतनु-

वाक्यामैषः ।

१३४ ८८ पशुपुरोडाशात्रुवाक्या-

मैषः ।

१२९ २१ पशुपूर्वेष्टिः ।

१२६ ४५ पशुमायस्विचत्तितुनयः ।

१२८ ५२ पशुमोक्षणम् ।

१५१ १५३ पशुबन्धः ।

११८ १ पशुबन्धकालः ।

११८ ४ पशुबन्धसङ्ग्रहः ।

१२९ १८ पशुरशना ।

१२८ ५३ पशुसमञ्जनम् ।

१४८ १५० पशुस्विष्टकृत्याज्यामैषः ।

१२७ ४७ पशुपाकरणम् ।

१२९ ७२ पशुसमुक्रमसेपणम् ।

५० पदा०

११३ ८७ परवङ्गग्रहणम् ।

१२४ ३० परवङ्गमाकृतम् ।

१३६ १०१ परवङ्गानुवाक्यामैषः ।

१३६ ८८ परवङ्गावदानम् ।

१३७ १०७ पश्चिद्धाभक्षणम् ।

१४ १०२ पाणिशर्मणम् ।

३०८ ४२३ पात्नीवतग्रहणम् ।

१४ १०४ पात्रावादनम् ।

१८८ ११ पादिनः ।

५० ३३२ पाद्यम् ।

११५ ५४४ पापक्षयकामेष्टिः ।

३२ २६३ पार्वणहोमः ।

२२ १८० पार्ष्णी ।

१२८ ५५ पाशुकवर्गग्निकरणम् ।

१२२ २५ पाशुकपात्राणि ।

१२२ २४ पाशुकपात्रावादनम् ।

८४ ४७२ पाशुकवन्धिकी वेदिः ।

१४० ११३ पाशुकस्तुहोमः ।

१४० १५२ पाशुकसमिदाधानम् ।

१२३ २८ पाशुकस्तुगावादनम् ।

१३४ ८२ पाशुकहविरावादनम् ।

१५५ ८७ पाशुकहविरावादनम् ।

१४१ ११८ पाशुकाग्नौघैष्यवेष्टिः ।

१४१ ११८ पाशुकाग्नेवेष्टिः ।

१४१ ११६ पाशुकादित्योपस्थानम् ।

४६ ३६४ पित्रजलम् ।

७३ ४४७ पित्रदानम् ।

७३ ४४७ पित्रनिरयणम् ।

५० पदा०

७३ ४४८ पित्रद्विपितृयज्ञः ।

१०७ ५०८ पित्रवेष्टिः ।

८ ५७ पिष्टोद्वपनी ।

११७ १५७ पुंस्त्वकामेष्टिः ।

४६ ३६७ पुष्यगाववाचनम् ।

१११ ५३३ पुत्रकामेष्टिः ।

६८ ४२५ पुनराधानसम्भारः ।

६८ ४३२ पुनराधानहोमः ।

६८ ४२६ पुनराधानारम्भकर्म ।

७० ४३३ पुनराधेयेष्टिः ।

१८ १५८ पुनराहारः ।

३२ २६१ पुस्ततादाहुतिः ।

२१ १६५ पुरोडाशप्रकाशनम् ।

१८ १४७ पुरोडाशप्रपञ्चम् ।

१७ १४२ पुरोडाशः ।

२१ १६६ पुरोडाशोद्वाचनम् ।

२८ २२४ पुरोनुवाक्या ।

२५५ २१८ पूतभृत् ।

२७६ ३५ पूतभृत्यकरणमैषाः ।

२८ २४१ पूर्णमासः ।

६१ ४०३ पूर्णाहुतिः ।

६२ ४०६ पूर्णाहुत्यन्तमग्न्याधानम् ।

१८ १५१ पूर्वपरिग्रहः ।

१८८ १६ पूर्वशान्तिः ।

६४ ६१५ पूर्वाहुतिः ।

२२३ १२० पूर्वाहुत्यङ्गगार्हपत्या-

वेक्षणम् ।

२५ २०५ पूर्वैग्निसंमार्गः ।

५० पदा०

- ८० ४६६ पृथदाव्यग्रहणी ।
 ७८ ४६५ पृथदाव्यग्रहणी ।
 ४ १८ पृष्ठया ।
 ४ १७ पृष्ठ्यामूचव ।
 १४ १०५ पृष्ठ्यास्तरणम् ।
 १०१ ५०४ पैतृकवेदिः ।
 २४७ १८४ पोतृखरः ।
 १०० ५८१ पौर्णदर्वहोमः ।
 २८ २४१ पौर्णमासः ।
 २५६ २२१ मडगः ।
 २८ २४२ प्रकृतिः ।
 २२८ १२८ मचरणी ।
 २२८ १३२ मचरणीयमहाबीरः ।
 २३५ १५३ मचरणीयमहाबीरपरि-
 पूरणम् ।
 ११० ५१४ मजाकासेष्टिः ।
 १२७ ४८ मजातीयः ।
 १२० १३ मजातम् ।
 ८० ४८६ मणीताग्न्यभिहोमः ।
 ४० ३३४ मणीतामणयननिनय-
 नम् ।
 ८ ५८ मणीतामणयनम् ।
 २८० ३५७ मतिगरः ।
 १८ १५० मतिपत्तिकर्म ।
 ८४ ४७१ मतिप्रस्थाता ।
 १८६ २६ मतिप्रस्थातृनापितप्रैयः ।
 ८५ ४७६ मतिप्रस्थातृवेदिः ।
 १२७ ४६ मतिपिङ्गपशुः ।

५० पदा०

- २२ १८४ मतिवन्धानम् ।
 ४५ ३६३ मतिवरः ।
 ४५ ३६१ मतिवरवन्धः ।
 ३१ २५८ मत्यञ्जनम् ।
 २६ २११ मत्याक्रमणम् ।
 २७ २२६ मत्याश्रायणम् ।
 २७ २२६ मत्याश्रुतम् ।
 १८ १४३ मत्युहनम् ।
 १८ १४४ मयनम् ।
 ११८ २ मयमप्रयोगपूर्वज्ञम् ।
 ३ १३ मयमसेखलास्वरूपम् ।
 १८७ ८ मयमाः ।
 ४१ २६० मयानयागः ।
 २२ १८१ मपदम् ।
 ३१ २५१ मयाजशेषाभिचारणम् ।
 ३० २४७ मयाजाः ।
 २५ २८० मवरः ।
 २५ २०१ मवरणम् ।
 २१५ ८२ मवर्यपात्रवम्भार-
 मोक्षणम् ।
 २२७ १२४ मवर्यमायविचक्षाहुति-
 सन्धाः ।
 २३८ १६१ मवर्यम् ।
 १८७ २३ मवर्यचमरणम् ।
 २१४ ८० मवर्यनामश्रीमंदादनम् ।
 २२० ८८ मवर्यज्ञगार्हपत्यो-
 पस्थानम् ।
 २१५ ८१ मवर्यारम्भप्रैयः ।

२१६ ८५ विवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	२५ १८० माद्वेषः ।
२२५ ११८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	२५ १८८ माद्वेषकरणम् ।
२३४ १५० प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	८ ६० मायःपदार्थः ।
२२५ ११८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	८ ६१ मायःपदार्थम् ।
२३३ १४८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	३४ २८१ मायःपदार्थम् ।
३१ ४६८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	३२ २६८ मायःपदार्थम् ।
३१ ४६९ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	३४ २८२ मायःपदार्थम् ।
२२८ १३० प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	८ ५० मायःपदार्थम् ।
१४२ १२२ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	२० २२९ प्रेषः ।
२८५ ३४१ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	१५ ११० प्रोक्षणम् ।
२४८ २०४ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	१० १३३ प्रोक्षणम् ।
१०८ ५०८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	२८४ ३३६ प्रोक्षितसकलाभ्याधानम् ।
१६ ११८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	१९ १३३ प्रोक्षणम् ।
१२ ८९ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	१५ ११८ प्रोक्षणम् ।
३० ३०८ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	१३ ८८ फलीकरणम् ।
३६ ३०४ प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	१४ ८८ फलीकरणम् ।
२८५ ३४० प्रवर्ग्योत्तरमहाहोमः ।	३८ ३२० फलीकरणहोमः ।
१२४ ५० ग्रहणमेषः ।	११५ ५४५ बन्धादिमोक्षकोषेष्टः ।
२३ २८८ ग्रहणमेषः ।	१३ ८८ बर्हिः ।
१८८ १४ ग्रहणमेषः ।	१४३ १२८ बर्हिःप्रेषः ।
२१ १९३ ग्रहणमेषः ।	२० २६० बर्हिरास्तरणम् ।
३३ ४४८ ग्रहणमेषः ।	२९ २२३ बर्हिरास्तरणम् ।
२५८ २३५ ग्रहणमेषः ।	१४० ११२ बर्हिरास्तरणम् ।
२८४ ३९४ ग्रहणमेषः ।	३८ ३३१ बर्हिरास्तरणम् ।
२६८ २९० ग्रहणमेषः ।	१३ ८८ बर्हिरास्तरणम् ।
२८३ ३२५ ग्रहणमेषः ।	३२ २६८ बर्हिरास्तरणम् ।

५० पदा०

२५३ २१२ बहिर्वेदिभवनमैषः ।
२७७ ३०८ बहिःपवमानस्तोत्रोपाक-
रणम् ।

२७७ ३०८ बहिःपवमानारम्भक-
वाचनम् ।

२७७ ३०७ बहिःपवमानारम्भकहोमः ।
६८ ४३१ बुद्धिमदिन्दुमन्ता ।

४१ ३४० ब्रह्मकर्तृकनित्यमाय-
विचत्तहोमः ।

२४८ २०० ब्रह्मचमसः ।

११४ ५४१ ब्रह्मवर्चसकामेष्टिः ।

१ ४ ब्रह्मा ।

१४६ १४४ ब्रह्मादिष्वपामार्जनम् ।

५६ ३८७ ब्रह्मौदननिर्वापः ।

५६ ३८८ ब्रह्मौदनप्राशनम् ।

२४८ २०५ ब्राह्मणाच्छविचमसः ।

२८३ ३७० ब्राह्मणाच्छविचमसमृ-
तिभक्षणम् ।

२४७ १८३ ब्राह्मणाच्छविचिष्णम् ।

३

३५ २८८ भागनिधानम् ।

३५ २८८ भागप्रतिग्रहः ।

११४ ५३८ भिक्षयमाणद्रव्यप्राप्तिका-
मेष्टिः ।

११२ ५०५ भूतिकामेष्टिः ।

११५ ५४३ भूतिकामेष्टिः ।

३

१६६ २०१ मङ्गलनामाह्वानम् ।

८ ५५ मदन्ती ।

१३ ८७ मदन्ती ।

२१२ ७५ मदन्तीपाचनम् ।

५१ ३७५ मधुपर्कः ।

३

५० पदा०

५१ ३७६ मधुपर्कपूजा ।

३७ ३१२ मध्यमस्वरः ।

२३२ १४२ मध्यमोपसृज्योमः ।

४६ ३६६ मन्त्रप्रोक्षणम् ।

४६ ३६६ मन्त्रमार्जनम् ।

१६ १२८ मन्त्राः ।

४६ ३६५ मन्त्राचमनम् ।

१२७ ४८ मन्थनमैषः ।

२४८ १८५ मन्थिपाचनम् ।

२७४ २८७ मन्थिपात्रे सोमग्रहणम् ।

२८ २३८ मन्द्रस्वरः ।

१४७ १४८ मनातृप्तम् ।

३०१ ३८८ मरुत्वतीयग्रहद्वयमचारः ।

३०२ ४०० मरुत्वतीयग्रहमचारः ।

१०७ ५०८ महापितृयज्ञः ।

११५ ५४६ महायज्ञकामेष्टिः ।

१८० १८ महावीरः ।

२१८ ८४ महावीरमदक्षिणगमनम् ।

२३२ १०६ महावीरमाह्वयनमन्त्राः ।

२१६ ८७ महावीरमादेशकरणम् ।

२१८ ८६ महावीरमेषणमन्त्रः ।

२१६ ८८ महावीरसादनम् ।

२१७ ८९ महावीराङ्गपरिष्वगणम् ।

२१६ ८८ महावीराव्यपूरणम् ।

२१६ ८६ महावीराह्वयनम् ।

२१८ ८५ महावीराव्यायनम् ।

२२१ १०९ महावीरेणोपयःप्रक्षेपः ।

२२२ १०४ महावीरोत्थापनम् ।

२४२ १४३ महावेदिः ।

२४८ १६२ महावेदि करणम् ।

२३५ १४२ महावेदिगमनम् ।

२४८ १८८ महावेद्यां बर्हिषावा-
दनादिमैषः ।

पृ० पदा०

- ४८ ३६८ मातृकापूजनम् ।
 ३०२ ४०३ माध्यन्दिनपवमानस्तो-
 त्रोपाकरणम् ।
 २८३ ३८१ माध्यन्दिनपवमानार्थ-
 सदाप्रसन्नम् ।
 २८४ ३९६ माध्यन्दिनसवनीयप्रो-
 क्तवाचनादि ।
 ३०४ ४१० माध्यन्दिनसर्वनम् ।
 ३०२ ४०१ माध्यन्दिनसवनीयना-
 रायसंसादनम् ।
 २८१ ३६३ माध्यन्दिनसवनीयनि-
 वासः ।
 २८८ ३८७ माध्यन्दिनसवनीयप्रचारः
 २८५ ३९८ माध्यन्दिनसवनीयाभि-
 षवः ।
 २९८ ३८८ माध्यन्दिनीयचमोज्ञा-
 यनप्रवः ।
 ३०८ ३८० माध्यन्दिनीयप्रस्थितया-
 जयाम्भः ।
 २८८ ३८८ माध्यन्दिनीयशुक्रा-
 सन्धिप्रवः ।
 ६३ ४८८ साकृतीप्रचारः ।
 ८३ ४८८ साकृतीयागः ।
 ८५ ४९६ साकृतीवेदिः ।
 २४४ १९९ मार्जालीयः ।
 २४७ १८९ मार्जालीयधिष्णयम् ।
 ७७ ४५८ मासाहुतयः ।
 ३०२ ४०२ माहेन्द्रयद्वयहणम् ।
 ३०३ ४०५ माहेन्द्रयद्वयप्रचारः ।
 ३८ ३२५ मुखनिमार्जनम् ।
 २७ २१८ मुखसंमार्गः ।

पृ० पदा०

- ८ ४३ सुखलम् ।
 ८ ५३ मेखलम् ।
 २४१ १६८ मेख्यां हविर्धानवन्धनम् ।
 २६४ २५४ मैत्रावरुणचर्मसंपूर्णम् ।
 २८२ ३६९ मैत्रावरुणचर्मवादिभ-
 क्षणम् ।
 १४३ १२३ मैत्रावरुणचर्मप्रदानम् ।
 २७९ २८२ मैत्रावरुणधिष्णयम् ।
 २७४ २८५ मैत्रावरुणपात्रे रसप्र-
 हणम् ।
 २८२ ३२८ मैत्रावरुणप्रचारः ।
 २४८ १८२ मैत्रावरुणम् ।
 ११८ ३ यजनीयदिनम् ।
 १ २ यजमानः ।
 ४१ ३४८ यजमानकर्तृकगार्हप-
 त्योपस्थानम् ।
 ३५ २८२ यजमानकर्तृकान्वाहार्ह-
 वेक्षणम् ।
 २३७ १५८ यजमानचर्मोपस्थानम् ।
 २४८ २०२ यजमानचर्मः ।
 ३२ २७० यजमानभागः ।
 ३८ ३२८ यजमानभागप्राशनम् ।
 २०० ४४ यजमानप्राशनम् ।
 २१३ ७८ यजमानप्राशनम् ।
 ५ २६ यजमानस्थानम् ।
 २८ ३२२ यजमानस्य सदस्युप-
 वेशनम् ।
 १६५ १८८ यजमानहस्तसम्पर्शनम् ।
 ४१ ३४७ यजमानावर्त्तनम् ।
 ११५ ५५० यज्ञकाशेष्टिः ।

पृ० पदा०

- १५ १११ यज्ञपात्राणि ।
 १५ ११६ यज्ञयोगमन्त्रः ।
 ४२ ३४८ यज्ञविमोक्तः ।
 ४२ ३५१ यज्ञस्य पुनरात्मनः ।
 १५ १११ यज्ञावुधानि ।
 २१ १७२ यज्ञोपवीतम् ।
 २६ २१३ यथायतनसादनम् ।
 २२२ १०५ यथोपसादनम् ।
 २८ २३८ यमाः ।
 ७५ ४५५ यवाग्रयणेष्टिः ।
 २८ २३३ याज्या ।
 १२४ ३१ यूपप्रक्षालनम् ।
 १२४ ३२ यूपप्रोक्षणम् ।
 १२० १० यूपयोग्यशाखोपस्थानम् ।
 १२१ १७ यूपरचना ।
 १२४ ३३ यूपशकलप्रक्षेपः ।
 १२० ११ यूपशाखाञ्जनम् ।
 १२६ ४४ यूपसंस्कारः ।
 १२६ ४१ यूपसंहननम् ।
 १२५ ३६ यूपसंज्ञनम् ।
 १४२ १२१ यूपसंज्ञनायाः ।
 १४१ १२० यूपसंज्ञनीयानुवचनम् ।
 १२२ २६ यूपवटः ।
 १२३ २७ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२२ २६ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२३ २७ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२० १५ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२० ८ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२६ ३८ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२६ ३८ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२६ ३८ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १२० ६५ यूपवटपरिलेखनम् ।
 १ १२४ योगः ।

पृ० पदा

- २४२ १७० रराटी ।
 ११३ ५३४ रवकाभेष्टिः ।
 १११ ५१८ राक्षोभेष्टिः ।
 ५५ ३८४ राक्षभृतः ।
 ११२ ५२६ राक्षभेष्टिः ।
 २१६ ८७ रवमोपगूहनम् ।
 २८ २३४ रेफः ।
 १८१ २० रोहिणकपालः ।
 २१५ ८३ रोहिणपुरोडाशप्रणमः ।
 २१५ ८४ रोहिणपुरोडाशप्र-
 णमम् ।
 ११७ ५५६ नक्षत्रहिरण्येष्टिः ।
 १६७ २०४ लोमादिसंस्पर्शनम् ।
 १२ ७८ वत्सापाकरणम् ।
 १४४ १३४ वनस्पतिमेषः ।
 १४७ १०६ वनस्पतिभागः ।
 १४७ १४८ वनस्पतिशाखामेषः ।
 १३१ ६८ वपा ।
 १३२ ८० वपानुशाखामेषः ।
 १३१ ७० वपामक्षालनम् ।
 १३३ ८२ वपामक्षारः ।
 १३१ ७१ वपामक्षितपनम् ।
 १३३ ८४ वपामक्षनम् ।
 १३३ ८१ वपाभागः ।
 १३६ १४३ वपावाज्यामेषः ।
 १३२ ८१ वपावाज्यामेषः ।
 १३२ ७६ वपालक्षारम् ।
 १३२ ७५ वपाप्रणमम् ।
 १३२ १८ वपाप्रणमम् ।

५० पदा०

- १३३ ८३ वषाप्रपञ्चनुहरणम् ।
१३२ ४७ वषासादनम् ।
१३१ ६८ वषोत्खेदनम् ।
१३१ ६८ वषोद्धरणम् ।
४३ ३५८ वरः ।
१८८ १७ वराहविहतम् ।
८८ ४८५ वरुणप्रचारः ।
८३ ४७० वरुणप्रचारसम्भाराः ।
१८० १८ वरुणीकवपा ।
२८ २३३ वषट्कारः ।
२८ २३१ वषट्कारः ।
३० २४८ वषट्कारानुमन्त्रणम् ।
२५१ २०८ वसतीवरीग्रहणम् ।
२५३ २१० वसतीवरीसादनम् ।
२५३ २११ वसतीवरीस्थापनम् ।
२६५ २६३ वसतीवर्यादिहविर्धान-
प्रवेद्यनम् ।
१५६ १०३ वसाहोमः ।
११३ ५३५ वसुक्रामेष्टिः ।
२४ १८३ वाजिनम् ।
४८ ४६५ वाजिनः ।
८१ ४६८ वाजिनयागः ।
१६८ २०६ वायव्यानि ।
१४१ ११५ वायुपञ्चानम् ।
८३ ४८० वारुणीप्रचारः ।
८३ ४८० वारुणीयागः ।
१२० ६४ वायनादिनिमित्ताहुतयः ।
३८ ३४३ विकृतिः ।
४० ४३६ विच्छिन्नाग्न्याधानम् ।
४२ ४४५ विधुरः ।
२० १६२ विधृतिः ।
४५ ५५३ विराजो ।

५० पदा०

- ५० ३७१ विहरपदार्थः ।
४१ ३४१ विष्णुकर्मक्रमणम् ।
४१ ३४२ विष्णुकर्माः ।
६३ ४१२ विहरणपक्षः ।
६३ ४११ विहरणम् ।
२ ८ विहारः ।
२२ १७८ विहारव्यावृत्तिः ।
३६ ३०१ वीतवत्पदागताः ।
३० २५० वीतवत्पदागताः ।
२६८ २७४ वृद्धिवाचनम् ।
४३ ३५८ वृद्धिप्रादम् ।
१० ६३ वेदः ।
१० ६६ वेदपरिवासनानि ।
३८ ३२१ वेदवाचनम् ।
३८ ३२३ वेदगिरःकरुणकनाभ्या-
सम्भनम् ।
४० ३३७ वेदस्तरणम् ।
६ ३३ वेदिः ।
१८ १५२ वेदिकरणः ।
१८ १५५ वेदिकरणम् ।
२३३ १४७ वेदिकारमैयः ।
२६५ २६० वेद्या पञ्जेजनीसादनम् ।
६ ३१ वेद्या दक्षिणं पार्श्वम् ।
६ ३२ वेद्युत्तरपार्श्वम् ।
२१७ ८२ वैकट्यपरिधिपरिधानम् ।
३८ ४३१ वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।
३०८ ३६४ वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।
२८१ ३६१ वैश्वदेवग्रहे सोमग्रहणम् ।
८३ ४६८ वैश्वदेवपर्व ।
४७ ४६१ वैश्वानरपार्जन्या ।
२८ २३५ वयञ्जनानि ।
१०२ ५०६ वयपक्रमणम् ।

५० पदा०

१६६ २०० वयसतव्याहृतिहोमः ।

२५ १८८ वयुहनम् ।

११ ७२ व्रतग्रहणम् ।

१८५ २४ व्रतम् ।

२०२ ५० व्रतसंज्ञकपयोभक्षणम् ।

११ ७२ व्रतोपायनम् ।

७५ ४५५ ब्रह्माग्रयणेष्टिः ।

अ

३७ ३११ शंयुवाकः ।

३७ ३१० शंयुवाकमैवः ।

२८० ३५६ शंसनार्थाध्वयुमश्नः ।

२०८ ६३ शकटपरिवहनम् ।

८०८ ६२ शकटे सधमस्यापनम् ।

२२४ ११२ शकलक्षारणम् ।

२२४ ११३ शकलानुप्रहरणम् ।

११६ ५५४ शतकृष्णलेष्टिः ।

२२८ १२८ शके ।

११५ ८३ शमितृमश्नोतरे ।

१२८ ६३ शमितृमैवः ।

७ ४१ शरपा ।

२८० ३५८ शस्त्रमायश्चक्षम् ।

२८० ३५८ शस्त्रान्तेवाचनम् ।

१२ ८१ शाखापवित्रम् ।

११ ७६ शाखाहरणम् ।

१२८ ५८ शामित्रः ।

१८८ १३ शालामवेयः ।

१३३ ८६ शालामुखीयः ।

२२४ २८६ शुक्रपात्रे रसग्रहणम् ।

२४८ १८४ शुक्रपात्रम् ।

२८४ ३३२ शुक्रामन्यग्रहणम् ।

२८५ ३३८ शुक्रामन्यप्रचारः ।

१०८ ५११ शुनाष्टीरीयपर्वः ।

५० पदा०

१३ ८० शुल्वम् ।

१३ ८८ शुल्वम् ।

७ ३८ शूर्पम् ।

२१८ २०५ शूलकर्म ।

७४ ४५३ श्यामाकाग्रयणेष्टिः ।

१२ ८३ श्वपरशुः ।

ख

३३ २७७ खड्गस्तम् ।

१२० ८ खड्गोता ।

१०५ ५०७ खण्णमस्काराः ।

ख

१२८ ६३ संज्ञपनम् ।

१३० ६६ संज्ञप्तपरवाप्यायनम् ।

१३० ६५ संज्ञप्तः ।

११६ ५५३ संज्ञानीष्टिः ।

५२ ३८० संभागः ।

५२ ३८१ संभारसंभरणम् ।

१७ १४१ संवपनम् ।

८ ५४ संवापः ।

४१ ३३८ संस्थापनम् ।

११८ ५ संज्ञापः ।

८० ४८७ संज्ञवरः ।

२४३ १७५ सदः ।

२८१ ३२३ सदवि प्रवर्षणम् ।

२८५ ३३८ सदविब्रह्मादिचमसनवनस्त

११२ २१ सद्यस्कालप्रशुभकारः ।

२४४ १७६ सदोभिसर्जनम् ।

२३ १८८ सन्ततम् ।

२८ २३७ सन्ध्यक्षराणि ।

११ ७७ सन्नयन् ।

२०० ४१ सनिः ।

२०० ४६ सनियाचनम् ।

पृ० पदा०

८० ४८८ समानयनम् ।
 ८८ ४८४ समारोपणम् ।
 १७ १३७ समाहननम् ।
 १५ ११४ समाहननम् ।
 १८ १५६ समित् ।
 १४३ १२४ समित्प्रैषः ।
 १३ ८३ समिधः ।
 ४० ३३३ समिष्टयजुः ।
 ४० ३३२ समिष्टयजुर्दोषः ।
 २१० ६८ सम्भाराः ।
 १५८ १७८ सरस्वतीयाज्यामैषः ।
 १५८ १७७ सरस्वत्यनुयाज्यामैषः ।
 २१८ ८७ सर्वकर्तृकधर्मोपस्थानम् ।
 २७८ ३१४ सर्वपात्रस्थसोमानां प्रत्ये-
 कमुपस्थानम् ।
 २७८ ३१२ सर्वपात्रस्थसोमोप-
 स्थानम् ।
 ५६ ३८६ सर्वोपधिहोमः ।
 २६१ २४४ स्वनीयधानाग्रपणम् ।
 २५८ २३३ स्वनीयपञ्चहोतृहोमः ।
 २८० ३२० स्वनीयपशुपामचारः ।
 २६० २३७ स्वनीयपुरोडाशनिर्वापः ।
 २६० २३८ स्वनीयप्रातर्दोहः ।
 २७८ ३१८ स्वनीयपृथ्यास्तरणम् ।
 २७८ ३१८ स्वनीयाङ्गमैत्रावरुणा-
 दिप्रवरणम् ।
 २६१ २४३ स्वनीयामिहावाजिन-
 करणम् ।
 २८६ ३४३ स्वनीयेडाभक्षणम् ।
 २८० ३२१ स्वनीयैः सह पशुपुरो-
 डाशनिर्वापः ।
 ११० ५१२ स्वनेष्टिः ।
 १०० ४८८ स्वात्ये ।

पृ० पदा०

२२ १७७ स्वयावृत्तः ।
 ८८ ४८७ सान्तापनेष्टिः ।
 १२ ७८ सान्ताप्यम् ।
 २० १८५ सामिधेयः ।
 १६४ १८३ सारस्वतकुष्ठिकणफलोम-
 मन्त्राः ।
 २७८ २२८ सारस्वतहविःप्रचारः ।
 ६७ ४२३ सारस्वतहोमः ।
 २२१ १७३ सिद्धधर्ममहावीरग्रहणम् ।
 २५६ २२७ सुत्यारम्भमैषः ।
 २५६ २२५ सुत्यार्थप्रबोधनम् ।
 २५६ २२६ सुत्यार्थप्रबोधनम् ।
 २५५ २१७ सुत्यावकुरुपः ।
 २५४ २१४ सुत्यासामग्र्योत्पादनमैषः ।
 १११ ५२० सुरभिर्मदिष्टिः ।
 १६२ १८१ सुराग्रहप्रचारः ।
 १६० १८६ सुराग्रहभक्तविधिः ।
 १५८ १८३ सुराग्रहवाज्यामैषमैषः ।
 १५८ १८४ सुराग्रहहोममन्त्रौ ।
 १६० १८५ सुराग्रहहोमानुमन्त्रणम् ।
 १५२ १५७ सुराग्रहाः ।
 १५८ १८२ सुराग्रहानुयाज्यामैषः ।
 १५७ १७३ सुराग्रहोपस्थानम् ।
 १६१ १८७ सुराधारोपस्थानम् ।
 १५५ १७० सुरापयबोद्धादनम् ।
 १५६ १७२ सुरास्थानोपपदोद्वासा-
 दनम् ।
 ३७ ३०६ सूक्तवाकः ।
 ३६ ३०५ सूक्तवाकमैषः ।
 २०६ ६१ सोमक्षणम् ।
 २०५ ५३ सोमक्षययनुमनम् ।
 २०४ ५३ सोमक्षययनुमन्त्रणम् ।
 २०३ ५२ सोमक्षयाहुतिः ।

२७६ ३०४ सोमप्रवक्त्रकन्दनाजु-

मन्त्रम् ।

१८७ ६ सोमप्रवाकः ।

१८७ ५ सोमप्रवाकवरणम् ।

२११ ६८ सोममधुपर्कः ।

२५८ २३१ सोमराजोपावरोद्गमम् ।

२७६ ५८ सोमविमानम् ।

२०६ ५८ सोमवेष्टनम् ।

२७२ ५१ सोमसोयनदिप्रैषाङ्गहोतः ।

२१२ ७६ सोमाभ्यावनसः ।

२७२ २८८ सोमाभिषवतृतीयपर्यामः ।

२७२ २८८ सोमाभिषवाद्द्वितीयपर्यायः ।

२७२ २८७ सोमाभिषवपथमपर्यायः ।

२०३ ६० सोमावेक्षणम् ।

२०८ ६६ सोमावर्दीप्रतिष्ठापनम् ।

२५८ २३६ सोमपुरोडाशोपपात्र-
सादनम् ।

२६१ २४२ सोमपुरोडाशोयनवापः ।

२५१ २१५ सोमवायव्योद्गमः ।

२५५ २१६ सोमवेष्टनावर्द्धिसम्भरणम् ।

१५१ १५५ सोमामणीकाजः ।

१७५ २१८ सोमामणीदेवतावाहनम् ।

१५७ १७४ सोमामणीपथः ।

१५८ १८१ सोमामणीपथप्रपथमैषः ।

१५५ १६८ सोमामणीपाशुकपात्राणि ।

११२ १६४ सोमामणीपुष्पणुः ।

१७५ २१७ सोमामणीपुष्पाङ्गा-
दित्येष्टिः ।

१७३ २१६ सोमामणीपूर्वाङ्गैन्द्रपणुः ।

१५३ १६५ सोमामणीपूर्वेष्टिः ।

१७८ २२३ सोमामणीप्रधानैन्द्रव-
पावागः ।

१७२ २१५ सोमामणीप्रयाजमैषाः ।

१७२ २१४ सोमामणीप्रयाजाः ।

११२ १६१ सोमामणीसङ्कल्पः ।

१७० २१० सोमामणीसम्बन्धिमहा-
पितृयज्ञः ।

१७८ २२३ सोमामणीसारस्वतयागः ।

१८० २३५ सोमामणीसूक्तवाकमैषः ।

१६३ १८८ सोमामण्यङ्गपितृपथवानसः ।

१६१ १८८ सोमामण्यङ्गपितृतर्पणम् ।

१६२ १८० सोमामण्यङ्गपैतृकहोमः ।

१८० २३३ सोमामण्यङ्गवारुणपुरो-
डाशयागः ।

१८० २३२ सोमामण्यङ्गसावित्रपुरो-
डाशयागः ।

१८० २३१ सोमामण्यङ्गैन्द्रपुरोडाश-
यागः ।

११८ २०८ सोमामण्यङ्गभृगुहोतयः ।

१७८ २२१ सोमामण्यङ्गशिवनयागः ।

१७७ २२० सोमामण्यङ्गशिवनानुवाक्या

१७१ २११ सोमामण्यङ्गसङ्कल्पैन्द्रपणु

१७१ २१२ सोमामण्यङ्गसङ्कल्पैन्द्रपणु

२३२ १७६ सोमिक उत्तरः ।

२८८ २८७ सोमिकदक्षिणादानम् ।

२५८ २३० सोमिकपरिधिमुगभि-
सर्जनम् ।

३०८ ४२० सोमिकपुरोडाशयुक्त्व-
दानम् ।

२३२ १७४ सोमिकमुल्लवेष्टिः ।

२८ १२ सोमिकमूर्तिवरणम् ।

७६ ३४४ सोमिकवाजिनप्रसारः ।

२४६ १४२ सोम्याज्यभागमैषः ।

२७६ ३०१ सोम्याज्ये सोमप्रदणम् ।

२०३ ४०७ सोम्याज्ये सोमप्रदणम् ।

१४५ १३८ सोम्याज्ये सोमप्रदणम् ।

१३१ ७४ स्तोकाहुतिः ।
 २७८ ३१० स्तोत्रानन्तरवाचनम् ।
 ४३ ३५० स्थण्डिलम् ।
 ४२ ४४० स्थालीपाकः ।
 १०८ २२० स्थानुपस्थानम् ।
 ६ ४४ स्थः ।
 ४८ ४६१ स्मार्तवदाज्यसंस्कारः ।
 १०१ ५०३ सक्तयः ।
 १० ६२ सुक् ।
 २० २२४ सुगादापनम् ।
 २० १६३ सुगासादनम् ।
 ३६ ४०२ सुगन्धनम्
 ८ ४८ सुवः ।
 २८ २३६ स्वरः ।
 १२६ ४३ स्वरः ।
 १३८ ११० स्वरहोमः ।
 ४६ ३६७ स्वस्तिवाचनम् ।
 १४६ १४० स्वाहाकृतिमैयः ।
 ३१ २६४ स्वष्टकृद्धोमः ।
 ३२ २६६ स्वष्टकृद्भिगदः ।
 ह
 २४२ १७१ हविर्धानगृहनिर्मिति-
 मकारः ।
 ३४१ १६७ हविर्धानमवर्तनमैयः ।
 २६५ २६५ हविर्धानेव सतीवर्गादि-
 सादनम् ।
 २५६ ३३८ हविर्धाने वायव्यादि-
 सादनम् ।

२४२ १७२ हविर्धानम् ।
 ३७ १७२ हविर्धानमैयः ।
 २८ १३५ हविर्धानमैयः ।
 १३५ ८५ हविरलङ्करणम् ।
 १३५ ८४ हविरानयनार्थगमन-
 मन्त्राः ।
 २१ १६८ हविरासादनम् ।
 ३५ ३८६ हविरुद्वाचनम् ।
 २८८ ३५१ हविश्चोपादिभोजनम् ।
 १७ १३६ हविष्कृतम् ।
 ११७ ५५५ हिरण्यलाभकामेष्टिः ।
 १३८ १११ हृदयगूलोपगृहणम् ।
 १३१ २० हृदयगूलम् ।
 ४१ ३४६ हृदयाभिमर्शनम् ।
 २ १ होता ।
 ४० ३३८ होतृकर्तृकनित्यमाय-
 रिचत्तहोमः ।
 २६५ ३५८ होतृनृपादिषु मन्त्र-
 णीयेषानयम् ।
 २६६ ३६६ होतृचमनीयापमृक्षण-
 वाचनम् ।
 २६८ ३७५ होतृचमनीयानिम्नम् ।
 २४८ ४०१ होतृचमनः ।
 २४७ १८१ होतृधिपयम् ।
 १५१ १५३ होतृब्रह्मैवावस्थापण-
 ककृत्यम् ।
 २८७ ३८४ होतृवाद्यमैयः ।
 २० २१८ होतृपदनम् ।

॥ इति ॥

॥ श्रीः ॥ श्रीतपदार्थनिर्वचनम् ।

१ इष्टिप्रकरणम् ।

१ इष्टिशब्द इत्विक्चतुष्टयसंपाद्यसंप्रतीकयजमानकर्तृककर्मना-
मधेयम् ॥

२ तत्र यजते ऽसौ यजमान इतिविग्रहे यजमानशब्दः स्वार्थक-
मानुष्ठानकर्तृवाचकः ॥ *

३ इत्विङ्मध्यं यजमानो यं पूर्वं वृणीते कर्मण आरभ्यसमाप्ती च
यः करोति अध्वरं यज्ञं युनक्तीतिविग्रहेण + सोऽध्वर्युरित्युच्यते ॥

४ कर्मकाले यजमान आहवनीयस्य दक्षिणत उदङ्मुख उपविश-
तितस्य पूर्वस्यां दिशि तत्रैवोदङ्मुखो दक्षिणोत्तरियोपस्थेन + दक्षिणे-
ऽङ्गे उत्तानं सव्यं पाणिं प्रागयं निधाय तदुपरि तथैव न्यज्वं ऽ दक्षिणं

* कर्म जन्य फल भोक्तृति यावत् ।

+ अयं विग्रहो यास्कावाच्येण प्रदर्शितः । अध्वर्युरध्वरपुरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य
नेताऽध्वरं कामयत इति वाऽपि याऽधीयाने युक्पक्षयोऽध्वर इति यज्ञं नाम ध्वरति
हिंसाकर्मतत्प्रातिषेध इति । इदमयुक्तमित्यपरे यजमानस्याध्वरमिच्छतीत्यर्थं
कन्दसिपरेच्छायामपि क्वज्वक्तव्य इति वार्तिकेनाध्वरशब्दात्कचि क्वाच्छन्दसी-
त्यनेनोपस्थेनोत्तानं सौम्ये कव्यध्वरपूतनस्यचिञ्जोप इति सूत्रेणाध्वराकारस्य सौम्ये
ऽध्यर्गुशब्दः सिद्धो भवतीति कव्यध्वरेति सूत्रस्योदाहरणमध्यर्गं वा मधुपाणिमिति
प्रदर्शयतः कौमुदीकारस्य संमतम् ।

अथवा कव्यध्वरेति सूत्रे मनोरमायां "मगध्यादिगणोऽध्यर्गुशब्दः पठ्यते तत्र
व्युत्पत्त्यन्तरं बोध्य" मित्युक्तेभ्यं यातोतिषद अध्वरं यातोत्यध्यर्गुशब्दः कुप्रत्ययान्तः ।
तत्राध्वराकारलोपोपि निपातनादिति, उभयथापि मूलप्रदर्शितव्युत्पत्त्याऽध्यर्गुश-
ब्दस्यो सिद्धेः ॥ चरणव्युत्पत्ते तु "मन्त्रप्राप्त्यर्थं कल्पानामहानां यजुषामवाम् । उपस्थां
यः प्रविभागज्ञः सोऽध्यर्गुः कत्तमुच्यते" इत्युक्तम् ।

+ गार्हपत्यादिषु प्रायश्चित्तसाहुतिदानात्वं ब्रह्मणः केवलं बोधायनीयानामेव न
स्यापस्तम्बपुराणकेशिप्रभृतिसूत्रानुसारिणामिति सामान्य ब्रह्मलक्षणं चिन्तयमेतत् ॥
आतीयानां त्वनादिष्टहोममात्रं ब्रह्मकर्तृकम् ।

१ दक्षिणं च तदुत्तरं च दक्षिणोत्तरं तद्वत्ता आनुना । उत्तरं सव्यजानोत्तरिस्थापितम् ॥

निधाय य चास्ते सर्वदा कर्मणि दत्तचित्तः प्रणीतिप्रणयनीदा
 अभ्यनुज्ञाकर्ता अभ्यनुःसाममन्त्रकर्मधेये गार्हपत्यदक्षिणाम्याहवनीयेषु
 क्रमेण प्रायश्चित्ताहुतिहोमकर्ता । च स वस्त्रपदवाच्यः ॥

५ यस्तु वेद्युत्तराग्न्युत्तरतः प्राङ्मुखो दक्षिणोत्तरिणोपस्थेन उप-
 विशति चषकाश्वदङ्गुली सहितौ पाणी हृदयदेशे गृहे वा धारयति
 सामिधेनीः प्रयाजान् आह्वयभागायात्यापुरानुवाक्याः सूक्तवाकं शंयु-
 वाकं । च पठति च स होतृपदवाच्यः ॥

६ यश्च ऊर्ध्वायमसिषत् सप्यं ऽ दक्षिणहस्ते धारयन् उत्तरदेशे
 च दक्षिणामुखस्तिष्ठति पध्वर्युणा आश्रवणे कृते यस्तुशब्दपूर्वकश्चापट-
 शब्दोच्चारणरूपप्रत्याश्रवणं करोति स आग्नीध इति आग्नीदिति वाच्यते ।

७ यजमानस्य स्त्री यजमानवद्वज्रफलभोक्त्री गार्हपत्यस्य पश्चिम-
 दक्षिणे देशे पूर्वमुदङ्मुखी ऊर्ध्वजानुर्होपविशति ततः पयस्वत्याचमनादि
 गार्हपत्ये समिदाधानान्तं कर्म करोति ततस्तृणनिरसनं कृत्वा तत्रै-
 वाध्वजानुः प्राङ्मुख्युपविशति पक्षीसंयाजप्रचारानन्तरं अथभृशस्यानीये-
 अग्निहोत्रहवणीजलनिनयने पव्यञ्जलौ योक्त ॥ माधाय होत्रा कृते स्वयं

पूर्ववत्समिदाधानं पुनःपरिषेकान्तं कृत्वा पुनः यथा वेद्युत्तरयो । मध्य-
 मार्गेण प्रविष्टा तथा तेनैव मार्गेण विहारोचिर्मच्छति सा पक्षी भवति ॥

८ यागार्थे यत्र यत्र यावतो भूमिः अत्यादिभिः परिमाणविशेष-
 विशिष्टत्वेन विहिता तत्र तत्र तावतो भूमिः विहारपदवाच्या ॥

९ परस्परसंश्लिष्टानां चतुर्देशसंख्याकानां अणुनामकानां धान्यवि-
 शेषाणां यत्परिमाणं तद्, अथवा कोशसंस्थानवत् स्थापितानां पृथुप्रदे-
 शेन संश्लिष्टानां चतुस्त्रिंशत्संख्याकानां तिलानां यत्परिमाणं तदङ्गु-
 लपदवाच्यं परिमाणमिति वौधायनशुल्बसूत्रे प्रसिद्धम् ॥

१० पञ्चदशाङ्गुलं पदमुच्यते ॥

११ + शुद्धे रमणीये देशे समंचतुरस्रा दीर्घंचतुरस्रा वा अग्निहोत्र-

* न्युक्लम् । † पश्य वाक्यम् (५८) । ‡ पश्य । १८५ । २४७ । २३३ । २५७ ।

५ पश्य । ३४ । -॥ पश्यवाक्यम् ६५ । ¶ पश्य वाक्ये, ३२ । २५ ।

+ कातीयानां दशैर्पूर्वमास विहार निर्माणप्रकारः । गार्हपत्यस्य (प्रत्यक्षस्य)
 सध्यादाहवनीयस्य (प्राक्स्यस्य) मध्यपर्यन्तमुत्तरमेकादशं द्वादश वा प्रक्रमतः

श्रोतपदार्थनिर्वचनम् ।

३

होमशाला कर्तव्या वास्तुशास्त्रोक्तरीत्या तस्याः प्राच्यां दक्षिणस्यां च दिशि एकैकं द्वारं कार्यं सा अग्निहोत्रशालेति गीयते । †

१२ तस्यां शालायां पश्चिमभागे मध्यदेशे सप्तविंशत्यङ्गुलव्यासं मण्डलाकारं गार्हपत्यायतनं भवति ॥

१३ † तस्य बाह्यतः शुद्धमृत्तिकानिर्मिता षडङ्गुलपरिमितोच्चाया

प्रक्रमो द्वादशाङ्गुल इति परिशिष्टे । प्रक्रमः पदमित्यनर्थान्तरम् । गार्हपत्यं कुण्डं सार्धत्रयोदशाङ्गुलमितकर्कोटकभामये न दत्तं कार्यम् । आश्वनीयस्य तु सप्तचतुरस्रं तस्य व्यासविस्तृतौ चतुर्विंशाङ्गुलमिते । गार्हपत्याश्वनीययोर्मध्ये यावत्तोरज्जुस्ता-
वत्यारज्जवाः षड्भागान्कृत्वा स्वपट्टभागं तस्यांसंयोजयेत् एवं सप्तभागः समाजाताः । ततः सप्तमभागं संहितां रज्जुं त्रैधाविभज्य तृतीयांशं द्वयेऽपि चिह्नं कृत्वा प्राक्तयोः प्रायो कृत्वा गार्हपत्यमध्यस्थितं शङ्खौ आश्वनीयमध्यस्थितं मध्यशङ्खौ च प्रायो दत्त्वा गार्हपत्यात्ममध्यस्थितं दक्षिणस्यां कर्षिते तत्र चिह्नं कार्यम् (अयं दक्षिणाग्निं कुण्डमध्यः) तच्छिद्रादुत्तरं भागे सार्धमवाङ्गुलं प्रदेशे शङ्खद्वयं । तत्र पूर्वापरं रज्जुद्वयं । शङ्खसकाशाद्यवाधिकैकोनविंशाङ्गुलैर्ममये कार्यमुरार्द्धस्य त्यागस्तेन अर्धे चन्द्राकारे दक्षिणाग्निखरः सम्पद्यते । आश्वनीय मध्यशङ्खोः सका-
शात्पश्चिमस्यां चरित्रपरिमिते देशे शङ्खद्वयं । तत्सकाशाद्वर्द्धिणस्यामुत्तरस्यां द्वार-
विपरिमितदेशे शङ्खद्वयं । आश्वनीयमध्यशङ्खसकाशात्सार्धत्रयपरिमितदेशे दक्षि-
णत उत्तरतश्च शङ्खद्वयः । चतुर्पुकोणस्य शङ्खपुमूत्रार्पणाद्विषमं चतुरसावेदिः
सिद्ध्यति । ततः प्राचीशङ्खमारभ्य पश्चिमशङ्खपर्यन्तं काण्डद्वयवेष्टनेन मूर्ध्नं प्रदेशः
तस्यार्धं कर्तव्यम् । अर्धपरिमितेन मूर्ध्ने प्राचीशङ्खमारभ्य आग्नेयस्य शङ्खवेष्टनेन
दक्षिणतः, एवमोष्ठान् कोणस्य शङ्खवेष्टनेनोत्तरतश्च शङ्खः पृथक्पृथक्द्वयः । (इदमेव
सङ्घट्टमध्यम्) ताभ्यां शङ्खभ्यां तृतीभूतोरज्जुं चतुर्थांशेन वेष्टिमध्ये सङ्घट्टे (अर्धे
चन्द्राकारि) कार्ये । तत्पश्चाद्व्यशङ्खलमर्वाश्लिष्टाभूमिः घोषित्वाभिधीयते । सुर-
स्ताडाश्वनीयं यावदस इत्यभिधीयते । तत आश्वनीयमध्यात्ममध्यस्थितं उत्तरस्यां
कर्षिते तत्र चिह्नं कार्यं (अयमुत्करमध्यः) तच्चिन्नात् व्यङ्गलकर्कोटकभामयेन दत्त-
उत्करः कार्यः । अयं च द्वाङ्गुलव्यातां भवति । तत अग्निकोणादारभ्य ईशानकोणपर्य-
न्तं वेद्यां संयोज्य (मिषयित्वा) सार्धत्रयस्ता वेदिः सम्पादनीया । सङ्घट्टे
वर्जयित्वा वेद्यां सर्वत्र चङ्गुलः व्यातोविधेयः । कुण्डेषु मेघवाद्वा दशाङ्गुलोज्जा
चतुरङ्गुलविस्तारा शक्ये भवतीति ।

† कातोयानां तु “विंशत्यर विःशालास्यात्तदर्थेन तु विस्तृता । विमितं च
तुरङ्गस्याद्वयारवि प्रमाणतः” इति परिशिष्टोक्तपरिमाणमर्थात्परिमाणं बाह्यन्यागार-
द्वयं पूर्वापरं कृत्वा पूर्वान्यगारे पूर्वपश्चिमेति द्वारद्वयं, द्वितीयेऽप्यगारे पूर्वदक्षिणे
वेति द्वारद्वयं कुर्यात् ।

‡ कातोयानां त्वेकैव मेघलेप्युक्तम् ।

षडङ्गुलपरिमितायामा प्रथमा मेखला भवति ॥

१४ तस्या उपरि पूर्वोक्तोच्छ्राया चतुरङ्गुलपरिमितायामा द्वितीया मेखला भवति ॥

१५ तदेतन्मेखलाद्वयसंस्थानं कुण्डमित्युच्यते ॥

१६ गार्हपत्यायतने स्थापितो ऽग्निर्गार्हपत्यनामको एहपतिना यजमानेन संयुक्त इतिव्युत्पत्त्या एहपतिना संयुक्ते ऽय इति सूत्रेण ऽय प्रत्ययात् ॥

१७ गार्हपत्यस्य मध्यादारभ्य पूर्वस्यां दिशि चतुर्वत्नेन नीयमानं आहवनीयमध्यपर्यन्तं सूत्रं एष्ट्यासूत्रमित्युच्यते ॥

१८ तादृशसूत्रस्य आधारभूतत्वेनोपलक्षिता भूमिगता रेखा एष्ट्या इति व्यवह्रियते ॥

१९ एष्ट्यासूत्रस्य यस्मिन् देशे पूर्वोऽन्तःपतति स आहवनीयमधो भवति । आहवनीयमध्यशङ्कोः पूर्वस्यां दिशि एकः शङ्कुस्तथा पश्चिमायां दिशि च एकः शङ्कुः प्रादेशमात्रे देशे निखेयः । अरन्ध्रद्वयायामा उभयतः पाशा रज्जुः कर्तव्या तस्या एकस्मात्पाशादारभ्य द्वादशाङ्गुलमिते देशे किञ्चिद्वर्णचिह्नं कार्यं तथा अष्टादशाङ्गुलमिते भागे चिह्नं कर्तव्यम् । पूर्वनिखातपाश्चात्यपौरस्त्यशङ्कोः पाशौ प्रतिमोचनीयौ । तत्र विह्वसमीपवर्ती पाशः पाश्चात्यशङ्को निधेयः । ततो द्वितीयचिह्ने सूत्रे एहीत्वा दक्षिणत आकृष्य कार्यं यस्मिन् देशे प्रथमलक्षणसंबन्धो भवेत्स आहवनीयायतनस्य नैर्ऋतकोणः । एवमुत्तरतो द्वितीयलक्षणे धृत्वा सूत्रमाकृष्य प्रथमं चिह्नं यत्र पतेत्स आहवनीयवायव्यकोणः । ततः तयोरेव शङ्कोः तस्या एव रज्जोः पाशौ विपरीतौ निधाय अष्टादशाङ्गुलमिते चिह्ने रज्जुं धृत्वा दक्षिणत आकृष्य प्रथमचिह्नपातस्थानमाहवनीयस्याग्नेयकोणः एवमेवोत्तरतः द्वितीयचिह्ने धृत्वा आकृष्य प्रथमलक्षणपातस्थानमाहवनीयस्येशानः कोणः । एवं रीत्या संपन्नं चतुष्कोणमाहवनीयायतनमुच्यते ॥

२० तस्य बाह्यतः गार्हपत्यकुण्डवद् द्विमेखलं चतुरस्रमाहवनीयकुण्डं भवति ॥

२१ मन्मध्ये स्थापितोऽग्निः आहूयते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या मुख्यः होमाधारत्वाद् आहवनीयपदवाच्यः ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

५

२२ पृष्ठासूत्रस्य पञ्चमं षष्ठं वा भागं आगन्तुकं अधिकं पृष्ठासूत्रं संयोज्य उभयतः पाशां रज्जुं कृत्वा पुनः सर्वस्य सूत्रस्य पञ्चभागान् कृत्वा एकं पाशं गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुच्य पञ्चधा विभाजिताया रज्जोरपरस्मादन्ताद् भागद्वये गते सति चिह्नं कृत्वा द्वितीयं पाशं आहवनीयमध्यशङ्को नियोज्य चिह्नं सूत्रं धृत्वा दक्षिणत आह्वय लक्षणसंपा-
तस्थाने शङ्कुं निहन्यात् । ततः पञ्चदशाङ्गुलपरिमितां रज्जुं एकतः पाशां कृत्वा तस्मिन्निहते शङ्को तं पाशं प्रतिमुच्य तथा रज्ज्वा मण्डलं परिलिखेत् तस्य मण्डलस्यात्तररेखायाः पूर्वनिहितशङ्कोश्च मध्ये अन्यं शङ्कुं निहन्यात् । तस्या एव रज्ज्वाः पाशं तस्मिन् शङ्को प्रतिमुच्य पञ्चदशाङ्गुलपरिमितया तथैव रज्ज्वा अन्यन्मण्डलं परिलिखेत् । अस्य मण्डलस्य रेखा पूर्वकृतमण्डलरेखाया उपरि दक्षिणभागे उत्तरभागे च पतति तयोः संसर्गस्थानयोरेकं सूत्रं धृत्वा पश्चिमपूर्वायतसूत्रकृतरेखात उत्तरतो विद्यमानमण्डलभागं त्यजेत् मण्डलस्य दक्षिणतो विद्यमानो भागः पूर्वकृतमण्डलस्य च दक्षिणो भागः शूर्पाकारः संपद्यते स दक्षिणाग्नेरायतनं भवति ॥

२३ तस्य बाह्यतः गार्हपत्यकुण्डवद् द्विमेखलं शूर्पाकारं दक्षिणाग्नि-
कुण्डमित्युच्यते ॥

२४ तन्मध्ये स्थापितो ऽग्निर्दक्षिणाग्निरन्वाहार्यपवन इति चोच्यते ॥

२५ पूर्वे पञ्चधा विभाजिताया रज्जोर्दक्षिणाग्न्यायतनसाधने यः पाशो गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुक्तस्तं पाशं आहवनीयमध्यशङ्को प्रतिमुच्य आहवनीयमध्यशङ्कुपाशं गार्हपत्यमध्यशङ्को प्रतिमुच्य पञ्चधा विभा-
जितरज्जोः द्वयोर्भागयोर्गतयोर्त्यूर्ध्वं चिह्नं कृतं तत्र सूत्रं धृत्वा उत्तरत-
आकर्षणीयं चिह्नसंसृष्टा भूमिः स्वाम्यजुर्हरणसमये दर्भशकलानि मृत्तिकासहितानि यथा क्षिप्ते ऽवकाशे लोके प्रक्षिप्यते तथा विधिव-
शात् तस्यां भूमौ प्रक्षिप्यन्ते अत उत्किरन्त्यस्मिन् वेद्यादिसंबन्धव-
करादिकमिति व्युत्पत्त्या उत्कर इति गीयते ॥

२६ तथास्थितं तदेव सूत्रं तस्मिन्नेव चिह्ने धृत्वा दक्षिणत आकर्ष-
णीयं चिह्नसंसृष्टा भूमिः यागकाले यज्ञमानस्य तत्रोपवेशनविधानाद्व्यज-
मानस्यानमित्युच्यते ॥

२७ आहवनीयायतनात्पश्चिमदिशि षण्णवत्यङ्गुलपरिमिते देशे शङ्कुनिखातव्यः तद्वर्तिणतो द्वात्रिंशदङ्गुलपरिमिते देशे एकः शङ्कुनिखेयः तथैवात्तरतस्तावत्येष देशे द्वितीयः शङ्कुनिखेयः दक्षिणशङ्कुस्थानं दक्षिणश्रोणिरित्युच्यते ॥

२८ उत्तरशङ्कुस्थानमुत्तरश्रोणिरिति गीयते ॥

२९ आहवनीयमध्यशङ्कुर्दक्षिणतश्चतुर्विंशत्यङ्गुलपरिमितदेशे एकः शङ्कुनिखेयः तथैवात्तरतस्तावत्येष देशे अपरः शङ्कुनिखेयः दक्षिणशङ्कुस्थानं दक्षिणांश इत्युच्यते ॥

३० उत्तरशङ्कुस्थानमुत्तरांश इति गीयते ॥

३१ ततः षण्णवत्यङ्गुलपरिमितां रज्जुं तावदागन्तुकभागामुभयतः पाशां कृत्वा मध्ये लवणं कृत्वा दक्षिणश्रोण्यंसशङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्य लवणे रज्जुं एहीत्वा दक्षिणत आकृष्य शङ्कुं तत्र निहन्त्यात् । तत उभौ पाशौ समस्य लवणशङ्को पाशद्वयं प्रतिमुच्यरज्जुमध्येन दक्षिणश्रोणिशङ्कोरारभ्य दक्षिणांसशङ्कुपर्यन्तं लिखेत् । एवंकृते या रेखा उत्पद्यते सा वेद्या दक्षिणं पार्श्वमिति व्यवह्रियते ॥

३२ तथैव तस्या रज्ज्वाः पाशौ उत्तरश्रोण्यंसशङ्कोः प्रतिमुच्य रज्जुमध्येन चिह्नितेन रज्जुमुत्तरत आकृष्य चिह्नसंपातस्थाने शङ्कुं निहन्त्यात् तत उभौ समस्य अस्मिन्निहते शङ्को प्रतिमुच्य मध्यभागस्य चिह्नेन सूत्रं धृत्वा उत्तरश्रोणिशङ्कोरारभ्य उत्तरांसशङ्कुपर्यन्तं लेखां लिखेत् । सा लेखा वेद्युत्तरपार्श्वमित्युच्यते ॥

३३ अनया रीत्या दक्षिणोत्तरपार्श्वयुक्ता दक्षिणोत्तरश्रोणिसंहिता दक्षिणोत्तरांसयुक्ता उरोरुपशरीरावयवत्वन उपनिषद्भुक्ता यागकाले दधैराक्कादिता आज्यवह्मपुरोडाशादिरूपहविरासादनाश्रयभूतावेदिरित्युच्यते । तस्या बाह्यतः प्रथमा मेखला चतुरङ्गुलोत्सेधा चतुरङ्गुलायामा मृत्तिकानिर्मिता भवति तस्या मेखलाया उपरि द्वाङ्गुलोत्सेधा द्वाङ्गुलायामा तथैव द्वितीया मेखला भवति ॥

३४ खदिरकाष्ठनिर्मित आरविपरिमिते दीर्घश्चतुरङ्गुलपरिमितविस्तार आकारेण खट्वसदृशः स्फ्य इत्युच्यते ॥

३५ पुरोडाशभर्जनाथं मृत्तिकया निर्मितानि षड्वी परिपक्वानि द्वाङ्गु

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

७

लोक्षायाणि यस्मिन् पुरोडाशे यावन्ति विहितानि तानि सर्वाणि मिलित्वा गार्हपत्यपश्चाद्भूमौ गार्हपत्यायतनान्तः पश्चिमभागे वा उपधीयमानानि कपालपदवाच्यानि ॥

३६ कस्मिंश्चित्पुरोडाशे एकमेव कपालं भवति तत्र तदेकं कपालं अश्वशफपरिमाणं अश्वशफाकारं उपधीयते स च पुरोडाशः श्रुतौ एक-
कपाल इति गीयते ॥

३७ पुरोडाशस्यानेककपालत्वे तु अश्वशफाकारता अश्वशफपरिमा-
णाता च कपालसमूहे बोद्धव्या । तत्राष्टाकपाले प्रकृतिभूते पुरोडाशे
प्रथमं कपालं चतुरस्रं मध्ये उपधीयते तस्य पुरस्ताद् द्वितीयं शफाका-
रतासंपादनाय अर्धचन्द्राकारं तृतीयं तु मध्यमस्य पश्चाद् द्वितीयसदृशं
चतुर्थं तु मध्यमस्य दक्षिणतस्तादृशमेव पञ्चमं तु दक्षिणस्य पुरस्तादा-
ग्नेयकोणे शफाकारतासंपत्तियोग्यं षष्ठं तु दक्षिणस्य पश्चाद् नैऋत-
कोणे समुदितस्य शफाकारतासंपत्तियोग्यं सप्तमं तु मध्यमस्योत्तरार्धे
पश्चिमभागे शफाकारतासंपत्तियोग्यं अष्टमं तु मध्यमस्योत्तरार्धे पूर्वभागे
एवमष्टौ कपालानि समुदितानि अश्वशफपरिमितानि अश्वशफाकाराणि
भवन्ति । एवं नवकपालादिषु अष्टाकपालन्यूनकपालादिषु च कपालर-
चना कपालविभागश्च अश्वशफाकारतातत्परिमाणसंपत्तिसंभवेन कर्ते-
व्यो । एते च पुरोडाशास्तावत्सु कपालेषु भर्जनीयत्वादष्टाकपालादि-
पदवाच्या भवन्ति ॥

३८ दैर्घ्यं षादेशमात्री अरविमात्री बाहुमात्री वा हस्त्योष्ठीत्वपक्षे
अष्टाङ्गुलपरिमितविला हंसमुखीत्वपक्षे वायसपुच्छकात्वपक्षे च पञ्चाङ्गु-
लपरिमितविला चतुरङ्गुलपरिमितविला वा विलावशिष्टभागेन दण्ड-
युक्ता विकङ्कतकाष्ठेन निर्मिता अग्निहोत्रहोमसाधनत्वादग्निहोत्रं हूयते
ऽनयेति करणव्युत्पत्त्या ऽग्निहोत्रहवणीत्युच्यते ॥

३९ वंशनिर्मितं व्रीह्यादीनां पुरोडाशादिसंबन्धिनां निस्तुषकरणोप-
योगि शूर्पमित्युच्यते ॥

४० कृष्णामृगस्य चर्म व्रीह्याद्यघघातकाले उलूखलस्याधःस्थापनोप-
योगि कृष्णाजिनमिति कथ्यते ॥

४१ खदिरकाष्ठनिर्मिता षट्त्रिंशदङ्गुलपरिमितायामा अथभागे

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

९

५३ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं अरविपरिमितं अयभागे चतुरङ्गुलचतुरस्र-
फलकयुतं भर्जनपात्रां समुप्तस्य पिष्टस्य मदन्तीभिरद्विः समेतनकर-
णादौ करणतया विहितं फलकाविशिष्टभागदण्डयुतमेतत्तपदवाच्यम् ॥

५४ गार्हपत्ये भर्जनपात्रीमधिश्रित्य तस्यां तप्तायां सत्यां अध्वर्युः
सव्यहस्तेन उदगयं पवित्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन कृष्णाजिनात् पिष्टानि
क्षिपति तत्तेषां संवाप इत्युच्यते ॥

५५ भर्जनपात्रमधिश्रयणकाले यज्जलपात्रमधिश्रुतं भवति तत्रत्यं
जलं अपशब्दविशेषणत्वाद्दुवचनान्तेन मदन्तीशब्देनोच्यते ॥

५६ अनखच्छिन्नं सायं प्रादेशमात्रं मन्त्रसंस्कारयुक्तं समपरिणाहं
प्रोक्षणादौ प्रायः उपयोगि दर्भद्वयं पवित्रसंज्ञं भवति ॥

५७ गार्हपत्याधिश्रितायां यस्यां पात्रां पिष्टानि समुप्यन्ते सा
पिष्टोदुपनीति पठ्यते ॥

५८ अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं चतुरङ्गुलदण्डं अष्टाङ्गुलविलं प्रादेशमात्रं
प्रणीतानामकं जलं नीयते ऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या प्रणीताप्रणयनमि-
त्युच्यते ॥

५९ पूर्वोक्तं पवित्रमन्त्रार्थाय मन्त्रेण प्रायश्चित्तादिहोमाय जुहा-
विषु तिसृषु सुतु पूरणार्थं च यस्यां स्थान्यामान्यं रह्यते सा आन्य-
स्थानीपदवाच्या ॥

६० कर्म द्विविधं समन्त्रकममन्त्रकं च । तत्र समन्त्रके कर्मणि
यस्मिन् कर्मणि यो मन्त्रः श्रुत्यादिना मन्त्रान्ते कर्म कुर्वीतेत्यादिष-
चनात् क्वचित्कर्मण आरम्भादादौ क्वचित्तु उपस्थानादिकर्मसु कर्मसम-
कालमेव करणत्वेन विनियुक्तस्तस्य मन्त्रस्योक्तस्थाने पाठाभावः अवि-
हितस्थाने पठनं च एवं कर्मणोऽकरणं अस्थाने कर्मानुष्ठानं च अनयैव
रीत्या मन्त्रक्रिययोर्हभयोरनुष्ठानं अस्थाने तयोरनुष्ठानं विहिताकरणं
निषिद्धाचरणं च प्रायश्चित्तपदैकदेशस्य प्रायःपदस्य नष्टशब्दापरपर्या-
यस्य वाच्यम् ॥

६१ प्रायो नाम नष्टं तस्य चित्तं नाम पुनः संधानं अकृतस्य कृत-
त्वसंपादकं अन्यथा कृतस्य सुष्टु कृतत्वसंपादकं कृतस्य निषिद्धस्याकृत-
त्वसंपादकं कर्म विधायकश्रुत्यादिनैव तथा प्रतिपादनात् तच्च जपहो-

मादिरूपं तीर्थयानास्नानादिरूपं दोषानुसारेण श्रुत्यादिप्रतिपादितं
प्रायश्चित्तमिति गीयते ॥

६२ ध्रुवोपभृज्जुहूना तु सुवो भेदाः सुवः स्त्रियामिति श्रौतव्यवहा-
रमूलककोशाद् ध्रुवोपभृज्जुहूस्वभावां चतुर्णां वाचकः सुकृशब्दः ॥

६३ दधेमुष्टिः प्रदक्षिणमावेष्टु द्विगुणः कृतः प्रादेशमात्र उपविष्टव-
त्सजानुसदृशसंपन्नः समन्त्रकवेदिसंमार्जनादिकर्मोपयोगी प्रच्छिन्नायो
वेद इत्युच्यते ॥

६४ इडापात्रतुल्यं भेदार्थं केनचिच्चिन्नेन युक्तं पक्वान् पुरोडाशान्
कपालेभ्य उद्गास्य मन्त्रेणान्योपस्तरणं कृत्वा यस्मिन्पात्रे कृतोपस्तरण-
स्थाने पुरोडाशान् स्थापयित्वा हविषासादनकाले घेद्यामासाद्य याग-
काले तत्पात्रस्थानामेव पुरोडाशानामवदानं प्रधानहोमार्थं ब्रह्मभागा-
र्थं यज्ञमानभागार्थं स्विष्टकृदर्थं प्राशिञ्जनामकब्रह्मभागार्थं चतुर्धाकर-
णार्थं इडापात्रे ग्रहणार्थं च क्रियते तत्पात्रं दारुपात्रीत्युच्यते ॥

६५ कर्मकाले आग्नीध्रोऽध्वर्युप्रेषितः पर्वो मन्त्रेण येन गुणेन मुञ्च-
मयेन वेष्टनेन त्रिगुणितेन कटिदेशे संनह्यति स गुणो योक्तमिष्युच्यते ॥

६६ वेदस्य यान्यथाणि पूर्वं क्विचानि तानि वेदस्य परिवासनानि
इति पक्षीसमासे परिवासनशब्दस्य कर्मल्युङ्गन्ततया वेदपरिवासना-
नीत्युच्यन्ते ॥

६७ मेवणसदृश कपालेपधाने गार्हपत्यादङ्गुरोद्वरणादौ उपयो-
गिनी धृष्टिरित्युच्यते ॥

६८ अध्वर्युर्यजमानो वाऽन्वाधानं करोति तत्र गार्हपत्यस्य पश्चा-
त्पद्मासनेनोपविश्य त्रिभिः स्वाहाकारान्ते च ह्मन्त्रैः तिस्रः स्थानाः
समिधो ऽभ्यादधाति ततो दक्षिणाग्नावध्वर्युजानुसपविश्य तथेवाभ्याधाय
गार्हपत्यस्य पश्चान्मार्गणागत्य आहवनीयाद् वायव्यदेशे प्रहो ऽव-
स्थाय तथैव तिस्रः समिधो ऽभ्यादधाति ततस्तत्रैव तिष्ठन् दशमेन
च ह्मन्त्रेणोपस्थानं करोति तदेतत्सकलं कर्म अनुकूलं करिष्यमा स्यस्य
कर्मणः समिधामाधानं इति व्युत्पत्त्या अन्वाधानमित्युच्यते ॥

६९ अनुकूलत्वं करिष्यमाणस्य कर्मणः अन्वाधाने कथमिति के-
दित्यं यागात्पूर्वं अग्निषु प्रकृतोपयोग्यर्थकैर्मन्त्रैः समिदस्तेष्वपि नानुयः करि

स्यमाणयागे सावधाना आमन्त्रिता इव भवन्ति खः सद्यो वा अय-
मस्मासु होष्यतीति अत एव प्रतिष्ठानां समिधां रक्षणमात्रमायतनेषु
क्रियते यागकाल एव तु तासां प्रज्वलनम् अन्वाधानानन्तरमग्नीनां
त्रिवारं परिसमूहनपर्युत्तणे विधीयेते तत्र जलसहितेन पाणिना अन्या-
यतनोपरिष्ठाद्वागे ऐशानदिश आरभ्य पुनस्तद्विक्लपयन्तं प्रदक्षिणं
संमार्जनं परिसमूहनमित्युच्यते ॥

७० तथैव दूरतोऽस्पर्शनेन प्रदक्षिणं जलपरिष्केपमात्रं पर्युत्तण-
प्रदवाच्यम् ॥

७१ पर्युत्तणानन्तरं अन्यायतनानां अक्षतरङ्गवत्यादिभिर्यत्पुशो-
भितकरणं सङ्क्रुम्यसंमार्जनपूर्वकं अध्वर्युयज्ञमानपत्नीकसु कं तत्
अन्यलङ्कारमित्युच्यते ॥

७२ अन्यलङ्कारणानन्तरं यज्ञमानस्तीर्थेन निर्गत्य अग्नेयाहवनीयं
परीत्य पूर्वोक्ते स्वायतने उपविश्य पाणौ सार्यं प्रादेशमात्रमुदगयं दर्भ-
द्वयं धृत्वा तेनैव दक्षिणेन पाणिना पयस्वतीमन्त्रेण त्रिरप आचामति
तत आहवनीयं तूष्णीं पर्युत्तणवत्सङ्क्रुत्यपुंस्य वतुभिर्मन्त्रैश्चतस्रः समिध
आहवनीय आधाय पूर्ववत्परिपिञ्चति तदेतद्व्यजमानकर्म व्रतपदहणं
व्रतोपायनमिति वाच्यते ॥

७३ आहवनीयायतनस्योत्तरतः प्रागग्रेषु दर्भेषु प्रणीताप्रणयने
प्रणीता नाम आप आसाद्यन्ते तासां पश्चिमदेशः उत्करस्य तु पूर्व-
देशः विहारप्रवेशनिर्गमयोर्मार्गः तीर्थसंज्ञकः ॥

७४ प्रणीताऽभाववति कर्मणि आहवनीयोत्तरदेशे आसादितस्य
इध्मस्य पश्चिमभाग उत्करस्य पूर्वदेशस्तीर्थमित्युच्यते ॥

७५ चात्वालवत्सु कर्मसु चात्वालपश्चिमदेश उत्करपूर्वदेश एव
तीर्थपदवाच्यः ॥

७६ व्रतोपायनान्ते सन्नयति यज्ञमाने अध्वर्युः प्राचीमुदीचीमैशानो
वा दिशं गत्वा पलाशस्य शय्या वा प्राचीमुदीचीमैशानो वा शाखां
असिदेन क्षिनति समन्त्रकं ततस्तां शाखां मन्त्रेण विहारदेशं प्रत्या-
हरति तदेतत्कर्म शाखाहरणमित्युच्यते ॥

७७ यः सोमनेष्टवान् तस्य यज्ञमानस्य दर्शष्टो इन्द्राग्निदेवतास्थाने

इन्द्रो महेन्द्रो वा देवतात्वेन विहितः तत्र सत्यपि पुरोडाशद्वये
अधिकं द्रव्यद्वयं विहितं तत्रैकं पयः द्वितीयं दधि तदेतद् द्वयं होमायै
सम्यग् नयतीति कर्तव्युत्पत्त्या तादृशो यज्ञमानः सचयचित्यभिधीयते ॥

६८ दधिपयसी च पायसावाक्येति सूत्रेण निपातनात् कर्मव्युत्पत्त्या
साचाय्यपदाभिधेये ॥

६९ साचाय्यदधिपयसोः संपादने गवां संख्या अशक्तत्वात् न्यूना
क्रियते चेत् षट्त्वंसंख्यातो न्यूना न कार्या षड्भ्यो गोभ्यो न्यूनसंख्याका
गावो न कर्तव्याः ततो ऽधिकाश्चेद्विष्टापत्तिरेव । पूर्वमाहृतया शाखाया
पतासां गवां वत्सानां दूरीकरणं समन्त्रकं वत्सापाकरणमित्युच्यते ॥

७० ततस्तस्याः शाखायाः पर्णानि कृत्वा यं मूलभागं प्रादेशमात्रं
कृत्वा धृष्टाकारं करोति साचाय्यसंस्कारकाले गार्हपत्याङ्गाराणामुद-
ग्दिशि निरुहणादौ उपयोगी स उपवेश इति गीयते ॥

७१ अयभागस्तु निभिर्दध्वैण्याकारेण निबद्धः शाखापवित्रपद-
वाच्यस्तस्य सायंदोहादावुपयोगः ॥

७२ असचयतस्तु यज्ञमानस्य शाखाहरणाभावात् त्रतोपायनानन्तरं
अध्वर्युः गार्हपत्यस्योत्तरतो विद्यमानमसिदं श्वपरशुं वादत्ते मन्त्रेण ।
लोहमयतुरः छेदनापयोगी असिद इत्युच्यते ॥

७३ एवं बर्हिश्छेदनाद्युपयोगी श्वसदृशः कुठारः श्वपरशुरित्युच्यते ॥

७४ तयोरन्यतरद् यहीत्वा मन्त्रेणाहवनीयदेशं गत्वा मन्त्रेण वेदि-
मवेत्य दर्मदेशं गत्वा प्रस्तरपर्याप्तं दर्भमुष्टिं परियह्णाति असिदादिना
छेदनीयदर्भमुष्टेः आसमन्तात् भेदाय भ्रामणं परियहणपदवाच्यम् ॥

७५ क्विचे दर्भमुष्टौ भूमौ यो मूलभागो दृश्यते स छेदनक्रियायां
आधारत्वात् अधिकरणे ल्युटा छेदनपदवाच्यः ॥

७६ छेदने भेदने चैव खनने पितुरत्तसोः । रौद्राभिचारणीयेषु उदकस्या-
भिमन्त्रणमिति वचनात् छेदनभेदनखननपैतृकरात्तसौरौद्राभिचारणकर्मसु
कृतेषु शुद्ध्यर्थे विहितं दक्षिणकरस्य जलेन प्रक्षालनं उदकोपस्पर्शनमुच्यते ॥

७७ तत्र प्रकृतीष्टौ चतस्रो दर्भमुष्टयश्चिह्नान्ते प्रथमा दर्भमुष्टिर्मन्त्रैः
संस्कृता वेद्यां जुहूयस्याचिधीयते विधृतिसंज्ञकयोः उदगययोर्दर्भयोर्द-
मरि या च प्रागया स्वापिता भवति सा प्रस्तर इत्युच्यते ॥

८८ अन्यास्तिष्ठ अमन्त्रकसकलक्रियामात्रसाध्याः वेद्यास्तरणार्थाः
हविषां पात्राणां स्थापनयोग्या बर्हिःपदवाच्याः ॥

८९ दर्भत्रयं दृहीत्वा प्रदक्षिणमावेष्ट्य अयभागे अन्यदूर्भत्रयं मूलेन
संयोज्य वेष्टनेन यथितमिव कृत्वा तदपि तथैवावेष्ट्य तदयभागे अन्य-
दूर्भत्रयं तथैव कृत्वा पुनस्तदयभागे तथा करोति एवं कृते सन्धित्रयं
मध्ये संपद्यते तदूर्भसूत्रं द्विगुणं कृत्वा अन्ते यन्त्रिः कार्यः अनेन बर्हि-
र्वध्यते अत एतद् बर्हिःसंनहनं नाम शुल्बनामकम् ॥

९० एवमिधमन्यनार्थे इधमसंनहनं नाम शुल्बनामकम् ॥

९१ बर्हिः संभरणानन्तरं अध्वर्युरिधमदेशं गत्वा असिदेन श्वपरशुना
वा इधं क्षिनति तूष्णीं तस्मिन्नेकविंशतिसंख्याकानि काष्ठानि भवन्ति
तत्र चितयं काष्ठानामाहवनीयस्य पश्चाद् दक्षिणत उत्तरतश्च प्रथम-
मेखलाया उपरि स्थापनार्थं मेखलापरिमितायामं परित आहवनीयस्य
निधानात् पुरस्तात्सूर्यस्य मनसा परिधित्वकल्पनात्परिधिसंज्ञकं भवति ॥

९२ अन्यानि काष्ठानि प्रादेशमात्राणि तत्र पञ्चदशसामिधेयैर्यानि
एक मनुयाजार्थं द्वे आहवनीयायतनस्यान्तर्ध्वार्ये दक्षिणोत्तरयोर्भागयो-
रोपणार्थं एतान्यष्टादश काष्ठानि समित्यदवाच्यानि ॥

९३ क्वचिद्विह्वलीष्ठादिषु अधिकं अपि समिधः सामिधेनोवृद्धा
गृह्यन्ते एवमेकविंशतिदारुकाः संघ इधमपदवाच्यः ॥

९४ इधस्य ह्येदनकाले यानि काष्ठशकलानि इतस्ततः पतन्ति
तानि करणव्युत्पत्त्या इधमप्रवचनपदेनाभिधीयन्ते ॥

९५ चतुर्णामप्यृत्विजां भोजने पर्याप्तः दक्षिणानौ सुशत ओदनः
अनु पश्चात् यागानन्तरमृत्विग्भोजनार्थमाह्रियते इति कर्मव्युत्पत्त्या
अन्वाहार्यपदवाच्यः ॥

९६ अन्वाहार्य ओदनो यस्यां स्यान्त्यां अग्नये सा अन्वाहार्यस्या-
लीत्युच्यते ॥

९७ मदन्तीनामिका आपो यस्मिन्यात्रे संताप्यन्ते तत्पात्रमपि मद-
न्तीपदेन व्यवह्रियते ॥

९८ पुरोडाशचसंबन्धिग्रीष्मादीन् उलूखले मुसलेनावहृत्य प्रथ

शूपेण निस्तुपकरणरूपं फलीकरणं करोति तत्र ये तुषादयः पतन्ति
करणव्युत्पत्त्या फलीकरणपदवाच्याः ॥

१०६ तेषां यागानन्तरं दक्षिणानौ जुहुः चतुर्थं हीतेनाज्येन सह
होमो विहितः अतः यागसमाप्तिपर्यन्तं तेषां स्थापनाय निर्मितं
अश्वत्थमयं पात्रं फलीकरणपात्रमित्युच्यते ॥

१०७ यदा गार्हपत्ये अर्ध्वर्गः पत्नीसंयानैः प्रचरति तदा देवानां
पत्नीयागकाले स्त्रीयहविर्भागयह्वार्यमागतानां देवानां पत्नीनां स्त्रीत्वा
ल्लज्जया तिरोधानाय अश्वत्थकाष्ठनिर्मितं तिरोधानकरणयोग्यं कटा-
कारत्वात् अन्तर्धानकटमित्युच्यते ॥

१०९ अर्ध्वर्गस्तोत्रप्रवेशानन्तरं गार्हपत्यस्योत्तरत उपविश्य इडा-
जपं कृत्वा देवा गातुविद इत्यृचं जपति तस्यामृचि यतो वातशब्दो
वर्तते श्रुतौ वातशब्देन यागारम्भसमाप्तयोर्वर्णनात् इडा देवहूरिति
यजुमेवजप इडाजपपदेनोच्यते ॥

१०२ तत आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् हस्तौ मन्त्रेण संपृशति एत-
त्कर्म प्राणयोः सावधानत्वाय करिष्यमाणकर्मसुप्रेणारूपं पाणिसंम-
र्शनमित्युच्यते ॥

१०३ * तत आहवनीयदक्षिणाग्निगार्हपत्यान् क्रमेण दक्षैः परिस्तृ-
णाति अग्नेः षोडशभिर्दक्षैः प्राच्यादिषु परिस्तृतिरिति वचनात् प्राच्या
प्रथममेखलोपरि चतुर्भिर्दक्षैस्तथैव दक्षिणस्यां प्रती चामुदीच्यां च क्रमेण
स्तरणं परिस्तरणपदार्थः ॥

१०४ ततो गार्हपत्यस्य पुरस्ताद् वेद्यां परिभोजनीयदर्भानास्तीर्य-
तेषु दृष्ट्वा न्यजिच्च प्रक्षालितानि यज्ञपात्राणि प्राक्संस्थान्युदगपर्वगाणि
स्थापयति तदेतत्कर्म पात्रासादनपदार्थः ॥

१०५ ततो ब्रह्मणि स्वायतने उपविष्टे यजमानेन च समन्तकवृत्तीय-
वरणेन वृते परिभोजनीयदर्भः संततां पृष्ठां गार्हपमध्यादारभ्याहवनी
यमध्यपर्यन्तं स्तृणाति मन्त्रेण एतत् कर्म पृष्ठास्तरणमित्युच्यते ॥

* कर्कदेशयाज्ञिकादयस्तु कार्यक्रमेणाग्नीनां परिस्तरणमाहुः । तेना दायाहव-
नीयस्य परिस्तरणं ततो गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरिति क्रमः कर्कोदयनुशायिनाम् ।

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१५

१०६ ततो मन्त्रेण पूर्वं निरुक्तं पवित्रमादाय समन्त्रकं सव्यहस्ते पवित्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन जलेनानुमार्ष्टि एतत्कर्म पवित्रकरणं नाम ॥

१०७ अभिमर्शनं नाम यदभिमृशेदिति विधीयते मन्त्रवचनसमकालं तत्पदार्थस्पर्शनम् ॥

१०८ चित्तिरित्यादीनि दश वाक्यानि दशहोतृपदवाच्यानि ॥

१०९ अध्वर्युः पवित्रवत्यामग्निहोत्रहवण्यां मुष्टिमात्रं निधाय तथा शूर्पे तन्मुष्टिमात्रं व्रीह्यादिकं प्रतिपति एतत्कर्म निर्वापपदवाच्यम् ॥

११० ततः सशूकायामेवाग्निहोत्रहवण्यां तिरःपवित्रमप आनीय त्रिरूप्य उन्मृश्य हव्येषुपस्यायतेन जलेन सपवित्रयोत्तानेन दक्षिणपाणिना सेचनं पुरोडाशीयादीनां यत् तत् प्रोक्षणमित्युच्यते ॥

१११ इष्यः कपालानि अग्निहोत्रहवणी शूर्पं कृष्णाजिनं शय्या उलूखलं मुसलं दृषत् उपला जुहूः उपभृत् सुवः ध्रुवा प्राशित्रहरणं इडापात्रं मेतुणं पिष्टोदुपनी प्रणीताप्रणयनं आज्यस्थाली वेदः दाहपात्री योक्तं वेदपरिवासनानि धृष्टिः दध्मप्रव्रश्चनानि अन्वाहार्यस्थाली मदन्ती फलीकरणपात्रं अन्तर्धानकटं च एते पदार्था अन्ये च ये विकृतिषु उपयुक्तास्ते सर्वे यज्ञायुधपदेन यज्ञपात्रपदेन च श्रुतौ गीयन्ते ॥

११२ उत्पवनं नाम द्रवद्रव्यस्याज्यादेः कस्मिंश्चित्पात्रे स्थितस्य दक्षिणोत्तराभ्यां हस्ताभ्यां परस्परं असंसृष्टे पवित्रे धृत्वा ताभ्यां तस्य द्रव्यस्य ऊर्ध्वभागे पुवनं उत्पवनमित्युच्यते ॥

११३ उन्महर्नं नाम स्तुतियुक्तमन्त्रोच्चारणेन पूजनरूपम् ॥

११४ समाहननं नाम आग्नीध्रकर्तृकं शय्याकरणकं यज्ञपात्राणां वादनम् ॥

११५ परापवनं नाम अध्वर्युकर्तृकं व्रीह्यादीनामुलूखले अवहतानां शूर्पेण फलानामन्तरैवस्थितिर्यथा स्यात्तथा तुषादेर्निरसनम् ॥

११६ व्रीह्यादिरवघातानन्तरं यज्ञमानो यं मन्त्रं किंशब्दवन्तं जपति स मन्त्रो यज्ञयोगमन्त्र इत्युच्यते ॥

११७ पुरोडाशीयानां पेषणार्थं दृषदि स्थापनमधिवपनमित्युच्यते ॥

११८ दृषदि अध्युप्तानां पुरोडाशीयतण्डुलादीनामुपर्युभाभ्यां हस्ता-

भ्यामुपलायाः तिर्यक्स्थापितायाः पूर्वस्थां दिशि कर्षणं ततः प्रतीच्यां कर्षणं च प्रोहणमित्युच्यते ॥

११८ दृषदः सकाशात् उपलया पिष्टानां दृषदधःस्थापितकृष्णाजिने पातनं यस्य कस्यापि द्रव्यस्य पात्रात् हस्ताद्वाऽथः पतनं च प्रस्कन्दनमित्युच्यते ॥

१२० आध्वर्युः पेषणानन्तरं गार्हपत्यस्य पश्चात् धृष्ट्या पुरोडाशभर्जनार्थं गार्हपत्याङ्गारैः संतापयितुं यथाविहितानि प्रतिपुरोडाशं समुदितानि अश्वशफमात्राण्यश्वशफाकारतामापवानि कपालानि मन्त्रैर्विहितक्रमेण स्थापयति तदेतत्कपालोपधानमित्युच्यते ॥

१२१ उपधानं नाम उपधानं तूपबर्हः शय्यायां शयनीयवदितिकोशात्कस्यचित्पूजनीयस्य पदार्थस्य स्थापनार्थं उपबर्हस्यानीयाधाररचनम् ॥

१२२ एवमासादनं नाम यज्ञपात्रादीनां सुशोभिततया रचनम् ॥

१२३ निधानं यथाकथंचित्स्थापनमात्रम् ॥

१२४ उपहितानि कपालानि येन मन्त्रेण परस्परसंयुक्तानि क्रियन्ते स मन्त्रो योग इत्युच्यते ॥

१२५ अधिश्रयणं नाम ब्रह्मै स्थापयित्वा संतापनम् ॥

१२६ परिकर्माङ्गसंस्कार इति कोशात्परिकर्मशब्दः अतिव्यञ्जमान-भिन्नस्य कर्तव्यत्वेन विहितस्य कर्मणो वाचकः ॥

१२७ तत्कर्मकर्ता परिकर्मी भवति ॥

१२८ अनुमन्त्रणं नाम स्वयमन्येन वा कर्मणि कृते पश्चात्तत्कर्मकरणमन्त्रोच्चारणम् ॥

१२९ मन्त्राश्च कर्मकरणा इति सूत्रात् यैः कर्म क्रियते ते मन्त्रा इति वाच्याः ॥

१३० गार्हपत्यस्य पश्चात् शकटं स्थापितं भवति तत्र विद्यमानस्य व्रीह्यादिद्रव्यस्य सर्पवित्रायाग्निहोत्रहवण्यां मुष्टिमात्रं निधाय तथा मन्त्रेण कांचिद्वेवतामुद्दिश्य शूर्पं प्रक्षेपाऽथवा शकटाभावपक्षे गार्हपत्यस्य पश्चादुदगं स्पर्शं निधाय तदुपरि दारुपात्रौ प्रागयां निधाय तस्यां पुरोडाशीयानोप्य तस्याः सकाशात् गृहीत्वा अग्निहोत्रहवण्यां निधाय पूर्ववत् शूर्पं प्रक्षेपणं निर्वप इत्युच्यते ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१७

१३१ यत्र अनधः सादयतीति विधीयते तच्च दर्भतृणादिकं किंचित् निधाय तदुपरि स्थापनमनधः सादनमुच्यते ॥

१३२ गार्हपत्यामभिमन्त्रयत इत्यादौ अभिमन्त्रणं नाम गार्हपत्यादेरवेक्षणसमकालं मन्त्रज्ञपः ॥

१३३ यस्मिन्यागे व्रीह्यादेर्द्रव्यस्य निर्वापानन्तरमन्यद्रव्यनिर्वापः कर्तव्यो भवति तत्र एकस्य निर्वापानन्तरं निर्वापे कणभूताया अग्निहोत्रहवण्या सस्त्रादिना संमार्जनं पश्चाच्चिरव्यमाणाद्रव्यं पूर्वनिहस्तद्रव्यसंबन्धितुषादिसंसर्गाभाषार्थं क्रियते तत् यच्च तादृश्यागे निहस्तद्रव्यमोक्षणात्प्राप्त्यसंबन्धजनं तदपि मोक्षनमित्युच्यते ॥

१३४ व्रीह्यादिमोक्षणार्थं अग्निहोत्रहवण्यां यहीताः संस्कृता आयः मोक्षणीपदवाच्याः ॥

१३५ मन्त्रं विना क्रियमाणं कर्म तूष्णीमित्युच्यते ॥

१३६ हविः करोतीति हविष्कृदितिव्युत्पत्त्या ऐष्टिकादिकर्मणि अर्चयाः कार्यं हविःसंपादने सहायत्वमात्रेण सोमे तु सवनीयनिर्वापप्रभृतिपुरोडाशाद्यासादनान्तस्य हविःसंपादनस्य स्वकर्तृकत्वेन सोमाद्भूते प्रवर्ग्याख्ये कर्मणि रौहिण्यसंज्ञकपुरोडाशाधिश्रयणादिकर्मकर्तृत्वेन च आग्नीध्र एव हविष्कृत्यपदवाच्यः ॥

१३७ समाहननं नाम यज्ञपात्राणां तूष्णीं शम्यया ताडनं तत्र वृषदुपलयोः तु चिः समन्त्रकम् ॥

१३८ अवहननं नाम उलूखले उप्तानां व्रीह्यादीनां नैस्तुष्यसिद्धार्थे मुसलेन कण्डनम् ॥

१३९ परापवनं नाम कण्डनेन पृथग्भूतानां तण्डुलादीनामेव शूर्पस्थितिर्यथा स्यात्तुषादीनां तु अधःपतनं तथा कौशलेन शूर्पचालनम् ॥

१४० पात्रीस्थानां पिष्टानामुपरि संतप्तमदन्तीजलप्रलेपः आप्लावनमित्युच्यते ॥

१४१ मेघलेन जलपिष्टयोर्मिश्रणं संयवनमुच्यते ॥

१४२ मदन्तीजलेन सिद्धस्य पिष्टपिण्डस्य चतुर्थ्यन्तदेवतानामपूर्वकत्वेतिपदान्तेन मन्त्रेण अभिमर्शनानन्तरं कूर्मवदाकारे कृते पुरोडाशपदवाच्यता ॥

१४३ गार्हपत्यादेः सकाशाद् बहिष्कृतानामङ्गाराणां पुनर्गार्हपत्या-
दौ प्रक्षेपः प्रत्यूहनम् ॥

१४४ पुरोडाशस्य सर्वकपालस्पर्शनं प्रथनमित्युच्यते पुरोडाशस्य
त्वक्सिद्धये पिष्टोदुषणीस्यजलेन सर्वतः संमर्शनं त्वग्वाहणमित्युच्यते ॥

१४५ हविषामासमन्तात्प्रादक्षिण्येन उत्सुकस्य परिधमणं पर्यगि-
करणमित्युच्यते ॥

१४६ संतप्तेषु कपालेषु निहितस्य पुरोडाशस्य गार्हपत्यस्य भस्मना
तूष्णीं प्रच्छादनं अभिवासनमित्युच्यते ॥

१४७ ततो ऽध्वर्युर्मन्त्रेण साङ्गारं भस्म वेदेन पुरोडाशस्योपरि
प्रक्षिप्य परिकर्मणः संप्रेष्यति ते च यथा सुश्रुतः स्यात्तथा श्रवयन्ति
तदेतत्पुरोडाशश्रवणमित्युच्यते ॥

१४८ गार्हपत्याङ्गारान् मन्त्रेण गार्हपत्यायतनादुहिःपश्चाच्चिह-
न्ते चाङ्गारा यथा मध्ये स्युस्तथा चुल्लीं स्थापयित्वा तस्यां नपुंस-
कलिङ्गस्याने स्त्रीलिङ्गवत्पदघटितप्रथमकपालोपधानमन्त्रेण सज्जलां स्था-
लीमधिश्चित्य तस्यां मन्त्रेण पूर्वसंस्कृतानां तण्डुलानां प्रक्षेपणं क्रियते
ते च परिपक्वास्तण्डुलाः चरुपदवाच्याः ॥

१४९ यदि पयःसहितां स्थालीमाधिश्चित्य चरुः साध्यते तदा स
पयसिचरुर्हित्युच्यते ॥

१५० हविःश्रवणानन्तरं पात्रीसंचालनोदकं गार्हपत्योत्सुकोनाभि-
तप्यान्तर्वेदि स्थेन प्राचींस्तिष्ठो लेखाः कृत्वा प्रत्यक् चिर्निनयति
चिभिः स्वाहान्तैर्मन्त्रैः एतादृशं कर्म अन्यत्रापि क्रियमाणं यथा उत्सुकं
प्राच्यां निरस्येदित्यादौ कस्यचिदुत्सुको जाते कार्यं विधिप्राप्तविनियो-
गकरणं प्रतिपत्तिकर्मेत्युच्यते ॥

१५१ अध्वर्युर्मन्त्रेण वेदमादाय मन्त्रेण सकृत् द्वितूष्णीं वेदेन उद-
गपर्वगोपागवसचं वेदिं समृज्य वेद्यां पश्चादुपविश्य मन्त्रेण दर्भाभ्यां
सह स्थमादाय अन्यतरेण दर्भेण स्थयं निमृज्य अक्षिप्य दर्भं वेदि-
पूर्वतृतीयभागे मन्त्रेण उदगवं निधाय मन्त्रेण तस्मिन् स्थेन प्रकृत्य
मन्त्रेण मृदासहितं स्थमादाय मन्त्रेण मृदं कृत्वा मन्त्रेण वेदिमवेत्य
मन्त्रेण मृदमुत्करं निवपति आग्नीधस्तां मृदं तत्रैवात्तानाभ्यां पाणिभ्यां

युक्ताति एवं प्रहरणादि मृत्रिवपनान्तं समन्त्रकं त्रिवारं कृत्वा तूष्णीं
वस्तुर्थं करोति तत्र वस्तुर्थं मृदो हरणे प्रहृतस्य दर्भस्थापितया सह
हरणं क्रियते तदनन्तरं मन्त्रेण स्फ्येन वेदिदक्षिणांसमारभ्य दक्षिण-
श्रोणिपर्यन्तं वेदिदक्षिणप्रान्तं स्पृशति तथैव दक्षिणश्रोणिमारभ्य उत्त-
रश्रोणिपर्यन्तं वेदिपश्चिमप्रान्तं स्पृशति तथैव उत्तरश्रोणिमारभ्य
उत्तरांसपर्यन्तं वेद्युत्तरप्रान्तं स्पृशति इदं स्फ्येन वेदिप्रान्तभागस्य
शौनं वेद्याः परितो यागार्थं करणरूपत्वात् उत्तरपरियाहापेक्षया
पूर्वत्वाच्च पूर्वपरियाह इत्युच्यते ॥

१५२ पूर्वपरियाहानन्तरं यं मन्त्रं जपति स मन्त्रो वेदिः क्रियते
अनेनेति करणव्युत्पत्त्या वेदिकरण इत्युच्यते ॥

१५३ वेदिकरणजपानन्तरं स्फ्येन मन्त्रेण प्राक्संस्थं वेदिं त्रिः
खनति एतादृशं खननं उद्वननमित्युच्यते ॥

१५४ अध्वर्युप्रेषित आग्नीध्रः उद्वतदेशात् त्रिमृदमुद्वृत्य उत्करे
निवपति ततोऽध्वर्युत्तरपरियाहयहणार्थं ब्रह्माणमनुज्ञापयति तेना-
नुज्ञातः पूर्ववत् स्फ्येन अन्यैस्त्रिभिर्मन्त्रैर्दक्षिणपश्चिमोत्तरप्रान्तभागान्
स्पृशति एतत्स्पर्शनं पूर्वपरियाहापेक्षया उत्तरत्वादुत्तरपरियाह
इत्युच्यते ॥

१५५ उत्तरपरियाहानन्तरं उत्करे लुप्तां मृदं वेद्यामानीय स्फ्येन
मन्त्रेण समीकरोति वेदिसंमार्जनप्रभृति समीकरणपर्यन्तं वेदेः करण-
मिति व्युत्पत्त्या वेदिकरणमित्युच्यते ॥

१५६ पलाशस्य अन्यस्य वा यज्ञियवृक्षस्य प्रादेशपरिमाणं काष्ठं
समित्यदवाच्यम् ॥

१५७ अध्वर्युप्रेषणया वेद्यां विद्यमानस्य आज्यस्य समन्त्रकं अधो-
मुखतया यजमानकर्तृकमीक्षणं आज्यावेक्षणमित्युच्यते ॥

१५८ आज्यं पुनराहारमुत्पुनातीत्यत्र पवित्राभ्यामर्ज्यं प्राङ्-
नीत्वा पुनः पश्चादानयनं पुनराहारपदवाच्यम् ॥

१५९ आज्यस्थाल्या उत्तरतो वेद्यां प्रागयमुदगं वा वेदं निधाय
तस्मिन् प्रागयां जुहूं स्थापयित्वा तस्यां मन्त्रावृत्त्या आज्यस्थाल्याः
संकाशात् सुवेणाज्यं युक्ताति यजमानः प्रतिग्रहणमनुमन्त्रयते अध्वर्यु-

दक्षिणहस्तेन जुहुं संमृज्य परिकर्मिणे प्रयच्छति स च प्रणीतोत्तरतः
स्थापितयोरिध्मबर्हिषोः पश्चिमदेशे जुहूपभृतीः सुच उदक्संस्थाः
स्थापयति अध्वर्युः पूर्ववत् उपभृति आज्यं अष्टकृत्वा गृह्णाति ततस्त-
थैव संमृज्य पूर्ववत् प्रयच्छति स च परिकर्मी तथैव सादयति अध्वर्युः
पूर्ववत् चतुष्कृत्वा ध्रुवायामाज्यं गृह्णाति तूष्णीं पूरयति तथैव प्रय-
च्छति अन्यश्च तथैव सादयति तदेतत्कर्म आज्यग्रहणमित्युच्यते ॥

१६० प्रोक्षणीनामुन्मनादि कृत्वा समन्त्रकं इध्मवेदिबर्हीणि क्रमेण
प्रोक्ष्य बर्हिरिध्मप्रणीतयोर्मध्येन प्राङ् नीत्वा प्रणीताहवनीययोर्मध्येन
मुनराहृत्य वेदां पुरोयन्त्यूर्ध्वां निधाय तिष्ठन्नश्राणि मन्त्रेण प्रोक्ष्य प्रह्वो
मन्त्रेण मध्यानि प्रोक्ष्य आसीनो मन्त्रेण मूलानि प्रोक्ष्य प्रत्यङ्मुखाभ्यां
सुकृपाणिभ्यां शन्यमासिच्य शिष्टं दक्षिणश्राणिमारभ्य उत्तरश्राणिपर्यन्तं
प्रथमं प्रस्तरं गृहीत्वा मन्त्रेण मन्त्रेण निनयति ततः प्रोक्षणीधानं निरस्य
बर्हिर्विसस्य मन्त्रेण तस्मिन् पवित्रे संयोज्य प्रस्तरं यजमानाय वक्ष्यणे
वा दत्त्वा बर्हिःसचहनं विसस्य दक्षिणश्राणिमारभ्य उत्तरांसपर्यन्तं
निधाय तदुपरि प्रथमं दर्भमुष्टिं मन्त्रेण स्तृणाति तस्य पश्चात्
द्वितीयं प्रागास्तृतदर्भमूलानि आच्छादितानि यथा स्युः ततस्तृतीयं
तथैव स्तृणाति तदेतत्कर्म बर्हिस्तास्तरणं नाम ॥

१६१ ततः प्रस्तरं गृहीत्वा प्राङ्भिसृज्य मन्त्रेण आहवनीयस्य
पश्चात् प्रथममेखलोपरि उदगयं मध्यमं परिधिं परिदधाति यज-
मानो ऽनुमन्त्रयते एवं दक्षिणोत्तरौ परिधी दक्षिणोत्तरयोः क्रमेण
प्रागथौ स्थापयति अग्रे सूर्ये मन्त्रेण परिधिं कल्पयति एतत्कर्म अग्नि-
परिधानमित्युच्यते ॥

१६२ परिभोजनीयेभ्यो मध्यमबर्हिर्मुष्टेर्वा अन्यतो वा आहृतं
सारं दर्भद्वयं विशेषेण धृतिः धारणं प्रस्तरादीनां धारणं यस्मिन् इति
कृत्यत्या विधृतिपदवाच्यम् ॥

१६३ ते च विधृती वेदां मन्त्रेण उदगये निधाय तयोश्परि
मन्त्रेण प्रागयं प्रस्तरं तदुपरि मन्त्रेण जुहुं प्रागयां तस्या उत्तरतो
विधृत्यारधस्तात् मन्त्रेणोपभृतं तदुत्तरतस्तथैव ध्रुवा निधाय मन्त्रेणा-
भिधृशति तदेतत् सुगासादनमुच्यते ॥

१६४ सुगासावनानन्तरं सुचामुत्तरतः ससुवामाज्यस्थालीं निधाय सर्वाण्यान्यान्यभिमन्त्र्य दक्षिणेन ससुवामाज्यस्थालीं सवेन दाक्षार्ची वेदं चादाय प्रदक्षिणमावृत्य ॥ प्रत्यङ् आहृत्य गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य दाक्षपाच्यां पुरोडाशसंख्यया मन्त्रावृत्योपस्तृणाति ततः प्रथमं दक्षिणपुरोडाशस्याङ्गारानपोहति तत्र अपोहनं नाम पूर्वं पक्षिप्तानां भस्ममिश्राङ्गाराणां धृष्ट्या दूरीकरणम् ॥

१६५ मन्त्रेण पुरोडाशस्य प्रकटीकरणं पुरोडाशप्रकाशनमुच्यते ॥

१६६ ततो वेदेन विरजसं कृत्वा ऽभिघार्य मन्त्रेण पाच्याः सकाशात्पुरोडाशमुत्तृहति इदं पुरोडाशोद्गासनमुच्यते ॥

१६७ ततो मन्त्रेण पुरोडाशस्योपरि सर्वत आज्यप्रक्षेप आर्द्राकरणमित्युच्यते ॥

१६८ तथैव ततः अधोभागे आज्यलेपनं अधस्तादभ्यञ्जनमित्युच्यते ॥

१६९ ततः पुरोडाशं पाच्यां तूष्णीं निधाय अन्यानपि पुरोडाशादीन् एवमेव उद्गास्य पाच्यां निधाय सुवमभिपूर्य पुरोडाशयोर्मध्ये स्थापयित्वा सर्वाणि हवींष्यादाय वेदिमध्ये सुचां पश्चात्तूष्णीं सादयति यजमानस्तु व्याहृतिमन्त्रेण एतद् हविरासादनमित्युच्यते ॥

१७० आमन्त्रणं नाम संबोधनप्रथमान्तपदेऽच्चारणानन्तरं एहीत्यस्यानुपङ्गेणाकारणम् ॥

१७१ प्रादुगाहवनीयादवस्थायेत्यादौ अधोमुखतया स्थानं अवस्थानमित्युच्यते ॥

१७२ उपवीतं यजसूत्रं प्रोद्धते दक्षिणे करे इति कौशात् दक्षिणबाहुना उद्धृतं सव्यांसस्थितं स्मृत्युत्तरीत्या निर्मितं यज्ञोपवीतमित्युच्यते ॥

१७३ एतद्विपरीतं सव्योद्धृतं दक्षिणांसस्थितं प्राचीनावीतमित्युच्यते ॥

१७४ मालावत्कण्ठलम्बितं निवीतमित्युच्यते ॥

१७५ केशवादिभिस्त्रिभिर्नामभिश्चतुर्थ्यन्तैरुदकं ब्राह्मेण तीर्थेन पीत्वाद्वाभ्यां करौ प्रक्षाल्य द्वाभ्यामोष्टौ संमृज्य द्वाभ्यां मुखमवाङ्निमृज्य एकेन वामकरं प्रक्षाल्य एकेन पादौ संप्रोक्ष्य एकेन मूर्धानं संस्पृश्य एकेन ऊर्ध्वोष्ठमङ्गुल्ययैः संमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां दक्षि-

णवामनासारग्रे संमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण दक्षिणवामाक्षिणी अङ्गुष्ठाना-
मिकाभ्यां निमृज्य द्वाभ्यां क्रमेण दक्षिणवामश्रोत्रे अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां
संमृज्य एकेन अङ्गुल्ययैर्नाभिं संमृज्य एकेन पाणितलेन हृदयं एकेन
अङ्गुल्ययैः शिरः संमृज्यद्वाभ्यां क्रमेण तैरेव दक्षिणवामभुजौ संमार्ष्टुं
तदेतत्समृत्युक्तं आचमनमित्युच्यते ॥

१७६ दक्षिणेनाङ्गेन य आचर्तते पर्यावृत्ता भवति स दक्षिणावृदि-
त्युच्यते ॥

१७७ एवं सव्येनावर्तमानः सव्यावृत्पदवाच्यः ॥

१७८ सव्याक्षरिणोपस्थेन दक्षिणोक्षरिणोपस्थेन वा आसनं अङ्गु-
धारणापदवाच्यम् ॥

१७९ विहारसंमुखस्वपृष्ठभागो यथा न भवेत् तथा कर्मकाले इत-
स्ततो गमनं विहारोऽव्यावृत्तिरित्युच्यते ॥

१८० वेदिश्रोण्याक्षरया पाष्णीं समां निधायेत्यादौ तद्वयन्यौ
घुटिके गुल्फौ पुमान् पाष्णीरधस्तयोरित्यमरकोशात्पुल्लिङ्गोऽपि अत्र
स्त्रीलिङ्गः पाष्णीशब्दो घुटिकाधोभागवाचकः ॥

१८१ प्रपदेन बर्हिषाक्रम्येत्यादौ प्रपदशब्दः पादायं प्रपदं पाद
इति कोशात् अङ्गुलिपश्चाद्भागस्य पादायस्य वाचकः ॥

१८२ तत्रैव आक्रमणं नाम बर्हिष उपरि प्रपदस्यापनम् ॥

१८३ अङ्गुल्ययाण्यवकृष्येत्यत्र अवकर्षणं नाम आकुञ्चनम् ॥

१८४ एवं प्रति संदध्यादित्यत्र प्रसारणं प्रितसंधानमित्युच्यते ॥

१८५ सामिधेनीरन्वाहेत्यादौ आध्ययुग्मेप्रतिज्ञा होता उत्तरया वेदि-
श्रोण्या समां पाष्णीं निधाय प्रपदेन बर्हिषाक्रम्य संहितौ करौ हुद-
यदेशे अङ्गुदेशे वा प्राञ्चौ धारयन् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् प्रहृतीष्टौ पञ्च-
दश विहृतौ पाशुकादौ च ताभ्यो न्यूना अधिका वा या अचो मन्द्र-
स्वरेण पठति ता अचः सामिधः आधीयन्ते याभिरिति करण्युत्पत्त्या
सामिधेनीपदेनोच्यन्ते ॥

१८६ अन्वाहेत्यनुवचनं विधीयते तत्र सामिधेनीनामनुवचने अङ्गु-
पाठात्पूर्वं त्रिमात्रं हि इत्युच्चार्य उपांशुसंहितया प्रणयान्ता व्याहृतीः

पठति तस्य उच्चेरुपांशु पठमानस्य समुदितस्य आश्वलायनसूत्रे व्यव-
हारार्थं अभिहिंकार इति संज्ञा कृता ॥

१८० तदनन्तरं पठमानायाः प्रथमाया ऋचः त्रिवारं पाठो वि-
हितः एवमन्तिमाया अपि अस्य त्रिःपाठस्य तत्रैव सूत्रे अभ्यास इति
संज्ञा कृता ॥

१८१ सामिधेनीनां प्रथमाया ऋचः द्वयैरर्धर्चयोः संहितया पाठः
अगन्ते षेः स्थाने त्रिमात्रः प्रणवः तदन्ते मकारः तेन च मकारेण
सह उत्तरस्या ऋचः प्रथमाद्वैचनं संधानं कार्यं समाप्ते द्वितीयसा-
मिधेन्यद्वैचं उच्छ्वासः कार्यः एतदेकमवसानं ततो द्वितीयाद्वैचं तृती-
यसामिधेन्यद्वैचं संधाय तेन च द्वितीयाद्वैचं प्रणवान्तं संधाय प्रणवा-
न्तिममकारेण चतुर्थसामिधेन्यद्वैचं तस्मिन्नेशार्धर्चं उच्छ्वेत् एतद् द्वि-
तीयमवसानम् । एवं च प्रथमोच्छ्वासे त्रयोऽर्धर्चाः द्वितीये तु चत्वारः
संपद्यन्ते संकलनेन सप्त संपन्नाः तत्र त्रिः पठमानायाः प्रथमाया
ऋचः षड् अर्धर्चाः द्वितीयस्या ऋच एकोऽर्धर्चः एतदनन्तरं प्रत्युच्छ्वासं
द्वादशैर्वा भवतः । एवं प्रथमावत् उपान्त्याया द्वितीयाधर्चमारभ्य
तद्विप्रणवमकारेण अन्तिमाया अर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयाधर्चं संधाय
तदन्तिमप्रणवेन उत्तरस्या अर्धर्चं संधाय तदन्ते विरमेत् अन्तिमायां त्रिः
पठमानायां एतदेकमवसानं ततो द्वितीयाधर्चमारभ्य तदन्तिमप्रणवम
कारेण उत्तरस्या अर्धर्चं संधाय तेन च द्वितीयाधर्चं संधाय तदन्तिम-
प्रणवमकारेण द्वादशाक्षरं निगदभागं संधाय तदन्ते विरमेत् एतत्
अन्तिमायां द्वितीयमवसानं अनया रीत्या सामिधेनीनामाद्यन्त्ययोऽर्चोः
पठनं अन्यासामृचामपेक्षया अधिकस्य अर्धर्चस्य एकैकस्मिन् उच्छ्वासे
उच्चारणात् अर्धर्चकारमन्वाहेति णमुलन्तेन अर्धर्चकारमित्यनेन
पदेन आश्वलायनसूत्रे व्यवहृतम् ॥

१८२ अगारम्मे प्रथमार्धर्चं ऽवसाय ततो द्वितीयाधर्चप्रणवमका-
रेण उत्तरस्या ऋचः प्रथमार्धर्चं संधाय तदन्ते विरमेत् एवं सर्वा
ऋचः पठित्वा अवशिष्टं अन्तिमाया ऋचः द्वितीयाधर्चं केवलं चतु-
र्मात्रप्रणवान्तं उक्त्वा विरमेत् एतादृशं पठनं तत्रैव सूत्रे संतत-
मित्युच्यते ॥

१९० एतस्य सामिधेय्यनुवचनस्य अध्यर्धकारं पठनरहितस्य अभि-
हिंकार पूर्वकस्य चतुर्मात्रप्रणयान्तस्य शस्त्रं याज्यायां निगदे अनु-
वचने अभिष्टवने संस्तवने च अतिदेशः आश्वलायनसूत्रे कृतः अन्वाह
अनुब्रूयात् इत्यादिशब्दैर्विहितं अभिहिंकारपूर्वकं अभ्यासविशिष्टं
प्रथमायाश्चः प्रथमार्धर्चं अवसाय द्वितीयार्धर्चान्त्यप्रणवेन प्रथमाया
एव चचः द्वितीयपाठगतप्रथमार्धर्चं संधाय तदन्ते ऽवस्येत् अनया
रीत्या सर्वाश्चः पठित्वा अन्तिमायाश्चः तृतीयपाठगतद्वितीया-
र्धर्चस्य अन्ते चतुर्मात्रप्रणवविशिष्टस्य परिशेषात् केवलस्य तावन्मा-
त्रस्य पठनं अनुवचनमित्युच्यते ॥

१९१ एकस्याश्चः द्वयोर्वी चचोरनुवचने अभ्यासो न भवति
सामिधेय्यनुवचने अध्यर्धकारं पठनं विशेषः अनुवचनमात्रे चवसाने
यः प्रणवः स चतुर्मात्रो भवति अन्यत्र तु त्रिमात्र एव तदन्तिमस्य
मकारस्य स्थाने स्पृशेषु परेषु तत्तद्वर्गस्य ऽञ्चमो वणौआदेशो भवति
यवलेषु परेषु क्रमेण अनुनासिकायवला आदेशो भवन्ति रेफोऽप्यसु
परेषु अनुस्वार आदेशो भवति अन्यत्र अविज्ञत एव मकारः एतस्य
विकारमात्रस्य आश्वलायनसूत्रे अन्तापत्तिरिति संज्ञा ॥

१९२ एकश्रुति अनुब्रूयात् इति उच्यते तथा च अनुवचनमात्रे
एकश्रुतिः सिद्धयति तत्र एकश्रुतिर्नाम उदात्तानुदात्तस्वरितानां स्वरा-
णामभावः ॥

१९३ अध्यर्धः सामिधेय्यारम्भे एकां समिधमाहवनीये ऽभ्याधाय
प्रणवेप्रणवे द्वितीयाद्व्येकादश समिधो ऽभ्याधाय उपान्त्यायाः प्रणवे
तिस्रः समिधः सहैवाभ्याधाय आहवनीयस्योपरि प्रतिप्तानां स-
मिधां प्रदीपनानुकूलवातोत्पादनार्थं अन्तिमायाश्चः अभ्यास-
काले वेदं त्रिवारं प्राक् क्रमयति एतत्क्रम्यनं वाज्रनमित्युच्यते ॥

१९४ ध्रुवाज्यात् सुवेणोपहत्येत्पादौ उपहननं यद्वणमेवाच्यते ॥

१९५ वहेः कंचिद्वेशमारभ्य देशान्तरपर्यन्तं समन्त्रकं आज्यधा-
राया आहरणं प्रक्षेपणं आघार इत्युच्यते ॥

१९६ सुवस्याधस्ताद् वेदं धृत्वा तेन दक्षिणे परिधिमारभ्य उत्तर-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

२५

पर्यन्तं समन्त्रकं आज्यधाराहरणं सौवाधार इति तिर्यगाधार इति
चोच्यते ॥

१९७ प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते अङ्गुष्ठे इति कोशात्
विस्तृताङ्गुष्ठायमारभ्य विस्तृततर्जन्यपर्यन्तः प्रादेश इत्युच्यते ॥

१९८ तस्य वेद्यां प्रागयतया मन्त्रेण स्थापनं प्रादेशकरणमि-
त्युच्यते ॥

१९९ प्रादेशकरण पर्याप्तवेद्यान्तर्गतभूमेः सकाशाद् वेद्यास्तृ-
र्द्धिषः उदादेशे वेद्यामेव नयनं व्यूहनमित्युच्यते ॥

२०० सामिधेय्यनुवचनानन्तरं होतृकर्तृकं प्रवरप्रवरणं विहितं
तत्र प्रवरो नाम आश्वलायनादिभिः प्रवराध्याये यज्ञोन्नस्य यावन्तः
प्रकर्षेण वराः ऋषयः संबुध्यन्तपदेन उक्तास्ते यथा शण्डिलानां
शण्डिलासित दैवलेति ॥

२०१ तेषामुच्चारणं प्रवरणमित्युच्यते ॥

२०२ तत्र सत्रियवैश्ययोर्यजमानयोः पुरोहितस्य प्रवरा वक्तव्याः
प्रवरसंशये मानव इत्येव प्रवरो वक्तव्यः । प्रवरानन्तरं असर्वा निगद-
शेषो वक्तव्यः, तत्र गायत्र्यादिच्छन्दोरहितः ऋग्वेदे विहितः यजु-
मेन्तः निगद इत्युच्यते ॥

२०३ होता निगदपाठानन्तरं द्वितीयान्तं देवतावाचकं शब्दमु-
च्चार्य संबुध्यन्तमग्निशब्दमुच्चार्य आवाहेति पदं प्रुताद्व्यतरं पठित्वा
आवस्यति ततः द्वितीयादिदेवतावाचकानि पदानि पूर्ववत् अग्निपद-
रहितानि आवाहशब्दान्तानि पठति एतद्वेवताह्वानमित्युच्यते ॥

२०४ आह्वानानन्तरं त्रयोदशाक्षरं निगदशेषं ब्रूयात् अयं सर्वा
निगदः देवताह्वानगर्भत्वात् आवाहननिगद इत्युच्यते ॥

२०५ अध्वर्युप्रेषितः आग्नीध्रः इध्मसंनहनवोष्टितेन स्फ्येन मूल-
मारभ्य अयपर्यन्तं मध्यमदक्षिणोत्तरानु परिधीत् क्रमेण संवृज्य मन्त्रेणा-
हवनीयं संमार्ष्टि यागापेक्षया पूर्वत्वादयं पूर्वाऽग्निसंभाग इत्युच्यते ॥

२०६ ततो ऽध्वर्युः जुहूपभृतोरग्रे प्राञ्चमञ्जलिं निधाय अग्निं
नमस्करोति मन्त्रेण एतत्कर्म अञ्जलिकरणमित्युच्यते ॥

२०७ देवताह्वानकाले दक्षिणहस्तेन मन्त्रेण जुहुमादाय सव्येन तथैवोपभृतमादाय दक्षिणेन सव्येन वा पादेन अन्याज्ययोर्मध्यमार्गेण मन्त्रेण वेद्या दक्षिणतो गच्छति तदेतत्सर्वं समन्त्रकं गमनं द्वितीयादिकममन्त्रकं गमनं च अत्याक्रमणमित्युच्यते ॥

२०८ तत आहवनीये आहुतिप्रक्षेपार्थं तस्य दक्षिणतः मन्त्रेण स्वस्य स्थानं कल्पयति एतदध्युस्थानमित्युच्यते ॥

२०९ ततः यजमानेन सुचि अन्वारब्धः सन् मध्यमपरिधिर्मध्यं जुहुयेण संस्पृश्य मन्त्रेण अविच्छिन्नं प्राक्संस्थमाधारमाधारयति आधमाधारो जौहव आधारः प्राक्संस्थ आधार इति चोच्यते ॥

२१० आधारहोमार्थं सन्धेः संनिधौ अधःक्रतां जुहुं मन्त्रेण ऊर्ध्वं करोति एतत् उद्वहणमित्युच्यते ॥

२११ ततः सव्यपादेनैव प्राङ्मुख एव मन्त्रेण पूर्वमार्गेणैव वेद्या उत्तरत आगच्छति तदेतदागमनं द्वितीयादिकममन्त्रकं चागमनं प्रत्याक्रमणमित्युच्यते ॥

२१२ ततः सकृत् मन्त्रेण द्विस्तूष्णीं जुह्वा ध्रुवायामाज्यं साधयति एतद् ध्रुवासमञ्जनमित्युच्यते ॥

२१३ यथायतनं सुचौ सादयतीत्यादौ पूर्वं यस्मात् स्थानात् सुचौ गृहीते तस्मिन्नेव स्थाने पुनः स्थापनं यथायतनसादनमित्युच्यते ॥

२१४ ततः उत्क्रादेशे संसृष्टं ऊर्ध्वायं रूप्यं धृत्वा स्वपृष्ठभागे आग्नीध्रमुपश्लिष्टं कृत्वा आश्राज्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्राविते एकमुत्था मन्त्रं पठति तस्य मन्त्रस्य भरतवत्यदानन्तरं यजमानप्रवरान् तद्वितप्रत्यवरहितान् होतुर्विपरीतान् वतिप्रत्ययान्तान् पठित्वा अवशिष्टं ब्रह्म एवदित्यादिमन्त्रभागं पठति तदेतत् अध्ययुर्कर्तृकप्रवरणमित्युच्यते ॥

२१५ ततो ऽमुकशर्मो मानुष इति होतुर्नाम गृह्णाति तत् शुत्वा होता मन्त्रेण उत्थाय अन्यं मन्त्रं जपति एतदुपोत्थानमित्युच्यते ॥

२१६ ततो मन्त्रेण अध्ययुसमीपं गच्छति एतद्वमनं अभिक्रमणमित्युच्यते ॥

२१७ तत एकेनैव मन्त्रेण दक्षिणहस्तेन दक्षिणेऽसि अध्ययुं दक्षि-

योगोक्ता सग्रहस्तेन वा आनीधं च स्पृशति अयमध्वर्याग्नीध्रान्वा-
रम् इत्युच्यते ॥

२१८ ततः स्फ्यवेष्टनेध्रसंतहनायैः सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीं स्वमुख
मभ्यात्मं स्पृशति तन्मुखसंमार्गं इत्युच्यते ॥

२१९ ततो होतृषदनं होता अभिमन्त्रयते तत्र होतृषदनं नाम
वेद्युत्तरश्रोण्युत्तरदेशः होतृषपवेशनस्थानम् ३

२२० होतृषदने उपवेशनार्थमास्तीर्णानां दर्भाणां किञ्चिदेकं तृणं
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां गृहीत्वा मन्त्रेण नैर्द्ध्यां प्रतिपति तत् प्रतिपणं
निरसनमित्युच्यते ॥

२२१ करणव्युत्पत्त्या मन्त्रोऽपि निरसन इत्युच्यते ॥

२२२ ततो मन्त्रेण होता स्वस्थाने उपविशति दक्षिणोत्तरिणोप-
स्थान उपविश्यतेऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या स मन्त्र उपवेशन इत्युच्यते ॥

२२३ ततो वेद्यास्तुतवर्हिः दक्षिणजानुशिरसा मन्त्रेण स्पृशति
तदेतद्वर्हिरुपस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२२४ होता इधमप्रदीपनसमये एकं यजुर्मन्त्रं पञ्च ऋचश्च जपित्वा
इधमे प्रदीपे सति यस्य निगदस्य षडक्षरो मध्यभागः उपांशु पठते तं
निगदमुच्यते एकश्रुत्या पठति तन्निगदघटकघृतीवतीशब्दस्य श्रवणान-
न्तरं अध्वर्युः प्रयाजहोमाद्यर्थं जुहूपभृतौ गृहीत्वातिक्रामति सुचौ
जुहूपभृतौ आदाप्येते अनेनेति करणव्युत्पत्त्या स निगदः सुगादापन
इत्युच्यते ॥

२२५ अध्वर्युर्जुहूपभृतावादाय अत्याक्रम्य स्वस्थाने तिष्ठन् आश्रा-
वयति तत्र आश्रावणं आश्रुतं इति च पुताकार पूर्वकपुतादिश्रावयेति
पदोच्चारणं आश्रवणायनसूत्रे तु पुतो य ओकारस्तत्पूर्वकश्रावयेतिप-
दोच्चारणम् ।

२२६ आनीधं इधमसंहरनवेष्टितं स्फ्यमूर्ध्वागं धृत्वा उत्करे
दक्षिणामुखः तिष्ठन् सर्वदा आश्रावणानन्तरं अस्तुशब्दपूर्वकपुतादिश्री-
षट्पदमुच्चारयति तदेतत् प्रत्याश्रवणं प्रत्याश्रुतमिति चोच्यते ॥

२२७ यजेत्यादिनोऽयमध्वमपुह्वान्तपदघटितेन येन वाक्येन अध्व-
र्या दिना होत्रादिः प्रेर्यते तद्वाक्यं प्रेष इत्युच्यते ॥

२२८ अध्वर्युप्रेषितो होता एकश्रुत्या पुरोनुवाक्यां पठति सा च प्रायः एकैव ऋक् भवति तस्याः प्रथमार्धर्चे एकमवसानं चतुर्मात्रप्रण-
वान्तद्वितीयार्धर्चे द्वितीयमवसानं यस्मिन् यागे मैत्रावरुणो भवति तत्र
स एव पुरोनुवाक्यां पठति पुरः पूर्वं यागाद् देवतां अनुकूलयितुं या
अगुच्यते इति व्युत्पत्त्या पुरोनुवाक्यापदं अनुवाक्यापदं च ऋग्विशेष-
बोधकम् ॥

२२९ यज्जब्जस्य प्रथमाबहुवचने ये इति भवति तत्र एकारः पुनः
पाठ्यः तत्पूर्वकं यजामहे इति तिङन्तं रेफान्तेन आगूःशब्देनोच्यते ॥

२३० पित्र्यायामिष्टौ तु यजामहे इत्यस्य स्थाने स्वधामहे इति
पठते सैव तत्र आगूरित्युच्यते ॥

२३१ वकारोत्तरवर्त्यकारस्य स्थाने पुनर्मौकारं कृत्वा वषट् इति
शब्दः पठ्यते स वषट्कार इत्युच्यते ॥

२३२ पित्र्यायां तु वषट्कारस्थाने स्वधापदपूर्वकं नम इति पदं
पठ्यते स एव तत्र वषट्कारो भवति ॥

२३३ आगूःपूर्विका वषट्कारान्ता प्रायशो ऽर्धर्चावसाना बहु-
स्थानेषु एकैव ऋक् क्वचिदनृगपि याज्यापदेनोच्यते ॥

२३४ याज्याया अचां मध्ये अन्त्योऽच् पुनो भवति हस्यानिको
विसर्गः याज्याया अन्ते भवति चेत् वषट्कारेण संधौ अवसानाभावात्
रेफ एव विसर्गस्थाने ऽवतिष्ठते रेफस्यानिको विसर्गो यत्र तत्र लोप
एव विसर्गस्य भवति याज्यान्तानामन्येषां तु व्यञ्जनानां यथाव्याकरणं
वषट्कारेण सह संधिर्भवति एकारस्य एकारस्य वा याज्यान्तत्वे तयोः
संध्यन्तरत्वात् मूलमकारं पृथगुच्चार्य इकारं ह्रस्वमेव अन्ते पठित्वा वष-
ट्कारं पठेत् एवं ओकारस्य ओकारस्य वा तथात्वे तयोरपि मूलं
अकारं पृथगुच्चार्य वकारमन्ते पठित्वा वषट्कुर्यात् तत्र केवलः रेफार
रेफ इत्युच्यते ॥

२३५ कादयो मक्ताः यादयो हान्ताश्च वर्णा व्यञ्जनपदवाच्याः ॥

२३६ एकारादयश्चत्वारः अइउऋ इति च पञ्च वर्णाः अश्
इति स्वरा इति चोच्यन्ते ॥

२३० संधिसंपन्नानि अक्षराणीतिसमासे एकारादयश्चत्वारो वर्णाः
संध्यक्षराणीत्युच्यन्ते ॥

२३८ सामिधेनीप्रभृतिप्रयाजान्तं शंयुवाकानन्तरं च मन्द्रस्वरेण
पठ्यते माहृतसूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरं प्रातःसवनयोगं तं कृन्दौ
गायत्रमाश्रितमिति शिष्योक्त्या मन्द्रस्तु गम्भीरे इत्यमरोक्त्या च काया-
ग्निप्रेरितो वायुः उरोदेशे संचारं कृत्वा मुखं प्राप्य यथास्थानं यत्र गम्भीरे
स्वरे वर्णानुत्पादयति गानशास्त्रे यं प्रथमयाम इति वदन्ति स मन्द्र-
स्वर इत्युच्यते ॥

२३९ तस्य सप्त यमा भवन्ति तत्र षष्ठेन यमेन याज्या पठ्यते
सप्तमेन वषट्कारः उच्चैस्तरां बलीयान् याज्याया इत्याश्वलायनसूत्रात्
उच्चैस्तरां वा वषट्कार इति पाणिनिसूत्राच्च तत्र उच्चनीचभावेन
आरोहणावरोहणक्रमेण संपाद्यमानाः गानशास्त्रे षड्जादिनामभिः
प्रसिद्धा यमा इत्युच्यन्ते ॥

२४० दर्शश्च पूर्णमासश्च यागौ पक्षान्तयोः पृथक् इति कोशात्
आमावास्यायामन्वाधानं कृत्वा प्रतिपदि यागः क्रियते स यागो दर्श
इत्युच्यते ॥

२४१ पौर्णमास्यामन्वाधाय प्रतिपदि क्रियमाणो यागः पौर्णमासे-
नोष्टपशुसोमा उपदिष्टा इति सूत्रात् पूर्णमासे भव इति व्युत्पत्त्या
पौर्णमासशब्दप्रतिपाद्यः दर्शशब्दवत् सन्नयया पूर्णमासशब्दप्रतिपा-
द्यश्च भवति ॥

२४२ दर्शपूर्णमासयोरेव श्रुत्यादिषु सर्वविधेषुपदेशात् अन्यत्र च
अत्रत्यस्य सर्वैतिकर्तव्यताकलापस्य अतिदेशात् दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिप-
दवाच्यौ ॥

२४३ यत्रपञ्च अतिदेशः प्रवर्तते स यागो विकृतिपदेन व्यवह्रियते ॥

२४४ तत्र प्रकृतौ पञ्च प्रयाजा भवन्ति ते च आगुरादयो यजू-
रूपाः वषट्कारान्ताः याज्यात्वात् भवन्ति तेषामन्ते वषट्कारात्पूर्वं
सूत्रे वेतु वीता व्यन्तु इति पदत्रयमध्ये अन्यतमं पदं पठितमस्ति
याज्यान्तत्वप्रयुक्ता प्रुतिश्च तस्यैव भवति ॥ चतुर्णां प्रयाजानां वसन्त-

वीष्मवर्षाशरदो देवताः पञ्चमस्य तु हेमन्तशिशिरौ समस्तौ देवता
तत्र द्वितीयः प्रयाजः यज्ञमानस्य गोत्रेण वासिष्ठत्वे शौनकत्वे आत्रेयत्वे
वाध्यश्वत्वे क्षत्रियत्वे वा आदौ नराशंसपदघटितः अन्येषां तु तनून-
पात्पदादिः चातुर्मास्यगतमुख्येष्टिषु नव प्रयाजा भवन्ति तत्र आद्या-
श्वत्वारः प्राकृता एव तदुत्तरं चत्वारो ऽपूर्वाः विहिताः तेषां मध्ये
प्रथमस्य देव्यो द्वारो देवता द्वितीयस्य उषासानक्ता तृतीयस्य दैव्यौ
होतारौ चतुर्थस्य तिस्रो देव्यः नवमो ऽपि प्राकृत एव पाशुके तु एका-
दश प्रयाजा भवन्ति ते च सर्वे ऽपि ऋषूपाः तत्र शाकलसंहितायां
वसिष्ठेन दृष्टानि यानि सूक्तानि तदन्तर्गता एकादश ऋचः वासिष्ठगो-
त्रस्य यज्ञमानस्य भवन्ति एवमात्रेयगोत्रस्य तद्दृष्टसूक्तान्तर्गताः बध्य-
श्वदृष्टसूक्तान्तर्गतास्तद्गोत्राणां गुत्समदस्य शौनकत्वात् गुत्समददृष्ट-
सूक्तान्तर्गताः शौनकगोत्रस्य भवन्ति अत्र सर्वत्र द्वितीया ऋचो नराशं-
सपदघटिताः एते चतुर्विधाः प्रयाजा नाराशंसवन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४५ मेधातिथिदृष्टसूक्तान्तर्गताः द्वादश ऋचः तत्र द्वितीयतृ-
तीये ऋचौ क्रमेण तनूनपाचराशंसपदघटिते अत एव ताः सर्वविधय-
जमानार्थाः एवं दीर्घतमसा दृष्टा अपि द्वादश व्यवस्थया पूर्वोक्तया
एकादश सर्वार्था भवन्ति यत्र एकादश प्रयाजास्तत्र तेषां प्रेषाः मैत्रा-
वरुणेन पठ्यमाना द्वादश प्रेषसूक्ते पठिता अपि पूर्वोक्तव्यवस्थया एका-
दशैव भवन्ति अत्र सूक्तद्वयगताः प्रयाजाः प्रेषाश्च उभयवन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४६ ऋष्यन्तरदृष्टाः प्रयाजास्तनूनपात्पदघटितद्वितीयप्रेषवत्वात्
तनूनपात्वन्त इत्युच्यन्ते ॥

२४७ प्रधानयागात्पूर्वं इत्येते यैरिति व्युत्पत्त्या एते सर्वे प्रयाजा
इत्युच्यन्ते ॥

२४८ होता अन्यो ऽपि वा वषट्कारानन्तरं नियमेन यं मन्त्रं
जपति स वषट्कारानुमन्त्रणमित्युच्यते ॥

२४९ वषट्कारसमकालं अर्धयर्जुं हेति तदानीमेव चतुर्थ्यन्तं
देवतानाम उद्दिश्य न ममेति यज्ञमानः पठति स त्याग इत्युच्यते ॥

२५० अनूयूपाः प्रयाजाः वीधातूत्तरलोडन्तपदान्तकत्वात् वीत-
वत्यदान्ता इत्युच्यन्ते ॥

२५१ अध्वर्युः प्रयत्नेरिष्टा उदङ्मुल्याक्रम्य जुह्वस्याज्यशेषेण ध्रुवा-
मभिघार्य क्रमेण हवींष्यभिघार्य उपभृतमभिघारयति तदेतत्प्रयाजशे-
षाभिघारणमुच्यते ॥

२५२ अध्वर्युः ध्रुवाज्यात् सुवेण जुहुं एकवारमाज्यं गृहीत्वा अनु-
षाज्यापठनार्थं होतारं अनुब्रूहीत्यन्तेन मन्त्रेण संप्रेष्य पुनस्त्रिवारं
गृह्णाति तदेतत् चतुरवत्तमित्युच्यते ॥

२५३ यस्यैव भवति स यजमानश्चतुरवत्ती भवति ॥

२५४ जामदग्न्या वत्सविदावार्ष्टिषेणास्तथैव च । भार्गवाश्चावना
और्वोः पञ्चावत्तिन ईरिता इति वचनात् एतद्वचनोक्तगोत्राणां यज-
मानानां पञ्चवारमवद्व्यति एतत्पञ्चावत्तमित्युच्यते ॥

२५५ यजमानश्च पञ्चावत्ती भवति ॥

२५६ देो अवखण्डने इति पठितत्वात् स्थापितहविषः होमपरि-
मितस्य भागस्य गृहणार्थं खण्डनं अवदानमित्युच्यते ॥

२५७ अनया रीत्या अवदाय गृहीत्वा अत्याक्रम्य दक्षिणाभिमुख्या
सुचा आहवनीयस्थानभागे आग्नेयमाज्यभागं हुत्वा उदङ्मुल्याक्रम्य
पूर्ववदवदाय गृहीत्वा अत्याक्रम्य उदङ्मुख्या सुचा आग्नेयदेवे सौम्य-
माज्यभागं जुहोति तत्र आज्यं भागे ययोरिति व्युत्पत्त्या तद्वेवते
आग्नेयमौ आज्यभागपदार्थौ ॥

२५८ आज्यभागानन्तरं जुह्वामुपस्तीर्य मन्त्रेण दक्षिणहस्तनमस्का-
रेण पुरोडाशादिरूपं हविस्पस्याय उपविश्य मन्त्रेण हविरभिमुख्य
पञ्चभिरङ्गुलिभिः अङ्गुष्ठमध्यमानामिकाभिर्वा प्रथमपुरोडाशादेः पूर्वा-
र्धात् अवदाय चर्वादिद्वयस्य तु मेषणेनैवावदाय द्वितीयं पश्चार्धाद-
वदाय पञ्चावत्तिनस्तु मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धादिति त्रिरवदाय अभि-
घारयति एवं रीत्या क्रियमाणं चरुपुरोडाशादवदानमुच्यते ॥

२५९ अवत्तं हविरभिघार्य आज्यस्याज्याज्येन मन्त्रेण अवदान-
स्थानान्याप्याययति तदेतत् पत्यञ्जनमित्युच्यते ॥

२६० एवं रीत्या अवदाय अत्याक्रम्य वषट्कृते प्राक्संस्था उदङ्-
संस्था वा प्रधानाहुतीर्जुहोति सोऽयं प्रधानयाग इत्युच्यते ॥

२६१ प्रधानयागे अवदानानन्तरं अत्याक्रमणात्पुत्रे धौवाज्येन सुवेण तूष्णीं करिष्यमाणतत्प्रधानहोमदेशे स्विष्टकृद्वोमदेशे च एका-
माहुति जुहोति सा पुरस्तादाहुतिरित्युच्यते ॥

२६२ एवं प्रत्याक्रमणानन्तरं प्रतिपत्तस्य हविष उपरि अत्यामा-
हुतिं जुहोति सा उपरिष्ठादाहुतिरित्युच्यते ॥

२६३ प्रधानहोमानन्तरं उपस्तीर्य सर्वेषां हविषां उत्तरार्धात् सङ्ग-
त्सकृदवदानं पञ्चावत्तिनस्तु द्विरवदानं भवति एवं ततो द्विरभिघार-
यति अवत्ते स्विष्टकृति सुवेण दर्शे अमावास्यादेवताकां पौर्णमासे
पौर्णमासीदेवताकामाहुतिं जुहोति स पार्वणहोम इत्युच्यते ॥

२६४ अत्र पुरोडाशादेरपस्यानाभिर्मर्शने न भवतः अवदानदे-
शानां प्रत्यञ्जनं च न भवति एवमवदाय अत्याक्रम्य वषट्कृते अग्नौ
ऐशानदेशे जुहोति सोऽयं स्विष्टकृद्वोम इत्युच्यते ॥

२६५ होता आज्यभागप्रभृति स्विष्टकृत्यन्तं याज्यापाठे आगुरं
उच्चार्य संहितया द्वितीयान्तं देवतानाम उच्चार्य याज्यां संहितया
पठति तदेतत् देवतानामोच्चारणं देवतादेश इत्युच्यते ॥

२६६ स्विष्टकृतं यजेति श्रुत्वा आगुरमुच्चार्य देवतामादिश्य निगदं
पठित्वा याज्यासंज्ञामृचं पठति स स्विष्टकृच्चिगद इत्युच्यते ॥

२६७ अध्वर्युः स्विष्टकृद्वोमानन्तरं प्रत्याक्रम्य उपरिष्ठादाहुतिं
हुत्वा जुहुं जलं गृहीत्वा संवात्य तन्जलं मध्यमपरिधेरन्तर्देशे मन्त्रेण
उदक्कस्यं प्रतिपति तत् अन्तः परिधिनिनयनमित्युच्यते ॥

२६८ पूनर्जुहुं जलेन प्रक्षाल्य वज्रो निष्ठय्य पूरयित्वा मन्त्रेण परि-
धेरर्धः जलं पूर्ववत् प्रतिपति तत् बहिःपरिधिनिनयनमित्युच्यते ॥

२६९ तत उपभृति विद्यमानमाज्यं जुहुं कृत्वा यथापतनं जुहु-
षभृती सादयित्वा मन्त्रेण प्राशिजहरणे प्रथमप्रधानद्रव्यसंज्ञिधनं प्राशि-
जमवदाति सुवदण्डेनाभिघार्य प्रणीतानां पश्चमतः सादयति स भागः
प्राशितुः ब्रह्मणः अयमिति विद्यहेण प्राशिजपदवाच्यः ॥

२७० तत इडापात्रं वेद्यां उदगं निधाय तस्मिन् यावन्ति प्रधा-
नद्रव्याणि तावदर्थं सङ्गदेव उदक्कस्यं आज्यस्थाल्याज्येनोपस्तीर्य प्रय-

मप्रधानद्रव्यदक्षिणार्धादवदानदेशसंस्पर्शमकुर्वन् मन्त्रेण अवदाय दहा-
याचे उपस्तीर्णदेशे निधाय उत्तरार्धात् तूष्णीं अवदानदेशसंस्पर्शं कुर्व-
न्नेवावदाय तथैव निदधाति ततस्तस्मैव द्रव्यस्य पूर्वभागाज्जुलं
चतुरज्जुलं खण्डं तूष्णीमवदाय आज्यस्थाल्याज्येन पुंसंस्तप्तं संतप्यं
धुवायाः पूर्वभागे निदधाति तत्खण्डं यजमानकर्तृकप्राशनार्थत्वात्
यजमानभाग इत्युच्यते ॥

२७१ ततः द्वितीयादिप्रधानद्रव्याणां प्रथमवदवदाय निधाय
उपस्तरणवदभिधारयति एतदिहावदानमुच्यते ॥

२७२ होता प्रदेशिन्याः उत्तमे पर्वणी आज्येन सुवेण अनति
तदङ्गुलिपर्वोऽन्नमुच्यते ॥

२७३ ततः होता उत्तरेण पर्वणा उत्तरं स्वीयमोष्ठं मन्त्रेण
निमृष्य अधरं ओष्ठं अधरेण पर्वणा मन्त्रेण निमार्ष्टि अयमोष्ठनिमार्गं
इत्युच्यते ॥

२७४ ततो ऽपः स्फुट्वा अध्वर्युणा दीयमानामिहापात्रे अज्ज-
लिना प्रतिरुह्य सव्ये पाणौ कृत्वा तस्याः पश्चात् उदगङ्गुलिं पाणिमु-
पधाय तस्मिन् अध्वर्युः उपस्तरणपूर्वकं दहायाः कञ्चिदंशं देवाति तं
यहीत्वा अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्मध्येन स्वयं द्वितीयमंशं यहुति अध्वर्युस्तदुपरि
अभिधारयति होता तत् भागद्वयमङ्गुष्ठेनाभिसंरुह्य अङ्गुलीः प्रत्याहृत्य
मुष्टिमकृत्वा दक्षिणभागे दहापात्रं भागयमुदगये वा प्रतिरुह्य मुक्षसं-
मितं नासिकासंमितं वा धारयति तत्र पाणिरुहीतं भागद्वयं अवाप्त-
रेहा इत्युच्यते ॥

२७५ तथा धारयित्वा कञ्चिन्मन्त्रं जपित्वा उच्चैरन्यं मन्त्रं पठति
तत्र मन्त्रं यदध्वर्यवे इति पठं तत् श्रुत्वा अध्वर्युः प्रथमं पुरोडाशं
चतुर्धा कृत्वा बर्हिषि निदधाति तदेतत् चतुर्धाकरणमित्युच्यते ॥

२७६ अनया रीत्या दहापात्रं धारयित्वा मन्त्रपठनं दहापह्वान-
मित्युच्यते ॥

२७७ अङ्गुतायामिहायां अध्वर्युराग्नीध्रस्य हस्ते उपस्तीर्य प्रथमं
दहायाः कञ्चिदंशं दत्वा अभिधार्य पुनरुपस्तीर्य द्वितीयं दत्वा अभि-
धारयति तदेतत् षडवत्तमित्युच्यते ॥

२७८ ततो ब्रह्मणे होत्रे च इडाभागं दत्त्वा स्वं भागं गृहीत्वा यजमानाय ददाति होता पाणिगृहीतामवान्तरिडां मन्त्रेण भक्षयति क्षुष्टिरसीत्यादिमन्त्रेण यजमानोऽनुमन्त्रयते । ततः सर्वं चत्विजः सयजमाना इडां भक्षयन्ति तदेतदिडाप्राशनमित्युच्यते ॥

२७९ इडापात्र्यां पूर्वं विधिना गृहीतं हविरिडेत्युच्यते ॥

२८० ततः अध्वर्याग्नीध्रौ बर्हिषि उत्तानं दक्षिणं हस्तं निधाय तस्मिन् जलं सिञ्चतः होतृब्रह्माणौ तु परित्स्तरणस्याधस्तादञ्जलिं निधाय अन्येन जलं सेचयतः यजमानस्तु मन्त्रं पठन् प्रस्तरस्याधस्तादञ्जलिं निधाय अध्वर्युणा जलं सेचयति तदेतत् सर्वं इडामार्जनमित्युच्यते ॥

२८१ अध्वर्युणा प्रेषितः आग्नीध्रः प्रक्षीतापरिचमतः स्थापितं प्राशिचहरणं गृहीत्वा आहवनीयपूर्वमार्गेण गत्वा ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा मन्त्रेण तत् प्राशि दृष्ट्वा मन्त्रेण अञ्जलिना प्रतिगृह्यवेद्यां कुशेषु प्राग्दण्डं मन्त्रेण निदधाति तदेतत्कर्म प्राशिचपरिहरणमित्युच्यते ॥

२८२ ब्रह्मा पात्रात्प्राशिचभागमादाय स्थानान्तरं गत्वा मन्त्रेण प्राशनाति एतत्प्राशिचप्राशनमित्युच्यते ॥

२८३ ततः सृत्युक्तमाचमनं कृत्वा मन्त्रेण पुनराचामति तदन्वाचमनमित्युच्यते ॥

२८४ ततः मन्त्रेण सोदकेन पाणिना नाभिं स्पृशति तत् नाभ्या लम्भनमित्युच्यते ॥

२८५ ततः स्वस्थाने उपविश्य प्राशिचहरणं प्रक्षाल्य तस्मिन् जलं प्रतिप्य तेन आत्माभिमुखं त्रिवारं भूमौ सिञ्चति एतत् अभ्यात्मनिनयनमुच्यते ॥

२८६ अध्वर्युकर्तृकप्राशिचपरिहरणप्रेषोच्चारणानन्तरं यजमानो बर्हिषि निहितान्प्रथमपुरोडाशस्य चतुरो भागाननुमन्त्र्य एकैकं भागं दर्भेण स्पृष्ट्वा इदं ब्रह्मणः इदं होतुः इदमध्वर्याः इदमाग्नीध्रः इति उद्दिशति तदेतत् चतुर्धाकृतभागदानमित्युच्यते ॥

२८७ ततोऽध्वर्युराग्नीध्रभागं द्वेधा कृत्वा आग्नीध्रहस्ते उपस्तीर्य भागस्यैकदेशं दत्त्वा पुनरुपस्तीर्य द्वितीयमेकदेशं दत्त्वा द्विभिधायति

श्रौतपदार्थनिर्घचनम् ।

३५

अत्र एतादृशं षड्वत्तं भवति इहाभागे अन्यादृशं षड्वत्तमुक्तं ततो वेदेन ब्रह्मणे ब्रह्मभागं ददाति सुवेण होत्रे होतृभागं दत्त्वा स्वयं स्वभागं जुह्वा एह्मति एतत् चतुर्धाकृतभागपरिहरणमित्युच्यते ॥

२८८ ब्रह्मा स्वभागं एहीत्वा अन्निनयनानन्तरं वेद्यां कुशेषु स्थापिते प्रत्यगदण्डे प्राशित्रहरणे निधाय अध्वर्युणा पूर्वं ध्रुवायाः पूर्व-देशे स्थापितं यजमानभागं तस्य पश्चात् कुशेषु निदधाति इदं भाग-निधानमित्युच्यते ॥

२८९ ततः सर्वं अत्विजः स्वस्व भागं स्वस्वमन्त्रैः कामस्तुति-नामकैः प्रतिगृह्णन्ति स भागप्रतिग्रह इत्युच्यते ॥

२९० ततो ब्रह्मा आहवनीयस्य पूर्वमार्गेण वेद्या उत्तरतः गार्ह-पत्यस्य पश्चिमतश्च गत्वा दक्षिणाग्नौ सुशृतं अध्वर्युणा अभिघार्य दक्षिणस्यां श्रोण्यां स्थापितं अन्याहार्यं मन्त्रेण पश्यति तदन्वाहार्यो-वेक्षणमित्युच्यते ॥

२९१ ततो मन्त्रेण स्पर्शमकुर्वन् तदीयगन्धं जिघ्रति तदन्वाहा-र्यवेक्षणमित्युच्यते ॥

२९२ ततो ब्रह्मणि अङ्गुष्ठानामिकाभ्यामन्वाहार्यैकदेशं एहीत्वा यथागतभागस्य स्वस्थाने उपविश्य ब्रह्मभागे प्राशित्रहरणस्य तमेकदेशं स्थापयति सति अध्वर्युरन्वाहार्यस्थालीं वेद्यां यजमानसंमुखां स्थाप-यति यजमानस्तन्मध्यगतमन्वाहार्यं पश्यति तदयजमानकर्तृकमन्वाहा-र्यवेक्षणमुच्यते ॥

२९३ ततः सर्वान् अत्विजः संबोध्य अयं वः ओदनः यूयं यथा-भागं प्रतिगृहीध्वमिति वदति तदन्वाहार्यदानमित्युच्यते ॥

२९४ अध्वर्याग्नीधौ सप्तदशकृत्वो ऽपान्य मन्त्रेण प्रतिगृहीतः होतृब्रह्माणौ आश्वलायनसूत्रपठितेन कामस्तुतिसंज्ञकेन मन्त्रेण प्रति-गृहीतः सो ऽयमन्वाहार्यप्रतिग्रह इत्युच्यते ॥

२९५ अपाननं नाम बाह्यवायोः नासापुटाभ्यामन्तराकर्षणम् ॥

२९६ ततो वेद्यां विद्यमानानां हविःशेषाणां वेद्या बहिः उत्त-रतः प्रक्षेपणं हविःस्रष्टासनमित्युच्यते ॥

२९७ ततः एकाविंशतिदाहकेभ्यसंबन्धिनीं परिशेषितां समिधं

आहवनीये प्रवेष्टुं ब्रह्मणो ऽनुज्ञां याचमानः आग्नीध्रं आहवनीयसं-
मार्गं प्रेष्यति ब्रह्मा च कंचिन्मन्त्रं जपित्वा उच्चैः अनुज्ञां ददाति अध्व-
र्युस्तां समिधमनुयाजहोमार्थमाहवनीये ऽध्यादधाति तदनुयाजसमि-
दाधानमित्युच्यते ॥

२९८ आग्नीध्रः स्फ्ये पूर्वं वेष्टितमिधमसचहनं विमुक्तं कृत्वा तेन
पूर्ववत् सकृत् परिधीन् संमृज्य मन्त्रेण आहवनीयं संमार्ष्टि सोऽयमु-
त्तराहवनीयसंमार्ग इत्युच्यते ॥

२९९ अध्वर्युर्जुहूषभृतावादायात्यक्याश्राव्य आग्नीध्रेण इध्मसं-
महनरहितस्फ्यहस्तेन प्रत्याश्राविते होतारं याज्याषठनार्थं प्रेष्यति
होत्रा वषट्कृते प्रक्षिप्तसमित्पूर्वार्धं जुहोति पुनस्तथैवाश्रावणादि कृत्वा
वषट्कारे समिधमध्ये जुहोति पुनस्तथैव कृत्वा वषट्कृते समिधो मूल-
माख्यापर्यन्तं संततधारया जुहोति सो ऽयमनुयाजप्रचारो ऽनुयाज-
होमश्चोच्यते ॥

३०० अत्र अनु पश्चात् प्रधानयागानन्तरं रज्यते धैरिति व्युत्पत्त्या
होत्रा पठ्यमाना याज्यामन्त्रा अनुयाजा इत्युच्यते ॥

३०१ ते च वीधातुप्रकृतिकलोऽप्यमपुरुषान्ताः वीतवत्पदान्ता
इति प्रयाजवदुच्यन्ते ॥

३०२ अनुयाजप्रचारानन्तरं उदगागत्य यथास्थानं सुचौ साद-
यित्वा यज्ञमानेन सह मन्त्रेण जुहूषध्यां उत्तानेन दक्षिणहस्तेन गृह्णाति
एवं नीचेन सव्यहस्तेन अधस्तात् उपभृतं अध्वर्युपजमानौ कुहनः तत
उभौ प्रागयां जुहू मन्त्रेण दक्षिणां पर्यन्तं प्रापयतः तथैवोपभृतं प्रत्य-
गयां उत्तराश्रणि पर्यन्तं प्रापयतः तदेतत्कर्म सुगृह्यहनमित्युच्यते ॥

३०३ ततो ऽध्वर्युर्जुह्वा मध्यमदक्षिणोत्तरान्यरिधीन् क्रमेण पृथक्-
पृथक् मन्त्रैरनक्ति एतत्कर्म परिध्यञ्जनमित्युच्यते ॥

३०४ ततः उपभृतं जलेन संस्पृश्य यथास्थानं सुचौ सादयित्वा
जुह्वा आधारभूतं सविधृतिपवित्रं प्रस्तरं गृहीत्वा मन्त्रेण प्रस्तरायाणि
सुहामनक्ति तथैवोपभृतिमध्यानि अनक्ति तथैव ध्रुवायां मूलानि अनक्ति
तदेतत्प्रस्तराञ्जनमित्युच्यते ॥

३०५ प्रस्तरसंस्पृश्यैकं सुहमादाय प्रजस्तं निधाय दक्षिणोत्तराभ्यां

हस्ताभ्यां प्रस्तरं धृत्वा जुहुमूर्ध्वावमवष्टभ्य आश्राव्य प्रत्याश्रयिते
प्रेषं पठति स सूक्तवाकप्रेष इत्युच्यते ॥

३०६ अर्धयुप्रेषितो होता यं मन्त्रं पठति स सूक्तवाक इत्युच्यते ॥

३०७ सूक्तशक्तान्तर्गतमन्त्रविशेषपठनकाले अर्धयुप्रेषजमानं मन्त्रं
पाठयति तत् उज्जितिवाचनमित्युच्यते ॥

३०८ सूक्तवाकस्य अन्तिमं देवेभ्य इति श्रुत्वा तिर्यज्वं हस्तं कृत्वा
कर्णचित्र प्रस्तरमाहवनीये ऽनुपहरति मन्त्रेणाध्वर्युस्तत्प्रहरणमिति
गीयते ॥

३०९ ततः पूर्वं प्रज्ञातं यथास्यात्तथा निहितं तृणं दृहीत्वा आग्नीध्रं
संबोधयति आग्नीत् इति आग्नीध्रस्तु अर्धयुं पति संवदस्व इति
वदति पुनरर्धयुस्तमाह अगानग्नीत् इति पुनराग्नीध्रस्तमाह अगन्
इति पुनरर्धयुस्तमाह वा ३ वय इति पुनराग्नीध्रस्तमाह श्री ३ षट्
इति पुनरर्धयुर्दहीतं तृणं प्रदर्शयचाग्नीध्रं प्रत्याह इदं ब्रू ३ हि इति
तत आग्नीध्रस्तं प्रत्याह अनुपहर इति ततो ऽध्वर्युस्तत् तृणमाहवनीये
ऽनुपहरति तदेतत् तृणप्रहरणमित्युच्यते ॥

३१० ततो ऽध्वर्युर्होतारं प्रेषयति स शंयुवाकप्रेष इत्युच्यते ॥

३११ अर्धयुप्रेषितो होता यामृचं अर्धर्चं अवसाय एकश्रुत्या अन्ते
प्रणवरहितां पठति सा ऋक् शंयुपदघटितत्वात् शंयुवाक इति गीयते ॥

३१२ आन्यभागभृति सर्वे प्रधानयाज्यादिकं मध्यमस्वरेण पठ-
नीयं तत्र कण्ठे माध्यन्दिनयुगं मध्यममिति शिवाक्तेर्जठराग्निना प्रेरि-
तो वायुः कण्ठदेशे संचारं कृत्वा मुखं प्राप्य यथास्थानं यत्र वर्णानाम-
भिप्रायं करोति स मध्यमस्वर इति उच्यते ॥

३१३ स्विष्टकृत्भृति शंयुवाकानामुत्तमस्वरेण पठ्यते तत्र तारं
तार्तीयसवनं शीर्षण्यमिति शिवावचनात् जठराग्निप्रेरितो वायुः मस्त-
कदेशे संचारं कृत्वा पूर्ववत् वर्णानभिप्रायं करोति स उत्तमस्वर इति
पठ्यते ॥

३१४ शंयुवाकानन्तरं अर्धयुर्होत्रे वेदं प्रदाय दक्षिणहस्तेन सुव-
मान्यस्थालीं सज्जेन जुहुमादाय दक्षिणेन यदा गार्हपत्यदक्षिणान्योर्म-
ध्वेन गत्वा स्वयं पत्नीपरचाद्वागेन गत्वा सुवादीनि पत्नीपुरोभागेन

नीत्वा गार्हपत्यस्य पश्चादूर्ध्वजानुरूपविश्यं होतुः सकाशात् वेदं
 गृहीत्वा जुह्वा अघस्तादुपभृत्स्थाने धृत्वा आश्राव्य प्रत्याश्रयितो होतारं
 यजेति प्रेष्य तेन वषट्कृते आज्यस्याल्यज्येन चतुरवत्तेन जुह्वा गार्ह-
 पत्ये सोमाय जुहोति पुनश्चतुरवत्तेन त्वष्ट्रे ततो देवानां पत्नीभ्यः
 ततो यजमानस्य प्रजाकामत्वे राकायै मिनीषाल्यै कुर्वै अनुमत्यै च
 एषकृष्टकं चतुरवत्तेन हुत्वा स्वाहान्तैरेतैरेव वतुर्भिर्नाममन्त्रैः सुवाहु-
 तीर्हुत्वा त्रिभिर्बृहन्मन्त्रैः सुवाहुतीरेव हुत्वा आश्रावणादि कृत्वा
 आनये गृहपत्ये यजेति देवानां पत्नीनां यागकाले गार्हपत्यकुण्डस्यो-
 परि पूर्वभागे अन्तर्धानाय अन्तर्धानकटं उदगयं स्थापयित्वा देवानां
 पत्नीरिष्टा होतुरयेण गच्छति सोऽयं पत्नीसंयाजप्रचार इत्युच्यते ॥

३१५ तत्र गत्वा पूर्ववत् होतुरङ्गुलिपर्वणी अङ्कत्वा होतुर्हस्ते
 चतुष्कृत्व आज्यं सुवेण ददाति एतदाज्यं आज्येडा इत्युच्यते ॥

३१६ पूर्वं इडापात्रं गृहीत्वा होता कांश्चिन्मन्त्रान् उच्चैः
 कांश्चिदुपांशु पठति तदा अध्वर्युयजमानानीध्राः इडापात्रमन्वारभन्ते
 आज्येडां गृहीत्वा यदा पूर्ववत् मन्त्रान् पठति तदा अध्वर्युः पत्नी
 चान्वारभते । अयं मन्त्रपाठः आज्येडोपह्वानमित्युच्यते ॥

३१७ ततोऽध्वर्युरानीध्रहस्ते षट्कृत्वः आज्यं सुवेण ददाति
 होता स्वहस्तगतमाज्यं प्राशनाति आग्नीध्रश्च स्वहस्तगतमाज्यं
 प्राशनाति अत्र होतृकर्तृकं प्राशनं आज्येडाप्राशनमित्युच्यते ॥

३१८ तत आचम्य होता परिस्तरणैरञ्जलिमन्त्रधाय अन्येनापः
 सेचयति आग्नीध्रस्तं बहिषि दक्षिणं उत्तानं हस्तं निधाय सज्येन जलं
 सिञ्चति एतदाज्येडामामार्जनमित्युच्यते ॥

३१९ एतदनन्तरं शंयुवाकस्य विकल्पः अध्वर्युर्जुह्वां चतुर्गृहीतं
 गृहीत्वा सज्येनाङ्गेन होतुरयेण गार्हपत्यस्य पश्चिममार्गं गत्वा दक्षि-
 णानौ मन्त्रेण हुत्वा अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दध्मप्रश्चनान्यभ्या-
 धाय जुह्वां फलीकरणानोप्य मन्त्रेण जुहोति अत्र पूर्वहोमो दक्षिणा-
 न्निप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३२० द्वितीयस्तु फलीकरणहोम इत्युच्यते ॥

३२१ ततः अपरेण गार्हपत्यं उत्तरतो गत्वा यजमानाय वेदं

दत्त्वा मन्त्रं वाचयति ततो यजमानाद्वेदमादाय होत्रे प्रददाति इदं वेदवाचनमित्युच्यते ॥

३२२ होता वेदं पव्ये प्रदाय मन्त्रं वाचयति अत्र होताध्वर्युर्वा-
इत्याश्वलायनसूत्रात् आध्वर्युर्वा वाचयति एतत्पत्नीवेदवाचनमित्युच्यते ॥

३२३ ततः पत्नी वेदशिरसा मन्त्रेण स्वनाभिं स्पृशति एतद्
वेदशिरःकरणकनाभ्यालम्भनमित्युच्यते ॥

३२४ बोधायनसूत्रपठितत्त्वाध्वर्युः आश्वलायनसूत्रपठितत्त्वात्
होता वा पव्याः कठौ आग्नीध्रेण पूर्वे निबद्धं योक्तं मन्त्रेण स्वस्वसूत्र-
पठितेन विमुञ्चति एतत्पत्नीयेऽक्रविमोचनमित्युच्यते ॥

३२५ ततः पूर्ववत् होताध्वर्युर्वा तद्योक्तं पव्यञ्जलौ निधाय
तस्मिन् जलमानयति मन्त्रेण पत्नी तु तेन जलेन स्वमुखमार्जनं
आह्वाङ्गे करोति इदं मुखविमार्जनमित्युच्यते ॥

३२६ ततो गार्हपत्यं परिषेचयित्वा चतस्रः समिधो मन्त्रैः आधा-
पयित्वा पुनः परिषेचयति एतद् उत्तरगार्हपत्यसमिदाधानमित्युच्यते ॥

३२७ ततः पत्नी तूष्णीं यथागतं तीर्थेन विहारादुद्दिनिष्क्रामति
एतत् पत्नीनिष्क्रमणमित्युच्यते ॥

३२८ आध्वर्युः उत्तरेण गार्हपत्यं प्राङ्गागत्य आज्यस्याल्याज्येन ध्रुवां
मन्त्रेण पूरयति यजमानो ऽपि तं मन्त्रं पठति एतत् ध्रुवाप्यायनमि-
त्युच्यते ॥

३२९ ततो यजमानः स्वभागं ब्रह्मणा प्राश्निचहरणस्य पश्चात्
कुशेषु वेद्यां स्थापितं मन्त्रेण प्राश्नाति एतदयजमानभागप्राशनमित्युच्यते ॥

३३० ततो ऽध्वर्युः आहवनीये आज्यस्याल्याज्येन सुवेण देवदे-
वताकया च्वा एकामाहुतिं हुत्वा तथैव अल्पाक्षरैर्यजुर्मन्त्रैर्नवाहुती-
हुत्वा चतस्रभिर्व्याहृतिभिश्चतस्र आहुतीहुत्वा द्वाभ्यामग्नीवक्ष्णदेव-
ताकाभ्यां ऋभ्यां हुत्वा द्वाभ्यामृभ्यां अयसे अग्नये हुत्वा देवदेवता-
कया एकया च्वा हुत्वा एकया च्वा आग्नये स्विष्टकृते हुत्वा प्रजा-
पतिदेवताकया एकया च्वा जुहोति अयं होमः आध्वर्युकर्तृकनित्य-
प्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३३१ ततो वेद्यास्तृतसर्वबर्हिर्मुष्टिभ्यः प्रत्येकं किञ्चित् किञ्चिद्

एहीत्वा ध्रुवायां मन्त्रेण समज्य मन्त्रेणाहवनीये प्रतिपत्तिं तदेतद्वर्हि-
रेकदेशानुपहरणमित्युच्यते ॥

३३२ तत उत्थाय दक्षिणं पादं वेदिमध्ये निधाय ध्रुवया मन्त्रेण
जुहोति सो ऽयं समिष्टयजुर्होम इत्युच्यते ॥

३३३ येन मन्त्रेण जुहोति स मन्त्रः समिष्टयजुरित्युच्यते ॥

३३४ ततः प्रणीतापात्रं वेद्यां निधाय यजमानं मन्त्रं वाचयति
ततो ऽध्वर्युयजमानो प्रतिदिशं प्रणीताञ्जलेन कुशैर्मार्जयति । प्राच्यां
दिशि देवा इत्यादिमन्त्रेण प्राच्यां, दक्षिणस्यामित्यादिमन्त्रेण दक्षि-
णस्यां, ततो ऽप उपस्पृश्य प्रतीच्यमित्यादिमन्त्रेण प्रतीच्यां, उदीच्या-
मित्यादिमन्त्रेणोदीच्यां, ततो ऽध्वर्युः प्रणीताञ्जलशेषं वेद्यां मन्त्रेण
प्रतिपत्तिं एतत्प्रणीताप्रणयननिनयनमित्युच्यते ॥

३३५ होता तु पूर्वोक्तपत्नोयोक्तविमोचनानन्तरमेव तद्योक्तं एही-
त्वा गार्हपत्यस्य पश्चाद् द्विगुणं प्राक्पाशं निधायोपरिष्ठादस्योदगणाणि
वेदवृणानि निधाय अग्निहोत्रहवणीं जलपूर्णां तस्योपरि निधाय वेद-
वृणैरभिमृश्य पत्नीं मन्त्रं वाचयति ततः प्रतिदिशमुदकमूर्ध्वं सिञ्चत्
तथेवोदकमूर्ध्वं सिञ्चतो पत्नीं मन्त्रं वाचयति तदेतदुदकोदुत्तणमि-
त्युच्यते ॥

३३६ तत एकया ऋचा एकेन यजुर्मन्त्रेण च अग्निहोत्रहवणीमा-
तेन जलेन दधैर्होता पत्नी च आत्मानं मार्जयेते ततो यजुर्मन्त्रेण उभौ
निर्हतिदिशि जलं सिञ्चतः ततो होता वेदवृणानामधस्तात् कृतायां
पव्यञ्जलौ तथाग्रते स्वसव्यहस्ते च दक्षिणहस्तेन अग्निहोत्रहवणीमा-
दाय तज्जलं सर्वं प्रतिपत्तिं तदेतदग्निहोत्रहवणीजलनिनयनमित्युच्यते ॥

३३७ होता वेदवृणानि अथभागे दक्षिणहस्तेन धृत्वा तन्तुश-
ब्दवता मन्त्रेण गार्हपत्यादारभ्याहवनीयपर्यन्तं अविच्छिन्नं स्तृणोति
एतत् वेदस्तरणमित्युच्यते ॥

४३८ तत आहवनीयस्य वायव्यदेशे तिष्ठन् आज्यम्याल्याज्येन
सुवेण त्रिभिर्होमैः प्रत्येकं हुत्वा तिसृभिर्व्याहृतिभिश्च प्रत्येकं
हुत्वा समस्तव्याहृतिमन्त्रेण जुहोति अयं सप्ताहुतिहोमः होतृकर्वृत्त-
नित्यप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

श्रौतपदार्थनिर्वाचनम् ।

४१

३३८ ततस्तत्रैव तिष्ठन् एकया अवा आहवनीयमुपतिष्ठते तत-
स्तीर्थेन निष्कामति सा अक् होतृकर्मणां मध्ये चरमकर्मकरणात्वात्
संस्थाजप इत्युच्यते ॥

३४० ब्रह्मा तु प्रणीताप्रणयननिनयनानन्तरं होतृवत् तत्रैव तिष्ठन्
आहवनीये सप्ताहुतीर्हुत्वा संस्थाजपेनोपस्थाय तीर्थेन निष्कामति
अयं होमो ब्रह्मकर्तृ कनित्यप्रायश्चित्तहोम इत्युच्यते ॥

३४१ एतद्दोमानन्तरं यजमान उत्थाय प्राङ्मुखो भूत्वा स्वस्था-
नादारभ्य त्रिभिर्यजुर्मन्त्रैः प्रत्येकं दक्षिणेन पदा द्वाभ्यां पादाभ्यां उड्डीय
वा प्राचीं दिशं गच्छति तत्रैव स्थित्वा एकं यजुर्मन्त्रं पठति एतत्कर्म
विष्णुकर्मकमणमित्युच्यते ॥

३४२ ते च मन्त्रा विष्णुकर्मपदवाच्या भवन्ति ॥

३४३ ततस्तत्रैव तिष्ठन् मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठते एतदाहवनीयो-
पस्थानमित्युच्यते ॥

३४४ ततो बर्हिर्निष्क्रम्य तत्रैव वा तिष्ठन् मन्त्रेणादित्यमुपतिष्ठते
एतदादित्योपस्थानमित्युच्यते ॥

३४५ ततो द्विषन्तं ध्यायन् मन्त्रेण दर्भेणात्मानं मार्जयते एत-
दात्ममार्जनमित्युच्यते ॥

३४६ ततो दर्भं निरस्याप उपस्पृश्य स्वहृदयं मन्त्रेणाभिमृशति
तदेतत् हृदयाभिमर्शनमित्युच्यते ॥

३४७ ततो ऽप उपस्पृश्य उदङ्मुखः सन् मन्त्रेण प्रदक्षिणमावृत्य
मन्त्रेणापसव्यमावर्तते एतद्व्यजमानावर्तनमित्युच्यते ॥

३४८ तत उपविश्याहवनीये मन्त्रेण समिधमाधाय मन्त्रेणाहव-
नीयमुपस्थाय स्वायतन एव तिष्ठन् द्वाभ्यामृग्भ्यां एकेन यजुर्मन्त्रेण च
गार्हपत्यमुपतिष्ठते तस्मिन् यजुर्मन्त्रे तु मद्यमितिपदानन्तरं स्वनाम
शर्मपदघटितं चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादिमन्त्रशेषं ब्रूयात् ततो
यावन्तो यजमानस्य पुत्राः तावतां ज्येष्ठानुक्रमेण प्रत्येकं स्वनामवत्
चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ज्योतिष्मतामित्यादिमन्त्रशेषमुक्त्वा अन्ते तन्तवे इति-
चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा ज्योतिष्मतीमित्यादि ब्रूयात् एतद्व्यजमानकर्तृकगार्हप-
त्यापस्थानमित्युच्यते ॥

३४९ तत एकं यजुर्मन्त्रं पठति स यज्ञसमाप्तौ पठ्यमानत्वात् यज्ञविमोक्त इत्युच्यते ॥

३५० ततः पूर्ववत्तिरःपवित्रमप आचम्य आहवनीयं परिषिञ्च्य समन्त्रकं चतस्रः समिध आधाय पुनः परिषिञ्चति अयमुत्तराहवनीय-परिषेक इत्युच्यते ॥

३५१ तत एकामृचं जपति सा अक् यज्ञस्य पुनरालम्भ इत्युच्यते ॥

३५२ ततः प्रागुद्धीय गोपदवतीमृचं जपति अयं गोमतीजप इत्युच्यते ॥

३५३ ततो ब्राह्मणभोजनाय आत्मानं बोधायनसूत्रोक्तमार्गेण प्रेषति सो ऽयमात्मसंप्रेष इत्युच्यते ॥

३५४ उक्तान्यौष्टिकपदार्थानां नामानि इदानीमाधानसंबन्धिनानां पदार्थानां नामान्युच्यन्ते तत्र गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयनामकानां त्रयाणामग्नीनां तत्तदायतनेषु स्वस्वसूत्रोक्तविधिना स्थापनं आग्न्याधानमाधानमिति चोच्यते ॥

३५५ समस्तपातकनिर्हरणार्थं आधानाधिकारसिद्धयर्थं आधाना-
त्माक् स्यादलङ्काराद्यग्निप्रतिष्ठापनान्तं कृत्वा आघारहोमानन्तरं
गायत्रीमन्त्रेण सवित्रे चरं हुत्वा स्विष्टकृदर्थं अवदाय अन्तःपरिधि
सादयित्वा एकविंशत्पृचस्य यद्वेवा इत्यादिकस्य प्रथमानुवाकस्य एकै-
कया अवा आज्याहुतीर्हुत्वा त्रयोदशर्चस्य पददीर्घमित्यादिकस्य
द्वितीयानुवाकस्य एकैक्यर्चा तथैव हुत्वा सप्तदशर्चस्य आयुष्ट इत्या-
द्यानुवाकस्य ऋग्भिस्तथैव हुत्वा सिंहे व्याघ्र इत्यादिकस्याष्टर्चस्यानुवा-
कस्य ऋग्भिस्तथैव हुत्वा समित्याणिर्यज्ञमानः स्वायतने तिष्ठन् वैश्वा
नरायेत्यादिकेन द्वादशर्चनानुवाकेनानिमुपस्थाप्य त्रयोदश समिध आ-
धाय एकया अवा हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य चरं दत्त्वा अग्निः
पुरस्तात् अश्वत्थपर्णेषु हुतशेषं निदध्यात् । अयं होमः पापतारतम्या-
नुसारेण संवत्सरं मासं वतुर्विंशतिदिनानि षट् दिनानि त्रीणि दिनानि
वा क्रियते । अस्य होमस्य अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा आरम्भः
यावन्ति होमदिनानि तावत्सु दिनेषु स्त्रीसंगममांसभक्षणपर्यङ्कशयना-
सत्यभाषणवर्जने अयं कूपमाण्डपदेन श्रुत्यादिषु प्रसिद्धः ॥

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

४३

३५६ अथान्यो होमः तत्र पूर्वोक्ते दृक्षमग्निं प्रतिष्ठाप्य आधार-
होमान्तं कृत्वा गायत्र्या सवित्रे चक्षणां हुत्वा अग्ने नयेति षडृचेनानु-
वाकेन प्रत्यृचं चक्षणां हुत्वा सहस्रशीर्षेत्यष्टादशर्चनानुवाकेन प्रत्यृचं
हुत्वा अग्नेर्मन्त्र इति द्वाविंशत्यृचेनानुवाकेन तथैव हुत्वा या वामि-
न्द्रेति चतसृभिर्चग्भिस्तथैव हुत्वा यो वामिन्द्रेत्यष्टाभिर्चग्भिस्तथैव
हुत्वा एवमानः सुवरिति सप्तदशर्चनानुवाकेन तथैव हुत्वा यद्वेवा
इति विंशत्यृचेनानुवाकेन तथैव हुत्वा वैश्वानरो न इत्यष्टाभिर्चग्भि-
स्तथैव हुत्वा चतसृभिर्व्याहृतिभिः प्रत्येकं हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं
समापयेत् । ततो जलपूर्णं पात्रं दृष्ट्वा नैर्ऋतीं दिशं गत्वा चतुष्पथे
गोमयेनोपलिप्य तत्रोपविश्य जलपात्रं पुरस्ताच्चिधाय तस्य जले आत्मनः
प्रतिबिम्बं अवेतमाणो मन्त्रान् जपेत् । ते च मन्त्राः सिंह मे इत्याद-
यस्त्रिसप्ततिसंख्याकाः । ततस्तत्पात्रगतं जलं नैर्ऋत्यां दिशि स्ववैरिणो
यस्यां दिशि निवसन्ति तस्यां वा दिशि मन्त्रेण निनयति । ततस्त-
त्पात्रं तस्यामेव दिशि परास्य पृष्ठतो ऽनवेत्तमाणः सन् यथागतमागत्य
हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य आचमनं कुर्यात् । एवमेकाहं त्र्यहं सप्ताहं पञ्च-
दश दिनानि एकं मासं मासद्वयं षण्मासं संवत्सरं वा शतयनुसारेण
कुर्यात् कर्मन्ते ब्राह्मणान् पायसाचेन भोजयेत् गोहिरण्यादि च
ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् अथ होमः आधानाधिकारसंपादकसमस्तपापव्य-
करः अथ च सर्वकर्मनुष्ठानाधिकारसंपादकः सो ऽयं गणहोम इत्युच्यते
३५७ मृदा निर्मितं समचतुरस्रं प्रतिदिशं अष्टादशाङ्गुलवित्तुतं
होमानुसारेण ततो ऽधिकं वा न तु ततो न्यूनं चतुरङ्गुलोच्चं मध्येऽक्षतं
स्थण्डिलमित्युच्यते ॥

३५८ दक्षिणात्वेन दीयमानं धेनुसुवर्णादिकं क्रियते ऽनेनेति
कारणव्युत्पत्त्या वर इत्युच्यते ॥

३५९ आधानात्पूर्वदिने नान्दीश्रावुं क्रियते यत्र सत्यवसुसंज्ञका
विश्वेदेवाः तिलकार्यं यवैरेव क्रियते पितृकर्मणि कर्म सद्येनैव क्रियते
विश्वेषां देवानां पूजनानन्तरं मातृपितामहीपितामहस्य इज्यन्ते ततः
पितृपितामहप्रपितामहाः ततो मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपिता-
महाः सपत्नीकाः दर्भास्तु चजवो ऽमूलाः सायाः पितृकार्ये ऽपि भवन्ति

ब्राह्मणाश्च पितृस्थाने ऽपि युग्मा भवन्ति द्वात्राः ग्रामलक्ष्मी कलानि
चदक्षिणात्वेन दीयन्ते पितृणां नामगोत्रोच्चारणं नैव क्रियते किंतु
तस्य स्थाने सर्वत्र नान्दीमुखा इत्युच्यते सर्वत्र मन्त्रान्ते वृद्धिरिति
पदमुच्चार्यते तद् नान्दीश्रावृं वृद्धिश्रावृमिति चोच्यते ॥

३६० आधानात्पूर्वादिने रात्रौ उदकशान्तिः प्रतिसरषन्धश्च
क्रियते शुचिभूत्वा कर्म आधानाद्भूतत्वेन संकल्प्य गोमयेन गोचर्ममात्रं
स्थलं उपलिप्य दर्भेण यज्ञियकाष्ठेन वा तूष्णीं भूमिमुद्धृत्य जलेन तूष्णीं
मवोह्य तत्र पञ्चप्रस्थपरिमितग्रीहीणां तन्दुलानां वा स्थण्डिलं कृत्वा
स्थण्डिलमध्ये प्रतीचीमारभ्य प्राचीपर्यन्तं मन्त्रेण दर्भेण लेखां कृत्वा
स्थण्डिलोपरि दक्षिणभागे मन्त्रेण पूर्ववल्लीखां कृत्वा उत्तरभागे तथैव
लेखां कृत्वा स्थण्डिलमध्ये दक्षिणां दिशमारभ्य उदीचीपर्यन्तं लेखां
कृत्वा ऽप उपस्पृश्य नैर्ऋतीं दिशमारभ्य वायवीपर्यन्तं लेखां मन्त्रेण
कृत्वा आग्नेयीमारभ्य ऐशानीपर्यन्तं लेखां मन्त्रेण कृत्वा लेखाकारणं
दर्भं यज्ञियकाष्ठं वा व्याहृतिमन्त्रेण उत्तरस्यां दिशि निरस्य स्थण्डि-
लाद्वहिः उत्तरतः प्रागयान् दर्भानास्तीर्य तेषु प्रोक्षणीमुदकुम्भं पञ्चप्र-
स्थयवपूर्णकांस्यपात्रे सूत्रद्वयं च सादयित्वा सर्वाणि पात्राणि दर्भैः
प्रच्छादय पवित्रं तूष्णीं कृत्वा प्रोक्षणीपात्रमुत्तानं कृत्वा तत्र उदगगं
पवित्रं निधाय उदकमानीय तूष्णीं त्रिरूप्य प्रोक्षणीं पवित्रेण प्रोक्ष्य
उदकुम्भमुत्तानं कृत्वा पवित्रेण प्रोक्ष्य कांस्यपात्रस्यसूत्रद्वयं च प्रोक्ष्य
उदकुम्भं सुगन्धिद्रव्येण गुग्गुल्वादिना धूपयित्वा स्थण्डिलोपरि प्रागयान्
दर्भानास्तीर्य गन्धोदकेनाक्षतपुष्पैः फलैश्चावकीर्य तत्रोदकुम्भं निधाय
तस्योपरि पवित्रमुदगगं निधाय उदकुम्भे उदकं मन्त्रेण पूरयति । उद-
कुम्भे गायत्रीमन्त्रेण यथाक्षततन्दुलानोप्य उदकुम्भस्य समन्तात् व्याहृ-
तिमन्त्रेण पुष्पद्रुवाफलान्यवकीर्य उदकुम्भं द्रुवादर्भैः प्रच्छादय उदकु-
म्भस्य पुरस्तात् उदगयान् दर्भान् मन्त्रेण परिस्तीर्य दक्षिणतो व्याहृति
मन्त्रेण प्रागयान् पश्चिमतः उदगयान् मन्त्रेण उत्तरतः प्रागयान् मन्त्रेण
परिस्तीर्य चतुरो ब्राह्मणान् चतसृषु पूर्वादिदिक्षु जपकर्तुं कृत्वा यज-
मानो ब्राह्मणाश्च दर्भहस्ताः दर्भैः कुम्भं स्पृशन्तो जपन्ति, शं न
इत्यृचं गायत्रीं पच्छो ऽर्द्धवर्षः सर्वां च ततो वेदादीन् चतुरः ततः

कृणुष्वेति सूक्तं राक्षोघ्नं मदे चिदित्यर्थं चै इन्द्रो दधीच इत्यनुवाकं यत इन्द्रेति द्वे ऋचौ महा इन्द्रेति द्वे ऋचौ यद्वेवाः पुरःसद इति पञ्चप-
र्यायान् आनये रक्षोघ्ने इति पञ्च अग्निरायुष्मानिति पञ्च या वामि-
न्द्रेति चतस्रः यो वामिन्द्रेत्यष्टौ आने यशस्विर्चिते चतस्रः हिरण्यवर्णाः
शुक्लय इति चतस्रः ऋताषाडृत्यनुवाकं नमो अस्तु सर्पेभ्य इति चतस्रः
आयं पुरो हरीति पञ्च पर्यायान् आशुः, शिशान इत्यनुवाकं शं च मद-
त्यनुवाकं ममाने वर्च इत्यनुवाकं अग्नेर्मन्त्र इत्यनुवाकं समीची नामा-
सीति षट् पर्यायान् हेतयो नाम स्थेत्यनुवाकं शतायुधायेति पञ्च भूतं
भवं भविष्यदित्यनुवाकं चतुषो हेतिरित्यारभ्य भ्रातृव्यं पातयामीत्यन्तं
आणो रक्षतीत्यनुवाकं सिंहे व्याघ्र इत्यनुवाकं अहमस्मीत्यनुवाकं ता
सूर्या इत्यनुवाकं अग्निर्नः पात्वित्यनुवाकं ऋध्यास्मेत्यनुवाकं नवो नव
इत्यनुवाकं आनये इत्यादीनुपहोममन्त्रान् दधिक्राण्व इत्यृचं आपो हि
ष्टेत्यृचं यच्चिद्वि त इत्यृचं इमं म इत्यृचं पावमानीः उदुतममिति सूक्तं
परिणो रुद्रस्येति सूक्तं ब्रह्म जज्ञानमिति ब्रह्मसूक्तं विष्णोर्नु कमिति
विष्णुसूक्तं जातवेदस इति सूक्तं हिरण्यवर्णामिति श्रीसूक्तं तच्छंयोरि-
त्यनुवाकं नमो ब्रह्मण इति मन्त्रं त्रिवारं जपन्ति ततः प्रणवेनोदकुम्भ-
मुत्थाप्य प्रणवं चिरञ्जयं पुनरुदकुम्भं तत्रैव स्थापयित्वा वृता ब्राह्मणाः
सपत्नीकं यजमानं उदकुम्भोदकेन दर्भाग्रैः व्याहृतिभिः प्रोक्षन्ति इदं
सर्वं कर्म उदकशान्तिरित्युच्यते ॥

३६१ अथ ब्राह्मणाः सूत्रद्वयमादाय नागेशं वासुकिं तत्र ध्यात्वा-
ज्यम्बकमन्त्रेण त्रिवारं ऊर्ध्वं भस्मना सूत्रद्वयमालिप्य अग्निरायुष्मानिति
मन्त्रेण यजमानस्य दक्षिणहस्तं गृहीत्वा बृहत्सामेति मन्त्रेण एकं सूत्रं
मपरं सूत्रं पत्न्या वामहस्ते बध्नीयुः बन्धनस्थाने यो ब्रह्मणेति मन्त्रेण
भस्मना रक्षां कुर्युः यजमानः पूर्वस्यां दिशि जपकर्त्रे ब्राह्मणाय हिरण्यं
दद्यात् दक्षिणस्यां दिशि जपकर्त्रे रजतं पश्चिमदिशि जपकर्त्रे काश्यं
उत्तरस्यां दिशि जपकर्त्रे वस्त्रं दद्यात् इदं कर्म प्रतिसरबन्ध इत्युच्यते ॥

३६२ बध्यमानं सूत्रद्वयं प्रतिसरपदवाच्यम् ॥

३६३ ततः प्रातःकाले एकविंशतिदर्भाणां जीणि पिञ्जूलानि
कृत्वा एकेन पिञ्जूलेन कण्ठमारभ्य मुण्डपर्यन्तं मार्जयेद् द्वितीयेन नाभि

मारभ्य कण्ठपर्यन्तं मार्जयेत् तृतीयेन नाभेरधस्तात् गुल्फपर्यन्तं मार्ज-
येत् ततः पिञ्जूलानि प्रोक्ष्य उदीच्यां दिशि परित्यजेत् ततो ऽप-
स्पृशति एतत्कर्म पवनमित्युच्यते ॥

३६४ सप्तानां दर्भाणां स्तबकः पिञ्जूलमित्युच्यते ॥

३६५ ततः आपो हि ध्रुति तिसृभिर्हभिः प्रत्यृचं जलमाचामेत्
एतत् मन्त्राद्यमनमित्युच्यते ॥

३६६ तत आत्मानं मन्त्रैर्मार्जयते ते च मन्त्राः दधिक्राण्व इत्येका,
यत्किं चेदमित्येका, कितशास इत्येका, हिरण्यवर्णा इति चतस्रः, पव-
मानः सुवरित्यनुवाकः, कया न इति तिस्रः, तरत्समन्दीति चतस्रः,
समस्तव्याहृतिः, शं नो देवीरित्येका, एवं पथ्यपि पवनादि कुर्यात्
इदं मन्त्रमार्जनं मन्त्रप्रोक्षणमिति वोच्यते ॥

३६७ अत्विजश्च पवनादित्रयं कुर्युः ततः पुण्याहवाचनं तत्रा-
निः प्रीयतामिति विशेषः । तच्चेत्यम् । आदौ गणपतिं षोडशोपचारैः
संपूज्य मही द्यौरिति भूमिं संप्रार्थ्य ओषधयः समिति भूमौ शतयनु-
सारेण ग्रीहीणां राशिद्वयं उदक्संस्थं विधाय आकलशेष्विति राशयोः
कलशद्वयं निधाय इमं मे गङ्गा इति कलशयोजनमापूर्य गन्धद्वारामिति
गन्धं प्रक्षिप्य या ओषधीरिति सप्तधान्यानि प्रक्षिप्य काण्डात्काण्डा-
दिति दूर्वाः अश्वत्थं च इति पञ्च पल्लवान् स्योना पृथिवीति सप्त
मृदः स हि रत्नानीनि पञ्च रत्नानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं च प्रक्षिप्य
युवाः सुवासा इति द्विसूच्याकलशकण्ठौ वेष्टयित्वा पूर्णौ दर्वीति कल-
शयोर्द्वयं पूर्णपाने स्थापयेत् । ततः कलशयोस्तत्त्वायामीति वक्ष्य-
मावाह्य षोडशोपचारैः पूजयित्वा युग्मान् ब्राह्मणान् उदङ्मुखानुपवे-
शयेत् । ब्राह्मणास्तु सपत्न्यो यजमानं प्रतिब्रूयुः मातृदेवो भव पितृ-
देवो भव आचार्यदेवो भव अतिथिदेवो भवेति । एताः सत्या आशिषः
सन्तु इति यजमानो ब्रूयात् । ततः अवनिकृतजानुमण्डलः कमलमुकु-
लसदृशमञ्जलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णैर्पूर्णमुत्तरकलशं
धारयित्वा दीर्घा नागा नद्यो गिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च तेनायुःप्र-
माणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु इत्यनेन मन्त्रेण उत्तरकलशं स्वशिरसा
पत्नीशिरसा विवाहादौ संस्कार्येशिरसा च संयोज्य कलशस्थाने कलशं

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

४७

स्थापयित्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण तथैव कृत्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण
तथैव इति त्रिवारं कुर्यात् । ततो यजमानः शिवा आपः
सन्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणहस्ते जलं दद्यात् । ब्राह्म-
णाश्च शिवा आपः सन्त्विति वदेयुः । ततो यजमानो गन्धाः
पान्तु सुमङ्गल्यं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणहस्ते चन्दनं
दद्यात् । ब्राह्मणास्तु गन्धाः पान्तु सुमङ्गल्यं चास्त्विति वदेयुः ।
अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानः अक्षतान्
दद्यात् । ते च अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु इति ब्रूयुः । ततः पुष्पाणि
पान्तु सौश्रियमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानः पुष्पाणि दद्यात् ।
ब्राह्मणास्तु पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्त्विति ब्रूयुः । ताम्बूलानि पान्तु
ऐश्वर्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्त्विति यजमानस्ताम्बूलानि दद्यात् ।
ब्राह्मणास्तु ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्विति ब्रूयुः । दक्षिणाः पान्तु
बहुधेयं चास्त्विति यजमानो दक्षिणां दद्यात् । ब्राह्मणास्तु दक्षिणाः
पान्तु बहुधेयं चास्त्विति ब्रूयुः । यजमानो दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः
पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति जलं दद्यात् । ब्राह्मणास्तु दीर्घमायुरित्यादि
चास्त्वित्यन्तं ब्रूयुः । ततो यजमानः यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणक-
र्मारम्भाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमोङ्कारमादिं कृत्वा स्वायजुः
सामाशीर्वचनं बहुषिमन्तं संविज्ञातं भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाच-
यिष्ये इति ब्रूयात् ब्राह्मणाः वाच्यतामिति ब्रूयुः यजमानः भद्रं कर्णे-
भिरित्यूचं द्रविणोदा द्रविणस इत्युचं सविता पश्चानादित्यूचं नवो नव
इत्युचं उच्चा दिवीत्युचं सं त्वा सिञ्चामीत्युचं च पठित्वा व्रतनि-
यमतपःस्वाध्यायकृतुदमदानविशिष्टानां ब्राह्मणानां मनः समाधीयतां
इति प्रार्थयेत् । समाहितमनसः स्मः इति ब्राह्मणाः । प्रसीदन्तु
भवन्तः इति यजमानः प्रसवाः स्मः इति ब्राह्मणाः । ततो यजमानः
शान्तिरस्त्वित्यादिभिः इष्टसम्पदस्त्वित्यन्तैराशीर्मन्त्रैः पात्रे जलं
सिञ्चति अरिष्टनिरसनमस्तु यत्पापं तत्प्रतिहतमस्त्विति मन्त्राभ्यां
पात्रादुद्भिर्जलं सिञ्चेत् पुनः यच्छ्रेयस्तदस्त्वित्यादिभिः सर्वा इष्टदेवताः
प्रीयन्तामित्यन्तैर्मन्त्रैः पात्रे जलं सिञ्चेत् ततो हता ब्रह्मद्विष इत्या-
दिभिः शाम्यन्तीतय इत्यन्तैर्बहिर्जलं सिञ्चति ततः शुभानि वर्धन्ता-

मित्यादिभिः महासेनः प्रीयतामित्यन्तैः पात्रे सिञ्चति ततः पुण्याह-
 कालान् वाचयिष्ये इति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु वाच्यतामिति ब्रूयुः यजमानः
 उद्गातेषु शकुनद्वयं याज्ययेत्यादि संस्क्रुते इत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं
 यत्पुण्यमित्यादि कुरुते इत्यन्तं तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मध्यं सह
 कुटुम्बिने महाजनाचमस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमाणाय करिष्यमा-
 णस्य अमुष्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु
 ओं पुण्याहमिति प्रतिब्रूयुः इमे वचनप्रतिवचने त्रिवारं पठनीये ततो
 यजमानः स्वस्तये वायुमित्यृचं आदित्य उदयनीय इत्यादि स्वस्त्युद्य-
 न्तीत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं अष्टौ देवा इत्यादि अमृतं स्वस्त्यीत्यन्तं तैत्ति-
 रीयं च ब्राह्मणं पठित्वा मध्यमित्यादि करिष्यमाणाया अमुष्य कर्मणे
 स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु आयुष्मते स्वस्त्यीति
 ब्रूयुः एवं पूर्ववत् त्रिवारं कुर्यात् यजमानः अध्याम स्तोममित्यृचं सर्वा-
 मृद्धिमित्यादि य एवं वेदेत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं अध्याम हव्यमित्यादि
 प्रतितिष्ठतीत्यन्तं तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मध्यमित्यादिकर्मणः अर्द्धं
 भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु कर्म अध्यातामिति ब्रूयुः एवं
 पूर्ववत् त्रिवारं कुर्यात् यजमानः श्रिये जात इत्यृचं श्रिय एवेत्यादि य
 एवं वेदेत्यन्तं ऐतरेयब्राह्मणं यस्मिन् ब्रह्मेत्यादि अमृतासतामित्यन्तं
 तैत्तिरीयब्राह्मणं च पठित्वा मध्यमित्यादि अमुष्य कर्मणः श्रीरस्त्विति
 भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणास्तु अस्तु श्रीः इति ब्रूयुः एवं
 त्रिवारं कुर्यात् ततो मङ्गलानि भवन्तु वर्षशतं पूर्णमस्तु गोत्राभिवर्द्धि-
 रस्तु इत्युक्त्वा कर्मप्रधानदेवतानाम् प्रथमान्तमुक्त्वा अन्ते प्रीयतामि-
 त्युक्त्वा शुक्रभिरङ्गैरित्यृचं तदप्येष इत्यादि सभासद इतीत्यन्तं ऐतरेय
 ब्राह्मणं च पठित्वा शिवंशिवमित्युक्त्वा पर्वो वामभागे उपवेश्य वास्तो-
 ष्यते इति चतस्रश्चः पठन् दक्षिणकलशं वामहस्ते उत्तरकलशं दक्षि-
 णहस्ते गृहीत्वा उभयोः कलशयोः संततधारां पात्रान्तरे कुर्यात् तत-
 स्तेन जलेन युष्मा ब्राह्मणाः पत्नीयजमानयोरभिषेकं दूर्वाङ्कुरैः आयप-
 ल्लवैश्च समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिस्त्रायन्तामिति तिसृभिः इमा आप
 इति तिसृभिः देवस्य त्विति यजुषा समस्तव्याहृतिभिः अभिषिञ्चन्ति
 ततो यजमानः ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पुण्याहवाचनफलसमृद्धि-

स्त्विति भवन्ती ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् ब्राह्मणाः पुण्याहवाचनफलसम्-
द्विरस्त्विति ब्रूयुः ततो यजमानो नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयर्षी
दक्षिणां ददाति इदं सर्वं कर्म पुण्याहवाचनमिति स्वस्तिवाचनमिति
चोच्यते ॥

३६८ ततो गौरी पद्मा शवी मेधा सावित्री विजया जया देव-
सेना स्वधा स्वाहा मातरौ लोकमातरः धृतिः पुष्टिः तुष्टिः आत्मनः
कुलदेवता ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही इन्द्राणी चामुण्डा
गणपतिः एतासां देवतानां षोडशोपचारैः पूजनं मातृकापूजनमित्युच्यते ॥

३६९ ततः पश्चात् प्राग्वान् दर्भानास्तीर्य तेषु दक्षि-
णतः पत्नी उपविशति उत्तरतो यजमानः तयोत्तरतः प्राङ्मुखाः सर्वे
अत्विजः ततः सपत्नीको यजमानः पुरुष एवेदमिति विष्णुं स्मृत्वा
पुरस्तादित्यादि निविष्टमित्यन्तं जपित्वा मासपक्षाद्युल्लिख्य अग्नीना-
ध्यास्ये इत्युपांशु चिदध्वार्य उच्चैस्त्रिर्बदेत् ततः तन्म इत्यादि काम
इत्यन्तं अत्विजः प्रत्याह अत्विजस्तु तत्त इत्यादि काम इत्यन्तं प्रति-
ब्रूयुः यजमानः प्रणवपूर्वकं तथेत्याह तदेतत् सर्वं आधानसंकल्प
इत्युच्यते ॥

३७० ततः सपत्नीको यजमानः ब्रह्मणः पादौ उपसंगृह्य अमुक-
शर्माहं ब्रह्मत्वेन त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् चन्द्रमा मे ब्रह्मा
स मे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वामुकशर्माणं वृणे इति ब्रह्माणं वृणीति ब्रह्मा
महन्मे इत्यादि भुविषीयेत्यन्तं जपित्वा चन्द्रमास्तेब्रह्मा स ते ब्रह्मा
ब्रह्माहं ते मानुष इति ब्रूयात् ततो होतारं वृणीति अमुकशर्माहं
होत्रेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् अग्निर्मे होता स मे होता
होतारं त्वामुं वृणे ततो होता महन्मे इत्यादि जपित्वा अग्निष्टे होता
स ते होता होताहं ते मानुष इति ब्रूयात् ततोऽध्वर्युं वृणीति अमुक-
शर्माहं आध्वर्यवेण त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् आदित्यो मे
ऽध्वर्युः स मे ऽध्वर्युरध्वर्युं त्वामुं वृणे ततो ऽध्वर्युः महन्मे वोच
इत्यादि जपित्वा आदित्यस्ते ऽध्वर्युः स ते ऽध्वर्युरध्वर्युरहं ते मानुषः
इति ब्रूयात् ततः चन्द्रावृषणं विकल्पेन अमुकशर्माहं चोद्गात्रेण त्वा
गच्छामि याजयतु मां भवान् पर्जन्यो मरुद्गाता स मरुद्गातोद्गाताहं

त्वामुं वृणे तत उद्गाता महन्मइत्यादि जपित्वा पर्जन्यस्तउद्गाता स तउद्गाताद्गाताहं ते मानुषः इति ब्रूयात् तत आग्नीध्रं वृणीते अमु-
कशर्माहमाग्नीध्रकर्मणा त्वा गच्छामि याजयतु मां भवान् आग्नीध्रं
त्वामुं वृणे तत आग्नीध्रः आग्नीध्रकर्म करिष्यामीति वदेत् यजमानः
ओ तथेति ततः सदस्यवरणं विकलेन अमुकशर्माहं सादस्येन त्वा
गच्छामि याजयतु मां भवान् आकाशो मे सदस्यः स मे सदस्यः सदस्यं
त्वामुं वृणे ततः सदस्यः महन्मइत्यादि जपित्वा आकाशस्ते सदस्यः
स ते सदस्यः सदस्यो ऽहं ते मानुष इति प्रतिब्रूयात् एतावत्सर्वं
अस्तिवरणमित्युच्यते ॥

३७१ अस्तिवरणानन्तरं मधुपर्कः क्रियते शुद्धस्थले आचनेषु
प्राङ्मुखान् अस्तिज उपवेश्य वृत्तान् अस्तिजो मधुपर्कणार्हयिष्ये इति
संकल्प्य प्रथमतः अस्तिजां पादान् प्रक्षालयेत् ततः कृताचमनेभ्य
अस्तिभ्यो विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिशृङ्खतामिति विष्टरं दद्यात्
अस्तिजस्तु प्रतिशृङ्खामीति विष्टरं हस्ते गृहीत्वा अहं प्रज्येति मन्त्रान्ते
उदगये विष्टरे उपविशन्ति सङ्क्षीभूताः अष्टाचत्वारिंशदृभाः मूलप्रदेश-
मारभ्य अशपर्यन्तं द्विगुणितसूत्रवेष्टिताः विष्टरपदवाच्याः ॥

३७२ ततः पादं पादं पादं प्रतिशृङ्खतामिति पादं दद्यात्
अस्तिजस्तु प्रतिशृङ्खामीत्युक्त्वाप्रतिशृङ्खन्ति ततः पादौप्रक्षाल्य शुश्रूषेमा-
चामन्ति । पादप्रक्षालनपर्याप्तं पात्रसं जलं पादार्थं उदकं इति
वृत्त्युत्पापादाघाभ्यां चेति यत्प्रत्यये पादार्थमित्युच्यते ॥

३७३ ततः कृताचमनेषु अस्तिजु यजमानस्तेभ्यः अर्घ्यमर्घ्यमर्घ्यं
प्रतिशृङ्खतामित्युक्त्वा अर्घ्यं ददाति अस्तिजस्तु प्रतिशृङ्खामीति प्रति-
शृङ्खन्ति । मूल्ये पूजाविधावर्घ इति कोशात् अर्घ्यः पूजाविधिस्तदर्थमुद-
कमिति व्युत्पत्त्या पूर्वाक्तसूत्रेण यत्प्रत्यये गन्धाद्याष्टोपचारसहितं अर्घ्यं
पात्रस्य जलं अर्घ्यमित्युच्यते ॥

३७४ ततो यजमानः आचमनीयमाचमनीयमाचमनीयं प्रतिशृङ्ख-
तामित्याचमनार्थं जलं ददाति अस्तिजस्तु प्रतिशृङ्खामीति प्रतिशृङ्ख
अमृतोपस्तरणमित्यादिमन्त्रेण आचमनं कुर्वन्ति ततो ऽन्येन जलेन
शुश्रूषेमाचमनं कुर्वन्ति तत्राचमनपात्रस्य जलमाचमनीयमित्युच्यते ॥

३७५ ततो यजमानः मधुपर्कं मधुपर्कं मधुपर्कः प्रतिशृङ्गा-
मिति मधुपर्कं ददाति अस्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वा प्रतिशृङ्गन्ति पूर्वं
आह्वीयमाणं मधुपर्कं मित्रस्य त्वेति मन्त्रेण प्रतीचन्ते देवस्य त्वेति
मन्त्रेण अञ्जलौ एहीत्वा वेष्टितं सूत्रं विसृज्य पिधानकं दूरीकृत्य मधु-
घाता इति च्युतेन मधुपर्कं अवेत्य तत्पात्रं वामहस्ते कृत्वा तत्रत्यं मधु-
पर्कं अकुष्ठानामिकाभ्यां त्रिः प्रदक्षिणमालिङ्ग्य वसवस्त्वेत्यादिमन्त्रेण
प्राच्यां दिशि मधुपर्कं अकुष्ठानामिकोच्छलनेन प्रोक्षयन्ति तथैव रुद्रा-
स्त्वेत्यादिमन्त्रेण दक्षिणतः प्रोक्षयन्ति तथैवादित्यास्त्वेत्यादिमन्त्रेण
षष्ठिमतः तथैव विश्वे त्वा देवा इत्यादिमन्त्रेण उत्तरतः ततोऽकुष्ठ-
नामिकाभ्यां मध्यात् एहीत्वा भूतेभ्यस्त्वेति मन्त्रेण त्रिवारं कर्ध्वं
प्रोक्षयन्ति ततस्तत्पात्रं भूमौ निधाय मधुपर्कैकदेशं दक्षिणहस्ते एहीत्वा
विराजो देह इत्यादिमन्त्रेण भक्षयन्ति ततो लौकिकजलेनाचामन्ति
ततः पुनर्मधुपर्कैकदेशं एहीत्वा विराजो देहमित्यादिमन्त्रेण भक्षयन्ति
पुनर्लौकिकजलेनाचम्य मधुपर्कैकदेशं एहीत्वा मयि देह इत्यादिमन्त्रेण
भक्षयन्ति ततो लौकिकजलेनाचम्य मधुपर्केशेषं जले प्रक्षिपन्ति अमृता-
पिधानमसीति मन्त्रेण पूर्वदत्ताचमनीयजलेनाचम्य लौकिकजलेनाचा-
मन्ति । कांस्यपात्राभ्यां संपुटीकृतं उर्षारं द्विगुणितसूत्रवेष्टितं मधुमि-
श्रितं दधि मधुपर्क इत्युच्यते ॥

३७६ ततो यजमानो गौर्गौर्गौः प्रतिशृङ्गातामिति प्रत्येकशृङ्गाभ्यामां
ददाति अस्विजस्तु प्रतिशृङ्गामीत्युक्त्वा माता रुद्राणामित्यूचं पठित्वा
ओमुत्सृजतेति मन्त्रेण गोरुत्सर्जनं कुर्वन्ति यजमानस्तु नववस्त्रयुग्मं
यज्ञोपवीतयुग्मं चन्दनं पुष्पमालां अलंकारान् फलाद्युपहारं च अस्विभ्यो
ददाति सेयं विष्टरदानप्रभृत्येतावत्पर्यन्ता मधुपर्कपूजेत्युच्यते ॥

३७७ ततो यजमानस्य देवयजनयाज्या विहिता तत्रादौ अध्व-
र्यो देवयजनं मे देहि इति अध्वर्युं याचते ततोऽध्वर्युः आदित्यो देव
इत्यादि ददात्वित्यन्तं पठति यजमानः प्रणवपूर्वकं तथेत्याह । ब्रह्मन्
देवयजनं मे देहि इति ब्रह्माणं ततो ब्रह्मा चन्द्रमा देव इत्यादि
ददात्वित्यन्तं पठति यजमानः पूर्ववत्तथेत्याह । होतर्देवयजनं मे
देहीति होतारं ततो होता अग्निर्देव इत्यादि ददात्वित्यन्तं पठति

यजमानः पूर्ववत् । उद्गातवेवयजनं मे देहि इति उद्गातारं तत उद्गाता
पर्जन्यो देव इत्यादि पठति यजमानः पूर्ववदाह । सदस्य देवयजनं मे
देहि इति सदस्यं ततः सदस्यः आकाशो देव इत्यादि पठति यजमानः
पूर्ववदाह । देवा इज्यन्ते यस्मिन्नित्यधिकरणे ल्युटा देवोद्वेश्यकयाग-
भूमिः देवयजनशब्देनोच्यते ॥

३७८ तस्य पूर्वोक्तप्रकारेण अध्वर्यादीन् प्रति याचनं देवयज-
नयाघ्ना इत्युच्यते ॥

३७९ ततो ऽध्वर्यादयो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य इहेत्यादि
मदन्तिवत्यन्तं जपन्ति अध्वर्युस्तु स्पर्शं गृहीत्वा उदग्देशेन गत्वा यज-
मानपत्नीभ्यां सह वेद्युत्क्रयोर्मध्येन प्रविश्य तिष्ठन् यजमानान्वारब्धः
गार्हपत्यायतनं उद्वृण्यमान इत्यृचा स्पर्शेन उद्वृण्ति ततः शं नो देवीरि-
त्यृचा जलेनावोचति एवं दक्षिणाग्न्यायतनं आहवनीयायतनं च उद्वृण-
नवीक्षणाभ्यां संस्करोति अचावोचयं नाम अचाचीनेन हस्तेन जलमो-
चयम्* ॥

३८० सिकता ऊपरमृत्तिका मूषकबिलमृत्तिका घल्मीकमृत्तिका
महाद्भृदमृत्तिका अरण्यवराहविहतमृत्तिका पद्मिनीपत्रं शर्कराः षट्
हिरण्यशकलानि अश्वत्थः उदुम्बरः पलाशः शमी विकङ्कतः अशनिहतं
अरण्यौ मुञ्जकुलायः प्रसिद्धाश्वत्थस्य आर्द्राः सपत्राः सप्रोद्वाः प्रादे-
शमात्राः अङ्गुष्ठायास्त्रिस्तः समिधः जीयि सुवर्णशकलानि जीयि रजत-
शकलानि एते विंशतिपदार्थाः सम्भ्रियन्ते संपाद्यन्ते इति कर्मव्युत्पत्त्या
संभारा इत्युच्यन्ते ॥

३८१ एतान् पदार्थान् वेद्यां प्रागयान् स्थापयति तन्मध्ये प्रथमतः
वैश्वानरस्य रूपमित्यृचा सिकतां स्थापयति ततः यदिदं दिव इत्यृचा
ऊपरमृत्तिकां ऊतीः कुर्वाण इत्यृचा मूषकबिलमृत्तिकां ऊजैः पृथिव्या
इत्यृचा घल्मीकमृत्तिकां प्रजापतिसृष्टानामित्यृचा महाद्भृदमृत्तिकां यस्य
रूपमित्यृचा अरण्यवराहविहतमृत्तिकां यत्पर्यपश्यदित्यृचा पद्मिनीपत्रं
यामिरदुहदित्यृचा षट् हिरण्यशकलानि अश्वो रूपमित्यृचा अश्वत्थं

* मोक्षयमत्र सिञ्चनमेव न तु पाणिमार्गिकम् ।

कर्त्तुः पृथिव्या इत्यृचा उदुम्बरं गायत्र्या द्वियमाणस्येतृभ्यां पलाशं
या ते सृष्टस्येतृचा शर्मा यत्ते सृष्टस्येतृचा विकङ्कतं यत्ते तां तस्ये-
त्यृचा अशनिहतं चित्रियादश्वत्यादित्यृचा प्रसिद्धाश्वत्यस्य तिस्रः
समिधः या ते अग्न इति यजुषा मुञ्जकुलायं अश्वत्यादुव्येति यो
अश्वत्य इति च द्वाभ्यामृभ्यां अरण्यौ ततीयं त्वा समभरचित्यृचा
संभृतान् संभारान् पुनः संभरति ततः अरणीमुञ्जकुलायप्रसिद्धाश्वत्य-
समिद्धिरण्यशकलव्यतिरिक्तानां संभाराणां त्रेधा विभाज्य स्थापनं क्रियते
एतत्सर्वं कर्म संभारसंभरणमित्युच्यते ॥

३८२ ततः गोपितृयज्ञो ऽनुष्ठीयते स चेत्यम् । अध्वर्युः प्राङ्मु-
खस्यासीनस्य यजमानस्य दक्षिणगोदानप्रदेशे ऊर्ध्वायाणि त्रीणि दर्भ-
पिञ्जूलानि निधाय बालवत्सर्वं करोति ततः केशादिनखान्तानां
कृन्तनं करोति प्रथमे देवेनेति यजुषा यानि मदत इति यजुषा यजमानो
ऽभिमन्त्रयते पव्यास्तु तूष्णीं केशव्यतिरिक्तलोमादिकृन्तनं क्रियते अध्व-
र्युर्यजमानमुदकुम्भेनाभिषिञ्चन् इमा म आप इत्यृचं वाचयति पर्वो
तूष्णीं स्वातो पवीयजमानो प्रादेशं गत्वा ऽहते वाससी परिधायालं-
कृत्याञ्जनेनाञ्जाते ततो यजमान एकाविंशतिदर्भपिञ्जूलैस्त्रैधाविभक्तैः
शिरोनाभिगुल्फदेशान् क्रमात् तूष्णीं पावयित्वा पव्या सह बहिर्गत्वा
नैर्ऋत्यादिदिशि चतुष्पथे अध्वर्युणा आनीते उदपात्रे आत्मानमवेक्षते
अध्वर्युर्यजमानं सिंहे म इत्यनुवाकं वाचयति पर्वो तूष्णीमवेक्षते अस्मि-
न्काले ब्रह्मा दक्षिणत उपविशति ततस्तदुदकं नैर्ऋत्यां दिशि निनीय
उदपात्रं परास्य अप उपस्पृश्य अनवेक्षमाणो यथागतं प्रदक्षिणमावृत्य
आगत्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य आचमनं करोति ततो ऽध्वर्युर्यजमानं
पञ्चमानः सुवरित्यनुवाकं वाचयन् आत्मानं यजमानं पर्वो चाद्विः
ब्रूवति ततो यजमानः प्राचीनावीती गोपितृयज्ञं करिष्य इति संकल्प्य
लौकिकाग्निमाहुत्य दक्षिणाग्नौ प्रणीय ज्वलयित्वा परिस्तीर्य पवित्रं
कृत्वा आज्यस्थालीं सुवं सादयित्वा प्रोक्ष्य संस्कृत्य दक्षिणाग्नेरुत्तरतः
सादयित्वा चतुर उदकुम्भान् औदुम्बरीं दर्वीं दक्षिणाग्नेर्दक्षिणतः
सक्रदाह्विचं बर्हिः एरकोपवर्हणे अञ्जनाभ्यञ्जने पाचान्तरस्यमाज्यं स्फ्यं
दशारहितं वस्त्रं प्रक्षालिते उलूखलमुसले कृष्णाजिनं शूर्पं चक्षुस्थालीं

मेतत्तं आज्यस्थालीं प्रोक्षणीं च सादयित्वा उदुननाश्रोतणे दक्षिणाग्ने-
 र्दक्षिणतः करोति एकोनपञ्चाशत्संख्याकान् वैभीतकान् अत्रान् उदुन-
 नस्थाने निधाय तद्वक्षिणतः पिण्डनिर्वापस्थाने स्पर्शेन अपहता असुरा
 इति यजुषा दक्षिणापवर्गां रेखा करोति उदीरतामवर इत्यृचा रेखाम-
 द्विरवोक्षति यत्राददाना इत्यृचा उल्मुकमादत्ते अग्निः पावक इत्यृचा
 उल्मुकेन तां रेखामभितपति तत उल्मुकमग्निसमीपे पृथङ्निदधाति
 उल्मुके आज्यविन्दुं प्रश्नोतयति सकृदाच्छिन्नं बर्हिरित्यृचा रेखायां
 दक्षिणाशान् दर्भान् स्तृणानि अन्यान् दर्भान् हस्ते गृहीत्वा उत्थाय
 कृताञ्जलिः प्रह्वो दक्षिणामुखः उदीराणा इहेति मन्त्रेण पितृनाह्वयति
 हस्तधृतान् दर्भान् भूमौ निधाय पितृणां पुरस्ताद्वक्षिणतो वा आसनं
 शयनमित्यृचा एकोपबर्हणे निदधाति एकेन उदकुम्भाधेन तूष्णीं मार्ज-
 यति मधुतीरपयोमिश्रसक्तानां पात्रचितयं ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा तादृशमेव
 पात्रचितयं एतद्गुः पितरः पानमिति मन्त्रेण पितृभ्यो ददाति अश्वशेषि-
 तोदकुम्भोदकेन तूष्णीं मार्जयति ततः पूर्वमासादितानामक्षाणां पूर्वतः
 यजमान उपविशति दक्षिणतः पुत्रो ज्येष्ठस्ततोऽनुजः पश्चिमतः उत्त-
 रतः कनिष्ठः एवमुपविश्य यदि द्वादशाक्षान् यजमानः ज्येष्ठानुजौ
 चाकर्षन्ति कृतं कृतमित्युक्त्वा तदा त्रय एते विजयिनः समसंख्याकाक-
 र्षणात् कनिष्ठः पराजितो भवति विषमसंख्याकाकर्षणात् पुत्रद्वित्वे
 यजमानो द्विरावृत्त्या चतुर्विंशतिसंख्याकानक्षानाकर्षति एकपुत्रत्वे पत्नी
 तृतीया यजमानः पूर्ववत् द्विरक्षानाकर्षति पुत्राभावे पत्नीयजमानौ
 प्रत्येकं द्विवारमाकर्षतः समसंख्याकाकर्षणे जयः विषमसंख्याकाकर्षणे
 पराजयः एवं त्रिवारमाकर्षणं कृत्वा पचत ओदनमित्युक्त्वोत्तिष्ठन्ति
 ततः पितृभ्यस्त्वेत्यादिना उपाकरोमीत्यन्तेन मन्त्रेण शूर्पे व्रीहीन् सकृ-
 द्धिषति तथैव प्रोक्षामीत्यन्तेन तेन मन्त्रेण प्रोक्षति ततः कृष्णाग्निने
 उलूखलं निधाय तस्मिन् व्रीहीनोप्य मुसलेनावहत्य संपन्नान् तन्दुलान्
 प्रक्षाल्य प्रक्षालनोदकं पात्रान्तरे निधाय दक्षिणाग्नेौ चरुमाख्यं चाधि-
 क्षित्य उभयं पर्यागिन् कृत्वा गृहे चरौ प्रभूतमाज्यमानीय सुवं दर्वी च
 समृज्य सुवणं चरुमभिधाय उद्वास्य चरोरेकं पिण्डमुदृत्य पात्रान्तरे
 निधाय यः प्राचीः संभवन्तीत्यादिभिर्हविः सुवेण पञ्चाज्याहुतीर्जु-

होति ततः प्रागुद्धृतं पिण्डं त्रेधा विभज्य उपस्तरणाभिघारणव्रजं एकैकं भागं दद्यात् सोमाय पितृमत इत्यादिभिर्मन्त्रैः त्रिभिर्जुहोति ततो दर्वी नूष्णीमनौ निधाय चरोः पिण्डान् कृत्वा प्रोक्षणीयस्योदकुम्भस्यार्घ्यादकेन पूर्वकृतरेखायां तूष्णीं मार्जयित्वा उपस्तरणाभिघारणे कृत्वा एतत्ते पितरद्वयदत्तशर्मन् इत्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः रेखायां बहिषि पिण्डान् ददाति ततः अत्र पितर इति यजुषा अनुमन्त्र्य द्वितीयोदकुम्भशेषेण तूष्णीं मार्जयति तृतीयोदकुम्भजलं तन्दुलप्रचालनोदकेन सहलोलोद्य यानि रक्षांसीति मन्त्रेण भूमौ पिण्डसमीपं प्रवाहयेत् तत आञ्जतां पितर इत्यादिमन्त्रेण पिण्डेषु अञ्जनं ददाति अभ्यञ्जतां पितर इत्यादिमन्त्रेण अभ्यञ्जनं ददाति ततः पूर्वासादितसूत्रं त्रेधा कृत्वा एतानि वः पितर इत्यादिमन्त्रेण ददाति ततो नमो वः पितरो रसा येत्यादिभिः षड्भिर्मन्त्रैरुपतिष्ठते ततो वीरं मे पितरो दत्तेत्यादिभिर्मन्त्रैः पुत्रं याचते उत्तिष्ठत पितर इत्यादिना मन्त्रेण आवाहितान् पितॄनुत्थापयति यन्तु पितर इत्यादिमन्त्रेण पितॄन् स्वस्थानं गमयन् मनसा ताननुगच्छति ततस्तान्प्रत्यतनुगमनः मनो ऽन्वा हुवामह इति वृत्तेन पुराहूयते ततो यजमानः परिहितं वासः गोपितृयज्ञविदे ब्राह्मणाय ददाति ततो ऽन्यत्परित्यागार्हवासः परिधाय आचम्य दक्षिणां दिशं गत्वा चतुर्थोदकुम्भोदकेन स्नानं करोति या सुगन्धा रसा इति मन्त्रेण तत आचम्य तदपि वासः परित्यज्य क्षीमं वासः परिधायाचम्य यज्ञोपवीती दक्षिणाग्नेः समीपं प्रजापते न त्वदित्यूचा गच्छति अमृद्धत इत्युवा पूर्वं एथक् कृतमुल्मुकमनौ प्रतिपति ब्राह्मणेभ्यः पिण्डानोदनं च ददाति अध्वर्युस्तस्मिन्नेवाग्ने जयसंज्ञकैस्त्रयोदशभिर्मन्त्रैराज्यं जुहोति स्वाहाकारान्तानि चित्तं चेत्यादीनि जयनामकाणि ॥

३८३ अग्निर्भूतानामधिपतिरित्यादिभिः सप्तदशमन्त्रैस्तथैव जुहोति अष्टादशं यजमानं वाचयति एते ऽष्टादश मन्त्रा अभ्याताना इत्युच्यन्ते ॥

३८४ ततः ऋताषाडृतधामेत्यादिभिर्द्वाविंशतिमन्त्रैर्जुहोति एते च मन्त्रा राष्ट्रभूतसंज्ञकाः ॥

३८५ ततो यद्वेवा देवहेडनमित्यादिभिर्दुर्गावंशतिमन्त्रैर्जुहोति
चौलवत्करणादि एतावदन्तं कर्म गोपितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

३८६ यस्मिन्काले सूर्यकिरणा भूमिं त्यक्त्वा वृक्षाकृता भवन्ति
तस्मिन् काले तिलमाषघ्नीह्रियवप्रियङ्गुवणुगोधूमश्यामाकनीवारजति-
लघवीधुकगार्मुतकरविन्धवेणुयवान् समुच्चित्य प्रक्षाल्यादाय आल्यस्या-
लीं सुवं शुचं दर्भान् शुष्ककाष्ठानि चादाय वाससा प्रच्छवाः अध्वर्युः
ब्रह्मपत्नीयजमानाः श्रौपासनानि प्रति व्रजन्ति ततः काष्ठान्योपास-
नानौ प्रक्षिप्य आदीप्य दर्भैः परिस्तीर्य गृहोक्तविधिना पात्रासादना-
द्याल्यसंस्कारान्तं कृत्वा अध्वर्युयजमानाञ्जलावुपस्तीर्य तिलमाषादि
श्रौप्य अभिघारयति यजमानः आग्नये सर्वोषधायेत्यादिना मन्त्रेण
जुहोति अयं सर्वोषधिहोम इत्युच्यते ।

३८७ ततः सुवेण चितं चेत्यादिभिः स्वाहाकारान्तेर्मन्त्रैः त्वमग्ने
अयासीत्येतावत्पर्यन्तेर्हुत्वा सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्रजापते न त्वदे-
तानीत्यृचा हुत्वा अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा अग्न्यग्निहवसामित्यृचा
जुहोति । अथ यजमानः शरावे श्रौपासनानिः सर्वानङ्गारान् अर्धाधा-
नपक्षे त्वर्धानङ्गारान् आयुषे वो गृह्णामीति गृह्णाति आयुर्मांमाविश-
त्विति मन्त्रेण ङ्गारानावायोत्तिष्ठति तानध्वर्यवे ददाति अध्वर्युणा-
न्वारब्धे यजमाने सर्वं यथागतं गच्छन्ति अध्वर्युरङ्गारान् गार्हपत्ये निद-
धाति ततो गार्हपत्यं परिस्तीर्य उत्तरतः दर्भेषु प्रोक्षणीमान्यस्यालीं
चहस्यालीं मेतृणं उद्वरणपात्रीं सुवं निर्वपणस्यालीं उलूखलमुखले शूर्पे
च सादयति गार्हपत्याद्वक्षिणतः ब्रह्मा समन्त्रके निरसनोपवेशने करोति
यजमानश्चापविशति अध्वर्युः प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्षति ततः
सुलोहितं आनडुहं चर्म प्राचीनवीवं उत्तरलोम गार्हपत्यस्य पश्वादा-
स्तीर्य सपवित्रया निर्वपणस्यात्या तस्मिन् चर्मणि पृष्ठस्थाने ब्रह्मणे
जुष्टं निर्वपामीति मन्त्रावृत्त्या चतुष्कृत्वा व्रीहीन्निर्वपति अयं ब्रह्मोद-
ननिर्वाप इत्युच्यते ॥

३८८ आकृत्य त्वेत्यादिमन्त्रेण निरुप्तानभिर्मृशति व्रीहीन् शूर्पे
निधाय ब्रह्मणे जुष्टं प्रोक्षामीति मन्त्रावृत्त्या चतुर्वारं प्रोक्षति चर्मो-
भ्युह्य निरस्यति चर्मणि उलूखलं निधाय व्रीहीन्निर्वहन्ति चिःकलीह-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

५७

तान् त्रिः प्रचालयति तण्डुलान् चरुस्थाल्यां पवित्रवत्यां निर्वपणपात्रेण
निर्वापवदुदकमानयति स्थालीमन्नावधिश्रित्य तिरःपवित्रं निधाय तण्डु-
लानावपति आज्यं निरुप्याधिश्रयति उभयं पर्यग्निकृत्वा मेतृणं सुव च
संमृज्य चरुं संस्कृताज्येनाभिघार्यौदगुदुदासयति अथ परिकर्मिणः गवा-
मागमनकाले ऋत्विग्भ्यः श्रुतो ब्रह्मौदन इत्याहुः अध्वर्यादयः सर्वे
सहागत्य उत्तरत उपविशन्ति ब्रह्मा निरसनोपवेशने करोति यजमानः
उदुरणपात्र्यामुपस्तीर्य ब्रह्मौदनं तस्यां स्थालीमचालयन् उदृत्य ओदन-
मध्ये गतं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानीय मेतृणेनावदाय प्रवेधसे कवय इति
मन्त्रेण जुहोति ततो ऽध्वर्यादीन् उत्तरतो ऽनुदिशं परस्पराभिमुखमु-
पविष्टान् आनुपूर्व्येणाचमय्य ओदनसहितां उदुरणपात्रौ तेषां मध्ये
भूमिमुपस्पृशचाकर्षचिव प्रवेशयति यज्ञो मोपनमत्विति मन्त्रेण ओदनं
चतुर्धा कृत्वा पृथक् पृथक् पात्रेषु परिवेषयति ऋत्विज ओदनमध्याद्
शासत्रयं प्राश्य यजमानं प्रशंसन्ति रादुस्ते ब्रह्मौदन इति इदं ब्रह्मौ-
दनप्राशनमित्युच्यते ॥

३८९ यजमानः ऋत्विग्भ्यः साण्डं वत्सतरं ददाति ऋत्विजो
भुक्त्वाचम्य वत्सतरं प्रतिगृह्णन्ति अन्यः कश्चिद्ब्रह्मण उत्तरत आसीनः
चरुस्थाल्यां संलानं वामकायमोदनं प्राश्नाति यजमानस्तस्मै किञ्चि-
द्वदाति ततः संस्कृताज्यशेषं उदुरणपात्र्यामुर्वरिताज्ये समानीय प्रसि-
दुश्वत्यस्य तिस्रः समिधो ऽभ्यज्य समिधानिमित्यृचा अग्नौ जुहोति*
उष त्वाग्नदित्यृचा द्वितीयां तं त्वा समिद्विरित्यृचा तृतीयां वत्सतरीं
ददाति ततो ऽध्वर्युर्यजमानमाह वाचंयमो भविष्यसि संशाधि यत्ते
संशिष्या इति यजमानः परिकर्मिणः प्राह ब्राह्मणान् आशयत अश्वं
तदभावे अनड्वाहं तदभावे अजं तदभावे अजां तदभावे कमण्डलुं
वा गोपायत संभाराच्चिधत इति ततो यजमानः अध्वर्याः सकाशादरणी
गृह्णन् मही विशपन्तीत्यादियथायज्ञैरत्यन्तं जपति ऋत्विग्वती स्य इति
मन्त्रेण सुवर्गं लोक इत्यन्तेन अरणी उरसि श्लेषयति इदं कर्म अरणी-
यज्ञमित्युच्यते ॥

३८७ अध्वर्युर्यजमानमाह अनृतं विहाय सत्यं वद न संकल्पः
कार्यः मानुषं कार्यं विहाय दैवमेव कार्यं कर्तव्यं इति ततो यजमानः
इदमहमनुतादित्यदिमन्त्रं जपति ऋत्विजः यजमानं वाचंयमं रात्रिं
जागरयन्त आसते यजमानः शुष्ककाष्ठैस्तां रात्रिं अग्निं समित्ये शल्कै-
रग्निमित्यादिमन्त्रेण अध्वर्युर्गार्हपत्यस्योत्तरतः कल्माषमजं बद्ध्वा यज-
मानं प्रति दर्शयति प्रजा अग्ने समिति मन्त्रेण वाचंयमत्वादि अरणी-
प्रदानादि च अपररात्रे वा भवति अध्वर्युः अपररात्रे यजमानहस्तादु-
त्तिष्ठेन हस्तेन उत्तरारणिं सव्येनाधरारणिं गृहीत्वा अरण्याब्रह्मौदनाग्निं
समारोपयति जातवेदो भुवनस्य रेत इत्यृग्व्यां अयमग्निसमारोपो नाम
अनयोरग्निः प्रविष्ट इति भावनया यत् अरण्यार्गार्हपत्ये प्रतपनम् ॥

३८९ ततः ब्रह्मौदनाग्निं शरावे निधाय गार्हपत्यादूक्षिणतः परि-
कर्मिणः तं ज्वलयन्त आसते यद्व्यास्मादूक्षिणाग्नेराधानं तदा नो चेदु-
पशामयेत् ततो ऽग्न्यायतनानि गोमयेन अपेत वीतेत्यृचा लेपयति इदं
मायतनोपलेपनमित्युच्यते ॥

३९२ अध्वर्युर्यजमानेनान्वारब्धः संभाराणां तृतीयं भागमादाय
गार्हपत्यायतने यत्पृथिव्या इत्यृचा निदधाति ततः सपत्नीको यजमानः
अध्वर्युमन्वारब्धो ऽभिमन्त्रयते यददश्चन्द्रमिति मन्त्रेण यजमानः दिव-
स्था वीर्येणेति मन्त्रेण संभारानग्नित्वेन निश्चिनोति सं वः सृजामी-
त्यृग्व्यां संभारान् मिश्रयति ततः कल्पतां व्यावापृथिवी इति यजुषा
संभारान् समान् करोति अध्वर्युर्यजमानेनान्वारब्धः अवशिष्टानां संभा-
राणां अर्धमादाय दक्षिणद्वारेणापनिर्हृत्य अन्वाहार्यपचने यदन्तरितस्ये-
त्यृचा निदधाति अभिमन्त्रणादि गार्हपत्यवद्भवति अध्वर्युर्यजमानान्वा-
रब्धः अवशिष्टान् संभारान् पूर्वद्वारेण निर्हृत्य आहवनीयायतने यद्विवो
नेत्यृचा निदधाति अभिमन्त्रणादि गार्हपत्यवत् अध्वर्युर्गोप्रारमाह एत-
त्सर्वं रक्षणीयमिति गोप्ता आह विहृता अग्नयो मा कश्चनान्तरेण
संवारीदिति इदं कर्म आयतने संभारनिधानमित्युच्यते ॥

३९३ अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यसंभारेषु पश्चात्कृष्णाग्निं
वा मुञ्जकुलाय निधाय तस्योपरि प्रागायतामधरारणीं तूष्णीं निद-
धाति पश्चिममन्यनप्रदेशे दशहोतारं व्याख्याय वाचस्पते विध इत्यादि

वृष्णं धात्वा हेत्यन्तेन मन्त्रेण उत्तरारणीं निदधाति अध्वर्युराह मन्येति
मन्यनदेशे अध्वर्युरधरारणीं प्रतीचीनप्रजननां अग्नेर्जनित्रमित्यादिमन्त्रेण
स्थापयति उर्वश्यस्यायुरसिपुह्रवा इति मन्त्रेण मन्यं गृहीत्वा घृतेनाक्ते
इति मन्त्रेण प्रजननं वृषणौ स्य इति मन्त्रेण अध्वराण्यां मन्यस्थापनं
वृषणं दधायामिति मन्त्रेण निष्पीडनस्थापनं गायत्रं छन्द इत्यादिम-
न्त्रेण रज्जुधमणं होतारं प्रेष्यति अग्नये मथ्यमानायेत्यादिना यजमानः
प्रथमं मन्ययति होता सामिधेनीस्थानस्य पश्चात्पदमात्रे ऽवस्थापय अभि-
हिंक्षत्य सामिधेनीवत् अभि त्वा देव सवितरित्यूचं त्रिवारमभ्यस्य मही
द्यौरित्यूचं त्वामग्ने पुष्करादित्यूचं तमुत्वा दध्याङ्गित्यूचं तमु त्वा पाथ्य
इत्युचं एतावता यथाग्निर्न जायते तर्हि अग्ने हंसीतिसूक्तमाध्वपेत् उत्ति-
ष्ठसि स्वेत्युचं स आहुतो वीत्युचं घृतेनाग्निरित्यूचं जरमाणः समित्यूचं
तं मर्ता इत्युचं अदाभ्येन शोचिषेत्यूचं स त्वामग्न इत्युचं तं त्वा गीभि-
रित्यूचं त्रिरभ्यस्यति एता अवः अग्निमन्यनाय हिता इति हेतोः अग्नि-
मन्यनीया इत्युच्यन्त ॥

३९४ उद्गाता मन्यनारम्भकाले अरणी स्पृष्ट्वा अरण्योरिति साम
गायति मथ्यमाने अग्निं नर इति साम गायति धूमे उत्पन्ने सति त्वेषस्ते
धूम अण्वतीति साम गायति अग्नौ जाते यजमानोवरं ददामीति वाचं
विसृजते उद्गाता प्रज्वलिते ऽग्नौ अदर्शि गातुवित्तम इति साम गायति
अध्वर्युर्यजमानश्च जातमग्निमुपतिष्ठति अजीजनचमृतमिति मन्त्रेण
एतावत्कर्म अग्निमन्यनमित्युच्यते ॥

३९५ यजमानः अग्नेरुपरि नासापुटाभ्यां वायुं निष्क्रामयति प्रजा-
पतेस्त्वा प्राण इति मन्त्रेण यजमानः गार्हपत्यं निदधाति निधीयमाने
गार्हपत्ये उद्गाता अग्निमीडइति साम गायति अध्वर्युर्द्गातारमाह रथ-
न्तरं ब्रूहीति तत् उद्गाता रथन्तरं साम गायति उद्गातुरभावे ब्रह्मन्
हन्दांसि ब्रूहीति ब्रह्मा हिंइ इति ब्रवीति योनिं वा द्विब्रवीति सम-
स्तव्याहृतीर्वा त्रिब्रवीति अध्वर्युर्गार्हपत्यं स्पृष्ट्वा भूर्भुवो धर्म इत्यादि-
मन्त्रं जपति तत्र मन्त्रे भृगूणां भृगूणां त्वा व्रतपते इति अङ्गिरसां तु-
अङ्गिरसां त्वा व्रतपते इति एतद्दृष्ट्यभिधानां तु आदित्यानां त्वा व्रत

पते इति गायत्रेण छन्दसेत्यादि यथा यजमानगोत्रोच्चारणम् । अथा-
ग्नेहतरतः अग्नौ वा सौवर्णे शकलं स्वया तनुवेति मन्त्रेण निदधाति
राजतं शकलं मूर्खाय ब्राह्मणाय वृषलाय वा प्रयच्छति अर्धयुर्यजमा-
नश्च गार्हपत्यं अहं त्वदस्मीत्यृध्यामुपतिष्ठाते एतद् गार्हपत्याधानमि-
त्युच्यते ॥

३९६ अथ अर्धयुः गार्हपत्यात् अन्वाहार्यपचनं निदधाति तं
स्यष्टा भूर्भुवो वात इत्यादिमन्त्रं जपति यथर्षि यथागोत्रं गायत्रेण छन्द-
सेति पूर्ववत् हिरण्यशकलं निदधाति राजतं ददाति अर्धयुर्यजमानश्च
इमा उमामित्यृचा अन्वाहार्यपचनमुपतिष्ठाते इदं दक्षिणाग्न्याधानमि-
त्युच्यते ॥

३९७ ततः गार्हगत्यं प्रति यथेतमेत्य गार्हपत्ये प्रणयनीयमिधं
मूलतो ऽध्यादधाति यथा अर्धौदिते सूर्ये अग्निप्रणयनयोग्यो भवति
तथा ज्वलयति मृत्पूर्णपात्रं उपयमनं च समीपे गार्हपत्यस्य सादयति
स्त्रापितस्तस्मिन् ऽश्वः गार्हपत्यस्य पुरस्तात् स्थापितो भवति अश्वाभावे
अनङ्गान् अजो वा अर्धवो क्रमण्डलुर्वा अन्यद्वरणे पारब्धे उद्गातारमाह
वामदेवं ब्रूहीति उद्गातुरभावे ब्रह्मन् छन्दासीति विकल्पः पूर्ववत्
यजमानः प्रदीपमिधं मृत्पूर्णपात्रे निधाय अयत उपयमनेनोपयम्य
क्राजसे बलायेत्यादिना मन्त्रेणोद्व्यक्तते अग्निपात्रं जानुमात्रमुद्धृत्य गार्ह-
पत्याहवनीययोर्मध्यदेशं त्रेधा विभज्य प्रथमभागं गच्छति नाभिमात्र-
मुद्धृत्य द्वितीयभागं गच्छति यीशमात्रमुद्धृत्य तृतीयं भागं गच्छति
अश्वं पूर्वं ब्रह्मादयः उत्तरेण नयन्ति तं अश्वं प्राचीमनुपदिशमित्यृचा-
नुमन्त्रयते विक्रमस्य मह्यमित्यृचा गमनमध्ये उपरमन्ति अन्वग्निरुषसा-
मित्यृचा ततो गच्छन्ति अग्निपात्रं अन्यस्य हस्ते दत्त्वा माहुमुखमश्वं
दक्षिणेन पूर्वपादेन संभाराणामुत्तरदेशे अतिसन्निहिते आक्रमयति यज-
मानः प्रदक्षिणमावृत्य अश्वं द्विरभ्युक्ष्य उत्तरत उत्सृज्य अर्धयवे ददाति
अन्यमश्वं ब्रह्मणे ततो ब्रह्मा आहवनीयं परीत्य आहवनीयस्य दक्षि-
णतः मन्त्रेण निरसनोपवेशने कृत्वा बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यादि जपति यज-
मानः अर्धौदिते सूर्यं प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् तमग्निं स्मृत्वा
संभारेषु पतिष्ठापयति यद्विदमित्यादि गुणै इत्यन्तेन मन्त्रेण तत उद्गा-

तारमाह बृहद्वारवन्तीयं श्येतं ब्रूहीति उद्गातुरभावे पूर्ववत् ब्रह्मणो
विकल्पाः उद्गाता सामानि गायति आहितमग्निं स्पृष्ट्वा भूर्भुवः सुवर्क
इत्यादिमन्त्रं जपति ततो राजतशकलदानान्तं पूर्ववत् अध्वर्युयंजमान-
श्चाहवनीयं आनशे ध्यानश इत्यादिमन्त्रेणोपतिष्ठते रथचक्रं प्रवर्त-
यति सन्ततं गार्हपत्यादाहवनीयात् एतदाहवनीयाधानमित्युच्यते ॥

३९८ ततः अग्नीन् परिसमुह्य पर्युह्य परिस्तीर्य यजमानः तिल-
माषादीनि पूर्वोक्तानि धान्यानि स्वाहाकारान्ताभिर्व्याहृतिभिः सर्व-
ध्वनिषु जुहोति अयमुत्तरसर्वौषधिहोम इत्युच्यते ॥

३९९ ततोऽध्वर्युयंजमानेनान्वारब्धः गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य
सुधं जुहूँ च संमृज्य एकैकस्मिन्नग्नौ पञ्च पञ्च अश्वत्थोऽदुम्बरपलाश-
शमीविकङ्कतवृक्षाणां समिधः संस्कृताज्येनाभ्यज्यादधाति तत्र आदौ
गार्हपत्ये समिध्यमानः प्रथम इत्यृचा आश्वत्थो घृतप्रतीको घृतयो-
निरित्यृचा औदुम्बरो त्वामग्ने समिधानमित्यृचा पालाशो त्वामग्ने
प्रदिव इत्यृचा शमीमर्यो घृतप्रतीकं च इत्यृचा वैकङ्कतो एतैरेव मन्त्रैः
अन्वाहार्यपचने आहवनीये च समिद्धोमः अयं पञ्चसमिद्धोम इति
प्रसिद्धः ॥

४०० यजमानः प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यस्य पश्चात्तिष्ठन् उपति-
ष्ठते ये ते अग्ने इत्यादि त्वा दधे इत्यन्तैर्मन्त्रैः एवमन्वाहार्यपचनाह-
वनीयावुपतिष्ठते इदमाहितसर्वौषस्थानमित्युच्यते ॥

४०१ ततो यजमानो द्विष्यं ध्यायन् गार्हपत्यसमीपे यास्ते घोर-
इत्यादि द्विष्य इत्यन्तान् मन्त्रान् जपति एवमेवान्वाहार्यपचनाहव-
नीयसमीपे उपविश्य जपति अयमाहितसर्वाग्निजप इत्युच्यते ॥

४०२ ततोऽप उपस्पृश्य तिष्ठन् गार्हपत्यमुपतिष्ठते नर्यं प्रजा-
मित्यादिमन्त्रैः अथर्यपितुमित्यादिमन्त्रैर्दक्षिणाग्निं शंस्य पशूनित्यादि-
मन्त्रैराहवनीयं इदं आहितप्रत्येकोपस्थानमित्युच्यते ॥

४०३ ततो गार्हपत्ये गृह्योक्तप्रकारिणाज्यं संस्कृत्य सुवि चतुर्थ-
हीत्वा आहवनीये समिधमाधाय आहवनीयमग्निः परिषिच्य सप्त ते
अग्ने इत्यृचा जुहोति अध्वर्यवे वरं ददाति इयमाहुतिः पूर्णाहुति-
प्रदेनोच्यते ॥

४०४ पुनराज्यं संस्कृत्य सुवेण आहवनीये जुहोति यद्वेवा देव-
हृदनं यददीव्यं नृणां आयुष्टे विश्वतो दधादिति पूर्वाक्तैस्त्रिभिरनुवाकैः
प्रत्यृचं ततो वैश्वानराय प्रतीत्यनुवाकेन पूर्ववदुपस्थाय समिधमाधाय
वरं ददाति अयमुत्तरकूष्माण्डहोम इत्युच्यते ॥

४०५ पूर्वकूष्माण्डहोमादि एतावत्पर्यन्तं कर्म अन्याधानमि-
त्युच्यते ॥

४०६ अन्याधानस्य पूर्णाहुत्या पूर्वाक्तया यदि समाप्तिस्तदा
पूर्णाहुत्यन्तमन्याधानमित्युच्यते ॥

४०७ होमान्तत्वपक्षे अग्निसंस्कारकसायंप्रातर्होमौ समस्य करिष्ये
इति संस्कृत्य वक्ष्यमाणसायं प्रातर्होमौ समस्य सायंहोमतन्त्रेण करोति
तदा अग्निहोत्रहोमान्तमन्याधानमित्युच्यते ॥

४०८ इष्ट्यन्तत्वपक्षे आश्वलायनेन इष्टित्रयं विहितं तत्र
द्वितीया इष्टिराश्वलायनेन विकल्पिता तथा च आद्यान्त्ययोरेकतन्त्रेण
अनुष्ठानं प्रसिद्धं तयोर्बौधायनमतानुसारेण प्रधानदेवता षट् सर्वे
पौर्णमासतन्त्रं तत्र प्रधानदेवतास्थाने अग्निः । अग्निः पवमानः । अग्निः
पावकः । अग्निः शुचिः । इन्द्राग्नी । अदितिः । एता देवता भवन्ति
ताश्च उपांशुधर्मेण इज्यन्ते सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति इध्मसंभरण-
काले एकविंशतिधेत्यस्य स्थाने त्रयोविंशतिधेत्यहः पाचासादने
विशेषः त्रिचत्वारिंशत्कपालानि चरुस्थाली मेतृणं च यथादेवतं
निर्वापादि भवति आग्नेयादयश्चत्वारो ऽष्टाकपालाः ऐन्द्राग्न एका-
दशकपालः अदित्यै चरुः आज्यभागान्ते अग्नेः अग्निर्मूर्धेति पुरोनु-
वाक्या अयमग्निः सहस्रिण इति याज्या, अग्नेः पवमानस्य अग्ने
आयूंषीत्यनुवाक्या अग्ने पवस्वेति याज्या, अग्नेः पावकस्य स नः
पावकेत्यनुवाक्या अग्ने पावकेति याज्या, अग्नेः शुचिः अग्निः शुचि-
व्रततम इत्यनुवाक्या उदग्ने शुचयस्तवेति याज्या, इन्द्राग्न्योः इन्द्राग्नी
अवसेत्यनुवाक्या गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिति याज्या, अदित्याः उत
त्वामदिते महीमित्यनुवाक्या महीपूषमातरमिति याज्या, अग्नेः
स्विष्टकृतः प्रेदो अग्न इत्यनुवाक्या इमो अग्न इति याज्या, अन्या-
हार्यमासाद्य दक्षिणादाने विशेषः अग्नीदिदं ते उपकर्हेण त्वय्यते

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

३३

अश्वः होतरेण ते घेनुः अध्वर्यो एष ते ऽनङ्गान् उद्गातरेते ते हिरण्य-
वाससी हिरण्यं वाच शतमानं भो सर्वे ऋत्विजः युष्माकमेतौ मिथुनौ
गावौ वासः पञ्चगावश्च यथाभागं प्रतिगृह्णीध्वं इति सर्वान् पदार्थान्
दर्भणाभिमन्त्र्य ददाति प्रतिगृहे विशेषः देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेणान्वा-
हार्यं प्रतिगृह्य पुनर्देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रं ब्रह्मण ओदनमित्यस्य स्थाने
ब्रह्मण उपवर्हणमित्याग्नीध्रः ब्रह्मणे ऽश्वमिति ब्रह्मा ब्रह्मणे ऽनङ्गा-
हमित्यध्वर्युः ब्रह्मणे घेनुमिति होता ब्रह्मणे हिरण्यवाससी इत्यु-
द्गाता ततः सर्वे देवस्य त्वेति मन्त्रे उक्तस्थाने ब्रह्मणे मिथुनौ गावौ
पुनस्तत्र स्थाने ब्रह्मणे गाः इत्यादि पठित्वा प्रतिगृह्णीयुः एतादृग्द-
क्षिणादानासामर्थ्यं एकां गां ददाति तत्राप्यशक्तौ चरुं इयमग्न्याधेय-
दक्षिणेत्युच्यते ॥

४०६ प्रकृतिभूतपौर्णमासेष्टिवत् ब्राह्मणसन्तर्पणान्तं कर्म भवति
इयं पवमानेष्टिरिति गीयते ॥

४१० आधानाद् द्वादशरात्रमजस्रा इत्याश्वलायनसूत्रात् आधा-
नदिनप्रभृति द्वादशरात्रं त्रयो ऽप्यग्नयो ऽजस्रा भवन्ति तावत्पर्यन्तं
नानृतं वदेदित्यादिनिषेधपरिपालनात्मकं ब्रतं द्वादशरात्रमध्ये आधा-
नदिने वा पौर्णमासाप्राप्तौ अजस्रधारणं न भवति सततं प्रज्वलिता
अग्नयः अजस्रा इत्युच्यन्ते ॥

४११ गार्हपत्यस्तु अजस्र एव भवति अग्निहोत्रहोमादिकार्यकाले
गार्हपत्याद्दक्षिणाग्निमुद्रृत्य गार्हपत्यादेव आहवनीयायतने आहवनीयं
प्रणीय उद्रृतं दक्षिणाग्निं दक्षिणाग्न्यायतने निदधाति एतत्कर्म
विहरणमित्युच्यते ॥

४१२ गतश्रियस्तु* यजमानस्य अग्नित्रयस्याप्यजस्रधारणं अत्यन्तं
तु गतश्रिय इत्याश्वलायनसूत्रात् सो ऽयमजस्रधारणपक्ष इत्युच्यते
अन्यो ऽग्नीनां प्रणयनाद् विहरणपक्ष इत्युच्यते उद्ररणपक्ष इति च ॥

४१३ अथ सायमग्निहोत्रहोमारम्भः तदादौ सूर्यास्तापूर्वं स्नानपव-
नमन्त्राचमनमन्त्रप्राप्तृणानि कृत्वा पुण्याहवाचनं करोति तत्र प्रजापतिः
प्रीयतामित्यस्य स्थाने अग्निसूर्यप्रजापतयः प्रीयन्तामिति विशेषः गार्ह-

* गतश्रियो धनिकस्य ।

पत्यस्य पश्चात् पथ्या सह दर्भेषूपविश्य याः पुरस्तादित्यादि जपित्वा सत्यां शक्तौ यावज्जीवमग्निहोत्रं होष्ये इति संकल्पयति शक्त्यभावे तु यथेष्टकालमुद्दिश्य संकल्पयति ततोऽग्नीन् परिसमुह्य पर्युत्य परिस्तीर्य गार्हपत्येस्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य सुक्कुसुवौ निष्ठुप्य संमृज्य सुचि चतुर्थहीतं गृहीत्वा आहवनीये समिधमाधाय यजमानश्चित्तिरित्यादिदशहोत्रा जुहोति तत आहवनीय एव यद्वेषा यददीव्यमायुष्टे इति त्रिभिरनुवाकैः कूष्माण्डसंज्ञकैर्हुत्वा वैश्वानरायेत्युपतिष्ठते एतावत्कर्म सर्वं अग्निहोत्र-होमारम्भ इत्युच्यते ॥

४१४ यजमानस्तीर्थेन पविश्य अग्निहोत्रहवर्णौ सुवं च प्रक्षाल्य आचम्य प्राणानायम्य ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरपीत्यर्थं सायं-प्रातरग्निहोत्रहोमौ होष्ये इति संकल्प्य तत्रेदानीं सायमग्निहोत्रहोमं करिष्ये इति संकल्पयति प्रातस्तु पूर्वसंकल्पितं प्रातरग्निहोत्रहोमं करिष्ये इति गार्हपत्याद् दक्षिणाग्नेरादौ तूष्णीं विहरणं कृत्वा गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तमुदुरति देवं त्वेति यजुषा उद्ध्ययमाण उदुरेति मन्त्रेण प्रणयति अमृताहुतिमिति मन्त्रेण आहवनीयायतने स्थापयति ततो दक्षिणाग्निं सोदकेन अवाङ्मुखेन पाणिना तूष्णीं त्रिः परिसमुह्य तथैव गार्हपत्यमाहवनीयं च परिसमुह्य दक्षिणाग्निं उत्तानेन सोदकेन पाणिना ऋतसत्याभ्यां त्वेति त्रिः पर्युत्तति ततः गार्हपत्यादाहवनीय-पर्यन्तं तन्तुं तन्वन्नित्यूचा अविच्छिन्नामुदकधारां हरति एतदविच्छि-न्नोदकधाराहरणमित्युच्यते ॥

४१५ गार्हपत्यस्य पश्चाद्दक्षिणोत्तरिणोपस्थेनोपविश्य गार्हपत्या-दुदक पात्रान्तरे तद्वीयानङ्गारान् सुहुतकृतस्येत्यादियजुषा अपोहति अधिश्रितमित्यादियजुषा इलायास्यदमित्यूचा च अङ्गारेषु होमद्रव्यं पयोधिश्रयति पयसा नित्यहोमो यवागूरादनोदधिसर्पिण्यामकामावा-द्यकामतेजस्कामब्रह्मवर्चसकामानामित्याश्वलायनसूत्रात् काम्येन नि-त्यसिद्धिरिति न्यायात् यामकामादेः यवाग्रा होमकरणे नित्यहोमः सिध्यति तत्र दध्नाधिश्रयणे आश्वलायनेन विकल्प उक्तः ततो गार्हपत्ये प्रदीप्तेन काष्ठेन अग्निरुदित्यादियजुषा अधिश्रितमवज्जलयति शान्ति-रपीत्यादियजुषा होमद्रव्ये सुवेणोदकं सिञ्चति अन्तरितं च इत्यादि

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

६५

यजुषा तेनेव ज्वलता काष्ठेन त्रिः पर्याग्न करोति ततो होमद्रव्यापात्र
कर्षेचिवोदगुद्वास्य दिवे त्वा अन्तरिक्षाय त्वेति मन्त्राभ्यां आकाशे
निधाय पृथिव्ये त्वेति मन्त्रेण भूमौ निदधाति सुहुतकृतस्येत्यादियजुषा
पूर्वमपोहितानङ्गारान् गार्हपत्ये निदधाति प्रत्युष्टं रक्ष इत्यादियजुषा
अग्निहोत्रहवर्णौ सुव्यं च गार्हपत्ये निष्ठपति स्यात्त्या उत्तरतोऽग्निहो-
त्रहवर्णौ निधाय सुवहस्त आह योमुच्यानीति अत्विक्कृत्कहोमे यज-
मान एतस्मिन् काले आचम्य अपरेण वेदिमतिप्रत्य दक्षिणत उपविश्य
योमुच्येति वदति ततो होमकर्ता होमद्रव्यादुत्तरत आसादितायाम-
ग्निहोत्रहवर्णयां सुव्येण चत्वारि अश्वदानानि चतुर्भिर्मन्त्रैः भूरिला, भुव-
इला, स्वरिला, वृष इला, इति गृह्णाति पञ्चावती तूष्णीं पञ्चमं
ततः स्थालीमभिमृश्य अग्निहोत्रहवर्णयां प्रादेशमात्रीं समिधमासाद्य
अग्निहोत्रहवर्णौ गृहीत्वा गार्हपत्यस्योपरिष्ठात् सामीप्येन नीत्वा
नासिकासंमितामग्निहोत्रहवर्णौ कृत्वा आहवनीयपर्यन्तं गत्वा आहव-
नीयस्य पश्चात्प्रागप्ये कुशेषु अग्निहोत्रहवर्णौ निधाय दक्षिणं जान्वाच्य
रक्षतां त्वेत्यादिमन्त्रेण आहवनीये तां समिधमादधाति तेन अप्रिये-
त्यादिमन्त्रेण अनुमन्त्रयते चित्पुदसीत्यादिमन्त्रेणाप उपस्पृश्य प्रदीप्रायां
समिधि द्युक्कुलमात्रे समिन्मूले भूर्भुव इत्यादिमन्त्रेणाभिजुहोति ता
अस्य सूददोहस इत्यृचा हुतामाहुतिमनुमन्त्रयते कुशेषु अग्निहोत्रहव-
र्णौ निधाय पशून्मे यच्छेति मन्त्रेण गार्हपत्यमवेक्षते इयं पूर्वाहुतिरि-
त्युच्यते ॥

४१६ ततः पूर्वोहुतेर्भूयसो पूर्वोहुत्यसंसृष्टां पूर्वोहुतेरुत्तरत ऐशा-
न्यां वा प्रजापतिशब्दं चतुर्थ्यन्तं उक्त्वा स्वाहेति जुहोति उत्थाय
सुगधस्त एवाहुतिमनुमन्त्रयते कटाक्षेणोत्तमाणाः भूर्भुव इत्यादिमन्त्रेण
अग्निरायूषीति तिसृभिश्च ततः अग्निहोत्रहवर्णौ आहवनीयोपरि त्रि-
नुकम्प्य तां कुशेषु निधाय पुष्करलेपं अग्निहोत्रहवर्णया अधोमुखेन
दक्षिणेन पाणिना अवमृज्य पाणितललेपं कुशमूलेषु पशुभ्यस्त्विति मन्त्रेण
निर्माष्टि कुशमूलानां दक्षिणत उत्ताना अङ्गुलीः करोति इयमुत्तराहु-
तिरित्युच्यते ॥

४१७ ततः प्राचीनावीती भूत्वा कुशमूलानां दक्षिणतः अवाची-

नेन पाणिना स्वधा प्रितुभ्य इत्यपी निनयति यज्ञोपवीती भूत्वा उप
वपस्पृशति वृष्टिरसीति मन्त्रेण गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य दक्षिणं
जान्वाच्य प्रजापतिं मनसा स्मरन् समिधमाधाय सुवेण होमद्रव्यं अग्नये
यद्दपतये स्वाहेति मन्त्रेण जुहोति चतुर्थ्यन्तं प्रजापतिशब्दं मनसा
उच्चार्य स्वाहाकारेण द्वितीयाहुतिं हुत्वा दक्षिणानेर्दक्षिणत उदङ्मुख
उपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य प्रजापतिं स्मृत्वा समिधमाधाय अग्नये संवे-
शपतये स्वाहेति हुत्वा प्रजापतिशब्दं मनसा चतुर्थ्यन्तं स्मरन् स्वाहेति
हुत्वा उदङ्मुख्य अग्निहोत्रहवण्यां स्थापितं द्रव्यं आयुषे त्वेत्यादिम-
न्त्रेण प्राश्याचम्य अचाक्षाय त्वेत्यादिमन्त्रेण पुनःप्राश्याचम्य स्वसंमुखं
अग्निहोत्रहवण्या सर्पदेवेत्यादिमन्त्रावृत्त्या अपस्विर्निविपति इदं अग्नि
होत्रशेषप्राशनमित्युच्यते ॥

४१८ ततो ऽग्निहोत्रहवणीं कुशैः प्रक्षाल्य विहारस्य ऐशान्यां
दिशि अग्निहोत्रहवण्या चतस्र उदकाहुतीः चतुभ्यः स्वाहेति चतुर्भि-
र्मन्त्रैः विपतिं आहवनीयस्य पश्चात्कुशेषु पृथिव्याममृतमित्यादिमन्त्रेण
पञ्चमीं गार्हपत्यस्य पश्चात् प्राणममृत इति षष्ठौ ततः अग्निहोत्रह-
वणीं सुवं च आहवनीये प्रतप्य अन्तर्वेदि निदधाति सो ऽयमुदकाहु-
तिहोम इत्युच्यते ॥

४१९ प्रादेशमात्रं समिधयं गृहीत्वा आहवनीयपूर्वदेशेन गत्वा
दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् दीदिहि स्वाहेति मन्त्रेण एकां समिधमा-
हवनीये आधाय प्रजापतिमुद्दिश्य द्वे समिधौ आदधाति ततः यथेतं
प्रत्येत्य गार्हपत्यस्य दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् स्वाहान्तेन दीदायेति
मन्त्रेण गार्हपत्ये एकां समिधमाधाय समिद्धयं पूर्ववदादधाति, ततः
प्रदक्षिणमावृत्य दक्षिणानेर्दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् स्वाहान्तेन दीदा
येति मन्त्रेण एकां समिधमाधाय पूर्ववत्समिद्धयमादधाति । इदं उद-
कहोमानन्तरं समिदाधानमित्युच्यते ॥

४२० परिसमूहनपर्युक्त्यो पुनः पूर्ववत्कार्यं द्वादशदिनानन्तरं सायं
प्रातर्दुराणं द्वादशरात्रमध्ये पौर्णमासीप्राप्तौ नाजस्रधारणं आधानदिने
च अन्वाधानयोग्यपौर्णमासीप्राप्तौ यागानन्तरं सायंप्रातर्दुराणं देवत्वा
देवेभ्य इत्यादिमन्त्रेण उदुराणं गार्हपत्यमस्मापाकरणं उदुराणमित्युच्यते ॥

४२१ दक्षिणाग्नेरादौ तूष्णीं विहरणं कृत्वा पश्चादाहवनीयस्य समन्त्रकं तत्र उद्ध्ययमाण उद्दुरेत्यादिर्मन्त्रः तत्र मन्त्रे दिवा उद्दुरणे अह्ना यदेन इत्यस्य स्थाने रात्र्या यदेन इति विशेषः । अमृताहुतिम-
मृतायां जुहोमीत्यादिमन्त्रेण आदित्याभिमुखः आहवनीयायतने अग्निं
स्थापयति * सायं सूर्यास्तमयात्पूर्वः प्रातस्तु सूर्यादयात्पूर्वः संनिहितः
कालः उद्दुरणविहरणकाल इत्युच्यते ॥

४२२ अग्निहोत्रहवणीसुवप्रक्षालनप्रभृति एतावत्कर्म अग्निहोत्र-
होम इत्युच्यते ॥

४२३ दर्शपूर्णमासावारप्यमानो ऽन्वारम्भणीयामित्याश्वलायन-
सूत्राद्दर्शपूर्णमासाभ्यां प्राक् अन्वारम्भणीयेष्टिः क्रियते तत्र पौर्णमास्याः
पूर्वदुर्नान्दीमुखं राजाबुदकशान्तिं प्रतिसरन्त्र्यं च कृत्वा प्रातः खाना-
दिपञ्चकं कृत्वा याः पुरस्तादित्यादि जपित्वा सत्यां शक्तौ यावज्जीवं
दर्शपूर्णमासाभ्यां यत्वे इति संकल्प्य दर्शपूर्णमासावारप्यमानो ऽन्वा-
रम्भणीयया यत्वे इति संकल्पयति । विहरणपक्षे अग्निद्वयं विद्वत्स्य
अन्वारम्भणीयापौर्णमासयोस्तन्त्रेणान्वाधानत्रते करोति अन्वारम्भणी-
यायाः अग्नाविष्णु, सरस्वती, सरस्वान्, अग्निर्भगी, इति प्रधानदेवताः
यत्नीसंयोजबहुपांशु यष्ट्याः अध्वर्युः अन्वाधानानन्तरं गार्हपत्ये स्मार्त-
वदाख्यं संस्कृत्य सुक्कुवौ निष्टप्य संमृज्य सुवि चतुर्हृदीतं एहीत्वा
आहवनीये समिधमाधाय पर्युह्य यजमानेनान्वाख्यं उपांशु एष्टिषी
[होतित्यादिजजनदिन्द्रमिन्द्रियाथस्वाहेत्यन्तेन मन्त्रेण जुहोति यद्वेषा
यददीव्यमायुष्ट इति त्रिभिरनुवाकैः प्रत्यृचं सुवेणाहवनीये जुहोति
यजमानः स्वायतने तिष्ठन् समित्पाणिष्वैश्वानरायेत्युपस्थानादिवरदा-
नान्तं करोति ततो ऽध्वर्युश्चतुर्हृदीतं एहीत्वा पूर्णापश्चादित्यूक्तद्वयान्ते
स्वाहाकारेणाहवनीये हुत्वा पुनश्चतुर्हृदीतेन निवेशनीसंगमनीत्यृक्दु-
येन स्वाहाकारान्तेन जुहोति सो ऽयं सारस्वतहोम इत्युच्यते ॥

४२४ अग्नाविष्णव एकादशकपालः सरस्वत्यै चरुः सारस्वती
द्वादशकपालः अग्नये भगिने अष्टाकपालः पौर्णमासतन्त्रं अग्नाविष्णवोः

अनाविष्णू सजोषसेत्यनुवाक्या अनाविष्णू महिधाम प्रियं वामिति याज्या, सरस्वत्याः पावकानः सरस्वतीत्यनुवाक्या । याधीरवी कन्या विचायुरिति याज्या, सरस्वतः पीपिषांसं सरस्वत इत्यनुवाक्या द्विष्यं सुपथी वायसं बृहन्तमिति याज्या । अग्नेर्भगिनः आसवं सवितुर्यथेत्यनुवाक्या स नोराधास्याभरेति याज्या, अन्वाहायमासाद्य मिथुनौ गावौ दक्षिणां ददाति मिथुनयोगिवाः प्रतियद्दे देवस्य स्वेत्यादिमन्त्रे ब्रह्मणे मिथुनौ गावौ ताभ्याममृतत्वमिति विशेषः ब्राह्मणतर्पणान्तं अन्यत्सर्वं समानं पौर्णमासीयागान्वाधानस्य जातत्वात्पौर्णमासीयागपर्यन्तं त एवाग्नयः स्थाप्याः व्रतविसर्गापि तावच्च क्रियते पौर्णमासीयागः प्रतिपदि कर्तव्यः यजमानस्यानुकूलं, यदृशपूर्णमासयागारम्भं तदुपकारकत्वात् इत्यभूताया इष्टर्नाम अन्वारम्भणीयेति ॥

४२५ यस्य यजमानस्य आधानकालादारभ्य संवत्सरसमाप्तेरवोक् कस्यचित्पदार्थस्य हानिर्भवति महारोगो वा जायते अन्यानि वा आन्यनुगत्यादीनि निमित्तानि भवन्ति स पुनराधानं करोति तस्य कालः आषाढ्याः पौर्णमास्याः पुरस्तात् समावास्याव्रतिपद्धितीयान्यममतिथौ आहवनीयाधानकाले अर्धोदिते सूर्ये उदिते वा पुनर्वसुनक्षत्रयोगः तादृशयोगालाभे उदगयन आर्प्यमाणपक्षे पुनर्वसुयुक्ते कस्मिंश्चिद्विने करोति आधानोक्ताः सर्वसंभाराः रथः वासः अनहुवान् तिस्रो दभंमय्यो रज्जवः एते पुनराधानसंभारा इत्युच्यन्ते ॥

४२६ पुनर्वसुयुक्तदिनात्पूर्वद्युः याः पुरस्तादित्यादि क्षपित्वा अष्टिकामो ऽग्नीन् पुनराधाम्यदिति त्रिदशपांश्च त्रिदशैवत्का अस्त्रिदशरथमर्हयं च कृत्वा अयं ते योनिरिति मन्त्रेण अरण्योराग्नीनुत्पत्त्यनुक्रमेण समारोप्य स्थानान्तरं प्राप्य विहारं कल्पयित्वा अग्निम् मथित्वा विहृत्य परिसमुह्य णुह्य परिस्तीर्य गार्हपत्ये स्मार्तवदाल्यं संस्कृत्य सुक्कुसुवो निष्टप्य संमृज्य सुचि चतुर्थहीतं एहीत्वा आहवनीये समिधमाधाय मनोज्योतिरिति मन्त्रेण जुहोति इदं पुनराधानारम्भकर्मैत्युच्यते ॥

४२७ ततः आन्युद्वासनेष्टिः क्रियते आग्नेयौष्ठाकपालः आग्नेयैश्वानराय द्वादशकपालः प्रधानहविरुपांश्च अग्नेः अग्निमूर्ध्ना भुवो यमस्येति याज्यानुवाक्ये, आग्नेयैश्वानरस्य वैश्वानरो अक्षीजनत्पृष्टे

द्विषि पृष्ठो ऽग्निः पृथिव्या मिति याज्यानुशाक्ये, अन्वाहार्यमासाद्य
हिरण्यं ददाति अग्नये हिरण्यमिति प्रतिग्रहमन्त्रे विशेषः पौर्णमास-
सन्तं ब्राह्मणतर्पणान्ता इयमान्युद्वासननिमित्तकत्वात् आन्युद्वासनेष्टि-
रिति गीयते ॥

४२८ तदानीमेषाद्विरागीन् समुत्प पुनः संस्कृते पूर्वस्मिन्नेवान्य-
गारे तद्यणसंस्कृतानि पूर्वपात्राणि कृत्वा अध्वर्युर्गार्हपत्यायतनादीन्यु-
दुन्ति उद्वन्यमानमित्यादिमन्त्रेण संभारसंभरणमन्याधानवत् मुञ्ज-
कुलायस्थाने दर्भकुलाय तन्मन्त्रेण संभरति गोपितृयज्ञो विकल्पितः
गार्हपत्यस्य पश्चाल्लौकिकाम्नौ ब्रह्मोदनं पवति अण्णादिविहृता
अग्नयो मा कश्चनान्तरेण संचारीदित्यन्तं समानं अध्वर्युर्गार्हपत्यस्य
पश्चाद्ब्रह्मोदनाग्निं भस्मसहितमुद्वास्य तत्र दर्भकुलाय निधाय
तस्मिन् पूर्ववदरणी निधाय मन्येत् चित्तिः सुगित्यादि उद्वाता रथ-
न्तरं ब्रूहीत्यन्तं समानं रथन्तरे गीयमाने दर्भमर्थो रज्जुं ज्वलयित्वा
तया रज्वा भूर्भुवो घर्मः शिर इत्यृचा भूमिर्भूम्वा व्यौरित्यृचा आयं
गौरित्यृचा त्रिंशद्वामेत्यृचा अस्य प्राणादित्यृचा भृगूणामित्यादि पूर्वा-
क्तयजुषा च गार्हपत्यमादधाति इदंगार्हपत्यपुनराधानं इत्युच्यते ॥

४२९ दर्भमर्थो रज्जुं ज्वलयित्वा तयान्वाहार्यपचनं पूर्ववदाद-
धाति इदं दक्षिणाग्निपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३० दर्भमर्थो रज्जुं ज्वलयित्वा तया रज्वा उपोषयमनीमित्यादि
अग्निनाग्ने ब्रह्मणेत्युक्त्वायत्वाक्कुट्ट इत्यृचा तत्तं मन्युः परोषस्येत्यृचा
मनोज्योतिरित्यृचा भृगूणामित्यादिपूर्वाक्तयजुषा च आहावनीयमाद-
धाति इदमाहवनीयपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३१ पूर्णाहुत्यन्तं समानं ततः पुनराधयेष्टिः आग्नेयः पञ्चक-
पालः समिधाग्निं दुषस्यतैश्चूषुब्रूयणितइत्याग्नेयावाज्यभागौ इमौ क्रमेण
बुद्धिपदेन्दुपदघटितत्वाद् बुद्धिमदिन्दुमन्तौ इत्युच्यते ॥

४३२ समिधः समिधो ऽग्ने ऽग्न्याज्यस्य व्यन्तिवति प्रथमः प्रयाजः
तनूनपादग्निमग्न्याज्यस्य प्रधानयागानन्तरं सुधाज्याहुतिं महारय्या
निवर्तस्वेत्यृचा जुहेतिवेत्सितं द्वितीयः, इहे अग्निनाग्न्याज्यस्य व्य-
न्तिवति तृतीयः, बर्हिग्निरग्न्याज्यस्य वेत्सितं चतुर्थः, इति चतुर्थः

प्रयज्ञेषु विशेषः याज्यभागानन्तरं अध्वर्युः सुवेणाज्याहुतिं पुनरुर्जा निवर्तस्वेत्युवा जुहोति अयं होमः पुनराधानहोम इत्युच्यते ॥

४३३ प्रधानमुपांशु अग्नेः अधाह्मणे क्रतोर्भद्रस्येत्यनुवाक्या आभिष्टु अद्य गीर्भिर्गन्त इति याज्या स्विष्टकृतः एभिर्ना अर्कैरिति पुरानु-
वाक्या अग्ने तमद्याश्वं नस्तौमैरिति याज्या देवं बर्हिर्गनेर्वसुवने वसु-
धेयस्य वेत्त्विति द्वितीयः बुद्धिमदिन्दुमन्तावित्याचक्षते तथानुवृत्तिरि-
ज्या चेत्याश्वलायनसूत्रात् अग्निं बुद्धिमन्तमावह अग्निमिन्दुमन्तमाव-
हेत्यादिरीत्या आवाहननिगदादौ बुद्धिमदिन्दुमच्छब्दयोरनुवृत्तिर्भवति
अन्वाहार्यमासाद्य रथं वासः अनड्वाहं दक्षिणां ददाति रथप्रतिग्रहे
देवस्य त्वेत्यादिगृह्णामीत्यन्ते वैश्वानरः प्रनथा ताकमारुहदित्युचं
पठित्वा राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथं ते नामृ-
तत्त्वमिति विशेषः । वासःप्रतिग्रहे सोमाय वासः अनडुत्प्रतिग्रहे रुद्राय
गामिति च विशेषः । देवं बर्हिर्गनेर्वसुवने वसुधेयस्य वेत्त्विति प्रथमा
ऽनुवाकः । देवो नराशंसो ऽग्नौ वसुवने वसुधेयस्य वेत्त्विति द्वितीयः ।
पौर्यमासतन्त्रम् । ब्राह्मणतर्पणान्ता रथं पुनराधेयेष्टिरित्युच्यते ॥

४३४ पुनराधेयेष्टनन्तरमेवान्यन्वाधानादि अग्नीवरुणाभ्यामेका-
दशकपालः । प्रधानमुपांशु । प्रधानस्य त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति
पुरानुवाक्या । स त्वं नो अग्ने वमो भवोतीति याज्या । अन्वाहार्य-
मासाद्य अनड्वाहं दक्षिणां ददाति प्रतिग्रहमन्त्रे रुद्राय गामिति विशेषः ।
पौर्यमासतन्त्रम् । ब्राह्मणतर्पणान्ता इयमाग्निवारुणीष्टिरिति गीयते ॥

४३५ पुनराधानानन्तरं संवत्सरात्पूर्वं अधोनाशादिनिमित्ते पुन-
रपि पुनराधानं करोति । तस्मिंस्तृतीयाधाने पञ्चकपालस्याग्नेयस्य
स्विष्टकृदधदानानन्तरं अध्वर्युः सुवाहुतीर्जुहोति । तत्र तिलैकः सलेक
इति यजुषा प्रथमाहुतिः । क्रतुः सक्रत इति द्वितीया । विशस्वाद्यदि-
तिरिति तृतीया । ब्राह्मणतर्पणान्तं समानं पुनराधानेन । इदं द्विती-
यपुनराधानमित्युच्यते ॥

४३६ अथ सर्वाग्निनाशे समारुठारणीनाशे च विच्छिन्नसंधाना-
थेमग्नीनाथास्य इति संकल्प्य चत्विग्ररणादिगोपितृयज्ञवज्जे अन्या-
धानं करोति । इदं विच्छिन्नाग्न्याधानमित्युच्यते ॥

४३० आहिताग्निः प्रवत्स्यन् सर्वाग्नीन् प्रज्वाल्य गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्याचम्य ततो ऽतिक्रम्य शंस्य पशून्तित्यादिमन्त्रेणाहवनीयमुपस्थाप्य नर्यं प्रज्जामित्यादिमन्त्रेण गार्हपत्यमुपस्थाप्य अग्न्यैपितुमित्यादिमन्त्रेण दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते ततो गार्हपत्याहवनीयावीक्षते इमान्मे मित्रावरुणावित्यूचा ततो यथागतमागत्य प्रदक्षिणं परितो गच्छन्नाहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम प्रथमं जातवेद इत्यृचा, इदं प्रवासोपस्थानमुच्यते ॥

४३८ ततः अग्नीन् नवेत्तमायः साप्रगामेति सूक्तं जपन् वाचं पमः प्रज्जति दूरं गत्वा वाचं विसृजते अग्निप्रज्वलमादिरेतदन्तो विधिराहिताग्निप्रभासविधिरित्युच्यते ॥

४३९ सदा सुग इत्यृचा पन्थानमवरोहति यद्यनुपस्थिताग्निः प्रवासमापद्यते तर्हि इहैव सन् तत्र सन्तं त्वेत्यूचा प्रतिदिशमग्नीन्पतिष्ठते अपि पन्था मगन्महीत्यृचा प्रवासाद् एहमागच्छति आयतनेषु अग्नीन् ज्वलतः श्रुत्या आहवनीयाभिमुखं गत्वा समिधमादाय वाचं यमः विश्वदानीमाभरन्त इत्यृचा अग्नीनां समीपे समिधो निदधाति । नमस्ते आस्तु मीढुष इत्यृचा आहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेद इत्यृचा च । ततः अगन् विश्ववेदसमित्यूचा समीपे निहितां समिधमाहवनीये ऽभ्याधाय अयमग्निर्हृषतिरित्यूचा गार्हपत्ये ऽभ्याधाय अयमग्निः पुरीष इत्यृचा दक्षिणाग्नीं अभ्यादधाति । ततो गार्हपत्याहवनीया इमान्मे मित्रावरुणावित्यूचा ईक्षते तस्यामृच्च अभिरक्षित्वित्यस्य स्थाने अभाराक्षीदित्यूहो विशेषः । यथागतमागत्य प्रदक्षिणं परितो गच्छन् मम नामेत्यूचाहवनीयमुपतिष्ठते दशराचाधिकप्रवासे तु मनेज्योतिरित्यूचा चतुर्थं हीतमान्यमाहवनीये जुहोति ततो ऽग्नीन् परिपमुह्य उदग्विहारादुपविश्य समस्तव्याहृतिभिः वाचं विसृज्य एहा मा विभीतेत्यादिमन्त्रेण एहानीक्षते इदं समन्त्रकं एहेतव्यमनाहिताग्नेरपि भवति । एहानहं सुमनसः प्रपद्यादित्यूचा एहं प्रविशति अग्नीन्नुवीक्षमाणाः त्रिवारं शिवं शमं शंयोरिति पठति एहप्रवेशानन्तरं कृतयुहप्रवेशं जना विदितामपि दुर्वार्तां न ज्ञापयन्ति । अहरहः प्रवासे तु गमने आगमने च अभयं वा भयं मे ऽस्तु इत्येवोपस्थानं भवति यथ-

धरोहृषाद्येतदन्तो विधिः प्रवासादागमनविधिरित्युच्यते ।

४४० आमावास्यायामपराह्णे दक्षिणाग्निसंज्ञन्त्येकमुल्लुक् ये कृपा-
णि प्रतिमुञ्चमाना इत्यृचा आग्नेय्यां दिशि बहिः प्रणयति अस्मिन्
कर्मणि आग्नेय्येव प्राची भवति दक्षिणाग्निं प्रणीतमग्निं च प्रक्षाल्य
दर्भैः परिस्तृणाति । दक्षिणाग्नेः प्रागुदक् प्रत्यगुदग्ना आग्नेयीसंस्थानि
एकैकशः पात्राणि सादयति चक्षुष्यालीं शुर्पमुल्लुखलं मुसलं सुवं ध्रुवां
कृष्णाजिनं सङ्गदाक्लिचेध्रं मेतयं कमण्डलुं च । शकटपत्रे शकटस्य
दक्षिणं भागमाहृह्य ग्रीहिभिः पूर्णं चक्षुष्यालीं निमृज्य बहिः पतितान्
ग्रीहीन् अन्यत्र निधाय कृष्णाजिने उल्लुखलं निधाय स्थालीस्थान् ग्रीहीन्
उल्लुखले आप्य पत्नी अश्वेष्वमवहन्ति ततः संपचान् तन्दुलान् सङ्गत्
प्रक्षाल्य दक्षिणाग्नेौ अपयति । अतिप्रणीताग्नेः पश्चात् अपहता असुरा
इत्यादिमन्त्रेण स्पर्धेन लेखां लिखति । ततस्तां लेखां जलेनाभ्युक्ष्य सङ्ग-
दाक्लिचेदर्भैर्वस्तीर्य स्थालीपाकमभिघार्य तेषु दर्भेषु सादयति अनुत्पू-
तमाज्यमुत्पूतं नवनीतं वा ध्रुवायां कृत्वा ध्रुवामपि तत्र सादयति ।
दर्भेषु दक्षिणतः आञ्जनाभ्यञ्जनकशिपूपवर्हणानि सादयति स्थाल्यां
परिषङ्गचोदनः स्थालीपाक इत्युच्यते ॥

४४१ आ ईषद् अन्यते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या कञ्जलादि आञ्जन-
पदवाच्यम् ।

४४२ अभितः अङ्गं सर्वमन्यते ऽनेनेति व्युत्पत्त्या अभ्यङ्गवाचन-
मान्यादि अभ्यञ्जनपदेनोच्यते ॥

४४३ कार्पासपूर्णमासनं मृदुतरं कशिपुपदवाच्यम् ।

४४४ तथैव कार्पासपूर्णं शिरसो ऽधस्तात् शयनकाले ध्रियते यत्त-
दुपवर्हणपदवाच्यम् ॥

४४५ ततः प्राचीनाधीतो भूत्वा सङ्गदाक्लिचेध्रं प्रणीते ऽग्नेौ
अभ्यादधाति ततश्चरं मेतयेनादाय अवदानधर्मेण जुहोति सोमाय
पितृमतइत्यादिमन्त्रेण । आग्नेये कव्यवाहनायेत्यादिमन्त्रेण द्वितीया-
माहुतिं जुहोति । विधुरश्चेवजमानः होममन्त्रयोः स्वधूपदस्थाने
स्वाहापदं भवति । मन्त्रयोर्व्यत्यासेन पूर्वोत्तर भाव भावश्च भवति ।
यवीरहितो यजमानो विधुर इत्युच्यते ।

४४६ ततो यज्ञोपवीती मेघणमनुप्रहरति होमसाधनत्वेन एही-
तस्य पदार्थस्य होमान्तरं कृतकार्यस्य तस्य बह्वी प्रवेपणं अनुप्रहरण-
मित्युच्यते ॥

४४७ ततः प्राचीनावीती पूर्वे कृताया रेखाया उपरि आस्तीर्णं
दक्षिणे प्रथम पिण्डनिपातनस्थाने शुन्धन्तां पितर इति मन्त्रेण जलं
सिञ्चति, शुन्धन्तां पितामहा इति मन्त्रेण द्वितीय पिण्डस्थाने, शुन्धन्तां
प्रपितामहा इति मन्त्रेण तृतीयपिण्डस्थाने । ततस्तस्यां रेखायामेतत्ते
पितर्ये च त्वा मजान्विति मन्त्रेण पित्रे प्रथमपिण्डं ददाति पितृपदस्थाने
पितामहेति पदमुक्त्वा प्रथमपिण्डस्याग्नेय्यां दिशि द्वितीयं, प्रपितामह-
पदमुक्त्वा द्वितीयस्याग्नेय्यां तृतीयम् । इदं कर्म पिण्डदानमिति पिण्ड-
निपरणमिति चोच्यते ॥

४४८ अत्र पितरो मादयध्वमित्यादिमन्त्रेण पिण्डान् दत्तान् अनु-
मन्त्रयते, ततः सव्येनाङ्गेन उदङ्गावृत्य शक्त्यनुसारेण उक्त्वा सप्रतिबन्धं
कृत्वोक्त्वस्य पिण्डाभिमुखो भूत्वा अमीमदन्त पितर इत्यादिमन्त्रेण पुन-
रनुमन्त्रयते । ततः पिण्डचक्षुषेण तूष्णीं प्राणभक्तं भवयति । नासिकया
अवघ्राणमात्रं प्राणभक्त इत्युच्यते ॥

४४९ ततो यथा पिण्डदानस्थाने पूर्वे जलसेचनं कृतं तथा पिण्डो-
परि पुनः क्रियते । पितः, अभ्यङ्क्त्विति मन्त्रेण पितृपिण्डोपरि अभ्यञ्जनं
समन्तात् प्रक्षिपति । एवमूहेन इतरयोः पिण्डयोः । ततः पितः अङ्क्त्वे
ति मन्त्रेण अञ्जनं ददाति । इतरयोः पिण्डयोः पितामहप्रपितामहेति
पदयोरुहेन । एतदुः पितरो वास इत्यादिमन्त्रेण वस्त्रं ददाति तच्च
वस्त्रं दशारूपं उष्णरूपं वा पञ्चाशद्वर्षताया ऊर्ध्वं हृदयसंबन्धि लोम
वा । नमो वः पितर इषदत्यादियजुषा मनोन्वाहुवामह इति चतस्र-
ध्विर्चग्भिः परेतन पितर इत्युच्चापिण्डान् प्रवाहयति । अग्ने तमदाश्वं
नस्तीमैरित्यूचा गार्हपत्यमेति । यदन्तरिक्षं पृथिवीमुतक्षामित्यूचा गार्ह-
पत्यमुपतिष्ठति । वीरं मे दत्त पितर इति मन्त्रेण मध्यमं पिण्डं एहीत्वा
आधत्त पितरो गर्भमित्यूचा पर्णो प्राणयति । इतरौ पिण्डौ अप्सु
अतिप्रणीते ऽग्नी वा प्रक्षिपति । पितृकर्म त्वाद् एकश आसादितानि
यात्राणि कर्मसमाप्तौ मङ्गलार्थं द्विवत्प्राचापयित्सुवति । अन्त्यस्य पात्रस्य

एकत्वे सहायत्वाय द्वितीयं वृणं गृह्यते । दक्षिणाग्न्यतिप्रणयनादिरेत-
दन्तो विधिः पिण्डपितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

४५० *अयाययणमुच्यते ॥ तत्र ब्रीहिश्यामाकयवानां नवोत्पन्नानां
भक्षणं तेन तेन द्रव्येण अग्निहोत्रहोमानन्तरं समन्त्रकं भवति । अथ वा
तद् ब्रीह्यादि द्रव्यं अग्निहोत्रहोमपयःप्रदां गां भक्षयित्वा तद्विश्रुतिभू-
तेन पयसा अग्निहोत्रहोमं नित्यं कृत्वा समन्त्रकभक्षणं भवति । तत्र
ब्रीह्याययणकालः †शरत् । श्यामाकाययणकालो वर्षाः । यवाययणकालो
वसन्तः । अपि वा ‡क्रियायवेष्टितिसूत्रेण यवाययणविकल्प आश्वला-
यनेनोक्तः । राजस्तु आययणोष्टिरेव भवति । इतरेषामिष्टिविकल्पस्तेनै-
वोक्तः । इदं कर्म अग्रे नवोत्पत्त्यनन्तरमादौ आयनमाचरणं यस्येति
छुत्यस्या आययणमिति उच्यते ॥

४५१ वर्षे चैता क्रियमाणश्यामाकेष्ट्यां श्यामाकमयः † पर्यास चरः
सोमो देवता प्रधानस्योपांशुत्वम् । सोमस्य सोमयास्ते मयो भुव इति
पुरोनुवाक्या । या ते धामानि दिवि या पृथिव्यामिति याज्या । होता
इति भागं क्षुषस्व न इत्यादिकमवान्तरेलाया नित्यं जपमुक्त्वा तां सव्ये
पाणौ निधाय दक्षिणेन पाणिना प्रज्ञापतये त्वा गृहं गृह्णामीत्यादि-
मन्त्रेण अभिमृशति । भद्राचः श्रेयः समनैष्ट देवा इत्यृचा प्राश्नाति ।
तत आचम्य अग्रे ऽसि पाणं तद्रुतं ब्रवीमीत्यृचा नाभिमालभेत । अने-
नैव प्रकारेण अन्य ऽपि ऋत्विजो भक्षयन्ति । मधुश्च स्वाहा, माधवश्च
स्वाहा, नभश्च स्वाहा, नभस्यश्च स्वाहा, इति चतस्र आहुतीराज्य-
स्थाल्यान्तेन सुवेण प्रधानयागानन्तरं स्विष्टकृतः प्राक् हुत्वा शतायुधा-
येत्यादिभिः पञ्चभिः स्वाहाकारान्ताभिश्चतुर्थहीतेन जुह्वा जुहोति
इतादृशो होम उपहोम इत्युच्यते ॥

४५२ अस्यामिष्टौ पुरोडाशाभावात्कपालानि न सन्तीति पात्रा-
सादने कपालस्थाने समेक्षणां स्थालीमासादयति तन्मेक्षणं स्विष्टकृद्वा-

* न मिष्ट्या अद्योनादित्वाग्निर्नवस्याग्नीयात् । ब्रीह्येषां यवानां श्यामाकाना-
मित्ययथाकस्य यजेत । अमात्रास्थायां पौर्यामास्थांवा । सप्तदशसामिधेयः २. ६. २-६

† वर्षासु श्यामाकैर्यजेत शरदि ब्रीहिभिर्वसन्ते यवैर्यजुर्बेणुयवेरिति ६. ३१. १४

‡ नवानामितराण्येन्द्रान् द्वादशकपालमेन्द्रान् वा वैश्वदेवं पर्यास चरं
सोमं श्यामाकं चरं द्वावापृथिव्यमेक कपालम् ६. २६. १०

प्राथम्याक्रमणकाले गृहीतं भवति । होमानन्तरं मेक्षणमनुपहरति ।
अन्वाहार्यमासाद्वा प्रथमजं वत्सं वासश्च दक्षिणां ददाति । भो अत्विजः
अयं वः ओदनः अयं वः प्रथमजो वत्सः, एतद्वै वासः अहिंसन्तो यथा-
भागं प्रतिगृहीध्वम् । अत्विजः प्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मण्योदनं हृदाय गां
सोमाय वासस्तैरमृतत्वमश्यामिति विशेषं कुर्वन्ति । प्रजापतेर्भागो
ऽसीति मन्त्रं असीत्याद्येकवचनान्तानां स्थाने स्वेत्यादिबहुवचनान्ते-
नोहः क्रियते । प्रथमजवत्सवासोनिष्कयपक्षे एतद्वै प्रथमजवत्सनिष्कय-
द्रव्यमेतद्वै * वासोनिष्कयद्रव्यं चेति विशेषः तथा असीत्यादिपदस्थाने
स्य इत्यादीनां द्विवचनान्तानामूहः । यजमानभागप्राप्तये प्राकृतमन्त्र-
स्थाने भद्राचः श्रेयः समनैष्टेत्यूहन्तः पठ्यते पयसि श्यामाकचरोः
अपणादत्र पयः प्रणीतापि भवति तथाचात्र प्रणीताप्रणयनकाले पयः
प्रणीतापि प्रणीयते । ब्रह्मन्त्रपः पयश्चप्रणेष्यामीति प्रेषे विशेषः । आप-
णीतानिनयनानन्तरं पयःप्रणीतानिनयनम् । तन्मन्त्रे समुद्रं व इत्यादि-
बहुवचनान्तपदस्थाने स्वेत्याद्येकवचनान्तपदप्रयोगः । पौर्णमासत्तन्त्रं
विराज्यतर्पणान्तम् । इयं श्यामाकाययणोष्टिरित्युच्यते ॥

४५३ व्रीह्याययणे तु इन्द्राग्नी देवता तस्या द्वादशकपालः पुरो-
डाशो द्रव्यम् । वैश्वदेवः पयसि स्रहः । व्यावापृथिवीय एककपालः
पुरोडाशो भवति । घाण्यायुक्ताः सप्तदश सामिधेन्यः प्रेष्टा आग्नइति
स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । इमो आग्नइति याज्या ।

एते च याज्यानुवाक्ये विराट्कुन्तस्वत्वाद् विराजो इत्युच्यते ॥

४५४ अन्यत्पर्वे श्यामाकाययणोष्टिवत् । इयं व्रीह्याययणोष्टिरि-
त्युच्यते ॥

४५५ यवाययणं सर्वं व्रीह्याययणवद्भवति । इयं यवाययणोष्टिरि-
त्युच्यते ॥

४५६ व्रीहिश्यामाकाययणे व्रीह्याययणकाले एव वा तन्त्रेण कार्यम् ।
अथ वा व्रीह्याययणकाले एव श्यामाकविकारः प्रस्तरः कार्यः । तत्र
तन्त्रेण प्रयोगपक्षे व्रीहिश्यामाकाययणाभ्यां तन्त्रेण यत्ये इति संकल्पः ।

* ये प्राचीनमेकादशकाया वत्सा ज्ञायन्ते तेषां प्रथमजं ददाति । वासः
श्यामाके ८. ३. ३

व्रीहिश्यामाकाशयणेष्टिसंबन्धिहविः व्रीहिमयः पुरोडाशः व्रीहिमयः
 पयसि चरुः श्यामाकः पयसि चरुः, पञ्च प्रयाजाः अग्नीषोमावाज्यप्रागौ
 इन्द्राग्नी विश्वेदेवाः सोमो द्यावापृथिवी इति प्रधानदेवताः देवा
 आज्यपा इत्यादि । इध्मसंभरणमन्त्रे ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेत्यूहा ।
 पात्रासादने त्रयोदशकपालानि । समेक्षणे द्वे चरुस्यात्यौ द्वे शूर्पे द्वे
 प्रणीते द्वे आज्यास्यात्यौ दारुपात्र्या सहाशयपानं च । ब्रह्मचर्यः पयश्च
 प्रणेज्यामीमि प्रणीतासादने विशेषः । वेषाय त्वेत्यत्र त्वेत्यस्य स्थाने
 वामिति द्विवचनान्तस्योहः । तेन च मन्त्रेण अग्निहोत्रहव्यौ शूर्पद्वयं
 वादते । पात्र्यां भेदेन व्रीहीन् श्यामाकांश्च निधाय धूरसीत्यादिमन्त्रेण
 अभिमर्शनं पुरोडाशीयमेक्षणं शूकरनिरसनं च तन्त्रेण करोति । प्रेत्य-
 मन्त्रे त्वेत्यस्यस्थाने वामिति पदं भेरित्यस्य भैष्टुमिति पदं संविख्या
 इत्यस्यसंविज्ञाथामिति पदम् । निरसनमन्त्रे उर्वित्यस्य स्थाने उरुणी
 इति भवति । ऐन्द्राग्नपुरोडाशार्थे व्रीहिनिर्वापः । वैश्वदेवचर्वर्धे च ।
 ततः शूर्पान्तरे सौम्यचर्वर्धे श्यामाकनिर्वापः । पुनः प्रथमशूर्पे द्यावापृ-
 थिवीयपुरोडाशे व्रीहिनिर्वापः । निरुप्राभिमर्शनमन्त्रे इदमित्यस्य स्थाने
 इमे इत्यूहः । अतिशिष्टाभिप्राशनमन्त्रे ऽपि तथैव । एकीकरणमन्त्रे-
 त्वेत्यस्य स्थाने वामित्यूहः । शूर्पद्वयादानपूर्वकोत्थानमन्त्रे इहीत्यस्य
 स्थाने इतमिति पदम् । शूर्पद्वयासादनमन्त्रे त्वेत्यत्र वामिति पदम् ।
 अत्र धान्यभेदात् शूकरहितायां सुचि तिरःपवित्रमप्य आनीयेत्यादि ।
 तथा एकधान्यनिर्वापानन्तरं अपरधान्यनिर्वापे सुचः प्रोक्षन् च । व्रीहि-
 श्यामाकयोर्भेदेन प्रोक्षणम् । कृष्णाजिनावधूननादिकलीकरणान्तं व्रीही-
 यां कृत्वा श्यामाकानां कुर्वन्ति । तत्र न उविष्कटाह्वानम् । नोक्तैः
 समाहृतवै इति । ततः क्रमेण प्रक्षाल्य उत्करे तन्त्रेण चालनं निनयति ।
 मनसा चरुपुरोडाशसंबन्धि तन्दुलानां विभागः कार्यः । अभिमर्शनं तु
 न कार्यमिति केशवः ।

विभागः पेषणान्पूर्वः पुरोडाशचरव्ययोः ।

तत्र देवांश्चतुर्थ्यन्तानुत्कान्ति, च इतीरये" इति कल्पः ।

चतुर्थ्या देवतामुत्वाभिष्टुशेद्वयमिति गोपालः ।

द्वादशकपालान्युपधाय चरुस्यात्यौ अधिश्रयति । तत एकं कपा-

लमुपदधाति । दशमस्योभयतो द्वयमिति द्वादशकपालासादनक्रमः ।
आदेवयजं वहेत्यङ्गारमानीय चरुस्थाल्यां तिरःपवित्रं प्रणीताभ्यो जल-
मानीय ध्रुवं सीत्यादिमन्त्रेण तामधिश्रयति निर्दग्धमित्यादिमन्त्रेण प्रद-
क्षिणमङ्गारैःपरिचिनोति । सोम्यचरुस्थानां तथैव प्रणीतादुग्धमानीया-
धिश्रयति । वैश्वदेवस्य चरोरपि पर्याप्तं करणपक्ते उभयत्र दुग्धमेव ।
पुरोडाशमेककपालमधिश्रित्य आज्यं निरूप्य तूष्णीमपूर्वाज्यं निर्वापयति ।
स्थाल्यां तिरःपवित्रं तण्डुलानावपति घर्माः स्थ विश्वायुष इति मन्त्रेण ।
तथोत्तरस्थाल्यां श्यामाकान् । तत एककपालमधिश्रयति । दाक्षपाज्यां
स्येनं तदिति प्रथमपुरोडाशार्थमुपस्तीर्य आशयपात्रे चोपस्तीर्य प्रथमपु-
रोडाशनिधानान्तं कृत्वा आप्यायतामित्यादिमन्त्रेण चरुमभिशृणोति ।
शत उत्खातीत्यादिमन्त्रेण उद्वासयति । आर्द्रा भुवनस्य गोपा इति
मन्त्रेण उपर्यभ्यङ्गे चरौ नोपाञ्जनम् । श्यामाकचरौ व्रीहिमयचरुवद-
भिधारणादि । व्यावापृथिवीभ्यामनुब्रूहीति संप्रेष्यजुह्वामुपस्तीर्य सर्वं
पुरोडाशं स्थापयित्वा आशयात् सुवेण द्वितीयमवदाय अभिघार्य तूष्णीं
प्रत्यभिधारयति । वषट्कृते पुरोडाशमपयोवर्तयन्ननौ प्रतिष्ठितं हुत्वा
संवायेणाभिजुहोति । अयं एकपालहोम इत्युच्यते ॥

४५७ तत आज्यस्थाल्याः सुवेण जुहोति । मधुश्च स्वाहेत्यादि-
भिरुर्जश्च स्वाहेत्यन्ताभिः इमा मासाहुतय इत्युच्यन्ते ॥

४५८ ततश्चतुर्होतेन जुह्वा शतायुधायेत्यादिपञ्चभिर्वाभिर्जु-
होति ॥ अयं मत्स्यानिहोमो यज्ञयोगानन्तरं कैश्चित् क्रियते एतां च
आज्यानि संज्ञाः ॥

४५९ अत्र स्विष्टकृदवदाने सर्वेषामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवदाय
आशयाच्चावदाय द्विरभिघार्य मेतृणाभ्यां सहात्याक्रम्य आहुतिं हुत्वा-
मेतृणे प्रतिपति । इडावदाने सर्वाणि हवींष्यवदात आशयाच्च द्विरव-
दाति ऐन्द्राग्नपुरोडाशस्य प्रकृतीष्टिताग्नेयविकारत्वात् चतुर्धाकरणमिति
तस्यैव भवति । अन्यो विशेषः श्यामाकेष्टौ उक्ते द्रष्टव्यः ॥ इदं तन्त्रेण
व्रीहिश्यामाकाशयणम् ॥

४६० चातुर्मास्यानि प्रयोक्ष्यमाणः पूर्वद्वयैश्चानरपार्जन्यामित्या-

* वैश्वानरपार्जन्यौ निरूप्येच्छन्ति कार्तीयसूत्रेऽन्वारम्भणीययागं विवक्ष्य
उक्तः ५. ९. ५

श्वलायनसूत्रोक्तत्वात् प्रथमप्रयोगात् पूर्वद्वुरियमिष्टिः क्रियते । तस्यां
वैश्वानरो द्वादशकपालः पुरोडाशः । पार्जन्यश्चरः । प्रधानमुपांशु ।
अन्वाहार्यमासाद्य वैश्वानराय हिरण्यं पर्जन्याय धेनुं दक्षिणां ददाति ।
यजमान आह । भो ऋत्विजः अयं व ओदनः इदं वो हिरण्यमियं
वो धेनुरहिंसन्तो यथाभागं प्रतिगृह्णीध्वमिति । प्रतिग्रहमन्त्रे ब्रह्मण्यो
द्वनं आनये हिरण्यं सद्राय गामिति विशेषः । अन्यत्सर्वं पौर्णमासतन्त्रम् ।
ब्राह्मणान्तर्पणान्त्यमिष्टिवैश्वानरपार्जन्या इत्युच्यते ॥

४६१ परे ऽहनि चातुर्मास्यारम्भः । तत्र प्रथमं वैश्वदेवसंज्ञकं पर्व ।
वैश्वदेवहविर्भिर्यह्ये इति संकल्पः । आग्नेयो ऽष्टाकपाल पुरोडाशः ।
सौम्यश्चरः । सावित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरः ।
पौष्णश्चरः । मासतः सप्तकपालः पुरोडाशः । वैश्वदेव्यामिता आवा-
पृथिवीय एककपालः । तत्र प्रयाजाः । नवानुयाजः । आन्यादयः सर्वा
उज्यैः । सवितुद्यावापृथिव्यो उपांशु । एककपालस्य चातुर्मास्यान्तर्गत-
सावित्रस्य चाश्वलायनसूत्रे उपांशुत्वविधानात् । अत्रामितायै शाखा-
हरणं पूर्वद्वुरन्वाधानम् । बर्हिःसंभरणे नवप्रकृष्टदर्भमयं प्रस्तरं बध्नाति ।
† ब्रीह्योन्मुष्टीनेकीकृत्य तूष्णीं बद्धेन मुष्टिचयेण सह मन्त्रवता शुल्केन
संनद्धति । इध्रसंभरणे कार्प्यमयाः परिधयः । सप्तदश सामिधेन्यः ।
ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेनूदः । सायं दोहे महेन्द्रपदस्थाने विश्वविशेष-
णकस्य देवपदस्य असमासेनोहः । प्रातर्हुते ऽग्निहोत्रे गार्हपत्यस्योत्त-
रतस्तृणान्यासाद्य तेषु आज्यस्थालीं सुवं सुवं समिधं प्रोक्षणीमभिद्री-
तनकुशांश्च सादर्यात् । तूष्णीं पवित्रे कृत्वा तथा प्रोक्षणीः संस्कृत्य
पात्राण्युत्तानानि कृत्वा प्रोक्ष्य आज्यं निरूप्यगार्हपत्यस्योत्तरते । भस्ममिश्रा-
नङ्गाराचिरुह्य तेष्वज्यमर्धिश्रित्य दर्भाल्मुकेनाभिद्रीतोत्य अकुष्ठपर्वमात्रं
प्रक्षालितदर्भायद्रवमान्ये प्रविष्य पुनरभिद्रीतोत्य त्रिःपर्यग्नौ कृत्वा उद-
गुदास्य अङ्गारानग्नौ प्रत्यस्य पुनराहारमान्यं चिरुह्य पवित्रे चाग्नीं
प्रविष्य सुकुसुवो निष्टस्य संमृज्य संमार्गदर्भानग्नौ प्रत्यस्यति । अयं
स्यात्तैवदाज्यसंस्कार इत्युच्यते ॥

* प्राचीनप्रयोगे वैश्वदेवेन यजते ८. १. ५

† प्रसूयं बर्हिः प्रस्तरश्च त्रिधासंज्ञं पुनरेकधा । तस्मिन्मन्त्रः ८. १. १०-१२

‡ पूर्ववद्वैश्वदेव्याः सायं दोहं दोहयति ८. १०. १६

४६२ अग्निर्होतृत्यादिवातायेर्देवनश्रुत इत्यन्तानि षड् वाक्यानि
यञ्चहे।सृपदवाच्यानि ॥

४६३ इदं संस्कृतमाज्यं सुचि चतुर्ण्हीतं गृहीत्वा अनेन पञ्च-
होत्रा अन्वारब्धे यजमाने आहवनीये जुहोति । ततः कूष्माण्डहोम
उपस्थानवरदानान्तः सारस्वतहोमश्च । पात्रासादने अष्टाविंशतिकपा-
लानि तैः सह समेतयाश्चतस्रश्चरुस्थाल्यः । उपभृता सह पृषदाज्य-
गहणीं आज्यस्थाल्या सह दधिस्थालीमपूर्वाज्यस्थालीं च दाहपात्र्या
सहाशयपात्रं आमित्राव्युदुरणपात्रौ च धृष्ट्वा सहोपवेशमिति विशेषः ।
पूर्वदुः सायं होमानन्तरं आमित्रादध्यर्थं सायं दोहः । अग्निर्होत्रहोम-
शेषं पयो रक्षेत् । प्रातर्यज्ञयोगानन्तरं प्रातर्दोहः । मरुद्ध्यः सप्तकपा-
लान्युपधाय तदुत्तरतः तूष्णीमुपवेशेणाङ्गाराचिरुह्य स्थाल्यामुदगमं शाखा-
पवित्रं निधाय प्रातर्दोहमानीय अधिश्रित्य मेतृणेनालोह्य श्रपयेत् ।
तदुत्तरतो द्वावापृथिव्यर्थमेकं कपालमुपदधाति । अधिवपनसंवपनयोः
पुरोडाशदेवतानामेवोहः । मारुतं पुरोडाशमधिश्रित्य प्रातर्दुधे तप्ते
ययसि उदगमं शाखापवित्रं निधाय सायं † दोहं दध्यानयति । तथा
कृते सति तस्य द्रव्यस्य द्वौ भागौ भवतः । यो घनीभूतो भागः सा
आमित्रा इत्युच्यते ॥

४६४ यस्तुजलरूपो भागः स वाजिन इत्युच्यते ॥

४६५ आमित्रावाजिने शीतले कृत्वा निदधाति । ततो द्वावा-
पृथिवीयं पुरोडाशमधिश्रित्य तिरःपवित्रमाज्यस्थाल्यामाज्यं निरुप्य तूष्णीं
मपूर्वाज्यं निरुप्य तथैव दधिस्थाल्यां तूष्णीं तिरः पवित्रं दध्यानयति ।
संप्रपे सुवं च सुवश्च संमृद्धीत्यस्यानन्तरं तूष्णीं पृषदाज्यगहणीमिति
विशेषः । तथा तस्मिन्नेव संप्रपे आज्येनोदेहीत्यस्य स्थाने आज्येन दध्ना
चोदेहीति विशेषः । सुकुसंमार्जने उपभृत्संमार्जनानन्तरं उपभृत्संमार्ज-
नमन्त्रेण पृषदाज्यगहण्याः संमार्जनम् । आज्यगहणकाले प्रकृतिवदुप-
भृति चतुर्ण्हीतं गृहीत्वा पृषदाज्यगहण्यां आज्यस्थाल्याज्येन सुवेणो-

* यञ्चहेत्रा यजमानः सर्वाणि षड्वीष्यासन्नान्यभिमिश्रति ८. २. १२

† तप्ते प्रातर्दोहे सायं दोहमानयति यत्संवर्तते सामित्रा । यदन्यतद्वाजि-
नम् ८. २. ५-६

पस्तृणीते महीनां ययो ऽसीति मन्त्रेण । ततो द्वितीयं विश्वेषां
 देवानां तनूरिति मन्त्रेण उपस्तृणीते । ततो द्वौ दर्भौ अन्तर्धाय चध्या
 समद्वेत्यादिमन्त्रेण दध्यानयति । ततो दर्भौ दूरीकृत्य द्विरभिघारयति ।
 विष्णोर्हृदयमसीति मन्त्रेण एकम् । एकमिषेविष्णुस्त्वानुविचक्रमरति
 मन्त्रेण द्वितीयम् । यजमानः चरोस्त्वेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मन्त्रैरुपभृति
 आज्यग्रहणान्यनुमन्य सुवीर्याय त्वित्यादिभिश्चतुर्भिर्मन्त्रैः पृषदाज्यग्र-
 हण्युपस्तरणाभिघारणान्यनुमन्त्रयते । वेद्यास्तरणे अध्वर्युर्मुष्टिचयनि-
 र्मितमेकैकं दर्भमुष्टिमेकीकृत्य प्रकृतिवद्वर्हिंरुपस्तृणाति । सुगासादने
 उपभृदासादनानन्तरं उपभृन्मन्त्रेण पृषदाज्यग्रहण्यासादनम् । उद्गासने
 मास्तपुरोडाशोद्गासनानन्तरं चमसे तूष्णीमुपस्तीर्य आमित्रां गार्हपत्ये
 ऽधिश्चित्य अभिघार्य उद्गास्य उपस्तरणयुक्तं चमसे आमित्रां व्युदृत्य
 तदुपरि किं चिद्वाजिनमानीय अभिघार्य यस्तथास्मित्याद्यृचा आज्यस्या-
 त्याज्येन सुवेण द्वितीयाभिघारणेनालं करोति । यात्रान्तरे पूर्ववदेकक-
 पाक्षमुद्गास्य तस्मिन् ब्रह्माज्यमानीय आविःपृष्ठं कृत्वा सर्वाणि हवीं-
 ष्यन्तर्वेदि आसादयति । प्रकृतिवत् सुवाज्यं ध्रुवायामानीय तूष्णीं गार्ह-
 पत्यस्य पुरस्ताद्वाजिनमासादयति । पृषदाज्यं सदध्याज्ये इति कीशा-
 द्बधियुक्तं पूर्वोक्तसंस्कारयुक्तमाज्यं पृषदाज्यमित्युच्यते ॥

४६६ पृषदाज्यं गृह्यते यस्यां सेति व्युत्पत्त्या अधिकरणे ल्युटा
 उपभृत्सदृशी स्रुक् पृषदाज्यग्रहणीत्युच्यते ॥

४६७ अथाहवनीयसमीपे एकमधिमन्यनशकलं लौकिकं प्रागायतं
 निदधात्यग्नेर्जनिमसीति मन्त्रेण । वृषणसंज्ञकौ द्वौ शकलौ लौकिकौ
 अधिमन्यनस्य पार्श्वयोः प्रागायतौ हस्ताभ्यां युगपच्चिदधाति वृषणौ
 स्य इति मन्त्रेण । दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येनाधरारणिमादत्ते उर्वश्यस्या
 युरसीत्यादिमन्त्रेण । घृतेनाक्तं इत्यादिमन्त्रेण अरणी अपूर्वाज्यस्यात्यां
 समनक्ति । अभिमन्यनशकले अरणी निधाय गायत्रं छन्दो ऽनमजाय-
 स्वेत्यादिमन्त्रं वाचयति । मन्यनं कुर्वन् होतारं प्रेष्यति आजये मथ्य-
 मानायानुब्रूहीति । उत्पन्ने ऽनौ जातायानुब्रूहीति प्रेष्यति । जातमग्नि
 माहवनीये प्रहरन् प्रेष्यति । प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति । यजमानेनान्वा

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

८१

रव्यः भवतं न इत्यादृचा प्रहरति । अग्नावग्नश्चरति प्रविष्ट इत्यादृचा अपूर्वाज्यं सुवेण जुहोति । ततः * सामिधेन्यः सप्तदश । अथेध्मा त्सभिधमाददान इत्यादि प्रकृतिवत् चतुरः प्रयाजानिष्ट्वा पञ्चमादीन्मध्ये जुहोति । अष्टमे प्रयाजे सर्वमौपभृतमाज्यं जुह्वामानयति । यजमानः पञ्चमप्रयाजानुमन्त्रणेन पञ्चमादीन् प्रयाजाननुमन्त्रयति । उदङ्कुत्याक्रम्य सर्वाणि हवींष्यभिघारयति नोपभृदाज्यं पृषदाज्ययहण्यैव अनुयाजानां प्रचारात् । अभिघारणस्य तदर्थत्वात् । आज्यभागानन्तरं आग्नेयपुरोडाशैकदेशं प्राकृताग्नेयवदवदाय जुहोति सौम्यचर्वादीनां तु अपरार्धादवदाय पूर्वार्धादवदानम् । अग्निमैककपालयोरुपस्थानाभिमर्शनेन भवतः । यजमानस्य सौम्यानुमन्त्रणं सोमस्याहं देवयज्यया प्रजया च पशुभिश्च अग्निषीयेति । सवितुस्तु देवयज्ययेत्यस्यानन्तरं स्वस्तिमान् पशुमान् भूयासमिति । तथा सरस्वत्याः वाचमन्तदं पुषेयं इति । तथा पूष्णः पूष्टिमान् । पशुमान् भूयासमिति । मरुतां तथैव प्राणैर्ह्यधासमिति । विश्वेषां देवानां तु प्राणैः सायुज्यं गमेयमिति । तथा द्वावापृथिव्यास्तु उभयोर्लोकयोर्ह्यधासमिति । भूमानं प्रतिष्ठां गमेयमिति वा । प्रधानहोमानन्तरं मधुश्च स्वाहेत्यादिभिश्चतुर्भिर्मोसनामभिराज्यस्याज्येन सुवेणैककपालस्याभितो जुहोति । स्विष्टकृदर्थं उपस्तीर्य वैश्वदेवान्तानां हविषामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवदाय एककपालसंबन्ध्याशयाज्यात्सकृदवदाय द्विरभिघार्य चर्वाभिघामेत्तृणान्यादाय अत्याक्रम्य हुत्वा मेतृणान्यनुग्रहत्य संसावेणाभिजुहोति । अन्वाहार्यमासाद्य प्रथमजं बत्संदक्षिणां ददाति प्रतियहमन्त्रे ब्रह्मण्योदनं रुद्राय गां ताभ्यामिति विशेषः हविरुच्छिष्टोद्गासनानन्तरं गार्हपत्यस्याग्रे वेद्यां दर्भेषु आज्येनानालिप्तं चमसं अग्निहोत्रहवणीं स्फ्यं परिभोजनीयदर्भश्च दुन्दुमासाद्य मन्त्रेण पवित्रे कृत्वा यजमानं वाचं यच्छेति यजमानं संप्रेष्य वेषाय त्वेति मन्त्रेणाग्निहोत्रहवणीमादायप्रत्युष्टमित्यादिमन्त्रेण गार्हपत्ये प्रतितप्य मन्त्रेण प्रोक्षणीः संस्कृत्य शुन्धध्वमित्यादिमन्त्रेण चमसादिप्रोक्ष्य पवित्रे प्रस्तरे तूष्णीं विसृज्य मन्त्रेण

* पशुवर्चिर्मन्यः सामिधेन्यश्च ८, २, १३

देवस्य त्वेत्यादिना स्फ्यमादाय वेदितृतीयदेशे स्तब्धं कृत्वा संप्रेष्यति
 प्रोक्षणीरासादय चमसं संमृद्धीति । ततः मन्त्रेण स्फ्योद्गासनादि ।
 आग्नीध्रः चमसं परिभोजनीयदर्भांश्चादाय युगपत् गार्हपत्ये निष्ठपति
 प्राकृतसुहृष्टपनमन्त्रेण । वाचं प्राणं मानिर्मृतं वाजिनं त्वा सपत्नसा-
 हं समाज्जुर्मि इति मन्त्रेण जुह्वादिवत् । दिवः शित्वमित्यादृचा
 समार्गदर्भान् गार्हपत्ये ऽनुप्रहरति । अध्वर्युः वाजिनं गार्हपत्ये ऽर्धिशित्य
 अभिघार्य उदगुद्रास्य पुनरभिघार्य यस्तत्रात्मेत्यादृचा तृतीयाभिघारणे-
 नाक्तं कृत्वा यजमानेन सह व्याहृतमन्त्रं पठन् वेद्यामासादयति ।
 यने अग्ने इत्यादृचा यजमानो ऽनुमन्त्रयते । अथाध्वर्युः संप्रेषमाह
 ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इत्यादि । इध्मसन्न(हन)हरणान्तं प्रकृतिवत् । पृषदाज्यं
 जुह्वामानीय अनुयाजार्थमत्याक्रामति । प्रथमानुयाजयाज्यापठनार्थं
 होतारं देवान्यजेति संप्रेष्य द्वितीयतृतीययोः प्रकृतिप्राप्तं यजेति न संप्रे-
 ष्यति । चतुर्थोदेषु तु †यजेति संप्रेष्यति । प्रथमं क्षिप्तसमिधःपूर्वभागे
 जुह्वा द्वितीयादीननुमन्त्रयते । अध्वर्युः अनुवष्टकृते ऽवशिष्टं वाजिनं
 जुहोति । यजमानः अग्नयइदं न मम अग्नेरहं देवयज्ययायुष्मान् यजेन
 प्रतिष्ठां गमेयं इत्यनुमन्त्रयते । अथाध्वर्युरेदं जुह्वत्याक्रम्य चमसं वाजिन-
 शेषसहितं होतुर्हस्ते ददाति । यजमानो ऽध्वर्युराग्नीध्री ब्रह्मा च चम-
 समन्वारभ्य ऽउपह्वं कुरुः । तत्र प्रथमं होता अध्वर्यु उपह्वयस्व, ब्रह्म-
 उपह्वयस्व, अग्नीदुपह्वयस्व, यजमानोपह्वयस्व इति उपह्वयते । यं यं
 संजोध्य उपह्वयते तस्य तस्य उपह्वत इति प्रतिवचनम् । ततो ऽध्वर्युः
 ब्रह्महोत्राग्नीध्रयजमानान् क्रमेण होतृषदुपह्वयते, ततो ब्रह्मा अध्वर्यु-
 होत्राग्नीध्रयजमानान् । तत आग्नीध्रो ऽध्वर्युब्रह्महोतृयजमानान्स्ततो

* पृषदाज्यं जुह्वामानीय पृषदाज्यधानीं सुपभक्तं कृत्वा तेन नवानुयाजान्य-
 जति । ८. ३. २०

† देवान्यजेति प्रथमं संप्रेष्यति । यज यजेतीतरान् ८. ३. ३.

‡ परिधीनकृत्य संख्यानं कृत्वा वाजिनपात्र उपस्तीर्यान्तर्वेदि बर्हिर्नुवि-
 षित्वन्वाजिनं पृच्छाति । नाभिघारयति । वाजिभ्योऽनुवृष्टिं वाजिनो यंति
 संप्रेषा । वष्टकृते चमसेन जुहोति । सुचावानुविषिष्यमानोऽनुवष्टकृते च ८. ३. ४-८

§ अथाध्वर्युः संप्रेष्यति कर्मनामधेयेनापक्रामयते । उपह्वत इति प्रतिवचनम् । होता
 प्रथमो भक्षयति यजमान उत्तमः । यजमानः प्रथमश्चात्तमश्चेत्येके ८. ३. १३-१५

यजमानोऽध्वर्युब्रह्महोत्राग्नीध्रान् । ततो होत्रध्वर्युब्रह्माग्नीध्राः क्रमेण नासिकयावघ्राय आसते न प्रत्यक्षं भक्षयन्ति । यजमानस्तु यन्मे रेत इत्यादिमन्त्रेण प्रत्यक्षं भक्षयति । पात्रं प्रक्षाल्य निदधुः । एतत्कर्म वाजिमयाग इत्युच्यते ॥

४६९ ततोऽध्वर्युर्होत्रे वेदं प्रदायेत्यादिप्राङ्तेत्य ध्रुवामाष्याय-
प्रकृतिश्रुत्यायश्चित्तानि हुत्वा वेद्यास्तृतर्हर्भ्यः प्रत्येकं किं चित् एही-
त्वा ध्रुवो समज्य प्रहृत्य दक्षिणेन पदा वेदिमाक्रम्य तिष्ठन् ध्रुवाज्या-
त्सुखेण एहीत्वा प्रथमं समिष्टय*जुर्जुहोति यज्ञं यज्ञं गच्छेति मन्त्रेण ।
पुनरादाय द्वितीयं जुहोति एष ते यज्ञो यज्ञपतइत्यादिमन्त्रेण । सुखं
निधाय ध्रुवामादाय सर्वं जुहोति । देवा गातुष्विद इत्यादिप्राकृतमन्त्रेण ।
यज्ञविमोक्तान्ते यजमान उत्करे उपवेशस्य स्थूलप्रदेशमुपगूहति यं देवा-
मनुष्येष्विति द्वाभ्यामृग्भ्याम् । पौर्णमासतन्त्रं ब्राह्मणतर्पणान्तं प्रकृति-
वत् । अथाध्वर्युः प्रत्यङ्मुखः स्वायतने प्राङ्मुखस्योपविष्टस्य यजमा-
नस्य शिरसि केशान् प्रागादि दिक्चतुष्टये मध्ये चेति त्र्येया शलल्या
पञ्चधा विभजति । ऋतमेव परमेष्ठि इत्यादिबहुभिर्वाक्यमन्त्रैः । प्रति-
विभागं तेषां वाक्यानामावृत्तिः । विभागक्रमेण लोहितायसक्षुरेण तैरेव
मन्त्रैर्वपनम् । प्रतिवपनं मन्त्रावृत्तिः । यजमानः स्नात्वा स्वायतने उप-
विशति । ततः संवत्सरीणां स्वस्तिमाशासे इति पठति । इदमेताव-
त्सर्वं कर्म वैश्वदेवपर्वत्युच्यते ॥

४७० अथ वरुणप्रघासनामकं द्वितीयं पर्व । तत्रैते संभाराः ।
त्रिश्वेतशलली । लोहितक्षुरः । द्वात्रिंशत्कपालानि । आमित्रास्यात्यौ ।
तिस्रश्चरुस्थाल्यः । पञ्च मेतणानि । द्विशताधिकानि शमीपर्णानि ।
करीरसक्तवः । ऐषीकं शूर्पं कुशमयं वा । गार्हपत्ये ईषद्भृष्टानां यवानां
सूक्ष्मवितुषीकृतानां तप्ताभिरद्विष्टेन च संयुक्तानां यजमानस्य पुत्रपौ-
त्रप्रत्तदुहृष्टभार्यासमसंख्याकानि एकातिरिक्तानि दीपकाकाराणि कर-
म्भपात्राणि । अशुक्लो मेघः अशुक्ला मेघी । द्वावपि शुक्लोर्णप्रच्छन्नौ ।
यवतुषं च । द्वाशपौर्णमासिञ्जी वेदिः । पाशुबन्धिञ्जी च । द्विगुणि-

तानि यज्ञपात्राणि । द्विगुणिते इध्माबर्हिषी । प्रस्तरं प्रसूमयं केचिदिच्छन्ति । एते वरुणप्रघाससंभारा इत्युच्यन्ते ॥

४०१ एतान् संभारान् संभृत्य यजमानो ऽरण्योरग्नीन् समारोप्य उदवसाय मथित्वा विहृत्य गार्हपत्ये स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य सुवि चतुर्थहीतं गृहीत्वा हवनीये मनस्वत्या जुहोति । वरुणप्रघासहविर्भिर्यत्पदति संकल्पः । अग्नीषोमावाज्यभागौ । आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्यश्चरुः । सावित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः पौष्णश्चरुः । ऐन्द्राग्न एकदशकपालः पुरोडाशः । मास्त्यामित्रा । वारुण्या मित्रा । काय एककपालः पुरोडाशः । देवा आज्यपा इत्यादि वैश्वदेववत् । सविता क इत्युपांशु । अन्या उज्जैः । अध्वर्युः इडादेवहूतित्यादिना अग्नीन् विहृत्यान्वादधाति तथैव प्रतिप्रस्थाता चादधाति । व्रतयद्दधान्ते प्रतिप्रस्थाता शाखाहरणादि करोति बर्हिःसंभरणे अध्वर्युः प्रथमं प्रस्तरपूर्वं पञ्चमुष्टीन् संभरति । ततः प्रतिप्रस्थाता प्रस्तरपूर्वं मुष्टित्रयं अत्र वरुणप्रघासाख्ये पर्वणि वारुण्यां वेद्यां व्यापारकतो अध्वर्युसदृशः ऋत्विक् पंचमः प्रतिप्रस्थातेत्यते ॥

४०२ संभरणक्रमेण सादयतः । परिभोजनीयान् कृत्वा इध्मसंनहनायापि द्वयोर्वैश्वदेववत् । अध्वर्युः आहवनीयस्य पुरस्तात्पदद्वयं संचरमवशेष्य शङ्कुं निहन्ति* । तत्पुरस्ताद् द्वादशपदे द्वितीयं शङ्कुं निहन्ति । अष्टादशपदप्रमाणां रज्जुभयतः पाशां कृत्वा त्रयोदशपदे चतुर्दशपदे च न्यज्जुनं कृत्वा त्रयोदशपदप्रमाणां यथा पुरस्ताद्भवति तथा शङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्यत्रयोदशपदन्यज्जुनेन दक्षिणत आकृष्य पदे शङ्कुं निहन्ति । एवमुत्तरतो ऽप्याकृष्य शङ्कुं निहन्ति ते श्रोणी । रज्जुं विपर्यस्य दक्षिणतः पूर्ववदाकृष्य चतुर्दशपदे शङ्कुं निहन्ति । एवमुत्तरतो ऽप्याकृष्य शङ्कुं निहन्ति तावंसौ । द्वादशपदशङ्कोः प्रत्येकपदार्धमवशेष्य अनुपृष्ठशङ्कुं निहन्ति । ततः पश्चादनुपृष्ठ षट्चिंशदङ्कुले शङ्कुं निहन्ति । तत्राहवनीयवच्छम्याजानुप्रादेशा नामन्यतममा-

* वेदो कृत्वा ऽप्रेण गार्हपत्यं समेप्राची वेदीभवतः उत्तरामध्वर्युः करोति दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता । उत्तरे विहारोऽध्वर्युप्रवरति दक्षिणे प्रतिप्रस्थाता । उभयत्र कलं तन्त्रम् । अपिपत्नी संयाजाः । एक वत्संभेयः । द्विविदप्रह्नानुजाति ८. ५. ४-६ ।

त्रोक्त्रायां समचतुरस्रामुत्तरवेदिं करोति । इयं पाशुबन्धिकी वेदिरित्युच्यते ॥

४७३ तस्यामध्ये चतुरङ्गुलानोक्त्रयामभितः प्रादेशमात्रौ समचतुरस्रामुत्तरनाभिं करोति । प्रादेशोक्त्रयोत्तरवेदिपक्षे गोपदप्रमाणोत्तरनाभिः । इयमुत्तरवेदिनाभिरित्युच्यते ॥

४७४ वेद्युत्तरांसशङ्कुमारभ्य प्रत्यक् पदद्वयं मीत्वा तस्योत्तरतोऽपि तावदेव मीत्वा तत्राभितः शम्यामात्रश्चात्वालः । अयं चात्वाल इत्युच्यते ॥

४७५ वेद्युत्तरांसशङ्कुमारभ्य प्रत्यक् पदचतुष्टयं मीत्वा उदगेकं पदं मीत्वा शङ्कुं निहन्ति स उत्करः ॥

४७६ एवं पाशुबन्धिकीं वेदिमुत्तरवेदिं च करोति । तस्या वेदेस्त्रयोदशङ्गुलं दक्षिणतो मुक्त्वा प्रतिप्रस्थाता दार्शपौर्णमासिकीं वेदिं करोति । उभे पश्चिमपार्श्वे समे भवतः । पूर्वपार्श्वे विषमे । उत्तरा दीर्घा दक्षिणा कुना । प्रतिप्रस्थानृवेदेहस्तरश्रोण्यंसवदध्वर्युवेदेर्दक्षिणतस्त्रयोदशङ्गुलमात्रात्परौ भवतः । उभयोर्वेदोहस्तर एवात्करः । इयं दार्शपौर्णमासिक्या वेद्या तुल्यामाहती वेदिरिति प्रतिप्रस्थानृवेदिरिति च गीयते ॥

४७७ एवं वेदो विमाय परितोऽयं अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ शाखाहरणक्रमेण शाखापवित्रादिसायंदोहान्तं कुर्याताम् । साहण*दोहमध्वर्युः । माहृतदोहं प्रतिप्रस्थाता । द्वितीयदिने अग्निहोत्रहोमानन्तरमुभौ पाणिशंसर्शनादि कुहतः । अग्निपरिस्तरणमध्वर्युरेव करोति । उत्तरस्यां वेद्यां वैश्वदेववत्पात्राणि सादर्यति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेद्यां स्फयमग्निहोत्रद्वयोर्जुह्वादिचतुष्टयमाज्यस्थालीं वेदमामिक्षाश्रपणार्थं स्थालीं मेक्ष्यं आमिक्षामुदुरणपार्श्वौ वेदपरिवासनमुपवेशं चैतानि पात्राणि शमीमयानि प्रकृत्युक्तानि चासादति । ब्रह्माणं तूष्णीं दक्षिणत उपवेश्य अध्वर्युरेव प्राकृतवेद्यां पृष्ठां स्तृणाति । उभौ मन्त्रेण पवित्रे कुहतः । अध्वर्युरेव प्रणीताप्रणयनमुत्तरवेदेहस्तरतः करोति ।

दक्षिणेनाग्निहोत्रहवर्णी सव्येन शूर्पे चादत्ते । प्रतिप्रस्थाता मन्त्रेण अग्निहोत्रहवर्णीमेव । एवं मन्त्रेण प्रतितपनम् । अध्वर्युर्वैश्वदेववदग्नि-
यादिपञ्चहवर्णी निरुप्य ऐन्द्राग्नं निर्वपति । उभौ प्रोक्षणीः संस्क्रुतः ।
अध्वर्युः करम्भपात्राणि मेघं मेघो द्विशताधिकानि शमीपर्णानि करीर-
सक्तून् ऐषीकं शूर्पं च हविर्भिः सह प्रोक्षति । उभौ स्वस्वपात्राणि
प्राह्य प्रोक्षणीर्निधत्तः । अध्वर्युः कृष्णाजिनावधूननादितन्दुलप्रत्तालननि-
यननान्तं करोति । तुषनिरसनकाले कांश्चित्तुषान् अवभृथार्थमवशेष्य
इतराच्चिरस्यति । उभयोः प्रातर्दोहः सायंदोहवत् । अध्वर्युः कृष्णाजि-
नावधूननादि अधिवपनान्तं करोति । कपालोपधाने अग्नये अष्टौ कपा-
लान्युपधाय सौम्यचरुस्यालीमधिश्रित्य सवित्रे द्वादश कपालान्युपधाय
सारस्वतचरुस्यालीमधिश्रित्य पौष्णचरुस्यालीमधिश्रित्य इन्द्राग्निभ्यामे-
कादशकपालान्युपदधाति । प्रतिप्रस्थाता तदुत्तरत उपवेशेणाङ्गाराचि-
रुद्धं मासृतस्याल्यां तिरःपर्वित्रं प्रातर्दोहमानीय मेक्षणेनालोढ्य अययति ।
अध्वर्युस्तदुत्तरतो वारुणस्यालीमधिश्रित्य तदुत्तरतः काय एकं कपाल-
मुपदधाति । संवपने अध्वर्युः इन्द्राग्निभ्यां कार्येति वदति । अध्वर्युणा
ऐन्द्राग्नपुरोडाशाधिश्रयणे कृते प्रतिप्रस्थाता मासृतीप्रातर्दोहे सायंदोहं
दध्यानीय आमित्रावाजिने पृथक्कृत्य शीतले देशे निदधाति । सव्य-
स्कालत्वपक्षे आमित्रार्थं पयस्यातञ्चनं लौकिकदध्ना वा करोति । ततो
ऽध्वर्युर्वैश्वण्यामित्रां वाजिनं च पृथक्कृत्य निदधाति । तत एककपा-
लमधिश्रयति । आन्यदधिनी निर्वपति । अपूर्वाज्यं च । प्रतिप्रस्थाता
प्रकृतिवत् । अध्वर्युः पुरोडाशानां त्वचं याहयित्वा करम्भपात्राणि मेघं
शताधिकानि शमीपर्णानि करीरसक्तून्श्च हविर्भिः सह पर्यग्निं करोति ।
ततः प्रतिप्रस्थाता मासृत्यामित्रया सह मेघो शताधिकानि शमीपर्णानि
करीरसक्तूनैषीकं शूर्पं स्वाज्यानि च पर्यग्निं करोति । अध्वर्युः पाशुब-
न्धिक्यां वेद्यां पात्रीसत्तालननिनयनान्तं करोति । उभौ वेदावायायं
त्रिः संमृष्टः । अध्वर्युः पाशुबन्धिक्यां वेद्यां स्तम्बयजुर्हरति । प्रति-
प्रस्थाता दक्षिणस्याम् । अध्वर्युः पूर्वं मृदमादाय उत्करे न्युप्य तिष्ठति ।
प्रतिप्रस्थाता पाशुबन्धिक्यां वेदेः पश्चान्मार्गेण मृदमाहृत्य उत्करे

सुषु पूर्व यथेतं प्रत्यागच्छति । ततोऽध्वर्युः प्रत्यागच्छति । एवं त्रिर्व-
जुषा तूष्णीं चतुर्थे सह बर्हिषा । पूर्वौ परियहौ परियहूतः । अध्वर्यु-
रेव करणं जपति । तस्मिन्करणमन्त्रे वेदिद्वित्वादिमां वेदिं वसुमतौ
रुद्रवतीमादित्यवतीमिति पदानां स्थाने इमे वेदी वसुमत्यौ रुद्रवत्यौ
आदित्यवत्यौ इत्यूहः । उभौ स्वस्ववेदिं स्फ्येनोदृतः । अध्वर्युरेवाग्नीध्र-
माह अग्नीदिवश्चामुतश्च त्रिस्त्रिहरेति । अथाध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं बर्हिः
शम्यां चादाय एहि यजमानमामन्त्र्य यजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं
गत्वा स्फ्येनोदृत्यावोक्ष्य चात्वालपूर्वदेशे उदीचीनकुम्भां शम्यां निधा-
यान्तरतः स्फ्येनालिखत्युदगपवर्गं वित्तायनीमेसीति मन्त्रेण । दक्षिणतः
प्राचीनकुम्भांशम्यां निधाय पूर्ववत् स्फ्येनालिखति प्रागपवर्गं तित्ताय-
नीमेसीति मन्त्रेण । पश्चादुदीचीनकुम्भां शम्यां निधाय अन्तरतः
स्फ्येनालिखत्युदगपवर्गं अवतान्मानाश्रितमिति मन्त्रेण । उत्तरतः प्राची-
नकुम्भां शम्यां निधाय अन्तरतः स्फ्येनालिखति प्रागपवर्गमवतान्मा-
श्रितमिति मन्त्रेण । चात्वाले उदगयं बर्हिर्निधाय यजमानपत्नीभ्या-
मन्वारब्धः तस्य मूले स्फ्येन प्रसरति विदेरग्निर्नभ इत्यादिमन्त्रेण । अप
उपस्पृश्य । छिन्नं बर्हिर्मूलं मृदं चादत्ते आयुषा नाम्नेहीति मन्त्रेण ।
हृत्त्वोत्तरवेद्यां निर्वपति यत्तेनाधृष्टं नामेत्यादिमन्त्रेण । स्फ्येन बर्हिर्मू-
लप्रहरणादिपुनर्द्वितीयम् । तत्र मन्त्रे यो ऽस्यां पृथिव्यामित्यत्र अस्या-
मित्यस्य स्थाने द्वितीयस्यामिति पदस्य प्रयोगः । ततस्तृतीयं तत्र प्रह-
रणमन्त्रे अस्यामित्यस्य स्थाने तृतीयस्यामित्यस्य प्रयोगः । तूष्णीं चतु-
र्थमवशिष्टं बर्हिषा सह प्रहरति । पूर्वेषु त्रिषु पर्यायेषु केवलं मृदाहरणं
वा । ततः स्फ्येन चात्वाले पुरीषमुदृत्याह, अग्नीदितस्त्रिहरेति ।
आग्नीध्रश्चत्वालात्पुरीषमादाय उत्तरवेद्यां त्रिर्निवपति ॥ अयं चात्वा-
लसंस्कार इत्युच्यते ॥

४७८ अध्वर्युत्तरवेद्यां न्युप्तं पुरीषं संप्रयौति सिंहीरसीत्यादि
मन्त्रेण । पुरीषं प्रथयति उहप्रथस्वेत्यादिमन्त्रेण । ध्रुवासीतिमन्त्रेण
स्फ्येन संहन्ति । देवेभ्यः शुन्धस्वेति मन्त्रेण उत्तरवेदिमद्विरवोक्षति ।
देवेभ्यः शुम्भस्वेति मन्त्रेण सिकताभिः समुपकिरति । उत्तरवेदिं शम्यया

मीत्वा मध्ये प्रादेशमात्रं चतुरस्रां चतुरङ्गुलौच्छ्रयामुत्तरनाभिं कृत्वा दक्षैः प्रच्छादयति । उत्तरवेद्यां पुरीषसंप्रदादि एतदन्तं कर्म उत्तरवेदिसंस्कार इत्युच्यते ॥

४७९ उभौ प्रत्येकं प्रणयनीयमिधमाहवनीये आधत्तः । अध्वर्युः स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य पञ्च गृहीतं गृहीत्वा तूष्णीमुत्पूताः प्रोक्षणीश्च परिकर्महस्ते दत्त्वा ब्रह्मणो हस्ते देवदारवान् परिधीन् प्रादेशमात्रांस्त्रीन् गुगुलुसुगन्धि तेजनं मेषशृङ्गमध्ये उत्तरप्रदेशाद् गृहीतां शुक्लामूर्णास्तुकां च दत्त्वा संप्रेषमाह । आग्नये प्रणीयमानायानुब्रूइह्यग्नीदेकस्य यानुसंधेइ इति । होत्रा अध्वर्युत्पारब्धे चात्वालमृदा पूरितां पात्रीमन्युदुरणपात्र्या अधस्तादुपयम्य यजमानपत्नीभ्यामन्वारब्धः स्वमिधमादायोत्तरतस्तिष्ठति । प्रतिप्रस्थाता स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य स्रग्द् गृहीत्वा अध्वर्युगृहीतस्येधस्य शालामुखीयस्य च मध्येन गत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखः तथैव कल्पितोपयमन्यां प्रणयनपात्रे स्वमिधमादाय अपसलैः पर्यावृत्य तिष्ठति । वामाङ्गेन परिवर्तनं अपसलैः पर्यावर्तनमित्युच्यते ॥

४८० मृदादिनिर्मिता पक्वा अन्युदुरणपात्र्या अधस्ताद् ध्रियमाणा उप समीपे यम्यते ध्रियते इति कर्मल्युटा उपयमनीत्युच्यते ॥

४८१ शालामुखीयसकाशादुत्तरवेद्यां प्रणयनार्थं अग्निः उद्ध्रियते यस्यामित्याधिकरणे ल्युटा पात्रीशब्देन समासे अन्युदुरणपात्रीत्युच्यते ॥

४८२ अध्वर्युप्रमुखाः पाशुबन्धिको वेदिमनतिक्रामन्त उत्तरेण शनैर्गच्छेयुः । आग्नीध्रः स्फ्येन लिखितया लेखया होतुः पदं प्रच्छादयन्नेति । सर्वे गत्वोत्तरवेदेः पश्चात्पदमात्रे तिष्ठेयुः । प्रतिप्रस्थाता अध्वर्युगमनकाले पाशुबन्धिक्या वेदेः पश्चात्पदमार्गेण दक्षिणतो गत्वा द्रुयोर्वेदोर्मध्येन प्रागत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । अध्वर्युरन्यहस्ते ऽग्निं दत्त्वा परिकर्महस्तादिन्द्रघोषवतीः प्रोक्षणीर्गृहीत्वा उत्तरवेदिं प्रथमं पुरस्तादारभ्य मध्ये समापयन् इन्द्रघोषस्त्वेत्यादिमन्त्रेण प्रोक्षति । एवं दक्षिणत आरभ्य मनीजवास्त्वेत्यादिमन्त्रेण । पश्चा-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

८९

दारभ्य घचेतास्त्वेत्यादिमन्त्रेण । उत्तरत आरभ्य विश्वकर्मा स्वेत्यादि-
मन्त्रेण । अथ वा मध्यादारभ्य प्रागादिदिक्षु समापयन् प्रोक्षति ।
प्राक्षणीशेषमुत्तरवेद्या दक्षिणांसस्य दक्षिणतो निनयति । अथ वा पाशु-
बन्धिव्या वेदेर्दक्षिणांसस्य दक्षिणतः । एतदुत्तरवेदिप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

४८३ परिकर्मिहस्तात्पञ्चगृहीतमाज्यमादाय हिरण्यं सुद्धमुखे
सम्ब्रियित्वा उत्तरवेदिमन्त्रेण व्याघारयति * प्रथमं दक्षिणांसादारभ्य
मध्ये समापयन् सिंहीरसीत्यादिस्वाहाकारान्तेन मन्त्रेण । सिंहीरसि
सुप्रजावनिः स्वाहेति मन्त्रेण उत्तर श्रोणीमारभ्य मध्यं समापयन् व्याघा-
रयति । सिंहीरसि रायस्योषवनिः स्वाहेति मन्त्रेण दक्षिणश्रोणीमा-
रभ्य मध्ये समापयन् । तथैवोत्तरांसमारभ्य सिंहीरस्यादित्यवनिः
स्वाहेति मन्त्रेण । सिंहीरस्यावह देवान् देशयते यजमानाय स्वाहेति
मन्त्रेण मध्यव्याघारयति । सर्वत्र उत्तरवेद्या इदं न मध्येति यजमानस्य
त्यागः । भूतेभ्यस्त्वेति मन्त्रेण सुचमुद्धृष्टि । एतदुत्तरवेदिव्याघार-
णमित्युच्यते ॥

४८४ ब्रह्मणो हस्ताद्वेदवारान् परिधीन् गृहीत्वा† उत्तरनाभिं
परिदधाति विश्वायुरसीत्यादिमन्त्रेण मध्यमम् । ध्रुवत्तदसीत्यादिम-
न्त्रेण दक्षिणम् । अच्युताद्वदसीत्यादिमन्त्रेण उत्तरम् । इदमुत्तरवेदिप-
रिधानमित्युच्यते ॥

४८५ अग्नेर्भस्मासीत्यादिमन्त्रेण गुग्गुलुसुगन्धि तेजनं शुक्लामूर्णा-
स्तुकां चोत्तरनाभ्यां निवपति । निहितानां संभाराणामापाशेषेणाधा-
रणं कृत्वा प्रदक्षिणमावृत्य अग्निं गृहीत्वा उत्तरवेदेः पुरस्तात् प्रत्यङ्-
मुखः संभारेषु प्रव्वलितमिध्रं यज्ञ प्रतितिष्ठेत्युवा प्रतिष्ठापयति ।
अस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेदेः पूर्वार्धं शालामुखीयादाहृतमग्निं
तूष्णीं प्रतिष्ठापयति । अध्वर्युः प्रणयनीयमिध्रं विश्वस्य परिसमुह्य
पर्युत्य परिस्तीर्य ज्वलयति । एवं प्रतिप्रस्थाता । आहवनीये प्रणयनी-
येध्माधानप्रभृति एतदन्तं कर्म अग्निप्रणयनमित्युच्यते ॥

* नाभ्याः ओषधेसु पञ्चगृहीतं जुहोत्यक्षया दक्षिणोऽहं ओषधां ओषधामेव
मध्ये च हिरण्यं पश्यन् सिंहासीति प्रतिमन्त्रम् ।

† का. सु. ५. ४. १६ भूतेभ्यस्त्वेति सुचमुद्धृष्टि ।

‡ नाभिं पेतुदारीः परिदधाति पूर्ववत् ५. ४. १० ।

४८६ अथ्युषहवनीये कां चित्समिधमाधाय यजमानान्धारकः
स्मार्तवत्संस्कृताज्येन अग्निर्यजं नयतु प्रजानवित्यादितिसुभिर्हविः
स्वाहाकारान्ताभिः सुवेण तिस्र आहुतीर्जुहोति । यथालिङ्गं यजमानस्य
त्यागः । यजमानस्तेनैवाज्येन अग्निरचादो ऽन्नपतिगित्यादिभिस्त्रिभिर्ह-
जुर्मन्त्रैः स्वाहान्तैस्तथैव जुहोति । अग्नये ऽचादायेदं० वायवे प्राणद-
इदं० आदित्याय भूरिदइदं० इति क्रमेण यजमानस्य त्यागाः । एवं प्रति-
प्रस्थाता समिधमाधाय सङ्गद् गृहीतेनाज्येन तूष्णीमिकामाहुतिमभिजु-
होति । अयं प्रणीतान्यभिहोम इत्युच्यते ॥

४८७ एतस्मिन् काले ब्रह्मा दक्षिणस्या वेदेर्देक्षिणतो मन्त्रेणो-
पविशति । तस्य पश्चाद्व्यजमानः । ततो ऽथ्युरेव संप्रेषमाह ब्रह्मनु-
त्तरौ परिणहौ परिग्रहीष्याव इति । उभौ अतमसीत्यादि यजन्तो-
इत्यन्तं कृत्वा स्फ्यौ तिर्यञ्चौ स्तब्धौ तिष्ठतः । ततो ऽथ्युरेव संप्रे-
षमाह प्रोक्षणीरासादयतमिध्माबर्हिषी उपसादयतश्चुवौ च सुचक्षु
संमृष्टं पर्वां सचक्षुष्याभ्यां दक्षा चोदेतमिति । आग्नीध्रः प्रोक्षणीः
प्रतिप्रस्थातुर्देक्षिणेन कृत्वा उत्तरस्यां वेद्यां स्फ्यस्य वर्त्तने सादयति ।
तथा प्रतिप्रस्थाता स्वप्रोक्षणीः सादयति । उभौ स्फ्योपरि किं वित्
प्रोक्षणीजलं निनीय यो मा हृदेत्यादि स्फ्यप्रक्षालनान्तं कुर्वतः । प्रति-
प्रस्थातुरुत्तरवेदिमध्येण पाशुबन्धिको वेदिमपरेण वा । आग्नीध्रो वैश्व-
देववदान्यदधोरासादनं करोति । गमनमार्गः संवर इत्युच्यते ॥

४८८ प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेदिपात्राणि संमृज्य पथ्यवेक्षणीदिभ्ये-
देन कृत्वा स्ववेद्यामाज्यमासादयति । यजमानो दक्षिणस्या वेदेर्देक्षि-
णातः स्वायतन उपविश्य दक्षिणं प्रतिप्रस्थातुराज्यमवेत्य पाशुबन्धिका
वेदेर्देक्षिणात उपविश्य उत्तरमध्वर्योराज्यमवेक्षते । अथ वा वेदिसंधावु-
पविश्य दक्षिणमवेक्ष्योत्तरमवेक्षते । अथ्युरेवैश्वदेववदान्यानि गृह्णाति ।
प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेद्यां प्रकृतिदवध्वर्योर्गृहणकाले आज्यानि
गृह्णाति । अध्वर्योः पृषदाज्यग्रहण्युपस्तरणाभिधारणकाले चतुरपभृति
गृह्णाति । यजमानः उभयं सहानुमन्त्रयते । अनुमन्त्रणमन्त्रेषु त्वा इत्यस्य
स्थाने वामित्यस्योहः । इविर्देवानामित्यस्य स्थाने हविषी देवानामिति ।
अध्वर्योः आपोदेवीरित्यादिपरिधिपरिधानान्तं वैश्वदेववत् । प्रतिप्र-

स्थानुः प्रकृतिवत् । उभौ प्रस्तरपाणीमाञ्जावभिसृज्य कार्प्यमयान्
परिधीन् परिधत्तः । यजमानस्य हतदनुमन्त्रणमन्त्रेषु असीत्यस्य स्थाने
स्य इति पदम् प्रथमधुवपदस्य धुवाविति । तथा उय इत्यस्य उयाविति ।
अभिभूरित्यस्य अभिभुवाविति । स्वेत्यस्य वामिति । जातवेदा इत्यस्य
जातवेदसाविति । ते इत्यस्य वामिति । अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोर्विशोय-
न्त्यस्य इत्यादि हविर्दुदासनपर्यन्तं समानम् । हविर्दुदासने उभावान्य-
स्यान्यादीन्यादाय गार्हपत्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखानुपविशतः । दक्षिणतः
प्रतिप्रस्थाता उत्तरतो ऽध्वर्युः । अध्वर्युराग्नेयप्रभृतीनि ऐन्द्राग्नान्तानि
हवींषि उद्गासयति । प्रतिप्रस्थाता व्युदुरणपात्र्यां तूष्णीमुपस्तीर्य
आरुतौ गार्हपत्ये पुनरधिश्रित्य अभिघार्य उद्गास्य आभिताशेषं स्यात्स्यां
परिशेषयन् व्युदुरणपात्र्यां प्रतिक्षिप्य तदुपरि मेवीमवधाय तस्या मुखे
शमीपणानि करीरसक्तून् अतिशिष्टामितास्तोकं चावधाय तदुपरि
वाजिनशेषमानीय अभिघार्य यस्तत्रात्मेत्यादिमन्त्रेणालं करोति । अध्व-
र्युरपि मासतीवद्वारुणीमुद्गासयति । तस्यां मेघमवधधातीति विशेषः ।
वारुण्याः क्षामकाशमवभृथार्थं स्थापयति । आग्नेयादीन्येन्द्राग्नान्तानि
हवींष्यन्तर्वेद्यासादयति । प्रतिप्रस्थाता मासतीं मेवीमादाय दक्षिणवे-
द्यामासादयति । अध्वर्युर्वैारुणीमेककपालं च स्ववेद्यामासादयति ।
व्याहृतिमन्त्रः प्रत्यासादनमावर्तते । उभौ सुवी धुवयोरवधत्तः । अध्वर्युः
प्रतिप्रस्थाता च शालामुखीयस्य पुरस्ताद्वाजिनं तूष्णीमासादयतः । यज-
मानो दक्षिणस्यां वेद्यामासत्राभिमन्त्रणं कृत्वा उत्तरस्यामासत्राभिम-
न्त्रणं करोति । अध्वर्युरेव वैश्वदेववदग्निमन्यनं करोति । अध्वर्युप्रति-
प्रस्थातारौ स्वस्वेध्मात्समिधमादत्तः । अध्वर्युरेव आग्नेये समिधमाना-
यानुब्रूहि इति संप्रेष्यति । उभौ प्रणवे प्रणवे स्वस्वानौ समिधमाधत्तः ।
*यजमानः अग्निध्यामिदं० उच्छुब्धावानी यजमानायस्तं निशुष्मावभि-
दासते । आग्नीदेवेद्वैामन्विद्वैामन्त्रजिह्वौ इत्यनुमन्त्रयते । उभयोरपि
सौवाधारान्तं समानम् । यजमानः मनसी स्यः प्राजापत्ये मनसा भूते-
नाविशतमिति सौवाधारमनुमन्त्रयते । अध्वर्युराह अग्नीदानीं स्विस्त्रिः

संमृष्टि इति । आग्नीध्रः उत्तरवेदिगतमाहुवनीयं संमार्ष्टि । प्रतिप्रस्थाता स्वाग्निपरिधीन् संमृज्य स्वाग्निसंमार्जनमकृत्वा * पक्षीं पृच्छति । पक्षि कस्ते जार इति । पक्षीजारं दर्शयति । जाराभावे पाप्मा मे जार इति वदति । प्रतिप्रस्थाता आह तं वरुणो एह्यातु । † अथैषीके शूर्पे करम्भपात्राणि समोप्य पक्ष्यै प्रयच्छति । पक्षी शिरसिबद्धं निधाय तस्योपरि शूर्पे निदधाति । प्रतिप्रस्थाता पक्षीं दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेनान्वाहार्यपवनं दक्षिणेन द्वे वेदी परीत्य प्राचीमुदानयन्वाचयति प्रधास्यान् हवामह इति गायत्रीमुच्यम अध्वर्युस्तस्मिन्मार्गेणागत्य दक्षिणस्यावेदेः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति । तस्य दक्षिणतो यजमानस्तस्य दक्षिणतः पक्षी । यजमानः पक्षीहस्तात्करम्भपात्रसहितं शूर्पे एहीत्वा शिरसि किं त्रिचिधाय तस्योपरि शूर्पे निधाय अप्रणवां मोक्ष्य इन्द्रपृत्सु देवेभ्यश्च पुरोनुवाक्यां वदति । पक्ष्या सह यजमानो यद्यामे यदराग्रे इत्युवा स्वाहाकारान्तया याज्यया जुहोति । वरुणायेदं न ममेति त्यागो यजमानस्य । शूर्पमनावनुपहरति । अथ वा अद्विरभ्युक्ष्य तेन लौकिकानि कार्याणि कुर्यात् । अध्वर्युः यजमानपक्षीप्रतिप्रस्थातृन् पृथगाच्छतेऽनुमन्त्रयते ‡ अकृन् कर्म कर्मकृत इत्युवा । ततः प्रतिप्रस्थाता दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि अग्ने वाज्जिदित्वादिमन्त्रेण । आग्नीध्री वा । उभयोरपि अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोः भुवनमसीत्यादि ज्येतिराहुमिष्यन्तं समानम् । यजमानः जौहवाधारयोः दक्षिणहस्तेन प्रतिप्रस्थातारं दर्भेणाध्वर्युं चान्वारभते । जौहवाधारावनुमन्त्रयते इन्द्रायेदं वाचो स्थेन्द्रौ सपत्नपण्यौ वाचा मेन्द्रियेणाविशतम् । स्फ्यद्वयं एहीत्वा अध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीते । घृतवतीशब्दश्रवणानन्तरमध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ

* प्राधास्यन्त्वहामह इति प्रतिप्रस्थाता पक्षी मुदानयत्येतच्च वाचयति । तं पृच्छति पक्षि कतितेजारा इति । यानाचष्टे तान्वरुणो एह्यात्विति निर्दिशति ८. ६. १६-२१ ।

† सैवज उत्तराग्निर्भवत्यसंमजो दक्षिणः । अथान्तावेदीगत्यायजमानः पक्षी सोमरेण वीतरां वेदिमैदीके शूर्पे करम्भपात्रापयोप्य शीर्षेर्वाधिनिधाय पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठन्ती दक्षिणेनौ शूर्पेण जुहुतः ८. ६. २३ ।

‡ मोक्ष्य इन्द्रेति यजमानः पुरोऽनुवाक्यामाह । प्रद्याम इत्युभयाक्याम् ।

§ अकृन्कर्मकर्मकृतदक्षिणपरापक्षीकृतः ।

स्वस्वसुवादाय अत्याक्रम्य तिष्ठतः । अध्वर्युराश्रयति आग्नीध्रः
प्रत्याश्रयति । अध्वर्युः प्रेष्यति समिधो यजेति । वषट्कृते उभौ सह
स्वानौ जुहुतः । उभयोरपि चतुर्थाष्टमयोः समानयनम् । उपभृदाज्यस्य
जुह्वां वदणं समानयनमित्युच्यते ॥

४८९ अध्वर्युरष्टमे सर्वे समानयते । प्रतिप्रस्थाता उपभृति अनु-
याजार्थमाज्यं परिशेषयति । याजमानं वैश्वदेववत् । अध्वर्युः प्रयाज-
शेषेण ध्रुवामभिघार्य आग्नेयादिवटुर्वीष्यभिघारयति । ततः प्रतिप्रस्थाता
ध्रुवामभिघार्य माहतीमभिघार्योपभृतमभिघारयति । ततो ऽध्वर्युर्वीर-
णीमेककपालं पृषदाज्यं चभिघारयति । उभावाज्यभागान्तं प्रचरतः ।
ततः प्रतिप्रस्थातोपरमति । अध्वर्युराग्नेयादिवटुर्विभिर्यजति । ततः
उपरमति । प्रतिप्रस्थाता आमिक्षायाः प्रथमावदानेन सह शमीपर्णकरी
रसत्त्वामिक्षास्तोक्तानामधेमवदति । द्वितीयावदानेन सह शमीपर्णा-
द्यधं मेर्षो चावदति । प्राणैर्ह्रद्यासमिति यजमानानुमन्त्रणम् । ततः
प्रतिप्रस्थातोपरमति । अयं माहतीप्रचारो माहतीयाग इति चोच्यते ॥

४९० अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातृवटुर्वीरणीमवदति । मेर्षीस्थाने मेर्ष
इति विशेषः । धर्मभाभूयासमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अयं वाह-
णीप्रचारो वाहणीयाग इति चोच्यते ॥

४९१ अध्वर्युर्दोषापृथिव्यवत्कायेन प्रचरति प्रकारविशेषविशि-
ष्टोपमेककपालयाग इत्युच्यते ॥

४९२ शविष्ठोभूयासमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अध्वर्युः
मभश्च स्वाहेत्यादिभिर्मन्त्रैश्चतसृभिः सुवाहुतिभिरैककपालमभिजुहोति-
यजमानस्य यथालिङ्गं त्यागः । स्विष्टकृदवदाने अध्वर्युरैन्द्रानान्ताना-
मुत्तरार्धादवदाय विरमति । प्रतिप्रस्थाता महत्या अवदाय विरमति ।
अध्वर्युर्वीरण्या एककपालस्याशयाज्याच्चावदाय द्विरभिघारयति । उभौ
स्वस्वमेतणान्यादाय अत्याक्रम्य स्विष्टकृतोमानन्तरं स्वस्वानौ अनुप्र-
चरतः । प्रतिप्रस्थाता औपभृतमाज्यं जुहुमानौ यथायतनं सुचा
सादयति । अध्वर्युस्तु पृषदाज्यवहणीपत्वाद् आज्यमनानीयैव साद-
यति । अध्वर्युरेव पाशित्रमवदति । इडापाच्यामैन्द्रानान्तान्यवदाय
इडापाचं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता माहत्या इडामवदाय

इहापात्रमध्यर्धे प्रयच्छति । अर्धयुं वांश्या अथवाय आशयाज्याद-
 सदाय अभिघार्य इहापात्रं होत्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थातुरिहान्वारम्भी
 भक्षणं च । अन्वाहार्यमासाद्य द्वादशगाः द्वादश वासांसि वा दक्षिणां
 ददाति । अर्धयुं प्रतिप्रस्थात्राग्नीधां प्रतिग्रह मन्त्रे यथाद्रव्यं इद्राय गां
 सोमाय वास इत्यूहः । वैश्वदेववृजिनयोरासादनम् । तत्र पवित्र-
 करणान्तमुभयोः । यजमान वाचं यच्छेत्यध्वर्युरेव । वेद्यं त्वेत्यादि
 उभौ कुस्तः । अर्धयुरेव संप्रैषमाह प्रोक्षणीरासादयतं चमसौ समृष्ट-
 मिति । अग्नीत्प्रतिप्रस्थातारौ प्रोक्षण्यासादनं कुस्तः । अर्धयुं प्रतिप्र-
 स्थातारौ सृष्योदमनादि कुस्तः । अग्नीत्प्रतिप्रस्थातारौ स्वस्ववेद्यामा-
 सादनान्तं कुस्तः । यजमानः दक्षिणस्यासर्चाभिमन्त्रणं कृत्वोत्तरस्य
 करोति । अर्धयुरेव ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इति ब्रवीति । अर्धयुं प्रतिप्र-
 स्थातारौ परिशेषितां स्वस्वसमिधमाहवनीये आधत्तः । अग्नीत्प्रतिप्र-
 स्थातारौ परिधिसंमार्गादि रध्वसचहनप्रहरणान्तं कुस्तः । इदानीम-
 ध्वर्युः पृषदाज्यं जुह्वां समानयति । उभौ स्वस्वसुचावादाय अत्याक्रम्य
 नवानुयाजान् यजतः । अर्धयुरेव प्रथमे ऽनुयाजे देवान्यजेति प्रेष्यति ।
 द्वितीयवृत्तीयौ असंप्रेष्य चतुर्थ्यादिषु यजेति प्रेष्यति । सुव्यूहने यजमा-
 नसार्चित्यविधानात् प्रतिप्रस्थाता दक्षिणवेद्यां प्रथमं सुचौ व्यूहति ।
 ततो ऽध्वर्युः । उभौ स्वप्रस्तरसमञ्जनंकुस्तः । अर्धयुरेवाश्राप्य इषिता
 दैव्या होतार इति प्रैषमाह । उज्जिति वाचने ऐन्द्राग्नान्तानामध्वर्यु-
 र्वोचयति । मरुतां प्रतिप्रस्थाता । तदनन्तरमध्वर्युरेव । उभौ सह
 प्रस्तरं प्रहरतः । यजमानस्यानुमन्त्रणमन्त्रे त्वेत्यस्य स्थाने धामित्य-
 स्योहः । अर्धयुंणा अग्नीदित्युक्ते आग्नीध्रः संवदेयामित्याह । अर्धयुंणा
 अगच्छाअग्नीदित्युक्ते आग्नीध्रः अगच्छतमित्याह । अर्धयुंणा इमे
 ब्रूहीत्युक्ते आग्नीध्रः अनुप्रहरतमित्याह । उभौ स्वस्ववृत्ते प्रहरतः ।
 अर्धयुरेव संयुवाकप्रैषमाह । आहवनीयोपस्थानादिसंस्त्रावहोमान्तमुभौ
 कुस्तः । यजमानस्य परिधिमोक्तानुमन्त्रणमन्त्रे ते इत्यस्य स्थाने
 धामित्यूहः तथा धत्तात् ब्रूतादित्यनयोर्धत्तं ब्रूतमिति क्रमेणोहः ।
 अर्धयुः सुविमोको वैश्वदेववत् । प्रतिप्रस्थातुः प्रकृतिवत् । अथ
 समृष्टौ चमसौ स्वस्ववेद्यां निधाय पूर्ववद्वजिनमानयतः । वाजिभ्यो

निगूहीति वैशादिवानिनो यजेत्यन्तमध्यर्घ्यारंभः । प्रतिप्रस्थातुस्तु तूष्णीं
 समसं गृहीत्वा अत्याक्रमणमाचमम् । वषट्कृते उभौ जुहुतः । अनुवषट्-
 क्तारे संसावहोमानन्तरं प्रतिप्रस्थाता अध्यर्घ्यं सह प्रत्याक्रम्य वाजि-
 नमेवं अध्यर्घ्योवाजिनपात्रे निनयति । उपहवप्रकरणे प्रतिप्रस्थाता
 वाजिने तृतीय इत्याश्वलायनसूत्रात् उपहवे प्रतिप्रस्थाता तृतीयः ।
 भवणे तु चतुर्थः । मन्त्रस्तु अध्यर्घ्यार्घ्यः स एव । पत्नीसंयाना अध्यर्घ्यो-
 रंभः । अध्यर्घ्यप्रतिप्रस्थातारौ यजमानाय वेदं दत्त्वा वाचयतः । तच्चे-
 त्यमूहः । वेदो स्यो वित्ती स्यो विदेयकर्मणी स्यः करणे स्यः क्रिया-
 सस्सनी स्यः सनितारौ स्यः सनेयं घृतवन्तं कुलायिनः रायस्योषः
 सहस्रिणं वेदो दत्तां वाजिनमिति । धुवाप्यायनादि प्रायश्चित्तहोमा-
 न्तमुभौ पृथक् कुतः । यजमानधुवाप्यायनानुमन्त्रणमन्त्रे ध्रुवेत्येकवच-
 नस्य स्थाने ध्रुवे इति द्विवचनान्तस्योहः । वैश्वदेववत् त्रीणि समिष्ट-
 यजूंषि जुहोत्यध्यर्घ्युः । प्रतिप्रस्थाता प्राकृतमेकम् । ब्रह्मोपस्थानपणी-
 तानिनयनविष्णुक्रमान्तमुत्तरवेद्यां भवति । नेदानीं व्रतविसर्गः । यज-
 नानः उत्करे उपवेधौ निगूहति यौ देवा मनुष्येषूपवेधावधारयन् । ये
 वासवचेतसस्तानस्मभ्यमिहाकुरुतमित्यूहेन । ततो वरुणप्रघासाङ्गभूतेषु
 ऽवभृथः । अध्यर्घ्युः दर्भमुष्टिं वेदं च कृत्वा पाणी संमृश्य अग्नीन् परि-
 स्तीर्य सप्यमग्निहोत्रहवणीं जुहूं सुवमाज्यस्थालीं वेदं योत्स्नं वेदपरि-
 वासनं व्युदुरणार्थस्थालीं च शालामुखीयस्य पुरस्तादुत्तरतो वा साद-
 यित्वा उत्तरवेदिसमीपे ब्रह्माणं तूष्णीमुपवेश्य पृथ्वा स्तीरत्वा पवित्रं
 कृत्वा यजमानं वाचं यच्छेत्तुत्वा वेषाय त्वेति मन्त्रेणाग्निहोत्रहवणी-
 मादाय निष्टप्य प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्य आज्यं निरुप्य अधि-
 श्रित्य धारणीनिष्कासेन सह पर्यग्निं कृत्वा सप्यमादाय वेद्यां स्तब्ध्या
 संप्रैषमाह । प्रोक्षणीरासादय सुवं च सुवं च संमृष्टुं पत्नीः सचक्ष्वाज्ये-
 नोदे ३ इति । सप्यमुदस्य प्रत्युष्टः रत्नः प्रत्युष्टा अगातयो ऽग्नेर्वी-
 तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपमीति मन्त्रेण निष्टप्य संमृज्य चक्षोःत्कारं साद-
 यित्वा पत्नीः सचक्ष्वा गार्हपत्यमाज्यं चावेक्ष्यित्वा आज्यं गार्हपत्ये
 ऽधिश्चित्यादाय गत्वोत्तरवेद्यामधिश्चित्य यजमानप्रोक्षयित्वा स्वयमग्ने-
 श्योत्पूय वैष्णवसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्यमित्यभिमन्त्र्य निष्कासे

गार्हपत्ये ऽधिश्चित्य व्यदुरणपात्र्यामुपस्तीर्य वारुणीनिष्कासं तस्मिन्-
 दृत्य अभिघायोत्तमं वेद्यामासाद्य यजमानेनासवाभिर्मन्त्रेण कृते
 ससुवामाज्यस्यालीं वेदं जुहुं बर्हिः प्रतिवसनीये वाससी स्रप्यं समिधं
 वारुणीनिष्कासं तुषांश्चादायान्तरेण चात्वालौत्करावुदङ् निष्कामत्युहं
 हि राज्ञा वरुणश्चकारेत्यृचा । यत्रापस्तत्र गत्वापो दृष्ट्वा शतं ते राजन्
 भिषज इत्यृचं यजमानं वाचयति । सर्वे अपां समीपमभितिष्ठन्ति
 अभिष्ठितो वरुणस्य * पाश इति मन्त्रेण । यां दिशमवभृथार्थं व्रजन्ति
 सा दिगेष प्राची † । अग्नेरनीकमप आविवेशेत्यादिमन्त्रेण अप्सु बर्हिः
 प्रास्यति । पति ते जिह्वेतिमन्त्रेण बर्हिष उपरि सुधाहुतिं जुहोति ।
 अग्नय इदमिति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युः आग्नीध्रं व्रैष्यति ‡ आग्नी-
 दापस्विः संमृद्धि इति । आग्नीध्रः परिभोजनीयदर्भान् स्रप्येनोपसंयह्यापः
 संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं व आपः सरिष्यन्तीर्वाजं जेष्यन्ती-
 र्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै संमार्ज्यमपो अवादा अवाद्यायेति
 मन्त्रेण । अध्वर्युः वेदमुपभृत्स्थाने धृत्वा प्राकृतमन्त्रेण जुह्वां चतुर्थहीते
 एहीत्वा तेन प्रकृतिवत् चीन् प्रयाजान् यजेति । उपभृदाज्यग्रहणनि-
 युक्तप्राकृतमन्त्रेण जुह्वां चतुर्थहीतेन पञ्चमं प्रयाजम् । न बर्हिष्मन्तो
 प्रयाजानुयाजावित्याश्वलायनसूत्रात् । चतुर्थप्रयाजप्रथमानुयाजो न
 भवतः । प्रयाजशेषेणाज्यस्यालीमभिघायं निष्कासमभिघायाज्यस्यालीं
 पुनरभिधारयति । प्राकृतेन धुषाज्यग्रहणमन्त्रेण जुह्वां चतुर्थहीतेन
 प्रथमाज्यभागम् । पुनस्तथैव एहीतेन द्वितीयमाज्यभागम् । प्रयाजाज्य-
 भागसंबन्धाज्यग्रहणे यजमानस्यानुमन्त्रेण प्रकृतिवत् । अर्चिस्त्वेत्यादिना
 जुह्वामुपस्तीर्य निष्कासा देवावद्वचाह वरुणायानुह्वीति तूष्णीं द्विर-
 वदाय अर्चिस्त्वेत्यादिना ऽभिघायं आश्राज्य आग्नीध्रेण प्रत्याश्रविते
 आह वरुणं यजेति । वषट्कृते अप्सु जुहोति । यजमानः वरुणायेदं ।
 अनुमन्त्रेण धर्मभागिति विशेषः । अध्वर्युः पुनरर्चिस्त्वेत्यादिनोपस्तीर्य

† अभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्युदकान्तमभितिष्ठत ८. ७. २६ ।

‡ संमार्ष्टि शोऽवभृथमनमासातम् । नोदीचीरभ्यवेत्या इत्येकेषां दिशं गच्छे-
 युस्तत्रासुखाः प्रवरं पुरित्येके ८. ७. १८-२० ।

§ आग्नीदपस्विः संमृद्धीति संव्रैष्यति ८. ८. १ ।

पथमेव निष्कासं गृहीत्वा सुचि स्थापयचाह अग्नीवक्ष्याभ्यां स्विष्ट-
कृद्भ्यामनुब्रूहीति । अर्चिस्त्वेत्यादिनाभिघार्याश्चाप्य अग्नीध्रेण प्रत्या-
श्रिते चाह अग्नीवक्ष्यौ स्विष्टकृतौ यजेति । यजमानः अग्नीवक्ष्या-
भ्यामिदं० । अग्नीवक्ष्ययोः स्विष्टकृतेरहं देवयज्यया युष्मान् यजेन
प्रतिष्ठां गमेयं इत्यनुमन्त्रयते । अध्वर्युः परिधिस्थानमुद्दिश्य मन्त्राभ्यां
अन्तः परिधि बहिःपरिधि च संवाहननिनयने करोति । अथ संप्रैषमाह
अग्नीदपः सकृत्संमृद्धि इति । आग्नीध्रः स्फ्यरहितैर्देभैरपः संमार्ष्टि
आपो वाजजितो वाजं व आपः ससुषीर्वाजं वा जियुषीर्वाजिनीर्वाज-
जितो वाजजित्यायै संमाज्म्यपो अचादा अचाद्याय इति मन्त्रेण ।
अध्वर्युः ज्योतिस्त्वेत्यादिना जुह्वां चतुर्गृहीत्वाप्राकृतौ द्वितीयतृतीया-
नुयाजौ यजति । देवौ यज यजेतिप्रैषो याज्यायाः । अप्सु सुचं प्रति-
ष्ठापयति समुद्रे ते * हृदयमपस्वन्तरिति मन्त्रेण । सुवमद्विः पूरयति
सं त्वा विशं त्वोषधीस्ताप इति मन्त्रेण । यज्ञस्य त्वा यज्ञपतइत्या-
दिमन्त्रेण अपस्वेवापो जुहोति । यजमानः यज्ञपतयइदं० । अध्वर्युर्नि-
ष्कासस्थानीमप्सु निक्षिपति । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तिवति
मन्त्रेण यजमानोऽजलिनापो गृह्णाति दुर्मित्रास्तस्मै सन्तिवत्यादिमन्त्रेण
नैवेत्यां दिशि निक्षिपति । अध्वर्युस्तूष्णीमप्सु तुषान् विकिरति । यज्ञ-
मानो जुहुवान् तुषनिक्षेपोत्पन्नान् स्पृशति । अध्वर्युः वक्ष्यप्रघासानुष्ठा-
नकाले निबद्धं पत्नीयोक्तं † बोधायनोक्तमन्त्रेण विमुञ्चति । पत्नीयज्ञ-
मानावनूपमज्जन्तावन्योन्यस्य ‡ पृष्ठे धावतः । स्नात्वा प्रतिवक्षनीये
प्राससौ परिधाय यजमानः पत्नी च प्रतिप्रस्थातारमाहृतुः प्रतिप्रस्था-
तश्चोनयेति । प्रतिप्रस्थातातयोर्हस्तौ गृहीत्वा तिस्रभिरुत्तरीभिर्हृदिभिः
यजमानं पत्नीं बोधानयति । उद्वयं तमसस्परीति उद्वयं जातवेदस-
मिति चित्रं देवानामुदगादनीकमिति च तिस्र ऋच उत्पदघटित्वादु-
द्वय इत्युच्यन्ते ॥

* तुषाणां स्यात्तीं पूरयित्वाप्सुपमायति समुद्रेते हृदयमपस्वन्तरिति ८. ८. १२

† इमे विष्णामीति पत्नीयोक्तपाशं विमुञ्चते ८. ८. १४ ।

‡ जगामपत्नीस्तातोऽमज्जन्तावन्योन्यस्य पृष्ठेधावतः ५. ३८-३९ ।

४८३ अन्ये स्वयमेवात्तरन्ति । यजमान उत्तरन् दक्षिणपादेन तीर-
देशं नोदयति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः प्रत्यस्ती वरुणस्य पाश इति म-
न्त्रेण सर्वे तीर्थमनवेक्षमाणा देवयजनदेशं गच्छन्ति । सर्वे अर्धमार्गे तिस्र-
स्तिष्ठः समिधो गृह्णन्ति । एकैकसमिद्धौ एधो ऽस्येधिषीमहीति मन्त्रः ।
सर्वे आगत्य क्रमेण आहवनीये समिधः प्रक्षिपन्ति । तत्र समिन्धय-
क्षेपणे त्रयो मन्त्राः समिदसि स्वाहा, तेजो ऽसि स्वाहा, मयि धेहि
तेजो स्वाहा इति । अग्नयइदमिति यजमानस्य सर्वत्र त्यागः । अथो
अन्वचारिषमित्यूचा सर्वे आहवनीयमुपतिष्ठन्ते । अथावभृथ इत्यत
आरभ्य एतदन्तं कर्म अवभृथेष्टिरवभृथ इति चोच्यते ॥

४८४ इदानीं यजमानो व्रतं विसृजति । उत्तरवेद्यग्निसमारोपणं
वैकल्पिकं तस्य करणपक्षे पत्नीयजमानाभ्यामन्वारब्धो ऽध्वर्युः समिधि
उत्तरवेद्यग्निं समारोपयति अयं ते योनिर्हीत्वय इति मन्त्रेण । अत्रत्यो
ऽग्निरस्यां समिधि प्रविशतु इति भावनया बन्धौ समिधः प्रतापनं
समारोपणमित्यूच्यते ॥

४८५ तां समिधं शालामुखीये ऽभ्यादधाति अजुह्वानः सुप्रतीकः
पुरस्तादित्यूचा । उद्बुध्यस्वान्नदित्यूचा आहवनीयं ज्वलयित्वा अपूर्वा-
ज्येन चतुर्गृहीतेन सप्त ते अन्नदित्यूचा पूर्णाहुतिं जुहोति । यजमान-
स्ततो ऽध्वर्यवे वरं ददाति । निवर्तनादि वैश्वदेववत् । तत्र यद्धर्मः
पर्यवर्तयदित्यादिपञ्च वाक्यानि पूर्वाक्तान्येव परमेष्ठीत्यादिवाक्यचतुष्ट-
यस्थाने योज्यानि इति विशेषः । यजमानमन्त्रे संवत्सरीणामिति पद-
स्थाने परिवत्सारीणामिति पदं भवति । इदं द्वितीयं पर्व बहुदेवता-
कत्वे ऽपि वरुणाय घ्रासपदानेन वरुणस्य मुख्यत्वाद्वरुणघ्रासपद-
वाच्यम् ॥

४८६ अथ साधमेकनामकं तृतीयं पर्व । तत्र पूर्वद्वाराचः परिच-
मयामि अपहृण्य प्रोतरग्निहोत्रहोमं कृत्वा साकमेधहविर्भिषेत्वे इति
सकल्प्य तत्रेदानीमग्निमनीकवन्तमष्टाकपालेन पुरोडाशेन यक्ष्यति
सकल्पयति । अस्यामिष्टौ सूर्यादयकाले निर्वापः प्रधानयागो वा भवे-
त्तथा संपोदनीयम् । यजमानस्याचाद इत्यनुमन्त्रणम् । अन्वाहार्यमा-

साद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्तमन्यासवै प्रकृति-
वत् । इयमिष्टिरनीकवतीत्युच्यते ॥

४८७ ततो मरुतः शिवसांतपनांश्चक्षणा यत्यइति संकल्पयति
यजमानः । सध्वर्युर्मध्याह्नकाले निर्वापः प्रधानयागो वा भवति तथा-
न्वाधानादौ प्रवर्तते । प्राणैर्ध्यासमिति यजमानो ऽनुमन्त्रयते ।
यन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्पणान्ता
प्रकृतिवत् । इयं सान्तपनेष्टिरित्युच्यते ॥

४८८ ततो एहमेधहविषा यत्यइति संकल्पयति यजमानः । मरु-
दुभ्यो एहमेधिभ्यः पयसि चरुः । सायमग्निहोत्रं हुत्वा अन्वाधानादि
करोति । व्रतं वैकल्पिकम् । इध्मावर्हिः संभरणं नास्ति । परिभोज-
नीयान् वेदं च कृत्वा पाणी संमृश्य परिस्तीर्य स्फुर्यं स्थालीं अग्निहो-
त्रहवर्णीं शूर्पं कृष्णाजिनमुलूखलं मुसलं जुहुमुपभृतं सुवं ध्रुवामिहापात्रं
चरुमेतद्यं प्रणीताप्रणयनं आज्यस्थालीं वेदं दाक्षपात्रो योत्त्रं वेदपरि-
वासनं धृष्टं चासादयति । अत्र प्रणयनं पयसो न त्वपाम् । अतो
ब्रह्मन् पयः प्रणेष्यामीति प्रेषादि भवति । प्रोक्षणीयासादय सुवं च
सुचश्च संमृष्टिं पत्नीं संनद्याज्येनोदेहीतिप्रैषः । ध्रुवामन्त्रेण ध्रुवायामे-
वाज्यं एह्यति यजमानो भूरस्माकमित्यादिनानुमन्त्रयते । प्रोक्षणीशेष-
निनयनान्ते वेदं परिभोजनीयदधैस्तूष्णीं स्तूणाति । परिभोजनीया-
द्विधृति एहीत्वा प्रकृतिवत्सादयति । तदुपरि जुहुपभृतौ तूष्णीं साद-
यित्वा ध्रुवां मन्त्रेण सादयति । एषा सदत्सुकृतस्य लोके तां विष्णो
पाहीत्यादिमन्त्रेण ध्रुवामभिमृशति । ततः ससुवामाज्यस्थालीं चासाद्य
ध्रुवाज्यस्थाल्याज्ये विष्णुतीस्ये वैष्णवे धामनी स्यः प्रजापत्ये इति
मन्त्रेणाभिमन्त्रयते । आज्यस्थालीं सुवं चादाय चरुमभिघार्योदञ्चमु-
द्रास्य व्युदुरणपात्रो निर्विज्योपरि आज्येन परिस्तीर्य स्थाल्यां किं
चित्परिशेष्यचवाल्यचुद्रुत्याभिघार्य मध्ये गतं कृत्वा प्रभूतमाज्यमानी-
यान्तर्वेद्यासाद्य सुवं ध्रुवायामवधाय होतारमामन्त्र्य आनीधं संप्रेष्य-
त्यानीधानो स्विस्त्रिः संमृष्टीति । तेन संसार्गं कृते आज्यभागमिष्टा
जुहुमुपस्तीर्य मेतद्येन चरुमवदाय मरुतो एहमेधिनो यजति । प्राणै-

अध्यासमिति यजमानानुमन्त्रणम् स्विष्टकृदुमानन्तरं प्रकृतं पारध्याभा-
 वात् परिधिस्थानमुद्दिश्य संतालनं निनयति । प्राश्निचहरणब्रह्मभाग-
 यजमानभागवतुर्धाकरणान्यत्र न भवन्ति । इहामार्जनान्ता प्रकृतिवद-
 न्यत्सर्वम् ॥ अन्वाहार्यमासाद्य यजमानश्चतस्रो गा दक्षिणां ददाति ।
 यथार्थमूहेन अत्विजां प्रतिग्रहो भवति । ततो ऽध्वर्युरिमं विष्यामी-
 तिमन्त्रेण पवीयोत्क्रं विमुञ्चति । यजमानः पौर्णदर्वार्थं क्षामकाषशे-
 षमवशेष्य गृहमेधीयशेषं स्थान्यां पूर्वशेषितमश्नाति । ततो दक्षिणाग्नेौ
 लौकिकानौ वा प्रतिवेशपवीपुत्रादिभोजनपर्याप्तमन्नं पत्न्या यजमान-
 पवीपुत्रादयो ऽश्नीयुः । सर्वे आञ्जते ऽभ्यञ्जते च ततो वत्सान्मा-
 सृभिः संवासयन्ति । सवात्ययोस्त्वैतस्यां राक्षो वत्सं बध्न्ति । स्थान्यां
 दृढसंयुक्तश्चरुशेषः क्षामकाष इत्युच्यते ॥

४९९ जीववत्सा मृतवत्सा च ये द्वे गावावेकेन वत्सेन दुह्येते
 ते सवात्ये इत्युच्येते ॥

५०० अथाध्वर्युरपररात्रे उत्थाय नित्यवत्सायाः पयसाग्निहोत्र-
 मपहृष्य जुहोति । जीववत्सा गौर्नित्यवत्सेत्युच्यते ॥

५०१ अथ पौर्णदर्वहोमः । अध्वर्युर्गार्हपत्यं परिस्तीर्य उत्तरतो
 दर्भेषु सुकुसदृशीं वैकंकतीं दर्वीं सुवमान्यस्यालीं दर्भोश्चासाद्य
 मोत्याज्यं संस्कृत्य दर्वां सुवं च निष्टृप्य संमृज्य दर्व्यामुपस्तीर्य सर्वं
 क्षामकाषमवधाय द्विरभिघार्य पुरानुवाक्यासंज्ञां पूर्णोदविपरापतेत्युचं
 सस्वरां प्रणवान्तां संधाय देहि मे ददामित इत्युवा सस्वरया याज्या-
 संज्ञया सस्वाहाकारान्तया यजमाने ऽन्वारब्धे ब्रह्मणो हिंकारे तिष्ठ-
 चासीनो वा गार्हपत्ये जुहोति यजमान इन्द्रायेदमिति त्यागमुत्क्राध्व-
 र्यवश्चषभं ददाति । ततो गार्हपत्यं परिबिञ्चति । अथ पौर्णदर्वहोम
 इत्युच्यते ॥

५०२ तदनन्तरमेव मरुतः क्रीडिनो यत्नयति संकल्पयति ।
 मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः सप्तकपालः पुरोडाशः । सूर्योदयकाले यथा निर्वापः
 प्रधानयागो वा भवति तथा करोति । दृक्चेति यजमानस्यानुमन्त्रणे
 विशेषः अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां ददाति । ब्राह्मणतर्प-
 णान्ता प्रकृतिवत् । इयं क्रीडीयेष्टिरित्युच्यते ॥

५०३ तदनन्तरमेव महाहविर्भिर्यज्यति संकल्पयति । आग्नेयो
 ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्यश्चरुः । सावित्री द्वादशकपालः ।
 सारस्वतश्चरुः । पौष्णश्चरुः । ऐन्द्राग्न एकादशकपालः । ऐन्द्रश्चरुः ।
 वैश्वकर्मेण एककपालः । उपांशुप्रकरणे सावित्रश्चातुर्मास्येऽष्टिभ्यश्च-
 लायनसूत्राद् एककपालानां सर्वेषामपि तत्प्रकरणे उपांशुत्वस्योक्तत्वाच्च
 सावित्रवैश्वकर्माणामुपांशू भवतः । प्रसूमयं बर्हिर्विहाय अन्यः सर्वो
 वैश्वदेववद्विकारो ऽत्रापि भवति । बर्हिःसंभरणे पञ्च मुष्टयः । वेद-
 करणानन्तरं पाशुकवेदिमानं वरुणप्रघासवत् । उत्तरपरियाहात्पूर्वं वैश्व-
 देववत्कृत्वा वरुणप्रघासवत् सपरिकराग्निप्रणयनान्ते ब्रह्मणि दक्षिणत
 उपविष्टे उत्तरपरियाहपरियहणादि तिर्यज्ज्वं स्फ्यं स्तब्ध्वा संप्रैषो
 वैश्वदेववत् । वरुणप्रघासवदादिमानां पञ्चानां यजमानस्यानुमन्त्रणम् ।
 इन्द्रस्येन्द्रियावीति । विश्वकर्मेण विश्वानि कर्माण्यवरुन्धीयेति । अत्र
 सहश्च स्वाहा सहस्यश्च स्वाहा तपश्च स्वाहा तपस्यश्च स्वाहेति मा-
 साहुतयः । सहस्रददं सहस्रायेदं तपस्रददं तपस्यायेदमिति याजमानम् ।
 आमित्राया अमावाद्यत्र न वाजिनयागः । अन्वाहार्यमासाद्य द्वादश गा
 दक्षिणां ददाति । वास्तणतर्पणान्ता प्रकृतिवत् । इदानीं न व्रतवि-
 सर्गः । अध्वर्युर्वरुणप्रघासवदुत्तरेवेदग्निममारोपणादिपूर्णाहुत्यन्तं करोति
 यजमानः पूर्ववत्तस्मै वरं ददाति । अथ पितृयज्ञः । पूर्वैषहीतव्रतस्या-
 विसृष्टत्वात् प्रक्रान्ता एवाग्नय उपयुज्यन्ते न तु पुनर्विहरणम् । अन्वा-
 हार्येष्वनस्य मध्यमशङ्कोरज्जसा दक्षिणतः पुरस्ताद्वा संवरमवशेष्य शङ्कुं
 निहत्य तस्य दक्षिणतः पुरस्ताद्वा ऽष्टषष्ठकुलमिते देशे शङ्कुः खेयः ।
 सपैतृक्या वेदेर्मध्यं भवति । तस्यानुदिशं वृत्तद्वयं संसर्गेणोत्पाद्याष्टष-
 ष्ठकुलमिते देशे शङ्कुं निहन्ति ताः सक्तयो भवन्ति । महापितृयज्ञवे-
 दिकाणाः सक्तय उच्यन्ते ॥

५०४ अत्र पुरस्तात्पुत्रस्तु गार्हपत्यमध्यादष्टमप्रक्रमे द्वादशप्रक्रमे
 वाहवनीयमध्य इत्यस्मिन् पक्षे युज्यते । एवं पुरुषमात्रो सर्वतश्चतुरसां
 महादितु सक्तियुक्तां वेदिं करोति । इयं पैतृकवेदिरित्युच्यते ॥

५०५ अङ्गमन्त्रेषु प्रधानमन्त्रेषु च देवशब्दो यत्र यत्र वर्तते तत्र तत्र

लघुधानार्थेषु देवशब्दस्थाने पितृशब्द एव । यज्ञमानस्य चत्विजा व
 देवं मानुषं च नाम न याह्यम् । यज्ञमानो महापितृपुत्रहविर्भिर्यद्व्यति
 संकल्पयति । सोमाय पितृमते षट्पालो ग्रीहिमयः पुरोडाशः । पितृभ्यो
 बर्हिद्वौ यवमयो धानाः । पितृभ्यो ऽग्निष्वान्तेभ्यो मन्त्रः । अग्निः
 कव्यवाहनः स्थिपृक्त । अपबर्हिषश्चत्वारः प्रयाजाः । अपबर्हिषौ
 द्वावनुयाजौ । अत्रापशब्दो वर्जने । तथा च बर्हिःपदरहितप्रयाजा-
 नुयाजा अपबर्हिष इत्युच्यन्ते ॥

३०६ अत्र सर्वमुपांशु । अध्वर्युः प्राचीनाधीतं कृत्वा गार्हपत्यदक्षि-
 णाग्न्योरेन्वाधानं कृत्वाहवनीयान्वाधानमपि दक्षिणागनावेव करोति ।
 तत्रान्वाधानमन्त्राणामङ्गप्रधानेभ्यार्थत्वाद्देवशब्दानन्तरं पितृशब्दो
 योजनीयः । यत्र देवशब्दो व्यस्तस्तत्र पितृशब्दो ऽपि देवशब्दोत्तरं
 विभक्तिसजातीयविभक्त्यन्तः । यत्रान्येन पदेन समस्तस्तत्र तत्स-
 मासघटकत्वं पितृशब्दस्यापि । मम देवा विहवे सन्तु सर्व-
 इत्यादिषु मम देवाः पितरो विहवे सन्तु सर्व इत्यादि पठ्यते ।
 इति प्रथमोदाहरणम् । समस्तोदाहरणं वक्ष्यते । दैव्या होतारंति मन्त्रे
 देवशब्दस्य तद्भुतान्तत्वात् पितृशब्दो ऽपि तथा भवति । तथा दैत्याः
 पित्र्या होतारंति । सर्वं बर्हिरमूलमिति पत्ते ऽसिदादानादि भवति ।
 समूलपत्ते त्वक्षिमादाय खनति । बर्हिश्छेदनस्थाने प्रकृतौ असिद्विनि-
 धाने मन्त्रः पठ्यते देवबर्हिर्मौत्वेत्यादिः । तत्र देवपितृबर्हिर्मौत्वेत्या-
 दिपठनीयम् । इदं समस्तोदाहरणम् । इधमसंभरणे द्वौ परिधौ षट्
 समिधश्च प्राकृतादिध्मादधिकस्यूता दीर्घाश्च भवन्ति । संभरणमन्त्रे
 तत्तत्स्वामष्टधेत्यूहः । दक्षिणाग्नेत्तरतः स्थित्वा पाणिसंमर्शनं करोति
 गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरेव परिस्तरणम् । आहवनीयवशाहवनीयान्वाधा-
 नमिति केशवमते तु आहवनीयस्यापि परिस्तरणम् । गार्हपत्यस्योत्त-
 रतस्तृणानि संस्तीर्य तेष्वैकैकशः पात्राणि सादयति । कशिपूपलहणे
 आञ्जनाभ्यञ्जने दशां अप्राकृतं स्फ्यमुदकुम्भौ द्वौ त्रीणि पर्णवृन्तानि
 परिश्रयामिति । तदनन्तरमैष्टिकानि सादयति । तत्र स्फ्येन सह

पट्टपालानि भर्जनकपालं च मन्त्रेण सहस्रशलाकाम् । भर्जनमन्त्रेण च
 दाहपात्रा सह द्वे नवे पात्रे योक्तारहितान्यन्यापि सादयतीति विशेषः ॥
 दक्षिणाग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपविशतः । ब्रह्मवरणमन्त्रो ब्रह्मा-
 णमिति पदं विहाय पठनीयः । ब्रह्मवपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं
 यच्छेति मन्त्रस्थाने अपः प्रणेष्यामि वाचं यच्छेति पठनीयम् । ऋत्वि-
 यजमानशब्दनिषेधात् । एवमप्येपि सर्वत्र बोध्यम् । दक्षिणाग्नेरुत्तरतः
 प्रणीतासादनम् । गार्हपत्यमध्याहारस्य दक्षिणाग्निमध्यपर्यन्तं पृष्ठा-
 स्तरणम् । निर्वापे विशेषः । स्फ्योपरि पात्र्यां व्रीहीन् यथाश्च भेदेन
 निक्षिप्य पूर्वार्धमभिमृशति । अभिमर्शनमन्त्रे त्वं देवानामसीत्यत्र त्वं
 पितृणामसीति वदितम् । देवहूतममित्यत्र वदितम् । पितृहूतममिति च
 देवशब्दस्थाने पितृशब्दः प्रयुज्यते । यस्य मन्त्रस्य केवलप्रधानार्थत्वात्
 पुरोडाशीयव्रीहतयं शूकनिरसनं च प्रतिधान्यमावर्तते । तन्त्रेणेत्यन्ये ।
 मन्त्रयोस्तु तन्त्रपत्ते हविर्यकपदानां द्विषवनान्तत्वेनेहः । यज्ञोपीतं
 कृत्वा सोमाय पितृमते प्रकृतिवचिर्वपति । योऽह्नवस्तेणाग्निहोत्रहवर्णो
 योऽह्नति । पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो यथाविर्वपति । पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 ऽपि यवानेव । निरुप्ताभिमर्शनातिशिष्टाभिमर्शनेकीकरणमन्त्राणां
 प्रतिधान्यमावृत्तिः । तन्त्रेणेत्यन्ये । तन्मते मन्त्रत्रये ऽपि हविर्वाचक-
 पदानां द्विषवनान्तता । व्रीहियवयोर्भेदेन प्रोक्षणम् । व्रीह्यवघातकाले
 यवानुपोदच्छन्ते । तन्दुलप्रवालननिनयनान्तं यवान्मन्त्रेणालूबले निधा-
 यावहन्ति । षट्पालान्युपदधाति गार्हपत्यस्य दक्षिणार्धं । तदुत्तरत
 आपितृयज्ञं वहेतिमन्त्रेणाङ्गारमानीय तदुपरि धुषमसीतिमन्त्रेण भर्ज-
 नकपालमुपधायाधस्तादङ्गारैः परिचिनोति । अस्मिन् काले यवान् उलू-
 खले तूष्णीं परितुष्य भर्जनकपाले घर्मास्येत्यादि मन्त्रेण प्रतिपति ।
 शुक्रहृष्णादिभेदेन बहुरूपा धानाः भर्जनकौशलेन कृत्वा ऽवतार्य वितु-
 षीकृत्य द्विधा विभज्य पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो वः पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 व इति क्रमेण भागद्वयमभिमृशति । ततः हृष्णाजिनावधूननादि कृत्वा
 धानानां द्वितीयं भागमधिवपति । असंवपन्तीतिप्रैवान्तं प्रकृतिवत्क-
 रोति । ततः पुरोडाशीयमवपनादि प्रथनान्तं प्रकृतिवत्कृत्वा पुरोडा-
 शस्योत्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेषु नवं पात्रमधिश्रित्य तस्मिंस्तिरः पवित्रं

लौकिकमाज्यमानोय तस्मात्स्तरः पावत्र धानानामहु प्रयत्नात् नष्टं न भवति
 पति द्वितीये नवे पात्रे तिरः पवित्रमभिवान्यवत्साया दुर्धमानोय
 तस्मिन्स्तरः पवित्रं सक्तनोप्येकयेत्तुशलाकया दक्षिणाभिमुखे रज्ज्वादिना
 व्यतिषज्य मन्यति । स्थालीमुखलाना विप्रुषेन्तः प्रक्षिप्य धानानामु-
 त्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिश्रित्याज्यं प्राकृतं तदुत्तरतो निरूप्य हवोषि
 प्रयोजनं कृत्वा पुरोडाशस्य त्वचं याहयति । अन्त्ये तु धानानां भागद्वया-
 भिमर्शनान्ते पुरोडाशशीयसंघपनादिधानाप्रथमार्धाधिश्रयणान्तं विधाय
 द्वितीयधानार्धाधिवपनार्थं कृष्णाजिनावधूननादिमन्याधिश्रयणान्तमि-
 च्छन्ति । गार्हपत्यस्य पश्चादोप्य निनयनम् । अथ पैतृक्या वेदेर्मध्ये
 दक्षिणाग्नेरध्वं प्रणीय दक्षिणतो ब्रह्मयजमानो उपवेश्य मन्त्रेण वेद-
 मादत्ते । अग्नेः पूर्वाधात् स्तम्बयजुर्हरति अन्तर्वेदि बर्हिर्निधानम् ।
 देवस्य सवितुः सवदत्यादिमन्त्रेण यत्प्रकृतौ उद्गुननं तत् खननरूपमत्र
 तु आलेखनरूपम् । खननाभावादितस्त्रिहरेति प्रैषो न । उत्तरपरिधौ
 ऽपि न । पत्नीसचहनाभावात् प्रोक्षणीरासादयेत्यादिप्रैषे पत्नीसचह-
 नोद्देशो न । आज्यग्रहणे विशेषः । जुह्वां प्राकृतमन्त्रेण पञ्चकृत्वः षट्-
 कृत्वो वा गृह्णाति । उपभृति प्राकृतमन्त्रेणैव दशकृत्वो द्वादशकृत्वो
 वा गृह्णाति । ध्रुवायां तु गृह्यमाणस्याज्यस्य उभयार्थत्वाद्वैवपदानन्तरं
 पितृपदस्यापि प्रयोगः । तथा च तादृशप्राकृतमन्त्रेणैव षट्कृत्वः पञ्च-
 कृत्वो वा गृह्णाति । अनुमन्त्रणे यजमानस्यान्तिममन्त्रावृत्तिः । तूष्णीं
 प्रस्तरग्रहणम् । बर्हिःसचहनास्तरणं दक्षिणवेद्यंसे प्राचीनावीतं कृत्वा
 दक्षिणांसादारभ्य प्रदक्षिणमन्यभिमुखैः सचिह्नष्टैः प्रथममुष्टिदर्मैरग्निम-
 भितः परिस्तृणाति । प्रथममुष्टिदर्ममूलानि द्वितीयमुष्टिदर्मौघैः प्रच्छा-
 दयंस्तथैव परिस्तृणाति । यज्ञोपवीती त्रिः प्रदक्षिणं परीत्य प्रस्तर-
 पाणिद्वौपारधीं परिदधाति । नोत्तरम् । युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन
 पित्र्येण हव्यायास्मै इत्यादि प्राकृतमन्त्रेण यजमानो ऽग्निं योगेन
 युनक्ति । ऊर्ध्वं समिधावग्नावाधायाग्नेः पश्चाद्विधृतिं सादयित्वा
 तयोः परितः तूष्णीं प्रस्तरं न्यस्यति । जुह्वादीन्मन्त्रेण प्रकृतिवत्सादयति ।
 हविस्सुदासने विशेषः । स्योनन्तर्दति मन्त्रेण पात्र्यां सकृदुपस्तीर्य पात्रा-
 न्तरे धानार्थमुपस्तृणाति । तन्मन्त्रे धानापरपदानां बहुवचनान्तत्वं ।

श्रीहृषिकेशान यथपदं च । प्राचीनांतरं करम्भायमुपस्तृणोति । मन्त्रं तु
 यथार्थमूहो बोध्यः । धानानामभिघारणे उद्गासने आज्यसंतर्पणे मन्त्रस्य
 यथार्थमूहः । एवं करम्भस्यापि । अध्वर्युः सपुरोडाशां दाहपात्रीमाज्य-
 स्थालीं वादायायती गच्छति । तस्याः पश्चादन्यः कश्चिद्गाना गृहीत्वा
 गच्छति । करम्भमादाय तथैवान्यः । अध्वर्युर्गार्हपत्यान्वाहा-
 यपचनयोर्मध्येन गत्वा ऽग्नेः पश्चाद्वक्षिणतः पुरोडाशमासादयति ।
 तस्योत्तरतो धानास्तस्योत्तरतः करम्भम् । वेद्या दक्षिणतः परिश्रयणं
 निदधाति । वेद्या दक्षिणं ऽसे स्तीर्णं बर्हिषि कथिपूर्वबर्हिषे आञ्ज-
 नाभ्यञ्जने दशमप्राकृतं इत्थं च निदधाति । वेद्या उत्तरत उदकुम्भौ ।
 वेद्या दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपविशतः । उत्तरतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्च ।
 ततो यजमाने आसचान्यभिमन्त्रयते । एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता
 पाणी संमृश्य प्राकृतवेद्यां पुरोडाशीयपात्राण्यासाद्य प्रतिपुष्टमेकाति-
 रित्तानेककपालान् ज्येष्ठकान्पुरोडाशांस्तृण्यो निहण्योप निनयनान्तं
 करोति । अध्वर्युर्होतारमामन्त्र्य आनये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमाना-
 यानुब्रूहीति प्रेष्यति । प्रणवे प्रणवे एकैकां समिधमाधायैकां समिध-
 मवशेषयति । अग्निर्देवो देवान्यितृत्यत्सीदित्येतावानेव प्रवरः ।
 आज्यभागानन्तरं प्राचीनाधीतिन चत्विजो व्यपक्रामन्ति । यजमानो
 ऽयेणामिं परीत्योत्तरत उपविशति । अध्वर्युस्तस्य बाह्यतो ऽयेणामिं
 परीत्य दक्षिणतस्तिष्ठति । तस्य बाह्यतो ऽयेणामिं परीत्य गत्वा
 ब्रह्मोपविशति । आग्नीध्रस्तस्य बाह्यतो ऽयेणामिं परीत्य दक्षिणतो
 गत्वा तिष्ठति । इदमुक्तमृत्विजामितस्ततो गमनं व्यपक्रमणमित्युच्यते ।

५०७ विपरिहरन्ति हवींषि सुचश्च । पुरोडाशं धानानामयेण
 नीत्वोत्तरतः सादयति । करम्भं धानानां पश्चाद्वीत्वा दक्षिणतः साद-
 यति । धाना यथास्थिता भवन्ति । जुहुमुपभृतो ऽयेण नीत्वोत्तरतः
 सादयति । ध्रुवामुपभृतः पश्चाद्वीत्वा दक्षिणतः सादयति । उपभृत-
 जैव तिष्ठति । वेदिं परिश्रित्योत्तरतो द्वारं कृत्वा परिकर्मिणमाह ।
 अनेनादकुम्भेन सन्ततया धारया चिरपसलेः परिषिञ्चन्परीक्षहीति ।
 आग्नीध्रः प्राचीनाधीतं कृत्वा कुम्भयोरेकमादायापसलेर्वेदिं जिः परि-
 शिञ्चत्ययेति । कुम्भं यथास्थानं निधाय यज्ञोपवीतं कृत्वा पुनर्वेदिं जिः

प्रदक्षिणं पथीत । पुनः प्राचीनावीत्यध्वयुजुह्वामुपस्तीये सोमाय पितृ-
 मते ऽनुस्वाधेत्युपोत्तमं पुतं कृत्वा प्रेष्यति । पूर्वाधात्पुरोडाशस्याव-
 द्यति । तथा धानानामवद्व्यति । धानोपस्थानमन्त्रे धानापरपदानां
 बहुवचनान्तता । अभिमर्शनमन्त्रे ऽपि तथैव । पूर्वाधात्करम्भस्याव-
 द्यति । अत्रैतेषां चवाणां सकृदवदानमभिधाय क्रमेण प्रत्यनक्ति । तत्र
 मन्त्रे धानापरपदानां बहुवचनान्तता । अत्याक्रम्योत्तरतो दक्षिणामुख-
 स्तिष्ठन्वी३ स्वाधेत्याश्रावयति । आग्नीध्रो दक्षिणतस्तिष्ठन्नस्तु स्वाध-
 धेति प्रत्याश्रावयति । याज्याप्रेषः सोमं पितृमन्तं स्वधा कुर्वति ।
 स्वाधो नम इति होवा वषट्कृते जुहोति । सोमस्य पितृमतो ऽहं
 देवयज्ययाचादो भूयासमिति यजमानो ऽनुमन्त्रयते । अध्वर्युः पितृभ्यो
 बर्हिषद्भ्यो धानानां मध्याधादवद्व्यति । तथा करम्भस्य ततस्तथैव
 पुरोडाशस्य । वृत्रहेति यजमानस्यानुमन्त्रणे विशेषः । पितृभ्यो ऽग्निस्वा-
 सेभ्यो ऽपराधात्करम्भस्यावद्व्यति । ततस्तथैव पुरोडाशस्य । तथैव
 धानानाम् । वृत्रहेत्यनुमन्त्रणं यजमानस्य । सर्वत्राचाद इत्यनुमन्त्रण-
 मित्यन्ये । स्विष्टकृदर्थं पुरोडाशस्य दक्षिणाधादवद्व्यति । तथा धानानां
 करम्भस्य च । द्विरभिधायति न प्रत्यनक्ति । भर्जनमेक्षणमितुशलाकां
 चादायोदहुत्याक्रामति । अग्निं कव्यवाहनं स्विष्टकृतं स्वधा कुर्व इति
 स्विष्टकृद्व्याज्याप्रेषः । पूर्वा आहुतीरतिहाय दक्षिणाधूपूर्वाधे जुहोति ।
 यजमानो ऽग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृतददं न मम । अग्नेः कव्यवाह-
 नस्य स्विष्टकृतो ऽहं देवयज्ययायुष्मान्यजेन प्रतिष्ठां गमेयमित्याह ।
 अध्वर्युर्भर्जनमेक्षणमितुशलाकां चानुग्रहृत्य संस्त्रावेणाभिजुहोति । संस्त्रा-
 लननिनयनान्ते सर्वे यज्ञोपवीतिनो भवन्ति । पूर्ववद्विपरिक्रामन्ति ।
 पुरोडाशमाहुत्य दक्षिणतः सादयति । उत्तरतः करम्भम् । दक्षिणतो
 जुहूम । उत्तरतो ध्रुवाम् । ब्रह्मयजमानो दक्षिणत उपविशतः । उत्त-
 रतो ऽध्वर्युराग्नीध्रश्च । वसुधा करणं नास्ति । इहां यजमानपञ्चमा
 निघ्रेण भक्षयित्वा बर्हिषि प्रतिपन्ति । हविस्त्विष्टमुद्रास्य प्राचीना-
 वीतानि कुर्वन्ते । यजमानः पुरोडाशं धानाः करम्भं च पात्र्यां निधाय
 मिश्रयित्वा जीन् पिण्डान् कृत्वा दक्षिणश्रोणिदक्षिणासोत्तरासेषु अप-
 सव्यमुद्रुत्यावीक्ष्य तेषु यथैसमाविधायाद्विमौर्जयति । मार्जयन्तां पितरः ।

माजयन्ता पितामहाः । माजयन्ता प्रापितामहा इति मन्त्रः क्रमेण ।
 तेषु क्रमेणैकैकं पिण्डं ददाति । एतस्मै ततामुकशर्मन्ये च त्वामन्विति
 प्रथमम् । ततपदस्थाने पितामहा पदघटितेन द्वितीयम् । प्रपितामहप-
 दघटितेन तृतीयम् । एषा युष्माकमियमस्माकमिमां वयं जीवाजीवन्तो
 ऽनुसंवरन्तो भूयास्मेतिमंत्रेणोत्तरस्यां श्रोण्यां जेपं निमाष्टि । इदं प्रति-
 पिण्डं सर्वान्ते वा । अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमिति वदति । सर्वे
 माहृत्याहवनीयेरन्तरेणोदञ्चौनिष्क्रम्य यज्ञोपवीतानि कृत्वाहवनी-
 यमुपनिष्ठन्ते सुसंवृणमित्यूचा प्रणवान्तया स च प्रणवो यावदुच्छ्वास-
 प्रतिबन्धसामर्थ्यं स्यात्तावत्प्रयोक्तव्यः । अतश्चमीमदन्तेत्युचा तथैव
 गाहृत्यमुपतिष्ठन्ते प्राचीनाधीतानि कृत्वा दक्षिणाग्निमभिप्रपद्यन्ते
 अन्नन्यितरो ऽमीमदन्तेत्यादिमन्त्रेण । तं प्राप्योपतिष्ठन्ते परेतन पितर
 इत्युचा प्रणवान्तया पूर्ववत् । अथाध्वर्युः पूर्ववदनेनादकरम्भेणेत्यादिप्रे-
 षमाह । तत आग्नीध्रः परिषेवनार्दिपुनः पर्येतीत्यन्तं पूर्ववत्करोति ।
 यजमानो मार्जयन्तां पितर इत्यादिमंत्रैः पूर्वधन्मार्जयति । पितरस्तृण-
 न्विति मन्त्रेण पिण्डसमीपे कशिपूपवर्धने निदधाति । आञ्जनां पितर
 इत्यादिमन्त्रैः प्रत्येकं पिण्डदानक्रमेण पिण्डानाञ्जनेनाङ्गे । अभ्यञ्जनां
 पितर इत्यादिमन्त्रैः पिण्डांस्तथैवाभ्यङ्गे । एतानि चः पितरो वास-
 सीत्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः प्रत्येकं पिण्डदानक्रमेण विभज्य जेषा कृतां
 दशां वस्त्रस्थाने ददाति । आञ्जनादिषु द्वितीयतृतीयमन्त्रयोः पितृ-
 पदस्थाने पितामहाप्रपितामहपदे भवतः । ततः वज्रिनैमस्कारैरुपतिष्ठते ।
 नमो वाः पितरो रसाय पितरो नमो वा य एतस्मिन् स्तोके स्थेत्यादयः
 षण्मन्त्राः षण्मन्मस्कारा इत्युच्यन्ते ॥

५०८ वीरं मे दत्तेत्यादिर्मन्त्रस्तस्य द्वितीयतृतीयपदयोर्मध्ये पितर
 इत्यस्य पितामहा इत्यस्य प्रपितामहा इत्युचपदस्य क्रमेण प्रवेशे मन्त्र-
 वयं संपद्यते । तेन मन्त्रत्रयेण वीरं याचते । उत्तिष्ठत पितरः प्रेत्येत्यूचा
 पितृनुत्थापयति । यन्तु पितरो यथालोकमित्यूचा पितृन्मनसा स्वस्थाने
 निवेशयति । मनो ऽन्वाहुवामह इत्युक्तत्रयेण पितृन्नुगतं मन आहूयते ।
 ततः पिण्डान् पर्णवृन्तैः सहाम्नाश्नुमहरति परिश्रयणमपनीय यज्ञोपवी-
 तिनः सर्वे भवन्ति । देवो यज्ञ यज्ञेत्यनुयाजमैवे विशेषः । इषिता देव्याः

पित्र्या होतार इति सूक्तवाक्येन विशेषः । प्रस्तरप्रहरणानुमन्त्रणे देव-
तामित्यस्यानन्तरं पितृनित्यस्य प्रक्षेपः । अथ अत्विङ्नामयद्वयनिषेधा-
त्यक्तप्रोक्तस्याग्नीदिति संज्ञाधनस्याभावात्क्षेत्रं तृणं प्रदर्शयन्नाग्नी-
धमीक्षते । परिधेरेकत्वात्माहुतपरिधिद्वयप्रहरणमन्त्रे इतिमित्यस्य स्थाने
दक्षीत्येकवचनम् । प्रहरणानुमन्त्रणे देवतास्वित्यस्यानन्तरं पितृस्विति
प्रयोक्तव्यम् । पत्नीसंयाजानां निषेधः । दक्षिणाग्नेौ प्रायश्चित्तफलीकर-
णहोमौ हुत्वा ध्रुवामाप्याययति । यजमानः स्वभागं जिघ्रेण भक्षयति ।
अध्वर्युः प्रायश्चित्तानि हुत्वा समिष्टयजुर्जुहोति । प्रणीतानित्यनान्ते
सर्वे ब्राह्मणतर्पणान्तं याजमानं कर्म । तत्राशीर्मन्त्रेषु नामसहस्रानिषे-
धादाशिषमाशासे तन्तवे इत्येव ब्रूयात् । नात्र व्रतविसर्गः ।
प्राचीनावीतानि कृत्वा कश्चिपूषवर्हणादीनि द्वे द्वे उद्वासयति । यज्ञो-
पवीतिनः प्रजापते न स्व दित्युवा गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । यदन्तरिक्षं
पृथिवीमित्यृचं जपन्ति । सर्वोऽग्निप्रणयने तु यथास्थानमग्निमानयन्ति ।
एतावत्सपरिकरं कर्म साकमेधपर्वोक्तगतं पितृदेवताकृत्वात्महाप्रित्युपजः
विज्योष्टिरिति बोध्यते ॥

५०८ एतदनन्तरं प्रतिप्रस्थाता ज्येष्ठाकाशानभिघारितान्युरोडा-
शानुद्वास्य शरावे प्रक्षिप्य कपालान्युद्वासयति । अध्वर्युर्नैललोहिते सूत्रे
तथा त्रयाणां पलाशपर्णानामन्तिमं पर्णं तथा सामसमीपस्थद्विजगृहा-
द्विष्याग्नेर्वा एकमुल्मुकं दर्भानुदपात्रं चादत्ते । यावन्तो गृह्णाः स्मेत्या-
दिमन्त्रेण सर्वे गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । उदङ्मुखः किं चित्स्वएहादुहि-
र्गत्वा चतुष्पथं प्राप्य तत्रोपतिष्ठोल्मुकं समाधाय वृक्षयित्वा परिस्ती-
र्यन्तिमे पलाशपर्णं सर्वेषां ज्येष्ठाकाशामुत्तरार्धोत्तरात्सकृदवदायोप-
स्तरणाभिघारणवर्जं एक एव रुद्रो न द्वितीयायेत्यादिमन्त्रेण तिष्ठन्
जुहोति । रुद्रायाम्बिकायाददं न मेमेति यजमानस्य त्यागः । अन्तिम-
पर्णं द्वेष्ट्यगोष्ठे आखुवटे वा न्यस्यति । ज्येष्ठाकाशामेकैकं प्रतिपुष्टं
प्रयच्छति । द्वौ यजमानौ च । सर्वे दक्षिणानूरुनुपप्रातारन्यम्बकं यजामह
इत्यृचाग्निं प्रदक्षिणं परिश्रन्ति । उत्तरतः स्थित्वा प्रगायत्येति मन्त्रेण
युरोडाशान् हस्ताभ्यामूर्ध्वं गृह्णन्ति । एवं प्रदक्षिणगमनादि चिः कुर्वन्ति ।

प्रतिकामा कन्या तु सख्यमूहमपघ्नानाऽपसख्यं पश्येति । पुष्टिबर्धनपद-
स्थाने पतिवेदनपदं तथा उत्तुर्यपादस्थाने इतो मुनीय मा पतेरिति च
विशेषः । ततोऽध्वर्युः सर्वान् पुरोडाशान् यजन्त्या त्वा पशुभिरित्यादिम-
न्त्रेण यजमानस्यऽज्जलावावपति । अनेनैव मन्त्रेण यजमानः पव्यज्ज-
लावावपति । पक्षी भगकामाय दुहितुरज्जलौभगेन त्वा संसृजामी-
त्यादिमन्त्रेणावपति । अध्वर्युः सर्वान् पुरोडाशान् गृहीत्वा वृणनिर्मिते
मूत्रे प्रक्षिप्य नीललोहिताभ्यां सूत्राभ्यां विविधं बध्वा तत्पदेशेनैव शुष्के
स्याणावर्धच्छिन्ने वृक्षस्य शुष्कशाखायां वा मूत्रं तूष्णीं बध्नाति । सर्वं
मूत्रं प्रेक्षमाणादेवमुपतिष्ठन्ते एष ते रुद्रभाग इत्यादिमन्त्रेण प्रणवान्तेन ।
यावदुक्तासं प्रणवोच्चारणम् । आत्मनो मूत्रस्य च मध्ये दीर्घधाराकूपे-
णोदकं निनीयोदप्रान्नं तत्रैव परास्यानवेतमाणा आयाति । हस्तपादा-
न्यत्तास्य यथागतमागत्य महाहविः प्रणीतेष्विवाग्निषु अन्वाधानादिकं
कृत्वा आदित्यं चरुं निर्वपति । सप्तदश सामिधेयः । अहोसो मुच्य-
यमिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । अन्वाहार्यमासाद्य तिस्रो गा दक्षिणां
ददाति । इदानीं व्रतविसर्गः इयं प्रसिद्धेष्टिरादित्येष्टिरिति चोच्यते ॥

५१० निर्वर्तनादि वैश्वदेववत् । मन्त्रेविशेषः । य इमां महीं
पृथिवीमित्यादीनि षड्वाक्यानि पठित्वाऽग्निस्तिग्मेनेत्यादिवाक्यानि
पूर्ववत् । इदं सर्वं तृतीयं साकमेधपूर्वत्युच्यते ॥

५११ अथ शुनासीरीयनामकं उत्तुर्यं पर्व । यजमानः शुनासीरी-
यद्विभिर्गन्धदति संकल्पयति । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशः । सौम्य-
श्चरुः । सवित्रो द्वादशकपालः पुरोडाशः । सारस्वतश्चरुः । पौष्णश्चरुः ।
ऐन्द्राग्नेो द्वादश कपालः पुरोडाशः । वैश्वदेवश्चरुः । इन्द्राय शुनासी-
राय द्वादशकपालः पुरोडाशः । वायव्यं पयः । सौर्य एककपालः पुरो-
डाशः । सविता सूर्यश्चोषांशु । शाखाहरणं कृत्वा वैश्वदेववदिध्मावर्धः-
सचक्षनादिकरोति । न सायंदोहः । पूर्वद्वारत्वाधानम् । पात्रासादने
विशेषः । पञ्चचत्वारिंशत्कपालानि पञ्च चरुस्यान्यस्तावन्ति मेघयानि
च । तन्दुलपत्रालनत्रिनयनान्ते प्रातर्दोहः । तत्र प्राकृतमन्त्रेषु प्राकृत-
देवतास्थाने वायुपदं बोध्यम् । इन्द्राय शुनासीराय कपालोपधानानन्तरं
पयःस्यात्मीमुपधाय तस्यां प्रातर्दोहमानीय मेघयेनालोढ्य श्रपयति । तदु-

सरतः सूर्यायैकं कपालमुपदधाति । आनीदितस्त्रिहरेत्यन्तं वैश्वदेववत् ।
उत्तरवेदेर्विकल्पः । तत्पक्षे ऽथ यावति स्फ्यमुदपात्रमित्यादि महाह-
विर्वत् । पञ्चविधं बर्हिः तदभावपक्षे ब्रह्मजुत्तरमित्यादि वैश्वदेववद्वा-
जिनवर्जम् । इन्द्रियाव्युत्पाद इति शुनासीरीययागानुमन्त्रणम् रत्नभा-
गिति वायोः । सुदृशीक इति सूर्यस्य । अर्धयुरैककपालं सङ्गृहीतेना-
भिजुहोति संस्पृषी ऽसीत्यादिमन्त्रेण । यजमानः संस्पृषीयाञ्चसस्य-
त्यायेदं न ममेति त्यक्त्वा न्वाहार्यमासाद्य द्वादशगवं सीरं प्रथमजं वत्सं
वा दक्षिणां ददाति । प्रतियहमन्त्रे अत्विजां ब्रह्मणे द्वादशगवं सीर-
मिति विशेषः । निवर्तनादि वैश्वदेववत् । मन्त्रे विशेषः । एकं मास-
मुदसर्जदित्यादीनि द्वादशषाब्द्यानि पठित्वा ऽग्निस्तिग्मेनेत्यादि वैश्व-
देववत् । अनुवत्सरीयाञ्चस्तिमाशास्ते इति विशेषः । इदं चतुर्थं
शुनासीरीयपर्वत्युच्यते ॥

५१२ अथ सवनेष्टिः । आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशः । ऐन्द्राय
एकादशकपालः । वैश्वदेवो द्वादशकपालः । सर्वे प्रकृतिवत् ॥ इयं
सवनेष्टिरित्युच्यते ॥

५१३ काम्या इष्टीः करिष्यमाणो यजमानः पूर्वं सप्तत्सरं द्वाद-
शाहं वा जपादिभिः पूतः पयोव्रती ब्रह्मचारी भवति । अत्विज्ञो ऽपि
पयोव्रतरहितनियमान् कुर्वन्ति । एते धर्माः काम्येष्टिप्राङ्गियमा इत्यु-
च्यन्ते ॥

५१४ यासां कालविशेषो नोपदिष्टस्तासां काम्यानां पर्वणि शुक्ल-
पक्षे देवनक्षत्रे प्रयोगः । नैमित्तिकेष्टीनां तु निमित्तानन्तरमेव । यजमानः
प्रजाकामः प्रजाकामेष्ट्यापत्ये इति संकल्पयति । सद्यस्काला इयमिष्टिः ।
ऐन्द्राग्नेौ ग्रीहिमय एकादश कपालः पुरोडाशः । सप्तदशसामिष्ट्यः ।
पौषमासतन्त्रम् । अर्धयुः पाणिसंमर्शनानन्तरं गार्हपत्ये स्मार्तवदाज्यं
संस्तुत्याहवनीये चतुर्होतृकूप्याण्डसारस्वतहोमं करोति । प्रधानमुपांशुं
चन्वाहार्यमासाद्य वासो दक्षिणां ददाति । पुनरालम्भवजं सर्वं प्रकृति-
वत् । वार्चघ्नावाज्यभागौ शुक्लपक्षे । वृधन्वन्तावपरपक्षे । अथ वा अग्नी-
शोमविकारे वार्चघ्ना । ऐन्द्रसाचाय्यविकारे तु वृधन्वन्तौ इत्यापस्तम्बसू-
त्रम् । उभावामिन्द्राग्नी आहुवध्या इति प्रधानस्य पुरोनुवाक्या । अथ

ह भार देवतरावांमिति याज्या । रजोध्यनिः समिधा जनानामिति
स्विष्टकृतो ऽनुवाक्या । यवोचाम कवये मेध्यायेति याज्या । अन्यत्सर्वं
होत्रं प्रकृतिवत् । इयं प्रजाकामेष्टिरित्युच्यते ॥

५१५ धर्मसभायां व्यवहारादिभाषणायेन्द्रियवीर्यप्रतिष्ठार्थमिष्ट्या
यज्ये इति संकल्पः । इन्द्राग्नी रोचनादिव इति प्रधानानुवाक्या ।
यनयद्वृत्रमिति याज्या । अन्यत्सर्वं प्रजाकामेष्टिवत् । इयमिन्द्रियवीर्य-
प्रतिष्ठाकामेष्टिरुच्यते ।

५१६ एतदिष्टिविधानानन्तरं श्रुतौ पौष्णं चरुमनुनिर्वपेतेत्युक्तम् ।
इन्द्रियवीर्यप्राप्त्यर्थमिष्ट्या यज्ये इति संकल्पः । पूषा देवता । चरुद्रव्यम् ।
वयमुत्वापयस्म्यतरति प्रधानानुवाक्या । पयस्पयः परिपतिं वचस्येति
याज्या । पुष्टिमान्यशुमानित्यनुमन्त्रणम् । यज्ञ विशेषतः संवाक्ये नेत्ते
तत्र पूर्वेष्टिगते संवाक्ये भवतः । अन्यत्प्रकृतिवत् । इयमनुनिर्वापपौष्णेष्टिः ।

५१७ जनसमूहं प्राप्तो यजमानः प्रतिष्ठाकाम इष्ट्या यज्ये इति
संकल्पयति । तैत्रपत्यश्चरुः । तैत्रस्य पतिना वयमित्यनुवाक्या । तैत्रस्य
पते मधुमन्तमूर्मिमिति याज्या । अन्नाद इत्यनुमन्त्रणम् । अन्यत्प्राकृतम् ।
इयं तैत्रपत्येष्टिः ॥

५१८ रत्नोदगणपीडानिवृत्त्यर्थममावास्यायां महारात्रे रत्नोदहनार्थ-
मिष्ट्या यज्ये इति संकल्पयति । अग्नये रत्नोद्रे ऽष्टाकपालः पुरोडाशः ।
वस्त्रादिना परितः अपणं कृत्वा प्रधानयागः । देवताया यद्विशेषणं स
गुण इत्युच्यते ॥

५१९ तथा च प्रकृते ऽग्ने रत्नोद्रेति विशेषणं गुणस्तस्य विशेष्यवि-
भक्त्यन्तस्य विशेष्योद्देशानन्तरं गुणस्यापि निर्देशः । एवं सर्वगुणानाम् ।
कृणुष्वपाकः प्रसितिमिति पञ्चदशर्चः आद्याभ्यासरहिताः सामिधेन्यः ।
रत्नोदहनं वाजिनमालिघर्मे इति पुरानुवाक्या ऽविज्योतिषा कृद्धतेति याज्या
अन्नाद इत्यनुमन्त्रणम् । प्राक् स्विष्टकृतः सुवाहुतिमुपजुहोत्यध्वर्युस्त
स्वानास इत्युवा । परिश्रपणं दूरीकृत्य स्विष्टकृदादि । अन्यत्प्राकृतम् ।
इयं रत्नोद्रेष्टिः ॥

५२० गोमरणनिवृत्त्यर्थं पुरुषमरणनिवृत्त्यर्थं भयनिवृत्त्यर्थं पूतिग-
न्धनिवृत्त्यर्थं च पृथगिष्टिसंकल्पः अग्नये सुरभिमतं ऽष्टाकपालः । प्रोक्त-

शीघ्रं सुगन्धावितिपति । सुगन्धवन्तश्च त्विजः कर्म कुर्वन्ति । अग्निर्हो-
तान्यसौ ददित्यनुवाक्या । साध्वीमकर्देवधीतिमिति याज्या । उत्तमनु-
मन्त्रणम् । प्राकृतमन्यत् । इयं सुरभिर्मदिष्टिः ॥

५२१ शेषजातिमरणनिवृत्त्यर्थं संकल्पः । अग्नये सामवते ऽष्टाक-
पालः । अक्रन्ददग्निस्तनयवित्यनुवाक्या । त्वे वसूनि पूर्वणीकेति याज्या ।
अग्निदेवताक्यागो प्रायो ऽवाह इत्यनुमन्त्रणम् । एहदाहनिवृत्त्यर्थं ऽपी-
यमेवेष्टिः । इयं सामवदिष्टिः ॥

५२२ प्रतिबन्धकनिवृत्त्या काम्यकर्मफलसिद्ध्यर्थं संकल्प्य । अग्नये
कामायाष्टाकपालः । तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमेत्यनुवाक्या । अश्याम तं
काममिति याज्या । इयं कामेष्टिः ॥

५२३ सर्वायुः सिद्ध्यर्थं संकल्पः । अग्नयश्चायुष्मते ऽष्टाकपालः ।
इन्द्राय चात्रे एकादशकपालः । आनी अग्ने सुकेतुनेत्यग्नेराज्यभागस्या-
नुवाक्या । त्वं सोम महिभगमिति सोमस्य । अग्नयोर्योर्जीवातुपदसत्त्वा-
दिमौ जीवातुमन्तावुच्येते ॥

५२४ चायुष्टे विश्वतो दधदित्यग्नेरायुष्मते ऽनुवाक्या । आयुर्दा
अग्न इति याज्या । चातारमिन्द्रमिति चातुरिन्द्रस्यानुवाक्या । मा ते
कस्यामिति याज्या । उभयचायुष्मानित्यनुमन्त्रणम् । पाहि नो अग्न एक-
येति अग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मानिति च संधाव्ये । इयमायुष्कामेष्टिः ॥

५२५ भूतिकाम इष्ट्या यत्यरति संकल्पः । अग्नये जातवेदसे ऽष्टा-
कपालः । तस्मै ते प्रतिहर्यतेत्यनुवाक्या । दिवस्पति प्रथमं जज्ञ इति
याज्या । भूतिमानित्यनुमन्त्रणम् । इयं भूतिकामेष्टिः ॥

५२६ इत्वं कामयमानः संकल्प्य । अग्नये रुक्मवते ऽष्टाकपालः ।
शुचिः पावकवन्त इत्यनुवाक्या । दृशानो रुक्मव्यो व्यद्व्यौदिति
याज्या । इयं रुक्कामेष्टिः ॥

५२७ तेजस्कामः संकल्प्य । अग्नये तेजस्वते ऽष्टाकपालः । आय-
द्विषे नृपति तेज आमदित्यनुवाक्या । स तेजोयसा मनसेति याज्या ।
इयं तेजस्कामेष्टिः ॥

५२८ अन्नकामेष्टिः । अग्नये ऽन्नवते ऽष्टाकपालः । उताधाय
वशात्तायेत्यनुवाक्या । धव्याहि सूनो अस्थीति याज्या । इयमन्नकामेष्टिः ॥

५२८ अचाद्यकामः संकल्प्य । अग्नये ऽचादायाष्टाकपालः । तुभ्यं
ता अङ्गिरस्तमेति पुरोनुवाक्या । तं अश्याम तं कामग्नइति याज्या ।
इयमचाद्यकामेष्टिः ॥

५३० अचपतित्वकामस्य । अग्नये ऽचपतये ऽष्टाकपालः । पूर्व-
ष्टिगते याज्यानुवाक्ये । इयं अचपतित्वकामेष्टिः ॥

५३१ दीर्घरोगमुत्थये संकल्प्य । अग्निः पवमानः अग्निः पावकः
अग्निः शुचिः । एतास्तिस्त्रो देवताः । द्रव्याण्यष्टाकपालाः पुरोडाशाः ।
अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं दक्षिणां ददाति । अग्न अग्नेः पवमानस्य
आयूंषि पवस इत्यनुवाक्या । अग्ने पवस्वेति याज्या । अग्ने पावक
रोचिषेत्यनुवाक्या । सनः पावकदीदिव अग्नेः पावकस्य इति याज्या ।
अग्निः शुचिब्रततम इत्यनुवाक्या । उदग्ने अग्नेः शुचेः शुचयस्तवेति
याज्या । इयं चिररोगमुत्तिकामेष्टिः ॥

५३२ चतुष्कामस्य । चतुर्दोषनिवृत्त्यर्थे इष्ट्या यत्ये इति संकल्प्यः ।
पूर्वष्टिवत्सर्वम् । इयं चतुष्कामेष्टिः ॥

५३३ पुत्रकामस्य अग्नये पुत्रवते ऽष्टाकपालः । इन्द्राय पुत्रिणे
ऽष्टाकपालः । यस्त्वा हृदा कीरिणेति प्रथमस्यानुवाक्या । यस्मै त्वं
सुकृते जातवेद इति याज्या । त्वे सुपुत्र शवस इति द्वितीयस्यानुवाक्या ।
उक्थउक्थे सोम इन्द्रं ममादेति याज्या । स्विष्टकृतो ऽग्निस्तुविश्रवस्त-
ममित्यनुवाक्या । अग्निर्देदाति सत्पतिमिति याज्या । इयं पुत्रकामेष्टिः ॥

५३४ रसकामस्य । अग्नये रसवते ऽजतीरे चरुः । अन्नं पयसः
प्रणयनं नापाम् । अग्ने रसेन तेजसेत्यनुवाक्या । आपो अद्यान्वचारि-
णमिति याज्या । इयं रसकामेष्टिः ॥

५३५ वसुकामस्य । अग्नये वसुमते ऽष्टाकपालः । वसुर्वसुपतिर्हि-
कमित्यनुवाक्या । त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामिति याज्या । इयं वसु-
कामेष्टिः ॥

५३६ पतितत्वेन जनैरभिशस्यमानस्येष्टिः । वैश्वानराय द्वादश-
कपालः । वरुणाय चरुः । दधिक्राव्णश्चरुः । वैश्वानरो न ऊत्येइत्यनु-
वाक्या वैश्वानरस्य । त्वमग्ने शोचिषेति याज्या । वरुणस्यावते हेडा
वरुणेत्यनुवाक्या । उदुत्तमं वरुणेति याज्या । दधिक्राव्णो अकारिण-

मिति दधिक्रावणो ऽनुवाक्या । आदधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीरिति याज्या । अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं दक्षिणा । इयमभिशापनिवृत्तीष्टिः ॥

५३७ यामकामस्य । अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः । मरुद्भ्यः सप्तकपालः । आहवनीयायतनाद् बहिः वैश्वानराय द्वादशकपालान्युपधाय प्रदक्षिणमावृत्य गार्हपत्यस्य पश्चान्मरुद्भ्यः सप्तकपालान्युपधधाति । तत्तदग्निनां पर्यग्निकरणम् । दक्षिणं परिधिसन्धिं विमुच्य वैश्वानरमुद्रासयति । दक्षिणपरिधिमयेण वा । पाचान्तरे मारुतमुद्रास्य गार्हपत्यसमीपे स्थापयति । वेद्यां वैश्वानरमासादयति । सामिधेन्यनुषन्नकाले वेद्यां मारुतं सादयति । वैश्वानरयागः पूर्ववत् । द्वैधसूत्रे ऽत्र देवताविपर्ययासः । मारुतस्यावदायान्यत्र निधाय वैश्वानरस्यावदायान्यत्र निधाय प्रथमं मारुतस्य यागः । ततो वैश्वानरस्य । अथ वा मारुतस्यावदानादि यागान्तं कृत्वा वैश्वानरस्यावदानादियागः । वैश्वानरस्य वैश्वानरो न कृत्येत्यनुवाक्या । पृष्टो दिवीति याज्या । मरुतां तु मरुतो यदुषो दिव इत्यनुवाक्या । यावः शर्म शशमानायेति याज्या । मरुतामनुमन्त्रणं प्राचीर्चध्यासमिति । इयं यामकामेष्टिः ॥

५३८ भित्त्यमाणद्रव्यप्राप्तिकामस्य । अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः । वैश्वानरो न कृत्येत्यनुवाक्या । वैश्वानरस्य सुमताविति याज्या । इयं भित्त्यमाणद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ॥

५३९ भित्तितद्रव्यप्राप्त्यनन्तरं वैश्वानर्या यजेत । प्रतिष्ठाकाम इष्ट्यायत्यदति संकल्पः । पूर्ववदिष्टिः पशुकामस्य । ऐन्द्रश्चक्रः । इन्द्रो वो विश्वतस्परित्यनुवाक्या । इन्द्रं नरो नेमधितेति याज्या । इयं पशुकामेष्टिः ॥

५४० अथ द्वितीया । इन्द्रायेन्द्रियावते एकादशकपालः । इन्द्रियाणि शतक्रतो इत्यनुवाक्या । अनुते दायिमहदन्द्रियायेति याज्या । इन्द्रियाव्यवाद् इत्यनुमन्त्रणम् । इयं द्वितीया पशुकामेष्टिः ॥

५४१ ब्रह्मवर्चसकामस्य । इन्द्राय धर्मवते एकादशकपालः । आर्यास्मन्त्वाप्तेत्यनुवाक्या । आमासु पक्वमिति याज्या । ब्रह्मवर्चसोऽत्यनुमन्त्रणमिन्द्रायेन्द्रियावते तथा इन्द्रायार्कवते च तथैव । इयं ब्रह्मवर्चसकामेष्टिः ॥

५४२ अन्नकामस्य । इन्द्रायार्कवतएकादशकपालः । इन्द्रमिन्द्रा-
यिनो बृहदित्यनुवाक्या । गायन्ति त्वा गायन्निष इति याज्या । इन्द्रि-
याव्यचाद इत्यनुमन्त्रणम् । इयमन्नकामेष्टिः ॥

५४३ भूतिकामस्य त्रिहविष्का । इन्द्राय धर्मवते एकादशकपालः ।
पूर्वाक्ता याज्यानुवाक्याः । इन्द्रियाव्यचाद इति सर्वेषामनुमन्त्रणम् ।
इयं भूतिकामेष्टिः ॥

५४४ पापक्षयकामस्य । इन्द्रायार्होमुचे एकादशकपालः । अंहो-
मुचे प्रभरेमामनीषेत्यनुवाक्या दिद्वेष यन्मेति याज्या । अंहोमुगित्यनु-
मन्त्रणम् । इयं पापक्षयकामेष्टिः ॥

५४५ बह्वो वा शुत्रवेष्टितो वा तन्मोक्षार्थं संकल्प्य । इन्द्राय चाचे
एकादशकपालः । चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रमित्यनुवाक्या । मा ते अस्यां
सहसावचिति याज्या । चातइत्यनुमन्त्रणम् । इयं बन्धादिमोक्षकामेष्टिः ॥

५४६ महायज्ञान्वाजपेयादीन्कर्तुमशक्तस्तत्काम इष्टिं संकल्प्य ।
इन्द्रायार्कश्वमेधवते एकादशकपालः । अन्नवस्ते रथमित्यनुवाक्या ।
वृष्णे यज्ञ वृषेति याज्या । महायज्ञवानित्यनुमन्त्रणम् । इयं महायज्ञ-
कामेष्टिः ॥

५४७ यामकामस्य द्वितीया । इन्द्रायानृजवे एकादशकपालः ।
अन्वहमासा अन्वित्यनुवाक्या । अनु ते दायिमहइति याज्या । याम-
वानित्यनुमन्त्रणम् । द्वितीया यामकामेष्टिः ॥

५४८ दत्तद्रव्यप्राप्तिकामस्य । इन्द्राय प्रदात्रे एकादशकपालः ।
प्रदातारं हवामह इत्यनुवाक्या । प्रदाता वज्री वृषभ इति याज्या ।
प्रदानुमानित्यनुमन्त्रणम् । दत्तद्रव्यप्राप्तिकामेष्टिः ॥

५४९ तुल्येभ्यो ऽधिकश्रीकामस्य । इन्द्रायैकादशकपालः । रेव-
तीर्नः सधमाद इत्यनुवाक्या । प्रोत्त्वस्माइति याज्या । अधिकश्रीमा-
नित्यनुमन्त्रणम् । अधिकश्रीकामेष्टिः ॥

५५० साधारणज्योतिष्टोमादियज्ञकामस्य । अग्नावैष्णव एकाद-
शकपालः । अग्नाविष्णुसजोषेत्यनुवाक्या । अग्नाविष्णुमहितद्वामिति
याज्या । यज्ञवानित्यनुमन्त्रणम् । इयं यज्ञकामेष्टिः ॥

५५१ ब्रह्मवर्चसकामस्य द्वितीया । पुष्यतस्रजयुक्तपौर्णमास्यां प्रातः

रुद्रौ देवता । चरुर्द्रव्यम् । श्वेतवत्सायाः श्वेतवर्णायामोर्द्ध्वं मथितं
सदाज्यं भवति । तेनाज्येन हविषः पात्राणां प्रोक्षणं मार्जनं च । अतः
प्रोक्षणीपात्रे तदाज्यमेव जलस्थानग्रानयति । उन्महतमन्त्रे अपृशब्दस्य
स्थाने आज्यपदस्योहः तद्विशेषणानां क्लीबत्वमेकवचनान्तता प्रोक्ष्या ।
प्रोक्षणमन्त्रे ऽपि तथैव । द्वैधसूत्रे ऽनुक्रमण्डलौ सुवेण तदाज्यं प्रक्षिप्य
तेन जलेन प्रोक्षणमार्जनानि विहितानि प्रोक्षणीरामादयेति प्रेषे प्रोक्षण-
मासादयेत्यूहः निनयनमन्त्रे गच्छतेत्यस्यस्थाने गच्छेतिपदम् । प्रधानया-
गकाले विहारस्य कटादिभिः परिश्रयणम् । तदपहाय स्विष्टकृदादि ।
सामिधेनीषु पृथुपात्रा इत्यस्याः पूर्वं मत्तू देववत इति न यजमान रिष्य-
सीति च द्वे चचौ प्रक्षेप्तव्ये तथा च सप्तदश सामिधेन्यः । सोमार्द्रा-
विवृहतमित्यनुवाक्या । सोमार्द्रायुवमिति याज्या । ब्रह्मवर्चसीत्यनुम-
न्त्रणम् ॥

५५२ भाविदुश्चर्मत्वाभावकामस्य सोमापौष्णश्चरुः । सोमापू-
षणा जननेत्यनुवाक्या । इमौ देवौ जायमानाविति याज्या । सुचर्मत्य-
नुमन्त्रणम् । इयं दुश्चर्मत्वाभावेष्टिः ॥

५५३ समाने श्रेष्ठमिच्छन् संकल्प्य । अग्नये वसुमते ऽष्टाकपालः ।
सोमाय रुद्रवते चरुः । इन्द्राय मरुत्वतएकादशकपालः । वरुणायादि-
त्यवते चरुः । सर्वासां तन्त्रेण युगपत्प्रधानयागः । सर्वा देवताश्चतु-
र्थ्यन्ता उद्दिश्य अनुब्रूहीति प्रेषः । एवं सर्वत्र । उपस्तीर्य सर्वेषां क्रमेण
द्विद्विरवदाय युगपद्वजति । पञ्चमे प्रयाजे स्वाहाग्निं वसुमन्तं सोमं
रुद्रवन्तमिन्द्रं मरुत्वन्तं वरुणमादित्यवन्तं स्वाहेति सर्वेषां सकृत्स्वाहा-
शब्दः सर्वासामेकैवाग्निः प्रथमो वसुभिरित्यनुवाक्या । सनो देवो वसु-
भिरिति याज्या । श्रेष्ठ इत्यनुमन्त्रणम् । सप्तदश सामिधेन्यः । वार्चघ्रा-
वाक्यभागौ । प्रेद्वो अग्नइमोअग्न इति संयाज्ये । इयं संज्ञानीष्टिरुच्यते ॥

५५४ यो मृत्यो विभेति स पूर्णायुःप्राप्त्यर्थं संकल्पयत्यायुष्कामः
अतःक्षणालया यक्ष्यइति । प्रजापतिर्देवता । आज्ये हिरण्यनिर्मितशुक्ला-
ग्रमाणक्षणालमयश्चरुर्द्रव्यम् । पात्रासादने एका चरुस्याली अवहनना-
स्यभावादुत्तुखलादेर्नोसादनम् । घृतस्यैव प्रणीतापात्रे आनयनम् । घृतं

प्रक्षालयामास प्रक्षालयामास । दक्षिणायां कृष्णालानां प्रक्षालयामास ।
 • ध्रुवासीतिमन्त्रेण नवं चरुपात्रमधिश्रित्य तिरःपवित्रे प्रणीताज्यमानीय
 घर्मास्थेत्यादिमन्त्रेण कृष्णालानां प्रक्षालयामास । चरुधर्मयोद्वास्य वेद्यामा-
 सादयति । उपस्तरणाभिधारणे यागकाले न भवतः । चतुर्णां कृष्णाल-
 स्थालीगतमेकमवदानम् । तथाज्येन सह एवं द्विरवदाय हवनकाले
 आज्यमेव जुहोति न कृष्णालानि । तूष्णीमवदानं प्रत्यञ्जनं च । पञ्चा-
 वत्तिनां त्रीण्यवदानानि तथा च द्वादश कृष्णालानि संपद्यन्ते । कृष्ण-
 लमेकं जुहुयाद्वा । हिरण्यगर्भः समवर्ततायदित्यनुवाक्या । प्रजापतेन
 त्वदेतान्यन्य इति याज्या । आयुष्मानित्यनुमन्त्रणम् । चत्वारि कृष्ण-
 लानि स्वष्टकृते ऽवद्याति । पञ्चावत्तिनस्त्वष्टौ । इडापात्रे अष्टौ
 पञ्चावत्तिनो द्वादश । चत्वार्यवान्तरैडायै । प्राशिन्ने एकम् । ब्रह्मयज-
 मानभागयोरैकम् । सर्वत्राज्येन सह । चतुर्धाकरणं नास्ति । अवत्तानि
 ब्रह्मणो हस्ते दत्तानि च सर्वाणि समं विभज्य अत्विजो गृह्णन्ति ।
 सामान्यदक्षिणाविकल्पः । फलीकरणहोमो न । इयं शतकृष्णलेष्टिः ॥

५५५ हिरण्यलाभकामस्य । आग्नेयो ऽष्टाकपालः । सावित्रो
 द्वादशकपालः । भूम्यै चरुः । अग्नेः सप्रजवचवीयसेत्यनुवाक्या । निकाव्या
 विधसः शश्वत इति याज्या । हिरण्यपाणिमूतयदिति सवितुरनुवाक्या ।
 वाममद्वयसवितरिति याज्या । भूमेर्बलित्यापर्वतानामित्यनुवाक्या ।
 स्तोमासस्थाविचारिणीति याज्या । स्वस्तिमानिति सवितुरनुमन्त्रणम् ।
 अनाद इत्यग्नेः । हिरण्यवानिति भूमेः । अन्वाहार्यमासाद्य हिरण्यं
 दक्षिणां ददाति । इयं हिरण्यलाभकामेष्टिः ॥

५५६ हिरण्यलाभे जाते तत्प्रतिष्ठार्थं पुनरेतयेष्ट्या यजते । सा
 लब्धहिरण्येष्टिरुच्यते ॥

५५७ क्रीबत्वनाशपूर्वकपुंस्त्वकामस्य । सोमाय वाजिने श्यामाक-
 श्वरुः । आप्यायस्व स मे तु तदित्यनुवाक्या । सन्ते पयांसीति याज्या ।
 प्रप्रजया च पशुभिश्च जभिषीयेत्यनुमन्त्रणम् । इयं पुंस्त्वकामेष्टिः ॥

५५८ वल्लुकामस्य । अग्नये धाजस्वते ऽष्टाकपालः । सौर्यश्चरुः ।
 पूर्ववदग्नेर्धाजस्वतो यागः । अग्नीध्रः षडवत्तदानात्पूर्वं इडावत्तचरोर्य-
 जमानाय त्रीन् पिण्डान्प्रतिमन्त्रं प्रयच्छति । उदुत् जातवेदसमिति

प्रथमम् । सप्तत्वा हारता रथइत्युवा द्वितीयम् । चित्रं देवानामित्युवा
तृतीयम् । यजमानः पिण्डान् प्राश्याचम्येडाभागं प्राशनाति । उद्धने
शुचयस्सवेत्यग्नेर्भोजस्वतो ऽनुवाक्या । विज्योतिषेति याज्या । उद्धत्यं
ज्ञातवेदसमिति सूर्यस्यानुवाक्या । चित्रं देवानामिति याज्या । चतुष्पा-
नित्यनुमन्त्रणम् । इयं द्वितीया चतुष्कामेष्टिः ॥

५५८ कामसिद्ध्यर्थे या इष्टयो विहितास्ताः काम्येष्टिपदार्थः
सिद्धः ।

श्रीपरमेश्वरः प्रसीदतु ॥

॥ शिवम् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीतपदार्थनिर्वचनम् ।

अथ पाशुकपदार्थानां नामान्युच्यन्ते ।

१ उत्तरायणं शुक्लपक्षो देवनक्षत्रं रेवती वा ऽमावास्या यजनीय-
दिनं वा ऽनुष्ठानसमयः । अयं पशुबन्धकाल इत्युच्यते ॥

२ आद्यप्रयोगे तु पूर्वदुर्नान्दीश्राद्धं राजाबुदकशान्तिः प्रतिसर-
न्धश्च क्रियते । परेद्युःस्नानादिपञ्चकानन्तरं पुण्याहवाचनम् । तत्र
पशुदेवतायाः प्रथमान्तं नामोच्चार्य प्रीयतामिति यथार्थमूहनीयम् । इदं
प्रथमप्रयोगपूर्वाङ्गमित्युच्यते ॥

३ दर्शपौर्णमासयागकालो यजनीयदिनमित्युच्यते ॥

४ गार्हपत्यस्य पश्चात्सपत्नीको यजमानो दर्भेष्वासीनो दर्भान्
धारयमाणः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य विष्णुं स्मृत्वा याः पुरस्तादि-
त्यादि पठित्वा स्वर्गकामः श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वा ऐन्द्रानेन निरुद्धप-
शुबन्धेन यक्ष्ये इति त्रिरुपांशु त्रिरुच्यैर्वदति । अयं पशुबन्धसङ्कल्प इत्यु-
च्यते ॥

५ प्रतिप्रस्थानुप्रशास्तृसंहितान् षड्विंशो वृत्वा ऽर्हयित्वा प्रथ-
मानुष्ठाने पशुना यक्ष्यमाणो ऽन्वारम्भणीयया यक्ष्येति सङ्कल्पपूर्वकं
अन्वारम्भणीयां समारोप्याग्नीनरण्योः समारोप्योदवसाय मन्यति । यक्ष्ये
करिष्ये इत्यादिपदेऽच्चारणसमकालीनदक्षिणहस्तकरणकपात्राधिकरण-
कजलप्रक्षेपसहितकरिष्यमाणकर्मोनुष्ठानप्रतिज्ञा सङ्कल्प इत्युच्यते ॥

६ समारोपिताग्निमदरणीयहणपूर्वकं देवयजनदेशं प्रति गमनमु-
दवसानमित्युच्यते ॥

७ मन्यनानन्तरमध्यर्पणीन् विहृत्य गार्हपत्ये स्मार्तवदाज्यं
संस्कृत्य सुचि चतुर्होतं गृहीत्वा आहवनीये मनस्वत्या हुत्वा उदुरण-
पते पुनर्विहृत्य षड्होतारं मनसाद्रुत्यान्वारब्धे यजमाने चतुर्होतेनाह-
वनीये जुहोति । सुवेण चतुर्वारं गृहीतमाज्यादि चतुर्होतमित्युच्यते ॥

८ सूर्यन्ते चतुरित्यादीदीनि नव वाक्यानि षड्भूतेत्युच्यन्ते ॥

९ वाचस्पतये ब्रह्मण इदं न ममेति यज्ञमानस्य त्यागः । पुनर्विहृत्योपस्थानवरदानान्तः कूष्माण्डहोमः । पुनर्विहृत्य प्रत्येकं चतुर्हृती-
तेन सारस्वताहुती पुनर्विहृत्य चतुर्हृतीतेनोषविष्णोर्विक्रमस्वेत्यृचा जुहो-
ति विष्णवे इदमिति त्यागो यज्ञमानस्य । इयमाहुतिः करिष्यमाणयू-
पयहणार्थत्वाद्वाधाहुतिरित्युच्यते ॥

१० अध्वर्युः पुनश्चतुर्हृतीं हृत्वा ससुवामाज्यस्थालीं बर्हि-
र्हिरण्यमुदपात्रं वाढाय सपरशुं तत्ताणमाहूय एहि यज्ञमानेत्युक्त्वा पूर्व-
द्वारेण शालाया बर्हिर्निष्क्रम्य यस्मादृत्वाद्यूपयहणं चिकीर्षितं तस्य
समीपं गत्वा प्रतीच्यां दिशि प्रह्वां शाखां स्वयं प्राङ्मुखोऽत्यन्यानगा-
नित्यादियजुर्मन्त्रेणोपतिष्ठते । इदं यूपयोग्यशाखोपस्थानमित्युच्यते ॥

११ तत आज्यस्थाल्याः सुवेणोपहत्य शाखामूलमनक्ति । देवस्त्वा
सवितामध्वेत्यादियजुषा । इदं यूपशाखाञ्जनमुच्यते ॥

१२ तत ओषधे त्रायस्वैनमिति मन्त्रेण यूपमूले ऊर्ध्वायं बर्हिरनू-
च्छयति । तदुपरि स्वधितिना तिर्यक् कृत्वा स्वधितेनैर्हृत्सीरिति
मन्त्रेण । आज्यस्थाल्यादेः सकाशात्सुधादिना पात्रान्तरे आज्यादेशं हणं
उपहननमित्युच्यते ॥

१३ शाखाहेदनकाले यः प्रथमः शकलः परापतति तं यूपघटे
प्रक्षेपार्थं क्व चित् प्रजातं स्थापयति । कस्य चिदपि पदार्थस्य उपयोग-
काले शीघ्रलाभार्थं अजेदं मया स्थापितमस्तीति शीघ्रस्मृतिजनकसङ्केतः
प्रजातमित्युच्यते ॥

१४ यूपशाखां कृत्वा ऽप उपस्पृश्य प्राच्यामुदीच्यां वापतन्तं यूपं
द्विषमयेण मालेखीरित्यादियजुषा ऽनुमन्त्रयते । वृत्तस्य हेदनदेशे हिरण्यं
निधाय परिस्तीर्य परिषिच्य पूर्वाहूतेन चतुर्हृतीतेन वनस्पते शतबल-
शमित्यादियजुषा स्वाहान्तेन जुहोति । वनस्पतय इदमिति यज्ञमानस्य
त्यागः । अयं हेदनप्रयुक्तहोम उच्यते ।

१५ सहस्रवत्तशा वीति पादेन स्वहृदयमभिमृशति । ततो ऽप
उपस्पृश्य काष्ठतन्त्रा परशुना मूलादारभ्याग्रपर्यन्तं यूपशाखायाः सर्वा
अवान्तरशाखा अध्वर्युश्चेदयति यं त्वायं स्वधिति रित्यादियजुषा ।

सङ्गमन्त्रपाठो न प्रत्ययान्तरशास्त्रम् । हस्तपरिष्वङ्गादनधिकं प्रादेशप-
रिमाणादनूनं उपरेण पञ्चारम्बि चषालस्यापनार्थं चतुरङ्गुलाधिकमय-
तश्चिनस्यच्छिन्नो रायःसुधीर इति मन्त्रेण । क्वचशेषस्य मूले चतुरङ्गु-
लमात्रमुपरं त्यक्त्वा ऽवशिष्टमष्टांशं चतुरस्रं वा तद्वति । स्ववर्धमेकं
शकलमधिमन्यनार्थं त्रीणि शकलानि स्थापयति । यूपानुतिप्रभृत्येताव-
दन्तं कर्मयूपानुहरणमित्युच्यते ॥

१६ तदनन्तरं पाशुकवेदिमानं उत्तरवेदितचाभ्योमानं चात्वा-
लमानं उत्करकरणं च वक्षणप्रघासवत्करोति । पाशुकवेदिमग्निवत्परिस्तु-
णाति । इदानीं यजमानो भोजनं वपनं नवनीताभ्यञ्जनमत्णोरञ्जनं
च करोति । इदानीं देवतासङ्कल्पं करोतीति केषां चिन्मतम् । अध्वर्यु-
रिडाजपं कृत्वा ऽग्नीन् विहृत्यान्वाधाय व्रतयद्वायान्ते शाखाहरणपक्षे
इषेत्वेत्यादियजुषा शाखामाच्छिनत्ति । तूष्णींभूतशाखामाच्छिन्नोभे
शाखे तूष्णीमाहूत्य तूष्णीं यजमानमवेक्षयित्वोद्गूहति यजमानस्येत्या-
दिप्राकृतमन्त्रेण । ततो बर्हिः संभरणादि । ऐतवी विधृती भवतइति
के चित् । पञ्चविधं बर्हिः । कार्प्यैर्मयाः परिधयः । सप्तदश सामि-
धेय्यः । शाखापवित्रकरणमन्त्रे पशुं हव्यं करोतु मे इति विशेषः ।
सायमग्निहोत्रहोमानन्तरमुत्तरेण गार्हपत्यं दर्भात् संस्तीर्य तेषु पशु-
कुम्भीं शाखा पवित्रं च त्रिगुणां त्रिव्यायामां यूपरशनां द्विगुणां द्विव्या-
यामां पशुरशनां च कार्प्यैर्मयावैवपाश्र्वपण्यौ विशाखामेकामपरामवि-
शाखां कार्प्यैर्मयां हृदयशूलं यजमानमुखसम्मितं मैत्रावरुणदण्डं वेति
वृत्तं सादयति । ततस्तान्युत्तानानि कृत्वा कमण्डलुगताभिरद्विः शुन्य-
धमित्यादिप्राकृतमन्त्रेण प्रकृतिश्रुत्यति । पशोरङ्गानां हृदयादीनां
अपणार्थमाण्डं पशुकुम्भीत्युच्यते ॥

१७ यूपस्य वेष्टनार्थं या रज्जुः सा यूपरशनेत्युच्यते ॥

१८ पशुबन्धनार्थो रज्जुः पशुरशनेत्युच्यते ॥

१९ वपा श्रप्यते यस्यां सा वपाश्रपणीत्युच्यते ॥

२० यस्मिन् शूले पशुहृदयं प्रोतं भवति तत् हृदयशूलमित्युच्यते ॥

२१ अपरैर्द्वौ प्रातरग्निहोत्रहोमानन्तरमन्वाधानव्रतरहितौ बर्हि-

लवनादिब्राह्मणतर्पणान्तामानेयीमिष्टिं करोति । सा च सर्वापि प्रकृतिवत् क्रियते इयं पशुपूर्वाष्टिरित्युच्यते ॥

२२ पश्वनुष्ठानस्य सद्यस्कालत्वपत्ते तु नान्दीआहुतादिवेदिमानं च पूर्वद्वारेव क्रियते । अपरेद्व्युः स्नानादिपञ्चकं ततः पशुसङ्कल्पानन्तरमन्वारमभयीयेष्टिः क्रियते । अग्नीनरण्योः समारोप्य प्रत्यक्षांस्वा देवयजनदेशं प्रति नयति । मन्यनपत्ते ऽग्नीन्विहृत्य मनस्वत्या हुत्वा पुनर्विहृत्य षड्विंशकूष्माण्डसारस्वतहोमान्तं समानम् । तदनन्तरमग्निदेवत्यां अन्यन्वाधानादिब्राह्मणतर्पणान्तां पशुपूर्वाष्टिं करोति । ततो यूपाहुत्यादिपाशुकवेदिपरिस्तरणान्तं करोति । ततः पशुदेवतासंकल्पं कृत्वा ऽन्वाधानादिकुम्भ्यादिप्रोक्षणात्तं करोति इति विशेषः । अयं सद्यस्कालपशुप्रकार इत्युच्यते ॥

२३ अपरेद्व्युःअग्नेयादष्टेरनन्तरं यजमानो देवतासङ्कल्पं करोति । पाशुकं हविः । षपापुरोडाशाङ्गानि हवींषि । एकादश प्रयाजाः । अग्नीषोमावाज्यभागौ । इन्द्राग्नी पशुदेवता । वनस्पतिः पृषदाज्यदेवता । देवा अन्यपाः अग्निः स्विष्टकृत् । एकादशानुयाजाः । एकादशोपयाजाः । सूक्तवाकशंयुवाकौ । चत्वारः पत्नीसंयाजाः । एवमात्मकेन साङ्गोपाङ्गेन कर्मणा सद्यो यज्ञे इति । अयं पशुदेवतासंकल्प इत्युच्यते ॥

२४ ततः पाणिसम्मर्शनादि । अग्नीन् परिस्तीर्याहवनीयस्य पुरस्तादूर्ध्वान् संस्तीर्य तेषु स्फ्यमग्निहोत्रहवर्षीं कुहूँ वसाहोमहवनीमुपशृतं पृषदाज्ययहर्षीं सुवं स्वधितिं ध्रुवां प्राशित्रहरणामिडां वेदमाज्यस्थालीं दधिस्थालीमपूर्वाज्यस्थालीं योक्तुं वेदाय धृष्टिं उपवेष्टमिधमप्रश्चनमन्वहार्यस्थालीं च दृढं सादयति । एतत्पाशुकपात्रासादनमुच्यते ॥

२५ इमानि स्फ्यादीन्येकविंशतिसंख्याकानि पूर्वद्व्युर्गाहं प्रत्यस्यीतरत आसादितानि पशुकुम्भ्यादीनि चाष्टौ पाशुकपात्राणीति कथ्यन्ते ॥

२६ एतत्पाशुकपात्रासादनानन्तरं ब्रह्माणं दक्षिणतस्तूष्णीमुपवेश्य पृष्ठ्यांस्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वायजमान वाचं यच्छेत्पुनराव वेपाय त्वत्यग्निहोत्रहवर्षीमादाय प्रत्युष्टमित्यादिमन्त्रेण गाहपत्ये प्रकृतिवत्प्रतितप्य प्रोक्षणीः संस्कृत्य प्रोक्षिताः स्युत्यन्तं कृत्वा पाशुकपात्राणि प्रकृतिवत्प्रो-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१२३

ह्याज्यं निरूप्य तूष्णीं दधि निरूप्यापूर्वाज्यं च निर्वपति । आज्यमधि-
श्रित्य पर्यग्निं करोति । पशुपूर्वप्रशक्तौ तु एतास्मन् काले स्मार्तवत्सं-
स्कृताज्येन चतुर्थहीतिन अग्निपदं चतुर्थ्यन्तमुद्दिश्य स्वाहान्तेन पूर्णाहु-
तिहोममात्रं भवति । निर्वापानन्तरं प्राकृतमन्त्रेण वेदं ह्रीत्वा प्रकृति-
वत्पाशुकीं वेदिं त्रिः सम्मार्ष्टि । तस्याः पश्चादुपविश्य स्फ्यादानादि
आग्नीदितस्त्रिहरेत्यन्तं प्रकृतिवत्करोति । अथस्फ्यमुद्रपात्रं बहिः शय्या-
मित्येतत्समादाय यजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं गत्वा वरुणप्र-
घासवच्चात्वालं कृत्वा उत्तरवेदिनाभिप्रच्छादनान्तं करोति । ततो
देवस्यत्वेत्यादिनाऽभिमादायाऽधिरसि नारिरसीभिमन्त्य तथाऽर्धम-
न्तर्वेदि अर्धे बहिर्वेदि पदमात्रविष्कम्भं यूपावटं परिलिखति । परिलि-
खितमित्यादि यजुषा सह त्विस्तूष्णीम् । यूरोपणार्थं यो गर्तः खन्यते
स यूपावट इत्युच्यते ॥

२७ इदं यूपावटपरिलेखनमुच्यते ॥

२८ आयाग्नीध्रं संप्रेषमाह । आग्नीदेहीमं यूपावटं खनोपरसम्मितं
प्राक् पुरीषमुद्रपताच्चतुरङ्गुलेनोपरमति खनतात् इति । आग्नीध्रो यूपा-
वटं खनति खनयति वा । अध्वर्युर्धेदा चात्वालकरणादिनाभिप्रच्छा-
दनान्तं करोति तदा प्रतिप्रस्थाता त्रिमादेशप्रमाथौरनियतकाष्ठैरिधं
बध्वाऽग्निप्रणयनार्थमाहवनीये प्रतिप्य ज्वलयति । चात्वालकरणादि
उत्तरवेदिनाभिप्रच्छादनान्तं वरुणप्रघासपूर्वाक्तं कर्म औत्तरवेदिकमित्यु-
च्यते ॥

२९ यूपावटपरिलेखनान्तरमाग्नीध्रश्चात्वालमृदा पूरितां पात्री-
मान्युदुरणपात्र्युपमनार्थमग्निसमीपे स्थापयति । अध्वर्युस्तूष्णीमुत्पूताः
प्रोक्षणीः प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छतीत्यादिपजमानकर्तृकाहुतित्रयहोमान्तं कर्म
वरुणप्रघास पूर्वोक्तं अग्निप्रणयनार्थमकमिदानो करोति । अग्निप्रणयना-
नन्तरं ब्रह्मा पाशुक्वेद्या दक्षिणत उत्तरवेद्यार्जवेन मन्त्रेणोपविशति ।
तस्य पश्चाद्वज्रमानः । अध्वर्युर्दत्तरं परिपाहं परिगृह्य योयुपित्वा तिर्यज्जं
स्फुर्यं प्रकृतिवत् स्तब्ध्या सम्यग्प्रमाह । प्रोक्षणीरासादयेध्माबहिर्द्वयसा-
दय सुत्रं च स्वधितिं च सुचश्चसमृद्धिं तूष्णीं पृषदाज्यग्रहणीं पक्वीं सव-
साज्येन दध्ना घोदेहीति । प्रोक्षण्यासादनादिप्रकृति वत् संभार्जने

उपभृद्वृत्त्यपदाज्ययहण्याश्च सम्मार्गः । जुह्वामाज्ययहणपर्यन्तं प्रकृति-
वत् । उपभृति चतुर्थीतं यद्वा महीनां पयोसीति मन्त्रेण पृषदा-
ज्ययहण्यामाज्येनोपसृणीति । विश्वेषां देवानां तनूरिति द्वितीयमुपस्त-
रणम् । अद्भ्योसमद्येत्यादियजुषा तस्यां दर्भद्वयान्तर्धानेन दधि यहुति ।
अहिर्द्वयं दूरीकृत्य विष्णो हृदयमसीति प्रथममभिधारयति । एकमिषेत्या-
दिमन्त्रेण द्वितीयमभिधारणम् । यजमानश्चरोस्तेत्यादिर्वचतुर्भिर्हपभृदा-
ज्ययहाननुमन्त्र्योत्तरैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः पृषदाज्ययहाननुमन्त्रयते । अथर्व्युः
यज्वविधेर्बर्हिः पाशुकवेद्यां स्तीर्त्वा कार्म्यमयान् परिधीन् उत्तरवेद्यां
परिधाय विधृत्योराश्ववालं प्रस्तरं निधायोपभृदनन्तरं तन्मन्त्रेणोपभृत
उत्तरतः पृषदाज्ययहणीमासाद्य तदुत्तरतो ध्रुवामासादयति । एतत्
जुह्वामासादनं पाशुकसुगासादनमित्युच्यते ॥

३० आज्यस्याज्याज्यपूरितं सुवै स्वधितिं चायेण सुवां दक्षिणतो
नीत्वा प्रस्तरे जुह्वा दक्षिणतः सादयति । प्राकृते सुवासादनमन्त्रे
स्योनादिपदानां यथार्थमूहे द्विवचनमेकवचनस्याने भवति । सुवस्व-
धितौ यथा दक्षिणतो नीतौ तथैवोत्तरत आनीय ध्रुवायामवदधाति ।
अत्रापि प्रकृतिप्राप्तमन्त्रे ऊहयोग्यानामृषभादि पदानां यथार्थं द्विवच-
नान्तता भवति । स्वधितेर्द्वितीयस्य सत्त्वात् । सर्वाज्याभिमन्त्रणान्तं
प्रकृतिवत् । अन्वाधानप्रभृत्येतावदन्तं कर्म पश्वङ्गप्राकृतमुच्यते ॥

३१ (अथकेवलपाशुकम् ।) प्रदक्षिणमावृत्या प्रत्यङ्मावृत्य तूष्णीं
संस्कृता यवमतीः प्रोक्षणीर्विर्हर्मुष्टिं ससुवां स्मार्ताज्यस्थालीं स्वहं रणे
मैत्रावरुणदण्डं प्रथमपतितयूपशकलं हिरण्यमुदपात्रं चादायोत्तरवेदि-
समीपे निधायोदपात्रोदकेन यूपं प्रक्षालयेति यत्ते शिक्कः परावधीदित्यूचा ।
एतद्वूपप्रक्षालनमुच्यते ॥

३२ ततश्चात्वालोत्करयोर्मध्यमार्गेण यूपमानीय यूपपावटस्य पुर-
स्ताद्वूपं प्रागयं शाययित्वा उत्तरवेद्या उत्तरतस्तिष्ठन् पृथिव्यै स्वेत्यादि-
मन्त्रेण यवमतीभिः प्रोक्षणीभिर्मूलादारभ्यापर्यन्तं सकृदेव प्रोक्षति ।
एतद्वूपप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

३३ गुन्धतां लोक इत्यादिमन्त्रेण यूपपावटे उत्तिष्ठताः प्रोक्षणी-

निनयति । यथासि यथयेत्यादिमन्त्रेण यूपावटे यवान् प्रक्षिपति । प्राचीनावीती बहिर्मुष्टिं द्वेधा कृत्वा एकं भागं प्रागयमपरं दक्षिणार्धं च कृत्वा द्वयोर्भागयोर्मध्यं यूपावटस्य मध्ये यथा स्यात्तथा भागद्वयं निदधाति पितृणां सदनमसीति मन्त्रेण । तस्य मध्ये हिरण्यं निधाय तस्योपरि पितृभ्यः स्वाहेति मन्त्रेण सुवाहुतिं जुहोति । यजमानोऽपि प्राचीनावीती भूत्वा पितृभ्य इदं न ममेति त्यागं पठति । अध्वर्युर्यज्ञोपवीती प्रथमपतितं यूपशकलं यूपावटे प्रक्षिपति स्वावेशोऽस्येगा इत्यादिमन्त्रेण । अयं यूपशकलप्रक्षेप इत्युच्यते ॥

३४ ततः सस्रुवां स्मार्ताज्यस्थालीं स्वहं यूपरशनां मैत्रावरुणदण्डमुदपात्रं चादाय एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्यायेण यूपं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखं स्तिष्ठति । यजमानो यूपस्यावटस्य च मध्येनोत्तरतो गत्वा ऽयेण यूपं परीत्याध्वर्यूर्यूपस्य च मध्येन पश्चाद्मुखोदङ्मुखं स्तिष्ठति । पत्नी तु अध्वर्योस्तत्तरतो यजमानस्य दक्षिणतः पश्चाद्मुखोदङ्मुखी तिष्ठति । उपरसमीपे अध्वर्युश्चषालमुन्मुच्याज्येन यूपाय सुवेणानक्ति देवस्त्वा सवितेत्यादिमन्त्रेण । चषालमन्तरतो बाह्यतश्च स्वभ्यक्तं कृत्वा यूपाय प्रतिमुञ्चति सुपिप्पलाभ्यस्त्वेत्यादिमन्त्रेण । चषालो यूपकटक इति कोशात् पञ्चारत्नपरिमाणयूपस्य अयभागे अधिके चतुरङ्गुलोच्चे सन्ततिरे कटकवत् यः प्रवेश्यते स चतुरङ्गुलमात्रः सुबिलः चषाल इत्युच्यते ॥

३५ ततस्तत्क्षणकाले चिह्नितामग्निष्ठामसिं सुवेणाभिघारयन्नाह । यूपयाज्यमानायानुब्रूहीति । अञ्जनप्रभृति स्वर्धगूहनपर्यन्तं पत्नीयजमानो यूपं नोत्सृजेताम् । अध्वर्युरप्याज्यमानयति । यजमानस्तेनाज्येन यूपमुपरवर्जं सर्वतः समनक्ति । पत्न्युपरमनक्ति । अत्र पञ्चारत्नपरिमाणयूपस्य मूलप्रदेशे प्रथमोऽरत्नपरिमितो भागो यो यूपावटे रोप्यते स उपर इत्युच्यते ॥

३६ अयं यूपायेत्यादिप्रैषो यूपाञ्जनप्रैष इत्युच्यते ॥

३७ यूपस्य चतस्रोष्टौ वा ऽस्यो भवन्ति तत्राग्निं संमुखाग्निः अग्निष्ठाक्षिरित्युच्यते ॥

३८ अध्वर्युर्वज्रमानीन सह यूपमुच्छयति उद्विं स्तभानेत्यादिम-
न्त्रेण । यतिधामानीति द्वाभ्यामृभ्यां यूपमघटे प्रवेशयति । अग्निष्टाम-
स्त्रिमाहवनीयस्याभिमुखीं करोति । एतद्वूपोच्छयणमित्युच्यते ॥

४० ततः स्थिरस्य यूपस्य चषालं यजमानमवेक्षयति तद्विष्णोरि-
त्युवा । इदं चषालावेक्षणमित्युच्यते ॥

४१ ततो ब्रह्मवनिन्त्वेत्यादिमन्त्रेणाघटे प्रदक्षिणं मृत्तिकां प्रवेश-
यति । मैत्रावरुणदण्डेन यूपमभितः संहन्ति ब्रह्म द्रुहं क्षत्रं द्रुहेत्यादि-
मन्त्रेण । इदं यूपसंहननमित्युच्यते ॥

४२ अघटं पार्श्वभूम्यपेक्षया ऽन्यूनमनतिरिक्तं पुरीषेण प्रच्छाद्यत-
जोदपात्रोदकं प्रदक्षिणं नीय यूपरशनामादाय त्रिः संभुज्य मध्यमेन
गुणेन यूपं नाभिदग्ने त्रिः प्रदक्षिणं परिव्ययन्नाह परिवीयमाणायानुब्रू-
हीति । अयं परिव्ययणमेष उच्यते ॥

४३ ततः परिवीरित्युवा परिव्ययति । यूपसमीपमारभ्य परस्पर-
पङ्कजनं कृत्वा ऽन्तं प्रवेश्य कुशलक्रियया यन्त्रिं कृत्वा रशनायं निर्भिद्य
रशनामूलं प्रवेश्याग्निष्टायामस्यां मध्यमं रशनागुणं निर्भिद्य तत्र स्वसं
प्रवेशयति । अन्तरित्वस्येत्यादि गूहामीत्यन्तेन मन्त्रेण । यूपतक्षणकाले
पतितं शकलं प्रकृते गूह्यमानं स्वल्पदवाच्यम् ॥

४४ यूपप्रक्षालनप्रभृत्येतावदन्तं कर्म यूपसंस्कार इत्युच्यते ॥

४५ अथैनं पशुं हरिद्रामलकादिभिः स्नापितमन्त्रेण वात्वालौ-
त्करो प्रपाद्य योपाहवनीययोर्मध्यं दक्षिणतो नीत्वा यूपस्य पुरस्तात्
प्रत्यङ्मुखं यः कश्चिद्वारयति । पशोः हतो यो वर्णो विधिवाक्ये यथा
वाक्यं श्वेतमालभेतेत्यादौ श्वेतवर्णस्तादृशवर्णविशिष्टपश्वभावे अथ
वा पशोः प्रतिषिद्धत्वे ऽध्वर्युर्नित्याज्यस्यात्याज्येन वसाहोमहवत्या प्राय-
श्चित्ताहुतीर्जुहोति । अग्निमूर्धेत्युवा । अग्नय इदं नममेति त्यागो यज
मानस्य अग्नाविष्णु सजोषसेत्युवा । अग्नाविष्णुभ्यामिति त्यागः । इन्द्र
विश्वा अवीदुधदित्युवा । इन्द्रायेदमिति त्यागः । वायो अतं हरीणा-

मित्युवा । वायवददामाति त्यागः । प्रजापते न त्वदित्यूचा । प्रजापते
यददमिति त्यागः । एता आहुतयः पशुप्रायश्चित्ताहुतय उच्यन्ते ॥

४६ एकशृङ्गश्छत्रकर्णान्धो भग्नदन्तो वामनश्छत्रपुच्छः शिपि-
विष्टो वधिरः कच्छनियुक्त एकखुरश्च पशुः प्रतिषिद्धपशुरुच्यते ॥

४७ प्रतिबर्हिर्मन्त्रं वदन्निषेत्वेति मन्त्रेण द्वे बर्हिषी गृहीत्वा पशोः
शृङ्गयोर्मध्ये बर्हिभ्यामन्वारभ्यन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमित्यादिमन्त्रेण यज-
मानेन सह मनसा सङ्कल्पोपाकरोति उपवीरसीत्याद्युवा प्रजापतेर्जाय-
माना इत्युवा इमं पशुं पशुपते इत्युवा अनुमन्यस्वेति यजुषा च । इदं
पशुपाकरणमित्युच्यते ॥

४८ बर्हिषी अन्यैः पदार्थैरसंस्पृष्टे प्रजाति निधायोत्तरवेदिसमीपे
पूर्वपरिगृहीतशकलत्रयमध्ये एकमधिमन्यनशकलं प्रागायतं निदधाति
अग्नेर्जेनित्रमसीति मन्त्रेण । तस्य पार्श्वयोः प्रागायतौ वृषणौ हस्ताभ्यां
युगपदन्वज्ज्यौ निदधाति वृषणौ स्य इति मन्त्रेण । उर्वश्यस्यायुरसी-
त्यादिमन्त्रेण दक्षिणेन हस्तेनोत्तरारणिं सज्येनाधरारणिमादत्ते । घृते-
नात्ते इत्यादिमन्त्रेणारणिद्वयमपूर्वाज्यस्याल्यां समनक्ति । अधिमन्यनश-
कले अरणी निधाय प्रजातीयं यजमानं वाचयति । गायत्रं छन्दोनुप्रजा
यस्वेत्यादियजुर्मन्त्रः प्रजात्यै अग्निप्रजननाय हितमिति व्युत्पत्त्या प्रजा-
तीय इत्युच्यते ॥

४९ मन्यवाह । अग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति । अयं मन्यनप्रेष
इत्युच्यते ॥

५० अग्नौ जाते सत्याह । जातायानुब्रूहीति । यजमानान्वार-
ब्धोध्यर्जुजातमग्निमाहवनीये भवतं नः समनसावित्यूचा प्रहरति । अस्मा-
त्प्रहरणात्पूत्रं प्रद्वियमाणायानुब्रूहीति प्रैत्रो होतारं प्रति समहरणप्रैत्र
इत्युच्यते ॥

५१ अपूर्वाज्येन सङ्कटुहीतिन आहवनीये प्रहृतस्याग्नेरग्निरा-
ग्निशचरतीत्युवा जुहोति । ततो देवस्य त्वेति मन्त्रेण द्विगुणां रश-
नामादाय तथा सज्यशङ्खवर्जं पशुं अक्षया शिरसि वध्नाति अतस्य त्वा
देवहविरित्यादिमन्त्रेण । द्विगुणायाः पशुरशनायास्त्रिगुणाया यूपरश-

पशुनि योजनमित्युच्यते ॥

५२ अद्भ्यस्त्वौषधीभ्य इत्यादिमन्त्रेण तूष्णीं संस्कृताभिरद्भिः पशुं प्रोक्षति । पात्रान्तरे जलमानीय अपां पेरुषीति मन्त्रेण पशुं पाययति । तूष्णीं संस्कृताभिरद्भिः पशुमुपरिष्ठात्प्रोक्ष्य स्वात्तं चिदित्यादिमन्त्रेण अधस्तात्प्रोक्षति प्रोक्षणीर्निधाति । एतत्पशुप्रोक्षणमित्युच्यते ॥

५३ अथेध्मात्समिधमाददान आह अग्नये समिधमाणायानुब्रू-
हीत्यादि जौहवाधारपर्यन्तं प्रकृतिषत् । तदनन्तरमुदङ्गागत्याधारशेष-
जौहवाज्येन पशुं ललाटे समनक्ति सन्ते प्राणो वायुनेत्यादिमन्त्रेण ।
सं यजत्रैरङ्गानीति मन्त्रेण ककुदि । सं यजपतिराशिषेति मन्त्रेण दक्षि-
णश्रोण्याम् । इदं पशुसमञ्जनमित्युच्यते ॥

५४ ततो ध्रुवां समज्य यथायतनं सुचौ सादयित्वा प्रवरं प्रवृ-
णीते । तत्र होतुःप्रवरानन्तरं आश्राव्य प्रत्याश्राविते मित्रावरुणौ प्रशा-
स्तारौ प्रशास्तादित्युक्त्वा मैत्रावरुणस्य नाम एङ्गाति । अमुकशमौ
मानुष इति । घृतवतीशब्दश्रवणानन्तरं जुहूपभृतावादायात्याक्रम्या-
श्राव्य प्रत्याश्राविते आह समिद्भ्यः प्रेष्येति । द्वितीयादिप्रयाजेषु प्रेष्ये-
त्येव वदति प्रशास्तुप्रेषान्ते तेन सह यजेति वदति न वा चतुर्थोष्ट-
मयोः प्रयाजयोरौपभृदाज्यस्य जुह्वां समानयनम् । स्वाहा कृतीभ्यः
संसावस्य जुह्वां रत्नं पञ्चमप्रयाजे यो यजमानस्य त्यागः स एव
षष्ठादिषु । दशप्रयाजानिष्टोदङ्गुत्याक्रम्य स्वरं स्वधितिञ्चादाय तौ
सह जुह्वां समज्य ताभ्यां सहैव पशुं समनक्ति घृतेनाक्तौ पशुं चायेथा-
मिति मन्त्रेण । स्वधितिं शमितुर्हस्ते प्रयच्छति स्वरं रशनायामवगू-
हति । यथायतनं सुचौ सादयित्वाह । पर्यग्नये क्रियमाणायानुब्रूहि
इति । अयं पर्यग्निकरणप्रेष इत्युच्यते ॥

५५ तत आग्नीध्र आहवनीयादुल्मुकमादायान्तरेण चात्वालौ-
त्कारावुत्तरेण शामिचमयेण पशुं जघनेन सुच इत्येवंरीत्याग्निः प्रदक्षिणं
पर्यति । यथोल्मुकमन्तर्भवति स्वयं बहिर्भवति तथा । इदं पाशुकपर्य-
ग्निकरणमुच्यते ॥

५६ ततोऽध्वर्युर्पूर्वाज्यात्सकृद्दीप्तेन परिशरणत्रयमध्ये प्रथमे एकं

उत्तरयोः परिसरणीयौ द्वे द्वे एवं पञ्चापाद्यानि जुहोति । प्रज्ञानन्तइत्येका
येषामोशे पशुपतिरिति द्वितीया ये अध्यमानमिति तृतीया य आरण्याः
पशवः इति चतुर्थी प्रमुञ्चमाना इति पञ्चमी । एता ऋचोपाद्यानी-
त्युच्यन्ते ॥

५० प्रज्ञापतयइदमिति प्रथमयोस्त्यागः । आग्नेये वायवे विश्वेभ्यो
देवेभ्य इति क्रमेण तृतीयादीनाम् । आग्नीध्रस्य पर्यग्निकरणार्थं प्रद-
क्षिणं गमनं परिसरणमित्युच्यते ॥

५८ अथ वा परिसरणानुसरणं विना यथासम्भवं होमः । अयम-
पाव्यहोम इत्युच्यते ॥

५९ आग्नीध्र आहवनीयसमीपे उत्सुकं निधाय यथागतन्त्रिः
पुनः पर्येति । तदनन्तरं प्रतिप्रस्थाता उपवेशेण पुराणगार्हपत्यादुद्रीचो-
द्गाराचिरुहति मातरिश्वनो घर्मासीति मन्त्रेण । तानादाय दक्षिणया
द्वारा दक्षिणेन विहारं ब्रह्मयजमानयूपानामन्तरत आहरन् स्वयं बहि-
र्गच्छन् अन्तरेण चात्वालोत्कराबुदग्गत्वा शामित्रशालायां निदधाति ।
अयं निहितो ऽग्निः शामित्र इत्युच्यते ॥

६० आग्नीध्रः यूपोत्तरवेद्योर्मध्येन शामित्रशालां प्रतिनीयमानस्य
पशोरयत्न उत्सुकं गृहीत्वा गच्छति । अध्वर्युर्यजमानश्च पशुं वषाशप-
णीभ्यामन्वारभेते । अध्वर्युराश्राव्य प्रत्याश्राविते आह । उपप्रेष्यहोत-
र्हव्या देवेभ्यः इति । अयमुपप्रेष इत्युच्यते ॥

६१ अन्तरेण चात्वालोत्कराबुदञ्च वीयमानं पशुमनुमन्त्रयति
नाना प्राणो यजमान इति मन्त्रेण । आग्नीध्र उदङ्मुखं निष्क्राम्य
किञ्चित्प्राग्गत्वा शामित्रसकाशे उत्सुकं निदधाति । अध्वर्युस्तस्योत्सु-
कस्योत्तरतः प्राग्बोदोपाकरणबहिर्षोर्मध्ये एकं बहिर्प्रास्यति पृथिव्याः
सम्पृचः पादौति मन्त्रेण । पूर्वे येन बहिर्द्वयेन पशोरुपाकरणं कृतं
तदुपाकरणबहिर्हच्यते ॥

६२ अध्वर्युः शमितारं प्रस्थाह । अङ्गवन्तं मायुं संज्ञपयति ।
अयं शमितुप्रेषइत्युच्यते ॥

६३ तस्मिन् बहिर्षि प्रतीचीनां शरसमुद्रीचीनपादं पशुं शाययित्वा
शमितारः संज्ञपयन्ति श्वरीत्या पशोर्मोरयो संज्ञपनमित्युच्यते ॥

६४ यजमान ऋत्विजश्च संज्ञयमान पशुमनवचनकाः संज्ञयमानः
संज्ञपनकाले पृषदाज्यसमीपे आसते इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामित्यूचं
व जपन्ति । शमितारः संज्ञपनानन्तरं संज्ञप्त इत्याहुः । अध्वर्युराक-
रणप्रभृति संज्ञपनपर्यन्तं पशोर्वाशने वेपने पलायने मरणे शकृत्कृतौ मूत्र-
करणे च प्रतिनिमित्तं निमित्तक्रमेण तिस्रस्तिस्र आहुतीर्जुहोति यदस्य
पारे रजस इत्यादितिसृभिर्हविः । तत्र द्वितीयस्यामृचि वाशने निमित्ते
यस्माद्गोषा वाशिष्ठा इति पाठः । वेपने तु वाशिष्ठा इति पदस्य स्थाने
वेपिष्ठा इति पदमूहनीयम् । एवं सर्वनिमित्तेषु । आनये वैश्वानरायेद-
मिति यजमानस्य त्याग आद्ये । अन्ययोस्तु रुद्राय मीढुष इति । उद-
कोपस्पर्शश्च । एता वाशनादिनिमित्ताहुतयउच्यन्ते ॥

६५ ततोऽपूर्वाज्यात्सकृद्गृहीतेन यत्पशुर्मायुमकृतेत्यादिमन्त्रेण
जुहोति । आनयइति त्यागो यजमानस्य इयं संज्ञप्ताहुतिरित्युच्यते ॥

६६ शमितार उगेत्यादिमन्त्रेण पश्वभिमुखं गच्छन्ति । अदितिः
पाशमित्यादि मन्त्रेण पाशात्प्रमुच्यमानं पशुमनुमन्त्रयते । अविशासया
वपाश्रपण्या पाशमादायारातीयन्तमित्यादिमन्त्रेण नैर्ऋत्यां दिशि निर-
स्यति । अथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुत्थाप्योदकक्रमण्डलं धारयित्वा नमस्त-
आतानेतिमन्त्रेणादित्यमीक्षयति । अन्तरेण चात्वालोककौ पत्नीमुदङ्कु-
पनिष्क्रमय्य प्राचीमुदानयन्नर्वाग्रेहीत्यादिमन्त्रं वाचयति । अध्वर्युः पशु-
समीपे आपो वीक्षमाणां पत्नीं आपो देवीरित्यादिमन्त्रं वाचयति । स्वय-
मेव मन्त्रं ब्रुवाणा पत्नी जलं सिञ्चन्ती सती क्रमेण पशोरङ्गान्याप्याय-
यति । वाक् तत्राप्यायतामिति मन्त्रेण वाचं प्राणस्तइति नासिके ।
गवो चक्षुस्तइति चक्षुषी । श्रोत्रं त इति श्रोत्रे । चतुरादेर्द्वित्वात् मन्त्रे
एकवचनान्तप्रयोगात्प्रतिस्थानं मन्त्रावृत्तिरिति केचित् । या ते प्राणा-
ङ्कुमित्यादिमन्त्रं सकृदेव वदति । पूर्वमाप्यायितानि बागादीन्यङ्गानि
संपृशति । ततो नाभिस्तत्राप्यायतामिति नाभिम् । पापुस्तइति
गुदम् । ततः शुद्धाश्चरिचादित्यादिमन्त्रेण पशोश्चतुरः पादानेकीकृत्य
प्रक्षालयति अतिशिष्टा अपः पशोः पृष्ठमूलादारभ्याग्रपर्यन्तं निनयति
शं महोभ्यामिति मन्त्रेण । एतावत्कर्म संज्ञपयन्नाप्यायनमित्युच्यते ॥

६७ अध्वर्युः पत्नीमन्यत्र गमयित्वा पशोर्दक्षिणपार्श्वे द्वितीयमुपा-

करणञ्चः आसद्य नयस्वनामतनन्तरं तस्य
मेनं हिंसीरिति मन्त्रेण तस्योपरि स्वाधितिं तिर्यञ्चं निदधति ।
बहिषा सह त्वचं कृत्वा बहिषोऽयं दक्षिणहस्ताङ्गुल्यन्तराले सक्तं
कृत्वा बहिषोऽधोभागस्योभावन्तौ सह गृहीत्वा बधिराक्तं क्लृप्तप्रदेशं
नैर्ऋत्यां दिशि रत्नसां भागोसीत्यादिमन्त्रेण निरस्यति । इदं त्वक्के-
दनमित्युच्यते ॥

६८ ततोऽप उपस्पृश्य क्लृप्तप्रदेशं पुनर्विस्तीर्णं कृत्वा इषेत्येतिम-
न्त्रेण वषामुद्वरति । इदं वषोद्वरणं वषोत्खेदनमिति चोच्यते ॥

६९ हृन्मेदस्तु वषा वसेतिकोशात् मेदोविशेषः सर्वोदरव्यापी
पोलिकाकारोतिश्वेतवर्णो वषेत्युच्यते ॥

७० तथा वषया सशाखां वषाश्रपणो घृतेनेत्यादिप्रोर्णार्थमित्य-
न्तेन मन्त्रेण प्रच्छादयति । अविशाखया वषाश्रपण्या वषायाश्चोभागं
गृहीत्वा वषां स्वधितिनाऽच्छिन्नो राय इत्यादिमन्त्रेण छिनत्ति । प्राङ्-
मुखः पर्यावृत्य वषामद्भिः प्रक्षालयति । एतद्वषाप्रक्षालनमित्युच्यते ॥

७१ अथैतां वषां शामित्राग्नौ प्रतितपति । एतद्वषाप्रतितपन-
मुच्यते ॥

७२ आग्नीध्रः शामित्रसकाशे पूर्वनिहितमुल्मुकमादायान्तरेण
वात्मानोत्करावुत्तरवेद्याभिमुखो गच्छति । तस्य पश्चादध्वर्युः उर्वन्त-
रिदमन्विहीतिमन्त्रेण गच्छति । यजमानोवषाश्रपणोमन्वारभते ।
आग्नीध्रउल्मुकमाहवनीयेऽप्रक्षिपति । इदं पशूल्मुकप्रक्षेपणमित्युच्यते ॥

७३ अध्वर्युराहवनीयस्योत्तरपार्श्वस्येष्वङ्गारेषु पूर्वमङ्गुल्यन्तराले
स्थापितं बहिषोऽयं प्रक्षिपति वायो वीहीत्यादिमन्त्रेण । अयमुपाक-
रणबहिर्ऋषप्रक्षेप इत्युच्यते ॥

७४ प्रदीप्तस्य बहिर्ऋषस्य ज्वालायां वषां वषाश्रपण्या किञ्चित्प्र-
तितप्य यूपाहवनीययोरन्तरेण नीत्वा दक्षिणतः प्रतिप्रस्थात्रि प्रयच्छति ।
प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्य दक्षिणतः उदङ्मुखः स्थित्वा श्रपयति ।
अध्वर्युरासीनः श्रपमाणाया वषाया उपरि अपूर्वाज्येन त्वामुते दधि-
रदत्पृथा सुवाहुतिं जुहोति । ज्ञातवेदसेऽग्नयइदमिति यजमानस्य
त्यागः । इयं स्तोकाहुतिरित्युच्यते ॥

६५ अथाध्वर्युर्होतारं सम्प्रेष्यति । स्तोकेभ्योऽनुब्रूहीति इदं वषा-
अपणमुच्यते ॥

६६ वषायां श्रुतायां सत्यां पात्रान्तरेऽपूर्वाज्येन उपस्तीर्य वषा-
अपणमकाशादुपामुदृत्य तस्मिन्यानेऽवधायागनावधिश्रित्य अपूर्वाज्ये-
नाभिघार्यादगुद्व्यास्य तेनैवाज्येन साक्षाद्यवन्मन्त्रेणालङ्करोति । इदं
वषालङ्कारमुच्यते ॥

६७ सुधां दक्षिणतः पञ्चहोत्रावषामासादयति । इदं वषासा-
दनमुच्यते ।

६८ अग्निर्होतेत्यादीनि पञ्चवाक्यानि पञ्चहोत्रपदवाक्यानि ॥

६९ यजमानेनासन्नाभिमन्त्रणे कृते सुगादापनमन्त्रगतघृतवती-
शब्दं श्रुत्वा ऽध्वर्युर्जुहोपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्य प्रत्याश्रिते मैत्रा-
वरुणं प्रत्याह । स्वाहा कृतीभ्यः प्रेष्येति अयमुत्तमप्रयाजप्रेषप्रेष उच्यते ।

८० मैत्रावरुणेन प्रेषितो होता एकादशीं प्रयाजयाज्यां पठति ।
होत्रा वषट्कृतेऽध्वर्युरत्तमप्रयाजेन प्रचरति । तत उदङ्मुत्याक्रम्य प्रया-
जशेषेण ध्रुवामभिघार्य पृषदाज्यमभिघार्य दक्षिणतो गत्वा वषामभि-
घार्य यथागतं प्रतिनिवृत्य क्षतुर्वारं ध्रुवाया आज्यं गृह्णान आह ।
अग्नय आज्यस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति ततोऽत्याक्रम्याश्राव्य प्रत्या-
श्रित्यआह । अग्नयआज्यं प्रस्थितं प्रेष्येति । ततो मैत्रावरुणप्रे-
षितो होता यजति । होत्रा वषट्कृतेऽध्वर्युः प्रकृतिवत्प्रथमाज्यभा-
गेन प्रचरति एवं द्वितीयाज्यभागेन । तत्र सोमायाज्यस्यावदीयमान-
स्यानुब्रूहि सोमायाज्यं प्रस्थितं प्रेष्येति प्रेषयोर्विशेषः । उभयत्र
याजमानं प्रकृतिवत् । अथापूर्वाज्येन जुह्वामुपस्तीर्य तदुपरि हिरण्य-
शकलमवधाय वषामेकीकृत्य सुखेणाददान आह । इन्द्राग्निभ्यां
क्वागस्य हविषो वषाया मेदसानुब्रूहीति अयं वषानुयाज्याप्रेष
उच्यते ॥

८१ वषां सुचि निधाय तदुपरि हिरण्यशकलं निधायापूर्वाज्ये-
नाभिघार्यापूर्वाज्यस्थालीं संसुवामाहवनीयसकाशे निधायात्याक्रम्या-
श्राव्य प्रत्याश्रित्यआह । इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्यवषां मेदः प्रस्थितं
प्रेष्येति अयं वषायाज्याप्रेष उच्यते ॥

८२ स्वाहा देवेभ्य इतिमन्त्रेण पुरस्तात् सुवेणाज्याहुतिं जुहोति । देवेभ्य इदमिति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युर्होतुर्याज्याया उपक्रमकाले जातवेदा वषयेत्यृचं स्वाहाकारान्तां पठन् वषट्कारसमकालं सुहृमुखेन वषां जुहोति । याजमानं प्रकृतिवत् । देवेभ्यः स्वाहेति मन्त्रेणोपरिष्ठात्सुवाहुतिं जुहोति । याजमानं पूर्ववत् । आज्यभागानन्तरमेतावत्कर्म वषायाग इति वषाप्रचार इति चोच्यते ॥

८३ ततो विशाखां वषाश्रपणीं प्रागयामविशखां वषाश्रपणीं प्रत्यगयां च कृत्वाऽऽहवनीये स्वाहोर्ध्वनभसमित्यादृचा सस्वाहाकारयानुप्रहरति । इदं वषाश्रपण्यनुप्रहरणमुच्यते ॥

८४ ऊर्ध्वनभसे माहतायेदमिति यजमानस्य त्यागः । वषाश्रपण्योत्परि संसावेणाभिजुहोति । तत उदङ्मुखाक्रम्य यथायतनं सुचौ सादयित्वा षडृत्विजो यजमानः पक्षी च चात्वालदेशं गत्वा परस्परस्याह्वानं कुर्युः । तद्यथा पव्येहि । होतरोहि । ब्रह्मचरोहि । प्रतिप्रस्थातरोहि । प्रशास्तरौहि । अग्नीदेहि । यजमान एहि । इत्यध्वर्युराहूयति । ततः पक्षी होत्रादीनध्वर्य्वन्तानुक्करीत्याहूयति । एवं होतृब्रह्मप्रतिप्रस्थातृप्रशास्त्रानीत्यजमानाः क्रमेण आत्मानं वर्जयित्वा सर्वेषामुक्करीत्याह्वानं कुर्युः तत इदमापः प्रवहतेति निमुञ्चामि शपथादिति च द्वाभ्यामृग्भ्यां चात्वाले सर्वे मार्जयन्ते । यजमानः सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति मन्त्रेणाञ्जलिनापो गृह्णाति दुर्मित्रास्तस्मै भूयाः सुरित्यादिमन्त्रेण नैर्ऋत्यां दिशि ता अपो निरस्यति । सर्वे अपः स्पृष्टा स्वेष्वे स्थानउपविशन्ति । इदं वषामार्जनमित्युच्यते ।

८५ अथाध्वर्युराह । अग्नीत्यशुपुरोडाशं निर्वप प्रतिप्रस्थातः पशुं विशाधि इति । अयं पशुपुरोडाशनिर्वापप्रैष उच्यते ॥

८६ तत आग्नीध्रः पाणी सम्मृश्य शालामुखीयस्य पुरस्तादूर्ध्वेषु पात्राणि सादयति । स्फ्यमेकादशकपालानि शूर्पे कृष्णजिनं उलूखलं स्मृषलं दृषदमुपलां मेतणं पिष्टोदुपनीं प्रणीताप्रणयनं दाहपार्जो मवन्तीं च । प्राकृत आहवनीयः शालामुखीय इत्युच्यते ॥

८७ ततो ब्रह्मोपवेशनादि प्रकृतिवत् । निर्वापादिषु अग्निपदस्य स्थाने इन्द्राग्निपदम् । शालामुखीयस्य पश्चादाप्यलेपनिनयनान्तं

करोति । प्रतिप्रस्थाता हविष्कृदन्ते आप्यनिनयनान्ते वा सम्प्रैषमाह । शमितर्हृदयं जिह्वां वक्षस्तानि सार्धं कुरुतात्तनिममतस्यौ तानि सार्धं सव्यं दौरेकवरं कुरुतावानापाश्वं चषधताद्विणां श्रोणिमधुर्वि कुरुताद्विणिं देः सव्यांश्रोणिमणिमद्गदस्य तानि ऋङ्गानि कुरुताद्वनिष्ठं च काघर्नो चावधत्ताद्वुपूः कुरुताक्षिः पशुं प्रच्यावयताक्षिः प्रच्युतस्य पशोर्हृदयमुत्तमं कुरुतादिति । अयं पश्वङ्गयहणप्रेष इत्युच्यते ॥

८८ अध्वर्युः शमित्राग्नेौ पशुकुम्भीमधिश्रति दौरेसि पृथिव्यसीत्यादिमन्त्रेण पशुकुम्भ्यां शाखापवित्रमुदगयं निदधाति तस्यां प्रभूतमुदकमानीय सर्वाण्यङ्गानि निक्षिप्य सुश्रुतानि यथास्युस्तथा श्रवयति । पश्वङ्गेषु शृतेषुसत्सु आग्नीध्रो दक्षिणेनाज्यस्थालौ सस्रुवां सव्येन दासपात्रौ वेदमित्येतत्समादायान्तर्वेदि पुरोडाशासादनान्तं करोति । यजमानेनासत्राभिमन्त्रणे कृते ऽध्वर्युर्जुहूपभृतेरुपस्तौर्यं पुरोडाशस्य पूर्वार्धादवक्ष्यात्वाह । इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति अयं पशुपुरोडाशानुवाक्याप्रेष उच्यते ॥

८९ जुह्वां प्रकृतिवदवदाय प्रत्यञ्जनान्तं कृत्वोपभृति स्विष्टकृदर्थं पुरोडाशस्योत्तरार्धात्सकृदवदाय द्विरभिघार्यं न प्रत्यनक्ति अत्याक्रम्याश्राव्य प्रत्याश्रावितआह इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेक्ष्येति । अयं पशुपुरोडाशयाज्याप्रेष इत्युच्यते ॥

९० वषट्कृते जुहोति । इन्द्राग्निभ्यामिदमिति यजमानस्य त्यागोनुमन्त्रणं च प्राकृतम् । अध्वर्युरुपभृत्स्थं पुरोडाशं जुह्वां समावपमान आह । अग्नये नुब्रूहीति । अयं पशुपुरोडाश स्विष्टकृदनुवाक्याप्रेष उच्यते ॥

९१ ततोऽत्याक्रम्य प्रत्याश्रावितआह अग्नये प्रेक्ष्येति । अयं पशुपुरोडाशस्विष्टकृत्यैषप्रेष उच्यते ॥

९२ वषट्कृते प्रकृतिवद्वज्रजुहोति प्राकृतान्नेययागवत्प्रजमानस्य त्यागानुमन्त्रणे ततो हविर्हविष्कृष्टोद्गासनान्तं प्रकृतिवत् । ततः सुचि चतुर्थं हीतं गृहीत्वाऽन्वाहार्यपचने इध्ममन्त्रश्चनान्यभ्याधाय फलीकरणहोमं कृत्वा प्रणीतानिनयनान्तं प्रकृतिवत् । अथ सम्प्रैषमाह । आग्नीदुत्तरं

बहिर्गमसादय प्रतिप्रस्थातः यथा सबदस्वति । अथ पाशुकहाविरासा-
दनप्रेष इत्युच्यते ॥

९३ तत अग्नीध्रः सुषां दक्षिणतो बहिर्गमस्तीर्य तदुपरि यूप-
हवनीययोरन्तरेणोडसूनुमाहृत्य कृष्णशाखायामुपगूहति । प्रतिप्रस्थाता
आज्यस्थानीं सुषं वादाय पूर्वगृहीतात्पृषदाज्याञ्जुह्वं गृहीत्वान्तरेण
वात्वालोत्कराबुदङ्दुपनिष्क्रम्य शमितारं पृच्छति । शतशुविषः श-
मितः इति । शमिता हृदयशूलं पुरतो धारयन् शतं इति प्रत्याह ।
प्रतिप्रस्थाता पुनः किंचिद्वत्वा पूर्ववत्पृच्छति । शमिता तथैवप्रत्याह
पुनः किंचिद्वत्वा तथैव तृतीयप्रश्नोत्तरे । इमे प्रश्नोत्तरे शमितृप्रश्नो-
त्तरे इत्युच्यते ॥

९४ अत्र प्रथमगमने पूषा मा पशुपाः पात्विति मन्त्रः । पूषा मा
पथिपाः पात्विति द्वितीयगमने मन्त्रः । तृतीयगमने पूषा मा धिपाः
पात्विति मन्त्रः । अथ वा तूष्णीमेव गमनत्रयम् एते हविरानयनार्थ-
गमनमन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

९५ प्रतिप्रस्थाता उक्तरीत्या शामित्राग्निसमीपं गत्वा शमितुर्ह-
स्ताच्छूलमादाय तेन शूलेन हृदयरूपमवदानं भित्वा तच्छूलं शमितु-
र्हस्ते दत्त्वा पृषदाज्येन हृदयादीन्येकादशावदानानि युगपदभिधारयति
सन्ते मनसा मन इत्यादिना स्वाहाकारान्तेन मन्त्रेण । पुनराज्यस्था-
न्याज्येन सुषगृहीतेन सर्वाण्यवदानान्यभिधायौदगुद्रास्य पुनराज्येना-
भिधायैकादशावदानानि प्रत्येकं यस्तन्मात्मा पशुष्वित्यादिमन्त्रेणा-
लङ्करोति । उक्तमन्त्रेणाभिधारणं हविरलङ्करणमित्युच्यते ॥

९६ ततो विपूः कृत्वा हरतेति पारिकर्मिणः प्रतिप्रेष्यति अथ-
मङ्गाहरणप्रेष उच्यते ॥

९७ अध्वर्युर्जुह्वामुपभृति च ध्रुवाज्येनोपस्तृणाति । इडापात्रे
आज्यस्थान्याज्येनोपस्तृणाति वसाहोमहवन्यामपूर्वाज्येनोपस्तृणाति
स्थयं यूपस्य बहिर्गमार्गेण गच्छन् जूह्वं उपभृतं वसाहोमहवनीं इडापात्रं
प्राशित्रहरणं च यूपहवनीययोरन्तरेणाहृत्य दक्षिणतो हविषः साद-
यति । पारिकर्मिणस्तु अङ्गानियूष्णः पृथक् कृत्वा यूपं पात्रान्तरे
गृहीतं स्थापयति । पश्वङ्गानि यूपहवनीययोरन्तरेणाहरन्ति । अध्व-

युंस्तान्यङ्गानि सुचां दक्षिणतः प्लवशाखमपीपे पञ्चहोत्रासादयति ।
ततः पात्रान्तरस्थं यूपं यूपहवनीयोरन्तरेणाहृत्याङ्गानां दक्षिणतः
सादयति । आसन्नानिहवींषि यन्मे अग्नइत्युवा यजमानोनुमन्त्रयते ।
इदं पाशुहविरामादनमित्युच्यते ॥

९८ ततोऽध्वर्युः प्लवशाखायां हृदयं निधाय स्वधितिना तस्याग्रे
द्विचप्रदेशादवक्ष्याह । मनोतायै हविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीति ।
अयमङ्गावदानप्रैषइत्युच्यते ॥

९९ हृदयाज्जुहुं द्विरवक्ष्यति ततो जिह्वायाः सकाशात् द्विरव-
क्ष्यति । ततो वत्सस्तनिम्बश्च वृक्षयोर्मंदसी पृथक् स्थापयित्वा
दक्षिणवृक्ष्यात्सव्यवृक्ष्यात्सव्याद्वोष्णो दक्षिणात्पाश्वर्त्सात्सव्यात्पाश्वर्त्साद्वृत्ति-
श्रोण्या अध्वर्याजर्ध्वप्रदेशाद्गुदं त्रेधा कृत्वा मूलमुपयङ्म्योऽयं स्वष्ट-
कदर्थं निधाय मध्यं द्वेधा कृत्वा जुहुमवधधाति । पूर्वस्यापितदक्षिण-
वृक्ष्यमेदं यूष्णं निधाय प्रसार्य तेन जुहुं प्रच्छाद्य यूष्णोपसिच्य ध्रुवा-
ज्येन पूरितेन यूपहवनीययोर्मध्याहृतेन सुवेण जुहुं एहीतान्यङ्गान्य-
भिघारयति । सर्वोप्यङ्गानि द्विद्विरवक्ष्यति । सर्वत्रोपस्थानाभिमर्शप्र-
त्यञ्जनानि न भवन्ति । तत उपभृति सङ्गदक्षिणस्य दोष्णः सङ्गत्स-
व्यश्रोणेः पिशितमवदाय पूर्वनिहितं गुदस्यायं निधाय यूपमानोय तदुपरि
सव्यवृक्ष्यमेदो निधाय प्रसार्य तत्रोपभृतं प्रच्छाद्य यूष्णोपसिच्य पूर्वव-
द्विरभिघारयति । अवतावशिष्टेभ्योङ्गेभ्यः प्राशित्रमवदायाज्यस्याल्याः
सकाशाद्गृहं ज्येन सुवदण्डेन जुहुवदानवत् द्विरभिघार्य निदधाति ।
बृहपाच्यां अवदाने काले ऽवशिष्टान् हृदयजिह्वावत्तोभागान् ततिम-
मतस्तु वनिष्ठुं च द्विद्विरादाय अन्यैरप्यनुक्तैरस्थिर्वाजितैरङ्गैरिडां वध-
यित्वा यूष्णोपसिच्य जुहुङ्गवदाल्यस्याल्याज्येन सुवेणाभिघारयति ।
वसाहोमहवन्त्यां वसां एहीत्वा यूष्णोपसिच्य जुहुङ्गवदपूर्वाज्येन सुवे-
णाभिघारयति इदं कर्म पश्वङ्गावदानमुच्यते ॥

१०० तत ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गइत्यादिमन्त्रेणावदानान्यभिमु-
शति । अयं मन्त्रोवदानाभिमर्शनमन्त्र इत्युच्यते ॥

१०१ अथ दक्षिणपार्श्वस्य मांसवत्प्रदेशेन वसाहोमहवन्त्यां एहीतां
वसां मिश्रयति श्रीरस्यभिस्त्येत्यादिमन्त्रेण । जाघन्नो यथाहुत प्रत्या-

हृत्य पश्चात्तां शालामुखायस्य समीपे निदधुः । पश्चङ्गान् जुहु
उपभृतं इडापात्रीं वसाहोमहवर्गं प्राशिक्षहरणं च यथाहृतं पर्याहृत्य
यथास्थानं निदधुः । अर्धयुगं यागतं प्रत्येत्य जुहुपभृतावावदान आह ।
इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य हविषोनुब्रूहीति । अयं पश्चङ्गानुवाक्याप्रेष
उच्यते ॥

१०२ अत्याश्रयावाक्य प्रत्याश्रितआह इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
हविः प्रस्थितं प्रेष्येति । अयं हविषोऽनुवाक्याप्रेष उच्यते ॥

१०३ प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् याज्याया अर्धं चै
होत्रा पठिते वसाहोमं घृतं घृतपावानः पिबतेत्यृवा जुहोति । अन्त-
रिक्षायेदमिति यजमानस्य त्यागः । अयं वसाहोम इत्युच्यते ॥

१०४ होतुर्वषट्कारे अर्धयुर्जुहा जुहोति । यजमान इन्द्राग्निभ्या-
मिव न मम । इन्द्राग्नियोरहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासमिति त्या-
गानन्तरमनुमन्त्रयते । अयमङ्गयाग इत्युच्यते ॥

१०५ ततः प्रतिप्रस्थातोपविश्य वसाहोमशेषेण दिशो जुहोति
दिशः प्रदिश इत्यादि मन्त्रेण । दिग्भ्य इदमिति यजमानत्यागः । अयं
दिग्घोम इत्युच्यते ॥

१०६ ततो ऽध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य जुह्वामुपस्तीर्य सुवेण एषदाक्यं
सकृद् पठीत्वा ऽऽह । वनस्पतयेनु ऽब्रूहीति । द्विरभिघार्य प्रसव्यमावृ-
त्याश्रव्य प्रत्याश्रवितआह । वनस्पतये प्रेष्येति । षष्ठकृते पूर्वा आहु-
तीरतिहाय जुहोति । वनस्पतय इदमिति यजमानस्य त्यागः औयुष्मा-
नित्यनुमन्त्रणञ्च । अयं वनस्पतियाग इत्युच्यते ॥

१०७ अर्धयुर्दुपभृति एहीतान्यङ्गानि जुह्वां समावपमान आह ।
अग्नये स्विष्टकृतेनुब्रूहीति । आश्रव्य प्रत्याश्रवितआह । अग्नये स्विष्ट-
कृते प्रेष्येति । षष्ठकृते पूर्ववज्जुहोति । संवाहननिनयनानन्तरं होत्र-
कुलिपर्वोऽज्जनादि करोति । उपहूतायामिहायां वनिष्ठुमानीधे षडवसं
संपाठ्य तवादि । इडाभागमपि ददातीति केषाञ्चिन्मते । षट्स्विजो
यजमानश्चेहं भक्षयन्ति । इदं पश्चिडामक्षयमुच्यते ॥

१०८ मार्जनानन्तरं ब्रह्मणे प्राशिक्षं परिहरेत्यादि कृत्वा ब्रह्मणे वतः
परिहरेत्याह । तत आग्नीध्रस्तथा करोति । यजमानः अन्वाहार्यप्रति-

यहानन्तरं अग्निभ्यो गां ददाति । देवस्येत्यादिप्रतिशमन्त्रे ब्रह्मण्य-
श्रोदनमित्यस्य स्थाने रुद्रायगामिति विशेषः । अथाऽध्वर्युः सम्प्रैषमाह ।
अग्नीदौषयजानङ्गारानाहरोपयष्टरूपसौद ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिध-
माधायानीदानीन्सकृत्सकृत्संमृद्वीति । अयमुपयाजप्रेष इत्युच्यते ॥

१०९ तत आग्नीध्रः शामित्राग्निसकाशादङ्गारानादाय होतुः पुर-
स्तादासादयति । प्रतिप्रस्थाता गुदतृतीयभागं वसाहोमहवनीष्वादाय
होतुस्तृतीयार्धं उपविश्य गुदं प्रत्यनुयाजमनुयाजप्रचारकाले स्वधितिना
ऽसंभिनन्दन् प्रच्छिद्य वसाहोमहवत्या अपयोवृत्य जुहोति । अध्वर्युः
पृषदाज्ययहणीस्थं समस्तं पृषदाज्यं विहृत्य जुह्वां समानीय पृषदाज्य-
यहणीमुपभृत्स्थाने धृत्वा ऽत्याक्रम्याश्वाद्य प्रत्याश्रयितश्चाह देवेभ्यः
प्रेक्ष्येति । वषट्कारसमकालं अध्वर्युः पृषदाज्यं जुहोति प्रतिप्रस्थाता
गुदखण्डं समुद्रं गच्छ स्वाहेति मन्त्रेण जुहोति । देवाय बर्हिषे इद-
मिति समुद्रायेदमिति च त्यागानन्तरं बर्हिषोहमित्यादि प्रकृतिषदनु-
मन्त्रणं च यजमानस्य । अध्वर्युर्द्वितीयादिष्वनुयाजेषु मित्रावरुणं प्रति-
प्रेष्येत्येव प्रेष्यति । ऊर्जादिषु बर्हिर्वर्जेष्वनुयाजेषु प्रशास्त्रा सह यजेति
षदति । प्रतिप्रस्थाता द्वितीयादिष्वनुयाजेषु अन्तरितं गच्छ स्वाहे-
त्यादि वैश्वानरं गच्छ स्वाहेत्यन्तेर्देशमिमन्त्रैर्होतुर्वषट्कारसमकालं क्रमेण
दशगुदखण्डानि प्रच्छिद्य जुहोति । एते प्रतिप्रस्थातृकर्तृका गुदहोमा
उपयाजा इत्युच्यन्ते ॥

११० यजमानस्य द्वितीयादिष्वनुयाजेषु त्यागाः क्रमेण । देवीभ्यो
द्वार्य इदम्० अन्तरिक्षायेदम्० प्रथमानुयाजे । देवीभ्यामुषासानक्ताभ्या-
मिदम्० । देवाय सवित्र इदम्० द्वितीये । देवीभ्यां जोषीभ्यामिदम्०
अहोरात्राभ्यामिदम् तृतीये । देवीभ्यामूर्जाहुतिभ्यामिदम्० मित्रावरुणा-
भ्यामिदम्० चतुर्थे । देवाभ्यां देव्याभ्यां होतुभ्यामिदम्० सोमायेदम्०
पञ्चमे । देवीभ्यस्त्रिभ्यस्त्रिभ्यो देवीभ्य इदम्० यज्ञायेदम्० षष्ठे ।
देवाय नराशंसायेदम्० छन्दोभ्य इदम्० सप्तमे । देवाय वनस्पतय इ-
दम्० व्यावर्ध्वीभ्यामिदम्० अष्टमे । देवाय बर्हिषेऽरितीभ्य इदम्०
दिव्याय नभस इदम्० नवमे । देवायानये स्विष्टकृत इदम्० शन्नये
वैश्वानरायेदम्० । दशमे । इति द्वितीयादिषु दशसु त्यागा एते ।

अथानुमन्त्रणानि क्रमेण प्रथमादीनामेकादशानामनुयाजानाम् । बर्हि-
षोहन्देशयज्यया प्रजावान् भूयासम् । द्वारामहन्देश० प्रजावा० । उषा-
सानक्तयोरहम्० जोष्टयोरहम्० । ऊर्जाहुत्योरहम्० । पशुमान्० । दैव्य-
योर्होत्रोरहम्० । तिसृणां तिसृणामहम्० नराक्षसस्याहन्देशयज्यया० ।
वनस्पतेरहम्० यायुष्मान्० । बर्हिषोषारितीनामहम्० प्रजावान्० । अग्नेः
स्विष्टकृतोहम्० यायुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् । तत प्रतिप्रस्थाता
बर्हिषि हस्तौ निमार्ष्टि अद्भ्यस्तौषधीभ्य इत्यादि मन्त्रेण । तनूत्व-
चमित्यादि मन्त्रेण यजमानं श्रौतयजिकं धूममन्वीक्षते । अध्वर्युर्दहु-
त्याक्रम्य जुह्वां स्वरुमवधायोत्तरवेदेः पुरस्तात्पत्यङ्मुञ्चस्तिष्ठन् दिवन्ते
धूमो गच्छत्वित्यादि मन्त्रेण जुहोति । यजमानः वायवदमिति त्यागं
पठति । अयं स्वरुहोम इत्युच्यते ॥

१११ अध्वर्युर्यथायतनं सुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्यां सुगव्यूहने
उपभृदनन्तरं तेनैव मन्त्रेण पृषदाज्ययहणीं व्यूहति । सूक्तवाक्प्रैषे
ब्रूहीति पदस्य स्थाने प्रेषेति वदति । उज्जितिवाचने वाज्यभागान-
न्तरं इन्द्राग्नियोरहम्० वनस्पतेरहम्० । देवानामाज्यपानामित्यादि प्रकृति-
वत् । प्रस्तरेण सह शाखापवित्रं प्रहरति । अग्नीदित्यादि संखाषहो-
मान्तं प्रकृतिवत् । उत्करं सुचौ विमुञ्चति । तन्मन्त्रे वामित्यादीनां
द्विवचनानां स्थाने च इत्यादीनां बहुवचनानामूहः । पृषदाज्ययहण्या-
स्तृतीयत्वात् । प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुद्रुत्वा सोमं त्वष्टारं वाज्यस्या-
न्याज्येन चतुर्गृहीतेनेष्टा जुह्वामुपस्तीर्य जाघन्या अलोमप्रदेशात् द्विर-
वदायाभिघार्य देवानां पत्नीः पूर्ववद्वजति । पुनर्जुह्वामुपस्तीर्य जाघन्या
अधोभागात् द्विरवदायाभिघार्याग्निं गृहपतिं यजति । अत्रैते चत्वार
एव पत्नीसंयाजा भवन्ति । अन्तिमयोर्द्वयोर्होमद्रव्ये प्रकृत्यपेक्षया विशेषः
प्रदर्शित एव । होतुर्हस्ते उपस्तीर्य जाघन्या अलोमप्रदेशात् द्विरवदाय
दत्त्वाऽभिघार्य प्रकृतिवदिदामन्वारभते । इदोपह्वानानन्तरमग्नीध्रे
जाघन्या अधोभागादेव षडवत्तं प्रकृतिवदत्त्वा सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा
ऽन्वाहार्यपचने प्रकृतिवत्प्रायश्चित्तं हुत्वा पत्नीव्रतं विसर्ज्य प्राङेत्य
धुवामाप्साय दर्शपूर्णमासोक्तप्रायश्चित्तानि हुत्वापञ्चधातून् समज्य
प्रहृत्य दक्षिणेन पदा वेदिमाक्रम्य तिष्ठन् धुवाज्यात्सु वेणोपहत्य जुहोति ।

यज्ञ यज्ञं गच्छेत्यादिमन्त्रेण । यज्ञायेदमिति यज्ञमानस्य त्यागः । पुन-
स्तथैव जुहोति एषते यज्ञ इत्यादिमन्त्रेण । यज्ञपतय इदमिति यज्ञ-
मानस्य त्यागः । ततः सुषं निधाय ध्रुवामादाय प्रकृतिवत्समिष्टयजु-
र्जुहोति । ततो यज्ञमानो विष्णुक्रमादिप्रतविसर्गान्तं प्रकृतिवत्करोति ।
ततोऽध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं हृदयशूलं चादाय एहि यज्ञमानेति यज्ञमा-
नमामन्त्र्य पद्या मर्धेर्ध्वगिभश्च सहान्तरेण चात्वालोक्यरावुदङ्गुपनि-
ष्क्रामति । अध्वर्युरग्रेण स्फ्येनोद्धृत्यावोत्पशुष्काद्र्योः सन्धौ हृदयशू-
लमुपगूहति । सर्वं शुगसि तमभिषोक्षेत्यादिमन्त्रं पठन्ति एवं हृदयशू-
लोपगूहनमुच्यते ॥

११२ अध्वर्युर्हृदयशूलं धाम्नो धाम्नो राजचित्यादि मन्त्रेण
प्रोक्षति । यज्ञमानोऽञ्जलिना ऽपो गृह्णाति सुमित्रान आप ओषधय इत्या-
दिमन्त्रेण । ता अपो नैर्ध्व्यां द्विशि दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुरित्यादि
मन्त्रेण प्रक्षिपति । सर्वे अप उपस्पृश्य हृदयशूलमनवेक्षमाणा आगच्छन्तः
सन्तोऽर्धपथे आद्राः सपलाशास्तिस्रस्त्रिषुः समिध आददते । प्रत्येक-
दाने एधोस्येधिषीमहीतिमन्त्रः । आगत्याहवनीये यद्वयक्रमेण समिधो-
भ्यादधति । तत्र तिसृणां समिधामाधाने प्रत्येकं क्रमेण समिदसि
स्वाहा तेजोसि स्वाहा तेजो मयि धेहि स्वाहेति त्रयो मन्त्राः । ततः
सर्वे अपो अन्वचारिषमित्यूचा आहवनीयमुपतिष्ठन्ते । औपयाजिके ऽग्नौ
वेद्यां स्त्रीणं बर्हिर्होषति यत्कुषीदमित्यादि भवामीत्यन्तेन मन्त्रेण ।
इहं बर्हिर्होषणमुच्यते ॥

११३ ततो यज्ञमानो व्रीहिसक्तून् यवसक्तून् वा अपूर्वाज्येनोपस्ती-
र्णोभिघारितान् बर्हिषा प्रदीप्ते आहवनीये अञ्जलिना विश्वतोपवी-
त्यादिमन्त्रेण जुहोति । अग्नय इदमिति त्यागः हस्तौ परस्परं संघृ-
ष्याश्वादेकइत्यादिमन्त्रं पठन् लेपमपनयति । अयं पाशुकसक्तुहोम-
इत्युच्यते ॥

११४ यान्ययामित्यादिमन्त्रेण पूर्ववत् द्वितीयं जुहोति । त्रीविध्य-
इदमिति त्यागः । पूर्वमन्त्रेण हस्तलेपमपनयति । अनुयायस्मिचि-
त्यादि मन्त्रेण तृतीयं जुहोति । अग्नयइदमिति त्यागः । हस्तलेपनि-

नयनं समन्तकं पूर्ववत् । वेद्यां तिष्ठन्नुत्तरवेद्याग्निमुपतिष्ठते अयं नोन-
भेत्यादिमन्त्रेण इदमुत्तरवेद्यान्युपस्थानमुच्यते ॥

११५ सत्त्वं नोनभेत्यादि मन्त्रेण वायुमुपतिष्ठते । इदं वायुप-
स्थानमित्युच्यते ॥

११६ देवसंस्फुपनेत्यादिमन्त्रेणादित्यमुतिष्ठते । इदं पाशुकादि-
त्युपस्थानमित्युच्यते ॥

११७ आशासान इत्यादि यजमानाय तिष्ठेत्यन्तेन मन्त्रेण यूपमु-
पतिष्ठते । इदमन्तिमयूपोपस्थानमित्युच्यते ॥

११८ बर्हिर्गपोषणप्रभृत्येतावत्यर्थन्तं कर्मध्वर्युजमानो वा
करोति । समारोपणपक्षे पक्षीयजमानाभ्यामन्वारब्धो ऽध्वर्युः उत्तरवे-
द्याग्निं अयन्तइत्यादिमन्त्रेण समिधिं समारोपयति । तां समिधं आजु-
ह्वान इत्यादि सीदतेत्यन्तेन मन्त्रेण शालामुखीये ऽभ्यादधाति ।
उदुध्यस्वान्ने प्रतीत्यृचा अयस्तिश्शदिति यजुषा च शालामुखीयं
ज्वलयित्वा ऽपूर्वाज्यं सुचि चतुर्हृदीतं हृदीत्वा सप्तमे अग्नइत्यृचा
पूर्णाहुतिं जुहोति । सप्तवते ऽग्नयइदमिति यजमानस्य त्यागः । यज-
मानो ऽध्वर्यवे गां वरं ददाति । ततो यज्ञो बभूवेत्यादि ब्राह्मणतर्प-
णान्तं प्रकृतिवत् । अथ समारोपणपक्षे ऽग्नीन् समारोप्याग्निहोत्रशालां
गत्वा मघिस्था विहृत्य मनस्वतो हुत्वा होमकाले उपस्थिते सत्यग्नि-
होत्रहोमं करोति । बौधायनसूत्रानुसारेण यजमानपक्षीप्रतिप्रस्थाज-
ध्वर्यर्वाग्नीधाणां पाशुकसम्बन्धिकर्मणि प्रतिपादितानि । अथाश्वला-
यनसूत्रानुसारेण होतृमैत्रावरुणयोः कर्मणि प्रतिपाद्यन्ते । तत्र पश्व-
नुष्ठानात्पूर्वं आग्नेयी आग्नावैष्णवीतीष्टिद्वयम् । अनयोरन्यतरा वा ।
अथवा कापि न । इति पक्षत्रयम् । एवं पश्वनुष्ठानानन्तरमपि पक्षत्र-
यम् । तत्राग्नेयीष्टौ अग्निर्मूर्धो दिवः ककुदित्यग्नेः पुरोनुवाक्या । भुवो
यज्ञस्य रजसश्चनेतेति याज्या । अन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् । इयं पाशुकानेये-
ष्टिरित्युच्यते ॥

११९ आग्नावैष्णव्यामिष्टौ अग्नाविष्णू सज्जोषसेत्यग्नाविष्णूषोः
पुरोनुवाक्या अग्नाविष्णूमहिधामप्रियं वामिति याज्या । अन्यत्सर्वं

प्रकृतवत् । अनया रक्ष्याः सत्याजपानास्त १५ पाशुबन्धक्या
ष्टिरुच्यते ॥

१२० यूपायाज्यमानायानुब्रूहीति प्रेषितो होता पाशुबन्धक्या
वेदेः पश्चात् मन्त्रेण निरसनोपनेशने कृत्वा यूपाञ्जनीया ऋचोन्वाह ।
आदौ सामिधेनीर्वाहुं कृत्य अञ्जन्ति स्वामध्वरं वेधयन्त इत्यृचं त्रिवार-
मनुब्रूयात् । तृतीये वधने अर्धर्चं मुक्त्वा प्रैषान्तरश्रवणपर्यन्तं विरमेत् ।
यूपायोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीति प्रेषितो द्वितीयार्धर्चान्तिमप्रणशान्तेनो-
च्छ्रयस्व वनस्पते इत्यृचं सन्धाय तदन्तिमप्रणवेन समिद्रस्य श्रयमाणाः
पुरस्तादित्यृचं तत उक्तरीत्यैव ऊर्ध्वऊणुकतयदति द्वे ऋचौ ततो
जातो जायते सुदिनत्वं अर्हामित्यृचं सन्धाय तस्या अर्धर्चं प्रैषान्तर-
श्रवणपर्यन्तं विरमेत् । ततो यूपाय परिधीयमाणायानुब्रूहीति प्रेषितो
ऽवशिष्टार्धर्चप्रणशान्तेन युवासुवासाः परिधीतआगादित्यृचं परिधानीयां
त्रिवारमनुब्रूयात् । समस्तव्याहुतिमन्त्रेण वाधिसर्गः । इदं यूपाञ्जनी-
यानुब्रूवन्मित्युच्यते ॥

१२१ ततश्चातुर्मास्योक्तरीत्याऽग्निमन्यम् । पूर्वोक्ता ऋचो यूपा-
ञ्जनाय हिता इति व्युत्पत्त्या यूपाञ्जनीया इत्युच्यन्ते ॥

१२२ आनये समिध्यमानायानुब्रूहीति प्रेषितः पृथुपाजाग्रमर्त्य
इति द्वे धाय्यासंज्ञके ऋचौ अधिके कृत्वा वेदिश्रेण्योत्तरया पाष्णीं
समां निधाय स्थित्वा सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात् । आज्यभागदेव-
तानामावाहनानन्तरं इन्द्राग्नी आश्वह इति विशेषः । वनस्पतिमाश्व-
वह इति विशेषः । सम्मार्गैः सम्मृज्याप उपस्पृश्य प्रवृत्ताहुतीर्जुहोति
प्रत्यगुदगाहवनीयादवस्थायाज्यस्याल्याः सुवेणाज्यमादाय जुहोति ।
तच्च मन्त्राः । जुष्टो वाचे भूयासंजुष्टो वाचस्पतये देवि वाक् यद्वाचो
मधुमत्तमं तस्मिन्मा धाः सरस्वत्यै वाचे स्वाहा । पुनः सुवेणाज्यमा-
दाय पश्चाद्हुतीर्वियाहं जुहोति । स्वाहा वाचे । स्वाहा वाचस्पतये ।
स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वते । महोभ्यः संमहोभ्यः स्वाहा । वाच
इदमिति त्यागः प्रथमे । द्वितीयादिषु यथानिहं यजमानस्य त्यागः ।
एताः षडाहुतयः प्रवृत्ताहुतय इत्युच्यन्ते ॥

१२३ प्रशस्ताः प्रशस्ताः तीर्थेन प्रपद्यते । होता प्राहुः मुखः प्रशास्त्रे
दण्डं प्रददाति दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां मित्रावरुणयोस्त्वा बाहुभ्यां
प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामि इति मन्त्रेण । ततः प्रशास्ता मित्राव-
रुणयोस्त्वा बाहुभ्यां प्रशास्त्रोः प्रतिगृह्णाम्यश्वक्रौ विथुरो भूयास मिति
दण्डं प्रतिगृह्णाति । इदं कर्म मैत्रावरुणदण्डप्रदानमित्युच्यते ॥

१२४ प्रशास्ता दण्डं प्रतिगृह्णोत्तरेण होतारमतिव्रजेद्वक्षिणेन दण्डं
हरत्त चानेन कश्चिदपि संस्पृशेत् आप्रैषवचनात् । होतृषदनात् दक्षि-
णतः प्रह्वो ऽवस्थाप्य वेद्यां दण्डमवष्टभ्य ब्रूयात् । प्रैषांश्चादेशमनु-
वाक्यां च संप्रेषे पूर्वा प्रैषात् पर्यग्निस्तो कमनोतीचीयमानसूक्तानि च
सोमे । उपविश्यान्यत्पठेत् । अध्वर्युणा समिद्धभ्यः प्रेषितः सन् आह ।
होता यत्तदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः सङ्गृथेवामस्य
वर्षन् दिव इडस्यदे वेत्वाज्यस्य होतर्यज १ । १ ॥ अयं समित्प्रेष
इत्युच्यते ॥

१२५ अध्वर्युणा प्रेष्येत्युक्ते आह । होता यत्तत्तनूनपातमदितेर्गभे
भुवनस्य गोपाम् ॥ मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्यथो अनक्तु वेत्वा-
ज्यस्य होतर्यज ॥ २ ॥ अयं तनूनपात्प्रेष इत्युच्यते ॥

१२६ प्रेष्येत्युक्ते आह । होता यत्तत्ताराशंसं नृशस्त्रं नृःप्रणेजम् ।
गोभिर्वपावान् स्याद्वीरैः शक्तीवाचयैः प्रथमयावा हिरण्येश्चन्द्री वे०
॥ ३ ॥ अयं नाराशंसप्रेष उच्यते ॥

१२७ होता यत्तदग्निमिलर्दलितो देवो देशं आवत्तदूतो हव्य-
वालमूरः ॥ उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वा० ॥ ४ ॥ अय-
मिडप्रेष उच्यते ॥

१२८ होता यत्तद्वर्हिः सुष्टरीमोर्णमदा अस्मिन्यज्ञे विचप्रच-
प्रयतां स्वासस्य देवेभ्यः ॥ एमेनदद्या वसवो रुद्रा आदित्याः सदन्तु
प्रियन्द्रस्यास्तु वे० ॥ ५ ॥ अयं बर्हिःप्रेष उच्यते ॥

१२९ होता यत्तदुरक्ष्याः कवष्योक्कोषधावनीरुदाताभिर्जिहतां
विपत्तोभिः श्रयन्तां सुप्रायणा अस्मिन्यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो व्यन्त्वा० ॥
॥ ६ ॥ अयं दुरां प्रैष उच्यते ॥

१३० होता यत्तदुपासानक्ता वृद्धी सुपेशसोऽनुषतिभ्यो योनिं
 ऋणवाने ॥ संस्पृशमनो इन्द्रेण देवैर्दधिः सीवतां वीतामा-
 ल्यस्य होत० ॥ ७ ॥ अयमुपासानक्ताप्रैष उच्यते ॥

१३१ होतायत्तद्वैद्याहोतारामन्द्रापोताराकवीप्रचेतसा ॥ स्विष्ट-
 मद्यान्यः करदिषास्वभिर्गुर्तमन्यऊर्जासतवसेमं यजं द्विवि देवेषु धत्तां
 वीतामाल्यस्य० ॥ १३० ॥ अयं वैद्यहोतृप्रैष उच्यते ॥

१३२ होतायत्तति सोदेवीरपसामपस्तमाश्चिद्ध इमद्येदमपस्त-
 न्यताम् ॥ देवभ्यो देवीर्देवमपो व्यन्त्वान्यस्य० ॥ ८ ॥ अयं तिसृणां
 देवीनां प्रैष उच्यते ॥

१३३ होतायत्तत्त्वष्टारमषिष्टुमपाकरेतिधां विश्रयवसं यशोधाम् ॥
 पुरुषमकामकशं सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरेवीर्वैत्वा० ॥ १० ॥
 अयं त्वष्टृप्रैष उच्यते ॥

१३४ होतायत्तदुनस्यतिमुपावसत्तद्वियोजोष्टारं शशमं नरः ॥ स्व-
 दात्स्वधितिर्हेतुधाद्यदेवोदेवभ्योद्व्यावाहु त्वा० ॥ ११ ॥ अयं वनस्य-
 तिप्रैष उच्यते ॥

१३५ होतातु दण्डप्रदानानन्तरं होतृषदनस्य पश्चादवस्थायाहे-
 दैधिषव्य इत्यादि मन्त्रेण होतृषदनाभिमन्त्रणादि सुगादापनान्तं प्रह-
 तिषत् करोति । प्रयाजमन्त्रिण्यो याक्या च्छेो यत्र पठितास्तानि
 सूक्तान्याप्रीसूक्तानीति गीयन्ते ।

१३६ शौनकगोत्रस्य यजमानस्य समिद्धो अग्निर्निहितः पृथि-
 व्यामित्याप्रीसूक्तं भवन्ति । वासिष्ठगोत्रस्य जुषस्व नः समिधमिति
 सूक्तम् । अन्येषां सर्वेषां समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणरति सूक्तम् ।
 इत्येकः पठः । सुसमिद्धो न आवहेति काण्वगोत्रस्याप्रीसूक्तम् । समिद्धो
 अन्नआवहेति आङ्गिरसगोत्रस्य । समिद्धो अद्य राजसीति आगस्त्यगो-
 त्रस्य । समित्समित्सुमनाबोधस्मे इति विश्वामित्राणाम् । सुसमिद्धो-
 द्यशोविषेत्यात्रेयगोत्रस्य । समिद्धो विश्वतस्पथैतिकाश्यपगोत्रस्य । इमां
 मे आग्ने समिद्धं जुषस्वेति वाध्वश्वगोत्रस्य । समिद्धो अद्य मनुषो
 दुरोणरति जामदग्न्यगोत्रस्यानुक्तानामन्येषां च । इति द्वितीयः पठः ।
 अध्वर्युप्रेषिता मैत्रावरुणः पूर्वोक्तैः समित्प्रैषादिप्रैषैर्होतारं प्रेषयति ।

होता यजमानगोचानुसारेण तत्तत्सूक्तगतः आप्रीसंज्ञकयाज्याः पठति ।
पर्यग्नये क्रियमाणायांनुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुणः अग्निर्होता नो
अध्वर इति वृत्तं सूक्तं अभिर्हिकारानन्तरं आद्योत्तमे चतौ त्रिरभ्य-
स्थान्वाह । एतदनुवचनं पर्यग्निकरणसाधनत्वात्करणत्युटा पर्यग्निकर-
णमित्युच्यते ॥

१४७ ततो मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । अजैर्दग्निरसनद्वजंनि-
द्वेवोदेवेभ्यो हव्यवाट् प्राञ्जोभिर्हिन्वानोधे नाभिः कल्पमानो यज्ञ-
स्थायुः प्रतिरक्षुपप्रेष्य होतर्हव्यादेवेभ्य इति । अयमधिगुप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१४८ ततो मैत्रावरुणप्रेषितो होता ऽधिगुप्रेषमाह । दैव्याः
शमितार आरभध्वमुत मनुष्या उपनयतमेध्यादुराशाशाना मेधपति-
भ्यां मेधम् । प्राप्सा अग्निं भरत स्तृणीत बर्हिरन्वेन मातामन्यता-
मनुपिताऽनु भ्राता सगर्भ्याऽनु सखा सयूथ्यः । उदीवीनां अस्य पदो
निधत्तात्सूर्यं चतुर्गमयताद्वातं प्राणमन्ववसृजतादन्तरित्तमसुं दिशः
श्रीत्रं पृथिवीं शरीरम् । एकधास्य त्वचमाच्छ्रयतात्पूरानाभ्यामपिशो-
षपामुत्खिदतादन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् । श्येनमस्य वत्तः कृणुतात्स-
शसाबाहूशलादोषणीकश्यपेवांसाच्छिद्रे श्रोणीकवषोःकसेकपर्णोष्ठीवन्ताष-
ड्विंशतस्य वङ्गयस्ताश्चनुष्टूयोच्यावयताद्वात्रं गातमस्यानूनं कृणुतात् ।
उवध्यगोहं पार्थिवं खनतात् । अक्षारत्तः संसृजतात् । वनिष्टुमस्य
भाराविष्टोरुक्कमन्यमाना नेद्वस्तोकेतनये रवितारवत् शमितारः । अधिगी
शमीध्वं सुशमि शमीध्वं शमीध्वमधिगा ३ उ । अपाप ॥ इति । अधिगी
इत्यादि अपापेत्यन्तं त्रिवारं पठति । अयमधिगुप्रेष इत्युच्यते ॥

१४९ अत्रप्रेषे अक्षारत्तः संसृजतादिति वाक्यं उपान्त्यवाक्यस्य
शमितार इति पदं अन्त्यवाक्यस्य अपापेति पदं चोपांशु प्रयुज्यते ।
ततः शमितारो यदत्र सुकृतं कृणवथास्मासु तद्वदुद्धृतमन्यत्र तदिति
मन्त्रं जपित्वा यथोपविष्ट एव दक्षिणाङ्गेनावृत्य प्रत्यङ्मुखो निहारं
पृष्टतः कृत्वास्ते । एवं मैत्रावरुणोपि । पशुसंज्ञपनानन्तरं होतुमैत्रा-
वरुणो तथैवावृत्य प्राङ्मुखोवासाते । अपाश्रयणकाले अध्वर्युणा स्तो-
त्रेभ्यः ऽनुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुणो जुषस्य समयस्तममित्यर्चामिमे

अग्निं तूक्तं वाच्यकारवज्रं सति यन्नायदन्त्यादि । इदं होतानुब-
चनमित्युच्यते ॥

१४० अध्वर्युणा स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्येति प्रेषितो मैत्रावरुणो हो-
तारं प्रेष्यति । होतायत्तदग्निं स्वाहा ऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा
स्तोकानां स्वाहा स्वाहा कृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनां स्वाहा देवा
आज्यपा जुषाणाञ्जानआज्यस्य व्यन्तु होतयेजेति । अयमेकादशस्य
प्रयाजस्य प्रेषः स्वाहाकृतीप्रेष इत्युच्यते ॥

१४१ उक्तप्रेषेण प्रेषितो होता मन्त्रेण निरसनेपवेशने कृत्वा
ऽग्निर्होतावेत्स्वित्यादि सुगाढापनं पठित्वा एकादशो प्रयाजयाज्यां
पठति । वार्चघ्राज्यभागौ । मैत्रावरुणोनुवाक्यां पठति । प्रेषांश्चा-
देशमनुवाक्यां चेत्याश्वलायनसूत्रे मैत्रावरुणो यत्र यागे भवति तत्र
स एवानुवाक्यां पठेदित्युक्तत्वात् । होता यत्तदग्निमाज्यस्य जुषतां
हविर्होतयेजेति प्रेषं मैत्रावरुणो ऽध्वर्युणाऽनपचाज्यस्यावदीयमानस्या-
नुब्रूहीति प्रेषितः पठति । अयं होतायत्तदित्यादिप्रेष आग्नेयाज्यभाग-
प्रेष इत्युच्यते ॥

१४२ अनेन प्रेषितो होता ऽग्निं जुषाणो अग्निराज्यस्येति याज्यां
पठति । अध्वर्युणा सोमायाज्यस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेषितो
मैत्रावरुणो ऽनुवाक्यां पठति । ततो ऽध्वर्युणा सोमायाज्यं प्रस्थितं
प्रेष्येत्युक्ते प्रशास्ता होतायत्तत्सोमायाज्यस्य जुषतां हविर्होतयेजेति
प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । अयं प्रेषः सौम्याज्यभागप्रेष इत्युच्यते ॥

१४३ अनेन प्रेषितो होता ये यजामहे सोमं जुषाणः सोम
आज्यस्य हविष इति याज्यां पठति । अध्वर्युणा इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
वषाया मेदसोवदीयमानस्यानुब्रूहीति प्रेषितो मैत्रावरुण आवृचदणा
वृचहभिः शुष्मैरित्यनुवाक्यां पठति । तत इन्द्राग्निभ्यां क्वागस्य
वषाया मेदसः प्रेष्येति प्रेषितः सन् होता यत्तदिन्द्राग्नी क्वागस्य वषाया
मेदसो जुषेतां हविर्होतयेजेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । अयं वषाया-
ज्यप्रेष इत्युच्यते ॥

१४४ अनेन प्रेषितो होता शुचिं नु स्तोमं नवजातमग्नौति
याज्यां पठति । वषाहोमानन्तरं ब्रह्मा होता मैत्रावरुणश्च धात्वाजे

मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्यास्तस्मै सन्तु यो
ऽस्मान् द्वेष्टि यच्च वयं द्विष्म इति मन्त्रेण । मैत्रावरुणस्तु दण्डं
निधाय । इदं ब्रह्मादिवपामार्जनमित्युच्यते ॥

१४५ ततः पुरोडाशप्रपणपर्यन्तं ब्रह्मादयस्तीर्थेन निष्क्रम्य
तूष्णीमासते श्वेतेषु पशवङ्गेषु तीर्थेन प्रविश्य पुरोडाशेन प्रचरन्ति । त-
ज्जाभरतं शित्ततं बज्रबाहू इति मैत्रावरुणो ऽनुवाक्यां पठति इन्द्रा-
ग्निभ्यां पुरोडाशस्यावदीयमानस्यानुब्रूहीत्यध्वर्युणा प्रेषितः सन् अध्व-
र्युणा इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रस्थितं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्त-
दिन्द्राग्नी पुरोडाशस्य जुषेतां हविर्होतय्यजेति वदति । अयं पशुपुरो-
डाशयान्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१४६ ततो होता गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान इति याज्यां
पठति । ततोऽध्वर्युणा ऽग्नये ऽनुब्रूहीत्युक्ते इलामग्ने पुरुदंसं सनिगा-
रित्यनुवाक्यां मैत्रावरुणः पठति । अध्वर्युणा ऽग्नये प्रेष्येत्युक्ते मैत्राव-
रुणो होतायत्तदग्निं पुरोडाशस्य जुषेतां हविर्होतय्यजेति पठति । अयं
पुरोडाशस्विष्टकृतं प्रेष इत्युच्यते ॥

१४७ ततो होता स्वदस्वहव्यासमिषोदीदिहीति याज्यां पठति ।
अयं पशुपुरोडाशप्रचारइत्युच्यते ॥

१४८ इडाभक्षयान्ते मार्जनम् । मनोतायै हविषोवदीयमानस्यानु-
ब्रूहीत्यध्वर्युणा प्रेषितो मैत्रावरुणः अभिर्हिंक्षत्य अध्वर्धकारवर्जं सा-
मिधेनीवत् त्वंहग्ने प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाह । इदं मनोव-
सूक्तमित्युच्यते ॥

१४९ अध्वर्युणा इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषो ऽनुब्रूहीत्युक्ते
मैत्रावरुण उभावामिन्द्राग्नी आहुवध्या इत्यनुवाक्यां पठति । अध्वर्यु-
णा इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो होता-
यत्तदिन्द्राग्नी छागस्य हविष आत्तामव्य मध्यतो मेधवद्भुतं पुराद्वेषोभ्यः
पुरापौरुषेय्यागृभः ॥ घस्तांनूनं घासे अज्जाणां यवसप्रथमानां सुमत्त-
राणां शतरुद्रियाणामग्निष्वात्तानां पीत्रोपसनानां पार्श्वतः श्रोणितः
शितामनउत्सादतोङ्गादङ्गादवत्तानां करतण्वेन्द्राग्नीजुषेतां हविर्होतय्य-
जेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । ततो होता प्रचर्षणिभ्यः एतनाहवेष्मिति

याज्यां पठति अस्या अर्धे च पठित्वा यावत्प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं करोति तावद्विरमति । जाते वसाहोमे उत्तरार्धे च वषट्करोति । अध्वर्युणा वनस्पतये ऽनुब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणो देवेभ्यो वनस्पते हवीं-
पीति पुरोनुवाक्यां पठति । अध्वर्युणा वनस्पतये प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणो
होतायत्तद्वनस्पतिमभिहिपिष्टमयारभिष्टयारशनयाधित ॥ यत्राग्नेर-
ज्यस्य हविषः प्रियाधामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रियाधामानि
यजेत्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रियाधामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया
पाथांसि यत्र देवानामाज्यपानां प्रियाधामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रियाधा-
मानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावसत्तद्वभीयांसमिव कृत्वीकरदेवं
देवो वनस्पतिर्जुषतां हविर्होतयंजेति प्रेषेण होतारं प्रेष्यति अयं वन-
स्पतियाज्यामैष इत्युच्यते ॥

१५० ततो होता वनस्पतेरशनया नियूपेति याज्यां पठति ।
अध्वर्युणा ऽग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहीत्युक्ते मैत्रावरुणः पिप्रीहदेवां
वशतोयविष्टेत्यनुवाक्यां पठति । अध्वर्युणा ऽग्नये स्विष्टकृते प्रेष्ये-
त्युक्ते मैत्रावरुणो होतायत्तदग्निं स्विष्टकृतमयाडग्निरग्नेराज्यस्य हविषः
प्रियाधामान्ययाट् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रियाधामान्ययाडिन्द्राग्न्योश्छा-
गस्य हविषः प्रियाधामान्ययाड्वनस्पतेः प्रियापाथांस्ययाड्देवानामाज्य-
पानां प्रियाधामानि यत्तदग्नेर्होतुः प्रियाधामानि यत्तत्स्वं महिमान-
मायजतामेज्यादृषः कृणोतु सोऽध्वराजातवेदा जुषतां हविर्होतयंजेति
होतारं प्रेष्यति । अयं पशुस्विष्टकृद्वाज्यामैष इत्युच्यते ॥

१५१ ततो होतास्विष्टकृच्चिगदरहितामग्नेयदद्याविशो अध्वरस्य
होतरिति याज्यांपठति । ततः पश्विडाभक्षणं मार्जनान्तं कृत्वा
ऽनुयाजैश्चरन्ति अध्वर्युणा देवेभ्यः प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणः देवं बर्हिः
सुदेवन्देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तेः प्रक्षियेतात्यन्यानायाबर्हि-
मन्तोमदेवसुवनेऽमुधेयस्यवेतु यजेति होतारमप्रेष्यति । होताप्राकृतेनैव
प्रथमानुयाजेन यजति । अध्वर्युणा प्रेष्येत्युक्ते मैत्रावरुणः देवीद्वारः
संघाते विद्वीर्यामंक्षिराध्रुवादेवदूतौ वत्सईमे नास्तद्व्यामिमिमीया-
त्कुमारोवानवजातोमैनाध्वरोऽणुककाटः पृथग्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु
यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीद्वारोवसुवने वसुधेयस्य व्यन्तुवोऽध्व-

इति वाच्यां पठति । अथ० रुणः देवीउषासा नक्ता व्यास्मिन्यज्ञेप्रय-
त्यज्जेतामपिनूनं देवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधे-
यस्य वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । स देवीउषासानक्तावसुवने वसुधे-
यस्य वीतां वौषडिति यजति । अथ० रुणः देवीजोष्टी वसुधितययोर-
न्याद्याद्वेषांसि युयवदान्यावत्तद्वसुवार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीजोष्टीव० वीतां० इति यजति ।
अथ० रुणः देवीऊर्जाहुतीइषमूर्जमन्यावत्तत्सग्धिंसपीतिमन्यानवेन पूत्रे
दयमानाः स्याम पुराणे ननवंतामूर्जमूर्जाहुतीऊर्जयमाने अधातां वसु-
वने वसुधेयस्य वीतां यजेति होतारं प्रेष्यति । होतादेवीऊर्जाहुती-
वसु० वीतां० इति यजति । अथ० रुणः देवादेव्या होतारा नेष्टारा
मोतारा हताघशंसा वा भरद्वसुवसु० ष्यति । होता देवा दैव्याहो-
तारा वसु० वीतां० इति यजति । अथ० रुणः देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवी-
रिडासरस्वती भारती व्यांभारत्यादित्यैरसृजत्सरस्वतीमं रुद्रैर्यज्ञमावी-
दिहैवेनयावसुमत्या सधमादंमदेम वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यजेति
होतारं प्रेष्यति । होता देवीस्तिस्रस्तिस्रोवसु० व्यन्तु३वै३० इति
यजति । अथ० रुणः देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा षडक्षः शतमिदेनं शिति-
पृष्ठा आदधति सहस्रमोप्रबहन्तिमिजावश्येद्रस्यहोत्रमर्हतावृहस्पति-
स्तोत्रमश्विनाध्वर्यवंवसु० वेतुयजेति० ष्यति । होतादेवानराशंसोवसु०
वेत् ३० जति । अथ० रुणः देवोवनस्पतिर्वर्षप्रावापृतनिर्णिग्ध्यामयेणा-
सृजदान्तरितमधेनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृंहोद्वसु० वेतुयजेति हो०ति ।
होतादेवोवनस्पतिर्वसुवेत् ३० जति । अथ० रुणः देवं बर्हिर्वारितीनां
निधेधांसिप्रच्युतीनामप्रच्युतीनामप्रच्युतंनिकामधरणंपुस्यार्हयशस्वदेना
बर्हिषान्याबर्ही ष्यभिष्यामवसु० वेतु यजे० ष्यति । होतादेवं बर्हिर्वारि-
तीनां वसु० वेत् ३० जति । अथ० रुणः देवोअग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा-
मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजीहोताहोतुर्होतुरायान गेयान् देवान-
यजीषाड्यां अपिप्रेर्येतेहोत्रेअमत्सततांससनुषीहोत्रादेवंगमां दिवि
देवेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृत्स्वानेहोताभूर्वसुवनेवसुधेयस्य नमोवाके
वीहियजे० ष्यति । होताअनेननिगदेन आदौ होतायत्तदित्यस्य स्याने

येयजामह इति पदं पठित्वा ऽन्तेयजेत्यस्य स्थाने षष्ठकारं कृत्वा
यजति । एते मैत्रावरुणेन पठ्यमाना एकादश अनुयाजप्रेषा इत्युच्यन्ते ॥

१५२ अध्वर्युणा इषिता देव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो
मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ताऽब्रूहीत्युक्तेमैत्रावरुणः अग्निमद्वहोतारमवृ-
णीतायं यजमानः पचन्यक्तीः पचन्युरोडाशं गृह्णानयन्नाज्यं गृह्णन्सो-
मायाज्यं बध्निन्द्राग्निभ्यां क्वागं सूपस्या अद्व देवो वनस्पतिरभव
दग्नयन्नाज्येन सोमायाज्येनेन्द्राग्निभ्यां क्वागेनाघस्तां तं मेदस्तः प्रति-
पचतायभीष्टामववृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्वर्ष्यार्षेयच्छपाणां नपादवृ-
णीतायं यजमानो बहुभ्यन्नासङ्गथेभ्यः ॥ एषमेद्वेषु वसु वार्यायत्यत
इति तायादेवादेवदानान्यदुस्ता न्यस्माच्चावशास्वाचगुरस्वेषितश्च
होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ताऽब्रूहीति
प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । ततो होता सूक्तवाकं पठति । तत्राज्यभागदे-
वतानन्तरं इन्द्राग्नीददं हविरजुषेतामवीवृधेतां । वनस्पतिरिदं हविर-
जुषतावीवृधतमहोक्त्यायोक्तम् । ततो देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृति-
वत् संस्याजपवर्जं सर्वं अध्वर्युणा उपोह्यमानं हृदयशूलमनुमन्त्रयते
होता मैत्रावरुणो ब्रह्मा च शुगसि योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म-
स्तमभिषोचेति मन्त्रेण । ततः । द्वीपेराजोवरुणस्य गृहोमिती हिर-
ण्ययः ॥ सनो धृतवतो राजा धाम्नो धाम्न इह मुञ्चतु ॥ धाम्नो धाम्नो
राजचितो वरुण नोमुञ्च ॥ यदापोऽघ्न्या इति वरुणेति शपामहे
ततो वरुण नोमुञ्च ॥ मयि वायो मोघधीर्हिमीरतो विश्वव्यचाभू-
स्त्ववरुण नो मुञ्च ॥ सुमित्र्या न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्यास्तस्मै
भूयासुर्योस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ एतैर्मन्त्रेस्तस्योपरिष्ठादप
उपस्पृशन्ति । शूलमनवेक्षमाणा असंस्पृशन्तः प्रत्यायन्तस्तिष्ठस्तिष्ठः
समिधो गृह्णीयुः । अग्नेः समिदसि तेजोसि तेजोमयिर्धेहि इति प्रथ-
माम् । एधोस्येधिषीमहीति द्वितीयाम् । समिदसि समेधिषीमहीति
तृतीयाम् । एत्थोपतिष्ठन्ते आपोऽद्वान्वाचारिषमित्यूषा । ततो गृह-
णक्रमेण समिधोभ्यादधत्वाहवनीये । अग्नेः समिदसि तेजोसि तेजो-
मेदाः स्वाहेति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि दुरिष्टेमौ पाहि स्वाहेति

द्वितीयाम् । पितृणां समिदसि मृत्योर्मा पाहि स्वाहेति तृतीयाम् ।
इदं पाशुकसमिदाधानमित्युच्यते ॥

१५३ ततः संस्थाजपेनोपतिष्ठन्ते । एतावान् अथवाश्वलायनसू-
त्रानुसारेणेत्यादि अन्यः होतृब्रह्ममैत्रावरुणपाशुककृत्यमुच्यते ॥

१५४ इदं सर्वं पाशुकं कर्म निरूढपशुरिति पशुबन्धइति चोच्यते ॥

१५५ अथ सप्तमीहविष्यज्ञसंस्था पशुत्रयसाध्या सौत्रामण्याख्या
तदीयपदार्थनामानि प्रोच्यन्ते । सा द्विविधा । एका कौकिली अपरा
चरका सर्वापीयं नित्या हविष्यज्ञसंस्थान्तर्गतत्वात् । एतयाचात्त्रकामो
यजेत स्वर्गकामश्चेत्यादिना फलश्रवणात्काम्यत्वमपि । बार्हस्पत्यं पशु
चतुर्थं यदीत्यादिना नैमित्तिकत्वमपि श्रूयते । यजेत्सौत्रामण्यामपत्नी-
कोप्यसोमपदत्यैतरेयब्राह्मणोक्ताया अपत्नीकासोमपयजमानकर्तृका सौत्रा-
मणी साकौकिल्येव स्वतन्वा । अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेतेत्यादौ
अङ्गत्वेन श्रूयमाणा चरकैव । तत्र कौकिल्या बौधायनसूत्रस्य समय-
स्यानुपलभ्यमानत्वात् आपस्तम्बोक्तसूत्रानुसारेण बौधायनसूत्राविरुद्धः
प्रयोगः अनुक्तौ चरकातिदेशः । तस्य निरूढपशुकालण्वानुष्ठानकालः ।
पर्वणि यथा त्रिपशुरूपं प्रधानकर्म संपद्येत तथा कर्तव्यम् । तथा च
द्वादश्यां नान्दीश्रादुदकशान्तिप्रतिसरबन्धादिकृत्वा त्रयोदश्यामैन्द्रेण
पशुना आदित्यचरुणा च प्रचर्य चतुर्दश्यां त्रिपशूपसथं कृत्वा पर्वणि
त्रिपशुमवभृथं महापितृयज्ञं च कृत्वा प्रतिपदि वायोधसेन पशुना
आदित्येन चरुणा च प्रचर्य समापयति । असम्भवे पितृयज्ञोपि प्रति-
पदि कार्यः । अहंपुरस्तादिति वचनं सुरासन्धानकरणपक्षे नवम्यामा-
रम्भपरम् ; अयं सौत्रामणीकाल इत्युच्यते ॥

१५६ यद्यपि सुरोच्छेषणभक्षस्यैव निषेधो न तु स्वाद्वीन्वेत्यादि-
मन्त्रैः सुरासन्धानकरणादेस्तथापि कल्पोक्तसुरासन्धानप्रकारस्येदानीमु-
च्छिन्नत्वात् लोकविद्विष्टत्वात् पयोयहा वा स्युरित्यापस्तम्बवचनाच्च
मुख्यसुराग्रहणमुपेत्य पयोयहग्रहणपक्षाश्रयणं क्रियते । यदि चयनं
विकिर्षति तर्हि त्रिपशौ प्रधानभूते एव कुर्यात् । आद्यन्तपश्वोस्तु
न । तयोरङ्गत्वात् । समप्राधान्यपक्षे तयोरपि चयनं कुर्यात् । सुरा-

सन्धानपक्षस्यानाम्रयणात् । अन्धादीनामन्धत्वात् । तन्ते । पयसः सुराप्रतिनिधित्वात् । स्थानापत्यासुराधर्मो गूढश्च भव-
न्ति । ननु साक्षाद्यधर्मो आन्यधर्मो वा भवन्ति । यथा प्रयोगवातुर्मा-
स्यवत् एकप्रयोगत्वात्सर्वार्थमुदवसानम् । प्राकृतविहारात् अन्यत्र
गमनं कर्मानुष्ठानार्थं उदवसानमित्युच्यते ॥

१५७ ऋत्विग्वरणं षष्ठौतुकूष्माण्डादिहोमश्च सङ्गदेव सर्वप-
श्वर्थः । ते एव विहाराः । दक्षिणतः पैतृकी वेदिः । आद्यान्तपशुष-
न्धयोः पाशुकी वेदिस्तु द्वादशपदा भवति ॥ त्रिपशौ साग्निचित्ये
निरग्निचित्ये वा ऽष्टादशपदा सा भवति । सौत्रामणीकर्मसबन्धिनः
पदार्थाः । त्रयो यूपाः । त्रयनार्थं शर्कराः साग्निचित्ये । सुरायहायै
क्रमेण पलाशन्ययोधाश्वत्यकाष्ठनिर्मितान्यूलखलाकारायूध्वंमुखानि
प्रादेशमात्राणि त्रीणि पात्राणि । एतान्येव सुरायहा इत्युच्यन्ते ॥

१५८ यज्ञियस्यफलेयहेः पलाशादिवृत्तस्य तादृशान्येव त्रीणि
पात्राणि तानि पयोयहा इत्युच्यन्ते ॥

१५९ जुहूसदृशे महापुष्करे द्वे पत्रे ते द्रोणकलशपदवाच्ये ॥

१६० एकः कुम्भः । शतावृष्णास्थाली । नकलबदरकर्कन्धूनां
सक्तवः । नकलादयोबदरभेदाः यवगोधूमोपवाकानां सक्तवः । हरि-
तयवाः । श्येनस्य पक्षिणो द्वौ पक्षौ । सिंहव्याघ्रवृकानां लोमानि ।
कलाविलोम्वां दशापवित्रमध्यर्थाः । गवाश्वलोम्वां प्रतिप्रस्थातुः ।
नाभिदघ्नपादा अरत्निमात्रशीर्षयानूच्यामौज्जविषयनाया सा आस-
न्दीत्युच्यते ॥

१६१ प्रभूतं पयः । अन्येपि यउपयुक्ताः पदार्थास्ते सम्पादनीयाः ।
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स्वर्गकामो वा कौकिल्या सौत्रामण्या यत्ये त्रिष-
पांशु त्रिहृत्त्वैः । अयं सौत्रामणीसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६२ प्रशास्तुषष्ठानृत्विजो वृत्वा ऽर्हयित्वा । इडात्रपं कृत्वा ।
अन्वारम्भणीयामिष्टं कृत्वा ऽरण्योरग्नौ समारोप्य अथ वा ऽजस्ता-
नग्नौ यहीत्वोदवसायमणित्वा मनस्वत्या जुहोति । साग्निचित्येतु
याःपुरस्तादि जपित्वा स्वर्गकाम आरुणकेतुकमग्निं वेप्ये इत्ययमग्नि-
यजनसङ्कल्प इत्युच्यते ॥

१६३ पुनर्याः पुरस्तादित्यादि । श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमेन्द्रिय पशुना
यस्ये इत्ययमेन्द्रपशुमङ्गल्य इत्युच्यते ॥

१६४ ततोऽग्नीन् विहृत्य षड्वीतृश्रृङ्गाण्डसारस्वतहोमाः सर्व-
पश्वर्थमादावेव सकृत् । नतुप्रतिपश्वार्थते । एकप्रयोगत्वात् । पश्चि-
ष्टिः स्यावर्तते । परन्त्वाश्वलायनमते पूर्वोत्तरयोरैन्द्रपश्वोद्गत्वात् ।
पश्चिष्टिस्तयोर्न भवति । समप्राधान्ये तु सर्वपशुषु पश्चिष्टिर्भवति ।
पशुत्रये च वेदियूपाहुत्यादि यूपोपस्थानान्तं निरुद्धवत्करोति ।
अस्मिन्नेन्द्रपशौ चपभो दक्षिणा । पुनरालम्भवर्जं सन्तिष्ठत एव पशुः ।
अयं सौत्रामणीपूर्वपशुरित्युच्यते ॥

१६५ अथ तदानीमेव पुनर्विहृत्यादित्येष्टिः । आदित्यौ द्वौ
कौकिल्यां सौत्रामण्यामितिकर्मोन्तसूत्रात् । अस्यामिष्टौ वत्सो दक्षिणा ।
वत्सं पूर्वस्यां ददाति मातरमुत्तरस्यामिति वचनात् । अंहसो मूच्य-
मिति यजमानस्यानुमन्त्रणम् । पुनरालम्भवर्जं मियमिष्टिः सन्तिष्ठते ।
इयं सौत्रामणीपूर्वपशुरित्युच्यते ॥

१६६ ततोऽद्वयः सद्योजात्रिपशुः । श्री*परमेश्वरप्रीत्यर्थं त्रिपशुना
पशुवन्धेन यस्ये इति सङ्कल्प इदानीमेव वयनसङ्कल्प इत्येके । अयं
त्रिपशुमङ्गल्य इत्युच्यते ॥

१६७ अथ त्रिपश्वनुष्ठानोपयोगिनी पाशुकी वेदिः । सा चेत्थं
निर्मातव्या । प्राकृतविहारात्पूर्वतः पूर्वनिर्मितामेन्द्रपश्वनुष्ठानोपयो-
गिनीं पाशुकवेदिमुद्रास्य यूपञ्चोद्गास्याहवनीयात्संवरमवशेष्यसौमिक्या
वेदेर्द्विसप्तत्यधिकनवशतपदत्रयफलायास्तृतीयां शतत्रयफलमूलवट्त्रिंश-
त्यङ्गुलदण्डेन द्वादशपदा प्राची दशपदा पश्चादष्टादशपदा पुरस्ता-
दात सौत्रामणीकी वेदिः कार्या । शम्यामात्रोत्तरवेदिर्भवति द्वादशाङ्गु-
लपदपदे षट्तिनो नैकविंशत्यङ्गुलदण्डेन दशाङ्गुलपदपदे सप्तदशा-
ङ्गुलदण्डेनापि । तत्रैव त्रिभागदण्डादि । त्रयोदशाङ्गुलसमचतुरस्रोत्तर-
नाभिः । साम्नौमपि गृह्णामीत्युपधानमन्त्रप्रभृति ये ब्राह्मणाबहुविद-
इत्यन्तं कृत्वाशाख्यकेतुकचयनपदे सद्यस्कालत्वेपदे तु पश्चिष्ट्यनन्तरं

* यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोसीत्यादिना सर्वकर्मणां परमेश्वर प्रीत्यर्था-
वगतेः ।

यूपाहुत्यादि भवति । अग्निययनपत्ते तु वेदं विमाय परिस्तीर्य भौज-
नवपनश्चानवासः परिधानाञ्जनाभ्यञ्जनादि दीक्षाया रूपं कुर्वन्ति ।
त्रिपशोर्देवतासङ्कल्पः । सौत्रामण्याः सप्तदश सामिधेयः । एकादश
प्रयाजाः । आग्नीषोमावाज्यभागौ । अश्विनौ सरस्वती इन्द्रः सुचामा
च यददेवताः । वनस्पतिः पृषदाज्यदेवता देवा आज्यपाः । अग्निः
स्विष्टकृत् । समानं स्विष्टकृदिति पत्ते नात्र स्विष्टकृदुल्लेखः । इन्द्रः
सधिता वरुणश्च पुरोडाशानां देवताः । अग्निः स्विष्टकृत् । एकादशा-
नुयाजाः । एकादशोपयाजाः सूक्तवाकशंयुषाकौ । अष्टौ पत्नीसंयाजाः
एषमात्मक्रेनेत्यादिश्वः सद्यो वा यत्पेदति सङ्कल्प्य आग्नीन् विहृत्य
अन्वाधानादिव्रतोपायनं शाखाहरणादि । ययनपत्ते मैत्रावरुणयोः शाखां
मूलशाखां चाहुत्य पञ्चविधं बर्हिः प्रसूमयं प्रस्तरं ऐतधी विधृती चये-
विंशतिदाहकमिध्मचाहुत्य वेदं करोति । ययनपत्ते इदानीमेव वेदिक-
रणम् । तदन्तरं यूपावटीयाच्छङ्कोः प्रत्यक् त्रिभागास्त्रयस्त्यक्तं चक्रं
परिलिख्य कर्षूः चात्वाच्छ्रयंत्यपस्याः । अथ पाचत्याज्यस्यालीमित्या-
दिमयिष्टह्याम्यवे अग्निमित्यादिनादभेस्तम्बे चाहुतीर्हुत्वा अथपाच-
तिस्फ्यमुदपात्रं बर्हिः शम्यामित्यादि चात्वाललेखनप्रभृत्युत्तरवेदिना-
भिप्रच्छादनान्तं करोति । उत्तरवेद्या दक्षिणतश्चात्वालपुरीषेण हस्त-
मात्रं चतुरङ्गुलोज्जतं चतुरस्रमायतनं करोति तत् खर इत्युच्यते ।

१६८ तत्र सुवां स्थापनं करोति । तस्य खरस्य पश्चादपरः खरः
क्रियते तस्मिन् यज्ञाः स्थाप्यन्ते । ततोऽभ्यादानादि यूपावटकरणा-
न्तम् । तत इन्द्रघोषस्त्वेत्यादिना संस्वावाभिघारणादि सिकतासमी-
करणान्तं ततः शाखापवित्रमुपवेशं च करोति । ततोऽग्निप्रणयनं करोति ।
ततो ब्रह्मयजमानयोः स्वायतने उपवेशनम् । ततोऽध्ययुत्तरपरि-
हृदि- स्फ्यप्रक्षालनान्तं करोति । आग्नीध्रः शालामुखीये सुचः प्रति-
तप्य सुववत् स्वधितिं सम्मार्ष्टि । अध्ययुः जुह्वायह्यादि सर्वोज्या-
भिमन्त्रणान्तं करोति । ततः सायमग्निहोत्रं हुत्वा शालामुखीयस्यो-
त्तरतः दर्भेषु तिस्रः पशुकुम्भीः त्रीणि शाखापवित्राणि तिस्रोयूपरशनाः
पशुरशनाश्च त्रीणि वषाश्रयणी युग्मानि । त्रीणिहृदयशूलानि त्रीन्य-
योषहास्तथा सुरायहाश्चनकलबदरकर्कशूनां यवगोधूमोपवाकानां च

सक्तून् वृ श्यनपत्रं दृ दशापवित्रं द्वाद्रोणकलशं शतानुष्णां स्यातां
चासादयति । एतानि सौत्रामणीपाशुकपात्राणीत्युच्यन्ते ॥

१६८ ततोमैत्रावक्ष्याः सायंदोहः । श्वोभूते प्रातरग्निहोमान-
न्तरं प्रातर्दोहः । आरणकेतुकचयनक्षे महारात्रे जायते भूत्वा तदा-
नीमेषापहृष्य प्रातरग्निहोत्रं जुहोति । कर्मणो विहितकालात्पूर्वमेव
यदनुष्ठानं तदपकर्ष इत्युच्यते ॥

१७० तत आग्नेयीं पश्चिष्टिं समाप्य संमर्शनादि करोति ।
आज्यं दधि च निरूप्यापूर्वाज्यं च निर्वपति । आज्यमधिग्नित्य पर्यग्नि
करोति । चयनाभावे इदानीं वेदिकरणं आनोदितस्त्रिहरेत्यन्तम् ।
चयनपक्षे उत्तरपरिग्राहादि करोति । प्रतिप्रस्थाता स्फ्यमग्निहोत्रद-
वर्णो जुहूद्वयमित्यादि पात्राण्यासाद्य कर्मणे वामित्यादि करोति ।
ऊर्ध्वमुखानां ग्रहाणां जुहूवत्संमार्गः । आज्यं निरूप्य महीनां पयो-
सीति पत्नीमान्यमवेक्षयति । आध्वर्युर्द्रोणकलशे प्रभूतं पयो निर्वपति
तूष्णीं । प्रतिप्रस्थाता सुरास्थानीयं पयः प्राकृतवेद्यां निदधाति ।
आध्वर्युः पर्यग्निकरणादि करोति । प्रोतणीरासादयेध्मावर्हिरुपसादय
सुषं च सुचश्च संमृद्धितूष्णीं पृषदाज्यग्रहणं पत्नीं सचक्ष्याज्येन दध्ना
चोद्वेष्टि प्रतिप्रस्थातः सुरासोमस्य विद्वि रति प्रेष्यति । ततः प्रतिप्र-
स्थाता सुराकुम्भं दशापवित्रं श्येनपत्रं ग्रहान् द्रोणकलशं नफलवदरकर्को-
न्धूनां यवगोधूमोपवाकानां च सक्तून् सिंहव्याघ्रलोमानि शतानुष्णां
स्यालीं वादाय पूर्वया द्वारा निष्क्रम्यान्तर्वेद्यासादयति । अथाध्वर्युः
आज्यमुत्पूय स्वीयेनोदग्देशेनाजाविलोमनिर्मितेन दशापवित्रेण द्रोणस्थं
प्रप उत्पुनाति पुनाति ते परिक्षुतमित्यूचा । प्रतिप्रस्थाता सुरास्थानीयं
कुम्भस्थं पयः स्वीयेनोदग्देशेन गवाश्वलोमनिर्मितेन दशापवित्रेणा-
न्तर्हिते स्वीयद्रोणकलशे ऽध्वनायेत्पुनाति ब्रह्मवचं पवते तेज इत्या-
दिना रसेनाचं यजमानाय धेहीत्यन्तेन यजुषा । इदं सुरापयसोदत्प-
न्नमित्युच्यते ॥

१७१ सुरास्थानीयं पयः कुम्भे किञ्चित्परिशेषयति । ततो
ऽध्वर्युः प्रोक्षण्युत्पवनादि ऋषभौ स्य इत्यादिपजुषा सुवस्वधितिसाद-
नान्तं कृत्वा वेद्यामेव ग्रहेषु वक्ष्यमाणमन्त्रैः क्रमेण पयो पृह्णाति ।

कुविदङ्गयधमन्त इत्यृचा उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च प्रथमे गृहीत्वा यवसक्तुभिः संश्रित्य स्वीयश्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिस्तेजसे त्वा इति मन्त्रेण सूचां पश्चात् खरे सादयति । अयेण दक्षिणाग्निं वेद्यामेव पूर्वकृते द्वितीयखरे सादयतीत्यन्विलायन्त्ये उक्तम् । ततः पूर्वाक्त्यैवर्चा उपयामगृहीतोऽसि सरस्वत्यै त्वा जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च द्वितीये गृहे गृहीत्वा गोधूमसक्तुभिः संश्रित्य पूर्ववत्परिमृज्य एष ते योनिर्वीर्याय त्वा इति मन्त्रेण पूर्ववत्सादयति । ततस्त्यैवर्चा उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा सूचाम्णे जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च गृहीत्वापवाकसक्तुभिः संश्रित्य परिमृज्य एष ते योनिर्बलाय त्वा इति मन्त्रेण सादयति । प्रागपवर्गमुदगपवर्गे वा गृहाणां खरे सादनम् । एतत्पयोऽगृहासादनमित्युच्यते ।

१७२ ततः सजान् गृहानुपतिष्ठते । तजोऽसि तेजो मयि धेहि इति मन्त्रेण प्रथमयजम् वीर्यमसि वीर्यम्मयि धेहि इति मन्त्रेण द्वितीयम् । बलमसि बलं मयि धेहि इति मन्त्रेण तृतीयम् । आग्नीध्रः द्रोणकलशस्यं सुरापयः पाचान्तरे कृत्वा द्रोणोपरि धृतगोबालपवित्रमवनीय धारां करोति प्रतिप्रस्थाता धारायां गृह्णाति । नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मा संसृतायां परमे व्योमन् सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष मा मा हिंसीः स्वां योनिमाविशन् । उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजोऽश्विभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामि । आभ्यामृगयजुभ्यां पर्यमेये पात्रे गृहीत्वा बर्हिषी अन्तर्धाय नक्तसक्तुभिः सिंहलोमभिरश्च संश्रित्य बर्हिषी दूरीकृत्य स्वीयेन श्येनपत्रेण परिमृज्य पयोऽगृहाणां पुरतः उत्तरो वा प्रागपवर्गमुदगपवर्गे वा सादयति एष ते योनिर्मौदाय त्वेति मन्त्रेण । नैययोधे पात्रे द्वितीयं गृह्णाति । नानाहिषामित्युचं पठित्वा उपयामगृहीतोऽसि सारस्वतं वीर्यं सरस्वत्यै त्वा जुष्टं गृह्णामीति यजुषा । ततो बर्हिषी अन्तर्धाय बदरसक्तुभिः व्याघ्रलोमभिरश्च संश्रित्य अपोदृत्य बर्हिषी स्वीयश्येनपत्रेण परिमृज्य एष ते योनिरानन्दाय त्वेति मन्त्रेण सादयति । आश्वत्ये पात्रे तृतीयं गृह्णाति नाना हि वामित्यृचा उपयामगृहीतोऽस्यैन्द्रं बलमिन्द्राय त्वा सूचाम्णे जुष्टं गृह्णामीति यजुषा च । बर्हिषी अन्तर्धाय कर्कत्सक्तुभिर्वृकलोमभिरश्च

संश्रित्य ऋषोदृत्य बर्हिषी श्येनपक्षेण परिमृज्य एष ते योनिर्महसे
त्येति मन्त्रेण सादयति । सिंहादिलोमाभावे सिंहव्याघ्रशृकान् ध्यायति ।
एतत्कर्म सुरास्यानीयपयोयहासादनमित्युच्यते ॥

१७३ सवान् यहानध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता यजमानश्चोपतिष्ठन्ते ।
ओजोसीत्यादि सुरावन्तमित्यन्तैर्वाक्यमन्त्रैः । तेषु तु षसुषाज्यसमूहेषु
प्रथमवाक्यसमूहान्तपठितस्य ऋतेन सत्यमिन्द्रियमित्यादिवाक्यत्रय-
स्यानुषङ्गः क्रियते । तथाहि । ओजोस्योजो मयि धेहि । मन्युरसि
मन्युं मयि धेहि । महोसि महो मयि धेहि । सहोसि सहो मयि
धेहि । या व्याघ्रं विषूचिका । उभौ वृकं च रक्षति । श्येनं पतञ्जिणं
सिंहं सेमं पात्वंहसः । संपृचःस्य सम्माभद्रेण पृक्त । विपृचःस्य विमा-
पाप्मना पृक्त । सोमो राजा मृतं सुतः । अजीषेणाजहान्मृत्युम् ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम् । विपानं शुक्रमन्थसः । इन्द्रस्येन्द्रियम् । इदं पयोमृतं
मधु ॥ १ ॥ सोममद्भ्यो व्यपिबत् । छन्दसा हंसः शुचिषत् । ऋतेन०
॥ २ ॥ अद्भ्यः तीरं व्यपिबत् । क्रुङ्गांगिरसो धिया । ऋतेन० ॥ ३ ॥
वाचात्यरिस्तुतो रसम् । ब्रह्मणाव्यपिबत्सत्रम् । ऋतेन० ॥ ४ ॥ रेतो
मूत्रं विजहाति । योनिं प्रविशदिन्द्रियम् । गर्भो जरायुणा वृतः ।
उल्बं जहाति जन्मना । ऋतेन० ॥ ५ ॥ विदेन रूपे व्यकरोत् । सता-
यती प्रजापतिः । ऋतेन० ॥ ६ ॥ सोमेन सोमो व्यपिबत् । सुतासुतो
प्रजापतिः ऋतेन० ॥ ७ ॥ वृष्टा रूपे व्यकरोत् । सत्यानृते प्रजापतिः
ऋतेन० ॥ ८ ॥ वृष्टा परिस्तुतो रसम् । शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत् । प्रयः
सोमं प्रजापतिः । ऋतेन सत्यमिन्द्रियम् । विपानं शुक्रमन्थसः ।
इन्द्रस्येन्द्रियम् । इदं पयोमृतं मधु ॥ ९ ॥ एतत्सुरायहोपस्थान-
मित्युच्यते ॥

१७४ उपस्थायाय उपस्पृशन्ति । ततः प्रतिप्रस्थाता यहान्
एहीत्वा ऽवशिष्टसुरं कुम्भद्वारेण कलशं चादायाहवनीयस्यायतः दक्षिण-
खरस्थाम्नि समीपे सादयति । विशाखयोः शिखरं शतमानं पवित्रं शता
तृणान्वासाद्य खरस्य पूर्वतः पुराणभस्मना खरान्तरं कृत्वा तस्मिन्
सन्मीकवपां निदधाति । ब्रह्माणं चोपवेशयति । ऋष उपस्पृश्य यन्मे
अमृदत्यादिमन्त्रं प्राचयति यजमानम् । ततो यूपप्रक्षालनादि वाशुक्रं

कर्म चरकवत्करोति । अयः पशव आलभ्यन्ते । तत्राश्विभ्यां धूपवर्ण-
रक्षागः । सरस्वत्यै मेघरक्षागो वा । इन्द्राय अषभः । कलियुगे तु
गवालम्भनिषेधादृषभप्रतिनिधित्वेन रक्षागो भवति । रक्षागकवभकार्यं
इति गोपालकारकोक्तत्वात् । वृष्णिर्वत्यापस्तम्बसूत्रोक्तत्वान्मेषो वा
भवति । प्रतिनिधिस्वीकारेण पशुनामादेशादौ अषभशब्द एव प्रयो-
क्तव्यः । न तु वृष्णिशब्द उरुशब्दो गोशब्दो वा मन्त्रपाठे अषभश-
ब्ददर्शनात् । एते सौत्रामणीपशव इत्युच्यन्ते ॥

१७५ पर्याग्निकरणे विशेषः । आग्नीध्रो द्वितीये पर्याये पर्याग्निकु-
र्वन् प्रतिप्रस्थात्रा उत्तरवेदेर्दक्षिणेन पथा गत्वा तत्र खरे उल्मुकैकदेशं
प्रक्षिप्य करीषादिनोपसमाधायोपसादिते सति आग्नीध्रः शेषेणोल्मुकेन
पर्यायान् समाप्य तदेवोल्मुकं पृथङ्निधाय पशुप्राणकाले तदर्थं प्रण-
यति । अथोल्मुकप्रथमा इत्यादिना विहितस्य शामिचशानां प्रति
पशुनयनस्याङ्गभूतमुल्मुकं पृथङ्निहितस्यैकदेशो वृक्षते । तमेकदेशं
कायानन्तरमाहवनीये प्रक्षिपति । अषभे निषण्णे सति तमुदुस्तति-
क्षित्यादिमन्त्रेणोत्थापयति । ततो वपाप्रचारान्तं पाशुकं चरकवद्-
भवति । पशवङ्गमन्त्रेषु पशुबोधकशब्दानां पशुबहुत्वादुद्बुधचनान्तत्वेन
सर्वचोहः कार्यः । अश्विभ्यां रक्षागस्य वपाया मेदसोनुब्रूहि इत्यनु-
वाक्याप्रेषः । अयमश्व्यनुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१७६ अश्विभ्यां रक्षागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति मैत्रावरुणं
प्रत्यध्वर्युः प्रेष्यति । अयमश्वियान्वाप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१७७ सरस्वत्यै मेघस्य वपाया मेदसोनुब्रूहि इति । अयं सर-
स्वत्यनुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१७८ सरस्वत्यै मेघस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति अयं सरस्वतीया-
न्याप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१७९ यजमानः अश्विभ्यामिदम् । अश्विनोरहन्तेवयज्ययेन्द्रि-
यावी भूयासम् । जेमानं महिमानं गमेय मिति वा । सरस्वत्यादिदम् ।
सरस्वत्या अहं वेषयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् । जेमानमित्यादिविकल्पः
पूर्ववत् । अनुमन्त्रयते । एतद्व्यागद्वयानन्तरं अध्वर्युः इन्द्राय अषभस्य
वपाया मेदसोनुब्रूहि इत्यमैन्द्रानुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ॥

१६० इन्द्राय अक्षमस्य वषां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येत्ययमेन्द्रयाज्या-
प्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१६१ ततो वषामाजनात् समानम् । इदानीमेव वा पयोयहा-
दियहणम् । ततः प्रतिप्रस्थातः पशून् विशाधि इत्यादि करोति ।
नेतेषु पशुपुरोडाशा विद्यन्ते । यहुपुरोडाशा ह्येते इति वचनात् ।
शमितहृदयानि जिह्वावक्षांसि तानि कुंभतात्तनिमानिमंतसूस्तानि
साधं सध्यानि दोषाण्येकचराणि कुंभतात्तानांवाश्वान्यवधतादक्षिणाः
ओणीरधुद्वीः कुंभताद्विणानि दोषाणि सध्या ओणीरणिमन्ति गुदानां
तानि अङ्गानि कुंभताद्वनिपूश्च जाघनीश्चावधत्ताद्वपूष्णाः कुंभतात्
त्रिः पशून् प्रच्यावयतान् त्रिःप्रच्युतानां पशूनां हृदयान्युतमानि कुंभतात् ।
तस्य तस्य पशोरित्यध्याहारं तु एकत्रैवोप्यन्वेतीत्यनूहो वा । अयं
सौत्रामणीपशुश्रपणप्रेष इत्युच्यते ॥

१६२ इदानीमप्रेषित एवाग्नीध्रः चीन्युरोडाशाच्चिर्वपति । इन्द्रायै-
कादशकपालम् । सवित्रे द्वादशकपालम् । वरुणाय दशकपालम् ।
सर्वाणि कपालानि त्रयस्त्रिंशद्वपन्ति । अत्रैव वरुणमेककपालं निर्वपति ।
आमित्राश्रपणं साग्नौ आप्यनिनयनान्तङ्कुरोति । पश्वङ्गश्रपणकाले यद्देः
प्रचरन्ति । अध्वर्युः पयोयहान्शरन्वादिना युगपद्वोमार्थमेकत्र बध्वा
आदत्ते । प्रतिप्रस्थाता तथैवेकीकृत्य सुरायहानादत्ते अध्वर्युर्मेत्रावकृत्य
सम्वप्यति । अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुरासोमानामनुब्रूहि । अयं
सुराग्रहानुवाक्याप्रेष इत्युच्यते ।

१६३ अत्याक्रामतोऽध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ । अध्वर्युराश्रावयति ।
आग्नीध्रेण प्रत्याश्राविते अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुचाम्णे सुरा-
सोमानमस्थितान् प्रेष्य । इत्ययं प्रेषः सुराग्रहयाज्यप्रेषप्रेष इत्युच्यते ॥

१६४ होतृवषट्कारसमकालं प्रतिप्रस्थाता सुराग्रहान् अध्वर्युः
पयोयहान् सहोभौ स्वाहान्ताम्यां जुहुतः । सुराग्रहं बर्हिषदं सुवीरं
यजं हिन्वन्ति महिषानमोभिः । दधानाः सोमं दिवि देवतासु मदे-
मेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः स्वाहा । इत्यध्वर्योः यस्ते रसः सम्भृत
ओषधीषु सोमस्य शुष्मसुरया सुतस्य । तेन जित्वा यजमानं मदेन
सरस्वत्यश्विनाविन्द्रमग्निं स्वाहा । इति प्रतिप्रस्थातुः । चरकोक्तयोः

हाव्यग्नेहविर्यस्मिन्नश्वास इत्यनयोर्निवृत्तिः । इमौ सुरायहहोममन्त्रा-
वित्युच्येते ॥

१६५ अश्विभ्यां सरस्वत्याइन्द्राय सुत्राण्य इदम् न ममेति त्यागो
यजमानस्य । अत्र हुतानुमन्त्रणं नास्ति । सोमधर्मत्वात् । करणपक्षे
आपस्तम्बसूत्रोक्तं अनुमन्त्रणं साचाप्यवत् याज्ञम् । अहाव्यग्नेहविरा-
स्येते सुवीर्य दृतं चमू इव सोमः । वाजसनी रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं
धेहि यशसं बृहन्तम् ॥ १ ॥ यस्मिन्नश्वासश्चपभासउत्तणोवशामेषाचष-
सृष्टासन्नाहुताः । कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे हृदामतिं जनय
चाहमग्नये ॥ २ ॥ इति मन्त्राभ्यां सुरायहान् हूयमानान्वानुमन्त्रयते
यजमानः । इदं मन्त्रद्वयं सुरायहहोमानुमन्त्रणमित्युच्यते ॥

१६६ होतुरनुषष्टकारे तु उभौ तूष्णीं जुहुतः । यजमानः
आनयइदम् । अग्नेरहन्तेष्यज्ययायुष्मान्यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमित्यनुम-
न्त्रयते । प्रतिप्रस्थातुर्देविणश्चरस्याग्नौ वा होमः । तत्पक्षे शालामु-
खीयादग्नेरिधं प्रणीयोत्तरवेदिषत्सम्भारनिधामं अथराहुत्यादि परि-
स्तरणपरिधीष्यादिसम्भारान्तं तूष्णीमध्यर्पुपुरुषाः कुर्वन्तीति विशेषः
प्रतिप्रस्थाता शिवनं संस्त्रावं सारस्वते ऽवनयति सारस्वतमैन्द्रे । ततः
प्रत्याकम्प्याश्विनं पयोयहमध्यर्पुर्भक्षयति । यमश्विना नमुचेरासुरादधि-
सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय । इमं तं शुक्लं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह
भक्षयामि इति मन्त्रेण । प्रतिप्रस्थाताग्नीधश्च सारस्वतं भक्षयतः ।
यद्वचरिप्तरसिनः सुतस्य यद्विन्द्रोऽपिबच्छ्वीभिः अहं तदस्य मनसा
शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामीति मन्त्रेण । इदं हविः प्रजननं मे
अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये । आत्मसनि पशुसन्त्यभयसनि लोक-
सनि । अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वचं पयो रेतो अस्मासु धत्त ।
रायस्मोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा । आभ्या मृभ्यामैन्द्रं ब्रह्मयज-
मानौ भक्षयतः । प्रतिप्रस्थाता ऐन्द्रं सुरायहं होत्रे हरति । पयोयह-
त्वात् होता प्रत्यक्षं भक्षयति । प्राणभवो वा यदि होता न भक्षयति
तदा खरे उपविष्टः कश्चिद् ब्राह्मणो भक्षयति । तानाहिषामित्युक्ता
यदत्र शिष्टमित्यूचा च । यदि ब्राह्मणं न विन्देत्तर्हि आहवनीयस्य

दक्षिणायां भस्मानिमित्तस्य बलमीकवर्णायामवनयति एताभ्यामिव
मन्त्राभ्याम् । अयं सुरायहभक्तविधिरित्युच्यते ॥

१८७ अत्र यहपात्राणां सुरानिनर्देन पूरणं श्येनपत्रावगूहनञ्च ।
वंशपादानुच्छित्य तयोर्परि दक्षिणायां दीर्घवंशं निधाय वंशशिक्यं च
बध्वा शिक्ये शतावृणं कुम्भं निधाय दक्षिणापगोवालपवित्रान्तर्हितं
कृत्वा पवित्रे शतमानं हिरण्यं निधाय तत्रावशिष्टं सुरास्थानीयं
पयोवनयति । यत्पतितं द्रोणे धाराशेषं तद्दक्षिणामुखः प्राचीनावीती
तिष्ठन् सोमप्रतीकाः पितरस्तृणुत इति मन्त्रेण शतावृणकुम्भतो
धारा अग्नौ पातयति । तासु पतितासु अर्धयुर्वह्ना होता यजमानश्च
प्राचीनावीतिनो दक्षिणामुखा उपतिष्ठन्ते । पवमानः सुवर्जनः ।
पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मा ॥ १ ॥ पुनन्तु मा
देवजनाः । पुनन्तु मनवोधिता । पुनन्तु विश्वत्रायवः ॥ २ ॥ जात-
वेदः पवित्रवत् । पवित्रेण पुनाहि मा । शुक्लेण देवदीदृत । अग्ने
कृत्वा क्रतूरनु ॥ ३ ॥ यत्ते पवित्रमर्च्येणि । अग्ने विततमन्तरा । ब्रह्म
तेन पुनीमहे ॥ ४ ॥ उभाभ्यान्देवसवितः । पवित्रेण सवेन च । इदं
ब्रह्म पुनीमहे ॥ ५ ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्यागात् । यस्यै बह्वीस्तनुवो
वीतपृष्ठाः । तया मदन्तः सधमाद्वेषु । वयं स्याम पतयो रयीणाम्
॥ ६ ॥ वैश्वानरो रश्मिभि मा पुनातु । वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः ।
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः । कृतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्
॥ ७ ॥ बृहद्भिः सवितस्तृभिः । वरिष्ठैर्देवमन्मभिः । अग्ने दत्तैः पुनाहि
मा ॥ ८ ॥ एतैरष्टाभिर्मन्त्रैः एतत्सुराधारोपस्थानमित्युच्यते ॥

१८८ उपस्थानानन्तरं प्रत्यङ्मुखो ऽध्वर्युः त्वं सोम प्रचिक्रितो
मनीषेति त्वया हि नः पितर इति बन्धवत्वात् इति त्वं सोमपितृभिः
संविदान इति तस्मै त इन्दो हविषा विधेमिति पञ्चभिर्हविभिरुपति-
ष्ठते । उदङ्मुखो ब्रह्मा बर्हिषदः पितर कृत्यवैगिति त आगता
वसेति आहं पितृन्सुविदत्रानित्युपहृताः पितरः सोम्यास इति चत-
स्रभिर्हविभिरुपतिष्ठते । प्राङ्मुखो होता अग्निष्वात्ताः पितर एहग-
च्छतेति ये अग्निष्वात्ता ये ऽनग्निष्वात्ता इति वान्यायै दुग्धे इति
अग्निष्वात्ता इति चतस्रभिर्हविभिरुपतिष्ठते । अत्र सुरायहस्थापनं

अश्विभ्यां सरस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्ण इदं न ममेति यजमानस्य
 त्यागः । सम्पातमवनीय कुष्ठिकशफावनावनुप्रहरति । एवं सर्वत्र ।
 तदस्य रूपममृतं शचीभिस्त्रिभ्यो दधुर्देवताः संराणाः । लोमानि
 शण्यैर्बहुधा नतोक्नभिस्त्वगस्य मांसमभवच्चल्लाजाः स्वाहा ॥ २ ॥
 सर्वत्र यथालिङ्गत्यागः । तत्तत्पशुदेवतानाम्नेति केचित् । तदश्विना
 भिषजा रुद्रवर्त्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरः । अस्थिमज्जानं मा-
 सरैः कारोतरेण दधतो गत्वविः स्वाहा ॥ ३ ॥ सरस्वती मनसा
 प्रेशलं वसु नासत्याभ्यां वयति दर्शनं वयः । रसंपरिसुता न रोहितं
 नगनहुर्धोस्तरं नवेम स्वाहा ॥ ४ ॥ पयसा शुक्रममृतं जनित्रं सुरया
 मूत्राञ्जनयन्ति रेतः । अपामतिं दुर्मतिं बाधमाना ऊर्ध्वं वातं सञ्जु-
 वन्त धाराः स्वाहा ॥ ५ ॥ इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यः पुण्ड्राशेन
 सविता अज्ञान । यक्कल्लोमानं वरुणो भिषज्यन्मतस्त्रेवायव्यैर्नमिनाति-
 पितं स्वाहा ॥ ६ ॥ अन्त्राणि स्थालीमधु पित्र्यमाना गुदापात्राणि
 सुदुघानधेनुः । श्वेनस्य पत्रं नष्णीहाशवीभिरासन्दीनाभिस्तरं नमाता
 स्वाहा ॥ ७ ॥ कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शचीभिर्यैस्त्रिव्यो योन्यां गर्भा
 अन्तः । ष्णाशीर्व्यक्तः शतधार ऊत्सोदुहेन कुम्भो स्वधां पितृभ्यः
 स्वाहा ॥ ८ ॥ एते मन्त्रा अश्विनकुष्ठिकशफहोममन्त्रा इत्युच्यन्ते ।

१९३ अथ द्वितीयस्य । मुखं सदस्यशिर इत्सदेन जिह्वापवित्रम-
 श्विनासं सरस्वती ॥ चप्पन्नपामुभिषगस्य वोतोवस्तिर्नशेपो हरसा तप-
 स्वी स्वाहा ॥ १ ॥ अश्विभ्यां वतुरमृतं यहाभ्यां द्वागेन तेजोर्हविषा
 श्वतेन । पत्स्राणि गोधूमैः कलैरुतानिपेशो न शुक्रमसितं वसते स्वाहा ॥
 २ ॥ अवि न मेषोसिनवीर्याय प्राणस्य पन्था अमृतो यहाभ्याम् ॥
 सरस्वत्युपवाकै व्याननस्यानिबर्हिर्बदरैर्जजान स्वाहा ॥ ३ ॥ इन्द्रस्य
 रूपमृषभो वलाय कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतं यहाभ्याम् । यवान बर्हिर्धुवि-
 केशराणि कर्कन्धु जज्ञे मधु सारघं मुखात् स्वाहा ॥ ४ ॥ आत्मन्वप-
 स्येन वृकस्य लोम मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमन् । केशान शीर्षेण यशसे
 श्वियै शिखा सिंहस्य लोमात्स्वामिन्द्रियाणि स्वाहा ॥ ५ ॥ अज्ञान्या-
 त्मभिषजा तदश्विनात्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती । इन्द्रस्य रूपं शत-

मानमायुश्चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना स्वाहा ॥ ६ ॥ सरस्वती योन्यां
गर्भमन्तरश्विभ्यां पक्षी सुकृतं विभर्ति । अपां रसेन वरुणो न सान्नेन्द्रं
श्रिये जनयन्नप्सु राजा स्वाहा ॥ ७ ॥ तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्य-
रिचुता पयसा सारघं मधु । अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुता-
सुताभ्याममृतः सोम इन्द्रः स्वाहा ॥ ८ ॥ एते सारस्वतकुष्ठिकशफहो-
ममन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

१६४ अथ तृतीयस्य । तत्र सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण इत्या-
दीनां षोडशानामृचां द्वाभ्यां द्वाभ्यामृग्भ्यां एकैकाहुतिर्भवति । तद्व-
द्या । सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णासूत्रेण कथयो वयन्ति ।
अश्विना यज्ञं सविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् ॥ तदस्य
रूपममृतं शचीभिस्त्रिहो दधुर्देवताः संराणाः । लोमानि शष्पैर्वहुधा
न तोक्नन्भिस्त्वगस्य मां समभवच्चल्लानाः स्वाहा ॥ ९ ॥ अनया
रीत्या ऽष्टौ होमान् करोति । एते ऋगुयात्मका मन्त्राः ऐन्द्रकुष्ठिक-
शफहोममन्त्रा इत्युच्यन्ते ॥

१६५ अथा ऽध्वर्युः । मित्रोसि वरुणोसि । समहं श्वैर्देवैः ।
इति द्वाभ्यां वाक्यमन्त्राभ्यां पूर्वं संपादितामासन्दीं यजमानायतने
प्रतिष्ठापयति एतत्कर्म आसन्दीप्रतिष्ठापनमित्युच्यते ॥

१६६ ततः चक्षस्य त्राभिरसि । चक्षस्य योनिरधि । एतद्वाक्यद्व-
यात्मकमन्त्रेण तस्यामासन्द्यां वासे आस्तृणाति । एतदासन्द्यास्तरण-
मित्युच्यते ॥

१६७ चत्वारोपि वाक्यमन्त्रा आसन्दीप्रतिष्ठापने विनियुक्ता इति
केचित् । तन्मते वासआस्तरणं न भवति । यजमानः स्योनामासीद ।
सुषदामासीद । मा त्वा हिंसीत् । मा मा हिंसीत् । इति वाक्य-
चतुष्टयात्मकेन मन्त्रेण उपावशति । एतदासन्द्युपवेशनमित्युच्यते ॥

१६८ अध्वर्युः निषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा । सासाच्याय
सुकतुः । इत्यृचा आसन्द्यामासीनं यजमानमभिमन्त्रयते । एतदास-
न्द्यासीनयजमानाभिर्मन्त्रणमित्युच्यते ॥

१६९ अध्वर्युः प्रत्यङ्मुखस्थिष्ठन् आसन्द्यामासीनं यजमानं आ-
श्विनपात्रस्य संसाधेयाभिषिञ्चति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेशिनो-

बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामश्विनोभैषज्येन तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषि-
ञ्चामीति मन्त्रेण । ततः सारस्वतपात्रस्यसंस्त्रावेणाभिषिञ्चति ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्ये
भैषज्येन वीर्यायात्राद्यायाभिषिञ्चामीति मन्त्रेण । ततः ऐन्द्रपात्रस्य-
संस्त्रावेणाभिषिञ्चति । देवस्य त्वा० हस्ताभ्यां । इन्द्रस्येन्द्रियेण श्रियै
यशसे बलायाभिषिञ्चामीति मन्त्रेण । तदनन्तरं कौसि कतमोसि ।
कस्मै त्वा कतमाय त्वा । इति वाक्यद्वयेन यजमानस्य हस्तौ सम्मृ-
शति । एतद्वजमानहस्तसम्मर्शनमित्युच्यते ॥

२०० व्यस्ताभिर्व्याहृतिभिस्त्रिभिः सुवाहुतीर्जुहोति । तद्वया ।
भूः स्वाहा । भुवः स्वाहा । सुवः स्वाहा यथालिङ्गत्यागो यजमानस्य ।
अथ व्यस्तव्याहृतिहोमइत्युच्यते ॥

२०१ यजमानो राजसूयवन्मङ्गलनाम्ना ऽऽहूयति । अन्तः स्वाव-
यन् । सुश्लोका इति सङ्ग्रहीतारम् । सुमंगला इति भागद्वयम् ।
सत्यराजा इति उत्तरं । एतत्कर्म मङ्गलनामाह्वानमित्युच्यते ॥

२०२ ततो यथालिङ्गमङ्गानि सम्मृशति । शिरो मे श्रीः । इति
शिरः । यशो मुखम् । मुखम् । त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि । इति
केशश्मश्रूणि । राजा मे प्राणो अमृतम् । इति नासिकाम् । सम्राट्
चतुः । इति चतुषी । विराट् श्रोत्रम् । इति श्रोत्रं । जिह्वा मे मद्रम् ।
इति जिह्वाम् । वाङ्महः इति वाचम् । मनो मन्युः इति मनः ।
असङ्भ्रजः इति हृदयललाटे । मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि
इत्यङ्गुलीरङ्गानि च । चित्तं मे सहः । इति चित्तम् । अभिसन्धाय
हृदयम् । बाहू मे बलमिन्द्रियम् । इति बाहू । हस्तौ मे कर्मवीर्यम्
इति हस्तौ । आत्मतन्त्रमुरो मम । इति मध्यशरीरमुरश्च । पृथ्वीर्मे
राष्ट्रमुदरमसौ । इति पृष्ठमुदरमसौ च । यीवाश्च श्रोण्यौ । इति यीवा-
श्रोण्यौ । ऊरू अरन्वी जानुनी । इत्यूरू अरन्वी जानुनी त्रिशोमेङ्गानि
सर्वतः । इति सर्वाङ्गानि । नाभिर्मै चित्तं विज्ञानम् । इति नाभिम् ।
पायर्मै पश्चितीर्भवत् । इति पायुम् । आनन्दनन्दावाडो मे । इति
वृषणौ । भगः सौभाग्यं पयः । इति प्रजननं । असम्भवतामभिसन्धाय

जपेत् । एवम् यथालिङ्गमङ्गानि संस्पृश्याप उपस्पृशति । इदमङ्गसंस्पर्शनमित्युच्यते ॥

२०३ अथासन्द्याः प्रत्यवरोहति । जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धर्मोसि । बिंशि राजा प्रतियुतीति वाक्यद्वयेन मन्त्रेण । अवरोह्य जपति । प्रतियुते प्रतियुष्टामि राष्ट्रे । प्रत्यश्वेषु प्रतियुष्टामि गोषु । प्रत्यङ्गेषु प्रतियुष्टामि पुष्टे । प्रतिद्यावापृथिव्योः प्रतियुष्टामि यज्ञे । एतत्कर्म आसन्द्याप्रत्यवरोहणमित्युच्यते ॥

२०४ अथाध्वर्युराज्याहुतिं जुहोति । त्रयो देवा एकादश । त्रयस्त्रिंशः सुराधसः । बृहस्पतिपुरोहिताः । देवस्य त्वा संवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुतयो मे कामान् समर्धयन्तु स्वाहा ॥ देवेभ्य इदम्० इति यजमानस्य त्यागः । अध्वर्युः पुनराज्याहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा । यजमानः अग्नय इदं न ममेति, यजमानस्य त्यागः । अथ यजमानो यथालिङ्गमङ्गानि सम्मृशति । लोमानि प्रयतिर्मम । इति लोमानि । त्वङ्ग आनतिरागतिः । इति त्वचम् । मांसं म उपनतिः । इति जिह्वाम् । वस्वस्य मज्जा म आनति । इति मज्जानम् । लोमादीनि मज्जान्तान्यङ्गानि सम्मृश्याप उपस्पृशति । इदं लोमादिसम्मर्शनमित्युच्यते ॥

२०५ ततः चयनपक्षे स्विष्टकृतः पुस्तान्मृत्युयहहोमो भवति । विद्युदसि विद्य वृष्टिरसि वृश्चमे० । अग्नीध्रः सुचावादाय स्विष्टकृत्यभृति इडान्तैः पशुभिः प्रवरति । मृत्युयहभक्षश्च । अथैनान्युरोडाशान्याचयति । ऐन्द्रमेकादशकपालम् । सावित्रं द्वादशकपालम् । वारुणं दशकपालं च । अग्नीत्युरोडाशानाहरेति प्रेषित अग्नीध्रो दक्षिणेनाज्यस्थालीमित्यादिरीत्या व्याहृतिमन्त्रेण हवींष्यन्तर्वैद्यासादयति । यजमानः यन्मे अग्ने इत्यादिनाऽभिमन्त्रयते । अप्रैषः सप्रैषो वा प्रचारः । अप्रैष इति तु युक्तम् । अतएव होतुरादेशो ऽपि भवति अश्विनोरहन्देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् सरस्वत्या अहं देवयज्यया स्वस्तिमान् पशुमान्भूयासम् । इन्द्रस्य सुत्राम्णोहन्देवयज्यया धर्मभाभूयासम् । एतानि क्रमेण आश्विनसारस्वतैन्द्रयागानां यजमानस्यानुमन्त्रणानि । सर्वेषां यागानामच्चादइत्येव वऽनुमन्त्रणम् इडामार्जन्तान्ते

तन्त्रेण स्विष्टकृदिद्वान्तम् इत्यापस्तम्बोक्तपक्षे अत्र मृत्युग्रहभक्तः ।
 गर्भिणीं वडवामत्र वा ददाति । ततो हविश्च्छिष्टमुद्रासयति ।
 अयनपक्षे मैत्रावरुणामित्रया प्रचर्य वाजिनेनेष्टा अग्नीदौपथानङ्गारानि-
 त्यादि करोति । समुदितैस्त्रयाणां पशूनां गुदकाण्डैरुपयाजप्रचारो
 भवति । दिवं वो धूमो मच्छत्वन्तरितम्० पृणध्वं स्वाहेत्यूहः । यक्षे-
 कस्तदा प्रकृतिषत् । सूक्तवाके यथालिङ्गमूहः । आज्यभागदेवतानन्तरं
 अश्विनोऽरहमुज्जतिमनूज्जेषम् । सरस्वत्या अहमुज्जतिमनूज्जेषम् ।
 देवानामाज्यपानमित्यादि प्रकृतिषत् । त्रीणि समिष्टयजूंषि भवन्ति ।
 यजमानो विष्णुक्रमान् क्रान्त्वा व्रतं विसृज्य यज्ञविमोक्तान्तं करोति ।
 अथाध्वर्युः स्फ्यमुदपात्रं हृदयं शूलमित्यादि शूलोद्वासनान्तं कर्म
 करोति इदम् शूलकर्मत्युच्यते ॥

२०६ अथावभृथेन वरन्ति । सामचैव नाहदेवीराप एष वो गर्भं
 इति चेति बोधायनचरकसौत्रामणीसूत्रात् सौमिको ऽवभृथ इति
 ज्ञेयम् । परिभोजनीयान्तेदं च कृत्वा पाणी सम्मृश्याग्नीन् परिस्तीर्य
 गार्हपत्यस्योत्तरतस्तृणेषु पात्राण्यासाद्योत्तरवेदिसमीपे ब्रह्माणमुपवेश्य
 पृष्ठयास्तरणादि करोति । उत्तरवेदिसमीपे प्रणीतासादनम् । प्रोक्षणी-
 भिवो संयवनम् । पुराणगार्हपत्ये निर्वापादि । वारुणमेककपालं पुरो-
 डाशं निर्वपति । आप्यनिनयनान्ते । प्रोक्षणीरासादय सुवं च सुवं च
 संमृष्टि पर्वो सचक्ष्राज्येनोदेऽहि इत्यध्वर्युराग्नीध्रं प्रेष्यति । प्रत्युष्टं
 रक्तः प्रत्युष्टा अरातयोऽग्नेर्वीतिजिष्ठेन तेजसा निष्टुषामीत्यूहितमन्त्रेण
 सुवसुचोर्निष्टपनम् । पर्वो सचक्ष्राज्यमवेक्षयित्वा यजमानं चाज्यमवे-
 क्षयित्वा ऽज्यं प्रकृतिषदुत्पुनाति । विष्ण्वसि वैष्णवं धामासि प्रजा-
 पत्यम् । इत्यनेन मन्त्रेणाज्यमभिमन्त्रयते । स्योनं ते सदनमित्यादि-
 मन्त्रेण एककपालमाविः पृष्टं कृत्वा यन्मे अग्ने इत्यादिनाभिमन्त्रयते ।
 आज्यस्थालीं सुवं जुहूं स्फ्यं बर्हिर्मुष्टिमेककपालं पुरोडाशं प्रतिवसनीये
 वाससी सुरायहपात्राणि बालानि शततृणानि स्थालीं हृदयशूलादी-
 न्यादाय अन्तरेण चात्वालौत्कराबुदङ्कुपनिष्क्रामन्ति । द्वे सुती
 अथणव पितृणामह देवानामुत मर्त्यानाम् । याभ्यामिदं विश्वमे-
 क्षत्समिति यदन्तरा पितरं मातरञ्चेति मन्त्रेण । उहं हि राजा वर-

अश्वकार सूर्याय पत्न्यामन्वेतवाड । अपदे पादाप्रतिधातवेक-
रुतापवन्ता हृदया विधश्चित् । इत्यनेन यत्रापस्तत्र यन्ति । न
सामानि गायन्ति । शतन्ते राजन् भिषजः सहस्रमुखी गम्भीरासु
मतिष्ठे अस्तु । बाधस्य दूरे निश्चिन्ति पराचैः कृतं चिदैनः प्रमुग्ध-
स्मत् । इत्युचमपो दृष्ट्वा जपन्ति । अपामन्तमधितिष्ठन्ति । अत्र
प्रसिद्धं दृश्यशूलैश्चरित्वा स्फुर्येनोदृत्यावोदृत्य शुष्कस्य चार्द्रस्य च सन्धा-
वित्यादि० वरुण नो मुञ्चेत्यन्तम् शूलानां कर्म करोति । तत उदक-
समीपे दक्षिणापवर्गाणि वायव्यानि सादयति । षट् यद्वपात्राणि ह्यौ
द्रोणकलशौ । एकं कुम्भम् । दशापवित्रादि एतानि पात्राणि वायव्या-
नीत्युच्यन्ते ॥

२०७ यस्ते देव वरुण गायत्री कृन्दाः पाशः । ब्रह्मन्मतिष्ठितः ।
तं त एतेनावयजे । इत्यनेन मन्त्रेण पर्णमयं सादयति । यस्ते देव
वरुण त्रिष्टुप् कृन्दाः पाशः । सत्रे प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे ।
एतावन्मन्त्रेण नैयथोधम् । यस्ते देव वरुण जगती कृन्दाः पाशः ।
चित्तु प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे इति मन्त्रेणाश्वत्थम् । यस्ते देव
वरुणानुष्टुप्कृन्दाः पाशः । पशुषु प्रतिष्ठितः । तं त एतेनावयजे ।
इत्यनेन मन्त्रेण शतावृण्णां स्यान्ती यहाणां दक्षिणतः । तद्वक्षिणत-
स्तूर्ण्णां सतन्द्रोणकलशौ बालानन्यच्च यत्सोमावलिप्रां तत्सर्वं निद-
धाति । एतदवभृथीयवायव्यासादनमित्युच्यते ॥

२०८ अथ बर्हिः प्रासनादि करोति । अपस्विः संमृत्य बर्हिर्व-
र्जाश्चतुरः प्रयाजानिष्ट्वा आज्यभागाभ्यां प्रचर्य वारुणमेककपालं पूर्वा-
र्धादपरार्धाच्चाद्वाय उच्चैर्जुहोति । अघते स्थिष्ठकृति सुवेण पञ्चा-
हुतीर्जुहोति । यद्वेवा देवहेडनं देवासश्चक्रमा वयम् । अग्निर्मा
तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः स्वाहा । यदिदिवाय० कमेना व० ।
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः स्वाहा । यदि जायद्रादि
स्वप्न० वयम् । सूर्या मातस्मादेनसो सः स्वाहा । अत्र क्रमेण अग्नये
वायवे सूर्यायेति यथालिङ्गं यजमानस्य त्यागाः । यद्रूपामे यद्वरण्ये
यत्सभायां यदिन्द्रिये । यच्छूद्रे यदर्य एनश्चक्रमा वयम् । यदेकस्याधि-
धर्मणि तस्याऽवयजनमसि स्वाहाप्रजापतय इदं न ममेति त्यागः ।

यदापो अग्न्या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च स्वाहा ।
वरुणायेदं न ममेति त्यागः एताः पञ्चाहुतयः सौत्रामण्यावभृथाहुतय
इत्युच्यन्ते ॥

२०९ ततः स्विष्टकृदादि । आपः संहर्त्समृज्यापवर्हिषौ द्वावनु-
याजोयजति । समुद्रे ते० सुवं प्रतिष्ठाप्य अभिपूर्वं हुत्वा ऽवभृथं यज-
मानो ऽनुमन्त्रयते । अवभृथनिर्मुष्ण निचेहरसि निनुङ्कुण । अव देवे-
देवकृतमनोयाट् । अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम् । उरोरानोदेवरीरिषस्याहि ।
अयमवभृथानुमन्त्रणमन्त्र इत्युच्यते ॥

२१० ततः सुमित्रा न आप औषधयः सन्तु । दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुः । योऽस्मान् द्वेष्टि । यं च क्षयं द्विष्मः । दुपदादिवेन्मुमुवानः ।
स्विचः स्वात्वी मलादिषु । पूतं पवित्रेणोषान्यम् । आपः शुन्यन्तु मेनसः ।
इति द्वाभ्यां मन्त्राभ्यामाणान्य शालीनप्सु सन्प्रकीर्य अञ्जलिनीप-
सिच्य इमं सिष्यामीति मन्त्रेण योक्तं विसृज्य अन्योन्यं धावयन्ति ।
ततोऽभिषेकादि । स्वात्वा प्रतिवसनीयं वासवी परिधाय उद्वयन्तम-
सस्यरि पश्यन्तोऽन्योतिरुत्तरम् । देवन्देवत्रासूर्यमगन्न ज्योतिरुत्तरम्
इत्यादित्यमुपतिष्ठते । प्रतियुतो वरुणस्य पाशः । प्रत्यस्तो वरुणस्य
पाशः । इति मन्त्रेणोदकान्तं प्रत्यस्यति । ततः प्रतिप्रस्थातृत्वा नय ।
तिस्रस्त्रिष्वः समिधः कुर्वत इत्यादि । आपो अन्वचारिणं रसेन समसृ-
ज्महि । पयस्वां अग्नयागमन्तं मा संसृज वर्चसा । प्रजया च धनेन
च । समाववर्ति पृथिवी । समुषाः समु सूर्यः । समु विश्वमिदं
जगत् । वैश्वानरज्योतिर्भूयासम् । विभुं कामं व्यग्नये । एतैर्वाक्यम-
न्त्रैराहुवनीयमुपतिष्ठते । अध्वर्युः सुवाहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा ।
अग्नय इदम्० इति त्यागः । व्रतविसर्गादि पुनरात्मन्वरास्नणतर्पणान्ते
कृत्वा औपयज्ञिके औत्तरवेदिके वा ऽनौ उत्तरवेदिदक्षिणसे बर्हिष्यो-
यति । यत्कुसीदमित्यादिहोम औत्तरवेदिके वा । वाय्वादित्ययूपोप-
स्थानसमारोपणाभ्याधानपूर्णाहुतिवरदानञ्चेति । व्रतविसर्गादि पुनरा-
त्मन्वरास्नणतर्पणान्ता सन्तिष्ठते त्रिपशुसौत्रामणौ । तदानीमेव
असंभवे श्वो वा विहृत्य महापितृयज्ञवदनुष्ठानं भवति । याः पु-
स्तादित्यादि । महापितृयज्ञहविर्भियेत्य इति सङ्कल्पः । प्रजापते न

त्वदेतानि यदन्तरितं पृथिवीमुत द्यामित्युपस्थानान्तं करोति । अयं
सौत्रामणीसम्बन्धिमहाप्रितृयज्ञ इत्युच्यते ॥

२११ अथ प्रतिपदि ऐन्द्रपशुवत्सङ्कल्पप्रभृति । इन्द्राय वायोधसे
पशुमालभते । नात्र समारोपः । सौत्रामणीत्रिपशुवेदिमुद्रास्य यूपं
चोद्रास्य आहवनीयस्यापे द्वादशपदां वेदिं विमायोतरवेदिं शम्यामार्चो
प्रादेशमार्चो योनिं च करोति । नात्र सौमिकी वेदि न धनम् ।
अथभो दक्षिणा । पूर्णोहुत्यन्तं पुनरालम्बवर्जं ऐन्द्र पशुं समापयति ।
अयं सौत्रामण्युत्तराङ्गैन्द्रपशुरित्युच्यते ॥

२१२ तदनन्तरं पुनर्विहृत्य पूर्वषडादित्येष्टिं करोति । समातरं
गां दक्षिणां ददाति । पुनरालम्बवर्जं ब्राह्मणतर्पणान्तं करोति । इयं
सौत्रामण्युत्तरादित्येष्टिरिति गीयते ।

२१३ तदनन्तरं अग्नीन् समारोप्य स्वान्याग्न्यायतनानि सम्प्राप्य
मथित्वा ऽग्नीन् विहृत्याग्निहोत्रं जुहोति । एतावता यन्धेन कौकिल-
सौत्रामणीसम्बन्धियजमानब्रह्माध्यर्वाग्नीध्रप्रतिप्रस्थातृणां कर्माणि
प्रतिपादितानि ।

अथ होत्रमैत्रावशणयोः कर्माश्वलायनसूत्रानुसारेण प्रोच्यते ॥
ऐन्द्रस्य पशोः पश्वष्ट्यादि सर्वं निरुद्धवद्वति । आषाढनकाले होता
आज्यभापदेवतावाहनानन्तरं इन्द्रमाश्वह । वनस्पतिमाश्वह । देवां
आज्यपां इत्यादि प्रकृतिषत् । अधिगुप्रे मेधपतये मेधमित्यूहः ।
अधिगुप्रेषात्पूर्वमेव प्रयाजाः । आश्वलायनानुक्तत्वात् यजुर्वेदोक्तप्रका-
रेण । तद्वथा ये३ यजामहे भूर्भुवः स्वः समिदुइन्द्र उषसामनीके
पुरोइवा पूर्वङ्कट्वावृधानः । गोभिर्वेषावान् मधुना समञ्जन् त्रिभिर्देवैः
स्त्रिंशता वज्रबाहुर्जधान वृत्रं विदुरो ववाराद वो३० ॥ १ ॥ वाग्वष-
ट्कार नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः । इति षष्टकारानन्तरं
जपति । ये३ यजामहे नराशंशः प्रतिशूरो मिमानस्तनूनपात्प्रतियज्ञस्य
धाम । गोभिर्वेषावान्मधुना समञ्जन् हिरण्येश्वन्दी यजति प्रचेता३
वो३० ॥ २ ॥ वाग्वष० । ये३ य० सुवरीडितो देवैर्हरिवां अभिष्टिरा-
जुह्वानो हविषा शर्धमानः । पुनन्दरो मघवान्वज्रबाहुरायातु यज्ञ-
मुप नो जुषाया३ वो३० । वाग्वष० ॥ ३ ॥ ये३ य० सुवर्जुषाणो बर्हि-

हैरिवाच्च इन्द्रः प्राचीनं सीदत्यदिशा पृथिव्याः । उरुव्याचाः प्रथमानं
 स्योनमादित्यैरक्तं वसुभिः सज्जोषाः स्वाहा ॥ ४ ॥ वाग्वष० । ये३ य०
 सुवरिन्द्रं दुरःकृष्यो धावमाना वृषाणं यन्तु जनयः सुपवीः । दुरो देवी-
 रभितो विश्वयन्तो सुवीरा वीरं प्रथमानामहोभी३ वौ३० ॥ ५ ॥ वाग्वष० । ये०
 य० सुवरुषावानक्ता बृहती बृहन्तं पयस्वती सुदूधे शूरमिन्द्रम् । पेश-
 स्वती तनुना संश्रयन्तो देशानां देवी यजतः सुरक्ने३ वौ३० ॥ ६ ॥
 वाग्वष० । नचैद्वैतन्वत इति वचनात् । ये३ य० सुवर्देव्यामिमाना
 प्रथमा पुरुषा होताराविन्द्रे प्रथमा सुवाचा० । मूर्धन्यज्ञस्य मधुना
 प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधाता३ वौ३० । वाग्वष० । अत्र याज्यान्त-
 विसर्गलोपः । इतरश्च रेफीति वचनात् । ये३ य० सुवस्तिक्षो देवीर्ह-
 विषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणा वृषाणं न पवी । आच्छिन्नं तन्तुं पयसा
 सरस्वतीडादेवी भारती विश्वतूर्तो३० वौ३० ॥ ८ ॥ वाग्वष० । ये३ य०
 सुवस्त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्ममपाकाचिष्टुर्यशसे पुरुणि । वृषा यजन्वृ-
 षाणं भूरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवा३न्वी३० ॥ ९ ॥ वाग्वष० । ये३
 य० सुवर्धनस्यतिरवसृष्टो न पाशैस्त्वन्यासमञ्जन् क्षमिता न देवः ।
 इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः स्वदाति हव्यं मधुना घृतेना३ वौ३० ॥ १० ॥
 वाग्वष० । तत आश्वलायनसूत्रपठितमधिगुम्हेन पठति । अधिगुश्चा-
 पापश्चोभौ देवानां क्षमितारौ ताविमं पशुं अपयतां प्रविद्वांसौ यथा
 यथास्य अपयं तथा तथेति श्रुत्युक्तत्वादधिग्वपापनामकौ देवक्षमिता-
 रावुच्येते ॥

२१४ दशप्रयाजाः पूर्वमनुष्ठिताः । इदानीमेकादशेन यजति ।
 स यथा । ये३ य० सुवस्तोक्तानामिन्दुं प्रतिशूर इन्द्रो वृषायमाणो वृष-
 भस्तराषाट् । घृतमुषा मधुना हव्यमुन्दन्मूर्धन्यज्ञस्य जुषतां स्वाहा३
 वौ३० ॥ ११ ॥ वाग्वष० । एते एकादश आपस्तम्बसूत्रपठिता मन्त्राः
 सौत्रामणीप्रयाजा इति गीयन्ते ॥

२१५ अथैतेषां प्रेषा उच्यन्ते । ते च यथा । होतायज्ञत्समिधे-
 न्द्रमिहस्यदेनाभापृथिव्या अधि । दिवो वर्धन् त्समिधयत आजिष्टश्च-
 र्षणीमहान्तेत्याज्यस्य होतार्यज ॥ १ ॥ होता प्रवत्तनूनपातमूर्तभिर्ज-
 तारमप्रोजितमिन्द्रं देवं सुवर्देवं पथिभिर्मधुमत्तमैर्नराशस्सेन तेजसा

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१७३

वेत्वाज्यस्य होतयंज ॥ २ ॥ होता यत्तदिडाभिरिन्द्रमिन्द्रमीहितं मा-
जुह्वानममर्त्यम् । देवो देवैः सवीर्यो वज्रहस्तः पुरन्दरो वेत्वाज्यस्य
होतयंज ॥ ३ ॥ होता यत्तद्वहिषेन्द्रं निषध्वरं वृषभं नर्यापसम् । वसु-
भौरद्वैरादित्येभिर्निर्युद्विद्विर्हरासदद्वेत्वाज्यस्य होतयंज ॥ ४ ॥ होता
यत्तदोतीवीर्यं सहो द्वार इन्द्रमवर्धयन् ॥ सुप्रायणा विश्रयन्तामृता-
वृधो द्वार इन्द्राय मीठुषे वियन्त्वाज्यस्य होतयंज ॥ ५ ॥ होता यत्त-
दुषे इन्द्रस्य धेनू सुदुधे मातरौ मही । सवातरौ न तेजसा वत्समिन्द्र-
मवर्धतां वीतामाज्यस्य होतयंज ॥ ६ ॥ होता यत्तद्वैद्याहोतारा भि-
षजा सखाया हविषेन्द्रं भिषज्यतः । कवी देवौ प्रचेतसाविन्द्राय धत्त
इन्द्रियं वीतामाज्यस्य होतयंज ॥ ७ ॥ होता यत्तत्तिस्रो देवीष्वय-
स्त्रिधातवोपसम् । इडा सरस्वती भारती मही इन्द्रपत्नीर्हविष्मतीर्वि-
यन्त्वाज्यस्य होतयंज ॥ ८ ॥ होता यत्तत्त्वष्टारमिन्द्रं भिषजं सुयंजं
घृतश्रियम् । पुरुहूतं सुरेतेषं मघोनिमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि
वेत्वाज्यस्य होतयंज ॥ ९ ॥ होता यत्तदुनस्पतिं शमितारं शतक्रतुं
धिपोजोष्टारमिन्द्रियम् । मध्या समञ्जन्यथिभिः सुगेभिः स्वदाति
हव्यं मधुना घृतेन वेत्वाज्यस्य होतयंज ॥ १० ॥ ततो ऽग्निर्होता नो
अध्वर इत्यादि पर्यगतये क्रियमाणान्वाह निरुठवत् । तदनन्तरं होता
यत्तदिन्द्रस्य स्वाहा ऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहास्तोकाणां स्वाहा
स्वाहा कृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनां स्वाहा देवां आज्यपान् स्वा-
हेन्द्रं होत्राज्जुषाणां इन्द्र आजस्य वियन्तु होतयंज ॥ ११ ॥ एते
एकादश आपस्तम्बसूत्रपठिताः प्रैषाः पौत्रमणीप्रयाजप्रैषा इत्युच्यन्ते ॥

२१६ ततो निरुठवदाज्यभागप्रचारः । ततो वपायागे । आवर्ष-
णिप्रा वृषभो जनानां राजा कृष्टोनां पुरुहूत इन्द्रः । स्तुतः अवस्य-
न्मनसो पमद्विगुत्का हरी वृषणायाह्यवैशम् । इत्यनुवाक्यामध्वर्युप्रे-
षितो मैत्रावरुणः पठति । होता यत्तदिन्द्रं द्वागस्य वापाया मेदसो
जुषतां हविर्होतयंज । अध्वर्युप्रेषितो मैत्रावरुणो ऽनेन प्रैषेण होतारं
प्रेष्यति । ये३ य० सुर्वविषेयजन्माधिषणा जज्ञानस्तवै पुरावार्योदिन्द्र-
महः । अ० हसो यत्र पीपदयथा नो नावेषयान्तमुभये हवन्ताश्चैवै३ ।
० । वा० ० ॥ इत्यनया याज्यया होता यजति । होतृमैत्रावरुणयोर्नि-

कृत्वञ्चात्वाले षणामार्चनं भवति । पुरोडाशयागे । तं सधीचीकृत यो
 यष्णीयानि पौं स्यानि निपुतः कश्चुरिन्द्रम् । समुद्रं न सिन्धव उक्थ-
 शुष्मा उक्थचसङ्गिर आविशन्तोऽम् । इत्यनुवाक्या मैत्रावरुणस्य ।
 होता यत्तदिन्द्रं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयंज । इत्यनेन प्रेषेण
 होतारं प्रेष्यति । येऽ यजामहे भूर्भुवः सुवः सत्यमित्तवत्वावाँ अन्यो
 अस्तीन्द्रदेवो न मर्त्या ज्यायान् । अहवहि परिशयानमर्णो वासुजे
 आपो अच्छा समुद्राँ इवौ३० । वागव० । होता उनया याज्यया यज-
 ति । अथ स्विष्टकृतः त्वामीदृते अजिरं दूत्याय हविष्मन्तः सदमि-
 न्मानुषासः । यस्य देवैरासदो बर्हिःरानेहान्यस्मै सुदिना भवन्तोऽम् ।
 इत्यनुवाक्या । होता यत्तदग्निं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्होतयंज ।
 अनेन प्रेषेण होतारं प्रेष्यति । येऽ य० सुवरणिं तुदीतिं सुदृशं
 यणन्तो नमस्यामस्त्विदं जातवेदः । त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा
 अकृगवचमृतस्य नाभर्वौ३० । वागव० । अङ्गयागे । मनोतायै हविषो-
 षदीयमानस्यानुब्रूहीत्यध्वर्युप्रेषितो मैत्रावरुणो ऽभिहिङ्कृत्य त्वं हाम्ने
 प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाह । ततः प्रसवाहिषे पुरुहूत शत्रून् ज्येष्ठ-
 स्ते शुष्म इह सातरस्तु इन्द्राभरदक्षिणेनाप्रसूनि पतिः सिन्धूनामसि
 रिवतीने३म् । इति पुरोनुवाक्यां मैत्रावरुणो वदति । होता यत्तदिन्द्रं
 क्वागस्य हविष आददद्व्य० एभः । घस्ताचून० करदेवन्देवो जुषतां
 हविर्होतयंज । इत्यनेन होतारं प्रेष्यति । येऽ य० सुवः सशेवधमधि-
 धाद्युषमस्मै महिषचं जननाषादिन्द्रतव्यम् । एतां च नो मघोनः
 प्राहि सूरिनाये चतः स्वपत्या इषे धा३ वौ३० । वागव० । होता
 उनया याज्यया यजति । ततो देवेभ्यो वनस्पते हवींशीत्यादिवनस्प-
 तियागो निरुठवत् । देवं बर्हिरिन्द्रं सुदेवं देवैर्वीरवत्स्तीर्णं बर्हिर्वै-
 व्यामवर्धयदुस्तोर्वृतां प्राक्तोर्भृतं रायाबर्हिष्मतात्यगादुसुवने वसु-
 धेयस्य वेतु यज ॥ १ ॥ देवीद्वारदन्द्रं संघाते वीद्वीयामवर्धयवावत्सेन
 तरुणेन कुमारेण च मीषिताऽपावौणं रेणुककाटं नुदन्तां वसुवने वसु-
 वने वसुधेयस्य वियन्तु यज ॥ २ ॥ देवी उषासा नक्तन्तु यजे प्रयत्य-
 हृतान्देवीर्विशः प्रायासिष्ठा सुधीते सुधीते अभूतां वसुवने वसु-
 धेयस्य वीतां यज ॥ ३ ॥ देवी जोषी वसुधितो देवमिन्द्रमवर्धय

तीमयाव्याघाद्विषा स्यान्वावामीद्वसुवार्याणि यजमानाय शि-
 त्तिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥ ४ ॥ देवी ऊर्जाहुती
 दुधेसुदुधे पयसेन्द्रमवद्वृतामिषमूर्जमन्यावाहीत्सग्धिं सपीतिमन्यानवेन
 पूर्वे दयमाने पुराणेन नवमधीतामूर्जमूर्जाहुतीवसु वार्याणि यजमानाय
 शित्तिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥ ५ ॥ देवा देव्या होतारा
 देवमिन्द्रमवधेतां हताघशर्सावामाष्टां वसुवार्याणि यजमानाय
 शित्तितो वसु यस्य वीतां यज ॥ ६ ॥ देवी स्तिसिस्तिस्ति देवीः
 पतिमिन्द्रमवधेयवस्यतद्वारती दिवस्त्रैयजस्सरस्वतीडावसुमति गृहा-
 न्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज ॥ ७ ॥ देव इन्द्रो नराशस्सस्त्रिवरुध-
 स्त्रिवन्धुरा देवमिन्द्रमवधेयवृक्तेन शितिपृष्ठानामाहितः सहस्रेण प्रव-
 र्तेत मित्रावरुणे दस्युहोत्रमर्हता बृहस्पतिस्तोत्रमश्विनाध्वयं वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यजः ॥ ८ ॥ देव इन्द्रो वनस्पतिर्हिरण्यपर्णा मधुशान्वाः
 सुपिप्पलो देवमिन्द्रमवधेयद्विषमयेणाप्रादान्तरितं पृथिवीमदृहीद्वसु-
 वसुधेयस्य वेतु यज ॥ ९ ॥ देव बर्हिर्वारितोनां देवमिन्द्रमवधेयत्स्वा-
 वस्यमिन्द्रासवमन्यावर्हीष्यभ्यमूद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥ १० ॥
 देवा अग्निः स्विष्टकृदेवमिन्द्रमवधेयत्स्विष्टं कुर्वत्स्विष्टकृत्स्विष्टमव्य-
 करोतु नो वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥ ११ ॥ एते एकादशानुयाज-
 प्रेषाः । एषामेकैकेन मेत्रावरुणा होतारं प्रेष्यति । हाता एतैरेव प्रेष्ये-
 जेत्यस्य स्थाने वषट्कारं कृत्वा यजति । एवं सति प्रेषाएव याज्या
 अग्निमद्येत्यादिप्रेषे यथादेवतमूहो भवति । अन्यत्सर्वं निरुद्धवत् ।
 एतावत्कर्म सौत्रामणीपूर्वाङ्गैर्नृपशुरित्युच्यते ॥

२१० अथादित्येष्टिः । तत्रादितिर्देवता । वरुद्वयम् । सामिधे-
 निप्रभृति सर्वं प्रकृतिवत् । अदितिर्न उरुष्यत्विति प्रधानस्यानुवाक्या ।
 महीमूषु मातरं सुव्रतानामिति याज्या । इति विशेषः । इतीयं सौत्रा-
 मणीपूर्वाङ्गादित्येष्टिरिति गीयते ॥

२१८ अथ त्रिपशोः । पश्विष्टमिषणयनमन्यनानि पूर्ववत् ।
 आवाहनकाले । आज्यभोगावाहनानन्तरम् । अश्विनावाश्वह । सर-
 स्वतीमाश्वह । इन्द्रमाश्वह । वनस्पतिमाश्वहेत्यादि पूर्वतत् एतत्सौ-
 त्रामणीदेवतावाहनमित्युच्यते ॥

२१९ यज्ञशब्दान्तेः प्रेषैर्मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । षष्ठकारा-
 न्ताभिर्यज्याभिर्होता यजति होता यत्समिधाग्निमिदम्यदेऽश्विनेन्द्रं
 सरस्वतीमजो धूमो नगो धूमैः क्लैर्भेषजं मधु शण्येन तेजइन्द्रियं पयः
 सोमः परिसुता घृतं मधु वियन्त्वाज्यस्य होतयज्ञ ॥ १ ॥ ये० सुवः
 समिद्धो अग्निश्चिना तप्तौघर्मा विराट् सुतः । दुहे धेनुः सरस्वती
 सोमः शुक्रमिहेन्द्रियावौ३० ॥ १ ॥ वाग्व० । होता यत्तनूनपात्स-
 रस्वत्यविर्मेणो न भेषजं पन्था मधुमता भरचश्विनेन्द्राय वीर्यम् ।
 वदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः पयः सोमः परिसुता० वियन्त्वाज्यस्य
 होतयज्ञ ॥ २ ॥ ये० स्ववस्तनूनपाता भिषजा सुतेश्विनोभासरस्वती
 मध्वारजाऽसीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्वहा३न्वौ३० ॥ २ ॥ एते प्रेषयाज्ये
 वसिष्ठादिभिचानाम् । होता यत्तचराशऽसंजनानहुं पतिं सुरायै भेषजं
 मेषः सरस्वतीभिषयथोन चन्द्रमश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम् । वदरैरु-
 पवियन्त्वाज्यस्य होतयज्ञ ॥ २ ॥ ये० सुवरिन्द्रायेन्दुःसरस्वती नरा-
 शऽसेन नभनहुः । अधातामश्विनामधु भेषजं भिषजासुता अवौ३०
 ॥ २ ॥ वाग्व० । एते प्रेषयाज्ये वसिष्ठादीनाम् । होता यत्तदिडेडित
 आजुह्वाना सरस्वतीमिन्द्र बलेन सध्वचवृषभेणगवेन्द्रियमश्विनेन्द्राय
 वीर्यम् । यवैः कर्कन्धुभिर्मधुलाजैर्नमासरं पयः सोमः० वियन्त्वाज्यस्य
 होतयज्ञ ॥ ३ ॥ ये० तुवराजुह्वाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।
 इडाभिरश्विना विष्ं समूर्जं स रयिं दधू३वौ३० । वाग्व० । होता
 यत्तदुहिः सुष्टरोमो ण्यमदाभिषङ्गासत्याभिषजाश्विनाश्वामिशुमती
 भिषक् धेनुः सरस्वती भिषक् । दुहइन्द्राय भेषजं पयसोमः० वेत्वा-
 ज्यस्य होतयज्ञ ॥ ४ ॥ ये० सुवरश्विना नमुचेः सुन् सोमं शुक्रं परि-
 सुता । सरस्वती तमाभरदुहिषेन्द्राय पातवा३वौ३० ॥ वाग्व० ॥ ४ ॥
 होतायत्तदुरोदिशः कवथो नव्यवस्वतीरश्विभ्यां न दुरोदिश इन्द्रो न
 रोदसी दुघे दुहे कामान्सरस्वत्यश्विनेन्द्राय भेषजम् । शुक्रं न ज्योति-
 रिन्द्रियं पयः सोमः० वियन्त्वाज्यस्य होतयज्ञ ॥ ५ ॥ ये० सुवः कवथो
 नव्यवस्वतीरश्विभ्यां न दुरोदिशः । इन्द्रो न रोदसी दुघे दुहे कामा-
 न्सरस्वती३वौ३० ॥ ५ ॥ वाग्व० । होता यत्तसुपेशमेषे नक्तं दिवा-
 श्विना सज्जजाने समज्जाते सरस्वत्या स्थिमिन्द्रे न भेषजम् ।

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१७७

श्येनो न रजसा हृदा पयः सोमः०वीतामा०र्यज ॥ ६ ॥ ये०सुवश्वासा-
नक्तमश्विना दिवेन्द्र०सायमिन्द्रियैः । सञ्जानाने सुपेशसा समञ्जाते
सरस्वत्या३वौ३० ॥ ६ ॥ वाग्वष० ॥ होता यत्तद्वैद्या होतारा भिष-
जाश्विनेन्द्रं न जाएशी दिवानक्तं न भेषजैः । शुष०सरस्वती भिषक्
सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः०वीतामा०र्यज ॥ ७ ॥ ये०सुवःपातं नो
अश्विना दिवा पाहि नक्तं सरस्वति । दैव्या होतारा भिषजा पात-
मिन्द्र०सचासुता३वौ३० ॥ ७ ॥ वाग्वष० । होता यत्तत्तिस्रोदेवीर्नभेषजं
त्रयस्त्रिधातवोपसोरूपमिन्द्रे हिरण्यपमश्विनेडा न भारती वाचा सर-
स्वती महइन्द्रायदधुरिन्द्रियं पयः सोमः० वियन्त्वा०र्यज ॥ ८ ॥
ये०सुवस्तिस्त्रिधा सरस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं परिसुता सोम-
मिन्द्राय सुषवुर्मदा३ वौ३० ॥ ८ ॥ होता यत्तत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना
भिषजं न सरस्वत्योजो न जूतिरिन्द्रियं वृको न रभसो भिषक् । यशः
सुरया भेषज०श्रियानमासरं पयः सोम० वेत्वाज्य० र्यज ॥ ९ ॥ सुव-
श्विना भेषजं मधु भेषजं नः सरस्वती । इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रिय०रूप०रूप-
मधुसुता३ वौ३० ॥ ९ ॥ वाग्वष० । होता यत्तद्वनस्पतिः शमितार०
शतक्रतुं भीमं न मन्यु० राजानं व्याघ्रं नमसाश्विनाभामम् । सरस्वती
भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोम० वेत्वाज्य० र्यज ॥ १० ॥ ये०
सुवर्चतुषेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः परिसुता कीलालमश्विभ्यां मधुदुहे
धेनुः सरस्वती ३वौ३० ॥ १० ॥ वाग्वष० । एते त्रिपशोरनुयाजानां
प्रेषा याज्यासहिता उक्ताः एते मन्त्रा वक्ष्यमाणावेकादशौ याज्यास्त्रि
प्रयाजयाज्याप्रेषौ च प्रेषादित्युच्यन्ते ।

२२० ततो मैत्रावरुणो ऽग्निर्होता नो अध्वर इत्यादिपर्यग्नये
क्रियमाणायान्वाह । ततो होता दैव्याः शमितार उत मनुष्या इत्यादि
वाक्यरूपमग्निगुसंज्ञकं यथार्थमाश्वलायनसूत्रोक्तप्रकारेणोहेन पठति ।
होता अग्निगुं पठित्वा अग्निगुश्चापापश्चोभौ देवानां शमितारौ
ताविमं पशुं अथयतां प्रविद्वान्सौ यथायथास्य अणं तथा तथा ।
इति त्रिर्जपति । ये० सुवर्गोभिर्न सोममश्विना मामरेण परिष्कृता ।
समधाता सरस्वत्या स्वाहेन्द्रे सुतं मधू३ वौ३० ॥ ११ ॥ वाग्वष० ।
होता वक्ष्यमाणप्रेषेण प्रेषितो ऽनया याज्यया यजति । स प्रेषो यथा ।

होता यत्तदग्निं स्वाहा ऽऽज्यस्य स्तोकाणां स्वाहा मेदसां पृथक्
स्वाहा क्वागमश्विभ्यां स्वाहा मेघं सरस्वत्यै स्वाहर्षमिन्द्राय
मिं हाय सहसेन्द्रियं स्वाहा ऽग्निं न भेषजं स्वाहा सोममिन्द्रियं
स्वाहेन्द्रं सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजां पतिं प्रियम्पाथो न
भेषजम् । स्वाहा देवां आज्यपान् स्वाहा गितं होत्राज्जुषाणो
अग्निर्भेषजं पयः सोमः ऽवियन्त्वज्यस्य होतयंज ॥ ११ ॥ आज्यभागा-
नन्तरं वपायागो भवति । अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती ।
आशुक्रमासुरादुसुमघमिन्द्राय जधिरोऽम् । इति सौत्रामण्याश्विनानु-
वाक्येति गीयते ।

२२१ होता यत्तदश्विनौ क्वागस्य वपाया मेदसो जुषतां हवि-
होतयंजेति प्रेषण होतां मैत्रावरुणः प्रेष्यति येऽमुचर्यमश्विना सर-
स्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् । स बिभेद बलं मघं नमुवा वासुरे सचाऽ
बौऽ ॥ वागवः ० । अयं पुरोनुवाक्याप्रभृतिः सौत्रामण्याश्विनयाग
इत्युच्यते ।

२२२ यमश्विना सरस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् । स बिभेद बलं
मघं नमुवा वासुरेसचाऽ इति पुरोनुवाक्या । होता यत्तत्सरस्वतीं
मेघस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतयंज । इति प्रेषः । येऽमुचर्य-
मश्विना० यत् । स बिभेद बलं मघम् सचाऽ बौऽ ० । वागवः ० । अयं
सौत्रामणीसारस्वतयाग इति गीयते ।

२२३ तमिन्द्रं पशवः सचाश्विनोभा सरस्वती । दधाना अभ्य-
नूषत हविषा यज्ञमिन्द्रियेम् । इत्यनुवाक्या । होता यत्तदिन्द्रं
वृष्णोर्मेघस्य वपाया मेदसो जुषतां हविर्होतयंज । इति प्रेषः । येऽमुच-
रश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती । आशुक्रमासुरादुसुमघमि-
न्द्राय जधिरोऽम् इवौऽ ० । वागवः । इति याज्या । अयं सौत्रामणी-
प्रधानैन्द्रवपायाग इत्युच्यते ।

वपायागानन्तरं चात्वाले मार्जयित्वा यज्ञैः प्रचरन्ति । युवः
सुराममश्विना नमुवा वासुरे सचा । विपिपाना शुभस्पती इन्द्रं कर्म
स्वावतोम् । इयमृक् अश्विनयहानुवाक्येति गीयते ।

२२४ होता यत्तदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणमिमे सोमाः

सुरामाणश्ङ्गागैर्न मेषैर्चषभैः सुताः शष्यैर्न तोक्नभिर्लाजैर्महस्वन्त्रोम-
दामासरेण परिष्कृताः । शुक्लाः पयस्वन्तोमृताः प्रस्थिता वो मधुश्चुत-
स्तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा जुषन्ताः सोमं मधु पिबन्तु
मदन्तु विषन्तु सोमं होतार्यज । अयमाश्विनग्रहप्रैष इत्युच्यते ।

२२६ ये० सुवः पुत्रमिव पितरावश्विनोभेन्द्रावतं कर्मणाद-
सनाभिः । यत्सुरामं व्यपिबच्छचीभिः सरस्वती त्वामघबन्भीष्णाः
द्वौ३० । वाग्वसुरासुतस्याय वीही३ वौ३० । इत्यनुषष्टकारः । एतद्वा-
ज्यान्तं कर्म आश्विनसौत्रामणीग्रहप्रचार इत्युच्यते ।

२२७ होता अग्निष्वाताः पितर एह गच्छतेति तिसृभिर्चग्भिः
प्रत्यङ्मुखः स्रवन्तीं स्थानीमुपतिष्ठते । एतत् स्थाल्युपस्थानमित्यु-
च्यते ।

२२८ अथाङ्गयागः । तच्च त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतेति सूक्तं सामि-
धेनीवन्मैत्रावश्वोन्वाह । अश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् ।
हविषेन्द्रः सरस्वती यज्ञमानमवर्धयेमा३ । इत्यनुषाक्या । होता
यत्तदश्विनौ ह्यगस्य हविष आत्ताम० एभः । यस्तानून० करत एवा-
श्विनौ जुषेताः हविर्होतार्यज । इति प्रैषः । ये० सुवस्ता नासत्या
सुपेशसा हिरण्यवर्तनी नरा । मध्य वसाहोमार्यमवसायोत्तरार्धं पठति ।
सरस्वती हविष्यतीन्द्रकर्मसुनोधता३ वौ३० । वाग्वष० । अयमाश्विन-
हविःप्रचार इत्युच्यते ।

२२९ ता भिषजासुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती । स वृत्रहा शत-
क्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियोमा३ । इत्यनुषाक्या । होता यत्तन्मेषस्य हविष
आद० एभः । यस्तानून० करदेवेन्द्रः सरस्वती सरस्वती जुषतां हवि-
र्होतार्यज । इति प्रैषः । ये० सुवस्ताभिषजा सुकर्मणासा सुदुघा सरस्व-
ती । स वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियां ३ वौ३० । वाग्वष । अयं
सारस्वतहविःप्रचार इत्युच्यते ॥

२३० ता भिषजा सुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती । स वृत्रहा शत-
क्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियोमा३ । होता यत्तदिन्द्रं वृष्णोर्मेषस्य हविष
आद० एभः । यस्तानून० करदेवेन्द्रो जुषताः हविर्होतार्यज इति प्रैषः ।
ये३० सुवरश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् । हविषेन्द्रः सर-

स्वती यजमानमवर्धया३ न्यौ१० । वाग्ध० । इति याज्या । अयमैन्द्र-
हविःप्रचार इत्युच्यते ॥

२३१ वनस्पतियागे स्विष्टकृत्कारे देवतानिगमे यथार्थमूहः ।
पुरोडाशानां प्रेषाभावात् अप्रेषित एव होता यजति । य इन्द्र इन्द्रियं
दधुः सविता वरुणो भगः । स सुत्रामा हविष्यतिर्यजमानाय सश्चतो-
म३ । होतैवेमामनुवाक्यां पठति । ये० सुवरिन्द्रं सविता वरुणो दध-
द्यजमानाय दाशुषे । आदत्त नमुचेर्वसु सुत्रामा बलमिन्द्रियां३ वौ३० ।
वाग्ध० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्येन्द्रपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३२ सविता वरुणो दधत्सुत्रामा बलमिन्द्रियाम्३ । इत्यनु-
वाक्या । ये० सुवः सवितारं वरुणः सत्रमिन्द्रियं दधुः स० यदधाना
यजमाशता३ वौ ३० । वाग्ध० । इति याज्या । अयं सौत्रामण्यकृ-
सावित्रपुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३३ वरुणः सत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशसा
बलं दधाना यजमाशतोम३ । इत्यनुवाक्या ये० सुवर्वरुणं य इन्द्र
इन्द्रियं दधु० र्यजमानाय सश्चता३ वौ ३० वाग्ध० । इति याज्या । अयं
सौत्रामण्यकृत्पुरोडाशयाग उच्यते ॥

२३४ पशुभिः प्रचर्य पुरोडाशेन प्रचरन्तीति वचनाद्विः प्रचार-
नन्तरं पुरोडाशप्रचारः । अथानुयाजाः । देवं बर्हिः सरस्वती सुदे-
वमिन्द्रे अश्विना तेजो न चक्षुरत्योर्बर्हिषा दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधे-
यस्य विद्यन्तु यज ॥ १ ॥ देवीर्द्वारो अश्विना भिषजेन्द्रे सरस्वती प्राणं न
वीर्यं न सिद्धारो दधुरिन्द्रियं वसुर्विद्यन्तु यज ॥ २ ॥ देवी उषासा-
वश्विना भिषजेन्द्रे सरस्वती बलं न वाचमास्य उषाभ्यां दधुरिन्द्रियं
वसुर्विद्यन्तु यज ॥ ३ ॥ देवी जोष्ट्री अश्विना सुत्रामेन्द्रे सरस्वती
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशो जोष्ट्रीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुर्विद्यन्तु यज ॥ ४ ॥
देवी कर्जाहुती दुधे सुदुधे पयसेन्द्रं सरस्वत्यश्विना भिषजा शतशुक्रं न
ज्योतिः स्तनयेराहुती धत्त इन्द्रियं वसुर्वीतां यज ॥ ५ ॥ देवा
देवानां भिषजा होताराविन्द्रमश्विना वषट्कारैः सरस्वतीत्वष्टिं
न हृदयेमतिहोतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुर्वीतां यज ॥ ६ ॥ देवीस्ति-
स्तिष्ठो देवीः सरस्वत्यश्विना भारतीडा शूषं न मध्ये नाभ्यामिन्द्रा-

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

१८१

यदधुरिन्द्रियं वसुवने विन्यन्तु यज ॥ ७ ॥ देव इन्द्रो नराशंसस्त्रिव-
रुथः सरस्वत्याश्विभ्यामीयते रथो रेतो न रूपममृतं जनित्रमिन्द्राय
त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि वसु विन्यन्तु यज ॥ ८ ॥ देव इन्द्रो वनस्पति-
हिरण्यपर्णा अश्विभ्या सरस्वत्याः सुपिप्पल इन्द्राय पच्यते मध्वोजो
न जूतिमृषभो न भामं वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि वसु विन्यन्तु
यज ॥ ९ ॥ देवं बर्हिर्वारितीनामध्वरे स्तीर्यमश्विभ्यामूर्णमदाः सर-
स्वत्या स्योनमिन्द्र ते मदईशायै मन्युराज्ञानं बर्हिषा दधुरिन्द्रियं
वसु विन्यन्तु यज ॥ १० ॥ देवो अग्निः स्विष्टकृद्वेवान्यत्तद्वथा यथ
होताराविन्द्रमश्विना वाचा वाच सरस्वतीमग्निं सोमं स्विष्टकृ-
त्स्विष्ट इन्द्रः सुत्रामा सविता वरुणो भिषगिष्ठो देवो वनस्पतिः
स्विष्टा देवा आज्यपा इष्टो अग्निरग्निना होता होत्रे स्विष्टकृद्वशो न
दधदिन्द्रियमूर्जमपचिति स्वधां वसु विन्यन्तु यज ॥ ११ ॥ एते एका-
दश त्रिपश्वनुयाजप्रैषा उच्यन्ते ॥

२३५ एतेषामेकैकेन क्रमेण मैत्रावरुणो होतारमप्रेष्यति । होता
तु एतैरेव यजेत्यस्य स्थाने वषट्कारं कृत्वा क्रमेण यजति । अग्निमद्व्य
होतारमवृणीताय सुता सुतो यजमानः पचन्यक्तीः पचन्युरोडाशान्
गृह्णन् गृहान् गृह्णन्नग्न्याज्यं गृह्णन्तोमायाज्यं बध्नन् अश्विभ्यां द्वाग सर-
त्या इन्द्राय बध्नन् सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायाश्विभ्यां बध्नन् मिन्द्रायर्षभमश्वि-
भ्यां सरस्वत्यै सूपस्या अद्व देवो वनस्पतिरभवदान्य आज्येन सोमा-
याज्येनाश्विभ्यां द्वागेन सरस्वत्या इन्द्राय सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायाश्विभ्यां
मिन्द्रायर्षभमश्विभ्यां सरस्वत्या अतस्तामेदस्तः प्रतिपचतायभीषुर-
वीवृधन्त गृहैरपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा सोमान्सुराम्ण
उपोक्षामदा औद्रीमदा अदववीवृधन्ताङ्गवैस्त्वामद्व अषभार्षयर्षीणां
न पादवृणीताय सुता सुतो यजमानो बहुभ्य आसद्गृथेभ्यः । एषमे-
देऽसूक्ता इ ब्रूहि । अनेन मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति अयं सोत्रामणी-
सूक्तवाकप्रैष उच्यते ॥

२३६ अनेन प्रेषेण प्रेषितो होता सूक्तवाकं पठति । तत्र विशेषः ।
आज्यभागदेवतावाहनानन्तरम् । अश्विनाषिदं हविरजुषेतामवीवृधेतां
महो ज्यायोक्ताताम् । सरस्वतीदं हविरजुषतावीवृधतमहो ज्यायोक्ताताम् ।

इन्द्र इदं हविरनुषता०कृत । वनस्पतिरिदमित्यादि निरुद्धवत् । अथ
 सौत्रामण्यङ्गपितृयज्ञः । तत्प्रकारः सर्व आश्वलायनोक्तः लुप्तजपेत्या-
 श्वलायनवचनान्मयि एहामीत्यादिजपानां लोपः नेह प्रादेश इत्या-
 दिना प्रादेशकरणादिनिषेधश्च । दक्षिणामुखस्तिष्ठन् अभिहिङ्गृत्य उ-
 शन्तस्त्वानिधीमहीत्यृचं चिरनवानमन्वाहताः सामिधेन्योभवन्ति ।
 तृतीयप्रणवेन सह आश्वह देवान्यितृन्यजमानायेत्यस्यानुषङ्गः । आज्य-
 भागदेवतावाहनानन्तरं सोमं पितृमन्तमाश्वह । पितृन्वर्हिषदमाश्वह ।
 पितृनग्निष्वात्तानाश्वह । देवाः आज्यपाः आश्वह । अग्निं कव्य-
 वाहनमाश्वह । इत्यावाहने विशेषः । सीदहोतरित्यध्वर्युणोक्ते तूष्णीं
 निरसनोपवेशने करोति । सुगादापने विशेषः । ईळामहै देवान्यितृ-
 नोलेन्या नित्यादि । बर्हिर्वर्जं उत्वारः प्रयाजा भवन्ति । उत्तमप्रयाजे
 विशेषः । येषु सुवः स्वाहाऽग्निं स्वाहा सोमं स्वाहा सोमं पितृमन्तं
 स्वाहा पितृन्वर्हिषदः स्वाहा पितृनग्निष्वात्तान् स्वाहाग्निं कव्यवा-
 हनं स्वाहा देवान् पितृनाज्यपानित्यादि । आने अने सुकेतुनेत्याने-
 याज्यभागस्यानुवाक्या । त्वं सोममहेभगमिति सौम्यस्यानुवाक्या ।
 जुषाण इत्यादिरुभयोः पूर्ववद्व्याज्ये । अनयोरनुवाक्ययोर्नोपपदसत्वात्
 इमावाज्यभागौ जीववन्तावित्युच्येते ।

२३७ त्वं सोमं प्रचिकितो मनीषेति त्वया हि नः पितरः
 सोमपूर्वं इति च द्वे ऋचौ एकानुवाक्या भवति ३५ अध्यामनवानम् ।
 येषु सुवः सोमं पितृमन्तं त्वं सोमपितृभिः संविदानो रथीणाः
 स्वधानमः । इति सोमस्य पितृमन्तो याज्यानुवाक्ये । बर्हिषदः पितरं
 ऊत्यर्वागिति आहं पितृन्सुविदन्नाः अबित्सीति च पूर्ववदनुवाक्या ।
 उपहूताः पितरः सोम्यास इति याज्या । इति पितृणां बर्हिषदाम् ।
 अग्निष्वात्ता पितर एह गच्छतेति ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ता इति
 च मिलित्वा ऽनुवाक्या । वन्यायै दुग्ध इत्यादिर्याज्या । इति पितृणा-
 मग्निष्वात्तानाम् । याज्याया आदौ ये स्वधामह इति ये यजामह
 इत्यस्य स्थाने प्रयुज्यते । अवघ्राणभरणम् । सुसन्दर्शं त्वा वधमित्या-
 दिनेष्वस्यानादि सर्वं वातुर्मास्यान्तर्गतपितृमेधवद्भवति । इन्द्राय वयो-
 धसे विश्वेषुणादि सर्वं निरुद्धवत् । आज्यभागवाहनानन्तरं इन्द्रं

वयोधसमाश्नह । वनस्पतिमित्यादि निरूढवत् । प्रयाजेषु विशेषः ।
 होतायत्तदिदस्यदे समिधानं महद्ग्रहः सुषमिदं वरेण्यमग्निमिन्द्रं
 वयोधसम् । गायत्रीं कृन्व इन्द्रियं अविं गां वयोदधद्वेत्वाज्यस्य हात-
 र्येज ॥ १ ॥ ये० सुवः समिदो अग्निः समिधा सुषमिदो वरेण्यः ।
 गायत्रीं कृन्व इन्द्रियं अविर्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० होतायत्तकु-
 विव्रतं तनूनपातमुद्भिदं यं गर्भमदितिर्दधे शुचिमिन्द्रं वयोधसम् ।
 उष्णिहं कृन्व इन्द्रियं दित्यवाहं गां वयोदधद्वे०येज ॥ २ ॥ ये०सुवस्त-
 नूनपाक्कुचिव्रतस्तनूनपाच्च सरस्वती । उष्णिहं कृन्व इन्द्रियं दित्यवा-
 द्गौर्वयोदधूर्वै३ । वाग्व० । द्वितीयप्रयाजप्रैषयाज्ययोर्वसिष्ठादिषु तदि-
 तरेषु च प्रवृत्तिः । अन्यस्यानुक्तत्वात् । होतायत्तदीहेऽन्यमीदितं वृषहं
 तममिहाभिरीड्य सहः सोममिन्द्रं वयोधसम् । अनुष्टुभं कृन्व इन्द्रियं
 त्रिवत्सो गौर्वयो दधद्वे०येज ॥ ३ ॥ ये०सुवरीडाभिरग्निरीड्यः सोमो
 देवोऽमर्त्यः । अनुष्टुप्कृन्व इन्द्रियं त्रिवत्सो गौर्वयोदधूर्वै३० ।
 वाग्व० ॥ ३ ॥ होतायत्तसुबर्हिषदं पूषण्वन्तममर्त्यं सीदन्तं बर्हिषि
 प्रियेऽमृतेन्द्रं वयोधसम् । बृहतीकृन्व इन्द्रियं पञ्चाविं गां वयोदधद्वे०
 येज ॥ ४ ॥ ये० सुवः सुबर्हिरग्निः पूषणा स्तीर्णं बर्हिरमर्त्यः । बृह-
 तीकृन्व इन्द्रियं पञ्चाविर्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० ॥ ४ ॥ होताय-
 त्बृषस्वतीः सुप्रायणा च्छतावृधे द्वारो देवीर्हरण्ययीर्ब्रह्मण इन्द्रं
 वयोधसम् । पंक्तिश्कृन्व इहेन्द्रियं तुर्यवाहं गां वयोदधद्वे०येज ॥ ५ ॥
 ये०सुवर्दुरो देवीर्दिशो मही ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः । पंक्तिश्कृन्व इहे-
 न्द्रियं तुर्यवाद्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० ॥ ५ ॥ वायत्त० वाहं गां
 वदध०येज ॥ ६ ॥ ये०सुवर्षेयहा सुपेशसा विश्वे देवा अमर्त्याः ।
 त्रिष्टुप् कृन्व इन्द्रियं पष्ठवाद्गौर्वयोदधूर्वै३० । वाग्व० ॥ ६ ॥ होता-
 यत्तप्यचेतसा देवानामुत्तमं यशो होतारा दैव्या कषी सयुजेन्द्रं वयोध-
 सम् । विराजं कृन्व इहेन्द्रियमनद्वाहं गां वयोदधद्वे०येज ॥ ७ ॥ ये०-
 र्देव्या होतारा भिषजेन्द्रेण सयुजायुजा । जगतीकृन्व इहेन्द्रियमनद्वाहं
 गौर्वयोदधूर्वै३० ॥ ७ ॥ वाग्व० ॥ होतायत्तप्येशस्वतीस्तिष्ठो देवीर्हि-
 रण्ययीर्भारतीर्बृहतीर्महीः पतिमिन्द्रं वयोधसम् । विराजं कृन्व इन्द्रियं
 धेनुं गां वयो दधद्वेत्वाज्यस्यहातर्येज ॥ ८ ॥ ये३०सुवस्तिष्ठ इडा सर-

स्वती भारती मरुतो विशः । विराट् छन्द इहेन्द्रियं धेनुगौ वयोदधू-
 ३र्वै३० ॥ ८ ॥ वाग्व० होतायत्तत्सुरेतसं त्वष्टारं पुष्टिवधन् रूपाणि
 विधत्तं पृथक् पुष्टिमिन्द्रं वयोधसम् । द्विपदं छन्द इन्द्रियमुत्ताणं गां
 वयो दधद्वे० ॥ ९ ॥ ये३० सुवस्त्वष्टा तुरीयो अद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टिव-
 धना । द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियमुत्ता गौ न वयोदधू३र्वै३० ॥ ९ ॥ वाग्व-
 ष० ॥ होतायत्तत्क्रतुं हिरण्यपर्णमुक्थिनं रशनां विधत्तं वशिं
 भगमिन्द्रं वयोधसम् । ककुभं छन्द इहेन्द्रियं वशां सेहतं गां न वयो-
 दधद्वे० ॥ १० ॥ ये० सुवः शमिता नो वनस्पतिः सवितः प्रसुवन् भगम् ।
 ककुपच्छन्द इहेन्द्रियमुत्तागौ न वयोदधू३र्वै३० ॥ १० ॥ वाग्वष० ॥ ततो
 मैत्रावरुणस्याग्निर्होता नो अध्वर इत्यादि पर्यागिनकरणानुष्वनं निरू-
 ठवत् । होतुर्देव्याः शमितार आरभध्वमित्यादि ऐन्द्रपशुवत् । ततो
 मैत्रावरुण एकादशं प्रयाजप्रेषं पठति । स यथा । होतायत्तत्स्वाहा-
 कृतीरग्निं गृहपतिं पृथग्वरुणं भेषजं कविं तत्रमिन्द्रं वयोधसम् ।
 अतिच्छन्दसं छन्द इहेन्द्रियं बृहदृषभं गां वयो दधद्वे० ॥ ११ ॥
 ये३० सुवः स्वाहा यज्ञं वरुणः सुतत्रो भेषजं करत् । अतिच्छन्दा-
 श्छन्द इन्द्रियं बृहदृषभो गौ वयोदधू३र्वै३० ॥ ११ ॥ वाग्वष० ॥
 आज्यभागप्रचारो निरूठवत् । अथ वषायागः । वसन्तेनर्तुना देवा
 वसवस्त्रिवृतास्तुतम् । रथन्तरेण तेजसा हविरिन्द्रे वयोदधोम३ ।
 इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयोधसं कागस्य वषाया मेदसो
 जुषतां हविर्हीतयज ॥ अयं प्रैषः । ये३० सुवर्षीष्मेण देवा चतुना
 रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम् । बृहता यशसा वज्रं हविरिन्द्रे वयोदधू३-
 र्वै३० ॥ वाग्वष० ॥ इयं याज्या । वषामार्जनं पूर्ववत् । अथ पुरोडा-
 शयागः । वर्षाभिर्चतुनादित्यास्तोमे सप्तदशे स्तुतम् । वैरूपेण विशो-
 जसा हविरिन्द्रे वयोदधोम३ । इयमनुवाक्या । होतायत्तदिन्द्रं वयो-
 धसं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्हीतयज ॥ अयं प्रैषः । शारदेनर्तुना
 देवा एकविंशच्छभवस्तुतम् । वैरजेन श्रियाश्रियं हविरिन्द्रे वयो-
 दधू३र्वै३० । ये३ सुधरगिन् सुदीतिं सुदृशं गुणान्तो नमस्यामस्त्वेङ्
 जातवेदः । त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अङ्गणवचमृतस्य नाभी३
 र्वै३ । इयं पुरोडाशस्विष्टकृतो याज्या । वाग्वष० ॥ अथाङ्गयागः ।

श्रीतपदार्थनिर्बचनम् ।

१८५

हेमन्तेनर्तुनादेशा महतस्त्रिणवसेस्तुतम् । बलेन शक्नोतीः यदो हविरिन्द्रे
 वयोदधोऽम् ॥ इयमनुवाक्या । होतायस्तदिन्द्रं वयोधसं क्वागस्य हविष
 आददद्वामध्यतो मेदउदभृतम् ० घस्ताम् ० करदेवेन्द्रो वयोधा जुषतां
 यज्ञ । अयं प्रैषः । येऽ० सुवःशैशिरैर्णर्तुनादेवास्त्रयस्त्रिंशद्वयस्तु-
 तम् । अधर्चं वसाहोमार्चमारभेत् रैवतेन श्रिया श्रियः हविरिन्द्रे
 वयोदधूऽ वैऽ० ॥ वागव ० । वनस्पतियागादि पूर्ववत् । अथानु-
 वाक्याः । देवं बर्हिर्दिन्द्रं वयोधसं देवमिन्द्रमवर्धयद्वायत्रिया कन्दसेन्द्रियं
 तेज इन्द्रे वयोदधदु० वेतु० ॥ १ ॥ देवीर्देवो देवमिन्द्रं वयोधसं
 देवीर्देवमवर्धयत्पुष्णिहा कन्दसेन्द्रियं प्राणमिन्द्रे वयोदधदु० व्यन्तु० ॥ २ ॥
 देवीर्देवं वयोधसमुषे इन्द्रमवर्धतामनुष्टुभा कन्दसेन्द्रियं वावमिन्द्रे वयो-
 दधदु० वीताम् ॥ ३ ॥ देवी जोषी देवमिन्द्रं वयोधसं देवी देवम-
 वर्धतां बृहत्याकन्दसेन्द्रियः ओजमिन्द्रे वयोदधदु० वीताम् ॥ ४ ॥
 देवी ऊर्जाहुनीदेवमिन्द्रं वयोधसं देवी देवमवर्धतां पृहत्या कन्दसे-
 न्द्रियः शुक्रमिन्द्रे वयोदधदु० वीताम् ॥ ५ ॥ देवा दैव्या-होतारा
 देवमिन्द्रं वयोधसमवर्धयत्त्रिष्टुभा कन्दसेन्द्रियं बलमिन्द्रे वयोद-
 धदु० वीताम् ॥ ६ ॥ देवीस्मिस्तस्मिन् देवीर्देववयोधसंपतिमिन्द्रम-
 वर्धयन् जगत्या कन्दसेन्द्रियं बलमिन्द्रे वयोदधदु० व्यन्तु० ॥ ७ ॥ देवा
 नराश्वो देवमिन्द्रं वयोधसन्देवो देवमवर्धयद्विराजा कन्दसेन्द्रियः
 रेत इन्द्रेवयोदधदु० वेतु० ॥ ८ ॥ देवा वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसं
 देवा देवमवर्धयद्विराजा कन्दसेन्द्रियं भगमिन्द्रेवयो दधदु० वेतु० ॥ ९ ॥
 देवं बर्हिर्वांरितीनां देवमिन्द्रं वयोधसं देवं देवमवर्धत्ककुभा कन्दसे-
 न्द्रियं यश इन्द्रे वयोदधदु० वेतु० ॥ १० ॥ देवा अग्निः स्वित्कन्देव-
 मिन्द्रं वयोधसं देवादेवमवर्धयदतिच्छन्दसा कन्दसेन्द्रियं तत्रमिन्द्रे
 वयोदधदु० वेतु० ॥ ११ ॥ एते एकादशानुयाजप्रैषाः । एषामेकैकेन
 मैत्रावरुणो होतारं प्रेष्यति । होता च एतैः प्रैषै र्यज्ञशब्दस्थाने अवष्टुका-
 रयुतैर्योज्याभूतैः क्रमेण यजति । सूक्तवाक्ये आज्यभागानन्तरं इन्द्रो
 वयोधा इदं हविरनुषतावीवृधतमहो ज्यायोक्त । इति विशेषः ।
 अन्यत्सर्वं निरुद्धवत् । अथादित्येष्टिः । तत्रदितिर्देवता । वरद्वयम् ।
 आदितिर्न उरुष्यतीत्यनुवाक्या । महीमूषुमातरं सुवतानामिति याज्या ।

उपदेशादितराणीति वचनात्सर्वं याजुषवत् । शेषं प्रकृतिवत् ॥ इदं
कौकिलसौत्रामणीहोतृमैत्रावरुणकर्मैत्युच्यते ॥

॥ शुभं भूयात् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रौतपदार्थनिर्बचनम् ।

अथाग्निष्टोमसम्बन्धिपदार्थनामान्युच्यन्ते ।

१ तस्य वसन्तर्तौ देवनक्षत्रेषु पौर्णमास्याममावास्यायां तयोः
प्रतिपदि वा यथा सुत्या दीप्ता वा भवेत्तथारम्भः क्रियते ॥ इत्ययम-
ग्निष्टोमारम्भकाल इत्युच्यते ॥

२ एका तिस्रो वा दीप्ता । अमावास्यायां सुत्यायां तत्प्रतिपदपि
द्वादश । बहुदीप्तासु त्वन्तिमदिने प्रवर्ग्यसम्भरणम् । एकादीप्तायां
तद्विने चरणात्परो वा । अयमग्निष्टोमीयदीप्तानिर्णय इत्युच्यते ॥

३ यस्य पित्रादिभिः सोमयागो न कृतस्तस्य प्रायश्चित्तत्वेन ऐ-
न्द्राग्नः पशुः श्रुतिचोदितः । तस्य पूर्वं पृथगनुष्ठानम् । अथवाऽग्नि-
ष्टोमाङ्गाभीषोमीयपशुना समानतन्त्रता । एवं यस्यत्रिपुरुषपर्यन्तं वेदा-
ध्ययनं न जातं, मन्याधानं च न जातं स दुर्ब्राह्मण इत्युच्यते । तस्य
प्रायश्चित्तत्वेनाश्विनः पशुर्विहितः तस्यानुष्ठानमपि पूर्वपशुर्वाहुकल्पेन
बोध्यम् ॥

४ अग्निष्टोमारम्भस्य पूर्वदिने नान्दीआहुं भवति । राजाबुदक-
शान्तिः प्रतिसरबन्धश्च । आरम्भदिने प्रातः स्नानादिपञ्चकं यजमान-
पत्न्योः षोडशस्थिजाञ्च । पुण्याहवाचने इन्द्रादयः प्रीयन्तामिति
विशेषः । यजमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य पत्न्या सह प्राञ्जाना-
यम् पुरुष एवेदमित्यूचा विष्णुं स्मृत्वा याः पुरस्तादित्यादि हृदये
निविष्टमित्यन्तं जपति । ततो देशकानौ सङ्कीर्त्य विच्छिन्नसोमणीष-
सन्धानार्थमैन्द्राग्नेन पशुना दौर्ब्राह्मण्यपरिहारार्थमाश्विनेन पशुना च

आनीषोमीयेण पशुना समानतन्त्रं यत्पमाणो द्वादशस्तोत्रेण द्वादश-
शस्त्रेण रथन्तरसान्ना सप्रशयेण शतगवदक्षिणेन ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टो-
मसंस्थेन वतुष्टोमेन सोमेन स्वर्गकामो यज्ये । एवं त्रिरूपांशु त्रिरुच्यैः
सङ्कल्पयति । अथमग्निष्टोमसङ्कल्प इत्युच्यते ।

५ सङ्कल्पानन्तरं तन्म इत्यादि ओं तथेत्यन्तं प्रकृतिवत् ।
सोमादि ब्रूयं इन्द्रादयो देवताः अस्मिन् ज्योतिष्टोमेऽग्निष्टोमे सोमे
सोमप्रवाकं त्वामहं वृणे । इति सोमप्रवाकं वृणीते । स भविष्यामीति
वदति इदं सोमप्रवाकवरणमुच्यते ॥

६ सोमाख्ये यज्ञे यो यजमानेन वृतः सन् ब्रह्मादीनामाह्वानं
करोति स सोमप्रवाक इत्युच्यते ॥

७ ततो यजमानः सोमप्रवाकं सोमं मे प्रब्रूहृत्विभ्यः । इति
सोमप्रवाकं प्रत्याह । ततः स केभ्य इति पृच्छति । ततो यजमानः
देवदत्तादिभ्य इति ब्रह्मादीनां नामान्याह । ततः सोमप्रवाको ब्रह्मा-
दीनां एहेषु क्रमेण गत्वा तानाह्वयति । तदपरा । यज्ञदत्तशर्मणः
सोमो भविष्यति तच्च भवता ब्रह्मत्वं कर्तव्यम् । ततो ब्रह्मा को यज्ञः
कक्षत्वजः का दक्षिणेति सोमप्रवाकं पृच्छति । ततः स ज्योतिष्टोमो-
ऽग्निष्टोमः सोमो यज्ञः । रङ्गनाथशर्मादयश्चत्वजः । शतं गावो दक्षि-
णेति प्रत्याह । एवं सर्वेषामृत्विजां सोमप्रवाकेन साकं प्रश्नोत्तराणि
भवन्ति । तच्च ब्रह्मत्वमित्यस्य स्थाने होत्रं आध्वर्यवं औद्गात्रं प्राशास्त्रं
ब्राह्मणाच्छंसित्वं प्रतिप्रस्थातृत्वं प्रस्तोतृत्वं अच्चावाकीयं नेष्टृत्वं प्रति-
हृत्तृत्वं आनीधं उचेतृत्वं सुब्रह्मण्यत्वं पोतृत्वं यावस्तुत्वं एते शब्दा
बोध्याः । इदमृत्विगाह्वानमित्युच्यते ॥

८ यजमानः सोमप्रवाकेनाह्वानं यज्ञशालायां प्राप्तानृत्विजः
क्रमेणाधानवद्वृत्वाह्वयति द्वितीयिनस्तृतीयिनः पादिनश्च । होता
ब्रह्माऽध्वर्युरुद्गाता च प्रथमा इत्युच्यन्ते ॥

९ मैत्रावरुणो ब्राह्मणाच्छंसी प्रतिप्रस्थाता प्रस्तोता च द्विती-
यिन इत्युच्यन्ते ॥

१० अच्चावाक आनीधो नेष्टा प्रतिहर्ता च तृतीयिन इत्युच्यन्ते ॥

११ यावत्स्तुत्योतिचता सुब्रह्मण्यश्च पादिन इत्युच्यते ॥

१२ ततो दश चमसाध्यर्धेन परिकर्मणश्च सोमप्रवाकवदृत्वाहं-
यति । इदं सोमिकस्त्रिंशरणमित्युच्यते ॥

१३ षड्युत्तीर्थेन प्रविश्येदादिशान्तिं जपित्वा पशुबन्धवकाज-
मानेन सहायन्तेयोनिर्हृत्विपइत्यृचाऽग्निं समासेपयति । यजमान
उदकुम्भं पुरस्कृत्य पयन्वारब्धः सोमारणीमहितः सर्वैः सम्भारैश्च
सहितः सत्त्विक् आनोभद्रा इत्यादिशान्तिसूक्तानि पठन् यज्ञशालां
स्वस्य दक्षिणतः पश्चाद्वाचेदुत्तरेण शालां परीत्य पूर्वाह्णे पूर्वद्वारेण
प्रविशति । स च भृत्यैः कुशलैः पूर्वमेव कारिता भवति । प्राचीनवशा
चतुर्दित्त्वतीकाशा दक्षिणतो वर्षीयसी चतुर्दित्त्वमिमात्रमध्यद्वारवती
षोडशप्रक्रमव्यासा द्वादशप्रक्रमविस्तीर्णा दीर्घवतुस्त्रा । तस्याः शालाया
दक्षिणतो व्रत अयणागारं भवति । पश्चात्पञ्चीशाला । इदं कर्म शाला-
प्रावेश इत्युच्यते ॥

१४ इयं शाला प्राग्वंश इत्युच्यते ॥

१५ प्राग्वंशस्य पश्चिमाच्छङ्कोरनुस्यन्त्यं सार्धपदत्रये सार्धत-
लद्वयाधिकाङ्गुलद्वयं च मुत्का शङ्कुं निहन्ति । स च गार्हपत्यमध्य-
शङ्कुः । सार्धतिलद्वयाधिकसप्तदशाङ्गुलया रज्ज्वा शङ्को पाशं प्रति
मुख्यं मण्डलं परिलिखति । तद्गार्हपत्यस्यायतनं भवति । एवं सति
पश्चाद्गार्हपत्यस्य सार्धपदद्वयमवशिष्टं भवति । पञ्चतिलाधिकचतुस्त्रिं-
शदङ्गुलं च गार्हपत्यस्यायतनं सम्पद्यते । प्राग्वंशपूर्वशङ्कोः प्रत्यञ्चम-
नुस्यन्त्यं सार्धपदत्रये शङ्कुं निहन्ति । स गार्हवनीयमध्यः । द्विपद-
माहवनीयायतनं सम्पद्यते । गार्हवनीयस्याये सार्धपदमवशिष्टं भव-
ति । गार्हपत्याहवनीययोरन्तरालं पञ्चधा षोढा वेत्यादिप्रकारेण
दक्षिणाग्निमेध्यदेशं कल्पयित्वा शङ्कुं निहत्य पादान्तिलाधिकावतुर्विं-
शत्यङ्गुलया रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य मध्यशङ्कोरञ्जसा उदगधर्धेति-
लद्वयाधिकद्वादशाङ्गुले षडङ्गुले वा शङ्कुं निहत्य तत्र पाशं प्रतिमुख्यं
तथैव रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य तयोः संसर्गो नियम्योत्तरधनुस्तृजत्,
दक्षिणं दक्षिणाग्नेरायतनं भवति । गार्हवनीयस्य पश्चात्पञ्चाक्षतवेदिः ।

सत्पश्चादवशिष्टो विधायः । इत्यन्तादन्तपक्षेण द्वादशिका विहारः ।
शेषं प्रकृतिवत् । अथ द्वादशिका विहार इत्युच्यते ॥

१६ अस्मिन्नस्त्रीर्धनं प्रविश्येडादिशान्तिं जपन्ति अर्धयुः पशुब-
न्धवन्मृगित्वाऽऽयतेनान्मुदृत्याघोत्याग्नीन् विहृत्य परिस्तीर्य परिषिक्त्य
गार्हपत्ये स्मार्त्तवदान्यं संस्कृत्य सुवि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनस्यत्या-
हवनीये जुहोति । पुनर्विहृत्यार्धयुर्ब्रह्माग्नीन् यजमाना यथायतनं पूर्वं
शान्तिं पठन्ति । नमो वाचे नमो वाचे या वोदिता या चानुदिता
तस्यै वाचे नमो नमो वाचस्पतये नमश्चविभ्यो मन्त्रहृद्भ्यो मन्त्रपति-
भ्यो मा मा मृषयो मन्त्रपतयः पराकुर्महमृषीन्मन्त्रकृता मन्त्रपतीन्
यसादां वैश्वदेवो वाचमुद्रासग्शिवामदस्तां जुष्टां देवेभ्यः शर्म मे क्रौः
शर्म पृथिवीशर्म विश्वमिदं जगत् ॥ शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्म
प्रजापती ॥ भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृणउ-
पस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृ-योर्मा पातं प्राणापानौ
मा मा हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वत्यामि मधु वदि-
ष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्रासग्शुश्रूषेभ्यो मनुष्येभ्यस्तं मा देवा
अवन्तु शोभयै पितरोनुपदन्तु ॥ ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ नमो
वाचे इत्यत आरभ्येतावान्मन्त्रः पूर्वशान्तिरित्युच्यते ॥

१७ अथार्धयुः प्राग्बंशशालाया अयभागे धनुर्माने गतौ खात्वा
शोधितया मृदाऽभिपूर्य तदुत्तरतस्तृणेषूदकसंस्थं वराहविहतं बल्मीक-
वपां शुक्कां दूर्वां कंसं छागापय इत्यासाद्य तेषामुत्तरतः प्राग्बेषु
दर्भेषु प्राचीनयोवमुत्तरलोमं कृष्णाजिनमास्तीर्य उत्तरस्य शालाखण्डस्याग्रे
स्फुर्येनोदृत्याघोत्य सैकतं पस्मिण्डलं खरं कृत्वा तं कुशैर्दूर्वाभिः प्रच्छाद्य
परिश्रित्योत्तरतो द्वारं कृत्वा खरसमीपे अर्मकपालपिष्टानि शर्करापिष्टमनि
अज्जकृष्णाजिनलोमानि फलकं वेणुशनाकां च सादधति । कुशले कर्तारं
सविधाय गाहपत्ये प्रवर्ग्यमदन्तीरधिश्रित्य वेदममुपयतस्तप्तमरवि
मार्जो वेणुवीमधिं प्राचो निधाय द्वाराणि परिश्रित्य पक्षीशालायां
पक्षीमुपवेश्याग्नीन्यरिस्तीर्य दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानावुपवेश्य
यजमानेऽन्यारब्धे युज्जते मन उत युज्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहता

विपश्चितः । विहोत्रा दधे वयुनाविद्रेक इन्मरी देवस्य सवितुः पति-
 ष्टुतिः स्वाहा । इति मन्त्रेणाहवनीये जुहोति । यजमानः देवाय
 सवित्र इदं न ममेति त्यागं पठति । दीक्षिते तु यजमाने स्वाहाकार-
 रहितं पूर्वोक्तं मन्त्रं जपत्यध्वर्युः । वाराहेणोत्खाता मृत्तिका वराहवि-
 हतमुच्यते ॥

१८ घल्मीकमृत्तिका घल्मीकवपेत्युच्यते ॥

१८ ततोऽध्वर्युः देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णी
 हस्ताभ्यामाददे । इति पूर्वं वेद्यां स्थापितां वैष्णवीमभिमादत्ते । अभि-
 रसि नारिरस्यध्वर्युदेवेभ्यः । इति अभिं सव्येन धृत्वा दक्षिणहस्तेना-
 भिमन्त्रयति । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पति देवयन्तरत्वेमहे । उपप्रयन्तु महतः
 सुखानव इन्द्रपशून्भवासवा । इत्युत्तिष्ठते । प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्रदेव्येतु
 सूनृता । अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः । इति
 तीर्थेन निष्क्रामति । तूष्णीं दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपवेशयति । देवी
 व्यावापृच्छी अनुमे मन्साथम् । इति मृदमुपतिष्ठते । अग्न्यासमव्यमवस्य
 शिरः । इति मृदमभ्या प्रहरति । अप उपस्पृश्य मन्त्राय त्वा । इति मृदं
 हरति । मन्त्रस्य त्वा शीर्ष्णं । मृदमुत्तरतः कृष्णाजिने निवपति । एव-
 मभिप्रहरणादि निवपनान्तं समन्त्रकं त्रिः कृत्वा तूष्णीं चतुर्थे करोति ।
 स्वर्त्या मृदं परिशेषयति । तनः इत्यय आसीः । वराहविहतमुपति-
 ष्ठते । अभिप्रहरणादि समन्त्रकं त्रिः कृत्वा चतुर्थे तूष्णीं कृत्वा वराह-
 विहतमपि परिशेषयति । देवीर्वधीरस्य भूतस्य प्रथमजा अतावरीः ।
 इति घल्मीकवपामुपतिष्ठते । अभिप्रहरणादि वराहविहतवत् । इन्द्र-
 स्योजोसि । इति दूर्वामुपतिष्ठते । अभिप्रहरणादि पूर्ववत् । अग्निजा
 ऋषि प्रजापतेरेतः । इति क्षाणापय उपतिष्ठते । अभिप्रहरणादि पूर्ववत्
 क्षाणापयो न परिशेषयति । मृदुर्जशेषानत्रैव कृष्णाजिने प्रकिरति ।
 अध्वर्युब्रह्मयजमाना अन्यतोमुखा अनभिखसन्तः प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरा-
 देव्ये तु सूनृता । अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यजमानयन्तु नः ।
 इति तत्कृष्णाजिनमानयन्ति । आयुधेहि प्राणं धेह्यपानं धेहि व्यानं
 धेहि सुसुपेहि ओजं धेहि मनो धेहि वाचं धेहात्मानं धेहि प्रतिष्ठाम्

धेहि मां धेहि मयि धेहि । इति तत्कृष्णाजिनं खरं सादयन्ति ।
अध्वर्युः अग्नेकपालशर्करापिष्टैरजकृष्णाजिनलोमभिश्च कृष्णाजिनस्यां
मृदं संसृज्य । मधु त्वा मधुना करोतु । इति मदन्तीभिरद्विः सम्मि-
श्रयति मखस्य शिरोसि । इति मृदः पिण्डं करोति । स्वल्पां मृदं
परिशेषयति । यजुस्य पदेस्यः इति अङ्गुष्ठाभ्यां पिण्डं त्रेधा विभज्य
चीन् पिण्डान् कृत्वेकैकस्य चोस्त्रीन् पिण्डान् करोति । गायत्रोसि ।
इति तेषां एकं पिण्डं कर्त्तुं प्रयच्छति । कर्त्ता गायत्रेण त्वा छन्दसा
करोमि । इति तेन पिण्डेन महावीरस्य मूलं करोति । अध्वर्युः । चैष्टु-
भोसि । इति द्वितीयं पिण्डं प्रयच्छति । कर्त्ता । चैष्टुभेन त्वा छन्दसा
करोमि । इति तेन मध्यं करोति । अध्वर्युः जागतोसि । इति तृतीयं
प्रयच्छति कर्त्ता जागतेन त्वा छन्दसा करोमि । इति तेन बिलं करो-
ति । प्रादेशोच्छ्रायं पृथुबुध्नं पृथुवीवं मध्ये सचतं महावीरं कृत्वा वेणु-
शलाकयोदरं कृत्वा बिलस्याधस्यङ्गुले रास्त्रां परिमण्डलं पर्यस्यति
मखस्य रास्त्रावीति मन्त्रेण । अदितिस्ते बिलं गृह्णातु पाङ्गेन छन्दसा ।
इति बिलं प्रकाशयति । सूर्यस्य हरसाश्राय । इति महावीरमादित्येना-
भितपति । तूष्णीं खरं निदधाति । अध्वर्युर्निहितमनुमन्त्रयते मखे-
सीति मन्त्रेण । अग्नेकस्य प्रथमस्य पिण्डस्य त्रिभिः पिण्डैः कर्त्ता
मन्त्रविशेषो महावीर इत्युक्ते ॥

२० एवं पिण्डद्वयस्य चोस्त्रीन्पिण्डान् कृत्वा तैर्महावीरद्वयं
समन्त्रकं करोति । अतिशिष्टया मृदा सशेषया तूष्णीं पिन्ववे रौहि-
णकपाले आज्यस्थालीं च करोति अवशेषितया मृदापि सशेषया
प्रवाते पतिलिप्योपधातयति । रौहिणपुरोडाशभर्जनार्थं कपाले रौहि-
णकपाले इत्युच्यते ॥

२१ महावीरादिषूपवातेषु शुक्लेषु सत्सु अध्वर्युर्गोहंपत्यादग्निमा-
हृत्य पुंसोश्चस्यैकविंशतिशकृत्पिण्डान् आदीपयति वृष्णो अश्वस्य
निष्यदांस वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु मित्रावरुणयोर्धुवेण धर्मणेति
मन्त्रेण । अस्य मन्त्रस्यावृत्त्या चीनपि महावीरान् क्रमेणान्तर्बहिश्च
धूपयति । तूष्णीं पिन्वनादीनि धूपयति शालाया उत्तरतो गतं खात्वा
धवनेनावस्तीर्याद्विबिलान्महावीरानायातयति । तेषां पुरस्तात् पिन्वने

पश्चाद्वीहिणकपाले आन्यस्यालीं च । इत्यनेनोपविष्टात् प्रच्छाद्य
 मृदाऽवलम्पति । अर्चिषे त्वा । इति पुरस्तादग्निनोपोषति । शोचिषे
 त्वा । इति दक्षिणतः । ह्योतिषे त्वा । इति पश्चात् । तपसे त्वा ।
 इत्युत्तरतः । महावीरादिषु पक्षेषु गोपयशङ्कागापयो धृष्टिमशमन्दाव
 सतं सन्दंशे खारो शिक्यं कृष्णाजिनं चादाय । अभीमं महिना दिवं
 मित्रो बभूव सप्रथाः । उत श्रवसा पृथिवीम् । मित्रस्य चर्षणीधृतः
 श्रवो देवस्य सानमिम् । द्युन् चित्रश्रवस्तमम् । इत्याभ्यामभ्यामपा-
 क्षामति । सिद्धौ त्वा । इति धृष्टिमादत्ते । देवस्त्वा सवितोदुपतु
 सुपाणिः स्वङ्कुरिः सुबाहुस्त शक्त्या । इति तथा धृष्ट्या प्रथमान्महावी-
 रादङ्गारानुदुपति । उत्तिष्ठ बृहन् भवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वम् । इति
 सन्दंशेन महावीरमुच्छ्रयति । अपद्यमाना पृथिव्यामाशादिश आपृण ।
 इति स्वस्थाने सादयति । सूर्यस्त्वा वज्रपात्नीत अजवे त्वा सुक्षित्ये
 त्वा भूत्ये त्वा । इति महावीरमीक्षते । इदमहममुमामुष्यायणं ब्रह्म-
 चर्षसेन पर्युहामि । इति यज्ञमानस्य नामगोत्रे उच्चार्य प्रदक्षिणं पुरी-
 षेण पर्युहति । सन्दंशेन महावीरं सते निधाय । गायत्रेण त्वा सन्दसा
 कृष्णद्वि जैष्टुभेन त्वा कन्दसा कृष्णद्वि जागतेन त्वा कन्दसा कृष्णद्वि
 कृष्णत्वा वाक् कृष्णतु त्वोर्क् कृष्णतु त्वा हविश्कृन्धि वाचं कृन्ध्यूर्ज
 कृन्धि हविर्देवपुरश्चरसध्यासं त्वा । इति महावीरमन्त्रैर्हिरङ्गागाप-
 यसा कृणोति । गोपयसातूष्णीमभिषिञ्चति । एवं द्वितीयतृतीययो-
 र्महावीरयोः समन्त्रकं अङ्गारोदुपनादि भवति । तूष्णीं पिन्वनादीनाम्
 सर्वं चार्यां निधाय कृष्णाजिनेन प्रच्छाद्योत्तरे शालाखण्डे शिक्ये
 स्थापयति । यथा पक्षीदर्शनविषयो न भवेत्तथा । पूर्ववदुत्तरां शान्तिं
 जपन्ति । शत्रो वातः पवतां मातरिश्वा शवस्तपतु सूर्यः । अहानि
 शं भवन्तु नः शत्रात्रिः प्रतिधीयताम् । शुम्भा नो व्युच्छतु शमादित्य
 उदेतु नः । शिवा नः शन्तमा भव सुमृङ्गीका सरस्वति । मा ते व्योम
 सन्दृशि । इडाये वास्त्वसि वास्तुमद्रास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तो-
 शिक्तस्मह्यवास्तुः स भूयाद्योस्मान् द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः । प्रतिष्ठासि
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाशिक्तस्मह्यप्रतिष्ठः स भूयाद्योस्मान्
 द्वेष्टि यज्व वयं द्विष्मः । वावात वाहि भेषकं बिवात वाहि यद्रथः ।

ह्ये हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे । द्वाविमौ वातो वात आसि-
न्योरापरावतः । दत्तं मे अस्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः । यद्रदे वात
ते गृहे ऽमृतस्य निधिर्हितः । ततो नो देहि जीवसे ततो नो घेहि
भेषजम् । ततो नो मह आवह वात आवातु भेषजं शंभूर्मेयो-
भूर्नो हृदे । पणायूषि तारिषत् । इन्द्रस्य गृहेसि तन्त्वा प्रपद्ये
सगुः साश्वः । सह यन्मे अस्ति तेन । भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः
प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्ये नातो देवतां प्रपद्ये श्मानमाखणं
प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्म कोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये । अन्तरितं मउर्वन्तरं
बृहदग्नयः पर्वताश्च पयोवातः स्वस्त्या स्वस्तिमान् तथा स्वस्त्या
स्वस्तिमानसानि । प्राणापानौ मृचोर्मा पातं प्राणापानौ मा मा
हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो धाजो
दधातु । द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ।
तवो मित्रो वह्णो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ।
कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ।
कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्यवः । वृढाचिदाहजे वसु ।
अभीषुणः सखीनामविता जरितृणाम् । शतं भवासूतिभिः । वयः
सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा चक्षयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि
पूधि चतुर्मुग्धस्माविधयेषवद्वान् । शं नो देखीरभिष्ठय आपो भवन्तु
पीतये । शं योरभिस्रवन्तु नः । ईशानां वार्याणां क्षयन्तीश्चर्षणीनाम् ।
आपो यावामि भेषजम् । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु । दुर्मित्रा-
स्तस्मै भूयासुर्योस्मान् द्वेष्टि यञ्च वयं द्विष्मः । आपोहिष्ठाभयोभुव-
स्तान ऊर्जं दधातन । महे रणाय वक्षसे । यो वः शिवतमो रसस्तस्य
भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः । तस्मात्तरङ्गमामवो यस्य क्षयाय
क्षिन्वथ । आपो जनयथावनः । पृथिवी शान्ता साग्नित्वा शान्ता सा
मे शान्ता शुचं शमयतु । अन्तरित्शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे
शान्तं शुचं शमयतु । द्यौः शान्ता सादित्येन शान्ता सा मे शान्ता
शुचं शमयतु । पृथिवी शान्तिरन्तरित् शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
शान्तिरवान्तरदिशः शान्तिरग्निः शान्तिरन्तरित् शान्तिरादित्यः

शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नैवत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्ति-
र्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्ति-
र्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु
शान्तिः । तथाहः शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं
करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः । एह श्रीश्च द्वीश्च धृतिश्च तपो
मेधा प्रतिष्ठा अद्वा सत्यं धर्मश्चैतानि मोतिष्ठन्तमनूतिष्ठन्तु मा मा-
श्रीश्च द्वीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा अद्वा सत्यं धर्मश्चैतानि मा
मा हासिषुः । उदायुषा स्वायुषोदोषधीनाः रसेनात्पर्जन्यस्य शुष्मणो-
दस्याममृताः अनु । तच्चतुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम
शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः
शतं भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः
शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक् च सूर्यं दृशे । य उदगान्म-
होर्णवाद्बिभ्राजमानः । सरिरस्य मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः
सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु । ब्रह्मणश्चेतन्यसि ब्रह्मण आणी
स्यो ब्रह्मण आवपनमसि धारित्यं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन
महदन्तरितं दिवं दाधार पृथिवीः सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
मामद्वेदो धिबिब्रसत् । मेधामनीषे मा विशताः समीचीं भूतस्य
भग्यस्यावश्यं सर्वमायुरपाणि सर्वमायुरपाणि । आभिर्गोभिर्यदतो न
कनमाप्यायव हरिवो वर्धमानः । यदा स्तोतृभ्यो महिगोभारुजासि
भूयिष्ठभाजो अयिते स्याम । ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो माहासीत् ।
ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः । शन्नो घात इत्यादय एतावन्तो मन्त्राः
उत्तरशान्तिरित्युच्यते ॥

२२ इदं महात्रीरादिसम्पादनं प्रवर्ग्यसम्भरणमित्युच्यते ॥

२३ यजमानो गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य आज्यं पशवः पुरो-
डाशीया एते मे यज्ञार्थाः यावज्जज्ञे उपयोह्यन्ते तावन्मे यज्ञार्थं शेषाद्
ब्राह्मणा भुञ्जीरन् इह यद्ये इति सङ्कल्प्य एदमगन्म देवयजनं पृथिव्या
यदनुपन्त पूर्वसंक्रामाभ्यां यजुषा सन्तरन्तो रायस्योषेण समिधा
मदेम इति मन्त्रेण । इतः पश्चादित उत्तरत इतः पुरस्तात् । इतो

दक्षिणतः इति देवयजनमध्ये स्थित्वा प्रागादिदेवयजनभूमिं निश्चि-
नोति । अयं यज्ञभूमिनिश्चयो देवयजनाध्यवसाय उच्यते ॥

२४ अध्वर्युः वेद्युत्करणयोर्मध्येन राजानं प्रपाद्या मध्यमे वंशे राजानं
बध्वा पुनरग्नीन् विहृत्य परिस्तीर्य दक्षिणतोः ब्रह्मयजमानाबुपवेश्य
सुवि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनसा हुत्वा । महाहविर्हता । सत्यह-
विरध्वर्युः । अच्युतपाजा अग्नीत् । अच्युतमना उपवक्ता अनाधृष्यश्चा-
प्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगौरौ । अयास्य उद्गाता । वाचस्पति हृद्विधेता-
मन् । विधेम ते नाम । विधेस्त्वमस्माकं नाम । वाचस्पतिः सोमम-
पात् । मादैव्यस्तनुश्छेदिमामनुयः । नमो दिवे । नमः पृथिव्यै
स्वाहा । इति मन्त्रेण यजमाने ऽन्वारब्धे सत्याहवनीये जुहोति ।
यजमानो वाचस्पतये ब्रह्मण इदं न मम इति त्यागं पठति । पुनर्वि-
हृत्य कूष्माण्डैर्हुत्वापस्यानं वरदानं च कृत्वा पुनर्विहृत्य चतुर्गृहीतं
गृहीत्वा पशुबन्धवद्रूपाहुतिं जुहोति । अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ज्य-
स्थालीं सस्रुवां बहिर्हिरण्यमुदपात्रमादायेत्यादिप्रकारेण समन्त्रकेण
पशुबन्धवद्रवतक्षणनिधानान्तं यूपाहरणं करोति । ततः पत्नीयजमानौ
व्रतश्रयणागरे पर्युषितत्वादिदोषरहितं सर्पिर्मिश्रं पयोमिश्रं वा भक्ष-
यतः । इदं भक्षणीयद्रव्यं व्रतमित्युच्यते ॥

२५ अध्वर्युः वामसी क्षुरं द्वाविंशतिदर्भपिञ्जलानि नवनीतम-
ञ्जनद्रव्यं सतूलां शरेषीकाञ्चादाय एहि यज्ञमानेति यज्ञमानमाहू-
यति । तीर्थदेशं गच्छति । एवं प्रतिप्रस्थाता ऽपरिमितानि दर्भपि-
ञ्जलान्यादाय पयसा सह तीर्थं गच्छति । अध्वर्युः आप उन्दन्तु जीवसे
दीर्घायुत्वाय वर्चसे । इति प्राङ्मुखस्यासीनस्य यज्ञमानस्य दक्षिणं
गोदानमद्भिः क्षेदयति । ओषधे त्रायस्वैनम् । इति एकदर्भपिञ्जलस्यैकं
भागं दक्षिणगोदाने ऊर्ध्वागमनूच्छयति । स्वधिते मेनः हिंसीः ।
इति पिञ्जलस्योपरि तिर्यञ्चः स्वधितिं निदधाति । देवश्रूतानि
प्रषपे । इति दर्भपिञ्जलं मध्ये वपति । यज्ञमानः स्वस्त्युत्तरायणशीघ्र ।
इति उत्पान्तं प्रत्यभिमृशति । एवं वामगोदाने दर्भपिञ्जलस्यार्धस्य
वपनं कृत्वा । अध्वर्युर्नापिताय क्षुरं प्रयच्छन् नापितं प्रेष्यति । नापि-
तोत्तकेशश्मश्रु मे निक्षतनखं प्रब्रूतात् । अयं नापितप्रेष इत्युच्यते ॥

२६ प्रतिप्रस्थाता पय्या दक्षिणसव्योपपत्तयोरपरिमितदर्भपिञ्जूल-
वपनं करोति । ततो नापितोक्तोपपत्तां मे निहन्तनखां प्रहूतात् ।
अनेन प्रेषेण नापिताय तुरं प्रयच्छन् प्रेष्यति । अयं प्रतिप्रस्थातुनापित-
प्रेष इत्युच्यते ॥

२७ ततो नापितो यजमानस्य केशश्मश्रुवपनं नखनिहन्तनं च
कृत्वा पय्या उपपत्तवपनं नखनिहन्तनं च करोति । दक्षिणगोदानकृद्-
नादि एतदन्तं कर्म दीक्षाङ्गवपनमित्युच्यते ॥

२८ अध्वर्युः आपो अस्मान्मातरः शुन्यन्तु घृतेन नो घृतपुवः
पुनन्तु । इति यजमानं हृषयति । विश्वमस्मत्प्रवहन्तु रिप्रम् । इति
अङ्गधूलिं सम्यक् प्रधाव्य प्रधावयति । यजमानः उदाभ्यः शुचिरापूत
एमि । इति तीरं प्रत्येति । वस्त्रस्य प्रान्तभागेन आत्मानं प्रतिच्छादय-
तिरः पवित्रं पयस्वत्या पय आचामति ऐष्टिकवत् । सोमस्य तनूरसि
तनुवं मे पाहि । इति प्रदक्षिणमहतं वासः परिधत्ते । प्रतिप्रस्थाता
तूष्णीं पत्नीं हृषयित्वा अहतं वासः परिधापयति । इमे दीक्षाङ्गज्ञान-
परिधाने उच्येते ॥

२९ यजमानः पाणिभ्यां नवनोतं सम्प्रधाव्य । महीनां पयोसि
वर्चोधा असि वर्चो मयि धेहि । इति तेन मुखमभ्यङ्क्ते । तूष्णीमनु-
लोममङ्गानि । पृष्ठं यजमानस्याध्वर्युरभ्यङ्क्ते । पत्नी तूष्णीं स्वयमेव
भ्यङ्क्ते । इदं दीक्षाङ्गाभ्यञ्जनमुच्यते ॥

३० अध्वर्युः प्रत्यङ्मुख उपविश्य । घृतस्य कनीनिकासि चतुष्पा
असि चतुर्मे पाहि । इति सव्येन पाणिना शरेणीकया यजमानस्य
दक्षिणमह्यनक्ति । द्विस्तूष्णीम् । एवं सव्यमह्यनक्ति । पत्नी स्वयमेव
तूष्णीमक्षिणी उक्तक्रमेणाङ्क्ते । इदं दीक्षाङ्गाञ्जनमुच्यते ॥

३१ चित्पतिस्त्वा पुनात्वच्छिद्रं पवित्रेण वसोः सूर्यस्य
रश्मिभिः । इति सप्तभिर्दर्भपिञ्जूलैर्यजमानस्य मुखं पावयति । वाक्प-
तिस्त्वा पुनांश्मिभिः । इति सप्तभिः पिञ्जूलैर्नाभिम् । देव इत्वा
सविता पुनांश्मिभिः इति सप्तभिर्गुरुकैः । पिञ्जूलानि प्रोक्त्योदगदिशि
निरस्यति । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कस्युनेतच्छक्रेयम् । इति

मन्त्रं यजमानं वाचयति । एवं प्रतिप्रस्थाता पत्नी तूष्णीमपरिमितैर्धर्म-
पिञ्जलैः पाषयति । इदं दीक्षाङ्गपवनमुच्यते ॥

३२ अथाऽध्वर्युर्यजमानेनात्मनः सत्त्वं पाणिं ग्राहयित्वा । यद्वो
देवा स आगुरे यज्ञियासो हवामहे । इति शालामानयति । इन्द्राग्नी
व्यावापृथिवी आप ओषधीः । इति पूर्वया द्वारा शालां प्रवेशयति ।
तीर्थेन प्रवेश्यायेणाहवनीयं नीत्वा यस्य दक्षिणतः कुशेषु कृतनिरसन-
मुदङ्मुखमुपवेशयति । अयं दीक्षाङ्गशालाप्रवेश उच्यते ॥

३३ त्वं दीक्षाणामधिपतिरसि । इत्याहवनीयमीक्षयति । अध्व-
र्युयजमानौ इमं मन्त्रं पठतः । इह मा सन्तं पाहि । इत्युभौ स्वात्मा-
नमीक्षते । प्रतिप्रस्थाता पत्नीमपरया द्वारा प्रवेशयति । प्रेतु ब्रह्मण-
स्पती वेदिं वर्णेन सीदतु । अथाहमनुकामिनी स्वे लोके विशादह ।
गार्हपत्यस्योत्तरमार्गेण प्राचीमुदानयन्निमं मन्त्रं वाचयति । सा तीर्थेन
प्रविश्यासने निरसनं कृत्वा । सुप्रजस्त्वावयस्सुपत्नीरुपसेदिम । अग्ने
सपन्नदम्भनमदध्यासो अदाभ्यम् । इत्युपविशति । अयं पत्नीशालाप्रवेश
उच्यते ॥

३४ अथ यजमानो गार्हपत्यस्य प्रश्चादुपविश्य दीक्षणीयेष्ट्या
यस्ते इति सङ्कल्पयति । दीक्षणीयेष्टिसम्बन्धि हविः । ग्रीहिमयः ।
पुरोडाशो द्रव्यम् । पञ्च प्रयाजाः । अग्नीषोमावाज्यभागौ अग्नाविष्णू
देवता । देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृतिवत् । अध्वर्युरिडाशान्तिं देवा
आतुविद इत्यृचं च गार्हपत्यस्योत्तरत उपविश्य जपति । ततोऽग्नीन्
विहृत्यान्वाधानं कृत्वा आज्येदान्तां दीक्षणीयामिष्टिं सूर्यास्तात्मागेव
समापयति दीक्षणीयेष्टिप्रभृतिष्विष्टिषु व्रतयहणं ब्रह्मवरणं पत्नीसच-
हनाद्यूनेतिरिक्तं धीपाते इत्यस्य वाचनान्तं ब्रह्मयजमानभागौ चतुर्धा
करणं अन्वाहार्यं फलीकरणं समिष्टयजुः प्रणीतास्यापनं विष्णुक्रमश्च
न भवन्ति । ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेति इध्रसम्भरणमन्त्रे ऊहः ।
प्राकृतदेवतास्थाने अग्नाविष्णुभ्यामित्याद्यूहो यथास्थानं कर्तव्यः ।
ग्रधानयागानुमन्त्रणमग्नाविष्णुवोरहन्तेवयज्यया वृत्रहा भूयासमिति ।
वावत्या वाचा कामयीत तावत्या दीक्षणीयायामनुब्रूयान्मन्त्रं प्रायणी-

याया मन्द्रतरमातिथ्यायामुपशूपसत्सु इति बोधायनसूत्रात् यथेच्छस्वरा दीक्षणीयायां भवति । आज्येद्वान्ते उलूखले मुमले इत्युवा दक्षिणाग्नौ प्रायश्चित्तहोमं कृत्वा प्राङ्मेत्याध्वर्युरेव ध्रुवामाप्याययति । एतावत्कर्म दीक्षणीयेष्टिरित्युच्यते ॥

३५ ततोऽध्वर्युर्यौधाज्यमाज्यस्याल्यां प्रत्यवनीय तेवाज्येन सुवेण अन्वारब्धेयजमाने वतस्य आहुतीर्जुहोति । आकृत्यै प्रयुजे ऽग्नये स्वाहा । मिधायै मनसे ऽग्नये स्वाहा । दीक्षायै तपसे ऽग्नये स्वाहा । सरस्वत्यै पूष्णे ऽग्नये स्वाहा । एता आहुतयो दीक्षाहुतय इत्युच्यन्ते ॥

३६ स्वाहेत्यस्य स्थाने इदं न ममेति पाठेन यजमानस्य सर्वत्र त्यागः । ततः आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवाद्यावापृथिवीर्बन्तरितं बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु स्वाहा । इति चतुर्गृहीतेन सूचा जुहोति । अद्वाो द्यावापृथिवीभ्यामन्तरिक्षाय बृहस्पतयइदं० मेति यजमानस्य त्यागः । पुनश्चतुर्गृहीतेन सूचं पूरयित्वा । विश्वेदेवस्य नेतुर्मर्तो वृणीत सख्यम् । विश्वे राय इषुध्यसि द्युम्नं वृणीत पुण्यसे स्वाहा । इति जुहोति । यजमानः सवित्रइदं० । ततस्तूष्णीमन्तर्वेदि प्रणीतां निनयति । ततः साङ्गं कृष्णाजिनं कृष्णविषाणां वासो मेखलामौदुम्बरदण्डमुष्णीषं च अग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य यजमानाय प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता तथैव कुम्भं कुरीं वासो योक्तं च पत्न्यै प्रयच्छति । तदप्या । अध्वर्युर्यजमानायतने साङ्गं कृष्णाजिनं प्राचीनयीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति । यजमानः । ऋक्सामयोः शिल्पे स्यस्ते वामारभेते मापातमस्य यज्ञस्यो वृवः । इति आस्तीर्णस्य कृष्णाजिनस्य पश्चात्प्राङ्मुख उपविश्य कृष्णाजिनस्य श्वेतभागे दक्षिणाङ्गुष्ठो भवेत् कृष्णभागे तस्यैवाङ्गुलयो भवेयुस्तथा सम्मृशति । इमां धिष्यं जितमाणस्य देवकृतं दत्तं वरुण सः शिशाधि । ययातिविश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधिनावः रुहेम । इति कृष्णाजिनस्येपरि दक्षिणं ज्ञान्वाच्याभिसर्पति । उपस्यं कृत्वोपविशति । इदं दीक्षोपवेशनमुच्यते ॥

३७ ऊर्गस्याङ्गिरस्यूर्जस्तन्नदा ऊर्ज मे यच्छ । इति ऋटिप्रदेशे मौञ्जीमेखलां प्रदक्षिणं पर्यस्यति । इति दीक्षाङ्गमेखलाबन्धनमुच्यते ॥

३८ पाहि मा मा मा हिंसोः । इति निष्टक्यं यन्त्रिं करोति । प्रतिप्रस्थाता । आशासानां सौ मनसमित्युच्चां सञ्चक्षामि पयसा घृतेन सन्त्वानह्याम्यप ओषधीभिः । सन्त्वा नह्यामि प्रजपाहमद्य सा दीक्षितां सनधो वाजंमस्मे इत्युच्चां च पत्नीं योक्त्रेण सञ्चक्षति । इदं दीक्षाङ्गपत्नीसञ्चहनमुच्यते ॥

३९ अध्वर्युः । विष्णोः शर्मसि शर्मं यजमानस्य शर्म मे यच्छ । इति यजमानं वाससाप्रोणोति । नक्षत्राणामातीकाशात्पाञ्चि । इति वसनस्यातीकाशेषु वाचयति । वस्त्रस्यान्तान् शिरस्येव सङ्क्षिपति । श्रिया ते शिरो वेष्टयामि श्रियै यशसे वस्त्रवर्चसाय । इति प्रदक्षिणमुष्णीषेण यजमानस्य शिरो वेष्टयति । इदमुष्णीषवेष्टनमित्युच्यते ॥

४० प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं पत्नीशिरसि कुम्बकुरीरमभ्यूहति । इदं कुम्बकुरीराभ्यूहनमुच्यते ।

४१ अध्वर्युः । इन्द्रस्य योनिरसि । इति यजमानाय त्रिवलिं पञ्चावलिं वा कृष्णविषाणां शाण्या रज्ज्वा बहुां प्रयच्छति । यजमानः । मा मा हिंसोः । इति प्रतिगृह्य वसनप्रान्ते बहुा । कृष्ये त्वा सुस-
स्यायै । इति तपान्तर्वेदि विद्यमानं लोष्टमुदुन्ति । कृष्णमृगशङ्कुं कृष्ण-
विषाणेत्युच्यते ।

४२ सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्यः । इति तया दक्षिणं गोदानं कण्डू-
यते । प्रतिप्रस्थाता पत्न्या वसनस्यान्ते शङ्कुं बहुा । एतेन कण्डूयस्त्वेति
वदति । सूपस्था देशे वनस्पतिः । इति यजमानपरिमितं ऊर्ध्वायं दण्डं
यजमानाय ददाति । यजमानः । ऊर्ध्वो मा पाह्योदृचः । इति दण्डं
प्रतिगृह्णाति । इदं दीक्षाङ्गदण्डग्रहणमुच्यते ॥

४३ अध्वर्युः । स्वाहा यज्ञं मनसा द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहोरोर-
न्तरितात्स्वाहा यज्ञं वातादारमे । इति मन्त्रं यजमानं वाचयति । यज-
मानो मुष्टिं कृत्वा वाचं नियमयति नक्षत्रोदयपर्यन्तम् । अध्वर्युः आह-
वनीयसमीपे तिष्ठन् त्रिदशान् अवतीति अदीक्षितायं ब्राह्मणो नीलक-
ण्ठश्चर्मो पाराशरगोत्रो ऽनन्तशर्मणः पुत्रो रामशर्मणः पौत्रो नृसिंहश-
र्मणो नत्ता तमिन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो

देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमपेभ्यश्च ब्रूमः । इति । ततः शालाया बहि-
निष्क्रम्य त्रिस्तैरेवमेव ब्रवीति । इदं दीक्षितत्वज्ञापनमुच्यते ॥

४४ दीक्षितोसि दीक्षितवातं वद सत्यमेव वद मा ऽनृतं मा
स्मयिष्या मा कावड्यथा मा ऽपावृथा यदि स्मयासै अपि एह्यस्मयासै
यदि कण्ड्यासै कृष्णविषाणया कड्यासै यदि वाचं विसृजेर्वणावीमृच-
मनुद्रवताम् । त्वान्यत्र दीक्षितविमितात्सूर्याभ्युदयात्माभिनिर्मुक्ताद्या-
नि देवतानामानि यथाख्यातं तान्यावत्त्राय यान्यदेवतानामानि यथा
ख्यातं तान्यावत्त्राय उपरिष्ठाद्विवर्तणं धेहि चनसितवतीं विवर्तणवतीं
वाचं वद कृष्णाजिनान्मा व्यच्छेत्या दण्डाच्च । इति यजमानं संशास्ति ।
इदं यजमानशासनमुच्यते ।

४५ यजमानः सर्वं तथा करोति । विश्वे देवा अभिमामावृत्र-
न्यूषा सन्यासोमो राधसा देवः सविता वसोर्वसुदावा । इत्यप्रत्यख्या-
यिनं दातारं प्रतिसनीहारान् ग्रह्णोति । सानिस्त्वध्येषणायाच्चाभि-
पस्तिर्योचनार्थेनेति कोशाद्याचनीयं द्रव्यं सनिरित्युच्यते ।

४६ रास्वेयत्सोमाभूयोभरमापृणन् पूर्त्या विराधिमाहमायुषा ।
इति धनमाहरन्तं सनीहारं दृष्ट्वा जपति । चन्द्रमसि मम भोगाय भव ।
इति आनीतं हिरण्यं रजतं वा प्रतिगृह्णाति । वस्त्रमसि मम भोगाय
भव । इति वस्त्रम् । उस्तासिम०व । इति गां हयोसि मम० । इत्य-
श्वम् । ह्वागोसि मम०ह्वागम् । मेघो ऽसि मम० । इति मेघम् । प्राजा
पत्यमसि मम भोगाय भव । इत्यनादिष्टं सर्वमन्यत् । एतत्कर्म सनि-
याचनमुच्यते ।

४७ अध्वर्युः आहवनीयस्योत्तरतस्तिष्ठन् । अग्नीन् ज्योतिष्मतः
कुक्षत दीक्षित वाचं यच्छ पत्रि वाचं यच्छेति प्रेष्यति । ततः पूर्वद्वारेण
निष्क्रम्य गोश्चतुर्भ्यः स्तनेभ्यः पयो दोहयित्वा गार्हपत्यस्य पश्चादुप-
विश्य उदीचोङ्गारात्रिरुह्य तेषु तत्पयोधिश्रित्य दर्भान्मुकेनाभिदोत्य
तस्मिन् पयसि सुवेणापः प्रत्यानीय पुनरभिदोत्य त्रिः पर्यग्निकृत्वा
मेतणेनानोदय अपयित्वोदगुदस्याङ्गारान्मत्पूय उत्तरे शालाखण्डे
शिक्ये स्थापयति । प्रतिप्रस्थाता दक्षिणद्वारेण निष्क्रम्य पर्यर्थं प्रवृत्तं

श्रौतपदार्थनिर्वचनम् ।

२०१

दीहयित्वा ऽध्यर्घ्यवृत्तिगान्धौ अपयित्वा दक्षिणे शालाखण्डे शिक्ये
निदधाति । एतत्पञ्चीयजमानघृतपयः साधनमुच्यते ॥

४८ यजमानः नक्षत्रोदये जाते सति दण्डकृष्णाजिने समादाय
पूर्वद्वारेण बहिर्निष्क्रम्य शालाया अयतस्तिष्ठन् भूर्भुवः सुवरिति सङ्क-
दुपांशुत्वा व्रतं कृणुतेति त्रिरुच्चैर्ब्रूति । अध्यर्घ्यणा वाचं यच्छेति
प्रोक्तस्य वाङ्मयमस्य ददानोमेश विसर्गः अबद्धं मनो दरिद्रं वत्तुः सूर्यो
ज्योतिषाः श्रेष्ठो दीक्षमा मा हासीः । अमेध्यदर्शने सत्युक्तमन्त्रेण
यजमानः सूर्यमुपतिष्ठते । रात्रौ तु आहवनीयम् । उन्मत्तीर्षलं धत्तौजो
धत्त बलं धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्ट । इमं मन्त्रं पर्जन्येना-
भिवृष्टो ऽभिवृष्टमाणो वा जपति । अनृतभाषणे कृते सति इमं मे
वरुण तत्त्वायामि त्वं नो अग्ने सत्त्वं नो आनदति चतस्रो वारुणोर्ध्वो
जपति । देवाऽज्जनमगन्यजस्ततो मास्य यज्ञस्याशीरनुवर्धताम् । भूति-
र्दध्ना पृतेन मुञ्चतु यज्ञो यज्ञपतिमहमः । दण्डस्य कृष्णाजिनस्य वा
विच्छेदे सति इमं मन्त्रं जपति । असंस्कृतपयः पाने यथाविहितस्तना
तिक्रमे च जलेनाचमनं कृत्वा । शिवाः पीता भवथ यूयमापोस्माकं योना
बुदरे सुशेवाः । इरावतीरनमीषा अनागसः स्वस्ति नो भवथ जीवसे ।
इति जपति । वमनेच्छीवने वा जाते । यदत्रापि रसस्य मे निरष्टविष-
मस्पृतः । अग्निष्टत्सोमः पृथिवी पुनरात्मन् दधातु मे । इति जपति ।
रेतः स्कन्दने सति । यन्मेरेतः परितोषात्तदर्पिथ । अग्निहोत्रमिव
सोमेन तदहं पुनराददे । इति तद्वेतोऽनुमन्त्र्य । इमं मेवरुणतत्त्वाया-
मीति द्वे सुवाहुती जुहोति । मूत्रं करिष्यन् पुरीषं वा पृथिव्याः सका-
शात् लोष्टमादत्ते । इयं ते यज्ञियातनूः । इति । ततोमूत्रं पुरीषं वा
तस्मिन् स्थले करोति । अपो मुञ्चामि न प्रजामहोमुचः स्वाहा कृताः
पृथिवीमाविशतेति मन्त्रान्ते । तत आचम्य । पृथिव्या सम्भवं । इति
लोष्टं पूर्वहोतं यथास्थानं निदधाति । कफेनिर्गते सति । कफस्या-
नामापः स्य स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत । इति जपति । अश्रुपाते
जाते । जीभत्सानामापः स्य स्वाहा० । इति जपति । स्वेदेनिर्गते
सति । तपस्यानामापः स्य स्वाहा० इति जपति । दुःस्वप्नदर्शने सत्यु-
त्थायाहवनीयसपीपमेत्य । दुःस्वप्नपापस्वप्नोपभुक्तैर्ब्रह्माहमन्तरं करबे

नहि स्वप्नमुपपद्यत । इति जपति । स्वप्नेऽन्तर्भोजने दृष्टे । यदन्नमद्यते
नलं न तत्पातः क्षुधोऽवति । सर्वं तदस्मान्माहिंसीर्नहि तद्दृष्टशेदिवा ।
इति जपति । स्वदेहे हृदिमुत्पतितं दृष्ट्वा कण्डूयित्वा वा । नमो
हृदियाभ्योऽद्भ्यः स्वाहा । इति जपति । पर्जन्ये वर्षति सति यदि
धावेत्तदा । नमो हृदाय वास्तोष्यतय आयने विद्रवण उद्याने यत्परा-
यणे । आवर्तने विवर्तने यो गोपायति तद्भुवे । इति जपति । अन्येन
दीक्षितेन सह समागमे । कया नश्चित्र आभुवदित्यूचं जपति । देव-
यजनादन्यत्र स्थाने सूर्यादयास्तमयौ यदि स्यातां तदा । सूर्यो मा
देवो देवेभ्यः पातु वायुरन्तरिक्षाद्याजमानो ऽग्निर्मा पातु चक्षुषः । सप्त-
शूष सवितर्विश्ववर्षण एतेभिः सोमनामभिर्विधेम ते तेभिः सोम नाम-
भिर्विधेम ते । इति जपति एतानि दीक्षाव्रतक्षेपप्रायश्चित्तानीत्युच्यन्ते ॥

४९ शयनकाले स्वायतने प्राचीनयीवमुत्तरलोम कृष्णाजिनमा-
सीर्य । अने त्वं सुजायहि वयं सुमन्दिषीमहि गोपाय नः स्वस्तये
प्रबुधे नः पुनर्ददः । अनेन मन्त्रेणाग्न्यभिमुखः शेते । अयं दीक्षितस्य
यजमानस्य शयनमन्त्र इत्युच्यते ॥

५० पक्षी गार्हपत्यस्य पश्चात्तूष्णीं शेते । अध्वर्युः मध्यरात्रे यज-
मानं प्रबोध्य । त्वमग्ने व्रतया असि देव आ मर्त्येष्व । त्वं यज्ञेष्वीदृयः ।
इति यजमानः पयो व्रतयिष्यन्नप आचामति । दैवीं धियं मनामहे सुमृ-
हो कामभिष्टये । वचोधां यज्ञवाहसं सुपारा नो असदृशे । इति ततो
ऽध्वर्युणादत्तं व्रतं पयः स्वायतने उपविश्य कंसेन परिश्रित्य व्रतयति ।
ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदत्ता दक्षपितारस्तेनः पान्तु ते नो ऽवन्तु
तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा । इति प्राश्याचम्य । शिवाः पीता भवथ
यूयमापोस्माकं योनावुदरे सुशेवाः । इरावतीरनमीवा अनागसः स्वस्ति
नो भवथ जीवसे । इति जपति । प्रतिप्रस्थातृदत्तं व्रतं पयः परिश्रित्य
पक्षी तूष्णीं व्रतयति । उभावपि स्वं स्वं पात्रं निर्णिच्य प्रयच्छतः । इत्थं
व्रतसंज्ञकपयोभक्षणमुच्यते ।

५१ अध्वर्युः अथररात्रे प्रेष्यति । त्रिस्तनव्रतं द्रोहयता गनीन्
न्योतिषतः कुरुत व्रत्य वाचं यच्छ पवि वाचं यच्छ । इति अध्वर्युप्र-
तिप्रस्थातारो पूर्ववद्द्रोहयित्वा अपयित्वा पूर्ववत्संस्कृत्य शिक्वे स्थाप-

यतः । दैतमेव चतुस्तनं व्रतं पथ्या भवति । यजमानः सूर्योदयानन्तरं
अग्नेयं शालां तिष्ठन् । भूर्भुवः सुवरिति जपित्वा व्रतं कृणुतेति त्रिरुज्ये
र्वदति । अर्ध्वर्युः णिह यजमान इत्याहूय शालां प्रपादयति । यजमानो
गार्हपत्यस्य पश्चादुपविश्य प्रायणीयेष्ट्या यत्ये इति प्रकृतिवत्सङ्कल्प-
यति । प्रायणीयेष्टिसम्बन्धि हविः । ग्रीहिमयश्चरः । आज्यञ्च । पञ्च
प्रयाजाः ऋणीषोमावाज्यभागौ । पथ्या स्वस्ति । अग्निः । सोमः ।
सविता । अदितिश्च प्रधानदेवताः । देवा आज्यपा इत्यादि प्रकृतिवत् ।
अस्यामिष्टौ अन्वाधानं नास्ति । अर्ध्वर्युः असिदादानादि कर्म प्रकृति-
वत्करोति । चरोः पयसि जले वा श्रपणम् । पयसि श्रपणपत्ते तु ब्रह्म-
क्षपः पयश्च प्रणेष्यामीति विशेषः । यज्ञयोगमन्त्रजपान्ते गार्हपत्ये
स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्याहवनीये सुवेण जुहोति । कविर्यज्ञस्य वितनोति
पन्थां नाकस्य पृष्ठे अधिरोचने दिवः । येन हव्यं वहसि यासि दूत
इतः प्रचेता अमुतः सनीयान् स्वाहा । इति । कवयेऽनय इदम् ० ।
इति यजमानस्त्यजति । अयमुपहोमः सोमशोधनादि प्रेषाङ्गहोम
इत्युच्यते ॥

५२ अर्ध्वर्युः उपनिष्क्रम्य प्रेष्यति । सोमविक्रयिन् सोमशोधयो-
परवाणां काले रोहेति चर्मण्यपामन्ते ब्राह्मणो दक्षिणत आस्तां ता
गावो दूरं मा गुर्यासु सोमकयणी च सोमवाहनाववाहौ सोमवाहन-
मनः प्रतालयतेऽतृप्तफनकम् । इत्यनेन प्रेषेण प्रेषितः सोमविक्रयी सोम-
शोधनादि यथोक्तं करोति । ततोऽर्ध्वर्युः प्रकृतिवत् धृष्ट्यादानादि कृत्वा
चातुर्मास्यवत् चरं श्रपयित्वा । सूर्यन्ते चतुः । वातं प्राणः । व्यां पृष्ठम् ।
अन्तरितमात्मा । अर्ध्वर्युः । पृथिवीः शरीरैः । इति षट्ठोतृनामकेन
वाक्यसमूहेनान्तर्वेदि चरुमासादयति । प्रकृतौ तु समस्तव्याहृतिभिर्ह-
विरासादनम् । प्रयाजशेषेणाभिघारणे विशेषः । प्रथमं ध्रुवं पञ्चकृत्षो-
ऽभिघार्य ततश्चरुमभिघार्य उपभृतमभिघारयति । अस्यामिष्टौ आज्य-
भागप्रचारो वैकल्पिकः । पृथक् पृथक् चतुर्देहीतेन धौशज्येन प्राच्यां
दक्षिणस्यां प्रतीच्यां उदीच्यां च क्रमेण पथ्यां स्वस्ति अग्निं सोमं सवि-
तारं चोपांशु यजति । सर्वत्र दब्धिरसीत्यनुमन्त्रणम् यजमानस्य । अदि-
तिम् चरुणा मध्ये यजति । अत्राद इत्यनुमन्त्रणम् । अदितिः प्रायानन्तरं

अध्वर्युः । मरुतो यदुषो दिवः सुन्वायन्तो हवामहे । आ तू न उपग-
न्तन । इति माह्वीमृचमनुयठति । स्वितृङ्गयागे विशेषः । जुहुमुप-
स्तौर्यं ध्रुवाज्याच्चतुरवदाय स्रज्ज्वरोक्षतरार्धादवदाय द्विरभिघार्य चर-
सम्बन्धिमेषणं जुहुपभृतेरधोभागेन नीत्वा आग्नीध्राय प्रयच्छचाह ।
अतिवालयतादेव मा नुप्राहार्णीः । इति । ततोऽप्याक्रम्य स्वितृङ्गता
प्रचरति । आग्नीध्रो मेक्षणमानेरपरि प्राङ्नीत्वा ऽभ्युद्योतरतः सादयति ।
ततोऽध्वर्युर्जुहुसङ्कालनादि करोति । इडावदाने विशेषः । इडामुपस्तौर्यं
ध्रुवाज्यादष्टकृत्वोऽवदाय द्विश्वरोरवदायाभिघारयति । हविस्वितृष्टो-
द्वासनानन्तरं परिकर्मिणः सम्प्रेष्यति । अनुच्छिष्टीकुर्वन्त एतं चरं व्युदृत्य
प्राश्नीतायेतां चरस्यालीः सत्तामकाषामेतन्मेक्षणमेतं वेदमेतद्वर्हिश्च-
तुष्टयमुदयनीयामुपनिधत्तात् । परिकर्मिणो यथाप्रेषं कुर्वन्ति । सुग्विमो
कानन्तरं तूष्णीमन्तर्वेदि प्रसीता निनीय तूष्णीं ध्रुवामाप्याय्य सुवि
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सुगवे सूत्रेण हिरण्यं निष्ठक्यं बद्धा दधेमूले प्रपथ्य
जुहुये लम्बमानमवधाति । इयं ते शुक्र तनूरिदं वर्चस्तया सम्भव
भ्राजं गच्छेति मन्त्रेण । जूरसि धृता मनसा जुष्टा विष्णवे तस्यास्ते
सत्यसर्वसः प्रसवे वाचो यन्त्रमशीय स्वाहा । इत्यन्वारब्धे यजमाने
जुहोति । वाचे सोमक्रयण्याददं० मेति यजमानोऽनुमन्त्रयते । इयं
सोमक्रयाहुतिरित्युच्यते ॥

५३ पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा स्फ्यमुदपात्रं बर्हिर्हिरण्यं चादाय
गृहि यजमानेति तमामन्त्र्य उदुरणीहस्तया पथ्याऽनुगतेन यजमानेन
सह पूर्वद्वारेण शालाया बर्हिर्निष्क्रम्य शालाया अग्रे तिष्ठन् चतुर्गृहीतं
सुकृत्प्रमान्यं यजमानमवेक्षयति । शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवः हविः ।
इति यजुर्मन्त्रेण । हिरण्यमन्तर्धोयादित्यमुदीक्षयति । सूर्यस्य चतुरार-
हमनेरह्यः कनीर्नकां यदेतशेभिरीयसे भ्राजमानो विपश्चिता । इति
मन्त्रेण । सोमक्रयणो गां शालाया अय पृष्ट्वा सूत्रस्याने उदङ्मुखो
स्थिवामनुमन्त्रयते । त्रिदसि मनासि धीरसि दक्षिणासि यज्ञियासि
वाचयास्यदितिरस्युभयतः शीष्णाः सा नः सुप्राची सुप्रतीची सम्भव
मित्रस्त्वा यदि बध्नातु पूषाऽध्वनः पात्विन्द्रयाऽध्यक्षायां नु त्वा माता
मन्यतामनु पिता नु भ्राता सगर्भ्या नु सखा सयूथः सा देवि देवम-

क्षेहीन्द्राय सोमः बद्धत्वा वर्तयतु मित्रस्य पथा स्वस्ति सोमसखा
पुनरेहि सह रथ्या । इदं सोमक्रयण्यनुमन्त्रणं उच्यते ।

५४ दक्षिणस्येर्मस्यसप्तमं पदं जौषयध्वम् । इति प्रेष्यति ।
उदग्दिशं प्रतिनीयमानायाः सोमक्रयण्या दक्षिणस्य दोष्णाः षट् पदा-
भ्यनुक्रामति । तत्रैकैकपदा नु क्रमणे षण्णां मन्त्राणां मध्ये एकैको
मन्त्रः पठनीयः । वसुध्विषि । रुद्राऽसि । आदितिरसि । आदित्याऽसि ।
शुक्राऽसि । चन्द्राऽसि । एतैः षड्भिर्मन्त्रैः आध्वर्युः गोर्दोष्णाः प्रतेपन्याने
स्वदक्षिणं पादं प्रतिष्य क्रमेण गच्छति । इदं सोमक्रयण्यनुगमनमुच्यते ॥

५५ बृहस्पतिस्त्वा सुम्ने रथवतु रुद्रो वसुभिराविकेतु । इत्यनेन
मन्त्रेण सप्तमस्य दोष्णाः प्रतेपस्य स्थानं दक्षिणहस्तेन गृह्णाति स्पृश-
तीति यावत् । तस्मिन् स्थाने हिरण्यं निधाय परिस्तीर्य परिबिच्य
पूर्वाङ्गतेन चतुर्गुहीतेन । पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्वाजिघर्मि द्वेवयजन
इडायाः पदे घृतवति स्वाहा । इति मन्त्रेण । सोमक्रयण्या इदमिति
याजमानम् । हिरण्यमपनीय । परिलिखितं रत्नः परिलिखिता
अरातय इदमहं रत्नसो यीवा अपि जन्तामि योस्मान् द्वेष्टि यञ्च
वयं द्विष्य इदमस्य यीवा अपिजन्तामि । स्फुर्येन पदं परिलिखिता
सज्जन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् । अप उपस्पृश्य । स्फुर्येनोपसङ्गह्य पटुरण्यां
संवपति । अस्मि रायः इति मन्त्रेण । मन्त्रकर्मणोऽस्मिरावृत्तिः । त्वे
रायः । इति पटुरणीं यजमानाय प्रयच्छति । यजमानः । तोतै रायः
इति मन्त्रेण पक्ष्ये प्रयच्छति । सन्देहि देव्योर्वश्या पश्यस्व । इति
पक्षी सोमक्रयण्या समीतयति । पक्षी । त्वष्टीमती ते सपेय सुरेता
रेतो दधाना जीरं विदेय तव सन्दृशि । इति यजमानं समीतते ।
यजमानः । माहुरायस्योषेण वियोषम् । इति सोमक्रयणीं समीतते
आध्वर्युः हिण्य प्रक्षाल्य मध्यमायामङ्गुलौ बध्वा पददेशे उदकमपनि-
जीय पक्षी गमयति । एतावत्कर्म पटुरणीयहणमुच्यते ॥

५६ ततोऽध्वर्युस्तत्रैव चन्द्रं क्षागां क्षणशुक्ले उर्णोस्तुके उष्णीषं
वाससी क्षणाजिने .सोमक्रयणीं चादायोपरवदेशं गत्वा पृच्छति ।
सोमधिक्रियन् शुद्रुस्ते सोमाः ३ । इति सोमधिक्रयो शुद्रु इति ब्रवीति ।
यजमानः । एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । एष ते

त्रैलुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । एष ते जागतो भाग इति मे सोमाय ब्रूतात् । इन्द्रोमानाः साम्राज्यं गच्छेति मे सोमाय ब्रूतात् । इति मन्त्रैः सुविचितं राजानमुपतिष्ठते । इदं क्रयणाङ्गसोमोपस्थानमित्युच्यते ॥

५३ अर्ध्वर्युं वस्त्रं द्विगुणं कृत्वा चर्मण उत्तरार्धं प्राग्दशमास्तृणाति । अश्विना ते अश्वः पूज्यतां परुषा परुषान्यस्ते काममवतु मदाय रसो अच्युतो ऽमात्योसि शुक्रस्ते यवः । इति सहिरण्येन पाणिना राजानमभिमृशति । इदं क्रयणाभिमर्शनमित्युच्यते ॥

५४ अभित्यंदेवः सवितारमूणयोः कविकृतमर्चांसि सत्यसवसः रक्षधामभिप्रियं मतिमूर्ध्ना यस्याऽमतिर्भो अदिद्रुतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरभिमीत सुक्रतुः कृषा सुधः इत्यस्य मन्त्रस्य पञ्चह्रस्व आदृत्या सोमस्य पञ्चमुष्टीर्विमाति । तत्र प्रथमविमानं अङ्कुष्ठमहितया प्रदेशिन्या । द्वितीयं साङ्कुष्ठयोपकनिष्ठिकया । तृतीयं तथैव प्रदेशिन्या । चतुर्थे तथैव कनिष्ठिकया पञ्चमं तथैव मध्यमया । इति सप्तमन्त्रविमानम् । ततस्तूष्णीं पञ्चह्रस्वो विमाति । तच्च कनिष्ठिकया मध्यमया कनिष्ठिकया प्रदेशिन्या महानामन्येति क्रमेण । एवं दशह्रस्वो विमानः सन् क्रीयमाणास्य सोमस्याधे मुष्टिदशकल्पं द्विगुणिने वस्त्रे एहीत्वा प्रजाभ्यस्त्वा इति मन्त्रेणाविशिष्टमर्धे एह्णाति तच्च विमिते सोमे प्रतिपति । एतत्सोमविमानमित्युच्यते ॥

५५ ततो वस्त्रस्य प्रान्तानेकत्र करोति । प्राणाय त्वा । इति प्रदेशिणमुष्णीषेण वेष्टयति । व्यानाय त्वा । इति प्रान्तभागानुपगृह्णाति । अङ्कुल्या मध्ये वायुसञ्चारार्थमवकाशं करोति । एतत्सोमवेष्टनमित्युच्यते ॥

६० प्रजाश्चमनुप्राणिहि प्रजास्त्वामनुप्राणन्तु । इति यजमानं सोममवेष्टयति । ततस्तत्सोमवद्वस्त्रं चर्मणि निदधाति । एतत्सोमवेष्टनमित्युच्यते ॥

६१ सोमविक्रयिणा तस्मिन् एहीते सति अर्ध्वर्जलेन सद्यमुच्यति । चर्म दूरे प्रक्षिप्योत्थाय पृच्छति । सोमविक्रयिन् क्रयस्ते सोमाः ३ । सोमविक्रयी क्रय इति प्रत्याह । अर्ध्वर्युराह । मूजवताः ३ ।

इति सोमक्रयण्या सोमं पणते । ततः क्रीतः सोमः वयांसि व्याचक्ष
 इति सोमविक्रयी प्रत्याह । अध्वर्युः एषा ते सोमक्रयणी चन्द्रं ते
 छाग ते वस्त्रं ते । ततो हिरण्येन पणते । सोमं ते क्रीणामूर्जस्वन्तं
 पयस्वन्तं वीर्यावन्तमभिमातिषाहः शुक्रं ते शुक्रेण क्रीणामि चन्द्रं चन्द्रे
 णामृतममृतेन सम्यक्ते गोः । इति कौत्साय हिरण्यं दर्शयति । अस्मे
 चन्द्राणि । इति यजमानाय प्रददाति । तपसस्तनूरांसि प्रजापतेर्वर्ण-
 स्तस्यास्ते सहस्रपोषं पुण्यन्त्याश्चरमेण पशुना क्रीणामि । इति प्रतीची
 नयीवयाऽजया सोमं राजानं पणते । अस्मे ते वसुः । इति यजमानं
 समीचते । तदनन्तरम् मयि ते रायः अयन्ताम् । इति आत्मानं
 समीचते । तदनन्तरमर्जां प्रदक्षिणमावर्त्य अभ्युत्थोदङ्मुखीं तां कौ-
 त्साय ददाति । ब्रह्मा । मित्रो न एहि सुमित्रधाः । इति सोमं
 राजानमादत्ते । इन्द्रस्योहमाविश दक्षिणमुशचुशन्तः स्योनः स्योनम् ।
 इति यजनानस्य दक्षिणे ऊरौ सादयति । अध्वर्युः वयः सुपर्णा उप-
 सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्ध्वचतुर्मु-
 मुग्ध्यस्माक्षि धयेऽवबटान् । इति कृष्णविषाणयायजमानस्योष्णीष-
 मपनयति । यजमानः । उष्णीषं जलेनाभ्युत्थ्य कौत्साय परिकर्मिणे वा
 ददाति । दण्डं मैत्रावरुणाय प्रयच्छति । तदानीमध्वर्युयजमानं वाच-
 यति । त्वां गावो वृणत राक्ष्याय त्वाः हवन्त मरुतः स्वर्काः ।
 वर्ष्मन् तत्रस्य ककुभि शिश्रियाणस्ततो न उयो विभजा वसूनि ।
 मित्रावरुणयोस्त्वा बाहुभ्यां प्रशास्त्रोः प्रशिषाप्रयच्छामि । इति ।
 अध्वर्युः । अस्मे ज्योतिः । इति शुक्लीर्णोस्तुकयजमाने प्रक्षिपति ।
 कृष्णीर्णोस्तुकान्तु । इदमहः सर्पाणां दन्दशूकानां वीवा उपयथानि
 इत्युपयथ्य । सोमविक्रयिणि तमः । इति तया सोमविक्रयिणं भुवोर्वि-
 ध्यति । सोमक्रयहेतुन् पदार्थाननुदिशति । स्वानभ्राजाङ्गारे वम्भारे हस्त
 सुहस्त कृशानवेते वः सोमक्रयणास्तावत्तत्त्वं मा वो दभन् । इति
 मन्त्रेण । ततां स्तस्मिन्नेव स्थाने उदकुम्भस्यजलं सर्वं प्रक्षिपति । सोम-
 विक्रानि क्रय्यस्ते सोमा इत्यारभ्यतदन्तं कर्म सोमक्रयणमित्युच्यते ॥

६२ यजमानः । उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां रवेनोत्पर्जन्यस्य धामभिरुदस्याममृतां ऋनु । इत्यनेन मन्त्रेण राजानमादायोपोत्तिष्ठति । ततो राजानं स्वशिरसि निधाय । उर्वन्तरित्तमन्विहि । इति प्राङ्मुखस्य शकटस्य दक्षिणतोऽभ्येति । ततोऽध्ययुः । अदित्याः सदोऽसि । इति शकटस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । यजमानः अदित्याः सद आसीद इति कृष्णाजिने सोमं राजानं स्थापयति । अध्ययुयजमानौ । अस्तथा द्यामृषभो अन्तरित्तममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः । आसीदद्विश्वा भुवनानि मम्राद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि । इत्यनेन राजानमुपतिष्ठते । अध्ययुः । वनेषु अन्तरित्तं ततान वाजमर्वत्सु पयोऽग्निपासु । हृत्सु क्रतुं वरुणो विह्वानं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्री । राजानं प्राग्दिशं वर्जयित्वा सर्वासु दिक्षु उक्तमन्त्रेण वाससा वेष्टयति । उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् । इति पूर्वदिशि कर्ध्वयीवमन्तलौम कृष्णाजिनं बध्नाति । सोमयहणपूर्वकोत्थानमारभ्यैतदन्तं कर्म शकटे सोमस्थापनमित्युच्यते ॥

६३ उवावेतं धूर्षाहावनश्च अवीरहणौ ब्रह्मवोदनौ । इति मन्त्रेणानीयमानौ सोमवाहनावनद्वाहौ प्रतिमन्त्रयते । वरुणस्कम्भनमसि । इति । दक्षिणमनद्वाहं योजयति । वरुणस्य स्कम्भवर्जनमसि । इति । शम्यामवगूहति । प्रत्यस्तौ वरुणस्य पाशः । इति योत्क्रमवगूहति । एवमेवोत्तरस्यां धुरि उत्तरमनद्वाहं योजयति । ततो दक्षिणामौषामन्वारभ्य होत्रे प्रेष्यति । सोमाय क्रीताय प्रोक्ष्यमाणायानुब्रूहि सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहूय मा तु त्वमाहूयैजमान आहूयस्यति । यजमानः ईषयोर्मध्ये तिष्ठन् पलाशशाखां धारयन् । सुब्रह्मण्योऽम् इति त्रिरुपांशु सुब्रह्मण्या माहूयति । ततः सुब्रह्मण्येन सुब्रह्मण्यायामाहूतायां होत्रा च अनुवचनस्य प्रथमायामृचि चिरुक्तायां सत्यां शकटे प्रच्याव्य दक्षिणामुखं परिबर्त्य वहन्ति । प्रच्यवस्व भुवस्यने विश्वान्यभिधामानि मा त्वा परिपरीषिदन्मा त्वा परिपान्यनो विदन्मा त्वा वृका अघायवो मा गन्धर्वो विश्वावसुरादघच्छयेनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे देवैः संस्कृतम् । इत्यनेन मन्त्रेण । अध्ययुर्वेदं मन्त्रं पठति । ततोऽध्ययुयजमानौ । यजमानस्य स्वस्त्ययन्यस्यपि पन्था-

नगस्माद् स्वस्ति । गामनेहस येन विश्वाः परिदृषो वृत्ति-
विन्दते वसु । इमं मन्त्रं पठन्तो अञ्जसा प्रतीचीं दिशं प्रति
शकटं नयतः । एतत्कर्म शकटपरिवहनमित्युच्यते ॥

६४ ततोऽध्वर्युर्ब्रीहीनरणीं राजासन्दीं च गृहीत्वा शालाया
अग्रभागे तिष्ठन् ओह्यमानं राजानं प्रति मन्त्रयति । नमो मि-
त्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तद्भूतः सपर्यत दूरेदृशे देव-
जातायकेतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शशंसत । इत्यनेन मन्त्रेण ।
शकटवोढारः शालाया अग्रभागे उदगीषं शकटमुपस्थापयन्ति ।
ततोऽध्वर्युः वरुणस्य स्कम्भनमसि । इति उपस्तम्भने स्थाप-
यति । शकटादेर्यथास्थितस्थित्यर्थं यदूर्ध्वं काष्ठद्वयं रज्ज्वादिना
परस्परबद्धं भवति तदुपस्तम्भनमित्युच्यते ॥

६५ वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि । इति दक्षिणस्यानबुहः
शस्यामुत्कर्षति । उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः इति योत्क्त्रं मुञ्चति
तत एहि यजमानेति यजमानमाहूय पूर्वया द्वारा शालां प्रवे-
शयति । यजमानः स्वस्थाने उपविश्य आतिथ्येष्टया यक्ष्ये इत्या-
तिथ्येष्टिं सङ्कल्पयति । अस्याभिष्टौ वैष्णवे नवकपालः पुरो-
डाशः । अनुयाजानामभावः । प्रधानमुपांशु । आश्ववालः
प्रस्तरः । ऐतवी विधृती । पञ्चविधं बर्हिः । कार्त्तर्यमयाः परि-
धयः । समदश खानिधेन्यः । योक्तेऽभप्रवृश्चनान्वाहार्यस्था-
लीवर्जं प्रकृतिवत्पात्राण्यासादयति । पूर्वं यान् ब्रीहान् गृही-
त्वा शालाद्वारे प्राप्तस्य सोमस्य राक्ष उपस्थानं कृतं तानेव ब्री-
हीन्निर्वपति । एते च ब्रीहय उपस्थानब्रीहिपदवाच्याः ॥

६६ अत्र निर्वापमन्त्रे विशेषः । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे
श्विनोर्वाहुस्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा
जुष्टं निर्वपामि । देवस्य त्वा सवितुः प्रक्ष्म्यां सोमस्यातिथ्य-
मसि विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामि । देवभ्यामतिथेरातिथ्य-

असि विष्णवे त्वा०भि । देवस्यामग्नये त्वा रायस्योषदाब्ने
 विष्णवे त्वा०भि । देवस्यां ५ श्येनाय त्वा सोमभृते विष्णवे
 त्वा०भि ॥ एतैः पञ्चभिर्यजुर्मन्त्रैः पञ्च मुष्टीन्निर्वपति । तन्दु-
 लप्रक्षालनजितयनानन्तरं दक्षिणवदुत्तरमण्डाहं विमुञ्चति ।
 चत्वारो ब्राह्मणा राजासन्दीं धृत्वा शालां प्रवेशयन्ति । याते
 धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु
 यज्ञम् । इत्यनेन मन्त्रेण यजमानः सोममादत्ते । गयस्फानः
 प्रतरणः सुवीरो वीरहा प्रचरा सोमदुर्यान् । इति तं शालां
 प्रवेशयति ॥ आसन्दीधरा ब्राह्मणा राजासन्दीं वेद्युत्क-
 रयोर्मध्येन नीत्वा ऽग्रेणाहवनीयं पर्यानीयाहवनीयस्य दक्षि-
 णतः सादयन्ति । तथैव यजमानः सोमं नीत्वा आस-
 न्दीसमीपे तिष्ठति । अध्वर्युः अदित्याः सदो ऽसि । इति
 आसन्द्यां कृष्णाजिनमास्तृणाति । यजमानः अदित्याः सद
 आसीद । इति कृष्णाजिने राजानं स्थापयति । वरुणो ऽसि
 धृतेव्रतो वारुणसि । इति राजानमुपतिष्ठते । अध्वर्युः ।
 श्योर्देवानां ५ सख्यात् । कृष्णाजिनान्तानेकीकृत्य रज्ज्वा
 बद्धा मध्यमे वंशे प्रग्रथ्णाति । मा देवानामयसश्छिस्महि ।
 इति आसन्द्याः पश्चिमपादयोर्मध्ये राजपादैः प्रक्षालया-
 मीति भावयन्ज्वालित्वा जलं सिञ्चति । ततः कश्चित् शूद्र-
 स्तूष्णीं प्रक्षालयति । तन्तवा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा-
 शास्ते यजमाना हविर्भिः । अहेडमानो वरुणेहवोऽध्युरुशः
 मा न आयुः प्रमोषीः । इति यजमानः पुनरुपतिष्ठते । एता-
 वत्कर्म सोमासन्दीप्रतिष्ठापनमित्युच्यते ॥
 ६० ततोऽध्वर्युः । मा राजानं चाहवनीयं चान्तरेण क-
 श्चन सञ्चारीन्मैन ५ सायुधो मा सदगडो मा सुच्छत्रो मा सो-
 ष्णीषो मा साधस्याद्यो ऽनुप्रपादीत् । अयमन्तरागमननिषेध-
 प्रेष इत्युच्यते ॥

६८ यजमानो राजानं सोमं मधुपर्कं पूजयति । तत्र निवेदितां गामध्वर्युरुत्सृजतेति वदति । अयं सोममधुपर्क उच्यते ॥

६९ अध्वर्युः । कृष्णाजिनावहननादि प्रकृतिवत्करोति । उत्तरेषु अधिवपनादिषु विष्णुमेव निगमयति । पुरोडाशमधिश्रित्य गार्हपत्ये मदन्तीरथश्रियाज्यनिर्वापादि प्रकृतिवत् । सर्वाभ्याज्यानि चतुर्गृहीतानि भवन्ति । पृथिवी होता । द्यौर्ध्वर्युः । रुद्रोऽग्नीत् । बृहस्पतिरुपवक्ता । इति चतुर्होत्रातिथ्यमासादयति । आसन्नाभिमन्त्रणानन्तरं सम्भारान् व्याचष्टे । अग्निर्यजुभिः । सविता स्तोमैः । इन्द्र उक्थामदैः । मित्रावरुणावाशिषा । अङ्गिरसो धिष्णिग्यैरग्निभिः । मरुतः सदेहविधानाभ्याम् । आपः प्रोक्षणीभिः । ओषधयो बर्हिषा । अदितिर्वेद्या । सोमो दीक्षाया । त्वष्ट्रेऽग्नेन । विष्णुर्यज्ञेन । वसव आज्येन । आदित्या दक्षिणाभिः । विश्वेदेवा ऊर्जा । पूषा स्वगाकारेण । बृहस्पतिः पुरोधया । प्रजापतिरुद्वीथेन । अन्तरिक्षं पवित्रेण । वायुः पात्रैः । अह ५ अहुया । एते मन्त्राः सम्भारपदवाच्याः ॥

७० तत उत्करे कृष्णाजिनमास्तीर्य अग्नेर्जनित्रमसीत्यादिमन्त्रैः पशुवन्मन्थनं कृत्वा निर्मन्थ्येन प्रचर्याभिहुत्य अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यादि प्रकृतिवत् करोति । न समिधं परिशिनष्टि । अनुयाजाभावात् । चतुर्थे प्रयाजे सर्वमौपभृतमाज्यं जुह्वामानीय प्रयाजशेषेण ध्रुवामभिधारयति । उपभृतं नाभिधारयति । आज्यभागानन्तरमुपांशु प्रधानेन प्रचरति । विष्णोरहं देवयज्ययान्नादो भूयासम् । अन्नाद इत्यस्य स्थाने शिपिविष्टपदं वा । इति यजमानस्य प्रधानयागानुमन्त्रणम् । ततः स्थिष्टकृदिडे प्रचर्य प्राशिन्नं परिहृत्य प्रणीता निमीय तूष्णीं ध्रुवाभाप्याययति । सन्तिष्ठते आतिथ्येष्टिः । आतिथ्येष्टिसङ्कल्पप्रभृत्येतावदन्तं कर्म आतिथ्येष्टिरिति गीयते ॥

११ ततो वेद्यां कंसं चमसं वा निधाय ध्रुवाज्यात्पञ्चकृत्वो
वक्ष्यमाणमन्त्रैर्यज्ज्ञाति । ते च मन्त्राः । आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि । तनूनपत्रे त्वा गृह्णामि । शाक्राय त्वा
गृह्णामि । शकमन्त्रोजिष्ठाय त्वा गृह्णामि । इति । इदं तानून-
पत्राज्यग्रहणमित्युच्यते ॥

१२ मुख्यक्रमेण यजमानान्ता ऋत्विजस्तमवमृशन्ति । अना-
घृष्टमस्यनाघृष्टं देवानामेजोऽभिशस्तिया अनभिशस्तेन्यम् ।
इति मन्त्रेण । इदं तानूनपत्रावमर्शनमित्युच्यते ॥

१३ अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । अनु मे दीक्षां दीक्षा-
पतिर्न्यतामनु तपस्तपस्पतिरब्रूसा सत्यमुपगेष ५ सुवितेमाधाः ।
यजमानः अध्वर्यादीन् सर्वानृत्विजः क्रमेणोपहूय तानूनपत्रम-
वजिघ्रति । प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि । इति मन्त्रेण सकृ-
त द्विस्तूष्णीम् । एतत्तानूनपत्रावघ्राणमित्युच्यते ॥

१४ अथैनत्पात्रमद्भिः संस्पृश्य शालाया उत्तरभागे निन-
यति । अत्र कसे गृहीतमाज्यं तानूनपत्रमित्युच्यते ॥

१५ ततोऽध्वर्युराग्नीध्रं पृच्छति । अग्नीन्मदन्त्यापाः ।
इति । आग्नीध्रस्तमाह । मदन्तिदेवीरमृता ऋतावृधः । इति ।
ततोऽध्वर्युः । ताभिराद्रव । इत्याह । इदं मदन्तीपाचनमि-
त्युच्यते ॥

१६ ततो यजमानान्ताः सर्वे मुख्यादिक्रमेण मदन्तीरुपस्पृ-
श्योपोत्याय सोमसमीपं गत्वा तं विस्रस्य हिरण्यमवधाय सोमं
राजानं मदन्तीजलेनाप्याययन्ति । अ५शुर५शुस्ते देवसोमाप्या-
यतामिन्द्रायैकधनविद् आतुभ्यमिन्द्रः प्यायतामात्वमिन्द्राय
प्यायस्व । इति मन्त्रेण । अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । आप्या-
यय सखीन् तस्य मेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीम ।
इति । इदं सोमाप्यायनमित्युच्यते ॥

१० ततो मदन्तीजलं स्पृष्ट्वा यथास्थानमुपविशन्ति । अचव-
युः वाजवतीभ्यां स्त्रुचै व्यूह्य परिधोन् समज्य यथायतनं
स्त्रुचै सादयित्वा विष्टृतीभ्यां सह प्रस्तरं गृहीत्वा ऽप्रतिशृण-
स्तेषां जनक्ति । अक्तं रिहाणा इत्यादिमन्त्रैः । अत्र प्रस्तरा-
नुप्रहरणं नास्ति । अतस्तदर्थनाश्रावणमपि न । न बर्हिर्नुप्रह-
रति प्रस्तरं वेद्या दक्षिणार्धे निधाय तस्मिन् यजमानान्ताः सर्वे
मुख्यादिक्रमेण निह्वन्ते । एष्टा रायः । प्रेषे मन्वायतंसृतवादिभ्यो
नमो दिवे नमः पृथिव्यै । इति सव्यं पाणिं प्रस्तरस्योपरि उ-
त्तानं निधाय तदुपरि दक्षिणं पाणिं व्यञ्जं निधाय द्यावापृथि-
व्योर्नमस्काररूपो निह्व उच्यते ॥

१८ आतिथ्याबर्हिष एकदेशन विष्टृतिभ्यां च सह तमेव
प्रस्तरं बध्वा तेष्ट्वेव परिधिषु एकादश समिच्छकलानुपसङ्गृह्य
तदुभयमाहवनीये ऽतिवाल्याद्विरभ्युत्थोत्तरतः सादयित्वा यज-
मानमाह । अवान्तरदीक्षां गृहाण इति । अयमवान्तरदीक्षाप्रैष
इत्युच्यते ॥

१९ ततो यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते । अग्ने व्रतपते
त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनूरेषा सा त्वयि या तव तनू-
रियं सा मयि सह नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतानि । इति । अ-
चवयुः यजमानं संशास्ति । सन्तरां मेखलां समायच्छस्व सन्तरां
मुष्टीकुण्डव तप्तव्रत एधि मदन्तीभिर्माज्यस्वोत्पुर्वव्रतनं सृज
या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि तस्यास्ते स्वाहेत्येतेना-
तो धिब्रतय । इति यजमानो यथाप्रैष करोति । इदं यजमान-
शासनमित्युच्यते ॥

२० ततो ऽचवयु ब्रह्मप्रतिप्रस्थात्रशीत्प्रस्तोतृहोतृयजमाना
मदन्तीजलं स्पृष्ट्वा नमो वाचइत्यादि पूर्वोक्तां शान्तिं जपन्ति ।

अध्वर्युर्गार्हपत्यस्य पुरस्तादास्तीर्णेषु दर्भेषु मन्त्राडासन्दीं स्थू-
 णां गोदाहनीं छागायै शङ्कुं शोकोपयमनं स्तुवं रौहिण इवन्यौ द्वे
 धृष्टीत्रीणि चवित्राणि षट् शकलान्येतान्यौदुम्बराणि वैकङ्कतीं
 समिधं प्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् वैकङ्कतीं प्रचरणीं काष्म-
 र्यमयान्परिधीन् सौवर्णराजतौ रुक्मौ द्वे घर्मदुघे घेनुं च छागां
 च बहिः स्थापयित्वा द्वौ कुशमयौ वेदौ एकं मौञ्जमपरिवासितं
 मौञ्जरज्जुदाम मुञ्जप्रलवान् रौहिणपिष्टानि सिकताश्चासाद्य
 गार्हपत्यायवनीययोरुत्तरतः स्फुर्येनोद्वृत्यावेक्ष्य सिकताभिः प्र-
 देशपरिमितौ परिमण्डली खरौ कृत्वा शालाया उत्तरे खण्डे
 तथैव चतुरस्रमुदङ्घ्रिपन्दनवन्तमुच्छिष्टखरं कृत्वा प्रचरणीयं महा-
 वीरं शक्राभ्यां परिगृह्य प्रवृज्जनीये खरे सादयित्वा मौञ्जेन
 वेदेनापिधाय आहवनीयस्य दक्षिणततः सन्त्राडासन्त्यां कृष्णा-
 जिते प्राग्बिलौ उपशयौ महावीरौ वेदाभ्यां परिगृह्यासाद्य अति-
 शिष्टां मृदं चासाद्य स्थूणां शङ्कुं चादाय जघनेन गार्हपत्यं परी-
 त्य दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य होतृदृष्टिगोचरदेशे गोवत्तमवन्ध-
 नार्थं स्थूणं निहत्य मौञ्जेन दास्रा घर्मदुवाया गोर्धत्सं तत्र
 बद्ध्वा तदुत्तरतः शङ्कुं निहत्य तत्र छागां बद्ध्वा छागायाः
 शिशुं कटादिना ऽऽच्छाद्य प्रवर्ग्यकर्तृन् सम्बुद्ध्यन्तेन एहि पदो-
 त्तरेण यज्ञियेन नाम्ना ऽऽहूय शालायाश्चत्वार्यपि द्वाराणि वस्त्रा-
 दिना परिश्रित्य पत्नीशाले पत्नीमुपवेश्य तस्यापि द्वारं परि-
 श्रित्याग्नीन् दर्भैः परिस्तीर्य गार्हपत्यस्य दक्षिणतो ब्रह्मयज-
 मानाबुवेश्य सपवित्रायां प्रचरण्यां मदन्तीरप आनीयोत्पूया-
 ददान आह । मन्त्राडासन्त्याद्यासादनप्रभृति प्रचरणीयइष्टान्तं
 कर्म प्रवर्ग्यसामग्रीसम्पादनमित्युच्यते ॥

८१ ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतृर्धर्मसन्धिष्टुह्यग्नीद्रौ-
हिणौ पुरोडाशावधिश्चयं प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यं विहर प्रस्तीतः
सामानि गायं । अयं प्रवर्ग्यारम्भप्रैष इत्युच्यते ॥

८२ ब्रह्मणा भूर्भुवः स्वर्गहस्पतिप्रसूत इति जपित्वा ॐ
प्रचरतेत्याज्ञप्तो ऽध्वर्युः प्रचरणीयं महावीरं वेदमपास्य प्रोक्ष-
ति । यमाय त्वा सूर्यस्य हरसे । इति । अग्निप्राप्नुवन् परान्
सम्भारान् प्रोक्षति । अध्वर्युः प्रोक्षितपात्रं स्थानान्तरे साद-
यति । इदं प्रवर्ग्यपात्रसम्भारप्रोक्षणमुच्यते ॥

८३ अध्वर्युराहवनीये कार्पूर्यमयान् परिधीन् परिधाय
तस्य समीपे औदुम्बरान् शकलान् वैकङ्कतीं समिधं च साद-
यित्वा गार्हपत्यसमीपे त्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् सौवर्ण-
राजतौ रुक्मौ मञ्जुप्रलवान् रौहिणपिष्टानि सादयति ।
आग्नीध्रः गार्हपत्यस्य पश्चाद्भागे धृष्टिम्यां प्रतीचोङ्गाराग्नि-
रूह्य रौहिणकपाले उदक्संस्थे तदुपर्युपचाय मदन्तौभिः
रौहिणपिष्टानि संयत्य प्रिण्डी कृत्वा कपालयोरधिश्चित्य
स्थाल्यां तिरःपवित्रमाज्यमनौयाधिश्चित्योभयं पर्यङ्कित्वा
रौहिणौ पुरोडाशौ श्रपयति । इदं रौहिणपुरोडाशश्रपण-
मित्युच्यते ।

८४ प्रतिप्रस्थाता मौञ्जवेदाग्रेण महावीरं स्त्रुवं पिन्वन्ने
रौहिणहवन्यौ उपयमनं च सम्सृज्याज्यमुत्पूय रौहिणहवन्यो-
रुपस्तीर्य रौहिणपुरोडाशावन्निघाठ्योद्वास्य रौहिणहवनी-
भ्यां परिग्रह्य वेद्यां दक्षिणं पुरोडाशं दक्षिणपरिधिसन्धि-
समीपे पूर्वाङ्गिके प्रवर्ग्यं प्राञ्चौ अपराङ्गिके तु प्रत्यङ्मुखौ
यथाभवतस्तथा सादयति । इदं रौहिणपुरोडाशासादनमि-
त्युच्यते ।

८५ अश्वयुः प्रचरणीयं महावीरं शफाभ्यां सठयहस्ते
गृहीत्वा आज्यस्थालयाः सकाशात्सकदाज्यं स्रुवेण गृहीत्वा
जनवानं सन्तताः समाहुतीर्गार्हपत्ये जुहोति । प्राणाय स्वाहा
व्यानाय स्वाहा । उपानाय स्वाहा चक्षुषे स्वाहा । श्रोत्राय
स्वाहा । मनसे स्वाहा । वाचे सरस्वत्ये स्वाहा । इति मन्त्रैः
ततश्चतस्र आहुतीः पुनः पुनराज्यमादाय जुहोति । दन्नाय
स्वाहा । क्रतवे स्वाहा । ओजसे स्वाहा । बलाय स्वाहा ।
इति मन्त्रैः । सर्वत्र यथालिङ्गं प्राणायेदं न भमेत्यादिरूपो
यजमानस्य त्यागः । अयं प्रस्रग्योरम्महोम इत्युच्यते ।

८६ महावीरमाज्येनानक्ति । देवस्त्वासविता मध्वानक्तु
इति मन्त्रेण । इदं महावीराञ्जनमुच्यते ॥

८७ प्रतिप्रस्थाता राजतं रुक्मं प्रवृज्जनीये खरे उपगूह-
ति । पृथ्वीं तपसस्त्रायस्व । इति । इदं रुक्मोपगूहनमुच्यते ॥

८८ अश्वयुः व्यतिषक्तान् प्रागुदगग्रान् कृत्वा रुक्मोपरि-
मञ्जुप्रलवान् कृत्वा प्रदक्षिणमादीपयति । तद्यथा । अर्चिरसि
इति पुरतः । शोचिरसि । इति दक्षिणतः । ज्योतिरसि । इति
पश्चिमतः । तपोऽसि । इत्युत्तरतः । तान् प्रवृज्जनीये खरे सम्प्र-
कीर्यं सस्मीदस्व मह्यं असि शोचस्व देववीतमः । विधूमस्ये
अरुषं नियेष्यस्रजं प्रशस्तदर्शतम् । इति तेषु महावीरं साद-
यति । इदं खरे महावीरसादनमुच्यते ॥

८९ अञ्जन्तिर्यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तं नाग्निना
तपन्तः । पितुर्न पुत्र उपसिप्रैष्ठ आधर्मा अग्निसृतयन् सादीत् ।
इति महावीरमाज्येन पूरयति । इदं महावीराज्यपूरणमुच्यते ॥

९० अनाष्टया पुरस्तादग्नेराधिपत्ये आयुर्मेदाः । पुत्रवती
दक्षिणत इन्द्रस्याधिपत्ये प्रजां मेदाः । सुषदा पश्चाद्देवस्य स-
वितुराश्रोत्रं मेदाः । विधृतिरुपरिष्ठाद्बृहस्पतेराधिपत्ये ब्रह्म

एतैः पञ्चभिर्मन्त्रैः क्रमेण यजमानो महावीरस्य प्राग्दक्षिणतः
पश्चिमत उत्तरत उपरि च प्रादेशान् करोति । मन्त्रानध्वर्युरपि
पठति । इदं महावीरप्रादेशकरणमुच्यते ॥

९१ यजमानो भूमिमभिमृशति । मनोरश्वा ऽसि भूरिपुत्रा
बिश्वाभ्यो नानाष्ट्राभ्यः पाहि सूपसदा मे भूया मा मा हि-
सीः । इति । अध्वर्युः । तपोध्वग्ने अन्तरा- अमित्रान्तप्राश-
समररुषः परस्य । तपो वसो चिकितानो अशितान्वितेतिष्ठन्ते-
अजरा अयासः । इति गार्हपत्यात् धृष्टीभ्यामुदीचोङ्गाराजिरु-
हति । तैरेनं महावीरं प्रदक्षिणं परिचिनेति । चितः स्य परि-
चितः स्वाहा मेरुद्विः परिश्रयस्व । इदं महावीराङ्गारपरिश्रय-
णमुच्यते ॥

९२ महावीरस्य दक्षिणतः प्रागग्रमेकं वैकङ्कतं प रिधिं परि-
दधाति । मा असि । इति मन्त्रेण । तथैव मन्त्रेणोत्तरतो
द्वितीयम् । प्रतिप्रस्थाता पश्चादुदग्रं तृतीयम् । प्रमा असि ।
इति मन्त्रेण । अनेनैव मन्त्रेण पुरस्ताच्चतुर्थम् । प्रविमा असि ।
एतस्य मन्त्रस्यावृत्त्या ऽध्वर्युर्द्वौ परिधी प्रथमद्वितीयवत् क्रमेण
परिदधाति । संमा असि । एतन्मन्त्रावृत्त्या प्रतिप्रस्थाता तृती-
यचतुर्थवत्परिदधाति । विसा असि । इत्यस्यावृत्त्या द्वौ पूर्वव-
दध्वर्युः । उन्मा असि । एतदावृत्त्या द्वौ पूर्ववत्प्रतिस्थाता । अ-
ध्वर्युस्त्रयोदशं परिधिं महावीरस्य दक्षिणत ऊर्ध्वाग्रमुच्छ्रयति ।
अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि । इति । वैकङ्कतपरिधानमिदमुच्यते ॥

९३ ततः दिवं तपसस्त्रायस्व । इति सौवर्णरुक्मेणा ऽपि-
दधाति । ततः आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायस्व हरिवो वर्ध-
मानः । यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रारुजा ऽसि भूयिष्ठभाजो
अधते स्याम । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञतं ते अन्यद्विषुरूपे अहन्ती द्यौ-

रिवा ऽसि । विश्वा हि माया अवसि स्वधा वो भद्रा ते पूषन्नि-
हरातिरस्तु । अहंन्विभर्षिं सायकानि धन्वाहंन्निष्कं यजतं
विश्वरूपम् । अहंन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र-
त्वदस्ति । एताभिस्तिष्ठभिर्ऋग्भिर्धर्ममुपतिष्ठते । इदं धर्मोपस्था-
नमित्युच्यते ॥

९४ प्रज्वलिते ऽग्नौ सौवर्णरूपमपकृष्य धवित्राद्यादत्ते-
गायत्रमसि । इत्येकम् । त्रैष्टुभमसि । इति द्वितीयम् । जागत
मसि । इति तृतीयम् । गृहीतैर्धवित्रैर्महावीरस्य पश्चात् प्राङ्-
मुखो जान्वाच्य युगपन्निरुध्वं धुनोति । मधु मधु मधु । इति
मन्त्रेण । [स्वोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे धवित्रे प्रयच्छति ।
तयोरेकमग्नीधे प्रतिप्रस्थाता प्रयच्छति । हेतुरभिष्टवनस्य प्रणवे
प्रणवे महावीरस्योपरिधून्वन्तो ऽध्वर्युप्रतिप्रस्थात्राग्नीध्रा महा-
वीरं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्योत्तरतस्तिष्ठन्ति । इदं महावीरप्रदक्षिण-
शमनमुच्यते ॥

९५ ततो ऽध्वर्युः सर्वाणि धवित्राद्यादायात्मनः पश्चि-
ममार्गेण परिक्रान्तायोत्तरतस्तिष्ठते प्रतिप्रस्थात्रे द्वे प्रयच्छति ।
तयोरेकं प्रतिप्रस्थाताग्नीधे प्रयच्छति । महावीरस्य पश्चात्प्रा-
ङ्मुखो ऽध्वर्युरुपविशति । पुरस्तात्प्रतिप्रस्थाता । उत्तरत आ-
ग्नीध्रः । एवमुपविश्य प्रणवे प्रणवे धून्वन्तः स्रुवेण महावीरमा-
प्याययन्ति । इदं महावीराप्यायनमुच्यते ॥

९६ हेतुः सकाशाद्याभिर्वर्तिकामित्युपश्रुतयाध्वर्युयज-
मानो महावीरमुपोत्थाय प्रेक्षतः । दश प्राचीर्दश भासि दक्षि-
णा दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः । दशोर्ध्वाभासि सुमनस्य
मानः । स नो रुचंघेह्यनृणीयमाणः । अग्निष्ट्वा वसुभिः पुर
द्वीचयतु गायत्रेण छन्दसा समारुचितो रोचय । इन्द्रस्त्वा
रुद्वैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा । समारुचितो रोचय ।

वरुणस्त्वा ऽऽदित्यैः पश्चाद्भोचयतु जागतेन उन्दसा । समा०य ।
द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन उन्दसा ।
समा०य । कृत्स्नस्तिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्भोचयतु पाङ्क्तेन
उन्दसा समा०य । रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि रोचिषी-
याहं मनुष्येषु । सन्नाहं घर्म रुचितस्त्वन्देवेष्वायुष्मां सेजस्वी-
ब्रह्मवर्चस्यसि । रुचितो ऽहं मनुष्येष्वायुष्मां स्तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी भूयासम् । रुगसि । रुचं मयि धेहि । मयि रुक् ।
दश पुरस्ताद्भोचसे । दश दक्षिणा । दश प्रत्यङ् । दशोदङ् ।
दशोर्ध्वोभासि सुमनस्यमानः । सनः सन्नाडिषमूर्जन्धेहि । वा-
णीवाजिने पवस्व । रुचितो घर्मो रुचीय । अयं मन्त्रसमूहे-
महावीरप्रेक्षणमन्त्रइत्युच्यते ॥

९७ होत्रा अग्रस्वतीमश्विनेत्यृच्युक्तायां सर्वे धवित्रा-
यूहुं धारयन्ति । होत्रा ऽरुदुषषसः पृश्निरग्रिय इत्यृच्यु-
क्तायां रुचितो घर्म इत्युक्ता यथेतन्निरपसव्यं परीत्य धवि-
त्राणि निधाय सर्वे घर्मेमुपतिष्ठन्ते । अपश्यं गोपामनिपद्यमा-
नम् । आ च परा च परिभिश्चरन्तम् । संसग्नीचीः सविषूची-
र्वसानः । आवरीवर्ति सुवनेष्वन्तः । अत्र प्राचीः । मधुमा
ध्वीभ्यां मधुमाधूचीभ्याम् । अनु वां देववीतये । समग्निनागत ।
सन्देवेन सवित्रा । सँसूर्येण रोचते । स्वाहा समग्निस्तपसा
ऽगत । सन्देवेन सवित्रा सँसूर्येणारोचिष्ट । धर्ता दिवो वि-
भासि रजसः । पृथिव्या धर्ता । अन्तरिक्षस्य धर्ता । धर्ता देवो
देवानाम् । अमर्त्यस्तपोजाः । हृदे त्वा मनसे त्वा सूर्याय त्वा ।
सर्हुं निममध्वरं रुधि । दिवि देवेषु होत्रा यच्छ । विश्वासां
भुवां पते । विश्वस्य भुवस्यनस्पते । विश्वस्य मनसस्पते । वि-
श्वस्य वचसस्पते । विश्वस्य तपसस्पते । विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ।
देवश्रूस्त्वं देवघर्म देवान् पाहि । तपोजां वाचमस्मे नियच्छ

देवा युषम् । गर्भो देवानाम् । पिता मतीनाम् । पतिः प्रजाः
नाम् मतिः कविनाम् । सन्देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ । स-
सूर्येणा ऽरुक्त । आयुर्धास्त्वमस्मभ्यं घर्मं वर्चोदा असि । पितानो-
ऽसि पिता नो बोध । आयुर्धास्तनूयाः पयोधाः । वर्चोदा
वरिवोदा द्रविणोदाः । अन्तरिक्षम् उरोर्वरीयान् । अशीमाह
त्वा मा मा हिंसीः । एतत्सर्वकर्तृककर्मोपस्थानमुच्यते ॥

९८ यजमानो गार्हपत्यमुपतिष्ठते । त्वमग्ने गृहपतिर्वि-
श्रामसि । विश्वासां मानुषाणाम् । शतं पूर्भिर्यविष्ठपाँहसः
समेद्गारं शतं हिमाः । तं द्राविणं हार्दिबानम् । इहैव रातयः
सन्तु । इति इदं प्रवर्ग्याङ्गगार्हपत्योपस्थानमुच्यते ॥

९९ प्रतिप्रस्थाता पत्न्यै वेदं प्रदर्श्य । त्वष्टीमतीते सपेय ।
सुरेता रेतो दधाना वीरं विदेय तव सन्दूशि । मा ऽहं राय-
स्पोषेण वियोषम् । इतीमं मन्त्रं वाचयति । अहज्योतिः के-
तुना युषतां सुज्योतिषां स्वाहा । इत्याहुवनोये दक्षिणं
रौहिणपुरोडाशं जुहोति । ज्योतिष इदंम । इति त्यागो यज-
मानस्य । अयं दक्षिणरौहिणहोम इत्युच्यते ॥

१०० आपराह्निके प्रवर्ग्येतु होममन्त्रे अहःपदस्थाने रात्रि-
पदं बोध्यम् । ततो ऽध्वर्युः देवस्य त्वा स० माददे । इति म-
न्त्रेण रशनामादत्ते । अदित्यै रास्ना ऽसि । इति तामग्निमन्त्र
यते । प्रतिप्रस्थाता कंसं पिन्धने वाऽऽदाय हेतुः पश्चिममा-
र्गेण गच्छति । अध्वर्युः शालाया अन्तस्तिष्ठन् घर्मदुघां गामु-
पांशु त्रिराह्वयति । इड एहि । अदितएहि । सरस्वत्येहि । इति
त्रिभिर्मन्त्रैः । दक्षिणद्वारेण शालातो बहिर्निष्क्रम्य । गङ्गएहि ।
इति चिरुच्चैराह्वयति । तां गां तया रशनया ब्रध्नाति । अदि-
त्या उष्णीषमसि । इति । वायुरस्यैडः । इति वत्समभिमृशति ।
पूषा त्वोपावसृजत्वशिवभ्यां प्रदापेय । इति पूर्वं स्थूणायां बहु-

वत्सं मुञ्चति । यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुष्य-
सि वार्याणि । यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वतितमिह चा-
तवे कः । इति गोस्तनमभिमन्त्रयते । प्रस्तुतायां गवि उत्त-
घर्मं शिष्मोस्तघर्मं पाहि घर्माय शिष्मः । इति वत्समपनयति ।
वृहस्पतिस्त्वोपसीदतु । इति गां नियुज्य तत्समीपे दोहनार्थ-
मुपविशति । दानवः स्थ पेरोवो विष्वग्वतो लोहितेन । इति
गोस्तनान् स्वकरेण सम्मृशति । होत्रा आदशभिर्विवस्वत इ-
त्युच्युक्तायाम् । अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
पिन्वस्व वृहस्पतये पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्व
पिन्वने गां दोहयते । अतिशिष्टं कंसैः । प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं
स्वपिन्वने छागां दोहयते । रशनादानप्रसृतिरेतदन्तो विधिर्घ-
र्मदुघादोहनप्रकार उच्यते ॥

१०१ होत्रा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतइत्युक्ते ऽध्वर्युः प्रतिप्रस्था-
त्रे गोपयः प्रदाय यथागततमागत्य शकौपयमनान्यादसे । तद्य-
था । गायत्रो ऽसि । इति प्रथमं शफम् । त्रैष्टुभो ऽसि । इति
द्वितीयम् । जागतमसि । इत्युपयमनम् । होत्रा उपद्रव पयसे-
त्युक्ते प्रतिप्रस्थात्रा आह्वियमाणे पयसी अभिमन्त्रयते । स-
होर्जो भागेनोपमेहीन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य घर्मं पात
वसवो यजतावट् । इति मन्त्रेण । महावीरस्य पुरस्तात्प्रत्यङ्-
मुख उपविश्य । स्वाहा । इति स्वपिन्वनेन गोपयो महा-
वीरे गोपयः- प्रक्षेप उच्यते ॥

१०२ मधु हविरसि सूर्यस्यत पस्तप । इति पयः प्रक्षेपाजि-
र्गतमृमाणमन्वीक्षते । इदं घर्मोऽमान्वीक्षणमुच्यते ॥

१०३ प्रतिप्रस्थाता स्वपिन्वनस्थं छागापयस्तूष्णीं महा-
वीरे ऽवनयति । उभयोः पयसोः शेषमेकीकृत्याध्वर्युस्तृती-
यमवनयति । कंसस्थं गोपय उपयमने प्रत्यवनीयाङ्गारान्

प्रत्यूह्य द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि । इति महावीरं
शफाभ्यां परिगृह्णाति । इदं सिद्धघर्ममहावीरग्रहणमुच्यते ॥

१०४ सव्ये हस्ते शफाभ्यां महावीरं धृत्वा मौञ्ज्जेन वेदेन
दक्षिणहस्तेनाधस्तान्प्रार्जयित्वा । अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि ।
इति उपयमनेनोपयच्छति । देवानां पितृणामनुमतो भर्तुं
शक्नेयम् । इत्यनेन महावीरमादायोतिष्ठति । इदं महावीरो-
त्थापनमुच्यते ॥

१०५ तेजोऽसि तेजो ऽनुप्रेक्ष्यग्निर्मां पृथिव्याः पातु वायुर-
न्तरिक्षात्सूर्यो दिवो दिविस्पृङ् मा मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्
मा मा हिंसीः पृथिविस्पृङ् मा मा हिंसीः सुवरसि सुवर्मे
यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहि । इत्यनेन मन्त्रेण महावीरं
प्राङ्हरति । समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा सलिलाय त्वा वा-
ताय स्वाहा ऽनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा प्रतिधृष्याय
त्वा वाताय स्वाहा वस्यवे त्वा वाताय स्वाहा । यथोपपादं
षट् मन्त्रानाह । अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा । सोमाय त्वा
रुद्रवते स्वाहा । वरुणाय त्वा ऽदित्यवते स्वाहा । बृहस्पत-
ये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा । सवित्रे त्वभुमते विभुमते
प्रभुमते वाज्रवते स्वाहा । यमाय त्वा ऽङ्गिरस्वते पितृमते
स्वाहा । प्रतिमन्त्रमवमानं यथोपपादमित्युच्यते ॥

१०६ एते षट् पूर्वोक्ताश्च सप्त मन्त्रा महावीरप्राङ्नयन-
मन्त्रा उच्यन्ते ॥

१०७ विश्वा आशा दक्षिणमत । इति दक्षिणत आसीनं
ब्रह्माणमीक्षते । विश्वान् देवानयाहिह । इति पश्चादाभीनं
होतारम् । स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मघोः प्रिषतमग्निना स्वाहा
ऽग्नये यज्ञियाय शंयजुभिः । इति सव्येन पदा वेद्या दक्षिणतो
ऽत्याक्रामति । इदं घर्महोमार्थदक्षिणात्पाकमणमित्युच्यते ॥

रनुवां द्यावापृथिवीमंसाताम् । इति यजमानं वाचयति ।
 उच्चैराग्राव्य आग्नीध्रेण प्रत्याग्राविते । घर्मस्य यज । इति
 होतारं प्रेषयति । होत्रा वषट्कृते स्वाहेन्द्रावट् । इति पुन-
 जुंहेति । इन्द्राग्नेदं मेति त्यागो यजमानस्य । घर्ममपात-
 मश्विना हृदिषानमहृदिवाभिरुतिभिरनुवां द्यावापृथिवी
 अमंसातां तं प्राठयं यथावण्ममो दिवे नमः पृथिव्यै दिवि-
 धा इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिविधा दिवं गच्छाऽन्तरिक्षं गच्छ
 पृथिवीं गच्छ पञ्च प्रदिशो गच्छ देवान् घर्मपान् गच्छ पितॄन्
 घर्मपान् गच्छ । इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयति । अयं घर्मयाग
 उच्यते ॥

१०९ प्रतिप्रस्थाता पिन्वनेनापयमनादुपहृत्य महावीरं
 पूरयित्वा शफाभ्यां परितृह्याध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ सहाहव-
 नीये प्रतिमन्त्रं स्त्रावयतः । इषे पीपिहि । ब्रह्मणे पीपिहि ।
 क्षत्राय पीपिहि । अद्भ्यः पीपिहि । ओषधीभ्यः पीपिहि ।
 वनस्पतिस्यः पीपिहि । द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि । सुभूताय
 पीपिहि । ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि । यजमानाय पीपिहि ।
 उपांशु मत्तं उच्चैः । ज्यैष्ठ्याय पीपिहि । इदं उभयकर्तृकघ-
 र्मस्त्रावणमुच्यते ॥

११० अध्वर्युरेवाभिमुखं प्रदक्षिणं प्रागादिषु स्त्रावयति ।
 त्विष्यै तवा । द्युम्नाय तवा । इन्द्रियाय तवा । भूत्यै तवा ।
 इति क्रमेण चतुर्भिर्मन्त्रैः । इदमध्वर्युर्कर्तृकघर्मस्त्रावणमुच्यते ॥

१११ उपयमने महावीरस्य पयो ज्वनीयोदङ्ङत्याक्रम्या-
 न्तर्वेदि प्राग्विलं महावीरं सादयति । प्रतिप्रस्थाता राजतं
 रुक्ममुद्रासनीये खरे उपगूहति । अध्वर्युस्तस्मिन्महावीरं
 सादयति । धमार्चिं सुधर्मा मे जन्यस्मे ब्रह्माणि धारय नेत्वा-

वातः स्कन्दयात । इति मन्त्रेण । इदमुद्गासनीये महावीर-
सादनमुच्यते ॥

११२ ततः औदुम्बरशकलेनोपयमनादुपहृत्याऽऽहवनीयस्य
पूर्वार्धं क्षारयति । पूष्णे शरसे स्वाहा । पूष्णेशरस इ०मेति
यजमानः । तच्छकलं घर्मसिक्तमागो यथान्तः स्यात्तथा मध्य-
मे परिधौ सादयित्वा द्वितीयेन शकलेनोपयमनादुपहृत्य पू-
र्वार्धं क्षारयति । ग्रावभ्यः स्वाहा । ग्रावभ्य इदं० मेति यज-
मानः । अध्वर्युर्द्वितीयमपि शकलं प्रथमवत्सादयित्वा तृती-
येनोपहृत्य मध्ये प्रश्चयेत्यतयति । प्रतिरेभ्य इदं०मेति याज-
मानम् । तथैव सादयित्वा चतुर्थेनोपहृत्याऽपरार्धं द्यावापृथि-
विबीभ्यां स्वाहा । द्यावापृथिवीभ्यामिदं०मेति यजमानः ।
तच्चतुर्थं शकलं उपरि सिक्तदेशं भस्मान्ते उपगूह्य पञ्चमेनो-
पहृत्य प्राचीनावीती भूत्वा आहवनीयस्य दक्षिणार्धं क्षार-
यति । पितृभ्यो घर्मपेभ्य इदम्० मेति याजमानम् । अध्व-
र्युं यजमानावप उपस्पृशतः । इदं पञ्चमं शकलं बहिः सिक्त-
देशं दक्षिणपरिधौ सादयित्वा षष्ठेन शकलेन महावीरपिन्ध-
नकं सोपयमनलेपेषु सम्मृज्योत्तरार्धं क्षारयति । रुद्राय रुद्र-
होत्रे स्वाहा । रुद्राय रुद्रहोत्रइदम्० मेति याजमानम् । इदं
शकलक्षारणमुच्यते ॥

११३ अध्वर्युं यजमानावप उपस्पृशतः । तत्षष्ठं शकलमु-
त्तरेणातीकाशान् अनन्वीक्षमाणो निरस्यति । पाप्मनस सह
निरयं गच्छ योस्मान् द्वेष्टि यं च धयं द्विष्मः । इति मन्त्रे-
ण । अप उपस्पृशतः । ततः पञ्चशकलान् सिक्तदेशान् अद्भिः
संस्पृश्याहवनीये ऽनुप्रहरति । इदं शकलानुप्रहरणमुच्यते ॥
११४ प्रतिप्रस्थातोत्तररौहिणं जुहोति । अहज्योतिः के-
तुना जुषतां जुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा । इति मन्त्रेण ।

पूषवद्याजमानम् । आपराह्निके तु प्रवर्ग्ये रात्रिर्ज्योतिः केतु-
ना जुषता ५ सुज्योतिर्ज्योतिषा ५ स्वाहा । इति विशेषः अय-
मुत्तररौहिणहोम उच्यते ॥

११५ अध्वर्युः सत्पत्तिक्रमेणाग्नीन् परिषिञ्चति । सत्य-
न्त्वर्तेन परिषिञ्चामि । आपराह्निके तु ऋतन्त्वा सत्येन
परिषिञ्चामि । इति मन्त्रे विशेषः इदं गार्हपत्यादि परिषे-
चनमुच्यते ॥

११६ उपयसनं गार्हपत्ये नीत्वा ऽन्तरितमिति प्राकृतेन
मन्त्रेण पर्यग्निं करोति । इदमुपयसनपर्यग्निकरणमुच्यते ॥

११७ सजूर्देवैः प्रातर्यावन्निः प्रातर्यावाणो मा देवाः स्व-
स्ति सम्पारयन्तु पशुभिः । इत्युपयसनं सम्मृशति । आपरा-
ह्निके तु अस्मिन्मन्त्रे प्रातर्यावपदस्थाने सायंयावपदस्योहः ।
नम ईशानाय प्रजाः पशवो मे वर्धन्तामहं यजमानो मारि-
षम् । गार्हपत्यस्य पश्चादुपसादनीयकूर्चं सक्तमन्त्रेण साद-
यति । दशहेतारं व्याचष्टे । भूर्भुवः सुवर्चन्तरिक्षमन्विच्छ्रयं
पन्था विततो देवयानो येनायन्नृषयः स्वर्गकामास्तेन गच्छा-
मि परमे व्योमन् यथा न हीयेय ५ सुकृता ५ सकाशात् । अय-
मुपसादनाङ्गजप उच्यते ॥

११८ पुनः प्राडाद्रुत्य नम ईशानायेत्यादिमन्त्रेणाहवनी-
यस्य पश्चादुपसादनीयकूर्चं सादयति । वैकङ्कतीं समिधं तू-
ष्णीमाहवनीये आदधाति । तथा देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवासीद् ।
इत्येतेनयजुषा ता अस्य सूददोहस इत्यृचा च तां समिधम-
भिमृशति । इदं प्रवर्ग्योत्तरसमिदाधानमुच्यते ॥

११९ विद्युदसि विद्युमे पाप्मानम् । इत्यप उपस्पृशति ।
ततः प्रथमामाहुतिं जुहोति । भूः स्वाहा । इति । अग्नयद्वा-
दं मेति याजमानम् । आपराह्निके तु प्रवर्ग्ये । अपीपरो-

माहोरात्रियै मापाह्वेया ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वः युक्तेऽदा
वर्चसा माह्वीः । इति मन्त्रेण समिदाधानम् । समिदभिमर्शनं
पूर्ववत् । अग्निर्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा । इति प्रथमाहुतिः ।
त्यागः पूर्ववदिति विशेषः । द्वितीयादिदिनपु पौर्वाह्निके
प्रवर्ग्ये तु । अपीपरोनारात्रिा ऋहोमा० माह्वीः । इति समि-
दाधानम् । अभिमर्शनमन्त्रौ पूर्वोक्तौ । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा । इति होममन्त्रः । सूर्या-
येदं मेति याजमानम् । इति विशेषः अयं प्रवर्ग्योत्तरप्रथमा-
हुतिहोम उच्यते ॥

१२० उपयमनं सकृदतिषाल्यकूर्चं निधाय दक्षिणावृदा-
वत्ये । उपमेत सङ्गच्छध्वं मा भागिनां भागधेयं प्रभायि ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेनं यज्ञं यजमानं च धत्त ।
इति गार्हपत्यमीक्षते । इदं पूर्वाहुत्यङ्गगार्हपत्यावेक्षणमुच्यते ॥

१२१ एवं समिधि पूर्वाहुतिं हुत्वा तस्या आहुतेः पूर्वस्यां
समिध्येत्र पूर्वाहुत्यपेक्षया अधिकद्रव्यां प्रत्यग्विलया स्तुचा
द्वितीयां जुहेति । प्रजापतये स्वाहा । इति । प्रजापतये
दं मेति यजमानः । अयं द्वितीयाहुतिहोम उच्यते ॥

१२२ अध्वर्युः उपयमनं त्रिरतिवात्यकूर्चं निधाय । वृष्टि-
रसि वृश्च मे पाप्मानम् । इत्यपःस्पृशति । ओषधीभ्यस्त्वो-
षधीजिन्व । इत्युपयमनलेप कूर्चं उत्तरतो निमार्ष्टि । ओषधी-
भ्य इदमिति याजमानम् । प्राचीनावीती स्तुचो दक्षिणतः
कूर्चं लेपमवमार्ष्टि । पितृभ्यस्त्वा पितॄन् जिन्व । इति । य-
जमानः प्राचीनावीती पितृभ्य इदं मेत्याह । यज्ञोपवीत्यप
स्पृशति । इदं कूर्चं लेपमाजंनमुच्यते ॥

१२३ उपयमनं होत्रे प्रदाय होत्रध्वर्युं ब्रह्मप्रतिप्रस्थातृप्र-
स्तोत्राग्नीद्याजनामाः क्रमेण परस्परमुवाहूयाऽग्रेण भक्षयन्ति ।

यजमानो हात्रादानुपहूय प्रत्यक्ष भक्षयति । हूतं हविर्नधु-
हविर्निद्रतमे ऽग्नौ पिता नो ऽसि मा मा हिंसीरश्याम ते
देवधर्ममधुमतोऽबाजवतः पितुमतोऽहिरस्वतः स्वधाविनोऽग्नी-
महि त्वा मा मा हिंसीः । इति । इदं धर्मभक्षणमुच्यते ॥

१२४ तत उच्छिष्टखरे आचामति । आग्नीध्र उच्छिष्टखरे
उपयमनं प्रक्षाल्याऽऽहरति । अध्वर्युस्तदादाया ऽऽहवनीये
निष्ठप्याऽग्निः पूरयित्वादग्निं किञ्चिज्जलं प्रक्षिपति । सह-
र्षीन् श्रीणीहि सहर्षीन् जिन्व सहर्षिभ्यः स्वाहा । इति ।
सहर्षिभ्य इदं मेति याजमानम् । जघनेन गार्हपत्यं प्रक्षिप-
ति । इदमहमग्नौ वैश्वानरे ऽमृतं जुहोमि स्वाहा । इति ।
अग्नये वैश्वानरारयेदं मेति याजमानम् । अन्तर्वेदि प्रक्षिप-
ति । अक्षित्यामक्षिताहुतिं जुहोमि स्वाहा । इति । अक्षि-
त्या इदं मेति यजमानः । पूर्ववदग्नीन् परिषिञ्चति । वेदि-
मध्ये प्राग्बलमुपयमनं निधाय तस्मिन्सौवर्णं राजतौ रुक्मौ
सुदन्तीश्चानीय हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभि-
र्ऋगन्ते मार्जयित्वा ऽपस्तत्रैव निनीयाऽऽज्यस्याल्याः स्त्रुवे-
णोपहत्य प्रतिमन्त्रं प्रायश्चित्ताहुतीर्जुहोति । प्राणाय स्वा-
हा । व्यानाय स्वाहा । अपानाय स्वाहा । चक्षुषे स्वाहा ।
ओत्राय स्वाहा । मनसे स्वाहा । वाचे सरस्वत्यै स्वाहा ।
पूष्णे स्वाहा । पूष्णे शरसे स्वाहा । पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा ।
पूष्णे नरन्ध्रिषभ्य स्वाहा । पूष्णे घृणये स्वाहा । पूष्णे नरु-
णाय स्वाहा । पूष्णे साकेताय स्वाहा । नमस्ते धर्मभूपतये
स्वाहा । नमस्ते धर्मभुवनपतये स्वाहा । नमस्ते धर्मभूतानां
पतये स्वाहा । धर्माय स्वाहा । अश्विभ्यां स्वाहा । इन्द्रा-
य स्वाहा । बृहस्पतये स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । ब्रह्मणे
स्वाहा । यथालिङ्गत्यागो यजमानस्य । इति एते प्रश्नार्थप्रा-

यश्चिन्ताहुतिमन्त्रा उच्यन्ते ॥

१२५ ऋक्तो यजुष्टश्च श्रेयप्रायश्चित्तद्वयं दर्शपौर्णमास-
सवहुत्वा सामतो यज्ञश्रेयप्रायश्चित्तं करिष्ये । इति यज-
मानेन सङ्कल्पे कृते ब्रह्मणा स्वः स्वाहेत्याहवनीये होमे कृते
उपयमनमन्तर्वेदि प्राग्विलं सादयित्वा परिघर्म्यमासन्ध्यां
निदधदाह । घर्मायोत्साद्यमानायानुब्रूहि । अयं घर्मात्सा-
दनप्रैष उच्यते ॥

१२६ तत उपयमनं सम्राडासन्ध्यां प्राग्विलं सादयति ।
स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः । इति । आपराह्णिके तु प्र-
त्यग्विलं सादयति । स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः । इति । सर्वाणि
घर्मपात्राणि संसाद्य । शन्नो वात इति शान्तिं जपन्ति । उप-
मनादीनि घर्मपात्राणि परिघर्म्यपदवाच्यानि ॥

१२७ महापुष्करं जुहूसदृशं महादण्डं पात्रमुपयमनमित्यु-
च्यते ॥

१२८ यज्ञियकाष्ठनिर्मिते महावीरधारणार्थं मध्यभागे घ-
र्तुले द्वे शफपदवाच्ये ॥

१२९ विकङ्कतकाष्ठनिर्मितं जुहूसदृशं पात्रं प्रचरणीपदे-
नोच्यते ॥

१३० गार्हपत्यस्योत्तरतः प्रादेशपरिमाणं सिक्तानिर्मितं
मण्डलं प्रवृज्जनीयखर इत्युच्यते ॥

१३१ तथैवाहवनीयस्योत्तरतः कृतं मण्डलमुद्गासनीयखर
इत्युच्यते ॥

१३२ यस्मिन्महावीरे घर्मः पच्यते स प्रचरणीयमहावी-
रपदवाच्यः ॥

१३३ उप समीपे शयाते इति व्युत्पत्त्या द्वौ महावीरा-
नुपशयपदार्थौ ॥

१३४ तत उपसदिष्टिः । उपसदिष्ट्या यक्ष्ये । इति सङ्कल्पयति । अयमुपसदिष्टिसङ्कल्प उच्यते ॥

१३५ अग्निः सोमो विष्णुरिति प्रधानदेवताः । आज्यं द्रव्यम् । अध्वर्युः स्फ्यमाददान आह । अग्नीन्मदन्तीरधि-
अय हविरधिअयैह्युपसीद । अयं हविरधिअयणप्रैष उच्यते ॥

१३६ अत्रेधमाबहिषोराहरणं नास्ति । शुल्बप्रसृति कर्म समन्त्रकं प्रकृतिवत्करोति । इधमसम्भरणमन्त्रे ततस्त्वां चतुर्दशधेत्यूहः । वेदं परिभोजनीयांश्च कृत्वा कर्मणे वामित्यादि करोति । आतिथ्येष्ट्यन्त एव प्रस्तरे बहिः परिधिषु शकलानीत्यादिमन्त्रवत्कृतं चेतदेदानीं पूर्वाक्तप्रैषमुक्त्वा कर्मणे वामित्यादि करोति । अग्निपरिस्तरणानन्तरं स्फ्यमग्निहोत्रहवणीं जुहूमुपभृतं स्तुवमाज्यस्थालीं स्तुवसंसादनार्थं पात्रान्तरं वेदं वेदायाणीति पात्राण्यासादयति । ब्रह्मोपवेशनम् । पृष्ट्यास्तरणम् । पवित्रकरणम् । यजमानवाचं यच्छेति प्रैषः । वेषाय त्वेत्यग्निहोत्रहवणीमादाय । प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति प्रतितपति । अग्निहोत्रहवण्यां मदन्तीरानीय प्रोक्षणीवत्संस्कृत्य शुन्धध्वमित्यादिप्राकृतमन्त्रेणोक्तानानि पात्राणि प्रोक्ष्य आज्यस्थाल्यां प्राकृतमन्त्रेणाज्यमानीय तथैव पर्यग्नि कृत्वा अयं वेद इत्यादिना मन्त्रेण वेदमादाय प्रकृतिवद्देहिं सम्मार्ष्टि । देवस्य त्वेत्यादिना स्फ्यमादाय इन्द्रस्य बाहुरसीत्यादिना सम्मृश्य पृथिव्यै वर्मसीत्यादिनाऽस्तीर्णं बहिष उपरि दध्मं निधाय स्तम्बयजुर्हरति । नात्रमन्त्रेण वेदिखननम् । अतएव तन्मन्त्रोपि न । स्फ्यं प्रकृतिवत् स्तब्धवा । मदन्तीरासादयेधमाबहिर्हपसादय स्तुवं च सम्मूर्द्ध्व हविषो देहि । इति सम्प्रेष्यति । आग्नीध्रः स्तुवं स्तुवनमन्त्रेण सम्मृज्य स्तुचौ ध्रौवमन्त्रेण सम्मार्ष्टि । अध्वर्युः ध्रौवमन्त्रेण

णाष्टकृत्वो जह्वां गृह्णानि । उग्रभृति चतुर्वारम् । आज्यस्थाल्याज्यं पात्रान्तरे ऽवनीय तस्यामाज्यस्थाल्यां सकृत् प्रौवमन्त्रेण गृहीत्वा पात्रान्तरं स्तुव च वेद्याः पश्चान्निदधाति । ततो वेद्यां स्तुचौ स्वन्वमन्त्रेणासाद्य प्रौवमन्त्रेण तूष्णीं वा ऽऽज्यस्थालीं सादयति । एता असदन्निति मन्त्र एते असदतमिति ता विष्णो इत्यत्र ते विष्णो इति चेहः । पात्रान्तरस्थाज्येन स्तुवनमिपूर्य स्योतो मे सीदेत्यादिना स्तुवां दक्षिणतः स्थापनादि करोति । ऋषभो ऽभीत्यादिना आज्यस्थाल्यामाज्यमवतयति । यजमाना यन्मे अग्न इत्यादिमन्त्रं जपति । अध्ययुः प्रदक्षिणमावृत्य जघनेन गार्हपत्यमुपविश्य देवपत्नीर्व्याचष्टे । सेनेन्द्रस्य । धेना बृहस्पतेः । पृथ्या पूषणः । वाग्वायोः । दीक्षा सोमस्य । पृथिव्यरनेः । वसूनां गायत्री । रुद्राणां त्रिष्टुप् । आदित्यानां जगती । विष्णोः अनुष्टुप् । वरुणस्य विराट् । यज्ञस्य पङ्क्तिः । प्रजापतेरनुमतिः । मित्रस्य अद्वा । सवितुः प्रसूतिः । सूर्यस्य मरीचिः । चन्द्रमसो रोहिणी । ऋषीणामरुन्धती । पर्जन्यस्य विद्युत् । चतस्रो दिशः । चतस्रो ऽवान्तरदिशाः । अहश्च रात्रिश्च । कविश्च वृष्टिश्च । त्विषिश्चापचितिश्च । आपश्चौषधयश्च । कर्क् च सूनृता च देवानां पत्नयः । एते मन्त्रा देवपत्नीसंज्ञकाः ॥

१३९ ततः अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि । इत्यादि । इधमं सकृद्वा त्रिर्वा ऽभ्यादधाति ॥ समिधं न परिशिनष्टि । अनुयाजानामभावात् । वेदेनोपवाजयति । आज्यस्थाल्याः स्तुवेणाज्यमादायस्त्रीवाधारेण प्रचर्य आग्नीध्रं प्रेष्यति । अस्त्रिस्त्रिः सम्मृद्धि । इति । नाऽत्र औहव आघातो होता देवान्ममत्सीद होताः । इत्ययमत्र

अग्नये इत्युपांशु । अनुब्रूहि इत्युच्चैः । अत्याक्रम्याऽऽश्राव्य
प्रत्याश्राविते अग्निं इत्युपांशु यज इत्युच्चैराह । हेतुर्वषट्-
कारे आहवनीयस्य पूर्वार्धेऽर्धमाज्यं जुहोति । तत्रैव स्थितः
सुन्नर्धेनाज्येन मध्ये सोमं यजति । उपभृतस्थमाज्यं जुह्वां
समावपमान आह । विष्णवे ऽनुब्रूहि । इति वषट्कृते प-
श्चात्सर्वं जुहोति । सर्वत्र दधिधरसीत्यादिना यजमानोऽनु-
मन्त्रयते । यथानिह्नां त्वागं च पठति । उदङ्ङत्याक्रम्य यथा
ऽपतनस्सुचौ सादयति । इयमुपसदिष्टिरिति गीयते ॥

१३८ ततोऽग्नीन्मदन्त्यापाः इत्यादि निह्नुवान्तं पूर्व-
वत् । ततः सव्यहस्ते प्रस्तरं धृत्वा आज्यस्थाल्याज्येन पूर्णं
स्रुवं प्रस्तरोपर्यग्रभागे इषुवत् धृत्वा प्रथमामुपसदं जुहोति ।
या ते अग्ने याशया तनूधपिष्टा गहरेष्टोमं वचो अपावधी-
न्त्वेष वचो अपावधी स्वाहा । इति । अग्नय इदं मेति
यजमानः । परिधिषु शकलानुपसङ्गह्णाति । प्रस्तरे बर्हिर्या-
वन्मात्रं सङ्गह्णाति । तदुभयं सन्द्यया ऽविग्रथ्या ऽऽहवनीये
ऽतिवाल्याद्विरभ्युक्ष्योत्तरतः सादयति । अयमुपसद्वोम उ-
च्यते ॥

१३९ प्रथमायामुपसदि यत्र स्रुचः सादितास्ततः प्राक्
द्वितीयायामुपसदि सादनीयाः । ततोऽपि प्राक् तृतीयायां
त्वरमाणा इव ऋत्विज उपसद्भिः प्रचरेयुः । न कृताकृतमाद्वि-
येरन् । अग्रेण शालां तिष्ठन् सम्प्रेष्यति । सुब्रह्मण्य सुब्रह्म-
ण्यामाह्वय त्रिस्तनव्रतं प्रयच्छत । इति । अयं त्रिस्तनव्रत-
प्रेषः उच्यते ॥

१४० प्रतिप्रस्थाता ऽध्वर्युरन्यो वा कश्चिद्यजमानाय
व्रतं प्रयच्छति । यजमानो मध्यन्दिने परिश्रित्य व्रतयति ।

या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तपा नऽ पाहि तयस्यास्ते स्वाहा इति । समानमन्यत् । स्थणाशङ्कनिखननमृदासन्द्यभ्रिखरकरणानि वर्जयित्वा । एवमोपराह्णिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रवर्ग्योपनिष्क्रम्य सम्प्रेष्यति सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहुय त्रिस्तनव्रतं दाहयत । इति अयं त्रिस्तनव्रतदाहनप्रैष उच्यते ॥

१४१ उपसमिन्धनवेलायामग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि करोति । त्रिस्तनव्रतमर्धरात्रे प्रयच्छति । अपररात्रे सम्प्रेष्यति । द्विस्तनव्रतमर्धरात्रे प्रयच्छति । अपररात्रे सम्प्रेष्यति । द्विस्तनव्रतं दाहयत । इति । अयं द्विस्तनव्रतदाहनप्रैष उच्यते ॥

१४२ पुनरग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि । उदितआदित्ये विसृष्टायां वाचि मध्यमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । या ते अग्ने रजाशपा तनूवधीः स्वाहा । इति मध्यमासुपसदं जुहोति । अयं मध्यमोपसदोम उच्यते ॥

१४३ उपनिष्क्रम्य सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाहुय द्विस्तनव्रतं प्रयच्छत । इति । कश्चिद्व्रतं प्रददाति । अथ महावेदिप्रकारः । आहवनीयपूर्वशङ्कोः सकाशात् षट् प्राञ्चि पदानि प्रक्रम्य शालामुखीयशङ्कुं निहन्ति । तस्माच्छङ्कोः सकाशात् षट् त्रिंशत्पदेषु यूपावटीयं शङ्कुं निहन्ति । शालामुखीयादक्षिणोत्तरयोः पञ्चदशपदे क्रमेण शङ्कुं निहन्ति । तौ महावेद्याः श्रोणिस्थानम् । यूपावटीयात् द्वादशपदेदक्षिणोत्तरयोः क्रमेण द्वौ शङ्कुं निहन्ति । तौ महावेद्या अंसस्थानम् । अणयामानेन प्रमाय समन्तं स्पन्द्यारज्ज्वा महावेदिं परिस्तनोति । प्राकृतवेदिवन्मध्यमूत्रं पृथ्यासञ्जकम् । इयं महावेदिरित्युच्यते ॥

१४४ यूपावटीयाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यं द्वादश प्रत्यञ्चि सुद्र-

पदानि प्रक्रम्य मध्यम औत्तरवेदिकः शङ्कुः । तस्मात्पञ्च दक्षिणा पञ्चोदञ्चि क्षुद्रपदानि प्रक्रम्य शङ्कु निहन्ति । तैः उत्तरवेद्याः त्रीणि स्थानम् । यूपवेद्यात्प्रत्ययार्थं प्रक्रम्य चत्वार्युदञ्चि प्रक्रम्य तावन्सौ । अक्षय्या प्रमायस्पर्शय्या परितोति । इयं सौमिक्युत्तरवेदिरुच्यते ॥

१४५ मध्यमादौत्तरवेदिकात् षट् प्रत्ययञ्च पदानि प्रक्रम्य दक्षिणासप्तमं प्रक्रम्य तत्र स्फ्यं निदधाति । स देश उपरवाणां काल उच्यते ॥

१४६ महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोरनुस्पर्शं द्वादश प्रत्ययञ्च पदानि प्रक्रम्य उदक् त्रयोदशं प्रक्रामति । स सौमिक उत्तर उच्यते ॥

१४७ एवं मौत्वा वेदादानवेदिसन्मार्जने केचिदिच्छन्ति । महावेदिं परिस्तीर्य उपरवाणां काले स्तम्बयजुर्हरति । पाणी संयुज्य स्फ्यादानादि पशुबन्धवत्करोति । महावेद्याः पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । इमां नराः कुरुत० मादित्यवतीं विश्वदेव्यावतीं बर्मेन्नुच्येत् । महावेद्याः सकाशात् आग्नीध्रस्त्रिर्मुदं हरति । अथाग्नेयं शालां तिष्ठन् सम्प्रेषमाह । वेदिकारा वेदिं कल्पयत् प्रस्थलानि भिन्दत प्रतिनिष्ठान् पूरयत् किं शाकृणि निरस्यत् प्राचीमुदीचीं प्रवणां निस्तिष्ठत् । इत्थं वेदिकारप्रैष उच्यते ॥

१४८ अथर्वयुः पुरुषाः स्फ्यपरश्वम्भ्रादिभिस्तथा कुर्वन्ति । अथर्वयुर्महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कोः-सकाशाद्देवन्तेन त्रीणि प्रत्ययञ्च पदानि प्रक्रम्योदगद्दे पदे प्रक्रामति । स देशश्चात्वात्तमध्य उच्यते ॥

उदगेकमेव सचात्वात्तदक्षिणान्तो वा भवति । तच्चात्वात्तं परिलिखति । पशुवदुत्तरनाभिप्रच्छादनान्तं करोति ।

आपराह्निकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्य उपनिष्क्रम्य सम्प्रे-
 ष्यति । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय द्विस्तनव्रतं दोहयत ।
 इति । तदर्धरात्रे प्रयच्छति । समानमन्यत् । अग्नीन् ज्यो-
 तिष्मत इत्यादि । अपररात्रे संशास्ति । एकस्तनव्रतं दोह-
 यताग्नीन् ज्योतिष्मत इत्यादि । उदितआदित्ये उक्तप्रका-
 रेण वाग्विसर्गानन्तरं उत्तमाभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर-
 ति । या ते अग्ने हराशय तनूवधी ५ स्वाहा । इत्युपसद्भ्यो-
 मसन्त्रे विशेषः । शालाया अग्ने तिष्ठन् सुब्रह्मण्यामाह्वया-
 र्धस्तनव्रतं प्रयच्छत इत्याह । कश्चिद्यजमानाय व्रतं प्रयच्छ-
 ति । तदानीमेवापराह्निके प्रवर्ग्योपसद्भ्यो मसन्त्रोपनिष्क्र-
 म्य । सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय प्रतिप्रस्थातः प्रवर्ग्यस्यावृ-
 ताप्रवर्ग्यं ५ स ५ सादयोद्वासनाय । इति । अयं प्रवर्ग्योद्वास-
 नमैव उच्यते ॥

१५० पदं त्रेधा विभज्य नमो वाचइति शान्तिं पठन्ति ।
 अयं प्रवर्ग्योत्तरशान्तिपाठ उच्यते ॥

१५१ ततः प्रतिप्रस्थाता ऽग्नेणाहवनीर्यं तृणानि संस्ती-
 र्य तदुपरि परिघर्म्यं सादयति । तथाहि । प्रवृज्जनीयोद्वा-
 सनीयौ खरौ पृथक् सतयोः स्थापनीयौ । आग्नीध्र स्तत्रैवो-
 च्छिष्टखरं सतेस्थापयति । दक्षिणद्वारेण शालाया बहिर्गत्वा
 तं खरं मार्जालीयदेशे न्युप्य यथागतमेति । अध्वर्युः शा-
 लाया द्वाराणि परिश्रित्य प्राग्वंशएव पत्नीमुदग्दशेन वस्त्रे-
 णाच्छाद्य अग्नीन् परिस्तीर्य दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपवे-
 श्य गार्हपत्ये आज्यं संस्करोति । प्रतिप्रस्थाता आहवनीये
 शालाकमिधमादीप्य मुखदग्ने धारयन् पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख-
 स्तिष्ठति । अध्वर्युः पश्चात् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् स्तुवाहुत्या
 ऽभिजुहोति । घर्म या ते दिवि शुभ्या गायत्रे उन्दसि या ब्रा-

येदमुं मेति ब्रजमानः । प्रतिप्रस्थाता तन्मिधमग्नौ प्रक्षिप्या-
न्यन्मिधमसादीप्य नाभिदग्ने धारयति । अध्वर्युः द्वितीया
माहुतिं जुहोति । घर्म या ते उत्तरिक्षे शुग्या त्रैष्टुभे छन्दसि
या राजन्येया अग्नीध्रे तां तपतेनावयजे स्वाहा । इति । प्र-
तिप्रस्थाता तन्मिधं प्रक्षिप्याऽपरमादीप्य जानुदग्ने धार-
यति । अध्वर्युः तृतीयामाहुतिं जुहोति । घर्म या ते पृथि-
व्या ५ शुग्या जागते छन्दसि या वैश्ये या सदसि तां तपते-
नावयजे स्वाहा । इति । उभयत्र त्यागः प्रथमवत् । प्रति-
प्रस्थाता तमग्नौ प्रास्यति । अयं इधमप्रदीपनहोम उच्यते ॥

१५२ ततो अध्वर्युर्द्वाराणि विवृत्य प्रावर्गिकं सर्वं सम्भा-
रमादाय सर्वैः सह पूर्वया द्वारोपनिष्क्रामति । अनु नो ऽद्या-
नुमतिर्य०दा शुषे मयः । अन्विदनुमते त्वं०तारिषः । इति
मन्त्रद्वयमध्वर्युरेव पठति । अध्वर्युः महावेदिं पद्भ्यामवक्र-
स्य । प्रस्तोतः साम गाय । इति प्रेक्ष्यति । प्रस्तोता साम
गायति । निधनं सर्वं पठन्ति । दिवस्त्वा परस्पाया अन्त-
रिक्षस्य तनुवः पाहि पृथिव्यास्त्वा घर्मणा वयमनुक्रामाम
सुविताय नठवसे । इति महावेदिमभिक्रम्य मध्यभागे द्विती-
यं निधनं पठन्ति । ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः क्षत्रस्य तनुवः
पाहि विशस्त्वाधर्मणा वयमनुक्रामामसुविताय नठवसे इ-
त्युपरबदेशं गत्वा तत्र तृतीयं निधनं पठन्ति । प्राणस्व त्वा
परस्पायै चक्षुषस्तनुवः पाहि ओन्नस्व त्वा धर्मणा वयमनु-
क्रामाम सुविताय नठवसे । इत्यभिक्रम्योत्तरवेदिसमीपे तिष्ठ-
न्ति । इदं महावेदिगमनमुच्यते ॥

१५३ ततः प्रेष्यत्याग्नीध्रम् । अनेनोदकुम्भेन सन्ततया
धारया त्रिःप्रदक्षिणं परिषिञ्चन् परीहि । इति । आग्नीध्रः

सप्रवर्गधामुत्तरवेदिं परिषिञ्चंस्त्रिः प्रदक्षिणं पर्येति । अध्वर्युः
परिषेककाले यजमानं वाचयति । बलगुरसि शंयुधाया शिशु-
जन्तधायाः शश्व वक्षि परि च वक्षि । इति । आग्नीध्रः ।
कुम्भं निधाय यथेतन्त्रिः पर्येति । अध्वर्युः । चतुस्त्रिंशन्ना-
भिक्षितस्य सदो विश्वाङ्गुः शर्मसप्रथाः । अपह्वेषो अपह्वरो-
न्यद्व्रतस्य सश्चिम । इत्युत्तरनाभिमभिसृशति । प्रवृज्जनी-
यौह्वाञ्जनीयौ खरावुत्तरनाभेरुत्तरतो ऽवकीर्य धृष्टीभ्यां प्रागावतं
तयोः खरं कृत्वा तत्र सुवर्णशकलं निधाय प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम
कृष्णाजिनं सप्रास्तीर्य रौहिणपिष्टैर्मुञ्जप्रलवैः सिकताभि-
श्चानुप्रकीर्य प्रचरणीयं महावीरं शक्राभ्यां परिगृह्य । घर्मै-
तते ऽकमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चाचचाप्यायस्व । वर्धिषीमहि
त्वा वयमाचप्यासिषीमहि । इति मन्त्रेण मधुमिश्रेण दध्ना
पूरयति । महीनां पयोऽसि विहितं देवत्राज्योतिर्मा असि-
वनस्पतीनामोषधीनां रसोवाजिनं त्वा वाजिनोवनयामः ।
इति पुनस्तेनैवाऽभिपूरयति । इदं प्रचरणीयमहावीरपरि-
पूरणमुच्यते ।

१५४ ततः ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम् । इति प्रचरणीयं महा-
वीरं खरस्य पूर्वार्धे सादयति । तं परितो घर्मपात्रैः परिचि-
नेति । तद्यथा । बिलवन्ति पात्राणि मधुमिश्रेण दध्ना पूर-
यित्वा । बिलरहितानि तु तेन द्रव्येण सम्मृज्य । वेदरज्जु-
दामासन्दीपवित्रादीनि विस्त्रस्य । आज्यस्थाल्या उपरि
धवित्रम् । समिधो दश दश द्विवारं उपशयो महावीरौ
शक्राभ्यां परिगृह्य सादयति एतत् घर्मपात्रोत्सादनार्थसा-
दनमुच्यते ।

१५५ उपप्रचरणीं रुक्मौ पिन्वने मौञ्जमेव च । शकौ-
रौहिण हवनी समिधः कुशवेदकम् । स्थूणोपयमरज्जु च

परिध्वंसी च घृष्टक । पावत्र समिधः स्थाली धवित्रं च
कपालके । स्तुवं कुशमयं वेदमासन्दीं सृदमेव च । इदं सार्ध-
कारिकाद्वयं उत्सादनार्थं घर्मपात्राणामासादने क्रमप्रतिपाद-
कम् । घर्मैतत्ते ऽन्नमेतत्पुरीषं तेन वर्धस्व चाचचाप्यासिषी-
महि । इति मन्त्रेण सृदं सिकतामुज्जरौहिणैरनुप्रकिरति ।
ततः सर्वाणि घर्मोपकरणानि प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना क-
ष्णाजिनेनाऽऽच्छादयति इदं घर्मपात्राच्छादनमुच्यते ।

१५६ तदन्तरम् । अयं यः पुरुषरूपो ऽसि स न आस्येन
निष्ठसि नोध्वीं न तिर्यग्बिधां ते ऽनुविहितोऽस्मि बिधां मे
ऽनुविहितो ऽस्मि स त्वं नाकमारोह सह यजमानेन साक-
म् । इत्यनेन मन्त्रेण आसादितघर्मोपकरणान्युपतिष्ठते ।
एतदासादितघर्मोपकरणोपस्थानमित्युच्यते ।

१५७ आस्कान्त्यौः पृथिवीमस्कान्त्यभ्युवागाः । स्कन्ते-
माविश्वा भुवनास्कन्तो यज्ञः प्रजनयतु । अस्कानजनि
प्राजन्यास्कन्ताज्जायते शृषास्कन्तात्प्रजनिषीमहि । दध्ना
मधुमिश्रेण मुष्टिना ऽश्रोदय । प्रस्तोतर्वाषाहरं साम गायेष्टा-
होत्रीयञ्च । इति प्रस्तोतारं प्रेक्षति । अयं घर्मोद्घासनसाम-
प्रैव इत्युच्यते ।

१५८ अनेनोदकुम्भेनसन्ततया धारया त्रिःप्रदक्षिणं परि-
षिञ्चन् परीहि इत्याग्नीध्रं प्रेक्षति । आग्नीध्रः पूर्ववत्प्रद-
क्षिणं परिषिच्य कुम्भं निधाय त्रिरपसलैः पर्येति । तदानी-
मध्वर्युर्यजमानं वाचयति । रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः ।
तस्य ते पद्भुविर्धानम् । अग्निरध्यक्षाः । रुद्रो ऽधिपतिः ।
समहमायुषा । सं प्राणेन । सं वर्चसा । सं पश्या । सं गौप-
त्येन । सं रायस्पोषेण । वयसौ । यो रमाऽद्विष्टनः । अचि-
क्रद्ददृषा हरिः । सहान्मित्रो न दर्शतः । सं सूर्येण रोचते ।

चिदसि समुद्रयोनिः । इन्दुर्दत्तः श्येन ऋताचा । हिरण्य-
पक्षः शक्रुनो भुरगयुः । महान्तसधस्ये ध्रुव आनिषत्तः । नम-
स्ते अस्तु मा मा हिंसीः । विश्वावसुं सोमगन्धर्वम् । आ-
पो ददृशुषीः । तदृतेनाव्यायन् । तदन्ववैत । इन्द्रो रारहा-
ण आसाम् । परिसूर्यस्य परिधीं रपश्यत् । विश्वावसुर-
भित्तो गृणातु । दिठयो गन्धर्वो रजसो विमानः । यद्वा-
चासत्यमुत यन्न विद्म । धियो हिन्वानो मिय इन्नो अव्यात् ।
सस्तिमविन्दच्चरणे नदीनाम् । अपावृणोद्दुरोऽश्वमव्रजा-
नाम् । प्रासाङ्गन्धर्वो असृतानि वोचत् । इन्द्रो दत्तं परि-
जानादहीनाम् । यजमानो गार्हपत्यमुपतिष्ठते । एतत्त्वं देव
घनं देवो देवानुपागाः । इदमहं मनुष्यो मनुष्यान् । सोमपी-
यानुमेहि । सह प्रजया सह रायस्पोषेण । इति यजमानघ-
र्मोपस्थानमित्युच्यते ।

१५९ ततो ऽञ्जलिना ऽऽपो गृह्णाति । सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु । इति । दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्
द्वेष्टि यज्ञं वयं द्विष्मः । इति ता अपो नैर्ऋत्यां दिशि प्रक्षि-
पति । अप उपस्पृश्यादित्यमुपतिष्ठते । उद्वयं तमसस्पृ-
ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् । देवन्देवत्रा सूर्यमगन्मज्योतिरुत्त-
मम् । इति । अर्ध्वर्युः प्रवर्ग्यमवकाभारेण प्रच्छाद्य गोप्ता-
मादिशति । वयोभ्यो महावीरं गोपाय प्रस्तोतः श्यैतेनोन्वे-
हि । अयं प्रैषो गोप्तादेश इत्युच्यते ।

१६० ततो यथेतमेत्य गार्हपत्ये उदुत्यमिति चित्रमिति
च द्वाभ्यामृगभ्यां सुवाहती हुंत्वा । सर्वे शालामुखीयमुपतिष्ठ-
न्ते । इमं सृष्ट्यमस्माभ्यस्सम् । अग्ने देवेषु प्रवीचः । इति
आग्नीध्रीयदेशे उत्तरां शान्तिं पठति । इदमन्तिसप्रवर्ग्यस-
म्बन्धि शालामुखीयोपस्थानमुच्यते ।

१६१ इदं प्रवर्ग्यमित्युच्यते ।

१६२ अथाग्नीषोमीयः पशुः । तस्य निरुद्धपशुवद्देवतास-
ङ्कल्पः । आतिथ्यावर्हिरेव पञ्चविधम् । तेनैव प्रस्तरेण सह-
शुल्वादि सम्भरति । ते एव विष्टनी प्रज्ञाते निधाय तैरेव
परिधिभिरिध्नं सम्भरति । ततस्त्वां त्रयोविंशतिधेत्यूहः
परिभोजनीयान् वेदं च कृत्वा महावर्हिः सम्भृत्य अन्यानपि
तत्तदर्थमुष्टीन् सम्भृत्य । निरुद्धपशुवदग्नीषोमीयस्य पशोः
शाखां समन्त्रां तूष्णीं हतशाखाम् । एवं सवनीयस्य द्वे
शाखे । दधिग्रहाय तूष्णीमेकां शाखां मैत्रावरुण्यर्थं समन्त्रा-
मेकां शाखाम् । सवनीयाऽऽमिक्षार्थं समन्त्रां दधिघर्णार्थं
शतातङ्क्यार्थमाशिरार्थं च तूष्णीम् । इत्यष्टौ शाखाः क्रमेण
युगपद्वाऽऽहृत्य इषे त्वेत्यादि यजमानस्य पशून्पाहि इत्य-
न्तम् । ततः अभ्यादधाताधर्ममित्यादि अग्निप्रणयनम् ।
पदतृतीयं शालामुखीयनिकटे तृतीयमुपयमनीयु । तृती-
यमञ्जनार्थं निदधाति । अग्निप्रणयनकाले कश्चिद्वाजा-
नमादायोत्तरतस्तिष्ठति । अग्नौ प्रक्षीति सति तेनैवागत्यास-
न्ध्यां स्थापयति । ततः स्वयं होमागतं करोति । ततो ब्र-
ह्माणं दक्षिणत उत्तरवेदेर्मन्त्रेणोपवेश्य । अथर्वयुः पाणी
सम्भृश्य उत्तरपरिग्रहादि करोति । उपरवदेशे स्फ्यं स्तब्ध्वा
सम्प्रेषमाह । प्रोक्षणीरासादयेधमावर्हिरुपसादय । इति ।
तत उपरवदेशे प्राकृतमन्त्रेण स्फ्यमुदस्यति । इदं महावेदि-
करण मित्युच्यते ॥

१६३ आग्नीध्रः प्रोक्षणीरासाद्य महावर्हिरुत्तरवेदिसमि-
न्धनार्थं लौकिकमिध्नमासादयति । अथर्वयुः आहूताभिः
प्रोक्षणीभिर्महावेदिं वर्हिरिध्नञ्च तूष्णीं प्रोक्षति । अपूर्ववर्हि-
सुष्टिं प्रोक्ष्य तेन पृष्ठ्यां प्रच्छाद्य अनसी प्रक्षार्य अन्तरेण

धात्वालोत्तरौ प्रपाद्य महावेद्यां पृष्ठयाया दक्षिणत उत्तरत-
श्च अरतिमात्रं विहाय प्राचीस्थापयित्वा । उद्धृतफलकं द-
क्षिणम् । अनुद्धृतफलकं उत्तरं च शकटं प्रोक्षति । वैष्णवी-
विष्णवे शुन्धेयाम् । इति । एहि यजमान इति यजमानमा-
मन्त्र्य पूर्वया द्वारा शालां प्रपाद्य शालामुखीयआज्यं विला-
प्य उत्पूय युञ्जते मन इत्यृचा अन्वारब्धे यजमाने चतुर्गृ-
हीतेनाहवनीये जुहोति । सवित्र इदं अपरं चतुर्गृहीतं गृ-
हीत्वा सस्त्रुवामाज्यस्यालीं स्फूपमुदपात्रं वर्हिर्हिरण्यमादाय
। एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्य अभ्यग्यजमानो ऽनुवी-
पत्री पदतृतीयमादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणस्य हवि-
र्धानस्य दक्षिणस्यां वर्तन्यां स्फूपेनोद्धृत्याबोक्ष्य हिरण्यन्तत्र
निधाय परिस्तीर्य परिषिच्य चतुर्गृहीतमाज्यं इदं विष्णुरि-
त्यृचा जुहोति । अयं होमो दक्षिणहविर्धानवर्तनीहोम इत्यु-
च्यते ॥

१६४ पदपांसृनामर्धान् पत्न्यञ्जलाबोप्य संस्त्रावेणा भिषा-
रयति । पत्नी प्राचीत्तानेन पाणिना दक्षिणमक्षधुमनक्ति ।
आनो वीरो जायतां कर्मण्यो यः सर्वे ऽनुजीवास यो बहूना-
मसद्वशी । इदं दक्षिणधूरञ्जनमित्युच्यते ॥

१६५ अर्धपर्युः अवरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा उत्तरस्य हवि-
र्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्यां स्फूपेनोद्धृत्याबोक्ष्य हिरण्यनिधाय
परिस्तीर्य परिषिच्यऽभिजुहोति । इरावती धेनुमती हि भू-
तः सूर्यवसिनीमनवे यशस्ये । ठयस्कभनाद्रोदमी विष्णुरेते
दाधार पृथिवीमभितो मयूखैः स्वाहा । इति विष्णवद्द-
मिति यजमानस्य त्यागः । अयमुत्तरहविर्धानोत्तरवर्तनीहोम
इत्युच्यते ॥

१६६ ततः सर्वान् पदपांसूनध्वर्युः पत्न्यञ्जलावोष्यामि-
चारयति । पत्नी पूर्ववदक्षिणमक्षधुरमनक्ति । आनो वीरः
आयतां कर्मण्यो यः सर्वं ऽनुजीवाम यो बहूनामसद्वशी । इ-
ति । इदमुत्तराक्षधूरञ्जनमित्युच्यते ॥

१६७ ततो ऽध्वर्युराज्यस्थाल्यादीनि प्रतिप्रस्थात्रे प्रदाय
पत्नीं नयति । होतारं ह्वयन्ति । अथ हविर्धाने हस्ताभ्यां
परिमृष्ट्य स्रग्ध्रैवमाह । हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रू-
हि । इति । अयं हविर्धानप्रवर्तनप्रैव इत्युच्यते ।

१६८ होता प्रेषितः सन्ननुवचनं पठति । तस्य प्रथमायासृजि
त्रिरुक्तायां प्रवर्तयति । प्राचीं प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं
यज्ञं नयतं ना जिह्वरतम् । इति मन्त्रेण । हविर्धानयोः
प्रवर्तनकाले अक्षशब्दे जाते सति जपति । सुवाग्देवदुर्या-
नावद् देवश्रुतौ देवेष्वाघोषेयाम् । इति । अध्वर्युः प्रतिप्र-
स्थाता चोत्तरिण हविर्धाने परीत्य सध्यमादौत्तरवेदिकाच्छ-
ङ्कोस्त्रीन् प्रतीचः प्रकृतान् प्रकस्योपस्तम्भनयोरुपरि अजसो-
रग्रे स्थापयतः । तत्र दक्षिणस्य हविर्धानस्याध्वर्युस्तत्तरस्य
प्रतिप्रस्थाता । अत्र रमेयां वर्त्मन् पृथिव्याः । इति मन्त्रेण ।
इदमजसोरुपस्तम्भने स्थापनमुच्यते ।

१६९ अध्वर्युः । दिवो वा विष्णुवुत वा पृथिव्यामहो वा
विष्णुवुतवाऽन्तरिक्षादुत्तौ पृणस्व बहुभिर्बसव्यैराप्रयच्छ दक्षि-
णादात सध्यात । इति दक्षिणतो मेयीं निहन्ति । विष्णो-
र्मुकं वीर्याणि प्रवेचं यः पार्थिवानि विममे रजाः पूसि । यो
अस्मभायदुत्तरस्यस्यं विचक्रमाण स्त्रेधोरुगायः । इतिमे-
धीमनसा सह बन्धाति । एवमेव प्रतिस्थातोत्तरहविर्धान-
स्योत्तरतो मेयीं निहत्य एव मेध बध्नाति । इदं मेध्यां
हविर्धानबन्धनमित्युच्यते ॥

१७० अथर्वयुः दक्षिणहविर्धानस्याग्नमागादरत्निमात्रे गत्तं
खात्वा तस्य दक्षिणोत्तरयोर्गुणान्तार्जवेन गर्तद्वयं खनति ।
एवं प्रतिप्रस्थाता उत्तरहविर्धानस्योत्तरतो गर्तत्रयं खनति ।
एवं सति षट् गर्ताः सम्पद्यन्ते । एवमेव षट् पश्चात् हवि-
र्धानयोः ततो द्वादशगर्ता भवन्ति । तेषु गर्तेशु प्राचीनकर्णाः
स्थूणा उच्छिद्यन्ते तासु उदङ्मौ वंशौ प्रोच्छ । विष्णो ररा-
टमसि । इति पुरस्ताद्ग्राटीं बध्नाति । रज्जुविशेषो
रराटीत्युच्यते ।

१७१ विष्णोः पृष्ठमसि । इति मध्यमं छदिरधिनिदधा-
ति । विष्णोः शून्यवन्त्रे स्थः । इति दक्षिणोत्तरयोर्द्वे छदिषी
युगपन्निदधाति । ततश्चतुर्दिक्षु परिश्रित्य प्राचीं प्रतीचीं च
द्वारौ कृत्वा दक्षिणे द्वाब्बाहौ कुशमुष्टिमुपनिगृह्य । विष्णोः
स्थूरसि । इति दर्भेण स्पन्द्यां निक्षिपति । विष्णोर्ध्रुवमसि ।
इति ग्रन्थिं करोति । तं बिस्त्रस्य सम्प्रेष्यति । अकुर्वन्तो
यन्धीन् हस्तकौशलैर्निस्तिष्ठत । इति । प्रतिप्रस्थाता एवमु-
त्तरे द्वाब्बाहौ करोति एवमपरद्वाब्बाह्वोः अथर्वयुः प्रतिप्रस्थातारौ
कुसुतः । अयं हविर्धानगृहनिर्मितिप्रकार उच्यते ।

१७२ अथर्वयुः । वैष्णवे त्वा । इति हविर्धानमभिमृश-
ति । इदं निर्मितं हविर्धानयोः स्थापनार्थगृहं प्राक् प्रत्य-
गृह्णारं यत्तदपि हविर्धानमित्युच्यते ।

१७३ ततः शालामुखीयाच्छङ्कोरनुस्पन्द्यां षट् प्राचः
प्रक्रम्य दक्षिणतः सप्तमं प्रक्रमं प्रक्रम्य अग्निमादत्ते देवस्य
त्वेत्यादिमन्त्रेण अग्निरसि नारिरसीति मन्त्रेण तामग्निम-
न्त्रयते । परिलिखितमित्यादिमन्त्रेण तथा ऽध्या औदुम्ब-
र्यवटं त्रिःपरिलिखति । अप उपस्पृश्य सम्प्रेष्यति । उद्गात-
रेहीममौदुम्बर्यवटं खन प्राक् पुरीषमुद्गतात् । इति अबनी-
दुम्बर्यवटखननमैव उच्यते ।

१३४ उद्गाता तथा करोति । शालामुखीयाच्छङ्कोरेकं
ब्रह्मं त्यक्त्वा तत आरभ्य दशपदं पूर्वापरं अष्टादशारत्नद-
क्षिणोत्तरं दीर्घचतुरस्त्रं सदो विमाय त्रिप्रेणिगतां खात्वा
दक्षिणस्य हविर्धानस्य पुरोक्षमुपरवान् विमाय सम्प्रेष्यति ।
उत्तरेहीमानुपरवान् खनप्रादेशान्तरपादान् बाहुमात्रान-
बाधो ऽसम्भिन्दन्नुपरिष्ठादधस्तात्संतुषणात् । इत्ययमुपरव-
खननप्रेष उच्यते ।

१३५ उज्ज्वेता यथोक्तं करोति । उपरवपुरीषं दक्षिणस्य
हविर्धानस्य पुरस्तान्युप्य चतुरस्त्रं खरं शिकताभिराभ्राशिनं
कृत्वा देवस्य त्वेत्यश्विनादाय अश्विरसीत्यदिना यूपवटं
परिलिखितमित्यादिना परिलिख्य सम्प्रेष्यति । अग्नीदेहीनं
यूपवटं खनोपरवसम्भितं प्राक् पुरीषमुद्रपताचतुरङ्गनेनोपर-
मति खनतात् । इति । ततः प्रतिप्रस्थाता श्रीदुम्बरीं स्थूणां
जिखातादूर्ध्वं यजमानेन ससं विमायाधस्तत्परिवासयति ।
अच्छिन्नो रायः सुवीरः । इति । तां प्रक्षाल्य चात्वालो-
त्करयोर्मध्यमार्गेण प्रपाद्यावटात्पुरतः प्रागग्रां स्थापयति ।
अध्वर्युः । एहि यजमानेति यजमानमामन्त्र्य यजमतीः
प्रोक्षणीर्बर्हिर्मुष्टिमाज्यस्थालीं सस्त्रुणां मैत्रावरुणदण्डमुद-
पात्रं चादाय श्रीदुम्बरीं स्थूणां पुरस्तादूर्वाचीं प्रोक्षति ।
दिवे त्वा ऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वा । इति । शुन्धतः
लोकः पितृषदनः । इत्यवटे ऽपो ऽवनयति । यवोसि यवया-
स्मद्द्वेषो ब्रवयारातीः । प्रचीनगवीती बर्हिर्हस्तं व्यतिषज्या-
वस्तृणाति । पितृणां सदनमसि । हिरण्यमन्तर्थाय स्त्रुणा-
हुत्या ऽसिजुहोति । पितृभ्यः स्वाहा । इति । पितृभ्य इद-
मिति यजमानस्य । अध्वर्युः उद्गात्रा श्रीदुम्बरीमुच्छ्रूय-
ति । उद्दिवः स्तभानान्तरिक्षं पृथ पृथिवीं दूह । इति ॥

प्राचीनकर्णामिनोति । द्युतानस्त्वा मारुतो निनोतु मित्राव-
 रुणयोर्भुवेण धर्मणा । इति । प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्यूहति ब्रह्म-
 धनिं पर्यूहामि । इति । मैत्रावरुणदण्डेन स५हन्ति । ब्रह्म-
 दू५ह सत्रं दू५ह प्रजां दू५ह रायस्पोषं दू५ह । इति । अन्य-
 जमनतिरिक्तं परिन्यस्योदयात्रमुपनिनीय विशाखे हिरण्यं
 निधाय स्त्रवाहुत्या ऽभिजुहोति । एतेन द्यावापृथिवी
 आपृथेया५ स्वाहा । इति । द्यावापृथिवीभ्यामिति यत्तमान-
 स्य त्यागः । आन्तमन्ववस्त्रावयति । भूमिगते स्वाहाकारः ।
 प्राचीनकर्णः म्यूणा सच्छित्त्य तामूदङ्गी वंशौ प्रोक्ष्य इन्द्रस्य
 सदोऽसि । मध्यमं छदिरधिनिधाय अभितो द्वे द्वे निदधाति ।
 विश्वजनस्य छाया । द्विर्मन्त्रः । दक्षिणोत्तरान् नवसन्धिषु
 दृणावर्तान् करोति । परित्वा गिर इमा भवन्तु विश्वतो
 वृद्धायुमनुवृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः । परिश्रित्वा प्राप्तीं
 प्रतीचीं च द्वारं कृत्वा दक्षिणे द्वाधोही कुशमुपनिगृह्य दर्भेण
 स्पन्द्यामवयति । इन्द्रस्य स्यूरसि इति । इन्द्रस्य ध्रुवमणि ।
 इति ग्रन्थिं करोति । विस्त्रस्य अकुर्वन्तो ग्रन्थीन् हस्तकौ-
 शलैर्निस्तिष्ठत । इति । एवमुत्तरे प्रणिप्रस्थाता । एवमपरद्वा-
 रबाह्वोः । इदं निर्मितं गृहं सदः पदवाच्यम् ।

१७६ अश्वयुः ऐन्द्रमसीन्द्राय त्वा । इति मन्त्रेण सिद्धं
 सदो ऽभिमृशति । इदं सदो ऽभिमर्शनमित्युच्यते ।

१७७ महावेद्या उत्तरांसीयाच्छङ्कुर्वेद्यान्तेन द्वा प्रतीचः
 प्रक्रमान् प्रक्रम्य पञ्चारत्रि अन्तर्वेद्यधर्मध्वहिर्वदि आग्नीधा-
 गारं कृत्वा परिश्रित्य दक्षिणतो द्वारं करोति । एतेन दक्षिणो
 मार्जालीयो ठयारूपातः तस्योदीचीं द्वारं कुर्वन्तीति विशेषः ।
 इदं गृहं महावेद्या दक्षिणतो निर्मितं मार्जालीयपदेनोच्यते ॥

१७८ ततः अग्निं यजमानोऽग्निं प्रोक्षणीर्वाहिर्हस्तमाज्यस्थालीं
 स्तुवं चर्मफलके षट् शङ्कून् ग्रावाणं हिरण्यमुदपात्रमादाय एहि
 यजमानेति यजमानमामन्त्र्य पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रवेशय
 दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीहे चर्म इतराणि अक्षात्पुरतः सा-
 दयित्वा । देवस्य त्वेत्यग्निमादाय अग्निरसीत्यादिना ऽग्नि-
 मन्त्र्य दक्षिणपूर्वादीनुपरवान् परिलिखतमित्यादिना त्रिः
 परिलिख्य क्रमेण खनति । रक्षोहणो बलगहनो वैष्णवान्
 खनन्ति । दक्षिणपूर्वस्मात्पांसूनादत्ते । इदमहं तं बलमुद्ध-
 यामि यं नः समानो यमसमानो निचखानेदमेनमधरं करोमि
 यो नः समानो यो ऽसमानो ऽरातीयति गायत्रेण छन्दसा ।
 यजमानस्याधस्पादं पात्रान्तरे पांसूनुद्धपति । अववाढो बल-
 णः । इति । पुनस्तथैव पांसूनादत्ते । तन्मन्त्रे गायत्रेणेत्यस्य
 स्थाने त्रैष्टुभेनेति विशेषः । ततस्त्वृतीयादादत्ते । तन्मन्त्रे त-
 तस्थाने जागतेनेत्यस्योहः । ततश्चतुर्थ्यादादत्ते । तन्मन्त्रे
 आनुष्टुभेनेत्यूहः । पांसूनसङ्घरे परावपति । इदानीमत्र यज-
 मानः पाप्मानं ध्यायति । उभावप उपस्पृशतः । अध्वर्युः
 पूर्वयोर्दक्षिणमभिसृशति । यजमान उत्तरमभिसृश्य पृच्छति ।
 अध्वर्यो किमत्र । इति । अध्वर्युः भद्रमित्याह । यजमानः ।
 तन्नौ सह । इत्याह । ततो ऽध्वर्युः यजमान किमत्र । इ-
 त्याह । यजमानः । भद्रम् । इत्याह । अध्वर्युः । तन्नौ सह
 इत्याह । ततो ऽध्वर्युर्दक्षिण्योरपरमभिसृशति । अत्राध्वर्युः
 प्रथमं पृच्छति । ततो यजमानः । ततोऽध्वर्युरपरयोरुत्तरम-
 भिसृशति । दक्षिणं यजमानः । यजमानः प्रथमं पृच्छति ततो
 ऽध्वर्युः । तत उत्तरयोः पूर्वमध्वर्युरभिसृशति । अपरं यज-
 मानः । अध्वर्युः प्रथमं पृच्छत्यथ यजमानः । यजमानः प्र-
 थमो यजमान उत्तमः । ततो ऽध्वर्युः क्रमेणोपरवानभिसृ-

शति । विराडसि सप्तहो सप्ताहसि आतृषहो स्वराहस्य-
भिमातिहा विश्वाराहसि विश्वासान्नाष्टाणां हन्ता । इति ।
सर्वत्रमन्त्रावृत्तिः । क्रमेणोपरवान् प्रोक्षति । रक्षोहणो बल-
हनः प्रोक्षामि वैष्णवान् । इति । मन्त्रावृत्त्या सर्वान् प्रोक्ष-
ति । रक्षोहणो बलहनो ऽन्नयामि वैष्णवान् । इति ।
तथैव सर्वेष्वपो ऽजनिनयति यवोसि यवयास्मद्वेषो यवया-
रातीः । इति क्रमेण सर्वेषु यवान् प्रस्कन्दयति । रक्षोहणो
बलहनो ऽवस्तृणामि वैष्णवान् । इति सर्वेषूपरवेषु बर्हि-
षा ऽवस्तृणति । रक्षोहणो बलहनो ऽभिजुहोमि वैष्णवा-
न् स्वाहा । इति सर्वेषूपरवेषु हिरण्यं निधाय तदुपरि क्रमे-
ण स्तुवाहुत्या ऽभिजुहोति । वैष्णवेभ्य उपरवेभ्य इदमिति
यजमानः । अयमुपरवमस्कार इत्युच्यते ॥

१७९ प्रत्येकं सार्धमादेशविस्तारे प्रादेशत्रयदीर्घं मिलिते
सप्तचतुरस्रे अधिषवणफलके आदाय । रक्षोहणो बलहना-
युपदधानि वैष्णवी इति संसृष्टे फलके तेषामुपरवाणामुपरि
दधाति । तयोरनवसर्पणाय द्वाभ्यां शङ्कुभ्यां पुरस्तात्परिणि-
हन्ति । द्वाभ्यां पश्चात् । द्वाभ्यामभितः । एवं षड्भिः शङ्कुभिः
परिणिहृत्य । रक्षोहणो बलहनो पर्यूहामि वैष्णवी । प्रद-
क्षिणं पुरीषेण पर्यूहति रक्षोहणो बलहनो परिस्तृणामि
वैष्णवी । इति तयोरुपरि बर्हिषा ऽवस्तृणति । रक्षोहणो
बलहनो वैष्णवी । इत्यभिसृणति । एतावत्कर्म उपरवेषु
फलकप्रतिष्ठापनमुच्यते ॥

१८० ततो यज्ञप्रतिष्ठेति मन्त्रेण तूष्णीं वा फलकयोरा-
नहुहं चर्मास्तीर्य तिरश्चर्मेन् फलके ग्राव्णोद्वादयति । बृह-
न्नासि बृहद्ग्रावा बृहतीमिन्द्राय वाचं वद । इति । नीडे
चर्मात्सादयति । ग्रावशुग्रावाणम् । दक्षिणस्य इविधानस्याग्रे

स्तोत्रोपाकरणाय बहिर्मुष्टीन् अधाति । ततः एहि यजमानेति
यजमाननामन्त्र्य आग्नीध्रीयमध्ये स्फुर्येनाहुत्यावेक्ष्य तत्र
आत्वालपुरीषसिकता न्युप्य अरतिनात्रं परिमण्डलं खरं
करोति । विभूरसि प्रवाहणो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने पि-
पृहि मामाहिःसीः । एतन्मन्त्रपाठस्तूभयोरध्वर्युयजमान-
योः । एतदाग्नीध्रीयखरकरणमुच्यते ॥

१८१ अन्तः सदृशं प्राक् पदद्वयमवशेष्य पृष्ठ्यायान्तयैव
हेतुः खरं करोति । बहिरसि ह्यवाहणो रौद्रेणाहिःसीः
इति । अयं हेतुखरो हेतुधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८२ अग्नेणाहुवनीषं पर्णाहृत्य हेतुधिष्णयादक्षिता ऽर-
तिनात्रे मैत्रावरुणस्य खरं करोति । श्वात्रोसि प्रचेता रौ-
द्रेणाहिःसीः । इति अयं खरो मैत्रावरुणधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८३ तस्य धिष्ण्यस्योत्तरतो ऽरतिनात्रे ब्राह्मणाच्छं-
सिनः । तुथोऽसि बिश्वावेदा रौद्रेणाहिःसीः । अयं खरो ब्रा-
ह्मणाच्छंसिधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८४ तस्योत्तरतो ऽरतिनात्रे पोतुः खरं करोति ।
उशिगसि कवीरौद्रेणाहिःसीः । इति । अयं खरो पोतुखर इ-
त्युच्यते ॥

१८५ तदुत्तरतो ऽरतिनात्रे नेष्टुः खरं करोति । अङ्गा-
रिरसि बभ्रुमारी रौद्रेणाहिःसीः । इति । अयं खरो नेष्टुधि-
ष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८६ तदुत्तरतो ऽरतिनात्रे अज्ठावाकस्य । अवस्यू-
रसि दुवस्त्रान् रौद्रेणाहिःसीः । इति अयं खरो अज्ठावाकधि-
ष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८७ आग्नीध्रीयबन्मार्जांसीये खरं करोति । शुन्ध्यूरसि

मार्जालीयो रौद्रेणा०सीः । इति अयं खरो मार्जालीयधिष्ण्यमित्युच्यते ॥

१८८ अथशिष्टचात्वालपुरीषसिकता आग्नीध्रीये तूष्णीं निवपति । ततो ऽध्वर्युरौत्तरवेदिकमग्निमुपतिष्ठते । सखा-
इसि कृशान् रौद्रेणा०सीः । इति । तत आस्तावमुपतिष्ठते ।
परिषद्यो ऽसि पवमानो रौद्रेणा०सीः । इति । ततश्चा-
त्वालम् । प्रतक्का ऽसि नमस्वान् रौद्रेणा०सीः । इति ।
पशुश्रपणमग्निं तत उपतिष्ठते । असम्भृष्टो ऽसि इव्यसूदो
रौद्रेणा०सीः । इति । सदसः पश्चिमद्वारे तिष्ठन् औदुम्बरी-
मुपतिष्ठते । ऋतधामा ऽसि सुवर्ज्योती रौद्रेणा०सीः । इति ।
ततो ब्रह्मसदनमुपतिष्ठते । ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धना रौद्रे-
णा०सीः । इति । तत्रस्थ एव शालामुखीयम् । 'अजोस्येकपा-
दौद्रेणा०सीः । इति । ततो गार्हपत्यम् । अहिरसि बुन्धियो
रौद्रेणा०सीः । इति । इदं औत्तरवेदिकाद्युपस्थानमित्युच्यते ॥

१८९ इतः प्रभृत्यध्वर्युः प्रत्यक् सदो नातीयात् । तत्रस्थ
एव सम्प्रेष्यति । स्तृणत बर्हिः प्रव्रतं यच्छत समपिव्रताह्वय-
ध्वमास्तावं बहुलं स्तृणीतोन्नेतर्गोषो वायव्यानि द्रोणकल-
शे दशापवित्रे समवधाय पत्नीशाले पत्नीन्सादयाग्नीदाज्य-
मधिश्रय प्रतिप्रस्थातः स्तुधः सम्भृद्दयाज्येनोदेहि पृषदा-
ज्याय दध्याऽऽहर । इति । अयं प्रैषो महावेद्यां बर्हिरावा-
दनादिप्रैष इत्युच्यते ॥

१९० दक्षिणे वेद्यन्ते महाबर्हिषो मुष्टिं स्तृणाति देव-
बर्हिरूपांश्चदसन्त्वेति प्राकृतमन्त्रेण । महावेदिं बहुलां पुर-
स्तात्प्रतीचीं स्तृणाति । तूष्णीमर्धस्तनव्रतं प्रददाति ।
उन्नेता पञ्च गोषः सप्तदश वायव्यानि प्रादेशमात्राणि उलू-
खलाकाराणि एकस्त्रीमुखानि दश चमसान् परिप्लुपान् अद-

दण्डं स्त्रुगाकारं द्रोणकलशं दशापविभ्रे चतस्रः स्थालीः
उपग्रहादि यदन्यदुपयुक्तं तत्सर्वं प्रक्षाल्य द्रोणकलशे दशाप-
विभ्रे विन्यस्य एतत्सर्वं प्राग्वशे सादयति । वायव्यानां मध्ये
श्रौदुम्बरं चतुःस्त्रुक्ति यत्तद्विग्रहपात्रमुच्यते ।

१९१ रास्नाचिह्नितं पात्रभैन्द्रवायवमित्युच्यते ।

१९२ पिलकाचिह्नितं मैत्रावरुणमित्युच्यते ।

१९३ द्विकोणं पात्रमाश्विनमित्युच्यते ।

१९४ बैलवं पात्रं शुक्रपात्रमित्युच्यते ।

१९५ वैकङ्कतं शलघ्णं मन्थिपात्रमित्युच्यते ।

१९६ श्रौदुम्बरं शलघ्णं अदाभ्यसंज्ञकम् ।

१९७ न्यग्रोधकाष्ठनिर्मितानि अतिग्राह्याणीत्युच्यन्ते ।

१९८ उभयतोमुखे द्वे पात्रे ऋतुपात्रसंज्ञके ।

२०० इतराणि पात्राणि नैयग्रधान्यौदुम्बराणि वा
भवन्ति । चमसा नैयग्रोधाः । चतुरस्रो ऽल्पद्वण्डो ब्रह्मचमस-
इत्युच्यते ।

२०१ मण्डलाकारः स दण्डो होतृचमस उच्यते ।

२०२ विस्तीर्णाग्रः स दण्डो यजमानचमसो भवति ।

२०३ त्रिकोणः स दण्ड उद्गातृचमसपदवाक्यः ।

२०४ अधोभागे वक्रः स दण्डः प्रशास्तृचमस उच्यते ।

२०५ उपरि वक्रः स दण्डो ब्राह्मणाच्छंसिचमसो भवति ।

२०६ तथैव रास्नायुक्तः स दण्डो ऽच्छावाकचमसो
भवति ।

२०७ तीक्ष्णाग्रः स दण्ड आग्नीध्रचमसो भवति ।

२०८ अश्वर्युः अग्नीषोमीयपशुशाखायाः पशुवत्पवित्रं
करोति । ततः पशुकुम्भी शाखापवित्रं यपात्रपर्यायौ रश्ने
शूलं मैत्रावरुणदण्डं शाखामुखीयस्योत्तरतो दर्भेषु सादयति ।

शुन्यध्वमिति प्राकृतमन्त्रेण प्रोक्षति । आग्नीध्रः पाणी सम्मृ-
 श्याग्नीन् प्रज्वाल्य परिस्तीर्य शालामुखीयस्याग्ने दर्भान्
 संस्तीर्य तेषु स्फ्यमग्निहोत्रहवर्णी जुहुमित्यादि पशुवत्पात्रा-
 ययासाद्य गार्हपत्यआज्यं विलापयति प्रतिप्रस्थाता पाणि-
 सम्मर्शनं कृत्वा ब्रह्माणं दक्षिणत उपवेश्य शालामुखीयादा-
 रभ्योत्तरवेदिपर्यन्तं पृष्ठयां स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा यजमान
 चाद्यं यच्छेति यजमानं सम्प्रेष्याग्निहोत्रहवर्णी प्राकृतमन्त्रेणा
 दाय तथैव प्रतितप्य प्रोक्षणीसंस्कारं कृत्वा पात्राणि प्राकृ-
 तमन्त्रेण प्रोक्ष्य आज्यं दधि च तथैव निरूप्य अधिश्रित्यो-
 भयं पर्यग्निं करोति । ततो ऽध्वर्युः पाणी सम्मृश्य मन्त्रेण
 प्राकृतेन स्फ्यादानादि कृत्वा खरदेशे स्फ्यंस्तच्छ्वा सम्प्रेष-
 माह । प्रोक्षणीरासादयेत्यादि पशुवत् । आग्नीध्रः प्रोक्षणीः
 सादयति । अध्वर्युः स्फ्यं प्रकृतिवद्ददाति । प्रतिप्रस्थातो-
 त्तरवेदिसमीपे ब्रह्माबर्हिषी उपसादयति । आग्नीध्रः दक्षि-
 शेन स्त्रुवं रचाधितिं सव्येन हस्तेन वेदाग्राययादाय शाला-
 मुखीये अग्नेर्वाभिति मन्त्रेण प्रतितप्य स्त्रुवमन्त्रेणैवोभयं
 सम्मृज्य प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता जुह्वादीन्
 पशुवत्प्रतितप्य सम्मृज्य वेदाग्राणि शालामुखीये प्रक्षिप्य
 पात्राणि अग्नेर्णोत्करं तृणेषु सादयित्वा पुनरादाय शालामु-
 खीयसकाशे निदधाति । पत्नीं शालामुखीयमाज्यं चावेक्ष-
 यित्वा यजमानमाज्यमवेक्षयति । अध्वर्युः प्रोक्षणीनामुत्तरत
 आनीयाज्यं स्वयमवेक्ष्योत्पूय प्रोक्षणीप्रक्षोत्पूयाज्यं दधि
 चादाय ब्रह्मयजमानाभ्यां सह प्राग्वंशं गत्वा वेद्यां स्त्रुस्तु
 पशुवदाज्यानि गृहीत्वा परिकर्म्मिभ्यः प्रदायाऽप उपस्पृश्य
 ब्रह्मणे सोमं राजानं ददाति । ब्रह्मा राजानमादाय शाला
 मुखीयमग्नेण परिश्रित्योत्तरतो वस्यायान्वगग्निं नयति ।

अध्वर्युः शालामुखीये प्रणयनीयमिध्ममाधाय चात्वाला-
दुपयमनीः कल्पयित्वा पुराणगार्हपत्यं प्राज्यं विहाप्योत्पूय
अध्वर्युं यजमानस्तं पत्नी तां पुत्राः तान् पौत्रास्तान्
ज्ञातयश्चेति ज्येष्ठानुक्रमेण समन्वारब्धेषु सत्सु प्रचरण्यां
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा शालामुखीये जुहोति । त्व२ सोम तनूकृद्-
भ्यो द्वेषोभ्योन्यकृतेभ्य उरुयन्तासि वरुथ२ स्वाहा
इति । सोमायेदमिति यजमानः । ततः स्तुवेण जुहोति ।
जुषाण अप्तुराज्यस्या वेतु स्वाहा । इति । अग्नयद्दमिति
यजमानः । पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा सम्प्रैषमाह । अग्नीषो-
माभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि । इति । अयमग्नीषोमप्र-
णयनप्रैष उच्यते ॥

२०९ होत्रा प्रणमायामृचि त्रिरुक्तायामिध्मं शालामुखी-
यादुद्यम्य पूर्वमा द्वारोपनिष्क्रामन्ति । अन्वप्राज्ञा चाज्यै-
श्वान्वक् प्रावणो वायव्यानि । अयं नो अग्निर्वरिवः कृणो-
त्वयं मृधः पुर एतु अभिन्दन् । अयं शत्रून् जयतु जर्हषाणो
ज्यं वाजं जयतु वाजसातौ । इति मन्त्रेण । ततः उत्तरेण सद्ः
परीत्याग्नीध्रागारे ऽग्निं निधाय परिस्तीर्य परिषिष्य चतु-
र्गृहीतेनाभिजुहोति । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्रानि
देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते
नम उक्तिं विधेम स्वाहा । इति । अग्नयद्दमिति यजमानः ।
अत्रैवैतत् प्रावणो वायव्यानि सादयित्वा उत्तरेणाग्नीध्रीयं
धिष्यं राज्ञा चान्यैश्च गत्वा । आहवनीये स्तुवाहुतिं जु-
होति । उरुविष्णोविक्र०रस्वाहा । इति विष्णवद्दमिति यज-
मानः । ब्रह्मा राजानमन्यस्मै प्रदाय मन्त्रेणोपविशति ।
यजमानश्च स्वायतने । अध्वर्युः प्रीक्षणीकृन्नहयन्तित्यादि यन्मे
अग्नइत्यन्तं पशुवत्करोति । खरे प्रोक्षणादीनि करोति ।

महावेदिश्रीष्यां प्रोक्षणीर्निनयति । ब्रह्मायथागतमागत्य
राजानमुपादत्ते । यजमानः अप उपस्पृश्यथेतमेत्य ब्रह्मणः
सकाशाद्राजानमादाय पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रपादयति ।
सोमो जिगातु गातुविद्देवानामेति निष्कृतमृतस्य योनिना-
सदम् । इति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य
भीडे कृष्णाग्निमास्तृणाति । अदित्याः सदो ऽसि । इति ।
यजमानस्तस्मिन् कृष्णाग्निने राजानं सादयति । अदित्याः
सद आसीद । इति । एष वो देव सवितः सोमस्तत्स्रक्षध्वं
मा वो ऽदभन् । इति राजानं देवताभ्यः प्रयच्छति । एत-
स्रक्षं देव सोम देवो देवा नुपागा इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्
सह प्रजया सह रायस्पोषेण । इति तं सोममुपतिष्ठते ।
सोमो देवभ्यः इति सोमस्योपरि प्राञ्चमञ्जलिं करोति ।
स्वप्ना पितृभ्यः इति तस्य दक्षिणतो न्यञ्चमञ्जलिम् । अप
उपस्पृश्य । इदमहं निर्वहणस्य पाशात् । इति ततो नि-
ष्क्रम्य । सुवरन्निबिरूयेषं वैश्वानरं ज्योतिः । इत्याहवनी-
यमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । अद्यान्तरदीक्षां विसृज । इति प्रे-
क्ष्यति । ततो यजमानः । अग्ने ब्रतपते त्वं ब्रतानां ब्रत-
पतिरसि या मम तनूस्त्वय्यभूदियं सा मयि या तव तनू-
र्मय्यभूदेषा सा त्वयि मयाययं नौ ब्रतपते ब्रतिने। ब्रता-
नि । इत्याहवनीयमुपतिष्ठते । अध्वर्युः । स्त्रस्त्रीष्वमेखलां
प्रमुष्टीन् सारय यजमान इति त्वाचक्षतां नामग्राहं ते पि-
तृभिः पितामहैः प्रपितामहैः पुत्रैः पौत्रैः सुब्रह्मण्यः सुब्र-
ह्मण्यामाह्वयतु । इति सम्प्रेष्यति । वपायानान्ते सुब्रह्मण्यः
पिता पुत्रोयाह्वानं करोति । यूपावटान्तनिदानीमेव वा
करोति । ततो याचतियवमतीरित्यादि यूपप्रक्षालनादि
वपामार्जनान्तं पशुवत् । प्रकृतौ निरुदपशौ यन्नेन्द्राग्निपदं

तत्राग्नीषोमपदस्योद्ः कार्य इति विशेषः । आहूनायां पि-
तापुत्रीयायां दृढं कुम्भमादायान्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्
पनिष्कम्य स्तोत्राभिमुखं स्थित्वा द्वायातपसोः सस्यौ वस-
तीवरीसञ्ज्ञा अपो गृह्णाति । हविष्मतीरिमा आपो हवि-
ष्मान् देवो अचवरो हविष्मा अविवांसति हविष्मा अ-
स्तु सूर्यः । इति । सूर्ये त्वस्तङ्गते हिरण्यमन्तर्धाप गृह्णाति ।
आतपच्छायायां स्वदेहच्छायायां वृक्षच्छायायां वा गृह्-
णाति । इदं वसतीवरीग्रहणमित्युच्यते ॥

२१० ततः प्रदक्षिणमावृत्य वसतीवरीकुम्भं सव्ये निधा-
यान्तरेण चात्वालोत्करावुत्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च गत्वा
पूर्वयाद्वारा शालां प्रपाद्य शालामुक्षीयस्य पश्चात्संमृष्टाः साद-
यति । अग्नेर्वीर्यगृहस्य सदसि सादयानि सुम्नाय सुम्नि-
नीः सुम्ने मा धत । इति एतद्द्वन्वतीवरीसादनमुच्यते ।

२११ ततो ऽग्नीन्पुरोडाशमित्यादि स्वरुद्धोमवर्जमाज्ये-
डान्तं पशुवत् । औपयाशाऽङ्गारहरणमाग्नीध्रियादिति वि-
शेषः । वृत्रहामूयासमिति पुरोडाशयागे यज्ञमानस्यानुमन्त्र-
णम् । इन्द्रियावी भूयासमित्यङ्गयागे । आज्येडामार्जनान्ते
उल्लखले मुसलइत्येव हुत्वा ध्रुवामाप्याद्य प्रायश्चित्तानि
जुहोति न वा । अथाग्नीषोमीय इत्यत आरभ्य एतदन्तं
कर्म अग्नीषोमीयपशुमिति गीयते ।

२१२ हृदयशूलं प्रक्षालय स्थापयित्वा सम्प्रेष्यति । व्यप-
क्रामत मा वोऽभिपरिषम् । इति । अयं बहिर्वेदिभवनप्रेष
उच्यते ।

२१३ ततः सर्वे बहिर्वेदि भवन्ति । वसतीवरीरादाय
गार्हपत्यस्य पश्चान्मार्गेण नीत्वा दक्षिणया द्वारोपनिष्क-

स्य सव्येऽंसे निधाय दक्षिणेन मार्जालीयं सदश्च पयर्षाहृत्यो-
दङ्मुखो दक्षिणतो यूपेन संसृष्टाः सादयति इन्द्राग्नियोर्भाग-
धेयो स्थ । इति पुनरादायोदङ्खावृत्य दक्षिणेऽंसे निधाय यथेत-
मेत्य शालामुखीयस्य पश्चात्संसृष्टाः सादयति मित्रावरुणयो-
र्भागधेयो स्थ । इति । पुनरादाय दक्षिणेऽंसे निधाय पूर्वया द्वा-
रोपनिष्क्रम्य उत्तरेण सद आग्नीयं च परीत्योत्तरतो यूपेन
संसृष्टाः सादयति । विश्वेषां देवानां भागधेयो स्थ । इति
पुनरादाय प्रदक्षिणमावृत्यसव्येऽंसे निधाय पुनस्तेनैव मार्ग-
णागत्याग्नीध्रीयस्य निष्पत्यस्य पश्चात्संसृष्टाः सादयति ।
यज्ञे जायते । इति । इदं वसतीवरीस्थापनमुच्यते ।

२१४ अथ सम्प्रेष्यति । या सस्त्राह् धुक् तस्यै दधि घर्माय
दधि कुरुत या यजमानस्य तस्या आमिक्षायै या पत्न्यै तस्या
आशिरेपयश्च सक्तूँश्च कुरुत शृनातङ्क्यमादित्यग्रहाय दधि
कुरुत पुरोडाशीयानि पिष्टानि कुरुत धाना हरियोजनीः
कुरुत चतुरोम्भणास्त्रीनुदञ्जनानयुज एकधनास्त्वयवमानेका-
दश परमान् द्वे रशने द्वे वपाश्रपयौ एकतयमिधमाबहिर्हिरौ
दुम्बरान्महापरिधीन् कुरुत सुत्रह्मण्यपामाहूयतु । इति । अयं
सुत्यासामग्रीसम्पादनमैष उच्यते ।

२१५ अथर्व्यु पुरुषेष्टवन्त्यतमः सवनीयातिरिक्तानां शाखा-
नां क्रमेण एर्णानि कृत्वा ऽग्नेः शालामुखीयं निधाय मूलतः
परिवास्योपवेधान् कृत्वा शालामुखीयस्य पश्चात् प्रज्ञाता-
न्निधाय द्वितीयमन्त्यं च शाखापवित्रं मन्त्रेण प्राकृतेन कृत्वा-
न्यानि षट् शाखापवित्राणि तूष्णीं कृत्वा गार्हपत्यादुरत्तरतः
षट् दोहनानि षट् शाखापवित्राण्यष्टौ स्थालीश्च सादयित्वा
प्राकृतमन्त्रेण प्रोक्ष्य तत्तदुपवेधेषाङ्गाराजिरुक्ष्य तत्तत्पवित्र-
निधाय तेन तेन दोहनेन दोहयित्वा तप्तवा सदगुहास्यात-

नक्ति । नाम्नातनक्ति । अत्र द्वितीयोदाह ऐन्द्रः । षष्ठी
 दाहो मैत्रावरुणः । अतस्तत्र विशेषो मन्त्रेषु भवति ।
 स यथा । मित्रावरुणौ रमयतां गावः । मित्रावरुणाभ्यां
 हविरिन्द्रियं इति । बहुदुग्धमित्रावरुणाभ्यां देवेभ्यो हवि-
 रिन्द्रियम् । इति । दाहानन्तरं तत्तदुपवेपान् शाखापवि-
 त्राणि मेक्षणानि दाहाश्च प्रक्षान्तान्निधाय प्रातर्दाहस्यात्यौ
 चान्यत्र स्थापयित्वा दध्मैः प्रातर्दाहाय वत्सानपाकरोति ।
 एतत्सौत्यसायन्दोहकरणमित्युच्यते ।

२१६ एतदनन्तरं वा सवनीयपशुशाखाद्वयमाहरति ।
 ततः प्रकृतिवत्सिदादानादि कृत्वा एकविधं बहिराश्वबालं
 प्रस्तरं ऐश्वरीविधृती च सम्भृत्य औदुम्बरैर्महापरिधिभिः
 सह विंशतिसमिधः ततस्त्वा त्रयोविंशतिधेत्यूहितमन्त्रेण
 सम्भरति । परिभोजनीयान्वेदं च करोति । इदं सौत्ये-
 धमाबर्हिः सम्भरणमित्युच्यते ॥

२१७ सुब्रह्मण्यायामाहूनायां यजमानः पशुदेवतामग्निं
 वनस्पत्यादि च सङ्कल्पयति । तद्यथा याः पुरस्तादिजपं
 प्रकृतिवत्कृत्वा सवनीयेन पशुना यक्ष्ये । पाशुकं हविः । अ-
 ग्निः प्रधानदेवता । वनस्पतिः पृषदाज्यस्येत्याद्युक्ता । इन्द्रो
 वसुमान् प्रातः सवनस्य देवता । इन्द्रो रुद्रवान्माध्यन्दिन-
 स्य सवनस्य देवता । इन्द्र आदित्यवानृभुमान्वाजवान् बृह-
 स्पतिवान्विश्वदेव्यावांस्तृतीयसवनस्य देवता । इत्यादि ।
 अयं सुत्यासङ्कल्प इत्युच्यते ॥

२१८ अध्वर्युः उत्तरस्य हविर्धानस्य नीडे एकमम्भ्रणं
 स्थापयति । स आधवनीय इत्युच्यते ॥

२१९ तस्यैव प्रसंगे द्वितीयमम्भ्रणं स्थापयति । स पूत-
 भृतपदवाच्यः ॥

२२० अग्नयोगाधवनीयपूजश्रुतारोक्तेऽवेदज्ञो भवति ।
शकटे यदुपवेशनस्थानं तस्मीदृशपदवाच्यम् ॥

२२१ नीहस्य बहिर्भागः प्रउगपदवाच्यः ॥

२२२ बृहन्मुखा मार्तिकघटा अम्भ्रणपदवाच्याः ॥

२२३ अम्भ्रणेभ्यो जलोदुरगार्थयज्ञेषु मार्तिकपात्रं तदु-
दञ्चनपदवाच्यम् ॥

२२४ तृतीयमम्भ्रणमाग्नीध्रिये सोदञ्चनं स्थापयति ।
माजालीये सोदञ्चनं चतुर्थम् । एतद्रम्भ्रणसादनमुच्यते ॥

२२५ यजमान एतां रात्रौमाग्नीध्रिये संविशति । रक्षिणो
हविर्यानि राजानं गोपायन्ति ॥

२२६ ततस्तस्या रात्र्यास्तृतीयभागे ऽवशिष्टे सति यज-
मानस्तत्पुरुषाश्च प्रबुध्यध्वध्वर्वादीन् सर्वान् ऋत्विजश्चम-
साध्वर्यून् पत्नीं परिकर्मिणोपि बोधयन्ति । न महारात्रे
स्नान्ति । एतत्सुत्यार्थप्रबोधनमुच्यते ॥

२२७ यजमानो हस्तपादं प्रक्षालयान्तरेण चात्वालोत्करी
प्रविश्याग्नीध्रिये उपविशति । ऋत्विजोपि हस्तपादप्रक्षा-
लनाचमनं कृत्वा यजमानसमये गच्छन्ति । अध्वर्युः अग्नी-
धोमीयपशुवत्सवनीयपशुशाखायाः पवित्रादिकुम्भ्यादि प्रोक्ष-
णान्तं कृत्वा आग्नीध्रीयधिष्ण्यस्योत्तरतस्तिष्ठन् पाणिस-
म्पर्शनं कृत्वा तत्रैव तिष्ठन् सम्प्रैषमाह । उन्नेनग्राठणो वाय-
व्यानि कलशे दशापवित्रे समवधाय दक्षिणस्य हविर्या-
नस्य पुरोक्षस्त्वाद्याग्नीदाङ्गमधिगम्य प्रतिप्रस्थातः स्नु-
चः सम्मृत्वाङ्गेनादेह पृषदाख्याय दध्याहर । इति । अयं
सुत्यारम्भप्रैष उच्यते ॥

२२८ उन्नेता ग्राठणो वायव्यानि चमसान् परिष्णु पात्रं
प्रक्षालितोपरिस्थदशापवित्रं द्रोणकलशं च दक्षिणस्य हवि-

धानस्य पुरोक्षं सह संसादयति । एतद्विधाने वायव्यादि-
सादनमुच्यते ॥

२२९ आग्नीध्रः पूर्वया द्वारा शालां प्रविश्य पाणी स-
म्मृश्य चतुरोर्गन्तीन् प्रज्वाल्य परिस्तीर्य अग्नीषोमीयवदग्रेण
शालामुखीयं पाशुकपात्राण्यासाद्य शालामुखीयआज्यमधिश्र-
यति । प्रतिप्रस्थाता तथैव प्रविश्य पाणी सम्मृश्य ब्रह्मा-
णमुत्तरवेदेर्दक्षिणतो मन्त्रेणोपवेश्य शालामुखीयादुत्तरवेदि-
पर्यन्तं पृष्ठव्यां स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा यजमान वाचं यच्छे-
त्युक्त्वा प्राकृतमन्त्रेण अग्निहोत्रहवणीमादाय निष्टप्य प्रोक्षणीः
संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्याज्यं दधि च निरुप्याज्यमधिश्रि-
त्योभयं पर्याग्निं करोति । अध्वर्युः मन्त्रेण प्रकृतिवत् स्फ-
यादानादि कृत्वोपरवदेशे स्फ्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा ऽग्नीषो-
मीयवत् प्रोक्षणीरासादयेत्प्रादिना सम्प्रेषयति । तत आग्नी-
ध्रेणाहतासु प्रोक्षणीषु स्फ्यमुदस्य प्रकृतिवत्प्रक्षालयति ।
आग्नीध्र उत्तरवेदिसमीपे इध्माबर्हिर्रासाद्य पशुवत्स्रुवस्व-
धितिसम्भार्जनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । प्रतिप्रस्थाता पशु-
वत् जुह्वादि सम्मृज्य उत्तरस्याग्रे सर्वाणि संसाद्य पत्नीं गार्ह-
पत्यमाज्यञ्चावेक्षयित्वा समिधमुपहत्य दध्ना सहाज्यमाहृत्या-
हवनीये शालामुखीये वा ऽधिश्रित्य समिधमाधाय यजमा-
नमवेक्षयित्वा ऽध्वर्यवे प्रयच्छति । अध्वर्युः उत्तरेण प्रोक्ष-
णीरासाद्य स्वयमवेक्ष्योत्पूय प्रोक्षणीश्चोत्पूयाज्यग्रहणात्प्राक्
पञ्च सम्मृशति । अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।
अपां रेतोसि जिन्वति । इत्याग्नीधीयम् । विष्णो त्वं नो
अन्तमः शर्म यच्छ सहन्त्य । प्रते धारा मधुश्चुत उत्सं दुहते
अक्षितम् । इति हविर्धानम् । अयमग्निः सहस्त्रिण इत्येषा
सर्वाः स्रुचः सम्मृशति । वायो शतहरीणां युवस्य प्रोक्ष्या-

शाम् । उत वा ते सहस्रिणो रथेन पृथुपाजसा । इति वाय-
व्यानि चमसांश्च सम्मृशति । इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रव्य-
चसङ्गिरः । रथीतमं रथीनां वाजनां सत्पतिं पतिम् । इति
सदोभिसृशति । इदमाग्नीध्रीयादिपञ्चकसम्मर्शनमुच्यते ।

२३० ततो ब्रह्मयजमानाभ्यामाज्यदधिभ्यां च सह्याग्नी-
ध्रीयदेशं गत्वाऽग्नीषोमीयवत्पृषदाज्यसहितान्याज्यानि गृही-
त्वा परिकर्मिभ्यः प्रदाय प्रोक्षत्युन्महनादि कृत्वा वेदिप्रोक्ष-
णस्थाने खरस्योत्तरार्धे प्रोक्ष्य तत्रैकैकविधं बर्हिः स्तीर्त्वा
प्रस्तरपाणिः प्राङ्भिसृज्यौदुम्बरान्महापरिधीन् परिधाय
एता असदन्नत्यादिमन्त्रेण स्त्रुगभिमर्शनान्तं कृत्वा परिधीन्
योगेन युनक्ति । युनक्ति ते पृथिवीं ज्योतिषा सह । इति
मध्यमं परिधिम् । युनक्ति वाचं सह सूर्येण ते । इत्युत्त-
रम् । सन्नाः स्त्रुचोऽभिसृशति । युनक्ति तिस्रो विपृचः सूर्यं
ते इति । इदं सौमिकपरिधिस्त्रुगभिमर्शनमित्युच्यते ॥

२३१ विष्णूनिस्थेत्यादिप्राकृतमन्त्रेण सर्वाण्यजाज्यान्य-
भिमन्त्र्य अग्नीषोमीयवत् स्त्रुवं ध्रुवायामवदधाति । यज-
मानः यन्मे अग्नइत्यादि पठति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य
एहि यजजानेति यजमानमाजन्त्र्य पूर्वया द्वारा हविर्धानं
प्रपाद्य नीडे निहितं यद्यर्मे तत्फलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तर-
लोम यज्ञ प्रतितिष्ठेति मन्त्रेण तूष्णीं वोपस्तृणाति । तस्मि-
न्नुपांशु सधनातिरिक्तांश्चतुरो ग्राव्णश्चतुर्दिक्षु परस्पराभि-
मुखानिषवप्रदेशान् स्थापयित्वा द्वेपयोर्मे ध्यमार्गेण राजा-
नमुपावहरन्ति । हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय
त्वोर्ध्वमिसमच्छरं वृषि दिवि देवेषु होत्रा यच्छ । इति ।
सोमराजन्मह्यवरोह माभेमांसं विक्था मा त्वा हिंसिष्य
प्रजास्त्वमुपावरोह प्राजास्त्वामुपावरोहन्तु । इति इदं सो-

मराजोपावरोहणमुच्यते ॥

२३२ राजानं ग्राव्णामुपरि निधाय उद्गातव्यः प्राह ।
उपावहतः सोमः । इति । इदमुद्गातुनिवेदनमुच्यते ॥

२३३ ततो प उपस्पृश्य एहि यजमानेति यजमानमा-
मन्त्र्य आग्नीध्रीयं गत्वा प्रचरण्यां चतुर्गृहीतं गृहीत्वा
पञ्चहोतारं मनसा द्रुतय यजमाने ऽन्वारुधे जुहोति वाच-
स्पतये ब्रह्मण इदमिति यजमानः । अयं सवनीयपञ्चहोत-
होम उच्यते ॥

२३४ ततो ऽन्येन चतुर्गृहीतेन जुहोति । आसन्न्यान्मा-
मन्त्रात्पाहि कस्याश्विदभिः शस्तयाः स्वाहा । इत्ययमासन्न-
होम उच्यते ॥

२३५ अग्नय इदमिति यजमानः । तूष्णीं घृतानुषिक्तं
शकलमाहवनीये ऽभ्याधाय तत्रैव तिष्ठन् सम्प्रेषति । प्रात-
र्यावभ्यो देवेभ्यो होतरनुब्रूहि ब्रह्मन्वाचं यच्छ सुब्रह्मण्य
सुब्रह्मण्यमाहूयाग्नीत्सवनीयान्निर्वप प्रतिप्रस्थातः खरे
पात्राणि युङ्क्ष्व । इति । अयं प्रातरनुवाकादिप्रैष उ-
च्यते ॥

२३६ प्रेषिता ऋत्विजो यथासम्प्रैषं कुर्वन्ति । पितापु-
त्रीयायां सुब्रह्मण्यायामाहूतायां आग्नीध्रः ऐन्द्रान् पुरोडा-
शान् शालामुखीये निर्वपति । तद्यथा । पाणी सम्मृश्या-
येण शालामुखीयं तृणानि संस्तीर्य तेष्वेकादश पुरोडाशक-
पालानि द्वे भर्जनकपाले त्रीणि पात्राणि आमिक्षाकुम्भं द्वे
मेक्षणे आमिक्षामेक्षणं मन्यनशलाकां शूर्पं कृष्णाजिनं शम्या-
सुलूखलं मुसलं दूषदमुपलां पिष्टोद्वपनीं मेक्षणं प्रणीताप्रण-
यनं पञ्चायतनां दारुपात्रीं प्राकृतया दारुपात्र्या सहान्यानि
चत्वारि पात्राणि वा ऽजिनपात्रमुपवेशं मदन्तीं यानिचान्या-

न्युपयुक्तानि तानि सर्वाणि द्वन्द्वं सादयति । इदं सौत्यपु-
रोडाशीयपात्रासादनमुच्यते ॥

२३७ ततः पवित्रकरणादि । उत्तरवेदिसमोपे प्रणीतासा-
दनम् । ततो ऽग्निहोत्रहवश्यादानादि । निर्वापे विशेष
उच्यते । पात्राणां ब्रीहीन् यवांश्च भेदेन प्रक्षिप्य पूर्वार्धम-
भिमृशति । द्वयोर्द्रव्ययोर्वीजे क्षणकिंशारुनिरसनयोरानवृत्तिः ।
देवस्य त्वा स०भ्यामिन्द्राय जुष्टं निर्वपामि । इति मन्त्रे
विशेषः । पुरोडाशार्थं चतुरोब्रीहिमुष्टीनिरूप्य धानार्थं कर-
म्भार्थं च यवमुष्टीन् परिवापार्थं ब्रीहिमुष्टीनिर्वपति । ऐन्द्रा-
शयेव सर्वाणि द्रव्याणि । निरुप्ताभिमर्शनातिशिष्टाभिमर्शनै-
कीकरणानामावृत्तिः । धान्यद्वित्वात् उर्वन्तरिक्षमन्वितम् ।
अदित्या वा मुपस्थे सादयामि । इत्यूहः । अयं सवनीय-
पुरोडाशनिर्वाप उच्यते ॥

२३८ देवस्य त्वा स०भ्यामिन्द्राय यो जुष्टं प्रोक्षामि । इति
भेदेनाभयोर्द्रव्ययोः प्रोक्षणम् । ततः कृष्णाजिनादानादि ब्रीहीन्
द्वेधा कृतवैकं भागमवहन्ति । इदानीमेव हविष्कृताह्वानम् ।
ब्रीह्यवघातकाले पृथक् कृतान् ब्रीहीन् यवांश्चोपोद्यच्छन्ते ।
तन्दुलप्रक्षालननिनयनान्ते पुनरग्नेस्तनूरसीत्यादिना यवा-
नाम् । नात्र हविष्कृतमाह्वयति । परिवापब्रीहीनुपोद्यच्छन्ते ।
प्रक्षालननिनयनान्ते सायन्दोहवत्प्रातर्दोहः । उदगग्रेण
शाखापवित्रेण । नात्रातञ्जनादि । अयं सवनीयप्रातर्दोह उच्यते ।

२३९ पुरोडाशीयाधिवपने इन्द्राय जुष्टमधिवपामीति
विशेषः । पुरोडाशार्थमेकादशकपालान्युपधाय तदुत्तरत आ-
देवयजं वहेत्यङ्गारमानीय तदुपरि ध्रुवमसीत्यादिमन्त्रेण भ-
र्जनकपालमुपदधाति । निर्दग्धमित्यादिमन्त्रेण प्रदक्षिणम-
ङ्गारैः परिचिनेति । कपालस्यैकतवाद्यदुघर्ष इत्यादि मन्त्रे

एकवचनान्तत्वम् । इदं धानाकपालोपधानमुच्यते ।

२४० तदुत्तरतस्तथैव द्वितीयं भर्जनकपालमुपदधाति ।
इदं परिवापकपालोपधानमुच्यते ।

२४१ तदुत्तरतस्तूष्णीमङ्गारमावर्त्य तिरः पवित्रं प्रातर्दो-
हसामिक्षाकुम्भ्यान्नीय तां तूष्णीं तस्मिन्ङ्गारे ऽधिश्चित्य
प्रातर्दोहं मेक्षणेनालोढ्य अग्रयति । इदसामिक्षाकुम्भ्युपधान-
मुच्यते ।

२४२ ततः संवपनादि । इन्द्राय जुष्टं संवपामीति
ऊहः । पिण्डाभिमर्शने मन्त्रः इन्द्राय त्वेति । पुरोडाशं
प्रथयित्वा यवान् परिक्षुध्य भर्जनकपाले निवपति । यर्माः
स्य विश्वायुषः इति मन्त्रेण । एवमेव परिवापत्रीहीन् द्वि-
तीये निवपति । अयं सौत्यपुरोडाशीयसंवाप उच्यते ।

२४३ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहं दध्यानीयामिक्षावाजिने
शीतले कृत्वा निदधाति । इदं सवनीयामिक्षावाजिनकर-
णमुच्यते ।

२४४ ततस्तत्त्वचं गृह्णीष्वेत्यादि । शाणामुत्थीयस्य पश्चा-
त्पुरोवाग्न्येभ्योनिनयति ततो अष्टान्यवानवतायं द्विधा कृत्वा
एकं भागमिन्द्राय व इति मन्त्रेणाभिमृश्य नवे पात्रे तिरः
पवित्रं लौकिकमाज्यमानीय तस्मिन् तं भागमोप्य पुरो-
डाशादुत्तरतो भस्ममिश्रेष्वङ्गारेष्वधिग्रयति । इदं सवनीय-
धानाश्रपणमुच्यते ।

२४५ ततः कृष्णाजिनावधूननादि कृत्वा द्वितीयं भागं
पेषयित्वा नवे पात्रे तथैवाज्यमानीय जातान् सकृन्नोप्य
मन्थनशलाकया रज्ज्वादिना मथित्वा स्यात्सोष्ठलग्ना विप्रु-
षोन्तः क्षिप्तवा इन्द्राय त्वेति मन्त्रेणाभिमृश्य धानानामु-

त्तरतो भस्मभिश्चेष्टवङ्गारेष्टवधिश्रयति । अयं पदार्थः करम्भ इत्युच्यते ।

१४६ मृष्टान् ब्रीहीनवतार्य त्रितुपीकृत्य नवे पात्रे पूर्ववदाज्यमानीयोप्य इन्द्राय त्वेति मन्त्रेणाभिसृश्य करम्भादुत्तरतो भस्मभिश्चेष्टवङ्गारेष्टवधिश्रयति । इदं परिवापश्रयणमुच्यते ।

२४७ तदुत्तरतो भस्मभिश्चेष्टवङ्गारेष्टवधिश्रयति । ततः पवित्रे प्रस्तरे विसृज्य शाखापवित्रं प्रस्तरे प्रज्ञातं निधाय उपवेष्टं चान्यत्र निदधाति । प्रतिप्रस्थाता स्तुचा दक्षिणतः पूर्वार्धे खरस्य मध्ये दक्षिणाग्निरसमुपांगु सवनं ग्रावाणं निदधाति । तस्य दक्षिणतः संलग्नमुपांगु पात्रम् । तस्य उत्तरतोन्तर्यामपात्रम् । तस्य पश्चादाश्विनपात्रम् । तस्य पश्चात्प्रवाहुकदक्षिणं शुक्रपात्रम् । उत्तरं मन्थिपात्रम् । मन्थिपात्रस्थाग्रे दक्षिणोत्तरे ऋतुपात्रे खरस्य पश्चार्धे मध्ये आययणस्थालीम् । तदुपशयपात्रं च उत्तरस्या खरश्रोण्यां उक्थयस्थालीं तदुपशयपात्रं च । उत्तरस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनं भूम्या ध्रुवस्थालीम् । पूतमृदाधवनीययोर्मध्ये चमसान् परिप्लुपात्रं च दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षं द्रोणकलशम् । तस्मिन् दशापवित्रे । ऐन्द्रवायवस्य दक्षिणत आग्नेयम् । तस्य पश्चादैन्दम् । तस्य पश्चात् सौर्यम् । एतानि त्रीणि पात्राण्यातिग्राह्याणीत्युच्यन्ते ।

२४८ ऐन्द्रवायवस्योत्तरतो ऽदाम्यपात्रम् । तस्य पश्चादंशुपात्रम् । अथस्तादुपरिष्ठाद्रजतसुवर्णरुक्मवेष्टितं क्वचिदधिग्रहपात्रम् । एवं पात्राणिसादयति । एतत् खरे ग्रहादिषादनमुच्यते ।

२४९ अथर्वयुः । अग्निर्देव तागायत्री उन्द उपंशोः पात्रमसि । इत्युपांगु पात्रमभिसृशति । सोमो देवता त्रिष्टुप्

छन्दोन्तर्यामस्य पात्रमसि । इत्यन्तर्यामम् । इन्द्रो देवता ।
जगती छन्द इन्द्रवायुयोः पात्रमसि । इत्यैन्द्रवायवपात्रम् ।
बृहस्पतिर्देवता ऽनुष्टुप् छन्दो मित्रावरुणयोः पात्रमसि ।

२४९। इति मैत्रावरुणम् । अश्विनौ देवता पङ्क्तिश्छन्दो-
ऽश्विनोः पात्रमसि । इत्याश्विनम् । सूर्या बृहती छन्दः
शुक्रस्य पात्रमसि । इति शुक्रम् । चन्द्रमा देवता सतोबृहती
छन्दो मन्थिनः पात्रमसि । इति मन्थिनम् । विश्वे देवा
देवतोष्णिहा छन्द आग्रयणस्य पात्रमसि इत्याग्रयणम् ।
इन्द्रो देवता ककुत् छन्द उक्थानां पात्रमसि । इत्युक्थम् ।
पृथिवी देवता विराट् छन्दोध्रुवस्य पात्रमसि । इति ध्रुव-
स्थालीम् । एतद्ग्रहाभिर्मर्शनमित्युच्यते ।

२५० ततो यत्कर्तव्यं तच्चिन्तयन्नास्ते । होतुः सकाशाद-
भूदुषेति श्रुत्वा प्रचरणयां चतुर्गृहीतं गृहीत्वा आहवनीये
जुहोत्यन्वारब्धे यजमाने । शृणोत्वग्निः समिधा धियं मे
शशवन्त्वापो धिषणाश्च देवीः । शृणोत ग्रावाणो विदुषो
नुयञ्जः शृणोतु देवः सविता हवं मे स्वाहा । इति । अय-
मपोनपत्रीयारम्भकहोम उच्यते ।

२५१ अग्न्यङ्ग्रावदेवमवितृम्य इदमिति यजमानः ।
अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा बर्हिर्दाय सम्प्रेषमाह । अप-
हृष्यहोतमैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवाद्रवैकधनिन एतनेष्टः प-
त्नीमुदानयाग्नीहोतृचमसेन च मावसतीवरीभिश्च चात्बाले
प्रत्युपलम्बस्व । इति । अयमपोनपत्रीयानुवचनप्रैष इत्यु-
च्यते ।

२५२ यथासम्प्रेषं ते कुर्वन्ति । नेष्टा पत्नेजनीकलशह-
स्तां पत्नीमानयति । प्रैक्षुदेह्यृतस्य वासीरन्वग्नि स्तेयं
नयत्वदितिर्मध्यं दत्ता रुद्रावस्तृष्टासि युवानामभामाहिंसीः ।

इति । इदं पक्षेजनीग्रहणार्थपत्न्यानयनमित्युच्यते ।

२५३ प्राग्वंशस्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरेण रुद्र आग्नीध्रीयं धिष्ण्यं अन्तरेण चात्वालोत्कराबुदङ्कुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तत्र गच्छन्ति । अश्वर्युः । अप्सु बर्हिष एकदेशं प्रास्य तस्योपरि सशेषं जुहोति । देवीरापो अपां नपाद्य कर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मादिन्तमस्तं देवेभ्यो देवत्राघत्तशुक्रं सुक्रपेभ्यो येषां भागस्य स्वाहा । इति । अदभ्य इदमिति यजमानः । अयं एकधनाग्रहणार्थहोम उच्यते ।

२५४ अश्वर्युः अप्सु हुतमाज्यं मैत्रावरुणचमसेनोपप्लावयति । कार्ष्णिरस्यपापां सृघ्नम् । इति । बर्हिषी अन्तर्धाय मैत्रावरुणचमसं पूरयति । समुद्रस्य वोक्षित्याउन्नये । इति । इदं मैत्रावरुणचमसपूरणमुच्यते ॥

२५५ त्रिषु कलशेषु बर्हिषी अन्तर्धाय एकधनान् गृह्णाति । इन्द्राय वा जुष्टान् गृह्णामि । इति । इदमेकधनग्रहणमुच्यते ॥

२५६ इना गृहीता आप एकधनपदवाच्याः ॥

२५७ प्रतिकलशं ग्रहणमन्त्रस्यावृत्तिः । एकधनान् परिकर्मिभ्य एकधनिभ्यो दत्त्वा पत्नी कलशं गृहीत्वा बर्हिषी अन्तर्धाय पक्षेजनीग्रह्णाति । वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः पक्षेजनीग्रह्णामि । इति । इदं पक्षेजनीग्रहणमुच्यते ॥

२५८ अत्र गृहीता आपः पादप्रक्षालनार्थत्वात्पादयोर्नैजन्य इति समासे पक्षेजनीपदवाच्याः ॥

२५९ ततः पक्षेजनीकलशं पत्न्यै प्रदाय यथेतं मङ्गलवाद्यघोषयुक्ताश्चात्वालदेशं प्रतियन्ति । आग्नीध्रः चात्वालदेशे होतृचमसं वसतीवरीश्वसादयति । अश्वर्युः होतृचमसं

वसतीवरीभिः सम्मृश्य पूरयति अन्वारुधे यजमाने ।
 होतृचमसात्तथैव मैत्रावरुणचमसे विन्दुं प्रस्कन्दयति । होतृ-
 चमसं वसतीवरीमैत्रावरुणचमसमिति त्रयं संसृष्टं निधाय
 सकृद्वा प्रत्येकं मन्त्रं वक्ष्यमाणमुक्त्वा क्रमेण होतृचमसादिषु
 सशेषं प्रचरणीशेषमाज्यमानयति । सं ज्योतिषा ज्योतिरं-
 क्ताः सः शुक्राः शुक्रेण सः हविषा हविः सं यज्ञपतिरा-
 शिषा । इति । इदं होतृचमसादिषु प्रचरणीशेषानयनमु-
 च्यते ॥

२६० पत्नी यथेतमेत्य वेद्यां शालामुखीयस्य पश्चात्तेन
 संसृष्टाः पक्वेजनीः सादयति । एतद्वेद्यां पक्वेजनीसादन-
 मुच्यते ॥

२६१ अध्वर्युः होतृचमसं वसतीवरीमैत्रावरुणचमसं एक-
 धनांश्चादाय होतुः सकाशमेति । अवेरपोऽध्वर्याश्च इति
 होत्रा पृष्टः सन् प्रत्याह । उत्तेनन्नमुत्तेनाः पश्य । इति ।
 इदमन्नानयननिवेदनमुच्यते ॥

२६२ यमग्ने पुत्सु मर्त्यमावावाजेषु यङ्जुनाः । स यन्ता-
 शश्वतीरिषः स्वाहा । इति प्रचरणीशेषेणाज्येनाहवनीये जु-
 होति । अयं क्रतुकरणहोतुः उच्यते ॥

२६३ अग्नयइदमिति यजमानः । होतृचमसं वसतीवरी-
 मैत्रावरुणचमसं च दक्षिणेन होतारं पर्याहृत्य पूर्वया द्वारा
 हविर्धानं प्रपादयति । तथैव दक्षिणेन होतारं पर्याहृत्याऽप-
 रया द्वारैकधानान् हविर्धानं प्रपादयति । इदं वसतीवर्यादि-
 हविर्धानप्रवेशनमुच्यते ॥

२६४ होतृचमसीया दक्षिणस्य हविर्धानस्यान्तरेणैवे नी-
 त्वा नीडे सादयति । तत्रत्यमाधवनीयमुत्तानं कृत्वा मैत्रा-
 वरुणचमसीया अपः पर्यस्यति । वसतीवरीणां तृतीयं भाग-

मानयति । तथा तृतीयं भागमानयति । तथा तृतीयमेकधना-
नाम् । अथशिष्टा वसतीवरीरुत्तरस्य हविर्धानस्य पुरोक्षं
सादयति । शिष्टानेकधनान् पश्चादक्षं सादयति । इदं हवि-
र्धाने वसतीवर्यादिसादनमुच्यते ॥

२६५ ततो हविर्धानयोर्मध्ये उपविश्य दधिग्रहपात्रमादाय
तस्मिन् बर्हिषी अन्तर्धाय तदीयं दधि गृह्णाति । उपयामपृहीतो
ऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि
दक्षाय दक्षवृधे रातं देवेभ्यो ऽग्निजिह्वेभ्यस्त्वनायुभ्य इन्द्र-
ज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः । अपोभृत्य बर्हिषी ग्रहमादायेति-
ष्ठति । दिवे त्वा उत्तगिह्वायत्वा पृथिव्यै त्वा इति । अपेन्द्र-
द्विषेतामनोपजिज्यासतो जह्ययेनोरातीयति तं जहि । इति
पूर्वया द्वारोपतिष्क्रामति । पृथ्व्यार्या दक्षिणतः प्राङ्मुख
उपविश्याहवनीये जुहोत्यन्वारवृधे यजमाने । प्राणाय त्वा
वाजायत्वा ठयानायत्वा सते त्वा ऽसते त्वा ऽदृम्पस्त्वौष-
धीभ्यो विश्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यो यतः प्रजा अक्लिद्वा अजायन्त
यस्मै त्वा प्रजापतये विभूदात्रे ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं
जुहोमि स्वाहा । इति । प्रजापतयेऽदयिति यजमानः ।
अध्वर्युः दधिग्रहपात्रसंस्कारं कृत्वा पृथिव्यै निमीयपात्र-
पश्नावनु प्रहरति अयं दधिग्रहप्रचार इत्युच्यते ॥

२६६ ततो यजमानः । अध्वर्यो धेनु ते ददानि । अध्व-
र्युर्धेनुं प्रतिगृह्य दधिग्रहशार्ङ्गं मेढ्रं च तूष्णीमनुप्रहरति ।
यजमानः प्रकृतिवदुपवेपमुद्गासयति । अध्वर्युः होतृवममीया
दक्षिणस्य हविर्धानस्येपयोर्मध्येनावतार्य चर्मणि निधाय
ताः प्रेक्षमाणं यजमानं वाचयति । निग्राभ्याः स्व देवश्रुत
आयुर्मै तर्पयत प्राणं मे तर्पयताऽपानं मे तर्पयत ठयानं मे
तर्पयत चक्षुर्मै तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पयत मनो मे तर्पयत वाक्

मे तर्पयताऽऽत्मानं मे तर्पयताऽङ्गानि मे तर्पयत प्रजां मे तर्प-
यत पशून्मे तर्पयत गृहान्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत सर्वगणं
मा तर्पयत तर्पयत मा गणामे मा वितीतृषन् । इति । इदं
होतृचमसीयाप्रेक्षणवाचनमुच्यते ॥

२६७ वसवस्त्वा प्रवृहन्तु गायत्रेण छन्दसा अग्नेः प्रियं
पाथ उपेहि । इत्युपनदस्य राज्ञस्त्रीनशूनाकृष्य गृह्णाति ।
तत्रोक्तमन्त्रेण प्रथमम् । रुद्रास्त्वा प्रवृहन्तु त्रेष्टुमेन छन्दसे-
न्द्रस्य प्रियं पेहि । इति द्वितीयमंशुम् । आदित्यास्त्वा प्र-
वृहन्तु जागतेन छन्दसा बिप्रवेषां देवानां प्रियं पाथ उपेहि ।
इति तृतीयम् । अंशुनङ्गुत्पत्रकाशे कृत्वा होतृचमसीयाः
पात्रान्तरे निधाय होतृचमसे आधवनीया उपो गृह्णाति । ता
अपस्तैरशुभिर्द्वादशभिर्मन्त्रैराधूनीमि । सान्दासुते शुक्रशुक्र-
माधूनीमि भन्दनासु ते शुक्र० मि । कोतनासु ते० । नूतनासु
ते० । रेशीषु ते० । मेषीषु ते० । वाशीषु ते० । विश्वभृत्सु
ते० । माध्वीषु ते० । ककुशासु ते० । शक्तीषु ते० । शुक्रासुते
शुक्रशुक्रमाधूनीमि । एते मन्त्रा द्वादश आधायसंज्ञकाः ॥

२६८ ततः अदाभ्यपात्रमधस्तादुपरिष्ठाद्रजतसुवर्णरुक्मा-
भ्यां क्रमेणावेष्ट्य तस्मिन्मन्त्रे निधाय होतृचमसीया अपो गृह्-
णाति । शुक्र ते शुक्रेण गृह्णाम्यहो रूपेण सूर्यस्य रश्मि-
भिः । आस्तिन्नृपा अनुच्यवुर्दिवो धारा असश्चत । इति ।
एतददाभ्यग्रहणमुच्यते ॥

२६९ ककुहू रूपं वृषभस्य रोचते वृहत् । इति ग्रहमा-
दायोपोत्तिष्ठति । सोमः सोमस्य पुरोगाः शुक्रः शुक्रस्य पु-
रोगाः । इत्याहवनीयसकाशमेति । वषट्कारपथस्य दक्षि-
णतः प्राङ्मुखस्तिष्ठन् अन्वारकध्वे यजमाने सर्वं जुहोति । यत्ने
सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा ।

इति । सोमायेदमिति यजमानः । अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य राजन्यंशून् प्रक्षिपति । उशिक् त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसा जनेः प्रियं पाथो अपीहि । इति प्रथमंशुं प्रक्षिपति । वशी त्वं देवसोम त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रस्य प्रियं पाथो अपीहि । इति द्वितीयम् । अस्मत्सखा त्वं देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथो अपीहि । इति तृतीयम् । अयमदाभ्यग्रहहोमउच्यते ॥

२७० ततः पात्रान्तरे ज्वनीता होतृचमसीया होतृचमसे आनीय यजमानाय दक्षोपांशुसवनं ग्रावाणं देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेणाऽऽदत्ते । ग्रावास्यध्वरकृद्देवेभ्यो गम्भीरमिममध्वरं कृष्युत्तमेन पविनेन्द्राय सोमं सुषुतं मधुमन्तं पयस्वन्तं वृष्टिवनिम् । इत्यभिमन्त्रयते । उपांशुसवनं चर्मणः पूर्वार्धे प्रागायतं निधाय राजानं विश्वस्य उपांशु सवनस्योपरि मीमते । इन्द्राय त्वा वृत्रघ्ने । इन्द्राय त्वा वृत्रतुरे । इन्द्राय त्वा ऽभिमातिघ्ने । इन्द्राय त्वादित्यवते । इन्द्राय त्वा विश्वदेव्यावते । इत्येकैकेन मन्त्रेण क्रमेण । तत्र प्रथमंशुयुक्तया प्रदेशिन्या । द्वितीयमंगुष्ठयुक्तयोपकनिष्ठिकया । तृतीयं तथैव प्रदेशिन्या । चतुर्थं तथैव कनिष्ठिकया । पञ्चमं तथैव मध्यमया । एवं विनाय पञ्चकृत्वस्तृष्णीं मीमते । अंगुष्ठयुक्तया कनिष्ठिकया प्रथमम् । तथैव कनिष्ठिकया तृतीयम् । तथैव प्रदेशिन्या चतुर्थम् । महानाम्न्या तथैव पञ्चमम् । एवं दशकृत्वो मीमानो ऽर्धं राजानं मीमते । इदं प्रातःसवनार्थसोममानकरणमुच्यते ॥

२७१ अवशिष्टं राजानमुष्णीषेण विग्रश्य ईषयोर्मध्येन नीत्वानीडे सादयति । मितं राजानं होतृचमसीयाभिः सिञ्चति । श्वात्राः स्य वृत्रतुरो राधो गूर्वा असुरस्य पत्नी-

स्तादेवीर्देवत्रेभ्यं यज्ञं यतोपहूताः सोमस्य पिबतोपहूतो
युष्माकं सोमः पिबतु । इति । इदमभिषवार्थसेचनमुच्यते ।

२७२ तत्तौ सोम दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्त-
रिक्षे तेनास्मै यजमानायोरुरायाकृष्यधिदात्रेऽवोचः । इति
राजानमुदकेन मिश्रयति । इदं होतृचमसीयामिश्रणमुच्यते ।

२७३ धिषणे वीडूसतीवीडयेथामूर्जं दधाथामूर्जं मे यत्तं
वा॒हि॒सि॒ष मा मा हि॒सि॒ष्टम् । इतिचर्मोन्तर्हिते फल-
के अभिसृशति । इदमभिषवार्थफलकाभिमर्शनमुच्यते ।

२७४ ततो यजमानं वाचयति । अवा॒वृधं वो मनसा
जुजाता ऋतप्रजा ता भगइदः स्याम । इन्द्रेण देवीर्वीरुधः
संविदाना अनुमन्यता॑ सवसाय सोमम् । इति । इदं वृद्धि-
वाचनमित्युच्यते ।

२७५ प्रतिप्रस्थाता राज्ञः षडंशूनादाय सव्यपाशयन्त-
रालेषु द्वौ द्वौ कृत्वा सव्येनैव पाणिनोर्पांशु पात्रमादत्ते ।
अध्वर्युः प्रेक्षयति । प्रतिप्रस्थातरुदकं सैनवोदचमसेन वा
जघनेनाहवनीयं प्रत्युपलब्धस्व । स तथा करोति । अध्वर्युः
हिरण्यमद्भिः प्रक्षाल्य मध्यमायामङ्गुली कृत्वा राजानं विस्त्र-
स्योर्पांशुमवनेन सकृत्प्रहृत्य अंशुपात्रमादाय कथा न इति
वामदेव्यं साम अनवानं गायन्त्यानि वा पठन्तंशुमात्रेण रसं
गृह्णाति । उपयामगृहीतो ऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि
तिष्ठन्नाहवनीये जुहोति । प्रजापतये स्वाहा । इति ।
यथालिङ्गं त्यागो यजमानस्य । हिरण्ये प्राशयथामिति ।
आज्ञः प्राण एतु परावत आन्तरिक्षाद्दि- वरपरि । आयुः
मृचिठया अथ्यमृतमसि प्राणायत्वा । इति । इन्द्राग्नी मे
वर्चः कुरुतां वर्चः सोमो बृहस्पतिः । वर्चो मे विश्वे
देवा वर्चो मे यत्तपरिवा । दयन्तेरापदीननुवो यज-

ह्नाणि वेदतत् । परिविश्वानि काव्या नेपिशचक्रमिवा-
भवत् । इति ह्नाभ्यां यजमानः पूर्वाह्नाभिराहुर्नाजयते ।
तच्छतमानं हिरण्यं मध्वर्यवे ददाति । शतमानं रजतं ब्रह्म-
णे । अयमशुपात्रहोम उच्यते ।

२७६ अध्वर्युरुपांशुसवनेन ऽभिषुगोति । एकं द्वे त्रीणि
चत्वारि पञ्च षट् सप्त अष्टौ इत्यष्टकृतवः सङ्ख्याय ऽभिषुगोति ।
सोमवल्ग्याः जलेन कुट्टनं अभिषेकमुच्यते ।

२७७ अंशौ स्कन्धे सति यजमानं वाचयति । आमास्का-
न्तसह प्रजया सह रायसोषेणेन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्वधीः ।
अभिषुतं सोममञ्जलिनेहीकृत्य गृह्णाति । प्रतिप्रस्थाता
कुल्यन्तरालघृताभ्यां प्रथमाभ्यामंशुभ्यामुपांशु पात्रमन्तर्दधाति
अध्वर्युः वाचस्पतये पवस्व वाजिन् । इति पात्रे रसमाक-
यति । प्रतिप्रस्थाता अंशू यथास्थानं लग्नयति । इदमुपां-
शुपात्रे प्रथमरसग्रहणमुच्यते ।

२७८ अध्वर्युः पुनर्होतृचमसीमाऽऽभिषुनादि बहुवाचनान्तं
कृत्योपांशुसवनेन एकमित्यादि एकादशेत्यन्तं सख्यायाऽभिषु-
गोति । नाचांशौ स्कन्धे वाचनम् । पूर्ववद्वज्रिनापहन्ति ।
प्रतिप्रस्थाता मध्यमाभ्यामंशुभ्यां पात्रमन्तर्दधाति । अध्वर्युः
पात्रे आनयति । वृषावृषाणो अंशुभ्यां गमस्तिपूतः । इति
प्रतिप्रस्थाता अंशू यथास्थानं लग्नयति । इदं द्वितीयरसग्रह-
णमुच्यते ॥

२७९ द्वितीयवत्तृतीयं द्वादशकृतवः संख्यायाऽभिषुगोति ।
नाचांशौ स्कन्धे वाचनम् । उत्तमाभ्यामंशुभ्यामन्तर्धानम् ।
देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि तिमिरस्ता । इति
पात्रे रसानयनम् । इदं तृतीयरसग्रहणमुच्यते ।

२८० अध्वर्युः उपांशुसवनं दशापवित्रेषु परिसृज्य यथास्थानं

निदधाति । उपांशुप्रभृतीनां सर्वेषां ग्रहाणां ग्रहणं पुरस्ताद्-
परिष्ठाद्योद्बुधना आविष्ठात् । ग्रहाणामुपयामेत्येतद्घटितेन
सन्त्रेण ग्रहणम् । अनादिष्टप्रणानां हिरण्येन अणम् ।
दक्षिणग्रहभित्तानां तिष्ठद्गोमः । अण्वर्गः स्वांकृतोसि इति ।
मन्त्रेण प्रतिप्रस्थातुः सकाशात् उपांशु पात्रममादते ।
मधुमतीर्न इवस्कधि । इत्यवेक्षते पात्रम् । इदं ग्रहावेक्षण-
मुच्यते ।

२८१ सव्येन धृत्वा दक्षिणेनोर्ध्वमुन्मार्ष्टि । विश्वेभ्य-
स्त्वेन्द्रिभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यः । इति । इदं ग्रहोन्मा-
र्जनमुच्यते ।

२८२ मनस्तवाष्टु । इत्युगोत्तिष्ठति चर्वन्तरिक्षमन्विह ।
इत्याहुवनीयममीपं गच्छति । स्वाहा त्वा सुभवः सूर्याय
स्वाहा इत्यन्तरारुधे यजमाने आहुवनीये जुहोति । सूर्याये-
दमिति यजमानः । अयमुपांशुपात्रहोम उच्यते ।

२८३ अनुपाशय यजमानं वाचयति । भूरनि श्रेष्ठो रश्मी-
र्नां प्राणवाः प्राणं मे पाहि । इति । त्रिधादारुणाधः प्रदेशा-
दुष्वाधोन ग्रस्य बहिष्ठ रसमवसृज्य प्रत्यगग्रणाधामुखेन
पाणिना सव्यमे परिधौनिमाळितं । देवेभ्यस्तवा मरीचिपेभ्यः ।
इति देवेभ्यो मरीचिपेभ्य इदमिति यजमानः । इदं ग्रह-
साधमार्जनमुच्यते ।

२८४ अण्वर्गः प्रदक्षिणमावृत्याऽऽग्रयणस्थाल्यां ग्रहस्य
संस्त्रावमवर्तयति । एष ते योनिः । इति । उपांशुपात्रे
राज्ञोऽंशुं प्रास्वयणास्थानं निदधाति । प्राणायत्वा । इति ।
इदमुपांशुप्रक्षेत्रप्रत्यभिर्गर्जनमुच्यते ।

२८५ प्रतिस्थाता ग्रहणक्रमेणाभिषुते राज्ञि द्वौ द्वावंशू
प्रक्षिपति । यज्ञे सोमादाम्यं नाम जायुमि तस्मै ते सोम

सोमाय । इतिमन्त्रस्य त्रिरावृत्तिः । अध्वर्युः राज्ञः पश्चात्प्रा-
ङ्मुख उपविशति । तस्य दक्षिणत उदङ्मुखो यजमानः ।
प्रतिप्रस्थाता च उत्तरतो दक्षिणामुखः । आग्नीध्रः पुरस्ता-
त्यप्रङ्मुखः । नेष्टा दक्षिणत उदङ्मुखः । ब्रह्मा ऽभिवीक्षन्
परीत्य दक्षिणत उदङ्मुख आस्ते । इदमभिषवार्थोपवे-
शनमुच्यते ।

२८६ ततो ऽध्वर्युरुन्नेनारमाह । आहरोपसृज । इति ।
उन्नेता आधवनीयादुन्नेन होतृचमसमुपर्यर्थं करोति । अ-
ध्वर्युप्रतिप्रस्थात्राग्नीनेष्टारो होतृचमसे राज्ञींशुन् परि-
प्लावयन्ति । प्रागपागुदगधराक्कास्त्वादिश आधावन्त्व-
म्ब निष्वर । इति । इदमंशुपरिप्लावनमुच्यते ।

२८७ होतृचमसादंशूनादाय चर्मणि निधाय राजानं हो-
तृचमसोदकेनोपसिच्य प्रत्यात्मानं सर्वं विभज्य अंशूनाकृष्य
यावद्रसनिस्त्रावमभिषुण्वन्ति । आहरोपसृजेत्याद्यौ तदन्तं
त्रिवारं समन्त्रकं कृत्वा चतुर्थं आहरोपसृजेति प्रैषमात्रं अन्य-
तूष्णीम् । ततो राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भरणीयकलशे
रसं गृहीत्वा अध्वर्युरन्तरेणेषे उन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता
आधवनीयस्था अपो ऽन्यस्मिन्नम्भ्रणे ऽवनीयाधवनीये पवित्रं
वितत्य सम्भरणीमवनयति । एष एकः पर्यायः । अयं सोमा-
भिषवप्रथमपर्याय उच्यते ॥

२८८ तत आहरोपसृजेत्यादि त्रिवारं समन्त्रकं सकृत्तू-
ष्णीं च कृत्वा अम्भ्रणान्तरस्था आधवनीया अप उपसृजति
सम्भरणीमवनयतीत्यन्तं करोति । एष सोमाभिषवद्वितीय-
पर्याय उच्यते ॥

२८९ एवमेव तृतीयः पर्यायः । तृतीये अम्भ्रणे आधव-

नीयापोवनयतीति विशेषः । एष सोमाभिषवत्तीयपर्याय
उच्यते ॥

२९० ततः ऋजीषं दशापवित्रेण परिवेष्ट्य अन्तरेणेवे
उक्ते त्रे प्रयच्छति । उक्तेता मर्दयित्वा आधवनीये निष्पीड्य
तेनैव मार्गेणाध्वर्युः ऋजीषं चर्मणि निधाय पूर्ववत्सम्मुखान्
ग्राह्णः कृत्वा ग्रावमुखेषु ऋजीषं चतुर्धा कृत्वा ठयपोहति ।
उद्गातृभ्यः प्राह । सोमो ऽभिषुतः । इति । इदमभिषुतसोम-
निवेदनमुच्यते ॥

२९१ उद्गातृभिर्द्वीणकलशे ऋजीषस्योपरि निहिते दशा-
पवित्रे वितते उदिते आदित्ये ऽनुदिते वा उक्तेत्रा आध-
वनीयादुदञ्चनेन दशापवित्रे ऽवनीयमानं सोममन्तर्यामपात्रे-
णाधोधारायां गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽयन्तर्यच्छ मधव-
न्याहि सोममुख्य रायः समिषो यजस्वान्तस्ते दधानि
द्यावापृथिवी अन्तरुर्वन्तरिक्षं सजोषा देवैरवरैः परैश्चा-
न्तर्यामे मधवन्मादयस्व । इति । इदमन्तर्यामरसग्रहण
मुच्यते ।

२९२ स्वां कृतोसि । इति धारातो ग्रहमपयच्छति ।
मधुमतीरित्यादिमन्त्रेणेक्षते । उपांशु पात्रवन्मन्त्रेणोन्मार्ष्टि ।
तथैवादायोपोत्थायाऽऽहवनीयसमीपमेत्योपांशुपात्रहोमम-
न्त्रेण जुहोति । अपान्य यजमानं वाचयति । धूरसि ओहो
रश्मिनामपानपा अपानं मे पाहि । इति । अयमन्तर्यामपात्र-
होम उच्यते ।

२९३ ग्रहस्य बहिष्ठं रवं मूलादारभ्य बिलपर्यन्तं दक्षि-
णेन पाणिनोर्ध्वमुन्मुच्य प्राचीत्तानेन पाणिना मध्यमे परि-
धी उक्तमन्त्रेणोन्मार्ष्टि । ग्रहस्य यथास्थानसादनान्तं प्रत्य-
भिनिर्गन्तान्तं च समन्त्रकमुपांशुपात्रवत् । तत उक्तेतारमाह ।

अग्रमन्त्रः सन्ततमानयोपाशुग्रहान् ग्रहीष्यामि । इति अयं ग्रहेषु रसानयनमैष उच्यते ।

२९४ उन्नेता पूर्ववदाध्वमीयादुदञ्चनेन सन्तर्ता सोम-
धारां दशापवित्रे ऽवनयति । ध्रुवरूपास्यां ग्रहणपर्यन्तं अध्वर्युः
इन्द्रवायवपात्रेण धारायां गृह्णाति । एतदादीनामयणान्तान्
मन्द्रापेक्षया नीच स्वरेण गृह्णाति । आवायोभूषणविपात्रपनः
सहस्रं ते नियुतो विश्ववार । उपोतेग्रन्थोऽपेयम् । उपया-
मगृहीतो ऽसिवायवे त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति किञ्चित्
गृहीत्वा धारातो ग्रहमपनीय पुनर्गृह्णाति । इन्द्रवायू इमे
सुता उपप्रयोन्निरागतमिन्दवो वामुशन्तिहि । उपयामगृहीतो
सीन्द्रवायुभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णामि । दशापवित्रेण परिसृज्य
मन्त्रेण यथा स्थानं निदधाति । एष ते योनिः सजोषाम्यां
त्वा । इत्यैन्द्रवायवपात्रे रसग्रहणमुच्यते ।

२९५ मैत्रावरुणपात्रे गृह्णाति । अयं वां मित्रावरुणाभ्यां
तत् हवम् । उपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं
गृह्णामि । इति । बर्हिषी अन्तर्धाप्य पयसा श्रीत्वा अपोदृत्य
बर्हिषी दशापवित्रेण परिसृज्य यथास्थानं सादयति । एष ते
योनिर्ऋतायुभ्यां त्वा । इति । इदं मैत्रावरुणपात्रे रसग्रह-
णमुच्यते ॥

२९६ शुक्रपात्रेण गृह्णाति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भां
ज्योतिर्जरायूरजसो विमाने । इममपां सङ्गमे सूर्यस्य शिशुं न
विप्रा मतिमी रिहन्ति । उपयामगृहीतोमि शश्वदाय त्वा
जुष्टं गृह्णामि । परिसृज्य सादयति । एष ते योनिर्वीर तां
पाहि । इति । इदं शुक्रपात्रे रसग्रहणमुच्यते ।

२९७ मन्थिपात्रे गृह्णाति । तं प्रतनथा पूर्वथा विश्वथे-
मथा ज्येष्ठताति बर्हिषदः सुवर्विदम् । ओचनम् । उपयाम-

गृहीतो ऽसि मर्काय त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । बर्हिषी
अन्तर्धाय सक्तुभिः श्रुत्वा ऽपोद्भृत्य बर्हिषी परिसृज्य साद-
यति । इदं मन्थिपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

२९८ आग्रयणस्थं सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तेनोदञ्चनेन
च द्वयो रियोरथस्तादाग्रयणं गृह्णाति । ये देवा सोमञ्जु-
षध्वम् । उपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं
गृह्णामि । इति । ततो मन्द्रेण हिं हिं हिं सोमः पवते
सोमः पवते स्मे ब्रह्मणे पवते ऽस्मै क्षत्राय पवते ऽस्यै विशे
पवतश्चे पवतर्ज्जं पवते ऽद्भ्यः पवतभोषधोभ्यः पवते वन-
स्पतिभ्यः पवते द्यावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्म-
वर्चनाय पवते ऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवते ज्यैष्ठ्याय
पवते । अविच्छिद्योपरिमन्त्रं वदति । आग्रयणो ऽसि स्वा-
ग्रयणो जिन्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिसभिसवनापाहि विष्णु-
स्तां पातु विश्वं त्वं पाहीन्द्रियेण । परिसृज्य सादयति ।
एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः इति । इदमाग्रयणस्था-
ल्यां सोमग्रहणमुच्यते ।

२९९ एतदन्तान् उपान्शु गृहीत्वा ऽन ऊर्ध्वं सवनस्व-
रेण गृह्णाति । आग्नेयपात्रेण गृह्णाति । अन्नआयूष्पि०
दुच्छुनाम् । उपयामगृहीतोऽस्यग्नये त्वा ज्योतिष्मते । जुष्टं
गृह्णामि । परि०यति एष ते योनिरग्नये त्वा तेजस्वते ।
इति । इदमाग्नेयपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०० सिन्द्रपात्रेण गृह्णाति । उत्तिष्ठन्नोजञ्चनसूतम् ।
उपयामगृहीतोऽसिन्द्राय त्वोजस्वते जुष्टं गृह्णामि । इति ।
इदमैन्द्रपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०१ सौर्यपात्रेण गृह्णाति । तरणिर्वि०रोचनम् । उप-
यामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा आजस्वते जुष्टं गृह्णामि । परि०

यति । एष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते । इति । इदं परियति । एषते योनिरिन्द्रा यत्वौजस्वते इति । इदमेन्द्रपात्रे सोमग्रहणमुच्यते ।

३०२ तत उक्थ्यस्थाल्याम् । उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत उक्थायुवेयत्तइन्द्रबृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा जुष्टं गृह्णामि । इति । परि०मति । एष ते योनिरिन्द्राय त्वोकथायुवे । इति । इदमुक्थ्यस्थाल्यां सोमग्रहणमुच्यते ।

३०३ ततो ब्रुवस्थालीं गृहीत्वा ऽऽह । ये पूर्ववा द्वारा प्रापत्स्वन्तः प्राञ्चस्ते निष्क्रामन्तु ये परया प्रत्यञ्चस्ते नावो ऽभिपरिह्वारिषम् । ब्रुवस्थालीं सोन्नेतृकानभिघोतृश्च जघनेनाभिपरिहृत्योत्तरतो धारायां गृह्णाति । मूर्धानं दिवोऽगन्त देवाः । उपयामगृहीतोऽग्नये त्वा वैश्वानराय जुष्टं गृह्णामि । इति उपर्येविच्छिद्य मन्त्रं वदति । ब्रुवो ऽसि ब्रुवन्निति ब्रुवाणां ब्रुवतमोच्युतानामच्युतक्षित्तमः । इति । ततः परिमृज्य यथाहृतं परिहृत्य यथास्थानं सादयति । एष ते योनिरग्नये त्वा वैश्वनराय । इति । इदं ब्रुवस्थालीसोमग्रहणमुच्यते ।

३०४ ततउन्नेता आधवनीयादुदञ्चनेनोपर्यर्धं द्रोणकलशं पूरयति अध्वर्युस्तस्मिन् पयः सक्तून् हिरण्यं च प्रक्षिप्य मिश्रीकृत्य परिप्लुपात्रं च प्रास्यद्रप्साननुमन्त्रयते । द्रप्सश्चस्कन्द० सप्तहोत्राः । यस्ते द्रप्सः स्कन्दि०तं जुहोमि । यो द्रप्सो अशुः ०तं जुहोमि । यस्ते द्रप्सो म० तं जुहोमि । इति चतसृभिः । इदं सोमद्रप्सस्कन्दनानुमन्त्रणमुच्यते ।

३०५ उन्नेतारमाह । अरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य

ग्रहान् ग्रहीष्यामि । अयं पूतभृतपूरणप्रैष उच्यते ।

३०६ उक्तेता पूतभृते बिले दशापवित्रं वितत्याधवनी-
यात् द्वौ त्रीन्वो दध्नुर्नानयति । अश्वर्युः द्रोणकलशमभिमृ-
शति । उपयामग्रहीतोऽसि प्रजापतये त्वा । तत आधवनी-
यम् । उप०सीन्द्राय त्वा । पूतभृतं उप०सिविश्वेभ्यस्तत्वा
देवेभ्यः । उक्तेतार माह । उक्तेतः प्राञ्च९ राजानं पूतभृतमभि-
संपवयतादृशान्निराधवनीयं सृष्ट्वा न्युज्जतात् । अयमाधवनी-
यन्युज्जकरणप्रैष उच्यते ॥

३०७ उक्तेता अवकाशचरणानन्तरं तथा करोति । अश्व-
र्युः अप उपस्पृश्योपहतंभनबर्हिर्मुष्टेर्वर्हिर्द्वयमादायोपनिःस-
र्पति । तं निःसर्पन्तमन्वारभतउद्गाता । उद्गातारं प्रस्तोता ।
तं प्रतिहर्ता । तं यजमानः । तं ब्रह्मा । तं प्रतिप्रस्थाता
सैत्रावरुणो वा । एवमन्वारवृत्तेषु अश्वर्युराहवनीये सुवा-
हुतिं जुहोति । अग्निः प्रातः सवने०मन्वाः स्याम स्वाहा ।
इति । एतयैवर्चा प्रतिप्रस्थाता । यथावेदमितरे । आश्वला-
यनयजमानस्य द्रप्पश्च स्कन्दयस्ते द्रप्प इति द्वाभ्यां हे-
मः । सचान्वारम्भक्रमेण । अयं बहिष्पवमानारम्भकहोम-
उच्यते ॥

३०८ अश्वर्युर्वर्हिषी धून्वानो बहिष्पवमानायादगा-
स्तावं प्रतिसर्पति । वागग्रेगा०यजमाने च । इति । आस्तावे
यथाऽऽयतनमुपविश्य प्रस्तोत्रे बर्हिषी प्रयच्छति । ऋकृषा-
न०प्रजात्ये । इति । जपति । वायुर्हिङ्कर्ता० बृहस्पतिः धत्वी-
स्तुष्ट्वम् । इति । इदं बहिष्पवमानस्तोत्रोपाकरणमुच्यते ॥

३०९ बहिष्पवमानस्य पञ्चम्यामृचि प्रस्तुतायां यजमानं
वाचयति श्येनोऽसि०संपारय । इति । इदं बहिष्पवमाना-
रम्भकवाचनम् ॥

३१० दशहोतारं व्याख्याय समाप्ते साम्नि यजमानं वाचयति । स्तुतस्योरयीणाम् । इति । एवं सर्वस्तोत्रेषु । इदं स्तोत्रानन्तरवाचनम् ।

३११ अग्नीदग्नीन् विहर बर्हिः स्तुणाहि पुरोडाशाः अलङ्कन प्रतिप्रस्थातः पशुरन्तिकेऽस्तु । इति । अयमग्निविहरणादिप्रैषः ॥

३१२ अप उपस्पृश्य । एहि यजमानेत्यामन्त्र्य । यजमानेन सह पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य । विष्णो त्वं नोऽभि । इतीदं सर्वपात्रस्थसोमोपस्थानम् ॥

३१३ आश्विनपात्रमादाय द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण गृह्णाति । यावांकशाऽक्षतम् । उपोस्यश्विभ्यां त्वाऽमि । परिसृंयति । एष ते योनिर्माध्वीभ्यां त्वा । इदमाश्विनपात्रे सोमग्रहणम् ॥

३१४ अपोस्पृश्य । एहि तऽय । आहवनीयसमीपं गत्वा प्रचरण्यां स्तु चि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा यजमानेऽन्वारकथे सप्तहोतारं मनसाद्रुत्याहवनीये जुहोति । यजमानोऽध्वर्युश्च सर्वपात्रस्थं सोममुपतिष्ठते । परिभूरग्निं मुन्मृजे । उपांशुपात्रम् । प्राणाय मेऽपवस्व । उपांशुमवनं । ठयानोवस्व । ऐन्द्रवायवम् । वाचे मेऽस्व । मैत्रावरुणं । दक्षक्रतुभ्यां मेऽस्व । आश्विनम् । ओत्राय मेऽस्व । युगपच्छुक्रामन्थिनौ । चक्षुभ्यां मेऽस्व । आग्रयणम् । आत्मने मेऽस्व । अतिग्राह्यान् क्रमेण । वीर्यायमेस्व । मन्त्रावृत्तिः । उक्थ्यम् । अङ्गेभ्यो मेऽस्व । भुवम् । आयुषे मेऽस्व । द्रोणकलशम् । विष्णोऽर्जठरमसि वर्चोऽस्व । आधवनीयम् । इन्द्रस्य जठरमसि वर्चोऽस्व । पूतश्रुतम् । विश्वेषां देवानां जठरोऽस्व । सर्वपात्रस्थ

म् । को ऽसि को नाम०मुन्मृजे । इदं सर्वपात्रस्यसोमानां प्रत्येकमुपस्थानम् ॥

३१५ उन्नेता पूतमृति दशापवित्रं वितत्याधवनीयस्थं सोमं तस्मिन्नवनीय दशापवित्रेणाधवनीयं मृष्टोत्तरस्य हविर्धानस्य नीडे ऽधोबिलं सादयति । इदमाधवनीयस्य हविर्धाननीडे सादनम् ॥

३१६ अध्वर्युः प्रचरण्यां नवकृत्व आज्यं गृह्णाति । आग्नीध्रः आग्नीध्रीयादङ्गारानादायाग्नीध्रीये होत्रीये चैकं विहृत्य । स्वयं बहिर्गच्छन् यूगहवनीययोर्मध्येन नीत्वा प्रशास्त्रीये विहृत्य यथेतमेत्य ब्राह्मणाच्छंसीये पेत्रीये नेष्ट्रीये ऽच्छावाकीये च विहृत्य पुनस्तथैव गत्वा मार्जालीये विहृत्य यथेतमेत्याग्नीध्रीये ऽतिशिष्टान् विहरति । इदं घिष्ण्वेच्छङ्गारविहरणम् ॥

३१७ अध्वर्युः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविश्य विहृतान् घिष्ण्वान् न्युत्तमिवाऽऽचारयति । विभूरसि०सीः स्वाहा । इत्याग्नीध्रीये । बहिरसि०हा । प्रशास्त्रीयम् । तुषे०हा । इति ब्राह्मणाच्छंसीयम् । उशि० स्वाहा । पेत्रीयम् । अडपाहानेष्ट्रीयम् । अवस्यु०हा । अछावाकीयम् शुन्ध्य०हा । मार्जालीयम् । समत इत्यृचा पुनराग्नीध्रीये जुहोति । उत्तरस्य हविर्धानस्य चुबुके प्रचरणीं सादयति । इदं घिष्ण्वाचारणम् ॥

३१८ आग्नीध्रः शालमुखीयादाहवनीयपर्यन्तं प्राकृतमन्त्रेण पृथ्वांस्तृणाति । इदं सवनीयपृथ्वांस्तरणम् ॥

३१९ अध्वर्युः यूपरशनामादाय यूपसमीपमागत्य स्वरुं गृहीत्वा पूर्वां रशनामुद्धृत्य परिव्ययणादि प्रवरान्तमग्नीषोमीयवत्करोति । तत्र विशेषः मन्त्रेषु देवतास्थाने अग्निश-

ठद कक्षः । होतृप्रवरान्तरम् । अश्विनाऽध्वर्यु आध्वर्यवात् ।
 अहं वामुकशर्मा मानुषौ इति प्रतिप्रस्थातुर्नाम गृह्णाति ।
 होत्रा हुते सकृद्गृहीतेन प्रवृताहुतीर्जुंहेति । जुष्टो वा-
 चोऽत्यै स्वाहा । ऋचास्तो नि स्वाहा । मूर्धो माऽन्ते स्वा-
 हा । एवं प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पुनरुत्तरं गत्वा । मि-
 त्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्तात् । अमुकशर्मा मानुष इति
 मैत्रावरुणस्य नाम०ति । इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणात् । पूर्ववद्ब्रा-
 ह्मणाच्छसिनेना ना०ति । मरुतः पोत्रात् । इति पोतुः ।
 यावो नेष्टात् । नेष्टुः । अग्नीमाग्नीध्रात् । इत्याग्नीधः ।
 सर्वप्रवरात्पूर्वमाश्रावणप्रत्याश्रावणे भवतः । तत आश्राव्य
 प्रत्याश्राविते । अग्निर्ह्रदैवीनां विशां पुरस्तादां सुख्यन्यज-
 मानो मनुष्याणां तपोरस्थुरिगार्हपत्यं दीदमच्छतं हिनाद्वा-
 यराधाः सीत्संपृञ्जनावपृञ्जानौ तन्वः इत्याह । इदं सवनी-
 योङ्गमैत्रावरुणादिप्रवरणम् ॥

३२० आश्वलायनो यजमानः स्रुवेण प्रवृताहुतीर्जुंहेति ।
 अग्नीषोमीयवत्सवनीयपशुवपाप्रचारं कहेन । अयं सवनीय-
 पशुवपाप्रचारः ॥

३२१ पशुपुरोडाशनिर्वापप्रैषानन्तरं आग्नीध्रो माध्यन्दि-
 नीयैः सवनीयैः सह निर्वपति । अयं सवनीयैः सह पशुपुरो-
 डाशनिर्वापः ॥

३२२ कुम्भ्यावदाननिक्षेपानन्तरं उत्करे रुद्रादीन् विच-
 नाक्षिधाययजमानमुपस्थापयति । रुद्रयः स्वस्ति० हूयन्ताम् ।
 इति यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते । नमो ऽग्नये म०यात् ।
 नेनोरु०पाहि । इत्याग्नीध्रीयम् । सदसः पूर्वद्वारि प्रत्यङ्-
 मुखस्तिष्ठन् होत्रीयम् । नम इन्द्रा०र्वधीः । इति सठयमावृ-
 त्तं प्राङ्मुखो जपति । दूढे स्यः शि०ष्येभ्यः । इति । प्रद-

क्षिणमावृत्य सदसः पूर्वं द्वार्वार्हू युगपदभिसृशति । देवी०सम् ।
इति । सदः प्रविशति । नमः सद० धि०यै । इति । मैत्राव-
रुणधिष्ण्यस्य दक्षिणतः स्वायतनाद्गृहिः सदसस्तृणं नैर्ऋत्या-
न्दिशि निरस्यति । अहे०तरः । इति अप०स्पृश्योदङ्मुख उप-
विशति । उक्नी०गेषम् । इति । पृथिवीं दृष्ट्वा द्यामीक्षते । पा-
त०हः । इति । प्राचीनावीती दक्षिणार्धमीक्षते । आगं०यास्त ।
इति । अप उपस्पृश्य तूष्णीमुत्तरार्धं परेक्षते । इदं यजमा-
नस्य सदस्युपवेशनम् ॥

३२३ अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ आहवनीयोपस्थानाद्ये-
तदन्तं कुरुतः । अध्वर्युर्दक्षिणद्वार्वार्हूमूले प्रत्यङ्मुख उपवि-
शति । उत्तरे प्रतिप्रस्थाता । इदं सदसि प्रसर्पणम् ॥

३२४ एवं सम्प्रसृष्टेषु आग्नीध्रः पञ्चायतनायां पात्र्यां
मध्ये पुरोडाशं पूर्वस्यां धानादक्षिणतः करम्भं पश्चात्प-
रिवापं उत्तरत आसिन्ना प्रकृतिवद्यथार्थोहसहितैर्मन्त्रै-
रुपस्तरणादि कृत्वोद्वास्य कपालोद्वासनान्तं कृत्वा हवींषि
परिमृक्ष्य पूर्वद्वारा निष्क्रम्योत्तरेण सद आग्नीध्रीयं धिष्ण्यं
आहृत्य पूर्वद्वारा हविर्धानं प्रपाद्यस्तुचां पश्चात् खरे
सादयति । उत्करे विशये वा वाजिनम् । इदं खरे सवनीया-
सादनम् ॥

३२५ ऐष्टिकपाशुकानुष्ठानकाले ब्रह्मयजमानावाहवनी-
यस्य दक्षिणत उपविशतः तथा द्विदैवत्यप्रचारे । सौमिके
तु सदसि पूर्वो यजमानोऽपरो ब्रह्मा । आग्नीध्र उत्करे ।
सौमिके त्वाग्नीध्रीये । अध्वर्युर्जुहूपभूतोरुपस्तृणान आह ।
प्रातः सावस्येन्द्राय पुरोडाशानामवदीयमानानामनुब्रूहि ।
इति । अवदानादिप्रत्यञ्जनान्तं कृत्वा जुहूपभूतावादाय

पृष्ठ्याया दक्षिणतः प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नाह । प्रातःप्रातःसाव-
स्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेक्ष्य । इति । आम्निक्षाय-
स्तूष्णीमिडायामवदानम् । अपं प्रातःसवनीयप्रचारः ॥

३२६ होतृसकाशे द्वहां स्थापयित्वा प्राङ्मायन्नाह ।
वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहि । इति प्रतिप्रस्थाता आदित्य-
स्थाल्या औपशयं पात्रमादाय तस्मिन् द्रोणकलशात्परि-
प्लुपात्रेण गृह्णाति । उपोक्षाभ्यां गृह्णामि । इत्यैन्द्रवा-
यवे सोमग्रहम् ॥

३२७ सव्येन प्रतिनिर्ग्राह्यं दक्षिणेनैन्द्रवायवमादाय
निष्क्रामति । अध्वर्युस्तथैव प्रतिप्रस्थातुर्ग्रहावादाया उप-
रेण परिक्रम्य पृष्ठ्याया उत्तरतः प्राङ्मुखाय तिष्ठते प्रति-
प्रस्थात्रे प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रयच्छति । सव्येन ग्रहं धृत्वा दक्षि-
णेनाज्यस्थाल्याः स्तुवेणोपहृत्य प्राङ्चतुर्यङ्गं वा आचार-
यति । अध्वरो यज्ञोऽसौम स्वाहा । इति । अत्याक्रम्य ।
वायव इन्द्रवायुभ्यां प्रेक्ष्य । वषट्कृते जुहोति । द्वितीयवषट्-
कारे ऽध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ जुहुतः । अध्वर्युर्यजमानं वाच-
यति । यानोश्चेतयानि । इति । प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिर्ग्राह
संस्त्रावमध्वर्युपात्रे ऽवनयति । अध्वर्युः उभयोरर्धं प्रति-
प्रस्थातुः पात्रे । प्रतिप्रस्थाता प्रत्यगावृत्या ऽध्वर्योर्दक्षि-
णेन पात्रमाहृत्य स्वयमुत्तरेण हविर्धानं प्रविश्य तदादित्य-
स्थाल्यामवनयति । देवेभ्यस्त्वा । इति । अयमैन्द्रवायव-
ग्रहप्रचारः ॥

३२८ आज्यपुरोडाशपश्वाऽऽम्निक्षाचमसाहुतयो मध्ये ।
अभितो ग्रहाहुतयो धारया पात्रमुखेन सर्वत्र । अध्वर्युः प्रद-
क्षिणमावृत्य हविर्धानं प्रविश्य प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणेन पात्रं

हृत्वा स्वयमुत्तरतो गत्वा होत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह ।
मित्रा वरुणाभ्यामनुब्रूहि । इति । प्रतिप्रस्थाता तथैव
मैत्रावरुणस्य प्रतिनिर्ग्राह्यं गृह्णाति । उपयाऽस्पृतऽनि ।
ऐन्द्रवायववदादाय निष्क्रामति । पूर्ववत्प्रतिनिर्ग्राह्यं प्रदा-
याऽऽग्राठ्याऽह । मित्रावरुणाभ्यां प्रेष्य । इति । वषट्कृते
सहोभौ जुहुतः । यज्ञऽवाचयति नमो मित्राभ्यानि इति ।
प्रतिप्रस्थाता संस्त्रावं पूर्ववदवनयति । अध्वर्युः उभयोरर्धं
प्रतिप्रस्थातुः पात्रे । स तदादित्यस्थाल्यामवनयति । विश्व-
देवेभ्यस्त्वा इति अयं मैत्रावरुणप्रचारः ॥

३२९ अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह । अ-
श्विभ्यामनुब्रूहि । इति । उभौ सह जुहुतः । यज्ञऽयति०
योना अश्विनाभ्यानि । इति प्रतिप्रस्थाता पूर्ववत्संस्त्रावमवनयति
तस्य पात्रे ऽध्वर्युस्तदर्थं पूर्ववत् । स तदादित्यस्थाल्याम् ।
विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः । इति अयमाश्विनप्रचारः ॥

३३० द्रोणकलशादादित्यस्थालीमुपर्यर्धां कृत्वोपशय-
पात्रेणाऽपिदधाति । विष्णुऽरुयत् । इति द्विदैवत्यप्रचारः ॥

३३१ अध्वर्युः पूर्ववद्दोत्रे पात्रं प्रदाय प्राडायन्नाह ।
उन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहि हेतुश्चमसमनूजयध्वमुभयतः शु-
क्रान् कुरुध्वमच्छावाकस्य चमसाध्वर्यो मा तु त्वमुन्नेष्टाः
प्रतिप्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोक्षिताऽप्रोक्षितैः प्रत्युपस्त-
म्बस्व । इति । हेतुब्रह्मयजमानोद्गातृहोत्रकचमसानच्छा-
वाकचमसराहितान् स्तुवां पश्चात्सादयित्वा उन्नेत्रा द्रोणकल-
शात् पूतमृते द्रोणकलशाच्च क्रमेणाहूतेन सोमेन क्रमेण स्वं
स्वं चमसमुन्नीयोत्तरवेद्यां सादयन्ति । इदं चमसोन्नयनमु-
च्यते ॥

३३२ प्रतिप्रस्थाता द्वौ प्रोक्षितौ द्वावप्रोक्षितौ समिच्छ-
कलाबादाय प्रोक्षिताऽप्रोक्षितौ द्वौ शकलावध्वर्यवे प्रयच्छ-
ति । अध्वर्युः शुक्रमादत्ते । प्रतिप्रस्थाता मन्थिनम् । दक्षि-
णेन प्रोक्षिताभ्यामपिधायाऽप्रोक्षिताभ्यामधस्तात्सव्येनोपय-
च्छतः । इदं शुक्रामन्थिग्रहणम् ॥

३३३ अध्वर्युः दक्षिणं द्वाब्बाहुं निश्रयमाणो निष्क्रामति ।
प्रतिप्रस्थातोत्तरम् । आयुःसं०तम् । प्राणःसं०तम् । अपानः
सं०तम् । व्या०तम् । चक्षुः०तम् । श्रो०तम् । एतैः षड्भिर्मन्त्रैः
प्रतिमन्त्रं वेत्तरवेद्याः पश्चाद्ग्रहौ सन्धत्तः । अध्वर्युः
दक्षिणेनोत्तरवेदिं परिक्रामति । स्तुतो०चिषा । इति । उत्त-
रेण प्रतिप्रस्थाता । स्तुतो० चिषा । इति । उभौ पुरस्ता-
त्प्रत्यङ्मुखौ उत्तरवेदिमारोहतः । इति इदमुत्तरवेद्यारोह-
णम् ॥

३३४ इन्द्रेण संयासम् । इति आयुस्थ०धत्तम् । एतैः
षड्भिर्मन्त्रैः यूपहवनीययोर्मध्ये ग्रहौ सन्धत्तः । उत्तरवेद्या
अवरोहतः । तौदे०ने च । इति इदमुत्तरवेद्यवरोहणम् ।

३३५ अध्वर्युर्यजमानस्य पापमानं मनसा ध्यायन् अप्रो-
क्षितं शकलं बहिर्वेदि निरस्यति । निर०श्मना । इति । एवं
प्रतिप्रस्थाता । नि०ना । इति अप्रोक्षितशकलनिरसनम् ।

३३६ अध्वर्युः अप उपस्पृश्य प्रोक्षितशकलमभ्यादधाति ।
शुक्रै०हा इति । एवं प्रतिप्रस्थाता । मन्थि०हा । इति । इदं
प्रोक्षितशकलाभ्याधानम् ।

३३७ चमसाध्वर्यवश्चमसानुपोद्यच्छन्ते । अध्वर्युः पुर-
स्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नाश्रव्याऽऽह । प्रातः प्रातः सावस्य

शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य ।
इति । अयं चमसानयनप्रैषः ।

३३८ सभौ षष्टकारे जुहुत० सप्र० जुहोमि स्वाहा ।
चमसाध्वर्यवश्चमसान् सकृज्जुह्वति । अनुषष्टकारे पुनरुभौ ।
चमसाध्वर्यवश्च । अध्वर्युराह । प्रैतु होतुश्चमसः प्रब्रह्मणः ।
प्रोद्गातुः प्रयजमानस्य होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत्सकृद्
द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तध्व० होतुश्चमसाध्वर्यवुपरमैहि
प्रतिप्रस्थातरुत्तरार्धं आहवनीयस्य मन्थिनः स० स्त्रावं जुहुधि ।
इति । प्रदक्षिणमावृत्य होतुश्चमसे ग्रहस्य संस्त्रावमबनयति ।
हुत० मनुष्येभ्यः । इति । प्रतिप्रस्थाता आहवनीयस्योत्तरार्धं
उपविश्योत्तरार्धं मन्थिनः संस्त्रावं जुहोति । एष ते रु० हा ।
इति । यजमानप्रतिप्रस्थातारौ अप चषस्पृशतः । प्रतिप्र-
स्थाता अध्वर्योः शुक्रपात्रमादाय स्वीयं मन्थिपात्रं च खरे
सादयति । अयं शुक्रामन्थिप्रचारः ।

३३९ होतुर्व्रह्मोद्गातुयजमानानां चमसान् चमसाध्वर्यवः
सदसिनयति । प्रशास्त्रादीनां चमसाध्वर्यवः सशेषांश्चम-
सान् द्रोणकलशादभ्युन्नीयोपावर्तन्ते । इदं सदसि ब्रह्मादि-
चमसनयनम् ।

३४० अध्वर्युः सैत्रावरुणचमसमादायाऽऽग्राव्याऽऽह ।
प्रशास्तर्यज । इति । षष्टकारानुषष्टकारयोर्होमौ । ब्राह्म-
णाच्छंसीयच० ह । ब्रह्मन्यज । इति । पोतृच० ह । पोतर्यज ।
इति । नेष्टृच० ह । नेष्टर्यज । इति । आग्नीध्रच० ह । अ-
ग्नीध्रज । इति । अयं प्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

३४१ । ततो होतुरग्रे उपविशति । प्रशास्त्रादीनां चम-

साध्वर्यं च सदसि चमसान्नयन्ति । इदं प्रशास्त्रादिचमस-
नयनम् ।

३४२ होत्रा अयाङ्गनीदिति पृष्ठे ऽध्वर्युरयाङ्गनी-
दित्याह । होत्रा आत्तमैन्द्रवायवपात्रमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता-
रावन्वारभेते । होत्रा भक्षिते तस्मिन्नन्वारब्धे अध्वर्युः होत-
रुपहूयस्व । प्रतिप्रस्थातारु०स्व । इति ताब्रुपहूय नासिकयो-
रुपरि निग्राहं भक्षयति । मयि०पाहि । इति । प्रतिप्रस्थाता
होतारमध्वर्युञ्जोपहूयोक्तमन्त्रेण भक्षयति । पुनर्होत्रा भ-
क्षिते तथैवाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च मन्त्रेण ऐन्द्रवायव-
न्मैत्रावरुणपात्रस्य भक्षः । चक्षुषोरुपरि निग्राहं भक्षणम् ।
मयि०पाहि । इति विशेषः । होत्राऽऽश्विनपात्रे भक्षिते
ऽपि तथैव भक्षः श्रोत्रयोरुपरिनिग्राहं सर्वतः परिहारं भक्षणम् ।
मयि०श्रोत्रं मे पाहि । इति । विशेषः । इदं द्विदेवत्य-
ग्रहभक्षणम् ।

३४३ अध्वर्युरप उपस्पृश्य होत्रङ्गलिपर्वाञ्जनादि
करोति । इडोपह्वानकाले चमखिनश्चमसानुपगृह्णन्ति । उप-
हूतायामिडायां पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवपात्रे आमिक्षां मै-
त्रावरुणपात्रे धाना आश्विनपात्रे प्रास्यैतानि गृहीत्वा पूर्व-
द्वारा निष्कस्याऽपरद्वाराहविर्धानं प्रपाद्य दक्षिणहविर्धान-
स्योत्तरचक्रमार्गं सादयत्यातृतीयसवनात् । यथेतमेत्याग्नीध्रे
षडवत्तमादधाति । प्रशास्तृसहिताः षट् सशेषामिडां भक्ष-
यित्वा मार्जयन्ते । इदं सवनीयेडाभक्षणम् ॥

३४४ प्राशित्रपरिहरणम् । शाखापवित्रप्रहरणम् । वाजि-
नप्रचारः । अयं सौनिकवाजिनप्रचारः ॥

३४५ तत्र सवनीयवद्वाजिनस्यासादनम् । सदसि इडोप-
हृताश्चमसान् भक्षयन्ति । तद्यथा । होताऽध्वर्युं प्रतिप्रस्था-

तारं चोपहूय स्वचमसं भक्षयति । अध्वर्युस्तं प्रतिप्रस्थातारं
चोपहूय भक्षयति । भक्षेहि मांयामि । इति । एवं प्रतिप्र-
स्थाता तौ उपहूय । होता ब्रह्माणमुपहूय तच्चमसम् । तथैव
यजमानचमसम् । प्रशास्त्रादिचमसांस्तु चमसिनमध्वर्युं प्रति-
प्रस्थातारं चोपहूय क्रमेण । प्रशास्त्रा होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातृनु-
पहूय स्वचमसम् । अध्वर्युः प्रशास्तारं होतारं प्रतिप्रस्थातारं
चोपहूय । प्रतिप्रस्थाता प्रशास्तृहोत्रध्वर्यूनूपहूय । एवम-
न्येषां होत्रकाणां चमसान् भक्षयित्वा होतृचमसं पूर्ववद्भक्ष-
यन्ति । ब्रह्मा होतारमुपहूय स्वचमसम् । यजमानो भक्षेहि
इत्यादिमन्त्रेण तथैव स्वचमसम् । पूर्ववत् त्रयो होत्रकचम-
सान् । इदं चमसभक्षणम् ॥

३४६ तत आत्मानमभिमृशन्ते । हिन्वन्तिगाः । इति
अपः स्पृष्ट्वा एकधनाभिः स्वस्वचमसानाप्याययन्ति । आप्या०
गथे । इति । इदं चमसाप्यायनम् ॥

३४७ चमसाध्वर्यवेो होतृचमसादीन् दक्षिणहविर्घातस्य
पश्चादक्षस्याप्यधः सादयन्ति । इदं नाराशंससादनम् ॥

३४८ अध्वर्युः सदसः पुरस्तादासीनस्याञ्छावाकस्य हस्ते
संवनीयशेषान्महत्पुरोडाशशकलमादधदाह । अच्छावाक
वदस्व यत्ते वाद्यम् । इति । अयमच्छावाकवादनप्रैषः ॥

३४९ उपो अस्मानित्यच्छावाकस्य श्रुत्वा होतारमाह ।
होतरच्छावाको वा अयमुपहवमिच्छते तमुपहूयस्व इति ।
प्राडायन्नाह । संवीयमानेभ्योऽनुब्रूह्यच्छावाकस्य चमसा-
ध्वर्युवुन्नयस्वोभयतः शुक्रं कुरुष्व । इति अयमच्छावाकचम-
सोन्नयनप्रैषः ॥

३५० सन्तु त्रां पश्चाच्चमसं निधाय । द्रोणकलशात्पूतभृतो

द्रोणकलशदित्युक्तीयोत्तरवेद्यां सादयति । अध्वर्युः अच्छा
वाकचमसमादायाऽऽग्राव्याह । अच्छावाक यज । इति । व-
षट्कृतानुवषट्कृतयोर्हुत्वा चमसं हृत्वा मक्षणं न कुर्यात् ।
चमसमाप्याद्य पूर्ववत्सादयति । आह । अच्छावाकसीदनेष्टः
पत्नीमुदानयाग्नीदच्छावाकं मे सन्नं प्रब्रूतात् इति । नेष्टा पत्ने-
जनीहस्तां पत्नीमानयति । प्रेक्ष्य०सी । इति पत्नेजनीसहित-
पत्न्यानयनम् ।

३५१ पूर्वद्वारा निष्क्रम्याऽपरया द्वारा सदः प्रपाद्य पत्ने-
जनीरादाय स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादसञ्चरे उद्गातृदर्शनमार्गे
सादयति । आग्नीध्रः । सन्नो ऽच्छावाको ऽच्छावाकः सन्नमु-
पपत्नेजनीरसीषदन् । यजमानः । आग्नीध्रे हविः शेषान्
भक्षयति । पत्नी स्वशालायां हविष्यम् । इदं हविःशेषादि-
भोजनम् ।

३५२ अध्वर्युर्दक्षिणसुतुपात्रमादत्ते । प्रतिप्रस्थातोत्तरम् ।
अध्वर्युः परिप्लुपात्रेण द्रोणकलशात् गृह्णाति । उपसिमच०मि
इति प्रतिप्रस्थाता । उप०माच०मि इति अध्वर्युः दक्षिणं
द्वाब्बाहुं संश्लिष्य निष्क्रामति । प्रतिप्रस्थातोत्तरं द्वाब्बाहुं
संश्लिष्य हविर्धाने तिष्ठति । होमार्थं गच्छन्तमागच्छन्तं
चाध्वर्युं स्वपात्रेण परिगृह्णाति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारं
ऋतुना प्रेक्ष्य । वषट्कृते सशेषं जुहोति । होमाय निष्क्रा-
मति प्रतिप्रस्थाता । प्रविशत्यध्वर्युः । स गृह्णाति । उप०-
शुक्रामि । प्रतिप्रस्थाता ऽध्वर्युर्वद्यजति । निष्क्रामत्यध्वर्युः
प्रविशति प्रतिप्रस्थाता स गृह्णाति । उप०शुचये०मि ।
अध्वर्युः पूर्ववद्यजति । निष्क्रा०स्थाता प्रवि०ध्वर्युः । स०-
ति । उप०नभा०मि प्रति०ज०ति निष्क्रा०ध्वर्युः । प्रवि०स्थाता
सति उप०नभस्या०मि । अध्वर्युर्व्यजति । निष्क्रा०स्थाता ।

प्रवि०ध्वर्युः । स पात्रमुखं विपर्यस्य गृह्णाति । उप०सीषा-
य०मि । प्रतिप्रस्थाता पूर्ववद्यजति । निष्क्रामत्यध्वर्युः ।
प्रवि०स्थाता । स विपर्यस्य गृह्णाति उप०स्यूज०मि । इति ।
अध्वर्युः । ऋतुभिः प्रेक्ष्येति यजति । निष्क्रामति०स्थाता ।
प्रवि०ध्वर्युः । स०ति उ०सहा०मि । इति । प्रति०ताध्व०व-
द्यजति । नि०युः प्र०ता । स०ति उ०सहस्या०मि । इति ।
अ० पूर्व०ति नि०ता प्र०युः । स विपर्यस्य०ति उ०तपाय०मि ।
इति । प्रति०पू०ति । नि०त्यध्वर्युः । प्रवि०ता । अध्वर्यु-
स्तमाह । प्रतिप्रस्थातरूपैतेन पात्रेण रम । इति । अयमृतु-
याजविरामप्रैषः ।

३५३ ऋतुना प्रेक्ष्येति यजति । प्रशास्त्रा ऽध्वर्युं यजत-
मित्युक्ते आह । होतरेतद्यजेति । वषट्कारे जुहोति । हवि-
र्यान् प्रविशति । प्र०ता विपर्यस्य०ति । उ०स० सर्पो०मि ।
इति । ग्रहमादाय दक्षिणद्वार्याहुं निश्रयमाणो निष्क्रामति ।
उत्तरं प्र० ता । ऋतुना प्रेक्ष्य । गृहपते यजेति प्रशास्त्रोक्ते
यजमानः होतरे०ज । इत्याह । सहोभौ जुहुतः । प्र०ताऽ-
ध्वर्युपात्रे संस्त्रावमवनयति । अयमृतुयाजप्रचारः ।

३५४ अध्वर्युस्तमाह । प्र०तरे तेन पात्रेणैन्द्राग्नं ग्रहं
गृहाण इति । प्र०ता द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण०ति । इन्द्रा०
पिता । उप०सीन्द्रा०मि । इति इदं सैन्द्राग्नग्रहणम् ।

३५५ अध्वर्युः प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्मुखाद्गुह्यं होतृपोतनेष्ट्रा-
ग्नीध्रब्राह्मणाच्छंसिमैत्रावरुणैः सह स्वपात्रं प्रथममुखेन भक्ष-
यति । वसु०मि । इति । तथा प्र०ता । त्रयाणां परस्पर-
मुपह्वः । विपर्यस्य पात्रं होत्रा पोत्रा नेष्ट्रा अछलावाकेन
सहोभौ । ऋतुभिः पीतस्येति विपर्यस्य द्विर्होत्रौभौ । ऋतुना
पीतस्येति । अथ वा होत्राध्वर्युः प्रोत्रा प्र०ता नेष्ट्रा ऽध्वर्युः ।

अग्नीषा प्र०ता ब्रा०सिना ऽध्वर्युः । मै०ता । विपर्यस्य
ऋतुभिर्होत्रा ऽध्वर्युः । पोत्रा प्र०ता । नेष्ट्रा ऽध्वर्युः ।
अच्छावाकेन प्रति०ता । विपर्यस्य ऋतुना होत्रा ध्वर्युः ।
होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातारः परस्परमुपहूय च इदमृतुपात्रभ-
क्षणम् ।

३५६ अध्वर्युर्होतारं पृच्छति । प्रणवमुपा० शुश० स० श०
सिध्यसी३विप्राहा३म् इति । अयं शंसनार्थाध्वर्युप्रश्नः ।

३५७ होता यथाशंसिष्यन् भवति तथा प्रत्याह । अ-
ध्वर्युः पात्रं नीधैरवष्टभ्य सव्यमावृत्य प्राङ्मुख उपविश्ये-
डाजपं कृत्वा उपसव्यमावृत्य होतुरग्रे प्रत्यङ्मुखः प्रह्वस्ति-
ष्ठन् प्रतिगृणाति । आहावेशो३सामो दैव । तूष्णीं शंसे
प्रणवान्ते उपांशु ओषामो दैवो३ प्रणवे ओ३यामो दैव ।
अवसाने ओषामो दैव । शस्त्रमध्याहावे । औ३ शो३ सामो
दैव । शस्त्रान्ते । ओ३ । इति प्रतिगीर्य । अयं प्रतिगर
इत्युच्यते ।

३५८ प्रातः वसने शस्त्रान्ते । उक्थशाः इत्युक्ता यज-
मानं वाचयति । शस्त्रस्य०रयीणाम् इति । इदं शस्त्रा-
न्तेवाचनम् ।

३५९ सदसि पात्रं निधाय प्राङ्हेत्यापूर्वाज्यात्स्त्रुवेण
प्रचरयया वा यन्नम्रात्मन इति द्वाभ्यां व्याहृतिभिश्च जु-
होति । इदं शस्त्रप्रायश्चित्तम् ।

३६० ऐन्द्राग्नं ग्रहमुपोद्यच्छते । चमसाध्वर्यवो नारा-
शंसान् अध्वर्युर्होतारं प्रेषयति । उक्थशा यज सोमस्य
इति । वषट्कारानुवषट्कारयोजुर्होति । चमसाध्वर्यवश्च-
मसान् द्विरनुप्रकम्पयन्ति न जुह्वति । ग्रहमादाया ऽध्वर्युः ।
सह आगच्छति । चम० ध्वर्य०सान्० । होत्रा भक्षिते तमुप-

हूय भक्षयति । वसु० इन्द्राग्निभ्याम्०मि । इति । होत्रोभ्रा-
वुपहूय भक्षिते तं प्र०तारं चोपहू०ति । नरा०मि । इति प्र०
ता तावुपहूय । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय स्वस्वचमसाक्षराशं-
सपीतेन । हिन्वमइत्यात्मानं प्रत्यमिभृश्याप्यायस्वेति
चमसानाप्याय्य पूर्ववत्सादयन्ति अयमाज्यशस्त्रोत्तरभक्षः॥

३६१ तत्रैव पात्रं निधाय शुक्रपात्रमाददान आह ।
उक्तेतयदेमं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाम्यथोदञ्चराजानं पूतभृतम-
भितम्पयतादृशाभिर्द्रोणकलशं सुष्ट्वा न्युञ्जतात् इति ।
द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण वैश्वदेवं गृह्णाति । उपविश्वे०मि
इति परिमुञ्च्य सादयति । ए०भ्यः । इति । इदं वैश्वदेवग्रहे
सोमग्रहणम् ।

३६२ उक्तेता पूतभृति पवित्रं वितत्य द्रोणकलशस्थं
सोममवनीय दशापवित्रेण द्रोणकलशं सुष्ट्वा ग्रावसु न्युञ्जति ।
अध्वर्युपटपस्पृश्य बर्हिषी आदाय वाचंयमः प्रत्यङ्मुखा-
द्भुत्य स्तोत्रमुपाकरोति । ऋ०त्यै इति । इदं द्वितीयस्तोत्रो-
पाकरणम् ।

३६३ पूर्ववज्जपति । स्तोत्रे प्रकान्ते । अग्नीत्सवनीया-
न्निर्वप । इत्याह । आग्नीध्रः प्रथममाग्नेय मेकादशकपालं
पुरोडाशं सवनीयांश्चामिक्षावर्जं तन्त्रेण निर्वपति । अयं
माध्यन्दिनसवनीयनिर्वापः ।

३६४ प्रस्तोत्रा एषोत्तमेत्सुक्ते ऽध्वर्युः प्राङ्मुख उयवि-
श्वेहाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य प्रायश्चित्तं हुत्वा वैश्वदे-
वमादायाऽऽह उक्थ०स्य । इति । पूर्ववज्जुहोति । चमसान-
नुप्रकम्पयन्ति । अयं वैश्वदेवग्रहप्रचारः ।

३६५ होत्रा भक्षिते तमुपहूयाध्वर्युः । वसु०विश्वे०मि ।
इति । होत्वचमसं होत्रध्वर्युमतिप्रस्थातारः पूर्ववत् । ब्रह्मा-

दयो होतारमुपहूय स्वस्व चमसान् । चम०यवश्चमसान्ना-
जालीये प्रक्षाल्य मैत्रावरुणचमसादीन् उदीचः स्नुषां पश्चा-
त्सादयन्ति । अर्ध्वर्युराह । प्रतिप्रस्थातरिमे चर्तुपात्रे एतच्च
शुक्रपात्रं मार्जालीये मार्जयित्वा पात्रेष्वापि सृज । इति ।
अयमृतपात्रादिप्रक्षालनप्रैषः ।

३६६ प्र०ता तथा करोति । अर्ध्वर्युः प्राङ्मायजाह ।
मैत्रावरुणस्य चमसमनूजयध्वमुन्नेतः सोमं प्रभावय । इति ।
चम०यवः उन्नेत्रा हृतेन पूतभृतसोमवृत्तीयेन क्रमेण चमसानुजी-
योत्तरवेद्यां सादयन्ति । अर्ध्वर्युरुक्थ्यस्थालया औपशये पात्रे
उक्थ्यवृत्तीयं गृह्णाति । उप०देवेभ्य०मि । इति । स्थालीम-
भिमृशति । पु०मि । इति । प०ति । एप०त्वा । इति । इदं-
मुक्थ्यप्रथमांशग्रहणम् ।

३६७ उपाकरणादिप्रायश्चित्तहोमान्तम् । आह । उ०सो-
मानाम् । इति । पूर्ववज्जुहोति । च०वश्चमसान् जुह्वति ।
पूर्ववन्मैत्रावरुणचमसे संस्त्रावम०ति । उत्तरखरश्रीण्यां पात्रं
निधाय चमसं मैत्रावरुणाध्वर्युप्र०तारोम०ति । वसु०भिन्ना०मि ।
इति । मै०णोब्रह्मादिचमसास्तं चममिनमुपहूय । तच्चमसं
त्रयः पुनः पूर्ववत् । ब्रह्मादयो मै०णमुपहूय । इदं मैत्रावरुण-
चमसादिभक्षणम् ॥

३६८ प्रत्यभिमृश्य नाप्याययन्ति प्रक्षाल्य ब्राह्मणाच्छं-
सिचमसादीन्त्सादयति । अर्ध्वर्युः । प्रतिप्रस्थातग्रहैः ते प्रचर ।
इति । अयं ग्रहप्रचारार्थप्रतिप्रस्थातृप्रैषः ॥

३६९ प्र०ता प्राङ्मायजाह । ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमस०य ।
इति । पूर्ववत्पूतभृतो ऽर्धेन चमसानु०सा०ति । प्रति०त उक्-
थ्यस्थाल्यापशयपात्रे उक्थ्यसार्धं गृह्णाति । उप०इन्द्रा०मि ।
इति । पूर्ववदभिमृश्य सादयति । इदं द्वितीयां उक्थ्यग्रहणम् ॥

३७० स्तोत्रोपाकरणादि । ब्राह्मणाच्छंसिश्चस्त्रं प्रति-
गीर्य ग्रहमादायाऽऽह । उक्त्यशा यज सोमानाम् । इति पूर्व-
वत् हुत्वा हुतेषु चमसेषु संस्त्रावमवनयति पूर्ववत् । पात्रं
निधाय ब्राह्मणाच्छंसिचमसं पूर्ववत् त्रयो भक्षयन्ति । ब्राह्म-
णाच्छंसो ब्रह्मादीनुपहूय तच्चमसान् । पुनस्त्रयः पूर्ववत् ।
ब्रह्मादयस्तमुपहूय स्वस्वचमसान् । मन्त्रे इन्द्रेण पीतस्येति
विशेषः । प्रत्यभिमर्शनम् । नाप्यायनम् । इदं ब्राह्मणाच्छं-
सिचमसप्रभृतिभक्षणम् ॥

३७१ पूर्ववत्प्रक्षाल्याच्छावाकचमसादीन् सादयन्ति । प्र-
ति०ता प्रा०ताऽह । शच्छावाकचमसमनूयध्वमुन्नेतः सर्वंश एव
सोमं राजानं प्रभावय मातिरीरिचः, इति । अध्वर्युः प्रति-
प्रस्थातरुपैतेन पात्रेण रमैहि यजमान इति । यजमानेन सह
हविर्धानं गत्वा द्रोणकलशं दक्षिणहविर्धानस्य पश्चादक्षं
निधाय ग्राव्णः पृथक् कृत्वा नीडे कृष्णाजिने ऋजीयमस्त-
रेणेवे निधाय । अधिवचमसफलकयोः प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमः
यज्ञ प्रतिलिष्टेति मन्त्रेणोपस्तृणाति । तस्मिन् पूर्ववत् ग्राव्णः
कृत्वा पूर्ववन्मन्त्रेण राजानमुपावहरन्ति । पूर्ववदुद्गातृप्र-
त्युक्ता आधवनीये वसतीवरीणामेकधनानां चार्धमानीय ता
एकधना वसतीवरीश्च यथास्थानं सादयन्ति । चमसाध्व-
र्यव उक्तेनाऽऽहूतेन सर्वंशः पूतभृतसोमेनाच्छावाकचमसमु-
खान् उन्नीय सादयन्ति । प्रति प्रस्थाता पूर्ववदौपशयपात्रे
उक्त्यस्यालीस्थं सर्वं राजानं गृह्णाति । उप० इन्द्राग्निरभ्यां
तवा जुष्टं गृह्णामि, इति । नोक्त्यस्यालीमभिमृशति ।
मुष्ट्वा न्युञ्जति । ग्रहं परिमृज्य सादयति । एष० गिरिण्यां
तवा, इति । इदमुक्त्यतृतीयग्रहणम् ।

३७२ दशापवित्रं द्रोणकलशे निधाय स्तोत्रोपाकर-

णादि । अच्छावाकशस्त्रं प्रतिगीर्यं पूर्ववत् जुहोति । चमसां-
श्च । ब्राह्मणाच्छंसिचमसवदच्छावाकचमसमक्षक्रमः । मन्त्रे
इन्द्राग्निभ्यां पीतस्येति विधीयः । इदं अच्छावाकचमस-
प्रभृतिमक्षणम् ।

३९३ चमसप्रक्षालनानन्तरं तान् पूनस्तदाधनीययोर्मध्ये
परिप्लुना सह निदधाति । इदं यन्निष्पुनहितचमसनिधानम् ।

३९४ अथर्व्युः प्राग्निर्मूर्तुर्द्विध इत्येकमाहुतिं द्वे भिन्दा
हुती व्याहृतीश्च हुत्वा ५५५ । प्रगास्तः प्रसुहि । तेन सर्प-
तेत्युक्ते सर्वे यथाप्रसृप्तं निःसर्पन्ति । सन्तिष्ठते प्रातः
सवनम् । अथ प्रातः सयनमित्यारभ्यैवदन्तं कर्म प्रातः
सवनमित्युच्यते ।

३९५ अथ माध्यन्दिनम् । उत्तरार्धे क्षणान्ते । अथर्व्युः प्रा-
ज्ञायन्नाह । अभिषोतार एतदाहुयत ग्रावस्तुतमेहि यजमान ।
अयं ग्रावस्तुत्प्रैष उच्यते ॥

३९६ यजमानाभिषोतृभिश्च सह पूर्वया द्वारा हवि-
र्धानं प्रविश्य होतृचमसे आधवनीयापोधनीय चर्मणि नि-
धाय ताः प्रेक्षमाणं यजमानं वाचयति । निग्राह्यास्येत्यादि
पूर्ववत् । ता यजमानाय प्रदाय चतुर्गामन्यासं ग्रावाणमा-
दत्ते । देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेण ग्रावामीत्यादिमन्त्रेणाग्निम-
न्त्रयते । इदं माध्यन्दिनसवनीयप्रेक्षणवाचनादि ॥

३९७ ग्रावाणं चर्मणि प्राक्शिरसं निधाय ग्राव्ण उपरि
राजानं विस्त्रस्य प्रातःसवनवन्निमीते । इन्द्राय त्वेति पञ्च-
भिः पञ्चकत्वस्तूष्णीम् । एकथैकयोत्सर्गं दशकृत्यो मिमानो
राजानं सर्वे निमीते । इदमवशिष्टसोमार्धमानम् ॥

३९८ अह्निरभ्युक्ष्य ग्रावस्तुते रात्र उष्णीषं ददाति । इदं
ग्रावस्तुते उष्णीषदानम् ॥

३९९ यजमानः अद्विरभ्युक्ष्य राजवासो ऽध्वर्यवे प्रय-
च्छति । अध्वर्युः पूर्ववदुपसृजति । सम्प्रयौति । तिरश्च-
र्मफलके अभिसृशति । यजमानं वृद्धीर्वाचयति । अभिषोतारः
प्रातःसवनवत्पर्युपविशन्ति । अध्वर्युः आहरोपसृज, इत्याह ।
उपर्यर्धे होतृचर्मशैशून् परिप्लावयन्ति । प्रागपागित्यादिस-
न्नेण । अंशूश्चर्मणि निधाय होतृचर्मसंस्थार अपो राक्षि
प्रक्षिप्य राजानं विभज्याकृष्या । इहाऽ इहाऽ इत्युक्ता याव-
द्रसनिस्रावमपरिमितमभिषुण्वन्ति । आहरोपसृजेत्यादि ।
उन्नेता आधवनीयादुदञ्चनेन सम्भरणीये उपसृजति । प्राग-
पागित्यादिसम्भरणीयैशून् परिप्लावयन्ति । अंशून्निधाय
सम्भरणीयजलेन राजानमुपसिच्य विभज्याऽऽकृष्याह ।
इहाऽ इहाऽ इहाऽ इत्युक्ता ग्रावाणमूर्ध्वमुत्क्षिप्य नीचैः
पातयन्तीत्यादिक्रीडारूपेणाभिषुण्वन्ति अपरिमितं यावद्र-
सनिस्रावम् । पुनराहरोपसृजेत्यादि होतृचर्मसे तूष्णीं अंशून्
परिप्लावयन्ति । अभिषुत्य राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भ-
रणीये राजानं सम्भृत्यान्तरेणेषे उक्तेने प्रयच्छति । उन्नेता
आधवनीयापोमृक्षान्तरेऽवदीया ऽध्वनीये पवित्र वित-
त्य सम्भरणीमवनयति । एष एकः पर्यायः । अमृक्षान्तरस्था
आधवनीयापो होतृचर्मसे ऽध्वनीय श्वात्रास्थेत्यादि । एवं
द्वितीयमेवं तृतीयम् । तृतीयपर्यायस्य तृत्तये ऽभिषवे इहाऽ
इत्यस्य स्थाने बृहत् बृहत् बृहत् ऋजीषं चर्मणि निधाय
समुखान् ग्राव्णः कृत्वा ग्रावमुखे ऋजीषं चतुर्धा कृत्वा
उपपोहति । उद्गातव्यः प्राह । सोमोभिषुतः इति । अयं
साध्यन्दिनसवननीयाभिषवः ॥

३८० तैर्द्वौणकलशे निहिते दशापवित्रे वितते । उक्तेतार-

माह । अग्रमतः सन्ततमानयोपांशुग्रहान् ग्रहीष्यामि इति ।
 उक्थ्यग्रहणपर्यन्तं स तथा करोति । अध्वर्युः शुक्रपात्रमादाय
 धारायां गृह्णाति । अयं वेनोरिहन्ति । उ०शंडा०मि । इति ।
 परिमृज्य सादयति । एष ते योनिर्वीरतां पाहि । इति ।
 तथा मन्थिपात्रे पूर्ववत् । अर्हिषी अन्तर्घाय सक्तुभिः श्रीत्वाऽ
 पोद्धृत्य अर्हिषी परिमृज्य सादयति पूर्ववत् । दक्षिणर्तुपात्रे
 गृह्णाति । मरु०हुवेम । उप०मरुत्वते०मि, इति । सादयति ।
 एष०निरिन्द्राय त्वा मरुत्वते । उत्तरर्तु पात्रे०मि । इन्द्रम०
 सुयज्ञाः । उप०मि । इति । परि०यति । एष०त्वते । इति ।
 आग्रयणस्थं सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तेनोदध्नेन चोपरिष्ठा-
 द्दशापवित्रे ऽवनीय तिसृणां धाराणामधस्तादाग्रयणं गृह्णा-
 ति । पूर्ववत् सादयति । इदं ग्रहेषु माध्य०नीयसोमग्रहणम् ॥

३८१ द्रोणकलशमुपर्यर्द्धं कृत्वा पयसा हिरण्येन सक्तुभिः
 क्रमेण श्रीत्वा परिष्णुपात्रं प्रास्य द्रष्टानुमन्त्रणम् । उन्नेतार-
 माह । अरिक्तं पूतभृतं कुरु पवमानस्य ग्रहान् ग्रहीष्यामि ।
 इति । उन्नेता पूतभृति पवित्रं वितत्याऽधवनीयाद् द्वौ वा
 त्रीन्बोद्धमानयति । अध्वर्युः । अरिक्तौ पूतभृदाधवनीयौ
 पयसा सक्तुभिर्घृतेन च श्रीत्वा द्रोणकलशमभिमृशति । उप०
 सोन्द्राय त्वा, इति । अनेनैव मन्त्रेणाधवनीयं पूतभृतं च ।
 उन्नेतारमाह । उन्ने०न्युक्कृतात् । इति । उन्नेता ऽवकाशो-
 पस्थानान्ते तथा करोति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य अर्हिषी
 आदाय निःसर्पति । उद्गात्रादिषु प्रातःसवनवत्समन्वारवधेषु
 आहवनीये स्तुवाहुतिं जुहोति । विश्वे देवा मरुत०स्याम
 स्वाहा । इति । यथावेदमितरे । द्रष्टाहुती प्रातःसवनवद्य-
 जमानः । एतयैव प्रतिप्रस्थाता । अध्वर्युः पूर्ववत्पवमानार्थं
 सदः सर्पति । इदं नाप्यन्दिनपवमानार्थसदःप्रसर्पणम् ॥

३८२ पूर्ववत् बर्हिषी प्रयच्छति । पूर्ववदुपाकरणं जपति पञ्चमानस्य पञ्चम्यामृषिं प्रस्तुतायां यजनानं वाचयति । सुष-
र्षोऽग्निरय, इति । चतुर्होतारं व्याख्याय समाप्ते सास्त्रि
सम्प्रेषणाह । अग्नीदग्नीन्विहर बर्हिस्तृणाहि पुरोडाशाः अल-
ङ्कृत प्रति प्रस्थातर्दधिघर्माय दध्नाहर । इति । अयं दधिघ-
र्मार्थदध्नाहरणप्रेषः ॥

३८३ अग उपस्पृश्य । एहि यजनान । तेन सह पूर्ववा
हारा हविर्धानं प्रविश्य समस्तं राजानं प्रातःसवनोक्तमन्त्रे-
णोपतिष्ठते । ततः प्रातःसवनवदधकाशैरुपतिष्ठते अध्वर्यु-
य-
जमानौ । उन्नेता प्रातःसवनवत्पूतभूति राजानमवनीयाध-
वनीयं न्युक्तमिति । प्रातःसवनवत् धिष्ण्यव्याधारणं पृष्ठवास्त-
रणं च । अध्वर्युः दधिघर्मस्यादौ घर्मोक्तां पूर्वां शान्तिं पठति ।
ततो हविर्धानयोर्मध्ये उपविश्य प्रतिप्रस्थात्रा दधिघर्मार्थमा-
हृतं दध्यवेक्षते । ज्योतिःपुङ्गवम् । इति इदमाहृतदध्यवेक्षणम् ॥

३८४ जनसे बर्हिषी अन्तर्धाय दधि गृह्णाति । याव-
तीऽन्यस्तृतम् । इति । अपोदृत्य बर्हिषी दध्यवेक्षणं सप्तं
पठति । वाक् च त्वाऽश्रुतं कृषु । इति । होतारमाह । होत-
वन्दस्व यत्ते बाद्यम् । इति । अयं होतृबाद्यप्रेषः ॥

३८५ अमसमादाय उपोत्तिष्ठन्नाह । आतहविः । इति ।
अत्याक्रम्याम्राठवाह । दधि घर्मस्य यज । इति । वषट्कृते
जुहोति । यमिन्द्रमाऽन्तेभ्यः स्वाहा । इति । अयं दधिघ-
र्मप्रचारः ॥

३८६ अनुवषट्कारे हुत्वा अमसं होत्रे हरति । होत्रध्व-
र्युप्रतिप्रस्थात्राग्नीत्प्रस्तोतृयजमानाः क्रमेण परस्परमुपहूय प्रा-
णमक्षं भक्षयन्ति । मयित्यव्याप्ति । इति । यजमानः प्रत्य-
क्षम् । अयं दधिघर्मभक्षः ॥

३८७ निर्णिज्य पात्रं प्रयच्छति । तूष्णीं शाखां सेक्षणं च प्रहृत्योपवेशं निरस्यति । आग्नीध्रः भिन्नपात्र्यां बुरोडाशं पूर्ववत्सवनीयांश्चोद्गास्य खरे सादयति । अर्धज्युः यजमानेन । आसन्नाभिमर्शने कृते आग्नेयेन पशुपुरोडाशेन प्रचर्य जुहूपभृतोरुपस्तृणान् आह । माध्यन्दिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानानवदीयमानानामनुश्रुतिः । इति सवनीयायां द्विर्द्विरवद्यति । अभिचारयति । प्रत्यनक्ति । उपभृति पुरोडाशस्यावदाय सवनीयानामवद्यति । द्विरभिचारयति । न प्रत्यनक्ति । प्रथमं जुहूपभृतोरुपस्तीर्य पुरोडाशस्योपभृत्याप्युपस्तीर्य नाभिचार्यैष्ट्या तस्योपरि सवनीयानामवदानं जुह्वामुपस्तरसं वा । माध्यं०डाशान्प्रस्थितान् प्रेष्य इति प्रेष्यति । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा प्रातः सवनवद्दोतुरग्रे इडापात्रं निदधाति । अयं माध्यन्दिनसवनीयप्रचारः ।

३८८ सर्वेषां सवनीयानां प्रातःसवनएव निर्वापे पशुपुरोडाशेनप्राग्निश्रान्तेन प्रचर्य माध्यन्दिनीयैः प्रचर्य प्राङ्गाय-
न्नाह । रक्ती० हि होतुश्चमसनक्षयश्चमुत्तयतः शुक्रान् कुत-
श्चमच्छावाकस्य चमसाध्वर्योऽपि त्वं चमनमुत्तयस्व प्रति-
प्रस्थातश्चतुर्भिर्मा शकलैः प्रोक्षिताऽप्रोक्षितैः प्रत्युपलभ्य-
स्व । इति । अयं माध्यं० नीयचमसोन्नम्रैषः ।

३८९ पूर्ववच्छुक्रानन्यप्रचारः । सर्वाश्चमसानुत्तयन्ति ।
आह । माध्यन्दिनस्य सवनस्य निष्केवत्स्य भागस्य शुक्र-
वतोऽप्रेष्य । इति । अयं माध्यं०नीयशुक्रानन्यप्रैषः ।

३९० नेष्टृचमसहोमानन्तरं अच्छावाकचमसहोमः । अयं
माध्यं०नीयप्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

३९१ षड्दोत्राः संयाज्याग्रेण होतारमुपविश्याऽयाद्वग्नी
दित्वादि । इदो पट्टानानन्तरं प्राग्निहरणं तूष्णीमन्तर्वेदि

प्रणीतानिनयनम् । इडोपहूतांश्चमसान् भक्षयन्ति । नेष्टुन-
न्तरमच्छावाकः । प्रातः- सवनवत् । भक्षेहीति मन्त्रे रुद्रव-
द्गणस्येति माध्यन्दिनस्य सवनस्व त्रिष्टुप् छंदस इति
यथास्थानमूहः । प्रातः सवनवक्त्राराशंससादनं यजमानस्य
हवि शेषप्राशनं पत्न्या हविस्यभोजनम् । अप्वर्युः सस्रुवा-
मपूर्वाज्यस्थालीं स्रुचं वासस्तस्यान्तिमायां दशायां ग्रथितं
हिरण्यशकलं चादाय यजमानमामन्त्र्य चात्वालोत्करयोर्म-
ध्येन प्रविश्य यजमानेन सहोत्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च परीत्य
पूर्वद्वारा शालां प्रविश्य शालामुखीयभाज्यं विलाप्योत्पूय
स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ज्वातिषु समन्वारब्धेषु वासवा
सम्प्रच्छन्नेषु वैसर्जनवद्भसनस्यान्तं स्रुगुरोह उपसङ्गं गृह्य-
हिरण्यं स्रुग्विले धारयन् शालामुखीये जुहोति । उदुत्य-
नित्यृचा । पुनर्गृहीत्वा चित्रनित्यृचा । पुनर्गृहीत्वा ऽग्ने
नयेत्यृचा आग्नीध्रीये । स्रुग्वि लाद्विरण्यमुद्गृह्णाति । दिवं
गच्छ सुवःपत । इति । अयं दक्षिणारम्भकहोम उच्यते ।

३९२ पूर्वमेव चात्वालोत्करयोर्मध्येन प्रवेश्य सदो दक्षिण-
भागे दक्षिणास्थापिता भवन्ति । सदः शालामुखीययोः आग्नी-
ध्रीययोश्चात्वालोत्करयोश्च मध्येनोदीचीं नीत्वा तत्रैकत्र
स्थापयति । एतद्दक्षिणानयनं मुच्यते ।

३९३ ततो यजमानस्ततः प्रदक्षिणं पर्येति । रूपणवो०
वयः । इति । स्वीयकृष्णाजिनपुच्छेन दक्षिणाभूता गास्त्रास-
यित्वा विभजति तुथोवो० अधिनाके । इति । तत्र वर्गप्रच-
मानांसृत्विर्जा द्वादश द्वादश । द्वितीयानां चतस्रश्चतस्रः ।
तुरीयाणाम् । तिस्रस्तिस्रः । निष्क्रयस्याप्येवमेव विभागः ।
इदं दक्षिणाविभजनम् ।

३९४ ततः सदसि गच्छति । एतत्ते अग्ने राध०नयन्तीः ।

इति । सदसः पुरस्तादासीनमात्रेयं ब्राह्मणं प्रत्येति । ब्राह्मण-
मद्य० सुधातु दक्षिणम् । इति । किञ्चित् किञ्चिद्गृहीत्वा तं
पृच्छति त्रिः । क आत्रेय इति । सङ्क्षिप्तं भयनमिति
ब्रूयति । तृतीये त्वद्वनित्येव । यजमानस्तं स्रपूजय हस्ते
तस्मै हिरण्यं ददाति चन्द्रम० इति यथासम्भवं वस्त्रा-
दि च ददाति । आग्नीध्रीयं गत्वा ऽग्नीध्रे हिरण्यं दक्षिणा-
भागं ददाति । अग्नीध्या भागं दक्षिणां ते ददामि इति ।
एवं सदसि गत्वा ब्रह्मणे होत्रे ऋद्धात्रे च । हविर्धाने
गत्वा ऽध्वर्यवे प्रतिप्रस्थात्रे च । च मसाध्वर्युभ्यस्तु ऋतु-
दक्षिणाभिन्नां यथासम्भवं दक्षिणां ददाति । पुनः सदो
गत्वा प्रस्तोत्रे मित्रावरुणाय ब्राह्मणाध्वंसिने ऽच्छावाकाय
नेष्ट्रे उक्तेत्रे सुब्रह्मण्याय च दत्त्वा प्रमर्षदेभ्यो विद्याविशेषा
नुरुपां ऋतुदक्षिणाभिन्नां दक्षिणांशं तदीयं ददाति । प्रकृ-
तिवत्सर्वे प्रतिगृह्णन्ति प्रतिग्रहमन्त्रे रुद्राय ना इत्यहो
विशेषः । इदं सौमिकदक्षिणादाननित्युच्यते ।

३९५ अध्वर्युः यजमानमाजन्त्य तेन सहाग्नीध्रीयं गत्वा
चतुर्विंशतीनां स्तुत्रा आग्नीध्रिये जुहोति । यज्ञपतिमृषय०
सुणतु विश्वकर्मा स्वाहा । इति । पुनस्तथैव जुहोति ।
घोरा ऋषयो० पात्यस्मान् तस्वाहा । इति । पुनर्जुहोति ।
अन्यान् तसा० स्वस्तये स्वाहा । इति । ये भक्षयन्तो० विश्व-
कर्मा स्वाहा । इति । नमः पितृभ्यो० पिष्ट स्वाहा । इति
अयं दक्षिणोत्तरवैश्वकर्माहोम उच्यते ।

३९६ शालामुखीयं गत्वा यजमाने ऽन्वारठवे तथैव
जुहोति । ये देवा यज्ञहर्नो० गच्छेम सुकृतो वयं स्वाहा ।
इति । ये देवा यज्ञमुषो० वयं स्वाहा । इति । तत आग्नी-
ध्रीयं गच्छति । आगन्म मित्रावरुणा० रोचने दिवः । इति

तत्र ये देवा इत्यादि होमद्वयं तत्र पृथिव्यामित्यस्य स्थाने-
स्तरिते इत्यहः । तत आहवनीयसमीपं गच्छति । यास्ते
रात्रीः० स्तरतारजाः० इति तत्रापि ये देवा इति होमद्वयं
भवति । मन्त्रे पृथिव्यामित्यस्य स्थाने दिवीत्यहः । तत
आहवनीयमुपतिष्ठते । येनेन्द्राव० आग्नेहोमम् । इति । इदं
दक्षिणोत्तराङ्गहोमोपस्थानमित्युच्यते ।

३९७ अथर्व्युजमानं प्राञ्जमीक्षयति । विबुधः पश्य
व्यन्तरिक्षम् इति सदस्यु पवेशयति । यतस्वदस्यैः । इति
यजमानो दक्षिणाः समनुदिशति । अस्मद्भ्रात्रा देवत्रा० तजः
स०स्कृतम् । इति । अयं दक्षिणासमनुदेशः ।

३९८ अथर्व्युः प्राङ्मायन्नाह । इन्द्राय मरुत्वते ऽनुब्रूहि
इति । प्रतिप्रस्थाता मरुत्वतीषौ गृह्णादाय निष्क्रानति ।
अथर्व्युर्दक्षिणेन प्रथमं सव्येन द्वितीयं ग्रहणादायोत्तरतस्ति-
ष्ठते प्रति प्रस्थात्रे द्वितीयं प्रदायाऽऽग्राव्याऽऽह । इन्द्राय
मरुत्वते प्रेक्ष्य इति । वषट्कारे ऽनुषट्कारे चोमी जुहुतः ।
प्रतिप्रस्थाता ऽथर्व्युपात्रे ग्रहस्य संस्थावमवनयति । अयं
मरुत्वतीयग्रहद्वयप्रचारः ।

३९९ अथर्व्युस्तमाह । प्रतिप्रस्थातरेतेन पात्रेण तृतीयं
मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाण इति । प्रतिस्थाता तस्मिन् द्रोण-
कलशात्परिप्लुपात्रेण गृह्णाति । मरुत्वा० इन्द्रव०प्रदिशः
कुतागाम् । उप०मरुत्वते०मि । इति पूर्ववत्सादयति । इदं
तृतीयमरुत्वतीयपात्रे सोमग्रहणम् ।

४०० द्विदेवत्यबद्धोभगमने पात्रपरिहरणम् । अथर्व्युर्होत्रे
पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते तं प्रतिप्रस्थातारं चोपहूय भक्ष-
यति । भक्षणमग्रे रुद्रवद्रणस्येति वसुमद्रणस्येत्वस्य स्थाने
एवं तावुपहूय प्रतिप्रस्थाता । अथर्व्युः पात्रं निगृह्याऽऽवृ-

त्येडाजपं कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य शस्त्रसमाप्तौ माध्यन्दिन-
सवने सर्वत्रोक्तं वाचीति वदति । तत्रैव पात्रं निधाय
शस्त्रप्रायश्चित्तानि हुत्वा तृतीयं भरुत्वतीयमुपोद्यच्छते ।
चमसाध्वर्यवो नाराशंसान् । आश्राव्याह । उक्त्यशा यज
सोमस्य । इति वषट्कारे ऽनुवषट्कारे च जुहोति । चमसा-
ध्वर्यवश्चमसाननुप्रकम्पयन्ति । अयं भरुत्वतीयग्रहप्र-
चारः ॥

४०१ अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते उक्तम-
न्त्रेण भक्षयति । होतृचमसं होत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातारो नरा-
शंसपीतेन भक्षयन्ति । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय नाराशंसपी-
तेन स्वस्वचमसम् । आत्मानमभिसृज्याऽऽप्याय नाराशं-
सान् सादयन्ति । इदं माध्यन्दिनसवनीयनाराशंससाद-
नम् ॥

४०२ अध्वर्युः तत्रैव पात्रं निधाय प्राङ्मुखः शुक्रपात्र-
साददान आह । उक्तेतर्यदेमं माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाम्यपोदक्ष्णं
राजानं पूनभृतमभिसंपवयताद्दशाभिर्द्रोणकलशं सृष्ट्वा न्युज-
तात् । इति । द्रोणकलशात्परिप्लुपात्रेण शुक्रपात्रे माहेन्द्रं
गृह्णाति । महा५ इन्द्रो० वावृधे । उप० माहेन्द्राय० मि । इति ।
परिसृज्य सादयति । एष ते योनिर्माहेन्द्राय तवा । इति ।
माहेन्द्रग्रहग्रहणम् ॥

४०३ उक्तेता पूतभृति पवित्रं वितत्य द्रोणकलशमव-
नीय सृष्ट्वा न्युज्जाति । अध्वर्युः अप उपस्पृश्य बर्हिषी आ-
दाय वाचंयमः प्रत्यङ्मुखाद्रुत्य स्तोत्रमुपाकरोति । इदं माध्य-
न्दिनपवमानस्तोत्रोपाकरणम् ॥

४०४ समाप्ते साम्नि सम्प्रैषमाह । अभियोतारो ऽभिसु-
शुताग्नीदाशिरं विनयोलूखलमुद्रास्य प्रतिप्रस्थातवोरुणमेक-
कपालं निर्वप सौम्यस्य विद्धि ॥ अयमभिषवप्रैष उच्यते ॥

४०५ प्रतिप्रस्थातृनेष्ट्रादयो ऽग्निषोतारश्चर्मणि ग्रावभिः शुष्काभिषवंकुर्वन्ति स्तोत्रसमामिपर्यन्तम् । तथा आग्नीध्रो मुसलेनोतूतमुच्चैर्वादयति । अध्वर्युः । आग्नीत्सवनीयान्निर्वप । इत्याह । स्तोत्रसमापत्यनन्तरं आग्नीध्रः प्रातःसवनवदामिन्नावर्जं सवनीयान्निर्वपति । अध्वर्युः षड्वाजप कृत्वा शस्त्रं प्रतिगीर्य प्राडेत्य माहेन्द्रं ग्रहमुद्यच्छते । चमसाध्वर्यवो नाराशंसान् । पूर्ववदाश्रावणाद्यं वषटकारहोमान्तम् । अयं माहेन्द्रग्रहप्रचारः ॥

४०६ प्रतिप्रस्थाता आग्नेयमतिग्राह्य होच्यन्नवेक्षते । अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी०मनुष्येषु कुरु । इति । जुहोति । दीक्षायै च त्वा० ॥ तेजसेजुहोमि स्वाहा । इति । यजमानं वाचयति । तेजोविदसि०तेजोहासीत् । इति । अयमाग्नेयातिग्राह्यग्रहप्रचारः ॥

४०७ नेष्टा ऐन्द्रमादायावेक्षते । इन्द्रो जस्वि०कुरु । इति । जुहोति ब्रह्मणश्च त्वा०स्वाहा । इति वाचयति । ओजो विद०मोजो हासीत् । इति । अयमैन्द्रातिग्राह्यग्रहप्रचारः ॥

४०८ उन्नेता सौर्यमादायावेक्षते । सूर्यश्चाजस्वि०कुरु । इति । जुहोति वायोश्च त्वा०स्वाहा । इति वाचयति । सुवर्विदसि० सुवर्हासीत् । इति । अयं सौर्यातिग्राह्यग्रहप्रचारः ॥

४०९ अध्वर्युः अनुवट्षजते पुनर्माहेन्द्रं जुहोति । चमसाध्वर्यवश्चमसाननुप्रकम्पयन्ति । एतत्पात्रं नाराशंसा अतिग्राह्याश्चान्वायन्ति । अध्वर्युः होत्रे पात्रं प्रदाय तेन भक्षिते मन्त्रेणोक्तेन भक्षयति । होतृचमसं नाराशंसपीतेन त्रयः । ब्रह्मादयो होतारमुपहूय नाराशंसपीतेन स्वस्वचम-

तान् । यजमानो ऽध्वर्युमुपहूय आग्नेयं भक्षयति । नयि मेधां
नयि० स्तेजो दधातु । इति । तथैवेन्द्रम् । नयि० यीन्द्र
वन्ध्रिय०तु । इति । तथा सौर्यम् । नयि० सूर्यो वाजो०तु ।
इति । इदमतिग्राह्यमक्षणमुच्यते ॥

४१० आत्मानमभिसृजते । चतुर्वाप्यायनं न भवति ।
तान् प्रक्षाल्य स्नुषां पश्चात् मैत्रावरुणचमसप्रमुञ्चान् साद-
यन्ति । अध्वर्युः । प्रतिप्रस्थातारिणे चर्तु०यात्रेण्वपि सृज ।
इति वदति । प्रतिप्रस्थाता ऋतुपात्रे शुक्रपात्रमतिग्राह्यांश्च
मार्जालीये प्रक्षाल्य स्वरूपाने सादयति । मैत्रावरुणचमस-
मित्यादित्रय उच्य्यपर्यायाः प्रातः- सवनवत् । सर्वत्र यद्गेषु
शोभयद्गेषु मन्त्रे इन्द्राय तवा जुष्टं गृह्णामि । इति । सादन-
मन्त्रः एष ते शोनिरिन्द्राय तवा । इति । भक्षणमन्त्रे इन्द्रेण
पीतस्येति । यजमानेन सह हविर्धानं गत्वा आचवनीयमु-
त्तानं कृत्वा तस्मिन् सर्वा वसतीवरीरेकवनाश्चावनीय सृष्ट्वा
ववास्थानं न्युठजति । सवनप्रायश्चित्ते अग्निर्नूर्धेत्यस्य
स्थाने मुखे यज्ञस्य रजसश्च नेतेत्यृषा होमः । प्रशास्तः प्र-
सुहीत्युक्ते यदुक्तं तत् पूर्ववत् । अयं माध्यन्दिनं सवनमित्या-
रम्भ एतदन्तं कर्म माध्यन्दिनं सवनमित्युच्यते ॥

४११ अथ तृतीयसवनम् । देवीद्वारादित्याद्युत्तरार्धे-
णान्तं पूर्ववत् । अध्वर्युः प्राक्कावकाह । अग्नीत्परिप्रपणमा-
ह्वर प्रतिप्रस्थाताराशिरमानय शृणातङ्गमादित्यग्रहाय दध्या-
हरेहि यजमान । इति । अयं तृतीयसवनारम्भकप्रैषः ॥

४१२ यथास्तम्प्रैष ते कुर्वन्ति । यजमानेन सह हविर्धानं
प्रविशेपांशुपात्रत्यमंशु माध्यन्दिनीचक्रजीषे प्रक्षिप्य होतृ-
चमसे आचवनीयापो ऽवनीय चर्मणि निधाय निग्राभ्यास्थे-
त्यादिमन्त्रेण यजमानाय दत्त्वा देवस्य त्वेत्यादिमन्त्रेण

कमपि ग्रावाणमादायाऽभिनन्दय श्वात्रास्थेत्यादिमन्त्रेण ऋ-
जीषं होतृचमसीयाभिरुपसृज्य यत्ने सोमेत्यादिमन्त्रेण संप्र-
युत्य, धिषणेवीडू इत्यादिमन्त्रेण चर्मोन्तर्हिते कलके अभि-
सृज्य वृद्धोर्वाचयित्वा आहूरोपसृजेत्यादि । उपर्यर्धे होतृ-
चमसे ऋजीषं परिस्नाययति । प्रागपागित्यादिमन्त्रेण ।
ऋजीषं चर्मणि निधायाध्ययुरेव यावद्रसनिस्रावमभिषुणोति ।
आहूरोपसृजेत्यादि । एवं द्वितीयमेव तृतीयम् । निग्रामवर्जं
चतुर्थम् । राजानं हस्तेन निष्पीड्य सम्भरणीये सम्भृत्य
पूर्ववदुन्नेत्रे प्रयच्छति । उन्नेता पूर्ववदवनयति । एष एकः
पर्यायः । एवं द्वितीयमेव तृतीयम् । पूर्ववद्वोतृचमसे ऽवनीय
श्वात्रा इत्यादि । ऋजीषं दशापवित्रेण परिवेष्ट्यान्तरेणेव
उन्नेत्रे प्रयच्छति उन्नेता तदाधवनीये विहात्य प्रपीड्यान्त-
रेणेव उपरि नीत्वा प्रातःसवनसमवेतं ऋजीषे निक्षिपति । अयं
तृतीयसवनसम्बन्धमभिधायः ॥

४१३ अथर्व्युः परिश्रयणीयवासेभ्यः हविर्धानद्वारौ परि-
श्रित्यादित्यस्थाल्या औपशयपात्रे तस्याः सकाशात्तृतीयांशं
गृह्णाति कदाचनस्तपृच्यते । उपोस्यादित्येभ्योमि । इति ।
बर्हिषी अन्तर्धाय श्रुतातङ्गमानयति । कदाचन प्रोतं दिवि ।
इयोमि । इति । अपोदृत्य बर्हिषी आदित्यस्थाल्या अधः
गृह्णाति । यज्ञो देवानां रासत । उपोमि । इति । इदमा-
दित्यग्रहे श्रुतातङ्गग्रहणम् ॥

४१४ उपांशुसवनस्य स्थूलप्रदेशेन ग्रहमालोहयति । वि-
वस्वआदित्यैः श्रीणामि । इति । उपांशुसवनमुद्गृह्णाति ।

तस्य यदि शीघ्रं सोमबिन्दुः प्रस्कन्देद्वर्षुकः पर्जन्यः स्याद्यदि
 चिरं तर्ह्यवर्षुकः । ग्रहमनासादयन् उपांशुसवनं दशापवित्रेण
 परिवेष्ट्य यथा सोमस्योर्मिर्भवति तथा पात्रस्याधस्तात् द्विश्व-
 तुर्वा सोमं पातयन्नुद्धन्ति । आसमुद्रादान्तरिक्षांतिम् । इ-
 ति । उपांशुसवनं दशापवित्रेण परिमृज्य प्रक्षिप्य द्वारौ विवृ-
 त्य बर्हिर्मुष्टिना ग्रहमपिघायोत्तिष्ठन्नाह । आदित्येभ्यः प्रि-
 येभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्योमहस्वसरस्य पतिभ्य उरोर-
 न्तरिक्षस्याध्वक्षेभ्योनुब्रूहि । इति । अयमादित्यग्रहप्रचा-
 रप्रैषः ॥

४१५ अत्याक्रम्याआठयाह । आदित्येभ्यः प्रेष्ठ्य । इति ।
 वषट्कृते बर्हिर्मुष्टिमग्नौ प्रक्षिप्यादित्यं जुहोति । नान्वीक्ष-
 ते । पर्यावृत्तस्य प्रतिप्रस्थाता पात्रमादत्ते । उपवेशनिरसना-
 न्ते प्रतिहर्त्रा पूतभृति पवित्रे वितते उक्तेता आधवनीयात्
 द्वौ ग्रीन्वोदञ्चनान् तस्मिन्नवनयति । अध्वर्युः आययणस्यं
 सोमं पात्रान्तरे ऽवनीय तदादत्ते । प्रतिप्रस्थाता सोपशया-
 मादित्यस्थालीम् । उक्तेत्रा उदञ्चनादिचतुष्टयमुपर्यवनीय
 चतस्रणां धाराणामधस्तादाग्रयणं प्रातःसवनवद्गृहीत्वा ऽग्नि-
 हिङ्कृत्याधिवदनं कृत्वा परिमृज्य सादयति । इदमाग्रयणे
 तृतीयसवनतीयसोमग्रहणम् ॥

४१६ पूतभृतो बिलाद्दशापवित्रमपनीय बर्हिषी अन्तर्धा-
 याग्नीधा विलोहितं शशेषमाशिरं पूतभृत्यवनयति । अन्वा-
 रवधायां पत्न्यां प्रत्यृचं सर्वाग्ने वा । ताश्चर्चः अस्मे देवा-
 सो वपुषे चिकित्सतेत्यादयश्चतस्रः । ततो बर्हिषी अपो

दृत्य परिप्लुपात्रं पूतश्रुति प्रास्य पूर्ववत् द्रप्साननुमन्त्रयते ।
तत आधवनीयाभिमर्शनादि उक्ते तृषान्तम् । अध्वर्युर्वर्हिषी
आदायोपनिःसृप्य प्रातः सवनवत्समन्वारकथेष्वाहवनीये
सुवाहुतिं जुहोति । इदं तृतीयं सवनयन्तु स्वाहा । इति ।
अयं तृतीयसवनीयहोमः ॥

४१७ अध्वर्युर्माध्यन्दिनसवनवत् स्तोत्रमुपाकृत्य पवमा-
नस्य नवस्यां प्रस्तुतायां वाचयति । सघासि०पारय । इति ।
पञ्चहोतारं व्याख्याय समाप्ते सान्नि सम्प्रैषमाह । अग्नी-
च्छालाकान् विहर०पशौ संवदस्व । इति । पूर्ववदुविधानं
प्रविश्य समस्तसोममुपतिष्ठते । विष्णो त्वन्न इत्यादिना ।
प्रातः सवनवच्छालाकान्विहृत्य धिष्ण्यठयाचारणं पृष्ठया-
स्तरणं च । अध्वर्युः अग्नीदुत्तर बर्हिरित्यादि अग्नीषोमी-
यबद्धः परिहरणान्तम् । आग्नीध्रः प्रातःसवनवदामिहार-
हितान् सवनीयान् सादयति । अध्वर्युस्तैः प्रचरति । अयं
तृतीयसवनीयप्रचारः ।

४१८ होतृसकाशे इडापात्रं निधाय प्राङ्वापन्नाह । उक्ती-
मानेभ्योऽयध्वं तीव्रं आशीवतः कुरुध्वमुन्नेतः ०य । इति ।
चमसाध्वर्यवः पूर्ववच्चमसानुक्तीय तेषु किञ्चित्किञ्चिदाशिरम-
वनीयोत्तरवेद्यां सादयन्ति अध्वर्युर्होतृचमसमादायाऽऽह ।
तृतीयस्य सवनस्यर्भुमतो विभुवतः प्रभुमतो वाजवतः सवि-
तृवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेववतस्तीव्रं आशीर्वत इन्द्राय
सोमा०ऽय । इति । वषट्कृते जुहोति । श्येनाय परवने स्वाहा ।
इति । अनुवषट्कृते होमः । तृप्यं०स्वाहा । इति । द्विः

सर्वाश्चसान् जुह्वति । अयं तृतीयसवनीयहोतृचमसप्रचारः ।

४१९ अध्वर्युः सम्प्रैषमाह । प्रैतु होतुत्सकदाशीर्वसो
भ्युक्नीयोपावर्तध्वम् । इति । यन्तिहोत्रादिचमसाः । चम-
साध्वर्यवो होत्रकचमसान् सशेषान्पूतभृतोऽभ्युक्नीयोपावर्तन्ते
अध्वर्युसैत्रावरुणचमसादीन् क्रमेणाऽऽदाय पूर्ववत्प्रस्थितया
ज्याभिर्यजति । प्रशास्त्रा वषट्कृते । विष्टं०हा । इति जुहोति
अनुवषट्कृते तृप्यन्तामित्यादिमन्त्रेण षण्णामपि । ब्राह्मणा-
च्छंसिचमसे । परिधये०हा । इति । पोटुचमसे । ऊर्जे०हा ।
इति । नेष्टुचमसे । पयसे०हा । इति । अक्षवाकचमसे ।
प्रजा०हा । इति । आग्नीध्रचमसे । ऋतसृ०हा । इति ।
अयं तृतीयसवनीयप्रस्थितयाज्याप्रचारः ।

४२० प्रदक्षिणावृत्य होतुरग्रे उपवेशनादि ब्रह्मोपहृत-
चमसभक्षान्तम् । भक्तमन्त्रे आदित्यवद्गणस्येति तृतीयस्य
सवनस्य जगतीछन्दसङ्गद्रूपीतस्येत्यूहः । नाराशंसनादना-
न्तरं ब्रह्मादयः सर्वे प्राचीनावीतं कृत्वा स्वस्वचमस-
समीपे त्रींस्त्रीन्पुरोडाशशकलान्प्रक्षिपन्ति । अध्वर्युप्रतिप्र-
स्थातारौ होतृचमससमीपे । स्वस्थाने उपविश्यानुमन्त्रयन्ते ।
अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम् । इति । अध्वर्युरत्रस्य एव ।
इदं सौमिकपुरोडाशशकलदानम् ।

४२१ यजमानो हविः शेषं पत्नी हविष्यं चाशनाति ।
अध्वर्युर्हविर्धानात्प्राठायकाह । देवाय सवित्रे ऽनुब्रू३हि
प्रतिप्रस्थातरन्तर्ग्राममात्रेण सावित्रमाययणाद्ग्रहं गृहीत्वो

पास्व मासीषदः । इति । प्रतिप्रस्थाता तथा गृह्णाति
वासऽस्याम् । उप० च देवाय त्वा सवित्रे । इति । हुत्वा
सशेषे वैश्वदेवं पूतभृतः परिप्लुना गृह्णाति । सुश० मि । इति ।
सदो गत्वा होत्रा समीक्ष्य शस्त्रं प्रतिगृणाति । प्रतिप्रस्थाता ।
होतुरेकया च दशभिश्चेति श्रुत्वा द्विदेवत्पपात्राणि मार्जा
लीये प्रक्षाल्य निदधाति । अध्वर्युः प्रद्यावा यज्ञैरित्यादिया-
वदाहावं अवसाने ओषामो दैवेति प्रणवे च मदामो दैवेति ।
तद्राधो अद्येत्यादियावदाहावं अवसाने प्रणवे च मदामो
दैवेति । शस्त्रान्ते तृतीयसवने उक्थं वाचीन्द्रा येत्याह ।
शस्त्रप्रायश्चित्तान्ते वैश्वदेवअदायाह उक्थंशायज सोमस्य
इति । वषट्कृते ऽनुवषकृते च जुहोति । अयं वैश्वदेव-
ग्रहप्रचारः ।

४२२ यमसानुप्रक्रमयन्ति । एतत्पात्रं नाराशंसा अन्वा-
यन्ति । पूर्ववत् भक्षः । स्तुचां पश्चाच्चमससादनानन्तरं
प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं समन्त्रकं वा शालामुखीये निरुप्य
सौम्यं चरुं श्रुतमिदानीमभिघार्योद्गास्य सादयति यन्मे
अग्नइत्यादिमन्त्रेण यजमानेनाभिमन्त्रिते ऽध्वर्युर्होतारं
पृच्छति । पर्यत्पचि सौम्यामृ३ । न पर्यक्ष्यसी३ । इति ।
सक्तं सौम्यमागत्य भुवाज्याच्चतुर्गृहीत्वा ऽऽग्राठ्याह । घृतस्य
यज । इति । वषट्कृते जुहोति । पुन रूपस्तीर्य द्विश्चरो-
रवदायाभिघार्य न प्रत्यनक्ति । पूर्ववदाग्राठ्याह । सौम्यस्य
यज । इति । वषट्कृते प्राचीनाधीत्याग्नेयं जुहोति । अयं
घृतयाज्यासम्पुटितसौम्यचरुयागः ।

४२३ मेक्षकानुप्रहरणान्ते पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ऽऽह ।
घृत० आ इति । पूर्ववज्जुहोति । अपर्वागेस्तुवा हुत्या भिजु-

हेति विष्णो त्वं न इत्पृचा । ततश्चरुमध्ये गर्तं कृत्वा
 प्रभूतमाज्यं लौकिकमानीयोद्गातुं व्यतिरिक्ताः स्वशरीर-
 च्छायां तस्मिन्नवेक्षन्ते । यन्मे मतः०मसि । इति । च
 रुमुद्गातृभ्यो दत्त्वा प्राडायन्नाह । प्रतिप्रस्थातरुपांशुपात्रेण
 पातनीवतमाग्रयणाद्ग्रहं गृही०षदः । इति । प्रतिप्रस्थाता
 तथा गृह्णाति । उप०सि गृहस्पतिसुतस्यत इन्दो इन्द्रियावतः
 पतनीवन्तं ग्रहं गृह्णाना३इ पतनीवाः३ । बर्हिषी अन्तर्घाय
 घृतेन श्रीणाति । अहं पुर०सनानाम् । इति । इदं
 पातनीवतग्रहणम् ।

४२४ बर्हिषी अपोद्घृत्य परिसृज्यानासादितमेवादा-
 याऽऽह अग्नीन्नेष्टुरूपस्यमासीद नेष्टः पतनीमुदानयोद्गात्रा स-
 कृत्वाप्याप उपप्रव०मान इति । पूर्वद्वारा हविर्धानं प्रपाद्य
 यजमानं भुवमुपस्थापयति । भूत०यासम् । इति । चम०र्यवः
 सर्वेण सोमेन होतृचमसादींश्चमसान् अभ्युन्नीय सादयन्ति ।
 होतृचमसे लपमुन्नयन्ति । अध्वर्युः स्तोत्रोपाकरणार्थं कृत्वा
 सप्तहोतारं व्याचष्टे । नेष्टा पतनीमुद्गात्रा लक्षयित्वा
 वाचयति । विश्वस्यते०ईडिताः । इति । यदोद्गाता
 संज्ञां करोति तदा पतनी ईषद्वस्त्रमपसार्योक्तमूलात्पन्नेजनीः
 स्त्रावयति । इदं पन्नेजनीजलस्त्रावणम् ।

४२५ आपोहिष्ठीयशंसनान्तमास्ते । अध्वर्युः स्वादुष्कि-
 लायमिति चतस्र उभयतोमोदं प्रतिगृणाति । तदीयाहावे
 मोदानो दैवोशंसानोदैवेति । प्रति०ता तन्तु तन्वन्निति
 श्रुत्वा भुवं हस्ताभ्यां सुष्टु गृह्णाति । द्यावा०मि । इति ।

स्थानाच्चालयति इति । विश्वे० यन्तु इति । आहरति दि-
वि० पार्थिवान् । इति । होतृचमसे ऽवनयति । ध्रुवं० रसन्
इति । अध्वर्युः पूर्ववद्धोतृचमसमादायाऽऽह । उक्थ० सो-
मानां इति पूर्ववज्जुहोति । चमसानपि पूर्ववच्चमसभ-
क्षणम् । मन्त्रे अग्निना वैश्वानरेण मरुद्भिरित्यूहः । आह-
वनीयस्योत्तरतः पूर्ववच्चमससादनम् । आशिरोपवेषनिरसना-
न्ते अध्वर्युः जुहोति । जनस्य गोपा० शुचिः स्वाहा । इति ।
यन्मभात्मन इत्यादि समानम् । सर्वेषु चमसेषु त्रींस्त्रीन्
दूर्वाग्रन्थीनेकैकं दर्भपिण्डजूलं च प्रशास्तः प्रसुहीति प्रेष्य
प्रसर्पतेत्युक्ते सर्वे यथाप्रसृप्तं निःसर्पन्ति । अथ तृतीय सवन
मित्यारभ्यैतदन्तं कर्म तृतीयसवनमुच्यते ।

४२६ सङ्कल्पप्रभृति सर्वे कर्म अग्निष्टोम इत्युच्यते ।

समाप्तोयह्यन्थः शुभम्भूयात् ।

